

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ YAYINLARI

**MONDROS MÜTÂREKESİ'NİN
100. YILI: I. DÜNYA SAVAŞI'NIN SONU
MÜTÂREKELER VE BARIŞ ANTLAŞMALARI
ULUSLARARASI SEMPOZYUMU
BİLDİRİLER KİTABI**

24-26 EKİM 2018 / KAHRAMANMARAŞ

BİLDİRİLER

CİLT II

Yayına Hazırlayanlar
Aynur YAVUZ AKENGİN
H. Aytuğ TOKUR

ANKARA - 2019

5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'na göre bu eserin bütün yayın, tercüme ve iktibas hakları **Atatürk Araştırma Merkezi**'ne aittir.

Mondros Mütârekesi'nin 100. Yılı: I. Dünya Savaşı'nın Sonu Mütârekeler ve Barış Antlaşmaları Uluslararası Sempozyumu (2018:Kahramanmaraş)

Mondros Mütârekesi'nin 100.yılı: I. Dünya Savaşı'nın sonu mütârekeler ve barış antlaşmaları uluslararası sempozyumu : bildiriler; Kahramanmaraş, 24-26 Ekim 2018 / yay. haz.: Aynur Yavuz Akengin, H. Ayтуğ Tokur, Ankara: AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, 2019.

2 c.:hrt.:tbl.:res.:24cm. (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi yayını)

ISBN: 978-975-17-4243-8 (Tk)

ISBN: 978-975-17-4244-5 (1.c)

ISBN: 978-975-17-4245-2 (2.c)

1.TÜRKİYE TARİHİ DEVRİM, 1918-1923 KONGRELER, VB.

2.I.DÜNYA SAVAŞI MONDROS MÜTÂREKESİ, 30 EKİM 1918 KONGRELER, VB.

I. Akengin, Aynur Yavuz, yay. haz. II. Tokur, H. Ayтуğ, yay. haz. III. E.a.: I. Dünya Savaşı'nın sonu mütârekeler ve barış antlaşmaları uluslararası sempozyumu IV. Seri

956.101543

İNCELEYENLER : Prof. Dr. Yasemin DOĞANER
Prof. Dr. Selçuk URAL

KİTAP SATIŞ:

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

Mağaza : Bayındır 1 Sok. Nu: 24/6 Kızılay / ANKARA
Kurum : Ziyabey Cad. Nu: 19 Balgat - Çankaya / ANKARA
Tel : 009 (0312) 285 55 12
Belgegeçer : 009 (0312) 285 65 73
e-posta : bilgi@atam.gov.tr
web : http://www.atam.gov.tr
e-mağaza : e-magaza.atam.gov.tr

ISBN : 978-975-17-4243-8 (Tk)
978-975-17-4245-2 (2.c)

İLESAM : 19.06. Y.0150-604

BASKI SAYISI : 500 Adet

BASKI : Ofset Fotomat

İÇİNDEKİLER

SEMPOZYUM KURULLARI	XI
---------------------------	----

AÇILIŞ KONUŞMALARI

Prof. Dr. Mehmet Ali BEYHAN Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı	XVII
Prof. Dr. İbrahim SOLAK Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Başkanı	XXIII
Prof. Dr. Niyazi CAN Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Rektörü.....	XXV
Mehmet Fatih ERKOÇ Kahramanmaraş Büyükşehir Belediye Başkanı	XXVII
Vahdettin ÖZKAN Kahramanmaraş Valisi	XXIX

CİLT I

BİLDİRİLER

Mehmet Ali BEYHAN	Çöken Bir Tahtın Vârisi Olmak: Osmanlı Devleti'nin Sonu ve Sultan Vahdettin / <i>To be the Heir of a Collapsing Throne: The end of the Ottoman State and Sultan Vahdettin</i>	3
Ahmet EYİCİL	30 Ekim 1918 Mondros Mütârekesi / <i>30 October 1918 the Armistice of Mudros</i>	27
Nejla GÜNAY	Mondros Mütarekesi Öncesinde Maraş'a Yerleştirilen Şark Mültecileri / <i>Eastern Immigrants that Were Placed in Marash Before the Armistice of Mudros</i>	49
Atilla GÜLER	Mondros Mütarekenamesinde Elviye-i Selase ile İlgili Yeni Vesikalar / <i>Recent Documents on Three Sanjaks in the Armistice of Mudros</i>	71

Necmettin ALKAN	Yusuf Akçura'ya Göre Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na Girişi / <i>The Ottoman Empire's Entry into the First World War According to Yusuf Akçura</i> 85
Samir KARİMLİ	Paris Barış Konferansı'nda Ermeni Heyetinin Anti Azerbaycan Politikası / <i>The Armenian Delegation's Anti-Azerbaijan Policy in Paris Peace Conference</i> 107
Mehmet SEREZ	Birinci Dünya Savaşı'nda Müttefiklerin Mağlubiyet Örneği, Versay (Versailles) Barış Antlaşması / <i>The Case of Defeat of the Central Powers in WWI, the Treaty of Versailles</i> 123
Fatih DAMLIBAĞ	Keynes'ten Osmanlı Türkçesiyle Yapılmış Olan "Versay Sulhunun Netayici İktisadiyesi" Başlıklı Kitap Tercümesinin Analizi / <i>Analysis of Ottoman Turkish Translated Book which was Made From Keynes with Headline of "Versay Sulhunun Netayici İktisadiyesi"</i> 155
Uğur KURTARAN	I.Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti ile Bulgaristan Arasındaki Sınırların Yeniden Belirlenmesi ve Düzenlenmesi / <i>Re-Determination and Arrangement of Borders Between Ottoman Empire and Bulgaria in the First World War</i> 179
Ökkeş NARİNÇ	Birinci Dünya Savaşı'nda Bulgaristan ve Osmanlı Devleti Arasında Kurulan Güdümlü İttifakın Sona Ermesi / <i>The end of Controlled Alliance Between Bulgaria and Ottoman State in the First World War</i> 207
Yaşar ARSLANYÜREK	Bulgaristan Cephesi'ndeki Gelişmelerin Mondros'a Etkisi / <i>The Effects of the Developments at the Bulgarian Front on Mudros Armistice</i> 227

Yahya YEŞİLYURT	Yemen Cephesinde Mondros Mütarekesi'nin Algılanışı: İngiliz Hilesi mi, Babıali Emri mi? / <i>The Perception of the Armistice of Mudros in the Yemen Front: An English Ruse or the Order of the Sublime Porte?</i> 247
Sevinç ALİYEVA	Mondros Mütarekesi Öncesi ve Sonrasında Müslüman Kafkasya'daki Türk Askerleri / <i>The Turkish Soldiers in the Caucasus Before and After the Armistice of Mudros</i> 275
Sabit ÇETİN	Mondros Mütarekesi: Atatürk'ün Mütareke Şartları Karşısında Askerî Stratejisi / <i>The Armistice of Mudros: Atatürk's Military Strategy Against Armistice Terms</i> 313
Nesrin HANGÜL	Mondros Mütarekesi'nden Sonra 2. Ordunun Durumu / <i>The Situation of the Second Army After the Armistice of Mudros</i> 329
Enes DEMİR	Türk Ordusu'nun Suriye'deki Operasyonlarıyla Mondros Mütarekesi'ndeki Savunma Hattının Benzerliğine Tarihi ve Jeopolitik Bir Bakış / <i>A Historical and Geopolitical Perspective on Similarity of Defense Line at Armistice of Mudros with Operations of Turkish Army in Syria</i> 353
Hasan SAYILAN	I. Dünya Savaşı Sonrası Türkiye'nin Sovyet Sınırlarının Oluşumunun Siyasi Coğrafya Açısından Değerlendirilmesi / <i>The Evaluation of the Formation of the Borders of Turkey with the Soviet Union After WWI in Terms of Political Geography</i> 391
İsmail KÖSE	İngiliz Yüksek Komiseri Herbert Samuel Raporuna Göre Filistin'de İngiliz Manda İdaresi (1920-1925) / <i>British Mandatory Rule in Palestine According to High Commissioner Herbert Samuel's Report (1920-1925)</i> 423

Figen ATABEY	Mondros Mütarekesi'ne Giden Süreçte İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ni Savaş Dışı Bırakma Stratejisi / <i>The British Strategy of Keeping the Ottoman State out of War on the way to the Mudros Armistice</i> 451
Yasin ERCİLSİN	Birinci Dünya Savaşı'ndan Cumhuriyete Türkiye'de Muhafazakâr Bir Azınlık: "Malakanlar" / <i>A Conservative Minority in Turkey from WWI to the Republic: "Molokans"</i> 469
Selçuk URAL	Mondros Mütarekesi'nin 17. Kolordu'da Tatbikatı ve İzmir'in Durumu / <i>The Implementation of the Armistice of Mudros and the Situation of Izmir</i> 497
Muharrem TURP	Mondros Mütarekesi'nin Tatbikatı Kapsamında İngiltere'nin Erzurum Misyonu / <i>Britain's Mission of Erzurum Within The Scope of The Implementation of The Armistice of Mudros</i> 537
Resul BABA O ĞLU	Hukuki ve İdari Boyutlarıyla Mondros Mütarekesi'nden Sonra Müttefik Devletlerin İstanbul'da Uyguladıkları İşgal Yönetimi / <i>The Occupation Administration Applied By Allied Powers After Mudros Armistice With Judicial and Administrative Aspects</i> 563
Ahmet ALTINTAŞ	Mondros Mütarekesi'nin Afyonkarahisar'da Uygulanması / <i>The Implementation of the Armistice of Mudros in Afyonkarahisar</i> 583
Mustafa ÇABUK	İngiltere'nin Mondros Mütarekesi Öncesi Türkiye'ye Yönelik Propaganda Faaliyetleri / <i>Propaganda Activities of England Against Turkey Before Ceasefire Agreement of Mudros</i> 609

CİLT II

Cengiz ŞAVKILI Tülay AYDIN	Mondros Mütarekesinin 7. Maddesine Göre Güney Bölgesinde Yapılan İşgaller Sırasında Uygulanan Fransız ve İngiliz Stratejileri / <i>The Strategies Applied By French and British during Occupations in the Southern Region According to Article 7 of the Armistice of Mudros</i> 623
Erhan ALPASLAN	Mondros Ateşkes Antlaşması'nın Osmanlı Azınlıkları Üzerindeki Etkileri ve İç Güvenlik Açısından Yarattığı Sonuçlar / <i>Effects on Ottoman Minorities and Conclusions on Internal Security of Mudros Armistice</i> 653
Memet YETİŞGİN Toroshan ÖZDAMAR	Mütareke Döneminde Osmanlı Topraklarında Manda Kurulmasına Yönelik Komisyonlar: King-Crane Komisyonu'nun Faaliyetleri ve Raporu / <i>Commissions for Establishing of the Mandates in the Ottoman Lands During the Armistice Period: Activities and Report of the King-Crane Commission</i> 685
Ü. Gülşüm POLAT	İngiliz İşgaline Karşı Direniş ve Sınırlar: Deyrizor ve Telafer Olayları (1919-1920) / <i>The Struggle Against The British Occupation and (Syrian) Borders: Deir Ez-Zor and Tal Afar Events (1919-1920)</i> 713
Nejdet BİLGİ	Mütareke Dönemi Trabzon Ermeni Tehciri Davası'nda Şahitler ve Şahitlik / <i>Witnesses and Witnessing in the Armenian Forced Migration Case in Trabzon during the Armistice Period</i> 731
Erol KARCI Betül KARCI	Vakit ve Alemdar Gazetelerine Göre Mütareke Dönemi (1 Kasım 1918-31 Ocak 1919) / <i>Truce Period According to Vakit and Alemdar Newspapers (1 November 1918-31 January 1919)</i> 773

Feyza KURNAZ ŞAHİN	Mondros Mütarekesi Sonrasında Osmanlı Devleti'nde Askerî Sansürün Kaldırılması Meselesi / <i>The Issue of the Abolition of the Military Censorship in the Ottoman Empire Following the Armistice of Mudros</i> 819
Nurten ÇETİN	Mütareke Döneminde Harikzedegan Komisyonu ve Faaliyetleri / <i>Harikzedegan Commission and Its Activities during the Armistice Period</i> 883
Meltem TEKEREK	Mondros'tan Lozan'a İşçiler / <i>The Workers From Mudros to Lausanne</i> 901
Erhan ALPASLAN Tugay YILMAZ	I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele Döneminde Türk Ocakları'nın Faaliyetleri (1914-1922) / <i>Activities of the Türk Ocakları (Turkish Hearths) during World War I and Turkish National Struggle (1914-1922)</i> 931
Turan AKKOYUN	Mondros Ateşkesi'nin Türklüğün Dünyadaki Konumuna Etkisi / <i>The Effect of Mudros Cease-Fire Agreement on the Status of Turkishness in the World</i> 957
Ali AKYILDIZ	Bolşevik Propagandasının Basına Yansımalarının Bir Örneği: Rus İnkılap ve İdâre-i Cedîde Yazarı A. Veribof'un İstikbal Gazetesindeki Bolşevik Tebliğleri / <i>The Example of the Reflection of Bolshevik Propaganda in Press: A. Veribof's Bolshevik Article Series in İstikbal Newspaper</i> 987
Behçet Kemal YEŞİLBURSA	İngiliz Yıllık Raporlarına Göre Mudanya Mütarekesi (3-11 Ekim 1922) / <i>The Armistice of Mudania According to British Annual Reports (3-11 October 1922)</i> 1009
Nevzat ARTUÇ	Mütareke Dönemi'nde İttihatçılık / <i>The Committee of Union and Progress during the Armistice Period</i> 1033

Celil BOZKURT	Mütareke Döneminin Bilinmeyen Polemiği:Yüzbaşı Cevat Rifat Bey'in Tefrikanı ve Mustafa Kemal Paşa'nın Tepkisi / <i>The Unknown Polemic of the Armistice: The Feuilleton of Cevat Rifat Bey's and the Response of Mustafa Kemal Pasha</i>	1057
Memet YETİŞGİN Sevim CEYLAN DUMANOĞLU	Osmanlı Devleti'nde Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke Yıllarında Öğretmen Yetiştiren Mekteplerin Durumu / <i>Teacher Training Schools in First World War and Armistice Years during the Ottoman Government</i>	1083
Kemal ÖZDEN	Hermann Baltzer'in Gözünden Mondros Mütarekesi'nin Başlangıcında Türkiye'deki Durum ve Almanların Geri Dönüşü / <i>The Situation in Turkey and the Return of Germans in the Beginning Phase of the Mudros Armistice From Hermann Baltzer's Point of View</i>	1103
İsmail ÖZÇELİK	Mondros Mütarekesi ile Başlayan İşgallere Karşı Direniş Düşüncesinin Anadolu Basınındaki Yansımaları / <i>The Reflections of Thought of Resistance against the Occupations in Anatolian Press Starting with the Armistice of Mudros</i>	1141
Nilüfer ERDEM	Mondros Ateşkes Antlaşması'nın Yunan Basınındaki Yankıları / <i>Reflections of Mudros Armistice Treaty in the Greek Press</i>	1171
Güven DİNÇ	Neden Mondros? Bir Antlaşmada Mekân Seçimi / <i>Why Mudros? Determining the Location for an Armistice</i>	1187
Derya Genç ACAR	Türk Sinemasında Mütareke Dönemi ve Tarihsel İmgeler / <i>The Armistice Period in the Turkish Cinematography and Historical Images</i>	1217
FOTOĞRAFLAR	1249

MONDROS MÜTAREKESİNİN 7. MADDESİNE GÖRE GÜNEY BÖLGESİNDE YAPILAN İŞGALLER SIRASINDA UYGULANAN FRANSIZ VE İNGİLİZ STRATEJİLERİ

Cengiz ŞAVKILI*
Tülay AYDIN**

ÖZET

I. Dünya Savaşı'nın ardından devam eden müzakere ve stratejiler yeni gerilimleri ortaya çıkarmış ve mağlup devletler ile ardı sıra anlaşmalar imzalanmaya başlanmıştı. Ancak uzun süre devam eden anlaşma görüşmelerindeki temel sorun İtilaf Devletleri arasındaki paylaşım problemiydi. Osmanlı Devleti'nin geniş coğrafyası ise problemin esasını oluşturmaktaydı. Osmanlı Devleti, Bulgaristan'ın 29 Eylül 1918'de galip devletlerle ateşkes antlaşması imzalamasının ardından, kendi lehine bazı hükümler taşıyan ateşkes teklifini İtilaf Devletlerine sunmuştu. Fakat galip devletler Osmanlı Devleti'nin tekliflerini dikkate almadan kendi şartlarını dayatmışlar ve Osmanlı Devleti ile 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalamışlardı. Mondros Mütarekesi'nin bazı maddeleri ile Osmanlı Devleti'nin sınırları, işgal ve taarruza açık hale getirilmişti. Bu işgallerin ve taarruzun en açık dayanağı ise şüphesiz Mondros Mütarekesi'nin en önemli maddelerinden birisi olan 7. madde idi.

İtilaf Devletleri, 7. madde uyarınca Anadolu'da, işbirlikçileri olan azınlıkların yaptıkları taşkınlıklar ve kargaşa ortamından da yararlanarak kendi güvenliklerini tehlikede görmek bahanesi ile Osmanlı Devleti'nin büyük bir bölümünü işgale başlamışlardı. İngilizler, 6 Aralık'ta Kilis'i, 15 Ocak 1919'da Antep'i, 22 Şubat'ta Maraş'ı, 24 Mart'ta da Urfa'yı; Fransızlar ise 11 Aralık 1918'de Dört Yol'u, 17 Aralık'ta Mersin'i, 21 Aralık'ta Adana'yı işgal etmeye başlamışlardı. Ülke genelinde büyük bir infial yaratan bu işgaller karşısında toplumun verdiği tepkiler, barış antlaşmasının imzalanma sürecini uzatmıştır. Haksız işgaller karşısında halkın kendince çözüm arayışına gitmesi devlet idaresinin etkisiz varlığı karşısında toplumsal ve milli bilincin ani bir

* Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, savkili67@ksu.edu.tr

** Dr. Arş. Gör., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, tlyaydn05@gmail.com.

sıçraması niteliğinde görünmektedir. Bu illerin işgal edilme süreçlerinin ele alınacağı bu çalışmada, işgallerin arka planındaki nedenleri üzerinde durulacaktır. İngiliz ve Fransız işgalleri sırasında bu illerin coğrafi ve kültürel yapılarına uygun olarak yürütölen stratejiler incelemeye alınacaktır. Aşiretler üzerinde yürütölen politikalar, bürokrat ve askeri memurların kontrol altına alınması, din adamlarının baskı altına alınması, haberleşme ve iletişim kanallarının ele geçirilmesi, halkın nabzını tutacak demeçler verilmesi gibi pek çok açıdan İngiliz ve Fransız işgallerinin benzerlikleri ve farklılıkları irdelenecektir. Yapılacak çalışmada, konu ile ilgili arşiv belgelerinden, hatıratlardan ve yazılı literatür bilgilerinden yararlanılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mondros Mütarekesi, 7. Madde, Adana, Antep, Hatay, Maraş, Urfa, İngiliz, Fransız.

THE STRATEGIES APPLIED BY FRENCH AND BRITISH DURING OCCUPATIONS IN THE SOUTHERN REGION ACCORDING TO ARTICLE 7 OF THE ARMISTICE OF MUDROS

ABSTRACT

The negotiations and strategies that followed the World War I caused new tensions and thus the victorious western powers imposed a series of harsh treaties upon the defeated nations. However, the main problem with longstanding negotiations was the problem of sharing among the allied powers. At this point, the broad geography of the Ottoman State was the basis of the problem. After Bulgaria's signing of the cease fire agreement with the victorious states on September 29, 1918, the Ottoman State called upon the allied powers to sign a cease fire which had some provisions in its favor. However, the victorious states imposed their own conditions without taking into consideration the proposals of the Ottoman State and signed the Treaty of Mudros Armistice with the Ottoman State on October 30, 1918. As part of several conditions to the Armistice of Mudros, the borders of the Ottoman State were made vulnerable to attacks. All these occupations were based on article 7, one of the most important items of the Armistice of Mudros.

The allied powers started to occupy a large part of the Ottoman State in Anatolia in accordance with Article 7, which stated that when faced with a situation in which their security may be endangered, the Allies would have the right to occupy any strategic point, taking advantage of the atmosphere of turmoil caused by minorities collaborated with them. The English began to occupy Kilis on 6 December, Antep on January 15, 1919, Maras on February 22 and Urfa on March 24 and The French began to occupy Dortyol on December 11, 1918, Mersin on December 17, and Adana on December 21. These occupations created a huge irritation through out the country, and these reactions extended the process of signing the peace treaty. In the face of unjust occupations, the people's search for their own solution seems to be a sudden reaction of social and national consciousness in the face of the ineffective existence of the state administration. This study deals with the occupation processes of cities mentioned-above drawing on the reasons behind the occupations. During the British and French occupations, the strategies carried out in accordance with the geographical and cultural structures of these cities will be examined in this study. This study also deals with the similarities and differences between British and French occupations based on politics on the tribes, the detentions of bureaucrats and military officers, the suppres-

sion on clergymen, the seizure of communication and communication channels and the statements made to take the pulse of people. This study will be done based on the archive documents related to the subject, books and articles in literature and memoirs.

Keywords: The Armistice of Mondros, Article 7, Adana, Antep, Hatay, Maras, Urfa, British, French.

GİRİŞ

Ekonomik çıkarlar, sömürge çatışmaları, silahlanma ve bloklaşma sorunlarının ortaya çıkardığı I. Dünya Savaşı, uzun süreden beri devam eden birçok problemin ürünü olmuştur¹. Savaş sonrasında yenedünya düzeninin çizilmesi ve galip devletlerin bu süreci başlatabilmesi adına bir dizi barış ve ateşkes anlaşması imzalanmıştır. Ancak savaş öncesi kaosu sona erdiren ve İtilaf Devletlerinin hâkim düzenleyici konumuna geldikleri bu anlaşmalar ile yeni sorunların da kapısı aralanmıştır. Keza, savaş sonunda Bulgaristan, Almanya ve Avusturya Macaristan ile yapılan antlaşmalar kısa vadede bir barış antlaşması niteliğini aşmış ve yeni savaşları ortaya çıkarmıştır. Ancak savaş sonunda yapılan bu antlaşma içeriklerine bakılırsa en ağır maddelerin Osmanlı Devleti ile imzalanan Mondros Mütarekesi'nde olduğu görülmektedir. Ağır maddeler taşıyan bu mütarekenin imzalanma süreci de oldukça sancılı geçmiş ve müzakereye katılan Osmanlı temsilcileri sık sık İstanbul ile iletişim kurarak maddeleri onaylamıştır.

Osmanlı Devleti temsilcisi olarak Mondros görüşmelerine katılan Rauf Bey ve İtilaf Devletleri temsilcileri arasında 27 Ekim 1918 günü başlayan görüşmeler Agamemnon zirhlisinde yapılmıştır. Görüşmelerde galip devletler temsilcisi General Galtrope tarafından ilk öne sürülen şey, sunulan mütarekenin ilk dört maddesinin kabulü durumunda görüşmelerin devam edebileceği yönündeki dayatma olmuştur. Bu duruma itiraz edilmişse de Rauf Bey'in görüş sorduğu İstanbul Hükümetinden onay gelmesi üzerine teklif kabul edilerek görüşmelere devam edilmiştir. Tasarımın İtilaf Devletlerinin güvenliklerini tehlikede bulduğu noktaları işgal edebilmesini öngören 7. maddesi en tartışmalı konulardan biri olmuştur. Maddenin tam olarak neyi öngördüğü taraflarca anlaşılmadığı için maddenin görüşülmesi ertesi güne bırakılmıştır. Hükümetlerinden görüş sorulması sürecinin sonunda Galtrope tarafından yeni bir açıklama getirilmiştir. Galtrope tarafından yapılan açıklamada “*karışıklık çıkan*” stratejik yerlerin işgal edileceğinin ifade edilmesi üzerine Rauf Bey, zaten tüneller, boğazlar ve demiryollarının İtilaf Devletleri tarafından işgal edildiğini bunun haricinde kalan bölgelerin bütün ülke toprakları olduğunu ifade etmiştir. Galtrope yaptığı yeni öneride İstanbul'un İtilaf Devletleri tarafından bir deniz üssü olarak kullanılması, Osmanlı liman ve tersanelerinin

¹ Haluk Ülman, *I. Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Savaş*, İmge Kitabevi, Ankara, 2002, s. 300.

yine İtilaf Devletlerinin gemileri için bir onarım merkezi olarak kullanılması şartıyla 7. maddenin çıkarılmasını teklif etmiştir. Ancak İstanbul'u ifade eden maddeden İstanbul'un çıkarılması kısmına odaklanan Rauf Bey, bu teklifin önemini kavrayamamış ve 7. madde olduğu gibi metinde kalmıştır². Buna karşın Rauf Bey, İstanbul'a durumun sorulması konusundaki isteğini yinelemiş ve 30 Ekim'de İstanbul'dan gelen yanıtta 7. maddenin İstanbul istisna tutulmak kaydıyla kabul edileceğini belirtmiştir. General Galtrope ise İstanbul'un maddede yer almadığını ve bu durumun işi uzatacağını ifade etmiştir. Bunun üzerine uzun süren tartışma sonunda maddeye “*İtilaf devletlerinin güvenliklerini tehlikede gördüğü ve karışıklık çıkması durumunda*” ifadesi eklenerek madde kabul edilmiştir³. Osmanlı Devleti, Mondros Mütarekesi'nin 7. maddenin kabul edilmesi ile beraber öngöremediği sonuçlara maruz kalmıştı. Maddenin önemini kavrayamayan ve işgalin gerçekleşmesine çanak tutan İstanbul Hükümeti, durumun vahametini işgallerin başlaması ile anlamaya başlamıştır. Buna göre mütarekenin 7. maddesi ile müttefikler, kendi güvenliklerini tehdit edecek bir durumun ortaya çıkması halinde herhangi bir stratejik noktayı işgal etme hakkını elde etmekteydi⁴.

7. maddenin yürürlüğe girmesi için gerekli olan alt yapı çok daha evvelden belirlenmiş ve işgal noktaları İngiliz ve Fransızlar arasında paylaşılmıştı. Henüz I. Dünya Savaşı sırasında İngiltere ve Fransa arasında yapılan Sykes-Picot gizli paylaşım antlaşmasına göre Kilikya, Suriye, Musul, Filistin ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi Fransa'ya verilirken; Hayfa ve Akka Limanları ile Irak ise İngiltere'ye bırakılıyordu⁵. Bilhassa Musul petrollerinin kendileri için

² Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü I (Açıklamalı Kronoloji) Mondros'tan Erzurum Kongresi'ne (30 Ekim 1918-22 Temmuz 1919)**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, XVI. Dizi-Sayı 71, Ankara, 1993, s. 1; Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C I, MEB Yayınları, İstanbul, 1991, s. 25.

³ İhsan Şerif Kaymaz, “Mondros: Bir Ateşkesin Tahlili”, **21. Yüzyıl**, Ekim/Kasım/Aralık 2008, s. 257-258.

⁴ Seha L. Meray-Osman Olcay, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri Mondros Bırakılması Sevr Andlaşması İlgili Belgeler**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No: 409, Ankara, 1977, s. 1; Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri C I, Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları**, Türk tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1953, s. 120-121.

⁵ Hale Şıvgın, “Güney Cephesinin Değerlendirilmesi”, **Türk İstiklal Harbinde Kuva-yı Milliye, Düzenli Ordu ve Cepheler 16 Mayıs 2014**, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 2014, s. 14-15.

önemini kavrayan İngilizler, Mondros Ateşkes Anlaşması ile yeterli hukuki dayanağı sağlamıştı⁶. İngilizler, antlaşmanın 7. maddesini ileri sürerek, önce Musul ve İskenderun'u, daha sonra da Antep, Maraş ve Urfa'yı işgal etmeyi amaçlamış, Musul'un Fransızlar tarafından kendilerine bırakılmasını sağlayacak bir antlaşma gerçekleştirene kadar bu illeri ellerinde bir koz olarak tutmayı hedeflemişti⁷. İngilizler, 27 Aralık'ta Kilis'i, 1 Ocak'ta Antep'i, 31 Ocak'ta Osmaniye'yi işgal etmişlerdir⁸. İngilizler Urfa, Antep ve Maraş'ın işgali için Beyrut'ta bulunan 21. Kolorduya bağlı General Leslie komutasındaki 19. Tugayı görevlendirmiş ve tugay içinde 5 Hint Süvari Alayı ile 6000 kişilik Hint işçi birliğine yer vermişlerdi. Buna ek olarak Ermeni Lejyonununun 3 tabur daha işgaller için görevlendirilmişti⁹. Fransızlar da 7. madde uyarınca 11 Aralık 1918'de Dörtüol'a ve 17 Aralık'ta Mersin'e çıkarma yapmışlardı. Fransız ve Ermeni askerleri 21 Aralık 1918'de Adana'yı 27 Aralık'ta da Pozanti'yi işgal etmişlerdi¹⁰. Ancak daha sonra İngilizler, petrol politikası açısından da önem arz eden Musul bölgesine karşılık Antep, Urfa ve Maraş bölgesinden vazgeçerek buraları Fransızlara devretmişler¹¹. 15 Eylül 1919 tarihli Suriye İtilâfnâmesine göre İngilizler, işgal ettikleri Güneydoğu Anadolu Bölgesinden çekilmiş ve bu bölge Fransızlar tarafından işgal edilmiştir¹². Fransızlar, 30 Ekim 1919'da Maraş'ı, 5 Kasım 1919'da da Antep'i İngilizlerden devralmışlardı¹³. Suriye ve Kilikya'da işgal kuvvetlerinin tebdili hakkında yapılan bu İngiliz-Fransız anlaşması, havalideki Türk halkının durumunu iyice zorlaş-

⁶ Yahya Akyüz, **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi: Türk İnkılâbının Hazırlık Dönemi ve Türk İstiklal Savaşı**, 1. Basım, Ayraç Kitabevi, Ankara, 2008, s. 326.

⁷ Yaşar Akbıyık, **Milli Mücadele'de Güney Cephesi Maraş**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999, s. 3.

⁸ Ayrıntılı bilgi için bk. **Türk İstiklal Harbi, C IV, Güney Cephesi**, Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 2009, s. 49-60.

⁹ Cengiz Gönen, **Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın İlk Kahramanı Maraş**, Lazer Yayınları, Ankara, 2005, s. 74-75.

¹⁰ Süleyman Hatipoğlu, **Fransa'nın Çukurova'yı İşgali ve Pozanti Kongresi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989, s. 16.

¹¹ **Türk İstiklal Harbi, C IV, Güney Cephesi**, s. 61.

¹² Bige Yavuz, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994, s. 53.

¹³ **Türk İstiklal Harbi, C IV, Güney Cephesi**, s. 62; Adnan Gül, "Türk Milli Bağımsızlık Savaşında Maraş Müdafasının Önemi", **Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi**, s. 191.

tırmıştı. Antlaşmaya göre Maraş, Antep, Urfa şehirleri ve civarları İngilizler tarafından boşaltılarak Fransızlara bırakılacaktı¹⁴.

Hem İngiliz hem Fransız işgalleri süresince yabancı baskısını gören güney illeri, aynı zamanda işgalin farklı boyutları ile karşılaşmıştı. Her şeyden evvel yasal sorumluluklar ve uluslararası sözleşmelerden doğan yükümlülüklerinden habersizce kendi var oluş mücadelesini veren bölge halkı, çok yönlü psikolojik şartlar altında yaşamıştır. İşgal olayının çerçevesini ve sınırlarını belirleyen ve devletleri bağlayıcı maddeler güden uluslararası antlaşmalar, bilhassa 19.yy'ın ortaya çıkardığı şartlara uygun olarak imzalanmıştı. Bu dönemde giderek artan milletlerarası bağımlılık ve yine giderek artan savaşlar bu antlaşmaları gerekli kılmıştı¹⁵. Bu amaçla uluslararası sorunların barışçı yollardan çözümünde aracı bir sözleşme olarak ve işgal süreçlerindeki yasa dışı eylemlerin önünü almak amacıyla 1899 ve 1907 yıllarında La Haye'de ulusal barışı sağlamak ve korumak için sözleşmeler imzalanmıştır¹⁶. İlki Rus Çarının silahsızlanma isteği ile toplanan La Haye görüşmelerinin ikincisi daha geniş bir katılım ile uluslararası barışı sağlayabilmek adına toplanmıştır¹⁷. Savaş sonrası galip ve mağlup devletler açısından doğan uluslararası haklar konusundaki bağlayıcı metinlerden ilki de bu 1899 yılında kabul edilen La Haye sözleşmesidir¹⁸. Bu sözleşmeden sonra 18 Ekim 1907 yılında kabul edilen ikinci La Haye Sözleşmesi ise bağlayıcı yasal dayanaklar ve tedbirler içeren maddeler ile bezelidir. Bu maddeler ile savaş sonrası işgal edilen topraklarda oluşabilecek olumsuzluklar ve yasa dışı süreçlerin önü kesilmek istenmiş ve her iki tarafa da bağlayıcılık yüklenmiştir. Bu metnin 42. maddesinde işgal

¹⁴ Tansel, **a.g.e.**, s. 207-208.

¹⁵ Seha L. Meray, **Devletler Hukukuna Giriş**, C I, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1968, s. 47.

¹⁶ Muhammed Erdal, "Uluslararası Uyuşmazlıkların Barışçıl Çözümüne İlişkin Bir Müessese: 'Sürekli Hakemlik Mahkemesi'", **D.E.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi**, Prof. Dr. Şeref Ertaş'a Armağan, C 19, Özel Sayı: 2017, s. 2891.

¹⁷ Bu toplantıya o sırada savaş halinde bulunan Rus ve Japon temsilcileri katılmaz iken katılan ülke sayısı 44'ü bulmuştur. Mehmet Gönülbol, **Milletlerarası Siyasi Teşkilatlanma Milletlerarası Siyasi Teşekküllerin Tarihi Gelişimi ve Birleşmiş Milletler Teşkilatı**, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1964, s. 59.

¹⁸ Bu sözleşmenin hazırlık ve imza safhalarına katılan Osmanlı Devleti, 1911 yılında çıkan Trablusgarp Savaşı nedeniyle sözleşmeyi imzalamamıştır. Yasin Aslan, "Savaş Hukukunun Temel Prensipleri", **TBB Dergisi**, S 79, 2008, s. 238, 13 no'lu dipnot; ayrıca bk. <https://treaty-database.overheid.nl/en/Verdrag/Details/003320>, Erişim Tarihi: 02.10.2018, 10: 18.

kavramı “*düşman ordusunun fiilen yetkisi altına konulmuş bulunan bir toprak*” olarak tanımlanmıştır. Buna göre işgalin oluşabilmesi için hem silahlı kuvvetlerin düşman arazisine girmesi hem de bu topraklarda fiili bir yetkinin tahsis edilmesi gerekmektedir. İşgalin başlaması ile işgal edilen devletin hâkimiyeti sona ermekte ve işgal kuvvetleri bu devlet yerine ülkedeki şahıslar ve mallar üzerinde yetki kullanabilmektedir¹⁹. Ancak işgal edilen ülke savaş süresince ilhak edilememektedir. Bu sürede güvenlik ve askeri amaçlarla tedbirler alabilmekte ancak bu tedbirlerin ötesinde ülkenin kanunlarını ve rejimini değiştirememektedir. Aynı yönetmeliğin 43. maddesine göre işgal altında bulunan ülkedeki siviller, işgalci gücün otoritesine ve aldığı tedbirlere uymakla mükellef olup, işgalci kuvvet ise sivil halk üzerinde sınırsız bir güce sahip olmamaktadır. Öte yandan 46. madde de aile şerefine ve haklarına, fertlerin hayatına, özel mülkiyetine, dini kanaatlere ve ayinlerin yapılmasına riayet edebilecekken, işgal kuvvetleri, özel kişilerin mülkiyetindeki her türlü savaş malzemesi giyim eşyası, haber yayma ve ulaştırma araçlarına ve taşıtlara el koyabilecektir. Kamuya ait devlet hazinesi, bankalardaki devlete ait para, kıymetli evrak, silah depoları taşıtları ve menkul mallarının ise işgal kuvvetleri tarafından müsadere edilebileceği ifade edilmiştir²⁰. Sözleşmenin 47. maddesi ise devletlerin yağmayı engellemek ve yağma yapanları cezalandırmakla mükellef oldukları belirtilmiştir²¹. Aynı yönetmeliğin işgal ve harp sırasında halka yapılacak muamele ile ilgili kısmında da aynı ibarelere rastlanmaktadır. Buna göre halka adil, dürüst, makul davranılmasının politik-askeri-ekonomik hedeflerin sağlanabilmesi, işgalin başarılı olabilmesi, halk içinde düşmanlık oluşturulmaması adına önemli olduğunun altı çizilmiştir. Halkın şahsi haklarına, mülkiyet haklarına, evliliğin kutsallığına, mesken dokunulmazlığına ve dini ibadet özgürlüğünün sağlanması konusuna dikkat edilmesi gereği de belirtilmiştir²². Henüz I. Dünya Savaşı sırasında da bu sözleşmeye aykırı uygulamalar İtilaf Devletleri tarafından yapılmış ve Osmanlı Devleti bazı önlemler

¹⁹ Cemil Şenalp, **Ulusal Kurtuluş Savaşında Fransız İşgal Bölgelerinde Sivil İşler/Askeri Hükümet Faaliyetleri**, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 2006, s. 4.

²⁰ Cemil Şenalp, **Ulusal Kurtuluş Savaşı'nda İngiliz İşgal Bölgelerinde Sivil İşler/Askeri Hükümet Faaliyetleri**, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 2009, s. 6-7.

²¹ Tuba İnal, “Savaş Hukukunda Tecavüz ve Yağmayı Yasakla(ma)yan Rejimler Lahey Sözleşmeleri (1899, 1907)”, **Uluslararası İlişkiler**, C 8, S 29, (Bahar 2011), s. 30.

²² Şenalp, **a.g.e.**, s. 14.

almaya çalışmıştır²³. Savaş sonrasında da Mondros Mütarekesi'nin 7. maddesi uyarınca Güney Bölgesinde galip devletler tarafından başlatılan işgaller, bu aykırı uygulamaların en iyi örneklerinden birini oluşturmuştur. La Haye Sözleşmesinin belirtilen maddeleri kitlelerin hassasiyetlerine ve devletin rejim ve kanunlarına saygı duymayı gerektiren ifadeler içermesine karşın işgalci güçlerin usulsüz dayatmaları, halklar ve işgalci güçleri karşı karşıya getirmiştir. Sıradan halk, sözleşmenin sunduğu bu hak ve sorumlulukların bilincinde olmaksızın hissiyatları ile hareket etmiştir.

1. İngiliz ve Fransız İşgallerinin Psiko-Sosyal Yapı Üzerindeki Etkileri

Devletlerarası hukukta silahlı çatışmalar iki farklı şekilde adlandırılmaktadır. Bunlardan ilki farklı tanımları yapılan savaşlar ve ikincisi ise savaşa varmayan sınırlı silahlı çatışmalardır. Savaş dışında kalan sınırlı silahlı çatışma, bir devletin başka bir devlete karşı kendi iradesini kuvvet kullanmak yoluna başvurarak kabul ettirmeye çalışması anlamına gelmektedir. Ancak bu yöntemde çeşitli yollarla yapılabilir. *İstila, işgal, abluka ve denizde kuvvet gösterisi* adı altında farklı yöntemlerle uygulanan silahlı çatışma türleri, sınırlı bir kuvvet kullanıldığı için savaş olarak anılmamaktadır²⁴. İşgal ise bir devlet tarafından sürekli ve etkin bir denetimin sağlandığı, egemen bir güç olarak işgal edilen toprak üzerinde bir yönetim erkini elde tutma gücünü ifade etmektedir²⁵. Buna ek olarak işgal, bir savaş sonunda ortaya çıkan taraflardan birinin yenilmesi ve yenilen devletin galip devletin egemenliği altına girmeyi kabul etmesi sonucunda da ortaya çıkmaktadır²⁶. Ancak burada mevcut devletin varlığı devam etmekte ve fetih yolundan daha farklı bir durum ortaya çıkmaktadır.

İşgal kavramı, bahsi geçen tanımlarından da anlaşılacağı üzere mevcut yapı üzerine inşa edilen yeni bir yapılanma olduğu için fiili olarak hukuki ve

²³ Mehmet Temel, "Birinci Dünya Savaşı Yıllarında 1907 Tarihli Lahey Sözleşmelerine Aykırı Davranan İtilaf Devletlerine Karşı Osmanlı Devleti'nin Aldığı Bazı Önlemler", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, (6), s. 71-85.

²⁴ Aslan, a.g.m., s. 251-252.

²⁵ Şeref Ünal, **Devletler Hukukuna Giriş**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2003, s. 77.

²⁶ Hüseyin Pazarıcı, **Uluslar arası Hukuk Dersleri II**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 571, Ankara, 1989, s. 209.

sosyo-kültürel sorunların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Bu sebeple işgal gerçeği beraberinde birçok toplumsal ve sosyal yıkımı da getirmektedir. Bir savaş sürecinde veya bu süreç sonunda yetkilerine dayanarak işgalde bulunan güçler ve toprakları üzerinde işgali görerek, aidiyet ve sahiplik hissiyatına bürünen halk arasında olması muhtemel çatışmalar sürecin şekillenmesinde de etkili olmaktadır. Bu mücadelenin sonunda toprakları üzerinde bir yabancı izi ve hareketi gören toplum için yeni bir psikolojik ve moral mücadele safhası başlamaktadır. Bu mücadeleyi tetikleyen ve halkı, karşı harekete geçiren etmenler, genellikle toplumsal ve ananevi değerlere saldırıların ortaya çıkması sonucu olmaktadır. Değerlerine yapılan saldırıları bir var oluş mücadelesi olarak algılayan toplum için artık yeni bir bütünleşme sebebi de doğrudan meydana gelmiş olmaktadır. Toplumsal bütünleşmenin en iyi örneklerinden birini veren güney illerinde halk, yapılan işgaller sırasında sessiz kalamamıştır. İki işgalci güç, İngiliz ve Fransız işgallerinin ortaya koyduğu sonuç, etki-tepki durumunu meydana getirmiştir. Bu iki işgalci kuvvet arasındaki metot farkı karşı tepkilerin niteliğini de çeşitlendirmiştir.

Güney Bölgesinde yapılan işgaller ve bunun toplumsal geri dönütü konusunda belirtilmesi gereken en önemli nokta, İngiliz ve Fransızların işgaller süresince yaptıkları uygulamaların oldukça farklılık göstermiş olmasıdır. Yumuşak İngiliz stratejilerine karşın Fransız işgal süreci çok daha sert geçmiş ve halktan yoğun tepkiler gelmesine sebep olmuştur. Bu farklılık henüz işgallerin başlangıcında işgal kuvvetlerinin şehre gelişlerinde dahi kendini göstermiştir. Fransızlar adeta *'fatihler'* gibi karşılanıp, bölgeyi işgal etmeye başlarken, ilk uygulamaları da bayrakların indirilmesi ve binalarının Fransız bayrakları ile donatılması olmuştur²⁷. Manevi bir değer atfedilen bayrağın simgesel önemi, büyük tepkilerin doğmasına sebep olmuştur. Maraş Kalesinden indirilmeye çalışılan Türk Bayrağının halkta uyandırdığı infialin²⁸ yanı sıra Antep'te de Fransızların ilk işgal gününde, bir Ermeni tercümanla bir Fransız subayının, Akyol Camiinde asılı Türk Bayrağı'nı, orada bulunan bir Türk polisine zor-

²⁷ Yalçın Özalp, **Mustafa Kemal ve Milli Mücadele'nin İlk Zaferi**, Kahramanmaraş Belediyesi Kültür Yayınları No: 1, Ankara, s. 255; Bu konuya Fransız basınında da yer verilmiş Mersin'in işgali sırasında halkın hatta Müslüman halkın dahi Fransızları Verdun galiplerini görmek için büyük bir merakla sahilde toplandığı belirtilmiştir. Yahya Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988, s. 178.

²⁸ **Türk İstiklal Harbi, C IV, Güney Cephesi**, s. 68-70.

la indirtmesi, şehirde büyük tepki yaratmıştır. Halkın manevi değerlerine bir saldırı mahiyetinde olan bu durum karşısında halk, Türk Bayrağını indiren polislin derhal görevinden atılmasını sağlamıştır²⁹.

Adana'daki Fransız işgal sürecinde de manevi değerlere yapılan saldırının aynı tepkiyi ortaya çıkardığı görülmektedir. Adana'da bulunan Fransız Vali Bremond'a gelen Fransız resmi yazışma kâğıtları, oldukça dikkat çekicidir. Kâğıtlar için hazırlanan mühürde “*Adana Şehir ve Sancak Guvarnörü Norman*”, “*İşgal Bölgesi Başadministörü*” gibi ifadeler bulunmaktaydı. Hemen ardından yapılan atamalarda Albay Bremond, Teğmen Eskant'ı Genel Sekreter ve Yüzbaşı Coulet'i askeri şeflik ile görevlendirmiştir. Öte yandan her ilçeye kaymakam yardımcısı olarak birer Fransız subayı görevlendirince, Osmanlı vali ve kaymakamları birer kukla pozisyonuna sokulmuş oldular³⁰. Yine bölgede etkili olan Fransız Kumandan Andrea'nın губернорлүк görevine atanmasından sonra Osmaniye'deki bir camide kendi adına hutbe okutması ve büyük bir mühür yaptırarak üzerine *Lailahe illallah Muhammedun Resulullah* tevhidi ve yanında da *Andrea* imzasını basması halk nezdinde olumsuz karşılanmıştır³¹. Bu uygulamalar işgal bölgesindeki idari değişimin fiili göstergeleri olmuştur. Böylece Fransızlar yetkilerine dayanarak bir yandan idari hamleler yaparken bir yandan da simgesel değerleri kendi motifleri ile donatarak kültürel dönüşümü de sağlamaya çalışmışlardır.

Bu kültürel dönüşümü amaçlayan en önemli uygulamalardan biri de eğitimde yapılan hızlı ve seri faaliyetler olmuştur. Adana'da milli eğitim işleri Albay Norman'ın kontrolüne verilerek, lise ve diğer okullarda Fransızca zorunlu ders ilan edilmiştir. Kız Öğretmen Okulu ile Bremond ilgilenirken, Fransızlar tarafından Müslüman ahaliye hoş görünmek için Adana'da bir medrese ve

²⁹ Recep Karacakaya, **Türk Kamuoyu ve Ermeni Meselesi**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 2005, s. 207; Mehmet Çakar, **Antep Savunması**, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş, 2014, s. 22. Bazı kaynaklarda bu olayın Akyol Camisi değil Akyol Karakolunda geçtiği vurgulanmaktadır. Bk. **Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1918-1919)**, C II, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Nu: 61, Ankara, 2002, s. 207-208, 217; C III, s. 209-210, 545;

³⁰ Şenalp, **Ulusal Kurtuluş Savaşı'nda Fransız İşgal Bölgelerinde Sivil İşler/Askeri Hükümet Faaliyetleri**, s. 156-157.

³¹ Şenalp, a.g.e., s. 166.

Osmaniye’de bir fetva okulu açılmıştır³². Böylece dini eğitim de garanti altına alınarak kontrol sağlanmaya çalışılmıştır.

Fransızların toplum psikolojisini zorlayan ve uluslararası sözleşmelere aykırı olan faaliyetlerinin yanında İngiliz işgalleri, genel hatları ile daha yumuşak ve halkın nabzını ve tepkilerini daha iyi ölçen bir görüntü vermekteydi. Birçok faktörün bu tavrı etkilediği muhakkaktır. İngiltere’nin bu işgalleri geçici olarak görmesi, idareyi Fransızlara devredeceğini bilmesi ve halk ile ters düşmekten kaçınması bu sebeplerin başında gelmektedir. Öte yandan İngilizlerin bölge üzerinde daha büyük hedeflere sahip olması onların bu sert tavırdan uzak durmasını sağlamıştır. Uluslararası anlaşma hükümlerine uygun olarak hareket eden İngilizler, işgal sürecinin başında işgal bölgesinde yer alan halka, mevcut durumu açıklayan ve bilgi veren bildirimler sunmuştur³³. İngilizler, bölgenin idari ve askeri kadrosu ile ters düşmeyerek onlarla uyumlu hareket etmeyi yeğlemiştir. Genel olarak İngilizler, bu süreçte yerel yöneticilerin yönetimlerine karışmamış ve uzaktan bir takipte kalmayı tercih etmiştir. Öyle ki bazı yerlerde İngilizler, asayişsizlik yaratan Arap aşiretleri konusunda Osmanlı hükümetine yardımcı dahi olmuştur³⁴. Urfa Müftüsü Hasan Açıanal’ın İngilizlerin Urfa’yı işgallerini değerlendirmesi de İngiliz politikasının yumuşaklığını göstermesi açısından önem arz etmektedir. Ancak beyanatının sonunda Açıanal, yine de İngilizlere karşı dikkatli olunması gerektiğini şu şekilde ifade etmektedir:

İngiliz işgal kuvvetinin milli hislerimizi rencide etmemeye özen göstermesi, geliş gayelerinin asayiş teminde hükümete yardımcı olmak olduğunu ifade etmeleri ve en kısa sürede çekileceklerini belirtmeleri bazı arkadaşlarda tabii olarak bir rahatlama sebebi oldu³⁵.

³² Şenalp, **a.g.e.**, s. 163.

³³ İşgal kuvvetlerinin işgal ettikleri topraklar üzerinde yaşayan halkın işgal olayından, işgalin içeriğinden, amaçlarından, halkın işgal karşısındaki görev ve yükümlülüklerinden haberdar olması amacıyla ilan ettikleri bildiri ve emirnameler La Haye’de kabul edilmiş olan yönetmelik uyarınca düzenlenmiştir. Şenalp, **a.g.e.**, s. 21.

³⁴ Müslüm Akalın, **Urfa Kurtuluş Destanı “Milli Mücadele Urfa” Anılar-Belgeler**, Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 2008, s. 7.

³⁵ Hasan Açıanal, **Urfa Kurtuluş Mücadelesi Hatıratı**, Şurkav Yayınları: 24, Ankara, 2001, s. 31.

İngiliz işgalinin hemen ardından Maraş Mutasarrıfına verilen muhtıra da yer alan aşığıdaki ifadelerde bu ılımlı politikayı göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Bu ifadelerde:

- 1.Maraş ve civarında yaşayan cemaatler arasında asayiş sorunu bulunduğuna dair rapor bulunduğu,
- 2.Bu raporlar sebebiyle asayişini temin için işgal kuvvetlerinin güvenlik güçlerine yardımcı olacağı,
- 3.Şehrin Türk yetkililer tarafından idaresine devam edileceğı,
- 4.Türk yetkili ve memurlarının İngilizlere yardımcı olacakları belirtilmiştir³⁶.

İngilizler, halkın yaşam şekline ve yönetim akışına karışmayarak daha ılımlı davranırken, Fransızlar aleni bir şekilde yönetime müdahalede bulunmuşlardır. Öyle ki halk Fransız işgali ile başlayan olaylar ve Fransızların taktığı sert tutum nedeniyle İngiliz işgalini *ehvenişer* olarak değerlendirmeye başlamıştır³⁷. Fransızlar ilk etapta Osmanlı yöneticileri ve idarecileri üzerindeki baskılarını artırarak hızla idari mekanizmayı lehlerine çevirmeye çalışmışlardır. Örneğın Urfa'da Fransız birlik komutanı Binbaşı Hauger ve yine sivil yönetici Sajous, işgal sonrasında şehirdeki bütün memurları toplayarak memurların nerede görev yaptıkları, savaştan evvel ve savaş sırasında nerelerde bulduklarına dair sorular yöneltmiş ve ayrıca bütün memurların verilen görevleri günü gününe yapmak mecburiyetinde olduklarını ifade etmiştir³⁸. Öte yandan bu bilgilerin resmiyete döküldüğü ve ilde görev yapan bütün memurlara, memurun adı, doğum tarihi ve yeri, yaptığı görev, Urfa sancağındaki görevine atanma tarihi ve Osmanlı Devleti teslim olmadan önceki bulunduğu kamusal görevlerin neler olduğunu gösteren kâğıtlar gönderilmiştir³⁹. Anlaşıldığı üzere Fransızlar tam bir işgalci psikolojisi içinde hareket etmişlerdi. Fransızların sert metotlarından biri de Maraş'a atanan Fransız General Keret'in Maraş'taki hükümet konağının odalarının tahliyesini istemesi olmuştur. Ancak mutasarrıfın bu duruma karşı çıkması ufak bir çatışmanın çıkmasına da

³⁶ Akbıyık, **a.g.e.**, s. 69-70; Gönen, **a.g.e.**, s. 77-78.

³⁷ Tansel, **a.g.e.**, s. 218.

³⁸ Akalın, **a.g.e.**, s. 30.

³⁹ Akalın, **a.g.e.**, s. 50.

sebebiyet vermiştir⁴⁰. Bütün bunlar Fransız kamuoyunda da tartışıla gelen bir konu olmuştur. Keza basın, bölgedeki Fransız makamlarının Fransız dış politikasına sadık kalmayarak, aykırı hareketler içinde bulunduğunu ifade etmekteydi⁴¹. Böylece Fransızlar da hukuka aykırı durumları itiraf etmişlerdir.

İngiliz işgalinin ardından Fransızlara devredilen yetkiler halk için zorlayıcı olmuştu. 19 Ocak 1919'da İngiliz Genelkurmayı, işgal edilen bölgelerdeki sivil yönetim için bir genelge yayınlayarak Kilikya'nın yönetimi için Fransız Albay Edouard Bremond'ı yetkili kılmıştır. Bu devir teslimin bildirildiği genelgede, şehir ve kasabalardaki yerel Osmanlı idarecilerinin görevlerine devam etmelerinde sakınca olmadığı da belirtilmiştir. Ancak şüphesiz bu devamlılık bir kukla idareci statüsünde olmuştur. Görevli kılınan Albay Bremond yıllardır Müslüman ülkelerde görev yapmış olan Fransız subaylarını da yanına alarak tecrübeli askerler ile hareket etmiştir. Bunlardan ikisi sıkça ismi geçen Albay Normand ve Maraş Askeri Valisi olarak görevlendirilen Yüzbaşı Andre olmuştur. Bu idari değişimin işgal edilen bölgelerdeki yansımaları da oldukça sert olmuş ve bu tecrübeli kumandanlar idaresinde Fransız politikası çok daha fazla sertleşmeye başlamıştır. Albay Bremond'un Fransız politikasındaki sertliği gösteren bazı uygulamaları bu durumu örneklendirmek için yeterlidir:

- 1.Jandarmaya kadro dışı subaylar tayin edip depolara el koymak,
- 2.Milliyetçi Türk öğretmenlerini ve memurlarını bahane ile yerlerinden uzaklaştırmak,
- 3.Polis ve jandarmanın kıyafetleri değiştirilmiş ve kalpaklardaki ay işareti kaldırılmış,
- 4.Almanca dersleri kaldırılıp, komuta dili Fransızca yapılmış,
- 5.Tren ücretleri gümüş ve altın para ile ödemeye zorunlu tutulmuş,
- 6.Osmanlı posta pullarına Kilikya damgası vuruldu,
- 7.Mektup ve telgraflar sansüre bağlanmış,

⁴⁰ İsmail Özçelik, **Milli Mücadele'de Anadolu Basımında Güney Cephesi (Adana, Antep, Maraş, Urfa) 1919-1921**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2005, s. 223.

⁴¹ Yavuz, a.g.e., s. 54.

8.Adana mahkeme kararları Beyrut'ta temyize gönderildi. Tüm ihale işleri, Fransızlara verdirilmişti⁴².

Görüldüğü üzere alınan kararlar ve uygulamalar, bir işgalci devlet statüsünden çok daha ileri düzeyde iken bazı maddeleri de La Haye Sözleşme metnine uygun görünmektedir. Şüphesiz sözleşmedeki maddelerin algılanışı ve uygulanışı maddenin içerdiği anlamın çok daha ötesinde olmuştur. Bu uygulamalar halkın nabzını tutmaktan çok daha ötede simgesel değerlere yapılan saldırıları gösterir niteliktedir. Bu metne uygun olarak ilk etapta idari yapılanmayı sağlama amacıyla olan Fransızlar, işgal sonrasında kurdukları idari yapılanmada her kaza ve sancak için bir guvernör ve bir baş yönetici tayin etmiştir. Böylece il ve kazalarda yönetimi ileri seviyede ele geçirmişlerdir⁴³. Mahkemelere, maliye işlerine ve mülkiye işlerine tamamen müdahil bulunmuşlardır. Ayrıca Türk bayrağının hükümet dairelerine çekilmeyeceği ve sadece resmi günlerde camilere bayrak çekilebileceği belirtilerek, halk üzerinde psikolojik baskı yapmışlardır. Ancak Antep'te 30 Ekim 1919 tarihinde Maraş ve Antep halkına hitaben İngiliz Generali Weir ve Fransız Yarbay Flye Sainte Marie tarafından hazırlanan bildiride halkın nabzını tutmak adına daha yumuşak ifadeler içeren bir metin yayınlanmıştır. Henüz yetki devrinin yeni yapıldığı bu evrede daha yumuşak bir ton kullanılmıştır:

- 1.Fransız kuvvetinin İngiliz Kuvvetinin yetkilerine haiz olacağı,
- 2.Fransız kuvvetinin İngiliz kuvveti gibi asayişli sağlamakla halkın huzurunu sağlamakla görevli olacağı,
- 3.Fransız kuvveti, yerel yönetici ve güvenlik kuvvetlerini görevlerinden serbest bırakacağı ancak onları kontrol edeceği,
- 4.Herkesin görevinin hangi din ve mezhepten olursa olsun, günlük yaşamlarını normal devam ettireceği yönünde olmuştur⁴⁴.

Ancak işgalin el değiştirmesi ile uygulamalardaki sertlik de artmış ve çok daha sert tedbirler alınmaya başlanmıştır. Fransızların Kilis'i işgalleri sonrasında Müslüman halka yayınladıkları bildiride koyulan asayiş kuralları halkın

⁴² Gönen, a.g.e., s. 76.

⁴³ Özçelik, a.g.e., s. 47; Özalp, a.g.e., s. 255.

⁴⁴ Gönen, a.g.e., s. 95.

baskı altına alınmasına ve herhangi bir muhalif adım atmasına izin verilmesini sağlayacak boyutta hazırlanmıştır. Buna göre:

- 1.Neden taşıdığı dahi sorulmaksızın üzerinde tabanca bulunan kişinin sebepsiz kurşuna dizileceği,
- 2.Bir kargaşa durumunda ölen ya da yaralanan her Fransız erine karşı yerli halktan iki kişinin kurşuna dizileceği,
- 3.Bir evden silah atılırsa o evin yakılacağı,
- 4.Olası bir durumda Osmanlı hükümeti görevlilerinin idare hakları ve hâkimiyetleri düşürülecektir.
- 5.Küçük bir olay çıktığında sokaklar, makineli tüfek, bomba ve gazlı mermilerle ateş altına alınacaktır⁴⁵.

Böylece Fransız işgal kuvvetleri uluslararası hukukun verdiği yetkilerin aksine adeta kendi hukuki düzenini kurmaya başlamış ve mevcut yasa ve düzenin üzerine yeni bir idare tesis etmiştir. Asayiş tedbirleri adı altında çok sert ifadelerle yer verilmiştir. Mersin’de de Fransız işgal yönetimi tarafından ilan edilen bildiri de halktan ellerinde bulundurdukları silahları 24 saat içinde teslim etmeleri, köylüler için ise sürenin bir hafta olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca süre bitiminde yapılan aramalarda silahı bulunanlara dayak, altı ay hapis ve 500 liraya kadar para cezası verileceği belirtilmiştir⁴⁶. Aynı tedbirler çerçevesinde Pozantı’da başlayan işgallerin ardından da Osmanlı Jandarması iş yapamayacak hale getirilmiş ve jandarma şehir dışına çıkarılmıştı⁴⁷.

Fransızların diğer bir stratejisi de işgale uğrayan toplumda manevi bir boşluk oluşturmak adına jandarma üzerinde bir hâkimiyet kurma çabası idi. Keza halk ile en yakın temasta bulunan jandarmanın bu yolla ele geçirilmesi halkın maneviyatını oldukça etkileyecekti. Örneğin Adana Jandarma Alayı, Lüpe adındaki Fransız yüzbaşının emrine verilmişti. Onun idaresinde Türk

⁴⁵ Halil İbrahim İnce, **Milli Mücadele’de Kilis**, Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep, 2004, s. 66; Ali Saip Ursavaş, **Kilikya Dramı ve Urfa’nın Kurtuluş Savaşları**, Çev. Hüseyin Işık, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2000, s. 53; Gönen, **a.g.e.**, s. 127.

⁴⁶ Sarıhan, **a.g.e.**, s. 230.

⁴⁷ Kemal Çelik, **Milli Mücadele’de Adana ve Havalisi (1918-1922)**, Yayımlanmış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 1993, s. 39.

Jandarması faaliyet gösteremez hale gelmişti. Bu kapsamda yaptıkları ilk işler jandarma gücüyle Müslümanlara ait emlak ve hayvanları Ermenilerin tanıklığı ile sahiplerinden alıp Ermenilere vermek oluyordu⁴⁸. Yine Urfa sancağı Fransız askeri guvernörü Sajous, Urfa mutasarrıfına gönderdiği bir bildiriye *jandarma ve subayların bugünden itibaren Fransız ordusu subaylarına resmi selam vermeleri ve usulen özel saygı göstermeleri için Urfa sancağı Jandarma Kumandanlığına emir vermesini* istemiştir⁴⁹. Bu isteğin yanı sıra adeta hâkim devlet gücü olarak işlerine müdahalenin en açık örneklerinden birini de jandarmaya adeta bahşedilmesi ön görülen ek bir maaş ödemesi yapılması fikrinin Fransızlarca önerilmesi oluşturmaktaydı. Antep'te gündeme gelen bu konu iki hâkim idari gücü karşı karşıya getirmiş, 25 Kasım 1919'da Fransa hükümeti ile Antep şehir idaresi arasında tartışmalar çıkmasına sebep olmuştur. Bu durum iç yönetime onur kırıcı bir müdahale olarak değerlendirilmiştir⁵⁰. Aynı uygulamalardan biri de Maraş'ta görülmüştür. Halka iyi görünmek çabasında olmaya çalışan Fransızlar, “*bir çıkın içerisinde koyulan 150 altın lira*”nın Belediye Başkanından fakir fukaraya dağıtılmasını istemiştir⁵¹.

La Haye sözleşmesinde de belirtildiği üzere işgal kuvvetinin yasal haklarından biri de işgal bölgesindeki haberleşme ve iletişim kanalları üzerinde hâkimiyet kurabilme yetkisiydi. Yerel halkın moral motivasyon değerleri üzerinde etkide bulunmak ve halk üzerinde bir kontrol mekanizmasını sağlayabilmek amacını taşıyan bu yetki, olası direniş hareketlerini de engellemek amacındaydı. Bu sırada dağıtılmış ve terhis edilmiş olan askeri kuvvetin yanı sıra her türlü telgraf hattı ve ulaşım kanalları da aynı şekilde yok edilme aşamasına gelmişti. İstanbul Hükümeti de bu durumu destekler şekilde gazetelere sansür koyarak, *İtilaf Devletlerinin askeri harekâtı hakkında, heyecan verici ve milliyetlerin arasını açan, padişaha saygısız, büyük devletlere düşmanlık güden ve hükümet şeklini değiştirmeye yönelik yayın yapma yasağı* koymuştur⁵². Nite-

⁴⁸ Ursavaş, a.g.e., s. 29.

⁴⁹ Akalın, a.g.e., s. 38.

⁵⁰ Abadi, *Türk Verdün'ü Gaziantep: Antep'in Dört Muharası*, Hazırlayan: Şakir Sabri Yener, Gaziantep, 1958, s. 129.

⁵¹ Adil Bağdatlılar, *Uzunluk İstiklal Harbinde Kahramanmaraş*, Kervan Yayınları, 1974, s. 70; Serdar Yakar, *Maraş Milli Mücadelesi'nde Arslan Bey*, Kahramanmaraş Belediyesi, Kahramanmaraş, 2014, s. 68.

⁵² Sarıhan, a.g.e., s. 47.

kim İngilizler, Maraş'ta daha işgalin ilk gününden telgrafhaneye sansür koymuşlardı. İngiliz işgal komutanının Maraş'ta işgalin ardından yayınladıkları bir yazıda bütün telgrafların sansür edileceği, uygulamanın hemen başlatılacağı, asker ve jandarma toplama ve sevk işleminin yasaklanacağını belirtilmiştir⁵³. Fransızlar ise bu konuya daha titizlik göstererek hatların kontrolünü sağlamışlardı. Bununla birlikte Sivas ve Pazarcık arasındaki irtibat Fransız sansürüne rağmen sağlanabiliyor ve şifreli görüşmeler yapılabiliyordu. Öyle ki Fransızlar, Kılıç Ali'nin yaptığı görüşmeleri dinleyebiliyordu⁵⁴. Fransızların Adana'ya yerleşmesinin ardından burada da haberleşme hatları kontrol altına alınmış ve posta ve telgraf işleri, Guys'ın emrine verilerek bütün muhabere ele geçirilmiştir. Keza Antep'te de aynı uygulama ilk olarak İngilizler tarafından yapılmış ve İngilizler, Antep'in dış dünyayla olan bağlantılarını kesmeyi amaçlamışlardır. Bu amaçla ilk olarak telgrafhaneyi ele geçirmiş daha sonra etraftaki tren istasyonlarını kontrol altına almışlardır⁵⁵.

2. İngiliz ve Fransız İşgallerinin Yerel Yapı Üzerindeki Etkileri

İşgaller sırasında dikkate alınan en önemli konulardan biri de işgal bölgelerindeki sosyal ve etnik yapının dikkate alınması ile bölgede ayrılıkçı fikirlerin oluşturulmasıydı. Böylece bölgedeki halklar arasındaki duygu birlikteliği sona erdirilecek ve işgaller daha kolay hale getirilecekti. Bölgenin sosyal ve etnik yapısının karmaşık ve zengin olması tohumları çok daha evvelden atılan ayrılıkçı fikirlerin bölgede etkili olacağı kanısını kuvvetlendirmişti. Kürt, Arap, Ermeni, Süryani, Çerkezler gibi çeşitli etnik gruplara ev sahipliği yapan bölgede işgal sürecinde en etkili çalışmalar bu konu üzerinde yürütülmüştür. Böylece bir yandan halkın moral değerleri düşürülerek işgallere karşı direnci sona erdirilecek, diğer yandan da toplumsal birliktelik bozulmuş olacaktı. Bunun yanı sıra İngiliz ve Fransızların en etkili ve dikkate değer çalışmalarından biri de işgal edilen şehirlerdeki eşraf gibi ileri gelen kesimlerin kontrol altına alınmasıydı.

Fransızlar bu kişilerin kontrol altına alınması ile halk arasında işgalin sona ermeyeceği fikrini yaymaya çalışmışlardır. Hatta bu kişileri yanına çek-

⁵³ Gönen, a.g.e., s. 78.

⁵⁴ Bağdatlılar, a.g.e., s. 51.

⁵⁵ Ayhan Öztürk, *Milli Mücadele'de Gaziantep*, Geçit Yayınları, Kayseri, 1994, s. 29-31; İsmail Kurt, *Güney Cephesinde Antep İşgali (1919-1921)*, Gazi Üniversitesi, Ankara, 2014, s. 26.

meyi başarabilen Fransızlar, bu şahıslar eşliğinde propagandalar dahi yapmıştır. Maraş'ta Fransız Kumandanı Yüzbaşı Andrea'nın yanına çektiği ve beraberinde halkı ikna etmek için Maraş'a getirdiği Osmaniye Mutasarrıfı, eşraftan birkaç kişi ve Dörtıyol Müftüsü halkın tepkisi üzerine burada etkinlik göstermeden gizlice şehri terk etmek durumunda kalmışlardır⁵⁶. Yine Yüzbaşı Andrea'nın Maraş ziyareti sırasında yaptığı işlerden biri de Maraş beylerine, gençlerine görevler teklif etmek olmuştur. Fransızların bu metodu daha evvel Adana ve Hatay'da da uygulamaya koydukları görlmektedir⁵⁷. Fransızlar, halkı sindirme ve yanlarına çekme amacını güttüğü bu uygulamalarda hileli yollara da başvurmaktaydılar. Bu isteklerini bilhassa Kilikya bölgesinde uygulayan Fransızlar, örneğın Kozan'da tanınmış bir müft ve ailesini baskı altında tutmaktaydı. Tutuklanan birçok ailenin yanında bu aile de baskı altına alınmış ve müftünün iki oğlu da tutuklanmıştı⁵⁸. Yine Dörtıyol'da Özerli köyüne yapılan Fransız-Ermeni saldırısında köyün ileri gelen kişilerinden Muhtar Şeyhmuszâde Mehmet Ağa elleri bağlı olarak getirildikleri Fransız işgal komutanının önünde süngü ile şehit edilmişlerdir⁵⁹. Yine Antep'te Kolej Müdürü Mr. Merly, Antep Mutasarrıfı Celal Bey'le görüşerek şehrin ileri gelenlerini karargâh olarak kullandıkları Amerikan Koleji'ne davet etmiş ve davet edilenlerden Birinci Dünya Savaşı sırasında Ermenilere kötü davrandıkları iddiasıyla tutuklananlar Mısır'a sürgüne gönderilmişlerdir⁶⁰. Benzer şekilde İngiliz İşgal Kuvvetleri Komutanı General Mc Andrew'de Antep'te Antep'in ileri gelenlerini karargâhına toplantıya çağırarak, onları sert bir üslupla uyarmış ve huzursuzluk yaratanların cezalandırılacaklarını ifade etmiştir⁶¹. Bu uygulamaların bazı istisnalar dışarında tutulmakla beraber genel olarak başarısız olduğu ve eşraftan yeterli desteği alamadığı bilinmektedir.

Fransız ve İngilizlerin uygulamada ortaklık yaptığı en önemli konu ise bölgenin yerel ve etnik yapısındaki çeşitlilikten faydalanmak olmuştur.

⁵⁶ Özalp, a.g.e., s. 86.

⁵⁷ Yakar, a.g.e., s. 56.

⁵⁸ Şenalp, **Ulusal Kurtuluş Savaşı'nda Fransız İşgal Bölgelerinde Sivil İşler/Askeri Hükümet Faaliyetleri**, s.178.

⁵⁹ Çelik, a.g.e., s. 40.

⁶⁰ Öztürk, a.g.e., s. 29-31.

⁶¹ Bilgehan Pamuk, **Bir Şehrin Direnişi Antep Savunması**, IQ Kültür Yayınları, Ankara, 2009, s. 80.

19.yy.'ın milliyetçi akımının etkisinden uzak kalamayan bu bölgesinde Arap ve Kürtler arasında filizlenen milliyetçilik ateşinin tohumlarını ilk döşeyenler arasında İngilizler ve Fransızlar bulunmaktaydı. Bilhassa İngilizler, işgallerinin ardından bölgenin etnik yapısına uygun olarak Kürtler arasında Kürtçülük propagandası yapmaya başlamışlardı. Hatta bazı noktalarda Kürtler ve Ermeniler arasında ittifak kurulmaya ve Müslüman kimliğinin ötesinde bir birliktelik sağlanmaya çalışılıyordu⁶². Akbıyık'a göre İngilizler, bu Kürtçülük hareketi ile ilk olarak yeni yeni doğan Türk milli hareketini söndürmek ve Musul-Kerkük petrol bölgelerini koruyacak kukla bir Kürt devleti kurmayı amaçlamaktaydılar⁶³. Bilhassa Urfa'daki Milli aşireti ile ilgilenen İngilizler, Viranşehir'de aşiret reisi Mahmud Bey ve Siverek'te yine aşiretin diğer önde gelenleri ile görüşmeler yapmaktaydı⁶⁴. Kilis ve Antep'in işgali sırasında da bir İngiliz generalinin Suruç'taki aşiret reisleri ile görüşerek aleyhte bir harekete girmelerini sağlamaya çalışması bu anlamda en aleni örneklerden biridir⁶⁵. Bu görüşmelerde görev alanlardan biri de Binbaşı Növil, Süleymaniye'de beş yıl boyunca konsolosluk yapmış ve iyi derecede Kürtçe ile bölgeyi çok iyi bilen bir askerdi. Bu amaçla Kürt aşiretleri ve beyleri ile sık sık Kürdistan Devleti kurulması için kışkırtıcı faaliyetlerde bulunmaktaydı⁶⁶. Hatta bu sıralarda Antep'te bulunan Mark Sykes da Kürtlerle iletişime geçmiş ve onlara adil davranılacağını belirtmişti. Ancak sonraki uygulamaları ile amaçlarının asayiş bozmak ve işgali kolaylaştırmak olduğunu kanıtlamışlardı. Elbette İngilizlerin bu denli aleni çalışabilmelerine olanak sağlayan şey, Osmanlı hükümetinin İngiliz işgali karşısında sessiz kalmasıydı. Osmanlı Hükümeti İngilizleri durdurmak yerine çatışma olmaması için Antep mutasarrıflığına iyi ilişkiler kurulması yönünde uyarılarda bulunmuştu⁶⁷. Buna benzer şekilde Maraş'ta en etkili ve tartışmalı Fransız kumandan olan Yüzbaşı Andrea'nın da bu yönde faaliyetleri olmuştur. Halk içinde ikilik yaratmak isteyen Fransız

⁶² Yaşar Ertürk, **Milli Mücadele Döneminde Doğu ve Güney Doğu Anadolu'da Yabancı Devletlerin Faaliyetleri (1918-1922)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ, 2007, s. 121-122.

⁶³ Akbıyık, **a.g.e.**, s. 25.

⁶⁴ Tansel, **a.g.e.**, s. 128.

⁶⁵ Akalın, **a.g.e.**, s. 5.

⁶⁶ Sabahattin Selek, **Milli Mücadele Ulusal Kurtuluş Savaşı**, C I, Milliyet Yayınları, s. 215.

⁶⁷ Pamuk, **a.g.e.**, s. 77-78.

Kumandan Andrea, bölgede yer alan Çerkez ve Kürtlerden gönüllü askerler oluşturmaktaydı. Andrea, sık sık Kürt aşiret liderleri ile irtibat kurarak nabız yoklamaktaydı⁶⁸.

Fransızlar bilhassa Urfa'daki işgalleri süresince bölgedeki etnik unsurlar ve özellikle aşiretler üzerinde ayrılıkçı fikirlerini yaymaya çalışmışlardır. Urfa Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Ali Saip Ursavaş'a Mülazım Adil Hulusi Bey tarafından gönderilen bir yazıda Harran'daki Fransız Subayı Calvel'in aşiretleri isyan etmeleri için kışkırttığı ve bu aşiretlerden jandarmaya ait olan silah ve cephanenin yağma edilmesini istediği belirtilmiřtir⁶⁹.

Ali Saip Bey tarafından aşiretlerle ilgili Fransız İşgal Kuvveti Kumandanlığına gönderilen 7 şubat 1920 tarihli ltimatoma Fransızlar tarafından verilen cevapta ise Fransızlar bütün aşiretlere seslenerek:

Yazdıklarınızı aldım. Sizlerle savaş halinde değiliz. Arazinizin boşaltılması emri General Gouraud'un muvafakatine bağlıdır. Ona istediğinizi bildirdim. Aramızda var olan iten bağları zedeleyecek durumların önlenmesi için gelecek cevabı beklemeniz rica olunur. Bu cevabın mutlaka çabucak geleceğini mit ediyorum demiřtir⁷⁰.

İngilizler bir yandan Kürt ve Arap aşiretlerini ayaklandırma çabasına brnrken öte yandan da bölge halkının nabzını tutma çalışmalarına girmektedir. İşgalin en önemli sembollerinden biri olan Müslüman sömürge askerleri, İngilizler tarafından bu amaçla bölgeye getirilmiştir. İngilizlerin bölgeye getirdikleri iki tümenlik Hintli askerlerden 18. Tümen Musul Bölgesinde, 17. Tümen ise Bağdat bölgesinde yerleřmiřti⁷¹. Böylece halkın nabzı tutularak, işgale karşı olası bir halk direnişi ihtimali azaltılmaya çalışılmış ve Müslüman askerler, işgal sürecinde bir yumuşatıcı etken olarak kullanılmıştır. İngilizler, Hintli ve Cezayirli Müslüman askerleri özellikle bu bölgeye getirmiş ve nispeten güvenli gördükleri Amerikan Kolejine yerleştirmişlerdir. Maraş'ta da iskân edilen bu askerler ezan sesini duyunca oldukça etkilenmiřlerdir⁷². Antep

⁶⁸ şenalp, **a.g.e.**, s. 167.

⁶⁹ Akalın, **a.g.e.**, s. 63.

⁷⁰ Akalın, **a.g.e.**, s. 74.

⁷¹ Selek, **a.g.e.**, s. 213.

⁷² zalp, **a.g.e.**, s. 17; Akbıyık, **a.g.e.**, s. 8.

ve Kilis'te de asker sayısını artırarak şehre tamamen hâkim olan İngilizler, aynı şekilde bölgedeki Amerikan Koleji'ni karargâh olarak kullanmaya başlamışlardır. İngilizlerin bu yolla amaçladıkları asıl şey, istedikleri siyasi ortama kavuşmak, halk ve askerlerin bir nevi kaynaşmasını sağlayarak sükûneti ve güvenliği eş zamanlı korumak olmuştur. Sakinlik havasının estiği şehirde Hintli süvariler bütün çarşı ve mahalleleri rahatlıkla dolaşıyorlar ve ihtiyaçları da belediye tarafından sağlanıyordu. Hatta süvarilerin ekme, et ve hayvan samanı ihtiyacı belediye tarafından sağlanarak karargâha kadar gönderiliyordu⁷³.

Aşiretler ve çeşitli Müslüman unsurlar arasında yaratılmaya çalışılan ittifakın gerekli ve yeterli yankıyı bulamaması işgalci kuvvetleri Ermeniler üzerine yoğunlaştırmıştı. Bu yeterli yankının uyanmamasında elbette İslami bakış açısı ve hala dinin birleştirici fonksiyonunun etkisinin devam etmesi önemliydi. Bunun yanı sıra Fransız ve İngilizler tarafından bölgede çok daha evvelden başlatılan Ermeni milli hareketleri, I. Dünya Savaşı sırasında Tehcir Kanununun ilan edilmesine kadar gelen bir dizi olaya sebep olmuştu. Ermeniler ve Müslüman halk arasındaki olayların en azından dindiği bir ortamda bölgede başlayan Fransız işgali, bu olayları yeniden ortaya çıkarmıştı. Fransızların Ermeniler üzerinde takip ettiği politikalar ve Ermenileri bölgeye işgalci kuvvetler içerisinde getirmesi, yerel halk ile çatışmaların önünü açmıştı. Buna karşın İngiliz işgal döneminde Ermenilere yönelik tutumda yumuşak bir tavır olmuş olsa da İngilizler, Ermenilerin tahrik edici davranışlarının ilerisi için sorun olacağını tahmin etmekteydiler. Bu sebeple İngilizler tarafından önlemler alınmaya başlanmış ve örneğin Fransa'da askerlik yapan Ermeni sayısında azalmaya gidilmeye başlanmıştı⁷⁴.

Buna karşın Fransız işgali sırasında hemen her işgal edilen yerde büyük bir infial oluşmuştur. Fransız işgalci askerleri içinde yer alan Ermenilerin Fransız üniforması altında taşkınlıklar yapmaları bu durumu tetiklemiştir. Örneğin Urfa'da otomobillere bindirilmiş 300 kişilik askeri kuvvet içinde Fransız üniforması giyinmiş Ermenilerin bulunması, Türkçe şarkı söyleme-

⁷³ Ramazan Erhan Güllü, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Gaziantep Ermenileri**, İstanbul Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009, s. 222.

⁷⁴ Bağdatlılar, **a.g.e.**, s. 27.

lerinden anlařılmaktaydı⁷⁵. Halk, yakın geçmişte yaşananları unutmamış, Ermenilerin bu tavrı ve Fransızların bu konudaki gevşek tutumu toplumlar arasında gerginlikler yaratmıştır. Aynı şekilde Maraş, Ermeni olaylarının en çok alevlendiği işgal bölgesini oluşturmaktaydı. Hatta Maraş'ta işgalin hemen ardından Ermeni Tehciri sırasında görevde bulunan Mutasarrıf İsmail Kemal Bey hakkında dava açılmış ve kendisi tevkif edilmiřtir⁷⁶. Olayları tırmandıran gelişmeleri bizzat idare eden Fransızlar, Maraş'ta İngilizlerin mhrlemiş olduğu kişla deposundaki silahları Türk kıyafetleri giydirdikleri Ermenilere dağıtmaya bařlamıřlardır⁷⁷. Durumun Müslüman ahali tarafından fark edilmesi üzerine büyük olaylar ıkmıřtır⁷⁸. Ursavaş'ın verdiği bilgiye göre Fransızlar kurdukları üç farklı amaçlı kuruluş ile Kilikya bölgesinde etkinlik sağlamaya çalışmışlardı. Bunlar içinde yer alan *Ermeni  Alayları* ise ismi ile de durumu açıklamaya yeterli görünmektedir. Bu kuruluşlar şu şekilde adlandırılmışlardır:

- 1.Ermeni  Alayları, Ermeni gönüllüleri ve fedailerini,
- 2.İşleri düzeltme ve sonuçlandırma komisyonları,
- 3.Kolluk, hafiye ve casusluk örgütleri idi⁷⁹.

Fransız işgali süresince Fransızların, Ermeniler ve şehirdeki asayış hakkındaki söylemleri ile tutumları arasında büyük farklılıklar olduğu görülmüştür. Fransız Kumandanı General Keret'in Maraş'a yaptığı ziyaret sırasında işgale dair ifadeleri Fransızların Maraş, Urfa, Antep'e asayışi sağlamak amaçıyla geldikleri, Fransızların araziye ihtiyaçları olmadığı, Osmanlı Devleti ile birlikte hareket ederek şehirleri imar edecekleri, memurların refah ve güvenlerini sağlayarak maaşlarını artıracakları yönünde olmuş, ancak söylem ile uygulama arasında bir bütünlük olmadığı grlmřtr⁸⁰. Örneğin aksine işgal edilen Kilikya'da bütün idari kadrolara, polis, demiryolları ve posta teş-

⁷⁵ Akalın, **a.g.e.**, s. 17; 20.

⁷⁶ Hüsameddin Karadağ- Mehmet Yusuf zbaş, **İstiklal Savaşında Maraş**, Kahramanmaraş Kurtuluş Müzesi Kurma ve Yaşatma Derneği, Kahramanmaraş, 1994, s. 10.

⁷⁷ Selek, **a.g.e.**, s. 213.

⁷⁸ zalp, **a.g.e.**, s. 48.

⁷⁹ Ursavaş, **a.g.e.**, s. 26; 28.

⁸⁰ Karadağ-zbaş, **a.g.e.**, s. 27-28.

kilatlarının önemli idari birimlerine Ermeniler yerleştirilmekteydi⁸¹. Nitekim Fransız birlikleri içinde teşkil edilen ve Maraş bölgesine getirilen Ermeni ordusuna verilen isim bahsedilen durumu destekler görünmektedir: İntikam Alayları⁸² Ayrıca Fransızlar tarafından Urfa'da da *Ermeni İntikam Alayları* kurulmuş ve iki toplum arasında gerginlik tırmandırılmıştır⁸³. Urfa'da daha savaş başlamadan evvel Fransızların kendi bölgelerinde yer alan bütün Ermenileri silahlandırarak onları yeniden intikam ve düşmanlık hisleri ile donatma çalışmaları yaptığı bilinmektedir⁸⁴. Durum Antep'te de çok farklı değildir. Bu amaçla Fransızlar Antep'te de bir *Ermeni Fırkası* kurarak Ermeni azınlığı ile beraber hareket etmiştir⁸⁵.

SONUÇ

İnsanların ortak ve beraber yaşama arzularının oluşturduğu toplum olgusu, yine insanların ortaya çıkardığı savaşlarla yüzyıllar boyunca tehdit altında kalmıştır. Savaşların toplumlarda yarattığı yıkımlar bir varoluş meselesinin sürdürülmesi anlamına gelmiştir. Dünyanın gördüğü en büyük yıkımlardan biri olan I. Dünya Savaşı sonuçları ile de yeni bir yıkım döneminin kapısını aralamıştı. Savaş öncesi bloklaşma ve rekabetin savaş sonunda adeta bir kazanç yarışmasına döndüğü anlaşmalar ile yeni dünya düzeni kurulmaya çalışılmıştı.

Her barış dönemi kaybeden taraf açısından bir toplumsal sınav anlamına gelmiştir. Değişen dengeler, değişen yönetimler ve toplum olarak maruz kalınan ve dayatılan yeni idare yönetimi altında bir sınav veren halk, ya kendi çizdiği rotada devam etmek ya da anlaşmaya uygun olarak yaşamayı yeğlemek durumunda kalmaktaydı. Orantısız bir psikolojik ve lojistik güçle galip devletler tarafından yapılan işgallerin bu halklar nezdindeki algılanışı, onların değerlerine ve yaşama yeterliliklerine dokunulması demek olmuştur. I. Dünya Savaşı sonunda imzalanan Mondros Mütarekesi hükümlerinin La Haye'de imzalanan sözleşmede belirtilen harp hukuku teamüllerine aykırı olarak yü-

⁸¹ Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922*, s. 181.

⁸² Özalp, *a.g.e.*, s. 23.

⁸³ Ursavaş, *a.g.e.*, s. 25.

⁸⁴ Akalın, *a.g.e.*, s. 71.

⁸⁵ Kahraman Yusufoglu, *Milli Mücadele Hatıraları Geldikleri Gibi Giderler*, Yılmaz Basımevi, İstanbul, 2011, s. 190.

rrlge konulması, tam da bu algının Şekillenmesi ile ilgilidir. Anadolu'da İngiltere ve Fransa'nın başlattığı işgallerin ilk etapta karşı bir toplumsal gücün oluŐumunu engelleyici psikolojik baskı metotları iÇerdiği görülmektedir. Toplumun manevi değerlerini öteleyen, toplum arasında ayrılıkçı sesler çıkmasına çanak tutan bu uygulamalar, halkın doğal bir savunma mekanizması geliŐtirmesini sağlamıştır. İngiliz ve Fransız işgalleri boyunca toplumsal hassasiyetlerini, bayrak, toprak gibi manevi değerlerini tehlike altında gören halk, kendi savunma refleksini göstermiştir. Bu işgaller sırasında İngiliz ve Fransız taktikleri farklılık göstermiştir. İngiliz işgalinin daha kısa süreli olması bu konuda genel bir kanıya varmak açısından yetersiz olsa da bu işgalin geçici olacağı kanaatini yayan İngilizlerin daha büyük hedefler peşinde olması, halk ile çatıŐmaktan uzak durmasına sebep olmuştur. Fransızlar ise henüz barış antlaşması imzalanmamış olmasına rağmen yaptıkları işgaller ile topluma hükmetmeye çalışmıştır. Bölgenin etnik ve sosyal yapısını da dikkate alarak bilinçli bir strateji izleyen Fransa, politikalarını bu minvalde yrrlge koymuştur.

Fransızların bilinçli stratejilerinden ilki, işgal ettikleri Şehirlerin ileri gelenleri, eşraf ve beyleri üzerinde hegemonya kurmak ve bu yolla toplumu psikolojik olarak yıpratmak olmuştur. Böylece kırsal bir yerleşim kültürüne sahip olan halkın umutsuz ve direniŐsiz bir hale getirilmesi hedeflenmiştir. Bu amaçla beyler, eşraf temsilcileri ve bu gruba katılan bürokrasi kademeleri ya tutuklanmış ya da sürekli bir baskı ile yıldırlanmıŐtır. Devletin yereldeki temsilcileri olan valiler ve çeşitli idari yöneticilerin yetkilerinin ellerinden alınması ile de sistemli ve donanımlı bir direnişin kapısı kapanmış oluyordu. Bilhassa Fransızların bu sert stratejilerinin toplumsal geri dönütü de çok sert olmuştur. İŞgale uğrayan toplumun ilk cevabi hareketi gizli ve küçük örgütlenmeler yoluyla direnmek yönünde olmuştur. Böylece köklü İngiliz diplomasisine karşın Fransız diplomasisinin en azından yerelde başlatılan işgal sürecindeki uygulamalarının baŐarısızlıkla sonuçlandığını görmek mümkün olmuştur.

KAYNAKÇA

- Abadi, **Türk Verdün'ü Gaziantep: Antep'in Dört Muhasarası**, Hazırlayan: Şakir Sabri Yener, Gaziantep, 1958.
- Açanal, Hasan, **Urfa Kurtuluş Mücadelesi Hatıratı**, Şurkav Yayınları: 24, Ankara, 2001.
- Akalın, Müslüm, **Urfa Kurtuluş Destanı "Milli Mücadele Urfa" Anılat-Belgeler**, Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 2008.
- Akbıyık, Yaşar, **Milli Mücadele'de Güney Cephesi Maraş**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999.
- Akyüz, Yahya, **Atatürk İlkeleri Ve İnkılâp Tarihi: Türk İnkılâbının Hazırlık Dönemi ve Türk İstiklal Savaşı**, 1. Basım, Ayraç Kitabevi, Ankara, 2008.
- Akyüz, Yahya, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988.
- Aslan, Yasin, "Savaş Hukukunun Temel Prensipleri", **TBB Dergisi**, S 79, 2008.
- Bağdatlılar, Adil, **Uzunluk İstiklal Harbinde Kahramanmaraş**, Kervan Yayınları, 1974.
- Çakar, Mehmet, **Antep Savunması**, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş, 2014.
- Çelik, Kemal, **Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)**, Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 1993.
- Erdal, Muhammed, "Uluslar arası Uyuşmazlıkların Barışçıl Çözümüne İlişkin Bir Müesses: 'Sürekli Hakemlik Mahkemesi'", **D.E.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi**, Prof. Dr. Şeref Ertaş'a Armağan, C 19, Özel Sayı: 2017.
- Erim, Nihat, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri C 1, Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1953.

- Ertürk, Yaşar, **Milli Mücadele Döneminde Doğu ve Güney Doğu Anadolu'da Yabancı Devletlerin Faaliyetleri (1918-1922)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ, 2007.
- Gönen, Cengiz, **Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın İlk Kahramanı Maraş**, Lazer Yayınları, Ankara, 2005.
- Gönlübol, Mehmet, **Milletlerarası Siyasi Teşkilatlanma Milletlerarası Siyasi Teşekküllerin Tarihi Gelişimi ve Birleşmiş Milletler Teşkilatı**, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1964.
- Gl, Adnan, "Türk Milli Bağımsızlık Savaşında Maraş Mdafaasının nemi", **Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi**, (?).
- Güllü, Ramazan Erhan, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Gaziantep Ermenileri**, İstanbul Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009.
- Hatipoğlu, Süleyman, **Fransa'nın Çukurova'yı İşgali ve Pozantı Kongresi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989.
- İnal, Tuba, "Savaş Hukukunda Tecavüz ve Yağmayı Yasakla(ma)yan Rejimler Lahey Sözleşmeleri (1899, 1907)", **Uluslararası İlişkiler**, C 8, S 29 (Bahar 2011).
- İnce, Halil İbrahim, **Milli Mücadele'de Kilis**, Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep, 2004.
- Karacakaya, Recep, **Türk Kamuoyu ve Ermeni Meselesi**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 2005.
- Karadağ, Hüsameddin-zbaş, Mehmet Yusuf, **İstiklal Savaşı'nda Maraş**, Kahramanmaraş Kurtuluş Müzesi Kurma ve Yaşatma Derneği, Kahramanmaraş, 1994.
- Kaymaz, İhsan Şerif , "Mondros: Bir Ateşkesin Tahlili", **21. Yüzyıl**, Ekim/Kasım/Aralık 2008.
- Kurt, İsmail, **Güney Cephesinde Antep İşgali (1919-1921)**, Gazi Üniversitesi, Ankara, 2014.
- Meray, Seha, **Devletler Hukukuna Giriş**, C I, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1968.

Meray, Seha L.- Olcay, Osman, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri Mondros Bırakışması Sevr Andlaşması İlgili Belgeler**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No: 409, Ankara, 1977.

Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1918-1919), C II-III, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Nu: 61, Ankara, 2002.

Özalp, Yalçın, **Mustafa Kemal ve Milli Mücadele'nin İlk Zaferi**, Kahramanmaraş Belediyesi Kültür Yayınları No: 1, Ankara.

Özçelik, İsmail, **Milli Mücadele'de Anadolu Basınında Güney Cephesi (Adana, Antep, Maraş, Urfa) 1919-1921**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2005.

Öztürk, Ayhan, **Milli Mücadele'de Gaziantep**, Geçit Yayınları, Kayseri, 1994.

Pamuk, Bilgehan, **Bir Şehrin Direnişi Antep Savunması**, IQ Kültür Yayınları, Ankara, 2009.

Pazarcı, Hüseyin, **Uluslararası Hukuk Dersleri II**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 571, Ankara, 1989.

Sarıhan, Zeki, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü I (Açıklamalı Kronoloji) Mondros'tan Erzurum Kongresi'ne (30 Ekim 1918-22 Temmuz 1919)**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, XVI. Dizi-Sayı 71, Ankara, 1993.

Selek, Sabahattin, **Milli Mücadele Ulusal Kurtuluş Savaşı**, C I, Milliyet Yayınları.

Şenalp, Cemil, **Ulusal Kurtuluş Savaşı'nda Fransız İşgal Bölgelerinde Sivil İşler/Askeri Hükümet Faaliyetleri**, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 2006.

Şenalp, Cemil, **Ulusal Kurtuluş Savaşı'nda İngiliz İşgal Bölgelerinde Sivil İşler/Askeri Hükümet Faaliyetleri**, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 2009.

Şıvgın, Hale, “Güney Cephesinin Değerlendirilmesi”, **Türk İstiklal Harbinde Kuva-yı Milliye**, Düzenli Ordu ve Cepheleler 16 Mayıs 2014, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 2014.

Tansel, Selahattin, **Mondros’tan Mudanya’ya Kadar**, Başbakanlık Basımevi, C 1, İstanbul, 1991.

Temel, Mehmet, “Birinci Dünya Savaşı Yıllarında 1907 Tarihli Lahey Sözleşmelerine Aykırı Davranan İtilaf Devletlerine Karşı Osmanlı Devleti’nin Aldığı Bazı Önlemler.” **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, (6).

Türk İstiklal Harbi, C IV, Güney Cephesi, Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 2009.

Ursavaş, Ali Saip, **Kilikya Dramı ve Urfa’nın Kurtuluş Savaşları**, Çev. Hüseyin Işık, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2000.

Ülman, Haluk, **I. Dünya Savaşına Giden Yol ve Savaş**, İmge Kitabevi, Ankara, 2002.

Ünal, Şeref, **Devletler Hukukuna Giriş**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2003.

Yakar, Serdar, **Maraş Milli Mücadelesi’nde Arslan Bey**, Kahramanmaraş Belediyesi, Kahramanmaraş, 2014.

Yavuz, Bige, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994.

Yusufoğlu, Kahraman, **Milli Mücadele Hatıraları Geldikleri Gibi Giderler**, Yılmaz Basımevi, İstanbul, 2011.

Faydalanılan İnternet Siteleri

<https://treatydatabase.overheid.nl/en/Verdrag/Details/003320>, Erişim Tarihi: 02.10.2018, 10: 18.

MONDROS ATEŞKES ANTLAŞMASI'NIN OSMANLI AZINLIKLARI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ VE İÇ GÜVENLİK AÇISINDAN YARATTIĞI SONUÇLAR

Erhan ALPASLAN*

ÖZET

Osmanlı İmparatorluğu I. Dünya Savaşı'nın sonunda mağlup bir devlet olarak 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla savaştan çekilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu için savaşın sonunu getiren Mondros Mütarekesi Türk/Osmanlı tarihi bakımından yeni bir dönem ve sürecin başlangıcı olmuştur. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra, İtilaf Devletleri ve azınlık unsurlar, Osmanlı Devleti'nin tamamen bağımsızlığını kaybedeceğini düşünüyorlardı. Bilhassa Rumlar ve Ermeniler başta olmak üzere azınlık topluluklar, Mondros mütarekesiyle başlayan işgal ortamı içerisinde İtilaf Devletlerinin yardım ve desteği ile artık amaçlarına daha kolay ulaşabileceklerine inanmaya başlamışlardı. Bu düşünce ile hareket eden imparatorluk içerisindeki azınlık ve etnik gruplar arasında bir yakınlaşma başlamıştır. Bu dönemde ilk yakınlaşma özellikle Ermeni ve Rumlar arasında gerçekleşirken bu iki topluluğun dini kurumları olan patrikhaneler birlikte hareket etmişlerdir. Azınlık grupların bu tutumları karşısında devlet, savaş ortamından ve mütareke sürecindeki otorite boşluğundan kaynaklanan, asayiş ve iç güvenliğin sağlanması konusunda aşılması zor sorunlarla karşılaşmıştır. Bu çalışmanın amacı I. Dünya Savaşı sonrası imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması hükümlerinin uygulanmaya konulması ile birlikte Osmanlı azınlık unsurlarının nasıl bir siyaset takip ettiklerini ve bunun ne gibi sonuçlar doğurduğunu ortaya koymak ve beraberinde meydana gelen olayların iç güvenliğe yansımalarını tespit etmektir.

Anahtar Kelimeler: I. Dünya Savaşı, Mondros Mütarekesi, Osmanlı Devleti, İtilaf Devletleri, Azınlıklar.

* Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, calpaslan@ksu.edu.tr.

EFFECTS ON OTTOMAN MINORITIES AND CONCLUSIONS ON INTERNAL SECURITY OF MUDROS ARMISTICE

ABSTRACT

At the end of World War I, with the signing of the Mudros Armistice on October 30, 1918, the Ottoman Empire had to withdraw from war as a state defeated. With the Mudros Armistice, which brought the end of the war for the Ottoman Empire, a new period and process began in terms of Turkish/Ottoman history. After the Mudros Armistice came into force, Entente States and Ottoman minority elements thought that the Ottoman State would lose its independence. Minority groups, especially Greeks and Armenians, believed that would reach its goals with the support of the Entente States within the context of the occupation that began with the Mudros Armistice. With this thought, the rapprochement began between the Ottoman minorities and ethnic groups. In this period, while the first rapprochement took place especially between the Armenians and the Greeks, the patriarchs, the religious institutions of these two communities, acted together. Against this attitude of minority groups, the state faced with great difficulties related to internal security, arising from the void of authority in the armistice and atmosphere of war. The purpose of this study is to identify the politics that the Ottoman Minority elements followed and the consequences of its and to reflect the events that took place in the internal security.

Keywords: World War I, Mudros Armistice, Ottoman State, Entente States, Minorities.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin I.Dünya Savaşı'nda mağlup olması üzerine 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesini imzalamak zorunda kalmıştı. Böyle bir durumda devletin siyasi, askeri, sosyo-kültürel ve ekonomik bir takım olumsuz gelişmelerle karşı karşıya kalması kaçınılmazdı. Dahası Osmanlı tebaası olarak yüzyıllardır barış ve huzur içerisinde yaşayan farklı azınlık topluluklar da bu yeni dönemi kendileri açısından fırsata dönüştürmek için yoğun bir çaba içerisine girmişlerdi. Mondros Mütarekesi'nin imzalanması ve yürürlüğe girmesini de bu bakımdan tarihi bir fırsat olarak görüyorlardı. Mondros Mütarekesi'nin hemen akabinde İtilaf Devletlerinin mütareke maddelerine dayanarak ülkeyi işgal etmeye başlamasıyla başta Rum ve Ermeni azınlık gruplar bu işgalleri büyük bir sevinç içerisinde karşılamışlardır. Bunun yanı sıra Yahudiler de fırsattan istifade ederek Rumlarla iş birliği yaparak İtilaf Devletleri nezdinde çeşitli teşebbüslerde bulunmaya başlamışlar ve Filistin topraklarında kendi devletlerini kurma arayışına girmişlerdir. Azınlıkların Mondros Mütarekesi sonrası çabalarına bakıldığında hepsinin ortak paydasının bağımsız devlet kurma noktasında birleştikleri dolayısıyla bunun süreç içerisinde bir işbirliğine dönüştüğü görülmektedir. İşgalci devletlerin de Osmanlı azınlıklarının bu beklentilerini karşılamak için büyük bir istek içerisinde oldukları izledikleri politikalar sonucu ortaya çıkacaktır. Zira başta İngiltere Anadolu'daki hâkimiyetini tesis etmek ve sağlamlaştırmak için bu desteği vereceğini açıkça ortaya koymuştur. Diğer taraftan Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri de azınlık gruplarla olan ilişkilerini kendi çıkar politikaları üzerinden yürütürken aynı şekilde Rum, Ermeni vb. diğer azınlık grupları himaye etmeye başlamışlardır. Anadolu üzerinde tarihi emellerini gerçekleştirme adına megalı idea hedefi ile hareket eden Yunanistan bir yandan işgal güçlerinin jandarmalığını üstlenirken Batı Anadolu'yu işgal ediyor diğer taraftan da Rum ve Ermeni topluluklarına her türlü desteği veriyordu. Bu desteği alan gayrimüslim azınlık unsurlar amaçlarını gerçekleştirmek için çeşitli örgütler kurdular. Ermeniler tarafından Hınçak ve Taşnak, Rumlar tarafından Mavri Mira (Kara Baht) Pontus Rum ve Etnik-i Eteryay, Yahudiler tarafından Alyans İsrail ve Makabi adlarıyla vb. cemiyetler kurularak bir taraftan siyasi diğer taraftan askerî alanlarda, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu zor durumdan yararlanarak hem yurt içerisinde hem de yurt dışında yoğun bir faaliyete geçtiler. Anadolu'nun çeşitli coğrafyalarında kurmuş oldukları çetelerle kat-

liam hareketine giriştiler. Bu durum bir süre sonra ülkenin büyük bir kargaşa ve kaos ortamına sürüklenmesine sebep olmuş, asayiş ve güvenlik sorunları yaşanmaya başlamıştır.

1. Mondros Mütarekesi'nin İmzalanması ve Gayrimüslimler

1.1. Ermeni Faaliyetleri

19 Eylül 1918'de Filistin-Suriye Cephesi'nde İngiliz kuvvetleri Şam, Beyrut ve Amman'ı işgal etti. Irak Cephesi'nde İngiliz kuvvetleri karşısında tutunamayan Türk ordusu Mondros Mütarekesi öncesi Musul'a çekilmek zorunda kaldı. Bulgaristan'ın mütareke imzalayarak savaştan çekilmesinden sonra Trakya Cephesi açık hale geldi. İtilâf Devletleri, bu yolla Doğu Trakya, Boğazlar ve İstanbul'a kolayca yürüyebilecek duruma gelmişlerdi. Osmanlı ordusunun asıl kuvvetlerinin Filistin ve Kafkasya'da bulunmasından ötürü Trakya ve boğazlar savunma gücünden yoksun kalmıştı¹. Tüm bu nedenlerden dolayı Osmanlı Devleti için mütarekeyi imzalamasından başka bir çıkar yol kalmamıştı².

Mütareke sırasında hükümetin başında Ahmet İzzet Paşa vardı³. Ahmet İzzet Paşa hükümeti, mütarekeyi imzalamak üzere Bahriye Nazırı Rauf Orbay Bey'in başkanlığında bir heyeti görevlendirdi⁴. Ateşkes görüşmeleri, 27 Ekim 1918 tarihinde Limni Adası'nın Mondros limanı açıklarındaki İngiliz Agamemnon kruvazöründe başladı. Görüşmelerde teklif edilen Mütareke şartları oldukça ağır ve kabul edilmesi zor kararları içermektedir⁵. Türk heyetinin karşı teklifleri yeteri ölçüde kabul görmemektedir. Rauf Orbay'ın düşüncesi, kesin kararı hükümete bırakmakla birlikte, metni imzalamak yönündeydi⁶. Hükümet yetkilileri görüşmelere katılacak heyete bir talimatname vermişti.

¹ Rıfat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-2001)**, Der Yayınları, İstanbul, 2008, s.619; Nesrin Soyer, **Mondros Mütarekesi Döneminde Adana'da Ordunun Durumu**, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kars, 2013, s. 20-21.

² Metin Ayışığı, **Mareşal Ahmet İzzet Paşa (Askeri ve Siyasi Hayatı)**, Ankara 1997, s.161.

³ Tefvik Bıyıklıoğlu-Tefvik Ercan, **Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I**, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yay, Ankara, 1992, s.162- 171.

⁴ Mustafa Şahin, "Cumhuriyet'in Temelinin Atılması Yolunda Atatürk'ün Mondros Mütarekesi Sonrası Şişli Günleri", **Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S 55, 2015, s. 222.

⁵ Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni- Siyasal Hatıralarım**, (Yay. Hz. Emre Yay.), İstanbul 1993, s.125; Tefvik Bıyıklıoğlu-Tefvik Ercan, **a.g.e.**, s.38.

⁶ Orbay, **a.g.e.**, s.135.

Bu talimatnamede; özellikle İstanbul'un işgal edilmemesine, Boğazları işgal edecek kuvvetler içerisinde Yunan ve İtalyan askerlerinin yer almamasına dikkat edilmesi gerektiği belirtiliyordu⁷. Yapılan görüşmelerden sonra Mondros Ateşkes Antlaşması 30 Ekim 1918 günü imza edilmiş⁸ ve 31 Ekim 1918 günü öğleden sonra da yürürlüğe girmiştir⁹. Böylelikle Osmanlı Devleti savaştan çekilmiştir. Mondros Mütarekesi Osmanlı Devleti'ne ve toplumuna hayat hakkı bırakmayacak şekilde ağır maddeler içermektedir¹⁰. Bu ateşkes, Osmanlı için sorunları bitiren değil, yeni sorunlar meydana getiren bir antlaşma olmuştur¹¹. Mütarekenin imza edilmesi ile birlikte İtilaf Devletleri hiç vakit kaybetmeden 25 maddelik metnin uygulanmasına geçmişlerdir.

Mondros Mütarekesi sonrasında Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu yönetim ve otorite boşluğundan büyük oranda faydalanmasını bilen İtilâf Devletleri, Türkiye'nin parçalanması ve Anadolu'da başlayan millî hareketin yok edilmesi için yoğun bir propaganda faaliyetine girişmiştir. İtilâf Devletlerinin bu propaganda faaliyetlerinde izledikleri metot; ülkedeki etnik unsurlarla, halkın inanç yapısını oluşturan “din olgusunun istismar edilerek, kendi menfaatlerini muhafaza ve daha etkin bir hâle getirme” doğrultusunda kullanılması şeklinde olmuştur¹².

Mütareke metnine bakıldığında 4., 7., 11., ve 24. maddelerde Ermenileri ilgilendiren hükümlerin yer aldığını görmekteyiz¹³. Mondros Mütarekesi'nin

⁷ Bıyıklıoğlu-Ercan, **a.g.e.**, s.38-39; Orbay, **a.g.e.**, s.129; Ayışığı, **a.g.e.**, s.167-168.

⁸ Uçarol, **a.g.e.**, s. 619.

⁹ Bıyıklıoğlu-Ercan, **a.g.e.**, s.41; Mondros Mütarekesi hakkında şu kaynaklarda teferruatlı bilgi bulmak mümkündür. Ali Fuat Türkgeldi, **Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Ankara 1948; Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuk ve Siyasal Tarih Metinler**, C I, Ankara 1953. s. 519-524; Seha L.Meray-Osman Olcay, **Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri**, Ankara 1977, s.1-5; Ayrıca bk. Gn. Kur ATASE Başkanlığı, **Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, Ankara, 1992, s.29 vd.

¹⁰ <http://www.ait.hacettepe.edu.tr/egitim/ait203204/17.pdf> (Erişim Tarihi: 15.02. 2018).

¹¹ Aysel Okan, **Misak-ı Milli**, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2007, s.15.

¹² Yücel Özkaya, “Ulusal Bağımsızlık Savaşı Boyunca Yararlı ve Zararlı Cemiyetler”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., C IV, S 10 (Kasım 1987), Ankara, 1987 s.171; Yücel Özkaya, “Yararlı ve Zararlı Cemiyetler” **Millî Mücadele Tarihi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., C I, Ankara, 2005, s.116.

¹³ Y. H., Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C 3, Ankara, 1991, s.744,746; A.H., Saral, **Ermeni Meselesi**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1970, s.338; Erim, **a.g.e.**, C I, s. 520, 524.

24. Maddesinde, Doğuda bulunan altı vilayetin Ermenilere bırakılabileceğine işaret etmesi Ermenileri umutlandırdı ve harekete geçirdi. İngiltere ve Müttefiklerinin Osmanlı Ermenileri hakkındaki stratejik tercih ve hedeflerini ortaya koyan ve ateşkes sözleşmesinde yer alan hükümler bu toplulukların himaye edildiğinin çok açık bir göstergesidir¹⁴.

Ermeniler, I. Dünya Savaşı ve öncesinde destekçileri olan Rusya'dan, Bolşevik devrimi sonrasında değişen dış siyaseti sebebiyle bağımsız Ermenistan'ın kurulması yolunda ümitlerini kesmişler, Mondros Mütarekesi sonrası siyasi olarak yönlerini Anadolu'yu işgal eden İngiliz, Fransız ve Yunanlılara çevirmişler, onların yardım ve kışkırtmalarıyla faaliyet alanlarını genişletmişlerdir. Mondros Mütarekesi Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisinde yaşayan tüm azınlık unsurlarda olduğu gibi Ermenilerin de tarihi emellerini gerçekleştirme noktasında yeni bir umut ışığı doğurmuştu. İtilaf Devletlerinin her türlü desteğini almış olan Ermeniler giderek tarihi amaçlarını gerçekleştirmek için yeni stratejiler belirlemeye başladılar. Bu çerçevede Ermeniler, Mütareke sonrası propaganda ve siyasî faaliyet içine girdiler. Bu bağlamda, İngiltere'nin Manchester şehrinde bulunan Ermeni Temsilcileri Komitesi, Yurtsuz Kalmış Rumlar Komitesi, Suriyeliler Birliği Temsilcileri, İngiltere, Fransa, İtalya, Amerika Birleşik Devletleri ve Yunanistan'a 12 Kasım 1918 tarihinde bir telgraf gönderdiler¹⁵. Ayrıca Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yaşayan Ermenilerin temsilcisi olarak gördükleri Bogos Nubar Paşa, 30 Kasım 1918 tarihinde İtilâf Devletlerine bizzat başvurarak, bağımsız bir Ermenistan'ın kurulmasını ve bu durumun İtilâf Devletleri ile Cemiyet-i Akvam'ın himayesi altına alınmasını istemiştir¹⁶. Bunun yanı sıra, 6 Aralık 1918 tarihinde İstanbul'a gelen Ermeni Patriği Zaven Efendi de, bağımsız bir Ermenistan'ın kurulması yönünde çalışma yapmak amacıyla bir teşkilât kurmuştu¹⁷. Zaven Efendi, mücadele için

¹⁴ Hikmet Özdemir, **Mondros'tan Lozan'a Ermenilerin Uyrukluk Sorunu**, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, Ankara, 2010, s. 15-18.

¹⁵ Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, C I, Öğretmen Dünyası Yayınları, Ankara, 1986, s.23.

¹⁶ Esat Uras, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, Belge Yayınları, İstanbul,1987, s.656-657; Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C I, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1977, s.121.

¹⁷ Kemal Atatürk, **Nutuk, 1919-1920**, C I, İstanbul, 1970, s. 2; Celal Bayar, **Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Giriş**, C V, Baha Matbaası, İstanbul, 1967, s.1449; Tansel, **a.g.e.**, s.100.

gerekli parasal kaynaklar oluşturmanın yanı sıra her türlü silâh, mermi vb. lojistik destek sağlamak üzere yoğun bir faaliyet içerisine girmiş ve bu konuda Fener Rum Patrikhanesi'nden de geniş ölçüde destek almıştı¹⁸. Zaven Efendi bu destek sonucunda Rum- Ermeni Komitesi'nin kurulmasını sağladı.

Türkiye Ermenileri temsilcilerinin Erivan'a empoze ettikleri Birleşik ve Hür Ermenistan tasarısı, Sevr Antlaşması'nda kabul edilen Ermenistan'dan da büyük bir devleti öngörüyordu. Rusya Ermenilerini tedirgin eden bu tasarımı, Bogos Nubar Paşa ve A. Aharonyan, Batı'nın özellikle ABD'nin eğilimlerini değerlendirerek hazırlamışlardı. Ancak Büyük Ermenistan kurma hayali, ABD mandası konusunda Anadolu'da incelemeler yapan General Harbord başkanlığındaki heyete pek de inandırıcı gelmemişti. Heyet, Ermeni katliamı ile ilgili ABD'ye gelen haberleri çok abartılı buluyor ve Amerikan mandasının olumlu ve olumsuz yönlerini ifade etmekle yetiniyordu. Amerikan Kongresi de Wilson'un benimsediği mandaterliği 1920 Nisanı'nda reddetti. Buna rağmen Ermeniler umutlarını yitirmediler. Bu sefer yeni bir girişimde bulunmak üzere Patrik Zaven Efendi, 12 Şubat 1919 tarihinde önce Paris'e ve oradan da Londra'ya gitti. Burada ilk olarak Bogos Nubar Paşa ile görüşerek onu bazı hususlarda aydınlattı. Zaven Efendi, daha sonra İtilaf Devletlerinden destek almak için bu devletlerin temsilcileri ile bir görüşme arayışına girdi. Nitekim bu çabalarının sonucunda önce Lord Cecil, Lord Curzon ve yardımcısı Lord Harding ile görüştü. Bu arada Fransız Chambon ve Yunan Başbakanı Venizelos ile müzakerelerde bulundu. Ayrıca Ermenilerin minnettarlığını sunmak üzere İngiltere kralı V. George'u ziyaret etti. Londra'dan Paris'e dönüşünde ise Fransa Cumhurbaşkanı ve Başbakanı ile görüşen Zaven Efendi, bu devletlerin Ermenilere bu süreçte de destek vereceklerini düşünüyordu¹⁹.

Aslında Patrik Zaven Efendi'nin büyük ve bağımsız Ermenistan kurma konusundaki düşünceleri sadece Anadolu ile sınırlı değildi. Onun gerçek düşüncesi ve amacı gerek Kafkasya Ermenileri, gerekse Anadolu Ermenileri arasında bağları güçlendirmek suretiyle şartların olgunlaşmasına bağlı olarak "Büyük Ermenistan"ı kurmaktı. Bunun için de ona göre hâlihazırdaki mevcut şartlar, yani Mondros Mütarekesi'nden sonraki gelişmeler Anadolu'dan

¹⁸ Yahya Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)**, Ankara, 1975, s.86.

¹⁹ Uras, **a.g.e.**, s.696, 699.

önemli toprak parçalarının elde edilmesi için çok uygundu ve bu ilk aşamada Anadolu merkezli Büyük Ermenistan'ı gerçekleştirmek için önemli bir fırsat ortaya çıkmıştı. Dolayısıyla Ermeni dini ve siyasi temsilcilerine göre Osmanlı sınırları içerisindeki Ermeni toplumu harekete geçirilmeli, bu yönde bilinçlendirilmeli, teşkilatlanmaya gidilmeli, hem yurt içerisinde hem de yurt dışındaki bütün dinamik güçler harekete geçirilmeliydi. Nitekim ilerleyen süreçte bu strateji adım adım uygulamaya koyuldu. Bir taraftan kamuoyu desteği yaratılmaya çalışılırken diğer yandan Ermeni toplumunun öncü kadroları yurt içerisinde ve yurt dışında örgütlenecek seslerini duyurmaya başladılar. Bu örgütlerin uzantısı olarak çete teşkilatları da oluşturuldu. Bu örgütler İtilaf Devletleri ile iş birliği içerisinde hareket ediyor ve buldukları bölgelerde düzeni ihlal edici faaliyetlerde bulunuyorlardı. Bu durum savunmasız kalan Müslüman Türkler arasında büyük tedirginlik yaratıyordu.

Ermenilerin dini örgütleri bu teşkilatlanma faaliyetlerine büyük destek veriyordu. Ermeni Patrikliği yurt içerisinde teşkilatlanmayı gerçekleştirirken bir taraftan Hürriyet ve İtilâf Fırkası ile iş birliği kuruyor diğer taraftan da aynı Fırka'nın dolaylı olarak bağlantılı olduğu İngiliz Muhipleri Cemiyeti'yle de temasını devam ettiriyordu²⁰. Ermeni Patrikliği ve Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın birlikteliğindeki bu ortak nokta Kuva-yı Milliye düşmanlığı idi²¹. Bu dönemde Patrik Zaven Efendi'nin ilgilendiği ve faaliyette bulunduğu bir başka konu ise tehcir sebebiyle suçlu olarak gördükleri İttihat ve Terakki mensuplarının cezalandırılmasının sağlanmasıdır²².

Ahmet İzzet Paşa hükümeti döneminde ilk kez meclisin gündemine gelmiş olan Ermeni meselesi mütareke imzalandıktan hemen sonra bu defa daha etkili bir şekilde meclisin gündemine gelmeye başlamıştır²³. Yine bu konunun aydınlatılması amacına yönelik, üyeleri arasında Rum ve Ermenilerin bu-

²⁰ Hacer Göl, **Milli Mücadele Döneminde Hürriyet ve İtilâf Fırkası**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008, s.231.

²¹ Göl, **a.g.t.**, s.195-230; Göl, "Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın Program ve Politikasında Ermeniler", **Osmanlı Siyasal ve Sosyal Hayatında Ermeniler**, İbrahim Erdal, Ahmet Karaçavuş (Ed.), IQ Yayınları, Ankara, 2009, ss.159-184.

²² Bayram Akça, "1915 Ermeni Tehciri ve Mondros Mütarekesi'nden Sonra Kurulan Osmanlı Hükümetleri'nin Olaya Bakışı", **Dünden Bugüne Türk Ermeni İlişkileri**, İdris Bal, Mustafa Çufalı (Ed.), Lalezar Kitabevi, Ankara, 2006, s.441.

²³ **MMZC**,1992:109-112.

lunduğu İstanbul ve İstanbul dışındaki bazı merkezlerde 16 Aralık 1919'da Divân-ı Harp Mahkemeleri kurulmuştur²⁴. İttihatçıların muhalifi olan Hürriyet ve İtilâf Fırkasının desteğinde 4 Mart 1919 tarihinde kurulan Damat Ferit Paşa hükümetinin iktidara gelmesiyle bu mahkemelerdeki yargılamalar, kovuşturma ve cezalandırmaların boyutu genişletilmiştir. İttihatçıların önde gelenleri yine Patriğin talep ve baskılarıyla tutuklanıp Malta'ya sürülmüştür²⁵. Anadolu'daki Ermeniler, Mütareke sonrası sürecin kendileri açısından büyük fırsatlar doğurduğunu düşünerek "Ermenistan hayalini" gerçekleştirmek için hem Anadolu içerisinde hem de yurt dışında faaliyetlerine devam etmişlerdir. Bu amaçlarına daha çabuk ulaşabilmek için Avrupa'nın birçok şehir ve kasabalarında, Türkiye, Kafkasya ve Mısır'da birtakım kuruluşlar ve cemiyetler kuruldu. Bunların başlıcaları, 1885 yılında Van'da kurulan Armenekan Komitesi, 1887'de Londra'da kurulmuş olan "British Armeni Committe", Almanya'da kurulmuş olan "Deutsche Orient Mission", Kahire'deki "Ermeni Genel Hayır Birliği" ile İsviçre'de kurulan Hınçak²⁶ ve Tiflis'te kurulan Taşnak²⁷ komiteleridir. Bu son iki örgüt, Ermenileri Türklere karşı kin ve intikam duygularıyla kışkırtan, yıkıcı, bölücü ve silahlı tedhiş hareketlerini yöneten kuruluşların en tehlikelileriydi. Bu komiteler, Ermeni isyanlarının hazırlanması ve çıkışında önemli rol oynadılar.

Mütarekenin imza edilmesinden sonra Hınçak ve Taşnaksütyun cemiyetlerine mensup komiteciler de İstanbul'a geri dönmüşlerdir. Bundan sonraki süreçte Taşnak Komitesinin, İstanbul'daki etkinliği artmış ve kısa sürede

²⁴ Akça, a.g.m., s.443.

²⁵ Bilal Şimşir, **Malta Sürgünleri**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985, s.287.

²⁶ Hınçak (Çan Sesi) Komitesi; Kafkasyalı Avedis Nazarbekian ve karısı Maro tarafından 1886'da İsviçre'de kurulan Marksist bir komitedir. Amaçları Doğu Anadolu'da bağımsız bir Ermenistan devleti kurmak, bunu Rus, İran ve Türkiye'deki toprakları ile birleştirerek "Büyük Ermenistan hayallerini gerçekleştirmektir... Orhan Doğan, "Ermeni Komiteleri Hınçak ve Taşnak Sütun (Rus Adayet Bakanı Y. Muravyev'in Ermeni Komitelerine İlişkin Raporu)", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S 20, 2008, s.315; Bülent Bakar, **Ermeni Tehciri ve Uygulaması**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2009, s.32.

²⁷ Taşnak (Hançer) komitesi; 1890 yılında sosyalist ve milliyetçi gruplar tarafından Tiflis'te kurulan ve bu yıldan itibaren yoğun bir şekilde faaliyetlerini sürdüren bir komitedir. Komitenin amacı, çeşitli yerlerde faaliyet gösteren Ermeni cemiyetlerini birleştirmek ve Anadolu'ya giden çetelere yardım etmektir. Asıl amaç ise isyanlar çıkararak bağımsızlığı sağlamaktır... Cemal Sezer, "Birinci Dünya Savaşı Sırasında Ermeni Hınçak ve Taşnaksütyun Komitelerinin Romanya'daki Faaliyetleri", **OTAM**, S 38, 2015, s.160; Bülent Bakar, **Ermeni Tehciri ve Uygulaması**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2009, s.34.

Ermenileri nüfuzu altına almış, Ermeni Patrikhanesine de müdahale eder olmuştur. Ermeni toplumunu kendi nüfuz ve kontrolü altına alması ile birlikte mütarekenin doğurduğu ortamdan faydalanarak derhal çete faaliyetlerini başlatmıştır²⁸. Taşnak ve Hınçak Fırkaları İstanbul ve Anadolu’da Ermeni ideallerini gerçekleştirme yolunda çalışmalara girişmişlerdir. Özellikle Taşnak Fırkası bir Ermeni hükümeti kurabilmek için her şeyi göze almıştır. Taşnak komitesi başkanları bu hareketlerinde Rum ve Yunanlılardan da destek almışlardır. Ermeni çete örgütleri de İngilizler ve Yunanlılar tarafından destek ve himaye edilmişlerdir. Bunun yanı sıra Ermeni izci teşkilatları oluşturulmuş, bu teşkilatlarda 14-22 yaşları arasındaki Ermeni gençleri, Yunan subayları tarafından eğitilmişlerdir²⁹. Yunanistan’ın desteği sadece bununla sınırlı kalmamış ayrıca Ermenilere dağıtılmak üzere 5000 silah ve 8 milyon mermi vermiştir³⁰.

Mütarekenin imzalanmasından sonra Anadolu toprakları İngiliz ve Fransızlar tarafından işgal edilirken, işgal güçleriyle birlikte çok sayıda Ermeni lejyoner askerleri Güneydoğu ve Akdeniz bölgelerine getirilmiştir. Nitekim işgalci Fransız kuvvetleri ile beraber Kozan, Osmaniye, Mersin ve Adana’ya getirilen Ermeni alayları, işgallerle birlikte yerli Ermenilerin de katılmalarıyla Çukurova ve Doğu Anadolu’da birçok bölgeyi ele geçirmişler ve buradaki Müslüman halka zulüm yapmaya başlamışlardır³¹. Bu durum bölgede asayişin, huzurun ve can güvenliğinin tamamen ortadan kalktığını göstermekteydi. Öteden beri Çukurovayı (Kilikya) “Küçük Ermenistan” olarak görerek bu bölge üzerinde hak iddia eden Ermeniler artık bekledikleri günün geldiğini düşünüyor ve buna inanıyorlardı³².

Ermeniler sadece güney bölgelerinde değil, doğu illerinde de Müslümanlara yönelik şiddet eylemlerinde bulunuyorlardı. Ermenilerin doğu bölgesinde Müslüman ahaliye karşı işledikleri mezalim dayanılmaz hale gelmişti. Bu duruma katlanamayan bölge halkı Osmanlı Hükümetinden yardım talebinde

²⁸ Sabahattin Özel, **Millî Mücadele’de İzmit-Adapazarı ve Atatürk**, Derin Yayınları, İstanbul 2005, s.198-199.

²⁹ Hülya Toker, **Mütareke Dönemi’nde İstanbul Rumları**, Genelkurmay ATASE ve Denetleme Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2006, s.171.

³⁰ Salâhi R. Sonyel, “Tehcir ve Kırım Konusunda Ermeni Propagandası Hıristiyanlık Dünyasını Nasıl Aldattı”, **Belleten**, C XLI, S 161, Ocak 1977, s.137, 146, 156, 157.

³¹ **BOA.**, HR. SYS. 2555-3/133-143; **Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri (1919–1921) II**, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara, 2001, s.762-763.

³² www.ait.hacettepe.edu.tr/egitim/ait203204/17.pdf, (Erişim Tarihi: 15.02.2018).

bulundu³³. Doğu Anadolu Bölgesinde, Ermenilerin arkasındaki en büyük destek İngiltere idi. Fakat bu bölgede kurulan Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti, İngilizlerin isteklerinin gerçekleşmesini engelliyordu. Bunun üzerine İngilizler, 12 Nisan 1919 tarihinde, Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti'nin parlamentosunu dağıttılar ve Kars'ı Ermenilere teslim ettiler³⁴. İngilizlerin bu bölgeyi Ermenilere vermelerinden sonra Ermenilerin saldırıları ve tecavüzleri giderek arttı. Bundan sonra, Müslümanların can, mal ve namusları daha çok tehdit altında idi. Ermenilerin köylerde yaptıkları katliamlar neticesinde yüzlerce erkek, kadın ve çocuk öldürülmüştü³⁵. Nitekim bu konuda Kazım Karabekir tarafından Harbiye Nezareti'ne gönderilen bir raporda da, Ermenilerin bu faaliyetleri ayrıntılı bir şekilde ortaya konmuştur³⁶.

Ermeniler çetecilik faaliyetlerine Marmara bölgesinde de devam ediyorlardı. Adapazarı civarında Müslümanların önleri kesilerek eşyaları gasp ediliyordu ve katlediliyorlardı³⁷. Özellikle İzmit, Karamürsel, Sapanca ve Yalova bölgelerinde bu çetelerin evlere baskın yaptıkları ve insanların paralarını ve eşyalarını gasp ettikleri görülmekteydi³⁸. Osmanlı Hükümeti kendi sınırları içerisinde bulunan Ermeni örgütleri, çeteleri ve diğer Ermeni kurumlarının devlete yönelik olumsuz faaliyetlerini önlemek için çeşitli tedbirler almaya çalışıyordu. Ancak bütün bu saldırılar karşısında Hükümet çaresizdi ama halk heyecan ve galeyana içinde bulunuyordu.

1.2. Rum- Pontus Faaliyetleri

Pontus sorunu, Mondros Mütarekesi'nden önceki dönemde olduğu gibi³⁹ ondan sonraki dönemde de Filik-i Eteryay Cemiyeti tarafından temeli oluşturu-

³³ **Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri (1914-1919) I**, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 49, Ankara, 2001, s. 189-192.

³⁴ Ali Arslan, **Kutsal Ermeni Papalığı Eçmiyazın Kilisesi'nde Stratejik Savaşlar**, Truva Yayınları, İstanbul, 2005, s.122.

³⁵ **Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri(1914- 1919) I**, s.254-348.

³⁶ **BOA**, HR. SYS. 2877/24, İef. 5-7; M. Fahrettin Kırzioğlu, **Milli Mücadele'de Kars**, 1. Kars Tanıtma Derneği Yayınları, İstanbul, 1960, s.74.

³⁷ **BOA**., EUM. AYŞ. 7/85

³⁸ **BOA**., DH. EUM. AYŞ, 29/39

³⁹ Hamit Pehlivanlı, "Tarihi Perspektif İçerisinde Pontus Olayı: Yakın Tarihimize ve Günümüze Etkileri", **Pontus Meselesi ve Yunanistan'ın Politikası (Makaleler)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1999, s.83-84.

ruhan ve Akdeniz'den Karadeniz'e "Büyük Yunanistan" kurmayı amaçlayan "Megali İdea" düşüncesinin aşamalarından birini oluşturmaktaydı⁴⁰. I. Dünya Savaşı'ndan galip çıkan İtilaf Devletleri, Mondros Mütarekesi hükümlerinden yararlanarak, Osmanlı Devleti'ni parçalamak için harekete geçtiler. Orta ve Doğu Karadeniz Rumları da bu bölüşümden pay almak ve batıda Sinop'tan doğuda ise Batum'a kadar uzanan topraklar üzerinde bir Pontus-Rum devleti kurmak için mütarekenin imzalanmasından sonra gerek bölgede gerekse Avrupa başkentlerinde yoğun siyasi ve askeri faaliyetler başlattılar. İngilizler ve diğer müttefik güçler, Pontus Devleti fikrini sıcak karşılamamalarına rağmen, bölgede görev yapan İtilaf Devletleri temsilcileri, özellikle İngiliz kontrol subayları, metropolitler ve çeteler eliyle yürütülen çalışmaları desteklediler⁴¹. İngiltere'nin Pontus Rum hareketinden önemli beklentileri vardı. İngilizler Bolşeviklerin daha güneye yayılmasını ve Türk milli hareketi ile dayanışmasını önlemek, Basra Körfezi'ni ve Hindistan yolunu güvence altına almak olduğundan bölgedeki bütün unsurları bu hedef doğrultusunda kullanmaya çalışıyordu⁴². Yunanistan, Fener Patrikhanesi ve Rum cemiyetleri tarafından batı dünyasına "Hristiyanlar katlediliyor" şeklinde propaganda edilmesi sonucu İngilizler, Batum ve Samsun'u, Fransızlar da Zonguldak'ı işgal edeceklerdir⁴³. İngilizlerin, Karadeniz kıyılarında bazı yerleri işgal etmeleri Pontus'çulara büyük güç ve cesaret vermişti. İngilizlerden destek gören yerli Rumlar ve bunların oluşturduğu çeteler, tecavüzlerini ve faaliyetlerini daha da arttırmışlardı. Fransızlar da Pontus faaliyetlerine destekte İngilizlerden aşağı kalmamışlardı. Fransızlar bölgeye göndermiş oldukları siyasi temsilcileri ve askeri kuvvetleri aracılığıyla Rum çetelerine açıkça destek vermişlerdir⁴⁴. Fransızlar, Güney Anadolu'daki zor durumdan kurtulmak için Pontusçu isyanının büyümesini

⁴⁰ **Türk-Yunan İlişkileri ve Megalo İdea**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1985, s. 28-29; Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C V, Ankara, 1994, s.109.

⁴¹ Gotthard Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, TTK Yay., Ankara 1971, s.56-57; Selçuk Ural, "Mütareke Dönemi'nde Pontus Hareketi'nin Doğuşuna Yönelik Faaliyetler", **Başlangıçtan Günümüze Pontus Sorunu**, (Editör: Veysel Usta), Trabzon, 2007, s.238.

⁴² Mesut Çapa, **Pontus Meselesi, Trabzon ve Giresun'da Milli Mücadele**, Ankara, 1993, s. 53.

⁴³ Çapa, a.g.e., s.52; Mehmet Okur, **Milli Mücadele'de Karadeniz Bölgesi'ne Yönelik İngiliz Faaliyetleri**, Ankara, Genel Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., 2006, s.88; Ali Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele'de Zonguldak ve Havalisi**, Ankara, 1992, s.55.

⁴⁴ **BOA**, DH. KMS. 50-2 / 20, 4 Mayıs 1335 (4 Mayıs 1919).

isterken, Batı Karadeniz Bölgesi'nde Zonguldak ve Ereğli'nin işgalinde Rum-
lardan büyük destek görmüştür⁴⁵.

Amerika Birleşik Devletleri'nin de Pontusçu faaliyetlerde rolü vardı. ABD, bölgeye ticari heyetlerin yanı sıra misyonerler de göndermişti⁴⁶. Misyonerler Hıristiyanlara yaptıkları yardımlarla sempati toplarken, açtıkları eğitim-öğretim müesseseleri ile de Rum ve Ermenileri hürriyet ve milliyet fikirleri ile beslemeye, sosyal ve kültürel yönden teşkilatlandırmaya başladılar⁴⁷. Bu okullardan biri de Merzifon Amerikan Koleji idi ki bağımsız Pontus devleti kurma fikrine en fazla hizmet eden, bu yolda başlatılan faaliyetlerin hazırlık ve uygulama dönemlerinde etkin rol oynayan bir eğitim kurumuydu⁴⁸. Pontus Rum Devleti'nin kurulması için Yunanistan büyük çaba sarf ediyordu. Yunanistan bir yandan nüfus meselesini öne çıkararak Wilson Prensipleri çerçevesinde Pontus Rum Devleti'nin kurulması için uluslararası destek ararken, diğer yandan da bölgede asayişsizlik çıkararak bir itilaf askeri müdahalesine zemin hazırlıyordu. Ayrıca Yunanistan ile İstanbul'daki Fener Rum Patrikhanesi arasında bir iş birliği vardı⁴⁹. Fener Rum Patrikhanesi, bütün siyasi faaliyetlerinde Yunanistan hükümeti ile birlikte hareket etmiş, bölgede nüfus çoğunluğunu sağlamak için Yunanistan'dan, Rusya'dan ve Amerika'dan çok sayıda Rum muhacirin Türkiye'ye yerleşmesini sağlamıştır⁵⁰.

Nitekim Mustafa Kemal Paşa, mütareke döneminde Pontusçu faaliyetlere yabancı devletlerin desteği ile ilgili Nutuk'ta çok ayrıntılı bilgiler vermiştir.

⁴⁵ Sarıkoyuncu, **a.g.e.**, Ankara, 1992, s.55.

⁴⁶ Erol Ulubelen, **İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye**, İstanbul,1982, s.192; Uygur Kocabaşoğlu, **Anadolu'daki Amerika**, İstanbul, 1989, s.193-198.

⁴⁷ Mine Erol, **Birinci Dünya Savaşı Arifesinde Amerika'nın Türkiye'ye Karşı Tutumu**, Ankara, 1976, s.53.

⁴⁸ Gülbadi Alan, "Anadolu'daki Yabancı Okullar ve Pontusçuluk", **Başlangıcından Günümüze Pontus Sorunu**, (Ed.: Veysel Usta), Ankara, 2007, s.182; Rahmi Çiçek, "Merzifon Amerikan Koleji ve Pontus Meselesindeki Yeri", **19 Mayıs ve Milli Mücadele'de Samsun Sempozyumu**, 20-22 Mayıs 1999, Samsun, 2000, s.69.

⁴⁹ **Arşiv Belgeleriyle Rum Faaliyetleri, 1918-1922**, C I, T.C.Genelkurmay Başkanlığı, Ankara, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara, 2009, s.144.

⁵⁰ Mehmet Okur, "Milli Mücadele Döneminde Fener Rum Patrikhanesi'nin ve Metropolitlerin Pontus Rum Devleti Kurulmasına Yönelik Girişimler" **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 29-30, Mayıs- Kasım 2002, s.103.

... Bazı yabancı hükümetler, Pontus hükümetinin kurulması için yardım edeceklerine söz verdiler. Samsun ve dolaylarındaki Rum nüfusunu artırmak için de Rusya'daki Rum ve Ermenileri Batum'da topladılar... Kıyılarımıza çıkan bu çeteler, göçmenleri besleme maskesi altında, yabancı hükümetler tarafından yedirilip içiriliyordu... Yabancıların Kızılhaç heyetleri arasında gelen subayların da örgüt kurmak, çetelerin askeri öğretim ve eğitimi ile uğraşmak ve gelecekteki Pontus Hükümeti'nin temelini atmakla görevlendirildikleri anlaşılıyor...⁵¹

İtilaf Devletlerinin Mondros Mütarekesi'nde yer alan özellikle 24. Madde ile ulaşmak istedikleri temel hedef Pontus ve Ermeni komitelerini harekete geçirip kargaşalıklar çıkarmak ve Doğu Anadolu'da bir Ermenistan, Karadeniz'de de bir Pontus Rum Devleti kurmaktı⁵². Patrikhane, metropolitler ve yerel Rum cemiyet üyeleri aralarında yaptıkları yazışmalarda Pontus Devleti'nin kurulabilmesi için iki hususa dikkat ediyorlardı; Bunlardan ilki çeteciliğe olağanüstü önem ve hız verilmesi, ikincisi ise asayişin ihlaline çalışılması ve daima Türkler ve hükümet aleyhine şikâyetlerde bulunulması idi. Mütarekeyi takiben Osmanlı Devleti'ni içte ve dışta zor durumda bırakan işgaller başladığında, Pontus'çular da bu durumu kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaya çalıştılar. Trabzon Metropolit Chrysanthos, Mart 1919'da Paris Barış Konferansı'na gönderilirken ona İstanbul Patrik'i tarafından Pontus'luların haklarını savunma yetkisi verilmişti. Bu yetkiyi alan Metropolitin 2 Mayıs 1919'da Konferansa sunduğu raporda, Pontus bölgesi olarak, Trabzon vilayeti, Karahisar, Amasya, Sinop sancakları ve Sivas, Kastamonu illerinin bir kısmı gösteriliyordu⁵³. Mütareke sonrası Pontus meselesinin, Paris Barış Konferansı ile Avrupa efkârına sunulması, meselenin ağırlık merkezinin Avrupa'ya kaymasına neden oldu. Öyle anlaşılıyor ki mütarekeden sonra "Pontus Devleti" hayali daha fazla kuvvetlendi.

⁵¹ Kemal Atatürk, **Nutuk**, C 3, Belgeler, MEB, Yay., İstanbul, 1969, s.944.

⁵² S.İ., Aralov, **Bir Sovyet Diplomatinin Türkiye Hatıraları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s.36.

⁵³ İzzet Öztoprak, "Türkiye'nin İşgali ve Milli Direniş Hareketleri", **Türkler**, C 15, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s.596.

Rumlar bu emellerini gerçekleştirmek için değişik isimler ve görev tanımları altında pek çok cemiyet kurmuşlardır⁵⁴. Bu cemiyetler Mondros Mütarekesi sürecinde de faaliyetlerine devam etmişlerdir. Şüphesiz bunlar arasında en başta Pontus, Etnik-i Eteryay ve Mavri Mira (Kara Baht) Cemiyetleri gelir⁵⁵. Bu cemiyetlerin dışında Pontus meselesine hizmet eden birçok cemiyet bu dönemde faaliyetlerine devam etmişlerdir⁵⁶.

Osmanlı Devleti sınırları içinde Pontusçu Rumlar tarafından kurulan bu cemiyetler sadece kendi hedefleri için değil, kuruldukları andan itibaren müttefik devletlerin menfaatleri için de çalışmışlardır⁵⁷. Bu faaliyetler kapsamında gerek Rum cemiyetleri, gerek Rum din adamları, gerekse onlara her türlü desteği veren başta İngiltere ve Yunanistan olmak üzere batılı devletler bölgenin Rumlaştırılması için yoğun çaba harcamışlardı. Papazların emir ve telkinleriyle Trabzon, Amasya, Samsun, Sinop ve Karahisar bölgelerinde Rumlar faaliyetlerini arttırmışlar; özellikle bölgede Rum nüfusunu çoğaltmak için göçmen getirilmesine hız vererek ayaklanma hazırlıklarına zemin hazırlamışlardır. Patrikhane'nin desteğinde birçok Rum çetesi oluşturulup faaliyete geçirilmişti⁵⁸. Rum örgütlerin uzantıları olan çeteciler, Samsun ve çevresindeki İngiliz asker ve subaylarından cesaret almaktaydılar. Nitekim Samsun'un

⁵⁴ Çapa, **a.g.e.**, s.30-44; **Türk İstiklal Harbi**, C 1 Genel Kurmay Yayını, Ankara 1962, s.133-134; Tayip Gökbilgin,, **Millî Mücadele Başlarken**, C I, Ankara, 1959, s.719.

⁵⁵ Hülya Toker, **a.g.e.**, s.128; Ali Güler, **Sorun Olan Yunanlılar ve Rumlar**, Türk Metal Sendikası Araştırma Bürosu (TÜRKAR) Araştırma Dizisi, Ankara, Kasım, 2003, s.73; Kemal Atatürk, **Nutuk**, C III, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1982, s.899-900; Ertuğrul Zekai Ökte, “Yunanistan’ın İstanbul’da Kurduğu Gizli İhtilal Cemiyeti (Kordus)”, **BTDD**, S 40, (Ocak 1971), s.21.

⁵⁶ Bu cemiyetlerden bazıları şunlardır: Asya-yı Sıgır Cemiyeti, İttihad-ı İzci Derneği ile Yunan Ahz-ı Asker (Asker Alma) Şubesi, Muhacirin Cemiyeti, Nea Zoi (Yeni Hayat) Cemiyeti (Toker, **a.g.e.**, s.140,159; Ali Güler, **a.g.e.**, s.199; **Arşiv Belgeleriyle Rum Faaliyetleri, 1918-1922**, C I, s.216, 590.) Edebiyat Cemiyeti, Trakya Cemiyeti, Rum-Yunan Müdafaa-i Milliye Cemiyeti, Rum İttihad-ı Millî Cemiyeti, Yunan-Rum Sâlib-i Ahmer (Kızılhaç) Cemiyeti gibi cemiyetler de Millî Mücadele döneminde Yunanistan adına Anadolu’da faaliyetler göstermiştir. (**Arşiv Belgeleriyle Rum Faaliyetleri, 1918-1922**, C I, s.219,593.). Pontus İdman Kulübü, İrfanperverler Kulübü, Müdafaa-i Meşrute Cemiyeti, Mukaddes Anadolu Rum Cemiyeti, Rum Teceddüt ve İhya Cemiyeti sayılabilecek başlıca faal teşkilatlardır (Özkaya, **a.g.e.**, s.118).

⁵⁷ Kemal Atatürk, **Nutuk (1920-1927)**, C 2, MEB Yay., İstanbul,1969, s.626-627.

⁵⁸ Atatürk, **a.g.e.**, s.899-900.

işgalinden sonra bölgede çete faaliyetleri artış göstermiştir⁵⁹. Birçok köy, kasaba ve şehirde çetelere katılımı sağlamak için büyük çaba sarf edildi. Bölgedeki savaşmaya elverişli Rum gençleri, çetelerin doğal üyesi kabul edildi. Bu gençler belli bir askeri eğitime tabi tutularak, eğitimi ve donanımı ikmal edilenler çetelere dâhil ediliyor ve gizli yollarla çoğunluğu Samsun olmak üzere, Trabzon'a ve diğer kıyı bölgelerine çıkarılıyordu⁶⁰. Karadeniz bölgesi ile Batı Anadolu bölgesinde Yunanistan ve İtilaf Devletlerinin desteği ile oluşturulan Rum çeteler Türklere karşı katliama girişti⁶¹. Rum çetelerinin bu katliamları Fener Patrikhanesi ve Rum cemiyetleri tarafından Avrupa kamuoyuna Rumların kendini koruması olarak tanıtıldı. Rum çetelerinin bu faaliyetlerine karşı Hükümet tarafından bazı önlemler alındı⁶². Hükümetin bu önlemlerine rağmen Rum cemiyet üyeleri, Patrikhane, metropolitler kendi aralarında yaptıkları yazışmalarda Pontus Devleti'nin kurulabilmesi için çetecilik faaliyetlerine devam edilmesi, asayişin ihlaline çalışılması ve sürekli olarak Türkler ve hükümet aleyhine şikâyetlerde bulunulması yolunda ortak bir kararı dillendirdiler. Bunun için Doğu Karadeniz'de büyük ama gizli bir seferberlik başlatıldı. Rum örgütlerin bu aşamadan sonra en önemli beklentileri ve umutları İngiltere veya Yunanistan'ın bir askeri müdahaleye başlamasıydı. Böylelikle Pontus Devleti'nin kurulması yönündeki bütün engeller aşılmış olacaktı.

1.3. Yahudi (Musevi)-Süryani Faaliyetleri

Çanakkale Savaşlarına Sion adını verdikleri bir alayla katılan Yahudiler, mütarekeden sonra İtilaf Devletlerine verdikleri bu desteğin karşılığı olarak ödüllendirilmelerini istediler⁶³. Yahudiler için temel hedef Yahudi devletinin kurulması idi. Nitekim mütareke sonrası Yahudilerin bir kısmı, Yahudi halkının ve tüccarlarının çıkarlarını korumak ve Wilson İlkeleri'ne dayanarak Filistin'de bağımsız bir Yahudi Devleti kurmak amacıyla faaliyetler içerisine girmişlerdir⁶⁴.

⁵⁹ Selçuk Ural, "Mütareke Dönemi'nde Pontus Devleti Kurmaya Yönelik Çalışmalar ve Alınan Karşı Önlemler", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S 27, C 7, 2001, s.335-351.

⁶⁰ Çapa, a.g.e., s.13.

⁶¹ Mustafa Turan, *Yunan Mezalimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli-1919-1923)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1999, s. 17.

⁶² BOA., DH-KMS. 49-2/29.

⁶³ Mete Tunçoku, *Çanakkale 1915, Buzdağının Altı*, Ankara 2005, s.83, 90; Necdet Sevinç, *İstiklâl Harbi'nde Etnik İhanet*, Bilgeoğuz Yay., İstanbul, 2011, s.378.

⁶⁴ Sarıhan, a.g.e., s. 148.

Yahudiler, mütareke sonrası Filistin topraklarının İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmesi ve dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin elinden çıkmasıyla birlikte bu toprakların kendilerine verileceğine inanıyorlardı. Bu itibarla Mondros Mütarekesi sürecinde Yahudiler doğrudan doğruya Osmanlı Devleti'nden bir toprak talebinde bulunmamışlardı. Ama buna rağmen İstanbul'daki Hahamhane, Patrikhane ile birlikte çalışmayı prensip olarak kabul etmiş ve Paris Konferansı'na sunulmak üzere ortak bir bildiri hazırlamaya girişmişlerdi. Ayrıca Amerikalı Yahudiler, Londra Konferansı sırasında Lloyd George'a bir telgraf göndermişler ve parçalanmış Türk yurdundan hisse istemişlerdir⁶⁵. Yahudilerin diğer azınlık grupları ile ilişkileri açısından bakıldığında açıkçası Rumlarla iş birliği halinde oldukları anlaşılmaktadır. Hahambaşılık, bu süreçte Patrikhane ile birlikte çalışmayı prensip olarak kabul etmiştir; Hahambaşı Naum Efendi'nin başkanlığında yürüttükleri faaliyetleri sırasında bunun birçok örneği görülecektir. Nitekim İzmir'in işgalini kendileri açısından da mesut bir hadise olarak görmüşler ve bu işgal sırasında "Ey Türkler! Ay yıldızı artık göklerde göreceksiniz" diye bağırarak Yahudiler de olmuştur. Kimi Yahudi vatandaşlar (Durduoğlu adındaki bir Yahudi gibi) İzmir'i işgal eden yüksek rütbeli Yunan subaylarına ziyafetler vermiştir⁶⁶. Ayrıca Yahudiler İstanbul'da bulunan bir Amerikan heyetine, hiçbir devletin himayesi altına girmek istemediklerini, sadece Wilson prensiplerinde yer alan milletlere vaat edilen "self-determinasyon" denen kendi kaderini tayin hakkını kabul edeceklerini açıklamışlar dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin geleceği ile niyet ve düşüncelerini ortaya koymuşlardır⁶⁷.

İspanya'daki katliamlardan kaçıp gelerek Osmanlı Devleti'ne sığınan Yahudilerden bazıları, Türklerin en zor günlerinde diğer azınlık gruplarla iş birliği yapmışlardır. Bu dönemde Makabi ve Alyans İsrail adında cemiyetler kurmuşlar ve Hahambaşının kontrolünde faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Gerek Hahambaşı Naum Efendi'nin başkanlığında yürütülen faaliyetler ve gerekse kurmuş oldukları Alyans İsrail ve Makabi isimli cemiyetlerle ticari alandaki

⁶⁵ Ulubelen, **a.g.e.**, s.227.

⁶⁶ Sevinç, **a.g.e.**, s.378; Tansel, **a.g.e.**, s. 131.

⁶⁷ Cengiz Dönmez, "Milli Mücadele Döneminde Anadolu'da Faaliyet Gösteren Zararlı Cemiyetler", **Yeni Türkiye Dergisi, Türkoloji ve Türk Tarihi Özel Sayısı**, 8(44) 2002, (370-386), <https://www.cepniler.net/index.php/9-genel/57-milli-muecadele-doenemindeki-zararli-cemiyetler> (E.T.28.06.2018).

avantajlarını sürdürmek ve seslerini duyurmak için çalışmışlardır⁶⁸. Bu çalışmalarını gerçekleştirirken, diğer taraftan da sahip oldukları dinî, kültürel ve ticarî imtiyazlarını yitirmemek için büyük gayret sarf etmişlerdir. Bu itibarla hem Makabi, hem de Alyans İsrail cemiyeti, diğer azınlık cemiyetleri gibi, çetecilik faaliyetlerinde bulunmamış, fiili baskı, zulüm ve katliam hareketlerine girişmemişlerdir. İstanbul'un işgali sonrasında İtilaf Devletleri tercüman ve telgraf memurluklarına Rum ve Ermenileri atadıkları halde, Türk yanlısı oldukları gerekçesiyle bu görevleri Yahudilere vermedikleri bilinmektedir. Ayrıca Milli Mücadele sürecinde gerçekleştirilen kongrelerde kabul edilen kararlarda, Rum ve Ermeni azınlık grupların Milli Mücadeleye zarar verdikleri belirtilirken, Yahudi toplumu ile ilgili herhangi bir olumsuz tavır ve ifadeye yer verilmemiştir⁶⁹.

Birinci Dünya Savaşı başlarında Rusya ve İngiltere'nin büyük desteğini alan Süryani-Nasturiler de asırlardır idaresi altında yaşadıkları Osmanlı Devleti'ne karşı İtilaf Devletlerinin vaatlerine kanarak onların yanında yer alarak savaş ilan etmişlerdir. Birinci Dünya Savaşı'nda Süryanilerin de Osmanlı Devleti'ne karşı ilk ciddi başkaldırıları gerçekleşmiştir. Süryaniler Birinci Dünya Savaşı başladığında ilk önce Rusya ile birlikte hareket etmişler, Bolşevik Devrimi sonrası Sovyetlerin savaştan çekilmesi üzerine bu sefer de İngiltere yanında yer alarak Osmanlı Devleti aleyhine hareket etmişlerdir. Milli Mücadele dönemine gelindiğinde Süryanilerin İngilizler ile olan iş birliği devam etmiştir. Bu dönemde Süryani-Nasturiler, Hakkâri ve çevresinde Osmanlı Devleti aleyhinde faaliyetlerde bulunmuşlardır. İngiltere'nin bu iş birliğini yaparken asıl amacı o bölgede Süryani-Nasturi "tampon bölgesi" oluşturmaktır. Süryani-Nasturilerin İngilizlerle bu yakın ilişkilerine karşın "Süryani Kadimlerin" Milli Mücadele yıllarında İtilaf Devletlerinin tahrik ve kışkırtmalarına kanmadıkları anlaşılmaktadır. Mondros Mütarekesi sonrası Mardin'in İngilizlere teslimi için Binbaşı Noel bölgeye gönderilmiş ancak şehrin ileri gelenleriyle yaptığı görüşmelerde beklediği ilgiyi görememiştir⁷⁰. Mondros

⁶⁸ Dönmez, a.g.m., <https://www.cepniler.net/index.php/9-genel/57-milli-muecadele-doenemindeki-zararlar-cemiyetler> (E.T.28.06.2018).

⁶⁹ Avram Galanti, **Türkler ve Yahudiler**, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1995, s.222.

⁷⁰ Yavuz Ölçen, "Milli Mücadele'de Mardin", **I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri**, 26-28 Mayıs 2006, Ed. İbrahim Özcoşar-Hüseyin Güneş, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayınları, İstanbul, 2006, s. 658-659.

Ateşkes Antlaşması gereğince Urfa, Antep, Maraş ve civarının İngilizler tarafından işgal edilmesi üzerine Mardin halkı da bu işgalden çok tedirgin olmuş ve işgale karşı mukavemet etmek, destek vermek için milli kuvvetler oluşturulmaya başlanmıştır. 1920 yılının Ocak ayında Fransız askeri yetkilisi Albay Normand'ın Mardin'e geldiğinde yaptığı açıklamalarda Mardin'i Suriye'nin bir parçası gibi değerlendirmesi halkın büyük tepkisini çekmiştir. Bu tepkiler üzerine Normand, burada işinin kolay olmayacağını anlamış ve bölgeden ayrılmak zorunda kalmıştır. Ayrılmadan önce de bölgedeki Süryani ve Ermeni cemaat liderleriyle görüşmek istemişse de Normand'ın bu isteği katiyetle reddedilerek Fransızların oyunu bozulmuştur⁷¹. Bölgedeki Süryani Kadim Patriği Milli Mücadeleyi destekleyici talimatlar vermiş ve bu talimatlar üzerine Milli Mücadeleye katılan Süryani Kadimlerin aileleri tarafından askere çamaşır ve giysi dikilmesi amacıyla Diyarbakır'da bir dikimevi açılmış ve Süryani kadınları burada dikiş dikerek yardımlarda bulunmuşlardır⁷².

2. Mondros Mütarekesi'nden Sonra Gayrimüslimler İle İlgili Ortaya Çıkan Asayiş ve İç Güvenlik Sorunları

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı sürecinde, otorite boşluğu sebebiyle ve aynı zamanda savaş şartlarından dolayı, asayiş ve düzenin sağlanması ile ilgili pek çok sıkıntılarla karşı karşıya kalmıştır. Savaşın sona ermesinden sonra da bu sıkıntılar sona ermediği gibi kendisini daha da hissettirmiştir. Bu sıkıntılarının başında devletin bütünlüğünün korunması ve asayiş meselesi geliyordu⁷³. Nitekim işgallerin yurdun her tarafına yayılması, devletin ve ülke bütünlüğünün geleceğini tehlikeye atarken, gayrimüslimlerin özellikle Rum ve Ermenilerin kurmuş oldukları örgütlerin kontrolünde silahlı çete eylemlerinin başlaması, iç güvenliği ve asayiş bozan başlıca etkenler olarak ortaya çıkmıştı. Gayrimüslim azınlık unsurlar karşısında Türk halkı, kurdukları cemiyetler bünyesinde kendilerini saldırılara karşı korumak için harekete geçti. Türklerin saldırılara karşı kendilerini korumak üzere harekete geçmeleri ile Türklerle Rum ve Ermeni gibi unsurlar arasında çatışmalar başlamıştır. Bu durum kar-

⁷¹ Ölçen, a.g.m., s.662.

⁷² Deniz Bayburt, "Millî Mücadele Dönemi'nde Süryaniler", *Akademik Bakış*, C 3 S 6, Yaz 2010, s.54-55.

⁷³ Orkun Cenbek, *Millî Mücadele Döneminde I. Ordu Müfettişliği*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2015, s. 103.

şısında İstanbul Hükümeti savaş süresince almaya çalıştıkları güvenlik tedbirlerini savaş sonrası da devam ettirmiştir. Ancak alınan önlemlerin yetersizliği sebebiyle Anadolu'da asayiş ve devlet otoritesi tamamen ortadan kalkmıştır⁷⁴. Esas itibariyle bu dönemde asayişin bozulmasına yol açan gelişmeleri birkaç sebebe dayandırmak mümkündür: İstanbul hükümetlerinin asayiş konusunda göstermiş oldukları algılama ve uygulamalar; İtilaf Devletlerinin ve hazırlayıp imzalattırdıkları Mondros Mütarekesi'nin maddelerinin asayiş etkileme durumu; Kuvâ-yı Millîye anlayışının ve örgütlenmesinin asayiş konusundaki yaklaşımı gibi hususlar bu konuda öne çıkmıştır. Böylesi olağanüstü bir dönemde bakan değişiklikleri dışında on kez hükümet değişikliği yaşanmıştır. Yani bir hükümet istikrarsızlığı söz konusudur. Sürekli değişen hükümetlerin ortaya koydukları programlarla devlet ve millet meselelerini çözemedikleri gibi, özellikle Damat Ferit Paşa Hükümetleri, acizliğin bir göstergesi olarak sadece İstanbul'a yerleşen İtilaf Devletlerinin dilek ve arzularını yerine getirme gayreti ile hareket etmişlerdir⁷⁵.

Mütarekeden ve İtilaf Devletlerinden güç alan Yunanlılar, Rumlar ve Ermeniler asayiş ve güvenliğin bozulmasına yol açan en önemli unsurlar olmuşlardır⁷⁶. Mondros Mütarekesi sonrası Paris Barış Konferansı'nda alınan kararla 15 Mayıs 1919 günü İzmir'i işgal eden Yunan kuvvetleri Batı Anadolu'da ilerlemekteydi. İzmir'i işgal eden Yunan askerleri bölgede yaşayan Yunanlılar ve Rumların sevinç gösterileri ile karşılanmıştı⁷⁷. Bu günlerde İzmir'de Türklere yönelik olarak yaşananlar ise insanlıkla bağdaşmayacak olaylardı⁷⁸. Yunan işgal kuvvetleri bu işgal ile Megali İdea düşüncesi gerçekleştirmek yolunda önemli bir adım attıklarını düşünüyorlardı.

Mondros Mütarekesi sonrası daha önce tehcir uygulamasına tabi tutulan Ermenilerin eskiden yaşadıkları bölgelere dönmeleri yönünde Osmanlı Hü-

⁷⁴ Mevlüt Çelebi, "İzmir'in İşgalinden Önce Şehzade Abdürrahim Başkanlığında Anadolu'ya Gönderilen Nasihat Heyeti (Anadolu Heyet-i Nasihası): 16 Nisan - 18 Mayıs 1919", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C VI, S 18, Ankara, 1990) ss. 561-589.

⁷⁵ İhsan Sabri Balkaya, "Mütareke Dönemi Asayişin Üç Boyutu" **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 41, Mayıs 2008, s.20; Sıtkı Aydın, **Güney Batı Anadolu'da Kuvâ-yı Millîye Harekâtı**, Ankara, 1993, s.41.

⁷⁶ Sarihan, **a.g.e.**, s.156.

⁷⁷ Tansel, **a.g.e.**, C I, s.189.

⁷⁸ Haydar Rüştü Öktem, **Mütareke ve İşgal Anıları**, (Hazırlayan Zeki Arıkan), Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1991, s.79.

kümetinin aldığı kararlar ve sağladığı kolaylıklar da iç güvenliği tehdit eden birçok sorunun yaşanmasına yol açtı⁷⁹. Mütareke sürecinde Ermeniler ve örgütlerine destek verilmeye devam edilmekteydi. Çünkü İtilaf Devletlerinin uygulamaya koydukları planın en önemli ayağını Ermeniler oluşturuyordu. Bu itibarla Ermeniler, Anadolu'daki Kuvva-yı Milliye'ye karşı doğuda kullanılmakla kalmayacak, Bolşeviklerin önünde bir set oluşturacaktı⁸⁰.

Karadeniz ve çevresinde Rum-Pontus Devleti kurma faaliyetlerine hız verilmişti. Samsun ve Merzifon'da İngiliz işgal güçleri bulunuyordu⁸¹. Samsun'da Müslüman halk Pontus çetelerinin baskıları altında çaresiz beklemekteydi⁸². Ancak Mustafa Kemal'in Dokuzuncu Ordu Müfettişliği göreviyle Samsun'a çıkması Pontus'çuların planlarını bozmuştur. Mustafa Kemal Paşa, 24.4.1920 tarihli Meclis konuşmasında, Samsun'a çıktığında edindiği ilk izlenimlerini şöyle anlatmaktadır:

...Canik livasının genel durumu çok seri davranmayı gerektirmekteydi. Rumların hâkimiyetini ve İslam unsurunun esaretini amaçlayan ve Atina tarafından idare olunan Pontus Hükümeti emeli; Karadeniz sahiliyle, kısmen Amasya ve Tokat'ın kuzey kazalarında yerleşik bulunan Rumların hayallerini çılgınca bürümüştü...⁸³

Mustafa Kemal, Samsun'a çıktıktan sonra İstanbul'da Sadrazamlık ve Harbiye Nezareti'ne asayişsizliğin sebepleri ve Rum çetelerinin faaliyetleriyle ilgili raporlar göndermeye başladı⁸⁴. Mayıs tarihli raporunda, Samsun'daki eşkıyalığın sebep ve faillerinin İngilizler olduğunu bildirmiştir. 25 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'dan Havza'ya geçen Mustafa Kemal Paşa, burada millî uyanışın sağlanması yolunda önemli adımlar atmıştır. Havza'dan İstanbul'a gön-

⁷⁹ Yusuf Halaçoğlu, **Ermeni Tehciri**, Babiâli Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2010, s.104.

⁸⁰ Stefanos Yerasimos, **Kurtuluş Savaşı'nda Türk Sovyet İlişkileri (1917-1923)**, İstanbul, 2000, s.115.

⁸¹ Mesut Çapa, **Belgelerin Işığında Pontus Meselesi**, Avrasya İncelemeleri Merkezi, Ankara, 2017, s. 9-10.

⁸² **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I, (Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde ve C. H. P Kurultaylarında (1919- 1938))**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2006, s.12-13.

⁸³ **TBMM Zabıt Cerideleri**, C1, I:2, Celse:1, s.9.

⁸⁴ **Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri (1911-1921 Tarihleri Arasına Ait 106 Belge)**, Belge-21-22, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1982, s.23.

derdiği 5 Haziran 1919 tarihli raporda da Rum çeteleri hakkında bilgi vermektedir⁸⁵.

Mustafa Kemal Paşa, Havza'da kaldığı süre içinde (25 Mayıs-12 Haziran 1919) millî uyanışın sağlanması yolunda önemli adımlar attı. Yakın çevresinde halkla, ordu, mülkî yetkililer, millî cemiyetler ve İstanbul'daki resmî makamlarla yazışmalarda bulundu. İzmir'in işgali dolayısıyla mitingler yapılmasını istedi; Paris Barış Konferansı'nda savunulması gereken düşünceleri halka duyurdu⁸⁶. Mustafa Kemal'in Havza'daki faaliyetleri Türk milletinin yaşamakta olduğu iç ve dış tehlikelere karşı alınacak tedbirlerden oluşmaktaydı. Bununla birlikte bu tedbirlerin, Hıristiyan halka yönelik bir saldırı ve düşmanlık gösterisine dönüşmemesine de büyük özen gösterilmekteydi. Amasya Bildirgesi'yle Sivas'ta millî bir kongre toplanması kararlaştırıldı. 1919 yılında içte ve dışta devam eden Rum-Pontus ve Ermeni tehditlerine karşı, Erzurum ve Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin öncülüğünde, 23 Temmuz 1919'da Erzurum Kongresi toplandı⁸⁷. Kongre sonunda yayınlanan bildiriye, Karadeniz sahilinde Pontus hayalini gerçekleştirmek için Rusya'dan göçmen adı altında yabancı Rumların getirildiği ve silahlı çetelerin oluşturulduğu ifade edilmiştir. Vatanın bölünüp parçalanma tehlikesine girdiğini gören Türk milleti, İstanbul Hükümetinin yetersizliği karşısında büyük bir endişeye kapılmıştır. Sivas Kongresi'nde de, gayri Müslim halkın her türlü haklarının korunacağı taahhüt edilmiştir⁸⁸. Kongrelerde, verilen bu taahhütler Rum ileri gelenlerini ikna etmeye yetmemiştir.

Mustafa Kemal'in başkanlığında Heyet-i Temsiliye, İtilaf Devletlerinin Anadolu'yu tamamen işgal edemeyeceğinin farkındaydı. Çünkü İtilaf Devletlerinin bu kadar geniş bir coğrafyayı işgal ederek hâkimiyet tesis edebilecek askeri gücü yoktu. İtilaf Devletlerinin bu askeri gücü ikmal edebilmek için tek çözüm yolu Ermeni ve Rumları kendi yanlarına çekebilme idi. Nitekim de İtilaf Devletleri türlü vaatlerle bu azınlık grupları kullanma yoluna gitmiştir. Bu durum karşısında Heyet-i Temsiliye kurtuluş savaşının stratejisini bu ge-

⁸⁵ **Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri**, Belge:34-36, s.34-38; Belge:31-32, s.33-34; Belge:29, s.31-32; Yerasimos, **a.g.e.**, s.47.

⁸⁶ Tansel, **a.g.e.**, s.239- 242.

⁸⁷ Tansel, **a.g.e.**, C II, s.10-11.

⁸⁸ Çapa, **Belgelerin Işığında Pontus Meselesi**, s.17.

lişmelere göre belirledi. Buna göre Milli Mücadele'de önce doğu cephesinde Ermeniler kısa sürede yenilgiye uğratıldıktan sonra⁸⁹ güneyde Fransız işgal kuvvetleri ile birlikte hareket eden Ermeni saldırılarına karşı bölgede başlayan Türk direnişi karşısında Fransızlar çok zor durumda kaldı. 20-21 Ekim 1921 tarihinde Ankara Antlaşması imzalandıktan sonra işgal süresince Türk ve Müslüman ahaliye büyük bir mezalim yaşatan Ermeniler de bölgeden ayrılmak zorunda kaldılar⁹⁰. Batı Anadolu'da Yunan kuvvetlerinin İzmir'i işgal etmelerinden sonra yaşanan olaylar Türk halkının direniş gücünü artırmış ve milli teşekküllerin kurulması ile birlikte Kuvay-ı Milliye birlikleri oluşturularak işgale karşı topyekûn bir mücadele başlatılmıştı. İlerleyen zamanda bölgede düzenli ordunun kurulmasından sonra Yunan kuvvetlerine karşı verilen mücadelede önemli zaferler elde edilerek 9 Eylül 1922 tarihinde işgalci Yunan askerinin İzmir'de hüsrarla son bulan macerası Anadolu coğrafyasında yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur⁹¹.

Milli Mücadele döneminde çözülmesi gereken önemli sorunlardan bir diğeri de Rum-Pontus örgütlerinin öncülüğünde başlayan isyan hareketleri idi. Nitekim Mustafa Kemal Paşa, TBMM'nin açılışının ikinci gününde yaptığı konuşmada Pontus sorununa da değinmiş, Anadolu'nun ortasındaki bu asayiş sorununu çözmeye memur kuvvetlerin büyük bir komuta altında birleştirilmesi gereğini belirtmişti. 1920 yılı başlarında TBMM Hükümeti Pontus Rum çetelerine karşı ciddi tedbirler almaya başladı. Bu tedbirlerin ilk adımı olarak 9 Aralık 1920'de Nurettin İbrahim Paşa komutasında on bin kişilik Merkez Ordusu kuruldu⁹². Bu arada Pontus sorununun çözümü için TBMM tarafından Amasya İstiklal Mahkemesi'ne de görev verildi⁹³. 1922 yılında Merkez Ordusu tarafından başlatılan harekât sonunda Pontus çetecilerinin önemli bir kısmı bertaraf edilirken bir kısmı da Yunanistan'a kaçmak zorunda kaldılar.

⁸⁹ İsmail Özçelik, **Ermeni İddiaları ve Gerçekler**, Türkar Yayınları, Ankara, 2001, s.237.

⁹⁰ Fahri Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Başbakanlık Basımevi Ankara, 1973, s.372 ; Uras, a.g.e., s.969 ; İsmail Soysal, **Tarihçeleri ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, 1920-1945**, C 1 Ankara, 1983, s.48-49.

⁹¹ Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, (Yayına Hazırlayan: Faruk Özerengin), Emre Yayınları, İstanbul, 1995, s.40.

⁹² Necati Fahri Taş, **Nurettin Paşa ve Tarihî Gerçekler**, İstanbul, 1997, s.111-146; Sabahattin Özel, **Milli Mücadele'de Trabzon**, TTK Yay., Ankara, 1991, s.233.

⁹³ Ergün Aybars, **İstiklal Mahkemeleri**, C 2, Milliyet Yay., İstanbul, 1998, s.118-124.

Nihayetinde Milli Mücadele döneminde önemli bir sorun olan Pontus isyanı da bastırılmış oldu⁹⁴. Böylece Mondros Mütarekesi sonrası Anadolu'nun İtilaf Devletleri tarafından işgali ile birlikte bu coğrafya üzerinde devlet kurma hayali ile iş birliği yapan ülkeyi kaos ve kargaşa ortamına sürükleyen, asayiş ve güvenliğin ortadan kalkmasına yol açan Yunan, Rum ve Ermeni teşekküllerin bu çabaları Mustafa Kemal liderliğinde başlayan Milli Mücadele hareketiyle sonuçsuz kalmıştır.

SONUÇ

Mondros Ateşkes Antlaşması, içerdiği hükümler açısından bakıldığında Türk milletinin tarih boyunca imzaladığı en ağır ateşkes antlaşmalarından biridir. Bu antlaşma ile Osmanlı Devleti, hukuken mevcudiyetini bir süre devam ettirmişse de fiilen sona ermiştir. Mondros Mütarekesi'nin maddeleri bağlamında İtilaf Devletleri, hedefledikleri temel politikaları Anadolu'da doğu sorununu kökten çözme arzularının önündeki engeli aşmıştır. Böylece Mondros Mütarekesi, İtilaf Devletlerinin Osmanlı Devleti ile yapılacak barış antlaşması olarak dayattıkları Sevr Antlaşması'nın ön koşullarını hazırlarken Şark meselesinin uygulanması için de fırsat yaratmıştır.

Osmanlı azınlık ve etnik unsurlar açısından tarihi bir fırsat olarak görülen Mondros Ateşkes Antlaşması'nın uygulanmasından sonra bu gruplar tarafından çeşitli örgütler kurulmuş ve bunlar faaliyetlerini gün be gün artırmışlardır. Mondros Mütarekesi sonrası Yunan, Rum Ermeni ve kimi Süryani vd. teşekküller arasındaki büyük bir iş birliği ortaya çıkmış hem yurt içerisinde hem de yurt dışında askeri ve siyasi faaliyetlere girişmişlerdir. Bu unsurların faaliyetlerine başta Rusya olmak üzere Batılı devletler büyük destek vermişlerdir. Etnik ve azınlık gruplar Batılı devletlerin bu desteği ile daha da azgınlaşmışlar ve kurdukları çetelerle Anadolu'da katliam hareketlerine girişmişlerdir. Bu durum aşılması mümkün olmayan bir asayiş ve güvenlik sorununu doğurmuştur. İstanbul'daki hükümetler almış olduğu tedbirlerin yetersizliği nedeniyle işgalci devletlerle iş birliği içerisinde, onların güdümünde hareket etmek durumunda kalmışlardır. Hükümetler tarafından ortaya konulan politikaların yetersizliği karşısında çaresiz ve savunmasız durumda kalan Türk halkı ülkenin bu şartlarda işgalcilerin ve azınlıkların zulmünden kurtulamayacağını görmüş ve bu topraklarda tutunabilmek için topyekûn bir milli mücadele kararını vermiştir. Türk halkı bu kararın sonucu Mustafa Kemal Paşa önderliğinde işgallere ve haksızlığa göğüs germiş, bunun neticesinde İstiklal Savaşı'nı kazanarak kararlılığını ortaya koymuştur.

⁹⁴ Aybars, a.g.e., s.124.

KAYNAKÇA

I. Resmi Kaynaklar

Arşiv Belgeleriyle Rum Faaliyetleri, 1918-1922, C I, T.C. Genelkurmay Başkanlığı, Ankara, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara, 2009.

Atatürk, Kemal, **Nutuk, (1919-1920)**, C I, MEB Yay., İstanbul, 1970.

Atatürk, Kemal, **Nutuk (1920-1927)**, C 2, MEB Yay., İstanbul, 1969.

Atatürk, Kemal, **Nutuk**, C 3, Vesikalar, MEB, Yay., İstanbul, 1969.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., C I-III, Ankara, 2006.

Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri (1911-1921 Tarihleri Arasına Ait 106 Belge), Belge-21-22, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., Ankara, 1982.

Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri (1914-1919) I, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 49, Ankara, 2001.

Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri (1919-1921) II, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara, 2001.

Türk-Yunan İlişkileri ve Megalo İdea, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1985.

Türk İstiklal Harbi, C 1, Genel Kurmay Yay., Ankara 1962.

Türk İstiklal Harbi, I. Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yay., Ankara, 1999.

Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I, (Yay., Haz., Tefvik Bıyıklıoğlu-Tefvik Ercan), Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yay, Ankara, 1992.

II. Arşiv Belgeleri

BOA., HR. SYS. 2877/24, lef. 5-7.

BOA., EUM. AYŞ. 7/85.

BOA., DH. EUM. AYŞ, 29/39.

BOA., DH. KMS. 50-2 / 20.

BOA., DH-KMS. 49-2/29.

BOA., HR. SYS. 2555-3/133-143.

III.Zabıt Cerideleri

MMZC,1992:109-112.

TBMM Zabıt Cerideleri, C.1, I:2, Celse:1.

IV. Gazeteler

Takvim-i Vekayii, m: 3392,12 Kasım 1918

V. Kitaplar ve Makaleler

Akça, Bayram, “1915 Ermeni Tehciri ve Mondros Mütarekesi’nden Sonra Kurulan Osmanlı Hükümetleri’nin Olaya Bakışı”, **Dünden Bugüne Türk Ermeni İlişkileri**, İdris Bal, Mustafa Çufalı (Ed.), Lalezar Kitabevi, Ankara, 2006.

Akyüz, Yahya, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)**, Ankara 1975.

Alan, Gülbadi, “Anadolu’daki Yabancı Okullar ve Pontusçuluk”, **Başlangıcından Günümüze Pontus Sorunu**, (Ed.: Veysel Usta), Ankara, 2007.

Aralov, S.İ., **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2008.

Arslan, Ali, **Kutsal Ermeni Papalığı Eçmiyazin Kilisesi’nde Stratejik Savaşlar**, Truva Yay., İstanbul, 2005.

Aybars, Ergün, **İstiklal Mahkemeleri**, C 2, Milliyet Yay., İstanbul, 1998.

Ayışığı, Metin, **Mareşal Ahmet İzzet Paşa (Askeri ve Siyasi Hayatı)**, Ankara,1997.

- Aydınel, Sıtkı, **Güney Batı Anadolu'da Kuvâ-yı Milliye Harekâtı**, Ankara, 1993.
- Bakar, Bülent, **Ermeni Tehciri ve Uygulaması**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2009.
- Balkaya, İhsan Sabri, "Mütareke Dönemi Asayişin Üç Boyutu" **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 41, Mayıs 2008.
- Bayar, Celal, **Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Giriş**, C V, Baha Matbaası, İstanbul, 1967.
- Bayburt, Deniz, "Milli Mücadele Dönemi'nde Süryaniler", **Akademik Bakış**, C 3, S 6, Yaz 2010.
- Bayur, Y. H., **Türk İnkılabı Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yay., C 3, Ankara, 1991.
- Belen, Fahri, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Başbakanlık Basımevi Ankara, 1973.
- Çapa, Mesut **Pontus Meselesi, Trabzon ve Giresun'da Milli Mücadele**, Ankara, 1993.
- Çapa, Mesut, **Belgelerin Işığında Pontus Meselesi**, Avrasya İncelemeleri Merkezi, Ankara, 2017.
- Çelebi, Mevlüt, "İzmir'in İşgalinden Önce Şehzade Abdürrahim Başkanlığında Anadolu'ya Gönderilen Nasihat Heyeti (Anadolu Heyet-i Nasihası): 16 Nisan - 18 Mayıs 1919", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C VI, S 18, Ankara, 1990).
- Çiçek, Rahmi, "Merzifon Amerikan Koleji ve Pontus Meselesindeki Yeri", **19 Mayıs ve Milli Mücadelede Samsun Sempozyumu**, 20-22 Mayıs 1999, Samsun, 2000.
- Doğan, Orhan, "Ermeni Komiteleri Hınçak ve Taşnak Sütun (Rus Adalet Bakanı Y. Muravyev'in Ermeni Komitelerine İlişkin Raporu)", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S 20, Konya, 2008.
- Dönmez, Cengiz, "Millî Mücadele Döneminde Anadolu'da Faaliyet Gösteren Zararlı Cemiyetler", **Yeni Türkiye Dergisi, Türkoloji ve Türk Tari-**

- hi Özel Sayısı, 8(44) 2002, (370-386)**, <https://www.cepniler.net/index.php/9-genel/57-milli-muecadele-doenemindeki-zararl-cemiyetler> (Erişim Tarihi: 28.06.2018).
- Erim, Nihat, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri**, C I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1953.
- Erol, Mine, **Birinci Dünya Savaşı Arifesinde Amerika'nın Türkiye'ye Karşı Tutumu**, Ankara, 1976.
- Galanti, Avram, **Türkler ve Yahudiler**, Gözlem Yay., İstanbul, 1995.
- Gökbilgin, Tayip, **Millî Mücadele Başlarken**, Ankara, 1959.
- Göl, Hacer, "Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın Program ve Politikasında Ermeniler", **Osmanlı Siyasal ve Sosyal Hayatında Ermeniler**, İbrahim Erdal, Ahmet Karavaş (Ed.), IQ Yay., Ankara, 2009.
- Güler, Ali, **Yakın Tarihimizde Pontus Meselesi ve Rum-Yunan Terör Örgütleri**, Rizeliler Kültür Dayanışma Derneği, Ankara, 1995.
- Güler, Ali, **Sorun Olan Yunanlılar ve Rumlar**, Türk Metal Sendikası Araştırma Bürosu (TÜRKAR) Araştırma Dizisi, Ankara, Kasım, 2003.
- Halaçoğlu, Yusuf, **Ermeni Tehciri**, Babiâli Kültür Yay., İstanbul, 2010.
- Jaeschke, Gotthard, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, TTK Yay., Ankara, 1971.
- Karabekir, Kazım, **İstiklal Harbimiz**, (Yayına Hazırlayan: Faruk Özerengin), Emre Yay., İstanbul, 1995.
- Karal, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, C V, Ankara, 1994.
- Kırzioğlu, M. Fahrettin, **Milli Mücadele'de Kars**, 1. Kars Tanıtma Derneği Yay., İstanbul, 1960.
- Kocabaşoğlu, Uygur, **Anadolu'daki Amerika**, İstanbul, 1989.
- Meray Seha L.- Olcay, Osman, **Osmanlı imparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri**, Ankara, 1977.
- Okur, Mehmet, "Milli Mücadele Döneminde Fener Rum Patrikhanesi'nin ve Metropolitlerin Pontus Rum Devleti Kurulmasına Yönelik Girişimler"

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S 29-30, Mayıs- Kasım 2002.

Okur, Mehmet, **Milli Mücadele'de Karadeniz Bölgesi'ne Yönelik İngiliz Faaliyetleri**, Genel Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara, 2006.

Orbay, Rauf, **Cehennem Değirmeni-Siyası Hatıralarım**, (Yay. Hz. Emre Yay.), İstanbul 1993.

Ölçen, Yavuz, "Milli Mücadele'de Mardin", **I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri**, 26-28 Mayıs 2006, Ed. İbrahim Özcoşar-Hüseyin Güneş, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yay., İstanbul, 2006.

Ökte, Ertuğrul Zekai, "Yunanistan'ın İstanbul'da Kurduğu Gizli İhtilal Cemiyeti (Kordus)", **BTTD**, S 40, (Ocak 1971).

Öktem, Haydar Rüştü, **Mütareke ve İşgal Anıları**, (Hazırlayan Zeki Arıkan), Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1991.

Özçelik, İsmail **Ermeni İddiaları ve Gerçekler**, Türkar Yayınları, Ankara, 2001.

Özdemir, Hikmet, **Mondros'tan Lozan'a Ermenilerin Uyraklık Sorunu**, Harp Akademileri Komutanlığı Yay., Ankara, 2010.

Özel, Sabahattin, **Millî Mücadele'de İzmit-Adapazarı ve Atatürk**, Derin Yayınları, İstanbul, 2005.

Özkaya, Yücel, "Yararlı ve Zararlı Cemiyetler" **Millî Mücadele Tarihi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., C I, Ankara, 2005.

Özkaya, Yücel, "Ulusal Bağımsızlık Savaşı Boyunca Yararlı ve Zararlı Cemiyetler", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., C IV, S 10 (Kasım 1987), Ankara, 1987.

Öztoprak, İzzet, "Türkiye'nin İşgali ve Milli Direniş Hareketleri", **Türkler**, C 15, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002.

Pehlivanlı, Hamit, "Tarihi Perspektif İçerisinde Pontus Olayı: Yakın Tarihimize ve Günümüze Etkileri", **Pontus Meselesi ve Yunanistan'ın Politikası (Makaleler)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1999.

- Saral, A.H., **Ermeni Meselesi**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1970.
- Sarıhan Zeki, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, C I, Öğretmen Dünyası Yay., Ankara, 1986.
- Sarıkoyuncu, Ali, **Milli Mücadele’de Zonguldak ve Havalisi**, Ankara, 1992.
- Sevinç, Necdet, **İstiklal Harbinde Etnik İhanet**, Bilgeoğuz Yay., İstanbul, 2011.
- Sezer, Cemal, “Birinci Dünya Savaşı Sırasında Ermeni Hınçak ve Taşnaksut-yun Komitelerinin Romanya’daki Faaliyetleri”, **OTAM**, S 38, Ankara, 2015.
- Sonyel, Salâhi R., “Tehcir ve Kırım Konusunda Ermeni Propagandası Hıristiyanlık Dünyasını Nasıl Aldattı”, **Bellekten**, C XLI, S 161, Ocak 1977.
- Soysal, İsmail, **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları, 1920-1945**, C 1, Ankara, 1983.
- Şahin, Mustafa, “Cumhuriyet’in Temelinin Atılması Yolunda Atatürk’ün Mondros Mütarekesi Sonrası Şişli Günleri”, **Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S 55, Erzurum, 2015.
- Şimşir, Bilal, **Malta Sürgünleri**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985.
- Tansel, Selahattin, **Selahattin Tansel, Mondros’tan Mudanya’ya Kadar**, C I-II, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., Ankara, 1977.
- Taş, Necati Fahri, **Nurettin Paşa ve Tarihî Gerçekler**, İstanbul, 1997.
- Özel, Sabahattin, **Milli Mücadele’de Trabzon**, TTK Yay., Ankara, 1991.
- Toker, Hülya, **Mütareke Dönemi’nde İstanbul Rumları**, Genelkurmay ATASE ve Denetleme Başkanlığı Yay., Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2006.
- Tunçoku, Mete, **Çanakkale 1915, Buzdağının Altı**, Ankara, 2005.
- Turan, Mustafa **Yunan Mezalimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli- 1919-1923)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1999.
- Türkgeldi, Ali Fuat, **Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Ankara, 1948.

- Uçarol, Rifat, **Siyasi Tarih (1789-2001)**, Der Yay., İstanbul, 2008.
- Ulubelen, Erol, **İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye**, İstanbul, 1982.
- Ural, Selçuk, “Mütareke Dönemi’nde Pontus Devleti Kurmaya Yönelik Çalışmalar ve Alman Karşı Önlemler”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, C 7, S 27, Ankara, 2001.
- Ural, Selçuk, “Mütareke Dönemi’nde Pontus Hareketi’nin Doğuşuna Yönelik Faaliyetler”, **Başlangıçtan Günümüze Pontus Sorunu**, (Editör: Veyysel Usta), Trabzon, 2007.
- Ural, Selçuk, “Doğu Vilâyetlerinde Asayiş Sorunu 1919-1920”, **CTAD**, Yıl 5, S 9, (Bahar 2009).
- Uras, Esat, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, Belge Yayınları, İstanbul, 1987.
- Yerasimos, Stefanos, **Kurtuluş Savaşında Türk Sovyet İlişkileri (1917-1923)**, İstanbul, 2000.

VI-Tezler

- Cenbek, Orkun, **Millî Mücadele Döneminde I. Ordu Müfettişliği**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2015.
- Göl, Hacer, **Millî Mücadele Döneminde Hürriyet ve İtilâf Fırkası**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008.
- Okan, Aysel, **Misak-ı Milli**, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2007.
- Soyer, Nesrin, **Mondros Mütarekesi Döneminde Adana’da Ordunun Durumu**, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kars, 2013.

İnternet Kaynakları

- <http://www.ait.hacettepe.edu.tr/egitim/ait203204/17.pdf> (Erişim Tarihi: 15.02.2018).

MÜTAREKE DÖNEMİNDE OSMANLI TOPRAKLARINDA MANDA KURULMASINA YÖNELİK KOMİSYONLAR: KING-CRANE KOMİSYONU'NUN FAALİYETLERİ VE RAPORU

Memet YETİŞGİN*
Toroshan ÖZDAMAR**

ÖZET

King-Crane Komisyonu, I. Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı Devleti'nin Suriye ve Filistin'deki toprakları başta olmak üzere İstanbul ve Anadolu'da kurulacak manda yönetimleri için halkın taleplerini araştırmak amacıyla kurulmuştur. Woodrow Wilson tarafından görevlendirilen komisyona Henry Churchill King ve Charles Richard Crane başkanlık etmiştir. Komisyon Filistin, Lübnan, Suriye ve Kilikya bölgesini ziyaret etmiş, sonrasında İstanbul'a gelerek görüşmeler yapmıştır. Komisyonun yaptığı görüşmeler, dilekçeler ve kişisel izlenimlerden edinilen bulgular ışığında sonuç raporu hazırlanmıştır. Komisyonun raporuna göre Suriye halkı öncelikli olarak bağımsızlığı, sonra Amerikan mandasını, sonra İngiliz mandasını istiyordu. Fransız yönetimine ise kesinlikle karşıydı. Anadolu'da Amerikan mandası altında İstanbul, Türk Devleti ve Ermeni Devleti olarak üç ayrı devlet kurulması tavsiye ediliyordu.

Kamuoyuna ancak 1922'de duyurulan King-Crane raporu dikkate alınmamıştır. Suriye ve Filistin halkları için bağımsızlık yolunda sahte bir umut ışığı olan komisyonun faaliyetleri Fransa ve müttefikleri arasında gerginliği daha da arttırmış, bölgedeki Amerikan emellerinin açık bir ifadesi olmuştur. Oberlin Koleji Arşivi'nde bulunan orijinal belgelerle desteklenen çalışmamızda; Ortadoğu'daki günümüz Amerikan politikalarının arka planlarından biri olan King-Crane Komisyonunun faaliyetleri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Amerika Birleşik Devletleri, Anadolu, Suriye, Filistin, King-Crane Komisyonu.

* Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, memyet@gmail.com

** Arş. Gör., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, toroshanozdamar@gmail.com

**COMMISSIONS FOR ESTABLISHING OF THE MANDATES IN
THE OTTOMAN LANDS DURING THE ARMISTICE PERIOD:
ACTIVITIES AND REPORT OF THE KING-CRANE COMMISSION**

ABSTRACT

After the World War I, The King-Crane Commission was established to investigate the public opinion for the mandate administrations to be formed in Istanbul, Anatolia, Syria and Palestine. The Commission appointed by Woodrow Wilson and was chaired by Henry Churchill King and Charles Richard Crane. The Commission visited the Palestinian, Lebanese, Syrian and Cilia regions, after that came to Istanbul and made interviews. In Anatolia, it was advised to establish three separate states as Istanbul, Turkish State and Armenian State. According to Report of the Commission, the Syrian people first wanted independence, then the American mandate, then the British mandate. They were certainly against the French administration. Establishment of three separate states under the American mandate in Anatolia as Istanbul, Turkish State and Armenian State were recommended.

The King-Crane report, which was publicly announced in 1922, had not been taken into consideration by anyone. Commission activities, which were a false hope for independence for the Syrian and Palestinian peoples, had increased tensions between France and its allies, and had become a clear expression of the American hustle and bustle of the region. In our study supported by original documents from the Oberlin College Archive, the activities of the King-Crane Commission, one of the backgrounds of contemporary American politics in the Middle East, have been examined.

Keywords: Ottoman State, United States of America, Anatolia, Syria, Palestine, King-Crane Commission.

GİRİŞ

I. Dünya Savaşı sonunda galip İtilaf Devletleri mağlup İttifak Devletlerinin kaderi hakkında karar vermek için Paris'te toplanmıştı. Görüşmelerde İtilaf Devletlerinin önde gelenleri olan İngiltere ve Fransa başta olmak üzere İtalya ve Amerika başrolü üstlenmişti. Yenik Osmanlı Devleti'nin nasıl paylaşılacağı geçmişte gelen gizli anlaşmalar, azınlık ihtirasları, emperyalist arzular ve ABD'nin "açıklık" istemleri ile uzunca süre münakaşa konusu olmuştu. Amerikan Başkanı Woodrow Wilson'un "Müttefikler arası" bir komisyonun bölgede inceleme yapma önerisi bürokratik bir savaşı tetiklemişti. Amerika Başkanı Wilson bu önerisiyle Osmanlı topraklarının paylaşımında etkin rol oynama hevesindeydi.

Bölgesel sorunların çözülmesinde yerinden araştırma fikri aslında yeni değildi. William C. Bullitt, iç çatışmaları yerinden takip etmesi amacıyla Rusya'ya gönderilmiş ve düzenlenen raporlar neticesinde bir takım önlemler alınmıştı. Bu tecrübeden hareketle, Wilson'un komisyon önerisi müttefikler arasında prensipte kabul gördü¹. Wilson bunun üzerine kurulması amaçlanan komisyonun talimatnamesini hazırladı. Buna göre komisyonun görevi, Yakın Doğu'yu ziyaret ederek bölge kamuoyunun nabzını ölçmek, bölgenin sosyal, ekonomik ve siyasi yapısı hakkında rapor hazırlamak ve hazırlanan rapor doğrultusunda saptamalarda bulunmaktı².

Amerika'nın hazırlıklarını hızlandırmasına karşın Fransa ve İngiltere'nin tutumu projenin geleceğini şüpheye düşürüyordu. Fransa prensipte kabul ettiği komisyona üye göndermemekte diretiyordu. İngiltere ise müttefikleri Fransa'yı bu konuda karşısına almak niyetinde değildi. Komisyona karşı alınan tutumun bazı nedenleri vardı. Öncelikle Fransa Skyes-Picot anlaşmasıyla elde edeceği kazanımları yitireceğinden endişeleniyordu. Suriye'yi kendi doğal nüfuz alanı gören Fransa, İngiliz askerlerinin bölgeden çekilmesi şartıyla destek vermeyi düşünüyordu. Ayrıca Filistin'i hukuki olarak yurt edinmeye çalışan Siyonist Organizasyon, komisyonun Balfour Deklarasyonu ile elde edilen kazanımları tehlikeye atacağından korkuyordu. Amerika, İngiltere ve Fransa'da Ortadoğu

¹ Michael Reimer, "The King-Crane Commission at the Juncture of Politics and Historiography", **Critique: Critical Middle Eastern Studies**, C XV, S 2, 2005, s.131.

² Harry N. Howard, "An American Experiment in Peace-Making: The King-Crane Commission", **The Muslim World**, C XXXII, S 2, 1994, s.126.

uzmanlarının çekinceleri de Siyonistlere ve Fransızlara destek verir nitelikteydi. Onlara göre bölgeye uluslararası bir komisyonun gönderilmesi Araplar başta olmak üzere bölge halklarının bağımsızlık arzularını perçinleyecekti. Özellikle bu ihtimal Paris Barış Konferansı sırasında sıkça dile getirilecekti³.

Başkan Wilson ise bölgeye komisyon göndermekte kararlıydı. Kurulması zora giren Müttelikler arası komisyonun bir şubesi olarak “Türkiye Mandaları Hakkında Milletlerarası Komisyonun Amerika Şubesi”⁴ adı altında bir heyet vücuda getirdi. Bu heyet müttelikler arası komisyon kurulduğu takdirde gönderilecek kişilerden oluşacaktı. Heyet başkanlığına Oberlin College Rektörü Dr. Henry C. King ve iş adamı Charles R. Crane’i atandı. Amerika’da ünlü sayılabilecek bu kişilerin bölge hakkında ne kadar tecrübeleri olduğu şüpheliydi. Ancak liberal eğilimleri ve Amerikan kamuoyundaki iyi imajları Wilson için yeterliydi⁵.

King ve Crane’in atamasından sonra sıra bölge hakkında gerçekten uzman kişilerin atanmasına gelmişti. Albert H. Lybyer, Dr. George Montgomery ve William Yale bu niteliklere uygun olarak danışman sıfatıyla atandı. Türk tarihi hakkında çalışmalar yapmış olan Lybyer, bir süre Robert Kolejinde görev almıştı⁶. Dr. Montgomery ise uzun yıllar İstanbul’da yaşamış ve iyi derecede Türkçe bilmekteydi. Heyetin belki de en kalifiye elamanı olan W. Yale⁷ ise uzun yıllar Ortadoğu’da bulunmuş, bölgeyi sosyolojik ve siyasi olarak çok iyi biliyordu⁸.

Amerikan heyetinin eylem planı yavaş yavaş olgunlaşıyordu. Lybyer, komisyonun inceleme sahasını “Büyük Suriye” (*Greater Syria*)⁹ başta olmak

³ Reimer, a.g.m., s.132.

⁴ Stuart E. Knee, “The King-Crane Commission of 1919: The Articulation of Political Anti-Zionism”, **American Jewish Archives**, Nisan 1977, s.33.

⁵ Howard, a.g.m., s. 127.

⁶ Howard, a.g.m., s.127.

⁷ William Yale’in en önemli görevi komisyonun görüşeceği delege ve temsilcileri organize edip seyahatleri planlamak olacaktı. Uzun yıllar Orta Doğu’da yaşamış olan Yale’in Fransızlar ve Yahudilerle olan iyi ilişkileri komisyonerler tarafından şüpheli karşılanmış hatta zaman zaman görüşmeleri Fransızlar lehine şekillendirdiği iddiasıyla suçlanmıştır. Patric, **a.g.e.**, s.144.

⁸ Stuart, a.g.m., s.25.

⁹ Batılıların “*Greater Syria*” olarak adlandırdıkları bölge günümüzde Filistin, İsrail, Ürdün, Suriye, Lübnan topraklarıyla Türkiye’nin İskenderun bölgesinden oluşmaktadır.

üzere Mezopotamya ve Anadolu olarak belirleyip Wilson'a sunmuştu. Amerikan heyeti hazırlıklarına devam ederken Paris'te komisyonun barış görüşmelerine ne katkı vereceği tartışılmaya devam ediyordu. Fransızlar Komisyona şiddetli şekilde muhalefet ediyor, Siyonistler Balfour Deklarasyonu ile lehlerine oluşan olumlu havanın bozulmasını istemiyordu. Mısır'da yaşadığı sorunlardan ötürü¹⁰ projeye en başından çekimsiz kalan İngilizler ise komisyona atayacağı temsilcilerini seçmiş fakat Fransa'nın alacağı karara göre hareket etme niyetindeydi¹¹.

Tartışmalar sürerken Fransızlar Amerika'ya nota verip, İngilizlerle birleşip Yunanların İzmir'e asker çıkarmasına destek olmuş böylece komisyonun raporlarını dikkate almayacağını göstermek istemişti. Bu olaylar ve tartışmalar uluslararası komisyonun kurulamayacağını kesinleştirmişti. Komisyonun kaderi iyiden iyiye kötüye evirildiği sırada Hicaz Delegasyonundan gelen rapor ve Emir Faysal'dan gelen mektup Wilson'un düşüncelerini netleştirdi. Nihayetinde Başkan Wilson Amerikan heyetinin yola çıkması emrini verdi. İngiliz heyeti hazırlanmasına karşın yola çıkmadı. Fransızlar zaten heyet görevlendirmeyeceğini duyurmuştu. Böylece "Uluslararası Komisyon'un" Amerikan heyeti 30 Mayıs'ta yola çıktı¹². Trenle Köstence limanına kadar gelen komisyon Amerikan destroyeriyle 4 Haziran'da İstanbul'a vardı. Amiral Bristol ve Amerikan elçisi Gabriel B. Ravndal tarafından karşılanan heyet işgal edilmiş, mültecilerle dolu, iaşe sıkıntısı yaşayan İstanbul'a indi¹³.

Heyet burada Suriye için hazırlık yapıp ön bilgiler edinecek, asıl araştırmayı Suriye seyahati sonrasında yapacaktı. Heyet İstanbul'da ilk görüşmesini İstanbul Amerikan Kız Koleji müdiresi Mary M. Patrick'le yaparak İstanbul basını için bir bildirge yayınladı¹⁴. Heyet İstanbul'da kaldığı dört gün zarfında Halide Edip, Ahmed Emin, Rauf Ahmed gibi Amerikan mandası taraf-

¹⁰ Harry N. Howard, **An American Inquiry Into Middle East: The King-Crane Commission**, Khayats, Beyrut, 1963, s. 43.

¹¹ Howard, a.g.m., s. 129.

¹² Howard, a.g.m., s. 128-132.

¹³ Andrew Patric, **America's Forgotten Middle East Initiative: King-Crane Commissions of 1919**, I.B. Tauris, Londra, 2015, s. 100.

¹⁴ Howard, a.g.e., s. 87.

tarlarıyla görüştü¹⁵. Ayrıca Sir Edwin Pears ve Trabzon'dan gelen bir heyet ile yüzeysel görüşmeler yaptı. Heyet detaylı görüşmeleri ve araştırmalarını Suriye'den döndükten sonra yapmayı planlıyordu¹⁶. Ancak Amiral Bristol'un ısrarıyla Dr. King, Sadrazam Damat Ferit Paşa ile de görüştü. Amiral Bristol komisyonun bir süre İstanbul'da kalmasını istiyordu fakat seyahat için gerekli hazırlıkları yapan komisyon Ravndal'ın önerisiyle 7 Haziran'da Suriye'ye doğru hareket etti. Heyet gemideyken Kaptan Yale komisyon güzergâhında değişiklik yaparak Beyrut yerine Yafa'ya demirlemeyi kararlaştırdı. Böylece Filistin'de ki durum daha iyi anlaşılacak ve sonrasında kuzey yönünde hareket edilerek Beyrut ve İskenderun'a gidilecekti¹⁷.

1. “Büyük Suriye” (Greater Syria) Seyahati

Komisyon 10 Haziran'da Yafa'ya vardı¹⁸. Komisyon İstanbul'da yaptığı gibi demeç yayınladı. Demeçte:

Amerikalıların ne Avrupa'da ne de Yakın Doğu'da politik hedeflerinin olmadığı, amaçlarının Yakın Doğu'yu daha iyi anlamak, halkın isteklerini saptayarak bunun doğrultusunda hareket etmek olduğu belirtildi. ABD'nin Kudüs başkonsolosu da Yafa'ya gelerek komisyon çalışmalarına rehber niteliğinde raporlar sundu. Komisyon bu raporlar doğrultusunda bölgenin politik, ticari, dini ve sosyal gruplarının önde gelen kişileri ve delegasyonlarıyla mülakatlar yapmaya başladı¹⁹. Komisyon ziyaretleri esnasında yerel halkın düşüncelerini, yazılı olarak dilekçe halinde sunmasını da istiyordu. Komisyona göre: dilekçeler yerel klikler tarafından politik olarak yönlendirilebilir olsa da tüm

¹⁵ Fethi Tevetoğlu, **Milli Mücadele Dönemindeki Kuruluşlar**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1988, s.183.

¹⁶ Patric, **a.g.e.**, s. 101.

¹⁷ Howard, **a.g.e.**, s. 88.

¹⁸ Filistin bölgesini kontrol altında tutan İngilizler, heyetin Beyrut yerine Yafa'ya gelmesi nedeniyle hazırlıksız yakalanmış, kendi lehlerine görüş bildirecek kişileri komisyon ile görüştürmeye fırsat bulamamıştı.

¹⁹ Komisyonun bu kişiler hakkında bilgilere sahip olması için bölgedeki Amerikan konsolosları kişilerin ayrıntılı tanımlarının yapıldığı kartlar hazırladı. Karta kişinin ismi, dini, ulusu, yaşı, dili, temsil ettiği grup içindeki statüsü, grup üzerindeki etkisi, hükümetle olan ilişkileri, yetenekleri, heyet üzerinde uyandırdıkları etki vs. yazılmış oluyor sonra heyetin araştırmalarıyla ilgili sorularına verdiği cevaplar kaydediliyordu. Bu yöntem görüşme merkezleri niteliğinde olan Beyrut ve Halep'te uygulanırken Şam'da uygulanmadı. Patric, **a.g.e.**, s.105.

bölge dikkate alındığında “Kompozit bir fotoğraftaki ortak vurgu dilekçelere yansyacaktı”.²⁰

Yafa’da dini ve sosyal grupların temsilcileri ve idari yetkililerle görüşen komisyon, ulaştığı ilk sonuçları W.Wilson’a telgrafla ilettiler. Telgrafta Müslüman ve Hristiyan cemaati arasında bölgede bir Yahudi Devletinin kurulmasına ve Yahudi yerleşimine karşı yoğun muhalefet olduğu, büyük askeri yardım olmadan Siyonist planın gerçekleştirilemeyeceği ifade edildi. Profesör Lybyer’in gözlemlerine göre ise Yafa nüfusunun %80’ini oluşturan Müslüman nüfus Siyonist plana karşıydı. Araplar, Suriye ve Filistin’in birleşmesini isterken Emir Faysal’ın hükümlerine karşıydı. Müslümanlar, Hristiyanların büyük çoğunluğu ve Yahudilerin bir kısmı Suriye’nin kısmen ya da tamamen bağımsız bir devlet olmasını istiyordu²¹.

13 Haziran’da Kudüs’e geçen heyet ilk olarak Müslüman-Hristiyan Komite ile görüştü. Sonraki gün İstanbul’dan gelen üç Müslüman mebusla ve Grek Ortodoks heyet ile görüşmeler yapıldı. Bu heyetlerin hepsi anti Siyonist görüşlere sahipti. Kudüs’te yapılan en dikkat çekici görüşme ise Filistin Siyonist Komitesi ile yapılmış olanıydı. Siyonistlerin görüşmeye verdiği önem temsilcilerinin ünü ve ekonomik gücünden dahi anlaşılabilir. Filistin Siyonist Komitesi, Siyonistlerin Paris Barış Konferansında savunduğu ilkeler temelinde Filistin’in ulusal evleri olduğunu ve bölgenin Yahudi yerleşimine açılmasını talep etti. Bu görüşmelerden sonra, 17 Haziran’da, Beytullahim’e geçen Amerikalılar burada iyi organize edilmiş görüşmeler yaptı. Buradaki delegeler Suriye ve Filistin’in birleşmesini savunuyor, Siyonist plana ve Yahudi yerleşimine muhalefet ediyordu. Oradan El Halil’e geçen komisyon burada 11 delegasyonla görüşüp Gazze ve Berşeba’da görüşmeler yaptı. Kudüs’e dönüp buradan Ramallah’a geçen komisyon, üç delegasyon ve 35 köyden gelen delegelerle görüşerek Nablus’a geçti. 22 Haziran’da çoğunluğu Müslüman olan Cenin’de dokuz delegasyonla görüşüldü. Cenin delegasyonları Filistin’in diğer bölgelerinde hâkim olan birleşik Suriye ve anti Siyonist görüşleri paylaşı-

²⁰ Howard M. Sachar, **The Emergence of the Middle East, 1914-1924**, The Penguin Press, Londra, 1969, s.267-268, Howard, **a.g.e.**, s.89.

²¹ Howard, **a.g.e.**, s.94.

yordu. Nasıra, Hayfa ve Akka'ya da giden komisyon Filistin yolculuğunu 26 Haziran'da bitirerek Şam'a hareket etti²².

Komisyonun 10-25 Haziran arasında Filistin'de yaptığı görüşmelerden Montgomery'in edindiği izlenime göre; Filistin Müslümanlarının ve Hristiyanlarının genel kabulü, bağımsız veya Amerikan mandası altında Filistin'in dahil olduğu birleşik Suriye'nin kurulmasıydı. Maruniler, Grek ve Latin Katolikler Fransız Mandasını, Filistin nüfusunun %10'unu oluşturan Yahudiler ise Filistin'de bir Yahudi devletinin kurulmasını, Yahudi göçünün önünün açılmasını ve eğer bir manda yönetimi gelecekse Siyonizm'in istikbali için İngiliz Mandasını talep ediyordu²³.

25 Haziran'da, Suriye'nin Arap hâkimiyetinde olan bölümünün merkezi niteliğindeki Şam'a gelen komisyon Emir Faysal tarafından şaşalı bir törenle karşılandı. Fransa'nın Suriye emellerine karşı müttefikleri arkasına almak isteyen Faysal komisyonun yalnızca Amerikalılardan oluşmasını hayal kırıklığı ile karşılasa da heyetin Şam'a gelişinden memnundu. Bu iyi karşılamamanın aksine heyeti Suriye'de çözülmesi gereken ciddi problemler bekliyordu. Suriye'deki İngiliz-Fransız çıkar çatışması, Fransızların Suriye üzerindeki kolonyal hırsı ve yükselen Arap milliyetçiliğiyle Fransızlara karşı oluşan direnç bölgeyi barut fıçısı haline getirmişti²⁴.

Heyet, Şam'da ilk olarak ulemayı kabul etti. Ulema ülkenin tam bağımsızlığını istiyordu. Ancak finansal ve ekonomik nedenlerden dış yardım alınmasına da taraftardılar. Bu yardımı "Savaşa zorla sokulan, Suriye üzerinde çıkarı olmayan ve savaşa yorulmamış olan Amerika'dan" ya da Fransızlardan evla gördükleri İngiltere'den bekliyorlardı. Siyonist planlara kesinlikle karşı olan ulemaya göre "kurnaz ve zengin" Yahudiler tüm Filistin'de İbraniceyi hâkim kılabilirlerdi. Filistin kesinlikle Suriye ile birleştirilmeliydi ve büyük Suriye'nin Kralı, "azınlık haklarına saygılı demokratik bir düzen kuracak"

²² Schedule of Commission appointments in Jerusalem, 16-22 June 1919, **Oberlin College Archives**, <http://dcollections.oberlin.edu/cdm/singleitem/collection/kingcrane/id/1827/rec/5>, (Erişim Tarihi 03.07.2018); Howard, **a.g.e.**, s. 94-101.

²³ Howard, **a.g.e.**, s.101-102.

²⁴ Transcript of Albert Lybyer's diary, March to September 1919, 25 June 1919, **Oberlin College Archives**, <http://dcollections.oberlin.edu/cdm/compoundobject/collection/kingcrane/id/3191/rec/1>, (Erişim Tarihi 03.07.2018)

olan Emir Faysal olmalıydı. Ulemanın Amerika ve Suriye konusundaki bu romantik görüşlerinde, küçük farklar olsa da, tüm gruplar hemfikirdi. Fransız mandası taraftarı olan Grek Katolikler dışında Hristiyan unsurlar Araplarla aynı fikirleri paylaşıyorlar da Faysal yönetimine kuşkuyla bakıyorlardı²⁵.

Komisyonun Şam'da yaptığı en önemli görüşme Suriye Kongresi delegeleriyle yapılanıydı. Komisyon Yafa'ya vardığından beri Şam'da Emir Faysal'ın desteği ve Suriye halklarını temsil eden delegelerin katılımıyla bir kongre düzenleneceği konuşuluyordu. Emir Faysal kongrenin düzenlenmesi için Heyetin Şam'a gelmesini beklemişti. Kongreye Suriye'nin her yerinden delegeler davet edilmişti. Ancak Fransız işgali altındaki Lübnan bölgesinden seçilen delegeler gelemedi. Neticede Suriye, Filistin ve Lübnan'dan seçilen 80 delegeden 69'u Şam'a geldi ve kongre 2-3 Temmuz'da düzenlendi. Kongrede birleşik ve tam bağımsız Suriye'yi savunan "Şam Programı" kabul edildi²⁶ ve 50 delege Komisyon ile görüşmek üzere görevlendirildi²⁷.

3 Temmuz'da Komisyon ile görüşen Suriye Kongresi delegeleri Şam Programını komisyona sundu. Delegeler Şam Programı²⁸ esasına dayalı olarak Faysal'ın yönetiminde demokratik, sivil nitelikli anayasal monarşiye sahip federal yapıdaki birleşik Suriye'yi talep ediyorlardı. Manda fikrini reddeden delegeler yalnızca Amerika veya İngiltere'den yardım kabul edilmesi gerektiğini ve her ne şekilde olursa olsun Suriye topraklarında Fransızları görmek istemediklerini belirttiler²⁹. Son olarak delegelere başkanlık eden Emir Faysal komisyona neden Fransız hâkimiyetini kabul etmediklerini anlattı. Faysala göre bunun ekonomik, sosyal ve siyasi sebepleri vardı. Fransızların sahip olduğu ticari imtiyazlar Suriye halkının kaynaklarını sonuna kadar tüketecekti. Sosyal olarak Fransızlar bölgenin milli ve kültürel değerlerini baskılayıp kendi rejimini bölgeye monte ediyordu. Siyaseten ise kendine muhalif olan kesimleri cezalandırıp bölge siyasi figürlerini değersizleştiren bir politika izliyordu. Faysal'ın bu konuşması heyet üzerinde muazzam bir etki uyandırdı ve

²⁵ Howard, **a.g.e.**, s.108-111.

²⁶ Patric, **a.g.e.**, s. 142.

²⁷ Howard, **a.g.e.**, s. 118-119.

²⁸ Komisyon, Şam Programını "Komisyona sunulan en önemli belge" olarak nitelendirmiş ve sonuç raporunda tam metnine yer vermiştir. Patric, **a.g.e.**, s.143.

²⁹ Howard, **a.g.e.**, s. 120.

sonrasında Faysal ile ilgili yapılan değerlendirmelerde onun Suriye'yi yönetebilecek nitelikte olduğundan bahsedildi³⁰.

Heyet, 4 Temmuz'da Baalbek'e gitmek üzere Şam'dan ayrıldı. Komisyon'un Şam, Amman ve Dera'da³¹ -delege görüşmeleri ve dilekçeler ışığında edindiği genel kanı kamuoyunun Suriye Kongresi talepleri doğrultusunda şekillendiği idi. Manda yönetimini kabul etmeyen Müslümanlar, yardım alınacaksa Amerika'dan alınması taraftarıydı. Latin Katolikler, Ortodokslar ve Protestanlar Amerikan veya İngiliz mandası taraftarıydı. Katolik Grekler ve Maruniler dışında cemaatlerin hepsi Fransız mandasına şiddetli muhalefet ediyordu. Şam hakkında bu izlenimleri taşıyan komisyonun sonraki durağı Fransız kontrolündeki Lübnan bölgesiydi. Lübnan seyahatinin ilk durağı olan Baalbek'te Fransız propagandası hissedilir derecedeydi³².

Profesör Lybyer'e göre Baalbek'te görüşülen grupların Fransız yanlısı tutumu yalnızca propaganda değildi. Lybyer, Fransız yanlısı olmakla suçladığı Yale'in, komisyonunun görüşeceği delegeleri kasti olarak Fransız taraftarlarından seçtiğini düşünüyordu³³. Komisyon üyeleri arasında çıkan bu anlaşmazlıklar, Beyrut'ta da devam etti. Crane, King ve Lybyer imzasıyla Wilson'a gönderilen ve Fransız-Siyonist görüşlere karşı ifadelerin yer aldığı telgraf,³⁴ Yale'i kızdırmıştı. Yale; King, Crane ve Lybyer'i, görüşmeler ve gözlemlere çok güvenmekle, olgulara şüpheli yaklaşmamakla suçluyordu. Ona göre hem uluslararası politik sebeplerden hem bölge azınlıklarının güvenliği için Fransa'ya ve Siyonistlere verilen sözler tutulmalı ve faaliyetleri desteklenmeliydi³⁵.

³⁰ Patric, **a.g.e.**, s.143.

³¹ Komisyon Şam'da çalışmalarını sürdürürken üyelerin bir kısmı Amman ve Dera'ya giderek görüşmeler yapmıştı. Howard, **a.g.e.**, s.109.

³² Baalbek, müttefiklerin paylaşımında Arap hâkimiyetindeki topraklar içinde değerlendirilirken fiiliyatta Fransız nüfuz alanı içindeydi. Howard, **a.g.e.**, s.125.

³³ Patric, **a.g.e.**, s.143-145.

³⁴ Telgrafta "... Filistin ve Suriye birleşmesinin mümkün olduğunca çabuk olması yönünde yoğun talep var. Milli duygular beklenmedik şekilde güçlü ifade ediliyor. Herhangi bir gücün kolonisi haline gelmeye ve her türlü Fransız mandasına karşı güçlü bir tepki var. Bize göre tüm Suriye'de kurulacak olan bir Fransız mandası Arap-Fransız savaşını yoğunlaştıracak ve İngiltere'yi tehlikeli alternatiflere zorlayacaktır... Tüm Lübnan'da önde gelen gruplar Lübnan'ın Fransız koruması altında müstakil olarak tanınmasını istiyor..." ifadelerine yer verildi. Patric, **a.g.e.**, s. 144.

³⁵ Letter from William Yale to W. L. Westermann, 8 July 1919, **Oberlin College Archives**, <http://dcollections.oberlin.edu/cdm/compoundobject/collection/kingcrane/id/2524/rec/10>, (Erişim Tarihi 04.07.2018).

Bu tartışmalar arasında komisyon çalışmalarına başladı. Profesör Lybyer'e göre Beyrut'ta siyasi durum Şam'a göre daha karmaşıktı. Fransız baskı ve propagandası kentte hissedilir derecedeydi. Şam Programı Beyrut'a kadar ulaşmış, her iki cenahtan yoğun propaganda çalışmaları başlamıştı. Ancak King, Crane ve Lybyer'e göre Fransız propaganda araçları daha sert ve kırıncıydı. Öyle ki Beyrut'ta bulunan Fransız Yüksek Komiseri François George-Picot'un, komisyonun kendi hazırladığı listedeki delegelerle görüşmesini istemesi ufak çaplı kriz yaratmıştı³⁶.

Liste krizinden sonra Müftü, Kadı, Ulema başta olmak üzere kentteki Müslüman, Hristiyan cemaatleriyle ve Yahudi delegasyonlarıyla görüşüldü. Müslümanlar Şam Programı çerçevesinde görüş bildirirken Grek Ortodokslar arasında mandater tayini konusunda görüş birliği yoktu. Grek Katolikler ve Marunîler Fransa lehine isteklerde bulunurken, Yahudi delegeleri ise beklenildiği gibi Siyonizm taraftarıydı³⁷.

Komisyonun Beyrut'ta görüştüğü en ilginç grup Kız Ticaret Mektebi kurucusu olan beş zengin Müslüman kadındı. Bu "kapalı kadınlar" birleşik Suriye'yi savunuyor ve sınırlı Anglosakson yardımının kabul edilebileceğini belirtiyordu. Kadınların -Müslüman oluşlarından ötürü- kararlı ve modern tavırları komisyonu çok etkilemişti³⁸.

10-11 Temmuz'da Komisyon üyeleri ikiye ayrılarak Sayda, Sur, Ainab, Baabda ve Zahle'yi ziyaret etti. Beyrut'un dışında Fransız propagandası daha çok hissediliyordu. Sayda'da Fransız valisi halkı örgütleyerek Fransızlar lehine komisyonu etkilemek istemiş, kimin ne dediğini ilk ağızdan öğrenmek için tercümanlık bile yapmıştı. Komisyonun sonradan öğrendiğine göre Müslümanların rızası dışında "Fransız yanlısı cahil bir Kadı ve Müftü" atanmış, Protestanlar nazarında meşruluğu olmayan "iki çok keyifsiz" kişi Protestan Delegasyonu olarak gösterilmişti. Valinin bunca çabasına rağmen Şii Ulema ve diğer Müslüman gruplar Şam Programını güçlü şekilde savundu. Lübnan'ın

³⁶ Patric, a.g.e., s.146.

³⁷ Patric, a.g.e., s.148-149.

³⁸ 1913'ten beri bölgede ikamet eden Yale, kadınların tavrından çok etkilenmişti. Ona göre bölgede Fransızların varlığı İslami taassubu kırmış ve kadınların kendini özgürce ifade edebileceği bir ortam yaratmıştı. Patric, a.g.e., s.149.

diğer bölgelerinde de Fransızların seçmece delegeleri komisyon üyelerini zorlamıştı³⁹.

12 Temmuz'da Komisyon, İngiliz Generali Allenby'nin yatıyla Trablusşam, İskenderun ve Lazkiye'yi ziyaret etmek için Beyrut'tan ayrıldı. Komisyonu Trablusşam'da, süngüleri takılı Fransız askerleri ve yetkilileri tarafından "dikkatlice sıralanmış" delegeler bekliyordu. Yine de -çoğu Hristiyan cemaatinin Fransız yanlısı tutumuna karşın- Müslümanlar Şam Programından yana tutumlarını cesurca dile getirdi⁴⁰. Lybyer'e göre yolculuk ilerledikçe, komisyon üyelerinin Fransızlara karşı duyduğu olumsuz düşünceler artıyordu. Trablusşam'da hapishaneler Fransız mandası karşıtlarıyla doldurulmuştu⁴¹. Bu durum onların halkın fikirlerine ulaşma amaçlarına ciddi şekilde zarar veriyordu. Ancak İskenderun ve Lazkiye'deki durum daha memnuniyet vericiydi. Bazı istisnalar dışında İskenderun'da fikirler açık şekilde beyan ediliyordu. Komisyonun İskenderun'da görüştüğü 21 delegasyonun üçü Antakya'dan gelen Türk delegasyonuydu. Bu delegasyonlara göre İskenderun bölgesinin büyük bölümünü oluşturan Türkler Osmanlı hâkimiyetinde kalmak istiyordu⁴².

Zorlu yolculuktan sonra 15 Temmuz'da Humus'a gelen heyet burada 50 delegasyonla görüştü. Çerkez delegeler dışında görüşülen kişilerin çoğu Şam Programı doğrultusunda görüş bildiriyordu. Çerkezler ise Arap yönetimine karşı olduklarını belirtip İngiliz mandasını talep ediyordu⁴³.

Halep'te heyeti Amerikan konsolosu karşıladı. Profesör Lybyer ve Dr. Montgomery işe Halep'in kuzeyindeki Ermeni mülteci kampını ziyaret ederek başladı. Sonrasında diğer kentlerde olduğu gibi dini grup temsilcileri ve kent ileri gelenleriyle görüşüldü. Arap ve Fransız propagandasının eseri olarak görüşülen gruplar ya şiddetle bağımsız Suriye'yi ya da Fransız mandasını savunuyordu. Halep Yahudileri ise ilginç olarak Şam Programını desteklerken Siyonizm'e de destek veriyordu⁴⁴.

Osmanlı Paşası iken Emir Faysal'a katılan ve Türk birliklerine karşı savaşan Cafer Paşa Halep'te Faysal'ın askeri valisi olarak görev yapıyordu. Ca-

³⁹ Lybyer's Diary... 10 July 1919, 11 July 1919.

⁴⁰ Lybyer's Diary... 12 July 1919.

⁴¹ Patric, **a.g.e.**, s.152-153.

⁴² Lybyer's Diary... 13 July 1919.

⁴³ Howard, **a.g.e.**, s. 137.

⁴⁴ Patric, **a.g.e.**, s. 158.

fer Paşa'nın Irak'tan getirdiği bir grup delege Diyarbakır, Deyrızor, Musul, Bağdat dâhil olmak üzere tüm Mezopotamya'yı kapsayan ve Şerif Hüseyin'in oğullarından biri tarafından anayasal monarşi ile yönetilen bağımsız Irak'ı talep ediyordu⁴⁵. Netice itibarıyla Halep'ten ayrılan heyet diğer duraklardaki izlenimlerini tekrar hatırladı.

20 Temmuz'da Adana'ya gelen heyeti Fransız işgali altında bir kent bekliyordu. Şehirde dört Ermeni taburu Fransız askerleriyle "huzuru" sağlıyordu. Türk yetkililer her ne kadar görevine devam etse de devlet dairelerinde Türk bayrakları dalgalanmıyordu⁴⁶. Heyeti karşılayanlar arasında misyoner Near East Relief kuruluşunun temsilcilerinden Dr. N. W. Chambers da vardı. Üyeleri Adana Hastanesinde ağırlayan Chambers Ermeni propagandasına hemen başlamıştı⁴⁷. Adana'daki karşıtlık delegelerin görüşlerine de yansımıştı. Ermeniler Amerikan mandası altında Ermenistan talep ederken Türkler doğal olarak Osmanlı hâkimiyetinde kalmak istiyordu. Türk delegeler "huzursuz ve üzgün" görünürken Ermeniler "kendini beğenmiş ve zorlayıcı" tavırlar sergiliyorlardı⁴⁸.

Adana, heyetin görüşmeler yaptığı son bölge olmuştu. Trenle Mersin'e geçen heyet bir Amerikan destroyeriyle İstanbul'a hareket etti. Böylece altı haftalık yorucu Suriye macerası son bulmuştu⁴⁹.

Suriye, Filistin ve Kilikya seyahati kapsamında İngiliz, Fransız ve Arap yönetim bölgelerinde otuzdan fazla⁵⁰ şehir gezip 442 delegasyonla⁵¹ görüşen

⁴⁵ Howard, **a.g.e.**, s.138.

⁴⁶ Notes about Adana by George Montgomery, 25 July 1919, **Oberlin College Archives**, <http://dcollections.oberlin.edu/cdm/singleitem/collection/kingcrane/id/1844/rec/7> (Erişim Tarihi 30.06.2018)

⁴⁷ Howard, **a.g.e.**, s. 140.

⁴⁸ Lybyer's Diary... 21 July 1919.

⁴⁹ Patric, **a.g.e.**, s.159.

⁵⁰ Heyet, Yafa (Lud, Rama), Kudüs, El Halil, Beytullahim, Berşeba (Gazze), Ramallah, Rishon, Tel Aviv, Nablus, Cenin, Nasıra (Safed, Tiberya), Hayfa, Akka, Şam, Dera, Amman (Es Salt), Baalbek, Beyrut, Biblos, Batroun, Sayda, Sur, Ainab, Baabda, Zahle, Muallaka, Trablusşam, İskenderun (Antakya), Lazkiye, Humus, Hama, Halep, Adana, Tarsus ve Mersin gibi kentleri ziyaret etmiştir. Parantez içinde verilen kentlerden de delegeler kabul edilmiştir. King-Crane Commisison Digital Collection, **Oberlin College Archives**, <http://www2.oberlin.edu/library/digital/king-crane/map.html>. (Erişim Tarihi 23.07.2018).

⁵¹ Ken Grossi, Maren Milligan, Ted Waddelow, "Restoring Lost Voices of Self-Determination", **King-Crane Commisison Digital Collection**, Oberlin College Archives, Ağustos 2011, <http://www2.oberlin.edu/library/digital/king-crane/intro.html> (Erişim Tarihi 23.07.2018)

komisyona, şahıs ve gruplar adına 1.863 dilekçe sunuldu⁵². Komisyon, kişisel deneyimlerle zenginleştirdiği bu birikimi istatistiki verilere dönüştürdü. Görüşülen delegelerin %73,5'i manda yönetimi olmadan bağımsız "Demokratik Krallığı" talep ediyordu. Bağımsızlık yanlılarından Emir Faysal'a destek %59'du. Delegelerin %57'si Amerikan yardımlarının kabul edilebileceğini belirtirken, %55,3'ü Amerika'nın kabul etmemesi durumunda İngiliz yardımını kabul ediyordu. Delegelerin %60,5'i her türlü koşulda bölgede Fransız varlığına karşıydı. Delegeler arasında Siyonizm karşıtlığı %72,3 ile had safhadaydı. Dilekçelerin ise %80,4'ü Torosların güneyinden Refah'a kadar (şimdiki Suriye, İsrail, Filistin ve Ürdün'ü kapsayan) Büyük Suriye'nin kurulması gerektiğini belirtiyordu. Dilekçeler ve delege ifadeleri bölgeler bazında incelendiğinde, müttefiklerce OETA (Occupied Enemy Territory) East olarak nitelendirilen bugünkü Suriye ve Ürdün bölgesinde⁵³ alınan 1,157 dilekçenin %94,3'ü Büyük Suriye'yi talep ederken Siyonizm karşıtlığı %90, Fransız karşıtlığı %85'ti. OETA South⁵⁴ (bugün Yahudi işgali altındaki Filistin bölgesi) bölgesinde ezici çoğunluk Suriye ile birleşmeye taraftar iken Siyonizm ve Yahudi yerleşimi konularına kesinlikle karşı çıkıyordu. OETA West⁵⁵ (Lübnan) bölgesinde ise durum daha farklıydı. Nüfusun %41,9'u Suriye ile birleşmeyi arzularken %43,9'u bağımsız Lübnan'ın kurulmasını istiyordu. Bölgede Fransızlara destek %50 civarındayken şiddetli Fransız karşıtlarının oranı %25,5 idi⁵⁶.

⁵² King-Crane Commission Report, submitted by Charles R. Crane and Henry Churchill King, 28 August 1919, **Oberlin College Archives**, s.16, <http://collections.oberlin.edu/cdm/compoundobject/collection/kingcrane/id/718/show/578>, (Erişim Tarihi 05.05.2018)

⁵³ Arap askeri yönetimi altında olan Halep, Amman, Baalbek, Şam, Dera, Hama, Humus bölgesi. King-Crane Commission Report..., s.5

⁵⁴ İngiliz asker yönetimi altında olan Yafa, Kudüs, Akka, Berşeba, Hayfa, El Halil, Beytullahim, Cenin, Nasıra, Nablus, Tel Aviv, Rişhon bölgesi. King-Crane Commission Report..., s.4

⁵⁵ Fransız askeri yönetimi altında olan Beyrut, Lazkiye, Sayda, Sur, Trablusşam, Zahle, Baabda, İskenderun, Ainab ve Betrun bölgesi. Ayrıca OETA North olarak nitelendirilen ve Adana, Mersin ve Tarsus'u kapsayan Kilikya bölgesi de Fransız askeri yönetimi altında kabul ediliyordu. King-Crane Commission Report..., s.5

⁵⁶ Patric, **a.g.e.**, s. 160-161. Dilekçelerin güvenilirliği komisyon üyeleri arasında tartışma konusuydu. King, Crane ve Lybyer'e göre kamuoyu nabzının ölçülebileceği en iyi seçeneklerden biri dilekçelerdi. Yale ise, dilekçelerin halkın gerçek fikirlerini yansıttığından şüpheliydi. Ona göre dilekçelerdeki üslup ve ifadeler Faysal propagandasının sonucu gibi görünüyordu. James Gelvin, "Demonstrating Communities in Post-Ottoman Syria," **The Journal of Interdisciplinary History**, C XXV, S 1, 1994, s. 32-33.

Bu istatistikler her ne kadar sorgulanabilir olsa da o gün için inandırıcı hatta bilimsel görünüyordu. Komisyon üyeleri için bölge insanının fikirleri açıktı fakat raporlarında bu fikirlere ne kadar ağırlık verecekleri konusunda kararsızdılar⁵⁷.

2. İstanbul

23 Temmuz'da İstanbul'a gelen komisyonun Türkiye sorununu araştırma ve sonuç raporunu yazma görevi vardı. Komisyon Anadolu içlerine ve Mezopotamya'ya gitme konusunda kararsızdı. Komisyon üyeleri Suriye ziyareti sırasında oldukça bitkin düşmüştü. Ayrıca Anadolu'daki demografik dağılımın Suriye'deki kadar belirgin olmaması, kurulması planlanan Ermeni devletinin sınırlarının henüz belirlenememesi ve İstanbul'un Anadolu coğrafyasının her yerinden grupları barındırması gibi nedenlerden görüşmelerin İstanbul'da yapılması kararlaştırıldı⁵⁸.

Komisyon üyeleri bir yandan sonuç raporuna⁵⁹ yoğunlaşırken diğer yandan Anadolu, Trakya ve Ermeni meselesi ile ilgili olarak delegasyonlarla görüşecekti. Komisyon ilk olarak, 31 Temmuz'da, Türk parti ve cemiyetlerinin delegeleriyle görüştü⁶⁰.

Milli Ahrar Fırkasını temsilen komisyonla görüşen Cami ve Kemal Beyler Nasyonalizm doğrultusunda şekillenen, sosyal ve siyasi olmak üzere iki temele dayanan "minimalist" programlarını anlattılar. Onlara göre Türkiye tek başına ayağa kalkamazdı. Geleneksek Osmanlı'nın korunmasını talep etmiyorlardı fakat Wilson Prensipleri ekseninde ulusal varlığın korunmasını savunuyorlardı. Ayrıca Anglosakson kültürü ve eğitimiyle sosyal yenilenmeyi arzuluyorlardı. Komisyon'un Ermeni meselesi ile ilgili çalışmalarının olup olmadığı sorusuna "Hayır" yanıtını veren Cami Bey, Ermenilerin çoğunluk olduğu bölgelerde bağımsızlık talebine herhangi bir itirazlarının olmadığını fakat istedikleri her şeyin onlara verilmesinin Yakın Doğu'ya huzur getirme-

⁵⁷ Patric, a.g.e., s.161.

⁵⁸ King-Crane Commission Report..., s.75.

⁵⁹ Komisyon İstanbul'da geçirdiği bir aylık süre zarfında 23 Temmuz- 9 Ağustos'ta Suriye raporunu, 9-14 Ağustos'ta Mezopotamya raporunu ve 14-21 Ağustos arasında Türkiye raporunu hazırladı. Patric, a.g.e., s.166.

⁶⁰ Howard, a.g.e., s.164.

yeceğini, Türk hakimiyetinde daha mutlu olacaklarını belirtmiştir. Ermeni olayları ile ilgili soruya ise; sorumluların kanun önünde cezalandırılması gerektiğini ancak en az Türkler kadar Ermenilerin de suçlu olduğunu söylemiştir⁶¹.

Sulh ve Selamet-i Osmaniye Fırkasından Mustafa Arif Bey, Wilson prensipleri çerçevesinde self determinasyonu kabul ettiklerini fakat Osmanlı topraklarının hiçbir yerinde Ermenilerin çoğunluğa sahip olmadığını ve ihtiyaç duyulursa Doğu Vilayetlerinde halk oylaması yapılabileceğini söyledi. Vakit gazetesinin başyazarı ve Wilson Prensipleri Cemiyeti üyesi Ahmet Emin Bey'in Ermeni meselesi konusunda fikirleri diğerlerine göre farklıydı. Ona göre "Vahşet" Osmanlı hükümetlerinin baskıcı ve militarist tutumu nedeniyle yaşanmıştı. Ermenilerin Türk yurttaşı olması mantıklı değildi. Savaştan önceki nüfus dağılımlarına göre bölgeler verilmeydi. Ancak Türklerin ve Kürtlerin yaşadığı bölgelerin Ermeni yönetimine verilmesi yeni katliamları doğuracağından nüfus mübadelesi düşünülmeliydi⁶².

Hürriyet ve İtilaf Fırkası adına komisyonla görüşen Zeynel Abidin İrfani Bey ve Esad Halil Bey, Wilson Prensiplerinin adilane şekilde uygulanması taraftarı olduklarını ve parti programlarının farklı unsurların uzlaşmasına dayandığını belirtmişlerdir. Zeynel Abidin Bey, Dr. King'in: "Komisyonun amacı Türklerin çoğunluğu oluşturduğu bölgelerin Ermenilerce yönetilmesini sağlamak değildir. Fakat Ermeniler çoğunluk olduğu bölgelerde Türk hâkimiyetinde kalmayacaklardır. Bu mesele Türk İmparatorluğunun çözüm bekleyen problemlerini gölgelemektedir. Türklerin mülk, toprak, kadın ve çocuk gibi temel problemleri vardır." sözlerine ancak "Amerikan halkının ve komisyonun dostluğuna ve samimiyetine derinden güveniyoruz..." sözleriyle cevap verebilmiştir.⁶³

⁶¹ Notes from an interview with Jemal Bey and Kemal Bey, 31 July 1919, Constantinople, **Oberlin College Archives**, <http://dcollections.oberlin.edu/cdm/singleitem/collection/kingcrane/id/1897/rec/18>, (Erişim Tarihi 29.06.2018).

⁶² Notes from interviews with Moustafa Arif Bey, and Ahmed Emin Bey, 31 July 1919, **Oberlin College Archives**, <http://dcollections.oberlin.edu/cdm/compoundobject/collection/kingcrane/id/2188/rec/4>, (Erişim Tarihi 29.06.2018).

⁶³ Notes from an interview with the Entente Liberale group, 31 July 1919, Constantinople, **Oberlin College Archives**, <http://dcollections.oberlin.edu/cdm/singleitem/collection/kingcrane/id/1899/rec/29>, (Erişim Tarihi 29.06.2018).

Ali Kemal Bey de benzer şekilde Müslüman çoğunluğa sahip bölgelerde Ermenistan kurulmasının yaratacağı problemlere dikkat çekerek Türklerin ve Ermenilerin bölünmeden tek bir gücün mandasında geçmişte olduğu gibi birlikte yaşamasını savunmuştur⁶⁴.

Vahdet-i Milliye Cemiyetinden Ahmet Rıza'ya göre ise Ermenistan'ın kurulması Wilson Prensiplerine aykırı olacaktı. Ermeni meselesi, Ermenilerin olduğu kadar Türklerin de meselesiydi. Bunun için Amerikan mandası her iki millet için de iyi bir yönetim olacaktı. Wilson Prensiplerinin 12. maddesi tam olarak uygulanmalıydı. Eğer bir yerde uygulanır diğer yerde uygulanmaz ise “Amerikan mandasını istemeyeceğiz. Papa’dan daha fazla Katolik olmaya-
cağız. Başkan, kendi prensiplerine aykırı karar alırsa söyleyecek bir şeyimiz
olmaz.” demiştir. Ahmet Rıza son olarak, “Biz kendi adımıza tüm azınlıkların
haklarını koruyacağımızı taahhüt ediyoruz... 12. madde adilane şekilde uygu-
lanmalı.” sözleriyle self determinasyonu bir kez daha vurgulamıştır⁶⁵.

Esad Paşa, Yusuf Ziya Paşa, Rüstem Bey ve Hilmi Bey tarafından temsil edilen Milli Kongre Cemiyeti’nin komisyona verdiği mülakat ise “Ermeni Katliamı” çok komplike bir olaydır. Olaylarda Ermenilerden çok Türkler ölmüştür. Ayrıca bu olaylardan sorumlu olan Türk halkı değil İttihat ve Terakki Partisi’dir. Ermenilerin istediği Doğu Vilayetleri Yavuz Sultan Selim’den beri, 600 yıldır Türk’tür. Ermeniler her zaman refah içerisinde yaşamıştır. Ermeniler Türklerden ayrılır ise Türk topraklarındaki bütün Ermeniler yeni kurulan devlete gönderilmelidir” şeklindedir⁶⁶.

Trakya Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti ve Doğu Anadolu Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti de komisyonla görüştü. Eski Edirne mebusu Faik Bey, Trakya’nın Türkiye’de kalmasını talep ederken bunun kabul görmemesi halinde tarihi

⁶⁴ Notes from an interview with Ali Kemal Bey, 31 July 1919, Constantinople, **Oberlin College Archives**, <http://dcollections.oberlin.edu/cdm/singleitem/collection/kingcrane/id/1895/rec/46>, (Erişim Tarihi 29.06.2018).

⁶⁵ Notes from an interview with Ahmed Rıza Bey, 31 July 1919, Constantinople, **Oberlin College Archives**, <http://dcollections.oberlin.edu/cdm/compoundobject/collection/kingcrane/id/2177/rec/54>, (Erişim Tarihi 29.06.2018).

⁶⁶ Notes from an interview with Essad Pasha, 31 July 1919, Constantinople, **Oberlin College Archives**, <http://dcollections.oberlin.edu/cdm/singleitem/collection/kingcrane/id/1896/rec/1>, (Erişim Tarihi 29.06.2018).

sınırlar çerçevesinde Trakya bağımsızlığının garanti altına alınmasını istedi. Çünkü “Bulgar veya Yunan hâkimiyetine verilecek olan Trakya’da geçmiş-tekine benzer zulüm ve katliamlar yaşanacaktır.”⁶⁷ Doğu Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti temsilcileri ise kendilerinin siyasi bir organizasyon olmadığını belirterek Ermeni sorununun barışçıl yollardan çözümünü amaçladıklarını ifade etmiştir. Onlara göre “Mahkemeler bu olaylardan sorumlu olanlara cezalarını verecektir. Bu yüzden gelecek nesiller cezalandırılmamalıdır. Türkiye’nin her yerinde ve Doğu Anadolu’da diğer Hristiyan topluluklar Ermenilerden daha çoktur. Ermenilerin nüfusu %4’tür. Rusya Ermenistan’ında ise Türklerin nüfusu %9’dur. Adil bir mübadele yapılabilir”.⁶⁸

Sonraki günlerde Ermeni Patriği, Hınçak, Taşnaksutyun, Doğu Anadolu Ermenileri gibi çok sayıda Ermeni delegasyonu görüşüldü. Görüşülen delegelerin hepsi Türklere karşı derin bir öfke besliyor ve hangi koşulda olursa olsun Türklere ortak geleceği reddediyordu. Hatta Hınçak Partisi temsilcileri Ermenilerin korunması amacıyla Anadolu’nun tamamen işgal edilmesini talep ediyordu⁶⁹. Ermenilerin çoğu, askeri ve ekonomik destek verildiği takdirde yeni kurulacak Ermenistan’ı kendi başlarına yönetebileceklerini düşünüyordu. Ermeni Patriği ise kendilerinin 600 yıldır Türklerin hâkimiyetinde olduklarını, bu yüzden devlet yönetme sanatını unuttuklarından bahisle Ermenistan’ın ancak manda yönetimi altında kurulabileceğini ifade ediyordu⁷⁰. Ayrıca Ermeni delegelerin çoğu yeni kurulacak olan devletin hem ideolojik hem de

⁶⁷ Notes from a meeting of the Commission with the Committee for the Protection of Thrace, 31 July 1919, Constantinople, **Oberlin College Archives**, <http://dcollections.oberlin.edu/cdm/singleitem/collection/kingcrane/id/1894/rec/1>, (Erişim Tarihi 29.06.2018).

⁶⁸ Notes from a meeting of th Commission with the Committee for the Protection of the Six Oriental Vilayets, 31 July 1919, Constantinople, **Oberlin College Archives**, <http://dcollections.oberlin.edu/cdm/singleitem/collection/kingcrane/id/1891/rec/38>, (Erişim Tarihi 29.06.2018). Halide Edip, iki cemiyetin komisyona verdikleri mülakatta tercüman olarak hazır bulunmuştu. Halide Edip’in “Mülakat benim için son derece acıklıydı. Solumda oturan komisyon üyelerinin küçümseyici tavırlarını fark ediyordum. Sağımda trajik ve üzgün bakışlarıyla dört Türk oturuyordu. Ben de ortada tercümanlık yapıyordum.” sözleri görüşmelerin havasını yansıtmaları bakımından önemlidir. Howard, **a.g.e.**, s.169.

⁶⁹ Notes from interviews conducted in Constantinople, 1 to 11 August 1919, **Oberlin College Archives**, <http://dcollections.oberlin.edu/cdm/compoundobject/collection/kingcrane/id/2344/show/2340>, (Erişim Tarihi 29.06.2018).

⁷⁰ Notes from interviews conducted in Constantinople, 1 to 11 August 1919... s.1.

demografik açıdan oldukça sıkıntıları olacağını biliyorlardı. Anadolu ve Rus Ermenileri arasındaki ideolojik farklılıklar ve Doğu Anadolu'daki diğer topluluklar yeni kurulacak devletin temel sorunları olacaktı. Patriğe göre ise bu durum kolaylıkla aşılabılırdi. Çünkü bölgede yaşayan Kürtler, Türkler tarafında kışkırtılmazlar ise Ermenilerle iyi geçinirlerdi. Yezidiler ve Kızılbaşlar zaten Ermenilerin dostuydu⁷¹. Netice itibariye hem komisyon üyeleri hem Ermeni delegeleri Doğu Anadolu'da bir Ermeni devletin kurulmasını sarsılmaz şekilde destekliyor fakat zor olacağını biliyordu⁷².

Ermeniler gibi Kürtler de komisyona delege göndermişti. Kürt Demokratik Partisi adı altında komisyonla mülakat yapan Kürt delegeleri; Kürtlerin çoğunlukta olduğu "Harput, Diyarbakır, Van, Bitlis, Hakkâri, Erzurum'un bir bölümü ve Musul'u" kapsayan bölgede, Irak'ın parçası olarak İngiliz mandası altında otonom Kürdistan kurulması isteklerini ilettiler. "Türklerle ve Araplarla siyasi herhangi bir bağ kurmak istemiyoruz" diyen Kürt delegeler bölgeleri dışında kurulacak olan Ermeni devletine saygı göstereceklerini ve tartışmalı bölgelerde nüfus mübadelesi yapılabileceğini belirtmişlerdir. Yaşanan olaylarla ilgili olarak ise Ermenilerle bir sorunlarının olmadığını dile getirmişlerdir⁷³.

Rum delegeler ise mülakatlarını İzmir başta olmak üzere Ege kıyılarında var olduğunu iddia ettikleri hakları üzerine kurgulamıştı. Onlara göre Yunanistan'ın İzmir'i işgal etmesi 600 yıldır var olan bir sorunun neticesiydi. Görüşmeye gelen Gürcü ve Keldani Asuri delegeleri de korunma ve farklı niteliklerde otonomi talep ediyorlardı⁷⁴.

Komisyon, Anadolu halklarının yanı sıra İstanbul'da ikamet eden Amerikalı ve Avrupalıların da görüşlerinden yararlandı. Amerikalıların çoğu Osmanlı

⁷¹ Notes from interviews conducted in Constantinople, 1 to 11 August 1919... s.2.

⁷² Patric, *a.g.e.*, s. 170.

⁷³ Howard, *a.g.e.*, s. 172.

⁷⁴ Notes from an interview with a Chaldean clergyman, 6 August 1919, Constantinople, **Oberlin College Archives**, <http://dcollections.oberlin.edu/cdm/singleitem/collection/kingcrane/id/1887/rec/6>, (Erişim Tarihi 01.07.2018). Komisyon ile görüşen azınlık delegelerinin Türklere karşı tavrını anlamak için Keldani Asuri Patriğinin; "Türkiye'de yaklaşık 600.000 Keldani var. Türklerle ilişkilerimiz şua n dostane değil. 250.000 Keldani müttefiklerin yanında Türklere karşı savaşırken öldürüldü. Keldani Asuriler büyük bir devletin mandası altında ayrı bir ulus olarak kalmak istiyor." sözleri önemlidir. Öyle ki sosyal, ekonomik ve siyasi olarak oldukça sınırlı bir etkiye sahip olan Keldani heyeti dahi Türkler aleyhine ifade vererek muhtariyet istiyordu.

Devleti'nin tümünde tek bir Amerikan mandası kurulması taraftarıydı. Özellikle Amiral Bristol tüm Osmanlı Devleti'nin, Suriye ve Mezopotamya'nın dâhil olduğu şekilde, Amerikan mandası altında bütünlüğünü savunuyordu⁷⁵. Amerikan Elçisi Gabriel Bie Ranvdal'a göre Osmanlı Devleti İstanbul, Anadolu ve Ermenistan olarak üç bölgeye ayrılıp bütün halinde manda idaresine alınmalıydı. Merzifon Amerikan Koleji Müdürü George White'a göre ise komisyon Ermeniler lehine hemen bir sonuca ulaşmalıydı. Çünkü Mustafa Kemal Paşa "Türkleri kanlı bir mücadeleye, gaspa ve Hristiyanlarla savaşa kıışkırtıyordu."⁷⁶ Anadolu üzerinde Rum iddialarını savunan İngiliz Sir Edwin Pears⁷⁷; "Türkler yakında ya yönetilen bir ırk olacak ya da nesli tükenen bir ırk -ki bu bence daha iyi-" derken komisyona Türkler hakkındaki görüşlerini açıkça ifade etmiştir⁷⁸.

İstanbul'da kaldıkları bir aylık süre zarfında Türk sorunuyla ilgili delegelerle görüşen ve sonuç raporunu yazan komisyon 21 Ağustos'ta Paris'e gitmek üzere İstanbul'dan ayrıldı. Komisyon Paris'e vardığında konferanstaki Amerikan rüzgârı dinmişti. Wilson Amerika'ya dönmüş, Versay Antlaşması'nı ve dolayısıyla Birleşik Devletlerin Milletler Cemiyetine girişini Senatoya onaylatmakla meşguldü. Paris'e gelen komisyonun Suriye raporu Amerikan delegelerine sunulmuş, özet metni Wilson'a gönderilmişti. Rapor İngilizlere okutulmuş, Fransızlara ise hiç verilmemişti. Komisyon, raporun tartışmalara yol açacağına farkındaydı fakat bölge barışı için değerli bir iş yaptıklarına olan inançları tamdı. Ancak rapor bürokratik belirsizlikler nedeniyle Kasım 1922'ye kadar ne halka duyuruldu ne de yayınlandı⁷⁹.

⁷⁵ Patric, *a.g.e.*, s.171.

⁷⁶ Letter from George E. White to the International Commission on Mandates in Turkey at the American Embassy in Constantinople, 16 August 1919, **Oberlin College Archives**, <http://dcollections.oberlin.edu/cdm/compoundobject/collection/kingcrane/id/478/rec/2>, (Erişim Tarihi 01.07.2018).

⁷⁷ Yaklaşık kırk yıl İstanbul'da yaşayan Sir Edwin Pears'in İstanbul ve Osmanlı Devleti hakkında pek çok eseri vardır. Bk. **Turkey and Its People**, London, 1912, **Forty years in Constantinople : the recollections of Sir Edwin Pears, 1873-1915**, London, 1916, **Life of Abdul Hamid**, London, 1916.

⁷⁸ Letter from H. E. Pears to George Montgomery, 21 August 1919, Oberlin College Archives, <http://dcollections.oberlin.edu/cdm/compoundobject/collection/kingcrane/id/2866/rec/1>, (Erişim Tarihi 03.07.2018).

⁷⁹ Patric, *a.g.e.*, s.174.

3. King-Crane Komisyonu'nun Raporu

Komisyonun beş üyesi (King, Crane, Lybyer, Yale ve Montgomery) sonuç raporunda yer alacak tavsiyeler hakkında anlaşamamıştı. Yale ve Montgomery Suriye hakkında komisyonun diğer üyelerinden farklı düşünüyorlardı. Hatta William Yale komisyon raporunun Suriye tartışmalarını daha da alevlendireceğini düşünmüş ve duyduğu rahatsızlık nedeniyle İstanbul'da buldukları sürenin çoğunu Büyükkada'da dinlenerek geçirmişti. Yale ve Montgomery komisyon üyeleri için iki ayrı rapor hazırlamıştı⁸⁰. Ancak sundukları raporlar incelendiğinde görüşlerinin sonuç raporuna yansımadağı görülmektedir.

William Yale raporunda bölgedeki birleşik Suriye fikrinin, tüm azınlıklar üzerine baskıcı rejim kurmayı amaçlayan bir grup "Genç Arap" tarafından yaratılan illüzyon olduğunu savunuyordu. Ayrıca Fransızlara ve Yahudilere savaş esnasında verilen sözlerin tutulması gerektiği görüşündeydi. Ona göre Suriye milliyetçiliği çok zayıftı ve bu birleşik Suriye'yi imkânsız kılıyordu. Yeterince güçlü bir karaktere sahip olmayan Faysal'ın, mandater bir gücün koruması olmadan bölgeye hâkim olması mümkün değildi. Faysal'a politik sebeplerden bir devlet verilecekse iç Suriye'de Araplardan oluşan küçük bir devlet verilmeliydi. Filistin, Suriye'den ayrılmalı ve Yahudi ulusunun evi ilan edilmeliydi. Lübnan politik olarak ayrılmalı ve Fransız mandasına verilmeliydi ve yeni kurulacak devletlerarasında ekonomik sınırlar kaldırılmalıydı⁸¹.

George Montgomery de Suriye'de Arapların demokratik ve hoşgörülü bir hükümet kurabileceğine inanmıyordu. Bölge hakkında verilecek olan kararlarda jeopolitik dinamikler gözetilmeliydi. Suriye milli karaktere sahip olmadığından ve dini-etnik nefreti barındırdığından birleşik Suriye mümkün değildi. Amerika bu şartlar altında bölgeyi mandası altına almayacağından Filistin İngiliz, Lübnan Fransız mandası altına verilmeliydi. Bölgeye getireceği yararlar göz önünde bulundurularak Siyonist program desteklenmeli ve sınırları daraltılmış Suriye bir mandater gözetimi altında Emir Faysal tarafından yönetilmeliydi⁸².

⁸⁰ Patric, **a.g.e.**, s. 173.

⁸¹ Report by William Yale, 1 August 1919, **Oberlin College Archives**, <http://dcollections.oberlin.edu/cdm/compoundobject/collection/kingcrane/id/2621/rec/2>, (Erişim Tarihi 07.07.2018), Howard, **a.g.e.**, 198-209.

⁸² Report by George Montgomery on Syria, 1 August 1919, **Oberlin College Archives**,

Montgomery'nin Anadolu ve Ermenistan üzerine yazmış olduğu bir rapor daha vardı. Buna göre hem Akdeniz'e hem de Karadeniz'e çıkışı olan, Doğu Anadolu ve Kafkasları kapsayan Amerikan mandası altında büyük Ermeni devleti kurulmalıydı. İstanbul, Milletler Cemiyeti kontrolünde olacak şekilde siyasi olarak yapılandırılmalı ve Anadolu'da Türklere verilecek olan bölgeler kısıtlanmalıydı⁸³.

King-Crane Komisyonunun nihai sonuç raporu (resmi adıyla “*Report of the American Section of the International Commission on Mandates in Turkey*”) ise Henry C. King, Charles Crane ve Albert Lybyer'in görüşleri doğrultusunda hazırlanmıştı. Üç bölümden oluşan raporun her bölümünde kullanılan üslup ve veri analiz yöntemleri birbirinden farklıydı. Raporun Suriye bölümü dilekçelerin istatistikî analizini içerirken, Türkiye bölümünde görüşmelerden edinilen izlenimler yorumlanmıştı. Mezopotamya (*Report upon Mesopotamia*) bölümü ise çok sınırlı veriyle hazırlanmış ve sadece 4 sayfadan ibaretti. Suriye (*Report upon Syria*) bölümü 55 sayfadan oluşurken Türkiye (*Report upon Non-Arabic-Speaking Portions of the Former Ottoman Empire*) bölümü 53 sayfaydı. Her bölümün sonunda “*Recommendation*” başlığıyla verilen kısımlar komisyonun bölgeler hakkındaki sonuç önerilerini içermekteydi. Bu öneriler özetle şu şekildedir.⁸⁴

Suriye

- Bir mandaterin yönetimi altında Filistin ve Lübnan'ın dâhil olduğu Suriye'nin bütünlüğü korunmalıdır. Halkın isteği doğrultusunda bu mandater Amerika olmalıdır. Amerika bu görevi kabul etmezse İngiltere mandater olarak tayin edilmelidir.

- Kilikya'nın, Arapların iddia ettiği gibi Suriye ile tarihi, ekonomik ve kültürel bağı yoktur. Bu nedenle Anadolu'nun parçası sayılmalıdır.

- Lübnan'a Birleşik Suriye dâhilinde geniş muhtariyet verilmelidir.

<http://dcollections.oberlin.edu/cdm/compoundobject/collection/kingcrane/id/2575/rec/1>, (Erişim Tarihi 07.07.2018), Howard, **a.g.e.**, s.195-198.

⁸³ Patric, **a.g.e.**, s.176.

⁸⁴ Bk. **King-Crane Commission Report**, submitted by Charles R. Crane and Henry Churchill King, 28 August 1919, <http://dcollections.oberlin.edu/cdm/compoundobject/collection/kingcrane/id/718/show/578>, (Erişim Tarihi 05.05.2018)

- Demokratik çizgide, anayasal monarşi ile yönetilecek birleşik Suriye devletinin başına Emir Faysal geçirilmeli.
- Fransa'ya ilk aşamada bölgeden manda verilmemelidir. Politik olarak zaruret oluştursa Lübnan manda olarak verilebilir.
- Filistin kamuoyunun şiddetle karşı çıktığı Siyonist Program ciddi şekilde engellenmelidir.

Mezopotamya

- Basra, Bağdat ve Musul'un dâhil olduğu Mezopotamya bölgesinin bütünlüğü korunarak İngilizlerin mandasına verilmeli ve Şerif Hüseyin'in oğullarından birinin yönetimi altında anayasal monarşi kurulmalıdır.

Türkiye

- Amerikan mandası altında Doğu Anadolu'da, Karadeniz'e çıkışı olan bir Ermeni devleti kurulmalıdır.
- Amerikan mandası altında serbest ticaret bölgesi özelliğine sahip müstakil İstanbul Devleti kurulmalıdır.
- Anadolu'da, yine Amerikan mandası altında bir Türk Devleti kurulmalıdır.
- Yunanistan'a Anadolu'dan toprak verilmemelidir. Fakat Türk Devleti sınırları içerisinde kalacak olan İzmir'e geniş muhtariyetler verilerek Rumların hakkı muhafaza edilmelidir.
- Bahsedilen üç bölgenin yönetimi tek bir devlete verilmelidir.

Raporun üç bölümünde de manda yönetiminin kolonyal anlayışla uygulanmaması yönünde kesin vurgu vardı. Mandacı güçlerin görevi self determinasyon çerçevesinde demokratik devletler yaratmak olmalıydı. Mandaterler bu yolla yönetim yeteneğine sahip, güçlü milli duygulardan beslenen ve gelişimi ülkü edinen Batılılaşmış kadroların oluşmasına yardım edecekti⁸⁵.

SONUÇ

Amerika'nın "kazanani olmayan bir savaş" düşüncesi ile iyi niyetli barışa yönelik fikirlerinin bir anlam ifade etmediği Paris Barış görüşmelerinde

⁸⁵ Patric, a.g.e., s.177.

ortaya çıkan ve Orta Doğu'nun kaderine yönelik olan King-Crane komisyonu Amerika'nın bir projesi olarak kalmıştır. Büyük Savaşın devam ettiği yıllarda gizli anlaşmalarla Osmanlı topraklarını paylaşan ve artıklar için mücadele eden Müttefikler için King-Crane komisyonu “pişmiş aşı su katmak (*spoiler things*)” demektir. Dolayısıyla Amerika'nın King-Crane Komisyonuyla bölge siyasasında var olma çabasının akim kılınacağı mutlaktı zira yıllardır bölge üzerine strateji geliştiren ve çaba sarf eden İngiltere ve Fransa'nın Orta Doğu halklarının fikirlerine göre politika geliştireceğini düşünmek en iyi ihtimalle romantizmdi.

Bölge halkları için King-Crane komisyonu farklı anlamlar taşımıştır. Osmanlı'nın Türk olmayan unsurları komisyonu siyasi emellerine ulaşabilecekleri bir vasıta olarak görmüştü. Yüzyıllar boyunca Osmanlı millet sistemi içinde kimliklerini evlerinde, iş yerlerinde, mahallelerinde hatta kentlerinde muhafaza eden gruplar etnik aidiyetleri doğrultusunda özerk veya bağımsız bir yapıya kavuşmayı arzuluyordu. Filistin, Lübnan ve Suriye bölgesi unsurları başta olmak üzere Anadolu ve Mezopotamya unsurlarının hepsi görüşmelerde bu arzularını dile getirmiştir.

Komisyon karşısında Türk unsurların durumu ise daha karmaşıktı. Çoktan ölmüş “hasta adamın” bıraktığı ağır mirası taşıyan Türkler hem ulusal bağımsızlıklarını devam ettirmeye hem de suçlamalardan aklanmaya çalışıyordu. Komisyonla görüşen Türk delegeleri sürekli Ermeni olaylarıyla ilgili sorulara muhatap kılınmış ve ulusal varlıklarının geleceği göz ardı edilmiştir. Komisyonla görüşen aydınların ve siyasi figürlerin umutsuzca Amerikan veya İngiliz yardımını dilemeleri, bundan başka kurtuluş yolu olduğuna inanmayan söylemleri durumun halk nezdinde ne kadar vahim olduğunun kanıtıdır.

Suriye’de oldukça titiz bir çalışma yapan ve şehir şehir gezen komisyonun, Anadolu’nun geleceği ile ilgili İstanbul’da yürüttüğü görüşmelerde bu özeni göstermediği açıktır. Yerinden soruşturma ilkesi ile yola çıkan komisyonun Anadolu vilayetlerini dolaşmayıp sınırlı sayıda delegeyle İstanbul’da görüşmesi, Türkiye üzerine yazılan raporda ön kabullerin ne kadar etkin olduğunu gösterir. İncelediğimiz delege görüşmelerinde dile getirilmeyen “İstanbul’un uluslararası serbest bölgeye dönüştürülmesi” önerisi emperyalist kabullerin en önemli yansımasıdır.

Raporun Suriye kısmında ise, delege görüşmeleri ve dilekçeler dikkate alındığında Filistin ve Lübnan ile ilgili sunulan çözüm önerilerinin, büyük ölçüde halk görüşlerini yansıttığı söylenebilir. Ancak önerilerin bölge üzerinde emeli olan herkesi özellikle Fransa ve Yahudi diasporasını kızdıracığı belliydi. Gizli antlaşmalar ile zaten bölgeyi müttefiki Fransa ile paylaşan İngiltere'nin ise bölgede yekvücut bir siyasi yapıyı istememesi emperyalist doğasına uygundu. Amerika tarafında ise durum daha karmaşıktı. Wilson'un ulusların kendi kaderini tayin etme hakkındaki popülist fikirleriyle ABD kamuoyunun fikirleri aynı ekseninde değildi. Öyle ki ABD halkı o yıllarda ülkesinin böyle bir maceraya girmesinin cebine yararlı olmayacağı düşüncesindeydi. Diğer taraftan Suriye, Lübnan ve Filistin bölgesinde Siyonizm'e şiddetle karşı çıkılması yönünde verilen tavsiyelerin Amerika için dahi uygulanabilir veya savunulabilir öneriler olmadığını zaman gösterecekti. Bu sebepten Amerikan hükümeti komisyon raporunu bir kenara iterek ancak 1922 sonunda, paylaşımlar ve antlaşmalar yapıldıktan çok sonra, yayımlayabilmiştir.

Komisyon raporunun Suriye hakkındaki raporu Filistin sorununa soluk bir ışık tutmaktadır Günümüz İsrail Devletinin kurulduğu Filistin topraklarında 1919'daki Yahudi nüfusu ancak %10'du. Bugün İsrail'in önemli şehirleri olan Yafa, Hayfa, Tel Aviv, Akka ve Nasıra'da halkın ekseriyeti Yahudi yerleşimine ve Siyonist programa kesinlikle karşıydı. Sonuç raporuna dahi yansıyan bu durum karşısında self determinasyon, demokrasi, azınlıkların korunması gibi sihirli sözlerle bölgeye giren emperyalist güçlerin nasıl azınlığı zorla çoğunluk yaptığı görülmektedir.

KAYNAKÇA**Oberlin Koleji King-Crane Komisyonu Arşivi**

King-Crane Commisison Digital Collection, **Oberlin College Archives**, <http://www2.oberlin.edu/library/digital/king-crane/map.html> (Erişim Tarihi 23.07.2018).

Report by William Yale, 1 August 1919, **Oberlin College Archives**, <http://dcollections.oberlin.edu/cdm/compoundobject/collection/kingcrane/id/2621/rec/2>, (Erişim Tarihi 07.07.2018).

Report by George Montgomery on Syria, 1 August 1919, **Oberlin College Archives**, <http://dcollections.oberlin.edu/cdm/compoundobject/collection/kingcrane/id/2575/rec/1>, (Erişim Tarihi 07.07.2018).

Notes from a meeting of the Commission with the Committee for the Protection of Thrace, 31 July 1919, Constantinople, **Oberlin College Archives**, <http://dcollections.oberlin.edu/cdm/singleitem/collection/kingcrane/id/1894/rec/1>, (Erişim Tarihi 29.06.2018).

Notes from a meeting of th Commission with the Committee for the Protection of the Six Oriental Vilayets, 31 July 1919, Constantinople, **Oberlin College Archives**, <http://dcollections.oberlin.edu/cdm/singleitem/collection/kingcrane/id/1891/rec/38>,(Erişim Tarihi 29.06.2018).

Notes from interviews conducted in Constantinople, 1 to 11 August 1919, Constantinople, s. 7, **Oberlin College Archives**, <http://dcollections.oberlin.edu/cdm/compoundobject/collection/kingcrane/id/2344/show/2340>, (Erişim Tarihi 29.06.2018).

Notes from an interview with a Chaldean clergyman, 6 August 1919, Constantinople, **Oberlin College Archives**, <http://dcollections.oberlin.edu/cdm/singleitem/collection/kingcrane/id/1887/rec/6>, (Erişim Tarihi 01.07.2018).

Letter from George E. White to the International Commission on Mandates in Turkey at the American Embassy in Constantinople, 16 August 1919, **Oberlin College Archives**, <http://dcollections.oberlin.edu/cdm/compoundobject/collection/kingcrane/id/478/rec/2>, (Erişim Tarihi 01.07.2018).

Letter from H. E. Pears to George Montgomery, 21 August 1919, **Oberlin College Archives**, <http://dcollections.oberlin.edu/cdm/compoundobject/collection/kingcrane/id/2866/rec/1>, (Erişim Tarihi 03.07.2018).

Notes from a meeting of th Commission with the Committee for the Protection of the Six Oriental Vilayets, 31 July 1919, Constantinople, **Oberlin College Archives**, <http://dcollections.oberlin.edu/cdm/singleitem/collection/kingcrane/id/1891/rec/38>,(Erişim Tarihi 29.06.2018).

Notes from a meeting of the Commission with the Committee for the Protection of Thrace, 31 July 1919, Constantinople, **Oberlin College Archives**, <http://dcollections.oberlin.edu/cdm/singleitem/collection/kingcrane/id/1894/rec/1>, (Erişim Tarihi 29.06.2018).

Notes from an interview with Ahmed Riza Bey, 31 July 1919,Constantinople, **Oberlin College Archives**, <http://dcollections.oberlin.edu/cdm/compoundobject/collection/kingcrane/id/2177/rec/54>, Erişim Tarihi 29.06.2018).

Notes from an interview with the Entente Liberale group, 31 July 1919, Constantinople, **Oberlin College Archives**, <http://dcollections.oberlin.edu/cdm/singleitem/collection/kingcrane/id/1899/rec/29>, (Erişim Tarihi 29.06.2018).

Notes from an interview with Ali Kemal Bey, 31 July 1919, Constantinople, **Oberlin College Archives**, <http://dcollections.oberlin.edu/cdm/singleitem/collection/kingcrane/id/1895/rec/46>, (Erişim Tarihi 29.06.2018).

Notes from an interview with Essad Pasha, 31 July 1919, Constantinople, **Oberlin College Archives**, <http://dcollections.oberlin.edu/cdm/singleitem/collection/kingcrane/id/1896/rec/1>, (Erişim Tarihi 29.06.2018).

King-Crane Commission Report, submitted by Charles R. Crane and Henry Churchill King, 28 August 1919, s. 4, <http://dcollections.oberlin.edu/cdm/compoundobject/collection/kingcrane/id/718/show/578>, (Erişim Tarihi 05.05.2018).

Notes from an interview with Jemal Bey and Kemal Bey, 31 July 1919, Constantinople, **Oberlin College Archives**, <http://dcollections.oberlin.edu/cdm/singleitem/collection/kingcrane/id/1897/rec/18>, (Erişim Tarihi 29.06.2018).

Notes from interviews with Moustafa Arif Bey, and Ahmed Emin Bey, 31 July 1919, Constantinople, **Oberlin College Archives**, <http://dcollections.oberlin.edu/cdm/compoundobject/collection/kingcrane/id/2188/rec/4>, (Erişim Tarihi 29.06.2018).

Kitap ve Makaleler

Ben-Bassat, Yuval; Zachs, Fruma, “From Şikayet to Political Discourse and ‘Public Opinion’: Petitioning Practices to the King-Crane Commission”, **New Middle Eastern Studies**, 4, 2014.

Gelvin, James, “Demonstrating Communities in Post-Ottoman Syria,” **The Journal of Interdisciplinary History**, C XXV, S 1, 1994.

Grossi, Ken, Milligan, Maren, Waddelow, Ted, “Restoring Lost Voices of Self-Determination”, **King-Crane Commisison Digital Collection**, Oberlin College Archives, Ağustos 2011, <http://www2.oberlin.edu/library/digital/king-crane/intro.html> (Erişim Tarihi 23.07.2018).

Howard, Harry N., “An American Experiment in Peace-Making: The King-Crane Commission”, **The Muslim World**, C XXXII, S 2, 1994.

Howard, Harry N., **An American Inquiry Into Middle East: The King-Crane Commission**, KHAYATS, Beyrut, 1963.

Howard, Harry N., **The Partition of Turkey: A Diplomatic History 1913-1923**, Norman University of Oklahoma Press, 1931.

Knee, Stuart E., “The King-Crane Commission of 1919: The Articulation of Political Anti-Zionism”, **American Jewish Archives**, Nisan 1977.

Patric, Andrew, **America’s Forgotten Middle East Intitiative: King-Crane Commissions of 1919**, I.B. Tauris, London, 2015.

Reimer, Michaeli “The King-Crane Commission at the Juncture of Politics and Historiography”, **Critique: Critical Middle Eastern Studies**, C XV, S 2, 2005.

Sachar, Howard M., **The Emergence of the Middle East, 1914-1924**, The Penguin Press, Londra, 1969.

Tevetoğlu, Fethi, **Milli Mücadele Dönemindeki Kuruluşlar**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1988.

İNGİLİZ İŞGALİNE KARŞI DİRENİŞ VE SINIRLAR: DEYRİZOR VE TELAFER OLAYLARI (1919-1920)

Ü. Gülsüm POLAT*

ÖZET

Bu çalışmada Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasından kısa zaman sonra Suriye ve Irak sınırında yer alan Deyrizor ve Irak sınırında kalacak olan Telafer'de patlak veren işgal karşıtı hareketler içerisinde dikkati çeken ikisine değinilecek ve bunların Türk Milli Mücadelesi ile olan ilişkisi incelenecektir. Bu anlamda Deyrizor ve Telafer'de patlak veren iki isyanın etrafında şekillenen ilişkiler irdelenecektir. Antlaşma imzalandığında Osmanlı kuvvetlerinin kontrolünde olan ve Deyrizor merkezli mücadelenin arka planındaki aktörler ortaya konulacak ve sınırda yaşayanlar için İngiliz, Fransız işgal kuvvetleri ile eski Osmanlı yönetimi arasında cereyan eden mücadelede izledikleri yol ortaya konulacaktır. Bu anlamda eski Osmanlı tebaası olup, Osmanlı merkezi otoritesinin aşiretlere yönelik politikalarından olan Aşiret Mekteplerinde eğitim alıp, Osmanlı ordusunda görev yapmış olan Ramazan Salaş ve Yasin Haşimi gibi önemli bölgesel aktörlerin Mondros sonrası Türk-Suriye sınırında yükledikleri işlev, gerçekleştirdikleri operasyonlar ve ilişkilerin niteliği üzerinde durulacaktır. Diğer taraftan Deyrizor'dan sonra patlak veren Telafer isyanında hem Deyrizor'daki aktörlerin etkisi hem de Türk sınırından olan yetki sahiplerinin tesiri incelenecektir. Söz konusu gelişmelerin aydınlatılmasında Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Dairesi Arşivi (ATASE) başta olmak üzere bölgedeki işgalci İngiliz kuvvetlerinin merkeze yazdığı raporlar bağlamında British Library ve Milli Arşiv belgeleri, Türk ve İngiliz basınından ilgili nüshalar, telif ve tetkik eserlerden faydalanılacaktır.

Çalışmanın esasını oluşturacak iki iddiası bulunmaktadır. Bunlardan ilki, İmparatorluk sınırlarının muğlaklığına karşın, ulus devletlere evrilirken belirginleştirilen sınırların, sınırdaki topluluklar için kolaylıkla kabul edilemediğidir. Diğer taraftan ise sınır topluluklarında görülen mobilizasyonun yoğun olması gerçeğinin ortaya çıkardığı tepkisel gelişmelerin söz konusu isyanlar şeklinde olduğudur. İkinci ise,

* Doç. Dr., Dumlupınar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, gulsumpolat26@gmail.com

Anadolu’da başlayan Milli Mücadele’nin daha en başında Suriye’deki aktörlerle iletişiminin özellikle sınırı belirleyen hatta ortaya Deyrizor ve Telafer’de işgal karşıtı olaylar olarak ve oldukça ilginç bağlantılarla patlak verdiğiidir. Bu anlamda Türk Milli Mücadelesi’nin sınırdaki işgal karşıtı hareketlere ilham kaynağı olduğu genel bilgisinin dışında şimdiye kadarki çalışmalarda genel itibariyle ortaya konulmayan ya da detaylar olarak görülen iletişimlerin varlığı, etkinliği tespit edilecektir. Söz konusu gelişmeler özellikle 1919 aralığında başlayıp 1920 sonlarına kadar devam eden önce Deyrizor arkasından da Telafer’de patlak veren olaylar çerçevesinde ele alınacaktır. Birbiri ile ilişkili olan bu iki işgal karşıtı gelişmenin özellikle İngilizce kaynak ve resmi belgelerde dikkat çeken özelliklerinin dışında Türk resmi kaynaklarında, arşiv belgelerinden anlaşıldığı kadarıyla Türk tarafınca motive edildiği, teşvik edildiği ve hatta silah, mühimmat yardımı gibi fiili yardımlarla desteklendiği ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Deyrizor, Telafer, Milli Mücadele, Türkiye, Suriye.

THE STRUGGLE AGAINST THE BRITISH OCCUPATION AND (SYRIAN) BORDERS: DEIR EZ-ZOR AND TAL AFAR EVENTS (1919-1920)

ABSTRACT

This study discusses two resistance movements standing out among others that broke out in Deir-ez Zor on Syrian and Iraqi border and in Tal Afar on the Iraqi border soon after the signing of the Mudros Armistice, and examines their relationship with the Turkish War of Independence. In this context, the relationships that evolved around these two uprisings in Deir-ez Zor and Tal Afar are analyzed. The study introduces actors who had the control of the Ottoman forces and remained in the background in the resistance in Deir-ez Zor when the armistice was signed, and reveals the roadmap they followed in the fight between the British and French occupation forces and former Ottoman administration for those living in the border area. In this framework, the study focuses on the functions, operations and relationships of prominent regional actors – like Ramazan Salaş and Yasin Haşimi- who used to be Ottoman subjects, received education in the Tribal Schools (Aşiret Mektepleri), a policy aimed at tribes by the central Ottoman administration, and served in the Ottoman army, on the Turkish-Syrian border after the Mondros Armistice. On the other hand, the study examines the influence of actors in Deir-ez Zor and of authorities on the Turkish border on Tal Afar insurgency that started after the Deir-ez Zor event. To shed light on these developments, it draws on the documents in the British Library in the context of the reports sent to the headquarters by the occupying British forces in the region, and in Turkish National Archives, particularly the Prime Ministry Ottoman Archives and Turkish General Staff Military History and Strategic Studies Directorate Archives, relevant issues in Turkish and British press as well as copyrighted and relevant works.

The study mainly asserts two claims. The first claim is that despite the ambiguity of the borders of the Ottoman Empire, borders that were made clear when the Empire was evolving into national states were not easily accepted by border communities and reactive developments resulting from heavy mobilization in the border communities took the form of aforementioned insurgencies. Second claim is that the communication between Turkish War of Independence in Anatolia and actors in Syria shaped the border and even developed as resistance movements in Deir-ez Zor and Tal Afar at the very outset, with rather interesting connections. In this context, the study explores the existence and efficiency of communications that were not revealed or were seen

as details in the studies up to the present, apart from the common knowledge that War of Independence was an inspiration to the resistance movements on the border. These developments are discussed in the framework of incidents that started in December 1919 and continued until late 1920s, first in Deir-ez Zor and later in Tal Afar. It is asserted that these two related opposition incidents were motivated, encouraged and even supported with actual aids like arms and ammunition aid by the Turkish side, as is understood from official Turkish sources and archival documents apart from striking elements in English sources and official documents in particular.

Keywords: Deir-ez Zor, Tal Afar, Turkish National Independence Struggle, Turkey.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin Mondros Mütarekesi ile I. Dünya Savaşı'ndan çıkması İmparatorluğun sınırlarında kısa zaman içerisinde çeşitli hukuki gerekçelerle işgaline sahne olacak gelişmeleri başlatacaktı. Mütareke şartları değiştirilip, esnetilerek ve antlaşma şartlarına aykırı olarak çeşitli işgaller, savaşı kazananlarca başlatılacaktı. 1914'ün 1 Kasım'ında Fav'dan başlayan İngilizlerin Basra çıkartması savaşın en hareketli cephelerinden birisini oluşturmuş ve çeşitli merhalelerden sonra Osmanlı birliklerinin kuzey yönünde çekilmeleri Musul şehrinin kontrol altında tutulduğu aşamaya kadar devam etmişti¹. Ancak Musul'da bulunan Türk birlikleri de yine Mondros Mütarekesi'ne dayandırılan gayri hukuki bir biçimde İngiliz birliklerince 1918 Kasımında işgal edilecektir². Güneydoğu Anadolu'nun kadim Türk şehirleri de mütarekeden hemen sonra İngiliz birliklerince işgal edilecek Osmanlı Suriye'sine dair İngiliz-Fransız müzakereleri devam ettiği süreçte sınırdaki ilişkiler çok daha girift bir hal alacaktır. Bu ilişkilerin aktörlerini genel olarak Şerif'e bağlı Arap Hükümeti, Milli Mücadele'nin gerek merkezî gerekse bölgesel aktörleri, İngiliz-Fransız yöneticiler olarak genellemek mümkündür. Ancak söz konusu bölgesel ilişkilerin arka planında çok daha spesifik ilişkiler ve aktörler olduğu görülmektedir.

Deyrizor bağlamında ilişkilere daha yakından bakılması konuyu daha anlaşılır kılacaktır. Bilindiği üzere Suriye'deki Arap milliyetçiliğinin tarihsel kökenleri burada Arap hareketinin oldukça güçlü olduğunu göstermektedir. Osmanlı Arap coğrafyası içerisinde Arap milliyetçiliğinin en erken dönemde geliştiği bölge Suriye idi. Özellikle Batıyla ticaret yapılan liman şehirlerinin bu teması oldukça erken dönemde gerçekleşmişti. Bu konuda özellikle Philip Khoury'nin tespiti iletişim ve kopuşu anlamlandırma adına dikkat çekicidir.

¹ V.H.Rothwell, "Mesopotamia in British War Aims 1914-1918", *The Historical Journal*, Vol. 13, No. 2 (Jun., 1970), ss. 273-294, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Irak- İran Cephesi**, C 3, 1. Kısım, Genelkurmay Basım Evi, Ankara 1979, ATASE Arşivi bu cepheyle ilgili bazı belgeleri yayınlamıştır: **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, S 118, Temmuz 2004, Genelkurmay Başkanlığı Yay., Ankara 2004.

² Musul Lozan'da Türk heyetinin diplomatik mücadele gündemini oluşturmuştu. Bu süreç önemli akademik çalışmaların konusu olmuştur: İhsan Şerif Kaymaz, **Musul Sorunu Emperyalizm ve Kürtler**, Kaynak Yay., İstanbul 2014, Burada Ali İhsan Sabis Paşa'nın İngiliz makamlarıyla olan mücadelesi hakkında bk.: Gülsüm Polat, "Ali İhsan Sabis Paşa", **Eİ3**, 2015-2, ss. 24-27.

Khoury, Balkan Harplerine vurgu yapmakta ve Osmanlı Devleti'nin Hristiyan tebaasının kopmasıyla imparatorluğun İslami karakterini daha da önemser hale geldiğini ve bu vurgunun devlet tarafından da yapıldığını belirtmektedir. Ancak özellikle yine Suriye'de her zaman Sultan'ın otoritesine karşı belli bir derecede muhalefetin hep olduğunu da vurgulamaktadır³. Diğer taraftan savaş sonrasında Suriye ve Irak'ta yaşanan gelişmeler Tauber'in Batı arşivleri, İsrail ve Arap arşiv ve kaynakları yanında diğer kaynaklarını da dikkate değer biçimde etüt ettiği bir dizi çalışmasının konusunu oluşturmuştur. En dikkat çekici boşluğu Osmanlı arşiv kaynakları ve Türkçe belgelerinin görülmemesi oluşturmuşsa da bu çalışmalar oldukça dokümanterdir⁴. Söz konusu genel çerçeve ve mevcut literatürün sağladığı veriler de kullanılarak savaşın sonunda yaşanan gelişmelere özellikle Deyrizor'daki gelişmelere bakmakta fayda vardır.

Deyrizor ve Stratejik Önemi

Deyrizor, Deyrezzor⁵ isimlerinin verildiği bu stratejik yerleşim yeri I. Dünya Savaşı yıllarında tehcir kararı gereğince sevk edilen Ermenilerin bir toplanma merkezi olarak kullanılmıştı⁶. 1919 yılına dair bir İngiliz raporda Deyrizor'un 12000 kişilik bir nüfusu olduğuna değiniliyordu. Rapor Deyrizor'un stratejik önemini şu sözlerle belirtiyordu: *“Birecik'in devamı olan Deyrizor (12000), ve Ane (5000) nüfustur. Bunların önemli bir kısmı Halep'ten Bağdat'a uzanan vadi yolunda ve Fırat'ın güzergahında yerleşiktir. Bunlar (Deyrizor ve Ane) Bedeviler ile en iyi kontak noktasındadır. Deyrizor çok çok önemli bir noktayı tutar. Sadece Habur Dağlarına yakın olması değil batısında Suriye çölü, ve doğusunda Cezire bulunur, daha güneğe göre daha az kuraktır hem Deyr'den Şam'a hem de Deyr'den Musul'a giden ker-*

³ Philip S. Khoury, **Syria and the French Mandate. The Politics of Arab Nationalism 1920-1945**, Princeton, New Jersey ve London, 1987.

⁴ Eliezer Tauber, **The Emergence of the Arab Movements**, Frank Cass, London 1993; Eliezer Tauber, **The Arab Movements in World War I**, Frank Cass, London 1993; Eliezer Tauber, **The Formation of Modern Syria and Iraq**, Frank Cass, London 1995.

⁵ İdris Bostan, “Deyrizor”, **DİA**, C 9, İstanbul 1994, p. 268. (268-269); İdris Bostan, “Zor Sancağı'nın İmâr ve Islahı ile Alakâli üç Layiha”, **Osmanlı Araştırmaları**, VI, İstanbul 1986.

⁶ **Başbakanlık Osmanlı Arşivi [Bundan sonra BOA]**, DH.ŞFR. 451/114, 15 Ağustos 1331 (28 Ağustos 1915).

van yollarının arasındadır”⁷ Savaş sona erdiğinde Deyrizor’da Fırat gurubu karargâhı ve 24. Piyade Alayı ile bağlı birlikleri bulunuyordu. Mütarekenin imzalanmasından sonra bu birliklerin Resülayn’a gelmesi ordu tarafından emredilmiş olduğundan boşaltılmıştı⁸. Bundan sonraki süreçte Deyrizor Suriye ve Mezopotamya arasında bir tampon yerleşim yeri gibi bırakılmıştı. Bilindiği üzere Sykes-Picot Antlaşması bölgeyi nüfuz bölgelerine ayırmıştı⁹. Bu antlaşmanın çizdiği sınırlar Müttefikler arasında savaş sonu düzenlemeler içerisinde yeniden ele alınacak ve Suriye de bu düzenlemelerden etkilenecekti. Tam da bu noktada Deyrizor İngiliz ve Fransız işgal bölgeleri arasında bir noktayı teşkil ediyordu. Suriye İtilafnamesi ile İngiltere Musul karşılığında Suriye’deki işgal sahasından çekildikten sonra Deyrizor İngiliz mandası altında teşekkül edecek Irak ile Fransız manda sahasının kurulacağı Suriye’nin de sınırını oluşturacaktı. Milli Mücadele sürecinde de Deyrizor’da işgal karşıtı hareketler Türk tarafınca önemlenecekti. Mustafa Kemal’in konuşmalarına yansıtacak biçimde onun çizdiği milli sınırlara dahil ediliyordu. Sınır İskenderun Körfezi’nin güneyinden başlayıp, Antakya’yı içine alıyor, Halep-Katma istasyonları arasında Cerablus Köprüsü güneyinde Fırat nehrine ulaşıyor, buradan Deyrizor’a iniyor, sonra doğuya yönelerek Musul, Kerkük ve Süleymaniye’yi içine alıyordu¹⁰. Diğer taraftan Osmanlı Devleti’nin siyasi ömrünü tamamlamasının ardından yeni oluşacak devlet yapısına dair Suriye Arapları ile konfederasyon fikirleri de tartışılıyordu. Açık beyanlarında Mustafa Kemal böylesi bir ihtimalin Arapların kendi mücadelelerinin başarıya ulaşması neticesinde mümkün olabileceğini söylüyordu¹¹. Ancak Türk ve Arap milliyetçiler arasında çizilmeye çalışılan sınırları görmezden gelen yoğun bir iletişim söz konusuydu¹². Suriye’de ve Osmanlı sınırlarından çıkan eski Arap yerleşimlerinde

⁷ **British Library (London)**, IOR/L/PS/10/658/0792, s. 75-76 “The Deir ez Zor Incident”.

⁸ **Birinci Dünya Harbi’nde Türk Harbi Irak-İran Cephesi 1914-1918**, s. 572, 599, 612, 623.

⁹ James Barr, **Kırmızı Çizgi, Paylaşılmayan Toprakların Yakın Tarihi**, (Çev. Ekin Can Göksoy), Pegasus Yay., İstanbul 2016, s. 83.

¹⁰ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, III, Belge No 220, S. 1734-1735.

¹¹ **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, C 1, Devre 1, İçtima 1, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 1985, s. 3.

¹² Cemiyetler, işgal karşıtı organizasyonlar ve silahlı gurupların mobilizasyonu hakkında bk.: Ömer Osman Umar, **Türkiye-Suriye İlişkileri (1918-1940)**, Fırat Üniversitesi Yay., Elazığ 2003; Bige Yavuz, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri, Fransız Arşiv Belgeleri Açısından (1919-1922)**, Ankara 1994, s. 92.

Türk yönetiminin unutulmuş “olumsuz etkisinin” yeniden popüler hale geldiği rapor ediliyordu. Mısır seferber kuvvetleri komutanı Colonel (Robert) Meinertzhagen Earl Curzon’a yazdığı raporunda Suriye’deki bu etkinin temelini dini bir argüman üzerine kurulmuş, Avrupa karşıtı, ve Panislamî bir yapı olduğunu yazıyordu. Raporun devamında Yasin el Haşimi ve Mustafa Kemal arasındaki iletişimin kesin olduğuna dikkat çekiliyordu¹³. Bu iletişim Suriye milliyetçilerine silah ve cephane verilmesi, milli güçlerin Türk milli hareketine benzer bir organizasyonu gerçekleştirmesine teşvik edilmesi gibi detayları barındırıyordu. Bu iletişimin en ilginçlerinden birisi söz konusu Deyrizor merkezli İngiliz işgal karşıtı harekette kendisini gösterecekti.

Deyrizor Olayları

Esas itibarıyla yaşananlar az sayıda İngiliz ileri birliğinin kontrolünde olan Deyrizor’un Ramazan Salaş ve onunla birlikte hareket eden aşiret mensuplarının buradaki İngiliz askerlerini tutsak ederek Deyrizor’un kontrolünü ellerine alması, ardından İngiliz işgal kuvvetlerinin bölgedeki işgal planlarına dair yaptıkları değişiklik neticesinde buradaki birlikleri geri çekilmesi şeklinde sınırlandırılabilir derecede basit görünüyordu. Ancak Deyrizor’un işgali ve arkasından gelen günlerde söz konusu hareketlerin başıbozuk gurupların ve tesadüfî hareketleri olmadığını göstermektedir¹⁴. Bu noktada en dikkat çeken isimlerden birisi olan Ramazan Salaş’ın kimliğine yakından bakıldığında onun Osmanlı Devleti’nin son dönem merkezileştirme çabalarının önemli adımlarından birisi olan Aşiret Mekteplerinde eğitim alarak Osmanlı subayı olmuş bir Buseyralı olduğu görülmektedir. Aşiret Mekteplerindeki eğitiminin ardından orduya katılmış, Balkan Harpleri ve I. Dünya Savaşı’nda orduda görev yapmıştı. 1917’de isyancı Arap ordusuna Faysal’ın güçlerine katılmıştı¹⁵. 1915’te Şam’da açılan Arap Club of Damascus’un (Şam Arap Kulübü) üye-

¹³ **British Documents on Foreign Affairs: Reports and Papers from the Foreign Office Confidential Pirint**, (Ed. Robin Bidwell), Part II, Series B, Turkey, Iran and the Middle East, University Publication of America, s. 151-152.

¹⁴ Tauber, Kemalistler ile Suriye ve Iraklı milliyetçiler arasındaki iletişimi ve bu iletişimin Bolşevizm hareketi ile olan irtibatını tespit etmektedir; Eliezer Tauber, “Syrian and Iraqi Nationalist Attitudes to the Kemalist and Bolshevik Movements”, **Middle Eastern Studies**, Vol. 30, No. 4 (Oct., 1994), s. 896-915.

¹⁵ Michael Provence, **The Last Ottoman Generation and the Making of the Modern Middle East**, Cambridge University Press, Cambridge 2017, s. 43.

lerinden biriydi¹⁶. Ramazan Salaş eski bir Osmanlı subayı olan Yasin Haşimi tarafından Rakka askeri valisi (military governor of the district of Raqa) olarak atanmıştı. Deyrizor operasyonunu gerçekleştirdiğinde bu görevdeydi. Ancak Deyrizor'a saldırının yapılmasının ardından İngiliz The Times gazetesinde yer alan ve resmi otoriteler tarafından verilen bir bildiye 1917'de Hicaz ordusuna katılan Ramazan Salaş'a bu görev Türk hükümeti tarafından verildiği iddiasına yer verilmişti. Habere göre Salaş bir Türk ajanıydı. Hatta bu nedenle yargılanmış ve ölüm cezasına çarptırılmıştı ancak cezası ertelenmişti. Bununla da yetinilmeyip Kral Hüseyin'in A.D.C (Aide de Camp-emir subayı) görevine getirilmişti¹⁷.

Ramazan Salaş söz konusu hareketini gerçekleştirmeden evvel buradaki Milli aşiretiyle iletişim kurmuştu. Hakkında ilk gelen bilgiler bu aşiretleri Arap Hükümetine iltihak ettirmeye yönelik girişimler olduğu yönündeydi¹⁸. Urfa, Kilis gibi şehirlerden hareketine katılmayacakları yönünde cevap almışlarsa da bu propagandaların tesiriyle Karakeçili aşiretine ait bazı köylerde halk vergi tahsildarlarını darp edip vergi ödemek istememişlerdi¹⁹.

Deyrizor'dan bir sokak görüntüsü, Kaynak: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Taksim Atatürk Kitaplığı, Krt_014724.

¹⁶ James L. Gelvin, **Divided Loyalties: Nationalism and Mass Politics in Syria at the Close of Empire**, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London, 1998, s. 66.

¹⁷ "Deir-Ez-Zor Raid", **The Times**, 22 Aralık 1919, s. 11.

¹⁸ **Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Dairesi Arşivi** [Bunan sonra ATASE], İSH 30/34, 21 Mayıs 1335 (21 Mayıs 1919), ATASE, İSH, 30/44, 22 Haziran 1919; ATASE, İSH, 201/130, 11 Kanun-ı evvel 1335 (11 Aralık 1919).

¹⁹ ATASE, İSH, 48/66.

Tüm resmi yazışmaları ve raporlara bakıldığında Aralık 1919'da Ramazan Salaş'ın hareketine Türk makamlarının fiili destek vermediği görülmektedir. Harekâtın detaylarını Şammar aşireti reisi Mis'al Beğ bir rapor şeklinde resmi makamlara vermişti. 11 Aralık günü başlayan baskında Deyrizor'a yarım saat mesafedeki Bagiye köyü yakınlarında devriye görevindeki İngiliz askerine 10 kadar Arap askeri ateş açmıştı. Askerler Deyrizor'a döndükten sonra durum Bağdat'a bildirilmişti. Saldırının arkasında Osmanlı yönetiminde Deyrizor'un son Belediye reisi olan Hacı Fazıl Beğ ve Şammar Şeyhi Mis'al Beğ olduğu düşünüldüğünden tutuklanmaları gündeme geldi. Mis'al Beğ tutuklanmadan kaçmayı başarmışsa da Hacı Fazıl Efendi, Belediye'de tutuklanarak gizlice kışlaya alınmıştı. 11 Aralık 1919 akşamı Deyrizor'un güneyinden 2000 kabile üyesi girip²⁰ kasaba halkından da katılanlarla birlikte hükümet binalarını ateşe verip, kilise ve camilere saldırmışlardı. Pazar yerini de yağmalamış²¹, hapishanedeki mahkûmları serbest bırakmışlardı. Bu günlerde Deyrizor'un kontrolü ellerinde bulunduran İngiliz Yüzbaşı (captain) Chamier ve adamları askeri kışlaya çekilerek kendilerini takviye etmişlerdi. 60 Arap jandarmasından 40'ı saldırı sırasında kaçmışlardı. Bu arada Ramazan Salaş kasabaya girip bölgenin bağımsızlığını ilan etmiş, Arap bayrağını hükümet binasına çekmişti. Ramazan Salaş'ın girişiminin ardından bir misilleme geleceği düşünülürken Londra, Deyrizor'un geri alınmasının mümkün olmadığından oldubittinin kabullenilmek durumunda olduğunu bildirdi²². Ramazan Salaş'ın toplama birlikleri arasında Arap kabile birlikleri de vardı. Ancak Türk otoriteleri ile iş birliği içerisindeki kabilelerden olması muhtemel görülüyordu. Hareket, Şam merkezli Arap hükümeti tarafından haber alındığında Paris Barış konferansında olan Faysal, girişimin Araplarla İngilizler arasındaki ilişkileri bozmak isteyen Türkler tarafından desteklendiğini açıklamıştı²³. Bu günlerde iş birliğinden rahatsız olan bazı Arap gazetelerinde Türklerle Osmanlılık çatısı altında birleşme fikirleri eleştirilmiş ve "Mustafa Kemal ve Türklerin gönderdik-

²⁰ Eliezer Tauber, "The Struggle for Dayr al-Zur: The Determination of Borders between Syria and Iraq", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 23, No. 3, (Aug. 1991), s. 367.

²¹ "Raid by Tribesman in Mesopotamia. British Official Imprisoned", *The Times*, 16 Aralık 1919, s. 14.

²² Tauber, *The Struggle for Dayr al-Zur*, 367-368; BOA, DH.KMS, 57/2, 43-45.

²³ ATASE, İSH 204/102, 4 Kanun-ı sani 1336 (4 Ocak 1920); "Deir-ez-Zor Raid"; *The Times*, 22 Aralık 1919, p. 11. "Mesopotamia Raiders. Emir Feisal's Promise of Punishment", *The Manchester Guardian*, 2 Ocak 1920.

leri bildirilerine kulak asılmaması”, “onun ırkının istibdadının” unutulmaması “akıllı bir adamın ikinci defa oyuna gelmeyeceği” uyarısında bulunulmuştu²⁴.

Harekât Türk resmi makamlarınca müdahil olunan bir girişim değildi. Ramazan Salaş Deyrizor’u kimin adına zabtetmişti, Türk otoriteleri bu hareketle ne kadar ilgililerdi sorularına dair ilk göze çarpan tespit harekâtın Ramazan Salaş’ın bireysel girişimi olduğu yönündeydi. Bu bilgiyi Diyarbakır kumandanlığı da Halep’ten Cafer Paşa’dan aldıkları bilgiyle teyit etmişlerdi²⁵. Söz konusu guruplar Mardin’den hareket etmişlerdi, dahası pek çoğunun üzerinde Osmanlı askeri üniforması vardı. Bir diğer şayiaya göre ise bu harekâtı çekirdeğini Cizre’de Mustafa Kemal’in düzenli birliklerinin oluşturduğu kuvvetler gerçekleştirmişti²⁶. Şammar şeyhi Mis’al ibni Farsi Beğ, harekâta oldukça aktifti. Ayrıca bu hareketin Türk makamlarının teşviki ile yapıldığını düşündürecek önemli anlamlar yükleniyordu. Mis’al İbni Farsi Beğ Arap Hükümeti’nin hareketini Enver Paşa’nın Kafkasya’daki faaliyetlerinin, Kemal Paşa’nın Anadolu’da, İran ve Afganlıların kendi cemiyetlerinde ecnebi istilasına karşı yaptıkları umumi bir hareketin bir parçası olduğunu belirtmişti²⁷. İşin içinde Türk makamlarının da bulunduğunu düşündürecek çok belirteç vardı. Eski Zor Belediye Reisi Rakka’da Arap Hükümeti temsilcisine Mustafa Kemal ile Arap Hükümeti arasında ittifak varsa haber verilmesini istemişti²⁸. Bu harekâtın Musul’u almak isteyen Türklerin manevralarından birisi olduğu da düşünülmüştü. Bunun düşünülmesi tesadüf de sayılmazdı. Zira Deyrizor’a yapılan zabt harekâtındaki bazı aşiret mensupları Türk askeri üniforması içerisindeydi²⁹. Kısa zaman içinde Deyrizor harekâtının devamı da geldi. 40 İngiliz askerinin kontrolünde olan Ebu Kemal’e Ramazan Salaş ve adamları saldıracak ve buradaki askerlerin Ane’ye çekilmeleri emredildiğinden Ebu Kemal’i ele geçireceklerdi³⁰. Ancak Ebu Kemal bu saldırıdan bir süre sonra İngiliz

²⁴ Selahi Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, Mondros Bırakışmasından Büyük Millet Meclisi’nin Açılışına Kadar**, C I, 4. Baskı, TTK Yay., Ankara 2014, s. 194.

²⁵ BOA, DH.EUM.AYŞ. 31/86/3, 20 Kanun-ı evvel 1335.

²⁶ “Advance in Syria”, **The Times**, 1 Şubat 1921.

²⁷ **Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi** [Bundan sonra TİTE], 28/83.

²⁸ **Aynı Belge**.

²⁹ Tauber, **Syrian and İraqi...**, s. 904.

³⁰ “Arab Rebel Forces are being Dispersed”, **The Christian Science Monitor**, 1 Ocak 1920.

birlikleri tarafından yeniden kontrol altına alınacaktı³¹. Bu gelişmeler İngiliz işgal bölgesinde meydana gelen basit bir olay olarak algılanmamıştı. İngiliz basınının haber akışı içerisinde azımsanmayacak bir şekilde haber olmuştu. Ramazan Salaş'ın hareketinin bölgedeki İngiliz birlikleri arasındaki iletişim konusundaki kopukluklardan kaynaklandığı ve gerekli tedbirlerin bir an evvel alınması gerektiği üzerinde durulmuştu. Ramazan Salaş'ın hareketinin “Mustafa Kemal'in Türklerinin” saldırılarının önünü açmasından korkulmuştu³².

Türk kontrol bölgesi ile işgal altındaki Suriye-Irak coğrafyası arasında sınır geçişkenliği hat safhadaydı. Hasice'deki Türk kaymakamın sınırın diğer tarafına gelerek Türklerin kısa süre buralara geri geleceği propagandası yaptığı öğrenilmişti³³. İngiliz kamuoyunun büyük rahatsızlık duyacağı türden haberler de veran ediyor, İngiltere'ye Türkiye ve Almanya'nın savaş ilan edeceği söyleniyordu³⁴.

Deyrizor Ramazan Salaş'ın kontrolündeydi ancak Şam Arap Hükümeti'nin yönlendirmesi ve teşvikiyle yapılmamış olan Deyrizor'un zabtı harekâtının izalesi gerekiyordu. Bu amaçla Ramazan Salaş'ın yerine el-Ahd el Iraki'nin önde gelen isimlerinden Mevlüd Muhlis görevlendirildi³⁵. Muhlis 2 makineli tüfek ve bir piyade birliği ile 17 Ocak 1920'de Deyrezzor'a geldi. Muhlis'in Ramazan Salaş'ın yerini alması Ramazan Salaş'ın etkisini kırmak hedefli olmasına rağmen İngiliz karşıtı hava devam ettirildi. Zira Mevlüd Muhlis buraya geldikten hemen sonra burada yerel hükümeti organize etmeye başladı aynı zamanda Deyr'de İngiliz karşıtı bir havanın oluşması girişimlerini de başlattı³⁶. Ardından el Ahd el Iraki'nin desteğiyle buraya subay ve gönüllü gelmeye başladı. Asıl dikkat çekici aşama bundan sonra Deyrizor'un

³¹ “Mesopotamia. Arab force Dispersed”, *The Scotsman*, 1 Ocak 1920, “Mesopotamia Quiet. Failure of Arab Invasion”, *The Manchester Guardian*, 1 Ocak 1920.

³² “Dancers of Delay. Middle East clouds”, *The Times of India*, 16 Şubat 1920.

³³ Gertrude Bell, *Gertrude Bell, Review of the Civil Administration of Mesopotamia*, London 1920, s. 134.

³⁴ “More Trouble on the Euphrates”, *The Times*, 16 Ocak 1920, s. 12.

³⁵ Mevlüd Muhlis'in Ramazan Salaş'ın yerine görevlendirileceği bölgeden gelen Kadri Efendi isimli muhbirin raporunda bu kararın alınmasının hemen ardından bildirilmişti; *BOA*, *DH.EUM.AYŞ*. 31/86/10, 29 Kanun-ı sani 1336.

³⁶ *Arab Bulletin*, C IV, s. 75, “Deir ez Zor Incident”, Tauber, *The Struggle for Dayr al-Zur*, s. 373-374

Musul yönünde yapılacak bir harekâtın merkezi konumuna getirilmesiydi. Bu harekât Musul'dan İngilizleri çıkarmaya yönelikti. Gelen kabile şeflerine Mevlüd Muhlis yüklü ödemeler yapıyordu. Ancak bu arada Deyrizor'daki kabile şefleri arasında anlaşmazlıklar baş gösterdi. Ramazan Salaş kendisinin Deyrizor'dan uzaklaştırılmasından sorumlu tuttuğu Mevlüd Muhlis'e karşı çok öfkeliydi. Karmaşanın büyümemesi için Ramazan Salaş'ın bölgeden uzaklaştırılması düşünüldü ve Faysal onu İbni Suud nezdinde bir görevle gönderdi³⁷. Bu arada Ramazan Salaş Salahiye'deki İngiliz ileri karakol birliklerine saldırdı. Saldırıda Türklerle iş birliği yaptığı haberleri yayılmıştı³⁸. Bu saldırıdan kısa zaman evvel Deyrizor'un Fransız işgal sahasında kalmasını hukuken netleştiren gelişmeler yaşandı. Bir komisyon aracılığı ile Suriye ve Irak arasındaki geçici sınırın belirlenmesi kararlaştırıldı. 5 Mayıs 1920'de çalışmalara başlayan komisyon Suriye ve Irak arasındaki sınırı belirledi. Buna göre Ebu Kemal ve el Kaim arasından geçen Fırat üzerinden sınır belirlendi. Arap temsilciler sınırın Vadiyi Havran'dan geçmesini talep ettiler. Bundan sonra İngiliz birlikleri iâşe ikmalıyla ilgili sıkıntılardan dolayı el Kaim kaimden çekildiler³⁹. Her ne kadar geri çekiliş İngilizlerce lojistik, ikmal konularıyla ilintili görülse de bu olay İngiliz birliklerinin zayıflığı olarak yorumlanacak bir etki yaratacaktı. Deyrizor'a yapılan harekâttan yaklaşık altı ay sonra 3 Haziran'da bir gurup Şam Arap Hükümeti görevlisi, 300 Şammar Cerba aşireti mensubu Telafer'e saldırdı. Saldırıyı yapan gurubun çoğunluğunu el Ahd el Iraki cemiyeti mensupları oluşturuyordu. Harekâtı tıpkı Deyrizor'da olduğu gibi eski Osmanlı subayı olan Cemil el Midfa'i yönetiyordu. Deyrizor operasyonundan farklı olarak Şerif Hükümetinden maddi destek aldıkları anlaşılıyordu. Aşiret üyelerinin de desteklediği saldırı sırasında İngiliz jandarma barakaları ve hükümet binaları hedef alınmıştı. Saldırı sırasında Yüzbaşı Stuart katledildi. Major Barlow ise Telafer'i saldırı sırasında terk etmek istedi. Ancak kabile şefleri ile çatışmaya girdi ve esir oldu. Esir olarak nakledilecekken kaçmaya

³⁷ Tauber, *The Struggle for Dayr al-Zur*, s. 377-378; Arnold T. Wilson, *Mesopotamia, 1917-1920: A Clash of Loyalties*, London 1931, s. 235-236.

³⁸ From our own correspondent, "Nationalist intention", *The Times*, 3 Mart 1920, s.15.

³⁹ Tauber, *The Struggle for Dayr al-Zur*, s. 377-378; Musul ile ilgili gelişmeler bu çalışmanın kapsamına dahil edilmemiştir. Zira konuya Türk tarafının bakış açısı ya da Türk-İngiliz ilişkilerini etkileyen bir faktör olarak Musul Meselesi başlı başına ayrı bir/bir kaç çalışmanın konusu olabilecek genişliktedir.

çalışırken vurularak öldürüldü. Musul'dan İngilizler Telafer'e birkaç bombalı saldırı yaptılarsa da başarı elde edemediler. Midfa'i ve diğerleri Musul'a ilerlemeye karar verdiler. el Ahd el Iraki'nin Musul şubesine de saldırı haber verildi. 8 Haziran'da Midfa'i kuvvetleri ileri harekete başladılar, Musul'a 15 km mesafede Ebu Kudur'da İngiliz ileri birlikleri ile karşılaştılar. Olaylar Deyrizor'dakine benzer biçimde gelişecekti. İsyancı birliklerle karşılaşan İngiliz Teğmen Stuart kendi emrindeki yerel görevlilerden Muhammed Ali isimli birisi tarafından vurulacaktı. Diğer bazı İngiliz görevlileri jandarma İngiliz görevlisi Çavuş Walker, katip Mr. Lawler atılan bomba ile katledilip çatıdaki Vicker Maxim silahı havaya uçurulmuştu⁴⁰. Çıkan çatışmadan el Midfa'i birlikleri püskürtüldü ve buradan Deyrizor'a çekildiler. İngilizler açısından Telafer önemliydi bunun için yerli halkın desteğini ortadan kaldırmak amacıyla şehrin yerli sivillerini evlerinden çıkarıp, evlerini yakmak ve bir daha tamirine de izin vermemekle tehdit ettiler. Bu korkuyla yerli halkın büyük çoğunluğu şehri boşaltarak kuzeye Türk yerleşim bölgesine doğru göç etmeye başladılar. 9 Haziran'da İngiliz birlikleri Telafer'e girdiler ve Telafer saldırısı ile ilgili gördükleri kişilerin evlerini yok ettiler. Özellikle saldırıda iş birliği ve desteği önemli derecede olan Abdullah Vahap Ağa'ya yakın olanların haneleri ve mülkleri tarumar edildi. Abdullah Ağa saldırıdan evvel Türkiye'ye kaçmıştı. Tauber'in tespitiyle bu saldırıda aktif rol alan Abdulhamid el Dabbuni, Cemil Halil, Muhammed Ali el Na'alband önce Deyrizor'a gelmişler, Suriye'nin Fransa tarafından işgalinden sonra da Türkiye'ye gitmişler ve burada önemli rütbelere getirilmişlerdi⁴¹.

Ramazan Salaş, Deyrizor'a yönelik hareketinden yaklaşık yedi ay sonra yeniden asker, silah, mühimmat temin ederek bir operasyona girişecekti. Temmuz 1920'de Suriye'nin Fransız kontrolüne girmesiyle buradaki el Ahd el Iraki mensubu eski subaylar oldukça güç duruma düşecekti. Tauber'in ifadesiyle *"Doğuda İngilizler, Batıda Fransızlar ve kuzeyde Türkler ve tam ortada Ramazan Salaş vardı."* Kısa zaman sonra el Ahd el Iraki'nin önerisiyle Rakka ve Cezire'nin bağımsızlığının ilan edilmesi gündeme geldi. Bunun için gerçekleştirdikleri organizasyona Türklerden de silah desteği sağlamışlardı. 1920 ortalarına ait bir yazışmada bu bölgedeki operasyonlara 10 sandık Alman cep-

⁴⁰ **The National Archives**, (Bundan sonra TNA) Foreign Office (FO) 406/44, 25 Haziran 1920, Musul Politik temsilcisi N.F. Nalder 'dan Bağdat Sivil Komiserine.

⁴¹ Tauber, **The Formation of Modern Syria and Iraq**, s. 246-258.

hanesi, 20 Rus tüfeği ve cephanesinin, sekiz sandık cephanesiyle 5 büyük çaplı mavzer, dört sandık L çaplı mavna cephanesi, 5 sandık tüfenkcik bombası 54 mermisi ile verilmişti. Aslında Tauber bu yardımların Suriye’de Fransızları meşgul etmek olarak yorumlarken bu tespit tam anlamıyla yanlış değildi ancak bir diğer motivasyon belgenin devamında açıkça belirtildiği üzere “ilk fırsatta Musul’un istilası” idi⁴². Suriye’de 1920’de patlak veren büyük isyan bu çabaların doruk noktası olacaktı⁴³.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Deyrizor ve Telafer bağlamında Türk-Suriye ve Irak sınırlarında iletişimin oldukça karmaşık yapısı görülebilmektedir. Deyrizor ve Telafer’de hareketi gerçekleştiren, İngiliz birliklerinin otoritesini ve hakimiyetini sarsan kişi ve organizasyonlar Türk tarafı ile iletişim halindeydi. Bu iletişimin kökleri I. Dünya Savaşı’nın olumsuz etkisinin evveline, savaşın oluşturduğu şartlara ve savaş sonrası düzenlemelerine bağlı olarak şekillendi. Sınır geçişkenliği açısından ilk tespit oluşan sınırın aşiretlerle ilgili bir hat çizmesinin uygulamadaki güçlükleriyle ilgiliydi. Bir diğer neden ise Suriye ve Irak’taki işgal karşıtı hareketlerin izalesi Türk milli mücadelesi tarafından çok arzulanıyordu. Bu sayede Anadolu’daki harekate alan açılmak istenmişti. Reel politik açılarından da Mustafa Kemal’in Milli Mücadele sırasında uyguladığı Türk dış politikasının temelinde tam bağımsızlığın temini vardı. Türk sınırında güçlü Fransız veya İngiliz işgal bölgeleri yerine ortak tarihi geçmişe sahip toplulukların bağımsızlığını temine teşvik ve yardım edilmesi çok anlaşılabilir bir gerekçeydi. Sınırdaki hareketlilik ve geçişkenlik devam etti. İşgalin ardından Suriye ve Irak’ta patlak verecek ayaklanmalar Türklerle ilintili görülmeye devam edecekti⁴⁴. Savaşın siyasi, ekonomik kaygılarla oluşturduğu sınırların imparatorluktan ulus devletlere dönüşürken nasıl dönüştüğü ve beşeri unsurların sınır kavramına kolaylıkla adapte olmadığı görülmektedir. Bu sürecin farklı gelişmeler bağlamında yaşanmaya devam edildiği anlaşılmaktadır.

⁴² ATASE, İSH 763/65a, 18/8/1336. (18 Ekim 1920).

⁴³ Amal Vinogradov, “The 1920 Revolt in Iraq Reconsidered”, *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 3, No. 2 (Apr. 1972), pp.123-139.

⁴⁴ 1920 ortalarında Revandiz ve Zebar’da İngilizlere karşı esaslı ayaklanma yaşanmıştı. Revandiz’deki çarpışmalarda İngilizler burayı bırakmak zorunda kalmıştı. ATASE, İSH 956/158, 8 Eylül 1336 (1920). Qassam Kh. Al-Jumaili, *Irak ve Kemalizm Hareketi (1919-1923)*, (Düzenleyerek Yay. Haz. İzzet Öztoprak), Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1999.

KAYNAKÇA**Arşivler****Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Dairesi Arşivi (ATASE-ANKARA)**

İSH 30/34, 30/44, 201/130, 48/66. 204/102, 763/65a, 956/158.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA-İSTANBUL)

DH.ŞFR. 451/114, DH.EUM.AYŞ. 31/86/3, DH.EUM.AYŞ. 31/86/10,
DH.KMS, 57/2, 43-45.

Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE-ANKARA)

28/83.

British Library (LONDON)

IOR/L/PS/10/658/0792

The National Archives, (TNA- LONDON)

FO 406/44, 25 Haziran 1920

Diğer Kaynaklar

“Advance in Syria”, **The Times**, 1 Şubat 1921.

“Arab Rebel Forces are being Dispersed”, **The Christian Science Monitor**,
1 Ocak 1920.

“Dancers of Delay. Middle East clouds”, **The Times of India**, 16 Şubat 1920.

“Deir-ez-Zor Raid”, **The Times**, 22 Aralık 1919.

“Deir-ez-Zor Raid”, **The Times**, 22 Aralık 1919.

“Mesopotamia. Arab force Dispersed”, **The Scotsman**, 1 Ocak 1920, “Mesopotamia Quiet. Failure of Arab Invasion”, **The Manchester Guardian**,
1 Ocak 1920.

“More Trouble on the Euphrates”, **The Times**, 16 Ocak 1920.

“Raid by Tribesman in Mesopotamia. British Official Imprisoned”, **The Times**,
16 Aralık 1919, p. 14.

Arab Bulletin, C IV, s. 75, “Deir ez Zor Incident”.

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, S 118, Temmuz 2004, Genelkurmay Başkanlığı Yay., Ankara 2004.

Atatürk, Mustafa Kemal, **Nutuk**, TTK Yay., Ankara.

Barr, James, **Kırmızı Çizgi, Paylaşılmayan Toprakların Yakın Tarihi**, (Çev. Ekin Can Göksoy), Pegasus Yay., İstanbul 2016.

Bell, Gertrude, **Gertrude Bell, Review of the Civil Administration of Mesopotamia**, London 1920.

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Irak- İran Cephesi, C 3, 1. Kısım, Genelkurmay Basım Evi, Ankara 1979.

Bostan, İdris, “Deyrizor”, **DİA**, C 9, İstanbul 1994, s.268-269.

Bostan, İdris, “Zor Sancağı’nın İmâr ve Islahı ile Alakâlı üç Layiha”, **Osmanlı Araştırmaları**, VI, İstanbul 1986.

British Documents on Foreign Affairs: Reports and Papers from the Foreign Office Confidential Pirint, (Ed.Robin Bidwell), Part II, Series B, Turkey, Iran and the Middle East, University Publication of America.

From our own correspondent, “Nationalist intention”, **The Times**, 3 Mart 1920.

Gelvin, James L., **Divided Loyalties: Nationalism and Mass Politics in Syria at the Close of Empire**, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London, 1998.

Kaymaz, İhsan Şerif, **Musul Sorunu Emperyalizm ve Kürtler**, Kaynak Yay., İstanbul 2014.

Khoury, Philip S., **Syria and the French Mandate. The Politics of Arab Nationalism 1920-1945**, Princeton, New Jersey ve London, 1987.

“Mesopotamia Raiders. Emir Feisal’s Promise of Punishment”, **The Manchester Guardian**, 2 Ocak 1920.

Provence, Michael, **The Last Ottoman Generation and the Making of the Modern Middle East**, Cambridge University Press, Cambridge 2017.

- Qassam Kh. Al-Jumaily, **Irak ve Kemalizm Hareketi (1919-1923)**, (Düzenleyerek Yay. Haz. İzzet Öztoprak), Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1999.
- Polat, Gülsüm, “Ali İhsan Sabis Paşa”, **Eİ3**, 2015-2, ss. 24-27.
- Rothwell, V.H., “Mesopotamia in British War Aims 1914-1918”, **The Historical Journal**, Vol. 13, No. 2 (Jun., 1970), s. 273-294.
- Sonyel, Selahi, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, Mondros Bırakışmasından Büyük Millet Meclisi’nin Açılışına Kadar**, C I, 4. Baskı, TTK Yay., Ankara 2014.
- Tauber, Eliezer, “The Struggle for Dayr al-Zur: The Determination of Borders between Syria and Iraq”, **International Journal of Middle East Studies**, Vol. 23, No. 3, (Aug. 1991), s. 361-385
- Tauber, Eliezer, “Syrian and Iraqi Nationalist Attitudes to the Kemalist and Bolshevik Movements”, **Middle Eastern Studies**, Vol. 30, No. 4 (Oct., 1994), s. 896-915.
- Tauber, Eliezer, **The Arab Movements in World War I**, Frank Cass, London 1993.
- Tauber, Eliezer, **The Emergence of the Arab Movements**, Frank Cass, London 1993.
- Tauber, Eliezer, **The Formation of Modern Syria and Iraq**, Frank Cass, London 1995.
- TBMM Gizli Celse Zabıtları**, C 1, Devre 1, İçtima 1.
- Umar, Ömer Osman, **Türkiye-Suriye İlişkileri (1918-1940)**, Fırat Üniversitesi Yay., Elazığ 2003.
- Vinogradov, Amal, “The 1920 Revolt in Iraq Reconsidered”, **International Journal of Middle East Studies**, Vol. 3, No. 2 (Apr. 1972), pp.123-139.
- Wilson, Arnold T, **Mesopotamia, 1917-1920: A Clash of Loyalties**, London 1931.
- Yavuz, Bige, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri, Fransız Arşiv Belgeleri Açısından (1919-1922)**, Ankara 1994.

MÜTARAKE DÖNEMİ TRABZON ERMENİ TEHCİRİ DAVASI'NDA ŞAHİTLER VE ŞAHİTLİK

Nejdet BİLGİ*

ÖZET

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla birlikte gündeme gelen konulardan birisi Ermeni tehciridir. Konu, savaş yıllarında çıkarılan bir kanunla, Ermenilerin zorunlu göç ve iskana tabi tutulması sürecinde meydana geldiği iddia edilen olumsuzluklardır. Bu olumsuzluklar savaş yıllarında yargı ve cezalandırma konusu olmuştur. Ama İtilaf Devletleri bunları yeterli görmediler. Bu nedenle konu, Mütarekenin imzalanmasından kısa bir süre sonra yeniden gündeme geldi. Osmanlı Hükümeti tarafından, zorunlu göç ve iskanda görev alanların yargılanmaları için olağanüstü mahkemeler kuruldu. Sıkıyönetim mahkemeleri olarak tanımlanabilecek bu mahkemelerin en ünlüsü, İstanbul'daki Divan-ı Harb-i Örfi idi. Bu mahkemenin gördüğü ve sonuçlandırdığı ilk dava Yozgat Tehciri Davası'ydı. Mahkemenin gördüğü ikinci önemli dava, Trabzon Tehciri Davası oldu. Özellikle bu iki davanın şahitleri ve şahitlikleri de dikkat çekti. Nitekim, şahitler ve şahitlikler Yozgat Tehciri Davası'nda belirleyici oldular. Benzer bir durum da Trabzon Tehciri Davası'nda görülmektedir. Davanın çok ünlü şahitleri yanında, şahitliği şüpheli olanları da bulunmaktadır. Yargılama, 26 Mart 1919 Çarşamba günü İstanbul'da başlamıştır. Dava'nın yirminci ve son duruşması 17 Mayıs 1919'da gerçekleşmiştir. Mahkeme kararını 29 Mayıs 1919'da açıklamıştır. Dolayısıyla yargılama, yaklaşık iki ay sürmüştür. Dava'nın resmi tutanakları henüz günyüzüne çıkmamıştır. Gayri resmi tutanaklar ise basında yer almaktadır. Şahitlerin tespiti de bu gayri resmi tutanaklar üzerindeki incelemeyle belirlenebilmiştir. Dönemin İstanbul gazetelerinin mahkeme safahatını ayrıntılı aktarmış olması, bu tespiti imkân tanımaktadır. İnceleme mahkeme safahatına en ayrıntılı olarak yer veren gazete koleksiyonları üzerinde yapılmıştır. Trabzon Davası'nın 2'si firari, toplam 9 sanığı vardır. Gazetelerde yer alan mahkeme süreci ile ilgili haberlerdeki bilgilere göre, toplam 52 kişi şahit olarak dinlenmiştir. Bunlardan 5'inin şahitliği geçersiz sayılmıştır. Dolayısıyla şahit sayısı 47'ye düşmüştür. Bu 47 şahitten 34'ü Müslüman 13'ü

* Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi Tarih Bölümü, nejdet.bilgi@gmail.com

Gayrimüslim'dir. 47 şahitten 21'i sanıklar hakkında olumlu ifade vermiştir. Şahitlerin 26'sı, az veya çok sanıklar hakkında olumsuz ifade vermiştir. Mahkemenin sanıklar hakkında verdiği kararda, olumlu ifadelerin daha etkili olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Filistin, Manda, Siyonizm, Ulusal Yurt, Herbert Samuel.

WITNESSES AND WITNESSING IN THE ARMENIAN FORCED MIGRATION CASE IN TRABZON DURING THE ARMISTICE PERIOD

ABSTRACT

With the signing of the Armistice of Mudros, one of the issues that was on the agenda is the relocation of the Armenians. The issue is the alleged difficulties faced by the Armenians in the process of subjecting Armenians to forced migration and placement with a law adopted in the war years. These difficulties were the subject of judgement and punishment during the war. But the Entente States have not seen them enough. For this reason, the matter was brought to the agenda shortly after the signing of the Armistice. Extraordinary courts were set up by the Ottoman government for the prosecution of those responsible for forced migration and resettlement. The most famous of these courts, which could be defined as martial law courts, was Divan-ı Harb-i Örfi in Istanbul. The first case that this court saw and concluded was the Yozgat Forced Migration Case. The second important case the court sees is the Trabzon Forced Migration Case. In particular, the witnesses of these two cases gathered their attention. Indeed, witnesses were decisive in the Yozgat Forced Migration Case. A similar situation is seen in the Trabzon Forced Migration Case. In addition to the well-known witnesses of the case, there are conflicting accounts as to who actually witnessed the event. The trial began on Wednesday, March 26, 1919 in Istanbul. The twentieth and final hearing of the case occurred on May 17, 1919. The court announced its decision on May 29, 1919. So the proceedings lasted about two months. The official minutes of the case have not yet appeared. Informal minutes are in the newspapers. The detection of the witnesses can also be determined by examining these informal minutes. The Istanbul newspapers of those years detail the case thoroughly. This allows the detection of witnesses. The review was conducted on newspaper collections, which provide the most detailed coverage of the court. The Trabzon case has a total of 9 defendants, two of which are fugitives. A total of 52 people were heard as witnesses, according to the news reports on the court proceedings in the newspapers. The testimony of the 5 of these was deemed invalid. Therefore, the number of witnesses reduced to 47. Of these 47 witnesses, 34 were Muslims and 13 were non-Muslims. Twenty-one of the 47 witnesses gave positive statements about the defendants. 26 witnesses gave negative statements about more or less the defendants. It can be said that positive expressions are more effective in the decision of the court about the defendants.

Keywords: Armenian Forced Migration, Forced Migration Trials, Trabzon Forced Migration, Witness, Judgment.

GİRİŞ

Trabzon I. Dünya Savaşı yıllarında Trabzon, Lazistan ve Gümüşhane olmak üzere üç sancaktan oluşan bir vilayetti. Trabzon sancağına bağlı 10 kaza bulunuyordu. Bunlar: Trabzon Merkez, Ordu, Of, Akçaabat, Tirebolu, Sürmene, Giresun, Görele, Vakfıkebir ve Maçka kazaları idi. Lazistan (Rize) sancağı üç kazadan oluşuyordu: Lazistan, Atina ve Hopa. Gümüşhane sancağı ise 4 kazadan oluşuyordu: Gümüşhane, Torul, Şiran, Kelkit. Özetle Trabzon vilayeti 3 sancak ve bunlara bağlı 17 kazadan oluşmaktaydı. Vilayetin toplam nüfusu savaşın başladığı 1914 yılında 1.123.046 idi. Bunun 921.128'i Müslüman, 161.574'ü Rum, 40.237'si Ermeni, 99'u Ecnebi, 9'u Yahudi idi¹. Genelkurmay ATASE belgelerine göre, 40.237 kişilik Ermeni nüfusun 34.500'ü sicile kayıtlıdır ve bu nüfusun 28.000'i Gümüşhane yoluyla Zor ve Musul'a sevk edilmişlerdir. Aynı belgede geriye kalan nüfusun çarpışmalarda öldüğü belirtilmektedir².

Mütareke döneminde İstanbul'da kurulan ve faaliyette bulunan Divan-ı Harb-i Örfi (DHÖ), 26 Mart 1919 Çarşamba günü, Yozgat Tehciri Davası'nın sonlarına yaklaşırken, ikinci olarak Trabzon Tehciri Davası'nı da görmeye başladı. Ferik Mustafa Nazım Paşa başkanlığındaki mahkemenin üyeleri Mirliva Zeki Paşa, Mirliva Mustafa Paşa, Mirliva Ali Nazım Paşa ve Miralay Recep Ferdi Beylerdir³. Mahkemenin savcılık makamında şu isimler bulunmuştur: Müddei-i Umumi Haralambos Efendi,⁴ Müddei-i Umumi Başmuavini Talat Bey,⁵ Müddei-i Umumi Muavini Reşad Bey,⁶ Müddei-i Umumi Muavini Sa-

¹ **Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918**, C I, Ankara 2005, s. 609, 631, 689. Protestan nüfusun tamamı Ermeni olmayabilir.

² **Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918**, C I, s. 439, 445, 454. Trabzon vilayetinde sevke tabi tutulan 34.500 kişilik Ermeni nüfusun önemli kısmı Trabzon Merkez Kazası (14.409) ile Ordu Kazası'nda (12.084) bulunmaktaydı. Dadrian vilayetteki toplam Ermeni nüfusunun 55-60.000 olduğunu kaynak belirtmeksizin iddia ediyor. Vahakn N. Dadrian, Ermeni Soykırımında Kurumsal Roller Toplu Makaleler, Kitap I, İstanbul 2004, s. 200.

³ Vahakn N. Dadrian - Taner Akçam, "**Tehcir ve Taktik**" **Divan-ı Harb-i Örfi Zabıtları İttihad ve Terakki'nin Yargılanması 1919-1922**, İstanbul 2008, s. 705.

⁴ **İstiklal**, 27 Mart 1335/1919; **Yeni Gazete**, 27 Mart 1335/1919.

⁵ **Hadisat**, 13 Nisan 1335/1919.

⁶ **İstiklal**, 14, 20 Nisan 1335/1919.

kıb Bey,⁷ Müddei-i Umumi Muavini Feridun Bey⁸ ve Heyet-i Tahkikiye'den Cevad Bey.⁹ Yani 6 kişilik bir savcılar heyeti söz konusudur¹⁰.

Mahkemede sanık olarak hazır bulunan isimler şunlardır: 1-Acente Mustafa Nuri Efendi, 2-Trabzon Rüsûmat Müdürü Mehmed Ali Bey, 3-Merkez-i Umûmî Azası Yusuf Rıza Bey, 4-Trabzon Polis Müdürü Nuri Bey, 5-Jandarma Müfettiş Muavini Kaymakam Talat Bey, 6-Trabzon Vilayeti Sıhhiye Müdürü Dr. Ali Sâib Bey, 7-Trabzon'da Otelci Niyazi Efendi. Davanın 8. sanığı, Trabzon Eski Valisi Cemal Azmi Bey fırrarda olduğundan, belirtilen süre zarfında da gelmediğinden, mahkeme heyeti gıyabında yargılamasına karar vermiştir¹¹. Davanın savcısı, 19 Nisan 1919'daki on üçüncü duruşmada, İttihad ve Terakki Murahhası Nail Bey'in de zanlılara dahil edilmesini talep etmiş ve mahkeme de kabul etmiştir¹². Böylece, davanın 9. sanığı, gıyabında yargılanan Nail Bey olmuştur. 5 Mayıs 1919'daki on altıncı duruşmada, Rıza Bey'in davası İttihatçı liderlerle görüldüğünden, ayrılmasına karar verilmiştir¹³. Savcılık makamı, 15 Mayıs'taki duruşmada, Trabzon İttihad ve Terakki Kâtib-i Mesulü Nail Bey'i de gıyabında yargılanmak üzere, yeniden davaya dahil etmiştir¹⁴. Davanın sonunda verilen kararda, Cemal Azmi ve Nail Beyler gıyaben idam cezasına, Mehmed Ali, Mustafa ve Nuri Beyler bir ile on yıl arasında değişen çeşitli cezalara çarptırılmışlardır. Talat ve Niyazi Beyler beraat ederken, Dr. Ali Saib Bey'in davasının ayrılarak sürmesine karar verilmiştir¹⁵. Tehcir sıra-

⁷ **İstiklal**, 1 Mayıs 1335/1919.

⁸ **İstiklal**, 6 Mayıs 1335/1919.

⁹ **İstiklal**, 30 Mart 1335/1919.

¹⁰ Konunun ele alındığı bir çalışmada, savcılık heyetinde Sakıb Bey yerine, Kudretullah Bey'in adı verilmektedir. Ferudun Ata, **İşgal İstanbul'unda Tehcir Yargılamaları**, Ankara 2011, s. 176.

¹¹ **İstiklal**, 27 Mart 1335/1919; **Yeni Gazete**, 27 Mart 1335/1919.

¹² **İstiklal**, 20 Nisan 1335/1919; **Yeni Gazete**, 20 Nisan 1335/1919; **Memleket**, 20 Nisan 1335/1919.

¹³ **İstiklal**, 6 Mayıs 1335/1919; **Hadisat**, 6 Mayıs 1335/1919; **Alemdar**, 6 Mayıs 1335/1919. Ata, a.g.e., s. 167'de, gıyabında yargılanan iki sanığa ilaveten, isim ve kaynak belirtmeksizin "bazı arkadaşları" nı da eklemektedir.

¹⁴ **Alemdar**, 16 Mayıs 1335/1919; **Zaman**, 16 Mayıs 1335/1919; **Yeni Gazete**, 16 Mayıs 1335/1919; **İstiklal**, 16 Mayıs 1335/1919.

¹⁵ **İstiklal**, 2 Haziran 1335/1919; **Zaman**, 2 Haziran 1335/1919; **Hadisat**, 2 Haziran 1335/1919; **Takvim-i Vakayi (TV)**, 1 Haziran 1335; Dadrian-Akçam, a.g.e., s. 709-710. Davanın kararında dikkat çeken husus, 1 Haziran'da **TV**'de yayımlanan metinle 2 Haziran'da gazetelerde

sında Trabzon'da bulunmadığı yargılama sürecinde ortaya çıkan Yusuf Rıza Bey'den kararda hiç söz edilmemektedir. Ayrıca belirtmek gerekir ki, Yusuf Rıza Bey'in adı ne başka bir davada, ne de Malta sürgünleri arasında yer almaktadır¹⁶.

Mahkemede zanlıların avukatları olarak Şefkati, Kuddusi, Salahaddin, Ali Galib ve Mahkeme-i Temyiz Reis-i Evvel-i sâbıkı Osman Beyler bulundular¹⁷.

Trabzon tehciri davası, 20 duruşmada tamamlandı¹⁸. İkinci duruşmadan başlayarak 17 duruşmada şahitler dinlendi. Şahit olarak 52 kişi dinlendi. 19. duruşmada savcı iddianamesini okudu. 17 Mayıs 1919'da yapılan 20. duruşmada savunmalar yapıldı. Karar ise 29 Mayıs 1919'da açıklandı ve 1 Haziran 1919'da Takvim-i Vakayi'de yayımlandı. Gerekçeli karar ise, 2 Haziran 1919 tarihli gazetelerde yayımlandı.

DHÖ'nün - İttihat ve Terakki liderlerinin yargılandığı dava hariç- diğer davalarında olduğu gibi, bu davanın da resmi tutanakları henüz zuhur etmemiştir. Dolayısıyla, mahkeme safahatıyla ilgili bilgiler, dönemin gazetelerinden derlenebilmektedir. Özellikle ilk iki davanın (Yozgat ve Trabzon) gazetelerdeki anlatımı, adeta davanın gayri resmi tutanakları sayılabilecek derecededir. Bazı gazeteler, duruşmalara çok ayrıntılı yer verirken, bazıları özetle yetinmektedirler. Bu konu incelenirken, başvuru gazetelerin duruşmalara en ayrıntılı yer verenleri tercih edilmiştir. Gazetelerdeki metinlerde karşılaşılan en önemli sorun, Gayrimüslim şahit isimlerinin farklı yazılışlarıdır. Olabildiğince fazla karşılaştırma yaparak veya farklı okunuşları vererek sorun aşılma çalışılmıştır.

Davanın Zemini

Bilindiği üzere, DHÖ'ler Mütareke dönemine damgasını vurmuş, özel mahkemelerdir. Özellikle Ermeni tehciri ile ilgili yargılama ve kararlarıyla

yayımlanan metnin aynı olmamasıdır. **TV**'deki metin sadece isimleri, hangi kanunun hangi maddesine göre ceza veya beraat aldıklarını belirten kısa bir metindir. Gazetelerdeki metin ise gerekçeli daha uzun bir metindir. Ayrıca Ali Saib Bey'le ilgili durum da **TV**'deki metinde yer almamaktadır.

¹⁶ Ata, a.g.e., Tablo 2.

¹⁷ **İstiklal**, 27 Mart 1335/1919; **Zaman**, 27 Mart 1335/1919.

¹⁸ Dadrian davanın başlangıç ve bitiş tarihlerini doğru vermekle beraber, duruşma sayısını 12 olarak vermektedir. Dadrian, **Ermeni Soykırımında**, s. 297.

dikkat çekmişlerdir. Mahkemenin gördüğü ilk dava, Yozgat tehciri davasıdır. 8 Nisan 1919'da Yozgat Mutasarrıf Vekili Kemal Bey için verdiği idam kararı, 10 Nisan'da uygulanmış ve mahkeme ülke gündeminde önemli yer işgal etmiştir¹⁹. Yozgat davasının sonlarına doğru başlayan Trabzon tehciri davası da, özellikle ünlü şahitleri ve şahitlerin ifadeleri dolayısıyla mahkemeyi, gündemin ilk sıralarında tutmuştur²⁰. Fakat, Trabzon davasının sonlarına doğru, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali bağlamında oluşan yeni gündem, mahkemenin giderek gündemin alt sıralarına düşmesine neden olmuştur. Nitekim, Trabzon tehciri davasının kararı, İzmir'in işgaliyle ilgili gündemin gölgesinde kaldı. Mahkemenin bu davada, -firari sanıklar hariç- idam kararı vermemesi ve dolayısıyla Yozgat davası gibi gündemi sarsıcı bir uygulama ile sonuçlanmaması da bunda etkili oldu.

Mütareke döneminde, siyasi alanın adli mekanizma üzerinde kurduğu etki ile işleyen mahkemenin, yargılama süreci ve özellikle kararlarıyla, içte İttihatçıları cezalandırma, dışta da galip devletleri tatmin etme mekanizmasına dönüştüğü söylenebilir. Dolayısıyla, mahkemenin bir bakıma kurban siyasetinin aracı haline geldiği, siyasal oç alma ve diplomatik ödün verme işlevi gördüğü iddia edilebilir. Yozgat davasında işleyen ve beklentiye uygun sonuç üreten bu mekanizmanın, Trabzon davasında istenilen seviyede gerçekleşmediği söylenebilir. Genel olarak, İttihat ve Terakki muhaliflerinin mahkemeyi ağır işlemekle suçlamaları ve İtilaf Devletleri temsilcilerinin de cezalandırmaları yetersiz görmeleri bunu göstermektedir²¹.

Mahkemenin sürdüğü zemine ilişkin, şüphesiz başka şeyler de söylenebilir. Mütareke döneminin her türden sorun ürettiği ortam için, bu mümkündür. Ancak, gündemin öncelikleri ve siyasi atmosferin daha belirleyici olduğunu vurgulamak ve bu sürecin davanın seyrine etkide bulunduğunu söylemek gerekir.

Şahitlere İlişkin Veriler

26 Mart 1919 tarihinde başlayan ve 17 Mayıs 1919'da yirminci ve son duruşması yapılan davanın kararı, 29 Mayıs 1919'da verilmiş ve karar, 1 Ha-

¹⁹ Nejdet Bilgi, **Ermeni Tehciri ve Boğazlıyan Kaymakamı Mehmed Kemal Bey'in Yargılanması**, Ankara 1999, ss. 169-183.

²⁰ Trabzon davası hakkında bk.: Zeynep Tüfekçi, **Trabzon ve Çevresinde Yapılan Ermeni Tehciri ve Yargılamalar**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2001, ss. 108-146; Ata, **a.g.e.**, ss. 174-185.

²¹ Bilgi, **Ermeni Tehciri**, ss. 169-183; Ata, **a.g.e.**, s. 118-119.

ziran 1919'da Takvim-i Vakayi'de yayımlanmıştır. Yaklaşık iki ay süren yargılama sürecinde, 52 kişinin ifadesine başvurulmuştur. Bu 52 kişiden 3'ünün aynı zamanda müddei-i şahsi, yani kişisel davacı olmaları nedeniyle, şahitliklerine itiraz edilmişse de, mahkeme, izhar-ı hak için, yani bilgi için dinlenmesine karar vermiştir. Davada dinlenen iki şahidin ise, konuyla ilgili bilgileri olmadığı anlaşılmıştır. Dolayısıyla şahit sayısı 47'ye inmiştir. Bu 47 şahidin 34'ü Müslim, 13'ü Gayrimüslim'dir.

İfadeler incelendiğinde, 34 Müslüman şahitten 19'unun sanıklar lehine, 13'ünün hem lehte hem aleyhte, 2'sinin de aleyhte sayılabilecek ifade verdikleri anlaşılmaktadır. 13 Gayrimüslim şahidin 9'u aleyhte, 2'si lehte ve 2'si de hem lehte hem aleyhte ifade verdikleri söylenebilir. Toplam 47 şahitten 21'inin sanıklar lehinde ifade verdikleri, 26'sının ise, kısmen veya tamamen aleyhte şahitlik yaptıkları söylenebilir.

Bu davanın şahitleri arasında, önemli bazı isimlerin de yer alması dikkat çekmektedir. Bunlardan birisi, I. Dünya Savaşı'nda Şark Ordular Grubu ve III. Ordu Kumandanlığı'nda bulunan Ferik Vehib Paşa'dır. Vehib Paşa davanın görüldüğü sırada başka bir davadan tutuklu bulunmaktadır. Şahit olarak bilgisine başvuru Paşa'nın bildiklerini yazılı olarak mahkemeye sunması ve duruşmalara katılmaması dikkat çekmektedir. Ancak bu duruma ilişkin dönemin basınında bir izah da yapılmamaktadır. Davanın bir diğer ünlü şahidi, dönemin Bahriye Nazırı Ahmed Avni Paşa'dır. Şahit olarak önce yazılı ifade sunan Paşa, ifadelerinin tartışma yaratması üzerine, mahkeme huzuruna gelerek bildiklerini söylemiştir. Üçüncü ünlü şahit, tehcir döneminin Erzurum Valisi Tahsin Bey, dördüncü ünlü şahit Trabzon Mebusu Naci Bey ve beşinci ünlü şahit ise, Van Eski Valisi Nazım Bey'dir. Üçü de mahkeme huzurunda ifade vermişlerdir.

İddia ve Karar Metinlerine Yansıyanlar

Davanın on dokuzuncu duruşmasında, savcı yardımcılarında Feridun Bey iddianameyi okumuştur. Savcı yardımcısı iddianamede, Trabzon vilayeti merkezi ile bağlı köylerinde uygulanan tehcir sırasında, Ermenilerden bir kısmının Değirmendere taraflarında katledildiğini, bazı çocuk ve kadınların kayıklara bindirilerek açıkta denize atılarak boğulduklarını, bir kısmının hastahane zehirlendiğini ve ayrıca tehcir edilenlerin malları, paraları ve mü-

cevheratının yağmalandığını iddia etti. İnsanlığın nefretle anacağı suçlarla itham edilen, firari Trabzon eski valisi Cemal Azmi ve Murahhas Nail Beyler ile, mahkemede hazır bulunan Mehmed Ali, Mustafa, Niyazi, Nuri ve diğer arkadaşlarının suçlara katılma derecesine göre cezalandırılmaları istenmiştir. Savcı yardımcısı, “*icra kılınan tahkikat ve esna-yı muhakemede istima olunan şühûdun ve birçok kesanın müdellel ihbaratı Vehib Paşa'nın evrak meyanında mahfuz raporlarından*” varılan sonuca göre, Vali Cemal Azmi ve Murahhas Nail Beylerin idamla; Niyazi, Mustafa, Nuri, Mehmed Ali ve Doktor Sâib Beylerin asli faillere yardımlarından dolayı, 15 yıl kürek cezasıyla cezalandırılmalarını; Talat Bey'in işlenen suçlarla ilişkisinin şahit ve delilleri bulunmadığından beraatine karar verilmesini talep etmiştir²². Savcı yardımcısının iddianamesine göre, talep edilen cezalar ve beraatler için gösterilen dört dayanaktan ikisi, mahkemede dinlenen şahitler ve birçok kişinin kanıtlı ihbarıdır.

Mahkeme, 29 Mayıs 1919 tarihinde kararını vererek, tutuklulara bildirmiştir. 1 Haziran 1919'da Takvim-i Vakayi'de yayımlanan karara göre, Trabzon Valisi Cemal Azmi ve Trabzon İttihad ve Terakki Katib-i Mesulü Nail Beyler idam, Rüşumat Müdürü Mehmed Ali Efendi 10 yıl kürek, Acente Mustafa ve Polis Müdürü Nuri Efendiler birer yıl hapis cezasına çarptırılmış, Kaymakam Talat Bey ve Niyazi Efendi ise beraat etmişlerdir²³. 2 Haziran 1919'da gazetelerde yayımlanan gerekçeli kararda da, Dr. Ali Saib Bey'in davasının ayrılmasına karar verildiği belirtilmiştir. Gerekçeli karar metninde, “*muhakemat safahatından nümayan olmuş ve cümlemizce kanaat husule gelmiştir*” denildikten sonra, verilen cezalar belirtilmiştir²⁴. Bu da, yargılama sürecinde mahkeme huzurunda şahit veya iddiacı olarak dinlenen 52 kişinin söylediklerinin kararda belirleyici olduğu anlamına gelmektedir.

Savunmalarda Şahitlikler

Şahitlerin büyük ölçüde Ermenice gazetelerde yayımlananları kendi görmüş veya duymuş gibi anlattıkları ve bu anlatılanların da kararlarda etkili olduğu anlaşılmaktadır. Avukat Osman Bey'in Acente Mustafa hakkında

²² **İstiklal**, 16 Mayıs 1335/1919.

²³ **Takvim-i Vakayi**, 1 Haziran 1335, Numro 3563.

²⁴ **Hadisat**, 2 Haziran 1335/1919; **Zaman**, 2 Haziran 1335/1919.

yaptığı savunmada, müvekkili hakkında önce Nurkiyanık gazetesinde iftira niteliğinde haber yayımlandığını, mahkemede bunların yalan olduğunun kesinleşmesinden sonra, birtakım davacıların ortaya çıkarak benzer suçlamalarla bu yargılamaya yol açtıklarını ve aynı iddiacıların, kanuna aykırı olarak şahit gibi dinlendiklerini, Mustafa Efendi aleyhinde şahitlik yapanların, gördüklerini değil işittiklerini anlattıklarını söylemiştir. Bu çerçevede Madam Satinik'in, Madam Arusyan'ın, Madam Siranuş'un, Madam Dikranohi'nin ve diğerlerinin anlattıklarının, duyuma dayandığı için hukuki bir değeri bulunmamaktadır. Mehmed Ali Efendi'nin, Madam Arslanyan'ın mücevherleriyle ilgili iddialarını önce gördüğünü söyleyerek dile getirirken, sonra başkasından naklettiğini söylediğini, Mustafa Efendi'nin İsviçre'ye gittiği iddiasının da, bir ay öncesine kadar oradan kimsenin gelmediğinin tespit edilmesiyle ortadan kalktığını söylemiştir²⁵. Mustafa Efendi'nin diğer avukatı Şefkati Bey, bazı şahitlerin valiye yakınlığını dile getirerek, tehcirle ilgili olumsuzluklara Mustafa Efendi'nin de ortak olduğu iddiasını eleştirerek, valiye yakınlığın fiillere ortaklık anlamına gelemeyeceğini söylemiştir. Savunma şahidi olarak dinlenmesini istedikleri önemli isimlerin davet edilmediğini söyledikten sonra, inceleme heyetine sundukları belgelerin de kaybolduğunu dile getirmiştir. Savcılığın iddianamesinde, şahitlerin tutarsız sözlerine yer vermesini ise şöyle eleştirmiştir: “*Kendileri bu davanın ancak birkaç celsesinde buldukları için esna-yı muhakemede cereyan eden birçok ahvale vakıf değillerdir. Şahitlerin ekseriya bocaladıklarından ve bazan kurulmuş saat gibi işlediklerinden, bazılarının renkden renge girdiğinden ve şahidin zat ve şahadetinin husule getirdiği tesirden malûmatdar değillerdir. Bu halet-i ruhiye bittabi' zabt-ı davada da mevcut olamaz. Bunlar his ve dimağda intibaatı terk ederler. Lâkin gerek iddia ve müdafaa ve gerek ittihaz-ı kararda haiz-i tesir-i küllidirler.*”²⁶

Avukat Kuddusi Bey, Niyazi Bey'le ilgili savunmasında, Niyazi Bey'in tehcir sırasında Trabzon'da bulunmadığını, İstanbul'a mayın taşıdığını, buna rağmen Madmazel Satinik'in kendisi ve 7 yaşındaki kardeşinin Niyazi Bey tarafından denize atıldığını iddia ettiğini, bunun doğru olmadığını mahkeme huzurunda ortaya çıktığını, Lütfi Bey ve Paşazade Hüseyin Beylerin, emval-i

²⁵ **İstiklal**, 20 Mayıs 1335/1919.

²⁶ **İstiklal**, 18 Mayıs 1335/1919; **Vakit**, 18 Mayıs 1335/1919.

metrukeden dükkan aldı suçlamalarının da kanuni olmadığını, herkes gibi Ni-yazi Bey'in de satın alma hakkı olduğunu söylemiştir²⁷.

Talat ve Nuri Beylerin avukatı Galib Bey yaptığı savunmada, bir kişinin şahit olabilmesinin bizzat fiilin kişi tarafından görülmüş olması ve kişinin de sözüne güvenilir olması gerektiğini söylemiştir. Talat Bey'in tutuklanmasına Nevaret, Sofi, Tahmasyan, Filomen isimli kadınların verdikleri ifadelerin sebep olduğunu, Nevaret'in mahkemede Talat Bey aleyhine hiçbir bilgi vermediğini, hatta tanıyıp tanımadığının bile meçhul kaldığını, hatta sorgudaki ifadesinden farklı konuştuğunu söylemiştir. Filomen sorguda belirsiz şeyler söylerken, duruşmada Talat Bey'in kendisine bir faydası dokunmadığından söz etmiştir. Siranuş ise çocukları denize atma emrini verenler arasında Talat Bey'i de anmışsa da, mahkeme huzurunda tanımadığını söylemiştir. Arusyan da çocukları denize atanlar arasında olduğunu söylemiş, fakat mahkeme huzurunda herhangi bir suçlamada bulunmamıştır. Dolayısıyla sorgu sırasında bu kadınların tanımadıkları halde Talat Bey'e suç yakıştırdıklarını, ama mahkemede tanıyamadıklarını söylemiştir. Aznif'in de aynı şeyi yaptığını, mahkemede de; başka Talat Bey'i kastettiğini söylemiştir²⁸. Diğer müvekkili Nuri Bey için yaptığı savunmada, tehcirle ilgili işlendiği iddia edilen suçların hepsinin, Trabzon'un dışında meydana geldiği için Polis Müdürü Nuri Bey'le ilgili olamayacağını söylemiştir. Mehmed Ali Bey'in emriyle çocukların denize atılması efsanesinin mümkün olmadığını, sorgulamada Nuri Bey'den söz eden şahit Siranuş'un mahkemede onu tanıyamadığını söylemiştir²⁹.

Rüsumat Müdürü Mehmed Ali Bey'in avukatı Salahaddin Bey, iddiacı Sofi'nin elde ettiği bir damla ilacı, eczacıya göstererek zehir olduğunu öğrendiğini belirttiği yazılı ifadesi ile Dikranohi'nin sözlerinin gerçek olmadığını söylemiştir. 21 mevcutlu koğuştaki 3 çocuğun zehirlendiğini iddia etmeleri, diğer 18'nin aynı maksatla neden zehirlenmediği sorusunu akla getirdiğini ve izah edilemediğini belirtmiştir. Siranuş'un da, 16 yaşında bir çocuktan kendisini kurtarmak için para aldığı ve sonra jandarmalara öldürttüğü iddiasının, işittiğini söylediği için, şahitlik olamayacağını ve ayrıca Siranuş'un Nail Bey diye zanlılardan Talat Bey'i göstermesinin, ifadesinin düzmece olduğunu

²⁷ **İstiklal**, 20 Mayıs 1335/1919; **Vakit**, 18 Mayıs 1335/1919.

²⁸ **İstiklal**, 19 Mayıs 1335/1919.

²⁹ **İstiklal**, 19 Mayıs 1335/1919.

gösterdiğini belirtmiştir. Satinik'in de birtakım kızların yetimhaneden alınıp kayığa bindirildiklerini ve Mehmed Ali Bey'in Niyazi Bey'le birlikte orada bulduklarını söylemesinden dolayı, bugün 18 yaşında olan Satinik'in ifadesinin kabul edilemeyeceğini söylemiştir³⁰.

Avukatların hepsinin, şahitliklere ilişkin çokça şüphe dile getirdikleri anlaşılıyor. Şahitlikler hakkında başlıca değerlendirmeleri şöyle özetlemek mümkün: Bazıları aynı şeyleri söylemişler. Dolayısıyla bu, düzmece olduklarını göstermektedir. Bazıları sorgulamada veya yazılı ifadeye farklı, mahkeme huzurunda farklı konuşmuşlardır. Bazıları tanıdığını söyledikleri zanlıları tanıyamamışlar, hatta başkalarını göstermişlerdir. Çoğu da sorguda gördüklerini söyledikleri olayları, mahkemede işittikleri şeklinde aktarmıştır.

Dadrian ise Trabzon davasındaki şahitler ve delillere dayanarak Dr. Saip Bey'in etüv cihazıyla basınçlı buhar uygulayarak çocukları öldürdüğünü iddia etmektedir³¹. Oysa incelenen gazetelere göre, dava sürecinde hiç kimse böyle bir iddiada bulunmamıştır.

Ana Hatlarıyla Şahitler ve Şahitlikleri

1-Şark Ordular Grubu Eski Kumandanı Ferik Vehib Paşa: Şahitlerin dinlenmeye başladığı 29 Mart 1919 Cumartesi günü ikinci duruşmada adı anıldı ve tutuklu olduğu belirtilerek, yazılı ifadesi okundu. Vehib Paşa'nın tutuklu olmasına rağmen niçin duruşmaya getirilmediği sorusu cevapsızdır. Vehib Paşa Raporu³² olarak da adlandırılan uzun ifadesinde, 1916 Mart'ında Erzincan'a ulaştığını belirtmektedir. Bu sırada Ermenilerin sevk işleminin bitmiş olduğunu, yalnız Erzurum ve Trabzon'dan gönderilen kabilelerin, Erzincan'dan sonra Kemah yolunda Fırat nehri üzerindeki köprüden geçerken, tamamının para ve değerli eşyaları alınarak öldürüldüklerini haber aldığını söylüyor. Canik livasından sevk edilen Ermenilerin, Canik sınırlarını terk ettikten sonra diğer livalardaki yolculuklarında öldürüldüklerini belirtiyor. Trabzon ve Gümüşhane'den sevk edilenlerden çocuk, ihtiyar ve kadınlar dışında-

³⁰ **İstiklal**, 18 Mayıs 1335/1919.

³¹ Vahakn N. Dadrian, **Türk Kaynaklarında Ermeni Soykırımı Toplu Makaleler**, 2, İstanbul 2005, s. 316.

³² Nejetet Bilgi, "Ermeni Tehciri ve Olaylarına İlişkin Vehib Paşa'nın Raporu", **Yeni Türkiye Ermeni Meselesi Özel Sayısı IV**, S 63 (Eylül-Aralık 2014), ss. 2896-2920.

kilerin Gümüşhane deresinde katledildiğini, bundan dolayı dönemin Trabzon Valisi Cemal Azmi ile Gümüşhane Mutasarrıfı Abdülkadir Beyler'den hesap sorulması gereğini vurguluyor. Yine Gümüşhane'den ayrılan çocuk, ihtiyar ve kadınların, Erzincan'a gönderilirken, yolda Sipikör civarında Erzurum Valisi Tahsin Bey'le karşılaştıklarını aktararak, Tahsin Bey'in kafilenin durumunun feciliğini kendisine üzüntü içinde anlattığını belirtiyor. Bu kafilenin çoğunun, Kemah boğazında öldürüldüklerini de söylüyor³³. Vehip Paşa uzun ifadesinde başka olaylar da anlatıyor. Ancak bunlar Trabzon tehciri ile ilgili değil. Ayrıca mahkemede yargılananlarla ilgili herhangi bir iddiada bulunmuyor. Daha çok genel tehcir uygulamasına değiniyor. Trabzon tehciri sırasında meydana geldiği iddia edilen olayların sorumlusu olarak da valiyi gösteriyor.

2-Nemlizade Akif Kapudan: Şahitlerin dinlenmeye başlandığı 29 Mart 1919 Cumartesi günü ikinci duruşmada adı okunduysa da gelmediği anlaşıldı³⁴. 1 Nisan 1919 tarihli üçüncü duruşmaya gelen şahide, zanlıları tanıyıp tanımadığı soruldu. Bir kısmını tanıdığını söyledi. Tehcir sırasında hapiste olduğunu, Ermenilerin sevkine karar verildiğini duyduğunu, kabile kabile sevk edildiğini, şehir dahilinde hiçbir şeyin olmadığını, şehirden uzaklaştıktan sonra, silahlı Kürt ve Rum çeteleriyle çatışarak birçoğunun öldüğünü işittiğini söyledi. Samsun'a denizden gönderilenlerin de Samsun'a çıkamadıklarını söyledi. Hapis sebebinin, o zamanki Murahhas Hakkı Efendi ile aralarının açılması olduğunu ve Alman Konsolosu'nun müdahalesi ile çıktığını söyledi. Denizden gidenlerin boğulduğunu ve bunlardan Vartan adlı bir tanesinin kurtulduğunu işittiğini de söyledi³⁵. Yapılan mezalimi görmediğini, işittiğini, kendisiyle ilgili olmadığından başka şey bilmediğini vurguladı³⁶.

3-Erzurum Eski Valisi Tahsin Bey: 29 Mart 1919 Cumartesi günü ikinci duruşmada adı okunduysa da gelmediği anlaşıldı³⁷. Tahsin Bey, 1 Nisan 1919 Salı günü üçüncü duruşmaya katıldı ve şahit olarak ifadesi alındı. Trabzon tehciri hakkındaki malumatı sorulan Tahsin Bey, 1915 Temmuz'unda Erzincan'a giderken, Gümüşhane civarında küçük bir Trabzon kafilesine rast-

³³ **İstiklal**, 30 Mart 1335/1919.

³⁴ **Tasvir-i Efkâr**, 30 Mart 1335/1919.

³⁵ **İstiklal**, 2 Nisan 1335/1919.

³⁶ **Yeni Gazete**, 2 Nisan 1335/1919.

³⁷ **Tasvir-i Efkâr**, 30 Mart 1335/1919.

ladığını, kafilenin muhafazasından Jandarma Mülazımı Faik Bey'in sorumlu olduğu halde, Erzincan'a gittiği için kafilenin yollarda birkaç kez saldırıya uğradığını ve bazı kadınların eşya ve mücevheratının alındığından şikayet ettiklerini söyledi. Sonra, Sadak köyünde başka bir kafileye rastladığını, onun muhafazasından İsmail Efendi sorumlu olduğu halde, onun da kafilenin başında olmadığı ve birkaç jandarma bulunduğunu söyledi. Erzincan'a gittiğinde Faik ve İsmail Efendileri buldurduğunu ve evlerinde yapılan aramada, Madam Arabyan'ın kızı, para ve mücevherleri bulununca, Divan-ı Harb'e sevk edildiklerini ve cezalandırıldıklarını belirtti. Trabzon tehcirine ilişkin başka malumatı olmadığını söyledi³⁸.

4-Rusya Tebaasından Samson / Sason veled-i Teodor: Bazen Sason veled-i Todori şeklinde de anılan şahidin, ilk duruşmada adı okunduysa da gelmediği anlaşıldı³⁹. 1 Nisan 1919 tarihli üçüncü duruşmada dinlendi. Rus tebaasından olduğunu ve tehcir sırasında Trabzon'da ticaretle uğraştığını, Ermenilerin şehirden başka yerlere sevk edildiklerini, sevk sırasında fenalıklar yapıldığını duyduğunu fakat görmediğini, vali tarafından çeteler oluşturulduğunu, bombardıman altından insanların kurtarılmasının kendisine teklif edildiğini söyledi. Sorulara cevap verirken, kendisine tehcir için bir iş teklif edilmediğini, 1915 Mart'ında Trabzon'dan çıktığını ve Ermenilerin o zaman toplanmaya başlanarak köylere götürüldüğünü, valinin dışında Mustafa Efendi'nin de çete oluşturarak bu işlerle ilgilendiğinin söylendiğini, Mustafa Efendi'nin vapurda müstahdem olduğunu, vali ile aralarının iyi olduğunu, Murahhas Rıza Bey'in çetelerin teşkiliyle meşgul olduğunu ve bunlara kumanda ettiğini, Nail Bey'in de teşkil edilen komite azasından olduğunu, tehcir hakkında Trabzon'dan İstanbul'a gelenlerden bilgi aldığını ve Ermenilerin sevk edilirken öldürüldüklerini kendisine söylediklerini, zanlıların hepsini gördüğünü fakat isimlerini bilmediğini, Ermenilerin bir kısmının yollarda öldürüldüğünü ve paralarının alındığını işittiğini, fakat hiçbirisini görmediğini, gördüğü kafilerden bazılarının kendisinden yardım istediğini söylemiştir⁴⁰. Şahit, İstanbul'da iken Trabzonlu dostlarıyla mektuplaştığını, Ermenilerin sürüldüğünü ve öldürüldüğünü, oradan gelen göçmenlerden duyduğunu

³⁸ **İstiklal**, 2 Nisan 1335/1919.

³⁹ **Tasvir-i Efkâr**, 30 Mart 1335/1919.

⁴⁰ **İstiklal**, 2 Nisan 1335/1919.

söyledi⁴¹. Soru üzerine, Mart'ın 27'sinde Trabzon'dan çıktığını ve 4 günde İstanbul'a geldiğini söyledi. Rıza Bey de o tarihte tehcirin başlamadığını ilave etti⁴². Savunma sırasında Şefkati Bey, Sason'un Mart ayında Trabzon'dan ayrıldığını, tehcirin Haziran'da başladığını ve şahidin olaylar hakkında bilgisi olamayacağını söylemiştir⁴³.

5-Madam Nevaret / Nevaret bint-i Bedros: 1 Nisan 1919 tarihli üçüncü duruşmaya katılan Nevaret'in, müddei-i şahsi (davacı) olduğu için yemin töreni yapılmadı. Avukat Osman Bey, müddei-i şahsinin şahit olarak dinlenemeyeceğini söyleyince, Reis, "izhar-ı hak şahidi" olarak dinleneceğini söyledi. İyi Türkçe bilmediği için ihtiyaten tercüman getirildi. Nevaret, Trabzon'dan çıkarılan ilk Ermeni kafilesinde yer aldığını, Gümüşhane'ye geldiklerinde erkeklerin ayrıldığını ve çeteler tarafından öldürüldüğünü, sevk sırasında erkeklerin ellerinin üç kişi tarafından bağlandığını ve bağlı olarak götürüldüklerini, ellerindeki para ve mallarının alındığını, kendisinin de 2.000 lira kadar parasının alındığını söyledi. Kendilerinin yaya olarak sevk edildiğini, jandarmaların ise süvari olduğunu, yanlarında birer bohçalarının ve biraz paralarının olduğunu, fazlalarını Amerikan mektebine bıraktıklarını, Erzincan'a gönderileceklerini öğrenince ağlayıp sızladığını, bir yaşlı polisin kendisine yardımcı olduğunu ve dört kişi olarak Ecnebilere kaçtıklarını ve 1.500 kişilik bir kabile halinde Malatya'ya kadar sorunsuz gittiklerini söyledi. Soru üzerine, jandarma ve subayların binlerce kişiyi öldürdüğünü, jandarmaların çocukları dereye attıklarını ve dört ayda Haleb'e vardıklarını söyledi⁴⁴. Parası olmayanların açlıktan öldüğünü, Malatya'da Zeynel Bey gibi Kürdlerin, kafileden birçoğunu öldürdüğünü, Kürdlere öldürme emrini jandarmaların verdiğini söyledi⁴⁵.

6-Dikranohi: 1 Nisan'daki üçüncü duruşmada dinlendi. Müddei-i şahsi (davacı) olduğundan yemin töreni yapılmadı. Ermeniler Trabzon'dan çıkarılırken orada olmadığını, hastahanede kaldığını, o sırada müdürün Mehmed Ali Bey olduğunu, 4 ay önce İstanbul'a geldiğini, Ermeniler şehirden çıkarılırken ihtiyarların derelere atıldığını, bir kısmının zehirlendiğini söyledi. Zehirlen-

⁴¹ *Yeni Gazete*, 2 Nisan 1335/1919.

⁴² *İstiklal*, 2 Nisan 1335/1919.

⁴³ *İstiklal*, 18 Mayıs 1335/1919.

⁴⁴ *İstiklal*, 2 Nisan 1335/1919.

⁴⁵ *Yeni Gazete*, 2 Nisan 1335/1919.

diklerini nereden anladığı sorulunca, ilacı içenlerin içtikten sonra bağırdığını, morarıp öldüğünü söyledi. Kim bakıyordu sorusuna, “Sıhhiye Müdürü Ali Saib Bey” cevabını vererek, ilaç diye zehir verdiğini ve hep onun zehirlendiğini, bu ilaçların hastahane yapıldığını gördüğünü söyledi. Saib Bey ise, reçete yazma yetkisi olmadığını, mahkemenin bunu incelemesini, kime reçete yazdığının belirlenmesini istedi. Trabzon’da 6 ay kaldığını ve tehcirden iki ay önce ayrıldığını, zehirlenme iddialarını ilk kez burada duyduğunu söyledi. Şahit ise, hastahane Ermeni ve Rum eczacı olmadığını, 5-6 yaşlarındaki hasta çocukların zehirlendiğini, sevkıyattan sonra hastahanedен çıktığını, hastahane 20 kadar Ermeni kadın hasta olduğunu ve Saib Bey’in onları birer birer gönderdiğini söyledi. Saib Bey ise, görevinin resmi muamele kağıtlarını imzalamak olduğunu söyledi. Şahit, hastahane 3 kişinin öldüğünü, kendisinin ayrılmasından sonra da ölenler olduğunu, hepsinin zehirlenip zehirlenmediğini bilmediğini, dereye falan atıldığını söyledi. Sevkıyattan önce Rıza ve Nail Beylere Bahaeddin Şakir Bey’in mektuplar getirdiğini, toplanıp karar verdiklerini, sevkıyattan sonra da geldiklerini iddia etti. Kendisinin 12 Haziran’dan yılbaşına kadar orada kaldığını, haberi olmadan Mehmed Ali Bey’in kendisini evlat edindiğini ve bütün eşyalarının alındığını söyledi. Soru üzerine Mehmed Ali Bey, ailesinin kendi yanında oturduklarını söyledi. Savcı, şahidin ifadelerinde çelişkiler olduğunu, bunu izah etmek gerektiğini söyledi. Şahit, 3 kişinin dışındakilere ve kendisine zehir iştirilmediğini, 17 kişinin ne olduğu sorulunca, birkaç kişi kaldığını söyledi. Mehmed Ali Bey, bunları kabul eden hastahane bunları zehirlemiş olamayacağını, bunu hiçbir vicdanın kabul etmeyeceğini söyledi⁴⁶. Dikranohi’nin dördüncü duruşmada yazılı ifadesi de okundu. Davacı olduğundan, malumat için ifadelerine başvurulduğu belirtildi. Dikranohi, eşi ve akrabalarının tehcir edildiğini, tehcirin 1915 Haziran’ında başladığını, Nail, Mustafa ve diğerlerinin çete oluşturduklarını, her şeylerinin ve paralarının alındığını, kendilerine “iki saatlik ömrünüz kaldı” dendiğini, Vartan’ın yüzerek kurtulduğunu kadınların gördüğünü, kendisinin görmediğini, Vartan’ın hastahane zehirlendiğini ve öldüğünü iddia etti. Mustafa Efendi’ye sorulduğunda, öldürme iddialarının doğru olmadığını, kendisinin tehcirden bazılarının kurtarılmasına çalışmakla beraber, müsaade edilmediğini, Kamburyan Biraderlerin sevk edildikleri Samsun’da ihtida ettiğini,

⁴⁶ *İstiklal*, 2 Nisan 1335/1919; *Yeni Gazete*, 2 Nisan 1335/1919.

eşyalarının satılarak bedelinin kendisine gönderildiğini söyledi. Kendisinin Avni Paşa zamanında erzak ve cephane sevkiyatıyla ilgilendiğini ilave etti. Niyazi Bey ise, kendisine isnad olunan her şeyin yalan olduğunu, o tarihlerde Trabzon'da bulunmadığının kayden sabit olduğunu, iddiaların doğru çıkması halinde her cezaya razı olduğunu söyledi⁴⁷.

7- [Habibe] Siranuş [Minakyan] / Siranuş Manukyan: 1 Nisan 1919'daki üçüncü duruşmada dinlendi. Siranuş da müddei-i şahsi (davacı) olduğu için yemin ettirilmedi. İfadeleri diğerlerinininkiyle uyumlu olan Siranuş, farklı olarak; kendisi gibi küçük çocukların babalık adı verilen bir mektebe verildiğini, o zaman 16 yaşında olduğunu, denizde boğulanlar, kesilenler ve hastahanedeki zehirlenenler olduğunu söyledi. Zanlıları tanımakta zorluk çekti, bütün zanlıları tanımakla beraber isimlerini hatırlayamadığını söyledi⁴⁸. Kızların mektebe doldurulduğunu, ailelerin sevk edildiğini, kendisinin bir yıl bir ailenin yanında kaldığını, çocukların denize döküldüğünü, hastahanedeki bir kısım insanları zehirlediklerini, sıhhiye müfettişinin hizmetçisinin bile denize atıldığını ve cesedinin deniz kenarında bulunduğunu, yanında başka bir kadın cesedi daha bulunduğunu söyledi⁴⁹. Davanın dördüncü duruşmasının yapıldığı 3 Nisan'daki oturumda, Habibe Siranuş'un Trabzon'da bulunması nedeniyle, izhar-ı hak şahidi olarak, bu kez yazılı ifadesi okundu. Siranuş ifadesinde; yedi yıl önce Trabzon'a gittiğini, orada evlendiğini, bir çocuğu olduğunu, tehcirde eşi ve akrabalarının sevk edildiklerini, ölü veya diri olduklarından haberdar olmadığını belirtti. Tehcirin başlangıcında Trabzon'un Rus donanması tarafından bombardıman edildiğini, halkın yaylalara çekilmek zorunda kaldığını, Bahaeddin Şakir'in bu sırada geldiğini, birçok kapalı zarflar getirdiğini, Mustafa, Talat, Nail, Tevfik, Cemal Azmi, Niyazi gibi kimselerle birleşerek çete oluşturduklarını ve Ermenilerin hepsinin öldürülmesi için görüştiklerini, içlerinden birinin itirazı üzerine, Mustafa Efendi'nin hepsinin mutlaka ölme-leri gerektiğini söylediğini, kapalı zarfların açıldığını, duvarlara ilanlar asıldığını, bunda Ermenilerin tehcir edileceklerinden söz edildiğini, direnenlerin cezalandırılacağına belirtildiğini, tehcirin başladığında bir kısmının karadan bir kısmının denizden sevk edildiğini, denizden sevk edilenlerin denize dö-

⁴⁷ **İstiklal**, 4 Nisan 1335/1919.

⁴⁸ **İstiklal**, 2 Nisan 1335/1919.

⁴⁹ **Yeni Gazete**, 2 Nisan 1335/1919.

küldüklerini, bunlardan Vartan'ın yüzerek kurtulduğunu, fakat hastahane de zehirlenerek öldürüldüğünü iddia etti. Kendilerinin sevki sırasında, Çakırzade isminde birinin kendilerine at verdiğini ve koruduğunu, bu yüzden oğlunu kaybettiğini, kafilenin bir kısmının yaya bir kısmının arabalarla gittiğini, Gümüşhane civarında muhafız jandarmaların erkekleri ayırdıklarını ve ayrıca sevk ettiklerini, bir daha görmediklerini, içlerinden güzel kadınları ırzlarına geçmek için ayırdıklarını, kendisini Mehmed isminde bir jandarmanın koruduğunu, sonra korkarak firar ettiğini, çocuğunu İstanbul Sıhhiye Müdürü Adnan ve Hilal-i Ahmer Reisi Besim Ömer Paşa vasıtasıyla bulunduğunu söyledi. Sanık Talat Bey, Siranuş'un yazılı ifadesinin düzmece olduğunu, şahitlerin aynı kelimeler ve cümlelerle aynı şeyleri söylediklerini, olayların geçtiği yerlerle kendisinin bulunduğu yer arasında 3-4 saatlik bir mesafe bulunduğunu söyleyerek itiraz etmiştir. Avukat Osman Bey de bunları işitmiş olabileceğini, fakat duymasına akıl ermediğini, zaten müddei-i şahsi olduğundan fazla söze gerek olmadığını, savunmada belirtileceği gibi, şahitlerin yazılı ve sözlü ifadelerinde birçok çelişki olduğunu, her defasında başka türlü konuştuklarını söyledi. Talat Bey'e, denizden çıkan ve hastahane de ölen kişiyi bilip bilmediği soruldu. O da duyduğunu söyledi. Çocukların ailelerinden ayrılması konusunu bilmediğini, jandarmaların Trabzon civarında bazı fenalıklarının işitildiğini, ama kendisinin bilmediğini söyledi⁵⁰.

8-Satinik: 1 Nisan 1919'daki üçüncü duruşmada şahit olarak dinlenen Satinik, Ermenileri evlerden çıkarıp götürdüklerini, jandarma ve polisler vasıtasıyla öldürdüklerini, bunları görmeyip jandarmalardan işittiğini, sevk edilenlerin mallarını alıp kendilerini gönderdiklerini, evden çıkarken ellerini bağlamadıklarını, sonrasını bilmediğini, kendilerini mektebe götüreceğiz diye toplayıp rıhtıma götürerek kayıklara doldurduklarını, açığa çıkınca birer birer denize atıldıklarını, kayıkçılardan Ali Reis'in babasını tanıdığı için kendisini kurtardığını, kayıktakilerin hepsinin çocuk olduğunu ve kurtulamadıklarını, sevk edilirken Niyazi ve Mehmed Ali Beylerin bulunduğunu, sorgulamada 6-7 yaşlarındaki kardeşinin rıhtımdan atılarak öldürüldüğünü söyledi. Niyazi Bey'e, ne diyorsun diye sorulunca; böyle birisini denize atmadığını, limanın da bir arşından (68 cm) fazla suyu olmadığını söyledi ve karaya çıktığında kendisini kimin aldığı sorulmasını istedi. Şahit de Müştak Bey adında Edir-

⁵⁰ **İstiklal**, 4 Nisan 1335/1919.

neli birisi olduğu cevabını verdi. Soru üzerine, Mustafa Efendi'nin de orada olduğunu ve talimat verdiğini söyledi⁵¹. Şahit, kayıklara bindirildikten sonra gece ikiye kadar gittiklerini, bütün çocukları denize attıklarını, dört kayıkçı ve 30 kız bulunduğunu, Ramazan'ın 15'inde bu olayın olduğunu, suların limanda birkaç kulaç olduğunu, kendisinin Trabzon'a bir gün mesafedeki Erikli'de limana çıkarıldığını, Müştak Efendi isminde Ünyeli birisinin kendisini yanına aldığını söyledi. Niyazi Bey, Müştak Efendi'nin Giresun'da olduğunu söyleyerek itiraz etti. Mehmed Ali Bey de ifadelerin yalan olduğunu söyledi⁵².

9-Arusyan Kılıçyan: 1 Nisan 1919'daki üçüncü duruşmada dinlendi. Sorulara verdiği cevaplarda, annesi ve babasının sürgün yolunda öldürüldüğünü, nereye sürüldüklerini bilmediğini, bunları geri dönen kadınlardan işittiğini, sürgüne gidenlerin yollarda öldürüldüğünü, derelere denizlere döküldüğünü söyledi. Kendisinin Vali'nin yanında olduğunu ve eşyalarının vali tarafından alındığını, sonra İstanbul'a gittiğini, Vali'nin ise Avrupa'ya gittiğini, daha sonra halılarını Mirzade Mustafa Bey'in Yüksek Kaldırım'daki evinde gördüğünü söyledi. Mustafa Bey ise, Vali Cemal Bey'in Avrupa'ya giderken eşyalarını kendisine bıraktığını, içinde halıların da bulunduğunu, ama kime ait olduğunu bilmediğini, evinin Yüksek Kaldırım'da değil, Şişhane Karakolu civarında olduğunu söyledi. Şahit ise iyi bilmediğini fakat yüksek bir apartman olduğunu söyledi. Şahide vali giderken halılarını neden istemediği sorulunca, yanında hizmetçi olduğundan istemediğini söyledi. Sorguda bu halılardan söz etmediği söylenince, söylediğini fakat yazılmamış olduğunu söyledi. Ayrıca Madam Manukyan'ın gümüş takımlarının da emaneten Mustafa Beylerde olduğunu ve bazısını kullandıklarını söyledi. Sonra da, kullanıyorlar demediğini söyledi⁵³.

10-Flomen Nuriyan: 1 Nisan 1919'daki üçüncü duruşmada dinlenen şahit, Trabzonlu olduğunu, tehcirde Trabzon'da bulunduğunu, 1915 Hazi-
ran'ında Ermenilerin şehirden çıkarıldığını, köylere götürüldüğünü, anne ve babasının öldürüldüğünü, küçük kız kardeşinin Ergani Mutasarrıfı Hüsrev Bey tarafından öldürüldüğünü, sonra kendisine tasallut etmeye başladığını, kaçarak kurtulduğunu, hasta olduğu için dava edemediğini, köylere çıkarı-

⁵¹ **İstiklal**, 2 Nisan 1335/1919.

⁵² **Yeni Gazete**, 2 Nisan 1335/1919; **Alemdar**, 2 Nisan 1335/1919.

⁵³ **İstiklal**, 2 Nisan 1335/1919; **Yeni Gazete**, 2 Nisan 1335/1919.

lan Ermenilerden 3.000 tanesinin Kürtlere teslim edilerek öldürüldüğünü ve eşyalarının alındığını söyledi⁵⁴. Küçük kız kardeşini kurtarmak için çok yalvardığını, Haleb'e gönderdiklerini, orada tifüsten öldüğünü, ailesinden kimse kalmadığını söyledi⁵⁵.

11-Doktor Avni Bey: Davanın 3 Nisan'daki dördüncü duruşmasında dinlenen Doktor Avni Bey, tehcir başlamadan önce Bahaeddin Şakir'in vali ile temas kurduğunu, şehirden ayrılması üzerine tehcirin başladığını, tehcirle Nail Bey'in meşgul olduğunu, tehcirin Haziran'ın başında başladığını ve kısa sürdüğünü, uygulamaya Polis Müdüriyeti'nin karışmadığını, Saib Bey'in Sıhhiye Müdürü olduğunu ve hastahaneye müdahalesinin olmadığını, özel bir teşkilatla tehcirin uygulandığını, Acente Mustafa ile valinin sık görüştüklerini, tehcirden kurtarmak istediklerine Nail Bey'in izin vermediğini söyledi. Kudusi Bey'in sorusu üzerine, üç kafilenin üç gün ara ile çıkarıldığını, hastahanedeki hastaların da vali tarafından aldırıldığını söyledi⁵⁶. Avni Bey ikinci kez, davanın 9 Nisan 1919'daki sekizinci duruşmasında da dinlendi. Trabzon tüccarlarından Manukyan Vezarohi Efendi'yi tanıdığını, tehcir edildiklerini, Madam Manukyan'ın kızının hayatını kurtarmak için çalıştığını, bunun için para talep etmediğini, ailenin tehcirden sonra mallarını gasp ettiği iddiasının doğru olmadığını söyledi. Ayrıca, daha sonra hastahane ölen bir eşkıyanın, Manukyan'ı kurtarmak için para aldığını başkasından duyduğunu söyledi⁵⁷.

12-Trabzon Hilal-i Ahmer Hastahanesi Vekilharcı Abdülkadir Efendi: 3 Nisan'daki dördüncü duruşmada dinlendi. Tehcirin Haziran ayında başladığını, bir takım Ermeni kadınların hasta olarak hastahaneye geldiğini, hastaları Avni Bey ve bazen de Ali Saib Bey'in muayene ettiğini söyledi. Soru üzerine Saib Bey'i gelip giderken gördüğünü, muayene ederken görmediğini söyledi. Hastaların ilaçlarının hastahane yapıldığını, eczacının Ermeni olduğunu, Avukat Şefkati Bey'in sorusu üzerine, Rıza Bey'in tehcir sırasında Trabzon'da olmadığını, Mustafa Bey'in vali ile görüşüğünü, bazen hastahane geldiğini söyledi⁵⁸. Hastahane çalışanları arasında Ermeni ve Rumların

⁵⁴ **İstiklal**, 2 Nisan 1335/1919.

⁵⁵ **Yeni Gazete**, 2 Nisan 1335/1919; **Alemdar**, 2 Nisan 1335/1919.

⁵⁶ **İstiklal**, 4 Nisan 1335/1919.

⁵⁷ **İstiklal**, 10 Nisan 1335/1919; **Alemdar**, 10 Nisan 1335/1919; **Zaman**, 10 Nisan 1335/1919.

⁵⁸ **İstiklal**, 4 Nisan 1335/1919.

bulduğunu, kimsenin zehirlendiğini duymadığını, tehcirde bazı olayların meydana geldiğini başkalarından işittiğini söyledi⁵⁹.

13-Bahriye Nazırı Avni Paşa: 3 Nisan'daki dördüncü duruşmada şahit olarak, dönemin Bahriye Nazırı Avni Paşa'nın yazılı ifadesi okundu. Avni Paşa, ordu kumandanı olarak Kafkas Cephesi'nde olduğu için Trabzon'da pek az bulunduğunu, Ali Saib Bey'in hastaları zehirlendiği hakkında hiçbir şey duymadığını ve görmediğini belirtti⁶⁰. Avni Paşa, 5 Mayıs 1919'daki on altıncı duruşmada, bu kez şahit olarak mahkeme huzurunda dinlendi. Tehcir sırasında Lazistan Havalisi Kumandanı olduğunu söyleyerek, tehcir ve olaylar hakkındaki bilgilerini maddeler halinde sıraladı. 1915 yılı Mart ayında bölgede göreve başladığını, görevinin Hopa'dan Samsun'a kadar sahili korumak olduğunu, ayrıca menzil ve nakliyat işlerinin vali tarafından üstlenildiğini, valinin üstlendiği bu görevlerin Başkumandanlık Vekaleti'nin isteğiyle olduğunu, karargahının Trabzon'da bulunmakla beraber daima sabit durmadığını, zıt fikir ve uygulamalardan dolayı vali ile iş görme imkanının olmadığını, tehcirin valinin beş gün süreli beyannamesi ile başladığını, her türlü emir ve uygulamanın valilikçe yapıldığını, vilayetin işlerine karışılmaması emrinin bulunduğunu, çeteler yoluyla öldürmeler yapıldığını duyduğunu, duyduklarını ilgili makamlara yazdığını, ama bütün başvurularının valinin lehine sonuçlandığını, öldürme olaylarının şahidi olmadığını, zaten olayların Trabzon'dan çok uzakta cereyan ettiğini herkes gibi kendisinin de işittiğini, Saib Bey ve Talat Bey'in görevleri dışında tehcir işleriyle uğraştıklarını görmediğini, gazetelerde yazıldığı gibi, hasta zehirleme olaylarının olduğunu düşünmediğini, diğerlerinin tehcire ve öldürme olaylarına katıldıkları hakkında bilgisi olmadığını, ama asıl sorumlunun Vali Cemal Azmi Bey olduğunu, Teşkilat-ı Mahsusa'nın cephede vatan vazifesi gördüğünü, bunu Vali'nin başkanlık ettiği çete ile karıştırmamak gerektiğini, Rıza Bey'in Teşkilat-ı Mahsusa ile ilgili olduğunu, tehcirle uğraştığını zannetmediğini söyledi⁶¹.

14-Mütekaidinden Miralay Vasıf Bey: 3 Nisan'daki dördüncü duruşmada şahit olarak dinlendi. Tehcir sırasında ve Haziran sonlarında Trabzon'da

⁵⁹ **Yeni Gazete**, 4 Nisan 1335/1919; **Zaman**, 4 Nisan 1335/1919.

⁶⁰ **İstiklal**, 4 Nisan 1335/1919; **Yeni Gazete**, 4 Nisan 1335/1919; **Zaman**, 4 Nisan 1335/1919.

⁶¹ **İstiklal**, 6 Mayıs 1335/1919; **Memleket**, 6 Mayıs 1335/1919. Ayrıca bk.: Nejdet Bilgi, "Ahmed Avni Paşa ve Ermeni Tehciri", **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, Ed. Bünyamin Kocaoğlu, Samsun 2017, ss. 523-540.

olduğunu, Katoliklerin ve kadınların tehcirden ayrı tutulduğunu zannettiğini, uygulamaya katılmadığını, isyanlara karşı hareket ettiğini, Trabzon'da bir kafiyeyle rastladığını, bir teğmen kumandasında olduklarını, bir de Erzurum kafilesine rastladığını, düzgün ve salimen gittiklerini söyledi. Trabzon kafilesinin biraz erzak sıkıntısı çektiğini, Teğmen/Mülazım'ın fakirlerine cebinden ekmek parası verdiğini, bazılarının öldürüldüğü söylentisi olduğu halde, kendisinin karşılaşmadığını, bunları hem Trabzon ve hem de Erzurum'da iken işittiğini, bu konularla mülki idarenin ilgilendiğini, Trabzon'da sıkıyönetim olduğunu, ama her şeyin valinin elinde olduğunu, Ermeni olayları hakkında fazla bilgisi olmadığını, Trabzon'da Katib-i Mesul olarak Nail Bey'in olduğunu, Saib Bey'in müdafaa şahidi olarak, hakkındaki tesmim iddialarının kesinlikle yalan olduğunu, bunun ancak valinin görevlendirmesi ile olabileceğini, halbuki vali ile arasının açık olduğunu, Trabzon'a geldikten bir buçuk ay sonra azledildiğini, iddia edilen şeyleri görmediğini ve işitmediğini söyledi. Soru üzerine, Ermeni kafilelerine Hamsiköy'le Maçka arasında rastladığını, yanlarında jandarma olduğunu, Trabzon'a vardığında tehcirin sürdüğünü, Avni Paşa'nın vali ile pek görüşmediğini, Teşkilat-ı Mahsusa'nın çete olmadığını, ordunun subay ve erlerinden oluştuğunu, Avni Paşa'nın tehcir sırasında Trabzon'da bulunduğunu, Bahaeddin Şakir'i sivil olduğu için Teşkilat-ı Mahsusa reisliğinden azlettirdiklerini ve yetkiyi kendilerinin aldığını söyledi⁶². Türklere yapılan mezalim hakkında pek çok şeye şahit olduğunu, mahkeme isterse bunları da anlatabileceğini söyledi⁶³.

15-Rüsumat Müdürlerinden Hakkı Bey: 3 Nisan'daki dördüncü duruşmada dinlendi. Tehcir sırasında Trabzon'da olmadığını, sonra geldiğini, bazılarının öldüğünü işittiğini, Ali Saib ve Mehmed Ali Beyleri tanıdığını, zehirleme olayı hakkında bir şey duymadığını söyledi⁶⁴.

16-Trabzon Ahz-ı Asker Şubesi Reis-i Sabıkı Binbaşı Necmeddin Bey: 29 Mart 1919'daki duruşmada adı okunduysa da gelmediği anlaşıldı⁶⁵. 1 Nisan 1919'daki duruşmaya da katılmadı⁶⁶. 5 Nisan 1919'daki beşinci duruş-

⁶² *İstiklal*, 4 Nisan 1335/1919; *Zaman*, 4 Nisan 1335/1919.

⁶³ *Zaman*, 4 Nisan 1335/1919.

⁶⁴ *İstiklal*, 4 Nisan 1335/1919; *Zaman*, 4 Nisan 1335/1919.

⁶⁵ *Tasvir-i Efkâr*, 30 Mart 1335/1919.

⁶⁶ *İstiklal*, 2 Nisan 1335/1919.

mada dinlendi. Necmeddin Bey zanlıları tanıdığını, tanımakla beraber Rıza Bey'le görüşmediğini, tehcir sırasında Trabzon'da olduğunu, bir beyanname yayınlanarak Ermenilerin sevkine başlandığını, jandarmalarla sevk edildiklerini, kafileleri görmediğini, gelen Ermeni olursa asker yaptıklarını, gelmeyenleri aradıklarını, tehcire müdahale etmelerinin yasak olduğunu, güvenilir olmayan kaynaklardan Ermeni fecayii hakkında bir şeyler işittiğini, tehcirin bir ay kadar devam ettiğini, her şeyin valinin kontrolünde olduğunu, tehcir için kurulan komisyona dahil olanlardan Polis Müdürü Nuri Bey'i hatırladığını söyledi. Nuri Bey'in Tahliye Komisyonu'nda yer aldığını, işittiği fecayii için ilgili makamlara yazdığını söyledi⁶⁷. Bir gün Karahisarlı ihtiyar bir Müslüman'a rastladığını, Ermeni zulmünden memleketini terk ettiğini, Ermenilerin Türklere olmadık zulümlerde bulduklarını, eşini de öldürdüklerini anlattığını nakletti⁶⁸.

17-Hariciye Memurlarından Tahtacıyan Efendi: 5 Nisan 1919'daki beşinci duruşmada dinlendi. Şahit, maznunlardan yalnızca Ali Saib Bey'i tanıdığını, kendisinden çok iyilik gördüğünü, tehcirde İzmit'e sevk edildiğini, oradan yaya olarak Akşehir'e vardığını, Konya'da Ali Saib Bey'i gördüğünü ve kendisini altı ay kadar hastahane de tuttuğunu, Trabzon tehcirinde yakın akrabalarının öldürüldüğünü, gazetelerde yazılanların aksine Avni Paşa'nın tehcir sırasında orada olduğunu söyledi⁶⁹.

18-Dağistanlı Şeyhzade Abdullah Efendi: 7 Nisan 1919'daki altıncı duruşmada dinlendi. Şahit, tehcirden önce Trabzon'da bulunduğunu, Çarşamba'ya gittiğini ve tekrar Trabzon'a döndüğünde tehcirin yapılmış olduğunu, yalnız babalık denilen yetimhanelerdeki küçük çocuklar, evlerdeki hizmetçi kadınlar ve Müslümanlarla evlenen kadınların kaldığını söyledi. Madam Arslanyan'ın çocukları ile beraber, akrabası Rüşdü Efendi tarafından kendi evine getirildiğini, bir de tehcirden kaçarak ihtida eden Hidayet adında bir kızın da kendi evinde kaldığını söyledi. Valinin emri ile polislerin eve gelerek, Madam Arslanyan'ı deniz yoluyla sevk ettiklerini öğrendiğini, birkaç çocuğu olduğunu, Hidayet'in ihtida etmiş bir kız ve şimdiki adının Siranuş olduğunu, Madam Arslanyan'ın Mustafa Efendi ve Ali Saib Beylerle muna-

⁶⁷ **İstiklal**, 6 Nisan 1335/1919; **Zaman**, 6 Nisan 1335/1919.

⁶⁸ **Yeni Gazete**, 6 Nisan 1335/1919; **Zaman**, 6 Nisan 1335/1919.

⁶⁹ **İstiklal**, 6 Nisan 1335/1919; **Yeni Gazete**, 6 Nisan 1335/1919; **Zaman**, 6 Nisan 1335/1919.

sebeti olmadığını, sanıkları tanıdığını fakat isimlerini bilmediğini söyledi. Arslanyan'ın kayıkçılar tarafından denize atıldığını öğrendiğini söyledi. Kendi evinde iken Rüşdü Efendi'nin bunları korumak için, nikah ile aldım diye bir söylenti çıkardığını, Arslanyan'ın çocuğunun, paraların bir evin bahçesine gömülü olduğunu söylediğini belirtti. Vali ile kumandanın aralarının açık olduğunu işittiğini, Rıza Bey'i tehirden önce gördüğünü, sonra görmediğini, Niyazi Efendi'nin motorla İstanbul'a bomba götürdüğünü söyledi⁷⁰.

19-Fransız Tebaasından Mösyö Vitali: Dr. Arslanyan'ın bacanağı olan Vitali, 7 Nisan 1919'daki altıncı duruşmada dinlendi. Trabzon tehcirine dair birçok şey anlattıktan sonra, Ali Saib Bey'in bir çocuğu hastahane de zehirleyerek öldürdüğünü, bunu hastahane de çalışan Bedros isminde birisinden işittiğini söyledi. Bacanağı Leon Arslanyan'ın belediye doktoru olduğunu, eşi Madam Arslanyan'ın mücevheratı olduğunu, kocasının Erzurum'a tayin edildiğini, tifüsten yeni kalkmış halde olduğunu, Avni Paşa'nın kendisine 15 gün daha müsaade ettiğini, eşini babasının yanına bırakarak gittiğini, 3-4 aylık kalan maşı için senet vererek, Ali Saib Bey'in bunu Madam Arslanyan'a vermesini istemiş olduğunu, ama Saib Bey'in parayı vermediğini, eşiyle Madam Arslanyan'ı ziyarete gittiğinde evin önünde bir kalabalık gördüğünü, Nail Bey vesairenin orada olduğunu, bir jandarmanın kendisine kadının nerede saklandığını sorduğunu, bilmiyorum dediğini, sonra kadını gönderdiklerini, Madam'ın Hekimyan'ın evinde olduğunu, Abdullah'ın evinden tehcir için alındığını, Rüşdü Efendi'nin telgraf memuru ve babalık müesseselerinden birinin müdürü olduğunu, Madam'ın mücevherlerinin gömülü olup olmadığını bilmediğini söyledi. Ali Saib Bey şahitten, Leon Efendi'nin kendisinde parası olduğunu söylediğini, bunu izah etmesini istedi. Şahit de alacağı aylıklar olduğunu söyledi. Ali Saib Bey de bu senetleri Belediye Reisi'ne verdiğini, bunu devamlı yaptığını, para olmadığı için isteğin karşılanmadığını söyledi. Bunun telgrafla sorulabileceğini ve para alma meselesini reddettiğini söyledi. Avukat Salahaddin Bey, şahitten Vartan'ın hangi hastahane de öldüğünü söylemesini istedi. Şahit de kendisine bunu Eğinli bir kadının söylediğini belirtti. Kendisine Bedros Batriçyan'ın Ali Saib Bey tarafından zehirlediğinin anlatıldığını söyledi. Mustafa Efendi de Madam'ın tehcirine ben mi sebep olmuşum diye sordu. Şahit yalvarma kılığına rağmen bir şey yapmadığını söyledi. Saib

⁷⁰ **İstiklal**, 8 Nisan 1335/1919; **Alemdar**, 8 Nisan 1335/1919; **Zaman**, 8 Nisan 1335/1919.

Bey Bedros Yazıcıyan'ı nereden tanıdığını sordu, o da kağıt satan bir adam olduğunu söyledi. Saib Bey, adı geçenin Jogovort gazetesinde kendisi aleyhinde bir yazısının olduğunu söyleyerek, bunları nereden öğrendiklerini sordu. Şahit de Madam'a evlilik teklif ettiğini, aksi halde denizden sevk edileceğini söylediğini iddia etti. Şahit, bütün erkeklerin çıkarıldığını, çocukların babalık müesseselerine verildiğini, kadınların bazılarının hizmetçi, bazılarının İslamlarla evlilik yaparak kaldıklarını söyledi. Ali Saib Bey de yazının tahminlerle kendine yakıştırılarak yazıldığını söyledikten sonra, bütün kadınlar kalırken kendisinin mi sevk olduğunu sordu. Şahit de, “*Bunlar yedi sekiz hane vardı. Sevk edilenler beş yüz kişiyi mütecavizdi. Trabzon'da kalarak evlad isteyenler aldılar zevce isteyenler aldılar hizmetçi isteyenler aldılar bunlar sekiz yüzden fazladır. Sevkiyatdan bir ay sonra tekrar sevk edilmemişlerdir*” cevabını verdi. Şahit soru üzerine, sadece memurların değil subayların da sevk edildiğini söyledi. Soru üzerine, “*İslamiyeti kabul etmek için çok çalışdılar, olmadı. Vali'ye söylediler. O da dedi ki: Siz iyi adam olsaydınız dininizden dönmezdimiz*” dediğini söyledi⁷¹. Şahit, denizden kurtulan Vartan'ın polisler tarafından hastahaneye götürüldüğünü, hangi hastahane olduğunu bilmediğini, eşinin İstanbul'da olduğunu ve kendisine sorulabileceğini, çocuklar hakkında anlatıklarını gözleriyle gördüğünü, Trabzon'dan 18 bin kadar Ermeni'nin tehcir edildiğini söyledi⁷². Denizden kurtulan Vartan'ı, Saib Bey'in zehirlediğini işittiğini söyledi. Saib Bey ise, şahidin Jogovort gazetesindeki yalanlarına yeni yalanlar eklediğini söyledi⁷³. Madam Arslanyan'ın denizden sevk edildiğini, sonra haber alınmadığı için öldürüldüğünün söylendiğini, fakat son zamanlarda Samsun veya Ordu'da bulunduğunu işittiğini söyledi⁷⁴.

20-Bedros Efendi: 7 Nisan 1919'daki altıncı duruşmada dinlenen şahit, zanlılardan Saib Bey'i tanıdığını, tehcirde Trabzon'da bulunmadığını söyledi. Saib Bey de Bedros'un kendi savunma şahidi olduğunu söyledi. Bedros, Konya'da hastahane doktor olduğunu, Saib Bey'in kendisine iyilikleri olduğunu söyledi⁷⁵.

⁷¹ **İstiklal**, 8 Nisan 1335/1919.

⁷² **Alemdar**, 8 Nisan 1335/1919.

⁷³ **Zaman**, 8 Nisan 1335/1919.

⁷⁴ **Memleket**, 9 Nisan 1335/1919.

⁷⁵ **İstiklal**, 8 Nisan 1335/1919.

21-Trabzon Katolik Misyon Reisi İtalyan Rahip Loran/Perloran Mayak/Milak: 8 Nisan 1919'daki yedinci duruşmada dinlendi. Tercümanlığını Celaleddin Arif Bey yaptı. Şahit, tehcir sırasında köyde olduğunu, Ermenilerin beş gün içinde tehcir edildiğini işittiğini, şehre döndüğünde mahalle mahalle tehcirin uygulandığını gördüğünü, şehir dışında üzerlerindeki eşyaların tamamının alındığını işittiğini, Madam Arslanyan'ı tanımadığını, hastahanelerde kadın ve çocukların zehirlendiğini işitmediğini, tehcir bittikten sonra böyle şeylerin söylenmeye başladığını, tehcirin 5-6 gün devam ettiğini sonra tek tük köylerden sevklerin yapıldığını, bazı çocuk ve kadınların sandallara bindirildiğini gördüğünü, sandalların boş döndüğünü işittiğini, ama ne olduğunu bilmediğini, kurtulduğu söylenen kişiyi görmediğini, sadece işittiğini, hastahaneye sevk edilerek tedavi edildiğini duyduğunu söyledi. Zanlılardan Mustafa Efendi'yi savaşın başlarında, Talat Bey'i savaş sırasında tanıdığını, Talat Bey'in tehcir işleriyle ilgili olduğunu görmediğini ve işitmediğini, Mustafa Bey'in Ermeni işleriyle uğraştığını bilmediğini, iskelede görüşüklerini ve Ermeni fecayiiinden sonra, *"bu tehciri yaptıktan sonra biz bir daha Avrupa'ya nasıl gider ve onların yüzlerine nasıl bakarız"* dediğini, ruhbanın mabedlerinde kalabilmesi için valiye başvurduğunu ve Mustafa Efendi'nin yardımıyla Trabzon'da kalabildiklerini söyledi⁷⁶.

22-Sabık Trabzon Defterdarı ve Lahik Maliye Nezareti Varidat Müdürü Lütfi Bey: 8 Nisan 1919'daki yedinci duruşmada dinlenen Lütfi Bey, tehcir başladığında defterdar olduğunu, bir beyanname ile beş gün içinde uygulandığını, Ermenilerin polisler tarafından toplattırılıp jandarmalarla sevk edildiğini, eşyalarının Emval-i Metruke Komisyonu tarafından deftere kaydedilerek toplandığını, Ermenilerin yollarda uğradığı saldırı ve tecavüzleri işittiğini fakat görmediğini, Trabzon'da sıkıyönetim olduğunu, her şeyin valinin kontrolünde olduğunu, Ermeni mallarından bozulabilecek olanlarının satılarak paraya çevrildiğini, başlangıçta Ermeniler evlerinden çıkartılırken yağma ve suiistimallerin olduğunu, tehcirin Bahaeddin Şakir Bey'in gelmesinden sonra başladığını ve dolayısıyla onunla ilgili olduğunu zannettiğini, zanlıları tanıdığını, Niyazi Efendi ile resmi işlemlerden dolayı aralarının açık olduğunu söyledi. Acente Mustafa'nın Vali'ye bir çekmece içinde mücevherat ve para getirdiğinden haberdar olmadığını söyleyince, Mustafa Efendi kendi-

⁷⁶ İleri, 9 Nisan 1335/1919; İstiklal, 9 Nisan 1335/1919; Memleket, 9 Nisan 1335/1919.

sinin orada olduğunu söyledi. Mehmed Ali Bey'in her komisyonda bulunduğunu ve beceriksiz olduğunu, valiye bunu her işe karıştırmamasını söylediğini belirtince, Mehmed Ali Bey'in vekili Salahaddin Bey, şahidin bu suçlamalarla Mehmed Ali Bey'in görev yaptığı komisyonların reisi olarak kendisinin de sorumlu olduğunu, vali ile hem arasının iyi olmadığından söz etmesinin, hem de birlikte iş görmelerinin açıklamasının olması gerektiğini söyledi⁷⁷. Lütfi Bey, tehcir başladığında bazı konsoloslar ve özellikle Avusturya Konsolosu'nun çocukların ve kadınların tehcirinin uygun olmadığını söyleyerek valiye iletilmesini istediklerini, bunun üzerine çocukların kısmen Müslümanların yanına, kısmen de öteye beriye dağıtıldığını,⁷⁸ yetimhaneler açılmak istendiğini, fakat kadınların tehcir edildiğini söyledi⁷⁹. Lütfi Bey'in şahit olarak ifadesi 9 Nisan'da da devam etti. Soru üzerine bütün komisyonların ayrı olduğunu, tehcirden sonra emval-i metrukeyi Tahliye ve Mücevherat komisyonlarının topladığını, Emval-i Metruke Komisyonu oluşturulmadan önce terk edilmiş mal ve mücevherleri toplamak için başka komisyonlar kurulduğunu, kendisinin bunlarda görev almadığını, bunların hiçbir resmi kaydının olmadığını, eşyaların kaydedilmediğini, kendisiyle birlikte kayıtların başladığını, hepsinin kaydedilememekle beraber muhafaza edildiğini, sonra görevi oluşturulan Tasfiye Komisyonlarına devrettiğini söyledi. Maliye Nezareti'ne konuyla ilgili gönderdiği yazıda, "*emval-i metruke yağmagerler için iyi bir hazinedir*" ifadesini kullandığını söyledi⁸⁰. Tasfiye komisyonlarının Trabzon'un işgali sırasında ancak oluşturulabildiğini, kendisinin işgalden bir hafta önce buradan ayrıldığını söyledi⁸¹. Lütfi Bey, davanın 26 Nisan'da yapılan on dördüncü duruşmasında da dinlendi. Soru üzerine, Fuad Bey'in Mücevherat Komisyonu'nda olup olmadığını hatırlamadığını, kendisinin iki komisyonda bulunduğunu, mücevherat çekmecesinden haberi olmadığını söyledi⁸².

23-Lazistan ve Havalisi Erkan-ı Harbiye Reisi Kaymakam Muhtar Bey: 10 Nisan 1919'daki dokuzuncu duruşmada dinlendi. Tehcir sırasında

⁷⁷ **İstiklal**, 9 Nisan 1335/1919; **Zaman**, 9 Nisan 1335/1919.

⁷⁸ **İleri**, 9 Nisan 1335/1919.

⁷⁹ **Memleket**, 9 Nisan 1335/1919.

⁸⁰ **İstiklal**, 10 Nisan 1335/1919.

⁸¹ **Alemdar**, 10 Nisan 1335/1919.

⁸² **İstiklal**, 27 Nisan 1335/1919.

Giresun'da olduğunu, tehcirden sonra Trabzon'a gittiğinde tehcirin tamamlanmış olduğunu, Lazistan ve Havalisi Kumandanlığı'nın tek görevinin sahili muhafaza etmek olduğunu, başka konularla ilgilenmesine valinin izin vermediğini, tehcirle ilgili birçok sözlerin söylendiğini, fakat kimlerin yaptığının bilinmediğini, kendisinin de bilmediğini, Saib Bey hakkında söylenen şeylerin gerçek olmadığını söyledi⁸³. Giresun Kaymakamı Arif Bey'den tehcirin süku-netle uygun tarzda yapıldığını işittiğini,⁸⁴ Trabzon'da yalnız bir tane Hilal-i Ahmer Hastahanesi bulunduğunu, diğerlerinin askeri hastahaneler olduğunu söyledi⁸⁵.

24-Yüzbaşılıktan Muhrec Mehmed Ali Efendi: 10 Nisan 1919'daki dokuzuncu duruşmada dinlendi. Tehcir sırasında cephede olduğunu, Trabzon'a döndüğünde sadece nakil vasıtalarının dağıtımını ve kullanımında uygunsuzluklar olduğunu söyledi⁸⁶.

25-Jandarma Mülazım-ı Sanisi Münib Efendi: 12 Nisan 1919'daki onuncu duruşmada dinlendi. Sanıklardan bazılarını tanıdığını, kendileriyle bir husumeti olmadığını, haklarında bir şey bilmediğini söyleyerek, şikayetçi olduğu konuları anlattı. Mahkeme reisi şikayet konusunun bu yargılamayla ilgili olmadığını söyledi⁸⁷. İfadesinde, 30 firari Ermeni'nin yakalanması ile görevlendirildiğini, başka bir emirde de Ermenileri sorguladıktan sonra Buser nahiyesine gönderilmesinin emredildiğini, Münif Efendi adlı birinin kendisine Ermenileri iki saatte Sivastopol'a gönderdiklerini söylediğini, bir gün Ermenilerin tehciri için bir beyanname ile nizamname verdiklerini, bir müfreze ile Ermenilerin tehcirinde görevlendirildiğini söyledi. Sözleri birbiriyle irtibatsız bulundu ve zanlılarla ilgili görülmedi⁸⁸.

26-İaşe Nezareti Memurlarından Mehmed Ali Bey: 12 Nisan 1919'daki onuncu duruşmada dinlendi. Bazı zanlılar aleyhinde ve tehcirdeki olumsuzluklar hakkında bilgi verdi. Madam Arslanyan'ı bir kayığa koyduk-

⁸³ **İstiklal**, 11 Nisan 1335/1919.

⁸⁴ **Yeni Gazete**, 11 Nisan 1335/1919; **Memleket**, 11 Nisan 1335/1919.

⁸⁵ **Alemdar**, 11 Nisan 1335/1919.

⁸⁶ **Yeni Gazete**, 11 Nisan 1335/1919; **Alemdar**, 11 Nisan 1335/1919

⁸⁷ **İstiklal**, 13 Nisan 1335/1919; **Alemdar**, 13 Nisan 1335/1919.

⁸⁸ **Hadisat**, 13 Nisan 1335/1919.

larını, kayığın iki saat sonra döndüğünü gördüğünü, Mustafa Efendi'nin 3-4 yüz bin liralık mücevheratı İsviçre'ye götürerek sattırıldığını işittiğini, bütün tehciri Jandarma Kumandanı Tevfik Bey'in idare ettiğini, Mustafa Efendi'nin Trabzon'da ikinci bir vali olduğunu, bazı kadınların hastahane de zehirlendiğini işittiğini söyledi. Sorgulama sırasında verdiği ifade okunduktan sonra, Mustafa Bey ve vekili Şefkati Bey söz alarak, Mehmed Ali Bey'in önceki mahkumiyetinden, Rüsumat'taki sicilinin olumsuzluğundan, Trabzon'da bir mühtediye tecavüz ettiğinden, Ermenilerin mallarını yağmaladığından söz ettiler. Şahit salonda iken, şahitlerden Abdullah Efendi'nin dinleyiciler arasında olduğu görülünce ifadesine başvuruldu. Dolayısıyla, Mehmed Ali Bey'in ifadelerinin tamamen yalan olduğunun ortaya çıktığı belirtildi. Savcının da sözlerindeki çelişkiye vurgu yapması üzerine, şahit kaçamak cevaplar verince Reis tarafından uyarıldı⁸⁹. Yalan yere şahadet ettiği anlaşıldığından çıkarıldı⁹⁰. Mustafa Efendi'nin avukatı Osman Bey de yaptığı savunmada, şahidin önce gördüğünü söylediği olayları, sonra işittiğini söylediğini, Mustafa Efendi'nin İsviçre'ye gittiği iddiasının bir ay öncesine kadar oradan kimsenin gelmediğinin tespit edilmesiyle ortadan kalktığını söyledi⁹¹.

27-Tüccar Nikolaki Haralambidi Efendi: 14 Nisan 1919'daki on birinci duruşmada dinlendi. Tehcir sırasında Trabzon'da olmadığını, 12 yıl önce orada bulunduğunu, Acente Mustafa Efendi'yi insanıyetperver olarak tanıdığını, yakıştırılan suçları işlemiş olamayacağını söyledi⁹².

28-Bekarzade Hakkı Efendi: 14 Nisan 1919'daki on birinci duruşmada dinlendi. Tehcirde Trabzon'da bulunmadığını, Mustafa Efendi'nin eşraftan ve iyi bir insan olduğunu, kendisini çok iyi tanıdığını ve yakıştırılan suçları işlemeyeceğinden emin olduğunu söyledi⁹³.

29-Motorcu Emrullah Efendi: 14 Nisan 1919'daki on birinci duruşmada dinlendi. Tehcirden bir ay önce Trabzon'a gittiğini, Samsun'da yanındaki bir Ermeni için "*Trabzon'a götürme alırlar*" dendiğini, gittiğinde hiç Ermeni kal-

⁸⁹ **Alemdar**, 13 Nisan 1335/1919; **Hadisat**, 13 Nisan 1335/1919.

⁹⁰ **Memleket**, 13 Nisan 1335/1919.

⁹¹ **İstiklal**, 20 Mayıs 1335/1919.

⁹² **İstikla**, 15 Nisan 1335/1919; **Hadisat**, 15 Nisan 1335/1919; **Memleket**, 15 Nisan 1335/1919.

⁹³ **İstiklal**, 15 Nisan 1335/1919.

mamış olduğunu, sevk sırasında birçoğunun öldürüldüğünü işittiğini, denizden sevk edilenler hakkında bir şey duymadığını, Niyazi Efendi'nin Sakarya'da denizaltı tarafından batırıldığını işittiğini, fakat kendisini Trabzon'da gördüğünü, savaştan önce Niyazi'nin zengin birisi olmadığını, işgal yaklaşırken 500 kuruşluk malın 50 kuruş bile etmediğini, Ermeni mallarının da aynı durumda olduğunu söyledi⁹⁴.

30-Şefik Efendi: 14 Nisan 1919'daki on birinci duruşmada dinlendi. Hiçbir şeyden haberi olmadığını söyledi ve gitti⁹⁵.

31-Nemlizade Cemal Bey: 16 Nisan 1919'daki on ikinci duruşmada dinlendi. Tehcir sırasında İstanbul'da olduğunu, facialar hakkında bildiklerinin duyduklarından ibaret olduğunu, zanlıları tanımadığını, ekmek ihtiyacını karşılamak için kurulan şirkette yolsuzluk yapıldığına şahit olmadığını, Niyazi ve Mustafa Efendilerin de yolsuzluklarına şahit olmadığını,⁹⁶ maznunların hepsini tanıdığını ve namuslu insanlar olduklarını söyledi⁹⁷.

32-Aydın Komiseri Ahmed Reşad Efendi: 16 Nisan 1919'daki on ikinci duruşmada dinlendi. Şahit, tehcir sırasında Trabzon'da olduğunu, Ermenilere beş gün sonra tehcir edileceklerini bildiren beyanname neşredildiğini, sevklerin kabile kabile yapıldığını, şehirde hiçbir olay olmadığını, rivayete göre Değirmendere'den sonra saldırıya uğradıklarını, bazılarının denizden Giresun'a gönderildiğini, kayıkların iki-üç gün sonra döndüklerini söyledi⁹⁸. Maznunlardan hiçbirinin, bu kötü olaylara ellerini bulaştırdıklarına dair bir şey duymadığını söyledi⁹⁹.

33-Trabzon Mebusu Naci Bey: 16 Nisan 1919'daki on ikinci duruşmada dinlendi. Zanlı olarak sorgulanacağı için yemin ettirilmedi. Naci Bey tehcir sırasında İstanbul'da bulunduğunu, Trabzon'a işgalden 5-6 gün önce gittiğini, tehcir hakkında herkesin işittiğini kendisinin de duyduğunu, fakat tahkikinin mümkün olmadığını, ama Mebusan'da dillendirdiğini söyledi¹⁰⁰.

⁹⁴ **İstiklal**, 15 Nisan 1335/1919; **Hadisat**, 15 Nisan 1335/1919.

⁹⁵ **İstiklal**, 15 Nisan 1335/1919.

⁹⁶ **İstiklal**, 17 Nisan 1335/1919; **Yeni Gazete**, 17 Nisan 1335/1919.

⁹⁷ **Hadisat**, 17 Nisan 1335/1919.

⁹⁸ **İstiklal**, 17 Nisan 1335/1919.

⁹⁹ **Hadisat**, 17 Nisan 1335/1919.

¹⁰⁰ **İstiklal**, 17 Nisan 1335/1919; **Hadisat**, 17 Nisan 1335/1919.

34-Dillizade Mehmed Efendi: 16 Nisan 1919'daki on ikinci duruşmada dinlendi. Tehcir sırasında Trabzon'da bulunmadığını, Samsun'da iken olayları işittiğini, Trabzon'a geldiğinde şehirde kalan kızları ve kadınları Müslüman edip aldıklarını, bazılarını hizmetçi olarak kullandıklarını, çocukları süt nanelere verdiklerini, Trabzon'da motorun makinistini polislerin elinden aldığını, kendisine hapishaneye giderek harçlık verdiğini, sonra tehcir edildiğini öğrendiğini, tehcir sebebinin; Van ve havalisinde Ermenilerin Türklere zulüm edip isyan etmeleri ve bunları zarar vermeyecekleri bir yere sevk etmek olduğunu, belki burada da isyan çıkarırlar düşüncesiyle yapıldığını söyledi¹⁰¹.

35-Sıhhiye Müfettişi Yunus Vasfi Bey: 19 Nisan 1919'daki on üçüncü duruşmada dinlendi. Zanlıları tanıdığını, sıhhiye müfettişi olarak bulunduğunu, tehcir sırasında Trabzon'da tıfúsle meşgul olduğunu, Ermenilerin tehciri sırasındaki mezalim hakkında işitmeye dayalı bilgisi bulunduğunu, Hilal-i Ahmer Hastahanesi'nin kadınlar idaresinde olduğunu ve kimsenin zehirlenmediğini, buna hiçbir vicdanın razı olamayacağını, Dr. Arslanyan'ı tanıdığını ve sevk edildiği vakit göreve yeni başladığını, Madam Arslanyan'ı tanımadığını, Saib Bey'in hastahanelerin sıhhi işleriyle meşgul olmadığını söyledi¹⁰². Çocukların Amerikan mektebine yerleştirildiğini, bir kısmının evlatlık olarak dağıtıldığını, mezalimi görmediğini söyledi¹⁰³.

36-Lütfi Bey Zevcesi Virjini (Naile) Hanım: 19 Nisan 1919'daki on üçüncü duruşmada dinlendi. Tehcir zamanında Trabzon'da bulunduğunu, Ermenilerin kafile kafile sevk edildiğini, kadın ve çocukların hastahanelere, Amerikan mektebine yerleştirildiğini, kendisinin Britanya Otelinde çocuklara bakmak üzere alıkonulduğunu, kendi bulunduğu yerdeki çocukları Saib Bey'in küfelere doldurtup denize döktürdüğünü, birçoklarının açlıktan öldüklerini söyledi. Saib Bey itiraz etti ve yalan olduğunu söyledi. Ayrıca mahkemede her gün iki şahit dinlense ayda 60 şahit edeceğini ve bunların hepsinin “aynı nakarat ve tezviratı tekrar” ettiğini söyledi. Şahit, Niyazi Bey'in Minasayan mağazasını yok pahasına aldığını, tehcir sırasında orada olmadığını söyledi¹⁰⁴. Şahit, mektepte 40 kadar çocuk olduğu halde sonra 15 kadar kaldığını,

¹⁰¹ **İstiklal**, 17 Nisan 1335/1919.

¹⁰² **İstiklal**, 20 Nisan 1335/1919.

¹⁰³ **Zaman**, 20 Nisan 1335/1919.

¹⁰⁴ **İstiklal**, 20 Nisan 1335/1919; **Memleket**, 20 Nisan 1335/1919.

Saib Bey'in sağ ve ölü çocukları karışık olarak küfelere koyduğunu, bunların Ermenilerin sevki sırasında olduğunu söyledi¹⁰⁵.

37-Madam Aznif: 19 Nisan 1919'daki on üçüncü duruşmada dinlendi. Tehcir sırasında üçüncü kabile ile Arabistan'a kadar eşiyile gittiğini, jandarmaların kendilerini Daltaban'a kadar götürdüklerini, yanlarında Celal ve Cemal adında iki süvari subayının bulunduğunu, şehirden çıkarken her taraflarının arandığını, bir dere kenarında "*sizi keseceğiz*" dediklerini, ağlayıp af diledikten sonra affedildiklerini, sonra kendilerini Kürtlere teslim ettiklerini, yolda çeteler tarafından soyulduklarını, erkeklerin öldürüldüklerini, Harput'ta bir sene kaldıklarını, sonra Urfa'ya gönderildiklerini, üstlerinde başlarında bir şey olmadığını ve çıplak kaldıklarını, maznunlardan Talat, Rıza ve Mustafa Beyleri tanıdığını söyledi. Talat Bey'in sahibi oldukları Britanya Otelinin abonesi ve orada yattığını söyleyince, Talat Bey evi olduğunu ve otelde hiç yatmadığını söyledi¹⁰⁶. Aznif, kafilenin Trabzon'dan 4.000 kişi olarak çıktığını, yolda açlıktan her gün yüzlerce kişi öldüğü için Harput'a ancak 4-500 kişi vardıklarını, bunların sadece dördünün erkek olduğunu ve Nail Bey tarafından idare edildiğini söyledi¹⁰⁷.

38-Giresun Kaymakamı Arif Bey: 26 Nisan 1919'daki on dördüncü duruşmada dinlendi. Zanlıların hepsini tanıdığını, Niyazi Bey'i tanımadığını, tehcir için 17-18 maddelik bir talimat geldiğini, burada tehcir edileceklerin üzerinde fazla para bırakılmaması, yollarda saldırıya uğramamalarının sağlanması, karadan veya denizden Musul'a sevk edilmelerinin belirtildiğini söyledi. Vali ile arasının açık olduğunu, sevk sırasında azledildiğini ve İstanbul'a geldiğini, zamanında hiçbir Ermeni eşyasının Giresun'a gelmediğini, Giresun'daki eşyaların iyi muhafaza edildiğini, şifahi emir için kimse gelmediğini, Ermenilerin kendi vasıtalarını temin ederek gittiklerini, yanlarında muhafızlarının bulunduğunu, Trabzon'un ilerisinde bazı faciaların olduğunun işitildiğini, fakat yer ve zaman belirtilmediğini söyledi¹⁰⁸. Arif Bey, Ermenilerden bir ayaklanma çıkaracak kimse varsa bunların gözaltında bulundurulmalarının,

¹⁰⁵ **Yeni Gazete**, 20 Nisan 1335/1919; **Zaman**, 20 Nisan 1335/1919; **Memleket**, 20 Nisan 1335/1919.

¹⁰⁶ **İstiklal**, 20 Nisan 1335/1919.

¹⁰⁷ **Yeni Gazete**, 20 Nisan 1335/1919; **Memleket**, 20 Nisan 1335/1919.

¹⁰⁸ **İstiklal**, 27 Nisan 1335/1919; **Zaman**, 27 Nisan 1335/1919.

üzerlerinde bıçak falan taşımamalarının, fazla para almamalarının, paralarını Musul Postahanesi'nden almak üzere postaya vermelerinin sağlanmasının istendiğini, Giresun'dan ayrılırken şehirde 50-60 kadar Ermeni kaldığını söyledi¹⁰⁹.

39-Trabzon Eski Liman Reisi Kapudan Asım Efendi: 26 Nisan 1919'daki on dördüncü duruşmada dinlendi. Tehcirden Trabzon'da bulunduğunu, öldürülenleri işitmekle beraber öleni, öldüreni görmediğini, limana ait yetki kendisine ait olmakla beraber başkalarına verdiklerini, başvurularının sonuçsuz kaldığını, istifasının kabul edilmediğini, kayıkçıları Mustafa Efendi ile bir arkadaşının idare ettiklerini, Mustafa Efendi'nin de valinin zulmünden şikayet ettiğini, limandan hiçbir Ermeni sevkiyatının yapılmadığını, fakat gece başka yerden yapıldığını işittiğini, yerinde kim olsa başka bir şey yapamayacağını, valinin çok gaddar olduğunu, Avni Paşa'ya da başvurduğunu, "*mümkün olanı yap fazlasıyla uğraşma*" dediğini, Saib Bey'in çocukları denize döktürttüğünü sadece gazetelerde gördüğünü söyledi¹¹⁰.

40-Mektubçu Fuad Bey: 26 Nisan 1919'daki on dördüncü duruşmada dinlendi. Fuad Bey valinin kendisine emniyeti olduğunu, fakat gizli haberleşmelerini bilmesini istemediğini, tehcire ait evrakın kendisinden geçmediğini, bazı fenalıklar olduğunu işittiğini, vilayetin iki şifresi olduğunu, şifreli yazışmaları valinin yazdığını, beyannameleri bile matbaaya Vali'nin gönderdiğini, kendisinin basıldıktan sonra gördüğünü, tehcire ait hiçbir görevinin olmadığını, Emval-i Metruke ve Tedkik-i Mücevherat komisyonlarının azalığında bulunduğunu, elinden geldiği kadar düzgün çalıştıklarını ve hiçbir şeyin ziyan olmadığını söyledi. Yolsuzluk olmadığını zannettiğini, evine haram habbe girmediğini, komisyona çekmece geldiğinden haberi olmadığını söyledi. Mustafa Bey de soru üzerine çekmecenin valiye götürülmesi sırasında Fuad Bey'in olmadığını söyledi. Aynı duruşmada tekrar ifade veren Fuad Bey, tehcire ait haberleşmede bulunmadığını, hastahane zehirlenerek ölenleri işitmediğini, Vali'ye tehcir emrini kimin getirdiğini bilmediğini, yalnız bir kere Bahaeddin Şakir Bey'in geldiğini, tehcirden önce Vali'nin kaymakamları topladığını, tehcirde toplanan mücevheratın mal sandığında muhafaza edildiğini, iki anahtardan birisinin kendisinde olduğunu söyledi¹¹¹.

¹⁰⁹ Yeni Gazete, 27 Nisan 1335/1919.

¹¹⁰ İstiklal, 27 Nisan 1335/1919; Yeni Gazete, 27 Nisan 1335/1919.

¹¹¹ İstiklal, 27 Nisan 1335/1919; Yeni Gazete, 27 Nisan 1335/1919.

41-Trabzonlu Murad Hikmet Efendi: 26 Nisan 1919'daki on dördüncü duruşmada dinlendi. Niyazi Efendi aleyhinde birçok iddiada bulundu, kendisinin Niyazi Efendi aleyhinde riyaset makamına istida sunduğu ve davacı olduğu için, savcı tarafından şahadetinin geçersiz sayılması istendi ve kabul edildi¹¹².

42-Trabzonlu Madam Apostohi / Amostohi / Hamstohi Hanım: 26 Nisan 1919'daki on dördüncü duruşmada dinlendi. İkinci katile ile Tarabzon'dan çıktığını, erkek ve çocuklarla birlikte gittiklerini, yanlarında muhafız olarak jandarmaların bulunduğunu, Aradese'ye geldiklerinde her şeyin değiştiğini, atlı bir jandarmanın gelerek hareket etmelerini istediğini, akşamüstü Daltaban'a geldiklerini, kendilerini subayların karşıladığını, toplar atıldığını, jandarmaların süngülü olarak beklediğini, Gümüşhane Mutasarrıfı Abdülkerim Kadri Bey'in geldiğini, erkeklerin kadınlardan ayrılması emrini verdiğini, üzerlerindeki mücevherlerin alınmasını söylediğini, gözlerinin önünde erkeklerin ellerini bağladıklarını, arabalara doldurarak götürdüklerini, yanlarında Yüzbaşı Rasim ve Mülazım-ı evvel İsmail Efendiler idaresinde 200 kadar jandarma muhafız bulunduğunu, sonra Erzincan'a sevk edildiklerini, yollarda çok zorluk çektiklerini anlattı¹¹³. Avukat Osman Bey yaptığı savunmada, Madam Hamstohi'nin müşteki olduğu için söylediklerinin basit iddialar olduğunu ve şahitliğinin yok hükmünde olması gerektiğini söyledi¹¹⁴.

43-Trabzonlu Matinik / Mannik Hanım: 26 Nisan 1919'daki on dördüncü duruşmada dinlendi. Trabzon'da yalnız olduğunu, annesinin İstanbul'da ve kimsesiz olduğu için sevk edilmediğini, küçük çocuklara baktığını, Saib ve Nail Beylerin çocukları sepete doldurarak denize attırdığını, açlıktan ölenler olduğunu, Hilal-i Ahmer Hastahanesi'nde de aynı durumun olduğunu, aynı kişilerin buradaki çocukları da denize döktürdüklerini söyledi. Saib Bey, şahidin Rıza ve Niyazi Beylerin tehcirde Trabzon'da bulduklarını söylediğini, oysa bu zatların Trabzon'da olmadıklarının kesin olduğunu, her gün yeni yeni şahitlerin ortaya çıktığını ve gelip düzmece şeyler zırvaladıklarını söyledi¹¹⁵.

¹¹² **İstiklal**, 27 Nisan 1335/1919; **Yeni Gazete**, 27 Nisan 1335/1919.

¹¹³ **İstiklal**, 27 Nisan 1335/1919; **Yeni Gazete**, 27 Nisan 1335/1919.

¹¹⁴ **İstiklal**, 20 Mayıs 1335/1919.

¹¹⁵ **İstiklal**, 27 Nisan 1335/1919; **Yeni Gazete**, 27 Nisan 1335/1919; **Memleket**, 27 Nisan 1335/1919.

44-Rüşdü Efendi: 26 Nisan 1919'daki on dördüncü duruşmada dinlendi. Trabzon'da birçoklarını tehcirden kurtardığını, Madam Arslanyan'ı Nail Bey'in iltimas ve tavassutuyla Müslüman yaptıktan sonra, manevi kardeş yaptığını ve kendisi bekar olduğu için akrabası Dağıstanlı Abdullah Efendi'nin yanına koyduğunu, sonra valinin emriyle tehcir edilerek denize atıldığını, çocuklarını kurtarmak için çalıştıysa da başarılı olamadığını, çocukların denizde boğulduğunu, Madam Arslanyan'ın Saib Bey hakkında hiçbir şikayette bulunmadığını, zanlıların tehcirle alakalarını bilmediğini, himayesinde başka kadın ve kızların da olduğunu söyledi¹¹⁶. Rüşdü Efendi ikinci kez 10 Mayıs'taki on yedinci duruşmada dinlendi. Saib Bey'le Madam Arslanyan'ın bir ilişkisi olmadığını, kendisinin parasından yararlanmadığını, Samsun'daki bakkaliyesinin incelenerek mali durumunun anlaşılacağını, Madam'ın Samsun taraflarına sevk edildiğini duyduğunu, hakkındaki iddiaların yalan olduğunu, çocukların yetimhaneye götürüldüğünü söyledi. Abdullah Efendi'nin de bulunduğu duruşmada, ikisi de bazı Ermenileri kurtarmakla meşgul olduklarını, mallarıyla ilgilenmediklerini söylediler¹¹⁷.

45-Van Eski Valisi Nazım Bey: 30 Nisan 1919'daki on beşinci duruşmada dinlendi. Nazım Bey, 1916 Ocak ayında 12 gün kadar Emval-i Metruke Komisyonu Reisi sıfatıyla Trabzon'da bulunduğunu, emval-i metruke işinin pek karışık olduğunu, eşyanın defterlerini istedi ise de almayı başaramadığını, sonra böyle bir sorumluluğu üzerine alamayacağı için görevi bıraktığını, orada iken Rıza Bey hakkında bir şey işitmediğini, Mustafa Bey'in Vali'nin çok güvendiği kişi olduğunu, diğer zanlıları tanımadığını, denizde boğulanları işittiğini, ne derece doğru olduğunu bilmediğini, her şeyin başının Vali olduğunu, kendi emriyle bazılarını denize attırmış, bazılarını karada öldürmüş olduğunu işittiğini, Vali'nin memur ve komisyon azalarıyla görüşmeyi yasakladığı için fazla bilgi edinemediğini, bilgilerinin duyuma dayalı olduğunu söyledi¹¹⁸.

46-Trabzon İstinaf Reisi Hilmi Bey: 30 Nisan 1919'daki on beşinci duruşmada dinlendi. Trabzon'da Emval-i Metruke ve Satış komisyonlarında bulunduğunu, tahliye işlerinin çok düzenli olmadığını, bu yüzden komisyondan kendilerine devredilen eşyanın defterinin bulunmadığını, ellerinden geldiği

¹¹⁶ **İstiklal**, 27 Nisan 1335/1919; **Yeni Gazete**, 27 Nisan 1335/1919.

¹¹⁷ **İstiklal**, 11 Mayıs 1335/1919; **Yeni Gazete**, 11 Mayıs 1335/1919.

¹¹⁸ **İstiklal**, 1 Mayıs 1335/1919; **Memleket**, 1 Mayıs 1335/1919.

kadar düzeltmeye çalıştıklarını, tahliye işlerinin düzensiz olmasının kasten değil, zaman ve zeminin uygun olmamasından kaynaklandığını, depolardan eşya alınıp satıldığını, Vali iyi niyetli olsa belki başarılı olunabileceğini ve halkın malının karmakarışıklık içinde ziyan olmayacağını, Vali ile karşı karşıya gelmemek için görevi bırakmadığını, Mücevherat Komisyonu'nun da diğerleri gibi Vali'nin emriyle iş gördüğünü, Belediye Dairesi'nde bir kasa bulunduğunu ve bütün mücevheratın buraya konulduğunu, oraya giren mücevheratın bir deftere kaydedildiğini, kendisinin teslim ve tesellümde pek bulunmadığını, toplantılara devam ettiğini, ilk teslim ve tesellümün Amerika Mektebi'nde gerçekleştiğini, tamamının 3-4 bin liralık kadar olduğunu, eşyanın Mektupçu Fuad Bey ve Hacı Mehmed Efendi eliyle Defterdar'a teslim edilip imza için kendisine getirildiğini, bütün işlerin Vali'nin zulmünden korku ile yapıldığını, suiistimale hiç şahit olmadığını, bütün iddiaların "*mevsimin mahsulü*" olduğunu, kimsenin komisyon azaları ile görüşmemesi için beyanname neşrinden haberi olmadığını, Hilal-i Ahmer Hastahanesi'nde bazılarının zehirlendiği haberlerinin kesinlikle aslı olmadığını, bu rivayetlerin yalan olduğunu söyledi¹¹⁹.

47-Trabzon Sıhhiye Müdürü Sadreddin Bey: 30 Nisan 1919'daki on beşinci duruşmada dinlendi. Tehcir sırasında Trabzon'da bulunmadığını, tehcir dair bir şey işitmediğini, hastahanelerde Saib Bey'in emriyle zehirlemelerin olduğunu duymadığını, zaten kendisi Sıhhiye Müdürü olduğundan hastahane ile ilgisinin olamayacağını, Müfettiş Ziya Fuad Bey ile görüştüğünü ve kendisine Saib Bey hakkında tahkikattan söz etmediğini, Ziya Fuad Bey'in Erzurum'a gittiğini söyledi. Reis, Saib Bey'e celselerden birinde dile getirdiği, Sadreddin Bey Trabzon'da buldukça tahkikatın doğru olmayacağı yolundaki sözünü hatırlattı. O da kendisinin önceki hükümete siyasi görüş olarak muhalif olduğundan bunu söylediğini, yoksa kimse ile şahsi düşmanlığının olmadığını belirtti¹²⁰.

48-Seyr-i Sefain Acenteliğinden Emekli Edhem Efendi: 30 Nisan 1919'daki on beşinci duruşmada dinlendi. Tehcir sırasında Trabzon'da bulunduğunu, kendisinin bu sırada Askeri Sevkiyat Komisyonu Reisi olduğunu, Avni Paşa'nın bu işi Vali'ye havale ettiğini, dolayısıyla görevin mülki amirler tarafından hakkıyla yerine getirilmediğini, tehcir sırasında Mustafa Efendi'nin

¹¹⁹ **İstiklal**, 1 Mayıs 1335/1919; **Memleket**, 1 Mayıs 1335/1919; **Hadisat**, 1 Mayıs 1335/1919.

¹²⁰ **İstiklal**, 1 Mayıs 1335/1919; **Memleket**, 1 Mayıs 1335/1919.

asker olması nedeniyle Teşkilat-ı Mahsusa'ya erzak ve cephaneye gönderdiğini, tehcirin nasıl yapıldığını görmediğini, kendisinin karadan yapılan sevkiyatı idare ettiğini, bazılarının paralarının alındığını, bazılarının öldürüldüğünü duyduğunu, bildiklerinin duyum olduğunu, denizde boğulanları da duyduğunu, Sıhhiye Müfettişi Ziya Fuad Bey'in raporunda Madam Arslanyan'ın feryadından kulaklarını tıkadığının belirtildiği sorulunca, bir kadının feryadından kulaklarını tıkadığını, fakat kim olduğunu bilmediğini, sesin boş bir kayıktan geldiğini ve gündüz olduğunu, Kethüda Yahya Reis'in Ermenileri denize götürdüğünü işittiğini söyledi. Önceki ifadesi ile çelişen sözleri dolayısıyla izah etmekte sıkıntı yaşadı¹²¹.

49-Rüsumat Müfettişi Besim Bey: 5 Mayıs 1919'daki on altıncı duruşmada dinlendi. Bütün olanların sorumlusunun Vali olduğunu, tekalif-i harbiyenin gasp şeklinde uygulandığını, Ermeni mallarının yağma edildikten sonra komisyonlara havale edildiğini, komisyonlara getirilen malların "*usaresi emilen posalar mesabesinde*" olduğunu, tehcir ve taktik olaylarını görmediğini, bildiklerinin duyuma dayandığını, zanlılardan yalnız Mehmed Ali Bey'i tanıdığını, Vali'ye yakınlığından dolayı kendisine yazı yazdığını ve ayrıca şikayet ettiğini, ama tehcir işleriyle uğraştığını ummadığını, Saib Bey'in vicdanlı birisi ve Konya'ya giderken eli boş olduğunu, Acente Mustafa'nın da fena birisi olmadığını, Vali'ye yakınlığı dolayısıyla bu sandalyede oturduğunu, aynı şeyin hepsi için geçerli olduğunu söyledi. Mehmed Ali Bey ise kendisine sadece Hilal-i Ahmer Hastahanesi ile ilgilenmemesini şifahen söylediğini belirtti. Talat Bey de tekalif-i harbiye hakkında söylenenlerin doğru olmadığını, her şeyin kayda alındığını ve şahidin yalan söylediğini belirtti¹²².

50-Ordulu Paşazade Hüseyin Efendi: 5 Mayıs 1919'daki on altıncı duruşmada dinlendi. Tehcir sırasında Ordu'da olduğunu, Ordu'da da tehcir yapıldığını, Ahıska Nahiyesi Müdürü Süleyman Bey idaresindeki çetenin halk ve jandarmalarla Ermenileri imha ettiklerini işittiğini, Şube Müdürü Rıza Efendi ve diğerlerinin de aralarında yer aldığını, Ermenilerin bir kısmının sevk edildiğini bir kısmının hastahanelere konulduğunu, Kaymakam Ali Faik Bey'in iki kayık Ermeni'yi denizde boğdurduğunu, içlerinden Balıkçı namıyla bilinen birisinin sağ çıktığını gözleriyle gördüğünü, kayıkların küçük oldu-

¹²¹ **İstiklal**, 1 Mayıs 1335/1919; **Hadisat**, 1 Mayıs 1335/1919; **Alemdar**, 1 Mayıs 1335/1919.

¹²² **İstiklal**, 6 Mayıs 1335/1919; **Memleket**, 6 Mayıs 1335/1919.

ğunu ve memur bulunmadığını, çoğunun kadın ve çocuk olduğunu, birer gün ara ile hareket ettiklerini, iskelenin aşağısından Samsun'a hareket ettiklerini gördüğünü, fakat iki saat sonra döndüklerini, kayıkçılara sorduklarında denize döktüklerini söylediklerini, kayıkçının isminin Celal olduğunu ve ellişer liraya pazarlık edilmiş olduğunu, tehcir bittiğinde Faik Bey'in görevden alındığını, tehcir başlamadan kaymakamların vilayete çağırılarak emir aldıklarını, Vali ile aralarında başka bir haberleşme aracının bulunmadığını, kendisinin Meclis-i İdare azası olduğunu ama o sıralarda hiç toplanmadığını, Defterdar Lütfi Bey'in Trabzon'un boşaltılmasında Vali ile Ordu'ya geldiğini, köyler de dahil 2.000'den fazla hanenin tehcir edildiğini, bunların bütün eşyalarına 800 lira değer biçildiğini, Vali geldikten sonra eşyaların satılmaya başlandığını, 6-7 bin liralık mağazaların bin liraya satıldığını, Niyazi Efendi ve birçoklarının mal aldığını, Vali'nin göçmenler adına pey sürdüğünü söyledi. Niyazi Efendi itiraz ederek, kendisinin Ruslar lehine casus olduğunu, Ermeni mallarına önce kendisinin el koyduğunu, diğer casus arkadaşlarının da aynı şeyleri yaptığını sayarak, yalan söylediğini dile getirdi. Vekil Kuddusi Bey de şahide bazı sorular sordu ve kendisinin de emval-i metrukeden bir mağaza satın aldığı ortaya çıktı¹²³.

51-Adliye Müfettişi Kenan Bey: 10 Mayıs 1919'daki on yedinci duruşmada dinlendi. Nezaret'ten aldığı emir üzerine 1915 Temmuz'unda Lazistan, Trabzon ve Canik havalisine gittiğini, teftiş dairesi olan Ankara ve Merzifon'da tehcirin başladığını, tehcirde Trabzon'da bulunmadığını, tehcir hakkında sadece duyduklarının olduğunu, Vali'nin adamlarının kayıklarla denize adam döktüğünü ve bazılarını Rus donanmasının kurtardığını duyduğunu, jandarmaların adam öldürdüğünü Trabzon savcılığının haber aldığını, konu hakkında şikayette bulunulduğunu söyledi¹²⁴.

52-Süvari Mülazım-ı Evveli Harun Bey: 13 Mayıs 1919'daki on sekizinci duruşmada dinlendi. Trabzon tehciri sırasında Ştanke Bey'in tercümanı ve yaveri olduğunu, hastahanelerde bazı kimselerin zehirlendiğini işittiğini, birçok kişinin feci olaylar anlattıklarını, denize döküldüklerini işittiğini, zanlılardan sadece Talat Bey'i tanıdığını, diğerlerini de tanımakla beraber isim-

¹²³ **İstiklal**, 6 Mayıs 1335/1919; **Alemdar**, 6 Mayıs 1335/1919; **Hadisat**, 6 Mayıs 1335/1919.

¹²⁴ **İstiklal**, 11 Mayıs 1335/1919; **Yeni Gazete**, 11 Mayıs 1335/1919; **Memleket**, 11 Mayıs 1335/1919.

lerini hatırlamadığını, ayağı donduğundan hastahane de kaldığını, Ştanke'den başka Bahaeddin Şakir Bey'in de kumandan olduğunu, Rıza Bey'in gayri muntazam birlikleri kumanda ettiğini, 18 Teşrinievvel 1331'de (31 Ekim 1915) Ştanke Bey'in yerine Avni Paşa'nın geldiğini, çete ve düzenli askerlerden oluşan birliklerde, çetelerin de asker yapıldığını, ama çoğunun firar ettiğini, Teşkilat-ı Mahsusa yerine çete tabirini kullandıklarını söyledi¹²⁵.

SONUÇ

Mütareke İstanbul'unda, Divan-ı Harb-i Örfi'nin ikinci tehcir davası olarak Trabzon davası, 1919 Mart sonlarında başladı ve Mayıs sonunda bitti. Dönemin gündeminde önemli yer tutan tehcir yargılamaları sırasında, özellikle şahitlerin anlatımları da dikkat çekti. Bu yüzden, Yozgat tehciri davasında şahitlerin şahitlikleri çokça tartışıldı ve sanıklar aleyhine bir organizasyon oluşturulduğu da ortaya çıktı. Yozgat tehciri davasında, çoğu Ermeni 25 şahit dinlenirken, Trabzon tehciri davasında çoğu Müslüman 52 şahit dinlenmiştir. Yozgat davasının sanıklarının tümü mahkeme huzuruna çıkarken, Trabzon davasının asli sorumluları firarda olduğundan, mahkemede tali sorumlular bulunmuşlardır. Firari sorumlular ise giyaplarında yargılanmışlardır. Mahkeme kararında, firari sanıklar asli sorumlular olarak giyaplarında idam cezasına çarptırılırken, diğer sanıklardan birisi 10 yıl, 2'si birer yıl ceza almış, diğer ikisi beraat ederken, bir sanığın yargılamasının ayrıca sürmesine karar verilmiştir.

Trabzon davasında, hemen tüm şahitlerin olayların asıl sorumlusu olarak Vali Cemal Azmi Bey'i işaret ettiği, bazılarının Murahhas Nail Bey'i de asli sorumlular arasında andığı söylenebilir. Ancak, işlendiği iddia edilen suçların Trabzon dışında meydana gelmeleri, mahkemede yargılanan şahısların ise, Trabzon dışındaki olaylarla ilişkili olmamaları, aleyhteki şahitlerin de benzer ve daha da çok duyuma dayalı anlatıma başvurmaları, karar üzerindeki etkilerini azalttığı söylenebilir. Duruşmalarda hazır bulunan sanıkların daha az ceza almalarında ve bazılarının da beraat etmelerinde, lehteki şahitliklerin etkili olduğu söylenebilir. Oysa Yozgat davasında sanıkların lehinde çok az şahit bulunmuş ve aleyhteki şahitliklerin karar üzerindeki etkisi belirgin olmuştur.

¹²⁵ **İstiklal**, 14 Mayıs 1335/1919; **Yeni Gazete**, 14 Mayıs 1335/1919; **Alemdar**, 14 Mayıs 1335/1919.

Ayrıca Trabzon davası şahitler ve şahitlik açısından Yozgat davasından çok farklı olmakla beraber, daha organize ve açık vermeyen bir şahitlik olgusundan söz edilebilir. Yozgat davasında sanıkların istediği şahitlerin çoğu dinlenmemiştir. Trabzon davasında ise talep edilen hemen herkes dinlendi. Hatta ünlü şahıslar bile. Ancak, sonuç Yozgat davasında olduğu gibi değişmedi ve şahitlikler sorgulanmaksızın karara genellenerek yansıtıldı.

KAYNAKÇA

1-Gazeteler

Alemdar (İstanbul, 1919)

Hadisat (İstanbul, 1919)

İleri (İstanbul, 1919)

İstiklal (İstanbul, 1919)

Memleket (İstanbul, 1919)

Takvim-i Vakayi (İstanbul, 1919)

Tasvir-i Efkar (İstanbul, 1919)

Vakit (İstanbul, 1919)

Yeni Gazete (İstanbul, 1919)

Zaman (İstanbul, 1919)

2-İncelemeler

Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918, C I, Genelkurmay ATA-SE ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı Yayınları, Ankara 2005.

Ata, Ferudun, **İşgal İstanbul'unda Tehcir Yargılamaları**, TTK, Ankara 2011.

Bilgi, Nejdet, **Ermeni Tehciri ve Boğazlıyan Kaymakamı Mehmed Kemal Bey'in Yargılanması**, KÖKSAV, Ankara 1999.

Bilgi, Nejdet, "Ermeni Tehciri ve Olaylarına İlişkin Vehip Paşa'nın Raporu", **Yeni Türkiye Ermeni Meselesi Özel Sayısı IV**, S 63 (Eylül-Aralık 2014), ss. 2896-2920.

_____, "Ahmed Avni Paşa ve Ermeni Tehciri", **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, Ed. Bünyamin Kocaoğlu, İlkadım Belediyesi, Samsun 2017, ss. 523-540.

Dadrian, Vahakn N.-Taner Akçam, **"Tehcir ve Taktil" Divan-ı Harb-i Örfi Zabıtları İttihad ve Terakki'nin Yargılanması 1919-1922**, Bilgi Üniversitesi, İstanbul 2008.

Dadrian, Vahakn N., **Ermeni Soykırımında Kurumsal Roller Toplu Makaleler**, Kitap 1, Belge, İstanbul 2004.

Dadrian, Vahakn N., **Türk Kaynaklarında Ermeni Soykırımı Toplu Makaleler**, Kitap 2, Belge, İstanbul 2005.

Tüfekçi, Zeynep, **Trabzon ve Çevresinde Yapılan Ermeni Tehciri ve Yargılamalar**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2001.

**VAKİT VE ALEMDAR GAZETELERİNE GÖRE
MÜTAREKE DÖNEMİ
(1 Kasım 1918-31 Ocak 1919)**

Erol KARCI*
Betül KARCI**

ÖZET

Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918 tarihinde imzaladığı Mondros Ateşkes Antlaşması ile I. Dünya Savaşı'ndan mağlup olarak ayrılmıştır. Son derece ağır şartlar taşıyan bu antlaşmanın imzalanmasından bir gün sonra İtilaf Devletleri, Osmanlı topraklarındaki işgallerine başlamışlardır. Türk kamuoyunu büyük bir endişeye sevk eden bu durum hükümetin bütün iyimser açıklamalarına rağmen Osmanlı parlamentosu tarafından da büyük bir üzüntü ve endişe ile karşılanmıştır. Uzun savaş yıllarının yorgunu olan Türk halkını paniğe sevk etmemek için devlet adamları tarafından içerisinde bulunulan şartlara dair olumlu değerlendirmeler yapılmıştır. Öyle ki Sadrazam Ahmet İzzet Paşa, Mondros Ateşkes Antlaşması'nın Almanya'nın imzaladığı antlaşmaya göre daha hafif şartlar taşıdığını iddia ederken diğer bazı devlet adamları da mütarekeden duydukları memnuniyetleri ifade etmişlerdir. Basında ise antlaşma hakkında olumlu ve olumsuz haberler çıkmıştır. Ancak daha da önemli olarak halk, itidale, huzur ve asayiş bozmaya yönelik davranışlardan kaçınmaya davet edilmiştir. Şüphesiz bu durumun amacı İtilaf Devletlerine yeni işgaller için fırsat vermemektir.

Bu sıkıntılı dönemde Türk halkı siyasi belirsizlik, gelecek kaygısı, ekonomik sıkıntılar ve azınlıkların devlet aleyhindeki faaliyetleri gibi birçok olumsuzlukla karşıya kalmıştır. Çalışmamızın amacı Vakıf ve Alemdar gazetelerindeki haberlerden yola çıkarak Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasından sonraki üç aylık dönemde (1 Kasım 1918-31 Ocak 1919) ülkenin siyasi, sosyal ve ekonomik durumuna dair bazı tespitlerde bulunmaktır. Bununla birlikte incelediğimiz gazetelerin ele aldıkları konular üzerinden bu gazetelerin yayın politikalarına dair tespitlerde bulunmaya da

* Dr. Öğr. Üye., Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ekarci06@gmail.com

** Doktora Öğrencisi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, b.d.karci@gmail.com

çalışacağız. Çalışmamızın ana kaynakları Vakit ve Alemdar gazeteleri olup telif eserlerden de yararlanacağız.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı, Mondros Mütarekesi, İttihat ve Terakki, Vakit, Alemdar.

**TRUCE PERIOD ACORDING TO
VAKİT AND ALEMDAR NEWSPAPERS
(1 November 1918-31 January 1919)**

ABSTRACT

The Ottoman State was defeated in the World War I by the Armistice of Mudros signed on October 30, 1918. One day after the signing of this treaty, which had extremely severe conditions, the Entente States began their occupation in the Ottoman lands. This situation, which led the Turkish public in great anxiety, was also met with great sadness and anxiety by the Ottoman Parliament despite all the optimistic statements of the government. Positive assessments were made on the conditions faced by the statesmen in order not to panic the Turkish people, who were tired of the long war years, so much so that the Grand Vizier Ahmet Izzet Pasha claimed that the Mudros Armistice Treaty had milder conditions than the treaty signed by Germany, while some other statesmen also expressed satisfaction with the armistice. On the other hand, positive and negative news about the treaty emerged in the press. But more importantly, the people were invited to refrain from disorderly behaviors in order to impose tranquility and peace. Undoubtedly, the purpose of this was not to give the Entente States an opportunity for new occupations.

In this troubled period, the Turkish people were faced with the economic uncertainties and activities of the minorities against the state, in particular the environment of political uncertainty and the future anxiety which was a result of this. The purpose of our study is to make some determinations about the country's political, social and economic situations within the three months period (1 November 1918-31 January 1919) following the signing of Mudros Armistice Agreement by looking at the news published in the newspapers; Vakit and Alemdar. In addition to this, we shall also try to make some points on the publication policies of these newspapers on the grounds of the issues which are discussed by the newspapers which we are examining. The main sources of our study are Vakit and Alemdar newspapers and we shall also utilize the copyrighted works.

Keywords: Ottoman State, World War I, Armistice of Mudros, Committee of Union and Progress, Vakit, Alemdar.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesini imzalayarak I. Dünya Savaşı'ndan yenik olarak ayrılmıştır¹. Türk milleti için bağımsızlığı başta olmak üzere işgallerle her şeyinin elinden alındığı bir dönemi başlatan Mondros Mütarekesi'nin² Osmanlı siyasi ve toplumsal hayatındaki etkilerine dair tespitlerde bulunmadan önce çalışmamızın ana kaynağı niteliğindeki Vakit ve Alemdar gazeteleri hakkında bilgi vermemiz gerekmektedir.

Mütareke yıllarında İstanbul basınının önemli temsilcilerinden olan Vakit gazetesi 22 Ekim 1917'de Mehmet Asım (Us) ve Ahmet Emin (Yalman) tarafından kurulmuştur³. Gazetenin yazı işleri müdürlüğünü önce Ali Naci (Karacan) daha sonra ise Enis Tahsin (Til) yapmıştır. Akşam gazetesini çıkarılmadan önce Necmettin (Sadak) Bey ile Kazım Şinasi (Dersan) Bey de Vakit gazetesinde çalışmışlardır. Vakit gazetesinin sürekli yazarları arasında Hakkı Tarık (Us), Ahmet Rasim, Ahmet Şükrü (Esmer) ve Reşat Nuri (Güntekin) Beyler bulunmaktaydı. Ayrıca Ruşen Eşref (Ünaydın), Hüseyin Cahit (Yalçın) ve Ziya Gökalp Beyler ile Halide Edip (Adivar) Hanım da zaman zaman Vakit gazetesinde yazmışlardır. Ahmet Emin Bey'in 1920 yılında Malta Adası'na sürgüne gönderilmesi nedeniyle gazetenin yönetimi Asım Bey'e kalmıştır.

¹ Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasına giden süreç ve Mütareke'nin maddeleri için bk.: Cemil Öztürk, "Mondros Mütarekesi", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C 30, İstanbul, 2005, s. 271-273; Bünyamin Kocaoğlu, **Mütarekede İttihatçılık, İttihat ve Terakki Fırkasının Dağılması (1918-1920)**, Temel Yayınları, İstanbul, 2006, s. 21-54; Durmuş Yalçın-Yaşar Akbiyık vd., **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, C I, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2004, s. 131-136; Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi, C. III, 1914-1918 Genel Savaşı, Kıs. IV, Savaşın Sonu**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s. 701-752 ; Bülent Demirbaş, "Mondros Mütarekesi ve Sonrası", **Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 1110-1117; İzzet Öztoprak, "Türkiye'nin İşgali ve Milli Direniş Hareketleri", **TÜRKLER**, C 15, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 583-585.

² İhsan Sabri Balkaya, "Mütareke Dönemi Asayişinin Üç Boyutu", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 41, Mayıs 2008, s. 18.

³ M. Nuri İnuğur, **Basın ve Yayın Tarihi**, Der Yayınları, İstanbul, 1993, s. 341; Türk basın tarihinde Mütareke döneminden önce de Vakit isimli bir gazete yer almıştır. 1875 yılında Filip Efendi tarafından çıkarılan bu gazete özellikle Kemalpaşazade Said Bey'in başyazarlığı sırasında büyük rağbet görmüştür. Gazetenin yazar kadrosu arasında ise Süleyman Asaf, Ahmet Mithat, Namık Kemal ve Mehmet Ayetullah gibi dönemin önemli isimleri bulunmaktaydı. Bk.: İlhan Yerlikaya, "Bir Osmanlı Gazetesi Olan Vakit Gazetesinde (1875-1884) İlan ve Reklamlar", **Marmara İletişim Dergisi**, S 8, Ekim 1994, s. 201.

Ahmet Emin Bey, 18 Mart 1923'te ise gazetede hissesini Asım Bey'e devretmiş ve Vatan gazetesini çıkarmaya başlamıştır⁴.

İncelediğimiz dönemde Vakit gazetesinin başyazarı olan Ahmet Emin Bey, 1888 yılında Selanik'te doğmuştur. 1894'te Şeyh Maruf Efendi'nin özel okulunda başlayan ilk eğitimini Feyz-i Sıbyan Mektebi'nde tamamlamıştır. 1901'de girdiği Selanik Askeri Rüştîyesinden Okulu bitirmesine kısa bir süre kala ayrılmış ve Selanik Alman Mektebi'ne yazılmıştır. Ahmet Emin Bey, ailesinin İstanbul'a gelmesinden sonra Beyoğlu Alman Mektebi'ne yazılmış ve 1907 yılında buradan mezun olmuştur. Gazetecilik hayatına Sabah gazetesinde başlayan Ahmet Emin Bey, 1907-1909 yılları arasında Yıldız Sarayı Tercüme Odası'nda da çalışmıştır. 1909 yılında Hukuk Fakültesi'nde yüksek eğitimine başlayan Ahmet Emin Bey, Sabah gazetesinden ayrılarak Yeni Gazeteye geçmiştir. Bu arada arkadaşlarının teşvikiyle İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne de üye olmuştur. 1911 yılında Maarif Nezareti tarafından eğitim görmesi için Amerika'ya gönderilen Ahmet Emin Bey'in, Columbia Üniversitesi'nde geçen öğrenciliği onun değişmesine ve gelişmesine etki etmiştir. 1912 yılında açılan Pulitzer Gazetecilik okulunun ilk öğrencilerinden ve mezunlarından. Yurda döndükten sonra Maarif Nezareti tarafından Ziya Gökalp'in yardımcılığına atanmıştır. Darülfünun'da Sosyoloji müderris muavinliği, 1916-1920 yılları arasında ise Mülkiye Mektebi'nde İstatistik müderrisliği yapmıştır. Bu görevleri sırasında iktidarın sözcüsü niteliğindeki Tanin gazetesinde yazı işleri müdürlüğü görevini üstlenmiştir. 1917 yılında Asım Bey ile birlikte Vakit gazetesini çıkarmaya başlamıştır⁵.

Bilindiği üzere Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra Mütarekenin ağır koşulları ve haksız uygulamalarına karşı mahalli direnişler başlamıştı. Vakit gazetesi de diğer bazı gazeteler gibi direniş çabalarını desteklemiştir. Mütareke olayları içerisinde Osmanlı aydınları çeşitli kurtuluş reçeteleri ileri sürmüşlerdir. Ahmet Emin Bey de 30 Kasım ve 1 Aralık günlerinde "*İstikbal Düşünceleri*" başlığıyla birbirini tamamlayan iki yazısında Amerika ile iş birliğini önermiştir. Bu düşüncesi II. Dünya Savaşı'ndan sonraki çok partili hayata geçiş sürecinde muhalefeti desteklediği için iktidar

⁴ İnuğur, a.g.e. , s. 341.

⁵ Ahmed Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, (1888-1922)**, C I, Yay. Haz. Erol Şadi Erdinç, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş. Yayınları, İstanbul, 1997, s. IX-XII.

tarafından Mütareke'de bağımsızlık düşüncesine karşı Amerikan mandası taraftarlığı yaptığı tezinin ileri sürülmesine neden olmuştur. Ahmet Emin Bey, 1919'da Damat Ferit Paşa hükümeti tarafından Kütahya'ya, 1920 yılında ise Millî Mücadele hareketine iyimser bir tavır takındığı için İngilizler tarafından Malta'ya sürülmüştür. Yaklaşık iki yıl süren Malta sürgününden sonra yurda dönen Ahmet Emin Yalman'a Ankara hükümeti tarafından Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü önerilmiştir. Ancak Ahmet Emin Bey için esas olan bağımsız gazeteciliktir. Ankara'ya giden Ahmet Emin Bey'in bu düşüncesi Mustafa Kemal Paşa tarafından da olumlu karşılanmıştır. Bir gazeteci olarak büyük güven kazanmış olan Ahmet Emin Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın ve Rauf Bey'in özgeçmişlerini dinleyerek yayınlamıştır. Ayrıca Ankara hükümetinin verdiği izin ile cepheleri de dolaşmıştır⁶.

Mütareke döneminde Vakit gazetesinin yanı sıra İstanbul'da yayınlanan Akşam, Tasvir-i Efkar ve İkdam gazeteleri de Ankara hükümetini desteklemişlerdir. Bu gazeteler hem azınlıkların artık tamamen maskelerini atıp Türk'ü yok etme planlarını açıklayan yanlarıyla hem de İttihatçı psikozuna tutulmuş Türkçe basınla mücadele etmişlerdir. Bu dönemde başta Vakit ve Tasvir-i Efkar gazeteleri olmak üzere dönemin birçok gazetesi Ankara'ya silah, adam ve haber kaçırmaya işlerinde fiilen rol almışlardır⁷.

Çalışmamızın diğer kaynağı olan Alemdar gazetesi ise Refi Cevat (Ulu-nay) Bey tarafından 1909 yılında kurulmuştur⁸. Gazetenin başyazarı olan ve yayın politikasını şekillendiren Refi Cevat Bey, 1890'da Şam'da doğmuştur. İlk eğitimini Vefa'da Taşmektep'te, orta eğitimini Şemsülmaarif adlı özel ortaokulda yapmıştır. 1909 yılında Galatasaray Sultanisini bitiren Refi Cevat Bey, Tanin gazetesinde çalışmaya başlamıştır. Bir süre İkdam gazetesinde de

⁶ Yalman, a.g.e., s. XII-XIII.

⁷ Orhan Koloğlu, **Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s.63; Alemdar gazetesi üzerine bir çalışma yapmış olan Alper Ersaydı, Mondros Mütarekesi'nin ardından İstanbul basınının ülkenin içinde bulunduğu felaketsel durumdan çıkmak için ortaya attıkları çarelerin başında yabancılara dayanma ve manda istekleri olduğunu belirtmektedir. Bu dönemde yayınlanan Vakit, İstiklal ve Tasvir-i Efkar gazetelerinin Amerikan mandasını istediğini savunan Ersaydı, Alemdar gazetesinin İngiltere'nin siyasi yardımını, Tarih, Yeni Gazete, İfham ve İkdam'ın ise Amerika'nın yardımı istediğini iddia etmektedir. Bk.: Alper Ersaydı, **Türklüğün Anadolu'dan Tasfiyesi, Alemdar Gazetesine Göre Mütarekede İttihatçılık**, AKY Yayınları, Uşak, 2011, s. 35-36.

⁸ İnuğur, a.g.e., s. 342.

çalışan Refi Cevat daha sonra İttihat ve Terakki'ye muhalif olan Hürriyet ve İtilaf Fırkasına girmiş ve mücadeleye başlamıştır. Refi Cevat, bir süre Şehrah gazetesini yönetse de Pehlivan Kadri ile birlikte Alemdar gazetesini kurmuştur. 11 Haziran 1913'teki Mahmut Şevket Paşa suikastından sonra diğer İttihat ve Terakki muhalifleriyle birlikte tutuklanmış ve Sinop'a sürgün edilmiştir. I. Dünya Savaşı sırasında Sinop'un Ruslar tarafından bombalanması üzerine içlerinde Refi Cevat'ın da bulunduğu sürgünler 1915 yılında Çorum'a gönderilmişlerdir. Sağlığının bozulması ve Çorum mutasarrıflığının iyi haline dair rapor vermesine rağmen cezası affedilmeyen Refi Cevat Bey'in İstanbul'a dönmesine izin verilmesi Talat Paşa'nın hükümetten çekilmesiyle olmuştur. 20 Ekim 1918 tarihinde sürgün hayatı sona ermiştir. Refi Cevat Bey, İttihatçılara karşı olan kişisel kinini Alemdar gazetesi vasıtasıyla kurumsallaştırmıştır. Bu kinini daha sonra Milli Mücadele hareketine çevirmiştir⁹.

Alemdar gazetesinin Mütareke dönemindeki yayın hayatı 15 Aralık 1918'de yani Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından yaklaşık bir buçuk ay sonra başlamıştır¹⁰. Gazete bu dönemde gerek İttihatçılara gerekse de Millî Mücadeleyi yönetenlere karşı bir yayın politikası izlemiştir. Gazetede Pehlivan Kadri'nin yanı sıra Refik Halit (Karay) Bey de bazen Aydede bazen de Kirpi takma adlarıyla genellikle ise Refik Halit imzasıyla Millî Mücadele aleyhinde yazılar yazmıştır. Bunlardan başka Hafız İsmail, Dr. Selahattin, Muammer Asaf Mustafa Sabri ve Nasrettin Hoca imzalı yazılarda da Millî Mücadeleyi yönetenlerin "*serseri, serseri başı ve çete reisi*" olarak nitelendirildikleri görülmektedir. Millî Mücadele hareketine tamamen karşı çıkan Refi Cevat çeşitli yazılarında ülkenin kurtuluşu için İngiliz desteğinin zorunluluğunu savunmuştur. Alemdar gazetesi Millî Mücadele hareketinin başarıya ulaşmasından sonra 1922 yılında kapanmış ve başyazarı Refi Cevat 150'likler listesine dâhil edilerek yurt dışına çıkarılmıştır¹¹. Refi Cevat, 1927 yılında ise vatandaşlıktan çıkarılmıştır¹².

1. Mondros Mütarekesi'nin Algılanışı

Mütareke döneminde çalkantılı bir siyasi hayata sahip olan Osmanlı Devleti bir taraftan Mondros Mütarekesi'nin ağır şartlarının getirdiği sıkıntılarla

⁹ Ersaydı, a.g.e., s. 39-42.

¹⁰ Ersaydı, a.g.e., s. 36.

¹¹ İnuğur, a.g.e., s. 342.

¹² Ersaydı, a.g.e., s. 42.

uğraşırken diğer taraftan da harp dönemi kabineleriyle girişilen siyasi hesaplaşmalara, İttihatçı düşmanlığına, particiliğe, nazırların, mebusların ve hükümetlerin istifalarına veya istifa söylentilerine sahne olmuştur.

Bu noktada üzerinde durduğumuz ilk husus incelediğimiz gazetelerin Mütarekeye bakışları hakkında bilgi vermek olacaktır. Yukarıda da belirttiğimiz üzere Alemdar gazetesi Mütareke dönemindeki yayın hayatına Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından yaklaşık bir buçuk ay sonra başlamıştı. Bu nedenle gazetenin Mütarekeye bakışı hakkında bir bilgiye sahip değiliz. Ancak Mütareke imzalandığı esnada yayınlanmakta olan Vakit gazetesinin gelişmeleri yakından takip ettiği görülmektedir.

Vakit gazetesinin 1 Kasım 1918 tarihli sayısında yer alan ve gazetenin başyazarı Ahmet Emin Bey'in imzasını taşıyan "*Mütareke*" başlıklı yazı bu noktada dikkate değerdir. Bu yazıda savaşın sona ermesinden duyulan memnuniyetle birlikte mütarekeye karşı genel bir hoşnutsuzluğun olduğu, çekilen çilelere neden olan siyasetçilerin eleştirildiği, gelecekle ilgili endişelere dikkat çekildiği ve halka moral verilerek geleceğe yönelik ümitlerin kaybedilmemesinin istendiği görülmektedir. Ahmet Emin Bey, mütarekenin imzalanmasıyla birlikte dört senedir birçok cephede savaşan Osmanlı askerlerinin barış durumuna geçtiğini ve bu durumdan memnuniyet duymamanın elde olmadığını ifade etmiştir. Ancak mevcut şartlar nedeniyle bu memnuniyetin hiç kimseyi tam olarak mutlu etmediğini de belirtmiştir. Milletın kalbinin, içine düşülen felaket nedeniyle sızlayacağını ve büyük acılar çekileceğini de ifade etmiştir. Dört yıl boyunca büyük fedakârlıklarda bulunan milletin düştüğü durumu hak etmediğini ve kısa süre öncesine kadar iktidar mevkiini elinde tutanların da yapılan fedakârlıkları sonuçsuz bırakmak için ne gerekiyorsa yaptıklarını da belirtmiş ve savaş yıllarının siyasi otoritesini yani İttihat ve Terakki kadrolarını eleştirmiştir¹³.

Ahmet Emin Bey, eski siyasi otorite için en büyük cezanın mütareke şartlarını okuyarak, düşüncesiz hareketlerinin milleti ne duruma düşürdüğünü anlamak olduğunu da belirtmiş ve sıkıntılı günlerde iş başına gelen Ahmet İzzet Paşa kabinesi hakkında da değerlendirmeler yapmıştır. Ahmet Emin Bey, kabine üyelerine karşı hürmetle karışık bir merhamet hissi duyduğunu belirtmiştir. Başkalarının icraatlarının neticesi olan bir durumun sorumluluğu-

¹³ Vakit, "Mütareke", 1 Teşrinisani 1334 (1 Kasım 1918), Nu: 368.

nu iş işten geçtikten sonra üzerine alınan, memleket için son derece acıklı bir tasfiye muamelesi yapmanın ve bu tasfiyenin şartlarını ihtiva eden tarihi bir belgeyi imzalamaya mecbur kalmanın çok acı bir fedakârlık olduğunu da belirtmiştir. Ahmet İzzet Paşa'nın ve kabine üyelerinin böyle bir günde iş başına geçerek gösterdikleri vatan sevgisinin mükâfatı olarak derin bir vicdani haz duyacaklarını da ifade eden Ahmet Emin Bey, bu manevi hazza böyle bir belgeyi imzalamış olmanın vereceği ıstırabın karışacağını da ifade etmiştir. Kendileri için kabinenin gösterdiği en büyük fedakârlığın bu acıyı göze almak ve kendi mesuliyetleri dışındaki icraatların neticelerini onaylamak olduğunu da belirtmiştir. Ahmet Emin Bey, kabine üyelerinin bu fedakârlıklarının millet tarafından takdir edileceğinden emin olduğunu da ifade etmiştir¹⁴. Yazısının son kısmında ise Osmanlı ordusunun I. Dünya Savaşı'ndaki fedakârlıklarını değerlendirmiş ve karşımızda izzet-i nefsimizi yaralayan ne kadar büyük bir felaket bulunursa bulunsun geleceğe yönelik ümitlerin kaybedilmemesi gerektiğini belirtmiştir¹⁵.

Ahmet Emin Bey, 2 Kasım 1918 tarihli “*Mütarekeden Sonra*” başlıklı yazısında ise Mütarekenin halk ve siyasi çevreler üzerindeki etkilerine dair bilgiler vermiş, Mütareke sonrasında nasıl bir tavır takınılması konusunda da tavsiyelerde bulunmuştur. İstanbul halkının büyük çoğunluğunun Mütarekenin imzalandığını 1 Kasım sabahı gazetelerden öğrendiğini belirten Ahmet Emin Bey, haberin harp şartları nedeniyle geçim sıkıntısı içerisinde bulunan vatandaşları biraz olsun rahatlatacağını, haksızlıkların önünün alınabileceğini ancak mevcut durumun vatanını seven hiç kimsenin yüzünü güldürmediğini ifade etmiştir. Halkın içerisinde bulunulan durumun farkında olduğunu da belirten Ahmet Emin Bey bütün işin gücün bir tarafa bırakılarak sadece vatanın içerisinde bulunduğu durumun düşünülmesini istemiştir. Bu düşüncenin sekiyle İstanbul halkının vakur ve ciddi bir tavır takındığını da belirterek sokaklarda Cuma günlerine mahsus canlılığın olmadığını, bütün çehrelerde üzüntü ve endişenin açık bir şekilde görüldüğünü belirtmiştir¹⁶.

Ahmet Emin Bey, 1 Kasım 1918 akşamı şahit olduğu bir olay üzerinden de dönemin iktidarının Mütarekeye bakışını aktarmıştır. Mütareke meselesinin son safhası hakkında bilgi almak için Babiâli'ye gittiğini belirten

¹⁴ **Vakit**, “Mütareke”, 1 Teşrinisani 1334 (1 Kasım 1918), Nu: 368.

¹⁵ **Vakit**, “Mütareke”, 1 Teşrinisani 1334 (1 Kasım 1918), Nu: 368.

¹⁶ **Vakit**, “Mütarekeden Sonra”, 2 Teşrinisani 1334 (2 Kasım 1918), Nu: 369.

Ahmet Emin Bey, Sadrazamın telgraf başında muhabere halinde olduğunu öğrenince önemli bir haber geldiğini düşünmüş ve biraz beklemiştir. Ahmet İzzet Paşa'nın makamına gelmesinden sonra bir dakikalığına da olsa kendisini görmesine müsaade ettiğini hatta bu sırada vükeladan bazılarının da geldiğini belirten Ahmet Emin Bey, Mütarekenin imzalandığı haberini gazetecilik hayatında hiç unutulmayacak şekilde kabine üyeleriyle aynı anda aldığını da ifade etmiştir¹⁷.

Ahmet Emin Bey'in üzerinde durduğu asıl konu ise Mütareke karşısında Ahmet İzzet Paşa'nın içerisine düştüğü ruh halidir. Mütareke haberiyle birlikte Ahmet İzzet Paşa'nın büyük bir üzüntü içerisine düştüğünü gören Ahmet Emin Bey, İzzet Paşa'nın ağlayarak: *"14 yaşında askerlik mesleğine girdiğim zamandan beri bir tek emelim vardı. O da milletin daima muzafferiyetine ve muvaffakiyetine çalışmaktı. Ne çare ki kader beni böyle bir tarihi vesikaya imza koymaya mahkûm etti."* cümlelerini sarf ettiğini belirtmiştir. Ahmet Emin Bey, yazısının devamında Mütareke delegemiz Bahriye Nazırı Rauf Bey ile yapmış olduğu mülakat hakkında da bilgi vermiştir. Mülakat sırasında Rauf Bey'deki temiz vatan sevgisini ve yüksek fedakârlığı gördüğünü de belirtmiştir. Mevcut durum içerisinde çok daha ağır şartlarla karşılaşabileceğini de ifade eden Ahmet Emin Bey, erken bir yorumda bulunarak izzet-i nefsimizin zarar görmemesinin nedenini de her türlü silah ve cephane eksikliklerimize rağmen savaş yıllarında gösterdiğimiz fedakârlıkların İngilizlerde uyandırdığı saygı hissine bağlamıştır¹⁸.

Bu romantik yaklaşımından sonra Rauf Bey'in şahsi özelliklerinin muhataplarında uyandırdığı saygı ve güvenin Mütareke müzakerelerinin son şeklini almasında etkili olduğunu da iddia etmiştir. Yazısının son kısmında ise Mütarekenin artık tarihe mal olduğunu belirterek halka bundan sonra ne yapması gerektiği konusunda yol göstermiştir. Ahmet Emin Bey'e göre bundan sonra yapılacak ilk iş sulh hazırlıklarına başlamaktır. Vatandaşların görevi ise Mütareke hazırlıklarında olduğu gibi sulh hazırlığında da birliğini ve ağır başlılığını koruyarak kendisini küçük düşürmemektir. Ayrıca asayışı bozabilecek hareketlerden kaçınmanın da memlekete yapılabilecek büyük bir hizmet olduğunu belirtmiştir¹⁹.

¹⁷ **Vakit**, "Mütarekeden Sonra", 2 Teşrinisani 1334 (2 Kasım 1918), Nu: 369.

¹⁸ **Vakit**, "Mütarekeden Sonra", 2 Teşrinisani 1334 (2 Kasım 1918), Nu: 369.

¹⁹ **Vakit**, "Mütarekeden Sonra", 2 Teşrinisani 1334 (2 Kasım 1918), Nu: 369.

Vakit gazetesinin aynı sayısında Mondros Mütarekesi'nin anlaşılmadığını gösteren detaylı bir yazı bulunmaktadır. “*Mütareke Şeraiti Sırf Askeri Bir Mahiyeti Haiz*” başlığını taşıyan ve Bahriye Nazırı Rauf Bey ile yapılan mülakatı da barındıran haberin alt başlıkları arasında ise “*Mütareke şartları ilk zan olduğundan çok iyi ve katıyyen işgal yok*” gibi kısa bir süre sonra yaşanacak gelişmelerle çürüyecek iddialara da yer verilmiştir. Mütareke şartları hakkında aldığı bilgileri gerçekliğine bakmaksızın bir gün önceki sayısında verdiğini belirten Vakit gazetesi yazdıklarının yanlış olduğunu ve Mütareke şartlarının ilk haber alındığından çok uygun olduğunu Rauf Bey ile yapılan mülakat neticesinde anladığını da okuyucularına duyurmuştur. Vakit gazetesi, Rauf Bey'in açıklamalarına göre içerisinde bulunulan durumu şöyle özetlemektedir. Mütareke sadece askeri bir mahiyet taşımaktadır. İngiltere ve müttefikleri Rusya'ya askeri bir harekât yapma konusuna önem vermektedirler. Bu nedenle Boğazlar oldukça önemlidir. İngilizler bu yolun tamamen güvenli bir halde kalmasını istedikleri için Mütareke şartlarını hep bu noktadan ele almışlardır. Hatta Boğazların güvenliği için ilk tekliflerinde bazı noktaların işgali gibi Osmanlı Devleti adına ağır şartlar ileri sürmüşlerdir. Ancak hükümetin güvenlik meselesini kendi uhdesine alması nedeniyle şartlar ortadan kaldırılmıştır²⁰.

Gazetede ki haberin diğer bir iddialı noktası ise İstanbul'a hiçbir şekilde İtilaf Devleti askerinin gelmeyeceğidir. Bu konuda bütün kamuoyunun rahat olması gerektiğini belirten gazete çeşitli hayallere kapılan kötü niyetli kişilerin payına sadece utanmanın düşeceğini de belirtmiştir. Boğazların bir menzil hattı olması nedeniyle bazı İtilaf gemilerinin tersanelerimizde ve rıhtımlarımızda tamir edilebileceğini, bunlar yapılırken de hiçbir şeye el konulmayacağını iddia etmiştir. Gazete, Rauf Bey'in beyanatlarından siyasi durum hakkında da bazı tespitler yapmıştır. Buna göre Mütarekede sadece askeri meseleler ele alınmış olup hiçbir siyasi şart mevcut değildir. Memleketin dâhili meselelerine müdahale ve genel af talebi gibi şartların mevcut olduğu söylentileri ise asılsızdır. İngilizler özellikle saltanata ve millî bağımsızlığımıza dokunabilecek şartlardan geri durmuşlardır. İzzet-i nefsimize büyük bir saygı göstermişlerdir. Adana'da üç noktanın işgali ve buraların tahliyesi hakkındaki şarttan bile hükümetin asayiş muhafaza edeceği yönündeki teminatı sa-

²⁰ Vakit, “Mütarekeden Sonra”, 2 Teşrinisani 1334 (2 Kasım 1918), Nu: 369.

yesinde vazgeçmişlerdir. Her tarafta olduğu gibi Adana’da da askerler terhis olunacak ve jandarma vasıtasıyla asayiş temin edilecektir²¹. Gazete, Vilayet-i Sitte hakkında da ayrı bir şart olmadığı gibi Elviye-i Selase’nin de tahliyesinin gerekmediğini belirtmiştir²². Müzakereler esnasında bilgi paylaşımına imkân olmaması ve gazetelerin de birbirleriyle giriştikleri rekabet nedeniyle her duyduklarını yazdıkları için ortada çok yanlış haberlerin dolaştığını ve bu durumun haddinden fazla ümitsizliğe neden olduğunu da ifade etmiştir²³.

Yukarıda da belirttiğimiz üzere Mütareke hakkında aldığı bilgileri doğruluğuna bakmaksızın yayınladığını belirten Vakit gazetesinin okuyucularına doğru haber ulaştırma ilkesini çiğnediği kanaatine varmış bulunmaktayız. Bununla birlikte gazetenin Bahriye Nazırı Rauf Bey ile yaptığı mülakata dayanarak verdiği bilgilerin de doğru olmadığı kanaatindeyiz. Öyle ki Rauf Bey, hatıralarının birkaç noktasında Mütarekenin ağır şartlar taşıdığını belirtmekte²⁴ anlaşma maddeleri üzerinde yapılan uzun ve yorucu müzakereleri de detaylarıyla anlatmaktadır²⁵. Rauf Bey’in hatıralarındaki önemli bir nokta ise Vakit gazetesinin haberindeki kusurlara biraz da olsa hafifletici bir delil niteliğindedir. Hatıratındaki bu önemli nokta Rauf Bey’in gazetecilerle yaptığı basın toplantısına ilişkin bilgilerdir. Buna göre Rauf Bey, Bahriye Nezareti’nde çalışırken gazeteciler adına içlerinde Ahmet Emin Bey’in de bulunduğu bir heyet gelmiştir. Rauf Bey: “*Ben heyetle görüşürken evvela; Sözlerimin olduğu*

²¹ **Vakit**, “Mütarekeden Sonra”, 2 Teşrinisani 1334 (2 Kasım 1918), Nu: 369.

²² **Vakit**, “Mütarekeden Sonra”, 2 Teşrinisani 1334 (2 Kasım 1918), Nu: 369.

²³ **Vakit**, “Mütarekeden Sonra”, 2 Teşrinisani 1334 (2 Kasım 1918), Nu: 369.

²⁴ Rauf Bey, Mondros Mütarekesi’nin imzası aşamasında Amiral Calthorpe’un arkadaşlarına söylediği: “*Mütarekenameye imza atmakla, yıllardan beri insan kanı akıtılıp gidişine nihayet vereceğimizi ümit ediyoruz*” şeklindeki sözlerine “*Mütareke namenin şartları ağırdır. Bununla beraber onları yerine getirmeğe sadakatle çalışacağız. İngiliz devlet ve milletinin imzalarına sadık, vaatlerine vefakâr olduklarına itimadımız vardır. Bu inanç üzerimize düşen ağır vazifeyi yapmakta bize cesaret verdi...*” şeklinde karşılık vermiştir. Bk.: Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni, Siyasî Hatıralarım**, C 1, Emre Yayınları, İstanbul, 1993, s. 146; Rauf Bey, Mütarekenin imzalanmasından sonra General Tawnshand ile yaptığı görüşmede de “*Mütarekenamede ağır şartlar var. Bunlara razı oluşumuzun başlıca sebebi İngilizlerin durumu kavrayarak milli izzet-i neşimizi incitmekten çekineceklerine dair Calthorpe’un centilmence ve askerce verdiği teminatır*” diyerek Mütarekeye bakışını bir kez daha ortaya koymuştur. Bk.: Orbay, **a.g.e.**, C 1, s. 148.

²⁵ Mondros Mütarekesi’nde yer alan maddelerin müzakereleri için bk.: Orbay, **a.g.e.**, C 1, s. 92-154.

gibi yayınlanmasını bazı ciddi sebeplerle muvafık görmüyordum. Beyanatımı mahrem tutup gerektiğinde ondan faydalanarak yayında bulunmak, bence daha faydalıdır. Bu kaydı kabul ederseniz, görüşür soracaklarınızı cevaplandırabilirim dedim. Kabul ettiler”²⁶ demiştir. İyimser şekilde düşünmek lazım gelirse Ahmet Emin Bey, Rauf Bey’in bu talebini dikkate alarak, biraz da anladıkları ya da istedikleri tarzda haber yapmışlardır neticesine ulaşılabilir.

Vakit gazetesinin 3 Kasım 1918 tarihli sayısında ise Mütarekenin resmi metni yayınlanmıştır. Mütarekenin maddeleri hakkında yapılan değerlendirmelerde mütarekeye genel olarak olumlu bir şekilde yaklaşıldığı ve maddelerin yol açabileceği sıkıntıların göz ardı edildiği görülmektedir. Haberin “*Mütareke Mevadı Hakkında İzahat*” başlığında Hariciye Nazırı Nabi Bey ile Hariciye müsteşarı ve Mütareke delegelerinden Reşat Hikmet Bey’in gazetecilere yaptıkları açıklamalara değinilmiştir. Açıklamalarda İtilaf Devletlerinin özellikle de İngiltere’nin amacının Osmanlı Devleti’nin iç işlerine müdahale ve millî hâkimiyete tecavüz etmek olmadığını belirtmiştir. Gazete, Mütarekenin muhtelif maddelerine dair açıklamaları da sütunlarına taşımıştır. Esirler hakkında muamele, donanmamız, hak-ı hâkimiyetimiz, Kafkasya-Wilson nazariyeleri, Şimendifer ve kablolar, Adana’nın tahliyesi gibi konular da İtilaf Devletlerinin taleplerine ve Osmanlı delegelerinin itirazlarına dair bilgiler vermiştir. Ancak alınan kararlardan doğabilecek sıkıntıların göz ardı edildiği başka bir ifadeyle de Mütareke maddelerinin doğru yorumlanmadığı görülmektedir. Özellikle “*Hakk-ı Hâkimiyetimiz*” başlığı altında verilen bilgiler Mütarekeyi imzalayan Osmanlı delegelerinin de Mütarekedeki bir maddenin yol açabileceği sıkıntıları göremediklerini ortaya koymaktadır. Buna göre İngiltere’nin Mütarekeye dair ilk teklifinde bazı noktaların işgal edilmesi vardı. Ancak Osmanlı delegeleri devletin hâkimiyetine aykırı olması nedeniyle işgalin hangi amaçla yapılacağını sormuşlardır. Amiral Calthorpe verdiği cevapta savaşın henüz bitmediğini, askeri harekât yapacaklarını ve güvenliği tehdit edebilecek bir şey olursa müdahale etmeleri gerekeceğini belirtmiştir. Bunun üzerine Osmanlı delegeleri bunu ayrı bir madde olarak yazmayı teklif etmişler ve güvenliği tehdit edecek bir durumun ortaya çıkması halinde lazım gelen noktaları işgal ediniz teklifinde bulunmuşlardır. Anlaşmanın meşhur 7.

²⁶ Orbay, a.g.e., C 1, s. 154.

Maddesini teşkil eden bu madde bilindiği üzere İtilaf Devletlerine büyük bir avantaj sağlamış ve yapılan birçok işgale hukuki dayanak oluşturmuştur²⁷.

Aynı haberin son kısmında yer alan “*İzzet-i Nefsimiz Halelden Masun*” başlığı ise Mütareke maddelerini yanlış değerlendirmenin yanı sıra kamuoyunun da yanlış bilgilendirildiğini göstermektedir. Buna göre müzakereler boyunca İtilaf delegelerinin takip ettiği politika askeri menfaatlara dair bazı tedbirlerin temininden ibarettir. İtilaf delegeleri Osmanlı Devleti’ni incitebilecek teklifler sunmaktan ve devletin iç işlerine müdahale etmekten kesinlikle kaçınmışlardır. İtilaf Devletleri memleketin ihtiyaç duyduğu hiçbir şeyi istemeyecekler ve fazla olarak bulunan şeyleri de parasıyla satın alacaklardır. Gazete, üzüntü ve şüphe içerisindeki vatandaşlara İstanbul’a hiçbir şekilde İtilaf askeri çıkarılmayacağını da müjdelemiştir. Hatta bazı çevrelerin iddia ettiği gibi subaylardan oluşan bir komisyonun bile gelmeyeceğini duyurmuştur. Sadece boğazlardan gelip geçerken tamire muhtaç olan İtilaf gemilerinin tıpkı barış zamanlarında olduğu gibi tersanelere girebileceğini söyleyerek çeşitli hayaller besleyen kötü niyetli kişiler için bundan büyük hayal kırıklığı olmadığını iddia etmiştir²⁸.

2. İstifa Söylentileri, Hükümet Değişikliği ve Kabine Bunalımı

Geçmişle hesaplaşma isteğinin dışında Mütareke dönemi Osmanlı siyasi hayatında ortaya çıkan istifa söylentileri ve istifalar da siyasi bunalımların yaşanmasına neden olmuştur. Vakit gazetesinin 6 Kasım 1918 tarihli sayısında yer alan bir haberde Maliye Nazırı Cavit Bey’in istifa ettiği ve yerine Muhasebe-i Umumiye Müdür-i Umumisi Berberyan Efendi’nin tayin edileceğine iddiaların teyit edilemediği belirtilirken Adliye Nazırı Hayri Bey’in de istifa ettiğine dair söylentilerin olduğu belirtilmiştir²⁹. Mebusların istifalarına dair söylentiler ise Vakit gazetesinin 7 Kasım tarihli sayısında görülmektedir. Haberde birkaç günden beri devam eden söylentilerin 6 Kasım itibarıyla yeniden ortaya çıktığı ve bazı mebusların istifa ettiğinin söylendiği belirtilmektedir. Yaptığı araştırma neticesinde bazı mebusların istifa ettiğini doğrulayan

²⁷ **Vakit**, “Mütarekenamenin Resmî Metni-Dâhili İşlerimize Müdahale ve Hâkimiyet-i Milliye-mize Tecavüz Yok”, 3 Teşrinisani 1334 (3 Kasım 1918), Nu: 370.

²⁸ **Vakit**, “Mütarekenamenin Resmî Metni-Dâhili İşlerimize Müdahale ve Hâkimiyet-i Milliye-mize Tecavüz Yok”, 3 Teşrinisani 1334 (3 Kasım 1918), Nu: 370.

²⁹ **Vakit**, “Bazı Nazırlar İstifa Edecekler Mi?”, 6 Teşrinisani 1334 (6 Kasım 1918), Nu: 373.

gazete memleketin içerisinde bulunduğu vaziyeti herkesten daha iyi değerlendirmesi gereken mebusların istifalarının kendilerini üzüntüye sevk ettiğini belirtmiştir. Birkaç gün öncesine kadar Mütarekeye olumlu yaklaşan, işgallerin olmayacağını halka duyuran gazete vatanın birçok önemli mevkiinin yabancı devletler tarafından işgal edildiğinin artık çocuklar tarafından bile bilindiğini ve bu durumun bir müddet daha devam edeceğini okuyucularına bildirmiştir. İşgal altında bulunan yerler tahliye edilip, terhis edilen askerler memleketlerine dönmedikçe yeni bir seçimin yapılamayacağını da belirten Vakıt gazetesi böylesi bir durumda meydana gelen istifaların hükümette ve millette büyük bir zafiyete yol açacağını da belirterek seçim kanununun biran önce Meclisten geçirilmesi gerektiğini de belirtmiştir. Mebusların istifa kararında ısrar etmesinin yeni istifaların meydana gelmesine neden olabileceğini de belirten gazete memleketin bir gün içerisinde Meclissiz kalabileceğini de belirtmiştir³⁰.

Ahmet İzzet Paşa kabinesinin istifası da Mütareke döneminin önemli siyasi hadiselerinden biridir. Vakıt gazetesinin 10 Kasım 1918 tarihli sayısında verilen habere göre Ahmet İzzet Paşa kabinesi 9 Kasım akşamı istifa etmiştir. Yeni kabineyi kurma vazifesinin ise Tevfik Paşa'ya verilebileceği belirtilmiştir. Haberin detaylarında istifanın nedenleri ve istifadan sonraki siyasi vaziyet hakkında önemli bilgiler bulunmaktadır. Buna göre İzzet Paşa kabinesinde Maliye Nazırlığı yapan Cavit Bey ile Adliye Nazırlığı görevinde bulunan Hayri Efendi daha önce savaş kabinelerinde de görev yaptıkları için son zamanlarda sert şekilde eleştirilmekteydiler. Bu eleştiriler nedeniyle gerek Cavit Bey gerekse de Hayri Efendi birkaç defa istifaya teşebbüs etmişlerdir. Ancak Ahmet İzzet Paşa istifaları kabul etmemiştir. İzzet Paşa'nın böyle davranmasının nedeni ise hem Cavit Bey'den hem de Hayri Efendi'den hükümet çalışmalarında yararlanmak ve mütareke ile sulh arasındaki nazik dönemde siyasi bir krizin ortaya çıkmasını önlemektir³¹.

Ahmet İzzet Paşa'yı bu noktada ısrarcı olmakla eleştiren Vakıt gazetesi Divan-ı Âli'ye sevk edilecek harp kabinelerinin üyelerinden olan iki nazırın kabinde bulunmasının şahsi meziyetleri ne kadar yüksek olursa olsun hükümeti eleştirmek isteyenler için fırsat verdiğini belirtmiştir. İzzet Paşa kabinesinin bu iki nazırını korumasaydı memlekete hizmet etmeye devam edeceğini de

³⁰ Vakıt, "Mebuslardan İstifa Edenler", 7 Teşrinisani 1334 (7 Kasım 1334), Nu: 374.

³¹ Vakıt, "İzzet Paşa Kabinesinin İstifası", 10 Teşrinisani 1334 (10 Kasım 1918), Nu: 377.

belirten gazete Dâhiliye Nazırı Fethi Bey’i de sert şekilde eleştirmiştir. Fethi Bey’in eleştirilme nedeni ise önemli kararları almakta gecikmesi ve kötü hal-leri herkes tarafından bilinen bazı valileri değiştirmemesidir. Gazete, eğer Fet-hi Bey gerçek bir tasfiye taraftarı olduğunu ilk fırsatta gösterseydi kabinenin kamuoyu tarafından daha kuvvetli görüleceğini de belirtmiştir. Vakit gazetesi, Ahmet İzzet Paşa ile Saray arasında son günlerde yaşanan gerginliğe de de-ğinerik istifanın nedenlerini detaylandırmaya devam etmiştir. Buna göre son zamanlarda padişah tarafından kabineden bazı kişilerin çıkarılması hususunda İzzet Paşa’ya tavsiyelerde bulunulmuştur. Hatta 9 Kasım günü bu tavsiye daha kesin bir şekilde tekrar edilmiştir. Bunun üzerine İzzet Paşa kabinesi toplanarak hükümete müdahalede bulunulduğu gerekçesiyle istifa etmiştir³².

Ahmet İzzet Paşa kabinesinin istifası üzerine yeni kabineyi kurma görevi 11 Kasım 1918 tarihinde Tevfik Paşa’ya verilmiştir³³. Tevfik Paşa hükümeti Mütareke döneminde kurulan ilk hükümettir. Bu hükümetin iktidarda meyda-na getirdiği anlayış değişikliği ılımlı İttihatçı İzzet Paşa hükümeti yerine ılımlı Padişahçı Tevfik Paşa’nın işbaşına gelmesidir³⁴. Vakit gazetesi yeni kabineye dair yapmış olduğu değerlendirmede kabineye duyduğu güveni belirtmiş ve memleketin güçlü bir hükümete ihtiyaç duyduğu böylesi bir zamanda kabi-nenin geçici nitelikte olduğundan bahsedilerek kuvvetine halel getirilmesinin doğru olmadığını belirtmiştir. Bununla birlikte memleketi seven herkesin hü-kümeti kuvvetlendirmek için elinden geleni yapması gerektiğini de belirten gazete Ahmet İzzet Paşa kabinesinin kusurlarını arayarak gereksiz saldırılarda bulunan gazetelerin memleket menfaatlerine aykırı hareket ettiklerini de ifade etmiştir. Ahmet İzzet Paşa kabinesini destekleyen bazı gazetelerin de yeni hü-kümete muhalefette bulunarak benzer saldırılarda bulunmamaları gerektiğini de belirten gazete Tevfik Paşa kabinesi hakkında verilecek hükmün ancak ic-raatlarına göre olması gerektiğini de ifade etmiştir³⁵.

Mütareke döneminin çalkantılı siyasi ortamı kabine bunalımı yaşandığı-na dair iddiaların ortaya atılmasına ve siyasi belirsizliklerin yaşanmasına da

³² **Vakit**, “İzzet Paşa Kabinesinin İstifası”, 10 Teşrinisani 1334 (10 Kasım 1918), Nu: 377.

³³ **Vakit**, “Tevfik Paşa Kabinesinin Teşkili, Hatt-ı Hümayun ve Sadaret Alayı”, 12 Teşrinisani 1334 (12 Kasım 1918), Nu: 379.

³⁴ Necati Çavdar, **Üç Devrin Mazisi, Son Osmanlı Sadrazamı Tevfik Paşa**, Berikan Yayınevi, Ankara, 2016, s. 283.

³⁵ **Vakit**, “Yeni Kabine Hakkında Mütalaamız”, 12 Teşrinisani 1334 (12 Kasım 1918), Nu: 379.

neden olmuştur. İlk olarak Alemdar gazetesinin 14 Ocak 1919 tarihli nüshasında denk geldiğimiz bu iddia³⁶ 29 Ocak 1919'da yeniden gündeme gelmiştir. Gazetenin ana sayfadan okuyucularına duyurduğu haberde İstanbul'un resmi ve hususi mahfillerinde dolaşan söylentiler dikkate alınacak olursa bir kabine bunalımının yaşanmasının muhakkak olduğu belirtilmiştir. Gazete araştırmaları neticesinde böyle bir durumun ortaya çıkma ihtimalini ne teyit edebildiğini ne de bu iddiayı yalanlayacak bilgilere ulaştığını belirtmiştir. Gazetenin kabine bunalımı çerçevesinde ele aldığı hususlardan ilki kabine değişikliğinin olup olmayacağı meselesidir. Alemdar gazetesi kabinede değişikliğe ihtiyaç duyulduğu fikrini savunarak bunun ya önemli bir değişiklik ya da yeni bir kabinenin kurulması ile olabileceğini iddia etmiştir. Gazetenin ortaya attığı ikinci iddia ise yeni kabinenin Damat Şerif Paşa tarafından kurulacağıdır. Bu iddianın ne dereceye kadar doğru olduğunu tespit edememiş olan Alemdar, Şerif Paşa'nın yeni bir kabine kurması gerektiği fikrini desteklemiştir³⁷.

Alemdar gazetesi, Dâhiliye Nazırı vekili İzzet Bey'in istifa ettiğine dair söylentilerin asılsız olduğunu da belirttiği gibi İzzet Bey ile bazı mesai arkadaşları arasında fikir ayrılıkları bulunduğunu da belirtmiştir. Ayrıca istifa etmiş olan Ticaret ve Ziraat Nazırı Kostaki Vayaninin yerine Sinabyan Efendinin tayin edileceğine dair söylentiler dolaştığını da okuyucularına duyurmuştur³⁸. Önemli siyasi iddialara yer veren gazete, 31 Ocak 1919 tarihli sayısındaki ufak bir haberle kabine bunalımının vekiller arasındaki anlaşma neticesinde sona erdiğini de okuyucularına bildirmiştir³⁹.

3. Ahmet Rıza Bey'in Teşebbüsleri

Mütareke döneminin önemli siyasi hadiselerinden biri de Ayan Meclisi Reisi Ahmet Rıza Bey'in dönemin siyasi partilerini birleştirme teşebbüsüdür. Siyasi belirsizlikleri ve çekişmeleri ortadan kaldırarak memleketi içerisinde bulunduğu sıkıntılı vaziyetten kurtarmayı hedefleyen bu teşebbüse ait haberlere özellikle Alemdar gazetesinde rastlamaktayız. Gazetenin 28 Ocak 1919 tarihli sayısındaki habere göre Ahmet Rıza Bey, sulh anlaşmasının imzalan-

³⁶ Alemdar, "Bunalım-ı Vükela", 14 Kânunusani 1335 (14 Ocak 1919), Nu: 31-1341.

³⁷ Alemdar, "Bunalım-ı Vükela mı?", 29 Kânunusani 1335 (29 Ocak 1919), Nu: 46-1356.

³⁸ Alemdar, "Bunalım-ı Vükela mı?", 29 Kânunusani 1335 (29 Ocak 1919), Nu: 46-1356.

³⁹ Alemdar, "Kabine Bunalımı Zail Oldu", 31 Kânunusani 1335 (31 Ocak 1919), Nu: 48-1358.

masından önce farklı görüşteki siyasi çevreleri birleştirmek için harekete geçmiştir. Bu amaçla dönemin önemli siyasi gücü olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası merkezine bir davet mektubu göndererek fırkanın iki üyesinin görüş alışverişinde bulunmak için Ayan Meclisine gönderilmesini istemiştir⁴⁰. Alemdar gazetesi, 29 Ocak 1919 tarihli sayısında da Ahmet Rıza Bey'in, Avrupa'ya giderek memleket menfaatlerini korumak için çalışmalarda bulunacağını ve yola çıkmadan önce bütün siyasi fırkalar ile temas etmek istediğini, bu düşüncesini gerçekleştirebilmek için de fırkalara davette bulunduğunu belirtmiştir⁴¹.

Gazetenin aynı günkü diğer sayısında yer alan haber ise fırkalar arasındaki ayrılığı göstermesi bakımından önemlidir. Buna göre Hürriyet ve İtilaf Fırkası haricindeki fırkaların temsilcileri Ahmet Rıza Bey'in başkanlığında toplanmışlardır. Sulh ve Selamet Fırkası adına toplantıya katılan İsmail Subhi Bey: *"Biz buraya yalnız İttihat ve Terakki Fırkası ile İttihat ve Terakki'nin istihalesi (başkalaşma) olan diğer fırkalarla teşrik-i mesai edemeyeceğimizi söylemek için geldik"* demiş ve görüşmelere katılmayarak toplantıdan ayrılmıştır. Hürriyet ve İtilaf ile Sulh ve Selamet Fırkaları haricindeki fırkalar ise üçer delege belirleyerek ertesi gün yeniden toplanma kararı almışlardır⁴².

Gazetenin 1 Şubat 1919 tarihli sayısında ise Hürriyet ve İtilaf Fırkasının, Ahmet Rıza Bey'in davetine katılmama nedenleri hakkında bilgiler verilmiştir. Alemdar gazetesinin Hürriyet ve İtilaf Fırkası merkezine gönderdiği muhabirine verilen demeç ülkedeki siyasi manzarayı göstermektedir. Hürriyet ve İtilaf Fırkasının demecinde Fırkalarının, İttihat ve Terakki Fırkası ile çalışmasının mümkün olmadığı belirtilmiştir. Fırka yöneticileri Hürriyet ve İtilaf Fırkası reislerinin daha önce İttihat ve Terakki erkânı arasında bulunduğunu hatta İttihat ve Terakki'nin kurucuları arasında olduğunu da belirtmişlerdir. Ancak İttihat ve Terakki Cemiyetinin vatanın selameti konusundaki aykırı hareketlerinden dolayı kendilerinden ayrıldıklarını da ifade etmişlerdir. Avrupa'da bulunan farklı görüşteki siyasi partilerin ülkelerinin sıkıntılı dönemlerinde her türlü hesabı ve siyasi geçmişi unutarak bir süreliğine birlikte çalıştıklarını da

⁴⁰ Alemdar, "Ahmed Rıza Bey'in Teşebbüsü", 28 Kânunusani 1335 (28 Ocak 1919), Nu: 45-1355.

⁴¹ Alemdar, "Ahmed Rıza Bey ve Fırkalar", 29 Kânunusani 1335 (29 Ocak 1919), Nu: 43-1353.

⁴² Alemdar, "Ahmed Rıza Bey'in Teşebbüsü-İki Fırka İstinaf Ediyor", 29 Kânunusani 1335 (29 Ocak 1919), Nu: 46-1356.

belirten Hürriyet ve İtilaf yöneticileri Avrupa'daki fırkaların kuruluşlarının bizdeki fırkalara benzemediğini de söylemişlerdir. Bizdeki fırkaların zulüm ve intikam politikası takip eden fırkalar olduğunu belirten Hürriyet ve İtilaf yöneticileri⁴³ Teceddüt Fırkasının⁴⁴ daha önce yayınlamış olduğu bir beyannameyi hatırlatmışlardır. Bu beyanname ile suiistimalleri ve hainlikleriyle şöhret kazanmış kişilerin ihraç edildiklerini ilan etmesine rağmen Teceddüt Fırkası üyeleri arasında hala kamuoyu tarafından şüpheyle bakılan kişilerin bulunduğunu da belirtmişlerdir. Bu nedenle Teceddüt Fırkası ile çalışamayacaklarını söyleyerek uzlaşma siyasetinden kaçınmışlardır⁴⁵.

4. İttihat ve Terakki Düşmanlığı

Mütarekeden sonra gerek Padişahın gerekse de iş başındaki hükümetlerin iç politikadaki en önemli faaliyeti İttihat ve Terakki Fırkası ile bu fırkanın üye ve taraftarlarının takibi olmuştur⁴⁶. Mütareke maddelerinin kamuoyu tarafından öğrenildiği, halkın üzüntülü memleketin geleceğinin ise belirsiz olduğu günlerde kendisini gösteren diğer bir konu savaş suçlusunu olarak görülen Harp Kabinelerinin yani İttihatçıların Divan-ı Âli'ye sevk edilmesidir. İçerisinde bulunulan durumun sorumlularına hesap sorma anlamını taşıyan bu dava Vakıf gazetesinin 3 Kasım 1918 tarihli sayısında kendisine yer bulmuştur. Said Halim Paşa ve Talat Paşa kabinelerinin sebepsiz ve vakitsizce savaşa girilmesi, savaşın ilan nedenleri hakkında Meclisin yeteri kadar bilgilendirilmemesi, harbin dirayetsiz ve istikbalsiz ellere bırakılması, harbin getirdiği zorluklar karşısında halkın ihtiyaçlarını karşılayacak tedbirlerin alınmaması gibi suçlamaları içeren bir tahrir Meclis-i Mebusanın gündemine getirilmiştir⁴⁷.

⁴³ Alemdar, "Ahmet Rıza Bey'in Teşebbüsü Etrafında", 1 Şubat 1335 (1 Şubat 1919), Nu: 49-1359.

⁴⁴ Teceddüt Fırkası, 1918 yılında İttihat ve Terakki Fırkasının yok olmamak için bir dönüşüm arayışı çözümüdür. Bu fırka tanınmış İttihatçılar tarafından kurulmuştur. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından on gün sonra aceleyle kurulan fırka dedikodu ve suçlama ortamının hedefi haline gelmiştir. Tarihsel gerçek odur ki İttihatçılar, İttihat ve Terakki'yi değişik bir isim altında devam ettirmek için Teceddüt Fırkasını kurmuşlardır. Bk.: Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler, C. II, Mütareke Dönemi**, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986, s. 93.

⁴⁵ Alemdar, "Ahmet Rıza Bey'in Teşebbüsü Etrafında", 1 Şubat 1335 (1 Şubat 1919), Nu: 49-1359.

⁴⁶ İbrahim İslam, "Mütareke Döneminde İttihatçı Takibatı", **OSMANLI, C 2, Yeni Türkiye Yayınları**, Ankara, 1999, s. 676.

⁴⁷ Vakıf, "Harp Kabinelerinin Divan-ı Âliye Sevki Hakkında", 3 Teşrinisani 1334 (3 Kasım 1918), Nu: 370.

Divaniye Mebusu Fuat Bey tarafından verilen takrir 4 Kasım 1918 tarihinde Meclis'te okunmuştur⁴⁸. Ahmet Emin Bey, 4 Kasım tarihli yazısında bu konuya değinmiştir. Bu konunun gündeme gelmesinin sırası olup olmadığı noktasında farklı düşünceler bulunduğunu belirten Ahmet Emin Bey, geçmiş hükümetin icraatlarının adil bir heyet tarafından tetkik edilmesi gerektiğini de belirtmiştir. “*Maziye bırakalım istikbale bakalım*” fikrini kimsenin ileri süremeyeceğini de ifade ederek keyfi hareketler için günün birinde hesap vermek gerekeceği fikrini yaygınlaştıramazsak keyfi icraatların kapısını açık bırakacağımızı da belirtmiştir. Ayrıca mazisi ve istikbali olan bir memleketin hayatını tehlikeye sokacak mahiyetteki suçların kolayca affedilmemesi gerektiğini de ifade ederek İttihatçı erkânın yargılanması gerektiği düşüncesini desteklemiştir⁴⁹.

Bu konuyla bağlantılı olarak İttihat ve Terakki liderlerinin yurt dışına kaçışlarına da değinen Vakit gazetesi 4 Kasım tarihli sayısında Enver ve Talat Paşaların yurt dışına çıkışlarını “*Enver ve Cemal Paşaların Firarı*” başlığıyla okuyucularına duyurmuştur. Talat Paşa hakkındaki rivayetlerin net olmadığını belirten gazete Almanların firardaki rolleri, hükümetin Almanya ve Avusturya nezdindeki teşebbüsleri ve firarın gerçekleşme tarzı gibi olayın detayları hakkında da bilgiler vermiştir⁵⁰.

Refi Cevat'ın sürgün hayatı nedeniyle Mütarekenin imzalanmasından yaklaşık bir buçuk ay sonra yayın hayatına başladığını belirttiğimiz Alemdar gazetesinin yayın politikasının doğrudan İttihat ve Terakki düşmanlığı üzerine olduğu görülmektedir. Şüphesiz bunun nedeni de yine yukarıda açıkladığımız üzere Refi Cevat'ın yaşadığı uzun sürgünde oluşan kişisel nefrettir. Ülkenin içerisinde bulunduğu durumun tek suçlusunu olarak gördüğü İttihat ve Terakki Erkanı'na karşı sert üsluplu haberleri ve birçok iddiayı sütunlarına taşıyan Alemdar gazetesi takip ettiği yayın politikası nedeniyle zaman zaman sansür ve tatil edilme cezalarıyla da karşılaşmıştır⁵¹.

⁴⁸ **Vakit**, “Harp Kabinelerinin Muhakemesi”, 4 Teşrinisani 1334 (4 Kasım 1918), Nu: 371.

⁴⁹ **Vakit**, “Maziye Ait Hesaplar”, 4 Teşrinisani 1334 (4 Kasım 1918), Nu: 371.

⁵⁰ **Vakit**, “Enver ve Cemal Paşaların Firarı”, 4 Teşrinisani 1334 (4 Kasım 1918), Nu: 371.

⁵¹ **Alemdar**, “Alemdar Gazetesi Müdüriyeti'ne-Tatilname”, 31 Kânunuevvel 1334 (31 Aralık 1918), Nu:1-17-1327; **Alemdar**, “Alemdar Gazetesi Müdür-i Mesulüne-Tatilname”, 1 Kânunusani 1335 (1 Ocak 1919), Nu: 1-18-1328.

Alemdardaki İttihat ve Terakki düşmanlığı gazetesinin daha ilk sayısında kendisini göstermektedir. “*Mahirane Bir Sirkat*” başlığıyla okuyucuya duyurulan haberde Alemdar, I. Dünya Savaşı boyunca işkenceler, yolsuzluklar ve kanun dışı hareketler yapmakla suçladığı İttihat ve Terakki’nin kendi dönemine ait devlet kayıtlarını yok ettiğini iddia etmiştir. Hükümetten bunun sorumlularının bulunarak cezalandırılmasını istemiştir⁵². İttihat ve Terakki mensuplarının gazetelerini satış noktalarından toptan satın aldığını ve gazetelerinin yayılmasını engellediğini de iddia eden Alemdar, İttihatçıların kendilerine baskı yaptığını da belirterek okuyucularından gazetelerini satış noktalarında bulamamaları halinde kendilerini haberdar etmelerini de istemiştir⁵³.

Alemdar gazetesi İttihat ve Terakki’nin lider kadrosu hakkındaki iddiaları, alınan kararları ve taleplerini içeren yayınlar da yapmıştır. Gazetenin 19 Ocak 1919 tarihli sayısında Enver ve Cemal Paşaların emlaklarının ve mallarının haczedilmesi meselesine yer verilmiştir. Buna göre Başkumandan vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa ile eski 4. Ordu kumandanı Cemal Paşa izinsiz olarak yabancı bir memlekete firar ettikleri için birer yıl kalebentlik cezası almışlardır. Ayrıca Divan-ı Harb-i Örfi kararıyla Cemal Paşa’nın mallarına haciz konulmuştur. Ancak Enver Paşa’nın malları Naciye Sultan’ın uhdesinde olduğu için bir şey yapılamamıştır. Gazete bu duruma itiraz ederek Enver Paşa’nın Naciye Sultana bıraktığı ve gayr-ı meşru yollarla edindiğini iddia ettiği malların yakında gerçek sahiplerine iade edileceğini yazmıştır⁵⁴.

Bununla birlikte Vakıf gazetesi de Enver Paşa’nın mal varlığıyla alakalı önemli bir iddiaya yer vermiştir. Gazeteye göre birçok suiistimali bulunan Enver Paşa, Abraham Paşa’nın çiftliğini zapt etmiştir. Gazete bu iddia hakkında Monitör gazetesinde çıkan bir haberi kanıt olarak göstermiş ve meselenin detaylarını aktarmıştır. Söz konusu haberde her şeyden önce Abraham Paşa Çiftliği’nin büyüklüğünün anlaşılması için bazı rakamlar verilmiştir. Buna göre çiftliğin arazisi Büyükdere’den başlayarak Karagöz’e doğru uzanmaktadır ve 25.000 dönüm büyüklüğündedir. Abraham Paşa’nın zaman içerisinde

⁵² Alemdar, “Mahirane Bir Sirkat”, 15 Kânunuevvel 1334 (15 Aralık 1918), 1-1316.

⁵³ Alemdar, “Cemiyetin İcraat-ı Musibesinden”, 22 Kânunuevvel 1334 (22 Aralık 1918), Nu: 8-1318.

⁵⁴ Alemdar, “Cemal ve Enver Paşaların Emlaki”, 19 Kânunusani 1335 (19 Ocak 1919), Nu: 36-1346.

Bilezikçi, Mavromolos, Kasap Çayırı, Demirci köy ve Yorgancı emlakını da satın alarak arazisini genişlettiğini belirten gazete bu arazinin Enver Paşa'nın dikkatini çektiğini de ifade etmiştir. Araziyi ele geçirmek için harekete geçen Enver Paşa bölgelerin askeri mintika olduğu bahanesiyle hükümet tarafından satın alınması gerektiğini Abraham Paşa'ya bildirmiştir. Abraham Paşa'nın teklifi reddetmesi üzerine Enver Paşa askeri gerekçeleri ileri sürerek bütün emlakı askerlere işgal ettirmiştir. Bu emrivaki üzerine Abraham Paşa istemeyerek çiftliğini satmaya razı olmuş ve 70.000 lira talep etmiştir. Ancak Enver Paşa bu meblağı ödemeyi reddetmiştir. Bundan sonraki süreçte ise Abraham Paşa üzerinde baskı politikası uygulanmaya başlanmıştır. Enver Paşa, yaveri ve İsmail Hakkı Paşa tarafından baskı altına alınan Abraham Paşa, daha fazla dayanamayarak Enver Paşa'nın biçtiği değere yani 16.500 liraya çiftliğini satmak zorunda kalmıştır. Gazete Enver Paşa'nın çiftliği hükümet adına değil kendi adına satın aldığı belirtilmiş ve önemli bir iddiayı ortaya atmıştır⁵⁵.

Alemdar gazetesinin İttihatçı erkânın firar, takip ve tutuklanmalarına ilişkin birçok habere yer verdiği görülmektedir. Alemdar, Hüseyin Kadri ve İsmail Canbolat gibi önde gelen İttihatçıların hükümet tarafından takip edilmekte olduğuna dair Akşam gazetesindeki bir habere sayfalarında yer verdiği gibi⁵⁶ eski İzmir valisi İttihatçı Rahmi Bey'in firar ettiğine dair iddiaları araştırmıştır⁵⁷.

⁵⁵ **Vakit**, "Abraham Paşa'nın Çiftliğini Enver Paşa Nasıl Zapt Etmiş", 16 Teşrinisani 1334 (16 Kasım 1918), Nu: 383; Enver Paşa'ya yapılan ağır ithama karşılıklı Abraham Paşa çiftliğinin satın alınması düşüncesinin Mütareke döneminden önce II. Abdülhamid'in saltanat yıllarında da Osmanlı makamlarının gündeminde olduğu belgelerden anlaşılmaktadır. 4 Mart 1891 tarihli belgeye göre Beykoz'da Abraham Paşa'nın tasarrufunda bulunan çiftliğin mevkiinin önemi nedeniyle satın alınarak Ziraat Mektebi haline getirilmesi Meclis-i Vükelanın gündemine gelmiştir. Ancak çiftliğin Ziraat Mektebi haline getirilmesi düşüncesi Ziraat Mektebi olarak inşa edilmiş olan binaların terk edilmesine ve çiftliğin Ziraat Mektebi haline getirilmesi için de birçok yeni masrafa yol açacağı için reddedilmiştir. Bununla birlikte çiftliğin Bahçivanlık Mektebi haline getirilmesi de tartışılmış ancak bölgenin Bahçivanlık Mektebi için uygun olmadığı anlaşılarak Orman Mektebi öğrencilerinin eğitimi için alınması hususunda Maliye Nezareti'ne izin verilmiştir. Bk.: **BOA**, MV. 63/20; Bununla birlikte 22 Şubat 1900 tarihli başka bir belge bu düşüncenin uygulanmadığını göstermektedir. Buna göre askeri konumları nedeniyle Karadeniz Boğazı'ndaki Karapınar, Akpınar, Kıryako ve Abraham Paşa çiftliklerinin satın alınmaları konusunda müzakereler yapılmıştır. Bk.: **BOA**, MV. 98-2/98.

⁵⁶ **Alemdar**, "İttihat Erkânı Tarassud Altında", 26 Kânunuevvel 1334 (26 Aralık 1918), Nu: 12-1322.

⁵⁷ **Alemdar**, "Rahmi Bey'in Firarı", 30 Kânunuevvel 1334 (30 Aralık 1918), Nu: 16-1326.

Alemdar gazetesi maceralı bir firara imza atan Doktor Reşit Bey'in kaçışını ise adeta mercek altına almıştır. Alemdar'ın 26 Ocak 1919 tarihli sayısının ana sayfası Doktor Reşit Bey'in firarı meselesine ayrılmıştır. İktidarı suçlayan ve firar hadisesinin bir tertip olduğunu iddia eden haberde olayın detaylarına ve yankılarına yer verilmiştir. Gazeteye göre Reşit Bey, Hilal-i Ahmer'in beş yüz yataklı bir hastanesinde doktorluk yaparken birden bire İttihat ve Terakki'nin en güçlü üyelerinden biri haline gelmiştir. Mutasarrıflık ve valilik görevlerine kadar yükselen Doktor Reşit Bey, İttihat ve Terakki adına binlerce faciyanın yaşanmasına yol açmıştır. Bu facialar neticesinde ise birçok aile perişan olmuştur. Gazete, Doktor Reşit Bey'in daha ilk sorgusunda "*evet kanaat ve vicdanım ile hareket ettim*" diyerek suçlarını itiraf ettiğini de iddia etmiştir. Firar hadisesini hükümetin acizliği olarak gören Alemdar⁵⁸ bu olayı takip eden günlerde de gündemde tutmaya devam etmiştir⁵⁹.

Alemdar gazetesi 30 Ocak 1919'da ise Almanya'ya firar etmiş olan İttihatçıların iade edilip edilmeyeceğine dair bir habere yer vermiştir. Gazete, firarı paşalar ile arkadaşlarının iadesi için hükümet tarafından Alman makamlarına müracaatta bulunulduğunu hatırlatmış ve bu konudaki kanaatini ortaya koymuştur. Alemdar gazetesi aldığı istihbarata göre büyük bir kısmı Berlin'de bulunan firarilerin iadesine Berlin hükümeti tarafından izin verilmediğini belirtmiştir. Berlin hükümeti İttihatçı liderlerin sıradan suçlular oldukları için iadelerinin mümkün olmadığını, şayet haklarında adli makamlar tarafından verilmiş bir tutuklama kararı var ise devletlerarası hukuk kurallarına göre hareket edilmesi için bilgi verilmesi gerektiğini bildirmiştir. Gazete, birçok cinayetin suçlusunu olarak nitelendirdiği İttihatçı liderler hakkında gerekli araştırmaların yapılması için ilgili makamlara emirler verildiğini de belirtmiştir⁶⁰.

Alemdar gazetesi 31 Ocak 1919 tarihli sayısında memleketten firar etme düşüncesine sahip olduklarını iddia ettiği önemli bazı İttihatçıların tutuklanmasına yönelik karar alındığını da okuyucularına duyurmuştur. Tutuklama-

⁵⁸ Alemdar, "Doktor Reşidin Firarı", 29 Kânunusani 1335 (29 Ocak 1919), Nu: 43-1353.

⁵⁹ Alemdar, "Doktor Reşidin Firarı", 27 Kânunusani 1335 (27 Ocak 1919), Nu: 44-1354; Alemdar, "Doktor Reşid'in Firarı Etrafında", 29 Kânunusani 1335 (29 Ocak 1919), Nu: 46-1356; Alemdar, "Firari Reşit Hakkında", 31 Kânunusani 1335 (31 Ocak 1919), Nu: 48-1358.

⁶⁰ Alemdar, "Firari Paşalar İade Edilecek mi?", 30 Kânunusani 1335 (30 Ocak 1919), Nu: 47-1357.

ların usul ve nizama uygun bir şekilde yapıldığını belirten gazete tutuklanan İttihatçılardan büyük kısmının hükümetin davetini sükûnet ile karşıladığını belirtmiştir. Gazete, eski İaşe Nazırı Kemal Bey ile Meclis-i Mebusanın eski reisi Hacı Adil Bey'in tutuklanmalarına dair detayları da okuyucularına aktarmıştır. Buna göre yapılan aramada evinde bulunamayan Kemal Bey'in İttihat ve Terakki genel merkezinin tuvaletinde saklanırken yakalandığını belirten Alemdar, Kemal Bey'in kendisini götürmeye gelen memurları aşağıladığını ve polis müdüriyetine zorla götürüldüğünü belirtmiştir. Gazete, Hacı Adil Bey'in tutuklanması sırasında memurlara hitaben yaptığı ve vatan sevgisi ile hizmetlerinden bahseden konuşmayı ise suçlayıcı şekilde okuyucularına duyurmuştur. Alemdar gazetesi "*Yaşasın vatan, yaşasın millet nidalarıyla vatan ve milleti kanunsuzluk, cinayet, işkence ve mezalim-i saire ile mahfeden bu adamların hala vatanla uğraşmalarına hayret etmemek kabil değildir*" diyerek İttihat ve Terakki'ye olan düşmanlığını bir kez daha göstermiştir⁶¹.

Alemdar gazetesi İttihatçı erkân gibi İttihat ve Terakki kulüpleri aleyhinde de haberler yaparak hesaplaşmasına devam etmiştir. Gazetenin 3 Ocak 1919 tarihli sayısındaki bir haber ağır ifadeler taşımaktadır. Gazete "*İttihat ve Terakki Kulüpleri*" başlıklı haberinde zehirli sülükler gibi insanın kanını emen İttihat ve Terakki ileri gelenleri tarafından Edirne, İzmir, Ankara ve Konya gibi çeşitli yerlerde İttihat ve Terakki kulüplerinin açıldığını belirtmiştir. Şehit evlatlarının barınma sıkıntısı çektiği bu zor günlerde kulüp binalarının memleketin felaketinden başka bir iş yapmamış şahısların keyfi için boş

⁶¹ Tutuklanan diğer İttihatçılar arasında İstanbul eski mebusu Hüseyin Cahit, Karesi eski mebusu Hüseyin Kadri, Merkez-i Umumi üyelerinden Ziya Gökalp, eski Dâhiliye Nazırı Canbolat, eski mebuslardan Sudi, eski Maarif Nazırı Şükrü, eski Bursa mebusu ve Merkez-i umumi üyesi Rıza, Merkez-i umumi delegelerinden Ferit, Merkez-i umumi üyelerinden Doktor Resuhi, Merkez-i Umumi delegelerinden Çolak Selahaddin, eski Diyarbakır vali vekili Bedrettin, Milli Telgraf Ajansı Müdürü ve firari Doktor Reşit'in kardeşi Hüseyin, firari Doktor Nazım'ın kardeşi Sıhhiye Nezareti eski müfettişi Doktor Tefik Rüştü, Merkez-i Umumi delegelerinde esnaf cemiyeti kethüdası Memduh Şevket, firari Doktor Nazım'ın biraderi eski İstanbul Defterdarı Fazıl, Defterdar Fazıl'ın damadı Divan-ı Harb-i Örfi Hapishanesi'nde tırnak sökmeleriyle meşhur Rüsumat müfettişlerinden Salim, Muhacirin Müdür Muavini Veli Necdet, Mühendis Solak Salim, firari Enver'in kethüdası Derviş ve Jandarma zabitlerinden Mahir Bey bulunmaktaydı. Bk.: **Alemdar**, "İcraat Başladı mı?", 31 Kânunusani 1335 (31 Ocak 1919), Nu: 48-1358.

bırakıldığını da iddia etmiştir. Bu kulüplerin milletin gasp edilen haklarıyla inşa edildiğini de belirten gazete kulüp binalarının Darüleytam, mektep ve belediye dairesi gibi halkın menfaatine uygun işlerde kullanılmasına izin verilmesi için vilayetlerce teşebbüslerde bulunulduğunu da belirtmiştir⁶².

İttihat ve Terakki kulüpleri hakkındaki yayınlarına devam eden gazete 19 Ocak 1919 tarihli sayısında ise konuyu özele indirgeyerek Bursa İttihat ve Terakki kulübüne yüklenmiştir. Alemdar gazetesi, İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından gayet mükellef bir şekilde inşa ettirilmiş olan Bursa İttihat ve Terakki kulübü binasının halktan vergi adı altında zorla toplanan yardımlar ile inşa edildiğini iddia etmiştir. Gazete, yapılan incelemeler neticesinde yardım toplama usullerine aykırı olarak para toplandığının tespit edildiğini ve bu işle alakası olan memurlar hakkında da kanuni takibatın yapılması için ilgili makamlara emirler verildiğini belirtmiştir⁶³.

5. İşgallere Bakış

Mütareke döneminde Türk halkını endişeye sevk eden meselelerden biri de İtilaf Devletlerinin başta İstanbul olmak üzere memleketin birçok noktasını işgale başlamalarıdır. 2 Kasım 1918 tarihli sayısında İstanbul'un hiçbir şekilde işgal edilmeyeceğini okuyucularına duyuran Vakit gazetesi kısa süre içerisinde İtilaf Devletlerinin gerçek maksadını görmüştür. Vakit gazetesinin özellikle İstanbul'un işgal sürecini endişe ve merak içerisinde okuyucularına duyurduğu görülmektedir. Gazetenin 8 Kasım 1918 tarihli sayısında İtilaf Devletleri donanmasının ne zaman geleceğine yönelik bir haber görülmektedir. Rum matbuatından farklı gazetelere dayanılarak verilen haberde boğazlardaki torpillerin temizlenmesinden sonra bir iki gün içerisinde İtilaf Devletleri donanmasının şehre geleceği belirtilmiştir. Neologos gazetesi bu konuda farklı bir bilgiye daha yer vererek bir gün önce Beyoğlu Mutasarrıflığının büyük otel sahiplerini davet ederek otellerinde İtilaf Devletleri zabitlerine tahsis edilebilecek ne kadar boş oda var ise bunların tamamını hükümet adına kiraladığını belirtmiştir. Bununla birlikte Rum basını İzmir'de de torpillerin temizlenmesi işinin sona ermek üzere olduğunu ve İtilaf donanmasının Eşek adası yakınlarında görüldüğünü belirtmiştir⁶⁴.

⁶² Alemdar, "İttihat ve Terakki Kulüpleri", 3 Kânunusani 1335 (3 Ocak 1919), Nu: 20-1330.

⁶³ Alemdar, "Bursa İttihat ve Terakki Kulübü", 19 Kânunusani 1335 (19 Ocak 1919), Nu: 36-1346.

⁶⁴ Vakit, "İtilaf Donanması Ne Vakit Gelecek?", 8 Teşrinisani 1334 (8 Kasım 1918), Nu: 375.

Vakit gazetesi 13 Kasım 1918 tarihli sayısında ise İtilaf Devletleri donanmasının bu tarihte İstanbul'a geleceğini duyurmuştur. Gazete, 12 Kasım akşamı aldığı habere dayanarak Çanakkale'de birkaç gündür devam eden torpil temizliğinin sona erdiğini belirtmiş ve İtilaf donanmasının boğazdan geçmeye başladığını bildirmiştir. Gazete farklı nitelikte toplam 60 geminin İstanbul'a geleceğini de belirtmiştir⁶⁵. Vakit gazetesi 12 Kasım günü İstanbul'a bir general ve on beş İngiliz subayından oluşan bir heyetin geldiğini de okuyucularına duyurmuştur. Bununla birlikte gemi ile gelen bir İngiliz heyetinin de Pera Pallas'taki komutanlarıyla görüşükten sonra Marmara'ya döndüğünü belirtmiştir⁶⁶. Gazete, 14 Kasım tarihli sayısında ise İstanbul'a gelen İtilaf donanması hakkında daha detaylı bilgiler vermiştir⁶⁷.

İtilaf donanmasının İstanbul'da yarattığı askeri hareketliliği yakından takip eden Vakit gazetesi 16 Kasım tarihli sayısında Amiral Calthorpe'un İstanbul'daki faaliyetleri, İngiliz ve Fransız askeri heyetlerine tahsis edilen yerler, limandaki İtilaf donanmasının durumu ve Boğazdaki askeri hareketlilik hakkında bilgiler vermiştir⁶⁸. Ayrıca şehrin farklı bölgelerini işgal eden Fransız kuvvetlerinin sayıları ve komutanları da gazetede kendisine yer bulmuştur⁶⁹. Bu önemli işgal haberleriyle birlikte gazetenin ana sayfasında yer alan ve Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a geldiğini duyuran haberin de önemli olduğu kanısındayız. Mustafa Kemal Paşa'nın resminin de bulunduğu haberin detaylarında Paşa'nın askerlik kariyeri ve askeri başarıları hakkında övgü dolu cümlelere yer verilmiştir⁷⁰. Gazetenin 18 Kasım tarihli sayısında ise Mustafa Kemal Paşa ile yapılan mülakat bulunmaktadır. Bu mülakatta Mustafa Kemal Paşa'nın Mütarekenin uygulanması konusundaki görüşleri, anlaşmazlıklar için çözüm önerileri, Meclis-i Mebusan'ın milleti temsil edip edemediği ve neler yapılması gerektiği konularındaki görüşleri yer almaktadır. Bu haberle-

⁶⁵ **Vakit**, "İtilaf Donanması Bugün Geliyor", 13 Teşrinisani 1334 (13 Kasım 1918), Nu: 380.

⁶⁶ **Vakit**, "Yeni Gelen Heyetler", 13 Teşrinisani 1334 (13 Kasım 1918), Nu: 380.

⁶⁷ **Vakit**, "İtilaf Donanmasının Muvasalat ve Avdeti-Amiral Calthorpe Bugün Geliyor", 14 Teşrinisani 1334 (14 Kasım 1918), Nu: 381.

⁶⁸ **Vakit**, "Şehrimizde İtilaf Kuvvetleri", 16 Teşrinisani 1334 (16 Kasım 1918), Nu: 383.

⁶⁹ **Vakit**, "Selimiye Kışlasında Fransız Askeri-Makri Köyüne Gelen Fransız Askeri", 16 Teşrinisani 1334 (16 Kasım 1918), Nu: 383.

⁷⁰ **Vakit**, "Mustafa Kemal Paşa", 16 Teşrinisani 1334 (16 Kasım 1918), Nu: 383.

rin geleceğe yönelik bir ümit ışığı arayan Türk halkı arasında Mustafa Kemal Paşa'nın tanınırlığını arttırdığı şüphesizdir⁷¹.

Şehirdeki İtilaf kuvvetlerinin sayısını, yeni gelen veya şehirden ayrılan İtilaf kuvvetlerini yakından takip eden Vakıf gazetesi halkın gündelik hayatında yer alan okul ve istasyon gibi yerlerin işgallerini de okuyucularına duyurmuştur. İstanbul'a gelen işgalci İtilaf kuvvetleri Galatasaray Sultanisi, Ticaret Mektebi, Mühendis Mektebi⁷² gibi sembol niteliğindeki okulları işgal ettikleri gibi önemli kontrol noktaları konumundaki Sirkeci ve Haydar Paşa tren istasyonlarını da işgal etmişlerdir⁷³.

Mondros Ateşkes Antlaşması'na bağlı olarak ülkenin farklı bölgelerinde meydana gelen işgaller de Vakıf gazetesine yansımıştır. Mütarekenin imzalanmasından kısa bir süre sonra Fransız kuvvetleri 13 Kasım 1918'de İskenderun ve çevresini işgal etmişlerdir⁷⁴. Vakıf gazetesi, 18 Kasım tarihli sayısında bu işgali okuyucularına duyurmuştur⁷⁵. 27 Kasım 1918 tarihli sayısında ise Adana'nın işgali hususunda İtilaf Devletlerinin tekliflerinin neticesinin henüz belli olmadığını, Dâhiliye Nezareti'nin bu konuda vilayetle görüşmelerinin devam ettiğini okuyucularına bildirmiştir⁷⁶.

⁷¹ Vakıf, "Mustafa Kemal Paşa ile Mülakat", 18 Teşrinisani 1334 (18 Kasım 1918), Nu: 385.

⁷² Vakıf, "Galatasaray Sultanisi", 17 Teşrinisani 1334 (17 Kasım 1918), Nu: 384.

⁷³ Vakıf, "Şehrimizde İtilaf Kuvvetleri-İstasyonların İşgali", 18 Teşrinisani 1334 (18 Kasım 1918), Nu: 385.

⁷⁴ Şerife Yorulmaz, "Fransız Manda Yönetimi Döneminde İskenderun Sancağı (Hatay)'nın Sosyo-Ekonomik ve Siyasal Durumuna İlişkin Bazı Kayıtlar", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 22, 1998, s. 237; İskenderun'un işgal tarihi, kaynaklarda farklı farklı verilmektedir. Yahya Yılmaz, İskenderun'un İngilizlere teslimi için Ahmet İzzet Paşa'nın 8.11.1918 tarihinde bir emir verdiğini ve bu emirle bölgede bulunan 41. Fırkanın çekildiğini belirtmektedir. 9 Kasım 1918 tarihinde İskenderun'a önce İngiliz birlikleri girmiş ancak bunlar çok durmadan geri çekilmişlerdir. Sonra 10 Kasım 1918 günü Fransızlar asker çıkarmışlardır. Sayıca az olan ve öncü birlik niteliğini taşıyan ilk Fransız işgal kuvvetlerinin devamı ise 14 Kasım'da gelmiştir. 1919 yılına gelindiğinde ise bütün Çukurova, Fransız işgali altına girmiştir. Bk.: Yahya Yılmaz, "Mondros'tan Ankara Antlaşması'na İskenderun-Antakya Bölgesinin Durumu, İşgallere Karşı Mustafa Kemal Paşa'nın Tepkisi ve Tayfur (Sökmen) Bey'in Faaliyetleri (1918-1921)", **Gaziantep University Journal of Social Sciences**, C 17, S 1, Ocak 2018, s. 386-387.

⁷⁵ Vakıf, "İskenderun'un İşgali", 18 Teşrinisani 1334 (18 Kasım 1918), Nu: 385.

⁷⁶ Vakıf, "Adana'nın İşgali", 27 Teşrinisani 1334 (27 Kasım 1918), Nu: 394.

İşgal söylentilerini endişe ile karşılayan Adana halkı ise Sadarete, Meclis-i Ayana, Meclis-i Mebusana, Matbuat Cemiyetine, Hariciye ve Dâhiliye Nezaretlerine hitaben Millî Ajansa birkaç yüz imza ile bir telgraf göndermiş ve “*Adanalılar Osmanlı kalmak istiyor*” diyerek işgal söylentilerine tepki göstermişlerdir⁷⁷. 17 Aralık 1918 tarihli Alemdar gazetesi ise Adana’daki mahalli idarecilerin işgal söylentileri karşısındaki endişelerini gösteren bir başka habere yer vermiştir. Nakibüleşraf Hüseyin, Müftü Mehmed Tahir, Mebus Subhi ve Belediye Reisi Kadri Bey’in imzasıyla Dâhiliye Nezareti’ne gönderilen ikinci telgrafta vilayet halkının Osmanlı tabiiyetinde kalma konusundaki hassasiyetleri tekrarlanmış ve bu konuda hükümetten teminat istenilmiştir⁷⁸. Ancak Adana halkının bütün çabalarına rağmen 21 Aralık 1918’de Fransız kuvvetleri bölgeyi işgal etmişlerdir⁷⁹. Fransız kuvvetlerinin 17 Aralık 1918’de Mersini işgal etmesi⁸⁰ ise Vakit gazetesinin 20 Aralık tarihli nüshasında sanki önemsiz bir hadiseymiş gibi “*İtilaf askerleri Mersin’i işgal etmişlerdir.*” şeklinde tek bir cümle ile Türk halkına duyurulmuştur⁸¹.

6. İaşe Sorunları

Osmanlı Devleti’nin kalbi niteliğindeki başkent İstanbul iaşe sıkıntısının en yoğun yaşandığı yerdi. I. Dünya Savaşı yıllarında şehirde birçok tüketim maddesinin özellikle de ekmeğin fiyatında önemli artışlar olmuştu. Örneğin 1914 yılında şekerin kilogramı 3 kuruşken 1917 yılında 150 kuruşa çıkmıştı. Makarnanın kilogramı 1914 yılında 3 kuruşken 1917 yılında 90 kuruşa yükselmişti. Patatesin kilogramı 1914 yılında 1 kuruşken 1917 yılında 20 kuruşa, sütün kilogramı ise aynı yıllarda 2 kuruştan 20 kuruşa yükselmişti. Uzun savaş yılları ve Mondros Mütarekesi gibi ağır bir antlaşmanın yanı sıra 13 Kasım 1918’de başlayan ve yaklaşık beş yıl devam eden İtilaf Devletlerinin işgal süreci de şehirdeki dengeleri önemli ölçüde değiştirmişti⁸².

⁷⁷ **Vakit**, “Adanalıların Kararı”, 13 Kânunuevvel 1334 (13 Aralık 1918), Nu: 410.

⁷⁸ **Alemdar**, “Adanalıların Temennisi”, 17 Kânunuevvel 1334 (17 Aralık 1918), Nu: 3-1316.

⁷⁹ İbrahim Bozkurt, “İşgal Yıllarında Mersin (1918-1922)”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Mart 2018, 22 (1), s. 412.

⁸⁰ Bozkurt, a.g.m., aynı yer.

⁸¹ **Vakit**, “Mersinin İşgali”, 20 Kânunuevvel 1334 (20 Aralık 1918), Nu: 417.

⁸² Güldane Gündüzöz, “Mütareke Yıllarının İstanbul’una Mutfaktan Bakmak”, **OTAM**, S 40/ Güz 2016, s. 283-284.

Dönemin idarecileri İstanbul'daki iâşe sorununu çözmek için birtakım tedbirler almışlardır. Bu tedbirler arasında bazı gıda maddelerinin kullanılmasının yasaklanması ya da ekmeğe, et ve şeker gibi önemli besin maddelerinin yurt dışından veya Anadolu'dan ithal edilmesi bulunmaktadır⁸³.

İncelediğimiz Vakit ve Alemdar gazetelerinde un, ekmeğe, kömür, şeker gibi temel ihtiyaç maddelerinin yokluğuna, bunların tedariki için yapılan çalışmalarına ve konuyla ilgili yolsuzluk iddialarına dair birçok haber bulunmaktadır. Alemdar gazetesi iâşe konusunda eleştirel ve sert bir yayın politikası takip etmiştir. Gazete, 19 Aralık 1918 tarihli sayısında 18 Aralıkta İstanbul'un Kızıltoprak bölgesine un yokluğu nedeniyle verilemediğini belirtmiş ve halkın ekmeği bakkallardan 15 kuruş gibi yüksek bir meblağ almaya zorunda kaldığını ifade etmiştir⁸⁴.

Gazetenin aynı tarihli sayısında Babanzade Recai Nüzhet Bey tarafından kaleme alınan bir yazıda günün meselesi olarak nitelendirilen iâşe meselesinin hükümetin her şeyden önce çözmesi gereken konu olduğu belirtilmiştir. Alemdar gazetesinin her meselede olduğu gibi iâşe meselesinde de İttihatçıları suçladığı görülmektedir. Recai Nüzhet Bey, İâşe meselesinin İsmail Hakkı Paşa ve eski İâşe Nazırı Kemal Bey tarafından bu hale getirildiğini ve sıkıntıların düzeltilmesinin kolay olmadığını belirtmiştir⁸⁵.

Memlekette genel bir sefaletin hüküm sürdüğünü de ifade eden Recai Nüzhet Bey'e göre halkın artık açlığa tahammülü kalmamıştır. Recai Nüzhet Bey, İâşe Nezareti çalışanlarından herhangi birine müracaat edildiğinde: *"Hükümet-i sabıkanın yolsuzluklarını, henüz temizleyemiyoruz ki bir şey yapabilelim"* cevabını verdiklerini söylemektedir. Ayrıca önceki dönemde görev yapan mebusların büyük bir çoğunluğunun milletin değil hükümetin mebusları gibi davrandığını, halkın açıklıktan öldüğünü görmelerine rağmen hükümeti takdir edip, alkışladıklarını da eleştirmektedir. Recai Nüzhet Bey, mevcut hükümetin ne yapıp ne edip yaşanan sefaletin önüne geçmesi gerektiğini de belirtmiştir. Nüzhet Bey'e göre memlekette sefalet öyle bir dereceye gelmiştir ki vaziyeti tasvir etmek için artık sefalet kelimesi yeterli değildir. Recai

⁸³ Gündüzöz, a.g.m., s. 284.

⁸⁴ Alemdar, "İâşe Yolsuzluklarından", 19 Kânunuevvel 1334 (19 Aralık 1918), Nu: 5-1316.

⁸⁵ Alemdar, "İâşe Meselesi", 19 Kânunuevvel 1334 (19 Aralık 1918), Nu: 5-1316.

Nüzhet Bey, “*Memlekette namusuyla yaşayan bir memur ailesini tasavvur edemezsiniz ki mevcut emlaklarını rehin bırakmamış veya elden çıkarmamış olsun. Atalarından kalan veya biriktirmiş olduklarını harap etmemiş olsun*” diyerek halkın içerisinde bulunduğu durumu gözler önüne sermiştir. Ayrıca halkı bu hale getirmelerine rağmen İstanbul sokaklarında rahatça gezenlerin artık memlekette yer bulmaması gerektiğini de belirten Recai Nüzhet Bey, hükümetin açlığa acilen bir çare bulması gerektiğini yoksa felaketin daha acı şekiller alacağını da ifade etmiştir⁸⁶.

Alemdarın 30 Aralık 1918 tarihli sayısında ise hükümetin İaşe Nezaretinde yapmayı düşündüğü değişikliğe yer verilmiştir. Gazeteye göre İaşe Nezareti kurulduğu günden beri halkı daha fazla sıkıntıya sokmuş ve ümit edilen faydaları sağlayamamıştır. Ayrıca hükümet Nezarete önemli meblağlar tahsis etmesine rağmen ahalinin sıkıntılarına çare bulunamamıştır. Bu durumu dikkate alan hükümet nezareti müdüriyete çevirmeyi gündemine almıştır. Hükümet güvenilir bazı tüccarları davet ederek konuyla ilgili görüşmeler yapmıştır. Tüccarlar ekmek meselesine çözüm üretebileceklerini, mevcut ekmekten daha nefis ve ucuz ekmek çıkarabileceklerini ancak bunun için gerekli olan elektriğin verilmesini hükümetten talep etmişlerdir. Gazete, hükümetin bu teklifi kabul etmek niyetinde olduğunu da belirterek hiçbir faydası olmayan nezarete birçok para harcatarak halkı ekmeksiz bırakmanın doğru olmadığını belirtmiştir. İaşe Nezareti’nin müdüriyete dönüştürülmesinin millet için en doğru icraat olacağını ve bu işin süratle yapılması gerektiğini ifade etmiştir⁸⁷.

Alemdar gazetesi temel gıda maddelerinin yokluğu kadar bu maddelerin dağıtımındaki yolsuzluk iddialarını da okuyucularından gelen şikâyetlere dayanarak gündeme getirmiştir. Gazetenin 25 Ocak 1919 tarihli sayısındaki bir haberde bazı bölgelerdeki dağıtım memurlarının şeker ve ekmek dağıtımında yolsuzluk yaptıkları bildirilmektedir. Buna göre Beyazıt’taki Süleymaniye mahallesinde görevli dağıtım memurları verilemeyen iki günlük ekmekten birini ahaliye vermemiş ve en son dağıtılan 18 numaralı şeker vesikalarını da mühürlenme bahanesiyle toplayarak sahiplerine iade etmemişlerdir. İttihat ve Terakki hükümetleri zamanında İttihat ve Terakki kulüpleri vasıtasıyla seçilen “*mutemed bakkalların*”da dağıtılan şekerlerden çaldıklarını iddia eden

⁸⁶ Alemdar, “İaşe Meselesi”, 19 Kânunuevvel 1334 (19 Aralık 1918), Nu: 5-1316.

⁸⁷ Alemdar, “İaşe Meselesi Değişiyor”, 30 Kânunuevvel 1334 (30 Aralık 1918), Nu: 16-1326.

Alemdar, kendilerine ulaşan şikâyetlerin büyük oranda doğru olduğunu ifade etmiştir. Gazete, bu tür yolsuzlukların önünün alınması için İttihatçılar tarafından seçilmiş olan bakkalların değiştirilmesi gerektiğini de belirterek dağıtım işinin halkın güvenini kazanmış kimselere verilmesini istemiştir⁸⁸.

Alemdar gazetesinin 28 Ocak 1919 tarihli sayısında ise halkın şikâyetlerinin dikkate alındığını gösteren bir haber bulunmaktadır. Buna göre İaşe Müdürlüğü tarafından dağıtılan ekmeğe ve diğer ihtiyaç maddelerinin dağıtımında görevli memurların çoğunluğu tarafından yolsuzluk yapıldığına dair ihbarların dikkate alındığı ve yapılan incelemeler neticesinde halkın güvenini kazanamayan görevlilerin azledilerek yerlerine yenilerinin tayin edildiği belirtilmiştir. Ayrıca iaşe mutemed bakkallarından bazılarının da bu yolsuzluklarla ilişkileri bulunduğu için bunların değiştirildiği ve dağıtım işinin Ticaret Odası tarafından belirlenecek güvenilir kimselere verileceği ifade edilmiştir⁸⁹.

Ekmeklerin dağıtımında yaşanan sıkıntı kadar bunların sağlıksız ve yenilemeyecek derecede kötü olması da İstanbul halkından birçok şikâyetin gelmesine neden olmuştur. 22 Kasım 1918 tarihli Vakıf gazetesinde vesika ekmeklerinin dağıtımında yaşanan sıkıntılara değinildiği gibi bunların yenilemeyecek derecede kötü olduğu da belirtilmiştir⁹⁰. Vakıf gazetesinde çıkan birçok haber bu durumun Aralık ayı boyunca da devam ettiğini göstermektedir⁹¹.

18 Ocak 1919 tarihli Alemdar gazetesinde ise hükümetin ve İaşe Nezaretinin değirmenciler mukavelesiyle meşgul olduğu sırada mahallelere dağıtılan ekmeklerin hala yenilemeyecek durumda olduğu belirtilmektedir⁹². 21 Ocak 1919 tarihli Alemdar gazetesinde ise okuyucular tarafından gazetenin idareha-

⁸⁸ **Alemdar**, “Ekmek ve Şeker Tevziyatında Yolsuzluklar”, 25 Kânunusani 1335 (25 Ocak 1919), Nu: 42-1302.

⁸⁹ **Alemdar**, “İaşe Mıntika Memurları”, 28 Kânunusani 1335 (28 Ocak 1919), Nu: 45-1355.

⁹⁰ **Vakıf**, “Vesika Ekmeklerindeki Fecaat”, 22 Teşrinisani 1334 (22 Kasım 1918), Nu: 390; Vakıf gazetesi 24 Kasım tarihli sayısında hava muhalefetinden dolayı nakliyyede yaşanan sıkıntılar nedeniyle iki kişiye 600 gram olarak verilen ekmeğin iki gün için 500 grama düşürüleceğini ve ekmeğe fiyatında da indirime gidileceğini bildirmiştir. Bk.: **Vakıf**, “Ekmek Miktarı Tenkis Ediliyor”, 24 Teşrinisani 1334 (24 Kasım 1918), Nu: 391.

⁹¹ **Vakıf**, “Mahalle Ekmekleri Neden Fena Çıkıyor”, 4 Kânunuevvel 1334 (4 Aralık 1918), Nu: 401; **Vakıf**, “Gayr-ı Kabil Ekl Ekmekler”, 5 Kânunuevvel 1334 (5 Aralık 1918), Nu: 402; **Vakıf**, “Bozuk Ekmekler”, 20 Kânunuevvel 1334 (20 Aralık 1918), Nu: 417.

⁹² **Alemdar**, “Ekmekler”, 18 Kânunusani 1335 (18 Ocak 1919), Nu: 35-1345.

nesine gönderilen ve hayvanların önüne konulduğunda onların bile yemediği ekmekler üzerinden hükümetin dikkatinin çekilmeye çalışıldığı görülmektedir⁹³. Gazetenin 25 Ocak 1919 tarihli sayısındaki haberde ise Beşiktaş'ta Abbas Ağa mahallesinde 15 Ocak günü dağıtılması gereken ekmeklerin dağıtılmadığı bildirilmektedir. Ayrıca dağıtılan ekmeklerin de sağlıksız ve yenilemeyecek derecede pis olduğu ifade edilmiştir. Gazete, Kasım Paşa Sururi mahallesinden de bu konuda şikâyetlerin geldiğini belirterek İaşe Müdürlüğünü uyarmıştır⁹⁴. Alemdarın 31 Ocak 1919 tarihli sayısında ise ekmeklerin kötülüğünden ve dağıtım memurlarının yolsuzluklarından şikâyet eden Eyüp Sultan ahalisinin taleplerine yer vermiştir⁹⁵. Ayrıca Topkapı ahalisinin de şeker dağıtımındaki usulsüzlüğe yönelik şikâyetleri gündeme getirilmiştir⁹⁶.

Bu tarihlerde Alemdar gazetesinin ekmek meselesiyle ilişkili olan değirmenciler mukavelesi üzerinden Vakıf gazetesiyile bir tartışmaya girdiği de görülmektedir. Gazetenin 27 Ocak 1919 tarihli sayısında yer alan haberde memleketin ekmek ihtiyacı konusunda sıkıntılı bir dönemde bulunduğu, gazeteye her gün yapılan şikâyetlerden ve gönderilen ekmeklerden anlaşıldığı üzere millete ekmekten başka bir şeye benzeyen bir tür külçenin yedirildiği belirtilmektedir. Gazete, değirmenciler mukavelesine mani olunarak milletin gıdasına mani olduğunu da ifade etmiştir. Bu mukavele olsaydı en iyi şartlarda ekmek çıkarılacağını, milletin çamur yemekten kurtarılacağını ve birçok suiistimalin de ortadan kaldırılacağını iddia etmiştir⁹⁷.

Alemdar gazetesinin 8 Ocak 1919 tarihli sayısındaki haberde ise İaşe Nezareti'nin şeker dağıtacağını ilan ettiğini ve dağıtımın nüfus tezkeresini be-

⁹³ **Alemdar**, "Her gün Ekmek Derdi-Alemdar", 21 Kânunusani 1335 (21 Ocak 1919), Nu: 38-1348.

⁹⁴ **Alemdar**, "Yine Ekmek", 28 Kânunusani 1335 (28 Ocak 1919), Nu: 45-1355; Gazetenin 29 Ocak 1919 tarihli sayısındaki iki haber ekmek ve iaşe konularında hem olumlu gelişmelerin yaşandığını hem de bazı sıkıntıların devam ettiğini göstermektedir. Buna göre Yedikule'de Ahur İlyas Bey mahallesindeki ekmek dağıtımının kontrol edildiği, müfettiş Nasuhi Bey tarafından bu işe bir iki kişinin memur edildiği ve yeni defterler tanzim edildiği ifade edilmiştir. Gazete bu olumlu gelişmenin yanı sıra Paşabahçe mıntıkası İaşe müdürlüğü tarafından bölge halkına çeşitli zorluklar çıkarıldığına dair şikâyet mektuplarının alındığını da ifade ederek ilgililerin dikkatini çekmeye çalışmıştır. Bk.: **Alemdar**, "Vesika Ekmekleri-İaşe Şikâyetlerinden", 29 Kânunusani 1335 (29 Ocak 1919), Nu: 46-1356.

⁹⁵ **Alemdar**, "Ekmek Derdi", 31 Kânunusani 1335 (31 Ocak 1919), Nu: 48-1358.

⁹⁶ **Alemdar**, "Şeker Derdi", 31 Kânunusani 1335 (31 Ocak 1919), Nu: 48-1358.

⁹⁷ **Alemdar**, "Yine Ekmek Meselesi ve Sabık Vakıf Refikimiz", 27 Kânunusani 1335 (27 Ocak 1919), Nu: 44-1354.

yan eden vatandaşlara yapılacağını bildirmektedir. Bu noktada gözden kaçırılan detay ise Fatih ve çevresindeki halkın yangınlardan canlarını zor kurtarmış olduğudur. Şehirde büyük tahribat yapan yangınlarda halk değil nüfus tezkerelerini dışından tırnağından arttırarak biriktirdiği her şeyini kaybetmiştir⁹⁸.

Mütareke döneminde besin maddelerinin yanı sıra önemli tüketim maddelerinin tedarikinde de sıkıntılarla karşılaşmıştır. Mevsimin kış olması nedeniyle ihtiyaç duyulan önemli tüketim malzemelerinden biri de kömürdü. Vakıf gazetesinin 4 Kasım 1918 tarihli sayısında İstanbul'da kömür kalmadığı belirtilmekte ve kömür tedariki için atılan adımlara değinilmektedir. Buna göre İaşe Nezareti, Zonguldak'tan kömür getirmek için çalışmaktadır. Daha önce kömür satın almak için Zonguldak'a 10 bin lira gönderen İaşe Nezareti kısa bir süre sonra ikinci defa 10 bin liralık bir meblağı göndermiştir. Ayrıca Bahriye Nezareti tarafından verilen 2.000 tonluk bir nakliye vapuru da satın alınacak kömürleri getirmek için Zonguldak'a gönderilmiştir. Gazete kömürlerin 5-6 gün içerisinde geleceğinin ümit edildiğini de belirtmiştir. Ancak gazetenin haberindeki dikkat çekici nokta İstanbul'un günlük kömür ihtiyacının 1.000 ton olduğu gerçeğidir. Bu bilgi sorunun kısa süreliğine çözüldüğünü göstermektedir⁹⁹. Nitekim aynı gazetenin 7 Kasım 1918 tarihli nüshasındaki kinayeli bir yazı da yakacak sıkıntısının devam ettiğini kanıtlamaktadır. Bu yazıya göre memleketin sevilen hikâyecilerinden biri Vakıf gazetesinin matbaasına telefonla ulaşarak: *“Gazeteciler kaçanları kovalamaktan kalanları düşünmeye vakit bulamıyor. Bugün biraz odun kömür almak istedim oduna 600 kuruş istenildiğini görünce kömürü sormaktan vazgeçtim. Bilmem kaçanları yakalasalık da bu hale çare bulacaklar mı? Siz biraz geride kalanları düşünseniz, önümüzdeki kara kışın şiddetini bu işlerle meşgul olanlara hatırlatsanız bence halkın hakiki menfaatini elde etmiş olursunuz”* demiştir¹⁰⁰.

⁹⁸ Alemdar, “Şeker Tevzi ve Harîk-zedegan”, 8 Kânunusani 1335 (8 Ocak 1919), Nu: 25-1335, s. 4; Mütareke döneminde İstanbul halkının sıkıntı çekmesine etki eden diğer bir olumsuz faktör de yangınların yol açtığı tahribattı. Şehirdeki evlerin çoğu ahşaptı. Bir yangın çıktığında bitişikteki mahallenin kaderi rüzgârın merhametine kalmaktaydı. Her mahallede küçük itfaiye ekiplerinin bulunmasına yangınlara karşı örgütlü bir mücadele yoktu. İstanbul'da 1918 yılında toplam 1.475, 1919'da 158, 1920'de 747, 1921'de 600, 1922'de 100 ve 1923'te 380 ev yangınlardan tahrip olmuştu. Bk.: Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul 1918-1923*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 48.

⁹⁹ Vakıf, “İstanbul'da Kömür Mevcudu”, 4 Teşrinisani 1334 (4 Kasım 1918), Nu: 371.

¹⁰⁰ Vakıf, “Odun Kömür İhtiyacı”, 7 Teşrinisani 1334 (7 Kasım 1918), Nu: 374.

Alemdar gazetesinin 31 Aralık 1918 tarihli sayısı da yaşanan kömür sıkıntısını ele almakta ve hükümeti gerekli adımları atmamakla eleştirmektedir. Gazete daha önce Rus donanmasının saldırı tehlikesi nedeniyle deniz yoluyla nakledilemeyen Zonguldak'taki kömürlerin Adapazarı yoluyla İstanbul'a nakledildiğini hatırlatmıştır. Ayrıca 30.000 ton maden kömürünün de halen Düzce Kazası'na bağlı Akçaşehir Kasabası'nda bulunduğunu bildirmiştir. Gazete hükümetin bu durumdan haberdar olup olmadığını sorarak meseleye dikkat çekmeye çalışmıştır¹⁰¹. Neticede gazetenin çabası etkili olmuş ve hükümet vasıta eksikliği nedeniyle İstanbul'a nakledilemeyen kömürü getirtmek için gerekli tedbirleri almıştır¹⁰².

Alemdar gazetesindeki diğer bir haberde kömür sıkıntısının bir oranda giderildiğine ve giderilmesi için çalışmaların devam ettiğine dair bilgiler vermektedir. Alemdar'ın Monitör Oriental gazetesine dayanarak verdiği bilgiye göre Zonguldak'tan yüklü miktarda kömür getirilerek Seyr-i Sefain İdaresi'ne, Elektrik Şirketi'ne ve Anadolu Şimendüfer İdaresi'ne verilmiştir. Bundan başka bazı tüccarlar da kumpanyalara dağıtılması için yine Zonguldak'tan 200 ton kömür getirmişlerdir. Ayrıca Zonguldak'tan kömür yüklü dört geminin gelmesi de beklenmektedir. Bu dönemde kömür tedariki konusunda çalışan diğer bir kurumun da Harbiye Nezareti olduğu gazetenin haberinden anlaşılmaktadır. Harbiye Nezareti de Mudanya'dan 1.000 ton kömürün nakledilmesi için gerekli hazırlıkları yapmıştır. Kömür tedariki için Zonguldak'ta ve Ereğli'de 1.250 işçinin çalıştığını da bildiren gazete bu işçilerin günlük 300 ton kömür çıkardıklarını da belirtmiştir. Gazete Harbiye Nezareti'nin kömür bunalımını ortadan kaldırmak için her çareye başvurduğunu belirttiği gibi asıl sıkıntıların tramvaylar ile Haliç vapurlarının yeniden çalışmaya başladıklarında çıkacağını da ifade etmiştir¹⁰³.

7. Asayiş Meselesi

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra sosyal hayatı etkileyen önemli sıkıntılardan biri de başta İstanbul olmak üzere memleketin dört bir yanındaki asayiş eksikliğidir. Hükümet, İstanbul'da gündün güne artan asayiş-

¹⁰¹ Alemdar, "Kömür Var, Bilen Yok", 31 Kânunuevvel 1334 (31 Aralık 1918), Nu: 1-17-1327.

¹⁰² Alemdar, "Kömür Meselesi", 2 Kânunusani 1335 (2 Ocak 1919), Nu: 1-19-1329.

¹⁰³ Alemdar, "Kömür İşleri", 6 Kânunusani 1335 (6 Ocak 1919), Nu: 23-1333.

sizliğin önüne geçmek için almış olduğu kararları gazeteler vasıtasıyla halka duyurmuştur. Vakit gazetesinin 7 Kasım 1918 tarihli sayısındaki “*İstanbul’da Mesele-i Asayiş*” başlıklı haber kanaatimizce Mütarekenin imzalanmasından sonra gerek İtilaf Devletlerine gerekse de bunlarla iş birliği içerisindeki azınlıklara karşı çıkabilecek toplumsal bir refleksi önlemek ve Mondros’a dayalı olarak meydana gelebilecek yeni işgallerin önüne geçmek amacını taşımaktadır. Bununla birlikte aynı haber azınlıklar açısından da asayiş bozacak davranışlardan kaçınmaları şeklinde yorumlanabilir. Söz konusu haberde memleketin asayişini bozacak ve asayişin olmadığına dair bir intiba uyandıracak her türlü hareketin yasaklandığı belirtilmiştir. Ayrıca meydana gelebilecek gösterilerin engellenmesi bahanesiyle halktan hiç kimsenin müdahalesine meydan verilmeyeceği ve böyle bir olayın meydana gelmesi durumunda da suçluların cezalandırılacağı belirtilmiştir¹⁰⁴.

Alemdar gazetesinin 15 Aralık 1918 tarihli sayısına göre son bir hafta içerisinde İstanbul’da asayiş konusu oldukça önem kazanmıştır. Özellikle Beyoğlu’nda yaşayan vatandaşların akşamları evlerine elleri tetikte gittiklerini belirten gazete yeni polis müdürü Halil Bey’in vazifesine son derece bağlı bir zat olduğunu da belirtmiştir. Gazete, Halil Bey’in şehrin asayiş konusundaki sıkıntılarını dikkate alarak merkez memurlarını değiştirdiğini ve muktedir genç memurları vazifeye getirdiğini de ifade etmiştir. Bu sayede işlenen alçakça cinayetlerin faillerinin kısa süre içerisinde yakalanacağına inandıklarını da belirtmiştir¹⁰⁵.

Alemdar gazetesi başyazarı Refi Cevat Bey’in Dâhiliye Nazırı Mustafa Arif Bey ile yapmış olduğu mülakat Aralık 1918 itibarıyla hükümetin asayiş meselesine bakışını, aldığı ve alacağı tedbirleri göstermesi bakımından önemlidir. Bu mülakatta Mustafa Arif Bey hükümetin asayiş meselesine ciddiyetle yaklaştığını ve vukuat sayısının zannedildiği kadar çok olmadığını belirtmiştir. Mustafa Arif Bey, vukuat sayısının çok gözükmemesini duydukları her şeyi hemen gazetelerinde neşreden gazetecilere bağlamaktadır. Vukuat olan mahallerde süvari devriyelerinin gezdiğini ve bu tedbir sayesinde vukuatların son zamanlarda %80 oranında azaldığını da ifade etmiştir. Gazetelerin araştırma-
dan haber yapmalarının halk arasında birçok asılsız şayiye neden olduğunu

¹⁰⁴ **Vakit**, “İstanbul’da Mesele-i Asayiş”, 7 Teşrinisani 1334 (7 Kasım 1918), Nu: 374.

¹⁰⁵ **Alemdar**, “Asayiş Meselesi”, 15 Kânunuevvel 1334 (15 Aralık 1918), Nu: 1-1316.

da belirten Mustafa Arif Bey yalan haber yaparak halkı galeyana getirenlerin Divan-ı Harbe verileceğini de sözlerine eklemiştir. Mustafa Arif Bey ayrıca polis teşkilatında ciddi düzenlemelerin yapıldığını ve namusuna itimat edilen birçok kişinin polislik mesleğine alındığını da belirterek kısa süre zarfında kadronun tamamlanarak ufak tefek olayların dahi önüne geçileceğini söylemiştir¹⁰⁶. Gazetenin aynı sayısındaki başka bir haber ise asayiş meselesinin Meclis-i Vükela'nın da gündeminde olduğunu göstermektedir. Buna göre İstanbul Muhafızı Fevzi Paşa ile Polis Müdür-i Umumisi Halil Bey, 18 Aralık günü Meclis-i Vükelaya davet olunarak memleketin asayiş hakkında alınması gereken tedbirlere dair yapılan müzakerelere katılmışlardır¹⁰⁷.

Alemdar gazetesi İttihatçılara karşı olan duruşunu asayiş meselesinde de göstermiştir. İttihatçıların, asayişsizliği memleketin geneline yaymak istediklerini iddia eden gazete hükümetin de bu duruma karşı önlem almadığını iddia etmiştir¹⁰⁸.

İstanbul dışında Anadolu'daki asayiş bozukluklarına dair haberler de Vakit ve Alemdar gazetelerine yansımıştır. Vakit gazetesinin 11 Kasım 1918 tarihli sayısında yer alan ve Balıkesir bölgesindeki eşkıyalık hadiseleri hakkında bilgi veren haber bölgedeki güvenlik sıkıntısını ve otorite boşluğunu gözler önünde sermektedir. Haberde belirtilen ilk eşkıyalık faaliyetinde Balıkesir'in Ömer köyüne gelen Kürt Hüseyin Çavuş çetesinin köydeki diğer iki çete ile silahlı çatışmaya girmesi hakkındadır. Haberin devamında anlatılan başka bir olay ise Baba köyüne gelen yirmi dört kişilik Manyaslı Rauf Çetesinin yaptığı hayvan hırsızlığıyla ilgilidir.

Hayvanların sahibi olan Laz Hacı Efendi'nin oğlunun silahla karşılık vermesi üzerine eşkıyalar Hacı Efendinin evini ve ambarını yakmışlardır. Yirmi beş kişilik başka bir çete ise Kepsut'un Recep, Bektaşlar, Mestanlar ve Örenharman köylerini basmıştır. Eşkıyalar Recep köyünden Ahmet Ağa'nın kulaklarını kesmişlerdir. Halil İbrahim Ağa'yı darp etmişler, Kara Mehmet Ağa'nın ise eşinin dişlerini kırmışlardır. Haberde eşkıyaların bastıkları köylerden yüklü miktarda parayı ve altını aldıktan sonra Bektaşlar köyüne geçerek Hacı Ah-

¹⁰⁶ **Alemdar**, "Asayiş Meselesi-Dâhiliye Nazırı Mustafa Arif Beyin Beyanâtı", 19 Kânunuevvel 1334 (19 Aralık 1918), Nu: 5-1316.

¹⁰⁷ **Alemdar**, "Asayiş Meselesi", 19 Kânunuevvel 1334 (19 Aralık 1918), Nu: 5-1316.

¹⁰⁸ **Alemdar**, "Asayişsizlik", 26 Kânunuevvel 1334 (26 Aralık 1918), Nu: 12-1322.

met Ağa ile Damadı Salih Ağa'yı kızgın yağ ile yaktıkları da belirtilmektedir. Eşkıyalar bu şahısların evlerini soyarak mallarını da gasp etmişlerdir. Eşkıya çetesi buradan Mestanlar köyüne geçmişse de köy halkının zahire nakli için Balıkesir'de bulunması nedeniyle halka zarar verememişlerdir. Halka eziyetlerine devam eden eşkıyalar bir akşam Örenharman'da konaklamışlar ve iâşe zahiresinden köylülere dağıtım yapmışlardır. Dağıtımdan köylülerin sorumlu tutulmaması için de Kepsut Kazası Müdürlüğü'ne Adapazarlı Ahmet imzalı bir yazı göndererek "*Zahireleri biz aldık!*" demişler ve siyasi otoriteye meydan okumuşlardır¹⁰⁹.

Vakit gazetesinin 15 Kasım 1918 tarihli sayısındaki bir haber ise İzmir'deki Yunan ve Rum tahrikleri hakkında bilgi vermektedir. Haberde İzmir limanına bir İngiliz gemisinin gelmesiyle her tarafın Yunan bayraklarıyla donandığı, Osmanlı bayrağı asan tek tük evin ise çeşitli hakaretlere hedef olduğu belirtilmektedir. Ayrıca bu bayrakların Yunanlılar tarafından zorla indirildiği de ifade edilmektedir. Habere göre tahriklerini bununla sınırlı tutmayan Rumlar, tramvaylardaki Müslüman kadınlara mahsus perdelere artık gerek kalmadığını ileri sürmüşler ve bazıları da tramvaylara Yunan bayrağı takmak istemişlerdir. Şehirdeki Anadolu bankasına da Yunan bayrağı çeken Rumlar, Türk bayrağını ise parçalamışlardır. Bazı Türkleri de Yunan rozeti takmaya mecbur bırakmışlardır. Rumların bu tahrikkâr hareketleri üzerine mahalli hükümet devriyeler çıkararak asayişin temin etmeye çalışmıştır¹¹⁰.

8. Ulaşımda Yaşanan Sıkıntılar

Mütareke dönemi İstanbul'unun gündelik yaşantısını olumsuz etkileyen diğer bir konu da ulaşım da yaşanan sıkıntılardır. Alemdar gazetesi İstanbul halkının ulaşım konusundaki sıkıntılarını birçok defa yer vermiş ve hükümetin dikkatini çekmeye çalışmıştır. Gazetenin 15 Aralık 1918 tarihli sayısında şehrin ulaşım konusundaki sıkıntıları birer birer sıralanmıştır. Gazeteye göre Kadıköy'de yaşayanlar vapurun izdihamından, Beyoğlu'nda oturanlar ise tünelsizlikten şikâyetçiydi. Taksim, Fatih ve Topkapı'da yaşayan halk ise tramvayın olmamasından perişandı. Şehirde araba fiyatları ise fukaralar bir yana zenginleri bile düşündürecek durumdaydı¹¹¹. Gazetenin aynı sayısında araba-

¹⁰⁹ **Vakit**, "Karesi Havalisinde Şekavet", 11 Teşrinisani 1334 (11 Kasım 1918), Nu: 378.

¹¹⁰ **Vakit**, "İzmir'deki Nümayişler", 15 Teşrinisani 1334 (15 Kasım 1918), Nu: 382.

¹¹¹ **Alemdar**, "Vesait-i Nakliye", 15 Kânunuevvel 1334 (15 Aralık 1918), Nu: 1-1316.

lardaki izdihamın kazaya sebebiyet verecek boyutlara ulaştığı da belirtilmiştir. Alemdar gazetesi, “*ahalisi umumi harbe iştirak etmiş fedakâr bir millet ol-sak da Kadıköy vapuruna binerek karşı tarafa geçmek için oldukça cesur bir kalbe sahip olmamız gerekmektedir*” diyerek vapurla ilgili sıkıntıya mizahi cümlelerle dikkat çekmeye çalışmıştır. Özellikle akşam vapurlarının oldukça kalabalık olduğunu da belirten gazete vapurların adeta su ile birlikte gittiğini de ifade etmiştir. Gazete tünel konusunda ise tünel şirketinin tehlikesiz bir kaza yaptırarak tünelin işlememesini sağladığını iddia etmiştir¹¹².

Mütareke döneminde ulaşım ile ilgili diğer bir sıkıntı da Meclis-i Vükela kararıyla demiryolu ücretlerine yapılan zamdır. Savaş nedeniyle kömür, tami-rat masrafları ve diğer ihtiyaçların artmış olması demiryolu ücretlerine zam yapılmasına neden olmuştur. Buna göre 1918 yılı Aralık ayının sonundan iti-baren İstanbul ve çevresi dâhil olmamak üzere yolcu tarifelerine %50, eşya tarifelerine %100 ve askeri nakliye tarifelerine %50 oranında zam yapılmıştır. 1919 yılı sonuna kadar uygulanacak olan kararın ilerleyen süreçte devamına, kaldırılmasına veya düzenlenmesine ise Meclis-i Vükela karar verecekti¹¹³. 1918 yılı sonlarında demiryolu ücretlerinin yanı sıra tramvay ücretlerine de zam yapılması gündeme gelmiştir. Alemdar gazetesinin haberine göre tramvay kumpanyası Nafia Nezareti’ne müracaat ederek savaş nedeniyle gerek işletme gerekse de tamir giderlerinin artmasını gerekçe göstermiş ve tramvay ücretle-rinin üç katına çıkarılmasını istemiştir. Bunun üzerine kumpanyanın talebini incelemek üzere bir komisyon oluşturulmasına karar verilmiştir¹¹⁴. Tramvay kumpanyası tarafından hazırlanan rapor komisyon tarafından incelenirken de tramvay seferleri kesintiye uğramıştır. Ayrıca şirket tramvay ücretleri konu-sunda üç kat olarak talep ettiği artışı 1919 yılı Ocak ayında dört kat olarak güncellemiştir¹¹⁵. Konuyu yakından takip eden Alemdar gazetesi komisyon, şehremaneti ve şirket temsilcileri arasındaki görüşmeler sonucunda tramvay ücretlerine 3 kat zam yapılması yönünde bir karar alındığını okuyucularına duyurmuştur¹¹⁶.

¹¹² Alemdar, “Tramvaylar-Vapurlar-Tünel”, 15 Kânunuevvel 1334 (15 Aralık 1918), Nu: 1-1316.

¹¹³ Alemdar, “Demiryollar Ücuratının Tezyidi”, 19 Kânunuevvel 1334 (19 Aralık 1918), Nu: 5-1316.

¹¹⁴ Alemdar, “Tramvay Ücretleri”, 30 Kânunuevvel 1334 (30 Aralık 1918), Nu: 16-1326.

¹¹⁵ Alemdar, “Tramvaylar Ne Vakit İşleyecek”, 8 Kânunusani 1335 (8 Ocak 1919), Nu: 25-1335.

¹¹⁶ Alemdar, “Tramvay Ücretleri”, 9 Kânunusani 1335 (9 Ocak 1919), Nu: 26-1336.

Alemdar gazetesine göre İstanbul'da olduğu gibi Anadolu'da da ulaşım konusunda ciddi sıkıntılar yaşanmaktaydı. Gazeteye göre Anadolu seyahati 1918 sonu itibariyle dayanılmaz bir hal almıştı. Öyle ki Konya'dan İstanbul'a 15 günde gelen yolcular kendilerini şanslı hissediyorlardı. Ayrıca trenler, mevsimin elverişsizliği nedeniyle istasyonlardan ayrılamıyorlardı. Haydarpaşa Garı ise kelimenin tam manasıyla yangın yeri idi. Yolcular oluşturdukları halkalarda ateşler yakarak ısınmaya ve hayatta kalmaya çalışıyorlardı¹¹⁷.

9. Sağlık Sorunları

Mütareke döneminde başta İstanbul olmak üzere memleketin birçok bölgesinde sağlık sıkıntıları görülmüştür. Bu dönem İstanbul'unda görülen hastalıklardan belki de en dikkat çekici olanı Avrupa'da ve Amerika'da birçok insanın hayatını kaybetmesine neden olan İspanyol nezlesidir. Vakit gazetesinde İspanyol nezlesine (gribine) dair ilk haber 10 Temmuz 1918 tarihli dir. Gazete, 13 Temmuz 1918 tarihli sayısında Dr. Neşet Ömer'in, 15 Temmuz 1918 tarihli sayısında ise Dr. Ömer Fuat'ın İspanyol nezlesi hakkındaki makalelerine yer vermiştir. Vakit gazetesinde İspanyol nezlesine yönelik haberler Temmuz 1918, Aralık 1918 ve Aralık 1919'da yoğunlaşmıştır. Gazetenin Temmuz 1918'deki haberleri hastalığın ilk dalgasının İstanbul'daki seyrine ilişkindir. Aralık 1918'deki haberler ise hastalığın İstanbul'daki ikinci dalgası hakkındadır¹¹⁸.

Mütarekenin imzalanmasından sadece bir gün sonra Vakit gazetesi Roma'dan almış olduğu bir telgrafa dayanarak İspanyol nezlesi mikrobu keşfedildiği bilgisini okuyucularına duyurmuştur¹¹⁹. Gazetenin 1 Kasım 1918 tarihli sayısına göre hastalığın bulaşıcı olması nedeniyle İstanbul Vilayeti Maarif Müdürlüğü okulları bir hafta daha tatil etmiştir¹²⁰. Sıhhiye Müdüriyeti Umumiyesi ise tabiplerden hastalıkla mücadeleyi kolaylaştırmak için bir hafta içerisinde gördükleri hasta sayısını ve hastalığın başka hastalıklarla karıştırıldığı durumları gösteren bir cetvel hazırlamalarını istemiştir¹²¹. Vakit gazetesi-

¹¹⁷ **Alemdar**, "Anadolu Şimendiferleri", 15 Kânunuevvel 1334 (15 Aralık 1918), Nu: 1-1316.

¹¹⁸ M. Kemal Temel, **Gelmış Geçmiş En Büyük Katil: 1918 'İspanyol' Gribi**, Betim (Beşikçizade Tıp ve İnsani Bilimler Merkezi) Yayınları, İstanbul, 2015, s. 134.

¹¹⁹ **Vakit**, "İspanyol Nezlesi Mikrobu", 31 Teşrinievvel 1334 (31 Ekim 1918), Nu: 367.

¹²⁰ **Vakit**, "Mekteplerin Tatili", 1 Teşrinisani 1334 (1 Kasım 1918), Nu: 368.

¹²¹ **Vakit**, "İzmir'de Veba Vukuatı-Sıhhiye Müdüriyetinden Matbaamıza Bildiriliyor", 1 Teşrinisani 1334 (1 Kasım 1918), Nu: 368.

nin 9 Kasım 1918 tarihli sayısı İspanyol nezlesinin İstanbul dışında Edirne’de de etkili olduğunu okuyucularına bildirmiştir. Buna göre Ekim ayı içerisinde Edirne’de 280 kişi İspanyol nezlesine yakalanmış ve bunlardan 42’si vefat etmiştir. Hastalığın yayılmasının önüne geçebilmek için Edirne’de de okullar tatil edilmiştir¹²².

Mütareke İstanbul’unda sağlıkla ilgili sıkıntılardan biri de ilaç ve muayene fiyatlarının yüksekliği idi. Alemdar gazetesinin 18 Aralık 1918 tarihli sayısına göre sadece fakir halkı değil zenginleri bile düşündürecek dereceye varan ilaç fiyatlarını indirmek için bunların dışarıdan getirilmesini kolaylaştırmaya yönelik bir karar alınmıştır¹²³. Gazetenin 30 Aralık 1918 tarihli sayısında ise artan ilaç fiyatları nedeniyle frengi tedavisinin zorlaşması eleştirilmiştir. Öyle ki frengi tedavisinde kullanılan neosalvarsan isimli ilacın santigramı üç hafta önce 30 paraya satılırken bu fiyat haberin yapıldığı tarih itibarıyla 6 kuruşa yükselmiştir. Gazete böyle giderse ilacın fiyatının 10 güne kadar 10 kuruşa çıkacağını da belirterek bir frengi hastasının tedavi ücretinin 300 kuruştan 2-3 bin kuruşa yükseleceğini de belirtmiştir. Geçmişte en fakir vatandaşın bile 300 kuruş tedarik ederek ilacı alabildiğini ve bir hastanede ücretsiz olarak tatbik ettirebildiğini belirten gazete şimdi ise bu ilacı ancak zenginlerin alabildiğine dikkat çekmiştir. Gazete daha da önemli bir noktaya değinerek hükümetin karaborsacılarla mücadele etmesi gerektiğini hatırlatmıştır. Bunun için Avrupa’daki hükümetlerin takip ettikleri yöntem de dikkat çeken gazete hükümete gerek sağlık kurumlarının gerekse de ordunun elinde kalan ilaçları bir mağazada reçete karşılığında ve sadece tek kullanımlık satmasını teklif etmiştir¹²⁴.

Vakit gazetesinin 1 Kasım 1918 tarihli sayısı İzmir’de veba hastalığının devam ettiğini bildirmektedir. Gazetede yer alan habere göre İzmir’de veba vakaları görülmeye devam ettiği için İstanbul’dan İzmir’e gidecek yolcular Çemberlitaş’taki Bakteriyojihaneye-i Osmani’de her gün öğleden sonra veba aşısı yaptırabileceklerdi¹²⁵. Gazetenin 7 Kasım 1918 tarihli sayısında ise ve-

¹²² **Vakit**, “Edirne’de İspanyol Nezlesi”, 9 Teşrinisani 1334 (9 Kasım 1918), Nu: 376.

¹²³ **Alemdar**, “Edviye ve Muayene Fiyatları”, 18 Kânunuevvel 1334 (18 Aralık 1918), Nu: 4-1316.

¹²⁴ **Alemdar**, “Tehlikeli Bir İhtikâr”, 30 Kânunuevvel 1334 (30 Aralık 1334), Nu: 16-1326.

¹²⁵ **Vakit**, “İzmir’de Veba Vukuatı-Sıhhiye Müdüriyetinden Matbaamıza Bildiriliyor”, 1 Teşrinisani 1334 (1 Kasım 1918), Nu: 368.

banın İzmir’de hafif şekilde devam ettiği bildirmiştir. Habere göre Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi tarafından dikkatle takip edilen hastalıkla mücadele için daha önce Bağdat’taki veba salgınında görev yapmış olan Bakteriyolog Osman Şerafeddin Bey İzmir’e gönderilmiştir. Kendisinin yokluğunda ise Beyrut Tıbbiyesi muallimlerinden Rıfat Süleyman Bey’in bu göreve vekâlet etmesine karar verilmiştir¹²⁶. Hastalığın kısa sürede ortadan kaldırılması için askeriyeden on sıhhiye neferi ile bir tabip ve elli silahlı asker de Sıhhiye Müdüriyetinin emrine verilmiştir¹²⁷.

SONUÇ

Mütareke dönemi Türk halkının tarihi boyunca yaşadığı en sıkıntılı dönemlerden biridir. Mütarekenin imzalanmasından sonra başlayan işgaller uzun savaş yıllarında maddi manevi imkânlarını tüketme noktasına gelmiş olan Türk halkının omuzlarına yeni ve ağır bir yük getirmiştir. Bu dönemde başta İstanbul olmak üzere memleketin tamamında ülkenin içerisinde bulunduğu siyasi kargaşanın, sosyal ve ekonomik sıkıntıların etkisi görülmüştür. Kamuoyunu bilgilendirme ve yönlendirme açısından etkili araçlar olan gazetelerin önemi bu dönemde artmıştır. Çalışmamızın ana kaynakları olan Vakit ve Alemdar gazeteleri takip ettikleri yayın politikaları bakımından birbirlerinden farklı nitelikte gazetelerdir.

Ahmet Emin Bey’in başyazarlığını yaptığı Vakit gazetesi kaynaklarda genel itibarıyla Millî Mücadele taraftarı olarak tanıtılmaktadır. Gazetenin incelediğimiz sayılarında ülkenin içerisinde bulunduğu durumdan duyulan üzüntünün dile getirildiği, halka ne yapması gerektiği konusunda tavsiyelerde bulunulduğu, ülkenin sıkıntılarına karşı daha duyarlı ve pozitif bir yayın politikası izlendiği görülmektedir. Vakit gazetesinin eleştirilebilecek özellikleri de vardır. Bunlardan ilki Mondros Mütarekesini doğru değerlendirememesidir. İstanbul başta olmak üzere ülkenin işgal edilmeyeceğini kesin bir dille okuyucularına duyuran gazete kamuoyunu yanıltmıştır. Bu durum kendilerini bilgilendiren devlet adamlarının yanlış veya eksik bilgilendirmesinden ya da verdikleri bilgilerin tamamının yayınlanmasına izin vermemelerinden kaynaklanabilir. Vakit gazetesinin eleştirilebilecek ikinci noktası ise işgaller

¹²⁶ **Vakit**, “İzmir’de Veba”, 7 Teşrinisani 1334 (7 Kasım 1918), Nu: 374.

¹²⁷ **Vakit**, “İzmir’de Veba”, 11 Teşrinisani 1334 (11 Kasım 1918), Nu: 378.

konusudur. Gazete İtilaf Devletlerinin İstanbul'a gelişini ve şehri işgal süreçlerini adım adım izlerken ülkenin diğer bölgelerindeki işgalleri kısa ve gecikmeli haberlerle okuyucularına duyurmuştur. Bunun dışında Vakit gazetesinin ülkenin iç siyasetini yakından takip ettiği, İttihat ve Terakki düşmanlığını abartmadığı, hükümet değişikliği ve yeni hükümetin kurulması gibi konularda sağduyulu davrandığı görülmektedir. Vakit gazetesi iâşe gibi sosyal ve ekonomik sorunlar ile sağlık alanındaki sıkıntıları da okuyucularına duyurmuştur. Onlardan gelen şikâyetleri ve talepleri de yayınlarak üzerine düşen görevi yerine getirmiştir.

Mütarekeden yaklaşık bir buçuk ay sonra yayın hayatına başlayan Refi Cevat Bey'in başyazarlığındaki Alemdar gazetesinin yayın politikasını yönlendiren temel unsur İttihat ve Terakki düşmanlığıdır. Refi Cevat'ın uzun ve sıkıntılı sürgün yıllarına bağlanabilecek bu düşmanlık gazetede yer alan farklı nitelikteki birçok haberde kendisini göstermektedir. Alemdar gazetesi, Enver, Cemal ve Talat Paşalar başta olmak üzere İttihatçı erkânın tamamına karşı ağır ifadelerin kullanıldığı haberlere ve iddialara yer vermiştir. Bununla birlikte Alemdar özellikle iâşe, ulaşım, sağlık gibi sosyal ve ekonomik hayatı etkileyen sıkıntıları sık sık gündeme getirmiştir. Bu konularda okuyucularının şikâyetlerine ve taleplerine de yer veren gazete sorduğu sorularla da hükümetin dikkatini çekmeye çalışmıştır.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA): Meclis-i Vükela (MV), 63/20 ve 98-2/98.

Gazeteler

(Tarih ve numaraları dipnotlarda verilmiştir).

Vakit

Alemdar

Kitaplar

Bayur, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılâbı Tarihi, C. III, 1914-1918 Genel Savaşı, Kıs. IV, Savaşın Sonu**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.

Criss, Bilge, **İşgal Altında İstanbul 1918-1923**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

Çavdar, Necati, **Üç Devrin Mazisi, Son Osmanlı Sadrazamı Tevfik Paşa, Berikan Yayınevi**, Ankara, 2016.

Ersaydı, Alper, **Türklüğün Anadolu'dan Tasfiyesi, Alemdar Gazetesine Göre Mütarekede İttihatçılık**, AKY Yayınları, Uşak, 2011.

İnuğur, M. Nuri, **Basın ve Yayın Tarihi**, Der Yayınları, İstanbul, 1993.

Kocaoğlu, Bünyamin, **Mütarekede İttihatçılık, İttihat ve Terakki Fırkasının Dağılması (1918-1920)**, Temel Yayınları, İstanbul, 2006.

Koloğlu, Orhan, **Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.

Orbay, Rauf, **Cehennem Değirmeni, Siyasî Hatıralarım, C 1**, Emre Yayınları, İstanbul, 1993.

Temel, M. Kemal, **Gelmiş Geçmiş En Büyük Katil: 1918 'İspanyol' Gribi**, Betim (Beşikçizade Tıp ve İnsani Bilimler Merkezi) Yayınları, İstanbul, 2015.

Tunaya, Tarık Zafer, **Türkiye’de Siyasal Partiler, C. II, Mütareke Dönemi**, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986.

Yalçın, Durmuş-Akbıyık, Yaşar vd. , **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, C I, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2004.

Yalman, Ahmed Emin, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, (1888-1922)**, C I, Yay. Haz. Erol Şadi Erdinç, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş. Yayınları, İstanbul, 1997.

Makaleler

Balkaya, İhsan Sabri, “Mütareke Dönemi Asayişinin Üç Boyutu”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 41, Mayıs 2008, ss. 17-34.

Bozkurt, İbrahim, “İşgal Yıllarında Mersin (1918-1922)”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Mart 2018, 22 (1), ss. 407-435.

Demirbaş, Bülent, “Mondros Mütarekesi ve Sonrası”, **Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, ss. 1110-1119.

Gündüzöz, Güldane, “Mütareke Yıllarının İstanbul’una Mutfaktan Bakmak”, **OTAM**, S. 40/Güz 2016, ss. 279-302.

İslam, İbrahim, “Mütareke Döneminde İttihatçı Takibati”, **Osmanlı**, C 2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, ss. 676-683.

Öztoprak, İzzet, “Türkiye’nin İşgali ve Milli Direniş Hareketleri”, **Türkler**, C 15, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss. 583-605.

Öztürk, Cemil, “Mondros Mütarekesi”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C 30, İstanbul, 2005, ss. 271-273.

Yerlikaya, İlhan, “Bir Osmanlı Gazetesi Olan Vakit Gazetesinde (1875-1884) İlan ve Reklamlar”, **Marmara İletişim Dergisi**, S 8, Ekim 1994, ss. 201-212.

Yılmaz, Yahya, “Mondros’tan Ankara Antlaşması’na İskenderun-Antakya Bölgesinin Durumu, İşgallere Karşı Mustafa Kemal Paşa’nın Tepkisi ve Tayfur (Sökmen) Bey’in Faaliyetleri (1918-1921)”, **Gaziantep University Journal of Social Sciences**, C 17, S 1, Ocak 2018, ss. 378-403.

Yorulmaz, Şerife, “Fransız Manda Yönetimi Döneminde İskenderun Sancağı (Hatay)’nın Sosyo-Ekonomik ve Siyasal Durumuna İlişkin Bazı Kayıtlar”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 22, 1998, ss. 231-259.

MONDROS MÜTAREKESİ SONRASINDA OSMANLI DEVLETİ'NDE ASKERÎ SANSÜRÜN KALDIRILMASI MESELESİ

Feyza KURNAZ ŞAHİN*

ÖZET

Bu çalışmanın temel amacı, I. Dünya Savaşı sonrasında imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması'nın uygulanmaya başlamasıyla birlikte Osmanlı Devleti'nin savaş döneminde yürürlüğe koyduğu askerî sansür uygulamalarına son verilip verilmeyeceği hususundaki tartışmaları irdelemek olarak tanımlanır. Bu meyanda savaş yıllarında sansür teşkilatının oluşturulması, İstanbul ve taşrada sansür teşkilatlanması, sansür talimatnamesi, matbuatta, muhaberratta ve diğer alanlarda uygulanan sansürün etkileri değerlendirilmeye çalışılmıştır. Keza Mütareke Dönemi'nde askerî sansürün lağvı veya devamına yönelik alınan kararlar ve buna dair tartışmalar, İtilaf Devletlerinin sansüre müdahale çabaları, Osmanlı Hükümeti'nin bu müdahale karşısındaki tutumu ve askeri sansürün kaldırılması çalışmanın temel konusunu oluşturmaktadır.

I. Dünya Savaşı başladığında savaşan devletlerin tamamında olağanüstü koşulların etkisiyle seferberlik uygulamaları başladı. Osmanlı Devleti 2 Ağustos 1914'te seferberlik ilan etti ve ardından ülkedeki tüm haberleşme ve basın, Harbiye Nezareti'nin emriyle sansür edileceğini ve değişik mevkilerde sansür merkezleri kurulacağını bildiren bir "*sansür talimatnamesi*" yayımladı. Bu talimatname gereğince sansür teşkilatı oluşturularak basın, haberleşme, posta paketleri, kitap ve risaleler ile sinema ve tiyatro alanlarında sansür uygulamaları başladı.

Seferberlik müddetince uygulanan askerî sansür, savaşın sona ermesiyle ve Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla tartışılır hale geldi. Sansürün kaldırılmasına yönelik genel bir istek oluştu. Ordu ve kolordulardan Harbiye Nezareti'ne gönderilen tahriratlarda askerî sansürün kaldırılması talep edildi. Ancak Mondros Mütarekesi şartlarına aykırı olarak sürdürülen işgaller, askerî sansürün kaldırılmasına yönelik te reddütleri beraberinde getirdi. Harbiye Nezareti, İtilaf Devletleri'nin keyfi tutumları, azınlıkların zararlı faaliyetleri ve eşkıyalık olayları nedeniyle sıkıyönetim uygulanan

* Doç.Dr. Afyon Kocatepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölüm Başkanlığı, Afyonkarahisar/Türkiye e-posta: fsahin@aku.edu.tr

yerlerde askerî sansürün devam etmesinden yana karar aldı. Bilahare İtilaf Devletlerinin sansüre müdahale çabaları ve sansür teşkilatının yeterli düzeyde ıslah edilememesi nedeniyle haberleşme üzerindeki askerî sansür Aydın Vilayeti müstesna olmak üzere 18 Ocak 1919 tarihinden itibaren lağvedildi.

Araştırmanın temel kaynağını Genelkurmay ATASE Arşivi ve Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki belgeler oluşturmuştur. İlaveten telif eserlerden de yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: I. Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti, Mondros Mütarekesi, Askerî Sansür.

THE ISSUE OF THE ABOLITION OF THE MILITARY CENSORSHIP IN THE OTTOMAN EMPIRE FOLLOWING THE ARMISTICE OF MUDROS

ABSTRACT

The main purpose of the present study was to examine the discussions about whether enforcement of military censorship promulgated by the Ottoman Empire during the war period was ended with the implementation of the Armistice of Mudros signed after the First World War. In this respect, forming the censorship organisation during the war years, the censorship organisation in İstanbul and country, censorship regulation, and the influences of the censorship enforced in media and the other fields were investigated. Also, the main scope of the study consisted of abolition of the military censorship during the armistice period or resolutions adopted for its continuation and the related discussions, the Allied Powers' intervention efforts on censorship, the attitude of the Ottoman Government towards this intervention, and the abolition of the military censorship.

As the beginning of the First World War, implementations of mobilisation started with the effect of emergency conditions in the all states in the war. The Ottoman Empire declared mobilisation on 2 August 1914 and after that promulgated the "*censorship regulation*" informing that all the telecommunication networks and media in the country would be censored with the command of the Ministry of War and censorship centres would be established in various places. In accordance with this regulation, censorship enforcements started in the fields of media, communication, parcel posts, books, epistles/ booklets/ leaflets, cinema, and theatre by establishing a censorship organisation.

Military censorship enforced during the mobilisation became debatable after the war ended and the Armistice of Mudros was signed. A general demand for the abolition of censorship appeared. The abolition of the military censorship was requested in correspondences sent to the Ministry of War from the army and army corps. However, invasions carried out in defiance of the conditions of the Armistice of Mudros led to the hesitations about the abolition of the military censorship. The Ministry of War took a decision in favour of the continuation of the military censorship in the places where state of siege was carried out due to arbitrary attitudes of the Allied Powers, destructive activities of minorities, and banditry incidents. Subsequently, the military censorship on communication was abolished starting from 18 January 1919 with the

exception of Aydın Province because of the intervention efforts of the Allied Powers and being unable to reform the censorship organisation at a sufficient level.

The main source of the present research comprised the documents in the General Staff Military History and Strategic Study Department (ATASE) Archive and the Prime Ministry Ottoman Archive. Moreover the copyrighted works, were also benefited.

Keywords: First World War, Ottoman Empire, Armistice of Mudros, Military Censorship.

GİRİŞ

Sansür; Fransızca bir sözcük olan “*censure*” kelimesinden gelmekte olup Türk Dil Kurumu sözlüğünde her türlü yayının, sinema ve tiyatro eserinin hükümetçe önceden denetlenmesi işi, sıkı denetim olarak tanımlanmaktadır¹. Tanımlamayı genişletecek olursak her nevi neşriyatın, nakledilen eşya ve malzemelerin, gönderilene ulaşmadan önce gerektiğinde devlet tarafından kontrolü, bazı fikirlerin yazılıp yayılmasının engellenmesi işi sansür olarak tanımlanabilir². Sansür, askerî değeri olan bilgilerin düşman eline geçmemesi için muhabere ve mektuplaşma üzerine konulan denetim anlamına da gelir³. Hukuki bir mevhum olarak sansür; söz, yazı, resim veya sahne sanatlarıyla ve radyo, televizyon, film vb. gibi modern kitle haberleşme vasıtalarıyla halkoyuna ulaştırılmak üzere yapılan yayınların açığa vurulmazdan önce devletçe kontrolü demektir⁴.

Sansürün, kilisenin imtiyazı olarak matbaanın icadı ile ortaya çıktığı ifade edilmektedir. Kilise yetkilerine dayanarak kitaplar basılmadan evvel kontrole tabi tutuldu. Yeniçağlarda kilisenin koyduğu bu sansüre karşı büyük mücadele verildi. Bu mücadelenin dayandığı nokta eski Yunan’da söz hürriyetine verilen değer nedeniyle sansür uygulayan müesseselerin bulunmaması idi. Basın hürriyeti için verilen bu mücadele 1789 Fransız İhtilâli’nden sonra yasalar yoluyla düzenlendi⁵. Savaş dönemlerinde siyasi gelişmelere paralel olarak sansür uygulamaları artmakta idi. Bununla ilgili en kayda değer uygulamalar I. Dünya Savaşı yıllarında yaşandı.

Osmanlı Devleti’nde basın alanında sansür uygulamalarında akla ilk gelen dönem Sultan II. Abdülhamid dönemidir. Ancak basın üzerinde sansür olarak adlandırılan denetim daha önceki yıllarda başladı. Bu anlamda ilk nizamname Sultan Abdülâziz devrinde Aralık 1852’de yayınlandı. Fransa’daki basın yasasından tercüme edilen nizamname II. Meşrutiyet döneminde yayım-

¹ Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük, 11. Baskı, TDK Yay., Ankara, 2011, s. 2029.

² İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, C 3, 4. Baskı, Kubbealtı Yay., İstanbul, 2011, s. 2706.

³ Yaşar Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük*, C 4, Ötüken Yay., İstanbul, 2007.

⁴ Özkan Tikveş, “Basın ve Basın Dışı Haberleşme Vasıtaları ile Yapılan Yayınlarda Sansür ve 1961 Anayasası”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 30, (3-4), 2011, s. 724.

⁵ Tikveş, a.g.m., s. 725.

lanan “*Matbuat Kanunu*”na kadar yürürlükte kaldı. Nizamnamenin hükümlerinin ağır olduğu söylenebilir. Osmanlı Devleti’nin siyasal anlamda çeşitli sorunlarla boğuşması sansür uygulamalarını da sertleştirdi. Nitekim Girit sorunu, Belgrat Kalesi’nin verilmesi, Şark Meselesi gibi konuların gazetelerde yer alması ve hükümetin eleştirilmesi Sadrazam Ali Paşa’yı tedirgin etti ve bunun sonucunda “*Kararname-i Âli*” çıkartılarak birçok gazete “*memleket çıkarlarına aykırı davranmak gerekçesiyle*” süreli ya da süresiz olarak kapatıldı⁶. Mahmut Nedim Paşa’nın son sadrazamlığı döneminde “*Kararname-i Âli*” dışında yeni bir kararname yayınlanarak basına sansür kondu. İstanbul’da ve memleketin her yerinde çeşitli dillerde basılan gazetelerin basılmadan önce muayenesi usulü uygulanmaya başlandı. II. Abdülhamid döneminde bu uygulamalar derinleşti, 1888 yılında “*Matbaalar Nizamnamesi*” düzenlenerek basılacak şeyler denetime tabi tutuldu⁷.

Esasen 23 Aralık 1876 Kanun-i Esasi’nin 12. maddesinde “*matbuat kanun dairesinde serbesttir*”⁸ denilmekte ise de bu uygulamada pek mümkün olmadı⁹. Sultan II. Abdülhamid döneminde uygulanan Matbûat Kanunu ile sansür uygulamaları oldukça sertleşti. Yasaklar listesi yayınlanarak kitaplara el konuldu iç ve dış yayınlar sansür edildi¹⁰. Sultan II. Abdülhamid döneminde gazete ve dergilerle ilgili işlemler Matbuat Müdürlüğü’nün sorumluluğunda idi. Matbuat Müdürlüğü, Matbuat-ı Dahiliye ve Matbuat-ı Hariciye olmak üzere iki sınıfa ayrıldı. Matbuat-ı Dahiliye, Dahiliye Nezareti’ne bağlı olup 1864’te yayımlanan “*Basmane Nizamnamesi*” gereğince gazete çıkaracak kişilere ruhsat verme ve basılan gazetelerden verilen imzalı örnekleri teslim almakla görevli idi. 1878’de kurulan Sansür Kurulu anılan müdürlüğe bağlandı. Memleket dahilinde çıkan her dilden gazete, dergi ve tiyatroların sansür ve de-

⁶ Cevdet Kudret, **Abdulhamit Devrinde Sansür**, Milliyet Yay., İstanbul, 1977, s. 5-7.

⁷ Kudret, **a.g.e.**, s. 11-12.

⁸ **Düştur**, Cüz-i Rabi, Maarif Nezaret-i Celilesinin Ruhsatıyla, Matbaayı Amire, İstanbul, 1295, s. 5.

⁹ Mustafa Yılmaz - Yasemin Doğaner, **Cumhuriyet Döneminde Sansür (1923-1973)**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2007, s. 3-4; Gökhan Demirkol, “Tanzimat Mizahının Sonu: 1877 Matbuat Kanunu Tartışmaları ve Osmanlı’da Mizah Dergilerinin Kapanması”, **Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl 9, S 2, Aralık 2016, s. 705-706.

¹⁰ Alpay Kabacalı, **Başlangıçtan Günümüze Türkiye’de Basın Sansürü**, Gazeteciler Cemiyeti Yay., İstanbul, 1990, s. 66-67; Alpay Kabacalı, **Başlangıçtan Günümüze Türkiye’de Matbaa Basın ve Yayın**, Literatür Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 140-141.

netlenmesi görevi bu kurula aitti. Matbuat-ı Hariciye ise Hariciye Nezareti'ne bağlı olup, Avrupa basınında Osmanlı aleyhine yayınlanan yazılara cevap vermek, ayrıca Osmanlı Devleti ile ilgili önemli gelişme ve ilerlemeleri yabancı kamuoyuyla paylaşmak amacıyla oluşturuldu¹¹.

II. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle birlikte sansür kaldırıldı. Özgür bir ortam oluştu. Gazete ve dergi sayılarında oldukça ciddi bir artış gözlemlendi. Gazetelerde eski dönemin yöneticileri için sert eleştiriler yayımlandı. Ancak bu özgürlük ortamı kısa sürdü. 31 Mart 1909 vakasının ardından Sultan II. Abdülhamid'in 1877'de çıkardığı sıkıyönetim yasası uygulanmaya başladı. Basın denetim altına alındı, 16 Temmuz 1909'da yeni Matbuat Kanunu yasalastı¹². Balkan Savaşları ve Bâb-ı Âli baskını ile de gazeteler üzerindeki baskı arttı¹³.

I) I. DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA SANSÜR UYGULAMALARINA BAKIŞ

I. Dünya Savaşı sırasında taraf devletler birbirlerine karşı propaganda üstünlüğü sağlamak, iç ve dış güvenliklerini korumak için sansür uygulamalarını sertleştirdiler. Nitekim savaş başladığında savaşan devletlerin tamamında seferberlik uygulamaları başladı. Osmanlı Devleti de seferberlik uygulamaları gereğince ülkenin güvenliğini doğrudan etkileyen haberleşme alanına yani posta, telgraf ve telefon muhaberatına ve aynı zamanda matbuata sınırlama getirdi. Bunun yanında posta paketleri, kitap ve risalelerin basımı, sinema ve tiyatro alanları da sansüre tabi olacaktı. 2 Ağustos 1914'te ilan edilen genel seferberliğin ardından ülkedeki tüm haberleşme ve basının, Harbiye Nezareti'nin emriyle tetkik ve sansür edileceğini ve değişik mevkilerde sansür merkezleri kurulacağını bildiren 61 maddelik bir Sansür Talimatnamesi yayımlandı¹⁴.

Bu talimatname gereğince başkentte ve önemli merkezlerde sansür merkezleri oluşturuldu. Başkent İstanbul sansür teşkilatlanması açısından son de-

¹¹ Kudret, a.g.e., s. 35-38; Kabacalı, *Türkiye'de Matbaa Basın*, s. 75-76.

¹² *Düstur*, Tertib-i Sani, C 1, 1324-1325, Dersaadet Matbaa-ı Osmaniye, İstanbul, 1329, s. 395.

¹³ Kabacalı, *Türkiye'de Basın Sansürü*, 83-84, 90; Tevfik Çavdar, *Türk Demokrasi Tarihi*, İmge Yayınevi, 3. Baskı, Ankara, 2004, s. 113.

¹⁴ *Genelkurmay ATASE Arşivi*, BDH, 3183/17-1, s. 1, 1a, 2, 2a, 3, 3a, 4, 4a, 5, 5a, 6, 6a, 7, 7a, 8, 8a, 9, 9a; *Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)*, DH.EUM 5. Şb., 44/59, İstanbul, 1330, s. 3-4.

rece önemli idi. Zira muhaberat ve matbuatın ve ayrıca telgraf hatlarının birleşme noktası İstanbul olduğundan İstanbul'daki sansür heyetlerinin teşkilat ve mesaisi için ayrıca bir talimatname yapıldı¹⁵. Sansür teşkilatının önemli bir unsuru olan sansür heyetleri de belirlenen sansür merkezlerinde oluşturuldu. Sansür heyeti kadroları dil bilen zabitan ile küçük zabitan ve yetmediği veya bulunmadığı takdirde mülkiye memurlarından ihtiyaç kadar alınacaktı. Askerin bulunmadığı yerlerde sansür vazifesi yerel idarenin en büyük amiri tarafından kendi idaresi altında olmak üzere teşkil edeceği bir heyet tarafından yerine getirilecekti¹⁶.

İstanbul'da sansür heyeti, Merkez Kumandanlığı vasıtasıyla Karargâh-ı Umumi İstihbarat Şubesine ve mevkide bulunanlar mıntikasında bulundukları askerî kumandanlıkları ve toplanma mıntıklarında bulunanlar ise ordu kumandanlıklarının emrine tabi olacaklardır¹⁷. Sansür merkezlerinde çalışacak olan sansür memurlarının görevi, muhaberat ve matbuatın talimatnamede belirtilen usul ve esaslara uygun olarak yazılmış olup olmadıklarını tetkik etmektir. Sansür edilecek hususlar talimatnamede açık olarak belirtilmiştir. Sansür vazifesi yerine getirilirken muhaberatin gecikmesine neden olmayacak şekilde vaktinde yerine getirilmesi esastır. Bunun tetkiki ise sansür müfettişlerine aittir. Sansür müfettişleri sansür memurlarının amiri olup vazifenin vaktinde, düzenli olarak cereyan edip etmediğini tetkik eder ve ehliyetsiz, vazifesini yerine getirmeyen, aksatan sansür memurlarını yetkileri dairesinde cezalandırırdı. İcap ederse mensup oldukları askerî kumandanından izin alarak değiştirebilirlerdi¹⁸.

Telgraf ve mektuplarda sansür edilecek maddeler ise talimatnamenin 44. maddesinde ifade edildi. Buna göre;

- * Ordu, donanma ve kayıtsız şartsız askerliğe ait olan her nevi fıkralar,
- * Memleketin iç ve dış siyasetine ilişkin bilgiler,

¹⁵ ATASE, BDH, 3183/17-1, s. 1, 1a, 2, 2a, 3, 3a, 4, 4a, 5, 5a, 6, 6a, 7, 7a, 8, 8a, 9, 9a; BOA, DH.EUM 5. Şb., 44/59, s. 3-4.

¹⁶ BOA, DH.EUM.5. Şb., 44/59-32, 25 Kanunusani 1330.

¹⁷ ATASE, BDH, 3183/17-1, s. 1, 1a, 2, 2a, 3, 3a, 4, 4a, 5, 5a, 6, 6a, 7, 7a, 8, 8a, 9, 9a.

¹⁸ ATASE, BDH, 3183/17-1, s. 1, 1a, 2, 2a, 3, 3a, 4, 4a, 5, 5a, 6, 6a, 7, 7a, 8, 8a, 9, 9a; BOA, DH.EUM 5. Şb., 44/59, s. 4.

- * Memleketin maliye ve ticaretine ilişkin veriler,
- * Osmanlı tüccar gemilerinin harekâtına dair bilgiler,
- * Ordunun, memleketin sıhhi durumuna ait havadisler,

* Hariç ve dahilde olumsuz tesiri olabilecek bütün havadisler mesela şimendüfer, vapur kazaları ve yangın gibi hadiseler sansüre tabidir¹⁹.

Osmanlı Devleti 29 Ekim 1914'te savaşa girmesiyle birlikte askerî sansürü uygulamaya başladı. Savaş döneminde sansür uygulamaları sansür talimatnamesine göre yapılmakta idi. Sansür talimatnamesine göre; haberleşme alanında en önemli sansür uygulaması muhasım devletlerle posta, telgraf ve telefon muhaberatının kesilmiş olması idi. Osmanlı ülkesinden muhasım devlet memleketlerine ve adı geçen devletlerden Osmanlı Devleti topraklarına telgraf ve mektup gidip gelmesi yasaktı. Hatta muhasım devletlerden transit olarak gelecek muhaberat dahi yasaklandı²⁰.

Sansür uygulamalarının ne şekilde yapılacağı da talimatnamede belirtilmiş idi. Buna göre Osmanlı memleketlerinde içerden ve dışardan postanelere teslim edilen özel mektuplar açık olarak teslim edilecek ve incelendikten sonra sansür mührü basılarak kapalı olarak mahalline ulaştırılacaktı. Zabitan ve askerî memurların mektupları ise fırka karargâhlarında veya ayrılmış kıtalar kumandanlıklarınca sansür edilmekte idi. Bu mektuplara karargâh mührü basıldıktan sonra kapalı olarak postanelere gönderilirdi. Diğer askerî daireler, karargâhlar, askerî mektepler, askerî sanayi müesseseleri de maiyetlerinde bulunan zabitanın mektuplarını sansür ederler ve bilahare sansür merkezi müfettişliklerine emanet ederlerdi. Gelen mektuplar ise sansür merkezince açılmamış olarak mensup oldukları kıta kumandanlığına tetkik edilmek üzere paket halinde gönderilirdi. İçeriği talimatnameye uymayan mektupların tamamı kumandanlıklarca tevkif edilir ve gerekli görülür ise gönderen ve mektubun gönderildiği kişi Divan-ı Harbe verilirdi²¹.

Bahriye ve Jandarmada sansür uygulaması kendi kumandanlıkları tarafından yapılırdı. Resmî dairelerde mülkiye memurlarına ait gelen ve giden

¹⁹ ATASE, BDH, 3183/17-1, s. 1,1a,2,2a,3,3a,4,4a,5,5a,6,6a,7,7a,8,8a,9,9a; BOA, DH.EUM 5. Şb., 44/59, s. 14-15.

²⁰ ATASE, BDH, 3183/17-1, s. 6; BOA, DH.EUM 5. Şb., 44/59, s. 6-7.

²¹ ATASE, BDH, 3183/17-1, s 7; BOA, DH.EUM 5. Şb., 44/59, s. 7-8.

dahili mektuplar da payitahtta olursa mensup oldukları nezaretler, resmî daire reisleri, vilayetlerde valiler, sancaklarda mutasarrıflıklar, kazalarda kaymakamlıklar, nahiyelerde müdürler tarafından kontrol ve tasdik edilir ve kapalı olarak mühürlenirdi. Sansür merkezinde zabitan ve hükümet memurları hariç bütün şahısların ve askerî mektepler dışındaki bütün mekteplerin mektupları da tetkik edilirdi. Bütün mektuplar için Türkçeden başka hükümetin tayin edeceği Arapça, Ermenice, Rumca, Musevice, Almanca, Fransızca, İngilizce, İtalyanca, Bulgarca ve Macar lisanlarına müsaade edilmiştir. Farsça lisanla yazılmış mektuplar ancak Bağdat, Basra, Samarra, Kazimiye (Kerbela), Hanekin, Hille, Hindiye, Necef, Dersaadet merkezlerine kabul edilirdi. Diğer posta merkezleri Farsça yazılmış mektupları kabul etmezdi²².

Mektupların okunaklı, açık ibarelerle yazılmış ve imzalanmış olması gerekli idi. Şifre veya manasız, gizli işaretler ihtiva eden mektuplar alıkonulur ve mahalline ulaştırılmazdı. Şüpheli olanlar hakkında takibat yapılmak üzere polise emanet edilirdi. Mektupların muzır cümleleri, çıkarılması mümkün olmayan yağlı mürekkeplerle karartılır veya yırtılırdı. İçerden gelen Türkçe mektupları sansür etmek için her vilayet ve müstakil mutasarrıflık, bağlı oldukları askerî mevki kumandanlıkları ile istişare içinde gerekli olan merkeze memur tayin etmekle vazifeli idi²³.

Dahili memleketlerde Arapça, Ermenice, Musevice, Rumca ve Fransızca için her tarafa sansür memuru konulması gerekli değildi. Yalnız İstanbul, Edirne, İzmir, Ankara, Sivas, Erzincan, Diyarbakır, Bağdat, Basra, Şam, Halep, Konya merkezine ihtiyaca göre ifade edilen lisanları bilen sansür memurları görevlendirilirdi. Bütün merkezler kabul edecekleri dahili mektupları mahallerine değil kontrol edilmek için sansür merkezinden birine sevk ederler ve orada tetkik ettikten sonra mahalline gönderirlerdi. Esir mektuplarına Üsera Talimatnamesi gereğince muamele edileceği talimatnamede belirtilmişti²⁴.

Dahilden harice gidecek yazı ve mektuplar yalnız İstanbul, Bağdat ve Beyrut'da sansür edilirdi. Bundan dolayı diğer mevkilerde kabul edilen mektuplar mahallerince sansür edilmeden doğruca bu merkezlerden birine gön-

²² ATASE, BDH, 3183/17-1, s. 9; BOA, DH.EUM 5. Şb., 44/59.

²³ ATASE, BDH, 3183/17-1, s. 9-10.

²⁴ BOA, DH.EUM 5. Şb., 44/59, s. 10.

derilerek sansüre emanet edilirdi. Dahilden harice gidecek zabitan ve askerî memurların mektupları dahildekiler gibi muamele görmekte idi. Mülkiye memurlarının mektupları ise payitahtta nezaretlerde, vilayetlerde ise vilayet merkezlerinde tetkik edilirdi²⁵.

Devletlere ait resmî mektuplar, tarafsız ve müttefik hükümetlerin siyasi memurlarının resmî mektupları sansür edilmezdi. Keza hükümetçe resmî müesseselerin yani donanma, Müdafaa-i Milliye, İttihat ve Terakki, Cemiyet-i Hayriye-i İslamiye gibi kuruluşların resmî mühürlerini içermek şartıyla mektupları sansür edilmezdi. Tarafsız devletler sefarethanelerinin düşman memleketlerindeki kendi sefir ve konsoloslarına ait resmî mektupları kontrole tabi tutulurdu²⁶. Resmî olmayan telgrafların sansürü mektuplara yapıldığı gibi uygulanmakta idi. Resmî olmayan telgraflar merkezlerde umumi sansür merkezlerince incelenir ve bundan sonra çekilirdi. Gelenler de aynı muameleye tabi tutulurdu. Askerî, sivil birbirinden ayrılmazdı²⁷. Hükümetin resmî telgrafları kontrole tabi değildir. Tarafsız, dost ve müttefik devletler sefirleri kendi hükümetleri ile telgrafla muhabere edebilirlerdi. Bu telgraflar sansür memurları tarafından tevkif ve sansür edilemezdi. Memleket dahilinde müttefik ve tarafsız devletler sefirleri memleket içinde kendi konsoloslarıyla, konsoloslar da sefirleriyle telgrafla muhabere edebilirler ve telgrafları sansür edilmez ve alıkonulmazdı. Hükümet tarafından resmen tanınmış cemiyetlerin kendi mühürleriyle damgalanmış telgrafları yalnız askerî açıdan sansür edilirdi. Dahili telgraflar verildikleri mahallerden başka gidecekleri yere kadar geçecekleri merkezlerde sansür memurlarınca kontrole tabi tutulurdu²⁸.

Matbuat alanında ise bilumum matbuatın sansür talimatnamesine riayet etmesi zorunlu idi. Aksi hareket eden gazete veya ajanslar ya derhal kapatılır veya geçici süre faaliyetine son verilir. Kapatılan gazeteler halka dağıtılmazdı. Sorumlu müdürleri de Divan-ı Harb-i Örfiye verilir. Seferberliğin devamı müddetince yeniden başka isimler altında yayınlanması yasaktı. Gazetelerin ilaveleri veya ilave şeklinde mükerrer nüshaları da yasaklanmıştır. Her gazete önceden olduğu gibi günlük bir defa dağıtılırdı. Ajanslar dışardan

²⁵ BOA, DH.EUM 5. Şb., 44/59, s. 10-11.

²⁶ ATASE, BDH, 3183/17-1, s. 9; BOA, DH.EUM 5. Şb., 44/59, s. 11-12.

²⁷ BOA, DH.EUM 5. Şb., 44/59, s. 11-12.

²⁸ BOA, DH.EUM 5. Şb., 44/59, s. 13; ATASE, BDH, 3183/17-1, s. 9

gelen ve sansürden geçmeyen hiçbir telgrafi yayınlamayazlardı. İstanbul'da dağıtılan bütün gazeteler sabahleyin neşr olunacak nüshalarının provalarını gece yarısı saat 21.00'den 24.00'e kadar, akşam nüshalarının provalarını da gündüz 12.00'den 16.00'ya kadar İstanbul sansür müfettişliğine emanet ederlerdi. Gazetelerinin tamamen kontrol edildiğini haber veren aşağı kısma "talimata mutabıktır" kaydıyla sansür memuruna ve nöbetçi sansür zabıtine imzalatıktan sonra gazetelerini neşredebilirlerdi. Yayımlanan nüshalardan biri tekrar sansür memuruna kontrol için gönderilirdi. Sansür tarafından çizilmiş olan veya imzalanmamış bulunan maddelerin neşri o gazete veya ajansın kapatılmasına ve müdürünün Divan-ı Harbe gönderilmesine neden olurdu. Gazetelerde sansür edilecek hususlar telgraf ve mektuplarla sansür edileceklerle aynı içerikte idi²⁹.

Bu şartlar altında sansür uygulamaları savaşın sonuna kadar devam etti. Talat Paşa'nın Berlin'den gelişinin ardından Haziran 1918'de matbuat üzerindeki siyasi sansür kaldırıldı ancak askerî sansür uygulanmaya devam etti. Ahmet İzzet Paşa döneminde askerî sansür yumuşatıldı, matbuat üzerindeki askerî sansür fiilen kalktı. Askerî sansür sadece posta ve telgraf alanlarında uygulandı. Ancak bir müddet sonra özellikle İtilaf Devletleri komiserlerinin Bâb-ı Âli'ye sansürün uygulanması hususunda verdikleri notalar neticesinde Aralık 1918'de Tevfik Paşa kabinesi, matbuat sansürünü Matbuat Müdüriyeti idaresinde olmak ve askerî sansür ise eskiden olduğu gibi mektup ve telgraf denetimi ile ilgilenmek kaydıyla yeniden yürürlüğe koydu³⁰.

II) I. DÜNYA SAVAŞI SONRASINDA ASKERÎ VE SİYASİ GELİŞMELER

Osmanlı Devleti için I. Dünya Savaşı'nın sonuncu yılı olan 1918 birçok gelişmenin yaşandığı bir dönemi ifade eder. Bu süreçte Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'nda yenildi ve büyük toprak parçaları kaybetti. 1918'de Sultan V. Mehmet Reşat'ın ölümü üzerine Sultan Abdülmecid'in oğullarından V. Mehmet Vahideddin 4 Temmuz 1918'de Osmanlı tahtına oturdu³¹. Bu arada Osmanlı Devleti'nin müttefikleri olan Almanlar ve Avusturya ABD'ye

²⁹ ATASE, BDH, 3183/17-1, s. 16-18; BOA, DH.EUM 5. Şb., 44/59, s. 16-18.

³⁰ ATASE, İSH, (Kutu/Gömlek) 83/11, 2 Şubat 1335.

³¹ Ali Fuat Türkogeldi, **Görüp İştiklerim**, TTK Yay., 5. Baskı, Ankara, 2010, s. 135-136.

başvurarak barış talebinde bulundu, bu durumda Osmanlı Devleti'nin savaşı sürdürme gerekçesi kalmadı. Osmanlı Devleti barış istemek için diplomatik teşebbüslere başladı. Barış teşebbüsleri devam ederken Talat Paşa kabinesi görevden çekildi, padişah Tevfik Paşa'yı kabineyi kurmakla görevlendirdi. Ancak yeni kabinenin oluşturulması uzun sürdü. Bilahare Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesinden sorumlu olan Enver, Talat ve Cemal Paşalar savaşın kaybedildiğinin anlaşılması üzerine yurt dışına çıktılar³².

Osmanlı Devleti'nin 1918'de başlayan barış teşebbüsleri sonuç verdi ve 30 Ekim 1918'de Britanya Hükümeti'nin müttefiklerle anlaşmış olarak yetkili kıldığı Akdeniz Bölgesi İngiliz Başkomutanı Oramiral Sir Somerset Arthur Gough Calthorpe ile Türk tarafını temsilen Donanma Bakanı Rauf Bey, Dışişleri müsteşarı Reşat Hikmet Bey ve Genelkurmaydan Yarbay Sadullah Bey arasında Limni'de Mondros limanında İngilizlere ait Agememnon savaş gemisinde Mondros Mütarekesi iki nüsha olarak imzalandı. Mütareke yirmi beş maddeden oluşmakta idi³³.

Mütareke'nin imzalanmasıyla Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'nı sonlandırdı. Mütareke maddeleri ise özetle şu şekilde idi: Boğazlar müttefik devletlere açılacak, boğazlarda bulunan istihkâmlar işgal edilecekti. Türkiye savaşta aldığı tutsakları koşulsuz olarak geri verecekti. Sınırların korunması ve iç güvenliğin sağlanması için gerekli olan kuvvetler dışında ordu terhis edilecekti. Türk savaş gemileri göz hapsinde olacak, limanlar ve demiryolları İtilaf Devletlerinin denetiminde olacaktı. Müttefikler güvenliklerinin tehdit edildiğine karar verdikleri durumlarda stratejik noktaları işgal edebileceklerdi. Türkiye Kafkasları boşaltacak, Toros Tünelleri işgal edilecekti. Telsiz ve telgraf hatları denetlenecekti. Hicaz, Asir, Yemen, Suriye, Irak, Bingazi, Trablus'taki Türk birlikleri teslim olacak, Türkiye Almanya ve diğer müttefikle-

³² Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C I, MEB Yay., Ankara, 1991, 1-9; Selçuk Ural, **Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri**, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2008, s. 24-25.

³³ Geniş bilgi için bk.: Âli Türkgeldi, **Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yay., Ankara, 1948, s. 73; Türkgeldi, **Görüp İştittiklerim**, s. 153-154; Seha L. Meray - Osman Olcay, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri (Mondros Birakışması, Sevr Anlaşması İle İlgili Belgeler)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fak., Yay., Ankara, 1977, s. 1-5; Tolga Başak, **Türk ve İngiliz Kaynaklarıyla Mondros Mütarekesi ve Uygulama Günlüğü (30 Ekim-30 Kasım 1918)**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 1-5, 196-202.

riyle bağlantısını kesecekti. Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Sivas'ta karışıklık çıkarsa buralar İtilaf Devletlerince işgal edilecekti³⁴.

Mütareke hükümleri ağır koşullar taşımakla birlikte İstanbul'da iyimser bir hava vardı. Nitekim Ali Fuat Cebesoy hatıratında, mütareke şartlarının Osmanlı'nın müttefikleriyle imzalanan anlaşmalar dikkate alındığında daha mutedil olduğunu belirtmiş fakat bunu yakında gerçekleşecek hadiselerin belli edeceğini ifade etmiştir. Ali Fuat Cebesoy, galip devletlerin daha ilk günlerde bu konuda hüsnüniyet sahibi olmadıklarını gösterdiklerini dile getirmiştir³⁵.

Her ne kadar mütarekenin imzalanması İstanbul'da olumlu bir hava yaratmış ise de mütareke koşulları oldukça ağır esaslar içermekte idi. Osmanlı Devleti işgallerle karşı karşıya kaldı³⁶. İstanbul'da iyimser bir havanın esmesinde mütareke imzalandıktan sonra Amiral Calthorpe'un Hüseyin Rauf'a göndermiş olduğu ve mütareke şartlarından doğan bazı anlaşmazlıklar konusunda verdiği sözlerin de etkisi vardı³⁷. Ancak bu sözler tutulmayacaktır. Zira 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Ateşkesi ile ülkenin büyük bir kısmı işgal edilmiştir. Yıldırım Orduları Grubu Komutanı Mustafa Kemal Paşa'nın öngördüğü gibi İngilizlerin mütareke hükümlerini dahi aşan istekleri kısa sürede fiiliyata geçti. 3 Kasım 1918'de Musul İngilizler tarafından işgal edildi. 4 Kasım 1918'de İtilaf Devletlerine ait bir torpil tarama gemisi İskenderun limanını taramaya başladı ve şehrin işgal edileceği duyuruldu³⁸. İşgaller bir-

³⁴ Türkgeldi, **Mondros ve Mudanya**, s. 69-73; **Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1992, s. 36-37; Meray - Olcay, **a.g.e.**, s. 1-5; Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü I Mondros'tan Erzurum Kongresi'ne (30 Ekim 1918-22 Temmuz 1919)**, TTK Yay., 2. Baskı, Ankara, 1993, s. 1; İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları**, C I, 2. Baskı, TTK Yay., Ankara, 1989, s. 12-14; Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri**, C I, TTK Basımevi, Ankara, 1953, s. 520.

³⁵ Ali Fuat Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, Temel Yay, İstanbul, 2000, s. 42.

³⁶ Mustafa Budak, "Mütareke Döneminde İtilaf Devletlerinin Müdahaleleri (30 Ekim 1918-15 Mayıs 1919)", **İlmî Araştırmalar** 5, İstanbul, 1997, s. 81-82.

³⁷ Salâhi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I**, TTK Yay., Ankara, 1995, s. 8, Söz konusu mektupta Yunan harp gemisinin İstanbul veya İzmir'e gitmemesi hususunda Rauf Bey'in isteğini hükümetine ilettiğini ve Yunan gemilerinin İstanbul'a girmeyeceği sözünü verdiğini belirtmektedir. Bk.: Gotthard Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)**, 2. Baskı, TTK Yay., Ankara, 1989, s. 1; Gotthard Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, Çev. Cemal Köprülü, 2. Baskı TTK. Yay., Ankara, 1991, s. 28.

³⁸ **Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I**, s. 72; Mustafa Budak, **Misak-ı**

birini izledi; Mersin, Tarsus, Adana ve Misis bilahare Toros Tünelleri işgal edildi³⁹. İstanbul kısa süre içerisinde İtilaf Devletlerinin garnizonu haline getirildi⁴⁰.

İtilaf Devletlerinin bu keyfi tutumları haberleşme alanında da kendini gösterdi. Mütarekenin 12. maddesinde yer alan “*Türk Hükümetinin haberleşmeleri haricinde bütün telsiz, telgraf ve kablo istasyonlarının müttefiklerce denetim altına alınması*”⁴¹ hükmü keyfi tutumlarla birlikte uygulanmaya başlandı. Ahmet İzzet Paşa hatıratında 12. Maddenin uygulanışındaki keyfiyeti şu şekilde dile getirmektedir “..*düşmanlarımız ateşkesin arkasından anlaşmayı bozucu bir hayli zorluklar çıkarmaya kalkışmışlar ve benim istifamın hemen arkasından, özellikle Fransızlar, kocaman bölgeleri işgale kadar ileriyeye gitmişlerdir. Bir de kontrol deyiminin İngilizce anlamı, bizim bildiğimiz gibi olmayıp adeta hüküm, kumanda ve tasarruf anlamına geldiği daha sonra iddia olunarak, bu yüzden de bir hayli müdahalelere kalkışılmış, sözgelimi telsiz-telgraf istasyonlarının kontrolünü biz tabii olarak haberleşmenin kontrolü hakkı sanırken bunlara büsbütün el konulmuştur*”⁴². Bu maddeye dayanarak İtilaf Devletleri her türlü haberleşme üzerinde denetim sağlayarak sansür uygulamaya başlamışlardır.

III) MÜTAREKE SONRASINDA ASKERÎ SANSÜR

Mütareke imzalanmadan evvel sansür uygulamalarında belli bir yumuşama olduğu ifade edilmiş idi. Talat Paşa, Haziran 1918’de basın üzerindeki siyasi sansürü kaldırdı. Ancak askerî sansür uygulamaları devam etti. Bilahare 14 Ekim 1918’de Sadâret mührünü alan Ahmet İzzet Paşa iktidarında ise askerî sansür yumuşatıldı. Mütareke imzalandığında sansür henüz resmî olarak kaldırılmamıştı ancak gazeteler kendiliğinden serbest bir tutum içerisine

Millî’den Lozan’a İdealden Gerçeğe Türk Dış Politikası, Küre Yay, 5. Baskı, İstanbul, 2014, s. 17.

³⁹ **Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I**, s. 81 vd.

⁴⁰ Celal Bayar, **Ben de Yazdım Milli Mücadele’ye Giriş**, C 5, Baha Matbaası, İstanbul, 1967, s. 1423; Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı**, s. 29.

⁴¹ Meray - Olcay, **a.g.e.**, s. 3; Sebahattin Seleki, **Milli Mücadele I Anadolu İhtilali**, II. Baskı, İstanbul, 1965, s. 36-37.

⁴² Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım**, C II, Yay. haz. Süheyl İzzet Furgaç, Yüksel Kanar, Nehir Yay., İstanbul, 1993, s. 29.

girdi. Bunun en önemli göstergesi gazetelerin askerî sansür heyetine gazete provalarını dahi göndermemeleri idi. Öyle ki askerî sansür heyeti mütareke sonrasında yalnız mektup ve telgrafların sansürüyle meşgul olmaya başladı⁴³. Osmanlı Hükümeti'nin 1918 yazından itibaren özellikle basın üzerindeki sansürü yumuşatması ve Haziran 1918'de ise matbuat üzerindeki siyasi sansürü kaldırması⁴⁴ tartışmaları da beraberinde getirdi⁴⁵. Bu durum Ahmet İzzet Paşa tarafından eleştirildi. Ahmet İzzet Paşa hatıratında bu hususu şu şekilde dile getirmektedir; “*Seleflerimiz, istifalarından az önce askerlik dışında siyasete ilişkin işlerde gazetelerden sansürü kaldırmakla, miras olarak bize bir zorluk daha bırakmışlardı. Dolayısıyla mebuslardan güvene layık bir zata gazetelerin saldırıları hakkında bir soru hazırlatarak bu münasebetle itirazlara cevap vermek ve böyle bir sıkıntılı zamanda hükümetin mevkiini sarsmakta, görevini güçleştirmekte ve önüne set çekmekte devam olunursa, sıkıyönetim esasen kaldırılmadığından, az zaman önce kaldırılan sansürün yeniden konulması zorunda kalınacağını anlatmayı düşündüm*”⁴⁶.

Esasen Osmanlıda haberleşme ve basına uygulanan sansürün kaldırılmasına yönelik tartışmalar 1918'in başlarından itibaren yoğunlaşmaya başlamış idi. Bu tarihten itibaren askerî sansürün kaldırılması gerektiğiyle ilgili istek ve tartışmalar derinleşti. Askerî sansürün devam etmesine gerek olmadığı da özellikle 1918'in başlarından itibaren ordu kumandanlarından gelen yazılarda dile getirilmekte idi. Örneğin 14 Şubat 1918'de 6. Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa Başkumandanlık Vekâletine gönderdiği bir tahriratta asayişin temin edilmesi için te'dib haklarının olduğunu ifade ederek bazı uygulamaları gizlemeye lüzum olmadığını belirtmiştir. Ayrıca Van, Bitlis ve Diyarbakır vilayeti hudutlarında olan İngilizlerin içerde cereyan eden her şeyden haberdar olduklarını ve bunu engellemenin mümkün olmadığını, özellikle Gürcü, Ermeni ve bölgedeki diğer şahısların ihbar için güzel bir vasıta teşkil ettiklerini, mektuplarda kısmen uygulanmak kaydıyla sansürün devamına hiçbir sebep bulunmadığını dile getirmiştir⁴⁷.

⁴³ ATASE, İSH, 83/11, 2 Şubat 1335.

⁴⁴ Hüseyin Kalemlî, “Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti'nde Sansür Uygulaması”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, TAED**, 62, Mayıs 2018, s. 517, (509-538).

⁴⁵ Kalemlî, a.g.m., s. 517.

⁴⁶ Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım**, C II, s. 27.

⁴⁷ ATASE, İSH, 3/159, 14.12.1334.

Tevfik Paşa'nın sadrazamlığı döneminde matbuat ve haberleşme alanında uygulanan sansürle ilgili yeni gelişmeler yaşandı. Bunda işgal kuvvetlerinin keyfi uygulamaları ve ülkenin içinde bulunduğu müphem koşullar etkili oldu. İtilaf Devletleri Komiserleri Bâb-ı Âli'ye sansür uygulamalarına ilişkin nota verdiler. Bunun sonucunda Aralık 1918'de Tevfik Paşa kabinesi matbuat sansürünü Matbuat Müdüriyeti idaresinde olmak ve askerî sansürün ise eskiden olduğu gibi mektup ve telgraf denetimi ile ilgilenmek kaydıyla yeniden uygulamaya koydu⁴⁸.

Ancak Tevfik Paşa döneminde sansürle ilgili İtilaf Devletlerinin baskıları arttı. Sansürün aksadığını bahane ederek bu alandaki denetimi tamamen kendileri yapmak istediler. Osmanlı Hükümeti sansürde yaşanan aksaklıkların giderileceğini vadetti. Sansür hususunda baskının artması Osmanlı Hükümeti'ni farklı bir arayışa itti ve matbuat üzerindeki sansürün kaldırılması gündeme geldi. Ancak İtilaf Devletleri matbuat sansürünün kaldırılmasına karşı çıkmaları üzerine matbuat sansüründe yeni bir teşkilatlanmaya gidildi. Bu gelişmenin hemen ardından Şubat 1919'da Padişah Vahdettin, Sadrazam Tevfik Paşa ve bakanlar kurulunun imzasıyla sıkıyönetim uygulanan yerlerde matbuata dair bir kararname yayınladı⁴⁹. Ayrıca Matbuat Kanunu ile ilgili maddelerin askıya alınarak her türlü yayının ve basılı kâğıdın askerî yönetim veya mülki sansür kurulunun özel yazılı izni olmadan basılıp yayınlanması kesinlikle yasaklandı. Yasaya aykırı hareket edenlerin suç işlemiş sayılarak cezalandırılması kararlaştırıldı. Bu kararnamede ayrıca mektup ve telgraf sansürü üzerindeki askerî sansürün eskiden olduğu gibi devam etmesine karar verildi⁵⁰. Bilahare İtilaf Devletleri işgal ettikleri bölgelerde mektup ve telgraflara sansür uygulamaya başlayacaklardı⁵¹. Osmanlı Hükümeti haberleşme üzerindeki askeri sansürü ise 18 Ocak 1919'a kadar devam ettirdi. Bu tarihten sonra askeri sansür sadece sıkıyönetim uygulanan yerlerde geçerli olacaktı.

Mondros Mütarekesi sonrasında askerî sansürün kaldırılması meselesi oldukça karmaşık bir durum arz eder. Bir yandan askerî sansürün kaldırılması tartışmaları diğer yandan işgaller nedeniyle İtilaf kuvvetlerinin uyguladığı

⁴⁸ ATASE, İSH, 83/11, 2 Şubat 1335.

⁴⁹ ATASE, İSH, 83/11, 2 Şubat 1335.

⁵⁰ ATASE, İSH, 83/11, 2 Şubat 1335; Kabacalı, **Türkiye'de Basın Sansürü**, s. 101-102.

⁵¹ ATASE, İSH, 83/11, 2 Şubat 1335.

sansür, keza Osmanlı Hükümeti'nin özellikle işgal altında olan bölgelerinde askerî sansürü kaldırmak istememesi ve nihayet Kuvâ-yı Milliye kuvvetlerinin bölgelerinde haberleşmeye sansür uygulaması zaten oldukça karmaşık olan sansür uygulamalarını daha da zorlaştırdı. Bu dönemde kolordulardan sansürün devam edip etmeyeceğine dair Harbiye Nezareti'ne görüş soruldu⁵². Mesela Edirne Mevkii Kumandanlığı'ndan Harbiye Nezareti'ne gönderilen 5 Aralık 1918 tarihli belgede Edirne'deki askerî sansür merkezinin sansür muamelesinin devamına lüzum olup olmadığı sorulmuştur. Harbiye Nezareti'nin gönderdiği cevabi yazıda askerî sansür merkezinin lağvedilmediği, sansür memurlarının vazifesine devam etmesi gerektiği bildirilmiştir⁵³.

Esasen mütarekenin imzalanmasıyla seferberlik uygulamaları sona erdiği için askerî sansürün de kaldırılması gerekli idi. Ancak Mütareke Dönemi'nin kendine has müphem koşulları sansürün kaldırılmasıyla ilgili tereddütleri beraberinde getirdi. Bunun temel sebebi Osmanlı Hükümeti, İtilaf Devletleri ve Kuvâ-yı Milliye arasında yaşanan nüfuz mücadelesi idi. Mütareke Dönemi'nin bu üç kuvveti haberleşme üzerinde denetim kurarak stratejik gücü elinde bulundurmaya istiyordu⁵⁴. Bu bilgiler ışığında askerî sansürün devam etmesinde şu temel koşullar etkili oldu:

1-Mütareke sonrasında Osmanlı Hükümeti'nin, İtilaf Devletleri işgalleri, azınlıkların taşkın hareketleri, eşkıyalık olayları dolayısıyla güvenlik gerekçeyle askerî sansürü bir süre daha devam ettirmek durumunda kalması.

2-İtilaf Devletlerinin işgal ettikleri bölgelerde kontrolü sağlamak ve haberleşmeyi denetim altına almak için kendi sansür sistemlerini kurma çabaları, bu nedenle sansürün kaldırılmasına karşı çıkmaları.

3-Mütareke sonrasında Anadolu'da başlayan direniş hareketi ve bu çerçevede Kuvâ-yı Milliye örgütünün sansür uygulamasına girişmesi. Bilahare Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin açılmasıyla meclisin kendi sansür sistemini oluşturması.

⁵² ATASE, İSH, 30/103, 5.1.1335.

⁵³ ATASE, İSH, 285/69, 69AA, 5.12.1334.

⁵⁴ Ender Korkmaz, "Mondros Mütarekesi Döneminde Sansür", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, S 19-20, Yıl: 2011, s. 30

A) Mütareke Döneminde Matbuatta Sansür Uygulamaları

Mütareke koşulları Osmanlı Hükümeti'nin sansürü tamamen kaldırmasına izin vermedi. Ülkenin içinde bulunduğu yeni koşullar nedeniyle Aralık 1919'da Tevfik Paşa'nın sadrazamlığı döneminde sansürün yeniden uygulanmaya başlaması ile yeni bir sansür teşkilatı oluşturuldu. Ayrıca Osmanlı Matbuat Sansür Heyeti'nin çalışma esasları belirlendi⁵⁵.

Sansür işlerinin aksamadan devam etmesi noktasında bazı sıkıntılar vardı. Zira Askerî Sansür Müfettişliği bütün efradını mütareke şartlarına göre terhis etmiş idi. Bu durumu gören Başkumandanlık Erkan-ı Harbiye Riyasetinin, Ordu Dairesine gönderdiği 5 Aralık 1918 tarihli yazıda Askerî Sansür Müfettişliğinin bütün efradını terhis etmiş olmasından dolayı yetersiz olduğu belirtilmiştir. Müfettişlikte ancak ikisi Fransızca bilen 17 neferin kaldığı, sansür teşkilatının İngilizlerle birlikte çalışmasından dolayı bu mevcutla kendisinden beklenen çalışmayı yapamayacağı bildirilmiştir. Bu nedenle Sansür Müfettişliği emrine 4 İngilizce, 4 Fransızca, 2 Almanca, 2 Rumca 2 Ermenice, 1 Bulgarca, 1 İtalyanca, 20 Türkçe bilen 36 adet memurun görevlendirilmesi, bunun hemen mümkün olmaması halinde ivedilikle 2'si İngilizce 2'si Fransızca bilen 4 neferin verilmesi istendi⁵⁶.

Osmanlı Matbuat Sansür Heyeti'nin çalışma tarzı da belirlendi. Buna göre gazetelerin tetkik edilme saatleri, akşam gazeteleri için gündüz 12.00'den 16.00'ya kadar sürecek. Sabah gazeteleri ise akşam 21.00'dan gece 24.00'a kadar tetkik edilecekti. Gazeteleri tetkik eden memur nöbetçi zabiti de haberdar edecekti. İncelenecek olan gazete nüshaları ikişer nüsha halinde sansüre gönderilecekti. Bu provalardan birer nüshaları gazete idarehanelerine iade edilecek diğer nüsha ise sansür müfettişliğinde muhafaza edilecekti. Gazete idarehanelerine iade edilmek üzere incelenen provaların her sayfası gazeteleri tetkik eden memur tarafından imzalanacaktır. Sansür merkezinde kalan nüshanın ise sadece sansür edilen sayfası imzalanacaktır. Her memur inceleyeceği yazıdan çıkardığı kısmın bulunduğu sayfayı sansür müfettişliğinde bırakacaktır. Sansüre uğrayacak kısım çıkarılarak sansür memuru ve nöbet cetvelinde isimleri bulunan görevlilere verilecektir. Bu kişiler provalardaki

⁵⁵ ATASE, İSH, 109/59, 19.12.1334; ATASE, İSH, 109/52, 2 Kanunuevvel 1334.

⁵⁶ ATASE, İSH, 119/97, 5.12.1334.

çıkarılan kısımları kısa ise aynen uzun ise mealen bir kağıda yazdıktan sonra bunu nöbetçi zabite verecek, nöbetçi zabıt her sabah bunu rapor ederek müfettişliğe bildirecektir. Türkçeden başka lisanlarla çıkan gazetelerin çıkarılacak kısımları gazete provalarının kenarlarına yazılacaktır. Gazeteler tetkik edilirken bir fikranın çıkarılması veya neşrine veya bir kısmının çıkarılması şıklarından birine nöbetçi zabitle birlikte karar verilecektir. Çıkarılacak fıkra nöbetçi zabıt tarafından da imzalanacaktır. Her sansür memuru incelemek için görevlendirildiği gazetenin sansüre uğramış kısımlarının değiştirilip değiştirilmediğini de kontrol edecektir⁵⁷.

Osmanlı Hükümeti'nin Aralık 1918'de yeniden oluşturmuş olduğu Askerî Sansür Müfettişliği teşkilatında görev alan kişiler ise şu şekildedir: Yüzbaşı Raif Necdet Bey, Mülazım-ı Evvel İsmail Hakkı Bey'dir. Türkçe gazeteleri tetkik edenler Hayri Bey ve Hüsnü Bey, Fransızcadan sorumlu olanlar Nasih ve Jirak Efendilerdir. Rumca gazeteleri Hasan Zeki Bey, Ermenice gazeteleri Garabet Efendi inceleyecektir. Yazı özetleri ise Mehmed Namık Bey tarafından yapılacaktır. Diğer sansür teşkilatında görevli olanlar ise Binbaşı Nahit Bey ve Aziz Hüdai Bey'dir. Türkçe gazeteler Abdullah Bey ve İsmail Hakkı Bey tarafından incelenecektir. Fransızca sansürünü Julani ve Artin Efendiler uygulayacak, Rumca yazılar Halil Bey, Ermenice yazılar ise Balyak ve Provasat Efendiler tarafından sansür edilecektir. Yazı özetleri ise Ali Efendi tarafından yerine getirilecektir. Sansür nöbetleri gündüz 12.00'dan 16.30'a kadar, gece nöbetleri ise 21.00'dan gece yarısı 24.00'a kadar sürecektir. Nöbetçi zabitan nöbetleri gündüz 16.30'da değişecektir. Nöbet sırasında zabıtlardan biri gündüz gazetelerini, diğeri ise gece gazetelerini sansür edecektir⁵⁸.

Bu süreçte basının dikkat etmesi gereken hususlar da belirlenmiştir. Osmanlı Ordu-yu Hümayunu Başkumandanlık Vekâleti tarafından 1 Ocak 1919'da Matbuat Müdüriyetine gönderilen tahriratta seferberlik müddetince sansür talimatına göre basının uyması gereken kurallar bildirilmiştir. Buna göre gazetelerde zabitan, asker mensupları ve orduyla ilgili herhangi bir haberin yer alması yasaklanmıştır. Bu yasağa uymayan gazete ve matbaa sahipleri hakkında sansür talimatnamesi içeriğine uygun olarak kanuni muamele

⁵⁷ATASE, İSH, 109/59AA,19.12.1334.

⁵⁸ ATASE, İSH, 109/59AB, 19.12.1334.

yapılacağı bildirilmiştir⁵⁹. Buna göre, hükümet şekline aykırı yazılar ve ihtilal ile ilgili neşriyat yasaklanmıştır. Memleketi boşta, açıkta gösterebilecek mahiyette olan neşriyat da kesinlikle yasaktır. İtilaf Devletlerinin leh ve aleyhinde neşriyat yasaklanmıştır. İtilaf Devletlerinin askerî harekâtından, siyasi ve askerî memurların geliş ve gidişlerinden bahsedilmeyecek ve isimleri zikredilmeyecektir. Ayrıca İtilaf Devletleri arasındaki ilişkilerdeki soğukluk, kendi aralarında rekabete sebep olabilecek neşriyat da yasaklanmıştır. Osmanlı Devleti içerisindeki milletler arasında sıkıntı ve kötülüğe sebep olabilecek neşriyat da men edilmiştir. Düşman olunan devletler hakkında olumsuz hislere sebep olabilecek yayınlar da yasaklanmıştır. Keza Alman müesseselerine ait ilanlar gazetelerde yer alamayacaktır⁶⁰. Yasağa uymayan gazete sahipleri derecesine göre elli liradan beş yüz liraya kadar nakit cezaya çarptırılacak veya bir haftadan altı aya kadar hapis cezası verilecektir veya bu cezaların her ikisi birden uygulanacaktır. Ayrıca gazete birinci defasında yirmi dört saatten on güne kadar tekrarı halinde matbuattan tamamen men edilecektir⁶¹.

B) İtilaf Devletleri Komiserlerinin Matbuat Sansürüne Müdahale Çabaları

Mütarekeden sonra İtilaf Devletleri matbuat ve muhaberat sansürünü tamamen kendi kontrolleri altına almak istedi. Özellikle matbuat alanında hemen harekete geçen İtilaf Devletleri komiserleri Osmanlı matbuatına sansür konulması taleplerini dile getirmeye başladılar. Bunu isterken Osmanlı Devleti'nin sansür uygulamalarının yetersiz kaldığı bahanesini öne sürdüler⁶². Osmanlı Hükümeti bu istekleri bir süre sürüncemede bıraktı. Sansürün ıslahı için gereken çalışmaların ivedilikle yapılacağını dile getirerek İtilaf Devletlerinin sansür işlerine el koymasını engellemeye çalıştı. Ancak buna bir süre dayanabildi. En nihayetinde Aralık 1918'de matbuat üzerinde denetim sağlamak için iki ayrı heyet oluşturuldu. Bunlardan ilki İtilaf Devletleri Komiserlerinin de içinde yer aldığı Karma Üst Komisyonu idi. Diğeri ise yine sansür işlemlerini yapan Karma Alt Komisyonu. Sansür işlemlerini yapan alt komisyon Beyoğlu Belediye Dairesi'nde Düvel-i Müttefike Mürakabe-i Matbuat Heyeti

⁵⁹ ATASE, İSH, 111/74, 1.1.1335.

⁶⁰ ATASE, İSH, 111/74AA, 1.1.1335.

⁶¹ ATASE, İSH, 111/74AB, 1.1.1335.

⁶² BOA, HR.SYS., 2633/3, Aralık 1918; BOA, HR.SYS., 2633/7, Şubat 1919.

adıyla oluşturuldu. Bu heyet ile İtilaf Devletleri matbuat üzerinde kontrol sağladı. Heyette Osmanlı sansür memurları ile itilaf sansür memurları birlikte çalışacaktı. Bu memurlara sansür işlerini yapmaları için uygun bir yer hazırlandı ve masrafları Osmanlı Hükümeti tarafından karşılandı⁶³.

Karma sansür inceleme heyeti bir alt heyet olarak kendi komiserlerine karşı doğrudan doğruya sorumlu idi. Sansür Heyet-i Umumîsi hem İtilaf Devletlerinin hem de Osmanlı Devleti'nin çıkarlarını düşünmek zorundadır. Heyet faaliyetlerini artırınca bilahare heyete bir İngiliz zabıt ve bir tercüman, bir Fransız zabıt ve bir tercüman, bir İtalyan zabıt ve bir tercüman ilave edilmiştir. Bu zabitan heyetin kontrolü altında bulunacak ve her zabıt doğrudan doğruya kendi üstüne rapor verecektir. Bu maiyet memurları reisin emri altında olacaklardır. Onun verdiği talimat doğrultusunda çalışmak mecburiyetindedirler. Memurlara müttelikler tarafından uygun bir yer tahsis edilecektir. Hüsrev Bey'in Sansür Müdüriyeti ve aynı zamanda Matbuat Müdüriyeti ile ilişkili olabilmesi için sansür müdüriyetinde bir oda verildi. Karma sansür inceleme heyetinde sansür işlemi nasıl yapılır bu da belirlenmiştir. Buna göre memur bir gazeteye sansür konulmasını arzu ettiği zaman Osmanlı sansürü ile birlikte gazete incelenecekti. Konuyla ilgili olan zabıt reise bu konudaki fikrini söyleyecektir. Reis diğer zabiti de haberdar ederek konuyla ilgili zabıtın olmadığı bir ortamda zabıtın fikirlerini soracaktır. Nihayet neşr hakkında kararını verecektir. İhtilâf olması halinde yazı heyet huzuruna getirilecek, burada tartışılarak yayınlanıp yayınlanmamasına karar verilecektir⁶⁴.

İstanbul'un fiilen işgalinden sonra oluşturulan bu sansür kurulu karma bir sansür kurulu olmakla birlikte İngiliz subayların etkisi belirgin derecede hissediliyordu. İngilizler matbuatta çıkan her yazıyı yakından inceliyor neredeyse basına göz açtırmıyorlardı. Gazetelerde İtilaf Devletlerinin istemediği bir yazı kaleme alınması halinde gazetelere ve sahiplerine ağır cezalar verilmekte idi. Oysa Osmanlı Hükümeti aleyhine çıkan yazılardan dolayı ceza alan gazeteler yayın hayatını sürdürmeye devam ediyordu⁶⁵. İtilaf Devletlerinin hoşuna gitmeyen yazıların gazetelerde çıkması Osmanlı Sansür Heyetini de yakından ilgilendiriyordu. Söz konusu yazıların yayınlanmasına müsaade eden Osmanlı

⁶³ BOA, MV, 219/48, Ramazan 1338.

⁶⁴ ATASE, İSH, 109/64AA, 25.12.1334.

⁶⁵ ATASE, İSH, 109/59AC, 25.12.1334.

sansür zabıtları tutuklanarak yargılanmakta idi. Nitekim İtilaf Devletleri ile birlikte oluşturulan karma sansür komisyonu üyesi Binbaşı Hüsrev (Gerede) Bey bir müddet sonra arkadaşı Aziz Hüdai Bey'in Hadisat Gazetesindeki bir makaleyi sansür etmemesi gerekçesiyle Fransızlar tarafından tutuklanması üzerine sansür kurulunda görev alan diğer Türk subaylarla birlikte istifa etti⁶⁶.

1) Karma Tedkik-i Matbuat Heyeti (Üst Kurul)

Osmanlı sansüründe artık İtilaf Devletleri de vardı. Karma Sansür Üst Heyeti gazetelerin içeriğini inceleyerek onlara verilecek cezaları kararlaştıracak ve bu görüşlerini Osmanlı sansür heyetine bildirecekti. Söz konusu heyete Osmanlı Hükümeti'nden de yüzbaşı veya binbaşı rütbesinde bir askerî murahhas görevlendirilmesi talep edildi. Bunun üzerine Osmanlı Hükümeti Hüsrev Bey'i görevlendirdi. Nitekim Harbiye Nezareti tarafından Erkan-ı Harbiye Binbaşısı Hüsrev Bey'e gönderilen 2 Kanunuevvel 1334/2 Aralık 1919 tarihli talimatta Müttefik Devletlerin de içinde bulunduğu karma sansür komisyon müfettişliğine getirildiği bildirildi. Hüsrev Bey, Matbuat Müdüriyetine bağlı olacaktı⁶⁷.

Hüsrev Bey, 4 Kanunuevvel 1334/4 Aralık 1918'de İngiltere sefarethanesine giderek göreve başladı. Heyette İngiliz murahhası Yüzbaşı Thomson ve Fransız murahhası Bahriye Yüzbaşısı Mösyö Roveran bulunuyordu. Heyetin İtalyan temsilcisi ise daha sonradan atanan Binbaşı Ceresol idi. Heyet belli zamanlarda toplanarak, matbuatı tetkik edecek, bu incelemeler sonucunda alınan kararları ve sansür uygulanacak gazete ve haberleri Matbuat Müdüriyetine iletilecekti. Rumca veya diğer gazetelerden aleyhte bir neşriyat görülmesi halinde durum doğrudan doğruya Matbuat Müdüriyetine bildirilecekti⁶⁸.

Karma sansür üst heyeti oluşturulmuş olsa bile özellikle Fransızlar sansüre tam müdahale konusunda ısrarcı bir tutum içerisinde idiler. İngilizler ise Osmanlı Hükümeti'nin sansürü ıslah etmesini beklemekten yana bir tutum sergilemekte idi. Bu hususta İtilaf Devletleri arasında da tam bir birlik yoktu. Nitekim karma sansür heyetinin toplantısında Mösyö Thomson'a, Osmanlı Hükümeti'nin sansürün ıslah edilmesi ile ilgili teşebbüsleri ve bu yönde İtilaf

⁶⁶ ATASE, İSH, 78/72AF, 13 Şubat 1335.

⁶⁷ ATASE, İSH, 109/59, 19.12.1334; ATASE, İSH, 109/52, 2 Kanunuevvel 1334.

⁶⁸ ATASE, İSH, 83/11AA, 2 Şubat 1335.

Devletlerine verdiği cevap hususunda İtilaf Devletlerinin düşünceleri ve neye karar verdikleri soruldu. Mösyö Thomson, Fransızların sansüre tamamen müdahale etme taraftarı olduğunu ancak İngilizlerin bu işi zamana bırakmak suretiyle ıslah edilmesinden yana olduklarını bildirdi. Bu konuda Hüsrev Bey'in çalışmalarının oldukça faydalı olduğunu söylemek gerekmektedir. Zira İtilaf Devletleri işgale başladıkları andan itibaren sansürün iyi gitmediğini Matbuat Müdüriyetine ve İtilaf Komiserlikleri aracılığıyla Bâb-ı Âli'ye bildirdiler. Ayrıca sansürün birliğini ve kendilerinin de sansüre müdahale edebileceklerini ilettiler. Bu durumda İngiliz, Fransız ve İtalyanlardan birer zabıt ve birer tercüman Osmanlı Matbuat Heyetine bağlı olarak tayin edilecekti. Bunun üzerine Bâb-Âli sansürün ıslah edileceğini vaat etti. Hüsrev Bey'in çabaları ile askerî sansür müfettişliği oluşturuldu ve buraya zabitan tayin ettirmek suretiyle ıslah çalışmaları hızlandı. Bu çabaların tesiri bu karma sansür heyeti toplantısında görüldü. Çünkü İtilaf Devletleri Heyeti sansürü tamamen kendi kontrolleri altına almaya şimdilik lüzum görmediler. Sansüre bir müddet daha zaman verilerek ıslah edilmesinin bekleneceği aksi halde müdahale edileceği ifade edildi⁶⁹.

Bu gelişmelere rağmen İtilaf Devletleri komiserleri matbuat sansürünü kendi kontrolleri altına almak hususunda ısrarcı bir tutum içerisine girdiler. Sansür uygulamalarının aksadığını bahane ederek bu amaçlarına ulaşmak istiyorlardı. Ancak bu konuda Osmanlı Hükümeti tarafından özellikle Hüsrev Bey'in çabalarıyla kontrolün doğrudan doğruya İtilaf komiserlerinin eline geçmesi engellenmeye çalışıldı⁷⁰.

2) Karma Tedkik-i Matbuat Heyeti'nin Faaliyetleri

Mütarekenin imzalanmasından sonra Aralık 1919'da kurulan ve İtilaf Devletlerinin de yer aldığı Karma Tedkik-i Matbuat Heyeti'nin ilk toplantısı 7 Kanunuevvel 1334/7 Aralık 1918'de İngiliz Mektebinde yapıldı. Bu toplantıda İtilaf Devletlerinin her bir temsilcisi gazetelerde çıkan çeşitli içerikteki haberlerin sansür edilmesine yönelik görüşlerini bildirdi. Heyetin bu görüşleri Matbuat Müdürü Salih Bey'e iletildi⁷¹.

⁶⁹ ATASE, İSH, 109/64, 25.12.1334.

⁷⁰ ATASE, İSH, 83/11AA, 2 Şubat 1335.

⁷¹ ATASE, İSH, 109/54, 7.12.1334.

İtilaf Devletleri'nin sansür konusunda isteklerinin sınırı yoktu. Mesela heyetin 14 Kanunuevvel 1334/14 Aralık 1918 tarihli toplantısında Fransız temsilci Mösyö Roveran, sansürün Fransız komiserliği veya başka bir İtilaf heyeti tarafından uygulanmasını gündeme getirdi. Hüsrev (Gerede) Bey, Mösyö Roveran'ın bu teklifi karşısında, sansürün yeni uygulanmaya başlaması nedeniyle bazı aksaklıklar yaşanmasının normal kabul edilmesi gerektiğini, sansür konusundaki yetersizliklerin kısa sürede telafi edileceğini bildirdi. Ancak sansür hususunda Osmanlı Hükümeti'ne baskı artarak devam etti. Zira aynı gün İngiliz İstihbarat Heyeti, Mösyö Thomson'a sansür uygulamalarının muntazam ve yolunda gitmediğini, kısa zaman içerisinde sansürün ıslah edilmemesi halinde gerekli tedbiri almak zorunda kalacaklarını bildirdi. Bu durum aynı zamanda 15 Kanunuevvel 1334/15 Aralık 1918'de Mütareke Komisyonu Reisi Galip Kemali Bey'e de bildirildi. Galip Kemali Bey, sansürün muntazam olarak uygulanmaması nedeniyle İtilaf Devletleri Komiserlerinden şikayet geldiğini ve sansüre müdahale edeceklerine dair bir nota verdiklerini hükümete bildirdi. Hükümet, Matbuat Müdürü Salih Bey'in de katılımıyla durumu müzakere etti. Hükümet sansürün muntazam olarak uygulanmasını sağlamak için askeri sansür memurlarının görevlendirileceğini, sansür teşkilatının kadrolarının artırılacağını, dolayısıyla İtilaf Devletlerinin matbuatı sansür etmek üzere memur görevlendirmesine gerek olmadığını bildiren bir yazı kaleme aldı ve bu cevap Erkan-ı Harbiye Riyasetine gönderildi⁷².

Bu arada Osmanlı Matbuat Heyeti de İtilaf Devletleri'nin sansüre müdahale etmesini engellemek için 16 Kanunuevvel 1334/16 Aralık 1918'de Erkan-ı Harbiye Reisi Sanisi Kazım Paşa ve eski Dahiliye Nazırı Mustafa Refi Bey'i ziyaret ederek sansürün ıslah edilmesi için askeriyeden memur tayin edilmesi hususunda yardım istedi. Aynı gün akşam Kazım Paşa'ya bu işe memur olacak kişiler ve müfettişlik için Erkan-ı Harbiye Binbaşlarından Tevfik Bey'in tayin edilmesi teklif edildi. Bu sırada İtilaf Devletlerinin bu yöndeki baskısı devam etmekte idi. Zira sansür heyetinin üyelerinden olan İtalyan temsilcisi Mösyö Ceresol, İtilaf heyetinin Osmanlı sansürü ile çalışmak üzere birer zabıt ile sansürün işleyişiyle ilgili mevzuatı düzenlediklerini bildirmişti. Bunun üzerine Hüsrev Bey, Bâb-ı Âli'nin bu konuda gerekli tedbirleri aldığını, Erkan-ı Harbiye Binbaşısı Tevfik Bey'in müfettiş olarak bir askerî heyet ile

⁷² ATASE, İSH, 83/11AA, 2 Şubat 1335.

matbuat sansürünün idaresine hakim olacağı ve sansürün kısa süre içerisinde yoluna gireceğini bildirdi⁷³.

İtilaf Devletlerinin sansür işlerine müdahale etmesinin engellenmesi için Erkan-ı Harbiye Nezareti 19 Kanunuevvel 1334/19 Aralık 1918'de gönderdiği bir tezkere ile sansür zabıtlarının tayinini kendilerine tebliğ etmiş ve sansür müfettişliğine önerilen isim olan Tefik Bey yerine Hüsrev Bey'i uygun görmüştür. Ancak Hüsrev Bey Erkan-ı Harbiye Riyasetine gönderdiği 24 Kanunuevvel 1334/24 Aralık 1918 tarihli cevabında kendisinin İtilaf Devletleri sansür heyetinde de görevli olmasından dolayı sansür müfettişliğinin kendisi tarafından yürütülmesinin doğru olmayacağını, sansürün ıslah edilmesi için sansür müfettişliği vazifesinin Tefik Bey'e verilmesinin daha uygun olacağını belirtmiştir⁷⁴.

Bu arada İtilaf komiserleri, sansürün aksamasını bahane ederek, sansür uygulamalarının İtilaf Devletlerine bırakılması ile ilgili isteklerini yineleyerek bununla ilgili bir notayı Osmanlı Hükümeti'ne tebliğ etmişlerdir. Bunun üzerine Hüsrev Bey eski Harbiye Nazırı Cevad Paşa ile görüşerek mülki memurların da sansür vazifesi için görevlendirilmesinin sansürdeki aksamaları gidereceğine dair görüşünü bildirmiştir. Cevad Bey, meseleyi takip edeceğini ifade etmiştir⁷⁵. Hüsrev Bey Erkan-ı Harbiye Umumî Reisi Fevzi Paşa'yı da durumdan haberdar etmiştir. Bu sırada gazetelerde de sansürün lağvedileceği hakkında yazılar çıkmaya başlamıştır. Hüsrev Bey, bu konuda Matbuat Müdürü Salih Bey ile de görüşmüştür. Salih Bey, sansürün Kanun-u Esasiye aykırı olduğundan bahs ile lağvolunacağını, gazetecilere bir talimat verilerek bu suretle İtilaf Devletleri Heyetinin müdahalelerinin önünün alınacağını, çünkü sansürün ıslah edilmesinin İtilaf Devletlerinin müdahalelerine mani olamayacağını ifade etmiştir. Ayrıca bu konudaki layihanın Meclis-i Vükela'da müzakere edildiğini bildirmiştir⁷⁶.

İtilaf Devletleri temsilcilerinden oluşan karma tetkik heyetinde görevli Osmanlı temsilcisi Hüsrev Bey'in sansürün işleyişi ile ilgili Salih Bey'e uyarı

⁷³ ATASE, İSH, 83/11AB, 2 Şubat 1335.

⁷⁴ ATASE, İSH, 83/11AB, 2 Şubat 1335.

⁷⁵ ATASE, İSH, 83/11AB, 2 Şubat 1335, s. 3.

⁷⁶ ATASE, İSH, 83/11AC, 2 Şubat 1335, s. 4.

ve görüşler sunduğu anlaşılmaktadır. Bu noktada Hüsrev Bey'in 17 Kanunuevvel 1334/17 Aralık 1918 tarihli bir yazıda Matbuat Müdürü Salih Bey'e sunduğu görüşler oldukça dikkat çekicidir. Hüsrev Bey, sansür uygulamalarında yaşanan aksaklıklar nedeniyle İtilaf Devletlerinin şikayet ettikleri söz konusu aksaklıkların giderilmemesi halinde İtilaf Devletlerinin özellikle de İngiliz istihbaratının bir bahane ile sansür işini kendi kontrollerine alacaklarını bildirmektedir. Hüsrev Bey, bazı Ermenice ve Rumca gazetelerin sansüre aykırı bir şekilde yazı yazmalarının engellenmesi gerektiğine de dikkat çekmiştir. Haftalık olarak çıkan Rumca ve mizah gazetelerinin sansür tetkik heyetine gönderilmesi gerektiğini de belirtmiştir. Salih Bey'den ayrı olarak Kazım Bey'e de daha önceden sansür görevi yürütmüş olan zabitanın isimlerini göndermiştir⁷⁷.

Karma sansür heyetinin toplantıları daha sonraki tarihlerde de devam etti. Mesela 18 Kanunuevvel 1334/18 Aralık 1918 tarihinde yine İngiliz Mektebinde sansür heyetinin dördüncü toplantısı gerçekleştirildi. Bu toplantıda gazetelerdeki sansür hakkında görüşler ortaya konuldu ve alınan kararlar Osmanlı Tetkik-i Matbuat Heyeti'ne bildirildi. Söz konusu toplantıda Mösyö Thomson, Roveran, İngiliz İstihbarat Müdürü Binbaşı Fisher ve yanında bulunan iki müfettiş ile İtalyan üye Ceresol yer almakta idi. Toplantıda İtilaf Heyetinin Tetkik-i Matbuat Komisyonu vasıtasıyla sansür uygulamalarını denetledikleri ancak yeterli olmadığı, bunun yanında Osmanlı sansürüne nezaret etmek için birer zabıt memur tayin edildiği Mösyö Roveran tarafından dile getirildi. İtilaf Devletlerinin bu hususları dile getirmesinin temel sebebi müstakil bir İtilaf sansür heyeti oluşturmak istemeleri idi. Osmanlı Hükümeti bu teklifi reddederek İtilaf Devletlerinin sansür üzerindeki tam denetimini mümkün olduğu kadar ötelemek istedi. Osmanlı Hükümeti, bu durum karşısında sansürde yaşanan aksaklıkları gidereceğini ve sansürün iyileştirileceğini bildirerek bu müdahaleyi önlemek istiyordu. İtilaf temsilcileri bu gerekçeler doğrultusunda matbuat sansürünün doğrudan doğruya Matbuat Müdüriyeti vasıtasıyla sürdürülmesini kabul ettiler⁷⁸.

İtilaf temsilcileri gazetelere uygulanacak sansür cezaları konusunda da oldukça istekli idiler. Örneğin Yenigün gazetesinde çıkan bir makaleden dola-

⁷⁷ ATASE, İSH, 109/57, 17.12.1334.

⁷⁸ ATASE, İSH, 109/58, 18.12.1334.

yı gazeteye ceza verilmesini talep ettiler. Osmanlı temsilcisi Yenigün'de çıkan yazının iç idare ve asayiş açısından herhangi bir mahzur taşımadığı ve dolayısıyla kanunen cezalandırmanın mümkün olmadığını belirtti. Keza İtilaf Devletleri temsilcileri Zaman gazetesinde çıkan yazılardan dolayı anılan gazeteye ceza uygulanmasını teklif ettiler. İtalyan temsilci Binbaşı Ceresol ise İkdam gazetesinin baş makalesinde “İtalya'nın Trablus ve Bingazi'yi işgal etmesi İtalyan-Yunan ticaretine büyük bir darbe indirdi” şeklindeki yazının müttetikler arasına nifak sokulmasına sebep olacağından anılan gazetenin resmî olarak ihtar edilmesini istedi. Toplantıda bu gazetelere verilecek cezalar hususunda keyfiyetin Matbuat Müdüriyetine bildirilmesine karar verildi⁷⁹. Mösyö Thomson Yenigün gazetesinin başmakalesinin sansür edilmesi gerektiğini ifade etti. Bunun nedeni ise İtilaf Heyeti'nin mütareke maddeleri gereğince askerin teslimini Osmanlı Hükümeti'nden talep etmeleri sırasında Fahri Paşa'nın karşı tutumunun gazete tarafından dile getirilmesi idi. Thomson bu yazıyı uygun görmemiş ve sansür edilmesini talep etmiştir. Keza Zaman gazetesi de Fahri Paşa'dan bahsederek, mütareke şartlarının uygulanmasında hükümet emrine itaat edilmemesinin hayırlı olduğu görüşünü dile getirmiştir. Bu sözler İtilaf Devletleri temsilcilerini rahatsız etmiştir. Bu nedenle Zaman'ın da bu ifadelerinin sansür edilmesi gerektiği belirtilmiştir⁸⁰.

Aynı toplantıda heyet 6 Kanunusani tarihli Türkçe ve Ermenice gazetelerde İtilaf donanması ile ilgili çıkan yazıların bazı bölümlerinin silinmesine karar verdi. Keza 7 Kanunusani tarihli Proia gazetesinde “*İtilaf Devletleri geldiği halde iaşe ahvalinde kesb-i müşkilat ettiği*” ibaresinin çıkarılmasına karar verildi. Ayrıca Osmanlı memleketinden Almanya ve Avusturya subay ve erlerinin ve sivillerin hangi yollarla ve ne şekilde memleketlerine iade edilecekleri hakkındaki haberlerin olduğu gibi neşri kararlaştırıldı. Bu gibi haberlerin Matbuat-ı Umum Müdüriyeti vasıtasıyla gazetelere verilmesi teklif edildi. Toplantıda İstanbul Gazetesi müdürü Mösyö Gulafa tarafından bir Ajans-ı Frans tesis edileceği, bu ajansın Havas ajansının raporlarına yer vereceği ve Fransız hükümeti tarafından himaye edileceği belirtildi. Toplantıda ayrıca gazetelerde İtilaf Devletleri siyasi ve askerî memurlarından gelen ve gidenlerden bahsedilmesinin münasip görülmediği bildirildi. Fransız temsil-

⁷⁹ ATASE, İSH, 109/58, 18.12.1334.

⁸⁰ ATASE, İSH, 109/59AC, 19.12.1334.

ci Mösyö Roveran ise dahili havadisler hakkında görüşlerini ifade ederken Alman senetlerinin İtilaf Devletleri nazarında “*paçavradan*” başka bir şey olmadığını belirterek Osmanlı Devleti'nin de bu noktada Almanya ile alakadar olamayacağı tehdidinde bulundu⁸¹.

Toplantıda çifte standart uygulandığı gözden kaçmamalıdır. Zira İtilaf Devletleri kendileri söz konusu olduğunda sansürde oldukça hassas davranırken söz konusu Osmanlı yönetimi olduğunda basın özgürlüğünden bahsetmektedirler. Örneğin Osmanlı Hükümeti nazırlar hakkında gazetelerde ifade edilen yazılara itiraz ettiğinde İtilaf temsilcileri nazırlar hakkında gazetelerde yazılanların hükümetin iç meselesi olduğunu, arzu edilirse sansür edilebileceğini ancak hükümeti eleştirmenin basının esaslarından birisi olduğunu, bir hükümetin iktidarda kalabilmek için tenkit edilmeye tahammül etmesi gerektiğini hatta buna müsaade etmesinin doğru olacağını belirtmişlerdir⁸².

Toplantıda İtalyan Ajansının henüz resmî bir şekilde kurulmadığı ancak sansür heyetinde bulunan İtalyan temsilci Ceresol tarafından neşriyatının kontrol edilmesine imkân sağlandığı belirtilmiştir. Ayrıca bazı gazetelerin zabıta vukuatı sütununda isimsiz olarak bazı açıklamalarda buldukları, bu sütunlarda sansür tarafından silinmiş vukuatlar bulunduğu, sansür edilmiş kısımların burada yayınlanmasının önüne geçilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Mösyö Roveran ise Alman bankalarının gazetelere kesinlikle ilan veremeyeceğini, İtilaf Devletlerinin kendi memleketlerinde de bunun yasaklandığını belirtmiştir⁸³.

3) Matbuat Sansürüne Doğrudan Müdahale

İtilaf Devletlerinin sansür konusunda yukarıda ayrıntısıyla ifade edilen müdahaleleri Osmanlı makamlarını farklı arayışlara sevk etti. Zira Osmanlı makamları sansür ıslah edilmiş olsa bile İtilaf Devletlerinin bu konudaki baskılarının devam edeceğinin farkında idi. Bu nedenle baskıya son vermek için son çare olarak sansürün kaldırılması tartışılmaya başlandı. Örneğin 1 Kanunusani 1335/1 Ocak 1919'da Mütareke Komisyonu Askerî azası Kaymakam Edip Bey vasıtasıyla hükümetin sansürü lağvedeceğine dair fırkala-

⁸¹ ATASE, İSH, 109/59AC, 19.12.1334.

⁸² ATASE, İSH, 109/59AC, 19.12.1334.

⁸³ ATASE, İSH, 109/59aca, 19.12.1334.

ra talimat verildi ve bu konuda sansür tetkik heyeti bilgilendirildi. Sansürün kaldırılması durumunda gazetelerin askerî harekâta dair herhangi bir haber veya yazı yazmamaları için matbuata dair bir tamim yapıldı. Sansürün lağvı halinde Matbuat Müdüriyeti nezdinde bir inceleme heyeti teşkil edileceği düşünülerek buraya sansür için subay tayin edilmesi kararlaştırıldı. Osmanlı Hükümeti'nin sansürü kaldırmaya niyetli olduğu sansür tetkik heyetinin 4 Kanunusani 1335/4 Ocak 1919 tarihli toplantısında gündeme getirildi. Ancak sansür tetkik heyetini oluşturan İtilaf Devletleri Komiserleri, sansürün kaldırılması hakkındaki Osmanlı Hükümeti'nin teklifini kabul etmedi. Hatta mütefikler daha ileri giderek sansür uygulamalarının kendi memurları tarafından yapılacağı konusunda uyarıda bulundular. Bilahare sansür uygulamaları yeniden şekillendirildi ve matbuat sansürüne dair yeniden bir teşkilatlanma işine girildi. Bu amaçla 11 Kanunusani 1335/11 Ocak 1919'da yapılan diğer bir toplantıda sansür uygulamalarına ilişkin esaslar kararlaştırıldı⁸⁴.

İtilaf Devletleri açısından sansürün karma sansür heyeti aracılığıyla kontrol edilmesi yeterli olmadı. Osmanlı sansür heyeti ile müşterek olarak çalışmak üzere alt bir heyet oluşturulması gündeme geldi. Bu anlamda İtilaf Devletleri 20 Ocak 1919'da bir nota vererek Osmanlı sansür teşkilatı ile müşterek çalışma hususunu kabul ettiler. Buna göre askerî harekâta dair hususları İtilaf Devletlerine göstermek kaydıyla Osmanlı sansürü ile İtilaf Devletleri sansürü müşterek olarak Galata'da Union Hanı'nda çalışılacaktır. İtilaf Devletlerinin notası dikkate alınarak matbuat sansürü konusunda bir layiha hazırlanmasına ve bu çerçevede çalışmasına karar verildi. Mesai şekli ve yetkileri hakkında matbuat Müdürü Salih Bey'in katılımı ile İtilaf Devletleri murahhasları ile yapılan görüşmeler neticesinde nihayet layiha en son şeklini aldı. Buna göre; Matbuat Müdüriyetinin tayin edeceği ve 2500-3000 kuruş maaş alan on beş kadar sivil Osmanlı sansür memuru Galata'da Union Hanı'nda gece 22.00'dan gece yarısı 24.00'a kadar ve gündüzleri 13.00 ile 16.00'ya kadar çalışacaklardı. İtilaf Devletleri bu memurların yanına iki İngiliz, iki Fransız, bir İtalyan olmak üzere beş tercüman tayin edecekti. Tercümanlar iyi derecede Fransızca bilmekte idi. Bunlardan ayrı olarak İtilaf sansüründe çalışmak üzere Fransızlar Paris gazetecilerinden o tarihte ihtiyat yüzbaşısı olan De La Valette'yi görevlendirdi. Ayrıca heyette bir İngiliz yüzbaşısı, bir avukat, iyi derecede

⁸⁴ ATASE, İSH, 83/11AC, 2 Şubat 1335, s. 4.

Türkçe bilen İtalyan üç zabıt tayin edildi. Bu zabıtlar karma tetkik heyetindeki murahhaslara (Yüzbaşı Thomson, Yüzbaşı Roderan, Binbaşı Ceresol'a) bağlı olacaklardır. Osmanlı Devleti bu sansür teşkilatına daha evvel sansür teşkilatında görevli olan zabıttan Aziz Hüdayi Bey'i görevlendirdi. Osmanlı Erkan-ı Harbiye-i Umumîsi Aziz Hüdayi Bey ve yanında iki zabıtın ismini İtilaf Devletlerine bildirdi. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin hukuk ve haysiyetinin korunması, gerekli kontrol ve incelemelerin yapılması için Hüsrev Bey'i de bu iş için görevlendirdi⁸⁵.

Matbuat işlerinde İtilaf Devletlerinin doğrudan doğruya müdahalelerine mani olabilmek ve Erkan-ı Harbiye Umumîsinin matbuattan muntazam olarak haberdar olabilmesi için Hüsrev Bey'in teklifi üzerine İtilaf Heyeti murahhasları ve matbuat müdüriyetinin arasında yapılan toplantıda bir Osmanlı Askerî Tetkik Heyeti'nin oluşturulması da kararlaştırıldı. Heyet 2 Şubat 1335/2 Şubat 1919'dan itibaren vazifeye başladı ve heyetin müdürü Erkan-ı Harbiye binbaşılardan Tevfik Bey oldu. Tevfik Bey'in mesai arkadaşları ise Yüzbaşı Şefik ve Bahri Beylerdir. Ayrıca Hariciye'den de iki memur tayin edildi. Sansür teşkilatında bir heyet Beyoğlu tarafında diğer bir heyet ise İstanbul tarafında görev yapacaklardır. Sansür için tayin edilen zabıtanın seçilerek görevlendirilmesi sansür müdüriyeti tarafından yapılacaktır⁸⁶.

Heyetin amacı her gün gazetelerde çıkan haberleri kontrol ederek talimata aykırı gördüğü içeriği sansür etmektir. Talimatlara uygun olmayan haberleri yayımlayan gazeteler cezalandırılacaktır. Heyet gazetelerle ilgili raporlar tutacak, bu raporlar İtilaf Devletleri murahhaslarıyla Matbuat Müdürü Salih Bey'e ve Matbuat Heyeti üyelerine sunulacaktır. Ayrıca raporlar Erkan-ı Harbiye Umumî Riyasetine takdim edilecektir. Gazetelere verilecek cezalar bu raporlara göre düzenlenecektir⁸⁷.

Osmanlı Hükümeti'nin müşterek sansür tetkik işlerinde dikkat ettiği en önemli hususlardan birisi Osmanlı memurlarının İtilaf Devletlerinin emirlerini yerine getirir mahiyette bir pozisyonda kalmamalarıdır. Bunun için oldukça zor ve önemli müzakereler gerçekleştirilmiş, Hariciyeden Matbuat Müdürü

⁸⁵ ATASE, İSH, 83/11AD, AE, 2 Şubat 1335, s. 5-7.

⁸⁶ ATASE, İSH, 109/59, 19.12.1334; ATASE, İSH, 109/52, 2 Kanunuevvel 1334.

⁸⁷ ATASE, İSH, 83/11AD, AE, 2 Şubat 1335, s. 5-7.

Salih Bey, Osmanlı murahhası olarak karma heyete tayin edilmiştir. Bunun yanında karma sansür heyeti içinde bulunan Tevfik Bey ve Hüsrev Bey'in diğer İtilaf murahhasları ile aynı haklara sahip olmasına dikkat edilmiştir. Keza İtilaf temsilcilerinden oluşan karma heyete ceza işlemini uygulama yetkisi verilmemiştir. Heyette kararlaştırılan cezalarla ilgili kararlar Matbuat Müdüriyetine bildirilecek, Matbuat Müdüriyeti de durumu Divan-ı Harbe gönderecektir. Bundan dolayı daha önceden varlığını sürdüren Karma Tetkik-i Matbuat Heyeti yani Mösyö Thomson, Mösyö Roveran, Binbaşı Ceresol ve Hüsrev Bey'in yer aldığı heyet bilahare Matbuat Müdürü Salih Bey'in de katılımıyla yeni bir karar heyeti şeklinde düzenlendi. Bu suretle, Osmanlı Matbuat Müdüriyeti emrindeki sansürün öncelikle ıslahı maksadıyla sansür vazifesinde istihdam edilmekte olan ümera ve zabitanın Erkan-ı Harbiye Binbaşı Tevfik ve Yüzbaşı Bahri, Şefik ve Aziz Hüdayi, mülazım-ı evvel İsmail Hakkı Efendinin sansür merkezinde istihdam edilmeleri kararlaştırıldı. Ayrıca istihdamlarına gerek kalmayan Tophane batarya dairesinden Binbaşı Nahit, Erkan-ı Harbiye ikinci şubesi emrinde Yüzbaşı Raif Efendiler ile eski sansür müdürü Erkan-ı Harp Binbaşı Tevfik Bey'in ve diğer sansür ihtiyat zabiti ve neferleri hakkında uygun muamelenin yapılması istendi. Ayrıca iyi derecede Fransızca bilen binbaşı rütbesinde iki sansür zabitanın seri olarak tayin edilmesi de kararlaştırıldı. Bu zabitlere yabancı heyet içerisinde çalışacakları için günlük yüzer kuruş kadar ödenek verilmesinin uygun olacağı Hüsrev Bey tarafından teklif edildi⁸⁸. Böylece Sansür Müfettişliği, yeni bir Tetkik-i Matbuat Heyetine dönüştürüldü⁸⁹.

4) Osmanlı Devleti'nin Matbuat Üzerindeki Sansürü Kaldırma Teşebbüsü ve İtilaf Devletleri'nin İtirazı

Osmanlı Hükümeti özellikle Ocak 1919'dan itibaren sansürü kaldırmak için çeşitli girişimlerde bulunmuş idi. Ancak bu İtilaf komiserlerinin bulunduğu karma sansür heyetinde pek olumlu karşılanmadı. Nitekim Hüsrev Bey'in 14 Kanunusani 1335/14 Ocak 1919'da Mösyö Thomson ile görüşmesinde sansürün kaldırılacağına ilişkin kararı bildirdiğinde Thomson sansürün kaldırılmasının mümkün olmadığını belirtmiştir. Hüsrev Bey, Thomson'un bu tepkisini Matbuat Müdüriyetine bildirmiştir. Ayrıca bazı gazeteler hakkında verilen tadil kararının şimdilik uygulanmaması üzerinde durmuştur. Hüsrev

⁸⁸ ATASE, İSH, 83/11AD, AE, AF, 2 Şubat 1335.

⁸⁹ ATASE, İSH, 100/96, 96aa, 96ac, 96ad, 96af, 13 Şubat 1335.

Bey'in Thomson ile yaptığı görüşmede İzmit'teki gazetelerin sansüre prova göndermeye bile tenezzül etmedikleri, Rumlar tarafından çıkarılan gazete nüshalarının ise hiç gelmediği dile getirilmiştir. Hatta "Ambrosi" gazetesinin ise tatil edilmesine rağmen çıkmaya devam ettiği dile getirilmiştir⁹⁰.

Osmanlı Hükümeti'nin Ocak 1919'un başlarında sansürü kaldırma teşebbüsleri amacına ulaşmadı. Ancak sansürün kaldırılması yerine sansür teşkilatında bazı değişiklikler yapıldı. Yeni yapılanma ile İtilaf Devletleri sansüre doğrudan müdahale etmeye başladı. Ancak askerî sansürün kaldırılması meselesi İtilaf Devletlerinin bulunduğu karma sansür heyetinde daha sonraki tarihlerde de tartışılmaya devam etti. Örneğin toplantıda İtilaf sansür heyeti üyesi Mösyö Thomson, Hüsrev Bey'e sansürün kaldırılması meselesiyle ilgili sorular yöneltti. Hüsrev Bey, Mösyö Thomson'ın bu sorularını 26 Kanunusani 1335/26 Ocak 1919'da Matbuat Müdürü Salih Bey'e iletti⁹¹. Mösyö Thomson 1914'te harbin başlaması ile tatbik olunan Osmanlı askerî sansürünün başlama tarihi ve ne zaman sona erdiğini sordu. Keza sansürün sadrazam Ahmet İzzet Paşa zamanında mı yoksa başka bir dönemde mi sona erdiği de sorular arasında idi. Bu toplantıda sansürün tatbiki ve çalışma tarzı üzerinde konuşuldu. Mösyö Thomson bu konuyu arkadaşlarıyla görüşerek karar vereceklerini bildirdi. Bilahare Hüsrev Bey, Matbuat Müdürü Salih Bey'e 22 Kanunusani 1335/22 Ocak 1919'da gönderdiği bir raporda mösyö Thomson ile sansür konusunda mülakatını ve kendisinin buna yönelik düşüncelerini iletmiştir. Bu raporlarda sansür vazifesinin İtilaf heyeti ile müşterek olarak yürütüldüğü üzerinde durulmuş, bazı gazetelerin tetkik ve tercümesi takdim edilmiş, sansür vazifesinin yerine getirilmesi için uygulanacak esasların son halinin gönderileceği bildirilmiştir⁹².

Öyle anlaşıyor ki Osmanlı Hükümeti İtilaf komiserlerinin sansüre aşırı müdahalesi nedeniyle sansürü kaldırarak bu yöndeki müdahaleden kurtulmak niyetinde idi.

5) İtilaf Devletleri'nin Osmanlı Sansür Zabıtlarını Tutuklama Girişimi

Mütareke Dönemi'nde matbuat üzerindeki sansür hafifletilmiş ise de İtilaf Devletlerinin matbuat sansürü üzerindeki baskıları belirgin bir şekilde

⁹⁰ ATASE, İSH, 83/9, 9AD, 14 Kanunusani 1335/14 Ocak 1919.

⁹¹ ATASE, İSH, 83/9AD, 14 Kanunusani 1335/14 Ocak 1919.

⁹² ATASE, İSH, 83/9, 9AA, 26 Ocak 1335, 22 Ocak 1335/22 Ocak 1919.

artmış, hatta gazetelerde çıkan bazı makalelerin sansür edilmemesi nedeniyle sansür memuru olan Osmanlı subayları tutuklanabilmiştir. Örneğin Şubat 1335/Şubat 1919'da yaşanan bir sansür hadisesi buna güzel bir örnek teşkil etmektedir. Osmanlı Tetkik-i Matbuat Dairesinde görevli olan sansür zabiti Yüzbaşı Aziz Hüdayi Bey, 10 Şubat 1335/10 Şubat 1919'da Fransız sansür zabiti Yüzbaşı Lafayet tarafından 9 Şubat 1335 tarihli Hadisat Gazetesinde çıkan bir makale nedeniyle tutuklanmıştır. Gazetede Rumların ileri giden ve haddini aşan gösterilerinin Türkleri ve dindaşlarını rencide ettiği, bu topraklarda doğup büyüyen bütün dindaşların yekdiğerinin hukuk ve hissiyatına saygılı olması gerektiği temennisi dile getirilmiştir. Makaledeki bu sözlerin neşredilmesine müsaade edildiği için Yüzbaşı Lafayet, Aziz Hüdayi Bey'i tutuklama teşebbüsüne girişmiştir. Aziz Hüdayi Bey, Lafayet'e yaptığı açıklamada, söz konusu makaleyi lehde gördüğünü, ayrıca Müslüman ve Gayrimüslim unsurlar arasında çatışmayı engelleyici bir temenni içerdiğinden müsaade ettiğini, gazetelerin önceden tetkik edilen provalarının bizzat İtilaf Devletleri sansür zabitiyle karşılıklı görüşülerek yapıldığını ve tartışmaya meydan verecek bir nokta görmediğinden sansür edilmediğini ifade etmiştir. Ancak Mösyö Lafayet, Aziz Hüdayi Bey'in bu açıklamalarını dikkate almamış ve iki Fransız jandarma eşliğinde tutuklayarak, jandarmaların "*yüzbaşı efendi çabuk ol*" şeklinde uyarıları ve tehditleri arasında Fransız sefarethanesine sevk edilmiştir⁹³.

Aziz Hüdayi Bey'in bu şekilde tutuklanması Osmanlı askerî makamlarında infial yaratmıştır. Örneğin Matbuat Heyetinde Osmanlı Murahhası Hüsrev (Gerede) Bey, Aziz Hüdayi Bey'in bu şekilde tutuklanmasının şahsi itibarını ve askerliğini aşağılamaya yönelik olduğunu, Osmanlı hukukunun ayaklar altında çiğnendiğini belirtmiştir. Aziz Hüdayi Bey, bu üzüntü verici halin oluşmasından hemen sonra hükümetin namus ve haysiyetinin hemen kurtarılması için kendisinin Matbuat Müdürü Salih Bey'e, bilahare Harbiye Nezareti'ne arz edilmek üzere İstanbul Muhafızı Fevzi Paşa'ya ve Erkan-ı Harbiye Umumî Reisi vekili Nazım Paşa'ya durumu bildirdiğini ifade etmektedir⁹⁴. Hüsrev Bey, Aziz Hüdayi Bey'in tutuklanmasıyla ilgili şunları dile getirmiştir: "*Osmanlı ordusuna mensup olmakla övünen ve bu güne kadar hususî, şahsî ve askerîsini lekedat etmemiş olan ben ve arkadaşlarım Aziz Hüdayi Bey'in*

⁹³ ATASE, İSH, 78/72AF, 12.2.1335.

⁹⁴ ATASE, İSH, 78/72AF, 12.2.1335.

*Osmanlı sokaklarında yar ve ahyar karşısında Fransız jandarmalarıyla sefarethaneye gönderilmesi mesuliyeti, Hükümet-i Osmaniye'ye ait sansür vazifesinden dolayı bir esir gibi Fransız Divan-ı Harbine sevki karşısında ayrı ayrı matbuat vazifesinden istifa ediyoruz*⁹⁵. Aziz Hüdayi Bey'in tutuklanması Bahri Sefid Müstahkem Mevkii Kumandanlığı tarafından da tepkiyle karşılanmıştır. Bu olayla Osmanlı Devleti'nin mevcudiyetine ve milli şerefine büyük bir darbe vurulmaya çalışıldığı, böyle elim bir olay karşısında ne şekilde hareket edileceğinin ve İtilaf Devletleri heyet-i inzibatiyesinin bu konularda neye müdahale edebileceğinin emir buyurulması istenmiştir⁹⁶.

Hüsrev Bey'in ifadesine göre, Matbuat Müdürü Salih Bey, olayı Meclis-i Vükela'ya bizzat sözlü olarak arz etmiş, kendisi de keyfiyeti telefonla Mütareke Komisyon Reisi Galip Kemali Bey'e bildirmiştir. Galip Kemali Bey olayla ilgili tutanak hazırlamış ve ilgili birimlere göndermiştir. Matbuat Müdürü Salih Bey, Matbuat Heyeti'nin murahhası Yüzbaşı Mösyö Thomson'dan aldığı bilgiye göre Aziz Hüdayi Bey'in Fransız seferatinde Fransız Divan-ı Harb-i Askerisi huzurunda muhakeme edileceğini bildirmiştir⁹⁷. Osmanlı Devleti, Aziz Hüdayi Bey'in tutuklanmasıyla ilgili İtilaf Devletleri makamlarına durumu bildirmiş, bu tür uygulamaların ordu mensupları üzerinde olumsuz etki yaratacağını dolayısıyla bu muamelelerden uzak durulması gerektiği ifade edilerek Aziz Hüdayi Bey'in iade edilmesini istemiştir⁹⁸. Ancak belgelerde Aziz Hüdayi Bey'in serbest bırakılmasına ilişkin net bir veriye rastlanmamıştır.

C) Haberleşme Alanında Askeri Sansür

Sansür talimatnamesi gereğince haberleşme üzerinde askeri sansür uygulamaları savaş boyunca devam etti. Ancak savaşın son dönemlerinde askeri sansürün devam edip etmeyeceği tartışılmaya başlandı. Mütareke Dönemi'nde Ahmet İzzet Paşa iktidarında askeri sansür yumuşatıldı ve askeri sansürün sadece posta ve telgraf alanında devam etmesi uygun görüldü. Tevfik Paşa kabinesi döneminde ise matbuat sansürü Matbuat Müdüriyeti idaresinde olmak ve askeri sansür ise eskiden olduğu gibi mektup ve telgraf denetimi ile

⁹⁵ ATASE, İSH, 78/72AG, 12.2.1335.

⁹⁶ ATASE, İSH, 78/72AA, 18.2.1335.

⁹⁷ ATASE, İSH, 78/72AG, 12.2.1335.

⁹⁸ ATASE, İSH, 78/72 AC, AD,AE, 12.2.1335.

ilgilenmek kaydıyla haberleşme üzerindeki askeri sansür bir süre daha devam etti⁹⁹. Tevfik Paşa hükümeti zamanında askerî sansürün devam etmesi nedeniyle askerî sansürle ilgili haberleşme ve basın alanında yeni bir talimatname kaleme alındı¹⁰⁰.

Savaşın sona ermesi ve mütarekenin imzalanması sansür uygulamalarının devam edip etmemesi hususunda bazı tereddütlere neden oldu. Mütareke sonrasında sansürün kaldırıldığına ilişkin gazetelerde haberlerin yer alması ordu komutanlıklarını da harekete geçirdi. Sansürün kaldırılıp kaldırılmadığına ilişkin kolordulardan Başkumandanlık Erkan-ı Harbiye Riyasetine sorular yöneltildi. Örneğin İkinci Ordu İstihbarat Müdürü Cemal Bey tarafından 8 Teşrinisani 1334/8 Kasım 1918 tarihinde Karargâh-ı Umumi İstihbarat Şubesi Müdüriyetine gönderilen yazıda ajanslarda sansürün kaldırıldığına ilişkin yazılar yer aldığı ancak kendilerine bununla ilgili resmî bir emir gelmediğinden sansür uygulamalarına devam edilip edilmeyeceğinin bildirilmesi istendi¹⁰¹. Keza Dokuzuncu Ordu Kurmay Başkanı Hüseyin Hüsnü Bey de benzer içerikte bir telgrafi Başkumandanlık Erkan-ı Harbiye Riyasetine göndererek sansürün resmî olarak kaldırılıp kaldırılmadığını sordu. Bunun üzerine Başkumandanlık Riyasetinden Dokuzuncu Ordu Kumandanlığına yazılan 20 Teşrinisani 1334/20 Kasım 1918 tarihli cevapta askerî sansürün henüz lağvedilmediği bildirildi¹⁰².

Askerî sansürün devam edip etmeyeceği meselesi Ordu kumandanlıkları ile Harbiye Nezareti arasında uzun yazışmalara neden oldu. Ordu ve kolordu kumandanları askerî sansürün kaldırılmasına yönelik görüşlerini açıkça dile getirdi. Bunlardan birisi de 9. Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa idi. Yakup Şevki Paşa, Harbiye Nezareti'ne gönderdiği şifrede, 12 Aralık 1918 tarihli tezkereye cevaben sansürün kaldırılmasında askerî bir mahzur olmadığını arz etti. Harbiye Nezareti'nden Yakup Şevki Paşa'ya gönderilen 2 Ocak 1919 tarihli telgrafnameda İtilaf kumandanlarıyla temasta sansürün ilgasının kolaylık sağlayacağı, fakat siyasi açıdan sansürün kaldırılmasının mahzurlu olduğu bildirildi. Ancak Yakup Şevki Paşa bu konudaki mahzurların sansür devam

⁹⁹ ATASE, İSH, 83/11, 2 Şubat 1335.

¹⁰⁰ ATASE, İSH, 83/11, 2 Şubat 1335.

¹⁰¹ ATASE, İSH, 109/47, 8 Teşrinisani 1334.

¹⁰² ATASE, İSH, 109/49, 49AA, 20 Teşrinisani 1334.

etse dahi giderilemeyeceği kanaatinde idi. Zira kendisinin belirttiğine göre, bunun iki temel sebebi vardı. Birincisi sansür teşkilatı yeterli değildi ve bu nedenle kendisinden beklenen faydayı gösterememektedir. İkincisi ise memleketin her tarafında onun ifadesiyle “*serseriler*” dolaşmaktadır. Bu “*serseriler*” İtilaf Devletleri memurları tarafından her geçen gün artırılmaktadır. Hal böyle olunca Osmanlı gayrimüslim unsurları ile bunların temasını kesmek mümkün değildir. Yakup Şevki Paşa'ya göre sansürün kaldırılması mümkün olmaz ise uygulama için yeniden bir nizam oluşturmak gereklidir¹⁰³. Yakup Şevki Paşa özellikle posta gönderileri üzerindeki askerî sansürün kaldırılmasına taraftar olduğunu belirtmiştir¹⁰⁴.

Sansürün kısmen devam etmesinden yana görüş bildiren subaylar da bulunmaktadır. Örneğin 5 Ocak 1919'da Onbirinci Kolordu Kumandanı Nurettin Bey tarafından Harbiye Nezareti'ne gönderilen şifrede sansür ve sansür tatbik edilmesiyle ilgili olarak görüş ifade edilmiştir. Buna göre sulh imzalanıncaya kadar sansürün sadece telgraf haberleşmesi üzerinde uygulanması, bunun için ihtiyaç duyulan memurların tedarik edilmesi gerektiği bildirilmiştir¹⁰⁵.

Askerî sansürün kaldırılmasına ilişkin ricada bulunan bir diğer makam ise Posta ve Telefon ve Telgraf Nezareti idi. Nezaret tarafından Harbiye Nezareti'ne gönderilen 5 Ocak 1919 tarihli yazıda harp müddetince posta ve telgrafa askerî sansür uygulandığı, bu uygulamanın telgraf ve mektuplarda gecikmeye neden olduğu, bununla ilgili şikayetlerin arttığı, harbin sona ermesi nedeniyle sansürün kaldırılmasının uygun olacağı dile getirilmiştir. Tamamen kaldırılmasının mümkün olmaması durumunda ise sansürün İstanbul için geçerli olması, çünkü posta ve telgraflarda yaşanan gecikmelerden dolayı gelen şikayetlerin önünün alınmadığı, dolayısıyla askerî sansürün bir an evvel kaldırılmasının uygun olacağı bildirilmiştir¹⁰⁶. Gerçekten de savaş boyunca muhaberat alanında ciddi sıkıntılar yaşanmıştı. Mektup ve telgrafların çoğu zaman yerine ulaşmaması ya da oldukça geç ulaşması savaş sürecinde halkın yakınmasına neden olmuştu¹⁰⁷.

¹⁰³ ATASE, İSH, 76/67, 4 Kanunusani 1335.

¹⁰⁴ ATASE, İSH, 76/67AA, 16 Kanunuevvel 1334.

¹⁰⁵ ATASE, İSH, 30/103, 5.1.1335.

¹⁰⁶ ATASE, İSH, 100/64, 5 Kanunusani 1335/5 Ocak 1919.

¹⁰⁷ Tanju Demir, “Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Haberleşme Kurumuna Dair Değerlendirmeler”, *İ.Ü. Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, C 13, S 25-26, Yıl:2014/1-2, s. 13.

Öte yandan 1919'un ilk aylarında sansürün kaldırılıp kaldırılmadığına ilişkin mutasarrıflıklardan da yazılar geldiği anlaşılmaktadır. Örneğin Kütahya mutasarrıflığından Harbiye Nezareti'ne gönderilen yazıda Dersaadet ve diğer mahallerden gelen mektupların son zamanlarda sansür edilmediğinin görüldüğü bu nedenle Kütahya'da sansür muamelesine devam edilip edilmeyeceği hususunda emir buyurulması istenmiştir. Bunun üzerine Harbiye Nezareti'nden gönderilen yazıda sansürün devam ettiği mahaller tebliğ edilmiştir¹⁰⁸.

Sansürün kaldırılmasıyla ilgili istekler ve tartışmalar neticesinde Bâb-ı Âli sansür hususundaki müphem durumu ortadan kaldırmak için harekete geçti. Harbiye Nezareti Aydın Vilayeti istisna olmak üzere bilumum dahili ve harici posta ve telgraf gönderileri üzerindeki askerî sansürü 18 Ocak 1919 tarihinden itibaren kaldırıldığını duyurdu. Bu tarihten itibaren mektup, telgraf ve posta gönderileri ve saire askerî hiçbir kontrole tabi olmayacaktı. Sansür işlerinde görevli zabitan ve memur taşrada en yakın kumandanlıklara veya ahz-ı asker riyaseti emrine tabi olacaklardır. İstanbul'da bulunanlar ise Erkan-ı Harbiye Umumî İkinci Şube emrine verileceklerdir. Yalnız Aydın Vilayetinde askerî sansür bir müddet daha devam edecek ve gerek gelen gerekse gönderilen şeylerin kontrolü Aydın Vilayeti dahilindeki merkezde yapılacaktır. Mesela İstanbul'dan İzmir'e giden bir mektup İstanbul'da değil de İzmir'de ve Aydın'da, Bursa'ya giden bir telgraf Bursa'da değil Aydın'da sansür edilecektir. Vilayet içinde bu sansürün idamesini On Yedinci Kolordu Kumandanlığı temin edecektir¹⁰⁹. Aydın Vilayeti'nde sansürün devam etmesinin temel nedeni ise Rumların tahrikleri ve vilayette eşkıya vakalarının önünün alınamamış olması idi¹¹⁰.

Haberleşme üzerindeki genel sansür kaldırılmış ise de gerekli görüldüğünde Harbiye Nezareti sansür uygulanan vilayetlerin sayısını artırmıştır. Özellikle Urfa, Maraş, Antep havalisini işgal eden Fransız kıtaatında bulunan Ermeni efradın çok olması ve bazı Ermeniler adına gelen mektupların tahrik içermesi nedeniyle muhaberata sansür konulması kaçınılmaz olmuştur. Mesela Diyarbakır, Bitlis, Mamüratülaziz vilayetlerinde bütün muhaberata sansür

¹⁰⁸ ATASE, İSH, 111/75, 75AA, 9 Kanunusani 1335.

¹⁰⁹ ATASE, İSH, 83/9AC, 18 Ocak 1335.

¹¹⁰ BOA, BEO, 4551/341306, Rebiülahir 1337; BEO, 4552/341377, Rebiülahir 1337.

uygulanması hakkında 27 Teşrinisani 1335/27 Kasım 1919 tarihli tezkere ile 13. Kolorduya emir verilmiş ve bu bölgelerde haberleşmeye sansür uygulanmıştır. Bu şekilde vilayetlere gelen ve vilayetlerden çıkan bütün muhaberat sansür edilmiştir¹¹¹.

Mütareke Dönemi'nde esirlere ait mektup veya posta paketlerinin sansürü ile ilgili işlemler de devam etmekte idi. Bunun için Başkumandanlık Vekâletinden Üsera Muamelat Şubesi Müdüriyetine gönderilen yazıda harp esirlerine ait olup Sansür Müfettişliği tarafından tetkik edilerek sansüre tabi tutulan mektup, kitap, defter ve sair evrakın iade edilmesi istenmiştir. Bunun üzerine Askerî Sansür Müfettişliğinin 27 Aralık 1334/27 Aralık 1919'da Erkan-ı Harbiye Umumî İkinci Şube Müdüriyetine gönderdiği cevabi yazıda esirler adına memleketlerinden gönderilmekte olan paketlerle diğer gönderilerin postaneler tarafından öncelikle esirlerin mensup olduğu garnizon kumandanlıklarına gönderildiği ve burada tetkik edildiği bildirilmektedir. Garnizon-da incelenen mektup, kitap, defter ve sair evrak ve eşya mahzurlu görülürse toplanarak tetkik sırasına göre sansür müfettişliği tarafından tetkik edilmek üzere alıkonulmaktadır. Sansür memurları tarafından tetkikleri biten paketlerin esirlere ivedilikle ulaştırılması için eşya ve evrakın kimlere ait olduğunu gösterir bir cetvel ile birlikte garnizonlara iade edildiği ifade edilmiştir. Bu noktada paketler içerisinde kitap ve risaleler bulunması halinde matbuat sansür memurluğunun görüşüne müracaat edildiği burada tetkik edilerek sansüre tabi tutulduğu, sansür talimatına uygun olmayan kitapların ise paketten çıkarıldığı bilgisine yer verilmiştir. Bu kitaplar geri iade edilmek için cetvellere kaydedilmiştir. Sansüre uğradığı için paketten çıkarılarak alıkonulan kitaplar posta ambarına kaldırılır, bilahare posta ambarından alınarak iade edilmek üzere Posta Nezareti'ne iade edilirdi. Bu işlem beş altı günde bitirilir, İtilaf Devletleri esirlerine ait ne varsa çuvallara doldurularak Üsera Muamelat-ı Resmîyesine teslim edilirdi¹¹².

1) Haberleşme Üzerinde İtilaf Devletlerinin Sansür Uygulamaları

Mütarekenin imzalanması ile esasen askerî sansüre ihtiyaç kalmadığı değerlendiriliyordu. Ancak İtilaf Devletleri askerî ve siyasi her türlü kontrol için

¹¹¹ ATASE, İSH, 113/27, 27AA, 27 AB, 27AC, 2 Kanunuevvel 1335.

¹¹² ATASE, İSH, 123/65, 65AA, 65AB, 65AC, 27.12.1334.

Osmanlı topraklarında faaliyette bulunduğundan askerî sansür ve yolculara karşı askerî kontrol kaldırılmış olmasına rağmen askerî sansürün devamına ihtiyaç duyulmakta idi. Öte yandan İtilaf Devletlerinin İstanbul'daki murahhasları Mütarekenin 12, 19, 23. maddelerine istinaden askerî kontrol tatbik etmeye devam etmekte idiler. Hatta dışarıyla ulaşım ve haberleşmeyi kontrol etmek için Osmanlı memurlarıyla müşterek olarak çalışmayı teklif etmişlerdi. Bu nedenle Osmanlı makamları haberleşme alanında sansürün kaldırılması hususunda tereddüt yaşadı. Çünkü Osmanlı Hükümeti haklı olarak sansür uygulamalarında itilaf memurlarıyla ortak çalışma önerisine sıcak bakmıyordu¹¹³.

Mütareke sonrasında sansür hususunda İtilaf Devletlerinin keyfi uygulamaları artarak devam etti. İtilaf Devletleri işgal ettikleri bölgelerde sansür uygulamalarına başladı. Örneğin Yıldırım Kıtaat-ı Müfettişi Nihad Bey'den Harbiye Nezareti'ne gönderilen şifre buna örnek teşkil etmektedir. Konya'dan Harbiye Nezareti'ne ulaşan bu şifrede Adana Jandarma Mıntika Müfettişliği tarafından alınan bir istihbarat dile getirilmiştir. Buna göre, Antep'te bulunan İngiliz işgal kuvvetleri kumandanının mütareke ahkâmına aykırı olarak bilumum şifreli telgrafları sansür ve müsadere ettiği bildirilmiştir. Belgede Antep'in tahliye mıntıkası haricinde bulunduğu dikkat çekilerek buraya işgal kuvvetlerinin gönderilmesinin ve resmî haberleşmenin sansür edilmesinin mütareke şartlarına ve taraflar arasında yapılan protokollere aykırı olduğu belirtilmiştir. Bu sebepten bölgedeki İrtibat Zabıtlığı tarafından İngilizlerin bu uygulamalarının protesto edildiği bildirilmiş ve Harbiye Nezareti'nin de bu konuda gerekeni yapması talep edilmiştir¹¹⁴.

İtilaf Devletleri tarafından işgal edilen bölgelerden Harbiye Nezareti'ne gönderilen istihbarat raporlarında haberleşme alanında askeri sansürün devam etmesinden yana görüş bildirildi. Örneğin 13. Kolorduya mensup istihbarat subayı Ahmet Cevdet tarafından 4 Teşrinisani 1335/4 Kasım 1919 tarihinde şifreli olarak Harbiye Nezareti'ne gönderilen istihbarat raporunda buna yönelik önemli tespitler yer almaktadır. Ahmet Cevdet Bey'in bildirdiğine göre; Fransızlar Urfa, Maraş, Antep livalarını işgal etmek için Urfa'ya Ermenilerden oluşan iki yüz süvari getirmişlerdir. Bu Ermenilerin çoğu Vilayat-ı Şar-

¹¹³ ATASE, İSH, 7/117, 15.11.1334.

¹¹⁴ ATASE, İSH, 17/8, 5.1.1335.

kiye ahalisindendir. Fransızlar mütarekenin 24. maddesine dayanarak kendi mıntıkası dahilinde bulunan Ermeniler vasıtasıyla propaganda yapmaktadırlar. Hatta Ermeni çeteleri teşkil ederek bölgeye sevk etmeleri muhtemeldir. Bu nedenle Ermenilerin haberleşmeleri de gizli yapılmaktadır. Adana ve Halep mıntıkasından bölgedeki Ermenilere gelen mektuplar eşya çuvalları içinde sevk edilirken yakalanmıştır. Bu nedenle Ahmet Cevdet Bey, Diyarbakır, Bitlis, Harput vilayetlerinde haberleşme üzerinde sansür uygulamalarına başlanmasının uygun olacağını bildirmiştir. Ayrıca Ahmet Cevdet Bey'in ifade ettiğine göre mıntıkasında bulunan Ermenilerden birçoğu Halep ve Adana'ya gitmişlerdir. Fransız ordusuna asker yazıldıkları da görülmektedir. Bu nedenle vilayetlere gelip giden Ermenilerin sıkı bir şekilde kontrol edilmesi, eşya çuvalları içerisindeki gizli mektupların engellenmesi, siyasi bir mahzur yoksa göç etmelerine müsaade edilmemesi de istenmiştir¹¹⁵. Bunun üzerine Harbiye Nezareti 27 Teşrinisani 1335/27 Kasım 1919 tarihli tezkere ile 13. Kolorduya emir vermiş ve bu bölgelerde haberleşmeye sansür uygulanması istenmiştir. Bu şekilde vilayetlere gelen ve vilayetlerden çıkan bütün muhaberat sansüre tabi tutulmuştur¹¹⁶.

Harbiye Nezareti sansür uygulamaları hususunda çaba sarf etmiş olsa da İtilaf kuvvetlerinin işgal ettikleri bölgelerde mütareke şartlarına aykırı olarak sansür uygulamalarına engel olamadı. Örneğin Karasi'de 14. Fırka Kumandanı Yusuf İzzet Bey tarafından 25 Haziran 1335/25 Haziran 1919'da Harbiye Nezareti'ne gönderilen şifrede, kendi kolordu mıntıkasında bulunan İzmir, Alaşehir demiryolu hattı üzerinde gece yapılan telgraf muhaberatının şifrelerinin alıkonduğu, açık telgraf muhaberatının da sansür edildiği, bu durumun bölgenin kumanda edilmesinde zorluk yarattığı, dolayısıyla söz konusu demiryolu hattının güzergahının Salihli'ye gelmiş olan 23. fırkanın mensup olduğu kolordunun mıntikasına dahil edilmesine müsaade edilmesi istenmiştir¹¹⁷. Ancak Harbiye Nezareti bu isteğe olumlu yanıt vermedi. Herhangi bir karışıklığa meydan vermemek için demiryolu hattının 14. Fırkada kalmasının uygun olduğu bildirildi¹¹⁸.

¹¹⁵ ATASE, İSH, 103/85, 85AA, 85AB, 4 Teşrinisani 1335.

¹¹⁶ ATASE, İSH, 113/27, 27AA, 27 AB, 27AC, 2 Kanunuevvel 1335.

¹¹⁷ ATASE, İSH, 30/85, 25 Haziran 1335.

¹¹⁸ ATASE, İSH, 30/85AB, 25 Haziran 1335.

Mütareke sonrasında sansür uygulamaları konusunda Fransızların daha hevesli davrandıkları anlaşılmaktadır. Nitekim mütarekeden hemen sonra mü-tareke koşullarına aykırı olarak sansür uygulamalarına başlamışlardır. Örneğin 15 Şubat 1335/15 Şubat 1919'da dönemin Harbiye Nazırı Ömer Yaver Paşa imzasıyla 9. Ordu Kumandanlığına, Yıldırım Kıtaat-ı Müfettişliğine, 12. Kolorduya ve Harbiye Nezareti daire ve şubelerine gönderilen tahriratta, Posta, Telgraf ve Telefon Nezareti tarafından verilen bir bilgi dile getirilmiştir. Buna göre Adana'daki Fransız işgal kuvvetleri kumandanının şifreli telgraf kabulü ve çekilmesini men ettiği ve açık telgrafları dahi sansür ettirdiği ifade edilerek önemli telgraf ve şifrelerin bu merkezlere uğramayacak tarzda çekilmesinin gerekli olduğu bildirilmiştir¹¹⁹.

Fransızların sansür uygulamaları daha müdahaleci bir yapıdadır. Zira Fransızlar işgal ettikleri bölgelerde kendi sansür teşkilatını kurmaya çalışmışlar ve buna yönelik talimatı yerel makamlara duyurmuşlardır. Bu anlamda Kilikya Fransız İşgal Kuvvetleri Kumandanı Yarbay Romieu tarafından Adana Posta ve Telgraf Başmüdürlüğüne verilen sansür talimatnamesi dikkat çekicidir. Söz konusu talimatnamenin içeriği 6 Şubat 1335/6 Şubat 1919 tarihinde Posta ve Telgraf ve Telefon Nazırı tarafından Harbiye Nezareti'ne bildirilmiştir¹²⁰. Mösyö Romieu söz konusu talimatnameyi Adana Valisine, Askerî Komisere, Osmanlı Ordusu İrtibat Zabiti Binbaşı Tevfik Bey'e, Adana Posta Müdüriyetine ve bölgedeki Fransız sansüründen sorumlu Kolağası Azadyan'a bildirmiştir¹²¹. Bu sansür talimatnamesinde şu maddeler yer almaktadır:

Şifreli her nevi telgrafın kabul edilmesi ve gönderilmesi men edilecektir; bilcümle telgraflar açık şekilde çekilecek ve aynı zamanda Osmanlı sansürünün “çek *ile/vize*” işareti ihtiva edecektir.

Bu emrin yerine getirilmesi için aşağıdaki tedbirlerin alınması istenmiştir.

* Adana İstasyonunda bulunan telgrafhane haberleşmesine uygulanacak sansür, Kolağası Azadyan yardımıyla askerî komiser Binbaşı Simon tarafından yerine getirilecektir.

¹¹⁹ ATASE, İSH, 76/32,32AA, 32AH, 15.02.1335.

¹²⁰ ATASE, İSH, 76/32,32AK, 6 Şubat 1335.

¹²¹ ATASE, İSH, 76/32AL, 6 Ocak 1919.

* Osmanlı Ordusu İstasyon Komiseri ile Şimendüfer İdaresi tarafından çekilecek telgraflar söz konusu istasyonda sansüre tabi tutulacaktır. Kilikya İşgal Kuvvetleri telgrafları iki istasyonda da kabul edilecek veya gönderilecektir.

* Şehir postanesi mülki makamlardan ve ahaliden gelecek diğer bütün telgrafları kabul edecek veya gönderecektir.

* Telgraflar çekilmeden evvel Kilikya İşgal Kuvvetleri Kumandan Muavini Kalemünde sansüre tabi tutulacak, mektuplar burada incelenerek bilahare postaneye gönderilecektir.

* Kilikya işgal kuvvetleri kumandanının müsaadesi olmayan telgrafların çekilmesi yasaktır. Bu tür telgrafların gönderilmesine engel olmak için kumandan tarafından şehir posthanesinde bir teftiş heyeti bulundurulacaktır¹²².

Fransızların Adana ve civarında sansür uygulamaları Osmanlı askeri makamları tarafından protesto edilmiş ise de sonuç değişmemiştir. Örneğin Yıldırım Kıtaat-ı Müfettişi Nihad Bey'in 7 Ocak 1919 tarihli raporuna göre, Adana'daki Fransız İşgal Kuvveti Kumandanını bölgedeki haberleşmeye sansür koydurarak bütün muhaberatı sansür ettiği ve şifreli muhabereyi ise men ettiği bildirilmiştir. Mütarekenin 12. maddesi gereğince hükümet muhaberatının kontrolden istisna tutulduğu, dolayısıyla hükümete ait resmî mektupların ve telgrafların sansüre tabi tutulmasının mütareke şartlarına aykırı olduğu Fransız kumandana bildirilmiş ise de bundan bir sonuç alınamamıştır¹²³.

Fransızların mütarekeye aykırı tutumları işgal ettikleri bölgelerde artarak devam etmiştir. Örneğin Posta ve Telgraf ve Telefon Nezareti'nden Harbiye Nezareti'ne gönderilen yazıda, İslahiye merkezinde bulunan Fransızların resmî telgrafları kontrol ettikleri ve resmî telgrafların suretlerini aldıkları, Mersin merkezde dahi resmî muhaberatı sansüre tabi tuttıkları, hatta Fransız kumandanlığına tasdik ettirilmeden şifreli telgrafları kabul etmedikleri bildirilmiştir. İfade edilen bu sebeplerden dolayı Nezarete yazılacak resmî ve şifreli telgrafnamelerin kontrole tabi olmayan merkezlerden gönderilmesi gerektiği belirtilmiştir. Aynı yazıda Yıldırım Kıtaatı Müfettişliği Mirliya Nihad Paşa

¹²² ATASE, İSH, 76/32 AL, 6 Ocak 1919.

¹²³ ATASE, İSH, 17/11, 7.1.1335.

tarafından Fransız kumandanlığına tebliğ edilen protestodan da bahsedilmektedir. Bu protestoda mütarekenin 12. maddesinin hükümet muhaberatını kontrolden müstesna tuttuğu ve esasen bu maddenin sadece telsiz ve kablolar için mevzu olduğu, bu uygulama ile mütarekenin içeriğine aykırı hareket edildiği, İtilaf mümessilleri nezdinde resmî teşebbüste bulunulması istihbarat edilmiştir¹²⁴. Ancak yapılan girişimlerden ve protestolardan bir sonuç çıkmamıştır. Posta ve Telgraf ve Telefon Nezareti tarafından Harbiye Nezareti'ne gönderilen yazıda Islahiye ve Mersin'de telgrafların Fransızlar tarafından sansüre uğratılması nedeniyle şifreli telgrafların sansürsüz bölgelerden çekilmesinin uygun olacağı, Fransızların Antep'te sıkı kontrol yapmasından dolayı resmî muhaberatın Göceği köyünde kurulan merkezle Sivas-Maraş üzerinden yapılması gerektiği bildirilmiştir¹²⁵.

Yıldırım Kıtaat Müfettişi Nihad Bey'in 7 Ocak 1919 tarihinde Harbiye Nezareti'ne gönderdiği bir diğer belgede ise Adana'daki işgal kuvvetlerinin şifreyi men etmesinden dolayı irtibat zabıtine yazmış olduğu oldukça önemli şifrelerin Adana telgrafhanesi tarafından alınmadığına dikkat çekilmiştir. Nihad Bey, işgal kuvvetlerinin bu tür uygulamalara son vermesi için kendilerinin yaptıkları teşebbüslerden fayda sağlanamadığını dile getirerek Harbiye Nezareti'nin bu konuda gereğini yapmasını istemiştir¹²⁶.

Fransızlar Osmanlı Meclis-i Mebusanı için yapılan mebus seçimlerine müdahale etmek için bu konuda yazılan telgrafları dahi sansür etmişlerdir. Örneğin 10 Ocak 1920 tarihli olup 13. Kolordu vasıtasıyla Dahiliye Nezareti'ne gönderilen bir belgede 13. Kolorduya mensup bir istihbarat subayının Adana Valisinden aldığı bilgiler dile getirilmektedir. Buna göre, Fransızlar mebus seçimlerine ciddi derecede müdahale etmektedirler. Seçilecek isimlere de muhalefet göstermektedirler. Fransızlar meclise kendine yakın kişileri seçtirmek çabasında olduklarından bu hususa dair Dahiliye Nezareti'ne yazılan telgrafları Fransız sansürüne tabi tutmaktadırlar¹²⁷. Fransızların bu tutumları istihbarat raporlarında sıklıkla dile getirilmiştir. Zira Harbiye Nazırı Cemal Paşa'ya

¹²⁴ **ATASE**, İSH, 76/16, 16AB, 16AC, 16AC, 11.1.1335.

¹²⁵ **BOA**, DH.EUM.AYŞ., 35/10, Cemaziyelahir 1338; **BOA**, DH.EUM.6.Şb., 48/97, Cemaziyelevvel 1337.

¹²⁶ **ATASE**, İSH, 76/16, 16AD, 16AE, 16AF, 16AG, 16AH, 16AT, 7.1.1335

¹²⁷ **ATASE**, İSH, 118/44, 10.01.1336.

gönderilen 7 Ocak 1920 tarihli belgede de Fransızların mebus seçimlerine çeşitli bahanelerle engel oldukları, Fransız sansürü koyarak hükümetle yapılan bütün haberleşmeyi engelledikleri belirtilmektedir¹²⁸.

Fransızlar gibi İngilizler de işgal ettikleri bölgelerde sansür uygulamışlardır. Mesela Maraş Mutasarrıflığından 6 Mart 1919'da Dahiliye Nezareti'ne gönderilen şifreli telgrafta Maraş'a gelen İngiliz kumandanından iki kıta tezkere alındığı, buna göre resmî ve gayr-i resmî bütün telgrafların sansür edileceği, bu muamelenin uygulanmasına hemen başlanacağını mutasarrıflığa bildirildiği ifade edilmektedir. Bunun üzerine mutasarrıflık bu uygulamanın Osmanlı Devleti'nin iç yönetimine müdahale etmek anlamına geleceği ve mütareke şartlarına da aykırı olacağını İngilizlere bildirmiştir. Mutasarrıflık gönderdiği şifreli telgrafta İngilizlerin sansür uygulamasına başlayacakları gerekçesiyle nasıl hareket edilmesi gerektiğini Dahiliye Nezareti'ne sormaktadır¹²⁹. İngilizlerin sansür uygulamaları Antep'te de devam etmiştir. Örneğin 13. Fırkadan Ahmet Cevdet Bey'in 13 Mayıs 1919'da Diyarbakır'dan Harbiye Nezareti'ne gönderdiği şifreli telgrafta İngilizlerin Antep'te de telgraf haberleşmesini sansüre tabi tuttuklarını ve şifreli haberleşmelere izin vermediklerini bildirmektedir¹³⁰.

İngilizlerin Marmara bölgesinde de sansür uygulamaları görülmektedir. Mesela 6-7 Nisan 1920'de Posta ve Telgraf ve Telefon Nezareti Hüdavendigâr Vilayeti tahrirat kaleminden Elli Altıncı Fırka Kumandanlığına gönderilen yazıda sansür memurluğundan bildirilen haber referans gösterilerek İngilizlerin bölgede bulunan telgrafhanelerde sansür uyguladıkları bildirilmiştir. Buna göre telgrafların varacağı yer olan İzmit ve Kartal'da telgrafların alınmadığı, Eskişehir'den de bu şekilde bilgiler ulaştığı, bu merkezlere gelmesi gereken telgrafnamelerin Bilecik'te alıkonulduğu belirtilmiştir¹³¹. Nitekim İzmit Telgraf Müdürü Refik Efendi tarafından Kastamonu Başmüdüriyetine gönderilen telgrafta ise İngiliz sansürünün etkisiyle telgraf alınmaması, telgraf ve mektupların başka yollarla gönderilmesi istenmiştir¹³².

¹²⁸ ATASE, İSH, 274/133, 133aa, 7 Ocak 1336.

¹²⁹ ATASE, İSH, 78/114, 6 Mart 1335.

¹³⁰ ATASE, İSH, 101/39AA, 13 Mayıs 1335.

¹³¹ ATASE, İSH, 428/107, 6-7 Nisan 1336.

¹³² ATASE, İSH, 578/9, (tarih yok).

İngilizler Mayıs 1919'dan itibaren çekildikleri yerlerde sansür uygulamalarını kaldırmaya başlamışlardır. Örneğin 27 Mayıs 1919'da Harbiye Nezareti'ne gönderilen bir istihbarat raporunda, Antep'teki İngiliz kumandanlarının azalması nedeniyle İngilizlerin Antep posta ve telgrafhanesindeki sansürü kaldırdıkları bildirilmiştir¹³³.

Batı Anadolu'da Yunan sansürünü de bu noktada ifade etmek gereklidir. Yunan işgali ile birlikte İzmir ve havalisinde de bütün haberleşme vasıtalarına sansür uygulanmaya başlanmıştır¹³⁴. Yunan sansürünün başlamasına ilişkin olarak Posta, Telgraf ve Telefon Nezareti, Harbiye Nezareti'ni bilgilendirici yazılar göndermiştir. Örneğin 25 Mayıs 1919 tarihinde Posta, Telgraf ve Telefon Müdürü Umumisinden Harbiye Nezareti'ne gönderilen bir yazıda, resmî ve gayriresmî telgrafnameler, posta ve mektuplar, gelen veya gönderilen her şeyin 23 Mayıs 1919 tarihinden itibaren Yunan Askerî Heyeti tarafından sansür edilmeye başlanacağından İzmir için şifre telgrafların kabul edildiği, telgraf ve posta muhaberat muamelelerine ona göre bir akış verildiği bilgisi paylaşılmıştır¹³⁵.

Yunan kuvvetleri, Bandırma bölgesinde de resmî evraka sansür uygulamaya başlamıştır. Örneğin Bandırma Yunan Kontrol Zabıtlığı tarafından Emniyet-i Umum Müdüriyetinin resmî evrakına el konulmuş ve sansür edilmiştir¹³⁶. Yunanlıların işgal ettikleri bölgelerde postane ve telgrafhanelere sansür uygulama girişimleri Gelibolu, Manisa, Balıkesir, Biga gibi yerlerde de devam etmiştir. Örneğin Posta ve Telgraf ve Telefon Müdüriyeti'nden gönderilen Kasım 1920 tarihli yazıda Balıkesir'de resmî haberleşmelerin Yunanlılar tarafından sansüre tabi tutulduğu, resmî evrakı ihtiva eden muhaberatın postanelere verilmeyerek tedarik edilecek emin bir vasıtayla gönderilmesinin uygun olacağı ifade edilmiştir¹³⁷.

Batı Anadolu'da Yunan sansürüne ilişkin örnekleri çoğaltmak mümkündür. Osmanlı Harbiye Nezareti Yunanlıların uyguladığı sansür nedeniyle bu

¹³³ ATASE, İSH, 105/65, 27 Mayıs 1335.

¹³⁴ BOA, DH.İ.UM., 16-3/1-41, 11 Eylül 1336.

¹³⁵ ATASE, İSH, 55/21, 25 Mayıs 1335.

¹³⁶ BOA, DH.EUM.AYŞ., 53/52, Ramazan 1339.

¹³⁷ BOA, DH.İ.UM., 2025/14044, Safer 1339.

bölgeyle olan yazışmalarda dikkatli olunması için resmi makamları uyarmıştır. Örneğin Harbiye Nazırı Cemal Paşa'nın Erkan-ı Harbiye Umumî Dairesi'ne gönderdiği 9 Kanunuevvel 1335/9 Aralık 1919 tarihli yazıda Yunan işgali altında bulunan mıntika ile Aydın Vilayeti ile şifreli haberleşmenin yasaklanmış olması nedeniyle şifre gönderilemediği, mahrem kalması gereken muhaberatın katiyen yazılmaması gerektiği, çünkü telgrafhanelerin Yunan sansürü altında olduğu belirtilmiştir. Açık muhaberatın yazılması mümkün olmayan gizli haberlerin Dahiliye Nezareti aracılığıyla yapılmasını, bu muhaberatın yapılmaması şeklini Nezaretin belirleyeceğini, ancak yine de mahrem haberler gönderilirken dikkatli olunması gerektiğini ifade etmiştir¹³⁸. Keza 2 Temmuz 1335/2 Temmuz 1919 tarihli bir istihbarat raporunda Aydın telgrafhanesinin açık olduğu Afyonkarahisar yoluyla İzmir'e ve İstanbul'a telgraf gönderilebilir iken İzmir telgrafhanesinin Yunan sansürü altında olduğu bildirilmektedir¹³⁹.

2) Kuvâ-yı Milliye'nin Haberleşme Üzerinde Sansür Uygulamaları

Mütareke sonrasında Güney ve Batı Anadolu'da Kuvâ-yı Milliye tarafından haberleşmeye sansür uygulandığı anlaşılmaktadır. Özellikle Ulukışla bölgesinde Kuvâ-yı Milliye'nin sansür uygulamaya başlaması makamlar arasında uzun yazışmalara neden olmuştur¹⁴⁰. Örneğin Dahiliye Nezareti'nden Harbiye Nezareti'ne gönderilen 4 Aralık 1919 tarihli bir belgede Adana'dan İstanbul'a ve diğer vilayetlere gönderilen posta çantalarının Ulukışla'da Kuvâ-yı Milliye sansürü tarafından açılarak "*Ferda*" gazetelerinin alındığı, bu uygulama nedeniyle Fransızların postalara güveninin kalmadığı, kendi postalarını nakletmek üzere Fransız memurlar görevlendirmeye başladıkları ifade edilmektedir. Bu bilgi üzerine Harbiye Nezareti konu hakkında inceleme başlatmıştır. İnceleme sonucunda posta çantalarının Ulukışla'da bulunan askerî makamlar tarafından sansür edildiği, kasdi bir durum olmadığı görülmüştür. Harbiye Nezareti tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda bu işi kasıtlı yapanlara gerekli cezanın uygulanması için kolordulara tamim gönderildiği bildirilmiştir¹⁴¹.

Harbiye Nezareti'nin kolordulara gönderdiği tamim üzerine kolordulardan peyderpey cevaplar geldiği görülmektedir. Örneğin Ankara'dan 20. Fır-

¹³⁸ ATASE, İSH, 214/191, 9 Kanunuevvel 1335.

¹³⁹ ATASE, İSH, 460/151, 2 Temmuz 1335.

¹⁴⁰ BOA, DH.ŞFR, 104/129, Safer 1338.

¹⁴¹ ATASE, İSH, 55/44, 44AB-44AC, 4 Kanunuevvel 1335; ATASE, İSH, 327/89.

ka kumandanı vekili Mahmut Bey tarafından Harbiye Nezareti'ne gönderilen şifrede, Adana'dan çıkarılan postaların sansüre tabi tutulması hakkında askerî makamlarca herhangi bir karar alınmadığını, dolayısıyla kendileri tarafından böyle bir harekete teşebbüs edilmediği belirtilmiştir. Ayrıca Kuvâ-yı Milliye'nin böyle bir hareketi mevcut ise reislerinin ihtiyat ve itidale davet edilmesi için 11. Fırkaya ve 12. Kolordu kumandanlıklarına yazı gönderildiği ifade edilmiştir¹⁴². Aynı şekilde Konya'da 12. Fırka kumandanı Fahrettin Bey tarafından Harbiye Nezareti'ne gönderilen şifrede ise Adana postalarının Ulukışla'da sansüre tabi tutulması hususunun kendileriyle ilgili olmadığı, zira Ulukışla'nın kendi kolordu mıntıkasında bulunmadığı, kolordu mıntıkasında sansürle iştigal eden herhangi bir askerin olmadığını bildirmiştir¹⁴³. Sivas'ta 3. Fırka Kumandanı Selahattin Bey de 28-29 Kanunusani 1919'da Harbiye Nezareti'ne gönderdiği şifrede Ulukışla'nın kendi kolordu mıntıkası dışında olduğunu belirtmiştir¹⁴⁴.

Ulukışla'daki sansür uygulamaları Dahiliye Nezareti'ni endişeye düşürmüştür. Zira bölgede uygulanan sansür Fransızların kendi posta sistemlerini kurmalarına sebebiyet vermiştir. Bu durumdan rahatsız olan Dahiliye Nezareti meseleyi sadrazamlık makamına iletmiştir. Sadrazamlık makamı konuyla ilgili olarak 3 Kanunuevvel 1335/3 Aralık 1919 tarihli tezkereye ek olarak Harbiye Nezareti'ne gönderdiği 20 Kanunuevvel 1335/20 Aralık 1919 tarihli yazıda Fransızların Adana ve Karahisar arasında ve Adana ve Halep posta vagonlarında kendi posta çantalarını nakletmek üzere ayrı seyyar memur görevlendirdikleri ifade edilmiştir. Yazıda posta çantalarının Ulukışla'da askerî makamlar tarafından açılmasından dolayı Fransızların bu müdahaleyi anlayarak postalarını Karahisar'a sevk ettikleri, Fransız seyyar memurlarının Karahisar'a giderek orada mevcut olan Fransız postalarını acele olarak gönderdikleri de belirtilmektedir. Keza günlük İstanbul'a gönderilecek mektupların Ulukışla'da sansüre tabi tutulmasından dolayı Adana merkezden İstanbul'a ait olarak kabul edilen posta çantalarının üzerinde İstanbul Fransız postanesi namına yazılarak gönderildiği dile getirilmiştir. Osmanlı postanelerine ise fazla önemi olmayan bazı gönderilerin yer aldığı küçük bir çantanın gönderilmeye

¹⁴² ATASE, İSH, 55/44, 44AD, 30 Kanunuevvel 1335.

¹⁴³ ATASE, İSH, 55/44, 44AE, 28 Kanunuevvel 1335.

¹⁴⁴ ATASE, İSH, 55/44, 44AF, 28-29 Kanunuevvel 1335.

başlandığı, mektuplarını Fransız postanesinden alan kişilerin cevaplarını da yine Fransız postanesine vermeleri nedeniyle gelirin büyük bir kısmının zayi olduğu bildirilmiştir. Mevcut durumun postaların emniyetini ve posta sisteminin gelirlerini olumsuz etkilediği, bu durumun bir an evvel düzeltilmesi ve bu konuda dikkatli davranılmasının gerekli olduğu ifade edilmiştir¹⁴⁵. Harbiye Nezareti bu konuda kolordulara uyarı göndermiş ise de muhtemelen Ulukışla sansürüne göz yummaktadır. Zira 9 Kanunuevvel 1335/9 Aralık 1919'da 3. 12. ve 20. Kolordulara gönderdiği bir şifrede memleketin selameti için Kuvâ-yı Milliye tarafından böyle bir karar alınmış ise bu kararın ve uygulamanın hiçbir tarafa sezdirilmeden tatbik edilmesinin gerekli olduğu belirtilmektedir. Aksi takdirde askerlerin bu gibi işlerle alakadar olmadıklarının her durumda ispat edilmesi gerekeceğinin altı çizilmiştir¹⁴⁶.

Ulukışla'da askerî makamların posta çantalarına sansür uyguladığı açıkça anlaşılmaktadır. Çünkü 11. Fırka Kumandanı Mümtaz imzasıyla 20 Kasım 1919 tarihinde gönderilen bir telgrafta Adana'da çıkan Ferda gazetesinin orada bulunan ecnebler tarafından "*satın alınmış*" ve memleketin içine fesat yaymak ve milli duygulara "*kundak sokmak*" gibi en kötü durumları rehber kabul eden bir "*paçavra*" olduğu, bu mecburiyet karşısında müsadere edildiği ifade edilmektedir. Mümtaz Bey, İstanbul'da çıkan bütün Türk gazetelerine Fransızlar tarafından sansür uygulandığını ve bu durumun büyük bir olumsuzluk oluşturduğunu dile getirmiştir. Mümtaz Bey, yazısının devamında bu uygulamalarla necip milletin geleceğine set çekilmeye çalışıldığı, yazdığı yazılarla memlekete bir takım nifaklar atan Ferda gazetesinin zararlı nüshalarının sansür konularak postaneye sevk edildiği ve sahiplerine gönderildiği, dolayısıyla bu uygulamanın postalara olan güveni azaltmayacağı ve posta gelirlerini düşürmeyeceğinin altını çizmiştir. Postalar Fransız memurlarıyla Konya'ya getirilmiş olsa bile adı geçen gazetenin sansür edilmesi vatanın selameti icabından olduğundan sansüre devam edileceği Dahiliye Nezareti'ne bildirilmiştir¹⁴⁷.

Anadolu'da Kuvâ-yı Milliye yönetimi kontrol altına alınca haberleşme üzerindeki sansür uygulamaları artarak devam etti. Özellikle Konya ve ci-

¹⁴⁵ ATASE, İSH, 55/44AH, AI, AL,AM, 20 Kanunuevvel 1335/19 Aralık 1919.

¹⁴⁶ ATASE, İSH, 55/44AJ, 9 Kanunuevvel 1335.

¹⁴⁷ ATASE, İSH, 55/44AN, 20.11.1335.

varında askeri makamların sansür uygulaması İstanbul ile gerginlik yaşanmasına neden oldu. Bu nedenle Posta ve Telgraf ve Telefon Umum Müdüriyeti haberleşmenin temini hususunda ne yapılabileceği hususunda tedbirler alma yoluna gitti¹⁴⁸. Posta ve Telgraf ve Telefon Nezareti Müdüriyeti durumu 12 Temmuz 1919'da Harbiye Nezareti'ne bildirdi. Söz konusu yazıda, İkinci Kolordu Kumandanlığından alınan tezkereye atfen Konya Posta ve Telgraf Başmüdürlüğü'nden gönderilen şifreli telgrafa dikkat çekildi ve Osmanlı Hükümeti tarafından idari ve siyasi bir lüzum görülmediği halde Anadolu'da yönetim icra eden bir askeri hükümet tarafından Konya merkezinden gelecek muhaberata sansür konulması için teşebbüste bulunduğu bildirildi. Posta ve telgraf memurlarının müdüriyete ve dolayısıyla Dahiliye Nezareti'ne bağlı bulunduğunu ve hükümetin emirlerini yerine getirmeye mecbur oldukları hatırlatıldı. Memurların Hükümeti tanımayan başka bir kuvvetin tesiri altında kalmaları nedeniyle ne yapacaklarını şaşırılmış durumda oldukları ifade edildi. Hatta iki yönetim arasında kalan memurların *"bu durum karşısında nasıl bir muamele yapılması gerektiğini"* sıklıkla sordukları, bu konuda çok sayıda telgraf aldıkları bildirildi. İki tarafın da baskı ve tehditlerine maruz kalan memurların bu şekilde birbirinin zıttı olan emirlerin tesirinden kurtulamadıkları, bu nedenle haberleşmenin düzgün ve emin yürütülmesinin mümkün olamayacağı da dile getirildi. Devam etmekte olan bu durumun bir an evvel sonlandırılması gerektiğinin altı çizildi ve sansürün tek elden yönetilmesi istendi. Ayrıca haberleşmenin hükümet içerisinde bir hükümet tarafından kontrole tabi tutulması halinde buna yönelik nasıl hareket edilmesi gerektiğinin bildirilmesi istendi¹⁴⁹.

Nezaretin bu yazısı üzerine Osmanlı Erkan-ı Harbiye Riyaseti tarafından gönderilen cevabi yazıda kumandanların veya askerî memurların Nezaret tarafından emir verilmeksizin sansür hususunda emir vermelerinin mümkün olamayacağı dile getirildi. Bu duruma muhalif hareket edenlerin yaptıklarından sorumlu olacakları dile getirildi. Ayrıca Konya'da sansür vaziyetinin nasıl bir emre dayandırılarak yapıldığı ve gerekçesinin ne olduğunun bütün müfettişliklere ve kumandanlıklara tebliğ edilmesi istendi¹⁵⁰.

¹⁴⁸ BOA, DH.KMS, 53-2/14, 21 Şevval 1337.

¹⁴⁹ ATASE, İSH, 18/79, 12 Temmuz 1335.

¹⁵⁰ ATASE, İSH, 18/79A, 12 Temmuz 1335.

Konya'da haberleşme alanına sansür uygulanmasının sebepleri kısa süre sonunda anlaşıldı. Bu şekilde bölgede örgütlenen zararlı cemiyetlerin faaliyetleri takip edilmeye çalışıldı. Örneğin Konya Posta ve Telgraf Müdüriyeti tarafından Müdüriyet-i Umumîye gönderilen Temmuz 1919 tarihli telgrafta Vilayetten kendilerine bildirilen emre dikkat çekilmiştir. Buna göre, 12. Kolorunun Konya'da sansür uygulanmasına yönelik bir icraatı bulunmaktadır. Kolordu başta Sulh ve Selameti Fırkası olmak üzere kurulan bazı teşkilatlar hakkında bilgi edinmek amacıyla Konya merkezden gelecek muhaberata sansür koymayı uygun bulmuştur. Bazı sebeplerden dolayı Konya postane ve telgrafhanesinden geçecek muhaberatın sansür edilmesi için Yüzbaşı Ali Rıza ve Mülazım Şevket Efendilerin görevlendirildikleri, bu subaylardan her birinin uygun zamanlarda posta ve telgrafhaneye gelerek mektup ve telgrafları sansür ettikten sonra gönderilmesine müsaade ettikleri bildirilmiştir¹⁵¹.

Posta ve Telgraf ve Telefon Nezareti'nin bu tutumu üzerine 12. Kolordu Kumandanı Selahattin Bey tarafından Harbiye Nezareti'ne gönderilen 12 Temmuz 1919 tarihli yazıda, gerek Vilayet Valisi ve gerekse İngiliz kumandanı tarafından memlekette bir takım teşkilatlar vücuda getirilmeye çalışıldığı, bu teşkilatların başında Sulh ve Selamet Fırkası olduğunun altı çizilmiştir. Selahattin Bey'in ifadesine göre bazı ihtiyat zabitleri bu konuda var güçleriyle çalışmaktadır. Memleketin geleceği ile alakadar olan yeni teşkilata dair istihbarat elde etmek, böyle bir teşkilatlanma var ise müteşebbisleri hakkında bilgi toplamak ve onlara gerekli kanuni muamelede bulunmak amacıyla posta ve telgrafhaneye sansür konulmasına gerek duyulmuştur. Sansürün posta ve telgraf haberleşmesini sekteye uğratmayacak şekilde yapıldığı belirtilmiştir. Vazifesini yapmaya çalışan müfettişliğin uygun gördüğü bir tedbirden ibaret olan bu uygulamanın icra edilmesine izin verilmesi istenmiştir. Bunun üzerine Erkan-ı Harbiye Riyaseti, Nezaret tarafından emir verilmedikçe böyle bir uygulamaya gidilmesinin münasip olmadığını belirtmiş, bu şekilde bir emir verilmiş ise bu emrin geri alınmasını istemiştir¹⁵².

¹⁵¹ ATASE, İSH, 18/79A, 79AA, 12 Temmuz 1335.

¹⁵² ATASE, İSH, 18/79AD, 12.7.1335.

SONUÇ

I. Dünya Savaşı boyunca uygulanan askeri sansür savaşın sonuna doğru yumuşatıldı. Talat Paşa'nın Berlin'den gelişinin ardından Haziran 1918'de matbuat üzerindeki siyasi sansür kaldırıldı ancak askeri sansür devam etti. Savaşın sonunda askeri sansür tartışılır hale geldi. Ahmet İzzet Paşa hükümetinde askerî sansür devam etmekle birlikte kısmen yumuşadı. Mütarekenin imzalanmasını müteakip gazeteler serbest şekilde hareket etmeye başladı. Öyle ki, gazeteler resmî olarak lağvedilmemiş Askerî Sansür Heyeti'ne dahi gazete provalarını göndermedi. Bu dönemde askerî sansür sadece posta ve telgraf alanlarında uygulandı. Ordu ve kolordulardan Harbiye Nezaretine gelen yazılarda da askeri sansürün kaldırılmasına yönelik çeşitli görüşler dile getirildi. Ancak mütareke sonrasında yaşanan işgaller, azınlıkların taşkın hareketleri, eşkiya olayları askerî sansürün devam etmesini gerekli kıldı.

Askerî sansürün yumuşatılması ile muhalif basın savaş dönemindeki yolsuzlukları yazmaya başladı. Bu durum iktidarla muhalefet arasında bir hesaplaşma sürecini başlattı. Ortamın kargaşa içerisinde olması ve İtilaf Devletleri komiserlerinin Bâb-ı Âli'ye sansürün uygulanması hususunda verdikleri notalar neticesinde Aralık 1918'de Tevfik Paşa kabinesi matbuat sansürünü Matbuat Müdüriyeti idaresinde olmak ve askerî sansür ise eskiden olduğu gibi mektup ve telgraf denetimi ile ilgilenmek kaydıyla sansür uygulamalarını yeniden başlattı.

İtilaf Devletleri komiserleri matbuat sansürünü kendi kontrolleri altına almak hususunda ısrarcı bir tutum içerisine girdiler. Sansür uygulamalarının aksadığını bahane ederek bu amaçlarına ulaşmak istiyorlardı. Ancak Osmanlı Hükümeti sansürün ıslahı için gereken çalışmaların ivedilikle yapılacağını dile getirerek İtilaf Devletlerinin sansür işlerine el koymasını engellemeye çalıştı. Ancak bu çok uzun sürmedi İtilaf Devletleri temsilcilerinden oluşan bu karma sansür heyetinin oluşturulmasıyla sansüre müdahale edildi. Osmanlı Hükümeti sansür teşkilatını ıslah edemediği için son çare olarak sansürü kaldırmak istedi ancak İtilaf Devletleri buna sıcak bakmadı.

Mondros Mütarekesi sonrasında haberleşme sansürü ise İtilaf kuvvetlerinin uyguladığı sansür, keza Osmanlı Hükümeti'nin özellikle işgal altında olan bölgelerinde askerî sansürü kaldırılmak istememesi ve nihayet Kuvâ-yı Milli-

ye kuvvetlerinin bölgelerinde haberleşmeye sansür uygulaması nedeniyle nüfuz mücadelesine dönüştü. Bu müphem şartlar nedeniyle haberleşme alanında askerî sansür bir süre daha devam etti. Osmanlı Hükümeti, İtilaf Devletleri işgalleri, azınlıkların taşkın hareketleri, eşkıyalık olayları dolayısıyla güvenlik gerekçesiyle askerî sansürü kaldırmak istemedi. Öte yandan İtilaf Devletlerinin işgal ettikleri bölgelerde kontrolü sağlamak ve haberleşmeyi denetim altına almak için kendi sansür sistemlerini kurma çabaları nedeniyle sansürün kaldırılmasına karşı çıkmaları da askerî sansürün kaldırılmasına olanak vermedi.

Bâb-ı Âli sansür uygulamaları hususunda müphem şartları ortadan kaldırmak istedi. Bunda İtilaf Devletleri'nin sansürü bahane ederek hükümet üzerinde kurduğu baskı etkili oldu. Zira Osmanlı Hükümeti sansür teşkilatını ve uygulamalarını ıslah edemedi. Müttefik devletlerin sansürü ıslah etmeleri hususundaki baskıyı ortadan kaldırmak için son çare olarak sansürü kaldırmaya karar verdi. Bunun üzerine Harbiye Nezareti Aydın Vilayeti istisna olmak üzere bilumum dahili ve harici posta ve telgraf gönderileri üzerindeki askerî sansürü 18 Ocak 1335 tarihinden itibaren kaldırdı. Bu tarihten itibaren mektup, telgraf ve posta gönderileri ve saire askerî hiçbir kontrole tabi tutulmadı. Osmanlı Hükümeti askerî sansürü kaldırmış olsa da ihtiyaç duyulan bölgelerde sansürü yeniden yürürlüğe koydu.

KAYNAKÇA**1) Arşivler****Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)**

BEO, 4551/341306, Rebiülahir 1337.

BEO, 4552/341377, Rebiülahir 1337.

DH.EUM 5. Şb., 44/59, İstanbul, 1330, s. 3-4.

DH.EUM.5. Şb., 44/59-32, 25 Kanunusani 1330.

DH.EUM.6.Şb., 48/97, Cemaziyelevvel 1337.

DH.EUM.AYŞ., 35/10, Cemaziyelahir 1338.

DH.EUM.AYŞ., 53/52, Ramazan 1339.

DH.İ.UM., 16-3/1-41, 11 Eylül 1336.

DH.İ.UM., 2025/14044, Safer 1339.

DH.KMS, 53-2/14, 21 Şevval 1337.

DH.ŞFR, 104/129, Safer 1338.

HR.SYS., 2633/3, Aralık 1918.

HR.SYS., 2633/7, Şubat 1919.

MV, 219/48, Ramazan 1338.

Genelkurmay ATASE Arşivi

BDH, 3183/17-1, s, 1, 1a, 2, 2a, 3, 3a, 4, 4a, 5, 5a, 6, 6a, 7, 7a, 8, 8a, 9, 9a.

İSH, 100/64, 5 Kanunusani 1335/5 Ocak 1919.

İSH, 100/96, 96aa, 96ac, 96ad, 96af, 13 Şubat 1335.

İSH, 101/39AA, 13 Mayıs 1335.

İSH, 103/85, 85AA, 85AB, 4 Teşrinisani 1335.

İSH, 105/65, 27 Mayıs 1335.

İSH, 109/47, 8 Teşrinisani 1334.

İSH, 109/49, 49AA, 20 Teşrinisani 1334.

- İSH, 109/52, 2 Kanunuevvel 1334.
İSH, 109/54, 7.12.1334.
İSH, 109/57, 17.12.1334.
İSH, 109/58, 18.12.1334.
İSH, 109/59, 19.12.1334.
İSH, 109/59AA, 19.12.1334.
İSH, 109/59AB, 19.12.1334.
İSH, 109/59AC, 19.12.1334.
İSH, 109/59aca, 19.12.1334.
İSH, 109/64, 25.12.1334.
İSH, 109/64AA, 25.12.1334.
İSH, 111/74, 1.1.1335.
İSH, 111/74AA, 1.1.1335.
İSH, 111/74AB, 1.1.1335.
İSH, 111/75, 75AA, 9 Kanunusani 1335.
İSH, 113/27, 27AA, 27 AB, 27AC, 2 Kanunuevvel 1335.
İSH, 118/44, 10.01.1336.
İSH, 119/97, 5.12.1334.
İSH, 123/65, 65AA, 65AB, 65AC, 27.12.1334.
İSH, 17/11, 7.1.1335.
İSH, 17/8, 5.1.1335.
İSH, 18/79, 12 Temmuz 1335.
İSH, 18/79A, 12 Temmuz 1335.
İSH, 18/79A, 79AA, 12 Temmuz 1335.
İSH, 18/79AD, 12.7.1335.
İSH, 214/191, 9 Kanunuevvel 1335.

- İSH, 274/133, 133aa, 7 Ocak 1336.
- İSH, 285/69, 69AA, 5.12.1334.
- İSH, 3/159, 14.12.1334.
- İSH, 30/103, 5.1.1335.
- İSH, 30/85, 25 Haziran 1335.
- İSH, 30/85AB, 25 Haziran 1335.
- İSH, 327/89.
- İSH, 428/107, 6-7 Nisan 1336.
- İSH, 55/21, 25 Mayıs 1335.
- İSH, 55/44, 44AB-44AC, 4 Kanunuevvel 1335.
- İSH, 55/44, 44AD, 30 Kanunuevvel 1335.
- İSH, 55/44, 44AE, 28 Kanunuevvel 1335.
- İSH, 55/44, 44AF, 28-29 Kanunuevvel 1335.
- İSH, 55/44AH, AI, AL, AM, 20 Kanunuevvel 1335/19 Aralık 1919.
- İSH, 55/44AJ, 9 Kanunuevvel 1335.
- İSH, 55/44AN, 20.11.1335.
- İSH, 578/9, (tarih yok).
- İSH, 7/117, 15.11.1334.
- İSH, 76/16, 16AB, 16AC, 16AC, 11.1.1335.
- İSH, 76/16, 16AD, 16AE, 16AF, 16AG, 16AH, 16AT, 7.1.1335
- İSH, 76/32 AL, 6 Ocak 1919.
- İSH, 76/32,32AA, 32AH, 15.02.1335.
- İSH, 76/32,32AK, 6 Şubat 1335.
- İSH, 76/32AL, 6 Ocak 1919.
- İSH, 76/67, 4 Kanunusani 1335.
- İSH, 76/67AA, 16 Kanunuevvel 1334.

- İSH, 78/114, 6 Mart 1335.
İSH, 78/72 AC, AD, AE, 12.2.1335.
İSH, 78/72AA, 18.2.1335.
İSH, 78/72AF, 12.2.1335.
İSH, 78/72AF, 13 Şubat 1335.
İSH, 78/72AG, 12.2.1335.
İSH, 83/11, 2 Şubat 1335.
İSH, 83/11AA, 2 Şubat 1335.
İSH, 83/11AB, 2 Şubat 1335.
İSH, 83/11AC, 2 Şubat 1335.
İSH, 83/11AD, AE, 2 Şubat 1335.
İSH, 83/11AD, AE, AF, 2 Şubat 1335.
İSH, 83/9, 9AA, 26 Ocak 1335, 22 Ocak 1335.
İSH, 83/9AC, 18 Ocak 1335.
İSH, 83/9AD, 14 Kanunusani 1335.

2) Düsturlar

- Düstur**, Cûz-i Rabi, Maarif Nezaret-i Celilesinin Ruhsatıyla, Matbaayı Amire, İstanbul, 1295.
Düstur, Tertib-i Sani, C 1, 1324-1325, Dersaadet Matbaa-ı Osmaniye, İstanbul, 1329.

3) Kitap ve Makaleler

- Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım**, C II, Yay. haz. Süheyl İzzet Furgaç, Yüksel Kanar, Nehir Yay., İstanbul, 1993.
Ayverdi, İlhan, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, C 3, 4. Baskı, Kubbealtı Yay., İstanbul, 2011.

- Başak, Tolga, **Türk ve İngiliz Kaynaklarıyla Mondros Mütarekesi ve Uygulama Günlüğü (30 Ekim-30 Kasım 1918)**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2013.
- Bayar, Celal, **Ben de Yazdım Milli Mücadele'ye Giriş**, C 5, Baha Matbaası, İstanbul, 1967.
- Budak, Mustafa, "Mütareke Döneminde İtilaf Devletlerinin Müdahaleleri (30 Ekim 1918-15 Mayıs 1919)", **İlmî Araştırmalar** 5, İstanbul, 1997, s. 81-82.
- Budak, Mustafa, **Misak-ı Milli'den Lozan'a İdealden Gerçeğe Türk Dış Politikası**, Küre Yay, 5. Baskı, İstanbul, 2014.
- Cebesoy, Ali Fuat, **Milli Mücadele Hatıraları**, Temel Yay, İstanbul, 2000.
- Çağbayır, Yaşar, **Ötüken Türkçe Sözlük**, C 4, Ötüken Yay., İstanbul, 2007.
- Çavdar, Tevfik, **Türk Demokrasi Tarihi**, İmge Yayınevi, 3. Baskı, Ankara, 2004.
- Demir, Tanju, "Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Haberleşme Kurumuna Dair Değerlendirmeler", **İ.Ü. Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, C 13, S 25-26, Yıl:2014/1-2, s. 1-25.
- Demirkol, Gökhan, "Tanzimat Mizahının Sonu: 1877 Matbuat Kanunu Tartışmaları ve Osmanlı'da Mizah Dergilerinin Kapanması", **Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl 9, S 2, Aralık 2016, ss. 687-710.
- Erim, Nihat, **Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri**, C I, TTK Basımevi, Ankara, 1953.
- Jaeschke, Gotthard, **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, Çev. Cemal Köprülü, 2. Baskı TTK. Yay., Ankara, 1991.
- Jaeschke, Gotthard, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)**, 2. Baskı, TTK Yay., Ankara, 1989.
- Kabacalı, Alpay, **Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Basın Sansürü**, Gazeteciler Cemiyeti Yay., İstanbul, 1990.

- Kabacalı, Alpay, **Başlangıçtan Günümüze Türkiye’de Matbaa Basın ve Yayın**, Literatür Yayıncılık, İstanbul, 2000.
- Kalemlı, Hüseyin, “Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti’nde Sansür Uygulaması”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, TAED**, 62, Mayıs 2018, ss. 509-538.
- Korkmaz, Ender, “Mondros Mütarekesi Döneminde Sansür”, **Yakın Dönem Türkiyat Araştırmaları**, S 19-20, Yıl: 2011, ss. 29-55.
- Kudret, Cevdet, **Abdülhamit Devrinde Sansür**, Milliyet Yay., İstanbul, 1977.
- Meray, Seha L. - Olcay, Osman, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Çöküş Belgeleri (Mondros Bırakışması, Sevr Anlaşması İle İlgili Belgeler)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fak., Yay., Ankara, 1977.
- Sarıhan, Zeki, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü I Mondros’tan Erzurum Kongresi’ne (30 Ekim 1918-22 Temmuz 1919)**, TTK Yay., 2. Baskı, Ankara, 1993.
- Selek, Sebahattin, **Milli Mücadele I Anadolu İhtilali**, II. Baskı, İstanbul, 1965.
- Sonyel, Salâhi R., **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I**, TTK Yay., Ankara, 1995.
- Soysal, İsmail, **Türkiye’nin Siyasal Anlaşmaları**, C I, 2. Baskı, TTK yay., Ankara, 1989.
- Tansel, Selahattin, **Mondros’tan Mudanya’ya Kadar**, C I, MEB Yay., Ankara, 1991.
- Tikveş, Özkan, “Basın ve Basın Dışı Haberleşme Vasıtaları ile Yapılan Yayınlarda Sansür ve 1961 Anayasası”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, 30, (3-4), 2011, s. 722-744.
- Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük**, 11. Baskı, TDK Yay., Ankara, 2011, s. 2029.
- Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1992.
- Türkçe Sözlük**, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 2005, s. 1699.

Türkgeldi, Âli, **Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yay., Ankara, 1948.

Türkgeldi, Ali Fuat, **Görüp İşittiklerim**, TTK Yay, 5. Baskı, Ankara, 2010.

Ural, Selçuk, **Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri**, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2008.

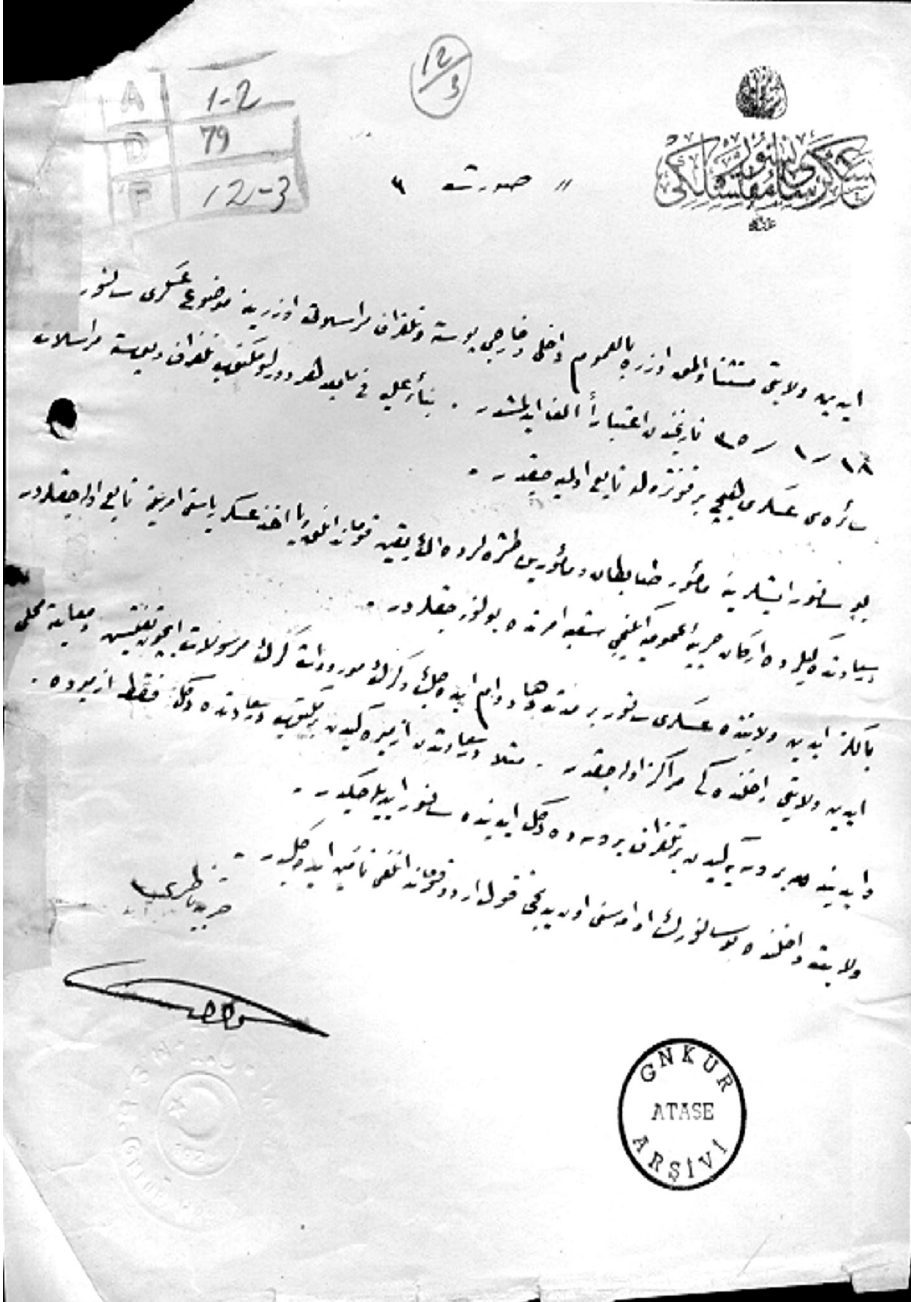
Yılmaz, Mustafa – Doğaner, Yasemin, **Cumhuriyet Döneminde Sansür (1923-1973)**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2007.

EKLER

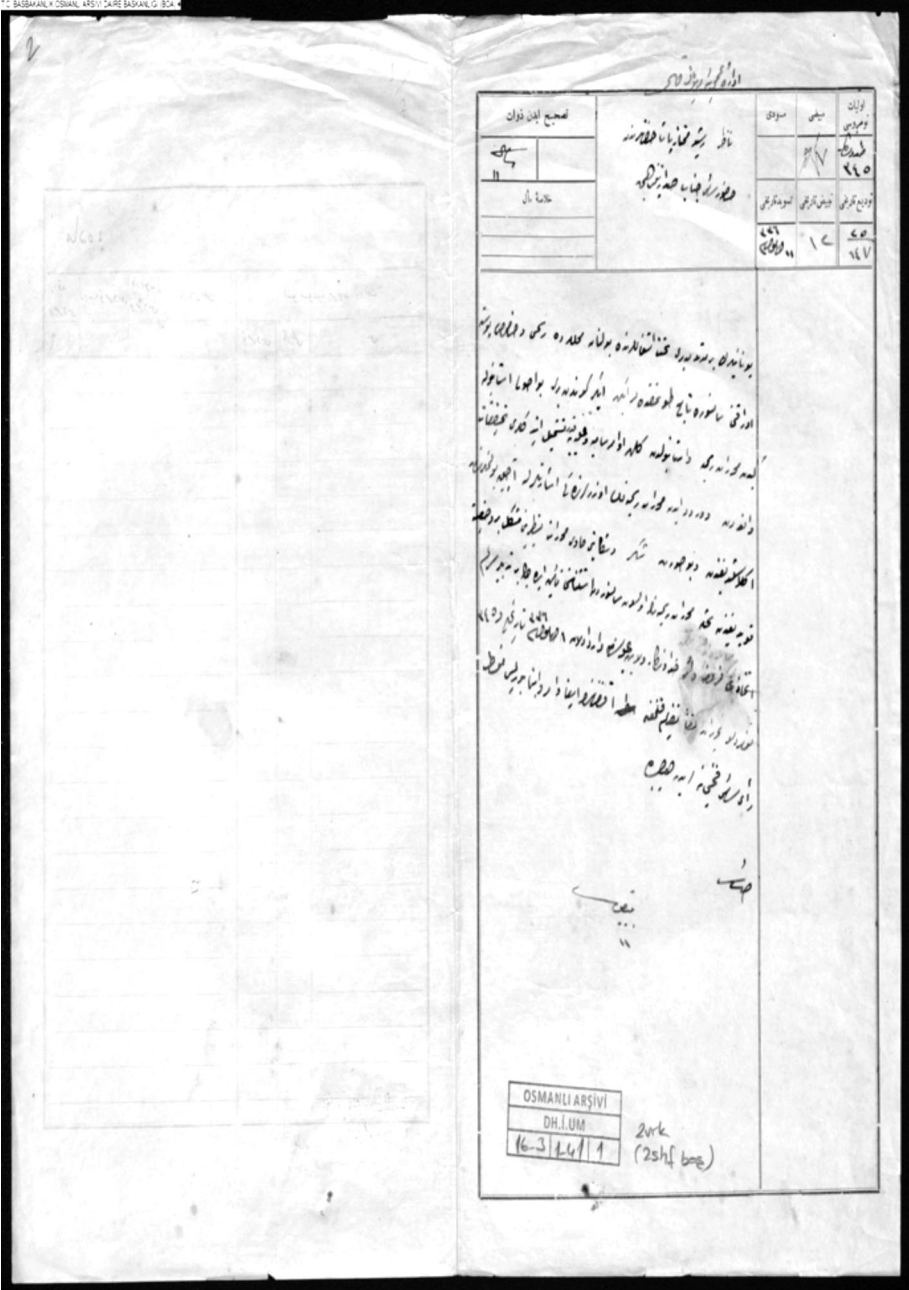
Ek-1 : Osmanlı Topraklarında Askerî Sansürün Kaldırılması Düşüncesi, İtilaf Devletleri'nin Askerî Kontrol Devamı Hakkında Belge, ATASE, İSH, 7/117, 15.11.1334.

میتھک امضاسی	عثمانلی اردوی ہایونی	اوراق او طہ سنک نومروس
تاریخ تیغی	باش قوماندانلق ارکان حربہ ریاستی	شعبہ نومروس ۲۵۷۸
میضہ فونیلان نومبر	شعبہ 38	مسودینک امضاسی
مقابلہ جینک امضاسی	صدر استعظما	تاریخ تسودی ۱۵/۱۱/۱۳۳۴
مقابلہ تاریخی		قلم او طہ سنک نومروس
<p>۲ تہ ذی الحجہ ۱۳۳۴ تاریخ و (امور ادارہ قلم ۸۰)</p> <p>مذکورہ تذکرہ ضمنیاً کو بیجہ جواب دہ</p> <p>اتلاف حکمانہ ابہ عقد شمارہ دہ و توضیح</p> <p>اتلاف ماہ مورینک عسکری سیکرہ ہر نوعی راضیہ اجوبہ</p> <p>سلاک عثمانیہ رہ اجراء ضابطہ ہونہ قدرہ نظر</p> <p>کرک عسکری سکورک و کرک بوجہ ہ فارسی عسکری</p> <p>قوتزول و تفصیل رفع و التماس تأمل ایہ اہم</p>		<p>تعداد کل ۱۷۶</p> <p>۵۴</p> <p>۱۲۲</p>

Ek-2 : Osmanlı Askerî Sansürünün Aydın Vilayeti İstisna Olmak Üzere Lağvedilmesi Hakkında Belge, ATASE, İSH, 83/9AC, 18 Ocak 1335.

Ek-3 Yunanlıların İşgali Altındaki Bölgelerde Uygulanan Sansüre Dair
Belge, BOA, DH.İ.UM., 16-3/1-41, 11 Eylül 1336.

MÜTAREKE DÖNEMİNDE HARİKZEDEGAN KOMİSYONU VE FAALİYETLERİ

Nurten ÇETİN*

ÖZET

Harikzede yangından zarar gören kişiler demektir. Mondros Mütarekesi arifesinde ve mütareke döneminde Fatih, Aksaray, Edirnekapı başta olmak üzere İstanbul'un pek çok yerinde çok sayıda yangın meydana geldi. Mütareke döneminde İtilaf Devletlerinin baskısı altında bulunan İstanbul hükümetleri askeri ve siyasi sorunların yanı sıra, birçok sosyal ve ekonomik güçlükle karşı karşıya bulunmaktaydı. Sorunlar arasında o sırada İstanbul'da çıkan çok sayıdaki yangın ilk sıralarda yer alıyordu. Bu bildirinin konusu o dönemde ortaya çıkan yangınlar nedeniyle zarar görenlere yönelik olarak kurulan Harikzedegan Komisyonu'nun çalışmalarıdır. Sultan Vahdettin'in bizzat başkanlığını yaptığı komisyonun görevi, adeta şehrin baş belası olan yangınların yol açtığı zararları telafi etmektir. Komisyon harikzedeler için ev inşa edecek, yardım toplayacak ve harabeye dönen şehrin imarının sağlanmasında şehremaneti ile iş birliği yapacaktı. Harikzedegan Komisyonu'nun faaliyetlerinin ele alınması sosyal tarih açısından önemlidir. Zira dönemin siyasi gelişmelerinin ardından halkın günlük yaşamına ışık tutan ayrıntıların gündeme gelmesini sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Harikzede, Harik Komisyonu, Mütareke, İstanbul, Yangın.

* Doç.Dr., Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, nurtencetin@trakya.edu.tr

HARIKZEDEGAN COMMISSION AND ITS ACTIVITIES DURING THE ARMISTICE PERIOD

ABSTRACT

Harikzede means people who have suffered from fire. On the eve of the Armistice of Mudros and during the armistice period, many fires took place in many parts of Istanbul, especially Fatih, Aksaray and Edirnekapi. The Istanbul governments, which were under the pressure of Entente States during the armistice, faced many social and economic difficulties besides military and political problems. Among the problems, the fires in Istanbul took the first place. This declaration focuses on Harikzedegan Commission's mission and work which established for victims of fires in the period of the declaration. The mission of the commission, which was chaired by Sultan Vahdettin himself, was to compensate for the damages caused by the fires that were the plague of the city. The commission would co-operate with the city to build homes for Harikzedes, to gather help, and to procure the reconstruction of the city, which has fallen into ruin. Examining the Harikzedegan Commission's activities is important in terms of social history. For as much as, after the political developments of the period, this makes the details that shed light on the daily life of the people a current issue.

Keywords: Harikzede, Harik Commission, Armistice, Istanbul, Fire.

GİRİŞ

Tarih boyunca İstanbul'da doğal afetler ve insan kaynaklı birçok yangın meydana gelmiştir. Bu yangınlar maddi ve manevi birçok zarara sebep olmuş¹ bazen şehrin bir semti tamamen küle dönmüştür². Mütareke döneminde Fatih, Beyazıt, Teşvikiye, Nişantaşı, Beşiktaş, Kuruçeşme, Büyükdere, Sarıyer, Unkapanı ve Üsküdar'da meydana gelen yangınlarda, pek çok kişi ev ve eşyalarını kaybederek perişan hale düşmüş³, şehrin yaklaşık üçte biri harap olmuştur⁴. İtilaf Devletlerinin baskısı altındaki İstanbul hükümetleri, bir taraftan harikzedelerin⁵ içinde buldukları perişan ve sefil halden kurtarılması için çalışmalar başlatırken diğer taraftan da yangından zarar gören şehrin imarına girişmişlerdir.

31 Mayıs 1918'de yaşanan Fatih yangınında 6500 ev yok olmuştu⁶. Hükümet yangınzedelerin sorunları ile ilgilenmek amacıyla Harikzedegan Komisyonunu kurdu. Komisyonun başkanlığını Padişah, ikinci başkanlığını ise Tevfik Paşa⁷ yapacaktı. Komisyonun daimi üyeliklerine ise Padişahın Başmabeyncisi Ömer Yaver Paşa, Baştabibi Reşat Paşa, Osmanlı Bankası idare üyelerinden Hamit Bey, Ticaret Odası Başkanı Mustafa Bey, fahri üyeliğine de Dahiliye Nazırı Adil Bey ile Cemil Paşa atandı⁸. Komisyonun amacı harikzedelerin içinde buldukları durumdan kurtarılmasına yönelik acil tedbirler almak⁹, harik alanlarının imarını yapmaktı¹⁰. Bazı evlerin inşası görevi Dahiliye Nazırı ile Şehremini Cemil Paşa'ya verildi. İlk yapılar Topkapı civarında

¹ Mehmet Ali Beyhan, "Osmanlı Devrinde İstanbul Yangınları", **Afetlerin Gölgesinde İstanbul, Tarih Boyunca İstanbul ve Çevresini Etkileyen Afetler**, (Editör: Sait Öztürk), İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul 2009, s. 192.

² Zekeriya Türkmen, "İstanbul'un İşgali ve İşgal Dönemindeki Uygulamalar", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S 53, C VIII, Temmuz 2002, s. 180.

³ BOA, BEO 4686/351427/005/002.

⁴ Bilge Criss, **İşgal Altında İstanbul**, İletişim Yayınları, 2. Baskı, Ekim 1994, s. 233.

⁵ Yangından zarar görmüş kişiler, yangınzedeler.

⁶ BOA, BEO, 4686/351427/004/002.

⁷ Nurten Çetin, **Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, s. 353-354.

⁸ **Vakit**, 13 Eylül 1335, nr. 669, s. 1.

⁹ **İkdam**, 15 Eylül 1335, nr. 8115, s. 1.

¹⁰ **Tasvir-i Efkar**, 15 Eylül 1335, nr. 2841, s. 1.

yapılacak, sayıları 400-500 kadar olacaktı. Oluşturulacak mahalleye örnek mahalle adı verilecekti. Harik Komisyonu bunun için gerekli paranın tedarikine çalışacaktı¹¹.

Komisyonun Faaliyetleri

Yukarıda bahsedildiği üzere yangınlardan zarar görmüş binlerce insan kendilerine uzanacak yardım elini beklemekteydiler. Basından edindiğimiz bilgilere göre harikzedelerin içinde buldukları durum son derece acıklıydı. Hükümet tarafından genel binalara yerleştirilmişlerdi ancak kış mevsiminin etkisini gösterdiği günlerde cami avluları ve caddelerde kötü hava koşullarına maruz kalanlar da vardı. Yangından kurtardıkları eşyaları satmak suretiyle hayatta kalmaya çalışanlar olduğu gibi, bazıları da aç ve çıplak denilecek durumda idi. Hilal-i Ahmer Cemiyeti harikzedelere kucak açan kurumlardan biriydi. Buradan dağıtılan yemeklerden istifa ediliyordu¹². Kış mevsiminde kömürsüz, gıdasız kalan ve evsiz barsız olan bu insanların durumlarının ne olacağı Harik Komisyonunun öncelikli sorunlarından biriydi. Birtakım tedbirler alınması yoluna gidiliyordu. Bir taraftan medreseler ve vakıf hastaneleri harikzedelere tahsis edilirken, diğer taraftan da Kadıköy'deki Alman barakaları onlar için kullanılmaktaydı. Mangal ve sobalar temin edilmeye çalışılıyordu. Komisyon harikzede çocuklarına her gün süt ve şeker¹³ dağıtmaktaydı. Yorgan ve şilte imal etmek üzere Adana'dan pamuk getirileceği haberleri basına yansımıştı. Harikzedegan Komisyonu duruma acil tedbirler alınması için sık sık hükümetten talepte bulunmaktaydı¹⁴.

Hastalanarak tedavi altına alınanların tedavi ve ilaç masraflarının karşılanması ve taşraya akrabalarının yanına gitmek isteyenlerin masrafları komisyonun uhdesindeydi¹⁵. Hasta harikzedeler için bir hastane yapılması planlanmıştı¹⁶. Bu dönemde kömüre duyulan ihtiyaç oldukça fazlaydı. Temin edilen kömürler belirtilen gün ve saatlerde Harik Komisyonu aracılığıyla mağdurlara dağıtılıyordu¹⁷.

¹¹ **İkdam**, 27 Eylül 1335, nr. 8127, s. 1.

¹² **Tasvir-i Efkâr**, 16 Kasım 1918, nr. 2562, s. 1-2.

¹³ **BOA**, BEO, 4533/339916/2/1.

¹⁴ **Tasvir-i Efkâr**, 16 Kasım 1918, nr. 2562, s. 2.

¹⁵ **BOA**, BEO, 4533/339916/2/1.

¹⁶ **Tasvir-i Efkâr**, 15 Kanun-ı Evvel 1334 (1918), nr. 2591, s. 2.

¹⁷ **Tasvir-i Efkâr**, 17 Kanun-ı Evvel 1334 (1918), nr. 2593, s. 2.

Köprü geçişlerinden elde edilen gelir harikzedeler için kullanılıyordu. Rakamlar önemli miktara ulaşmaktaydı. 23 Haziran 1918 tarihinden 1 Ekim 1918 tarihine kadar geçen zamanda yani üç ay bir hafta süresinde Harik Komisyonu adına 1.434.778 kuruş elde edilmişti¹⁸.

7 Aralık 1918 tarihli *Tasvir-i Efkâr* gazetesinden edindiğimiz bilgilere göre, Fatih Yangınında evleri yananlardan, cami, medrese ve diğer bölgelere iskân edilen harikzede toplamı an itibariyle 1.300 aile ve 5.700 nüfustu. Ancak Harik Komisyonu tarafından toplanan basma, paren, elbiselik kumaş ve bazı alet edevat harikzedelere yeterli gelmiyordu¹⁹.

26 Aralık 1918 tarihi itibariyle Damat Şerif Paşa'nın başkanlığında toplanan komisyon yaklaşık 5.000 harikzedeye nüfus başına 20'şer kilo kömür dağıtmıştı. Hilal-i Ahmer tarafından da odun, kömür ve soba dağıtılmaktaydı. Şehrin uygun yerlerinde bunlara mesken inşası düşünülmektedir. O gün için bankada toplanan yardım miktarı 400.000 liradan fazlaydı. Köprü geliri ile beraber Şirket-i Hayriye, Anadolu Şimendiferi ve tramvay kumpanyalarından alınacak vergi toplamı 1.000.000'a yakın olacaktı. Bu miktar ile iyi işler yapılması ümit ediliyordu²⁰.

Gazetelerde her gün harikzedelerin durumu ve toplanan yardımlar ile ihtiyaçları hakkında haberlere rastlanıyordu. 30 Aralık tarihli *Tasvir-i Efkâr* gazetesinden hasta harikzedeler ile çocuklara verilmek üzere 1919 yılı Mart ayı sonuna kadar günlük 130-150 kıyye süte ve 150.000 kıyye kömüre ihtiyaç olduğunu öğrenmekteyiz²¹.

Zaman ilerledikçe yangından etkilenen ev ve kişi sayısı artmaktaydı. Fatih yangınında yanan evlerin sayısı 10.000'e ulaşmaktaydı. Bu evlerde oturanların sayısı ise yaklaşık 50.000'di. Memurluk dışında savaş nedeniyle İstanbul'a gelip yangından zarar görenler vilayete sevk edileceklerdi. Şehrin diğer semtlerinde kendilerine ait evleri olanlar, akrabaları yanında ikamet edebilecek kişiler harik ianesinden faydalanabileceklerdi²². Taşradaki akrabaları

¹⁸ *Tasvir-i Efkâr*, 7 Kanun-ı Evvel 1334 (7 Aralık 1918), nr. 2585, s. 2.

¹⁹ *Tasvir-i Efkâr*, 7 Kanun-ı Evvel 1334 (1918), nr. 2585, s. 2.

²⁰ *Tasvir-i Efkâr*, 26 Kanun-ı Evvel 1334 (1918), nr. 2602, s. 2.

²¹ *Tasvir-i Efkâr*, 30 Kanun-ı Evvel 1334 (1918), nr. 2606, s. 2.

²² BOA, BEO, 4519/338915/001.

yanına gitmek isteyenlerden bazılarının seyahat varakaları yandığı için bu kişilere Harik Komisyonu tarafından geçici bir belge verilmesi yoluna gidilmişti. Bu belgede kişilerin hanedeki kişi sayısı ve isimleri yer alıyordu²³.

Bu şekilde barınma imkânı olmayanlar için Romanya, Makedonya, Avusturya-Macaristan ve Almanya'da bulunan, numarası olmayan askeri barakalar hızla getirilecekti. Harik alanlarındaki tuğlalardan yararlanmak suretiyle frenk denilen tarzda küçük meskenlerin inşasına başlanacaktı. Bunun için de yeni bir komisyon kurmak yerine bu işin harikzedelerin iâşesi ile meşgul komisyonun görev alanı içine girmesi uygun görüldü²⁴.

Ülkenin değişik yerlerinden Harik Komisyonu adına gönderilen paralar da İtibar-ı Milli Bankası'na yatırılmaktaydı²⁵. Fatih harikzedelerinin hasar ve ziyanlarını tespit etmek amacıyla, mevcut mahallelerde ihtiyar heyetleri üyelerinden tahkik heyetleri oluşturulmuştu²⁶.

Diğer taraftan Harikzedeler için yaptırılacak bir örnek barakanın masrafı olmak üzere iane akçesinden 5.000 lira Harik Komisyonu adına talep edilmişti²⁷.

Yurt dışından da Harikzedelere yardım gönderilmekteydi. Harik ianesi olarak Sofya'daki Türk-Bulgar şirketi tarafından 5.000 lira değerindeki bir çek²⁸, Dedeâğaç Şehbenderiği tarafından 12.655 kuruşluk bir çek gönderilmişti²⁹. Viyana Sefareti'nden 10 bin kuruş bağışlanmıştı³⁰.

Hükümet ile Harik Komisyonu sürekli irtibat halindeydi. Binaların inşasında gerekli olan kerestelerin mevcudu hakkındaki bilgiler Dahiliye Nezareti

²³ BOA, DH. EUM. SSM 24/63 1336 L 12.

²⁴ BOA, BEO, 4519/338915/001.

²⁵ BOA, BEO, 4520/338929/1/1, (BEO, 4520/338929/1/1), (BEO, 4522/339114/2), (BEO, 4527/339475/1).

²⁶ BOA, BEO, 4527/339509/3/1.

²⁷ BOA, BEO, 4521/339041/2.

²⁸ BOA, BEO 4525/339320/3.

²⁹ BOA, BEO 4525/339320/4 (3 Nisan 1334).

³⁰ BOA, BEO, 4525/339320/5 (3 Temmuz 1334).

tarafından Harik Komisyonu başkanlığına iletilmekteydi³¹. Bu kapsamda Çanakkale ve civarındaki devlete ait keresteler komisyona tahsis edilmişti³². Bu bölgeden komisyona bağışlanan kerestelerden bir kısmına işgal döneminde Yunanlılar tarafından el konulduğu anlaşılmaktadır³³.

Savaştan çıkmış olan ülkenin ekonomisi iyi değildi. Fatih yangınında açıkta kalan ailelere kış mevsimi başlamadan önce barınak sağlanması gerekiyordu. Harikzedeler kendilerine ait eşyaları araştırmak üzere yangın mahallerine gitmeleri nedeniyle tehlike ile karşı karşıyaydılar. Hasar görmüş binalar yıkılma tehlikesi yaratmaktaydı. Harik Komisyonu tarafından Harbiye Nezareti'ne gönderilen yazıda bu duruma dikkat çekilmekteydi. Harbiye Nezareti bu konu ile ilgili fennen gerekli olan duvar ve bacaların bir istihkam bölümü tarafından yıktırılmasına karar vermişti. Tehlikeli duvar ve bacaların bir kısmı askerler tarafından bombalar atılmak suretiyle yıkıldı, ancak hala tehlike arz eden ve yıktırılmamış olan yapılar da bulunmaktaydı.³⁴ Aslında bu tür duvar ve bacaların yıktırılması belediyenin göreviydi fakat bunu gerçekleştirmek amele, kazma kürek gibi araçları gerektirdiğinden içinde bulunulan durum o günlerde buna imkân vermiyordu. Dolayısıyla sorun bu şekilde çözülmeye çalışıldı³⁵.

Şehrin uygun yerlerine baraka inşası için gerekli olan çivinin piyasadan tedariki olanaksızdı. Hükümet, Almanya'dan altı vagon çivi ithalatı için harekete geçmiş ve Alman hükümeti nezdinde teşebbüste bulunmuştur³⁶.

İstanbul'daki yangın yerlerinin imarı yapılırken şehrin tarihi dokusuna uygun bir projenin yapılması konusunda hükümet hassastı. Hükümet, böyle bir projenin hazırlanması için Roma'da Prusya Sanayi Nefise Akademisi Mü-

³¹ BOA, BEO, 4526/33921/2/1 (8 Temmuz 1334).

³² BOA, BEO, 4607/345493/1/1, BOA, MV, 217/197, 1338 RA 28.

³³ BOA, BEO, 4668/350062/1/001.

³⁴ BOA, BEO, 004521/339002/1.

³⁵ BOA, BEO, 4521/339002/2.

³⁶ BOA, BEO, 4527/339468/1 (4 Eylül 1334).

dürü İsviçreli Mimar Profesör Çorher'e³⁷ teklifte bulundu³⁸. Çorher'in projesine göre mimarlar, mühendisler, haritacılar ve diğer bütün personel onun tarafından temin edilecekti. Bunların maaşları iki yıl boyunca onun tarafından ödenecekti. Bu tarihe kadar projenin yürütülmesinde tamamen bağımsız olacaktı. Şehir planları iki aylık süre içerisinde kendisine verilecekti. Projenin 12 ay içerisinde bitirilmesi gerekiyordu. 1 Eylül 1919'dan 1 Eylül 1920'ye kadar geçen ikinci yıl İstanbul'da yanan mahallelerin geliştirilmesine ayrılacaktı. İstanbul'da büro ve işyerlerinin kurulma masrafları hükümet tarafından karşılanacaktı. Sözleşme gereği Osmanlı hükümeti Berlin Alman Bankasına 30.000 Türk Lirası tutarındaki meblağı yatıracaktı. İkinci yıl için benzer şekilde aynı tutar 1 Eylül 1919'da onun adına Alman Bankası'na yatırılacaktı. Ayrıca halihazırda Rumelihisarı'nın restorasyonunda görevli Mimar Zürcher Bey bölüm şefi olarak görevinde kalacaktı ve eskiden olduğu gibi 280 Türk lirası aylık alacaktı. İstanbul'daki seyahat giderlerini kendisi karşılayacaktı sivil ve askeri yetkililerden gelen büro ve atölyesi için emir eri, benzin, yağ ile otomobil gibi tüm yardımları kabul edecekti³⁹. Ancak Şehremaneti Çorher'in şartlarını ağır bulduğundan kabul etmemiştir⁴⁰.

Harik komisyonu itfaiyenin Avrupa itfaiyesinin seviyesine ulaştırılması işiyle de meşgul olacaktı. Harik itfaiyesi için gerekli olan araç ve gereç alınacaktı⁴¹. Yeni yangınların çıkmasından endişe duyuluyordu. Özellikle Bahriye Nezareti bu konuda oldukça tedirgindi sadrazamlık makamına gönderdiği yazıda, itfaiye teşkilatının yetersizliklerinden bahsetmekteydi. İtilaf Devletleri uçakları son zamanlarda daha çok Haliç Tersanesi ile civarını hedef almışlar,

³⁷ Çorher, Bahriye Nazırı Cemal Paşa'nın Anadolu ve Rumelihisarı'nın restore edilerek bir deniz müzesine dönüştürülmesi düşüncesini hayata geçirmek amacıyla daha önce de İstanbul'a gelmişti. Ancak I. Dünya Savaşı'nın başlaması ile bu proje gerçekleştirilememiştir. Süleyman Faruk Göncüoğlu, **Osmanlı İstanbul'unun İlk Yapıları Hisarlar ve Mahalleleri**, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları, İstanbul 2016, s. 210-211. Cemal Paşa, Suriye'de iken 1916'da Çorher'e Kudüs'ün, Şam'ın ve diğer bazı Suriye kentlerinin planlarını yaptırmış, ve bu planlara göre savaş koşullarından yararlanarak zorlayıcı bir tutum içerisinde yollar ve meydanlar açtırmıştı. İlhan Tekeli, "Tanzimat'tan Cumhuriyete Kentsel Dönüşüm **Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C 4, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 890.

³⁸ BOA, BEO, 4527/339473/1 (6 Ağustos 1334).

³⁹ BOA, BEO, 4527/339473/2 (5 Ağustos 1334).

⁴⁰ Tekeli, a.g.m., s. 890.

⁴¹ **Vakit**, 15 Eylül 1335, nr. 671, s. 1.

attıkları bombalar tersane ve civarlarında bazı hasarlar meydana getirmişti. Bölgede bulunan kereste, erzak vb. depoları ile ziftleme atölyesi, dokuma atölyeleri gibi yerlerin de bombalardan etkilenmesi söz konusuydu. Ayrıca bu yapıların etrafında bulunan hastane, denizcilik binaları ve kışlalar gibi büyük binaların da isabet alabileceği ön görülerek, buralarda oluşacak yangınlara karşı tedbirler alınması gerekiyordu⁴².

Harikzedeler için yardımlar devam ediyordu. Temmuz ayı içerisinde Fatih Harikzedeleri için 164.724.5 kuruş Seyri Sefain İdaresi tarafından temin edilmişti⁴³. 1865 lira 90 kuruş ve yardımda bulunanların isimlerini içeren bir defter, Maraş Mutasarrıflığı tarafından bir sandık içerisinde postaneye teslim edilmişti⁴⁴. Adapazarı İslam Bankası Müdüriyeti tarafından 1267 lira 40 kuruş gönderilmişti⁴⁵. 3 Temmuz 1918 tarihi itibarıyla Kastamonu'dan 69 bin 540 kuruş Osmanlı Bankası'na iletilmişti⁴⁶. Kırşehir Mutasarrıflığı'ndan 114 lira 88 kuruşun gönderildiği 6 Eylül 1918 tarihli belgeden anlaşılmaktadır⁴⁷. Kastamonu'dan 782 lira 6 kuruş, Adana'dan 695 lira 40 kuruş⁴⁸, Elazır'dan Ağustos ayı içerisinde 25.500 kuruş Osmanlı Bankası vasıtasıyla gönderilmişti⁴⁹. İstanbul'da bulunan Azerbaycan heyeti tarafından 1.000 lira verilmişti⁵⁰.

Yurt dışından yardımlar gelmeye devam ediyordu. Erkan-ı Harbiye miralaylarından emekli Fuat Refet Bey tarafından verilen 1.000 mark ile elçilik çalışanlarından bazıları tarafından verilen 44 lira 66 kuruş, Berlin Elçiliği aracılığıyla İstanbul'a gönderilmişti. Lozan'da Değirmenciyan Efendi tarafından Bern Elçiliği'ne verilen 50 liralık çek teslim edilmişti⁵¹. Değirmenciyan Efendi, İstanbul yangınlarından duyduğu üzüntüyü İstanbul'da bulunan Talat Paşa'ya gönderdiği yazıda şöyle dile getirmekteydi:

⁴² BOA, BEO, 4528/339600/1 (12 Ağustos 1334).

⁴³ BOA, BEO, 4530/339720/1 (22 Ağustos 1334).

⁴⁴ BOA, BEO, 4530/339749/3/1.

⁴⁵ BOA, BEO, 339728/1 (20 Ağustos 1334); BEO,004530/339728/1. (22 Temmuz 1334).

⁴⁶ BOA, BEO, 004532/339843/6/1.

⁴⁷ BOA, BEO, 4532/339845/1/1.

⁴⁸ BOA, BEO, 4532/339843/1 (2 Eylül 1334).

⁴⁹ BOA, BEO, BEO/4532/339843/2; 4532/339843/3.

⁵⁰ BOA, BEO, 4536/340185/1/1 (30 Eylül 1914).

⁵¹ BOA, BEO, 4530/339740/1 (22 Ağustos 1336).

“Mukaddes payitahtımızda meydana gelen kesb-i yangını maatteessüf işittim...yangından çıkanlara muavenet etmek üzere zatı devletlerinin tahtı ri-yasetinde bir komisyon teşekkül edildiğini dahi maal memnûniye haber aldım. Ve biçare vatandaşlarıma bir ufacık yardım olmak üzere5.000 kuruşun lütfen kabul buyrulmasını suret-i mahsusada zat-ı devletlerinden istirham ve ömrü devletlerine duacı bulunduğumu arz ederim”⁵².

Filibe Şehberderliği'nde kurulan komisyon tarafından 17.660 leva toplanmıştı⁵³. Peşte Başşehberderliği tarafından toplanan yardım miktarı 6.000 kurundu⁵⁴. Belgrad'da Osmanlı tebaası ve çıkarlarını korumakla görevli Asaf Bey tarafından 100 kurun ve Belgrad Elçilik tercümanı Mösyö Simit tarafından 50 kurun mukabili olan 4 lira 19 kuruş Osmanlı İtibarı Milli Bankası'na gönderilmişti⁵⁵.

Hükümet Fatih ve Vefa yangınlarında ev ve eşyaları yanan memurlar için ayrıca kolaylık sağlama yoluna gitmişti. Bu şekilde zor durumda olan memurlara hükümet tarafından ikişer maaş oranında avans verilmesi yoluna gidildi⁵⁶. Verilen avansların geri ödemesi affedilmiş olup, bundan sonraki taleplerde bunun affının olmayacağı Maliye Nezareti tarafından bir kararnameyle bildirildi⁵⁷. Ayrıca mağdur olan askeri personele de ödemeler yapılmakta, bunlar kayıt altına alınmaktaydı⁵⁸.

Köprülerden geçiş ve taşıma hizmetlerine yapılan zamlardan elde edilen gelirler⁵⁹ ve hayırsever bağışları, gerekli görüldükçe yangından zarar görenlerin ihtiyaçları için kullanılmak üzere Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası'nda toplanmaktaydı⁶⁰.

Bu arada İtilaf Devletleri komiserleri de Harikzedegan Komisyonu'na 8.000 lira bağış yapmışlardı. Diğer bağışlarla birlikte toplam bağış miktarı

⁵² BOA, BEO, 4530/339740/3 (28 Haziran 1919).

⁵³ BOA, BEO, 4530/339741/1/2 ; BEO, 4530/339741/1.

⁵⁴ BOA, BEO, 4530/ 339742/2.

⁵⁵ BOA, BEO, 4532/339846/2. (4 Ağustos 1334).

⁵⁶ BOA, DH. EUM, MEM 113/91, 1338 CA 7, BOA, BEO, 4532/339862/2/1 (2 Eylül 1334).

⁵⁷ BOA, BEO, 4583/343695/1 (17 Temmuz 1335).

⁵⁸ BOA, BEO, 4574/343000/1 (18 Mayıs 1335).

⁵⁹ BOA, BEO, 4532/339880/1 (4 Eylül 1334).

⁶⁰ BOA, BEO, 4564/342292/1 (7 Nisan 1335).

250.000 lirayı aşmıştı. Yüksek komiserler Harikzedegan Komisyonu'na temsilci olarak Holmes'in atandığını Osmanlı Hükümeti'ne bildirdiler. Hükümet bu komisyonun insani amaçlarla kurulduğunu bu atamanın kabul edilemeyeceğini bildirdi. Bunun üzerine Yüksek Komiserler 19 Aralık 1919 tarihinde yaptıkları yardımın iadesini istediler. Kısa bir süre sonra da harikzedelere yardım amacıyla toplanan paraların tamamına savaştan zarar gören vatandaşlarına dağıtılmak üzere el koydular⁶¹. Şehremini Cemil Paşa (Topuzlu), Fransız Generali Füller'e başvurarak toplanan bu paralarla perişan halde muhtaç ve sokak ortalarında açıkta kalanlara küçük evler yapmayı tasarladıklarını açıkladı. General, diğer temsilcilerle görüşükten sonra cevap vereceğini söyledi. Aradan dört beş gün geçtikten sonra haczin kaldırıldığını Cemil Paşa'ya bildirdi⁶². El konulan 250.000 liranın sadece 50.000 lirasının iadesini kabul etti⁶³. Harcama yetkisi verilen komisyonun toplantılarına, İtilaf Devletleri tarafından atanan bir kişinin de katılması şartıyla paranın kullanılabilceği kararlaştırıldı⁶⁴. Komisyon toplantılarında, bu paranın bir kısmının genel sağlık açısından önemli olan ve yangından zarar gören Kasımpaşa ve Balat hamamlarının onarım ve korunmasında kullanılması kararına varmıştı⁶⁵.

Yangından mağdur olanlar için başta İzmir Hilal-i Ahmer şubesi başta olmak üzere Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden gönderilen erzak ve eşya Müdafaa-i Milliye Cemiyeti ambarlarına konulmuştu. Harikzedegan Komisyonu bu konuda harekete geçti ve ambarlarda toplanmış olan 58 bin 293 kıyye bakla ile yatak ve çamaşır gibi malzemelerin biran önce komisyona teslimini talep etti⁶⁶.

Yapılan yardımların önemi her geçen gün biraz daha artmaktaydı. Fatih yangınında hane ve eşyaları yanan ve Şehzade Camii'nde ikamet eden harikzedeler, Harik Komisyonuna dilekçe vererek toplanan yardımların ihtiyaçları doğrultusunda ivedi olarak dağıtılmasını istediler⁶⁷.

⁶¹ Abdurrahman Bozkurt, **İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2014, s. 858-859.

⁶² Cemil (Topuzlu) Paşa, **80 Yıllık Hatıralarım**, Arma Yayınları, 3. Baskı, İstanbul Kasım 1994.

⁶³ Bozkurt, **a.g.e.**, s. 858-859.

⁶⁴ **BOA**, BEO, 4617/346201/1 (18 Şubat 1336).

⁶⁵ **BOA**, BEO, 4601/345007/2/1 (16 Teşrin-i Sani 1335).

⁶⁶ **BOA**, BEO, 4534/340016/1; **BOA**, BEO, 4534/340016/2.

⁶⁷ **BOA**, BEO, 4559/342/890 (19 Mart 1335).

Hükümet, Gedikpaşa Bali Paşa yokuşundaki, mühendis mektebi inşası için ayrılmış arsayı harikzedelere apartman yapmak üzere tahsis etmişti⁶⁸. Ayrıca Laleli’de inşa edilecek apartmanın şartname ve projelerinin yapılması için gerekli işlemler başlatılmıştı⁶⁹. Harikzedeler adına Harik Komisyonu’na devredilmiş olan 400.000 liradan fazla miktar bu işe ayrılmıştı. Böylece hem harikzedelere mesken sağlanacak hem de yangınlardan zarar gören başkent İstanbul’un en nezih yerlerinden biri imar edilmiş olacaktı. Laleli Camii’nin Beyazıt tarafında ve köşe başında dört tarafı cadde ve sokak olan bir alan sahiplerinden satın alındı ve inşaat için ayrıldı⁷⁰. Harik Komisyonu başkanı Tevfik Paşa, inşaat malzemesi tüccarlarından Mahmut Bey, Şehremini Cemil Paşa ve Mimar Kemal Bey’in içinde bulunduğu bir komisyon oluşturdu. İlk olarak Beyazıt ve Aksaray caddesi üzerinde özellikle muhtaç durumdaki harikzedelere tahsis edilmek üzere Mimar Kemal Bey’in başkanlığı altında⁷¹ “Harikzedegan devair-i müctemiası” adı altında ilk toplu konutlar olan dört binanın inşasına başlandı. Komisyon başkanı Tevfik Paşa bu süreci yakından takip etmekteydi⁷². Sarayda Tevfik Paşa’nın başkanlığında toplanan Harik Komisyonu’nda harikzedegan apartmanları hakkında müzakereler yapılıyor ve konuyla ilgili Padişaha bilgi veriliyordu⁷³. İnşaat 1922 yılında tamamlandı⁷⁴ ancak hiçbir harikzedegana verilmedi ve Tayyare Cemiyeti tarafından apartmanlara el konuldu⁷⁵.

Diğer taraftan yangın alanlarındaki dini kurumlar ve vakıf arsalarının bazılarının kanuna aykırı olarak belediye tarafından imha edildiği hakkında hayır kurumları tarafından sadaret makamına şikayet dilekçeleri verilmekteydi. Bu gibi durumların önüne geçmek için dahiliye, evkaf, maarif ve nafia nezaretleri tarafından atanacak kişilerden bir heyetin oluşturulması Meclis-i Vükela’da kararlaştırıldı. Bu karar çerçevesinde oluşturulan heyet, öncelikle Çırçır ve

⁶⁸ BOA, BEO, 4639/347916/1 (29 Haziran 1336), BOA, MV, 219/103, 1338 L 12.

⁶⁹ BOA, BEO, 4654/349019/2/1 (22 Eylül 1336).

⁷⁰ BOA, BEO, 4693/351918/2/1 (12 Eylül 1337). Apartmanlar 1922’de tamamlanmıştır.

⁷¹ Topuzlu, a.g.e., s. 193-194.

⁷² BOA, BEO, 4693/351918/2/1 (12 Eylül 1337).

⁷³ *Peyam-ı Sabah*, 27 Haziran 1338, nr 11710, s.2.

⁷⁴ *Peyam-ı Sabah*, 3 Temmuz 1338, s. 2.

⁷⁵ Topuzlu, a.g.e., s. 194.

Aksaray harik bölgelerindeki dini kurumların eski yerlerinde bırakılıp bırakılmadığı, başka yerde yapılmış ise eski planına uygun yapılp yapılmadığı, özel emlaklar gibi hasar görüp görmediği, istimlak edilmişse istimlak işlemlerinin nasıl yapıldığı ile ilgili incelemelerde bulunacaktı. Yapılan incelemeler sonucunda, Çırçır'daki ilgili yapı ve arsalarından bazılarının tamamen zayı olduğu, bir kısmının ise yerlerinin değiştirildiği görüldü. Aksaray'da ise bu yerlerin çoğunun yıkılıp yollara dâhil edildiği, bir bölümünün şahıslara dağıtıldığı, kanuna aykırı olarak istimlak edildiği tespit edildi ve rapor halinde sunuldu⁷⁶.

Encümen-i Vükela tarafından, 26 Temmuz 1332 (8 Ağustos 1916) tarihli Şura-yı devlet kararına dikkat çekilerek inşaatlar sırasında cami, mescit, okul, çeşme, sebil gibi vakıf eserlerinin ve bunların arsalarının zarara uğratılmasından sakınılması uyarısı yapıldı⁷⁷. Ayrıca hasar görmüş bölgelerden başka alanlara taşınan bu tür yapıların aslına uygun olarak inşa edilmelerinin gerekliliği vurgulandı⁷⁸.

Harik Komisyonu harik bölgelerinin haritalarını sırasıyla düzenlemek, yolları açmak, yangın tehlikesine karşı gerekli suyu sağlamak amacıyla su yollarını ıslah etmek, şehrin çeşitli bölgelerinde yangın muslukları yapmakla görevliydi⁷⁹. Toplanan yardımlar komisyona iletiliyordu. Ancak harikzedeler ve şehrin imarı için hazırlanan projeler bir türlü hayata geçirilemiyordu. Bu durum zaman zaman eleştiri konusu oluyordu. 27 Haziran 1337 (27 Haziran 1921) tarihinde Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda “*biz harikzedeler, meskenlerimizi , eşyayı tıbbiyemizi elhâsıl varımızı yoğunuzu ateşe verdikten sonra ikinci ve daha mühlik bir yangına maruz kaldık ki o da Şehremanetinin harik mahallerinde tatbikini tasavvur ettiği vasi hayali projelerden mütevellid azim zararlarıdır...*” deniliyor ve bu zararlardan bahsediliyordu. Yangınların ardından belediye ile iş birliği içerisinde hiçbir zaman başarılamayacak büyük projelere girilmişti. Harikzedeler sadece haritaların düzenlenmesi için senelerce madden ve manen zarara uğratılmışlardı. Harita işinde başarılı olunamazken “*tesviye-i türabiye*”, lağım ve kaldırım inşaatı gibi yapımı yüksek bir meblağ gerektiren masraflı işleri yapması imkânsızdı. Böyle büyük masraf

⁷⁶ BOA, BEO, 4658/349293/15. (27 Mart 1336).

⁷⁷ BOA, BEO, 4658/349293/1; BEO, 004658/349293/3/2.

⁷⁸ BOA, BEO 4658/349293/4/1 (26 Haziran 1336).

⁷⁹ Vakit, 15 Eylül 1335, nr. 2481, s. 1.

gerektiren işlerin özel şirketlere verilmesi de düşünülemezdi. Zira İstanbul'un siyasi durumu göz öne alındığında imar işlerinin özel şirketlere verilmesinin ülke ve Müslüman yapıtlarının korunması açısından yararlı olmayacağı son derece açıktı. Büyük projelerden vaz geçilmeli harik bölgelerinde uygun tadilatlar yapılmalıydı. Bunun içerisinde harikzedelerden birkaç kişinin de bulunduğu bir heyet oluşturulmalıydı. Heyet, yangın bölgelerinde günün ihtiyaçlarına uygun doğrultuda tespitler yapmalı ve bu konuda belediyeyi bilgilendirmeliydi⁸⁰. Dahiliye Nezareti bu şikayetlere kayıtsız kalmadı. Konu Meclis-i Vükela'da görüşüldü ve Dahiliye Nezareti tarafından tayin edilecek kişilerden oluşacak bir komisyonun kurulması kararı alındı. Komisyon tarafından hazırlanacak raporlar doğrultusunda harekete geçilecekti. Komisyon üyeleri Dahiliye'den Efzaledin Bey, Evkaf'tan Talat Bey, Heyet-i Fenniye Müdürü Cemaleddin Bey, harikzedeleri temsilen Rıza ve (okunamadı?), beyler ile Nafia'dan Refet Bey idi. Komisyon incelemeleri sonucunda arsa ve sokakların harikten önceki şekillerinin değiştirilmeden inşaatlarına izin verilmesi sadece zorunlu durumlarda arsalarda yön değişikliği yapılması çıkmaz sokakların gerekirse kapatılabileceği veya yeni sokakların yapılabileceği kararını aldı. Mevcut planlar düzenleme yapılarak uygulanacaktı⁸¹. Çırçır, Akсарay, Cihangir, Balat, Vefa harik bölgelerinde inşaatla başlanmış olduğundan buralara ait planların değiştirilmesi söz konusu olmayacaktı. Zira yapılacak çalışmaların parasal boyutu önemliydi en az masrafla sonuca varılmalıydı⁸².

Görüldüğü üzere Harikzelerin iskânı ve yangın yerlerinin imarı için projeler hazırlandı ancak uygulama aşamasında başta mali yetersizlikler olmak üzere çeşitli nedenlerle istenilen hedefe ulaşılamadı. Yangınzedeler için Harik Komisyonu'na bağışlanan paralarla inşasına başlanan Laleli apartmanları ise onlara tahsis edilmedi.

⁸⁰ BOA, BEO, 4686/351427/3/1 (29 Haziran 1337).

⁸¹ BOA, BEO, 4686/351427/4/2.

⁸² BOA, BEO 4686/351427/005/002.

SONUÇ

Tarih boyunca birçok dönemde olduğu gibi mütareke arifesinde ve mütareke döneminde İstanbul'un bazı semtlerinde yangınlar meydana geldi. Bazıları doğal kaynaklı bazıları da insan kaynaklı olan bu yangınlarda birçok ev yanıp kül olurken pek çok insan da evsiz ve barksız kaldı. Dolayısıyla I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan Osmanlı Devleti'nin karşısında duran önemli sorunlardan birisi de yangınların getirdiği zararlar oldu. Bu duruma bir çare olmak üzere Harikzedegan Komisyonu adıyla bir komisyon kuruldu.

Komisyon, harikzedelere yardım dağıtımını başta olmak üzere yangınların şehirde yarattığı tahribatı giderme, şehrin yeniden imarı, meydana gelebilecek yangınlara karşı tedbirler alma gibi görevler üstlendi. Komisyona yurt içinden ve yurt dışından külliyetli miktarda yapılan bağışlar, komisyonun önemli kaynaklarını oluşturdu. Savaşın getirdiği yoksulluk ortamında başta kömür, elektrik, iaşe sıkıntısının karşılanmasında komisyona yapılan bağışlar önemli yer tuttu. Ayrıca Anadolu ve Avrupa'da yaşayan Osmanlı tebaasının İstanbul harikzedelerinin içine düştükleri felakete kayıtsız kalmamaları dikkate değerdir.

İtilaf Devletlerinin askeri, siyasi baskısı altındaki mütareke hükümetleri döneminde görev yapan Komisyon, şehrin imarı ve harikzedelere mesken temininde şehremaneti ile birlikte çok sayıda proje ve planlar hazırlanması sürecine de dâhil oldu.

KAYNAKÇA**BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (BOA)⁸³****BOA**, BEO (Bab-ı Ali Evrak Odası)**BOA**, DH. EUM, SSM (Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Seyru Sefain Müdüriyeti)**BOA**, DH. EUM. MEM (Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Memurin Kalemi)**MV. (Meclis-i Vükela)****SÜRELİ YAYINLAR⁸⁴****İkdam****Tasvir-i Efkâr****Vakit****Peyam-ı Sabah****ARAŞTIRMA VE İNCELEME ESERLER**

Beyhan, Mehmet Ali, “Osmanlı Devrinde İstanbul Yangınları”, **Afetlerin Gölgesinde İstanbul, Tarih Boyunca İstanbul ve Çevresini Etkileyen Afetler**, (Editör: Sait Öztürk), İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul 2009.

Bozkurt, Abdurrahman, **İtilaf Devletlerinin İstanbul’da İşgal Yönetimi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2014.

Criss, Bilge, **İşgal Altında İstanbul**, İletişim Yayınları, 2. Baskı, Ekim 1994.

Çetin Nurten, **Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015.

⁸³ Belge numara ve tarihleri metin içerisinde verilmiştir.

⁸⁴ Gazete numara ve tarihleri metin içerisinde verilmiştir.

Göncüoğlu, Süleyman Faruk, **Osmanlı İstanbul'unun İlk Yapıları Hisarlar ve Mahalleleri**, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları, İstanbul 2016.

Cemil (Topuzlu) Paşa, **80 Yıllık Hatıralarım**, Arma Yayınları, 3. Baskı, İstanbul Kasım 1994.

Tekeli, İlhan, "Tanzimat'tan Cumhuriyete Kentsel Dönüşüm", **Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C 4, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, ss. 878-890.

Türkmen, Zekeriya, "İstanbul'un İşgali ve İşgal Dönemindeki Uygulamalar", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S 53, C VIII, Temmuz 2000.

MONDROS'TAN LOZAN'A İŞÇİLER

Meltem TEKEREK*

ÖZET

Osmanlı'da Tanzimat sonrasında görülen ilk sanayileşme hamleleri ile yerli ve yabancı özel sermaye ile devlet yatırımları tarafından gerçekleştirilen bir fabrikalaşma süreci başlamıştır. Özellikle Tanzimat sonrasında ordu ve saray için üretim yapılan yerlerdeki işçi sayısı artmıştır. İkinci Meşrutiyetin yarattığı özgürlük ortamı işçi sayısının daha da artmasına yol açmış ve Osmanlı'da işçi hareketinin ilk canlanma dönemine zemin hazırlamıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında imzalanan Mondros Mütarekesi hükümlerine göre ülke işgal edilmiştir. Bu dönemde kurulan özellikle sol eğilimli partilerin işçi örgütlenmesi ve işçi eylemlerine ilgi göstermesi yeni bir canlanma sürecine zemin hazırlamıştır. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasını takiben halk siyasi partiler veya dernekler şeklinde örgütlenerek haklarını ve çıkarlarını korumak istemiştir. Bu dönemde çok sayıda parti ve dernek kurulmuş olmasına rağmen daha çok sol eğilimli partilerin güdümünde olan işçi örgütleri varlık gösterebilmişlerdir. Siyasi partiler tarafından veya bağımsız olarak kurulan işçi dernekleri bu dönemde başta grev olmak üzere çeşitli eylemler gerçekleştirmişlerdir.

Bu dönemde işçilerin dernek kurmak ve grev yapmak suretiyle gerçekleştirdikleri bu girişimlerin ekonomik ve sosyal nitelikleri yanında siyasal niteliklerinin de olduğu düşünülmektedir. Çünkü genel olarak sosyalist fırkaların etkisinde olan işçi dernekleri tarafından gerçekleştirilen bu grevlerle çalışma koşulları yanında ülkenin işgaline karşı da bir tepki söz konusudur. Örgütlenmenin ve eylemlerin siyasal yönü tamamen Bolşevik Devrimi ile ilgili olmasa da göreceli olarak dünyadaki sosyalizm rüzgârının bu eylemleri etkilediği kabul edilmelidir. Çoğu İstanbul'da yapılan bu grevler genel olarak yabancı sermayeye ait şirketlerde gerçekleştirilmiş, böylece yabancı sermayeli şirketlerde gerçekleştirilen bu eylemlerle emperyalizme karşı çıkılarak Anadolu'daki milli mücadeleye destek verilmek istenmiştir. Böylece Mütareke koşullarında azımsanmaması gereken sayıda eylem gerçekleştiren işçiler kendi sınıfsal çıkarlarını korurken bir taraftan da Milli Mücadele'de üzerlerine düşen görevi yerine getirmiştir.

* Dr., Ankara, meltemtekerek@gmail.com

Kazanılan askeri ve siyasi başarılar sonrası işçiler bağımsız bir ülkenin çalışanları gibi hareket etmeye başlamış, örgütlenmeleri ve eylemlerinde değişiklikler olmuştur. 1923 yılında Cumhuriyet'in ilanı sonrası işçi örgütlenmeleri ve eylemleri Ankara Hükümeti tarafından kontrol altına alınmak istenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mondros Mütarekesi, Lozan Antlaşması, Bolşevik Devrimi, İşçi, İşgal, Grev.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti 19. yüzyılla birlikte zanaatkârlığa dayalı lonca düzeninin ve tımar sistemine dayalı geleneksel toprak rejiminin çözülmesi sonucu sancılı bir döneme girmiştir. Zanaat üretimi, Avrupa sanayinin yoğun rekabeti karşısında tamamen yok olmasa da kentsel ekonomi içindeki ağırlığını giderek kaybetmiştir. Sinaî üretim, devlet fabrikaları ve yabancı sermaye işletmeleri vasıtasıyla gerçekleştirilmektedir. Özellikle ordu ve saray için üretim yapan fabrikalar Osmanlı sanayisi içinde önemli bir yer tutmaya başlamıştır¹.

1830'larda başlayan ilk sanayileşme hamleleri, yabancı ve yerli özel sermaye ile devlet yatırımlarının başlattığı fabrikalaşma süreci, 1908'den sonra daha da belirginleşmiştir. Genç Türkler'in İmparatorluğu sağlığına kavuşturma çabaları ve Almanya'nın İmparatorluğa özel ilgisi yabancı sermaye girişini artırmıştır. Ayrıca Genç Türkler'in milli iktisat politikasını, Müslüman Türklerin sanayi yatırımı yapmalarını, şirket kurmalarını teşvik etmesi de önemli bir belirleyici olmuştur. Bu gelişmeler İmparatorluk'ta sayıları gittikçe çoğalan sanayi işçilerinin ortaya çıkmasına ve gelişmesine sebep olmuştur. Lonca düzeninin geleneksel sosyal güvencesinden de yoksun kalan işçiler, çalışma koşullarını düzeltebilmek amacıyla mücadeleye başlamışlardır. Bu mücadele Osmanlı'da işçi hareketini doğurmuştur².

Osmanlı işçilerinin yeni üretim ilişkilerine ilk tepkileri makine kırıncılığı eylemleri ile ilk olarak Tanzimat'ı izleyen 1830'lu yıllarda Rumeli'nde gerçekleşmişti. Mesleki hak ve çıkarları savunmak amacıyla Osmanlı işçi hareketleri arasında grevlerin de yer alması ve kamuoyunda yankı bulması ise ancak 1870'lerden sonraki yıllara rastlamaktadır³. 1872 yılında Beyoğlu Telgrafhanesi işçileri tarafından gerçekleşen grev, Osmanlı'da ilk grev sayılmaktadır. Osmanlı'da 1908 öncesinin sayısı 20'yi geçen grevleri, özellikle birikmiş

¹ **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi**, C 2, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayınları, İstanbul, 1998, s. 103.

² Şehmus Güzel, "Tanzimattan Cumhuriyet'e İşçi Hareketi ve Grevler", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C 3, İletişim Yayınları, 1985, s. 826-827.

³ **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi**, C 2, s. 103; Mesut Gülmez, "Tanzimat'tan Sonra İşçi Örgütlenmesi ve Çalışma Koşulları (1839-1919)", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C 3, İletişim Yayınları, 1985, s. 792.

ücret alacaklarının elde edilmesi amacıyla girişilen ekonomik nitelikli, örgüt-süz ve kendiliğinden ortaya çıkan eylemlerdir⁴.

1872 yılındaki ilk grev hareketinden sonraki yıllarda sınıf bilinci taşıdığı söylenebilecek ilk gerçek işçi örgütü olan Osmanlı Amele Cemiyeti, 1894 yılında İstanbul'da Harbiye Nezareti'ne bağlı tophane fabrikalarında çalışan işçilerin kendi aralarında 8 kişilik bir komite oluşturmaları suretiyle kurulmuştur. Ancak yarı sendikal yarı siyasal olarak nitelenen bu cemiyet gizli ve yıkıcı çalışmalarda bulunduğu gerekçesiyle 1896 yılında kapatılmış, kurucuları sürgüne gönderilmiştir⁵.

1908 yılında İkinci Meşrutiyet'in İlanı Osmanlı toplumuna siyasal örgütlenmeyle beraber işçi örgütlenmelerini de getirmiştir. Osmanlı Amele Cemiyeti kurucularının kurdukları "Osmanlı Terakki Cemiyeti" ve dünya işçi örgütleriyle birleşme eğilimleri taşıyan "Mürettibin-i Osmani Cemiyeti" İkinci Meşrutiyetin siyasal özgürlük ortamında kurulan örgütlerdir. İkinci Meşrutiyet'in ilanını izleyen yıllarda İstanbul ve Selanik başta olmak üzere Manastır, İzmir, İskeçe, Vodina, Karaferia, Drama, Kavala, Zonguldak, Gümilcine, Gevgeli gibi kentlerde demiryolu, tütün, tekstil, matbaa, maden işçileri, hamallar, terziler, kunduracılar, fırıncılar, garsonlar, iplik eğiricileri gibi çok çeşitli iş kollarında çalışan işçilerde örgütlenme girişimleri olmuştur⁶.

İkinci Meşrutiyet'in ilanını izleyen günlerden başlayarak, iki ay boyunca İmparatorluğun görece işçi birikiminin bulunduğu tüm kentlerde ve de-

⁴ Bazı kaynaklar Ocak 1873'te tersane şantiyelerinde çalışan işçiler tarafından gerçekleştirilen eylemi ilk grev kabul etmektedir. Gülmez, a.g.m., s. 793-794.

⁵ Yavuz Selim Karakışla, "Osmanlı Sanayi İşçisi Sınıfının Doğuşu (1839-1923)" Donald Quataert, Erik Jan Zürcher (Der.), **Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler (1839-1950)**, s. 39; Gülmez, a.g.m., s. 794. Amele-i Osmani Cemiyeti'nin kuruluşu Şehmus Güzel tarafından 1894 veya 1895 olarak verilmiştir. Güzel, a.g.m., s. 810; 1871 yılında kurulmuş olan Ameleperver Cemiyeti'nin Osmanlı'da ilk işçi derneği olduğu söylenmekle beraber itirazlar da söz konusudur. Oya Sencer eldeki belgelerin Ameleperver Cemiyeti'nin bir işçi derneği olmadığını ve sendika niteliğinde derneklerin daha sonraki yıllarda aranması gerektiğini belirtmektedir. Kökü 1868'lere kadar giden bu dernek, çeşitli milletlerden insanlar arasında kurulmuş o yıllardaki hayır kurumlarının bir örneğidir. 1871 yılında gerçek ve bilinçli bir işçi kuruluşunun bu tür ilişkilere geçmesi imkânsızdır. Şehmus Güzel de Ameleperver Cemiyeti'nin 1860'larda kurulduğunu, aslında küçük esnaflara yardım eden, kredi veren, işsiz işçilere para yardımı yapan, fakir işçilere iş bulan bir hayır derneği olduğunu ve işçi örgütü niteliklerinden hiçbirini taşımadığını söylemektedir. Oya Sencer, **Türkiye'de İşçi Sınıfı**, Habora Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1969, s. 155-157; Güzel, a.g.m., s. 809.

⁶ Karakışla, a.g.m., s. 40-41; Gülmez, a.g.m., s. 800.

ğişik iş kollarında görülen grevlerin Türkiye işçi hareketleri tarihinde ayrı bir yeri vardır. Ağustos ve Eylül aylarında yapılan bu grevler, işçilerin İkinci Meşrutiyet'in uzun baskı döneminin ardından getirdiği görelî siyasal özgürlük ortamından yararlanarak ortaya koyduğu eylemlerdir. 23 Temmuz'dan 1908'in sonuna kadar İmparatorlukta 111 grev düzenlendiğinden söz edilmektedir. Gerek yerli ve yabancı sermayeli gerekse kamusal ve özel kesim işyerlerinde gerçekleştirilen 1908 Ağustos-Eylül grevleri, ekonomik nitelikli, hükümete karşı eylem niteliği bulunmayan, örgütsüz ve kendiliğinden ortaya çıkan eylemlerdir⁷.

Ticari yaşamı, haberleşmeyi, ulaşım ve taşıma işlerini çok yakından ve olumsuz biçimde etkileyen grevler karşısında, yabancı sermaye ortaklıkları Osmanlı yöneticilerine başvurarak acil bir şekilde önlemlerin alınmasını istemişlerdir. İşçileri kendi belirledikleri koşullarda çalıştırmaya alışmış olan işverenlerin bu istekleri, Meclis-i Mebusan'ın henüz toplanmadığı sırada 10 Ekim 1908'de Kanuni Esasi'nin 36. maddesinden yararlanan hükümetin yabancı şirketlerin de baskısıyla (bilhassa Almanlar'ın) "Tatil-i Eşgâl Cemiyetleri Hakkında Kanun-ı Muvakkat" ı kabul etmesiyle sonuçlanmıştır. Böylece Ağustos-Eylül ayları grevlerinin önünü almak ve yabancı sermayeye güvence vermek için acil bir önlem olarak, kamuya yönelik hizmetleri yerine getiren iş yerlerinde uygulamaya konulan bu geçici yasa, Meclis-i Mebusan'ın 1909 ortalarındaki toplantılarında ve Meclis-i Ayan'da görüşüldükten sonra Padişah tarafından onaylanarak Ağustos 1909'da "Tatil-i Eşgâl Kanunu" olarak yürürlüğe girmiştir⁸.

İkinci Meşrutiyet'in henüz birinci yılı dolmadan gerçekleşen 31 Mart Olayı'nın ardından, 1918'e kadar sürmek üzere ilan edilen sıkıyönetim; işçilerin örgütlenerek haklarını ve çıkarlarını koruma çabalarını büyük ölçüde aksatmış ve sıkıyönetim rejimine eklenen bazı önlemler ile 1908 grevlerinin gerçekleştirildiği görelî siyasal özgürlük ortamı ortadan kalkmıştır. Özellikle 1913 Babiâli Baskınından sonra İttihat ve Terakki'nin mutlak egemenliğinden

⁷ Güzel, a.g.m., s. 810; Cahit Talas 1908'in yaz aylarında işçiler tarafından yerli ve yabancı sermaye ve devlet kesimi ayırımı gözetmeksizin kısa bir süre içinde 30'a yaklaşan grev ilan edildiğini söylemektedir. Cahit Talas, **Sosyal Ekonomi**, Sevinç Matbaası, S. Yayınları 14, Ankara, 1979, s. 173; Mesut Gülmez sayısı tam olarak bilinmemekle beraber 1908 grevlerinin 50'yi aştığını söylemektedir. Gülmez, a.g.m., s. 794-799.

⁸ Gülmez, a.g.m., s. 794-796; Talas, **a.g.e.**, s. 173.

doğan fiilî bir tek parti rejiminin kurulmuş olması, grevleri de fiilen imkânsız hâle getirmiştir. Nitekim 1912 yılında 2 grev, 1913 ve 1914 yıllarında birer grev olayı yaşanmıştır⁹. Bunun yanında 1912’de işçi örgütlenmeleri ve sol hareket genişlemiş olsa da; Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı’nın olumsuz etkilerine 1913 Babıâli Baskını sonrası gelen İttihatçı rejimin uygulamaları eklenince Osmanlı işçi örgütlenmelerinin gelişmesi durmuştur¹⁰.

1. Mondros Mütarekesi’nden Sonra Osmanlı Devleti’nde İşçiler

1.1. İşçi Örgütlenmeleri

Henüz Birinci Dünya Savaşı sona ermeden 1917 yılında Rusya’da gerçekleşen Ekim Devrimi ekonomik, toplumsal ve siyasal alanda olduğu kadar, ideolojik anlamda da sosyalizmi, kapitalizme karşı bir seçenek olarak ortaya çıkarmıştır. Sovyetler Birliğinin kurulması dünyadaki mevcut dengeyi değiştirmiş, Sovyetler bundan sonra ekonomik-toplumsal-siyasal yapılanmaların oluşmasında temel belirleyicilerden birisi hâline gelmiştir¹¹.

Ekim Devrimi’nden kısa bir süre sonra Anadolu’da başlayan Millî Mücadele, toplanan kongrelerle milli bütünlüğe doğru yönelirken, Sovyet yö-

⁹ Gülmez, a.g.m., s. 800; Talas, a.g.e., s. 173-174.

¹⁰ Karakışla, a.g.m., s. 41.

¹¹ Erkan Aydoğanoglu, **İşçi Sınıfı Tarihi (Kısa Bir Özet)**, Tarem Yayınları, İstanbul, 2010, s. 62; Özellikle 20. yüzyılın ilk yarısında aktif bir şekilde sendikal hareketler içinde yer alan sınıf sendikacılığı, sendika-siyaset ilişkisinin kuruluş tarzı, sendika-parti ilişkisi ve sendikal mücadele ile sınıf mücadelesi ilişkisinin kuruluş şekline getirdiği değişiklikler ile diğer sendikal akımlardan farklılık gösterir. Sovyetler’de yaşanan deneyimin de etkisiyle gündeme gelen demokrat merkezîyetçilik ilkesi, sınıf sendikacılığı akımının sendikal-siyasal örgütlenmelere kazandırdığı önemli özelliklerden biri olarak gösterilmektedir. Marksizmin ve sonrasında Leninizmin sendika-siyaset ilişkisine getirdiği en önemli yenilik, ekonomik mücadelenin siyasal mücadele ile kopmaz bir bağ şeklinde sürdürülmesi gerektiği üzerinedir. Sınıf sendikacılığı akımına göre, sendika ile parti arasında siyasal-ideolojik bir bağımlılığın olması zorunludur. Bu olmadığında işçilerin örgütü olan sendikalar, işçilerin değil, burjuvazinin siyasetini savunmak durumunda kalır. Sendikalar ile işçi sınıfı partisinin arasındaki siyasal-ideolojik bağımlılığa dayanan sıkı ilişkinin kurulmasından sonra yapılacak ilk şey sınıf partisi ile yürütülecek siyasal iktidar mücadelesine destek olmak ve kapitalist sömürü düzeninin kaldırılması için gereken uzun süreli mücadeleye girişmektir. Sınıf sendikacılığında sendika-siyaset ilişkisi, emek ile sermaye arasındaki çatışmaların sadece ekonomik alanla sınırlı görülmemesine, sendikal mücadelenin ekonomik mücadele alanından çıkarılarak, siyasal düzeye yükseltilmesine yöneliktir. Erkan Aydoğanoglu, **Sınıf Mücadelesinde Sendikalar**, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2007, s. 104-107.

neticileri bu mücadelenin doktrinci olmadığını anlamaya başlamışlardır. Anadolu'daki millî mücadelenin karakteri ve komünizmin yerleşme şansı araştırıldıktan sonra düzenlenen raporda; Anadolu'daki millî hareketin Batıdaki anlamı ile bir sınıf mücadelesi ve bir sosyal ihtilal olmadığı belirtilmiştir. Sovyetler Anadolu'da başlayan millî mücadelenin Ekim İhtilalinin etkisiyle olmadığını ve beklemedikleri komünist ihtilaline Türk toplumunun yapısının elverişli olmadığını farketmişlerdir. Millî mücadelenin liderler kadrosunun tutum ve davranışlarını da izledikten sonra dünya ihtilali fikrinden vazgeçerek, gelişmelere ortak menfaatler açısından bakmaya başlamışlardır¹².

Nitekim Mütarekenin imzalanmasının birinci yılına yaklaşırken 13 Eylül 1919 günü Sovyet Dışişleri Komiseri G.W. Çiçerin'in Türkiye işçi ve köylülerine hitaben yayınladığı bildiriye, doktriner konulara hiç değinilmeksizin; İngiltere'nin İstanbul ve Boğazlar'ı ele geçirdiği, Türkiye, İran, Afganistan ve Kafkasya'yı egemenliği altına almak üzere olduğu, bu durumda Türkiye'nin kurtarılmasının ancak Türk işçi ve köylüsünün çabasına bağlı kaldığı, "Rus İşçiler ve Köylüler Hükümeti"nin Türkiye'ye kardeşlik elini uzatmaya hazır olduğu belirtilmiştir. Çiçerin ayrıca Türkiye'nin işçi ve köylülerini hükümete (İstanbul Hükümeti) karşı isyana davet etmiş, Türkiye'nin egemenliğini elde edebilecek güçte olduğunu hatırlatarak, Türk işçi ve köylülerinin Batılıları Türkiye'nin dışına sürmesini ve İstanbul'daki burjuva hükümetini devirmelerini talep etmiştir¹³. Sovyetler tarafından umulan komünist ihtilali bir olasılık olarak görülmesi de ülkenin kurtuluşunda Türk işçi ve köylüsünden beklenenler ve bu konudaki yardımın da Rus işçi ve köylüsünden geleceği belirtilmiştir.

Böylece Osmanlı'da sosyalist hareketin ilk canlılık döneminin İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile başlayan ve 1913 yılında Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesiyle sona eren beş yıllık süre olduğunu kabul edersek; sözünü ettiğimiz Mütareke döneminde (1919-1922 arasında) sosyalist hareket ikinci canlılık dönemini yaşamıştır. Anadolu'da Millî Mücadele başlarken, İstanbul'da sosyalistler Osmanlı solculuğunu devam ettirmek için harekete geçmişlerdir. Bu dönemlerde sosyalist partilerin kurduğu sendikalar işçi hareketinde rol oy-

¹² Alptekin Müderrisoğlu, **Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları**, ATAM Yayınları, TTK Basımevi, Ankara, 1990, s. 525-526.

¹³ Müderrisoğlu, **a.g.e.**, s. 526.

narken, sosyalist fikirler de işçiler arasında yayılmıştır. Gerek sosyalist partiler gerek diğer partiler programlarında işçi haklarına yer vermiştir. Özellikle sosyalist programlar işçileri grevlerde ve isteklerini belirleme yönünde etkilemiştir¹⁴. O halde diyebiliriz ki, Mondros Mütarekesi'nden sonra kısmen de olsa Sovyetler'deki Bolşevik Devrimi'nin de etkileri nedeniyle İstanbul'da sol hareket yeniden ortaya çıkmış, Cumhuriyet ilan edilene kadar Osmanlı işçi örgütleri sosyalist hareketle iyi ilişkiler içinde olmuşlardır¹⁵.

Mütareke dönemi işçi kesiminde hemen her türlü örgüt görülmüştür. Doğrudan doğruya işçi örgütlerinin sayısı oldukça fazla olup, bunların yanı sıra lonca türü cemiyetler ve esnaf örgütleri de kurulmuştur. Ekonominin yabancı kontrolünde bulunduğu işgal altındaki İstanbul ve çevresinde bazı işçi dernekleri de tamamen azınlık işçilerinin elindedir. İşçi örgütlerinin yanı sıra birleştirici ulusal ve uluslararası federasyonlar da görülmüştür. Bu ortamda ortaya çıkmış olan sosyal nitelikli veya sosyalist partiler de vardır. Bunların içinde özellikle Türkiye Sosyalist Fırkası (TSF) ve Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası (TİÇSF) işçi hareketlerini düzenleyici rol oynamışlardır¹⁶. İstanbul'da bulunan sol siyasal kuruluşlar işçiler üzerinde somut eylemlerde bulunabilmiş ve özellikle 1920-1921 döneminde etkili bir hareket niteliği kazanabilmiştir. Bu hareketin, işçi hareketlerini ve grevleri yönetmek ve işçi örgütlerini sınıf bilinci temeline dayanan büyük sol birliklerde toplamak şeklinde iki amacı vardır¹⁷.

Mütareke ortamı içinde partiler üstü kuruluşlara gitme çabaları da görülmüş ancak başarıya ulaşamamıştır. Belli başlı ve çoğu İstanbul Hükümetinden yalan olan siyasal parti ve dernek sayısı 1919-1922 döneminde 33'tür. Bunların dışında Anadolu'da kurulan Kurtuluş Savaşı'ndan yana olan dernekler de vardır¹⁸.

Mütareke sonrasında kurulmuş olup programlarında işçi sorunlarına yer veren ve çalışma koşullarının düzeltilmesi konularında çaba harcayan partiler başlıca şöyle sıralanabilir:

¹⁴ Sencer, a.g.e., s. 168; Güzel, a.g.m., s. 827.

¹⁵ Karakışla, a.g.m., s. 41.

¹⁶ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler, C 2, Mütareke Dönemi (1918-1922)**, Hürriyet Vakfı Yayınları, 2. Baskı, s. 399-400.

¹⁷ Sencer, a.g.e., s. 268-269.

¹⁸ Sencer, a.g.e., s. 244.

Sosyal Demokrat Fırkası (23 Aralık 1918):

1918 yılı sonlarında (23 Aralık 1918) Rus İhtilali'nin patlak vermesinden sonra kurulmuş olan Fırka kendisini İkinci Enternasyonal'e bağlı saymıştır. Kuruluş hazırlıkları sırasında merkezi Brüksel'de olan Enternasyonal ile ilişki kurulmuş, programlar getirilmiştir. Bu bakımdan Sosyal Demokrat Fırkası kendisini diğer partilerden farklı saymıştır. Fırka işçi ve küçük san'atkarları (zanaatkarları) örgütlemeyi, milletlerarası sosyalizmin yüklediği bir ödev saymış ve sosyalizm konusunda polemiklere girmiştir¹⁹.

Osmanlı Mesai Fırkası (29 Ocak 1919):

Mütareke döneminin kendiliklerinden oluşan sosyalist partilerine karşı eski İttihatçılardan bazı memur ve işçilerin etkisi ile sosyalist harekete karşı bir denge sağlamak amacıyla 1919 yılında özellikle kurdukları söylenmektedir. Gerçekte solcu olmayan bu Fırka programında çalışma koşullarına ilişkin düzenlemelere yer vermiştir. 1919 seçimlerinde, Zeytinburnu Fabrikası ustabaşlarından Numan Usta olarak bilinen Abdülmecit Numan'ı milletvekili seçtirenmiş olması nedeniyle söz edilmeye değer bir yeri vardır²⁰.

¹⁹ Tunaya, **a.g.e.**, s. 230-231; II. Enternasyonal: Sosyalist parti ve sendikaların bir araya gelmeleri ile oluşan ve Sosyalist Enternasyonal adı ile de bilinen II. Enternasyonal, 1889 yılında Paris'te kurulmuştur. Birinci Dünya Savaşı'na kadar Avrupa işçi hareketinin ideolojisini, politikasını ve mücadelesini büyük ölçüde etkilemiştir. Birinci Enternasyonalden farklı olarak üyeleri yalnızca ulusal parti ve sendikalar olmuş, merkezi bir örgütlenme yerine gevşek bir federasyon oluşturulmuştur. 1912 yılında, tüm Avrupa üyelerinin ve Amerika Birleşik Devletleri, Kanada ve Japonya üyelerinin bulunduğu örgüt, yaptırım gücü bulunmamakla birlikte büyük bir moral gücü ortaya koymuştur. Parlamenter demokrasiyi savunan İkinci Enternasyonalin gündemindeki en önemli konu ise, savaşın engellenmesi olmuştur. Buna göre devletlerarası anlaşmazlıkları çözmek için bir zorunlu hakemlik mahkemesi kurulması, silahlanmanın durdurulması ve silahsızlanmanın sağlanması, gizli diplomasiden vazgeçilmesi ve parlamentoların dış politika üzerindeki etkilerinin artırılması genel prensipleri benimsenmiştir. Ancak Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla çeşitli ittifaklara ayrılan devletler, sosyalist partilerin ikilem içerisinde kalmalarına ve Enternasyonal'in bölünmesine yol açmıştır. Savaşa hemen son verilmesini savunanlar ile başını Lenin'in çektiği, savaşı sınıf savaşına dönüştürmeyi amaçlayanlar arasındaki görüş ayrılıkları, II. Enternasyonali işlemez duruma getirmiştir. **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, Der. Faruk Sönmezoglu, Haz. Ülke Arıboğan, Gülden Ayman, Beril Dedeoğlu, Der Yayınları, İstanbul, 1996, s. 173-174.

²⁰ **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi**, C 3, s. 68; Işıklı, **Gerçek Örgütlenme Sendikacılık**, s. 83; Gülmez, **Türkiye'de Çalışma İlişkileri (1936 Öncesi)**, s. 180.

Türkiye Sosyalist Fırkası (20 Şubat 1919):

Türkiye Sosyalist Fırkası, 1910-1913 yılları arasında faaliyet gösteren Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın 1919 yılında yeni bir ad, program, bildiri ve tüzükle ortaya çıkması niteliğindedir. Ancak yeni Fırka, Osmanlı Sosyalist Fırkası'ndan daha etkin bir siyasi güç elde etme ve "amele" hareketinin gerçek egemeni olma çizgisinde hareket etmiştir²¹. Fırka, Hüseyin Hilmi (İştirakçi Hilmi) önderliğinde işçilerin siyasi örgütlenmesinden çok, eylemlerine önem veren bir tutum sergilemiştir. Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın programına oranla daha ayrıntılı ve bilinçli bir programa sahiptir. 1920-1922 yıllarında İstanbul'da bir sendikal merkez gibi çalışmıştır²². Fırka'nın 1919 Programı; demokratik yapılı bir sosyalist partiyi, yeni bir düzeni gerçekleştirme aracı olarak benimsemiştir. Tüzüğüne göre, TSF "beynelmilel sosyalist fırkası"nın yani İkinci Enternasyonel'in bir parçasıdır²³.

Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası (22 Eylül 1919):

1919 yılında kurulan Fırka, işçileri birleştirme yönünde girişimlerde bulunmuştur. Bilimsel sosyalizm ilkelerine göre işçi ve çiftçilerin iktisadi hak ve çıkarlarını gözetmeyi ve savunmayı amaç edindiğini ifade etmiştir. Programında işçi derneklerinin kurulması, grev hakkı ve 8 saatlik iş günü başta olmak üzere bazı sosyal politika önlemlerinin alınması öngörülmüştür²⁴.

Mütarekenin iki etkin sosyalist partisinden biri olan TİÇSF'nı TSF'den ayıran farklardan biri aydınlar partisi olması, diğeri Marksist-Leninist Üçüncü Enternasyonel'e bağlanmış olması ya da bağlanmak istemesidir. Oysa Türkiye Sosyalist Fırkası İkinci Enternasyonele bağlı olduğunu resmen Nizamnamesine koymuştur²⁵.

²¹ Tunaya, **a.g.e.**, s. 401-402.

²² **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi**, C 3, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 1998, s. 68; Alpaslan Işıklı, **Gerçek Örgütlenme Sendikacılık**, İmge Kitabevi, Ankara, 2003, s. 83; Mesut Gülmez, **Türkiye'de Çalışma İlişkileri (1936 Öncesi)**, TODAİE Yayınları, No: 236, DİE Matbaası, Ankara, 1991, s. 179-180.

²³ Tunaya, **a.g.e.**, s. 403.

²⁴ **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi**, C 3, s. 68; Işıklı, **Gerçek Örgütlenme Sendikacılık**, s. 82; Gülmez, **Türkiye'de Çalışma İlişkileri (1936 Öncesi)**, s. 178-179.

²⁵ Tunaya, **a.g.e.**, s. 495; III. Enternasyonel: Komünist Enternasyonel ya da kısa adı ile Komintern olarak bilinen Üçüncü Enternasyonel komünist partilerin birliğini sağlamak amacı ile 1919 yılında kurulmuştur. Belirtilen amacı dünya devrimi gerçekleştirmek olmakla beraber, daha çok

TİCSF, TSF'nin aksine Kurtuluş Savaşı'nı ve Ankara Hükümetini hep desteklemiştir. Bu desteğin sebebi önce yeni harekâtın verdiği umudun, sonra ise değişen koşulların gerekliliği olarak görülmektedir. İlmî sosyalizm esaslarına göre Türkiye işçi ve çiftçilerinin iktisadi hukuk ve menfaatlerinin siyanet ve müdafasını amaç edinen parti adına 1922 sonunda Dr. Şefik Hüsnü tarafından TBMM'ye bir telgraf çekilmiştir. Burada “*İstanbul'un şuurlu işçileri, Türk işçi ve köylü ordularının, bütün cihan proleteryasının müzaheretini ile cihan emperyalizmine karşı kazandıkları zaferi kalplerinden alkışladıklarını, terakki yolunda yapılacak mücadelede emekçi sınıfının inkılâplarla sonuna kadar beraber olacağını, gerçek kurtuluşun müşterek üretim ve mülkiyete dayanan içtimaî inkılâpla tahakkuk edeceğini*” bildirmiştir²⁶.

Bunların dışında Mütareke döneminde kurulmuş olan ideolojisinde, programında, uygulamasında, işçiye veya sendikal harekete ağırlıklı olarak yer verenler veya işçi ve sendikal hareket üzerinde olumlu-olumsuz etkide bulunmuş olan partiler de vardır. Bunları şöyle sıralayabiliriz: Amele Fırkası (1920), Türkiye Komünist Fırkası (Gizli-1920), Halk İştirakiyun Fırkası (1920), Müstakil Sosyalist Fırka (1922), Cumhuriyet Halk Fırkası (1923)²⁷.

1919-1923 döneminde işçi örgütlenmesi birincisi; meslek veya işyeri örgütleri ikincisi; genel işçi birlikleri kurma çabaları olmak üzere iki kolda incelenebilir. İşçilerin genel işçi birlikleri kurma çabaları bu dönemde varlık göstermeye başlayan sol eğilimli kuruluşlarla birlikte ele alınmalıdır. Belli mesleklerden işçileri içine alan veya belli bir şirketin işçileri tarafından kurulmuş bulunan cemiyetlerin bazıları 1910'lardaki cemiyetlerin yeni ad veya şekillerde devamı, bazıları ise yeni kurulmuş dernekler şeklindedir. Siyasal

komünist hareketi Sovyetler Birliği denetiminde tutmak yolunda etkinlik göstermiştir. Lenin liderliğinde biçimlenen Üçüncü Enternasyonel'in 1920 Moskova toplantısında ılımlı sosyalistler ile pasifistlerin kuruluşun atılması kararı alınmış ve tüm Sovyet örneğine uyacak organizasyonlar esas kabul edilmiştir. Dünya devriminin yakın bir gelecekte sağlanamayacağını ortaya çıkması ile 1921 yılında Komintern yeni bir siyasal çizgi geliştirmiş ve ılımlı sosyalistlere kuruluş içerisinde yer verilmiştir. Ancak 1928'de Stalin'in aşırı sol eğilimleri Komintern içerisinde kendisini göstermiş ve ılımlılar yeniden ihraç edilmiştir. 1939 yılında Stalin'in Hitler ile bir anlaşma imzalamasının ardından 1943 yılında Komintern resmen fesh edilmiştir. **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, s. 174.

²⁶ Sencer, a.g.e., s. 287; Kemal Sülker, “Türkiye’de Sendikacılık” **Dünyada ve Bizde Sendikacılık**, Varlık Yayınevi, İstanbul, 1966, s. 147-148.

²⁷ **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi**, C 3, s. 77.

ortam gereği bu türlü derneklerin çoğu, yardım ya da hayır dernekleri biçiminde görünmektedir. Her iş kolu veya her iş yerinde böyle bir derneğe rastlamak mümkün olabilmiştir. Bu derneklerden bazılarının isimleri şöyle sıralanabilir: Anadolu Şimendifer Amelesi Cemiyeti, Kasımpaşa Seyrisefain Amelesi Cemiyeti, İstanbul ve İzmir İşçileri Cemiyeti, Matbaa İşçileri Cemiyeti, Aydın Demiryolları İşçileri Cemiyeti, Elektrik İşçileri Cemiyeti, Terkos Şirketi İşçileri Cemiyeti, Şark Demiryolları Memurin ve Müstahdemin Cemiyeti, (1921'den sonra Şark Şimendiferleri Müstahdemin Teavün Cemiyeti adını alır) Zonguldak Amele Birliği, Balya Karaaydın Amele Birliği²⁸.

Mütareke döneminde İstanbul'da Rumların çoğunlukta bulunduğu örgütler de yaşamlarını sürdürmektedir. Dersaadet Tettebbuat-ı İçtimaiyye Cemiyeti ve İstanbul Sendikalar Birliği'nin devamı olan bu örgütler "Beynelmîlel Deniz İşçileri İttihadı, Beynelmîlel Marangoz İşçileri İttihadı, Beynelmîlel Bina İşçileri İttihadı"dır. Üyeleri arasında Ermeni işçilerin de bulunduğu bu üç örgüt Profintern üyesi olan Beynelmîlel İşçiler İttihadını oluşturmaktadır. Çoğu yerli azınlıklardan olan 4000 kadar üyesi bulunmaktadır. Bu üyelere 1000 kadarı Türk'tür. Bu örgütler yanında İstanbul'da Mürettibin-i Osmani Cemiyeti ile Türk, Rum, Yahudi ve Ermeni işçileri bir arada örgütlemiş ve çoğunluğu kadın işçi (300'ü Türk) 1500 üyeli Tütün Rejisi İşçileri Cemiyeti vb. örgütler de vardır. Çoğu İstanbul'da olan bu örgütler yanında İzmir, Edirne, Eskişehir, Adana, Konya ve Bursa gibi kentlerde demiryolu taşımacılığı, tütün ve gıda, madenler, dokuma, deniz taşımacılığı, inşaat, basın ve yayım vb. iş kollarında işçi örgütleri faaliyet yürütmüşlerdir²⁹.

Türkiye İşçi Derneği (TİD) de Beynelmîlel İşçiler İttihadı gibi Kurtuluş Savaşı Döneminin bilinen iki Marksist işçi örgütünden bir diğeridir. TİD'i TİÇSF örgütlemiştir. Bu iki örgütün amacı bütün işçi örgütlerini ulusal düzeyde bir merkezde toplamaktır. Dernek daha çok devlet fabrikalarında örgütlüdür ve kurulduğu sırada 500 üyesi vardır. TİD 1919'dan 1922 Ekim ayına kadar üç yıl süreyle varlığını korumuştur. TİÇSF, 1919 Temmuzundaki solcu örgütleri bir birlik çevresinde toplayarak ortak bir cephe oluşturma girişiminde başarısız kalınca, TİD'ni ele geçirerek işçiler arasında bir birlik yaratmayı

²⁸ Sencer, a.g.e., s. 264-265.

²⁹ Güzel "Beynelmîlel Bina İşçileri İttihadı" ifadesini kullanırken, Sencer "Beynelmîlel Bira İşçileri İttihadı" ifadesini kullanmıştır. Güzel, a.g.m., s. 825-826. Sencer, a.g.e., s. 285-286.

denemiştir. 1919 seçimlerine hazırlanmayı amaçlayan bu girişim dışında TİD, 1922 Temmuzunda yeni bir girişimde bulunmuştur. İstanbul'daki tüm solcu partilere ve işçi kuruluşlarına, birleşmek üzere konuşmak için yazılı bir çağrı yapan TİD'in bu ikinci girişimi de sonuçsuz kalmıştır. TSF ile bu Fırkanın sonunu getiren başarısız ikinci tramvay grevinden sonra Fransız-Belçika şirketi tarafından Müslüman işçilere kurdurulan Amele Siyanet Cemiyeti bu çağrıya uymamışlardır³⁰.

TİÇSF'nin örgütlediği TİD de doğal olarak Anadolu'da gelişen Mustafa Kemal liderliğindeki Ulusal Kurtuluş Savaşı'nı ve yeni bir devlet kurma çalışmalarını desteklemiştir. Kurtuluş Savaşı'nın zafere ulaşması ve Hilafetin kaldırılması arasındaki süre içinde (Eylül-Ekim 1922) İstanbul'daki dernek çevresi emperyalizme, kapitalizme ve hilafete karşı işçiler arasında bir farkındalık yaratma çabasına girmiştir. TİD Ankara'ya gönderdiği Beynamede (Eylül 1338-1922) "*Anadolu'nun kahraman işçi ve köylülerinin Mustafa Kemal Paşa'nın zekâveti akıllılığı sayesinde yaptığı anlaşmaları övmüş ve böylece emperyalizmin soygun planlarının gerçekleştirilmediğini*" belirtmiştir³¹.

Moskova eksenli Bolşevik hareketlerin işçiler arasında yayıldığı bu dönemde İmalat-ı Harbiye işçileri TSF, TİÇSF, Osmanlı Sanatkarân Cemiyeti, Mesai Fırkası ve diğer işçi örgütleri etrafında birleşmişlerdir³². Bu dönemde Milli Mücadele ordusuna mühimmat ve malzeme yetiştirmek için çaba göstermiş olan Ankara İmalat-ı Harbiye işçilerinin Kurtuluş Savaşı'na doğrudan bazı katkılar sağladığı söylenmektedir³³.

Kurtuluş Savaşı'nın sonuna yaklaşılırken işçi örgütlenmeleri devam etmektedir. Örneğin 1922 yılında İstanbul Amele Birliği kurulmuş ve Ankara'da kurulan milli hükümetten çok şeyler beklenildiği bildirilmiştir. 1922 yılında İşçi Tesanüt ve Teavün Cemiyeti kurulmuştur. Bu yardımlaşma derneği türünden başka adlarla dernekler de görülmüştür³⁴.

³⁰ Gülmez, **Türkiye'de Çalışma İlişkileri (1936 Öncesi)**, s. 411; Güzel, a.g.m., s. 825, Sencer, a.g.e., s. 286.

³¹ Sülker, **Türkiye'de İşçi Hareketleri**, s. 30.

³² Ersoy Zengin, "Türkiye İşçi Hareketleri Tarihinde İmalat-ı Harbiye İşçileri", **Belgi**, S 13, 2017, s. 466.

³³ Işıklı, a.g.e., s. 83.

³⁴ Sülker, **Türkiye'de İşçi Hareketleri**, s. 29.

Mütareke yılları bittiğinde 1924 yılında hemen hepsi 1919-1923 döneminin ürünü olan işçi derneklerinin listesi şöyledir:

İstanbul: Haliç Şirketi Amelesi Cemiyeti, Şark Şimendiferleri Müstahdemin Teavün Cemiyeti, Silahtarağa Elektrik Fabrikası İşçileri Cemiyeti, İstanbul Umum Deniz ve Maden Kömürü Tahmil ve Tahliye İşçileri Cemiyeti, Dersaadet ve Biladiselase İnşaat Tarık Irgat ve Rençper Amele Cemiyeti, Tütün Fabrikası Amele İttihat Cemiyeti, İstanbul Tramvay Amelesi Cemiyeti, Mürettepler Cemiyeti, Anadolu Bağdat Şimendiferciler Cemiyeti.

İzmir: Aydın Demiryolları İşçileri ve Memurlar Birliği, Mülteci ve Muhacirin Amele Cemiyeti, Tütün Amele Cemiyeti, Şimendifer Fabrikası Amele Birliği, Tramvay İşçileri Cemiyeti, Liman Vapur ve Kömür Amele Cemiyeti, Mavuna Amele Cemiyeti, Liman Rıhtım İthalat ve İhracat Amele Cemiyeti, Müstakil Liman Vapur Amele Teavün Cemiyeti, İnşaat ve Madeni Mevad Amele Teavün Cemiyeti.

Edirne: Şark Şimendiferleri Müstahdemin Teavün Cemiyeti

Adana: Amele Teali Cemiyeti

Konya: İşçiler Derneği

Bursa: Yaprak Tütün Amelesi Cemiyeti

Eskişehir: Anadolu Bağdat Şimendiferciler Cemiyeti³⁵

Mütareke dönemindeki bu yoğun örgütlenmeye rağmen Mütareke hükümetlerinin sendikal örgütlenmeye hoşgörü ile baktıkları söylenemez. Örneğin, sendikal nitelik taşıdığı için Şark Şimendiferleri Memurin ve Amele Cemiyeti'nin kurulmasına izin verilmemiştir. Memur durumunda oldukları için Seyr-i Sefain Amele ve Müstahdemlerinin hükümete karşı istekte ve baskıda bulunamayacakları kararlaştırılmıştır³⁶. Nitekim bir süre sonra 1924 yılına gelindiğinde çoğu yeniden teşkilatlandırılmış hemen hepsi 1919-1923 döneminin ürünü olan bu derneklerin bir kısmı “tesanüt ve teavün”, bir kısmı da “erbabı mesai beyninde Müdafaai Hukuk Cemiyeti umdelerine istinaden tesisi muhadenet” amacına uygun bir düzene sokulmuşlardır³⁷.

³⁵ Lütü Erişçi, **Türkiye’de İşçi Sınıfı (Özet Olarak)**, Kutulmuş Basımevi, İstanbul, 1951, s. 18-19.

³⁶ Gülmez, **Türkiye’de Çalışma İlişkileri (1936 Öncesi)**, s. 410-411.

³⁷ Sencer, **a.g.e.**, s. 266; L. Erişçi, **a.g.e.**, s. 18.

1.2. İşçi Eylemleri

Sınıf sendikacılığında grev, sınıf mücadelesinin en önemli silahı olarak görülür. Ancak bu bakış açısı grevi sadece toplu pazarlık sürecinin bir parçası olarak görmez. Grev, ekonomik mücadele ile sınıf mücadelesi birlikteliğinin, dolayısıyla sendika-siyaset ilişkisinin nasıl kurulması gerektiğinin sınındığı en önemli kitle hareketi olarak değerlendirilir³⁸. Türkiye’de de Mondros Mütarekesi sonrası; ekonomik mücadele ile sınıf mücadelesi birlikteliğinin hayata geçirildiği eylemler olarak nitelendirilemese de, birtakım partiler veya dernekler etrafında birleşen işçilerin başta grev olmak üzere çeşitli eylemler gerçekleştirdiğine tanık olunmuştur.

Bu tür eylemlerin olabileceğine ihtimal veren yetkililer 1918 yılı sonunda Mütareke günleri başladığında bir görüşme gerçekleştirmiştir. Meclis-i Vükela görüşmelerine ait bir zabınamede Anadolu Demiryolu Memurin ve Müstahdemini tarafından gerçekleştirilebilecek tatil-i eşgal ve buna benzer olaylara meydan verilmemesi gerektiği, kömür buhranının da devam ettiği bir sırada bu tür olayların meydana gelmesinin vehamet olacağı kanaatine varılmıştır. Durumun önemi göz önünde bulundurularak gerekli tedbirlerin alınması konusunda Harbiye Nezaretine bilgi verilmesi, durumla ilgili Nafia Nezaretlerinin de bilgilendirilmesi karara bağlanmıştır³⁹. Ancak işçi eylemleri konusunda hassasiyet gösteren yöneticilerin alacağı önlemler yeterli olmayacak ve Mütareke döneminde pek çok işçi eylemi gerçekleşecektir.

³⁸ Aydoğanoğlu, *Sınıf Mücadelesinde Sendikalar*, s. 107.

³⁹ BOA, “Meclis-i Vükelâ Müzekeratına Mahsus Zabıtname” MV 00213 00038 001 001.

1919-1922 Yılı Grevleri

Yıllar	İşletme/Şirket/İşyeri/İşçi Grubu	Şehir
1919 (18 Şubat)	Tütün Rejisi İşçileri	İstanbul
1919 (10 Mayıs)	İstanbul Tramvay İşçileri	İstanbul
1919 (Temmuz)	Belediye Temizlik İşçileri	İstanbul
1919 (13 Temmuz)	Hisar İskelesi Hamalları	İstanbul
1919 (Ekim Ortası)	Kasımpaşa Tersanesi İşçileri	İstanbul
1919 (30 Ekim)	Rıhtım Hamalları	İstanbul
1920 (Nisan)	Kazlıçeşme debbağhaneleri işçileri	İstanbul
1920 (17 Nisan)	Fransız ve Rum gazeteleri mürettepleri	İstanbul
1920 (23 Nisan)	Beyoğlu Tünel İşçileri	İstanbul
1920 (Nisan)	Kasımpaşa Tersanesi İşçileri	İstanbul
1920 (Mayıs)	Vapurlara Kömür Yükleyen İşçiler	İstanbul
1920 (10-15 Mayıs)	Dersaadet Tramvay Şirketi İşçileri	İstanbul
1920 (13 Ekim)	Şark Demiryolları Şirketi İşçileri	İstanbul ve Edirne
1921 (Temmuz)	Zeytinburnu Fabrikaları İşçileri	İstanbul
1921 (20 Eylül)	Dersaadet Tramvay Şirketi İşçileri	İstanbul
1921 (1-2 Ekim)	Dersaadet Tramvay Şirketi İşçileri	İstanbul
1921 (9 Ekim)	Şark Demiryolları Şirketi İşçileri	Edirne ve Çatalca
1922 (26 Ocak-8 Şubat)	Dersaadet Tramvay Şirketi İşçileri	İstanbul
1922 (8 Şubat)	Belediye Temizlik İşçileri	İstanbul

Kaynak: Şehmus Güzel, “Tanzimattan Cumhuriyet’e İşçi Hareketi ve Grevler”, s. 824.

Tabloya bakıldığında; 1919-1922 yılları arasında 19 grevin gerçekleştiği, bunlardan 1921 yılında Edirne ve Çatalca’da gerçekleşen grevler hariç diğerlerinin hepsinin İstanbul’daki işçilerden kaynaklandığı görülür.

1919 Yılı Eylemleri:

1919 başında işçi hareketleri yeniden canlanmış ve yeni bir grev dalgası görülmüştür. Savaşın yarattığı ortam işçilerin içinde bulunduğu sefalet ve güçlükleri artırmış ve onları 1908’de olduğu gibi tepki göstermeye hazır bir hale getirmiştir⁴⁰. Tablodan da görüleceği üzere 1919 yılında Tütün Rejisi işçileri, İstanbul Tramvay işçileri, belediye temizlik işçileri, Hisar İskelesi hamalları, Kasımpaşa Tersanesi işçileri ve rıhtım hamalları olmak üzere altı grev eylemi gerçekleşmiştir.

⁴⁰ Sencer, a.g.e., s. 244.

1919 yılında İzmir'in işgalini protesto etmek için Sultanahmet'te yapılan mitinge (30 Mayıs) pek çok işçi ve esnaf katılmıştır⁴¹. TSF lideri Hüseyin Hilmi, İzmir'in işgalini Fransız Sosyalist Partisi'nin gazetesi "L'Humanite" (Lümanite)'de protesto ettirici yazılar çıkarttığı için övünmüştür⁴².

Özellikle yabancı sermayeye ait iş yerlerinde yapılan grevlerden bazıları, İştirakçi Hilmi olarak da bilinen Hüseyin Hilmi'nin başkanlığını yaptığı TSF'nin etkisindedir⁴³. Grev bakımından oldukça hareketli olan Mütareke döneminde TSF grevleri desteklemekle işe başlamış, daha sonra Fırkanın kendisi grevleri düzenlemeye başlamıştır. Örneğin 1919 Temmuzunda Şirket-i Hayriye ateşçiler grevini, Fırkanın yayın organı olan "İdrak" desteklemiş ve işçilerin haklarını elde etmeleri bakımından bundan daha etkin bir araç bulunmadığını belirtmiştir⁴⁴.

25 Ağustos 1919'da gazetelerde bir haber yer almıştır. TSF tarafından Bahriye ve Dâhiliye Nezaretlerine verilen layiha suretinde; "Bahriye Nezaretine bağlı fabrikalarda çalışanlar aralarında "tesanüd ve muaveneti müteakabile maksadıyla bir cemiyet halinde toplanarak Fırkamızın Kasımpaşa şubesini teşkil eden amelenin müracat ve ricalarının kabul olunacağı ümit edilir" denmekte ve istekler sıralanmaktadır. TSF'nin işçinin sözcüsü durumunda görünmesi ve daha önce işçilerin kendi aralarında toplanarak yaptıkları müracaatların bu defa bu kanaldan yürütülmesi ilginç olarak nitelenmiştir⁴⁵.

Ekim 1919'da işçi hareketleri yeni bir hız kazandığı gibi yönü de kamuoyunu ilgilendirmeye başlamıştır. Hammalların, fırıncıların tatil-i eşgal edecekleri tehdidinden hemen sonra, 25 Ekim 1919'da İstanbul'da TİÇSF'nin daveti üzerine işçi temsilcilerinin bir kongre yaptıkları bildirilmekte ve ayrıntılarıyla aktarılmaktadır⁴⁶.

1920 Yılı Eylemleri:

Tabloya göre Kazlıçeşme debbağhane işçileri, Fransız ve Rum gazeteleri mürettepleri, Beyoğlu tünel işçileri, Kasımpaşa Tersanesi işçileri, vapurlara

⁴¹ Kemal Sülker, **Türkiye'de İşçi Hareketleri**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1976, s. 23.

⁴² Tunaya, **a.g.e.**, s. 409.

⁴³ **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi**, C 2, s. 103.

⁴⁴ Tunaya, **a.g.e.**, s. 404-405.

⁴⁵ Sencer, **a.g.e.**, s. 245-246.

⁴⁶ Sencer, **a.g.e.**, s. 246-247.

kömür yükleyen işçiler, Dersaadet Tramvay Şirketi işçileri, Şark Demiryolları Şirketi işçileri olmak üzere grev eyleminin en çok görüldüğü yıl 1920'dir. Bu durumun oluşmasında işçiler arasında örgütlenme ve grev faaliyetlerinin belli bir olgunluğa ulaşmış olması yanında İstanbul'un işgalinin de önemli bir rolü bulunmaktadır.

Öncelikle 1920 1 Mayıs'ında, işgal altındaki İstanbul'un olağanüstü durumunu gözönünde bulunduran işçi kesimi "1 Mayısın her sene memleketimizde az çok bir yansıması mevcut olduğu halde amele sınıfı fevkalâde durumu göz önünde bulundurarak bu sene tatilden vazgeçmişlerdir." Bu durumda bayram ancak yurt dışında kutlanmıştır⁴⁷.

İstanbul'un İtilaf güçleri tarafından 16 Mart 1920'de resmen işgal edilmesinin ardından TSF'nin işçiler arasındaki etkinliği hızla artmıştır. Söz konusu gelişmeyi takip eden aylarda geniş bir işçi kesimi TSF'yle bağlar kurmuştur. TSF bu dönemde Kazlıçeşme tabakhane işçileri, Haliç ve Kasımpaşa tersane işçileri, Şirket-i Hayriye ve Seyr-i Sefain çalışanları, Tramvay, Tünel ve Elektrik Şirketleri personeli arasında hızla örgütlenmiştir. TSF'nin etkin olduğu en önemli işçi hareketleri, Tramvay, Elektrik ve Tünel Şirketlerini kontrol eden çok uluslu bir şirketi hedef almıştır. TSF'nin kontrol ettiği bu grevlerin içinde Mayıs 1920'de gerçekleşen grev söz konusu edilmeye değerdir. 1920 Mayıs'ında tramvay ve tünel işçileri 4 gün 13 saat süren bir grev hareketine girişmiş ve sonuçta taleplerinin birçoğu şirket tarafından kabul edilmiştir⁴⁸.

Mayıs 1920'deki İstanbul Tramvay işçilerinin yaptığı grevde, şirketin anlaşma olanağı bulamadığı bir ortamda, sürece işgal komiserleri de dâhil olmuştur. İddiaya göre Hüseyin Hilmi, İngiliz ve Fransız işgal kuvvetleri komutanlarıyla yaptığı pazarlıkta kendisine bir hayli yardım sağlamıştır. Hilmi'nin bir otomobil edindiği, Fırka merkezi için de Divanyolu'nda bir bina tahsis

⁴⁷ Zafer Toprak, **Türkiye'de İşçi Sınıfı (1908-1946)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2016, s. 312; **İkdam**, 1 Mayıs 1920.

⁴⁸ Mütareke dönemi İstanbul'unda Tramvay, Tünel ve Elektrik Şirketleri merkezi Brüksel'de bulunan ve İstanbul Konsorsiyumu olarak da bilinen Konstantinopol Tramvay ve Elektrik Şirketi'nin elindedir. Bu uluslararası şirket, Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Alman sermayesinin hâkimiyeti altındayken İstanbul'un işgal edildiği dönemde artık bir Fransız-Belçika şirketi haline gelmiştir. Ülker, a.g.m., s. 244-246.

edildiği söylenmektedir. Söylendiğine göre Hilmi Bey İstanbul sokaklarında “Cemal Paşa” edasıyla gezmiştir⁴⁹.

Mayıs 1920’de gerçekleşen grevde, tramvay işçileri arasında radikal unsurlar bulunduğu ve İstanbul’da faaliyet gösteren komünist grubun bu unsurlar üzerinde belirgin bir etkinlik kazandığına işaret edilmektedir. Tramvay işçileri ve komünistlerle ilişki halinde olan TSF Sekreteri Mustafa Fazıl’ın görev sürecinde önemli roller oynadığı anlaşılmıştır. Hüseyin Hilmi’nin ise tramvaycılar arasındaki örgütlenme hareketinin ortaya çıkışında ve yaygınlaşmasında ciddi bir etkisinin olmadığı görülmüştür. Hüseyin Hilmi’nin grevin yönetiminde de sınırlı bir rol oynadığına, grevin ortaya çıkışından çok sonuçlanmasında etkin olduğuna işaret edilmektedir⁵⁰.

1920 Mayısındaki grevi Sosyalist Fırkası’nın yönetmesi pek çok yorumlara sebep olmuştur. İşçi hareketinin sol bir yöne kayma eğilimi göstermesi gibi bir sonucu olan bu grev hakkında şöyle bir ifadeden söz edilmektedir: “...Şunu da belirtmek lazım. Bu grevin karakteri katiiyen Marxist değil, her şeyden önce milli idi. Çünkü talimat partinin haberi olmaksızın milli kurtuluşun gizli teşekküllerinden geliyordu. Parti’nin başkanı şirketten mali yardım kabul ettiği için işgal kumandanlığı bu grevi kolaylıkla durdurdu.” Oya Sencer, grevin belirli bir Marxist yönü olmadığını bir gerçek olduğunu, ama talimatın milli kurtuluş cephesinden geldiği hakkında da tahminlerin dışında bir belge olmadığını belirtmektedir. Ayrıca hareketin antiemperyalist niteliğinin, sol nitelikte olmasını engellemediğini düşünmektedir. Öte yandan grev, geçici de olsa başarıyla bitmiş, işçiler isteklerinin büyük bir kısmını elde etmişlerdir. Bunun bir nedeni de İngiliz işgal kumandanlığının Hüseyin Hilmi’ye Tramvay Şirketi bir Fransız şirketi olduğu için yardım etmesidir⁵¹.

Yine 1920 yılında Kazlıçeşme’de deridebbağ işçilerinden 90 kişi tarafından gerçekleştirilen grevde TSF’den yardım istendiği belirtilmektedir. 1920 yılında tersane işçilerinin gerçekleştirdiği grevde Sosyalist Hilmi’nin Yardımlaşma Derneği’nin bütün paralarını bu grevi başarıya ulaştırmak için kullandığı ve grevin başarıya ulaştığı belirtilmiştir⁵².

⁴⁹ Sülker, *Türkiye’de İşçi Hareketleri*, s. 26; Tunaya, *a.g.e.*, s. 405; Sencer, *a.g.e.*, s. 270-271.

⁵⁰ Ülker, *a.g.m.*, s. 254.

⁵¹ Sencer, *a.g.e.*, s. 250-251.

⁵² Sülker, *Türkiye’de İşçi Hareketleri*, s. 26.

Bir süre sonra patronlar TSF'ye bağlı işçi örgütleri üyesi işçileri kitleler halinde işten çıkarmaya başlamışlar, sendika veya dernekler karşısında kendi denetimlerinde sarı örgütler kurmuşlardır. Örneğin Tramvay Şirketinde kurulan "Amele Siyanet Cemiyeti" (İşçi Koruma Derneği) toplam 2.500 işçinin 800'ünü kısa sürede kendi bünyesinde toplamıştır. Bu dönemde işçiyi bölme hareketleri arasında yer alan bu cemiyete şirket yardım etmiştir⁵³.

1921 Yılı Eylemleri:

Tablodan anlaşıldığı üzere 1921 yılında; Zeytinburnu fabrikaları işçileri, Eylül ve Ekim aylarında birer tane olmak üzere Dersaadet Tramvay Şirketi işçileri ve Şark demiryolları işçileri olmak üzere dört grev eylemi gerçekleşmiştir.

Bunun yanında 1921 yılının önemli işçi eylemlerinden biri de işgal kuvvetleri tarafından yasaklanmış olmasına rağmen 1 Mayıs kutlamalarının yapılmasıdır.

TSF'nin 1919 Nizamnamesinde Mayısın 1. Günü Amele ve Çiftçi Bayramı olarak kabul edildiği için, her yıl Fırka üyelerinin buldukları yerlerde dinlenerek gösteri yapmaları kabul edilmiştir. 1921 yılı 1 Mayıs'ı işgal kuvvetleri tarafından yasaklanmış olmasına rağmen, merkezine kırmızı bayrak çekilen Fırka, İstanbul'un bütün işçilerine bir bildiri yayınlayarak işçilerin bu kutlamalara katılmasını sağlamıştır. 1 Mayıs 1921 günü "Bilumum İstanbul Amelesi"ne yayınlanan bildiride, işçilerin bayrama katılmalarının bir görev olduğu bildirilmekte, elektrik fabrikası işçileri dışındaki çalışanlar 1 Mayıs günü işi bırakmaya çağrılmaktadır. İşgal kuvvetleri yasağa rağmen kutlanan 1 Mayıs gösterilerini türlü yöntemlerle engellemeye çalışmıştır. Ancak bütün engellemelere rağmen 1 Mayıs 1921 gösterileri o yıllarda Şirket-i Hayriye, Tramvay Kumpanyası, Haliç İdaresi gibi kurumlarda etkinlik kazanmış TSF'nin öncülüğünde gerçekleştirilmiştir⁵⁴.

2 Mayıs 1921'de 1 Mayıs kutlamaları ile ilgili olarak şöyle bir haber sözü konusu edilmiştir: "*Şehrimizde işçi bayramı dün işçiler tarafından tesit edilmiştir. Şirketi Hayriye, Haliç ve Tramvay Şirketleri amelesi çalışmadıkların-*

⁵³ Güzel, "Tanzimattan Cumhuriyet'e İşçi Hareketi ve Grevler", s. 825; Sencer, **a.g.e.**, s. 274-275.

⁵⁴ Tunaya, **a.g.e.**, s. 406; Toprak, **a.g.e.**, s. 313.

dan, vesait-i nakliyenin büyük kısmı muattal kalmıştır. Ameleden bir kısmı, bayramlarını tesit için mavi işçi gömlekleri giydikleri, kırmızı boyun bağı tak-tıkları gibi hepsi de kırmızı rozetlere hamil idiler. Amelenin bindiği bazı otomo-billere de kırmızı bayrak takılmıştı. Türkiye Sosyalist Fırkası'nın Babıali'deki merkezinde tören yapılmış, saat 10'dan bire kadar muzika Enternasyonel'i çalmıştır. İşçiler arasında dün işret menedilmiş olduğu için, hiç kimse sarhoş olmamış, hiçbir vak'a zuhur etmemiştir.”⁵⁵

Mütarekenin başında olduğu gibi tramvay işçileri yine aktiftir. 1921 yılı Ağustos başında bir yıldan beri sona ermemiş sayılabilecek Tramvay Şirketi ameleleri ile ilgili şöyle söylenmektedir: “Günden güne kuvvetlenen TSF'nin metalibatını pek müfrit bularak kabul etmeyen Tramvay Kumpanyası yeniden teşekkül eden Siyanet Fırkası'na karşı himayekâr bir vaziyet almış ve muh-temel bir grev tehlikesine karşı amele tedarikine çalışmıştır. Hüseyin Hilmi görüşmeleri durdurmuş ve grev tehlikesi başgöstermiştir.”⁵⁶

Sonunda 1921 yılının ilk yarısında tramvay, tünel ve elektrik işçileri taleplerini birleştirmişler, Şirket-i Hayriye ve Seyr-i Sefain çalışanlarının da desteğini alarak 1921 Ağustosunda İstanbul'u bir genel grevin eşğine getirmişlerdir⁵⁷. 10 Ağustos 1921 tarihli gazeteye göre İstanbul'da amelenin bir grev ilan edip etmeyeceği her işini nakliye araçlarının yardımıyla gören İstanbul'u fazlasıyla düşündürmektedir. Tramvay şirketinin ileri gelen memurlarından mevcut durum sorulduğunda, amelenin taleplerini ağır bulan şirket; “işçilerin Sosyalist Fırkası'nın kuvvetine dayanarak kendilerine karşı serkoş bir vaziyet aldıklarını” ifade etmiştir⁵⁸.

İşçilerin genel bir grevinden söz edilmesini Oya Sencer'e göre artık sadece ekonomik işçi hareketleri arasında görmek doğru olmaz. Böyle bir genel grevin ekonomik yönü yanında, antiemperyalizm şeklinde değerlendirilen siyasal-doktriner yönü de gözden kaçırılmamalıdır. Şirketler, 1921 Ağustos'unda telaş içinde olup, bütün eylemlerini TSF'nin etkisini azaltmaya ve genel grev tehlikesini ortadan kaldırmaya yöneltmişlerdir. Daha sonra Hükümet

⁵⁵ Sencer, a.g.e., s. 253.

⁵⁶ Sencer, a.g.e., s. 254.

⁵⁷ Ülker, a.g.m., s. 245.

⁵⁸ İkdâm, 10 Ağustos 1921.

greve engel olacak tedbirleri aldığından ve TSF de amele arasında tam birliği sağlayamadığından grev ilan edilmemiştir⁵⁹.

Mütareke başladığında da işçi eylemleri konusunda tedbirli davranılması gerektiği eğiliminde olan yöneticilerin 1921 yılına gelindiğinde benzer eğilime sahip oldukları görülmüştür. 1921 yılı Ekim ayında Nafia Nezareti Vekili tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen bir yazıya göre amelenin haklarını savunmak amacıyla değil, birtakım haklarını bahanelerle şirketi tehdit ederek tedirginlik yaratmak istediği kanatine varılmıştır. Bu yüzden Sosyalist Fırkasının etkisinde olan Tramvay Şirketi amelesinin kanuna uygun hareket etmeleri, kanuna uygun hareket etmeyenler hakkında gerekli yasal işlemlerin yapılması istenmiştir⁶⁰.

1922 Yılı Eylemleri:

Anadolu'daki milli mücadelenin belli bir aşamaya geldiği 1922 yılının Ocak ayında Dersaadet Tramvay Şirketi işçileri ve Şubat ayında belediye temizlik işçileri tarafından olmak üzere iki grev eylemi gerçekleşmiştir.

Tramvay işçilerinin büyük bir çoğunluğu 26 Ocak 1922 tarihinden başlayarak greve çıkmıştır. Ancak bu grev 6 Şubat itibariyle yenilgiye uğramış ve Hüseyin Hilmi grevin sonlarına doğru Tramvay Şirketi'nin Beyazıt bölgesindeki kablolarına sabotaj düzenlediği gerekçesi ile tutuklanmıştır⁶¹. Dolayısıyla 1921'in ortasında gücünün sonuna gelen ve etkinliği azalan TSF Ağustos 1922'de artık sadece kâğıt üzerinde vardır. 1923'te Hüseyin Hilmi'nin garip bir şekilde öldürülmesiyle de tarihe karışacaktır⁶².

TSF'nin 1922 Nisanı'nda İstanbul'da Taksim'de miting yapma ve gösterilerle Kâğıthane'ye gitme önerisi Büyük Britanya temsilcisi General Harrington tarafından işgal rejimi dolayısıyla yasaklanmıştır. Fransız Generali, Charpy ise, bu mitingin Kâğıthane'de yapılabileceğini sosyalistlerin şehir içinde duraklamaları koşuluna bağlamıştır⁶³.

⁵⁹ Sencer, **a.g.e.**, s. 254-255.

⁶⁰ **BOA**, DH EUM AYŞ 00057 00013 003-004.

⁶¹ Ülker, **a.g.m.**, s. 245.

⁶² Güzel, "Tanzimattan Cumhuriyete İşçi Hareketi ve Grevler", s. 825.

⁶³ Tunaya, **a.g.e.**, s. 407.

1 Mayıs 1922 yaklaşırken işgal kuvvetleri bir yıl önceki senaryoyu bir kez daha yinelemişlerdir. Gazetelerde bildirimler yayınlanmış, siyasal nitelikte her türlü gösteri askeri tecavüz olarak nitelendirilmiştir. Ancak yine de kutlanan Kağıthane'deki mitinge Şirket-i Hayriye, Haliç Şirketi, Tramvay Kumpanyası, Tünel Kumpanyası, Elektrik Fabrikası, Seyr-ü Sefain İdaresi ve Mürettibin-i Osmaniye Cemiyetleri işçileri katılmıştır. Aynı gün TSF şubesinde de bir toplantı düzenlenmiş, 1 Mayıs'ın önemi ve sosyalizm üzerine konuşmalar yapılmıştır⁶⁴.

1 Mayıs 1922'yi Hüseyin Hilmi'siz kutlayan TSF'nin rolünü kısmen TİÇSF almış, BMM'ye bir telgraf çekmiştir. Toplantı, emperyalizme karşı Anadolu'yu destekleyici yöndedir. 1 Mayıs günü TSF'yi Şakir Rasim arkadaş temsil etmiştir. TSF'nin tamamen aksine TİÇSF Damat Ferit politikasına karşıdır ve emperyalizmle savaştığı için TBMM Hükümeti'nden yana olmuştur. Bu tutumunu 1 Mayıs 1922 gösterilerinde, Dr. Şefik Hüsnü imzalı telgrafında açıkça belirtmiştir⁶⁵.

1922 Mayıs'ında Ankara'da da işçiler 1 Mayıs İşçi Bayramını kutlamışlardır. 1 Mayıs'a rastlayan Pazartesi günü Ankara'da istasyon yakınlarında İmalat-ı Harbiye işçileri, şimendifer işçileri, dekovil işçileri, mürettepler (bassın teknisyenleri), çocukları ve eşlerinin de katıldığı bir toplantı düzenlenmişlerdir⁶⁶. 1 Mayıs 1922'de istasyon civarında yapılan bayram kutlamalarına İzmir Mebusu Yunus Nadi, Menteşe Mebusu Tefik Rüştü, İstanbul Mebusu Numan Usta gibi vekiller yanında, Ticaret Müdürü ve Rus Sefarethanaesinden bazı memurlar da katılmışlardır⁶⁷.

1919-1922 yılları arasında gerçekleşen bu grevlerin ekonomik ve toplumsal nitelikleri yanında siyasal niteliği de netleşmiştir. Grevlerde yabancı sermayeye karşı mücadele, siyasi bir yön de almıştır. Grevlerin yarından fazlası yabancı sermayeye ait şirketlerde örgütlenmiştir. Grevlerde TSF yanında işçi dernekleri de örgütleyici veya yönetici rol oynamışlardır⁶⁸. Örneğin Şark

⁶⁴ Toprak, *a.g.e.*, s. 314-315.

⁶⁵ Tunaya, *a.g.e.*, s. 406, 407, 499.

⁶⁶ Sülker, *Türkiye'de İşçi Hareketleri*, s. 29.

⁶⁷ *Hakimiyet-i Milliye*, 3 Mayıs 1922.

⁶⁸ Güzel, *a.g.m.*, s. 825.

Demiryolları işçilerinin başlattıkları grevlerin bağımsızlık isteğini yansıtan yönü bulunmaktadır. Grevi yöneten Demiryolu Amele Cemiyeti, bazı ekonomik sebepler ileri sürmekle kalmamış, Ermeni komitelerinin cebren para toplamasına ve bazı yabancı memurların, Türk işçilerinin gurur ve haysiyetlerini yaralayıcı davranışlarına da karşı çıkmış ve grev işçilerin başarısıyla sonuçlanmıştır⁶⁹.

Bu dönemde gerçekleşen grevlerde grevin başlamasından önce işverenle görüşmek, pazarlık yapmak hususunda birtakım girişimler gerçekleşmiştir. İşgal koşulları altında asıl yönetimin işgal kuvvetlerinde olduğu İstanbul'da işgal kuvvetleri yöneticilerinin belli bir aşamadan sonra grevleri önlemek, başlamış grevleri kırmak için müdahil oldukları görülmüştür⁷⁰.

1923 Yılı Eylemleri:

1 Mayıs 1923 gösterileri Umum Amele Birliği ve Mürettibin Cemiyeti tarafından örgütlenmiştir. Tertip komitelerinin kararıyla işbaşında bulunacak su ve elektrik şirketleri işçilerinin bir kısmı dışında hemen hemen tüm İstanbul işçilerinin bayrama katılma kararı alınmıştır. İşçilerin Umum Amele Birliği Merkezi önüne gelmeleri ile birlikte başta Enternasyonel olmak üzere işçi marşları çalınmaya başlamıştır. 1923 yılı 1 Mayıs Ankara, İzmir ve Adapazarı'nda da kutlanmıştır. Ancak daha 1 Mayıs öncesi tutuklamalar başlamıştır⁷¹.

1923 yılına gelindiğinde Selanik- İstanbul merkezli gelişen, II. ve III. Enternasyonel ile ilişki içinde bulunan sosyalist hareket iyice zayıflamış, dolayısıyla artık grevler üzerinde sol siyasal kuruluşların etkisi kalkmıştır. Böyle bir ortamda, 1923'ün Temmuz-Kasım ayları arasında, İstanbul'da, Edirne'de Aydın'da, İzmir'de ve Zonguldak'ta kendiliğinden gelişen işçi eylemleri ve grevleri gerçekleşmiştir. 1923 yılı Temmuz ve Ağustos aylarında Zonguldak maden işçileri ile İzmir incir toplama işçileri, 2 Eylül'de Aydın Şimendifer işçileri, 7 Eylül'de İstanbul matbaa işçileri, Bomonti Bira fabrikası işçilerinin grevleri yanında, en önemli işçi hareketleri Şark Şimendiferleri işçilerinin, İstanbul Tramvay işçilerinin, İstanbul Terkos işçileri ve Dolmabahçe gazhanesi

⁶⁹ Işıklı, a.g.e., s. 83.

⁷⁰ Güzel, a.g.m., s. 825.

⁷¹ Toprak, a.g.e., s. 317, 318, 322.

işçilerinin grev girişimleri sayılabilir. Grevlerin büyük çoğunluğu yine yabancı sermayeli işletmelerde patlak vermiştir. Bu grevlerde işçiler artık yabancı istilacılara karşı zafer kazanmış bir ulusun üyeleri olarak hareket etmeye başlamışlar ve sınıfsal çıkarlarını ulusal çıkarlara dayanarak dile getirmişlerdir⁷².

1923 yılında gerçekleşen bu grevlerden Kasım ayında Şark Şimendifer işçileri tarafından gerçekleştirilen grevi “Şark Şimendiferleri Müstahdemin Cemiyeti” kurucularından olan Üzeyir Avni Kuran’dan dinleyen Sedat Ağralı şöyle nakletmektedir: “Üzeyir Avni Kuran Şimendifer İdaresi’nde ustabaşı olarak çalıştığı sırada Şark Şimendiferleri Cemiyeti’ni kurmuşlardır. 1920 yılında Şimendifer İdaresi Fransız askerlerinin elinden Fransız sivillerinin eline geçmiştir. Levantin adı verilen yabancı ve gayrimüslim personel her bakımdan Türkler’e nazaran daha iyi koşullarda çalışmaktadır. Düşük ücretle ve zor koşullar altında çalışan ve hiçbir hak iddia etme imkânına sahip olmayan bu işçilerin ücretleri 1922 sonlarına gelindiğinde bir kat daha düşürülmüştür. İndirimle birlikte yapılan iki ödemeyi kabul etmeyen işçiler grev yapacaklarını bildirerek şartlarını ileri sürmüşlerdir. 11 saat yerine 8 saat çalışma ve asgari ücretin 150 kuruş olmasını talep eden işçiler ayrıca, Milli Mücadele devam ettiği sürece müstevli düşman ordularına casusluk, rehberlik eden, Türk izzet-i nefesine tecavüz eden gayrimüslim ve yabancı uyrukluların aralarından temizleneceğini” idareye iletmişlerdir⁷³.

Ekim ayında isteklerini cemiyetleri kanalıyla şirkete bildiren işçilerin isteklerinin çoğunun reddedilmesi üzerine 18 Kasım 1923’de grev başlamış ve 10 gün sürmüştür. Grev sırasında, işçilerin olay çıkmamasına dikkat etmeleri, tam grev ilan edildiği sırada Çatalca yakınında olan Avrupa ekspresini göndermeleri, Lüleburgaz’a cephane ve asker taşıyan katarı işletmeleri ve Edirne’ye kurtuluş gününe giden mebusları yerine götürmeleri, grevci işçilerin içinde buldukları duygusal ve sınıfsal durumu gösterdiği şekilde yorumlanmıştır. Hükümet (Nafia Vekâlet’inin) aracılığıyla 28 Kasım 1923’te grev işçilerinin isteklerinden büyük bir kısmını şirkete kabul ettirmeleriyle sona ermiştir. Grevin başarısında Cumhuriyetin yeni ilan edilmiş olmasının, Kurtuluş Savaşı başarısının yarattığı şaşkınlığın ve hükümetin yabancı şirketi korumayan tutu-

⁷² Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, C 2, s. 103; Sencer, a.g.e., s. 258-259.

⁷³ Sedat Ağralı, *Günümüze Kadar Belgelerle Türk Sendikacılığı*, Son Telgraf Matbaası, İstanbul, 1967, s. 32-34.

munun büyük payı vardır. Görüldüğü üzere 1923 yılı Şark Şimendiferleri grevinin temelinde yine iki neden vardır: Birincisi; ücret ve iş koşulları, ikincisi; yabancı şirketlere karşı 1923 havasının da verdiği düşmanlık duygusu...⁷⁴

1923 yılı Ekim ayının diğer önemli işçi hareketini İstanbul Tramvay işçileri yapmıştır. Aynı tarihlerde İstanbul Terkos işçileri de bir grev yapmıştır. Bu grevlerdeki istekler arasında “gayri müslim amelenin işten çıkarılmasının” yer alması ilginçtir⁷⁵.

Ekim sonunda Cumhuriyet’in ilanının bu hareketlerdeki etkisi küçüm-senemez. Bu bakımdan 1908’de, 1912’de, Mütareke yıllarında (1919-1922) olduğu gibi 1923 Kasım grevleri de “yeni bir umut karşısındaki patlamalar” olarak yorumlanmaktadır. Bu sıralarda işçi sınıfı, 1920, 1921’de olduğu gibi, herhangi bir siyasal kuruluşun etki ve yönetiminde değildir. Olaylar yine 1908’in kendiliğinden gerçekleşen haline dönmüş bulunmaktadır⁷⁶.

1919 yılında kurulan sosyalist siyasal partilerin, özellikle TİÇSF’nin öncülüğünde 1919-1923 döneminde hız kazanan sendikal örgütlenme ve üst birlik oluşturma çabaları çok geçmeden Ankara Hükümeti’nin baskısıyla karşılaşmıştır. Çünkü yeni rejimin temsilcilerinin işçi sınıfını Cumhuriyet’in inşa sürecinde bağımsız bir güç olarak görmek istemediği düşünülmektedir. Bu nedenle yeni rejim, Cumhuriyet Türkiye’sinin işçi hareketlerini, “ulusal çıkar” şeklinde ifade edilen gerekçeyle bastırmaya yönelmiştir⁷⁷.

SONUÇ

Osmanlı Devleti’nde Tanzimat ile başladığı söylenebilecek olan sanayileşme çabaları ile birlikte yeni bir işçi sınıfı oluşumu görülmektedir. İkinci Meşrutiyet’in ilan edilmesine kadar bir hazırlık evresi geçirmiş olan işçi sınıfı ortaya çıkan görece özgürlük ortamının da etkileri nedeniyle ilk canlanmasını yaşamıştır. Birinci Dünya Savaşı’nın sonuna doğru 1917 yılında Rusya’da gerçekleşen Bolşevik Devrimi ve savaşın sonunda Osmanlı Devleti tarafından 1918 yılında imzalanan Mondros Mütarekesi’nin yarattığı işgal ortamı Türk işçi hareketinde ikinci bir canlanma dönemine zemin hazırlamıştır.

⁷⁴ Sencer, a.g.e., s. 259-263.

⁷⁵ Sencer, a.g.e., s. 263-264.

⁷⁶ Sencer, a.g.e., s. 264.

⁷⁷ **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi**, C 2, s. 103-104.

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonraki dönem Türkiye'nin en çok siyasi parti ve dernek kurulan dönemlerinden biridir. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasını takiben halkın genellikle siyasi partiler ya da dernekler şeklinde örgütlenerek düşüncelerini daha güçlü bir şekilde ifade etmek veya bu örgütlenmeler aracılığıyla mücadele etmek gayreti içinde oldukları görülmüştür.

Bu dönemde işçiler daha çok sol siyasi partilerin veya bağımsız derneklerin yönlendirmesiyle grevler yapmışlardır. Yapılan grevlerin ekonomik ve sosyal çıkarları korumak yanında emperyalizmle mücadeleye destek vermek yönünde de hedefleri olmuştur. Çoğu İstanbul'da gerçekleşen bu grevler genel olarak yabancı sermayeye ait şirketlerde gerçekleştirilmiş, böylece yabancı sermayeli şirketlere karşı gerçekleştirilen bu eylemlerle emperyalizme karşı çıkılarak Anadolu Hareketine destek verilmek istenmiştir.

Öncelikle bu grevlerde sanayileşme ile başlayan işçi oluşumunun İkinci Meşrutiyet sonrası bir canlanma dönemini yaşamasını takiben işçi hareketi artık belli bir olgunluğa ulaşmış bulunmaktadır. Bunun yanında ülkedeki şirketlerin yabancı sermayenin elinde olmasına bağlı olarak; bu şirketlerde Müslüman işçilerin gayrimüslimlere göre kötü koşullarda olmaları, emperyalist ülkelerin Türkiye'de yarattığı işgal ortamı dünyadaki sosyalizm rüzgârından Türkiye'nin de etkilenmesi için uygun koşulları ortaya çıkarmıştır. Ülkesinin emperyalistler tarafından işgal edildiğini düşünen Türk işçisi, bir taraftan ekonomik ve sosyal haklarının peşine düşerken bir taraftan da bağımsızlık mücadelesini destekleme taraftarı olmuştur.

1919-1922 yılları arasında gerçekleşen grev sayısına bakıldığında; henüz sanayileşmemiş ve sınıf bilinci oluşmamış bir toplumda ve ülkenin yönetiminin yabancı güçlerin kontrolünde olduğu bir ülkede kayda değer olduğu düşünülmektedir.

Mütareke döneminde gerçekleşen bu grevleri tamamen Bolşevik Devrimi'nin etkisi ile ilişkilendirmek doğru bir yaklaşım olmaz kanaatindeyiz. Çünkü her ne kadar sosyalist partiler tarafından yönlendirilmiş bulunsada bu işçi eylemlerinde Türk işçisi bir sınıf bilinci ile hareket etmemiştir. Hatta ülkenin işgal edilmiş olması sebebiyle vatanseverlik duygusunun etkisiyle bu davranışları sergilemiş olabilir. Bununla beraber Bolşevik Devrimi'nin

gerçekleşmesi sonrası Sovyet Rusya'nın işgal güçleri arasında yer alması, Türkiye'ye yardım edebilecek bir durumda bulunması, Sovyetler'in Türkiye'de bir sosyalist/komünist rejim kurmak için başlangıçta birtakım girişimlerde bulunması gibi sebepler Sovyetler'deki rejimin Türkiye'deki bazı kesimler tarafından sempati ile karşılanmasına sebep olmuş olabilir. Dolayısıyla Sovyet Rusya'daki sınıf sendikacılığı akımının en önemli işçi eylemi olarak gördüğü grevlerin, Türk işçisi açısından ekonomik ve sosyal haklarını elde etmek yanında siyasal olarak da bağımsızlığın kazanılmasında bir araç olarak görüldüğü düşünülmektedir.

Bağımsızlık Mücadelesi sırasında ne kadar etkili olduğu konusunda bir yargıya varmak güç olsa da işçi sınıfı bu mücadele sırasında bir çaba göstermiş bulunmaktadır. Ancak 1923 yılında Cumhuriyet'in ilanını izleyen süreçte belli bir güç haline gelme eğilimi gösteren bu sınıfın hareketleri içinde bulunulan konjonktür gerekçesiyle Ankara Hükümeti tarafından kontrol altına alınmak istenmiştir.

KAYNAKÇA**Arşiv Kaynakları**

BOA, “Meclis-i Vükelâ Müzekeratına Mahsus Zabıtname” MV 00213 00038 001 001.

BOA, “Nafia Nazırı Vekili Tarafından Dahiliye Nezareti Celile-i Alisine Gönderilen Yazı” DH EUM AYŞ 00057 00013 003-004.

Gazeteler

İkdam, 1 Mayıs 1920.

İkdam, 10 Ağustos 1921.

Hâkimiyet-i Milliye, 3 Mayıs 1922.

Kitap ve Makaleler

Ağralı, Sedat, **Günümüze Kadar Belgelerle Türk Sendikacılığı**, Son Telgraf Matbaası, İstanbul, 1967.

Aydoğanoglu, Erkan, **İşçi Sınıfı Tarihi (Kısa Bir Özet)**, Tarem Yayınları, İstanbul, 2010.

Aydoğanoglu, Erkan, **Sınıf Mücadelesinde Sendikalar**, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2007.

Erişçi, Lütfü, **Türkiye’de İşçi Sınıfı (Özet Olarak)**, Kutulmuş Basımevi, İstanbul, 1951.

Gülmez, Mesut, **Türkiye’de Çalışma İlişkileri (1936 Öncesi)**, TODAİE Yayınları No: 236, DİE Matbaası, Ankara, 1991.

Gülmez, Mesut, “Tanzimattan Sonra İşçi Örgütlenmesi ve Çalışma Koşulları (1839-1919)”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C 3, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.

Güzel, Şehmus, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e İşçi Hareketi ve Grevler”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C 3, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.

- Işıklı, Alpaslan, **Gerçek Örgütlenme Sendikacılık**, İmge Kitabevi, Ankara, 2003.
- Karakışla, Yavuz Selim, “Osmanlı Sanayi İşçisi Sınıfının Doğuşu (1839-1923)”, Donald Quataert, Erik Jan Zürcher (Der.), **Osmanlı’dan Cumhuriyet Türkiye’sine İşçiler (1839-1950)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.
- Müderrişoğlu, Alptekin, **Kurtuluş Savaşı’nın Mali Kaynakları**, ATAM Yayınları, TTK Basımevi, Ankara, 1990.
- Sülker, Kemal, “Türkiye’de Sendikacılık” **Dünyada ve Bizde Sendikacılık**, Varlık Yayınevi, İstanbul, 1966.
- Sülker, Kemal, **Türkiye’de İşçi Hareketleri**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1976.
- Sencer, Oya, **Türkiye’de İşçi Sınıfı**, Habora Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1969.
- Talas, Cahit, **Sosyal Ekonomi**, Sevinç Matbaası, S. Yayınları 14, Ankara, 1979.
- Tunaya, Tarık Zafer, **Türkiye’de Siyasal Partiler, C. 2, Mütareke Dönemi (1918-1922)**, Hürriyet Vakfı Yayınları, 2. Baskı, y.y., t.y.
- Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi**, C 2, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayınları, İstanbul, 1998.
- Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi**, C 3, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayınları, İstanbul, 1998.
- Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, (Der. Faruk Sönmezoğlu, Haz. Ülke Arıboğan, Gülden Ayman, Beril Dedeoğlu), Der Yayınları, İstanbul, 1996.
- Ülker, Erol, “Mayıs 1920 Tramvay Grevi Türkiye Sosyalist Fırkası ve İşçi Hareketi Üzerine Bir Değerlendirme”, **Kebikeç**, 36, 2013.
- Toprak, Zafer, **Türkiye’de İşçi Sınıfı (1908-1946)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2016.
- Zengin, Ersoy, “Türkiye İşçi Hareketleri Tarihinde İmalat-ı Harbiye İşçileri”, **Belgi**, S 13, Yıl: 2017.

I. DÜNYA SAVAŞI VE MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİNDE TÜRK OCAKLARI'NIN FAALİYETLERİ (1914-1922)

Erhan ALPASLAN*
Tugay YILMAZ**

ÖZET

Türk Ocakları, II. Meşrutiyet döneminde kurulan ve Türklük davasını kendisine şiar edinmiş sivil bir dernek hüviyetindedir. Bu yapı ideolojik açıdan kendisine yakın bulunan siyasî partilerle milli meselelerde iş birliği içinde olmuş ancak bu ilişkilerde oldukça tarafsız davranarak günlük politikanın dışında kalmıştır. Balkan Savaşları'nın devam ettiği yıllarda kuruluşunu tamamlayan Türk Ocakları I. Dünya Savaşı'na verdiği destek ile bu dönemde ön plana çıkan en önemli sivil toplum kuruluşu olmuştur. Çanakkale Cephesi başta olmak üzere birçok cephede savaşan Türk Ocaklı bireyler bu mücadelede etkili rol oynamışlardır. Ayrıca savaş yıllarında Türk Ocakları öncülüğünde konferanslar ve konserler düzenlenerek mücadeleye destek verilmiştir. Türk Ocakları ulusal meselelerde her zaman devletin ve milletin âli menfaatlerini savunmuştur. I. Dünya Savaşı'nda etkin bir şekilde faaliyetlerine devam eden Türk Ocakları mütareke dönemindeki artan baskılar sonucunda kapatılmasına rağmen bu faaliyetlerini gizli olarak sürdürmüştür.

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra başlayan işgaller üzerine milli varlığı tehlikede gören Türk Ocakları mensupları, gerek işgalci kuvvetlere, gerekse Osmanlı hükümetine karşı tavır alarak faaliyetlerini daha çok siyasî alana kaydırmış, özellikle İstanbul'da bir hayli aktif olmuştur. Ocağın bu faaliyetleri işgalcilerin gözünden kaçmamıştır. İstanbul'un işgali sırasında Türk Ocakları Genel Merkezi ilk basılan ve kapatılan yerlerden biri olmuştur. Ocaklılar, Anadolu mücadelesini zaferle sonuçlandırmak için Anadolu'ya geçmişler ve bütün maddî ve manevî güçleriyle mücadeleye katılmışlardır. Milli Mücadele yıllarında İzmir ile başlayan düşman işgali üzerine Türk Ocaklılar, Sakarya Meydan Muharebesi, Büyük Taarruz ve Başkomu-

* Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ealpaslan@ksu.edu.tr.

** Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, yilmaztugay16@gmail.com

tanlık Meydan Muharebesi'nde düşmana karşı göğüs göğse savaşmış, bu savaşlarda canlarını vermekten geri durmamışlardır.

Millî Mücadele'nin kazanılmasında etkili olan Türk Ocakları'nın, Türk devletinin sosyal, tarihî ve hukukî temellerinin atılmasında da çok büyük katkısı olmuştur. Dolayısıyla bu çalışmanın amacı Türklük davasına hizmet eden kurumların en uzun ömürlüsü olan Türk Ocakları'nın I. Dünya Savaşı ve Mütareke Dönemindeki faaliyetlerini ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Türk Ocakları, I. Dünya Savaşı, Mondros Mütarekesi, Milli Mücadele.

ACTIVITIES OF THE TURK OCAKLARI (TURKISH HEARTHES) DURING WORLD WAR I AND TURKISH NATIONAL STRUGGLE (1914-1922)

ABSTRACT

Türk Ocakları (Turkish Hearths) are a civil association established during the Constitutionalism II and advocating Turkishness. This association cooperated with the political parties ideologically close to it in the national affairs, but they became very neutral in their relations and stayed out of everyday politics. Türk Ocakları, which completed its foundation in the years when the Balkan Wars continued, became the most important non-governmental organization that came to the forefront in this period with the support given during the First World War. Members of the Türk Ocakları who fought on many fronts, especially the Dardanelles Front, played an effective role in WWI. In addition, during the war years, Türk Ocakları held conferences and concerts to give morale. Türk Ocakları have always defended the interests of the state and the public in national affairs. Türk Ocakları, which effectively continued to operate during WWI, secretly maintained these activities despite the fact that it was closed as a result of increasing pressure during the armistice.

After the Mondros Armistice, the members of the Türk Ocakları, who regarded the national existence as endangered by the occupations, shifted their activities to the political arena, especially in Istanbul, by acting against the invading forces and the Ottoman government. During the occupation of Istanbul, the headquarters of Türk Ocakları became one of the first places to be prosecuted and closed. The members of Türk Ocakları went to Anatolia to participate in the National Struggle and gave their material-spiritual support. In the National Struggle which started with the invasion of İzmir, Members of Türk Ocakları gave their lives in Sakarya Square Battle, Grand Attack and Commander-in-Chief Battlefield.

Türk Ocakları, which were effective in the acquisition of the national struggle, also made great contributions to the social, historical and legal foundations of the new Turkish state. The purpose of this study is to reveal the activities of the Türk Ocakları, which is one of the most longstanding institutions serving the Turkishness case, during World War I and the Armistice Period.

Keywords: Türk Ocakları, World War I (WWI), Mondros Armistice, Turkish National Struggle.

GİRİŞ

1789 Fransız İhtilali'nin yaymış olduğu milliyetçilik anlayışı çok uluslu bir yapıya sahip olan Osmanlı Devleti'ni derinden etkilemiş, 19. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti askeri, idari ve siyasi alanda eski gücünü kaybetmeye başlamıştır. Tanzimat Dönemi (1839-1876) ile birlikte artık sosyal alanda da sıkıntılar ortaya çıkmaya başlamış, gayrimüslim tebaa sosyal sorunlarını siyasi düşünceler etrafında birleştirerek devlete karşı isyan girişimlerine başlamıştır¹. Osmanlı Devleti'ni içinde bulunduğu durumdan kurtarmak için üç ana ideoloji takip edilerek devleti eski gücüne kavuşturmak istenmiştir. Bu üç ana ideoloji: Tüm Osmanlı halkını tek çatı altında toplayacak olan Osmanlıcılık, Hilafet gücü ile devlet içerisindeki Müslümanları siyaseten birleştirecek olan İslamcılık ve Türk milleti üzerine hayata geçirilecek olan Türkçülük ideolojileridir². Meşrutiyetin ilan edilmesi³ ile birlikte yüz yıllardır bir arada yaşayan Müslim ve gayrimüslim tebaa artık hürriyet ve hak arayışı içerisine girerek karşı karşıya gelecek, Rum milleti ile başlayıp diğer unsurlara sıçrayacak olan ırkçı hareketler Osmanlıcılık politikasının sonunu getirecektir⁴. II. Abdülhamit döneminde devlet politikası olarak benimsenen, İttihat ve Terakki Partisi'nin de siyasetini etkileyen İslamcılık (Ümmetçilik) politikası ise Osmanlı coğrafyası içerisindeki Arap milliyetçiliğinin yükselmesi sonucu etkisini kaybedecektir⁵. Türkçülük (Pantürkizm) politikası ise etkisini II. Meşrutiyet'in getirdiği refah ortamı ile önce dergi ve cemiyetler, daha sonra da siyasi bir akım olarak gösterecektir⁶. Türkçülük fikri Osmanlı'nın son dö-

¹ Şerif Demir, "Tanzimat Döneminde Bir Devlet Politikası Olarak Osmanlıcılık", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S 29, Konya, 2011, s.333.

² Yusuf Akçura, **Üç Tarz-ı Siyaset**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2015, s.75.

³ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler, C 1 İkinci Meşrutiyet Dönemi**, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, s.5. Bu konuda Tunaya şöyle yazmaktadır: "Yakın tarihimizde İkinci Meşrutiyet olarak anılan dönem (1908-1918) Türkiye'nin demokratik gelişmelerinde ileri ve yürekli atılımlarla doludur. Kanun-i Esasi'de yapılan ilk değişikliklerle kamu özgürlükleri yelpazesini genişletmiş, üstlerindeki baskıları kaldırmış, toplanma ve dernek kurma hürriyetlerini tanımıştır."

⁴ Rıdvan Akın, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Dağılma Devri ve Türkçülük Hareketi 1908-1918**, Der Yayınları, İstanbul, 2002, s.43.

⁵ Resul Türk, "Türkiye'de Siyasal İslam'ın Örgütlenme Faaliyetleri", **Akademik Hassasiyetler Dergisi**, C 2, S 3, Ankara, 2015, s.109.

⁶ Yusuf Sarıncay, **Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları 1912-1931**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1994, s.94.

nemlerinde meydana gelen milliyetçilik akımlarına karşı Osmanlılık ve İslamcılık anlayışlarının devletin dağılmasına engel olamaması sonucu ağırlık kazanmıştır⁷. II. Meşrutiyetin getirdiği özgür düşünce ortamı ile milliyet⁸ fikrine bağlı ideolojiler çerçevesinde artık yeni cemiyetler açılmaya başlanmış, farklı dernekler kurulmuştur. Türkçülüğün bir fikir akımı olarak teşkilatlı bir hale gelmesi ise Türk Derneği⁹'nin çalışmaları ile başlamıştır¹⁰. Türkçülük hareketinin devamlılığını sağlamak amacıyla Türk Derneği, Türk Yurdu Cemiyeti, Türk Bilgi Derneği, Türk Gücü Dernekleri ile cemiyetler teşkil edilecek Genç Kalemler ve Türk Yurdu yayınları ile Türkçülük davası anlatılmaya çalışılacaktır. Bu cemiyetlerin ardından kurulacak olan Türk Ocağı ise en uzun soluklu ve en verimli milliyetçi cemiyet olarak karşımıza çıkacaktır¹¹. Milletleşme sürecinin örgütlenme aşamasını teşkil eden, Türk Ocakları'nı doğuran temel fikir akımı olan Türkçülük XIX. yy'da Batı'da gelişen "Turquerie" ve "Türkoloji" araştırmalarının kültürel sonucudur¹².

Türkçülüğün kökeni aslen İbrahim Şinasi, Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi isimlerde görülse de bilimsel manada Türkçülük çalışmalarına ilk kez Ahmet Vefik Paşa ve Süleyman Paşa'nın çalışmalarında rastlamaktayız¹³. Siyasi alanda Türkçülük fikri ise ilk defa Yusuf Akçura'nın 1904 yılında Kahire'de

⁷ Türk, a.g.m., s.109.

⁸ Yusuf Akçura, **Yeni Türk Devleti'nin Öncüleri**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s.3. Akçura bu konuda Avrupa menşei olan milliyet fikrinin Avrupa ile münasebet sonucu Osmanlı Türkleri olarak bilinen Batı Türkleri, Kırım Türkleri, Kuzey Türkleri ve Azeri Türklerinin dördünde de 19. asrın sonlarına doğru ortaya çıktığını ve geliştiğini ifade eder. Ayrıca, Kemal H. Karpat, **Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji**, Timaş Yayınları, İstanbul 2017, s.35.

⁹ İkinci Meşrutiyetin getirdiği serbestlik ortamı içinde Türkçülerin, Türkçülük fikrini geliştirmek, yaymak ve hayata geçirmek amacıyla kurdukları ilk dernek veya kuruluş Türk Derneği adını taşıyan cemiyet 25 Aralık 1908'de kurulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bk. İsmail Acar, **Türk Ocakları 1912-1931 1949-1980 1986**, Balıkesir 2004, s.13.

¹⁰ Füsün Üstel, **İmparatorluktan Ulus Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, s.15.

¹¹ Mustafa Arıkan, Ahmet Deniz, "Türk Ocaklarının Kapatılışı, Borçları ve Emlakinin Tasfiyesi", **Konya Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S 15, Konya, 2004, s.402.

¹² Orhan Türkoğan, **Değişme-Kültür ve Sosyal Çözüm**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1988, s. 9-10.

¹³ Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, Hz.: Bircan Çınar, Alter Yay. İstanbul, 2010, s.19-25; İbrahim Karaer, **Türk Ocakları 1912-1931**, Türk Yurdu Neşriyatı, Ankara 1992, s. 2; İlber Cemal Nuri Özdemirci, **İmparatorluktan Cumhuriyete Geçiş Sürecinde Devlet-Sivil Toplum İlişkisi: Türk Ocakları Örneği**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2014, s.71.

yayımladığı Türk Gazetesi'nde Üç Tarz-ı Siyaset adlı makalesi ile gündeme getirilecektir¹⁴. II. Meşrutiyetin ilan edilmesinin ardından Osmanlı Devleti, Girit Meselesi, 31 Mart Vakası ve Trablusgarp Savaşı gibi iç ve dış sebepler ile mücadele etmek zorunda kalacaktır. Osmanlıcılık ve İslamcılık fikrinin uygulanabilme zemininin kaybedilmiş olması üzerine asıl meselenin devletin varlığının korunması olduğu anlaşılmıştır. Çünkü yaşanan gelişmeler devleti süratle bir çöküşün eşiğine getirirken imparatorluk içerisindeki gayrimüslim unsurların her biri imparatorluktan ayrı müstakil hale gelme çabasında milliyetçilik saikiyle hareket etmişlerdir. Arap-İslam toplumları da son aşamada Batılı emperyalist devletlerin propagandaları ile Arap milliyetçiliğine yönelirken, büyük savaşın sonlarında bağımsızlık mücadelesine atılırken Osmanlı Devletine karşı Batılı Devletlerle iş birliğine girecekler ve sonunda bu devletlerin sömürgesi olacaklardır. Bu şartlar altında İmparatorluğun ana kütlesini teşkil eden Türkler çoğunluğu sağladıkları bir coğrafyada mevcudiyetlerini korumak için Türk milliyetçiliğine yönelerek milli birlik ve beraberliğin ancak bu düşünce etrafında olacağına inanmışlardır. Bu düşüncenin siyasi bir hareket olarak mümessili Türk Ocaklarıdır. Bu itibarla kurulacak olan Türk Ocakları, amacını Türklüğü ve Türkleri kurtarmak, gayrimüslim unsurların milliyetçiliklerine karşı Türk Milliyetçiliğini savunmak ve milli şuur oluşturmak olarak belirlemiştir. Bu düşünce ilk olarak Askeri Tıbbiye öğrencilerinin girişimleri ile başlamıştır¹⁵. Milliyetçi bir derneğin kurulması fikri ilk kez Cenal Nuri İleri'nin Jeune Türk gazetesinde ileri sürülmüş, bu düşüncüyü Askeri Tıbbiye öğrencileri önce okullarında daha sonra Karacaahmet'teki gizli toplantılar ile geliştirmişlerdir¹⁶. Askeri tıbbiye öğrencileri ilk adımı 190 tıbbiyelinin ortak görüşünü savunan bir mektubu 11 Mayıs 1911 tarihinde dönemin milliyetçi aydınlarına göndermekle atmışlardır. Bu mektupta Osmanlı Devleti içerisindeki Türklerin artık bir gerileme içerisine girdikleri ve bunun önüne geçmek için bilgisizlikle mücadele etme, gelecek nesillerin miskinliği günah, çalışmayı ise ibadet sayan güçlü nesiller olması, siyasi anlaşmazlıkların ve politika kavgalarının dışında sosyal karakterde milli bir cemiyet kurulması

¹⁴ İbrahim Karaer, **Türk Ocakları ve İnkılâplar (1912-1931)**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1989, s.11.

¹⁵ Sarıнай, **a.g.e.**, s.120. Üstel, **a.g.e.**, s.52.

¹⁶ Tahir Kodal, "Mustafa Kemal Atatürk ve Türk Ocakları", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S 52, Erzurum, 2014, s.296.

teklifi bulunmaktadır¹⁷. Milliyetçi aydınlar ve askeri tıbbiye öğrencileri arasında 1911 yılında toplantı ve görüşmeler gerçekleştirilmiş, geçici bir heyet¹⁸ oluşturulduktan ve kısa süre devam eden çalışmaların ardından 25 Mart 1912 tarihinde Türk Ocağı resmen kurulmuştur¹⁹. Bu dönemin aydın isimlerinden Ömer Seyfettin, Ziya Gökalp, Ali Canip ve Aka Gündüz gibi isimler de artık Osmanlıcılık politikasının çıkmaza girdiğini ve milliyetçi bir çizgide ilerlemesi görüşünü savunmuşlardır²⁰. 1912 tarihli ilk nizamnamesinin 2. maddesi ile Türk Ocaklarının amacı şu şekilde belirtilmiştir: “*Cemiyetin maksadı, akvam-ı İslamiye'nin bir rükn-i mühimi olan Türklerin milli terbiye ve ilmi, içtimai, iktisadi seviyelerinin terakki ve ilasıyla Türk ırk ve dilinin kemaline çalışmaktır*”²¹ Yusuf Akçura ise Türk Ocağı'nın amacını şöyle açıklamaktadır: “*Türk Ocaklarının ilk işi Türk'e Türk olduğunu anlatmak demek, onun harsını kafasına yerleştirmek, onu Türklükle iftihar edecek bir hale getirmek, onu sanat ve iktisat itibariyle yükseltmek demektir. Eğer Türk kuvvetli olursa mukabil temsil kendi kendine başlar.*”²² Türk Ocakları aslen Meşrutiyetin siyasi döneminde doğmuş ve büyük bir olay olmuştur. Mehmet Emin Bey'in belirttiği üzere Türk Ocakları, Arap Elmüntediül Edebi, Arnavut Başkım'lere ve bunlar gibi diğer milliyetçi cemiyetlere karşı mücadele etmek amacıyla kurulmuştur²³. Türk Yurdu derneğinin yerini alan Türk Ocağı bu derneğin yayın organı olan ve ilk sayısı 24 Kasım 1911'de çıkan Türk Yurdu Dergisini yayın organı olarak devam ettirmiştir²⁴.

¹⁷ Kenan Akyüz, “Türk Ocakları”, **Bellekten**, C L, S.196, Ankara, 1986, s.201; Hasan Ferit Cansever, **Türk Ocağı'nın Doğuşundaki Sebep ve Saikler**, Türk Yurdu Neşriyat, Ankara,1993, s.8-11.

¹⁸ Akyüz, a.g.m., s.202. “Cemiyetin 1911 senesinde geçici idare heyeti olarak başkanı Mehmet Emin Yurdakul, ikinci başkanı Yusuf Akçura, katibi Mehmet Ali Tefvik, Veznedarı da Fuat Sabit olmuştur.”; Sarımay, **a.g.e.**, s.127; Murat Şahin, **Türk Ocaklarının Eğitim ve Kültür Faaliyetleri**, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2009, s.81.

¹⁹ Akçura, **a.g.e.**, s.243; Akyüz, a.g.m., s.201; Vecihi Fuat Sefa Hekimoğlu, “Türkiye’de Türkçülük Hareketinin Ortaya Çıkması ve Ocakları”, **BEU Akademik İzdüşüm Dergisi**, C 2, S 1, Bitlis, 2017, s.46.

²⁰ Akyüz, a.g.m., s.205.

²¹ **Türk Ocağının Nizamname-i Esasi ve Dâhilisi**, Tanin Matbaası, İstanbul, 1328 (1912), s.3.

²² Murat Duran, Türk Milliyetçiliğinin Ufuk Adamları Türk Milliyetçiliğinin Manifesto Yazarı: Yusuf Akçura”, **21. Yüzyıl Dergisi**, S 36, Ankara, 2011, s.103.

²³ Tunaya, **a.g.e.**, s.435.

²⁴ Akyüz, a.g.m., s.205.

Balkan Harbi'nin sonunda Osmanlı Devleti'nin ağır bir mağlubiyete uğraması, Türk olmayan etnik unsurlardan her birinin koyu bir milliyetçi tutum ve dayanışma içinde olmaları Tanzimat'tan beri imparatorluğun resmi politikası olarak sürdürülmekte olan yapay bir Osmanlı Milleti oluşturmak fikrinin tamamıyla bir hayalden öteye geçemeyeceğini göstermiştir. Türk siyaset ve devlet adamlarının bu gerçeği anlayabilmeleri ancak Balkan Harbi felaketinin başa gelmesi ile mümkün olabilmıştır. Yine bu sürecin devamında Türk menseli olmayan Müslüman etnik unsurlar gerek idari hatalardan gerekse Batılı devletlerin tahrikleri ile kendi milli menfaatlerine yönelmeye başlayınca önce Türk Aydınlarının öncülüğünde başlatılan karşı ideolojik faaliyetler Türk milliyetçiliği düşüncesinin ön plana çıkmasını sağlamıştır. Devlet adamları da bir süre sonra bu düşünceden etkilenmeye başlamışlar ve dolayısıyla devletin uyguladığı politikalar da bu fikir ekseninde şekillenmeye başlamıştır. Balkan Harbi'nden sonra başlayan Birinci Dünya Savaşı da Türk devleti ve milleti için çok ağır sonuçlar doğurmuş ve bu durum Türk milletini milli bir uyanış ve dirilişe yöneltmiştir. Böylece Türk milliyetçiliği fikrinin gelişip yayılmasında Türk Ocaklarının öncülüğünde başlayan fikirsel hareket toplumsal bir zemin kazanmış ve Mondros Mütarekesi sonrası başlayan işgaller karşısında ülkenin geleceğini tehlikede gören Türk halkı, Türk ocaklarının ulvi gayeler için ortaya koyduğu bu düşüncenin etkisiyle milli mücadele hareketi içerisinde yer alarak bu mücadelenin zaferle sonuçlanmasını sağlamıştır.

1. I. Dünya Savaşı Döneminde Türk Ocaklarının Faaliyetleri (1914-1918)

Türk Ocaklarının geçici heyetten sonra ilk başkanı olan Ahmet Ferit Tek Bey'in 1912 yılında Milli Meşrutiyet Fırkasını kurmak için başkanlıktan ayrılması üzerine 18 Mayıs 1913'te gerçekleştirilecek olan kongre ile bu görevi uzun süre icra edecek olan Hamdullah Suphi'nin Ocak başkanı olarak seçilmesiyle Türk Ocağı daha aktif bir hale gelecektir²⁵. Türk Milliyetçiliğinin en verimli kurumu olan Türk Ocakları, 1913 yılında resmi olarak iktidara gelen ve Türkçülük ideolojisini kabul eden İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin progra-

²⁵ İlhan Darendelioğlu, *Türkiye'de Milliyetçilik Hareketleri*, Toker Yayınları, İstanbul 1968, s.44; Yusuf Bayraktutan, *Türk Fikir Tarihinde Modernleşme, Milliyetçilik ve Türk Ocakları*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1996, s.97; Ezgi Tuna, *Batı Anadolu Türk Ocakları 1923-1931*, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın, 2015, s.25; Hekimoğlu, a.g.m., s.47; Sarıay, a.g.e., 131.

mını genç nesiller arasında yayma işlevini üstlenmiş,²⁶ varlığını sürdürebilmek ve amaçlarına ulaşabilmek için cemiyet ve parti arasında olumlu ilişkiler kurarak faaliyetlerini sürdürmeye çalışmıştır²⁷. İttihatçıların Türk Ocağı'na dâhil olmaları ise daha çok Hüseyinzade Ali ve Ziya Gökalp aracılığı ile gerçekleşmiştir. İttihatçılardan Ziya Gökalp, Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu, Kemal Cenap ve Cahit Yalçın gibi isimler Türk Ocağı istişare heyetinde yer almışlardır²⁸. 1913'ten sonra İttihat Terakkicilerin Mecliste itttihatçı, Ocakta Turancı olduğu, Talat Paşa ve Cemal Paşa gibi isimlerin “Biz de Ocaklıyız” sözünü kullandıkları görülmüştür²⁹. Balkan Savaşları sonucunda topraklarından atılan Türk ve Müslüman vatandaşlarda artık milli kimlik bilinci oluşmaya başlamış³⁰, Türk Ocaklarının verdiği konferanslar, konserler ve yayın organları ile Türk Milliyetçiliği fikri yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır³¹.

Osmanlı Devleti için bir hayal kırıklığı olan Balkan Savaşları'ndan sonra 1914 yılında patlak veren I. Dünya Savaşı'na girilmesi her ne kadar sakınılması gereken bir durum olarak görülse de savaşa katılmak Türk ve İslam Dünyası adına yeniden uyanış olarak görülmüştür³². 29 Ekim 1914 tarihinde Osmanlı Donanması İttihat ve Terakki şeflerinin onayını alması ile Rusya'nın Sivastapol, Kefe, Odesa ve Novorosisk limanları bombalanmış, Osmanlı Devleti resmen savaşa dâhil olmuştur³³. I. Dünya Savaşı'nın başladığı 1914 senesi ve devamında halka ve yönetime en yakın konumda bulunan cemiyet Türk Ocaklarıdır. Buna en açık kanıt olarak Cemal, Talat, Enver ve İsmet Paşalar gibi önemli komutanların Türk Ocaklarına kuruldukları dönemden itibaren destek vermelidir. Bu dönem içerisinde vatan savunması için Türk Ocakları da

²⁶ Candaş Keskin, “I. Dünya Savaşı ve Sonrası Türkiye’de Kültür Sanat Ortamı ve Türk Resmi”, **Gazi Akademik Bakış Dergisi**, C 7, S 14, Ankara, 2014, s.267.

²⁷ Özdemirci, **a.g.t.**, s.94.

²⁸ Üstel, **a.g.e.**, s.71.

²⁹ Sarımay, **a.g.e.**, s.142.

³⁰ Çağla Gül Yesevi, “Türk Milliyetçiliğinin Evrimi”, **Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi**, C 4, S 2, 2012, s.79.

³¹ Darendelioğlu, **a.g.e.**, s.44; Bayraktutan, **a.g.e.**, s.97; Nermin Kılıç, **Atatürk’ün Türk Ocaklarındaki Konuşmaları**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu, 2006, s.20.

³² Akın, **a.g.e.**, s.165.

³³ Akın, **a.g.e.**, s.169.

devlete askeri, teçhizat ve ekonomik çalışmalarla destek vermeye çalışmıştır. Bu çalışmalar sonucunda Türk Ocakları halk tarafından benimsenecek, üye sayısı gittikçe artacak ve İstanbul dışında da şubeler açılmaya başlanacaktır. Konferans, konser, gece dersleri, okuma-yazma kursları ve mesleki eğitim alanlarındaki çalışmalarının sonucu olarak Türk Ocaklarına milli mektep de denilmiştir³⁴. 1914 senesinde yurttan toplam 14 Türk Ocağı açılmış, üye sayısı üç bini geçmiştir³⁵. 1916 yılı Ağustos ayında Ocak sayısı 25'e ulaşmıştır. 1918 yılında İstanbul'da toplanan Türk Ocağı kongresine sunulan Merkez Heyeti raporunda, İstanbul'da ve vilâyetlerde aynı nizamname üzerine 35 kadar Ocak açıldığı bildirilmiştir³⁶. Ocağa kaydolan kişi sayısı yıllara bağlı olarak farklılık göstermektedir³⁷. Kuruluşundan kısa bir süre sonra teşkilatlanması ve adedi bakımınca Türk Ocaklarının bir ihtiyaç sonucu doğduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır³⁸. Türk Ocağı'nın önde gelen isimleri 1915 yılında Çanakkale'yi ziyaret ederek askerlere moral veren konuşmalar yapmışlardır³⁹. I. Dünya Savaşı'nda her türlü desteği gönülden sağlayan Türk Ocakları *Yeni Mecmua*'nın Çanakkale özel sayısı ile Çanakkale Cephesi'nde Mustafa Kemal'in üstün başarılarını anlatan yazısı ve Mustafa Kemal'in tam sayfa resminin baskısı ile desteğini açıkça beyan etmiştir. Çanakkale Cephesi'nde Türk Ocaklı vatanseverler, vatanın müdafaası için ön cephede savaşmaktan da çekinmemişlerdir⁴⁰. Hatta Türk Ocağı'nın kurulmasında öncü olan 190 Tıbbiyelinin Çanakkale'ye gi-

³⁴ Şeyda Özçelik, **Türk Ocakları ve Eğitim**, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana, 2010. s.2-3.

³⁵ İbrahim Karaer, **Türk Ocakları ve İnkılâplar (1912-1931)**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, (Doktora Tezi), Ankara, 1989. s.27.

³⁶ Hamdullah Suphi Tanrıöver, **Dağ Yolu 2**, (Haz: Fethi Tevetoğlu), Kültür Bakanlığı Yay., İzmir, 1987, s.14; Sarıay, **a.g.e.**, s.134.

³⁷ Sarıay, **a.g.e.**, s.133-134-135.

³⁸ Abdülkadir Yuvalı, "Milli Mücadele ve Türk Ocakları", **Türk Yurdu Dergisi**, C 17, S 122, s.14.

³⁹ Çağhan Sarı, "Çanakkale Cephesi'ndeki Askeri Tıbbiyeli Türk Ocaklılar", **Birinci Dünya Savaşı'nda Mevlevi Alayı ve Gönüllü Topluluklar Uluslararası Sempozyumu**, 22-24 Ekim 2015, Kırıkkale Üniversitesi Yayınları, Kırıkkale, 2016, s.282.

⁴⁰ Eren Akççek, Mehmet Karayaman, **Atatürk'ün Türk Ocakları'nı Ziyaretleri ve Yaptığı Konuşmalar**, Ege Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdürlüğü, İzmir, 2007, s.14-15; Serap Taşdemir, "Ayvalık Türk Ocağı", **Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi**, S 28, Güz 2010, s.342.

derek geri dönmedikleri söylemi de yer almaktadır⁴¹. Hamdullah Suphi anı- larında, bir işgalci subayının Çanakkale'de Türk Ocağı ismine rastladıklarını, şehit düşen Türk askerlerinin üzerinden Türk Ocağı madalyonu çıktığını ve milli direnişte kendilerine karşı en tehlikeli kurumlar arasında Türk Ocağı'nın olduğunu nakletmiştir⁴². Tanin gazetesinin haberine göre Türk askerleri Türk Ocağı'nın aşıladığı milliyetçi duygular ile kahramanca savaşmışlardır⁴³. İzmir Türk Ocaklarının kurucularından Mehmet Necip Bey 9 ve 16 Ocak 1915 tarihlerinde Türklük, millet ve vatan konulu iki konferans düzenleyerek mü- cadelenin gerekliliğini halka beyan etmiştir. Savaşta yaralanarak gazi olan as- kerlerimize Türk Ocağı başta olmak üzere Türk Bilgi Derneği ve Türk Yurdu Derneği de çıkacak olan sayılarını gazilerimiz için yayımlama kararı almış- lardır⁴⁴. Ayrıca Anafartalar ve Arıburnu direnişlerinin şiddetlendiği sıralarda ordunun moralini yüksek tutmak için Türk Ocakları bazı oyunlar düzenlemiş, gelirlerini ise Gelibolu gazilerine tahsis etmişlerdir⁴⁵. I. Dünya Savaşı'nın de- vam ettiği dönemde Osmanlı Devleti'nin izlediği politikaya destek veren Türk Ocağı mensupları olan aydınlar yurt içindeki faaliyetlerine devam ederken yurt dışında da bazı çalışmalarda bulunarak Türk-İslam dünyasındaki Müs- lümanların durumları ile de yakından ilgilenmişlerdir. Nitekim savaşın bütün olumsuzluklarına rağmen inandıkları hedeflere ulaşabilmek için Türkçü ay- dınlardan Yusuf Akçura, Hüseyinzade Ali, Mehmet Emin, Çelebizade ve M. Beycan'dan oluşan Türk ve Tatar Heyeti 1915 yılının Aralık ayı başlarında Almanya'ya gitmişler Kafkasya, Kırım ve Kazan havalisindeki Türk ve Müs- lümanların hukukunu müdafaa için görüşmelerde bulunmuşlardır⁴⁶.

Bu arada 18 Mart 1916 tarihinde Mekteb-i Tıbbiye'nin açılışında konu- şma yapan Türk Ocağı genel başkanı Hamdullah Suphi Türk Ocağı'nın faali- yetlerine dair bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmada geçen hususlardan bazı- ları şunlardır:

⁴¹ Sarı, a.g.m., s.282.

⁴² Sarı, a.g.m., s.283.

⁴³ Üstel, a.g.e., s.92.

⁴⁴ Kılıç, a.g.t., s.26.

⁴⁵ Akın, a.g.e., s.182.

⁴⁶ Ahmet Bican Ercilasun, "Yusuf Akçura ve Türk Fikir Tarihindeki Yeri", **Ölümünün 50. Yılında Yusuf Akçura Sempozyumu Tebliğleri (11-12 Mart 1985)**, Türk Kültürünü Araştır- ma Enstitüsü, Ankara,1987, s. 111.

Harb başlayalı, Türk Ocağında 150 kadar ilmi, edebi, ahlaki, fenni, terbiyevi ve içtimai konferanslar verilmiştir.

Birçok yuvasız, mektepsiz kalan gençlerin mekteplere yerleştirilmelerine, mektepte olup ta muavenete muhtaç olanlara yardım edilmiştir.

Cihan Harbi dolayısıyla burada mahsur ve parasız kalan Rusyalı Türk İslam gençlerine bir hayli muavenette bulunulmuştur.

Askere giden ocaklıların ailelerine yardım edilmiştir.

Açıkta ve işsiz kalan İstanbullu ve Anadolulu birçok Türk'e iş bulunmuştur⁴⁷.

Faaliyetlerine 1916 Mayıs'ında Rusya'da bulunan mazlum halk için ABD başkanı Wilson'a telgraf çekerek devam eden Türk Heyeti, Temmuz ayında Zürih'e seyahatte bulunmuş, daha sonra Lenin ile görüşmeler yapmıştır. Ardından Yusuf Akçura 1917-1919 yılları arasında Hilal-i Ahmer Cemiyeti delegesi olarak Batı Avrupa ve Rusya'da görüşmelerde bulunmuştur⁴⁸. Tüm bunlar devam ederken Türk dünyasının fikir ve sanat hayatının kalbi İstanbul Türk Ocaklarında atmaktadır⁴⁹. Ocak bünyesinde bu dönem içerisinde konferanslar ve dersler verilirken, bir yandan da resim sergileri açılmış, öğrencilere burslar verilmiştir. İşsiz kalan Türk vatandaşlarına istihdam sağlanmış, iki kütüphane kurulmuş, sinema, elektrik, telefon gibi aletler Ocak halkının kullanımına arz edilmiş ve gelir düzeylerine göre şubeler yenilenmiştir⁵⁰. Milliyetçi çalışmalar bu dönem içerisinde meyvesini vermiş, vatan sevdalısı birçok genç I. Dünya Savaşı'nda göğüs göğüse düşman ile savaşmak için cephelere gönüllü olarak gitmiştir. Türk Ocakları yalnız savaşa desteği ile değil bu dönem içerisinde kadına verdiği destek ile de ön plana çıkmıştır. Nitekim savaş devam ederken Ocak bünyesinde gerçekleştirilen toplantı ve konferanslara kadınların da ilgi ile katıldığı görülmüştür⁵¹. 17 Temmuz 1917 tarihinde Türk Ocakları-

⁴⁷ Hüseyin Tuncer, Yücel Hacaloglu, Ragıp Memişoğlu, **Türk Ocakları Tarihi (1912-1997) I-II**, Türk Yurdu Yay., Gökçe Ofset, Ankara, 1998, s.52.

⁴⁸ Ahmet Bican Ercilasun, "Türk Ocaklarının Türk Kültürü ve Sanat Hayatındaki Yeri", **Türk Yurdu**, C 8, Şubat 1987, s.20.

⁴⁹ Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi (Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller)**, Afa Yayınları, İstanbul, 1996, s.47.

⁵⁰ Tuncer vd., **a.g.e.**, s.45-46; Özdemirci, **a.g.t.**, s.88.

⁵¹ Üstel, **a.g.e.**, s.68.

nın sağladığı milliyetçi duygular bağlamında III. Kolordu Komutanı İsmet Paşa da ocağa destek vermek adına 2320 sıra numarası ile Türk Ocağı'na kayıt olmuştur⁵².

Türk Ocakları I. Dünya Savaşı'nın devam ettiği yıllarda yurttan gerçekleştirdiği konferanslar, gösteriler, konserler ve çalışmaları ile adından sıkça söz ettirecek, yurt dışında bulunan Macar Turan Cemiyeti ile de ilişkiler kuracaktır. Her iki cemiyetin de Turan düşüncesi etrafında mektuplaştığı ve aynı ülküye hizmet ettiğinden anlaşılacağı üzere savaş yıllarında Türk-Macar aydınlarının kendi alanlarında mücadeleye destek verdikleri görülmüştür. Bu münasebetler doğrultusunda karşılıklı olarak ülkelere ziyaretler gerçekleştirilmiş, Türk gençleri Macaristan'a eğitim görmeye gitmiş, Macaristan'dan da Türkiye'ye gezi ve araştırma ekipleri gelmiştir. 1916 senesinde Türk öğrenciler Macaristan'da tarım ve sanayi alanında eğitim görmüş, bu bağlantılar sonucunda "Macar-Türk Dostluk Cemiyeti" kurulmuştur⁵³. Savaş yıllarında İttihat ve Terakki Partisi'nin Turancılık anlayışına sahip çıktığı görülmektedir. Harbiye Nezaretinin Türk Ocağı'na gösterdiği ilgi ve alaka, Enver Paşa'nın Hamdullah Suphi'den Kafkasya Cephesi'nde savaşa katılacak Türk Ocaklıların isimlerini istemesi bunun en açık kanıtı olarak görülmektedir⁵⁴. Ayrıca dönemin padişahı Mehmet Reşat'ın da savaş yıllarında Türk Ocağı'na maddi destek olarak kendi parasından 5000 altın verdiği belirtilir. Tüm bu maddi ve manevi kaynakların yanında Selanik'te bulunan *Genç Kalemler Dergisi* yazarları Ziya Gökalp ve Ömer Seyfettin de 1912 senesinde geldikleri İstanbul'da Türk Ocağı'na katılmış, fikri destek ile Türk Ocaklarının ve Türk milletinin yanında bulunmuşlardı⁵⁵. Ziya Gökalp milletin tanımını kültür birliği ile bağdaştırmış, Türk Ocakları çevresindeki aydın isimler de Ziya Gökalp'in çizgisini takip etmişlerdir⁵⁶.

⁵² Akyüz, a.g.m., s.203; Tuncer vd., a.g.e., s.52.

⁵³ Tekinsoy, Yunus Emre, "Birinci Dünya Savaşı'nda Türk-Macar İlişkilerine Bir Örnek: Macar Turan Cemiyeti ve Türk Ocakları", **100. Yılında I. Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu**, 03-05 Kasım 2014, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2015, s.248-249.

⁵⁴ Üstel, a.g.e., s.72.

⁵⁵ Sarıay, a.g.e., s.132.

⁵⁶ Yusuf Ziya Bölükbaşı, Gökberk Yücel, "Cumhuriyet'in Ötekisi Olarak Geleneksel Milliyetçilik ve Türk Ocaklarının Kapatılması" **Akademik Bakış Dergisi**, S 26, Eylül-Ekim 2011, s.7.

Bir Türk Ocağı şubesi olan İzmir Türk Ocağı'nda I. Dünya Savaşı sırasında hem şehitler için mevlitler okutulmuş hem de batılı anlamda balo ve müsamereler düzenlenerek Türk-İslam-Batı sentezi tablosu ortaya konulmuştur⁵⁷. Yine İzmir'de 1914 yılında Türk Ocağı'nın desteği ile kurulan ve adını Turan düşüncesinden etkilenerek alacak olan Altay Spor Kulübü savaş yıllarını içine alan 1916-1917 sezonunda tüm Rum ve İngiliz takımları ile futbol turnuvasına katılmıştır. Bu mücadelelerden galibiyetle ayrılan Altay kulübü o senenin İzmir şampiyonu olmuştur⁵⁸. Türk Ocağı öncülüğünde 1913-1918 yılları arasında gerçekleşen 500'ü aşkın konferanslarda Türk mimarisi ve musikisi, milliyet, eğitim, sağlık ve milli kültüre önem veren konulara vurgu yapılmıştır. Ayrıca Darülfünun hocaları tarafından 2,5 sene boyunca verilen Türk Tarihi, Osmanlı Tarihi, iktisat, güzel sanatlar, hukuk, din, medeniyet ve edebiyat konuları etrafında serbest dersler verilmiş, 1250 ciltlik bir kütüphane oluşturulmuştur. Türk kadını düzenlenen müsamereler ile ilk defa sahneye çıkmış, Türkiye'ye yurt dışından gelen Türkler Ocak bünyesinde misafir edilmiştir. Ayrıca *Türk Yurdu* dergisi yayınları ile Türklük meselesini ilgilendiren konulara ve Türk Dünyası ile ilgili meselelere önem verildiği görülmüştür⁵⁹. 1918 senesi içerisinde İstanbul dâhil olmak üzere toplam 35 Türk Ocağı'nın aktif olarak çalıştığı görülmektedir. Bu ocaklardan bazı şunlardır: Adana, Bakü, Bursa, Giresun, İzmir, Konya, Ankara, Elazığ, Gaziantep ve Erzurum Türk Ocakları. Ayrıca yurt dışında düşmanlar tarafından kapatılana kadar Türkistan ve Çin'de de Türk Ocaklarının faaliyet gösterdiği bilinmektedir. I. Dünya Savaşı içerisinde Türk Ocakları faaliyetlerinin sonucu olarak büyük öneme sahip olmuş, "Vatanda Ocaklı" ibaresi ortaya çıkmıştır⁶⁰.

I. Dünya Savaşı devam ederken Çarlık Rusya'nın yıkılması ve Türk ordularının Kafkasya'da ilerlemesi üzerine 1918'de düzenlenecek olan Türk Ocağı kongresinde Turan düşüncesi olgunlaşacaktır. Türk Birliği fikrinde birleşen ocaklılar, ocağın ikinci maddesini "*Ocağın maksadı Türklerin harsi birliğine ve medeni kemaline çalışmaktır.*" şeklinde değiştireceklerdir⁶¹. Türk Ocağı I.

⁵⁷ Günver Güneş, "İzmir Türk Ocağı (1912-1919)", **Kebikeç Dergisi**, Yıl: 2, S 4, Ankara 1996, s.152.

⁵⁸ Güneş, a.g.m., s.153.

⁵⁹ İbrahim Karaer, "Türk Ocakları ve Türk Milliyetçiliği", **Türk Yurdu**, Türk Milliyetçiliği Özel Sayısı, C 19, S 139-141, Mart-Mayıs 1999, s. 176-177.

⁶⁰ Sarınay, a.g.e., s.135.

⁶¹ Sarınay, a.g.e., s.139.

Dünya Savaşı süresince İttihat ve Terakki grubu tarafından bir edebiyat kulübü olarak görülmüş, savaşın sonlarına doğru yanlış politikaları sonucunda ocak içerisinde gücü zayıflamıştır. İttihatçıların Türk Ocağı'na karşı tavrı değişmeye başlamıştır. Bunun sebebi ise Türk Ocaklarının yükselen bir değer olması sonucunda siyasi bir rakip olarak İttihat ve Terakki'nin karşısına çıkabilme ihtimalidir. Bu dönem içerisinde Talat Paşa, Türk Ocağı'na endişeli ve itimat-sız gözlerle bakacak, Ziya Gökalp'in de Ocak ile olan ilişkileri bozulmaya başlayacaktır⁶². Bu amaçla Ziya Gökalp'in 1918 kongresinde Türk Ocakları Başkanı ve İdare Heyeti üyesi seçilmesi ve ocağın İttihat ve Terakki denetimi altında tutulması istenmiştir. Buna karşılık olarak genel başkan Hamdullah Suphi İttihat ve Terakki Partisi'nin Türk Ocaklarını lağvetmek istediğini dile getirmiştir⁶³.

14 Nisan 1918 tarihinde gerçekleşen Türk Ocakları kongresinde Hamdullah Suphi idare heyeti raporunu okumuş, kongrenin uzun bir süre yapılamamasının gerekçesi olarak Balkan Harbi ve I. Dünya Savaşı'na giden üyelerin İstanbul'dan ayrılmaları gösterilmiştir⁶⁴. 1918 Kurultayı ile ocağın bünyesinde Türklük ve Matbuat, Türk Gücü, Köy Teşkilatı, Bakım, Neşriyat ve Sanayi olmak üzere altı çalışma grubunun kurulduğu görülmektedir⁶⁵. Kongre raporunda Türk Ocaklıların I. Dünya Savaşı süresince askerlik, eğitim, sağlık, konferans, kütüphane vb. birçok çalışma ve gayretleri beyan edilmiştir. Buradan anlaşılacağı üzere birçok ocaklı genç, cephelerde savaşarak vatani müdafaa ve muhafaza etmiş ayrıca ocaklıların yurt genelinde Türk milletinin istikbali için çalışmalarda bulunduğu belirtilmiştir. Gerçekleştirilen kongre sonucunda Hamdullah Suphi tekrar genel başkan seçilecek, İttihat ve Terakki'nin isteği yerine gelmeyerek Türk Ocağı'na yönelik girişimi engellenmiş olacaktır. İttihat Terakki ve Türk Ocakları arasında her ne kadar ideolojik bir bağ bulunsa da hem Ocak hem de Ocaklılar İttihat Terakki'ye karşı bağımsız hareket etmişlerdir⁶⁶. 1918 kongresi ile bir de hars heyeti oluşturulmuştur. Bu heyet: Halide Edip, Mehmet Emin, Ziya Gökalp, Hamdullah Suphi, Ahmet

⁶² Üstel, **a.g.e.**, s.76.

⁶³ Üstel, **a.g.e.**, s.77.

⁶⁴ Üstel, **a.g.e.**, s.82.

⁶⁵ Acar, **a.g.e.**, s.39.

⁶⁶ Sarıay, **a.g.e.**, s.142.

Ağaoğlu, Fuat Sabit ve Hüseyinzade Ali isimlerden meydana gelmiştir. Bu kongre aynı zamanda İttihat ve Terakki döneminin son kongresi olmuştur⁶⁷. Ayrıca Kongrenin ikinci toplantısının ikinci celsesinde Türk kadınlarının da artık ocağa üye olabileceğine dair nizamnamede değişiklik yapılmış ve Türk kadınına verilen değer bir kez daha gösterilmiştir⁶⁸. Tüm bu olumlu gelişmelere rağmen İtilaf Devletleri'nin savaşı kazanması Turan idealini engelleyecek, Osmanlı Devleti'nin savaşı kaybetmesi üzerine 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi'ni imzalayacaktır. Osmanlılık ülküsü 1913'lerde bitmiş, İslam Birliği davası Osmanlı Devleti ile yok olmuş, geriye bir tek Türkçülük fikri kalmıştır⁶⁹. Bu noktada Türk Ocakları Milli Mücadele'ye destek vermek adına milli kadrolar içerisinde yer alarak Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine temel teşkil etmiştir⁷⁰.

2. Millî Mücadele Döneminde Türk Ocaklarının Faaliyetleri (1919-1922)

I. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'de devam eden tek ideoloji Milliyetçilik olup bu ideoloji de Turancılıktan arındırılarak genişletilmek istenmiştir. 11 Mayıs 1918 tarihinde Türk Ocağı; Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti, Himaye-i Etfal Cemiyeti, Hukuk, Tıp, Fen ve Edebiyat Cemiyeti ve yerel milliyetçi grupların katılımı ile gerçekleştirilen Milli Kongre ile Anadolu'daki milliyetçi davayı desteklemiş, fiilen iş birliği yapılmıştır. 18 Mart 1919 tarihinde kurulan Köycüler Cemiyeti ile de Türk köylüsü ve münevveri arasındaki uçurum yok edilmeye çalışılmıştır⁷¹.

İtilaf kuvvetlerinin Anadolu topraklarını işgale başlaması ve İzmir'in Yunanistan'a verileceği haberi üzerine Türk Ocağı ve çeşitli cemiyetlerin içerisinde bulunduğu Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti Türk Ocağı'nın girişimleri⁷² ile 13 Mart 1919 tarihinde İzmir Tiyatrosu'nda toplanmıştır. Toplantı neticesinde Redd-i İlhak Cemiyeti kurularak merkezi İzmir Türk

⁶⁷ Özdemirci, a.g.m., s.95.

⁶⁸ Üstel, a.g.e., s.99.

⁶⁹ Karaer, a.g.m., s.29.

⁷⁰ Tekinsoy, a.g.m., s.250.

⁷¹ Kılıç, a.g.m., s.29.

⁷² Günver Güneş, "Mütareke Döneminde İzmir Türk Ocağı ve Faaliyetleri", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C 3, S 9-10, İzmir, 2000, s.55.

Ocağı yapılmıştır. Kurulan heyetin beyannamesi önce İzmir Türk Ocağı'nda okunmuş daha sonra bu beyanname 14 Mayıs 1919 tarihinde tüm Anadolu'ya gönderilmiştir. İzmir'in işgal edileceği haberi İzmir Türk Ocağı ve halkı tarafından gece yarısı büyük bir miting ile ayrıca protesto edilmiştir. Gerçekleştirilen bu miting Kuva-yı Milliye'nin kıvılcımı olacak ve bağımsızlık ateşi tüm Anadolu'ya yayılacaktır⁷³. Redd-i İlhak Cemiyeti'nin oluşmasında, beyannamesinin hazırlanmasında ve işgalden bir gün önce miting düzenlenmesi kararlarında Türk Ocaklıların ön planda oldukları görülmüştür⁷⁴. Milli varlığı tehlikede gören Türk Ocaklılar, hem mütareke döneminde tutumu ile hem de işgal kuvvetlerine karşı milli bir politika sergileyemeyen Osmanlı hükümetine karşı tavır alışıyla, faaliyetlerini bu dönem içerisinde daha çok siyasi alana kaydırmıştır⁷⁵. 15 Mayıs 1919 tarihinde Yunanlıların İzmir'i işgal etmesi başta İstanbul olmak üzere tüm yurttaki büyük bir etki yaratmış, Karakol Cemiyeti ve Türk Ocakları tarafından İstanbul dâhilinde 15 Mayıs'ta Fatih, 19 Mayıs'ta da Sultanahmet'te protesto mitingleri düzenlenmiştir. İşgale tepki olarak Türk Ocaklı Ahmet Ferit Tek Bey, Hamdullah Suphi, Halide Edip, Mehmet Emin Yurdakul ve Hüseyin Baydur gibi isimler konuşma yapmıştır. Hemen ardından 22 Mayıs 1919'da gerçekleştirilecek olan miting için beyanname dağıtılmıştır. Yunanlıların Gediz Vadisi ve Ödemiş'te ilerlemesi üzerine ilk direniş hareketleri ise İbrahim Bey ve Hafız Ali Efendi'nin öncülüğünde Türk Ocaklarından gelmiştir⁷⁶. Türk Ocakları genel başkanı Hamdullah Suphi İzmir'de yaşanan zulmün ispatı için Tahkim-i Mezalim Heyeti ile İzmir'de gelişmeleri bizzat takip etmiştir. Yunan işgaline karşı ilk direniş hareketleri ilk olarak Uşak Türk Ocaklarından İbrahim Tahtakılıç ve Müftü Hafız Ali Efendi öncülüğünde gerçekleşmiştir.

19 Mayıs 1919 tarihinde Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkması ile Türk Milli Mücadelesi ve Kurtuluş Hareketi çok farklı bir ivme kazanacaktır. Mustafa Kemal Paşa ile başlayan Milli Mücadele, Türk Milliyetçiliği adına siyasi bir çağrı ve milli bir hareket olmuştur. Mustafa Kemal henüz Milli Mücade-

⁷³ Sarıнай, a.g.e., s.225.

⁷⁴ Güneş, a.g.m., s.158.

⁷⁵ Yusuf Sarıнай, "Milli Mücadele Döneminde Türk Ocakları", **Türk Yurdu Dergisi**, C 17, S 122, s.19.

⁷⁶ Kılıç, a.g.m., s.32.

le başlamadan Türkçülük anlayışını benimsemiş ve başlattığı bu mücadeleyi Türk Milliyetçiliği üzerinden yürütmüştür⁷⁷. Mustafa Kemal'in Samsun'a çıktığı haberi üzerine Antep Türk Ocağı da kendisine bağlılıklarını bildiren iki telgraf çekmiş, Antep'in Türk kalması adına Milli Mücadele'de destekçi olacaklarını vurgulamışlardır⁷⁸. Bu arada 18 Kasım 1919 tarihinde gerçekleşen Türk Ocakları 4. Kurultayında Hamdullah Suphi tekrar genel başkan olarak seçilmiştir⁷⁹. İzmir Türk Ocağı kurucularından ve Kuva-yı Milliye Hareketinin öncülerinden Vasıf Çınar ve Mustafa Necati Beyler de çalışmaları ile ön plana çıkan isimler olmuştur. Her iki isim 26 Temmuz 1919 Balıkesir Kongrelerine katılmış, Vasıf Çınar Bey 2. Balıkesir Kongresi'nde Kongre Merkez Heyeti'ne seçilmiştir. Ayrıca Vasıf Bey, Kazım Özalp ile birlikte Kuva-yı Milliye hareketinin teşkilatlandırma faaliyetlerinde bulunmuştur. Mustafa Necati Bey de "İzmir'e Doğru" gazetesinde mücadele haklılığını gerektiren ve halkı aydınlatan yazılar yazmış, müfreze kumandanı olarak da fiilen savaşa katılmıştır⁸⁰. Kuva-yı Milliye'nin canlı tutulmasında ve fiili olarak düşmana karşı mücadelelerde aktif olarak görev yapan Türk Ocaklıların Milli Mücadele yıllarında da aynı özveriye gösterdikleri anlaşılmaktadır⁸¹.

Milli Mücadele'nin temel dayanağı olan Misak-ı Milli Kararları 22 Ocak 1920 tarihinde Mebusan Meclisinde gizli oturum ile okunmuştur. Türk Ocakları Genel Başkanı ve Mebusan Meclisi Saruhan ve Antalya Milletvekili sıfatı ile Hamdullah Suphi metnin kabulü için şu tesirli bir konuşmayı yapmıştır:

"Anadolu'da vatan müdafaası için ortaya çıkmış olan Kuvay-ı Milliye'yi tanıdığımızı milli hareketi tasvip ettiğimizi ve bu harekete istinad etmekte olduğumuzu dünyaya karşı ilan etmeliyiz. Dağınık sürüye yol gösterecek olana çoban yıldızı, milli bir ümit halinde Anadolu topraklarının üzerinde doğup yükselmiştir. Bugünkü vazifesi vatan müdafaasından ibaret olan Millet Meclisi, bu müdafaada yalnız olmadığını, son vazife için yeni bir mücadelenin lüzum gösterdiği bütün fedakârlıklara razı olarak, mücadele ve istiklal bay-

⁷⁷ Ercan Çelebi, "Atatürk ve Türk Dünyası", **Kastamonu Eğitim Dergisi**, C 18, S 1, Kastamonu, 2010, s.201.

⁷⁸ Sarınoy, **a.g.e.**, s.226.

⁷⁹ Acar, **a.g.e.**, s.42.

⁸⁰ Acar, **a.g.e.**, s.46.

⁸¹ Yuvalı, **a.g.m.**, s.15.

rağını çeken Anadolu hareketleriyle, bizim aramızda iştirak ve vahdeti kayıt ve ilan etmelidir. Ancak bundan sonra söz söylemek, müzakere etmek, karar vermek hakkına haiz oluruz."⁸²

28 Ocak 1920'de Osmanlı Meclisi'nin gizli toplantısında Misak-ı Milli kararları kabul edilir. Bu beklenmedik durum karşısında ise İngilizler 9 Mart 1920 tarihinde Mebusan Meclisini kapatmışlardır⁸³. Mondros Mütarekesi'nin imzalamasının ardından yurdu işgale başlayan düşman kuvvetleri karşılarında büyük bir engel olarak gördükleri Türk Ocaklarını da tasfiye işlemlerine girişmiştir. Türk Ocakları, İstanbul'un 16 Mart 1920 tarihinde İngilizler tarafından işgalinden kısa bir süre önce 12 Mart 1920 tarihinde kapatılmıştır⁸⁴. Türk Ocaklarının merkez şubesi İstanbul Türk Ocakları İngiliz askerler tarafından basılmış, birçok evraka ve kitaba el konularak Ocak kapısı mühürlenmiştir. Bu olaylar üzerine genel başkan Hamdullah Suphi, Mustafa Kemal'e çektiği telgrafta ne yapmaları gerektiğini sormuştur. Cevap olarak Mustafa Kemal: *"Durumun yabancı elçilikler nezdinde protesto edilmesi ayrıca protesto mitingleri yapılması"* gerektiğini söylemiştir. Türk Ocakları üyeleri bir taraftan Mustafa Kemal'in tavsiyelerine uyarken bir taraftan da siyasi çalışmalar içine girmiştir. Ancak Son Osmanlı Mebusan Meclisi de Türk Ocaklarından kısa bir süre sonra 11 Nisan 1920 tarihinde işgal kuvvetleri tarafından kapatılmıştır⁸⁵. Mebusan Meclisinin ve Türk Ocaklarının kapatılışının ardından Hamdullah Suphi Ankara'ya bakışını şu şekilde ifade etmektedir:

"Anadolu'da Kuva-yı Milliye henüz teşekkül etmemişti. Meclis toplanmamış ve hükümet kurulmamıştı. O zamanki Türkiye'de mevcut 28 Ocağın merkezi olan İstanbul Türk Ocağı kendi reisini (Mustafa Kemal'i) tanımakta müşkülât çekmedi. Yanı başındaki Babıali'ye ve karşısındaki Saray'a değil, fakat Anadolu'nun uzak bir köşesinde milli ümidin timsali olarak çıkan genç kahramana şikayetlerini yazdı, böylece merciini tanıdı ve onun etrafında sınıksız toplandı."

İstanbul'un İngilizler tarafından işgali sonrası bazı Türk Ocağı mensupları yakalanarak Malta'ya sürgün edilmiştir. Bu isimlerden bir tanesi de Ziya

⁸² Sarıнай, a.g.m., s.20.

⁸³ Tuna, a.g.m., s.31.

⁸⁴ Akççek, Karayaman, a.g.e., s.17.

⁸⁵ Akyüz, a.g.m., s.205.

Gökalp olmuştur. Yakalanmaktan ve esir düşmekten kurtulanlar ise Milli Mücadele'ye destek vermek amacıyla Anadolu'ya geçmişlerdir. Ankara'ya geçen bazı milliyetçi isimler: Hamdullah Suphi, Mehmet Emin, Yusuf Akçura, Halide Edip, Ahmet Ferit, Ahmet Ağaoğlu, Ahmet Hikmet ve Hüseyin Ragıp'tır⁸⁶. Türk Ocakları başkanı Hamdullah Suphi Ankara'ya geçişinin ardından Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Antalya Milletvekili olarak seçilmiş, Mili Eğitim Bakanlığı görevine atanmıştır. Türk Ocaklılar fikri ve teşkilat bağlamında Mustafa Kemal'in yanında bulduklarını vazifeleri ile açıkça göstermişlerdir⁸⁷. Çalışmaları ve Milli Mücadeleye verdiği desteği ile ön plana çıkan Hamdullah Suphi, milli şair Mehmet Akif Ersoy'un İstiklal Marşı'nı yazmasına razı edilmesinde önemli bir rol oynamış ve İstiklal Marşı'nı meclis kürsüsünden okuyan ilk kişi olmuştur⁸⁸. Anadolu'da faaliyet göstermeye devam eden Türk Ocakları yurdun düşman tarafından işgaline karşı halkın tepkisini dile getirmiş, işgallere karşı mücadele çağrısında bulunan kurumların başında gelmiştir⁸⁹. Türk Ocaklılar yalnızca fikir ve teşkilat alanında mücadele vermemiş, fiilen cephede de bulunmuştur. Örneğin; Yusuf Akçura, Sakarya Savaşı'nda bizzat subay olarak savaşmıştır. Ayrıca bu savaşta "Sakarya Oymağı" adı altında savaşa katılan Türk Ocaklılarının tamamına yakını şehit olmuştur. Türk Ocaklarının kapatılmasıyla dernek faaliyetleri her ne kadar durmuş görülse de bazı üyeler Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinde önemli görevlerde bulunmuşlardır⁹⁰. Sakarya Savaşı'nda Türk Ocağı İzci Birliği'nin olduğu da bilinmektedir⁹¹.

Türk Ocakları 1920-1922 yılları arasında savaş ve işgaller sebebi ile dernek çalışmalarına devam edememiş, 9 Eylül 1922 tarihinde İzmir'in Yunan işgalinden kurtarılması ile faaliyetlerine tekrar başlamıştır. 1922 senesinde Bursa, İzmir, Akhisar, Konya, Karaağaç, Soma, Bayındır, Edirne, Urla, Salihli, Söke, Edremit, Ödemiş ve Mudanya Türk Ocakları tekrar faaliyete geçmiştir. İstanbul Türk Ocağı ise Kasım 1922 tarihinde Mustafa Kemal'in teşviki ve

⁸⁶ Tuna, a.g.m., s.32-33; Kodal, a.g.m., s.302.

⁸⁷ Sarıay, a.g.e., s.229.

⁸⁸ Acar, a.g.e., s.50.

⁸⁹ Akçiçek, Karayaman, a.g.e., s.17.

⁹⁰ Tuna, a.g.m., s.33.

⁹¹ Sarı, a.g.m., s.283.

3.600 lira bağışı ile tekrar açılır. İstanbul Türk Ocağı'nın açılışı için Mustafa Kemal bir telgraf göndererek şu sözleri söyler: "*Yeni Türkiye'nin istinatgâhı olan millet ve milliyet fikrinin inkişafı için, senelerce muvaffakiyetli telkinat ve neşriyatta bulunmuş olan Türk Ocağının, milli zafer dolayısıyla gönderdiği tebrikat teşekkür ve temenniyat-ı mahsusasına iştirak ederim efendim.*"⁹²

Millî Mücadele'nin kazanılmasında etkili olan Türk Ocakları, Cumhuriyetin kuruluşundan sonraki dönemlerde de etkin faaliyet içerisinde yer almış ve Ocakların Türk devletinin sosyal, tarihî ve hukukî temellerinin atılmasında çok büyük katkısı olmuştur.

SONUÇ

Türk Ocaklarının doğuşunu sağlayan fikir Türkçülüktür. Türk Milliyetçiliği düşüncesi, tarihi, siyasi ve içtimai sebepler neticesinde ortaya çıkmıştır. Kuruluş çalışmaları Askeri Tıbbiye öğrencileri tarafından başlatılan Türk Ocakları, dönemin Türkçü düşünürleri tarafından desteklenmiş 1912 yılı itibarıyla faaliyete geçmiştir. Osmanlı Devleti'ni bulunduğu vaziyetten kurtarmak üzere doğan Türk Ocağı I. Dünya Savaşı yıllarında savaşta düşmana karşı verdiği mücadele, yurt içindeki vatanperver çalışmalar ile adından söz ettirmiş, savaş yıllarında üye ve şube sayısını fazlasıyla arttırmıştır. Savaş yıllarında gerçekleştirilen konserler, konferans ve yayın organları ile Türk Milliyetçiliği ateşi körüklenmiş, savaşa katılan Türk Ocaklılar düşman ile göğüs göğse siperlerde savaşmış ve can vermişlerdir. Türk Ocaklı aydın isimler ise bizzat Çanakkale'ye giderek savaşta askere moral vermiş, mazlum halklar için yurt içi ve yurt dışında birçok görüşmelerde bulunmuşlardır. Savaş yıllarında faaliyetler ve verilen mücadele ile ön plana çıkan Türk Ocakları, millî mücadelenin hem fikrî hem de fiilî alt yapısını hazırlamıştır. Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'ndan mağlup olarak çıkışını belgeleyen Mondros Ateşkesi'nin imzalanması üzerine, mütareke yıllarında, gerek işgalci kuvvetlere karşı, gerekse milli bir politika takip etmekten aciz kalan Osmanlı hükümetine karşı tavır alarak faaliyetlerini daha çok siyasi alana kaydırmıştır. İngilizlerin, İstanbul'u işgali sırasında Ocak Genel Merkezini tahrip etmesi ise Ocağın Türk tarihinde ne kadar mühim bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Millî Mücadele döneminde Türk Ocaklılar, Ankara ve Mustafa Kemal'in yanında

⁹² Acar, a.g.e., s.52.

yer alarak bu m¼cadelede etkin bir rol oynamışlardır. Başta Sakarya Meydan Muharebesi olmak üzere birçok cephede düşmana göğsünü siper etmekten geri durmayan Türk Ocaklılar, bu zaferin kazanılmasında büyük katkı sağlamışlardır. Sonuçta Türk Ocaklıların ömürleri boyunca peşinde koştuğı dava olan Türk milliyetçiliğı fikri yeni bir devlet ile birlikte yeni bir ulusun doğuşunda temel teşkil etmiştir.

KAYNAKÇA

- Acar, İsmail, **Türk Ocakları 1912-1931 1949-1980 1986**, Balıkesir, 2004.
- Akçiçek, Eren, Karayaman, Mehmet, **Atatürk'ün Türk Ocakları'nı Ziyaretleri ve Yaptığı Konuşmalar**, Ege Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdürlüğü, İzmir, 2007.
- Akçura, Yusuf, **Üç Tarz-ı Siyaset**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2015.
- Akçura, Yusuf, **Yeni Türk Devleti'nin Öncüleri**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001.
- Akın, Rıdvan, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Dağılma Devri ve Türkçülük Hareketi 1908-1918**, Der Yayınları, İstanbul, 2002.
- Akyüz, Kenan, "Türk Ocakları", **Belleten**, C L, S 196, Ankara, 1986.
- Arıkan, Mustafa, Ahmet Deniz, "Türk Ocaklarının Kapatılışı, Borçları ve Emlakinin Tasfiyesi", **Konya Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S 15, Konya, 2004.
- Bayraktutan, Yusuf, **Türk Fikir Tarihinde Modernleşme, Milliyetçilik ve Türk Ocakları**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996.
- Bölükbaşı, Yusuf Ziya, Yücel, Gökberk, "Cumhuriyet'in Ötekisi Olarak Geleneksel Milliyetçilik ve Türk Ocaklarının Kapatılması" **Akademik Bakış Dergisi**, S 26, Eylül-Ekim 2011.
- Cansever, Hasan Ferit, **Türk Ocağı'nın Doğuşundaki Sebep ve Saikler**, Türk Yurdu Neşriyat, Ankara, 1993.
- Çelebi, Ercan, "Atatürk ve Türk Dünyası", **Kastamonu Eğitim Dergisi**, C 18, S 1, Kastamonu, 2010.
- Darendelioğlu, İlhan, **Türkiye'de Milliyetçilik Hareketleri**, Toker Yayınları, İstanbul, 1968.
- Demir, Şerif, "Tanzimat Döneminde Bir Devlet Politikası Olarak Osmanlıcılık", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S 29, Konya, 2011.

- Duran, Murat, Türk Milliyetçiliğinin Ufuk Adamları Türk Milliyetçiliğinin Manifesto Yazarı: Yusuf Akçura”, **21. Yüzyıl Dergisi**, S 36, Ankara, 2011, s.97-104.
- Ercilasun, Ahmet Bican, “Yusuf Akçura ve Türk Fikir Tarihindeki Yeri”, **Ölümünün 50. Yılında Yusuf Akçura Sempozyumu Tebliğleri (11-12 Mart 1985)**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1987.
- Gökalp, Ziya, **Türkçülüğün Esasları**, Hz.: Bircan Çınar, Alter Yay., İstanbul, 2010.
- Güneş, Günver, “İzmir Türk Ocağı (1912-1919)”, **Kebikeç Dergisi**, Yıl: 2, S 4, Ankara, 1996, s.149-158.
- Günver, Güneş, “Mütareke Döneminde İzmir Türk Ocağı ve Faaliyetleri”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C 3, S 9-10, İzmir, 2000, s.41-64.
- Hekimoğlu, Vecihi Fuat Sefa, “Türkiye’de Türkçülük Hareketinin Ortaya Çıkması ve Ocakları”, **BEU Akademik İzdüşüm Dergisi**, C 2, S 1, Bitlis, 2017.
- Karaer, İbrahim, “Türk Ocakları ve İnkılâplar (1912-1931)”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü**, (Doktora Tezi), Ankara, 1989.
- Karaer, İbrahim, “Türk Ocakları ve Türk Milliyetçiliği”, **Türk Yurdu**, Türk Milliyetçiliği Özel Sayısı, C 19, S 139-141, Mart-Mayıs 1999.
- Karpat, Kemal H., **Osmanlı’dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji**, Timaş Yayınları, İstanbul 2017.
- Keskin, Candaş, “I. Dünya Savaşı ve Sonrası Türkiye’de Kültür Sanat Ortamı ve Türk Resmi”, **Gazi Akademik Bakış Dergisi**, C 7, S 14, Ankara, 2014, s.263-279.
- Kılıç, Nermin, “Atatürk’ün Türk Ocaklarındaki Konuşmaları”, **Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Bolu, 2006.
- Kodal, Tahir, “Mustafa Kemal Atatürk ve Türk Ocakları”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S 52, Erzurum, 2014.
- Özçelik, Şeyda, “Türk Ocakları ve Eğitim”, **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, (Yüksek Lisans Tezi), Adana, 2010.

- Özdemirci, İlbey Cemal Nuri, “İmparatorluktan Cumhuriyete Geçiş Sürecinde Devlet-Sivil Toplum İlişkisi: Türk Ocakları Örneği”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2014.
- Sarı, Çağhan, “Çanakkale Cephesi’ndeki Askeri Tıbbiyeli Türk Ocaklılar”, **Birinci Dünya Savaşı’nda Mevlevi Alayı ve Gönüllü Topluluklar Uluslararası Sempozyumu, 22-24 Ekim 2015**, Kırıkkale Üniversitesi Yayınları, Kırıkkale, 2016.
- Sarınay, Yusuf, “Milli Mücadele Döneminde Türk Ocakları”, **Türk Yurdu Dergisi**, C 17, S 122, Ankara, 1997.
- Sarınay, Yusuf, **Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları 1912-1931**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1994.
- Şahin, Murat, “Türk Ocaklarının Eğitim ve Kültür Faaliyetleri”, **Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü**, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2009.
- Taşdemir, Serap, “Ayvalık Türk Ocağı”, **Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi**, S 28, Kocaeli 2010.
- Tekinsoy, Yunus Emre, “Birinci Dünya Savaşı’nda Türk-Macar İlişkilerine Bir Örnek: Macar Turan Cemiyeti ve Türk Ocakları”, **100. Yılında I. Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu, 03-05 Kasım 2014**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 3. Oturum-Salon III, Ankara, 2015.
- Tuna, Ezgi, “Batı Anadolu Türk Ocakları 1923-1931”, **Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, (Yüksek Lisans Tezi), Aydın, 2015.
- Tunaya, Tarık Zafer, **Türkiye’de Siyasal Partiler C 1 İkinci Meşrutiyet Dönemi**, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988.
- Tuncer, Hüseyin-Hacaloglu, Yücel-Memişoğlu, Ragıp, **Türk Ocakları Tarihi (1912-1997) I-II**, Türk Yurdu Yay., Gökçe Ofset, Ankara, 1998.
- Türk Ocağının Nizamname-i Esasi ve Dâhilîsi**, Tanin Matbaası, İstanbul, 1328 (1912).
- Türk, Resul, “Türkiye’de Siyasal İslam’ın Örgütlenme Faaliyetleri”, **Akademik Hassasiyetler Dergisi**, C 2, S 3, Ankara, 2015.

Türkdoğan, Orhan, **Değişme-Kültür ve Sosyal Çözülme**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1988.

Üstel, Füsun, **İmparatorluktan Ulus Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997.

Yesevi, Çağla, Gül, “Türk Milliyetçiliğinin Evrimi”, **Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi**, C 4, S 2, 2012.

Yuvalı, Abdülkadir, “Milli Mücadele ve Türk Ocakları”, **Türk Yurdu Dergisi**, C 17, S 122, Ankara, 1997.

MONDROS ATEŞKESİ'NİN TÜRKLÜĞÜN DÜNYADAKİ KONUMUNA ETKİSİ

Turan AKKOYUN*

ÖZET

Sebepleri geçmişe uzanan, diğer savaşlarla kıyaslanamayan Milli Mücadele ile birlikte milli egemenliğe dayalı yeni Türk devletinin ortaya çıkış sürecini başlatan Mondros Ateşkes Antlaşması, taraflarını hedeflerinden farklı noktalara sürüklemiştir. Anadolu'da istediklerini yapabilecek konuma gelen işgalciler, Türklerin bağımsızlık yolunu açmıştır. Ölüm-kalım savaşının realist gerekçesi ateşkesin ağır hükümleri ve hukuksuz uygulamaları olmuştur.

Türkiye'nin, doğrudan bağımsızlığını tehlikeye düşüren ateşkes, tarafların içinde yer alan alt grupları da daha farklı tercihlere yöneltmiştir. Başlangıçta Türklerde şaşkınlık, hayret, ümitsizlik, korku, endişe hat safhada görünürken, tarihi fırtınayı gözleyenler de az değildi. Güvenlik, haberleşme, haysiyet, şeref başta olmak üzere kavramlar ve duygular birbirine karışmaktaydı. Karışıklık, işgalcilerin uygulamalarına, ilk andan itibaren "geldikleri gibi giderler" diye haykıran, orduyu muhafaza etmeye çalışan, doğrudan Anadolu insanı ile bütünleşen Mustafa Kemal Paşa'nın "aşama aşama" yürüyüşüyle ortadan kayboldu. Türklük yeniden ayağa kalktı.

Ateşkesin hükümleri mahalli çözümler, matbuat destekli propaganda, askeri terhisin geciktirilmesiyle durdurulmaya çalışılsa da, Türk milleti çok geçmeden bahsi geçen hükümlerden dolayı bağımsızlık savaşına sürüklendi. Türklüğün ezelden ebede tecrübesi, aydın sorumluluğu, vatan aşkı, milli birikimi; düşmanı yok etme projeleri kapsamında ateşkes antlaşmasına planlı bir şekilde yerleştirdiği işgal, denetim, belirsizlik, haberleşme hükümlerini Anadolu'da geçersiz kıldı.

Arayışları kaçınılmaz kılan, haklılık arasında sıralamaya sebep olan, yanlışın peşinde ısrarlı yürüyüşünü sürdürenleri ülkenin gündeminden ve geleceğinden silen, tatbikinden itibaren halkın gerçekle karşılaşmasını sağlayan Mondros Mütarekesi

* Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, takkoyun@aku.edu.trr

geçmişteki projelerin sonuç bildirgesi olarak ortaya çıksa da daha ziyade Türk milletinin gelecekteki konumunu kontrol altına alma amacı taşımaktadır. Bu yönüyle imzalanmasından önceki ve sonraki yüz yıl için mühim bir tarihi belgedir. Türk kültürüne dayalı olarak bir “Kızılelma” haline dönüşen Misak-ı Milli kararlarının da esaslı çıkış noktası olmuştur.

Bildirinin amacı imzalanma süreci çok az bir zamanı kapsayan ancak hazırlık aşaması, hedefleri bu sürecin çok ötelere uzanan, rastgele bir yüzüncü yıla sahip olmayan ateşkesin Türklüğün dünyadaki konumuna etkisini tarih bilimine göre değerlendirmektir. Anadolu Türk’ünü esas alacak çalışmada askeri arşiv belgeleri, süreli yayınlar, hatıralar ve akademik araştırmalardan yararlanılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mondros, Türklük, Anadolu, Mustafa Kemal Paşa, Bağımsızlık.

GİRİŞ

Beşeriyet açısından XX. yüzyıl, önceki onlarca yüz yıldan çok daha yıpratıcı yaşanmış ve arkasında iki dünya savaşı birden bırakmıştır. Bu sebeple içerisinde büyük değişimler yaşanan “yakın dönem tarihi, uzak dönem tarihinden farklı özelliklere sahip bir çalışma sahası”¹ olarak ortaya çıkmıştır.

XX. yüzyılın ilk çeyreğinde keskin dönüşüm, alt-üst oluşumun yaşanmasına yol açan Dünya savaşının sebepleri, gelişimi ve sonuçları, topluluklarda farklılıklar göstermiştir. Kontrolden çıkan savaşların önceden hesap edilemeyen dönemlerin başlangıcı olduğu da düşünüle gelmiştir. Böylesine büyük bir olayda galip taraf, menfaatlerini sürekli kılma, düşmanlarının ya da rakip devletlerin tehditlerini geçersiz hale getirme yolunda yeni yapılanmalara öncülük etmiştir. Mağlup devletler kendisine yapılan dayatmalara savaşın sona erme ihtimaliyle boyun da eğmişlerdir. Buna mukabil kazananlar, durumun devamlılığını sağlayacak yapının ve unsurların takipçisi olmuşlardır. Avrupa'nın muzaffer devletleri bir yandan kıtadaki konumlarını, diğer taraftan da deniz aşırı sömürgeleri üzerindeki güçlerini pekiştirme hususlarında dengesiz şiddet uygulamasına girişmişlerdir². Bahsi geçen uygulamalar arasında Türkiye ve İslam dünyası açısından en mühimi, Eylül ayında “Makedonya ve Filistin cep-helerinin çökmesi” ile başlayan arayışlar³ neticesinde 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması olmuştur. Savaş devam ederken İtilaf Devletleri gizli antlaşmalarla Osmanlı coğrafyasını kendi aralarında paylaşmışlar, uluslararası arenalarda kamuoyunda gündemde tuttukları bağımsızlık vaat ettikleri unsurlara ise yer vermemişlerdir. Osmanlı Devletinde yüzyıllardır yaşayan hemen her topluluğun geleceği, ateşkesin imzalanmasıyla farklı denklemlerin çözümüne ya da çözümsüzlüğüne odaklanmıştır.

¹ Belki de bu sebepten dolayı yakın dönem araştırmacıları arasında önemli sayıda siyaset bilimci, hukukçu, iletişimci, diplomat, sosyolog gibi farklı disiplinden gelen bilim ve fikir adamlarıyla karşılaşmaktayız. Geniş bir değerlendirme şurada yapılmıştır: Fatma Acun, **Yakın Dönem Tarihi Metodolojisi**, Siyasal Kitabevi Yay., Ankara Temmuz 2017, s. 7.

² Davut Dursun, “Modern Türkiye’den Yeni Türkiye’ye”, **Yeni Türkiye**, nr. 56, Ocak- Şubat 2014, s. 255.

³ Osmanlı Devletinin savaştan ve müttefiklerinden ümidi kesip İtilaf Devletleri nezdindeki teşebbüsleri şurada değerlendirilmiştir. Gotthard Jaeschke, “Mondros’a Giden Yol”, **Bellekten**, nr. 109, Ocak 1964, s. 141.

Savaşın sona ermesiyle Türklük, takriben dokuz yüzyıldan beridir siyasi liderliğini sürdürdüğü İslâm aleminin coğrafyasından çekildiğini kabul etmek zorunda kalırken, Rus tehdidi ve işgali altındaki kısmı, XX. yüzyılın kızıl emperyalizmi sosyalizm ile imtihana girişmiş bir haldeydi.

Türklüğün ikinci anavatanı Anadolu, her şeye rağmen barış olabilir mi uykusundan İtilaf Devletlerinin işgal⁴ yarısına⁵ hukuksuz ortaklar eklemesiyle, bunun ancak silahlı bir mukavemetle sağlanabileceği gerçeği ile uyandı. İtilaf Devletleri Birinci Dünya Savaşı içinde ele geçiremedikleri “ata yurdu” topraklarını da ateşkes hükümlerine göre işgal etmeye cüret ettiler. Çok geçmeden Anadolu hareketinin Türklüğün dünyadaki konumunun göstergesi olduğu kabul edildi. Hareket, sadece bağımsızlığı değil ulusal egemenliği de getirdi.

Mondros Ateşkes Antlaşması

“Muhafız-ı vatan”⁶ olarak askerinin cepheden cepheye sürdürdüğü savaşlara rağmen “acı mağlubiyetin yüz kızartacak neticesi”⁷ ateşkesin sorumluluğu V. Mehmet Reşat’ın vefatıyla tahta geçen VI. Mehmet Vahideddin’e kalmıştır.

1918 yılı yazı ve müteakiben sonbaharındaki askeri hareketlerde İttifak orduları ciddi güç kaybına uğrayarak geri çekildiler. Eylül’ün sonlarına doğru Bulgar cephesi yarıldı ve 29 Eylül’de Bulgaristan mütareke imzalamak zorunda kaldı. Bulgaristan’ın savaştan çekilmesi ile Almanya ile Türkiye arasındaki yol bağlantısı ortadan kalktı. Lojistik destek, silah ve mühimmat tedariki imkânsız hale geldi. Almanya da ateşkes istedi. Ardından Osmanlı Devleti mütareke talebinde bulundu. Mütarekenin yapılabilmesi için hükümet değişikliğine gidildi. Talat Paşa Hükümeti 7 Ekim tarihinde istifa etti. Yeni Tevfik Paşa kabinesi güvenoyu alamayınca 14 Ekim günü Ahmet İzzet Paşa Hükümeti kuruldu.

⁴ “Anadolu ve Rumeli’de işgale başlanması, burada, Mustafa Kemal’in önderliğinde bir kuruluş savaşının başlanılmasını da beraberinde getirdi.” Nizam Önen, Cenk Reyhan, “Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türkiye’de Ülke Yönetimi: Halkçılık Beyannamesi, Teşkilat-ı Esasiye ve Yasalaşamayan Kanun Tasarıları”, **Amme İdaresi Dergisi**, XLII, nr. 4, Aralık 2009, s. 1.

⁵ Nuran Kılavuz, “Mondros’tan Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Açılışına Kadar Millî Mücadele’nin Siyasal Gelişimi”, **EKEV Akademi Dergisi**, XVI, nr. 51, Bahar 2012, s. 62.

⁶ Adanalı Ziya, “Cihan Harbinde Asker”, **Afyonkarahisarında Nur**, I, nr. 9, 31 Ağustos 1340-1924, s. 6.

⁷ Kemal Atatürk, **Nutuk**, II, 9. b., Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yay., İstanbul 1970, s. 791.

İzzet Paşa Hükümeti'nin o anda tek gündemi, en az zararlı savaşı sona erdirmek idi. Hükümet, 26 Ekim'de Bahriye Nazırı H. Rauf Bey'in başkanlığında bir heyeti Mondros'a gönderdi. Burada Wilson ilkeleri doğrultusunda hazırlandığı izlenimini veren fakat yoruma açık hükümleriyle Osmanlı Devleti'nin varlığını ortadan kaldıracı nitelikler taşıyan mütareke metni 30 Ekim 1918'de imzalandı. Süratle, istişare fırsatı bile bulamadan, düşünme payı hiç kalmadan imzalanan Mondros Mütarekesi'nin daha mürekkebi kurumadan, İtilaf Devletleri tarafından uygulanışı ortaya koydu ki o birkaç günlük çaresizlik içinde savaşı sona erdirmeye çabası, ölüm-kalım savaşına girişenlerin hatıralarının arasına sıkışıp kaldı. Ateşkes maddelerini⁸ kendilerine göre yorumlayan, güçlerine göre istedikleri gibi uygulayabileceklerini sananlar, tarihin en seçkin milletinin on yıla yakın zamandır hatırlama fırsatı bulamadığı kendisini, yeniden⁹ bulmasına sebep oldu.

Dahiliye Nazırı Fethi Bey, “vaziyet-i hazıra-i askeriyyeye nazaran Mütareke müsait şartlar ile akd olunmuştur. Bizim birinci teklifimiz bir sulh-u münferid için idi. Fakat İngiltere bir sulh-u münferid müttefikler ile yapılabileceğini ve bunun için hayli zaman lazım olduğunu beyan etmesi üzerine Mütareke akd ettik. Fakat müttefiklerce bize bir sulh-u münferid teklif olduğu halde bunu kabul etmekte hiçbir mahzur görmüyoruz.”¹⁰ Ateşkesi imzalayan H. Rauf Bey'in ve bazı hükümet üyelerinin benzer açıklamaları hemen sonrasında hayal kırıklığının ve huzursuzluğun¹¹ ana sebeplerinden olacaktır. Bu durum zamanın Bahriye Nazırı H. Rauf Bey'in Millî Mücadele'de görev almasına engel teşkil etmeyecektir¹².

⁸ Mondros Ateşkes Antlaşması metni ve maddeleri için bk.: İsmail Soysal, **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)**, I, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2000, ss. 12-14; Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasal Tarih Metinleri**, I, **Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay., Ankara 1953, ss. 519-524.

⁹ Mondros Ateşkes Antlaşmasının ortaya çıkardığı ağır tablonun bertaraf edilmesi üç-dört yıllık askeri bir mücadele ile mümkün olabilmiş hemen sonrasında “Türk'ün Ergenekon'dan çıkışı” olarak maarif matbuatında yer bulmuştur. Bir örnek için bk.: Faruk Şükrü, “31 Ağustos: Dumlupınar”, **Afyonkarahisarında Nur**, I, nr. 9, 31 Ağustos 1340- 1924, s. 6.

¹⁰ “Fethi Bey'in Beyanati”, **Minber**, 4 Teşrin-i sani 1334.

¹¹ David Fromkin, **Barışa Son Veren Barış; Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı? 1914-1922**, (Trc. M. Harmancı), Sabah Yay., İstanbul 1986, s. 370.

¹² “İstiklal Harbi Kahramanı Rauf Bey”, **Ahali**, nr. 63, 16 Haziran 1340-1924.

Mondros Ateşkes Antlaşmasını Türklüğün dünyadaki konumu açısından değerlendirirken, 22 ay sonra imzalanan Sevr Antlaşması'nın uygulanamamış olmasına da işaret edilmelidir. Diğer mağlup devletlerin aksine görülen bu durumun ana sebebi, Türklüğün binlerce yılla ifade edilen bağımsızlık tutkusudur. Zira Türk milletinin askeri ya da sivil idareci evlatları sayesinde daha mütareke metni öğrenilir-öğrenilmez yeni bir savaşın başlayacağı kanaati uyanmıştır. Halk, Trablusgarp Savaşı'ndan beri cepheden cepheye askerlerini ve topraklarını bırakırken harpten kurtulma ümidindeyken, İtilaf Devletleri Anadolu'nun doğusunda ve batısındaki adaletsiz, haksız teşebbüsleriyle Türklüğün uyanışını tetiklemişlerdir.

Ateşkes, ertesini gün yürürlüğe girdi, kumandanlar ve valilere bildirilmesiyle beraber kamuoyu da haberdar oldu. Mütarekenin şartlarından ziyade dünya savaşının sona ermiş olmasından dolayı bir memnuniyet bulunduğu anlaşılıyorsa da kabul edilen hükümlerin¹³ ağırlığı, ülkenin işgale açık bir hale düşürülmesinin ortaya çıkardığı endişeler, tereddütler, cepheden cepheye koşarak vatana hizmette bulunmuş herkesi tedirgin etmektedir¹⁴.

Ateşkes; İtilaf Devletlerinde büyük bir sevinç uyandırmış, İngiltere başarısından dolayı Amiral Calthorpe'yi kutlamış, Fransa Parlamentosu alkışlarla karşılamış, ülkedeki azınlıklar vakit kaybetmeden hamisi devletlerin bayraklarını bilhassa İstanbul ve İzmir'de binalara asma cüretkarlığında bulunmuşlar yakın gelecekteki olayların sinyallerini vermişlerdir. Türklere ise "sükun ve vekarını muhafaza" telkinleri yapılmaktadır¹⁵.

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasından sonra İtilaf Devletleri henüz¹⁶ ele geçirilememiş Türk topraklarını işgale başladılar. Ateşkesin onlar

¹³ "Mondros Mütarekenamesi mevaddı ve bilhassa bu maddeler meyanında yedincisi, dimağı yakan ateşin bir zehiriydi." Kemal Atatürk, **Nutuk**, I, 10. b., Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yay., İstanbul 1970, s. 358.

¹⁴ Mondros Ateşkes Antlaşması'nın hemen sonrasındaki genel ve psikolojik durum için bk.: **Türk İstiklâl Harbi**, I, **Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, 3. b., Genelkurmay Basımevi, Ankara 1999, ss. 52-70.

¹⁵ Ateşkesin yürürlüğe girdiği ilk günün Türkiye'deki ve İtilaf Devletlerindeki gelişmeleri kısaca şurada sıralanmıştır. Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, I, **Mondros'ta Erzurum Kongresi'ne**, 2. b., Öğretmen Yay., Ankara Temmuz 1986, ss. 16-20.

¹⁶ İngilizler işgal ettikleri stratejik öneme sahip yerlerin eğitim, sağlık, gelir-gider durumu, bölgelerin haritaları ve krokileri, şehirlerin yeniden yapılandırılması için motor yolları, planları mütemadiyen Londra'ya bildirmişlerdir. Bir örnek Cengiz Kartın, "İngiltere'nin Bağdat'ta

açısından manasını da ortaya koydular. İngilizler daha 1 Kasım 1918 tarihinde Musul'un işgali işine girişip, iki gün sonra da işgal ettiler. Fransız donanmasına ait bir gemi 3 Kasım'da İskenderun Limanına demirledi. 4 Kasım'da bir Fransız Alayı Uzunköprü-Sirkeci yolunu denetim altına aldı. 6 Kasım'da İngilizler ve Fransızlar Çanakkale Boğazını işgale başladılar, ertesi gün bir İngiliz torpidosu İstanbul'a geldi. İtalyanlar 28 Mart 1919 tarihinde Antalya, Kaş ve Silifke'yi arka arkaya işgal ettiler¹⁷. Yine ateşkes sonucu Türk Ordusunun çekilmek zorunda kaldığı Kafkasya'da da İtilaf kuvvetlerinin işgalleri¹⁸ başladı¹⁹.

Ateşkesin yürürlüğe girmesinden hemen sonra yaşanan işgaller, savaşın içinde gerçekleştirilen gizli antlaşmaların süratle yürürlüğe konduğunun göstergesi kabul edilmelidir. İngilizler sadece süratli davranmadı, aynı zamanda kendilerine Yunan, Ermeni gibi unsurları eklediler.

5 Kasım'da Yıldırım Orduları Kumandanı Mustafa Kemal Paşa Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'ya çektiği telgrafta "İngilizlerin her dediğine boyun eğecek olursak, ihtirasatının önüne geçmeye imkân kalmayacaktır"²⁰ dedi. 8 Kasım'da Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'nın "İskenderun şehrinin İngilizlere teslimi hakkında emri sanileri"ne aynı tarihte cevaben Yıldırım Orduları Kıttaat Kumandanı Mustafa Kemal Paşa meseleyi tahlil edip şu ifadelerle ortaya koydu: ²¹ "Her ne sebebe binaen olursa olsun İngilizlerle akdedilen Mütarekenamenin imza tahtına giren şekli mazbutu, Devleti Aliyei Osmaniye'nin sıyaneti ve selametini kâfil mana ve mahiyette değildir. Mevaddı mezkûrenin müphem ve şamîl medlûllerinin bir an evvel tesbiti lazımdır. Yoksa İngiliz-

Kurduğu Sistem (1918-1920)", **100. Yılında Uluslararası Bağdat (Medinetü's-Selâm) ve Kûtü'l-Amâre Sempozyumu İstanbul 20-22 Aralık 2017 Bildiri Özetleri**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2017, s. 20.

¹⁷ Sarihan, **a.g.e.**, I, s. 18, 22, 23, 26, 187.

¹⁸ S. Esin Dayı, **Elviye-i Selâse'de (Kars, Ardahan, Batum) Millî Teşkilâtlanma**, Kültür Eğitim Vakfı Yay., Erzurum 1997, s. 78.

¹⁹ "Batum'a 1918 Aralık ayında İngiliz ve Fransız işgal kuvvetleri çıkarma yapmıştır.", Zaza Tsurtsunia, "İslam Gürcistanı Gazetesi Redaktörü Memed Abaşidze ve Batum Acara Özerklik Sorunu", **100. Yılında Sovyet İhtilali ve Türk Dünyası**, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yay., Ankara 2018, s. 335.

²⁰ **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, nr. 28, Haziran 1959, v. 735-737.

²¹ **Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, IV, Açıklamalı Dizin ile**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2006, s. 22.

lerin tekâlifine bugüne kadar olduğu tarzda mukabelede devam edildiği takdirde bugün (Payas-Kilis) hattına kadar olan araziye isteyen İngilizlerin yarım Torosa kadar olan Kilikya mıntikasını ve daha sonra (Konya-İzmir) hattının lüzumu işgali tekâlifinin, yekdiğerini velyedeceğini ve bilnetice ordumuzun kendileri tarafından sevk ve idaresi ve hatta Heyet-i Vükelâyı Osmaniye'nin Britanya Hükümeti tarafından lüzumu intihabı gibi tekâlifin karşısında da kalmak müsteb'at değildir.”

Mustafa Kemal Paşa, ateşkesin şartlarını tatbik etmeden birliklerini muhafaza etmek istiyordu. XX. Kolordu gece yürüyüşüyle Antakya - Der el Cemal hattından geri alınarak Katma ile Subaşı mevkiinde toplanmış, VII. Ordunun gerisi kesilerek imha ya da esarete düşme ihtimali ortadan kaldırılmış, Yıldırım Orduları Kıtaatı Anadolu'ya dayanarak emniyete alınmıştır²². “Türkiye yenilmişti, ancak, bu cephenin tek kumandanı ve eskisi kadar gözü pek ve hırçın olan Mustafa Kemal, düşmanı, hattından ileri geçirmiyordu. Düşmanla yapılan barış görüşmelerinde en ufak ayrıntıyı bile uzun uzun tartışıyordu. Her şeyi her fırsatta erteliyordu. ... Sadrazam İzzet, gönderdiği telgraflarda ona önce emir, sonra rica ederek İngilizlere yolu açmasını istediğinde ‘Merhamet dilenmemeliyiz. Eğer bunu yaparsak toptan yok olacağız’ karşılığını verdi. Kurduğu hattı güçlendirmeye devam etti. Subaylarını yanlarında silah ve cephaneleriyle birlikte adam toplayıp çeteler kurmaları için dağlara gönderdi. Düşmanın Türkiye'ye girmesini bir şekilde engelleyecekti. En kötü olasılıkları göz önüne alarak, gerektiği takdirde dağlarda gerilla savaşı vermeye hazırlıklar yapıyordu.”²³

5 Kasım'da müttefikler Wilson'un 8 Ocak'ta yayınlamış olduğu ilkeleri kabul ettiklerini ilan ettiler. İlkelerin 12. maddesine göre Türklerin çoğunlukta olduğu bölgelere dokunulmayacaktı. Ancak, 9 Kasım'da İskenderun İngilizler, Urfa, Maraş ve Antep de İngiliz ve Fransızlar tarafından işgal edildi. Çok geçmeden Mustafa Kemal Paşa kumandanlık görevini, yerine atanan Nihat Paşa'ya devretti.

“Acı hezimetlerden ibret alalım ve istikbal için faydeli dersler istihrac edelim. Çok çalışalım, daima harbe hazır bulunalım”²⁴ anlayışı ile yetişen Türk

²² Cemal Kemal, “Mustafa Kemal'in Mondros Mütarekesi'ne Tepkisi”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, nr. 46, Güz 2010, s. 382.

²³ Harold Courtenay Armstrong, **Bozkurt: Kemal Atatürk'ün Yaşamı**, (Trc. Gül Çağalı Güven), 6. b., Arba Yay., İstanbul Mayıs 1998, s. 77.

²⁴ İhsan, **Askerî Tarih**, III, Mekteb-i Harbiye Matbaası, İstanbul 1341, s. 131.

Ordusu imkânlar dahilinde tedbirler almaya çalışmıştır. Mütareke ile birlikte cephelelerdeki tayyare bölükleri ile malzemeler Anadolu'ya çekilmiştir. Filistin cephesinden Konya'da, Irak cephesinden çekilenler Elazığ ve Erzincan'da, Çanakkale cephesinden çekilenler başkentte toplanmıştır²⁵. Ordunun küçültülmesinde Kuvva-i Havaiye Müfettiş-i umumiği nasibini almış istasyon sayısı İstanbul'da Ayestafanos, İzmir'de Seydiköy (Gaziemir) ve Erzincan'da olmak üzere üçe, her birinde ikişer olmak üzere bölük sayısı altıya indirilmiştir²⁶. Mütarekenin başlarından itibaren muhtemel tehlike ve tehditler fark edilmiştir.

Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti ayrı bir talimat daha hazırladı. Hazırlanan bu yeni talimata göre, vaziyetin gelişmesine göre cephanelikler hakkında yazışmalar devam edecek; kolordu ve fırkaların kendi mıntıklarında bulunan silah, mühimmat ve her nevi muhabere ve nakil vasıtaları, tayyare, tahkim malzeme ve teçhizatı sayılacak bir tasnife tabi tutularak eksiklikleri kaydedildikten sonra muhafaza edilecekti. Harbiye Nezareti, böylece elinde mevcut bulunan tüm malzemeleri belgelendirmek istiyordu. Bu malzemelerin tespiti için oluşturulan komisyonlar ise vakit kaybetmeden işe başlayacaktı. Nitekim, adı geçen talimata göre, silah ve cephanelerin en iyi şekilde muhafazası isteniyordu. Bu arada silahların konulması için yeni depo yapımına imkân olmadığından, 1914 yılında her kolordu için yapılmış bulunan silah ve mühimmat depolarından istifade edilecek, nakliyat sırasında malzemelerin korunmasına son derece hassasiyet gösterilecekti²⁷.

28 Mart 1919 tarihinde üç yüzden fazla deniz askeri Antalya'ya çıkarılarak "İtilaf Devletleri namına" işgal edildiği ilan edildi²⁸. İzmir'de bulunan XVII. Kolordu Kumandanı işgalin ateşkes antlaşmasına aykırı olduğunu beyan ederek aynı şehirde bulunan İtilaf Devletleri mümessillerine protesto telg-

²⁵ Mustafa Keskin, "Milli Mücadele'de Türk Hava Kuvvetleri İçin Uçak Sağlanması", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, nr. 2, 1988, s. 216.

²⁶ Emin Kurt, "Türk Havacılarının Millî Mücadele'ye Katılma Girişimi: Maltepe Firarı (7 Haziran 1920)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, nr. 60, Bahar 2017, s. 122-123.

²⁷ Zekeriya Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2001, s. 68.

²⁸ Mehmet Şefik, *İstiklal Harbinde 57. Fırka ve Aydın Millî Cidali*, I, Askerî Mecmua, İstanbul 1937, s. 18.

rafı çekti²⁹. İtalyan kuvvetleri ilerleyerek Burdur ve Konya'yı da işgal ettiler.

Ateşkese dayanarak gerçekleştirilen işgallere karşı farklı düşüncelerle ortaya çıkan mücadele ve direniş fikri giderek Türklüğün ezelden beridir bünyesinde barındırdığı bağımsızlık tutkusunun açığa çıkmasını sağlamıştır.

Mütareke Döneminde Türklük

Birinci Dünya Savaşı sonrasındaki süreçte “korku, endişe ve güvensizlik ortamı” kalıcı bir barış getirememiş “hayal ile gerçek”³⁰ karşıtlığının sebep olduğu “büyük yıkım” emperyalizmin Anadolu’da ilk yenilgiyi alması gibi Türklük lehine tarihî bir sonuç ortaya çıkarmıştır.

“Tarihimizin kaydetmediği en büyük felâket-i milliyeden çıkarak inkıyâdına mecbur olduğumuz Mondros Mütârekenâmesi ahkâm-ı fecî’ası”³¹ imza edilir edilmez ortaya çıkan kaygılar vatan topraklarının işgali ve bunlara Anadolu’nun batısında Yunanlılar ile doğusunda Ermenilerin dahil edilmesiy-le ülke idaresindekiler arasında yeni anlaşmazlıkların kaynağı haline geldi. Türklük, mütareke masasında müzakere edilen sınırlar içinde mevcudiyetini muhafaza etmeye rıza göstermeye hazırlanırken, hadiseler tahminlerin haricinde gelişti³². Mustafa Kemal Paşa “her şeyden önce elimin altında bulunan VII. ve II. Orduların istediğim biçimde takviyesi halinde, bütün felaketlere rağmen Türk sesinin işittirilebileceği kanısındaydım”³³ şeklinde tavrını ve düşüncelerini sarih ve yazılı bir halde ortaya koydu.

“Mütareke şartları, Türklerin elinde hiçbir savunma imkanı bırakılmaksızın tatbik edilmek yolunda idi. ... Ateşkes Antlaşması ile ülkede bezginlik ve ümitsizlikle birlikte derin bir karamsarlık devri başladı.”³⁴ Yıldırım Orduları

²⁹ “Hakikatte Antalya’da hiçbir asayişsizlik yoktu.” **Türk İstiklal Harbi**, I, s. 215.

³⁰ Ahmet Çirakoğlu, “Uluslararası İlişkilerde Hayalcilik ve Gerçeklik”, **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi III. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu 26-28 Ekim 2017: Tam Metin Kitabı**, (Ed. Özcan Bayrak), Kahramanmaraş 2017, s. 664.

³¹ **Osmanlı Belgelerinde Millî Mücadele ve Mustafa Kemal Atatürk**, (Haz. Kemal Gurulkan), Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 2007, s. 146.

³² Refik Turan, “Türkiye Cumhuriyeti Tarihinde Misak-ı Millî Devamlılığı”, **Yeni Türkiye**, nr. 93, Ocak Şubat 2017, s. 13.

³³ Falih Rıfki Atay, **Mustafa Kemal’in Mütareke Defteri**, Sel Yay., İstanbul 1955, s. 6-12.

³⁴ Zekeriya Türkmen, “30 Ekim 1918 Tarihli Mondros Ateşkes Antlaşmasına Göre Türk Ordusunun Kuruluş ve Kadrosuna Bir Bakış”, **OTAM**, nr. 11, 2000, s. 616.

Kumandanı Mustafa Kemal Paşa, genel hükümler taşıyan maddelerin açıklığa kavuşturulması için İstanbul ile muhtemel tehlikeler karşısında alınması gereken tedbirler için de emrindeki kumandanlıklarla bir dizi yazışmaya girişti. Bulunduğu mintika ile ilgili “Toros tünelleri”, “Suriye” gibi hususiyetlerde gösterdiği hassasiyet, endişelerinin realist olduğu çok geçmeden anlaşıldı. İlk andan itibaren Mustafa Kemal Paşa'nın “Türklüğü” ve “Türk halkını” dikkate aldığını 3 Kasım 1918 tarihli şu emrinden anlamak mümkündür:³⁵ “İskenderun, Antakya, Cebelsem'an, Katma, Kilis havalisinin Türklerle meskûn olduğu ve Halep ahalisinin dörtte üçünün Arapça tekellüm eder Türk olduğu her vesile hatırda tutulmalı ve her davada bu esas ittihaz edilmelidir.”

Ateşkesteki belirsizliklerin vatan topraklarının tamamını tehdit altına düşüreceği endişesi Mustafa Kemal Paşa'nın daima gündemindedir. 3 Kasım'da Başkumandanlık Vekaleti'ne yazılan şifre hissedilen endişelerin soruya dönüşümü sonrasında yeni hedeflerin şekillenmeye başlaması olarak da yorumlanabilir. “Toros tünellerinin müttefikler tarafından işgali hakkındaki maddenin tavzihi lazımdır. Toros tünelleri denilen tüneller en son açılan iki tüneldir, işgal edilecek yalnız bunlar mıdır? İşgalin mahiyeti o kısımdaki hattın işletilmesine de şamil midir? Yoksa muhafaza tertibatından mı ibaret kalacaktır. Büsbütün ayrı bir grup teşkil eden Amanos tünelleri bu meydanda mıdır? Toros tünellerini tutacak kuva-yı işgaliye miktarı nedir ve nereden gelecektir?”³⁶ Soruların cevaplandırılmasını beklemeden aynı tarihte II. ve VII. Ordulara verdiği emirden ilk hamlelerini tespit etmek mümkündür. “Toros tünellerinin İtilaf kıtaatı tarafından muhafaza edileceği muharrerdir. Bu kıtanın nereden geleceği sarih değildir. Adana Hat Kumandanı ve Müfettişliği bu Tüneller İtilafçıları tarafından işgal edilse dahi aynı zamanda onlarla beraber bizim askerinin dahi kalmasının teminine çalışacağından, tahtı emrine verilen kıtaatın terhis edilmeyecek en genç efradından mesela 310 : 316 tevellütlülerinden iyi zabitan kumandasında iyi kıtalar teşkiline çalışmalı ve şimdiden vazifeleri hakkında vazıh talimatlar vermelidir.”³⁷

5 Kasım'da Harbiye Nazırı Ahmet İzzet Paşa'ya “Toros tünelleri Kuvve-i işgaliyesinin miktarı İngiliz Kumandanlığı tarafından bildirilir buyrulur. Bu

³⁵ Atatürk'ün ..., s. 17.

³⁶ Atatürk'ün ..., s. 14-15.

³⁷ Atatürk'ün ..., s. 17.

kuvvet mesela icabında bütün Anadolu'yu tahti hükmüne geçirecek derecede dahi olursa müsaade edilecek midir?"³⁸ Ateşkesin yürürlükte olduğu ilk beş günde resmi makamlardan sorulan bu sorular ve yetkilerin kullanılması has-sasiyeti kadar düşüncelerinin mevcudiyetini de ortaya koymaktadır.

Sorular, endişeler ve teşebbüsler sadece Toros tünelleri ve Suriye'nin meçhullüğü ile sınırlı değildir. Aynı yazışmalarda "(Kilikya) havalisinin (Adana) vilayetinin bir kısmı mühimini ihtiva ettiği malum ise de hududu meçhuldür. Bunun tasrihi icab eder."³⁹ "İcab ederse bildirileceği irade buyu-rulan (Kilikya) hududunu sormaktan maksadı âcizanem bu tarihî ismi ve bu-nun hududunu resmen kabul eden Hükümet-i Seniye'mizin bu mıntıkayı ira'e eden İngilizce Atlas'ta 'Kilikya' mıntikasının şarkında (Suriye) şimal hudu-dunun Maraş şimalinden geçtiğini nazarı dikkate alıp almadığını anlamak idi. Çünkü âcizlerine Adana ismi yerine Kilikya ismi tarihîsini kullanan İngiltere Hükümeti'nin Suriye hududunu da Kilikya şimal hududunun şarka temdidin-den ibaret kabul ettiğinde şüphe yoktur."⁴⁰

Yine aynı şifrede Mustafa Kemal Paşa şu ifadeleri açıkça telaffuz etmek-te hiçbir tereddüt göstermeyecektir: "Pek ciddî ve samimî olarak arz ederim ki Mütareke şeraiti meyanında su'î telâkkiyat ve tefehhümatı izale edecek tedabir ittihaz edilmedikçe Orduları terhis edecek ve İngilizlerin her dedi-ğine boyun eğecek olursak İngilizlerin ihtirasatının önüne geçmeye imkan kalmayacaktır."⁴¹ İlk andan itibaren gerekli tedbirleri almakla bir mahzur gör-meyen Mustafa Kemal Paşa bu ifadelerinden bir gün sonra "Başkumandanlık Erkanıharbiye Riyaseti"ne gönderdiği telgrafında "İngilizlerin iğfalkâr mua-mele teklif ve hareketlerini İngilizlerden ziyade muhik ve nazik gösterecek ve buna mukabil cemile ibrazını mutazammın olacak evamiri hüsnü tatbika yaradılışım müsait olmadığından ve halbuki Başkumandanlık Erkânıharbiye Riyaseti celilesinin içtihadına tatbiki harekât etmediğim takdirde birçok mi-hamat altında kalmaklığım tabii bulunduğundan kumandayı hemen teslim et-mek üzere yerime tâyin buyuracağınız zatın sür'ati emrû tebliğini hassaten istirahat eylerim."⁴²

³⁸ Atatürk'ün ..., s. 18.

³⁹ Atatürk'ün ..., s. 15.

⁴⁰ Atatürk'ün ..., s. 18-19.

⁴¹ Atatürk'ün ..., s. 19.

⁴² Atatürk'ün ..., s. 20. Telgrafın tam metni şuradadır: **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, nr. 29, vesika nr. 743.

8 Kasım tarihinde de çok daha ağır ifadeler taşıyacak bir şekilde Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'ya gönderilen şifrede şu hususlar belirtilmiştir:⁴³ “Görülüyor ki meselenin tarafımızdan İngiliz murahhaslarına karşı vuku bulunduğu zannolunan burudete hamline mahal yoktur. Mutâlâatı mesrudeden maksadı acizanem şudur ki, her ne sebebe binaen olursa olsun İngilizlerle akdedilen mütarekenamenin imza tahtına giren şekli mazbutu, Devleti Aliyei Osmaniye'nin sıyaneti ve selâmetini kâfil mâna ve mahiyette değildir. Mevaddı mezkûrenin müphem ve şâmil medlûllerinin bir an evvel tesbiti lazımdır. Yoksa İngilizlerin tekâlifine bugüne kadar olduğu tarzda mukabelede devam edildiği takdirde bugün (Payas- Kilis) hattına kadar olan araziye isteyen İngilizlerin yarın Torosa kadar olan Kilikya mıntıkasını ve daha sonra (Konya- İzmir) hattının lüzumu işgali tekâlifinin, yekdiğerini velyedeceği ve bilnetice ordumuzun kendileri tarafından sevk ve idaresi ve hatta Heyeti Vükelâyı Osmaniyenin Britanya Hükümeti tarafından lüzumu intihabı gibi tekâlifin karşısında da kalmak müsteb'at değildir. Âciz ve zafımız derecesini pek iyi bilirim. Bununla beraber devletin yapmaya mecbur olduğu fedakârlığın derecesini de tâyin ve tahdit etmek lâzım geleceği kanaatini muhafaza ederim. ... İngilizlerin istihsal eyliyecekleri neticeyi onlara kendi muavenetimizle bahşetmek tarihte Osmanlılık için ve bilhassa hükümeti hâzıramız için pek kara sahifeleri vücuda getirir. Şayet Hükümeti seniyece İngilizlerle ciddiyet ve samimiyetine itimat olunabilecek bir ittifakı hafı yapılmış veya yapılması ihtimali kavi derecede bulunmuş ise bu hususun meçhulümüz kalması bittabi yanlış muhakemata sevkedebileceğinden mümkünse bu babda îmâen olsun tenvîr edilmekliğimi istirham ederim. Akıbeti vatanla endişenak olmaktan mütevelit ve samimi olduğuna şüphe edilmemek lazım gelen mutalâatımın bilhassa ‘Zâtı Sâmilerince yakinen malûm bulunmuştur ki’ münakaşa mahiyetinde telâkkisine temayül buyurulmamasını hassaten rica ederim.”

Yıllardır cepheden cepheye vatani için sevk edilen ve gösterdiği kahramanlıklara rağmen büyük acılara maruz kalan “Türk milletinin beklentisinin aksine bütün ülkenin işgali ve bu işgallerin de hukuki dayanağı olarak antlaşmanın esas alınması yerel direniş örgütlerinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.”⁴⁴

⁴³ Atatürk'ün ..., s. 22.

⁴⁴ Kılavuz, a.g.m., s. 70.

Mütareke döneminde Osmanlı hükümetlerinin uğraşmak zorunda kaldığı, Türklüğün uluslararası sahadaki konumunu etkileyecek meselelerden birisi de Dünya Savaşı içinde “yurt içinde asayiş ve can güvenliğini sağlamak, ordunun cephe gerisini emniyete almak maksadıyla Dâhiliye Nezareti”⁴⁵ genelgesiyle gerçekleştirilen Ermeni sevk ve idaresinden sorumluların görevlerinde suistimal iddia edilenlerin yargılanmasıdır. Aslında sıradan olması gereken bu meselenin birisi dış, diğeri de iç olmak üzere iki cephesi bulunmaktadır. Bir taraftan Avrupalı devletler iç işlerine karışma vesilesi sayarken diğeri taraftan iç siyasi hesaplar konunun ehemmiyetini artırmıştır⁴⁶.

Ülkenin yaşadıkları siyasi ve askeri meselelerle sınırlı değildi. Terhis olan yedek subayların memleketlerine dönebilmeleri için Harbiye Nezareti harcırah olarak ancak “120 guruş”⁴⁷ verebilmekteydi ki bu o günün şartlarında çok yetersiz olup, amaca hizmet etmesi imkânsızdı.

Türkiye’nin yaşamak zorunda kaldığı anlaşmazlıklar, İtilaf Devletleri arasında da yaşandı. Rusya’da çarlık rejiminin yıkılmasını gerekçe gösteren İngiltere daha rahat hareket etmeye başlayınca sadece Anadolu’da değil Ortadoğu başta olmak üzere tek başına üstlendiği belirleyici rol kalıcı her yerde problemlere sebep oldu. ABD’nin ve İtalya’nın rahatsızlıkları açığa çıktı. Çok geçmeden Fransa da İngilizlerin politikalarından olumsuz etkilendi. Savaştan bıkan bir İngiliz kamuoyu oluştu.

Türklüğün bağımsızlığı tehlikeye girdiği bir zamanda gündelik yaşam meseleleri de her an artmaktadır. İstanbul basınında okuyucu mektuplarında aşırı pahalılık, un, şeker, kömür gibi temel mallarda yaşanan kıtlıklar, yangınlar, hastalıklar, ulaşımdaki yetersizlikler belirgin olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca savaş sebebiyle kesilen tahsil hayatının devamı, istihdam talepleri de gazete sütunlarına yansımaktadır. Memleketine dönme imkanını zorlayanlar da matbuatta dikkat çekmektedir. Toplumsal sıkıntı ve travmaya rağmen “korkunç bir savaşın sonunu müjdeleyen mütareke ve ülkeye refah ve hürriyet ge-

⁴⁵ Ali Arslan, Ramazan Erhan Güllü, **Sevk ve İskânın Yüzüncü Yılında: Bütün Yönleriyle Ermeni Meselesi El Kitabı**, İstanbul Aydın Üniversitesi Yay., İstanbul 2015, s. 83.

⁴⁶ Akın Çelik, “Mütareke Dönemi İstanbul Basınında Tehcir Davalarına Yönelik Tepkiler”, **Yakın Dönem Türkiye Tarihi Araştırmaları**, XI, nr. 21, 2012/1, s. 3.

⁴⁷ “Gençliğin Âtisi”, **Atı**, 21 Kanun evvel 1334- 1918.

tirecek adil bir barışın kurulması umudunun yarattığı iyimserlik de gazetelere yansımaktaydı.”⁴⁸ Hatıralarda da benzer⁴⁹ durumu görmek mümkündür.

“Mevcut olduğu günden beri hür yaşamış bulunan Türk milleti”⁵⁰ Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasından hemen sonra olmasa da çok geçmeden tehlikenin varlığını anlamakta zorlanmadı. Bilhassa İzmir'in işgali “vatan topraklarındaki sessizliği dağıtmış, kitle gösterilerine İstanbul'da ve Anadolu'da yaygınlık” kazandırmıştır. Zira işgalci Yunan erleri İzmir içinde “şimdi ki fustanella İzmir'e geldi. Fes ortadan kalkacak, Türk'ün kanı akacak, şimdi ki İzmir'i aldık, Ayasofya'ya uçalım. Camiler yerle bir edilecek, ve onların üzerlerine haç dikilecek.” şarkısını söylüyorlardı⁵¹. Memleket sevdasına sahip olan taşra yöneticileri, eşraf, halk işgaller karşısında Padişah'a, hükümete, İtilaf Devletleri mümessillerine protesto telgrafları göndermiştir⁵². Anadolu'dan bir örnek olması bakımından ilk tepkilerden birisi Karahisar-ı Sahib vilayetine bağlı Şuhut'ta gerçekleştirilmiştir⁵³.

Osmanlı Devleti'nin tarihten ve coğrafyadan çekilmesi uluslararası dengeleri tamamen değiştirmiş, sadece sorumluluğundaki alanlardaki değil uluslararası dengeler de bozulmuştur. “I. Dünya Savaşı'nın bitiminden itibaren büyük aktörler sahneye girmiştir.”⁵⁴ Herkes, ateşkes hükümlerinden lehlere sonuçlar elde etme çabasında olmuştur.

Sadece son dört yılda neredeyse dört askerinden birisini dünya savaşında yitirmesine karşın sonuna kadar savaşı sürdüren “Türk, vatanın bir karış top-

⁴⁸ Sırrı Emrah Üçer, Mütarekenin İlk Günlerinde Yedek Subaylar Neden Örgütlendiler?”, **Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar**, nr. 14, Yaz 2012, s. 53.

⁴⁹ “Harbi Umumi'nin nihayeti ... terhis edildik. Artık medrese tahsili falan yarım kalmıştı. ... Ticarete koyuldum. İşlerimi yoluna koymak üzere iken, Kuva-yı Milliye alçak Yunan ile harp etmek mecburiyetinde kaldı. Biz de yine asker olduk. Bir çok ziyan ile dükkanı kapattım. Nitekim yine askeriz. Daha ne vakte kadar askerlik edeceğimizi Cenab-ı Hak'tan başka kimse bilemez.” Enver Tunçalp, “Koca Behçet'in Savaş Anıları”, Koca Behçet, **Milli Mücadele Gün-lüğü**, (Haz. Mehmet Behiç Görktan) [içerisinde], Afyonkarahisar 2016, s. 12-13.

⁵⁰ Ali Kemali Söylemezoğlu, **Yok Edilmek İstenen Millet**, Cumhuriyet Yay., İstanbul 2001, s. 7.

⁵¹ Selâhi R. Sonyel, “İngiliz Belgelerine Göre Anadolu Yanıyor “, **Cumhuriyet**, 30 Eylül 1992.

⁵² Hikmet Özdemir, **Mondros'tan Lozan'a Ermenilerin Uyrukluk Sorunu**, Harp Akademileri Komutanlığı Yay., Ankara 2010, s. 27.

⁵³ Haluk Selvi, **İşgal ve Protesto**, Değişim Yay., İstanbul 2007, s. 290-291.

⁵⁴ Ali Yiğit, “Ortadoğu, Enerji ve Savaş”, **TMMOB EMO Ankara Şubesi Haber Bülteni**, 2013/2, s. 10.

rağı için bütün millet bir vücut olarak ayağa kalkar.”⁵⁵ Elde kalan son vatan parçasındaki hukuksuz uygulamalar ile işgal teşebbüsü Türklüğü de harekete geçirir.

Türklüğün haricinde de birçok birliktelik ve ayrışmada Mondros ateşkesinin ortaya çıkardığı endişe ve beklentiler rol oynamıştır⁵⁶. İçeride de Tanzimat’tan beri gerçekleştirilen uygulamalar “yabancı yatırımlar ve siyasal baskılarla yabancı devletlerin” nüfuz sahibi olduğu gayr-ı Müslim nüfus⁵⁷ üzerinden de körüklemeler yaşanmıştır. Sempozyumun gerçekleştirildiği Maraş’a Fransız Valisi olarak gönderilen Andre 27 Kasım 1919 tarihinde şerefine verilen ziyafet için gittiği Hırlakyan’ın evinde ev sahibinin kızını dansa kaldırmak istediğinde “ne Fransız, ne de Ermeni bayrağının bulunmadığı bir şehirde dans etmeyi sevmem” ifadeleriyle teklifi reddedince verilen emirle kaledeki Türk bayrağı indirilmiştir⁵⁸. Bağımsızlık, bayrak gibi değerlerinin yitirilmesi endişesi mukavemet hareketini kaçınılmazlığını ortaya çıkarmıştır.

Tarihi, Türklerin Anadolu’ya dahil olmasına kadar uzanan ancak 1815 Viyana Kongresi ile Avrupa’nın sistemli bir politikası haline gelen “Şark Meselesi”⁵⁹ yüzyıldan biraz fazla bir zaman geçtikten sonra imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması ile tamamen gerçekleştirilme ümidini vermiş ve “son noktayı Sevr ile koymak istemişlerdir.”⁶⁰

⁵⁵ **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri Tamim ve Telgrafları**, (Haz. Sadi Borak, Utkan Kocaturk), V, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yay., Ankara 1972, s. 34.

⁵⁶ Maxime Gauin, “Bir Yol Ayrımının Sebepleri: Mondros Mütarekesi’nden İtibaren Lozan Antlaşması’na Kadar Fransa Cumhuriyeti ile Ermeni Komiteleri Arasındaki İlişkiler”, **Ermeni Araştırmaları**, nr. 49, 2014, ss. 166-168.

⁵⁷ Zelkif Polat, “Sosyo-Ekonomik Açından Afyonkarahisar’da Gayrimüslimler (1840-1922)”, **VIII. Uluslararası Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu 5-7 Nisan 2018; Bildiri Özetleri Kitabı**, (Ed. E. Emel Sarlık), Afyonkarahisar 2018, s. 269.

⁵⁸ Yalçın Özalp, **Mustafa Kemal ve Millî Mücadele’nin İlk Zaferi**, Kahramanmaraş Belediyesi Kültür Yay., Ankara 1984, s. 53.

⁵⁹ Eduard Driault, **Şark Meselesi: Bidâyet-i Zuhûrundan Zamanımıza Kadar**, (Trc. Mehmed Nafiz), Tanin Matbaası, İstanbul 1912; M. Smith Anderson, **Doğu Sorunu 1774-1923**, (Trc. İdil Eser), Yapı Kredi Yay., İstanbul 2001; Kemal Melek, **Doğu Sorunu ve Millî Mücadele’nin Dış Politikası**, Boğaziçi Üniversitesi Yay., İstanbul 1978.

⁶⁰ Şayan Ulusan, “Şark Meselesi’nden Sevr’e Türkiye”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, VIII, nr. 18-19, Bahar-Güz 2009, s. 250.

Türklüğün Dünyadaki Konumunun Yeniden Belirlenmesi

“Mondros, I. Dünya Savaşı yenilgisinden sonra son bir hamle ile ayağa kalkmaya çalışan Osmanlı Devleti'nin direncinin tamamen kırıldığı bir anlaşma oldu. Öyle ki, yıllardır Anadolu üzerinde hesap yapan emperyalizmin doyumsuz güçleri, galibiyetin mükafatını geciktirmeden almak istiyordu. Yapılması gereken aslında çok önceden planlanmış, iş tatbik etmeye kalmıştı. Parsellenmiş Osmanlı toprakları yeni sahiplerini bekliyordu. Bu bekleyiş uzun sürmedi. Ülke toprakları işgal edilmeye başlandı. İskenderun-Antakya bölgesi de çok geçmeden işgal edilen topraklar arasına katıldı.”⁶¹ İşgaller burası ile de sınırlı kalmadı.

Mondros Ateşkes Antlaşması sonrasında “ata yurdu” içinde uluslararası desteklerden kaynaklanan cüretkarlıklar neticesinde nüfus nakillerine girişilmiştir. Paris Barış Antlaşması'nda çıkan onay üzerine işgale giriştikleri Batı Anadolu'da kalıcı olabilmek için sözde iddialarını gerçekleştirmek adına sistemli bir şekilde, göçmen yerleştirme yoluna gitmişlerdir. Türkler göçe zorlanırken, Türklerin göçe mecbur bıraktığı Rumların dönüşü şeklinde propaganda yapılmıştır⁶².

“Mondros Mütarekesi'nden sonra başlayan dönemde Rumların ve Yunanlıların en çok önem verdiği konu Anadolu'daki mevcut Rum-Yunan nüfusunu artırmak olmuştur. ... Devrin siyasi platformunda kendi emellerine hukuki ve fiili bir dayanak bulmak isteyen Yunanlılar sistemli bir şekilde Anadolu'daki çoğunluğu sağlamak için nereye ne kadar Rum'un nakledilmesinin gerekli olduğu istatistiklerle tespit edilip, buna göre Yunanistan, Adalar, Batum ve Anadolu'nun içlerinden çok sayıda Rum ‘muhacir’ sıfatıyla uygun yerlere nakledilmiş, yerleştirilmiştir.”⁶³ Savaş esnasında zorunlu ikamete tabi tutu-

⁶¹ Yahya Yılmaz, “Mondros'tan Ankara Anlaşması'na İskenderun- Antakya Bölgesinin Durumu, İşgallere Karşı Mustafa Kemal Paşa'nın Tepkisi ve Tayfur (Sökmen) Bey'in Faaliyetleri (1918-1921)”, *GAUNSS*, XVII/ 1, 2018, s. 381.

⁶² Serdar Sarısır, “Yunanlıların Batı Anadolu'da Nüfus Çoğunluğunu Sağlama Gayretleri ve Yunan Hükümeti'nin Bir Genelgesi”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, nr. 37-38, Mayıs-Kasım 2006, s. 128-129.

⁶³ Ali Güler, *İşgal Yıllarında Yunan Gizli Teşkilatları*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1988, s. 84.

lanlar da ateşkes sonrası geri dönmüşler “terör faaliyetlerine kaldıkları yerden devam etmişlerdir.”⁶⁴

Ateşkes “Türklerin savaş yıllarında karşılaştıkları krizlerin etkisiyle durumlarını değerlendirmeleri ve kendi başlarına yeni bir millî devlet oluşturma stratejisini uygulama kararını alma yoluna giriş sürecini hızlandırmıştır.”⁶⁵ Burada bağımsızlık hareketinin liderinin kendisini kabul ettirmesi de etkili olmuştur. Genel kanaat “Mustafa Kemal olmasaydı da Milli Mücadele olurdu. Nitekim yer yer mukavemet hareketleri daha önce başlamıştı. Ancak Mustafa Kemal’siz Milli Mücadele’nin sonucu, Anadolu’da Tevaif-i Mülük devrinin ihyası, parçalanmış bazı küçük beylerin kurulması olurdu.”⁶⁶ Ayrıca ateşkesin ortaya koyduğu barışla da “kökleri en eski beşeriyet tarihinin derinliklerinde bulunan Türk milletinin son ve tek müstakil devleti yıkılıyordu.”⁶⁷ Başarısızlık halinde Türklük, devletsiz kalmış olacaktı.

Ateşkesin getirdiği tek yıkım işgal tehdidi değildi. Haberleşmeyi de tamamen İtilaf Devletleri kontrolüne veriyordu. İlk günden itibaren hükmü zayıflatma mücadelesi verilmiştir⁶⁸. Haberleşme olmaksızın herhangi bir hareketin başlaması, başlayanların bütünleşmesi ve sonuç vermesi imkansızdı. “Milli Mücadele’nin kazanılmasında telgraf yoluyla haberleşmenin çok önemli bir yere sahip olduğu ve Anadolu’da çok yaygın biçimde kullanıldığı göz önüne alındığında, önemi kendiliğinden ortaya çıkar.”⁶⁹ İtilaf Devletlerinin haberleşme maddesini çok ince hesaplarla hazırladığı anlaşılmaktadır.

“Hem düşmanla savaşan, hem de yer yer meydana gelen isyanları bastırmakla meşgul olan Millî Hükûmet ve onun ordularının haberleşmesini en

⁶⁴ Zafer Gölen, “1905/6 -1914 Osmanlı ve 1927 Cumhuriyet Dönemi Bafra Nüfus Verilerinin Göç Açısından Değerlendirilmesi”, **Geçmişten Günümüze Göç**, (Ed. Osman Köse), III, Canik Belediyesi Yay., Samsun 2017, s. 1541.

⁶⁵ Özdemir, **a.g.e.**, s. 14.

⁶⁶ Yavuz Abadan, **Mustafa Kemal ve Çetecilik**, 2.b, Varlık Yay., İstanbul Ekim 1973, s. 146.

⁶⁷ Afet İnan, **Medenî Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk’ün El Yazıları**, 3.b., Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1998, s. 201.

⁶⁸ Bu husus tarafımızdan şurada ele alınmıştır. Turan Akkoyun, “Mondros Ateşkesindeki Haberleşme Engelinin Aşılma Teşebbüsü: 23. Fırka Örneği”, **Tarih Okulu**, XI, nr. 33, Mart 2018, ss. 641-662.

⁶⁹ Fatma Acun, “Milli Mücadele ve Atatürk Dönemi Kaynaklarının Toplu Değerlendirilmesi”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, XXIV, nr. 2, Aralık 2007, s. 11.

kısa zamanda tesis etmek kesinlikle gerekiyordu. Ancak o tarihlerde bir vilayet merkezini normal şartlarda idare edebilecek imkan ve tesise sahip olan Ankara telgrafhanesi ile Milli Ordu karargahlarının bulunduğu Eskişehir ve Afyonkarahisar telgrafhanelerinin artan haberleşme trafiğine uygun kapasiteye ulaşabilmeleri için memur ve makinalarla takviyesi gerekiyordu. Bundan başka zaman zaman İtalyanlar tarafından rahatsız edilmekle beraber yine de Akdeniz'de memleketin hür bir iskelesi sayılan Antalya'nın ve Karadeniz sahilinde Ankara'nın en yakın iskelesi olan İnebolu'nun yeni Hükümet Merkezi Ankara'ya acilen muhabere irtibatı sağlaması gerekiyordu.”⁷⁰

Zarureti bulunan bu husustaki çözümün “zor bir kişiliği”⁷¹ olan liderle de doğrudan alakası batılı araştırmacıların dikkatinden kaçmamıştır. “1918 mütarekesinden sonra Türk topraklarının müttefik güçler tarafından işgaline karşı mücadele eden milliyetçi hareket, 1919'da kendine bir lider buldu. Bu lider, Osmanlı ordu ve komutanları arasında en başarılısı ve ünlüsü olan Mustafa Kemal'di. Kemal, telgrafi kullanmada usta olduğunu kanıtladı. Anadolu'da üslerde çalışarak, müttefiklerin işgal ettiği İstanbul'da gizli destekçilerle temas geçmek, işgal güçlerine karşı siyasi ve askeri hareketleri koordine etmek ve dış dünya ile temas kurmak için telgraf kullandı. Anadolu'daki telgraf ağı Kemal'in büyük silahıydı. Muhalif milliyetçiler telgrafi İstanbul hükümeti aleyhine kullandılar ve kazandılar.”⁷²

Dünyanın İtilaf Devletleri arasında paylaşılması, emperyalizme yeni bir boyut kazandırmıştı. Bu bakımdan Türklüğün giriştiği bağımsızlık mücadelesinin emperyalizme başkaldırının gerçekleştirilebileceğini bütün dünyaya gösterme⁷³ gibi bir anlamı da bulunmaktadır. “Biz sadece kendimizin değil,

⁷⁰ Reşat Alşan, “Cumhuriyet'in Kuruluşu ve İlk On Beş Yılında PTT İşletmesi”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, VI, nr. 17, Mart 1990, s. 401.

⁷¹ “Mustafa Kemal'in zor bir kişiliği vardı. Tanıyanların kolayca sevebilecekleri popüler biri değildi. Demokratik-ulusçu hareketteki önderliğini büyük ölçüde çalışkanlığına, hiçbir yazıyı cevapsız bırakmamasına, davasında sebat etmesine borçluymuştu.” Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele Son Meşrutiyet (1919-1920)**, II, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2010, s. 446.

⁷² Roderic H. Davison, “Osmanlı İmparatorluğuna Elektrikli Telgrafın Girişi”, (Trc. Durdu Mehmet Burak), **OTAM**, nr. 14, 2003, s. 385.

⁷³ Kamil İmir, “Türk Kurtuluş Savaşı, Mazlum Milletlerin Meşalesi Olmuştur”, **Kocatepe**, nr. 7391, 31 Ağustos 1989.

dünyadaki bütün mazlum milletlerin haysiyet ve istiklal kavgasını yaptık.”⁷⁴ Emperyalizmin yenilmez olmadığı Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde, dünyaya gösterilmiştir.

Ateşkesin ilk günlerindeki endişelerin gerçeğe dönüştüğünü gösteren İzmir ve havalisinin Yunanlılar tarafından işgali hadisesinde Ermeniler ve Yahudilerin de aleyhimize rol oynamaları⁷⁵ girişilecek bağımsızlık hareketinin faaliyet alanlarını ortaya koymuştur. Bilhassa “1915 *Sevk ve İskan Kanunu* göç ettirilen Ermeniler, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra şartların lehlerine dönüreceği düşüncesi ile eski yerlerine geri döndü.”⁷⁶ Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasını takiben, göç ettirilen Ermenilerin Fransızlar desteğinde geri döneceği ve işgale yelteneceği söylentilerinin yayılması, dehşet verici olayları yaşayan ve aynı dehşeti bir kere daha yaşayacağını bilincinde olan Türk halkını endişeye sevk etmişti⁷⁷. Gerçekten de eskiden olduğu gibi birlikte yaşamlarını sürdürme niyetinde olmadıklarını çok geçmeden ortaya koydular. Onlara karşı gerekli tedbirler alınmak zorunda kalındı. 11 Kasım 1919 tarihli “Anadolu’da Ermeni nüfusu artırmak için Amerika vs. yerlerden Adana’ya olan muhaceretin durdurulması ve teferruatı hakkında umuma talimat”⁷⁸ bunlardan birisidir.

Türklüğün bağımsızlık mücadelesi eskiden beri olduğu gibi sadece erkeklerle yürütülmedi. Türk kadını cephede, cephe gerisinde, faaliyetleriyle, dualarıyla hatta türkülerıyla direnişin en canlı örneği olmuştur. “Bütün köy kadınları odayı doldurdu. Kadınlar konuşuyor, örgü örüyor, türkü çağırıyorlardı. Bu, gerçek bir Anadolu sahnesiydi. Türküleri birer iniltiydi ve hep dağların ardındaki sevgilileri çağırıyordu.”⁷⁹ Özlem bağımsızlığa ve bağımsızlığı sağlama gayretine girişenler üzerine yoğunlaşmış bir haldeydi.

⁷⁴ Asım Gündüz, *Hatıralarım*, Kervan Yay., İstanbul 1973, s. 200.

⁷⁵ M. Tayyip Gökbilgin, *Milli Mücadele Başlarken, I, Mondros Mütarekesi'nden Sivas Kongresine*, İş Bankası Yay., Ankara 1959, s. 126.

⁷⁶ Nermin Zahide Aydın, “Kilis'teki Milli Mücadele'de Bir Kahraman: Yüzbaşı Kamil Polat Bey”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi III. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu 26-28 Ekim 2017: Tam Metin Kitabı*, (Ed. Özcan Bayrak), Kahramanmaraş 2017, s. 292.

⁷⁷ Kemal Çelik, “Milli Mücadele’de İlk Kurşun ve Dörtüol’un Düşman İşgalinden Kurtuluşu”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XIV, nr. 41, Temmuz 1998, s. 480.

⁷⁸ *ATASE Arşivi*, Klasör nr. 304, Dosya nr. (56)-22, Fihrist nr. 57.

⁷⁹ Halide Edip Adıvar, *Türkün Ateşle İmtihanı*, Atlas Kitabevi Yay., İstanbul 1994, s. 212.

İşgalcilere karşı ferdi teşebbüsler karşı teşebbüsler yazışmalara yansımıştır. 10 Aralık 1919 tarihinde “Kütahya’nın Öküzhöyük köyünde İngiliz askerlerine ateş eden Osman Çavuş ve arkadaşlarının yakalanması hususu II. Orduya”⁸⁰ 23. Fırka tarafından bildirilmiştir. Yazışmalar, meselenin üzerinde titizlikle durulduğunu ortaya koymaktadır. 20 Aralık 1919 tarihli “Kütahya’da Osman Çavuş ve Binbaşı Nuri Bey hakkında tahkikat yapılması ile ilgili telgraflar”⁸¹ ertesini günde tekrarlanmış⁸² ve bir gün sonra da “Kütahya’da İngilizlere silah atan Osman Çavuş’un cepheye şehit olduğu 23. Fırka’nın telgrafı ile bildirilmiştir.”⁸³

Ateşkes hükümlerine göre ülkeyi işgal edenler Türk milletinin ve devletin saygınlığını tanımadıkları gibi idari makamları dikkate almadıklarını 12 Aralık 1919 tarihli Afyonkarahisar’a dair askeri yazışmada bir kere daha göstermişlerdir. “Mutasarrıfın İngiliz mümessilinin davetine icap etmemesi üzerine İngilizlerin İstasyon caddesine giden yola nöbetçi koyarak arabalarının geçişlerine mani olduğu”⁸⁴ gibi üç hafta sonraki 1 Ocak 1920 tarihli yazışmadan “Afyonkarahisar’daki İngiliz zabitanın mutasarrıfı ayağına çağırması”⁸⁵ da anlaşılmaktadır.

Türklüğün bağımsızlık mücadelesi bir takım milli semboller ortaya çıkarmıştır ki “İzmir” de bunlar arasında yer almaktadır. Bağımsızlık hareketinin lideri ve Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Paşa, kurtuluşun üç yıl sonra şehre gerçekleştirdiği ziyareti esnasında sarf ettiği şu sözlerle bunu ortaya koymaktadır: ⁸⁶ “Muhterem İzmirli, siz hem çok bedbaht oldunuz, fakat aynı zamanda çok bahtiyarsınız, çünkü çok işkenceler, acı zulümler ve tazyihler gördünüz. Fakat, bahtiyarsınız, çünkü bütün memleket sizi hedef istihsal ad ettiği için kurtuldu.”

⁸⁰ ATASE Arşivi, Klasör nr. 304, Dosya nr. (56)-22, Fihrist nr. 52.

⁸¹ ATASE Arşivi, Klasör nr. 304, Dosya nr. 22, Fihrist nr. 104.

⁸² ATASE Arşivi, Klasör nr. 304, Dosya nr. 22, Fihrist nr. 112.

⁸³ ATASE Arşivi, Klasör nr. 304, Dosya nr. 22, Fihrist nr. 116.

⁸⁴ ATASE Arşivi, Klasör nr. 304, Dosya nr. 22, Fihrist nr. 68.

⁸⁵ ATASE Arşivi, Klasör nr. 304, Dosya nr. 22, Fihrist nr. 165.

⁸⁶ Ahenk, nr. 10036, 13 Teşrin evvel 1341.

SONUÇ

Beşeriyet açısından XX. yüzyıl, önceki onlarca yüz yıldan çok daha yıpratıcı yaşanmış ve arkasında iki dünya savaşı birden bırakmıştır. Dünya savaşı gibi büyük bir olayda galip taraf, menfaatlerini sürekli kılma, rakip devletlerin tehditlerini geçersiz hale getirme yolunda yeni yapılanmalara öncülük ederken, mağluplar ise kendisine yapılan dayatmalara savaşın sona erme ihtimaliyle boyun eğmişlerdir.

30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması, savaş devam ederken İtilaf Devletlerinin gizli antlaşmalarla kendi aralarında paylaştığı Osmanlı coğrafyasını işgale başlamasıyla süratle yürürlüğe koyduğu bir dönemi başlatmıştır. İngilizler sadece süratli davranmamış, aynı zamanda kendilerine Yunan, Ermeni gibi unsurları eklemişlerdir. Bu durum Türklüğü de harekete geçirmiştir.

5 Kasım'da Yıldırım Orduları Kumandanı Mustafa Kemal Paşa'nın Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'ya çektiği telgrafta "İngilizlerin her dediğine boyun eğecek olursak, ihtirasatının önüne geçmeye imkan kalmayacaktır" şeklinde tepkisini ortaya koyması yakın gelecekteki gelişmelerin de habercisi olmuştur. Aynı gün müttefikler, Wilson'un 8 Ocak'ta yayınlamış olduğu ilkeleri kabul ettiklerini ilan ettiler. Bunun uluslararası bir manevradan ibaret olduğu çok geçmeden anlaşılmıştır. Türk Ordusu imkanlar dahilinde tedbirler almaya çalışmıştır. Mütarekenin başlarından itibaren muhtemel tehlike ve tehditler vatan yolunda yürüyenlerce fark edilmiştir.

Mütareke hükümleri, Türklerin elinde hiçbir savunma imkanı bırakılmaksızın tatbik edilmek yolunda idi. Mustafa Kemal Paşa'nın ilk andan itibaren "Türklüğü" ve "Türk halkını" dikkate aldığı yazışmalara yansımaktaydı. Ateşkesteki belirsizliklerin vatan topraklarının tamamını tehdit altına düşüreceği endişesi de daima gündemindedir.

Yıllardır cepheden cepheye vatani için sevk edilen ve gösterdiği kahramanlıklara rağmen büyük acılara maruz kalan "Türk milletinin beklentisinin aksine bütün ülkenin işgali ve bu işgallerin de hukuki dayanağı olarak antlaşmanın esas alınması, yerel direniş örgütlerinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur."

"Mevcut olduğu günden beri hür yaşamış bulunan Türk milleti" Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasından hemen sonra olmasa da çok geç-

meden tehlikenin varlığını anlamakta zorlanmadı. Bilhassa İzmir'in işgali, bağımsızlık hareketini kaçınılmaz hale getirdi.

Her devlet ve toplum, ateşkesin hükümlerinden kendi lehine sonuçlar elde etmenin peşine düşmüştür. Sadece son dört yılda neredeyse dört askerden birisini dünya savaşında yitirmesine karşın sonuna kadar savaşı sürdüren Türklük, elde kalan son vatan parçasının da ateşkes hükümlerinin hukuksuz uygulamalarıyla işgal teşebbüsü karşısında ayağa kalkmıştır. Bu süreçte, Mondros ateşkesinin tek taraflı uygulanmasına büyük bir reaksiyon başlamış ve gelişmiştir.

Tarihi, Türklerin Anadolu'ya dahil olmasına kadar uzanan ancak 1815 Viyana Kongresi ile Avrupa'nın sistemli bir politikası haline gelen "Şark Me-selesi" yüzyıldan biraz fazla bir zaman geçtikten sonra imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması ile tamamen gerçekleştirilme ümidini vermiş ve "son noktayı Sevr ile koymak istemişlerdir."

Mondros Ateşkes Antlaşması sonrasında "ata yurdu" içinde uluslararası desteklerden kaynaklanan cüretkarlıklar neticesinde nüfus nakillerine girişilmiştir. Paris Barış Antlaşması'nda çıkan onay üzerine işgale giriştikleri Batı Anadolu'da kalıcı olabilmek için sözde iddialarını gerçekleştirmek adına sistemli bir şekilde gayr-ı Müslim göçmen yerleştirme yoluna gitmişlerdir.

Ateşkes, "Türklerin savaş yıllarında karşılaştıkları krizlerin etkisiyle durumlarını değerlendirmeleri ve kendi başlarına yeni bir millî devlet oluşturma stratejisini uygulama kararını alma yoluna giriş sürecini hızlandırmıştır." Burada bağımsızlık hareketinin liderinin kendisini kabul ettirmesi de etkili olmuştur. Ayrıca ateşkesin ortaya koyduğu barışla "kökleri en eski beşeriyet tarihinin derinliklerinde bulunan Türk milletinin son ve tek müstakil devleti yıkılıyordu." Mukavemet hareketinin başarısızlığı Türklüğü devletsiz bırakacaktı.

Türklüğün, Mondros ateşkes hükümlerinin açıklanması ve uygulanmaya başlamasıyla giriştiği bağımsızlık mücadelesinin, emperyalizme başkaldırının gerçekleştirilebileceğini uluslararası kamuoyuna gösterme gibi bir anlamı da bulunmaktadır. Emperyalizmin yenilmez olmadığı Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde tüm dünyaya gösterilmiştir.

KAYNAKÇA**Arşiv****ATASE Arşivi****Sürelî Yayınlar****Afyonkarahisarında Nur****Ahali (İzmir)****Ahenk (İzmir)****Amme İdaresi Dergisi****Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi****Askerî Mecmua****Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi****Ati****Bellekten****Cumhuriyet****Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi****EKEV Akademi Dergisi****Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi****Ermeni Araştırmaları****GAUNSS****Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi****Harp Tarihi Vesikaları Dergisi****Kocatepe (Afyon)****Minber****OTAM****Tarih Okulu**

Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar

TMMOB EMO Ankara Şubesi Haber Bülteni

Yakın Dönem Türkiye Tarihi Araştırmaları

Yeni Türkiye

Kitaplar, Makaleler, Hatıralar, Bildiriler

Abadan, Yavuz, **Mustafa Kemal ve Çetecilik**, 2.b, Varlık Yay., İstanbul Ekim 1973.

Acun, Fatma, “Milli Mücadele ve Atatürk Dönemi Kaynaklarının Toplu Değerlendirilmesi”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, XXIV, nr. 2, Aralık 2007, ss. 1-21.

Acun, Fatma, **Yakın Dönem Tarihi Metodolojisi**, Siyasal Kitabevi Yay., Ankara Temmuz 2017.

Adanalı Ziya, “Cihan Harbinde Asker”, **Afyonkarahisarında Nur**, I, nr. 9, 31 Ağustos 1340- 1924, s. 6.

Adivar, Halide Edip, **Türkün Ateşle İmtihanı**, Atlas Kitabevi Yay., İstanbul 1994.

Akkoyun, Turan, “Mondros Ateşkesindeki Haberleşme Engelinin Aşılma Teşebbüsü: 23. Fırka Örneği”, **Tarih Okulu**, XI, nr. 33, Mart 2018, ss. 641-662.

Akşin, Sina, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele Son Meşrutiyet (1919-1920)**, II, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2010.

Alaşan, Reşat, “Cumhuriyet’in Kuruluşu ve İlk On Beş Yılında PTT İşletmesi”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, VI, nr. 17, Mart 1990, ss. 391-420.

Anderson, M. Smith, **Doğu Sorunu 1774-1923**, (Trc. İdil Eser), Yapı Kredi Yay., İstanbul 2001.

Armstrong, Harold Courtenay, **Bozkurt: Kemal Atatürk’ün Yaşamı**, (Trc. Gül Çağalı Güven), 6. b., Arba Yay., İstanbul Mayıs 1998.

- Arslan, Ali; Güllü, Ramazan Erhan, **Sevk ve İskânın Yüzüncü Yılında: Bütün Yönleriyle Ermeni Meselesi El Kitabı**, İstanbul Aydın Üniversitesi Yay., İstanbul 2015.
- Atatürk, Kemal, **Nutuk**, I, 10. b., Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yay., İstanbul 1970.
- Atatürk, Kemal, **Nutuk**, II, 9. b., Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yay., İstanbul 1970.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri Tamim ve Telgrafları**, V, (Haz. Sadi Borak, Utkan Kocatürk), Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yay., Ankara 1972.
- Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri**, IV, **Açıklamalı Dizin ile**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2006.
- Atay, Falih Rıfki, **Mustafa Kemal'in Mütareke Defteri**, Sel Yay., İstanbul 1955.
- Aydın, Nermin Zahide, "Kilis'teki Milli Mücadele'de Bir Kahraman: Yüzbaşı Kamil Polat Bey", **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi III. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu 26-28 Ekim 2017: Tam Metin Kitabı**, (Ed. Özcan Bayrak), ASOS Yay., Kahramanmaraş 2017, ss. 289-312.
- Çelik, Akın, "Mütareke Dönemi İstanbul Basınında Tehcir Davalarına Yönelik Tepkiler", **Yakın Dönem Türkiye Tarihi Araştırmaları**, XI, nr. 21, 2012/1, ss. 1-26.
- Çelik, Kemal, "Milli Mücadele'de İlk Kurşun ve Dörttyol'un Düşman İşgalinden Kurtuluşu", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XIV, nr. 41, Temmuz 1998, ss. 477-486.
- Çırakoğlu, Ahmet, "Uluslararası İlişkilerde Hayalcilik ve Gerçeklik", **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi III. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu 26-28 Ekim 2017: Tam Metin Kitabı**, (Ed. Özcan Bayrak), ASOS Yay., Kahramanmaraş 2017, ss. 659-667.
- Davison, Roderic H., "Osmanlı İmparatorluğuna Elektrikli Telgrafın Girişi", (Trc. Durdu Mehmet Burak), **OTAM**, nr. 14, 2003, ss.347- 386.
- Dayı, S. Esin, **Elviye-i Selâse'de (Kars, Ardahan, Batum) Millî Teşkilâtlanma**, Kültür Eğitim Vakfı Yay., Erzurum 1997.

- Driault, Eduard, Şark Meselesi: **Bidâyet-i Zuhûrundan Zamanımıza Kadar**, (Trc. Mehmed Nafiz), Tanin Matbaası, İstanbul 1912.
- Dursun, Davut, “Modern Türkiye’den Yeni Türkiye’ye”, **Yeni Türkiye**, nr. 56, Ocak- Şubat 2014, ss. 255-259.
- Erim, Nihat, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, I, Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay., Ankara 1953.
- Faruk Şükrü, “31 Ağustos: Dumlupınar”, **Afyonkarahisarında Nur**, I, nr. 9, 31 Ağustos 1340- 1924, s. 6.
- “Fethi Bey’in Beyanati”, **Minber**, 4 Teşrin-i sani 1334.
- Fromkın, David, **Barışa Son Veren Barış; Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı? 1914-1922**, (Trc. M. Harmancı), Sabah Yay., İstanbul 1986.
- Gaun, Maxime, “Bir Yol Ayrımının Sebepleri: Mondros Mütarekesi’nden İtibaren Lozan Antlaşması’na Kadar Fransa Cumhuriyeti ile Ermeni Komiteleri Arasındaki İlişkiler”, **Ermeni Araştırmaları**, nr. 49, 2014, ss. 159-188.
- “Gençliğin Âtisi”, **Atı**, 21 Kanun-ı evvel 1334- 1918.
- Gökbilgin, M. Tayyip, **Milli Mücadele Başlarken, I, Mondros Mütarekesinden Sivas Kongresine**, İş Bankası Yay., Ankara 1959.
- Gölen, Zafer, “1905/6 -1914 Osmanlı ve 1927 Cumhuriyet Dönemi Bafra Nüfus Verilerinin Göç Açısından Değerlendirilmesi”, **Geçmişten Günümüze Göç**, (Ed. Osman Köse), III, Canik Belediyesi Yay., Samsun 2017, ss. 1533-1546.
- Güler, Ali, **İşgal Yıllarında Yunan Gizli Teşkilatları**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1988.
- Gündüz, Asım, **Hatıralarım**, Kervan Yay., İstanbul 1973.
- İhsan, **Askerî Tarih**, III, Mekteb-i Harbiye Matbaası, İstanbul 1341.
- İmir, Kamil, “Türk Kurtuluş Savaşı, Mazlum Milletlerin Meşalesi Olmuştur”, **Kocatepe**, nr. 7391, 31 Ağustos 1989.
- İnan, Afet, **Medenî Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk’ün El Yazıları**, 3. b., Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1998.

- “İstiklal Harbi Kahramanı Rauf Bey”, **Ahali**, nr. 63, 16 Haziran 1340-1924.
- Jaeschke, Gotthard, “Mondros’a Giden Yol”, **Belleten**, nr. 109, Ocak 1964, ss. 141-153.
- Kartın, Cengiz, “İngiltere’nin Bağdat’ta Kurduğu Sistem (1918-1920)”, **100. Yılında Uluslararası Bağdat (Medînetü’s-Selâm) ve Kûtü’l-Amâre Sempozyumu İstanbul 20-22 Aralık 2017 Bildiri Özetleri**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2017, s. 20.
- Kemal, Cemal, “Mustafa Kemal’in Mondros Mütarekesi’ne Tepkisi”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, nr. 46, Güz 2010, ss. 367-400.
- Keskin, Mustafa, “Millî Mücadele’de Türk Hava Kuvvetleri İçin Uçak Sağlanması”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, nr. 2, 1988, ss. 215-222.
- Kılavuz, Nuran, “Mondros’tan Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Açılışına Kadar Millî Mücadele’nin Siyasal Gelişimi”, **EKEV Akademi Dergisi**, XVI, nr. 51, Bahar 2012, ss. 61-72.
- Kurt, Emin, “Türk Havacılarının Millî Mücadeleye Katılma Girişimi: Maltepe Fıratı (7 Haziran 1920)”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, nr. 60, Bahar 2017, ss. 119-142.
- Mehmet Şefik, **İstiklal Harbinde 57. Fırka ve Aydın Millî Cidali**, I, Askerî Mecmua, İstanbul 1937.
- Melek, Kemal, **Doğu Sorunu ve Millî Mücadele’nin Dış Politikası**, Boğaziçi Üniversitesi Yay., İstanbul 1978.
- Osmanlı Belgelerinde Millî Mücadele ve Mustafa Kemal Atatürk**, (Haz. Kemal Gurulkan), Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 2007.
- Önen, Nizam; Reyhan, Cenk, “Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türkiye’de Ülke Yönetimi: Halkçılık Beyanname, Teşkilatı-ı Esasiye ve Yasalaşmayan Kanun Tasarıları”, **Amme İdaresi Dergisi**, XLII, nr. 4, Aralık 2009, ss. 1-23.
- Özalp, Yalçın, **Mustafa Kemal ve Millî Mücadele’nin İlk Zaferi**, Kahramanmaraş Belediyesi Kültür Yay., Ankara 1984.

- Özdemir, Hikmet, **Mondros'tan Lozan'a Ermenilerin Uyraklık Sorunu**, Harp Akademileri Komutanlığı Yay., Ankara 2010.
- Polat, Zelkif, “Sosyo-Ekonomik Açından Afyonkarahisar’da Gayrimüslimler (1840-1922)”, **VIII. Uluslararası Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu 5-7 Nisan 2018; Bildiri Özetleri Kitabı**, (Ed. E. Emel Sarlık), Afyonkarahisar 2018, s. 269-270.
- Sarıhan, Zeki, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü, I, Mondros'ta Erzurum Kongresi'ne**, 2. b., Öğretmen Yay., Ankara Temmuz 1986.
- Sarısır, Serdar, “Yunanlıların Batı Anadolu’da Nüfus Çoğunluğunu Sağlama Gayretleri ve Yunan Hükümeti’nin Bir Genelgesi”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, nr. 37-38, Mayıs-Kasım 2006, ss. 127-139.
- Selvi, Haluk, **İşgal ve Protesto**, Değişim Yay., İstanbul 2007.
- Sonyel, Selâhi R., “İngiliz Belgelerine Göre Anadolu Yanıyor-6”, **Cumhuriyet**, 30 Eylül 1992.
- Soysal, İsmail, **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)**, I, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2000.
- Söylemezoğlu, Ali Kemali, **Yok Edilmek İstenen Millet**, Cumhuriyet Yay., İstanbul 2001.
- Tsursumia, Zaza, “İslam Gürcistanı Gazetesi Redaktörü Memed Abaşidze ve Batum Acara Özerklik Sorunu”, **100. Yılında Sovyet İhtilali ve Türk Dünyası**, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yay., Ankara 2018, ss. 333-344.
- Tunçalp, Enver, “Koca Behçet’in Savaş Anıları”, Koca Behçet, **Milli Mücadele Günlüğü**, (Haz. Mehmet Behiç Görktan) [içerisinde], Afyonkarahisar 2016, s. 12-13.
- Turan, Refik, “Türkiye Cumhuriyeti Tarihinde Misak-ı Millî Devamlılığı”, **Yeni Türkiye**, nr. 93, Ocak Şubat 2017, ss. 13-17.
- Türk İstiklâl Harbi, I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, 3. b., Genelkurmay Basımevi, Ankara 1999.

- Türkmen, Zekeriya, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2001.
- Türkmen, Zekeriya, “30 Ekim 1918 Tarihli Mondros Ateşkes Antlaşmasına Göre Türk Ordusunun Kuruluş ve Kadrosuna Bir Bakış”, **OTAM**, nr. 11, 2000, ss. 615-632.
- Ulusan, Şayan, “Şark Meselesi’nden Sevr’e Türkiye”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, VIII, nr. 18-19, Bahar-Güz 2009, ss. 229-256.
- Üçer, Sırrı Emrah, “Mütarekenin İlk Günlerinde Yedek Subaylar Neden Örgütlendiler?”, **Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar**, nr. 14, Yaz 2012, ss. 53-71.
- Yılmaz, Yahya, “Mondros’tan Ankara Anlaşması’na İskenderun - Antakya Bölgesinin Durumu, İşgallere Karşı Mustafa Kemal Paşa’nın Tepkisi ve Tayfur (Sökmen) Bey’in Faaliyetleri (1918-1921)”, **GAUNSS**, XVII/ 1, 2018, ss. 378- 402.
- Yiğit, Ali, “Ortadoğu, Enerji ve Savaş”, **TMMOB EMO Ankara Şubesi Haber Bülteni**, 2013/2, ss. 10-13.

BOLŞEVİK PROPAGANDASININ BASINA YANSIMASININ BİR ÖRNEĞİ: RUS İNKILAP VE İDÂRE-İ CEDÎDE YAZARI A. VERİBOF'UN İSTİKBAL GAZETESİNDEKİ BOLŞEVİK TEBLİĞLERİ

Ali AKYILDIZ*

ÖZET

Millî Mücadele döneminde Anadolu basınında Trabzon önemli yere sahiptir. Şehrin önde gelen gazetelerinden biri de İstikbal Gazetesi'dir. İstikbal Gazetesi, Millî Mücadele yanlısı yayın politikası takip etmektedir. 1920 yılında İstikbal Gazetesi'nde Bolşevik tebliğ olarak nitelendirebileceğimiz yazı dizisi yayınlanmıştır. Bu yazı dizilerinin kaynağı Rusya menşelidir. Rusya'da yönetimi ele geçiren Bolşevikler Millî Mücadele döneminde Anadolu'ya komünist rejim ihraç etmek istemişlerdi. Sovyet Ruslar, komünist propaganda aracı olarak basını da kullanmışlardır. İstikbal Gazetesi'ndeki yazı dizilerini komünist propagandanın basına yansımaları olarak değerlendirmek gerekir.

Bu çalışmada 1920 yılındaki Bolşevik yazı dizileri detaylı şekilde ele alınmıştır. Sovyet yönetiminin, Bolşevizmi Anadolu'ya nasıl tanıttığı ortaya konmaya çalışılmıştır. Tebliğlerde Bolşevizmin toplumda neden gerekli olduğu, ülke için faydaları anlatılmıştır. TBMM'nin Sovyet Rusya ile ilişkileri, İttihatçı kadronun Rusya ile temasları Bolşevik yanlısı haberlerin basına yansımaları kolaylaştırmıştır. Aynı zamanda Trabzon'un Rusya'ya yakın liman şehri olması Bolşevik propagandası için uygun ortam oluşturmuştur. Ancak İstikbal Gazetesi'nde 1920 yılına kadar Bolşevizm lehinde haberler yapılırken, 1920'den sonra haber politikası Bolşevizmin aleyhinde devam etmiştir. Çalışmada İstikbal Gazetesi'nin Millî Mücadele dönemindeki nüshaları taranarak kaynak eserlerden yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Millî Mücadele, İstikbal Gazetesi, Bolşevizm.

* Öğr. Gör., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, ak yıldiz461@hotmail.com

**THE EXAMPLE OF THE REFLECTION OF BOLSHEVIK
PROPAGANDA IN PRESS: A. VERIBOF'S BOLSHEVIK
ARTICLE SERIES IN İSTİKBAL NEWSPAPER**

ABSTRACT

Trabzon was important for Anatolian media in National Struggle term. One of the leader newspapers was İstikbal. This publication policy depended on National Struggle. In 1920 three articles that we can say are Bolshevik article were published. The source of articles was the origin of Russian. The Bolsheviks who took control of Russia, wanted to transfer the communist regime to Anatolia. They used media for communist propaganda. It is necessary to consider the series of articles in İstikbal Newspaper as the reflection of the communist propaganda.

The Bolshevik writing series of 1920 were dealt with in detail in this study. It was attempted to reveal how Soviet administration introduced Bolsheviks to Anatolia. The TBMM formed with Russia political relation and negotiations of İttihat staff with Russia have facilitated the reflection of Bolshevik news. At the same time the fact that Trabzon is harbor city which is close to Russia has created a suitable environment for Bolshevik propaganda. The İstikbal Newspaper made positive news about Bolshevism in 1920 but after 1920 newspaper changed its news policy. In this study the copies of İstikbal Newspaper in National Struggle period were analyzed and the sources were utilized.

Keywords: National Struggle, İstikbal Newspaper, Bolşevizm.

GİRİŞ

Birinci Dünya savaşı sonunda yapılan ateşkes ve barış antlaşmaları dünya milletleri arasındaki anlaşmazlıklara çözüm olamadı. Emperyalist güçler işgal ettiği topraklarda kendilerine bağlı sömürge idareleri oluşturma gayreti içinde oldular. Yapılan antlaşmalarla yenilen devletlerin siyasi ekonomik sosyal hakları kısıtlandı. Bu duruma tepki olarak Avrupa'da aşırı milliyetçi rejimler ortaya çıkmaya başladı. Almanya'da Nazizm, İtalya'da Faşizm, Rusya'da Komünizm bu rejimler arasındadır. Sosyalizmin iktidara gelmesi (1917) diğer ülkelerdeki rejim değişikliklerinden daha önce olmuştur. Zira Rusya'daki Çarlık rejimi baskısı, ekonomik şartlar sosyalistlerin giderek güçlenmesini sağladı. Neticede Çarlık Rusya'sı savaş dışı kalarak İtilaf Devletleri grubundan ayrılmış, yeni rejime doğru hızla yol almaya başlamıştır. Sosyalistler iktidarlarını korumak amacıyla var güçle çalıştılar. Hem kendi ülkelerinde hem çevre coğrafyalarda komünizm rejimini yaymaya çalıştılar. Buna mukabil İtilaf Devletleri ise Rusya'daki yeni rejimin gelişmesini engellemeye çalışmıştır. İtilaf Devletleri ayrıca Anadolu'daki işgalleri de hızlandırarak Türk toplumunun örgütlenmesini engellemeye çalışmıştır.

İtilaf Devletleri Mondros Ateşkes Antlaşması'yla Anadolu'daki işgallerin hukuki dayanağını oluşturmaya çalışmıştır. Bu antlaşma ile ordunun terhis, silahların teslimi, her türlü ulaşım haberleşme araçlarına el konulması öngörülüyordu. Anadolu'yu işgale hazır hale getirmek için yapılmış sözde ateşkes antlaşması yeni işgallerin habercisi oldu. Mütareke dönemi olarak da adlandırılan bu süreç aynı zamanda Millî Mücadele'nin başlangıç dönemidir. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları Anadolu halkını örgütleyerek Kurtuluş Savaşını başlatmışlardır. TBMM'nin açılması direniş hareketlerinin daha da örgütlü olmasını sağladı. Mevcut siyasi şartlar, emperyalistlerin ortak düşman olması TBMM ile Sovyet Rusya'yı birbirine yaklaştırmıştır. Bu durum Sovyet Rusya'nın Bolşevik propaganda için uygun ortam elde etmesini sağladı. Savaş sürecinin de etkisiyle Anadolu'da Bolşevik propagandadan etkilenen çevreler olmuştur. Fakat Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki TBMM Bolşevizm'e karşı kendi siyasetini başarıyla uygulamıştır.

Enternasyonal Kontrolündeki Sol Akımlar

Sanayi Devrimi, Avrupa'daki ekonomilerin büyümesine büyük katkı yapmıştır. Fakat işçi ve köylü sınıfının yaşamları giderek kötüleşmiştir. Proletar-

ya olarak adlandırılan bu sınıf, yaşam şartlarının iyileşmesi için hak arayışı içine girmiştir. Neticede Avrupa’da işçi ihtilali olarak adlandırılan 1848 İhtilali yaşanmıştır. İhtilale rağmen köylü ve işçi sınıfının yaşam koşullarında büyük değişiklik olmadı. Bu durum sosyalist düşüncelerin giderek taraftar bulmasına etki etti. Karl Marx, Frederik Engels proletaryanın haklarını koruyan komünist manifestoyu yazarak sosyalizmin ana kaynak kitabını oluşturular¹. Sosyalizm fikrini benimseyen Bolşevikler, Çarlık Rusya’sında Lenin önderliğinde hızla örgütlendiler. Neticede 1917 yılında Bolşevik İhtilali ile Çarlık Rusya’sı yıkılmış oldu. Lenin iktidara geldiğinde Çarlık taraftarlarıyla bir iç savaş mücadelesi vermek zorunda kaldı. Beyaz Ruslar olarak isimlendirilen Çarlık taraftarları İtilaf Devletlerinden aldığı ekonomik yardımlarla Amiral Kolçak etrafında örgütlendiler². 1917-1921 arasında süren iç savaş, Lenin ve arkadaşlarının kesin zaferiyle sonuçlandı. Lenin komünizmi yalnızca Rusya’da değil diğer ülkelerde de hâkim kılmak istiyordu. Zira Sovyetlerin dünya devrimi davası bulunmaktaydı. Bolşevik Parti 1918’de Komünist Parti adını aldı ve komünizmin rejimi yayma mücadelesine devam etti³.

Bolşevikler diğer ülkelerdeki sosyalistlerle bir araya gelerek Enternasyonal’i kurdular. Enternasyonal (Komintern) dünyadaki sosyalist devrimi hakim kılmak için oluşturulan kurumdur. Enternasyonal I. Kongresini Mart 1919’da gerçekleştirmiştir. Bu kongrede Amerika delegeleri dahi hazır bulunmuştur⁴. Komintern dünyadaki sosyalist hareketleri yönlendiren propaganda faaliyetlerini ekonomik olarak destekleyen birimdir. Enternasyonal’e Almanya, Çin, İtalya gibi muhtelif ülkelerden delegeler katılsa da etkinlik Sovyet Rusya’nın elindedir. Sovyet Rusya Enternasyonal’e hakim olarak dünyadaki sol hareketleri kendi kontrolünde tutmaya çalışmıştır⁵. Enternasyonal’e katılan dele-

¹ Komünist Manifesto için bk.: Marx ve Engels, **Komünist Manifesto**, Çeviren. K. Türe, Ulak Yayınları, İstanbul 2010.

² **Sovyetler Birliği Komünist Partisi (BOLŞEVİK) Tarihi**, Hazırlayan Olcay Geri Dönmez, Kor Kitap Yayınları, İstanbul 2017, s. 297.

³ Ahmet İnel, “Leninizm ve Yeni Sovyet İnsanı”, **Birikim Aylık Sosyalist Kültür Dergisi**, 2017/10, s. 20.

⁴ **Sovyetler Birliği Komünist Partisi (BOLŞEVİK) Tarihi**, Hazırlayan Olcay Geri Dönmez, Kor Kitap Yayınları, İstanbul 2017, s.291.

⁵ Komünist Enternasyonal’in Üçüncü Kongresine katılan Hintli Roy yaptığı konuşmada Komintern’in Asya halkları arasında devrime amaç olarak bakmadığı, Asya hareketini söndürüp bir vesayet haline getirmek için hareket edildiği eleştirisini yapmıştı. Bk.: Edward Hallet

ge sayısı giderek artmıştır. 1921'de gerçekleşen 3. Enternasyonal'e Orta Batı Avrupa'dan Türkiye'den Çin'den Japonya'dan delegeler katılmıştır. Bu siyasi örgütlenme Anadolu'dan da takip edilmektedir. Mustafa Kemal Komintern'e katılması için Tevfik Rüştü Bey'i görevlendirmiştir⁶.

Komünist Enternasyonal Yürütme Kurulu (KEYK), Komintern'in en üst birimini oluşturmaktadır. Bu birimin altında seksiyon adı verilen yardımcı organlar bulunmaktadır. Yardımcı birimler arasında uluslararası ilişkiler, enformasyon, tercüme, ajitasyon ve propaganda gibi bölümler bulunmaktadır⁷. Komintern'in kendine ait resmi yayın organları da bulunmaktadır. Sosyalistlere kaynak, doküman çeşitli malzemeler tedarik edilerek komünizmin dünyada etkin olması amaçlanmıştır. Bu çalışmalar propagandacı, delege, kurye gibi görevliler aracılığıyla muhtelif coğrafyalara taşınmıştır. Şunu da belirtmek gerekir ki işçiler ve gençler arasında örgütlemeyi sağlamak için de Gençlik Enternasyonal, İşçiler Enternasyonal'i kurulmuştur.

Enternasyonal'in Doğu Bölümünde Türkiye Birimi bulunmaktadır. Anadolu'da gerçekleşen komünist faaliyetler bu birimin desteğiyle gerçekleşmektedir. Sovyet Rusya Komünist Partisi ve Komintern Anadolu'ya rejim ihracı için var güçle çalışmışlardır. Millî Mücadele yıllarındaki savaş ortamı, TBMM'nin rejimini ilan etmemiş olması komünist faaliyetlerin artmasına etki etti. Neticede Anadolu'da sol akımların etkisiyle Yeşil Ordu, Halk Zümresi, Gizli⁸ ve Resmi Türkiye Komünist Partisi, İstanbul Komünist Grubu,

Carr, **Sovyet Rusya Tarihi Bolşevik Devrimi III**, Çev. Tuncay Birkan, Metis Yay., İstanbul 2015, s.363; Bu eleştiride ciddi haklılık payı bulunmaktadır. Zira Sovyet Rusya komünizm rejimi şemsiyesi altında özgürlük, eşitlik gibi kavramlarla hareket ederek 1920-21 arasında Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan gibi bölgelere hakim olmuş, kendine bağlı yönetimlerin başa geçmesini sağlamıştır. Bk.: Enis Şahin "Rus İhtilalinden Moskova Kars Antlaşmaları Dönemine Kadar Kafkasya'ya Genel Bir Bakış", **Ardahan'ın Anavatana Katılışının 90. Yılı Vesilesiyle Moskova Kars Antlaşmaları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, s. 52.

⁶ **Millî Azadlık Savaşı Anıları**, Derleyen Erden Akbulut, Tüstav Yayınları, İstanbul 2006, s. 66.

⁷ Komintern birimleri için bk.: Erden Akbulut ve Mete Tunçay, İstanbul Komünist Grubu'ndan **(Aydınlık Çevresi) Türkiye Komünist Partisine 1919-1926**, Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul 2012, s. 346-348.

⁸ Gizli Türkiye Komünist partisi 1920 yazında kuruldu. Partinin ileri gelenleri Şerif Manatov (ilk Sovyet Rusya temsilcisi), Binbaşı Salih Hocaoğlu, Ziyetullah Neşirvanov, Mualim Mustafa'dır. Bu oluşum, İşçileri Bakanlığından izin alınca (7 Aralık 1920) Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası adıyla çalışmalarına devam etti. Geniş bilgi için bk.: Erden Akbulut ve Mete Tunçay, **Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)**, Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul 2007.

Türkiye İştirakiyun Fırkası, Halk Şuralar Fırkası ve İslam İhtilal Cemiyeti gibi oluşumlar kurulmuştur. Bu oluşumlar arasında Resmi Türkiye Komünist Fırkası ile Halk Şuralar Fırkası ve İslam İhtilal Cemiyetini ayrı tutmak gerekir. Resmi Türkiye Komünist Fırkası Anadolu'daki komünist hareketleri kontrol altında tutmak için Mustafa Kemal Paşa tarafından kurdurulmuştur⁹. Enver Paşa önderliğindeki Halk Şuralar Fırkası ve İslam İhtilal Cemiyeti ise Sovyet Rusya'nın İngiltere'yi İslam sömürgelerinde zor durumda bırakmak için desteklediği oluşumdur. Sovyet Rusya Enver Paşa'nın nüfuzundan yararlanmayı planlamaktaydı. Enver Paşa ise Sovyet Rusya'dan alacağı destekle Anadolu ve Orta Asya'da faaliyette bulunma gayreti içindedir¹⁰.

Komünist oluşumlar arasında en etkin olan parti Mustafa Suphi önderliğindeki Türkiye İştirakiyun Fırkasıdır. Bu parti Bakü'de Eylül 1920'de gerçekleştirdiği kongre ile Türkiye Komünist Fırkası adını almıştır¹¹. Mustafa Suphi'nin siyasi cinayete kurban (Aralık 1920) gitmesinden sonra ise Anadolu'daki sosyalist hareketlerin öncülüğünü Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası yapmıştır. Parti Sovyet Rusya elçiliğinin himayesinde faaliyetlerini devam ettirmeye çalışmıştır. Komintern'de elçilik bünyesine atadığı görevliler aracılığıyla çalışmaları takip etmektedir. Komintern belgelerinde 1922 başlarında Sovyet Elçiliğinde Enternasyonal görevlisi olarak Golman Yoldaş'ın atandığı anlaşılmaktadır¹². Golman Anadolu'da on ay geçirmiş, komünist propaganda faaliyetlerini tetkik ederek Moskova'ya ayrıntılı rapor sunmuştur. Golman ra-

⁹ Resmi Türkiye Komünist Partisi Anadolu'daki sol hareketleri kontrol altına almak için Mustafa Kemal Paşa tarafından 18 Ekim 1920'de kurulmuştur. Ayrıntılar için bk.: Orhan Yeniars, **Atatürk'ün Kurduğu Türkiye Komünist Partisi ve Kurtuluş Savaşında Sol Hareketler**, Alter Yay., Ankara 2012; **Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri**, C IV, Ankara Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1991, s.376-377.

¹⁰ Emel Akal, **Milli Mücadele'nin Başlangıcında Mustafa Kemal İttihat Terakki ve Bolşevizm**, Tüstav Yayınları, İstanbul 2008, s.79-84; **Milli Azadlık Savaşı Anıları**, Derleyen Erden Akbulut, Tüstav Yayınları, İstanbul 2006, s. 59; Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat Terakki Erkanı**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, s. 221-222.

¹¹ Mustafa Suphi ve parti teşkilatı için bk.: Yavuz Arslan, **Türkiye Komünist Fırkasının Kuruluşu ve Mustafa Suphi**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1997; **Haziran Eylül 1920 Türkiye İştirakiyun Teşkilatı**, Derleyen Banu İşlet ve Cemile Moraloğlu, Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul 2008. ; **Dönüş Belgeleri -1**, Çeviren Yücel Demirel, Tüstav Yayınları, İstanbul 2004; **Dönüş Belgeleri-2**, Çeviren Yücel Demirel, Tüstav Yayınları, İstanbul 2004.

¹² Erden Akbulut ve Mete Tunçay, **Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)**, Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul 2007, s. 182.

porunda ajitasyon ve propaganda yazılı materyallerin dağıtılması için büyük ekonomik desteğe ihtiyaç olunduğunu Batum ya da Tiflis yoluyla kuryelerin hareket edebileceğini belirtmektedir. Golman kurye ya da propagandacı gibi görevlilerin geceleyin Karadeniz'de yapacakları yolculuk ile Anadolu'ya sızmalarının daha güvenli olduğunu belirtmekte; Ayrıca Moskova ile bağlantının zor olmasından sınıra yakın bir bölgeden faaliyetleri yönetmenin daha uygun olacağını altını çizmiştir. Golman'ın dokuz maddelik öneri içeren raporunda parti faaliyetlerinin işçi ve köylülere dayanması gerektiğini on beş yirmi kişilik gruplara beş-altı saatlik kurs verilerek komünist fikirlerle kişilerin donatılması gerektiğini belirtmektedir. Rapordaki ilginç bir yorum da hükümeti devirmek (kastedilen TBMM'dir) fikri Komintern tarafından onaylanırsa köylüler arasında örgütlenmenin daha doğru olacağı yönündeydi. Zira Anadolu'da bazı köylerin özerk cumhuriyeti andırıldığını belirtmektedir. Buradaki sorunun TKP önderlerinin hükümet tarafından bilinmekte olduğu izahatı yapılmaktadır¹³. Rapordan da anlaşılacağı üzere TBMM bu hareketleri dikkatle takip etmektedir.

Komünist oluşumlarda İstanbul önemli bir noktadır. Coğrafi konumu nedeniyle Balkanlar ve Anadolu arasındaki komünist faaliyetlerde şehir köprü görevi görmektedir. Fakat mütareke döneminde İstanbul'da sosyalist faaliyet gerçekleştirmek oldukça zordur. Komünist faaliyetler işgal kuvvetleri tarafından engellenmektedir. Zira İtilaf Devletleri Çarlık Rusya'sı gibi bir müttefikini sosyalistler yüzünden kaybetmiştir. Bu nedenle İstanbul'daki sosyalist faaliyetler gizlilik içinde sürdürülmeye çalışılmıştır. İstanbul Komünist Grubu (İKG), Anadolu'daki sosyalist oluşumlar gibi faaliyetlerini Komintern'e bildirerek Moskova'dan destek almaya çalışmıştır. İKG adına Şefik Hüsnü 9 Temmuz 1922'de Komintern'e detaylı bir rapor sunmuştur. Raporda işçiler ittifadı ile Aydınlik grubu arasında uyum olduğu, İstanbul'daki azınlıkların komünist oluşumlarıyla faaliyetlerde beraber hareket ettiklerini belirtmektedir. Raporda ayrıca Yunanistan'daki komünist partiyle de iletişimin kurulduğu fakat Anadolu'daki Halk İştirakıyun fırkasıyla iletişimin sağlanamadığı belirtilmektedir. Zira TBMM hükümetinin yazışmalara sık sık el koyduğu, kuryeler vasıtasıyla haberleşmenin zayıf olduğu değerlendirilmiştir. Moskova'dan

¹³ Akbulut ve Tunçay, a.g.e., s 324.

gönderilen yoldaşın ise Türkçesi iyi olmadığı için illegal yürütülen propagan-
da faaliyetlerinde güçlük yaşandığına değinilmiştir¹⁴.

Anadolu ve İstanbul'daki sosyalist hareketleri yürüten, propaganda fa-
aliyetlerinin beyni konumundaki Komintern'in Anadolu hükümetine bakışı
nasıldır? Kominter'in Doğu Bölümünün, TKP bürosuna gönderdiği talimat-
namede bu sorunun cevabı bulunmaktadır. Komintern Ankara hükümetinin
desteklenmesini talep etmektedir. Zira batı emperyalizmine ve ülkedeki feo-
dal yapıya karşı Mustafa Kemal Paşa'nın başarılı olduğu ifade edilmektedir.
Talimatnamede diğer gruplardan hiç birinin Mustafa Kemal Paşa'nın yerine
geçecek konumda olmadığı, TKP'nin Ankara Hükümetini desteklemesi ge-
rektiği belirtilmiştir¹⁵. Talimatnameden anlaşılacağı üzere Sovyet Rusya kont-
rolünde hareket eden Komintern Anadolu'da emperyalizmle mücadele eden
TBMM'nin siyasi otoritesine ve politikasına saygı duymaktadır. Benzer bir
hassasiyeti TBMM Hükümeti de taşımaktadır. Mustafa Kemal Paşa mecliste
yaptığı konuşmada komünizme karşı sert tedbirler almak yerine ılımlı hareket
ederek fikri olarak karşı koymanın daha uygun olduğunu belirtmektedir. Ay-
rıca sert tedbirler almanın Rusya ile ilişkilere zarar vereceğinden hükümetin
bu konuda dikkatlice hareket edeceğini ifade etmişti¹⁶. Millî Mücadele yılları-
rındaki mevcut şartlar ve emperyalistlerin ortak düşman oluşu Sovyet Rusya
ile TBMM'yi birbirine yaklaştırmıştır. Bu yaklaşım iki tarafın birbirine saygı
duymasını gerekli kılmıştır¹⁷.

Veribof'un İstikbal Gazetesindeki Bolşevik Tebliğleri

Sovyet Rusya'da ihtilalin gerçekleşmesinde ve ihtilalden sonraki süreçte
Bolşevizm'in yayılmasında en önemli propaganda araçlarından biri basındır.
Nitekim Rusya'da Temmuz 1917'de günlük tirajı üç yüz yirmi bin olan 41
yayın organı (30 gazete, 11 dergi) bulunmaktadır¹⁸. Bu gazeteler arasında en

¹⁴ Erden Akbulut ve Mete Tunçay, **İstanbul Komünist Grubundan (Aydınlık Çevresi) Türki-
ye Komünist Partisine 1919-1923**, Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul 2012, s.188 -194.

¹⁵ Akbulut ve Tunçay, **a.g.e.**, s. 298.

¹⁶ Kazım Öztürk, **Atatürk'ün T.B.M.M. Açık ve Gizli Oturumlardaki Konuşmaları**, Kültür
Bakanlığı Yay., Ankara 1981, s. 450.

¹⁷ Aleksandr Kolesnikov, **Atatürk Dönemi Türk Rus İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi
Yayınları, Ankara 2010, s. 27-28.

¹⁸ Evrim Eren, "Devrimin Posterleri (1917-1924)", **Toplumsal Tarih**, Tarih Vakfı Yay., İstanbul,
Kasım 2017, s. 51.

bilinenlerden biri Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesinin resmi yayın organı olan Pravda'dır. Enternasyonal kurumu da basın konusuna gerekli ehemmiyeti vermiştir. Enternasyonal'in Basın Bölümü bulunmaktadır. Bu bölüm dünyadaki sosyalist basın faaliyetlerini destekleyerek mevcut gazete ve dergilere yayın desteği yanında ekonomik yardım yapmaktadır. Anadolu'da sosyalist anlayışla yayın yapan dergi ve gazetelerde Komintern'in basın bölümü desteğiyle faaliyetlerini sürdürmeye çalışmışlardır. Anadolu'ya yönelik yayın yapan belli başlı sosyalist yayınlar arasında Hüseyin Hilmi yönetimindeki *İştirak Gazetesi*¹⁹, *İKG Yönetimindeki Aydınlık Dergisi*²⁰ ve Mustafa Suphi'nin *Yeni Dünya*²¹ gazetelerini sayabiliriz. Mütareke döneminde yayın faaliyetlerini sürdürmek kolay değildir. Sansür, ekonomik zorluklar, kâğıt sıkıntısı, halkın okuma yazma oranının düşüklüğü gazetelerin önündeki başlıca engellerdendir. Nitekim *Aydınlık Dergisi* 1 Aralık 1922'de çıkan altıncı sayısından itibaren İngiliz işgal komutanlığınca süresiz tatil edildi²². İtilaf Devletleri kendi kontrollerinde millî varlığa düşman bir basın oluşturma gayreti içinde oldular. Mütareke basını olarak da isimlendirilen gazetelerle Kurtuluş Savaşı'na karşı yayın yapılmasını sağladılar. Bu gazete ya da dergiler aynı zamanda Bolşevizm'e karşı da yayın politikası takip etmekteydiler.

İtilaf Devletleri Sovyet Rusya ile TBMM'nin yakınlaşmasını engellemek, Anadolu'da olası bir Bolşevizm rejimi ihtimalini ortadan kaldırmak için sosyalizmi karalayan gazetelerin yayınlanmasına müsaade etmekteydi. Bunun örnekleri dönemin gazetelerinde görülebilmektedir. 1 Nisan 1920 tarihli *Alemdar Gazetesi*, Kuva-yı milliyecilerle, Bolşevikleri acilen önüne ge-

¹⁹ *İştirak Gazetesi* Hüseyin Hilmi önderliğinde Şubat 1910 tarihinde yayınlanmaya başlanan sosyalist gazetedir. Bk.: Yusuf Tekin, "Türkiye'de İlk Sosyalist Hareket *İştirak Çevresinin Sosyalizm Anlayışı Üzerine Bir Değerlendirme*", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C 57/4, Ankara 2002, s. 173.

²⁰ *Aydınlık Dergisi* İstanbul'da 1921 yılında yayın hayatına başlamış olup Sosyalizm ideali doğrultusunda yayın yapmaktadır. Bk.: Akbulut ve Tunçay, *İstanbul Komünist Grubundan (Aydınlık Çevresi) Türkiye Komünist Partisine 1919-1923*, s. 67.

²¹ Moskova'ya gelen (1918) Mustafa Suphi burada Müslüman Komiserliği ile temasa geçip gazete çıkarmak istediğini belirtmiş. Milli İşler Komiseri Stalin'in onayı ile Osmanlı Türkçesi olarak *Yeni Dünya* adlı gazete çıkarılmaya başlanır. Bk.: Arslan, *a.g.e.*, s.26.

²² Akbulut ve Tunçay, *a.g.e.*, s. 69.

çilmesi gereken eşkıya olarak tanımlamaktaydı²³. Dönemin diğer gazeteleri Tanin ve İkdam gibi gazetelerinde Bolşevizm politikalarını eleştiren yazılar yayınlanmaktaydı.²⁴Bolşevizm'e karşı yayınlarda dikkat çeken hususlardan biri de Bolşevizm'in dinsizlikle eş değer olduğu yönündeydi²⁵. Bu tür yayınlara karşı Anadolu basınında Bolşevizm lehinde yazılar da çıkmıştır. 19 Temmuz 1920 tarihli Albayrak Gazetesi komünizm esasları başlıklı yazıda İslamiyet'te toprağın mülkiyetinin devlete, işleme hakkınınsa çiftçiye ait olduğu açıklanarak komünizmdeki toprak sisteminin buna benzediği izah edilmişti. Zira komünizme de toprak mülkiyeti hakkı olmadığı işleme hakkının köylüye ait olduğu İslamiyet'in de gösterdiği yolun bu olduğuna değinilmişti. Ayrıca İslamiyet'te sermayedarlığın olmadığı zenginliğin fakirle paylaşıldığını bu durumun da komünizm esaslarıyla eş değer olduğu açıklanmıştı²⁶. Anadolu basınının lokomotifini konumunda olan Hâkimiyet-i Milliye de Bolşevizm'le ilgili birçok haber ve köşe yazısına yayın akışında yer vermiştir. Nitekim gazete "okuyucularımız arasında artık Bolşevizm İnkılabı manasının ne olduğunu bilmeyen kalmamıştır" şeklinde yorumda bulunmuştur²⁷. Hâkimiyet-i Milliye'nin Bolşevizm'le ilgili görüşü iki devletin iyi ilişkiler kurması gerektiği fakat Türkiye'de şartların Bolşevizm için uygun olmadığı yönündeydi²⁸.

Millî Mücadele döneminde Anadolu basınının önemli gazetelerinden biri de İstikbal gazetesidir²⁹. Trabzon şehrinin önde gelen gazetelerinden olan İstikbal, Millî Mücadele yanlısı yayın politikası takip etmiştir. Gazetede

²³ Osman Akandere, "Mütareke Döneminde İstanbul Basınında Kuva-yı Milliye Aleyhinde Bazı Suçlamalar (Bolşeviklik, Sahte Milliyetperverlik, Asilik, Dinsizlik)", **Türk Basın Tarihi**, C II, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2018, s 1074.

²⁴ Uygur Kocabaşoğlu ve Metin Berge, **Bolşevik İhtilali ve Osmanlılar**, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, s. 177-178.

²⁵ Akandere, **a.g.e.**, s. 1070.

²⁶ **Albayrak**, 19 Temmuz 1920, S 101.

²⁷ **Hakimiyet-i Milliye**, 9 Ekim 1920, S 73.

²⁸ Hakimiyet-i Milliye'nin bu konudaki görüşlerini içeren yazılar için bk.: "Rus Bolşevizm'i Türk Komünizmi" **Hakimiyet-i Milliye**, 16 Ekim 1920, S 65; "Cereyanlar", **Hakimiyet-i Milliye**, 9 Ekim 1920, S 63; "Türk Bolşevik İttifakı", **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Ekim 1920, S 62.

²⁹ İstikbal gazetesi yayın hayatına Aralık 1918'de başlamış olup gazetenin kurucusu ve başyazarı Faik Ahmet Barutçu'dur. Bk.: Hüseyin Albayrak, **Trabzon Basın Tarihi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, s. 9; İstikbal gazetesi Aralık 1925'e kadar yayın yapmıştır. İstikbal gazetesinin, Takrir-ı Sükûn Kanunu çerçevesinde alınan tedbirler neticesinde Bakanlar Kurulu kararıyla kapatılmasına karar verilmiştir. **BCA**, 030_0_18_01_013_05_001, 341/3/8 (8.3.1925).

Bolşevizm’le ilgili birçok haber de yer almıştır. Bu haberlerin bazıları sıradan ajans haberi ya da Moskova Telsiz Telgraf İstasyonunun bilgilendirmelerinden ibaretti. İstikbal’de Bolşevizm’le ilgili köşe yazıları da yayınlanmıştır. Zira şehrin Rusya sınırına yakın olması sosyalist cereyanların gazetede yankı bulmasına neden olmuştur. Nitekim Ağustos- Ekim (1920) aylarında on bir nüsha halinde A. Veribof’un yazı dizisi yayınlanmıştır. Gazete Veribof’u, okuyuculara Anadolu’ya bir seyahat gerçekleştiren ve Türk halkı ile yakından iletişim kurmuş olan Rus İnkılabı ve İdare-i Cedide yazarı olarak tanıtmıştı. Eserin okuyuculara oldukça faydalı olacağı ilan ediliyordu³⁰. Yazı dizisi sade üsluba sahip olup okuyucuyu etkileyebilecek örnekler barındırmaktadır. Bolşevik propagandanın basına yansımaları olarak değerlendirebileceğimiz yazı dizisini Anadolu basınında çıkan diğer köşe yazılarından ayrı değerlendirmek gerekir. Zira yazarın Rus olması, Anadolu’da gözlem yapıldıktan sonra yazılması, on bir nüsha halinde genişçe yayınlanması gibi unsurları yazı dizisini farklı kılan özellikler olarak sıralayabiliriz. Sovyet merkezi yönetiminin, Bolşevizm’i Anadolu’ya nasıl anlattığının ipuçlarını yazıda görebilmekteyiz.

Veribof yazı dizisine Sosyalizm ve Bolşevizm kavramlarını açıklayarak başlamıştır. Yazıda Sanayi Devrimiyle işçi sınıfının (proletarya) oluştuğu, toplumda sınıf ayrımıyla sömürülen kesimin hak arayışının Sosyalizm rejimini ortaya çıkardığı ifade edilmektedir. Sosyalizmin babaları olarak Karl Marks ile Friedrich Engels gösterilmiştir. Bolşevizm’in Sosyalizmin mektebi olduğunu ve Bolşevizm’in amacının toplumdaki her türlü haksızlığı suiistimali sınıf ayrımını ortadan kaldırmayı amaçladığı izah edilmişti. Veribof fakir halkın gece gündüz çalıştığı halde emeğinin karşılığını alamadığını proletarya sınıfının doktor ilaç gibi sıhhi imkânlardan mahrum olduğunu açıklayarak Bolşevizmin gelmesiyle bu sorunların ortadan kalktığını söylemektedir³¹.

Bolşevik tebliğde köylü ve amelenin Çarlık rejimini ortadan kaldırarak eski rejim yanlılarını idam ettiği belirtilmiş. Ayrıca yazı dizisinde sosyalistlerin, Enternasyonal (Komintern) içindeki fikri tartışmalarına yer verilmiştir. Birinci ve İkinci Enternasyonalde tüm sosyalistlerin federasyon şeklinde birleştirilmesi fikri yanında birbirine bağlı olmayan ayrı komünler oluşması görüşü tartışıldığı belirtilmiş. Olması gerekenin sosyalistlerin federasyon

³⁰ İstikbal, 18 Ağustos 1920, S 165; Yazarın ismi A. Veribof olarak okunmuştur. Bk.: ek 1.

³¹ İstikbal, 25 Ağustos 1920, S 167.

şeklinde birlikte hareket etmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır. Veribof ayrı komün olarak örgütlenmek isteyenleri anarşist olarak tanımlamaktadır³². İki noktaya dikkat çekilmeye çalışılmış biri Bolşevizm hükümetiyle Çarlık Rusya'sının farklı olduğu ortaya konmaya çalışılmış. Zira I. Dünya Savaşı'nda Çarlık Rusya'sı ile yapılan savaşın acıları Anadolu'da tazeliğini korumaktadır. Veribof Bolşevik Rusların, Çarlık Rusya'sından farklı olduğu mesajı vererek Anadolu'daki olumsuz görüşü değiştirmeye çalışmaktadır. İkinci nokta ayrı komün olarak siyaset yapmak isteyenlerin eleştirilmesiydi. Sovyet Rusya hükümetinin görüşünü yansıtan bu açıklama sosyalizmin özgürlük eşitlik temasına uygun değildi. Fakat Sovyet Rusya güçlendikçe Çarlık Rusya'sı topraklarında kendine bağlı siyasi yapılar oluşturacaktır. Birbirinden bağımsız siyasi oluşumlar Sovyet Rusya'sının uygun bulmadığı yaklaşımlardır.

Veribof'un üç numaralı Bolşevik Tebliğinde sosyalizmin ülkeye gelmesiyle bütün topraklar, madenler, fabrikaların milletin yönetimine geçtiği bu suretle Rus halkının nefes almaya başladığı anlatılmıştı. Çarlık Rusya'sındaki Don Kazaklarının³³ toprak üzerinde imtiyaza sahip olup halk isyanlarını bastırmakta kullanıldığı belirtilerek sosyalizmin gelmesiyle halkın huzura kavuştuğu, Don Kazaklarının ayrıcalığına son verildiği, toplumda eşitliğin sağlandığı ifade edilmişti. Yazıda Kızıl Ordunun verdiği mücadele ise şöyle tarif edilmiş: İngiliz, Fransız, Yunan kuvvetlerinin Çarlık generalleriyle ülkeye saldırdığı; Lehistan burjuvazisinin İngiliz parasıyla hücum ettiği ayrıca Japonların doğudan işgal faaliyetlerinde bulunduğu belirtilerek Bolşevizm'in düşmanları tarafından adeta çembere alındığı izah edilmişti. Fakat Bolşeviklerin düşmanlarının çokluğuna rağmen Kızıl Ordu marifetiyle bu saldırıları bertaraf ettiği açıklanmaktadır. "Kızıl Ordu ne kadar yaralı ve yorgun olsa da ruhen kutlu" olduğu için zafer kazanıldığı ifade edilmektedir. Kızıl ordunun yaklaşık iki buçuk senede iki yüz elli üç yüz bin kişilik ordudan iki milyona varan büyük bir orduya dönüştüğü anlatılmıştır³⁴. Üç numaralı tebliğde ko-

³² **İstikbal**, 1 Eylül 1920, S 168.

³³ Çarlık Rusya'sında ayrıcalıklı konum elde eden Don Kazaklarının 16. yy.'ın ikinci yarısından itibaren Karadeniz sahillerinin kıyı kesimlerine ciddi yağma saldırıları olmuştur. Özellikle Sinop Trabzon arası kıyı şehirleri bu saldırılardan derinden etkilenmiştir. Bk.: Sinan Yüksel, "Don Kazaklarının Azak'ı işgali (1637-1642)" **Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, C 30, S 49, s.206-207.

³⁴ **İstikbal**, 5 Eylül 1920, S 169.

münizmin ülkede ekonomik, sosyal eşitliği sağladığı iddia ediliyordu. Ayrıca Kızıl Ordunun Anadolu'nun işgalci güçleriyle kuzeyde mücadele etmesinin altı çiziliyordu. Zira ortak düşmana karşı mücadele etmek Bolşevik propagandanın Anadolu'daki hareketini kolaylaştıran bir olgudur.

Veribof'un yazısında Bolşeviklerin ihtilalden sonra ülkelerini ayağa kaldırdığını yalnız Rusya'da değil tüm dünyada sosyalist inkılabı için Rus Bolşevik Komünist Fırkasının propagandalarının etkili olduğu belirtilmişti. Yazıda buna delil olarak Azerbaycan'ın kendisini Sovyet Cumhuriyeti olarak ilan etmesi gösterilmiş, Afgan Emirinin de komünizmi ülkesinde ilan etmek niyetinde olduğu duyuruluyordu³⁵. Kızıl ordu Azerbaycan'a yaklaşınca Azerbaycan Türkleri kendiliğinden Bolşevik oldu yorumu yapılarak Kızıl Ordunun gittiği yerlere, esir milletlere özgürlük refah götürdüğü iddia edilmekteydi³⁶. Oysaki Azerbaycan Sovyet Rusya işgaline uğramdan önce bağımsızlığını ilan etmişti. Sovyet işgali nedeniyle anti Bolşevik Azerbaycanlılar ülkesini terk etmek zorunda kalmıştı³⁷. Veribof bu siyasi gelişmeleri görmezden gelerek olayları aktarırken Anadolu insanını olumsuz etkileyecek yorumlardan kaçınmıştır. Yazıda ayrıca Sovyet Rusya'nın dünya üzerindeki etkinliği açıklanmaya çalışılmıştır. Bolşeviklerin dünya sosyalist inkılabı için Avrupa kapitalizmine hücumu başladığını, Rusya'nın komünist propagandaları sayesinde amele ve köylü komünist teşkilatların her yerde oluştuğuna değinilmişti. Veribof Sovyetlerin, sosyalist cumhuriyetlerin birleşmesinden meydana geldiğini belirterek bu cumhuriyetlerin toprak genişliğini ve yer altı kaynaklarını şöyle sıralamıştır: Batıda Ukrayna'nın ziraat, doğuda Türkistan pamuk, kuzeyde Kazan Cumhuriyetinde maden yatakları, Sibiryada orman maden kaynaklarından oluşan geniş havzaya sahip olduğunu belirtmişti³⁸. Veribof Rus Sovyet Federal Cumhuriyetlerin zenginliği ortaya koymaya çalışmıştı. Anadolu'nun savaş koşulları ve ekonomik durumu göz önüne alındığında tebliğ okuyucuyu etkileyebilecek mahiyettedir. Yazı güçlü devlet Rusya imajına fazlasıyla katkı yapacak mahiyettedir.

³⁵ **İstikbal**, 8 Eylül 1920, S 170.

³⁶ **İstikbal**, 8 Eylül 1920, S 170.

³⁷ Nesiman Yagublu, **Mehmet Emin Resulzade Ansiklopedisi**, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara, 2015, s. 61-62.

³⁸ **İstikbal**, 8 Eylül 1920, S 170.

Veribof yazısında Sovyet Teşkilatı ve sosyal kurumları hakkında bilgiler vermektedir. Sovyet yönetiminin bakanlık olarak tanımlayabileceğimiz 11 Halk Şurası Komiserliği Heyetinden oluştuğunu, Halk Komiserliği lideri Lenin'in aynı zamanda Müdafai Millîye Şurası Reisi olduğunu belirtmişti. Yazıda Müdafai Millîye Şurası, Rusya'ya karşı saldırıları bertaraf etmekle meşgul olduğunu fakat ilerde dünyanın bütün sosyalist cumhuriyetlerinin yardımına koşacağı izah edilmekteydi³⁹. Kızıl ordunun bu yardımda en önemli kurum olduğu kapitalistlerin tehdidine uğrayan her yere Sovyet askerlerinin gittiği belirtilmektedir. 1919 yılında Kızıl Ordunun farklı cephelerde birçok zayıat vermesine rağmen hiç geri çekilmemesi ordunun gücünü ortaya koymaktadır denilmektedir⁴⁰. Yazıda Sovyet yardımı almanın ön koşullarından birinin sosyalizmi benimsemek olduğu mesajı verilmektedir. Dolayısıyla Veribof, TBMM'nin sosyalizme doğru yol almasının Anadolu'ya yardım yapılmasını kolaylaştıracağı mesajını vermektedir.

Veribof İstikbaldeki Eylül ve Ekim ayındaki yazılarında Sovyet Komiserliği idari birimlerinin görevlerini ve topluma sağladığı faydaları açıklamaya çalışmıştı. Maarif Komiserliği görevleri izah edilirken Çarlık Rusya'sı dönemiyle de karşılaştırmalar yapılmıştır. Çarlık Rusya'sında okuma yazma oranının %7 olduğu bu oranın da şehirlerde oturanlardan oluştuğu, köylü halkın ise cahil olduğu tespiti yapılmıştı⁴¹. Sosyalist yönetim iktidara gelince Maarif Komiserliği öncülüğünde eğitimde büyük gelişme yaşandığı belirtilerek eğitimle ilgili şu bilgiler paylaşılmıştır: Bütün mahalle ve köylerde dahi okullar açıldığı belirtilerek eğitimin 4 sene İbtidai (ilkokul) 4 sene İdadi (lise) 4 sene de Darül Fünun (üniversite) tahsilinden ibaret olduğu ifade edilmektedir. Sekiz yaşına gelen herkes için eğitim mecburdur. Kitap malzemesi devlet tarafından temin edilip öğrencilere yurt imkânı sağlanmaktadır. Darül Fünun öğrencilerine burs verilmesi, tahsil görenlerin okumayı bilmeyenlere okuma yazmayı öğretmesi mecburi tutulmuştur. Ayrıca amele ve köylü için iş haricinde gece dersleri verilip, okuma yazma konferansları düzenlenmiş, üç haftalık okuma yazma kursu neticesinde güzel sonuçlar alındığı izah edilmişti.⁴² Anlaşılabacağı

³⁹ **İstikbal**, 8 Eylül 1920, S 170.

⁴⁰ **İstikbal**, 12 Eylül 1920, S 171.

⁴¹ **İstikbal**, 12 Eylül 1920, S 171.

⁴² **İstikbal**, 15 Eylül 1920, S 172.

üzere bir nevi millet mektepleri oluşturularak Sovyet Rusya'da eğitimin nasıl geliştiğinin ipuçları anlatılmaktadır. Bu gelişmelerin Sosyalizmle gerçekleştiği vurgulanmaktadır.

Adliye Komiserliği başlığında Sovyet Rusya'daki hukuk ve mahkemelerin işleyişi hakkında bilgiler verilerek sosyalist düzenin gerçek adaleti sağladığı mesajı verilmeye çalışılmıştı. Sovyet Rusya'da halk mahkemeleri, ihtilal mahkemeleri, askeri ihtilal mahkemeleri bulunmaktadır. Askeri ihtilal mahkemelerinin, sosyalist idarenin tamamıyla hakim olmasına kadar devam edeceği belirtilerek kimsenin haksız yere cezalandırılmadığı açıklanmaktaydı. İdam cezasının ise yalnızca haydutluk gibi ağır suçlarda uygulandığı izah edilmişti. Vilayet, sancak ve köylerde dahi kurulan mahkemeler herkese açık olup savunma hakkının da serbest olduğu izah edilmişti⁴³. Veribof, toplumun en temel çekirdeği aile ile de ilgili bilgiler aktarmıştı. Sovyet Cumhuriyetinde evliliğin her iki tarafın rızasıyla gerçekleşebileceği, evlenmek isteyenlerin medeniyet şubesine başvurması gerektiği dini merasim yapmak isteyenlere ise müdahale olunmayacağı açıklanmaktaydı. Ayrıca çok eşli evliliğe müsaade edilmeyip boşanma durumunda çocukların kimde kalacağına halk mahkemesinin karar vereceği; Taraflar çocukları istemezse hükümetin koruyucu olacağı izah edilmişti⁴⁴. Kapitalist düzende kadınlar çalışmak zorunda olduğu için çocukların bundan etkilendiği, aile bütünlüğünün bozulduğu yorumu yapılarak sosyalist düzenin kadınları koruduğu ifade edilmişti. Ayrıca Sovyet hükümetinin çocukların haklarına sahip çıktığı, çocuklara hediye almak için amelenin bir gün çalıştırıldığı anlatılmıştı⁴⁵. Rusya'da toplumun huzuru ve refahının sosyalizmle gerçekleştiği izah edilmeye çalışılmaktadır. Veribof'un yazısındaki adalet ve aile kavramları günümüz dünyasında dahi kabul görülecek medeni detaylara sahiptir.

Veribof Sovyet Rusya'nın ekonomik yapısını, Maliye Komiserliği başlığında ele aldı. Rusya'daki bütün bankaların devlet bankası haline geldiği, elinde yirmi dirhemden fazla altın ve gümüş olan kimselerin değeri mukabilince bunları devlete satmak zorunda olduğu belirtilmektedir. Elde edilen altın ve gümüşün sanayinin kurulmasında ve ithalatta kullanılacağı açıklanmıştı.

⁴³ **İstikbal**, 6 Ekim 1920, S 178.

⁴⁴ **İstikbal**, 10 Ekim 1920, S 179.

⁴⁵ **İstikbal**, 20 Ekim 1920, S 182.

Kızıl Ordunun ve sanayinin ıslahı için bir defaya mahsus alınan tazminatın ise kaldırıldığı bilgisi paylaşılmıştı. Harp esnasında zarar görmüş demir yolları, posta, telgraf teşkilatı tamirinde ordu ile milletin birlikte çalıştığı anlatılmıştı. Sosyalist düzenin en önemli özelliklerinden biri üretimin paylaşılması konusu idi. Bu özellik İaşe Komiserliği başlığında izah edildi. Bütün memleketteki mahsulün ve imalatın satın alınması, üretilen ürünlerin kayıt edilmesi İaşe Komisyonu sorumluluğundadır. İaşe Komisyonunun komiserleri halkın ihtiyaçlarını tespit ederek ürünleri eşit şekilde herkese paylaştırmak zorundadır. Böylece Çarlık Rusya'sı idaresindeki üç yüz senelik yıkımdan, harbin getirdiği yoksulluktan uzaklaşmış oldu⁴⁶. Yazıda Çarlık döneminin reddi mirası söz konusu, bütün kurumların ise sosyalizmle yenilediği izah edilmeye çalışılmaktadır. Oysaki sosyalistler Çarlık rejimini hedef alsa da süreç içerisinde ülke sınırlarını Çarlık Rusya'sı topraklarına ulaştırmak için büyük mücadele ortaya koydular.

Komünizmde toprak sistemi, rejimin en önemli argümanlarından biridir. Toprak yönetimiyle ilgili şu detaylar paylaşılmıştır: İktisadiye-i Milliye Şurası, imparatorluk ailesinin ve büyük arazi sahiplerinin topraklarını alarak başkalarını çalıştırmamak koşuluyla, işleyebilecekleri miktarda toprağı köylüye taksim etmiştir. Veribof, Rusya'daki bazı toprak sahiplerinin bir Osmanlı vilayeti kadar araziye sahip olduğunu belirtmiş ve bu durumun sosyal adaletsizlik oluşturduğuna değinmişti. Toprak işlenmek koşuluyla köylüye dağıtılmış, toprağın mülkü ise hükümet kontrolüne bırakılmıştı. Ayrıca kurulan kooperatifler köylüye rehberlik ederek tarım aletleri konusunda çiftçilere destek veriliyordu. Hükümet ziraat dersleri ve ziraat tatbikatı için en güzel arazileri tahsis etmiştir. Bazı yerlerde mahsul fazla iken bazı yerlerde ihtiyaca cevap vermiyordu. Her sene tekrar eden ekonomik buhranlar, fabrikaların kapanması işçi amele ücretlerinin düşmesine neden oluyordu. Yazıda bütün bu olumsuzlukların sosyalist düzenle aşıldığı izah edilmiştir⁴⁷.

Veribof'un yazı dizisi Harbiye Komiserliği izahatı ile son bulmaktadır. Kızıl Ordu hakkında detaylar verilmektedir. 18 ile 40 yaş arasında herkesin askere alındığı, cephe gerisinde bayanlara dahi yer verildiği belirtilmektedir. Sosyalist Cumhuriyetler arasında hiçbir sınır ve ihtilafın olmadığı her askerin

⁴⁶ **İstikbal**, 1 Ekim 1920, S 179.

⁴⁷ **İstikbal**, 13 Ekim 1920, S 180.

aynı maaşı aldığı, kızıl yıldızın ise sembol olduğu belirtilmişti. Askeri birliklerde komutanın yanında siyasi komiser bulundurmanın zorunlu olduğu, bu komiserlerin amele ve köylü arasında kontrolü sağladığı belirtilmektedir. Siyasi komiser aynı zamanda askeri birliğin vekili ve denetleyicisidir. Askeri komiserlerinin idaresinde siyasi şube bulunmakta olup bu şube propaganda işleriyle meşgul olmaktadır. İrticai faaliyette bulunanlar ise askeri ihtilal mahkemesinde yargılanmaktadır⁴⁸. Veribof ayrıca komünist parti teşkilatı hakkında da bilgiler vermektedir. Partinin köy, kaza, şehirlerde örgütlendiğini, her mıntıkanın kendi komitesini oluşturduğunu belirtmektedir. Bu komitelerin seçtiği azalar ise şehir komitesini meydana getirmektedir. Partinin işçi köylü ve amelelerden oluştuğunu bu kişilere üç aylık kurslar verilerek komünist fikirlerle donatıldığını, bu sayede propagandacılar yetiştirildiğini izah etmektedir⁴⁹. Yazıda Komünist Parti teşkilat yapısının birbirini denetleyen en küçük yerleşim birimine kadar örgütlendiği anlaşılmaktadır. Dikkat çeken bir diğer nokta da sosyalistlerin fikri donanımına büyük önem vermeleridir. Zira tebliğden işçi, köylü, asker gibi toplumun her kesiminin komünist kurslara katılması, kursa katılanlar arasından ise propagandacılar yetiştirilmesi teşvik edildiği anlaşılmaktadır. Veribof'un uzun yazı dizisi sosyalist düşüncenin Rusya'da nasıl tatbik edildiğini ortaya koymaktadır. Sosyalistler elde ettikleri donanımla fikri ve içtimai düşüncelerini Anadolu'ya taşıma gayreti içinde oldular. Anadolu'da Bolşevik propaganda faaliyetleri yoğunlaşınca 1921 yılının ilk aylarından itibaren Ankara Hükümeti adli yargılamalar ve hapis cezaları ile sol akımları kontrol altına almaya çalışmıştır⁵⁰.

SONUÇ

Çalışmada Sovyet Rusya merkezi yönetimi ve Enternasyonal'in Bolşevik propagandada etkinliği ortaya konmaya çalışılmış akabinde Veribof'un yazı dizisi değerlendirilmiştir. Veribof'un yazı dizisini Bolşevik propagandanın basına yansımaları olarak değerlendirmek gerekir. Yazının yayınlanma tarihi Bolşevik propagandanın yoğun yaşandığı dönemle örtüşmektedir. Zira Eylül 1920'de Bakü'de iki önemli kongre (Doğu Halkları Kongresi ve TKF kuruluş

⁴⁸ **İstikbal**, 24 Ekim 1920, S 183.

⁴⁹ **İstikbal**, 24 Ekim 1920, S 183.

⁵⁰ Fethi Tevetoğlu, **Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler (1910-1960)**, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1967, s. 380.

kongresi) gerçekleşmişti. Bu kongrelere Anadolu'dan geniş katılım olmasını isteyen sosyalistler propaganda faaliyetlerini yoğunlaştırmışlardır. Yazının yayınlanma tarihinin bu sürece denk gelmesi tesadüfi olmasa gerekir.

Bolşevik tebliğ okuyucuya önemli mesajlar vermekte olup yazıda Türk halkı üzerinde olumsuz etki bırakabilecek siyasi, dini, sosyal yorumlardan uzak durulmuştur. Sovyet Rusya'da komünizmin toplum ve devlet hayatına katkıları izah edilmiştir. Bunu yaparken de Bolşevik Rusya'nın, Çarlık Rusya'sının devamı olmadığı ısrarla vurgulanmaya çalışılmıştır. Çünkü Çarlık Rusya'sı ve Osmanlı Devleti arasında uzun süren savaşlar toplum hafızasında olumsuz etki bırakmıştır. Anadolu halkındaki Rusya'nın olumsuz imajını silmek kaygısı yazıda fazlasıyla hissedilmektedir. Yazıda komünizmin ideal rejim olduğu, sosyalizmin ülkede hâkim olmasıyla ekonomi, siyaset ve sosyal alanlar gibi birçok konuda herkesin eşitliğe kavuştuğu açıklanmaktadır. Sağlık ve eğitim hizmetlerinin ücretsiz olması gibi konular sade anlatım ve örneklerle izah edilmiştir. Yazının bu özellikleri okuyucuda etki yaratabilecek mahiyettedir.

Bolşevik Tebliğ'de dikkat çeken önemli bir nokta Sovyet inkılaplarının, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra TBMM'nin gerçekleştirdiği inkılaplarla benzeşen yönleri bulunmasıdır. TBMM'nin yerli sanayi kurma girişimleri, demir yolları inşası ve eğitimde ve sosyal alanda yaptığı yeniliklerin yazı dizisinde bahsedilen Sovyet inkılaplarıyla ortak noktaları bulunmaktadır. Dolayısıyla Sovyet inkılâbının Türk inkılabını etkileyen yönleri bulunmasında Veribof gibi yazarların katkı sağladığı yorumunu yapabiliriz. Zira Bolşevik tebliğ; okuyucuda, Türk aydınında pencere açabilecek derinliğe sahiptir. İstikbal gazetesinin Millî Mücadele yıllarındaki incelenen nüshalarında Veribof'a ait başka bir yazı dizisi tespit edilememiş olup aynı dönemde yayınlanan Albayrak ve Hâkimiyet-i Milliye gazetelerinin taranan nüshalarında da Veribof'a ait yazı bulunamamıştır. Veribof'la ilgili bilgiler, Rus İnkılâbı yazarlarından olduğu ve Anadolu'ya seyahat gerçekleştirdiği bilgisiyle sınırlı kalmaktadır. Yine de Veribof'un Enternasyonal ya da Sovyet Komünist Partisinin görevlendirmesiyle hareket ettiği güçlü bir ihtimaldir. Zira devrin koşulları göz önüne alındığında resmi görevli olmadan Anadolu'da seyahat etmek ve gazetede makale yayınlamak kolay değildir. Veribof'la ilgili bir ihtimal de yazarın takma isim kullanarak söz konusu yazıyı kaleme almış olabileceğidir.

KAYNAKÇA

1.Gazeteler

Albayrak

Hakimiyet-i Milliye

İstikbal

2. Kaynak Eserler

Akal, Emel, **Milli Mücadele'nin Başlangıcında Mustafa Kemal İttihat Terakki ve Bolşevizm**, Tüstav Yayınları, İstanbul, 2008.

Akandere, Osman, “Mütareke Dönemi'nde İstanbul Basınında Kuva-yı Milliye Aleyhinde Bazı Suçlamalar (Bolşeviklik, Sahte Milliyetperverlik, Asilik, Dinsizlik)”, **Türk Basın Tarihi**, C II, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2018.

Akbulut Erden ve Tunçay Mete, **İstanbul Komünist Gurubu'ndan (Aydınlık Çevresi) Türkiye Komünist Partisine 1919-1926**, Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul, 2012.

Akbulut, Erden, Tunçay Mete, **Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)**, Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul, 2007.

Albayrak, Hüseyin, **Trabzon Basın Tarihi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1994.

Arslan, Yavuz, **Türkiye Komünist Fırkasının Kuruluşu ve Mustafa Suphi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997.

Atatürk'ün Tamim Telgraf Beyannameleri IV, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1991.

Carr, E. H., **Sovyet Rusya Tarihi Bolşevik Devrimi III**, Çev. Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul, 2015.

Dönüş Belgeleri-1, Çeviren: Yücel Demirel, Tüstav Yayınları, İstanbul, 2004.

Dönüş Belgeleri-2, Çeviren: Yücel Demirel, Tüstav Yayınları, İstanbul, 2004.

Eren, Evrim, “Devrimin Posterleri (1917-1924)”, **Toplumsal Tarih**, Tarih Vakfı Yayınları, S 287, İstanbul, 2017, ss. 6-50.

- Haziran- Eylül 1920 Türkiye İştirakiyun Teşkilatı**, Derleyen: Banu İşlet, Cemile Moraloğlu Kesim, Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul, 2008.
- İnsel, Ahmet, “Leninizm ve Yeni Sovyet İnsanı”, **Birikim Aylık Sosyalist Kültür Dergisi**, C 343/343, İstanbul 2017 ss. 19-28.
- Karabekir, Kazım, **İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat Terakki Erkanı**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010.
- Kocabaşoğlu, Uygur ve Berge Metin, **Bolşevik İhtilali ve Osmanlılar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.
- Kolesnikov, Aleksandr, **Atatürk Dönemi Türk Rus İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2010.
- Marx, Engels, **Komünist Manifesto**, Çeviren: K. Türel, Ulak Yayınları, İstanbul, 2010.
- Milli Azadlık Savaşı Anıları**, Derleyen: Erden Akbulut, Tüstav Yayınları, İstanbul, 2006.
- Şahin, Enis, “Rus İhtilalinden Moskova Kars Antlaşmaları Dönemine Kadar Kafkasya’ya Genel Bir Bakış”, **Ardahan’ın Anavatana Katılışının 90. Yılı Vesilesiyle Moskova Kars Antlaşmaları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015 ss. 21-53.
- Öztürk, Kazım, **Atatürk’ün T.B.M.M. Açık ve Gizli Oturumlardaki Konuşmaları**, Kültür Bakanlığı Yayınları Ankara, 1981.
- Tekin, Yusuf, “Türkiye’de İlk Sosyalist Hareket İştirak Çevresinin Sosyalizm Anlayışı Üzerine Bir Değerlendirme”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C 57/4, , Ankara, 2002 ss. 171-184.
- Tevetoğlu, Fethi, **Türkiye’de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler (1910-1960)**, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1967.
- Yagublu, Nesiman, **Mehmet Emin Resulzade Ansiklopedisi**, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları Ankara, 2015.
- Yeniaras, Orhan, **Atatürk’ün Kurduğu Türkiye Komünist Partisi ve Kurtuluş Savaşı’nda Sol Hareketler**, Alter Yayınları, Ankara, 2012.
- Yüksel, Sinan, “Don Kazaklarının Azak’ı İşgali (1637-1642)” **Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, C 30/49, Ankara, 2011, ss. 205-218.

EK 1: İstikbal, 18 Ağustos 1920, S 167.

ایتمکده اولان رقیبات حربیه ومدینهدن هر کسی ده
نصیه دار ایلمکدهدر .
بواعتبار ایله بولشهوزیمک اسیل ونجیب
برغاه تعقیب ایلمکده اولدیغی میدا ندهدر .
طبی شمدیکی تشکیلات اجتهایهک محافظه
سنده ورقم خفتک دیکر قسم لهنه اولهارق
ازله سنده هلاقه دار اولان رگروه بولشهوزیم
اورئندن قالدیرمق وکندهلرینه خاص اولهارق بلا
سی محافظه ایتمکده اولدقلری منافی الین
جبقار مابق ایچون بک قاللی برحرب آچمشلر
بوحر بدده بولشهوزیمک عمله وحققینک یعنی
جالشورق تولدیروت ایدنوبنائه علیه اورونک
صاحب حقیقیسی اولان صنفک بردهانت استبداده
کیرمسی منع ایلمک ایچون مدافعه مجبوریتنده
قالشدر فقط بو بولده آقان قانک مسؤلینی
منحصراً .وه استمهالاتی خرسزلی ورقم
خفتک اساری فکری اداه اتمک ایسته بیلره
تاند اولدیغی آشکار اولدیغی کبی رحال اجتهایک
بگنن بیقلهرق برکسیک اورنه به قوماسنده

شمدی بقدر برزنکیکن خسته اولجہ کندوسی
الابودوقوزلر زوتی سایمنده۔ ندای ابدیره
بیلور وکندوسه لازم اولان علاج هر نه باب
اولور ایسه اوسون نمارک ابد بیلور . برقفیر
ایسه بوخصوصه ال ایاتی باغلیبر . حالسوکه
برقفیرکده ناین سخی نادن رصاحب زونک
کندر حائر اهمیت اولسون ؟ مدینک رقیاتندن
بالخاصه توزیع زوت بقدر عدالتسزجه اولاسه
نظراً — نادن برزنکیکن استفاده ایله سونده
برقفیر استفاده ایلمسون . بولشهوزیم ، منسلا
امور صحیسه سله سنده هر کسی مساوی عد ابد بیلور
خسته اولجہ عجاناً ندای اولغابی هر شخص
ایچون رحق اولهارق طابور . دها دیکر رقتطبی
بولشهوزیم سلی اعتبارله مثال اولهقر در میان
ابده بیلور ذهنیت اجتهایک بو کونکی تشکیلات
ندان عمله جیفنی ، وسائر مهالات مولدیروت
برقم اولدیغی کی هیچ برزوت بولده اتمه
دیکری حالده برخی نسک مساعیسی اوزرندن
بالرحمت کچین بوندکده اکنفا ایجمه رک
بنون اسباب استراحت وسعداتی کندوسه حصه

یکی تفرقه من ۱
بولشویک پروغرامی
روس انقلاب واداره جدیدسی
محرزی : آ . وزیون
بولشهوزیم سلی حقتده اتمک خصصای
طرفندن شروع ونشکده ایتمده اولان پروغرامده ایله
زیمسک مذکور صرف تحریب ویضا اتمک
بوکامه اوله جن قوتنی دائماً احوالک مقصدله
تشکل ایش راسم برجه حالده کوسر لکدهدر
حقیقت حال ایسه بوئدن بک اوزاق ونماغاکسیدر
بوشهوزیم سرمایه تک تخمینه قارشى عصبانی
کندوسه مقصد ایدنش اولان عموم سوبالیوم
جر بائک برشمسی اولوب دیکر لئندن فرقی آخچ
آمان مذکور بک طرز حصولی مسله سندهدر .
مثلا سوسوبال ده وفراط جسرانی هیئت
اجتهایغی تدریجاً وطریق نشری ایله اصلاح
ایتمک داعیه سنده اولدیغی حالده بولشهوزیم بو طریقتک
عدم مؤثریتنه قناعت حاصل ایدرک فقرو
ضرورتی بولده ایدان

İNGİLİZ YILLIK RAPORLARINA GÖRE MUDANYA MÜTAREKESİ (3-11 Ekim 1922)

Behçet Kemal YEŞİLBURSA *

ÖZET

Hiç şüphesiz Mudanya Mütarekesi Türk Milli Mücadele tarihinde önemli bir yere sahiptir. Bu sebeple, bu konuda bugüne kadar birçok araştırma ve yayın yapılmış ve bu yayınlarda mütareke bütün yönleriyle ele alınmıştır. Dolayısıyla, biz bu çalışmamızda, başlıkta da ifade edildiği gibi, mütarekenin İngiliz belgelerine nasıl yansındığını ele alacağız. 1914'te başlayan Birinci Dünya Savaşı'nda İtilâf Devletleri'nin müttefikleri Rusya'ya deniz yoluyla yardım etmek istemesi Boğazlar bölgesini tekrar ön plana çıkarmıştı. Birinci Dünya Savaşı sonunda imzalanan Mondros Mütarekesi'nden sonra Boğazların egemenliği fiilen Osmanlı Devleti'nin elinden çıkmış ve bütünüyle İtilaf Devletleri'nin eline geçmişti. Sevr Antlaşması'yla Osmanlı Devleti Boğazlar ve İstanbul üzerindeki hâkimiyetini kaybetmiştir. Ayrıca Türkiye'nin bağımsızlığı da zedelenmiştir. Ancak Anadolu hareketinin üç yılı aşan mücadelesi Lozan Barış Antlaşması'yla son bulmuştur. Lozan'dan önce Mudanya'da bir silah bırakışma sözleşmesi imzalanmıştır. 3-11 Ekim 1922 tarihleri arasında yapılan Mudanya Mütarekesi'ne İngiltere'nin Boğazlar bölgesinde elde etmek istediği "tarafsız bölgeler" (Neutral Zones) konusundaki imtiyaz ısrarı damga vurmuştur. 1918 Mondros Mütarekesi'nin yerine geçen ve resmi adı Askeri Sözleşme olan Mudanya Silah Bırakışması Sözleşmesiyle, Türk-Yunan savaşı son bulmuş, Doğu Trakya'nın boşaltılması 25 Kasım 1922'de bitmekle birlikte, İstanbul ve Boğazlar bölgesinin boşaltılması sözleşme gereği nihai barış antlaşması sonuna bırakıldığından ancak 6 Ekim 1923'te gerçekleştirilmiştir. On birinci maddeye göre, TBMM Hükümeti barış konferansının sonuna kadar Marmara'nın güneyinde belirlenen çizgiyi geçmeyecekti. On ikinci maddeye göre, Müttefik Devletlerin kuvvetleri buldukları topraklarda kalacaklar, bu topraklara (bölgelere) TBMM Hükümeti barış konferansının kararlarına kadar saygılı olacaktı.

Anahtar Kelimeler: Mondros Mütarekesi, Sevr Antlaşması, Mudanya Mütarekesi, Lozan Antlaşması, Montrö Antlaşması, Boğazlar, Tarafsız Bölgeler, İsmet Paşa, General Harington.

* Prof. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, bkyesilbursa@uludag.edu.tr

THE ARMISTICE OF MUDANIA ACCORDING TO BRITISH ANNUAL REPORTS (3-11 October 1922)

ABSTRACT

The Mudania Armistice has without doubt an important place in the history of the Turkish National Struggle. Thus, there have been many studies and publications to this date which have dealt with all aspects of the armistice. It is for this reasons that the current study will not deal with the armistice itself. Rather, as stated in the title, the study will look at how the armistice was reflected in the British documents. At the beginning of the First World War in 1914, Russia was asking the Allied States to help it by sea, which meant that the Straits were brought once again onto the agenda. After the Mudros Armistice, which was signed at the end of the First World War, the sovereignty of the Straits was taken entirely by the Allies from the Ottoman State. With the Treaty of Sévres, the Ottoman State lost its sovereignty over the Straits and Istanbul. Turkey's independence was also damaged. However, the three-year struggle of the Anatolian movement ended with the Lausanne Peace Treaty. Before Lausanne, an armistice was signed in Mudania. The Mudania Armistice, 3-11 October 1922, marked the concession on the subject of "Neutral Zones", which the British wanted to obtain in the Bosphorus and the Çanakkale region, and marked the end of the Turco-Greek war. The Mudania Armistice officially replaced the Mudros Armistice of 1918, and the evacuation of Eastern Thrace ended on 25 November 1922. However, since the emptying of the Istanbul and Bosphorus region was left to the end of the final peace treaty. According to Eleventh Article, the Turkish Grand National Assembly was not to cross the line determined to the south of the Marmara until the end of the peace conference. According to the Twelfth Article, the Allied forces would remain in the territories they currently held, and these lands would be respected by the Parliamentary Government until the decisions of the peace conference.

Keywords: Mudros Armistice, Sévres Treaty, Mudania Armistice, Lausanne Treaty, Montreux Treaty, The Straits, Neutral Zones, Ismet Pasha, General Haringto.

GİRİŞ

Birçok farklı kaynaktan faydalanmamıza rağmen çalışmamıza kaynak teşkil eden esas belge 1922 tarihli Türkiye yıllık raporudur¹. Rapor, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Nevile Henderson tarafından hazırlanmış ve 7 Kasım 1923'te İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a gönderilmiştir. Ancak Kasım 1922 tarihi itibarıyla Lozan Barış Konferansı'nın başlamış olması sebebiyle rapor gecikmeli olarak 12 Kasım 1923 tarihinde İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na ulaştırılmıştır. Rapor, şu cümlelerin yer aldığı bir üst yazı ile takdim edilmiştir: "1922 senesinin gözden geçirilmesi amacıyla hazırlanan bu rapor, iyi bir biçimde kaleme alınmıştır ve Türkiye'de yaşanan belli başlı olayların yanı sıra Lozan'daki son müzakere öncesi Müttefiklerin aralarında bu kritik yıl boyunca yaptığı bir dizi karmaşık görüşmeleri de takdire şayan bir biçimde açık ve eksiksiz izah etmektedir."²

Raporun önemli bir bölümünde Anadolu'da Türklerin savaşı nasıl olup da kazandığının muhasebesi yapılıyor. Yunanlılarla beraber İtilaf Devletleri'nin savaşı kaybetmesinin burukluğu içinde, mağlubiyetin faturası büyük ölçüde Fransız ve İtalyanların ihanetine bağlanıyor. Rapor, Mondros Mütarekesi öncesi ve sonrasında İtilaf Devletleri'nin aralarında yaşadıkları çekişmeleri, tavizleri, planları, açık bir dille ortaya koyuyor. Yine rapor, İstanbul'da Osmanlı idaresinin son bulup yerine TBMM idaresinin adım adım hâkim olduğunu ve bu süreçte İşgal Komiserliklerinin ellerinden tek tek yetki ve imkânlarının nasıl alındığını anlatan oldukça dikkat çekici bilgiler de içeriyor. Ayrıca rapor, Türk kaynaklarında fazla vurgulanmayan önemli bir gerçeği de ortaya koyuyor. O da, Büyük Taarruzdan önce Temmuz 1922'de Yunan kuvvetlerinin İstanbul'u işgal etmek için harekete geçtikleri, bu tehlike karşısında İngiliz Akdeniz Üssü'ndeki bütün gemilerin İstanbul'da toplandığı, İtilaf Devletleri'nin ortak kararlılığı ile Yunan kuvvetlerinin şehre girişinin engellendiği. Raporda, İtilaf Devletleri'nin 22-26 Mart 1922 tarihleri arasında Paris'te yaptıkları Konferansa ve ateşkes önerilerine de oldukça geniş bir

¹ **The National Archives (TNA)**, UK: FO371/7902/E10937/27/44, Turkey, Annual Report, 1922; From Nevile Henderson to the Marquess Curzon of Kedleston (Lord Curzon), (Telegram No. 729), 7 November 1923.

² **TNA**, FO371/7902/E10937/27/44, Turkey, Annual Report, 1922; From Nevile Henderson to the Marquess Curzon of Kedleston (Lord Curzon), (Telegram No. 729), 7 November 1923.

yer ayrıldığı görülüyor. Yine raporda Mudanya Mütarekesi'ne, "Yunanlıların Anadolu'da Çöküşü ve Mudanya Mütarekesi" başlığı altında geniş yer ayrıldığı görülüyor³.

1922 yılı başında Anadolu'daki meseleler çözümsüz gibi görünüyordu. 1921'de Yunanlılar Anadolu'nun iç kısımlarına doğru epeyce ilerlemişti. Sakarya Savaşı'nda engellenseler de, Türkler bu başarıdan yararlanacak kadar güçlü değillerdi. Bir önceki yaz yaptıkları yoğun çarpışmalar, her iki tarafı da bitkin düşürdü. Asker sayıları yaklaşık olarak aynıydı ve hiçbirinin bu sayıya yeni bir ekleme yapma gücü yoktu. Türkler yurtlarında saldırıya devam edebilirse, Yunan Ordusu'nun parçalanacağı görüşünü usta gözlemciler ifade etmekteydiler ama Türkler de elinden geleni yapmış gibiydi. Hiçbir taraf, aslında, savunmada kalmanın dışında daha fazlasını yapabilecek durumda değildi. Ama burada çok önemli bir fark vardı. Türklerin kesin hedefi vardı, yani Yunanlıları kovmak. Oysa diğer tarafın bir ordu görünümüne hali hazırda sahip olduğu tartışılırdı. Nitekim bu görünüm Paris kararlarından sonra bir yargıya dönüştü⁴.

22 Mart'ta Paris Konferansı başladığında durum, Lord Curzon'un karşılaştığı sorunlar, Franklin Bouillon (Ankara) Antlaşması'nın imzalanması, Başbakan Poincaré'in Türkiye'nin amaçlarını, Yunanistan'ı desteklediğine inandığı İngiltere Hükümeti'ne karşı destekleme eğilimi, İtalya'nın dürüst aracıyı oynayarak desteğini pazarlık konusu yaparak Anadolu'dan kendisine ticari ve ekonomik avantajlar sağlama çabaları sonucunda yeterince vahim hale gelmişti. Bütün bunlara rağmen altı günlük çetin ve uzun süreli tartışmalardan

³ TNA, FO371/7902/E10937/27/44, Turkey, Annual Report, 1922; From Nevile Henderson to the Marquess Curzon of Kedleston (Lord Curzon), (Telegram No. 729), 7 November 1923; Ali Satan, **İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye, 1922**, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2011, s. 11-14.

⁴ 3 Mart 1922'de Yunanistan Başbakanı Gunaris, İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a bir mektup göndererek barışın geciktiğini, Yunanistan'ın iktisadi kaynaklarının bütünüyle tükendiğini, Türklerin silahlandığını, Müttefiklerin buna göz yumduğunu, yakında askeri harekâtın başlayabileceğini, bunun Yunan Ordusu için büyük bir tehlike olduğunu bildirdi. Hızla yardım yapılmazsa orduyu geri çekeceklerini, buradaki Hıristiyanların kaderini bundan böyle Müttefiklerin eline bırakacaklarını anlattı. İngilizler, çok karamsar buldukları bu mektuba 6 Mart'ta cevap vererek yakında başlayacak Paris Konferansı'nda Anadolu meselesini öncelikle görüşeceklerini bildirdi. Nitekim 22-26 Mart 1922 tarihlerinde yapılan Paris Konferansı'nda, Türk ve Yunan taraflarına ateşkes önerisi yapıldı. Yunanistan ateşkesi hemen kabul etti ancak Ankara Batı Anadolu Yunan kuvvetlerince tahliye edilmeden ateşkesi kabul etmeyeceğini bildirdi. Bk.: Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, C IV, s. 291, 334.

sonra, bütün konularda yine de bir anlaşmaya varıldı ve Müttefiklerin ittifakı bir kez daha ilan edildi. Üç ülkenin (İngiltere, Fransa, İtalya) dışişleri bakanlarının attığı ilk adım, Anadolu'da Türk ve Yunan orduları arasında 10 kilometre genişliğinde tarafsız bir bölge oluşturulması çerçevesinde bir ateşkese planlamak ve önermek oldu. Bu ateşkes sürecinde hazır kuvvetlerin ne takviyesine ne de geri çekilmesine izin verilecekti. Müttefik heyetleri tahliye uygulamalarını kontrol edecek ve anlaşmazlık durumunda Müttefik tahkimliği kabul edilecekti. Ateşkes on beş gün önceden bildirilmeden feshedilemeyecek ve Yunanlıların Anadolu'yu tahliye etmesi üç ay gibi bir sürenin içerisinde gerçekleşecek, barış için ön şartlar savaşı her iki tarafça kabul edilene kadar da bu yenilenebilecekti⁵.

Genel uzlaşma şartlarıyla ilgili son mutabakata 27 Mart'ta varıldı. Bunlar özetlenecek olursa Müttefik hükümetlerin amaçları; Yunanistan ve Türkiye arasında taraflardan hiçbirinin yenilgisine değinilmeyen bir çerçevede barışın yeniden sağlanması, etnik sınırlar içerisinde başkent İstanbul olmak üzere Türkiye'nin yeniden kurulması, Padişah'ın dünyevi ve dini yetkisinin muhafaza edilmesi, Yunanistan'ın iktisadi olarak gelişmesi için hareket imkânlarının serbest bırakılması yoluyla kayıplarının telafi edilmesi, hem Rum hem de Müslüman azınlıkların korunması, Türkiye ve Avrupa devletleri arasında oluşabilecek savaşların önlenmesi ve en önemlisi tarafsız olunması şeklinde açıklandı⁶. Bu görüşler göz önünde bulundurularak konferans şu önerilerde bulundu:

1. Yunan ordularının Anadolu'yu tahliye etmesi ve tüm Anadolu'da Türk hâkimiyetinin yeniden sağlanması.

2. Mevcut antlaşmalar esasına göre azınlıkların uygun tedbirler ile korunması ile ilgili iş birliğinin yapılabilmesi için Milletler Cemiyeti'nin davet edilmesi.

3. Boğazların daimi serbestliğini garanti altına almak için Müttefiklerin Gelibolu işgalini sürdürmesi. Boğazlar çevresinde askerden arınmış bölgenin muhafaza edilmesi ancak kapsamının daraltılması.

⁵ TNA, FO371/7902/E10937/27/44, Turkey, Annual Report, 1922; From Nevile Henderson to the Marquess Curzon of Kedleston (Lord Curzon), (Telegram No. 729), 7 November 1923.

⁶ TNA, FO371/7902/E10937/27/44, Turkey, Annual Report, 1922; From Nevile Henderson to the Marquess Curzon of Kedleston (Lord Curzon), (Telegram No. 729), 7 November 1923.

4. Marmara'daki Ganas'dan Bulgaristan sınırındaki Istranca Dağları'na ve oradan Karadeniz'e böylece Tekirdağ'ı Türkiye'ye, Edirne'yi ise Yunanistan'a bırakan bir sınır içerisinde Doğu Trakya'nın uygun bir pay ile yeniden Türkiye'ye verilmesi.

5. Müslüman ve Rumların sırasıyla idaresine katılacağı Edirne ve İzmir için özel yönetim biçimleri.

6. Antlaşmanın onaylanmasıyla birlikte Padişah Hükümeti'nin tam yetkisinde İstanbul'un geri verilmesi ve Müttefiklerin askeri birliklerinin geri çekilmesi. Türk silahlı kuvvetlerinin sayısında 30.000 dolayında artışa, başka bir ifade ile en fazla 85.000 asker bulundurulmasına izin verilmesi ancak mecburi askerliğin kaldırılması.

7. Daha kolay mali şartlar verilmesi.

8. Türklerin de katılımı ile kapitülasyonları değiştirmek için hukuki bir reform planını hazırlamak amacı ile bir komisyon atanması⁷.

Lord Curzon 30 Mart tarihinde Lordlar Kamarası'nda bu önerileri özetlerken, bunları adil ve tarafsız birer çözüm olarak tanımladı. Bunların bir nota olmadığını ancak belli başlı temel çizgiler ile ilgili hiçbir değişikliğe izin verilmeyeceğini söyledi. Planın bütünlüğü bozulmasın diye hiçbir pazarlığa müsaade edilmeyecekti. Bu, savaşın uzamasını engelleyecek ve Doğu Avrupa'ya refahını geri kazanma ve düzenli yönetimine geri dönme şansını verecek olan bütün tarafların barıştıydı. Lord Curzon'un aylardır savunmaya gayret ettiği bu bakış açısıydı⁸.

Paris önerileri, Yunanistan ve Türkiye'ye 28 Mart'ta ulaştırıldı ve Yunanistan tarafından hemen kabul edildi. Bu önerilerin altında yatan esas düşünce 5 Nisan tarihi itibarıyla başlayacak olan üç aylık bir dönemin, ateşkesten önce kabul edilmesiydi. Böylece İzmir'in tahliyesi ateşkesin süresinin dolmasından sonra ancak başlayabilecekti. Paris önerileri bu sebeple başarısız olmaya mahkûm bırakıldı. Yunan Hükümeti ateşkesi kabul etme isteğini hemen, Ankara ise bunu sadece ilke olarak ve ancak Yunanlılar, Eskişehir ve

⁷ TNA, FO371/7902/E10937/27/44, Turkey, Annual Report, 1922; From Nevile Henderson to the Marquess Curzon of Kedleston (Lord Curzon), (Telegram No. 729), 7 November 1923.

⁸ TNA, FO371/7902/E10937/27/44, Turkey, Annual Report, 1922; From Nevile Henderson to the Marquess Curzon of Kedleston (Lord Curzon), (Telegram No. 729), 7 November 1923.

Afyonkarahisar'ın ilerisindeki mevzilerden itibaren derhal çekilirlerse ve ateşkes süresinin dolmasından önce Anadolu'yu tahliye ederlerse kabul edeceğini bildirdi. İstanbul Hükümeti'nin cevabı, Ankara'nın cevabından pek de farklı değilken, bu cevap ateşkes meselesinin ordunun, yani Milliyetçilerin kararına bırakılması gerektiğini söyleyen ilginç bir ifadeyi de içermekteydi. Hem İstanbul hem de Ankara bölgeye ait önerilerin, başka görüşmelere ve daha çok imtiyaz elde etmeye dayanak olarak kullanılabileceğini düşünüyordu. Marmara Denizi'nin kıyısında oluşturulan ve Edirne'nin Türkiye'nin dışında, Yunanistan'a bırakıldığı ve Yunanistan'ın Marmara Denizi'ne çıkışını sağlayan bir sınırı kabul etme konusunda hiç kuşkusuz isteksizdi. Herhangi bir biçimde askeri kısıtlamanın devam ettirilmesi konusunda da büyük bir itiraz vardı⁹.

1. Yunanlıların Anadolu'da Çöküşü

Mayıs-Temmuz ayları çoğunlukla Fransız ve İngiliz Hükümetleri arasında Paris önerilerini İngiliz Hükümeti'ne açıklama amacıyla, sonuç alınamayan yazışmalarla ve eğer Müttefik Güçler ile savaşan taraflar arasında Paris önerilerinin kabul ettirilmesi için bir konferans yapılacaksa, İzmit yerine uygun toplantı yeri olarak seçilebilecek İstanbul veya Büyükkada, Tarabya, Beykoz veya Moda, Rodos Venedik veya Lozan'ın avantajları üzerine bitip tükenmek bilmeyen tartışmalarla geçmişti. Nihayet Ağustos ayında böyle bir konferansın yapılması gerektiğine, ancak bunun gayri resmi bir ön görüşme olmasına ve Paris önerilerinin üçüncü aşamasında tasarlanandan oldukça farklı bir biçimde yapılmasına sonunda karar verildi. Rodos seçeneği ile bir süre oyalandıktan sonra en uygun toplantı yeri olarak Venedik seçildi ve toplantı tarihi bile neredeyse tespit edilmişti ki, bir kez daha olaylar Müttefik Güçleri'nin tüm planlarını altüst etti¹⁰.

Ankara, Müttefik Güçleri'nin bölünmesi ve gecikmesi fırsatından tamamiyle yararlanıyordu ve Yunanlıların ihtiyatsız hareketleri işlerine geliyordu. Milliyetçilerin askeri teçhizatı, Rus, Fransız ve İtalyan kaynakları tarafından tedarik edilen malzemelerle yenilenmişti. İstanbul'a karşı Yunan tehdidi ko-

⁹ TNA, FO371/7902/E10937/27/44, Turkey, Annual Report, 1922; From Nevile Henderson to the Marquess Curzon of Kedleston (Lord Curzon), (Telegram No. 729), 7 November 1923.

¹⁰ TNA, FO371/7902/E10937/27/44, Turkey, Annual Report, 1922; From Nevile Henderson to the Marquess Curzon of Kedleston (Lord Curzon), (Telegram No. 729), 7 November 1923.

nusunda Müttefik Güçleri tarafından benimsenen tutum onları fazlasıyla cesaretlendirdi. Yunan Ordusu'ndaki yılgınlık tohumları hızlıca büyümüştü. Eninde sonunda tahliye etmeye mahkûm oldukları ülkedeki Yunan Ordusu'nun morali bozuldukça Türk Ordusu'nun maneviyatı kuvvetleniyordu¹¹.

Temmuz ayında Londra'yı ziyaret ettiğinde Dışişleri Bakanlığı'nda Sir William Tyrrell ve Bay Lindsay tarafından kabul edilen Fethi Bey'in (Okyar), aslında o sırada hasta olan Lord Curzon tarafından kabul edilmediği palavrasına abartılı bir önem atfedildi. Başbakan Lloyd George'un Yakındoğu meselesi ile ilgili Avam Kamarası'nda 4 Ağustos günü yaptığı konuşmaya yönelik öfkeleri mazur görülebilirdi. O konuşmayı, bir anlamda Paris önerilerinin Türkiye aleyhine geliştirilmesi ve Yunanlıların İstanbul'u işgallerinin engellenmesinden vazgeçilmesi olarak algıladılar¹². Müttefik Güçleri davet şeklini ve görev tanımlarını tartışırken Türkler Venedik Konferansı'ndaki durumlarını güçlendirmek amacıyla meseleye silahlı bir müdahalenin gerekli olduğuna karar verdiler. Fırsatın geldiğine inanan Mustafa Kemal, saldırı konusunda kararını verdi. 26 Ağustos sabahı Türkler taarruzunu Afyonkarahisar cephesinden başlattı ve hiçbir yerde direnişle karşılaşmadılar. Yunan Başkomutanı General Trikopis esir alınmış ve Yunan Ordusu'ndan geriye kalanlar İzmir'den önce son mevzi olan Alaşehir hattına geri çekilmişti. Ancak burası da direniş gösterilmeden terk edildi ve 9 Eylül günü Türk Orduları İzmir'e direnişle karşılaşmadan girdi. Kısa bir süre için Kuzey Yunan Ordusu direnebilir gibi göründü ve Bandırma'ya kadar oldukça düzenli olarak geri çekildi ancak 11 Eylül günü Bursa düştü. Geri çekilirken Yunan Ordusu vahim mezalimde bulunmuştu. Geçtiği her yerde, kırsal bölgeler harap edildi; Eskişehir, Uşak, Kütahya ve diğer şehirler ve köyler yakıldı. Müttefik Güçlerin hızlı müdahalesi ile yalnızca Bursa benzer bir akıbetten kurtarıldı¹³. İzmir'e ilk giren Türk

¹¹ TNA, FO371/7902/E10937/27/44, Turkey, Annual Report, 1922; From Nevile Henderson to the Marquess Curzon of Kedleston (Lord Curzon), (Telegram No. 729), 7 November 1923.

¹² Lloyd George'un 4 Ağustos 1922 tarihinde Avam Kamarası'nda yaptığı konuşma Yunanlılar tarafından sevinçle karşılandı ve Lloyd George Helenizm'in hamisi ilan edilerek konuşması Anadolu'daki Yunan işgal kuvvetlerine dağıtıldı. Bk.: Sarıhan, a.g.e., C IV, s. 567.

¹³ Konuyla ilgili Türk askeri belgelerine dayanılarak hazırlanmış bir çalışma için bk.: Talat Yazazan, **Türkiye'de Yunan Vahşet ve Soykırımı Girişimi (15 Mayıs 1919-9 Eylül 1922)**, C II, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1994.

süvarilerinden oluşan birlikler her şeye hâkimdi ve hiçbir karışıklık meydana gelmedi¹⁴.

Türk galibiyetleri, Müttefik Güçleri'ni neredeyse hazır olan Venedik Konferansı'na davet etme konusunu askıya almaya teşvik etti. Çünkü askeri durum istikrarlı bir hale gelene kadar olayların gelişmesine izin verilmesi zorunluluğu hissedildi. Ancak Müttefik Güçler ateşkesin sağlanması ve İzmir'in müdafaa edilmesi amacıyla birlikte harekete geçmeden, Türkler çok hızlı ilerlemişti. Ayrıca bu tür bir müdahalenin şimdi reddedileceği açıktı ve başlangıçta böyle bir önerinin, Yunan meselesindeki yenilginin kabul edilmesine ek olarak Türklerin Doğu Trakya'nın tahliye edilmesi ve Müttefik Güçleri'nin Misak-ı Milli'yi tanınması konularında da dayatmasını teşvik edeceğinden korkuldu. Yunan Ordusu'nun tamamıyla dağılması ve Türklerin zafer sarhoşluğu korkutucu ihtimallerle dolu yeni bir vaziyeti ortaya çıkardı. Sorunun ağırlık merkezi Anadolu'dan Boğazlar'a ve Trakya'ya kaydı. Yunanlıların Anadolu'yu tahliye etmesi, İngilizlerin Irak'taki, Fransızların Suriye'deki ve Müttefik Güçleri'nin (ki Türkler tarafından Trakya yolu üzerindeki engel olarak görülüyordu) İstanbul'daki durumunu tehlikeye soktu¹⁵.

Bundan dolayı 7 Eylül'de Yunan Hükümeti İngiliz Hükümeti'ne müdahale etmeleri için çağrıda bulunarak bir ateşkes anlaşması yapmak için, Müttefik temsilcilerinin de hazır bulunacağı, Türk ve Yunan Hükümetleri'nin temsilcileri arasında bir toplantı yapılmasının Ankara'ya teklif edilmesini istedi. Bu istek yerine getirildi. Ancak acele bir cevap vermekten kaçınmak amacıyla, Ankara Hükümeti, bu ateşkes önerisinin resmi olarak Yunan Hükümeti tarafından ortaya atılıp atılmadığının ve bu önerinin amacının silahların sadece geçici olarak bırakılması mı yoksa genel barış şartları mı olduğunun araştırılacağı şeklinde bir cevap verdi. Mustafa Kemal'in gerçekten birliklerinin ilerlemesini engelleme ve dolayısıyla Müttefik Güçleri üzerinde sürdürmekte olduğu baskıdan bu kadar erken vazgeçme isteği hiç yoktu. Eylül ayının ilk hafta sonuna gelindiğinde, bu ilerleme, genel olarak Müttefik Güçleri'nin Boğazlar'ın denetimi ve özellikle İngiliz güçlerinin Çanakkale'deki durumu için doğrudan bir tehdit oluşturdu¹⁶.

¹⁴ TNA, FO371/7902/E10937/27/44, Turkey, Annual Report, 1922; From Nevile Henderson to the Marquess Curzon of Kedleston (Lord Curzon), (Telegram No. 729), 7 November 1923.

¹⁵ TNA, FO371/7902/E10937/27/44, Turkey, Annual Report, 1922; From Nevile Henderson to the Marquess Curzon of Kedleston (Lord Curzon), (Telegram No. 729), 7 November 1923.

¹⁶ TNA, FO371/7902/E10937/27/44, Turkey, Annual Report, 1922; From Nevile Henderson to the Marquess Curzon of Kedleston (Lord Curzon), (Telegram No. 729), 7 November 1923.

Bu arada 7 Eylül tarihinde İngiliz Kabinesi toplanmıştı ve Anadolu'daki vazifesini sonlandırırken Müttefik Güçleri'nin Avrupa'daki konumunun sürdürülmesinin zorunlu olduğu ve güçlerin rızası olmadan bunun değiştirilemeyeceği siyasetini benimsemişti. Eğer Fransa ve İtalya savunmaya katılmazlarsa (ki bunun pek mümkün olmadığı düşünülüyor) ve General Harington'a Boğazlar'ın Avrupa tarafına çekilme yetkisini vermezlerse İngiliz Hükümeti Çanakkale'nin elde tutulmasına karşı çıkacaktı. Ayrıca General Harington'a Boğazlar'ın Avrupa yakasına çekilme talimatı verildi. Diğer taraftan, İngiliz Hükümeti Gelibolu'yu terk etme niyetlerinin olmadığını ve bu yarım adanın elde tutulması için gerekirse tek başlarına takviye birlikler göndereceklerini açıkladı. İstanbul ne pahasına olursa olsun elde tutulacaktı; ancak Çanakkale'de geçerli olan aynı sebepler yüzünden İzmit Yarımadası boşaltılacaktı. Müttefik Güçleri, Türklerin ilerlemesine karşı koyma konusunda anlaşmışlardı ve birlik içerisinde olduklarını göstermek için İzmit ve Çanakkale'ye küçük Fransız ve İtalyan askeri birlikleri gönderildi. Ayrıca 11 Eylül'de herhangi bir tarafsız bölgeye saldırıya izin vermeyecekleri konusunda Ankara Hükümeti'nin İstanbul'daki temsilcisi uyarıldı. Fransızların ve İtalyanların bu beklenmedik sadakatini göz önünde bulunduran İngiliz Hükümeti daha sonra Kemalistlerle yapılabilecek olan ateşkes görüşmelerinde pazarlık payı olarak kullanmak üzere Çanakkale ve İzmit'in tahliye edilmesi planını iptal etti¹⁷.

17 Eylül tarihinde Bandırma Türkler tarafından kurtarıldığında ve son Yunan askeri Anadolu'dan tahliye edilirken İngiltere Başbakanı, Türklerin Gelibolu Yarımadası'na saldırmasına karşı koymak için askeri yardım göndermeleri ve iş birliği yapmaları konusunda İngiltere sömürgelerine çağrıda bulundu. Ancak olumlu bir yanıt alamadı. Fakat bu çağrının İngiliz-Fransız birliği üzerinde önemli etkisi oldu. Fransızların çıkarlarını gözetme bahanesiyle, gerçekte Mustafa Kemal'i görmek için, İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri'ne hemen İzmir'e hareket etmesi talimatı verildi. İngiliz Başbakanı'nın tutumuyla Fransa'nın hiçbir şekilde bağlantılı olmadığı konusunda Mustafa Kemal'i ikna etmek için General Pellé'nin yönlendirildiği açıktı. Ayrıca 19 Eylül tarihinde Fransa Başkanı Poincaré Fransa ile Türkiye arasında hiçbir savaş yapılmayacağını dünyaya duyurdu ve aynı zamanda

¹⁷ TNA, FO371/7902/E10937/27/44, Turkey, Annual Report, 1922; From Nevile Henderson to the Marquess Curzon of Kedleston (Lord Curzon), (Telegram No. 729), 7 November 1923.

Fransız birlikleri, İtalyan birliklerinin ardından, Çanakkale ve İzmit'ten çekildi. Böylece Müttefik birliği daha ilk adımda yok oldu gitti¹⁸.

22 Eylül'de Lord Curzon dağılan Müttefik birliğini tekrar bir araya getirmek için Paris'e gitti. Fransız birliklerinin Çanakkale'den çekilmesini Poincare nezdinde protesto etti. Bu tip bir geri çekilme Müttefik yükümlülüklerinin tanınmamasıydı ve Fransızların hayatları tehlikede olduğu anda ittifakı kolayca bozabileceklerini gösteriyordu. Boğazlar ve İstanbul'a doğru zaferle yürüyen Kemalistlerin Müttefiklerin konferans davetini kabul etmesi beklebilir miydi? Avrupa'ya Kemalist bir harekâtı önlemede Fransa, İngiltere'ye yardımcı olacak mı diye sordu. Eğer olmayacaksa, İngiltere gerektiğinde tek başına hareket etmeye hazırdı. Poincaré'in cevabı, istediklerinde Türklerin Avrupa'ya geçmelerini hiçbir şeyin durduramayacağı şeklindeydi ve İngiliz Hükümeti'ni savaş politikası izlemekle suçladı. Poincaré'e göre Fransız kamuoyu Türklerin üzerine Fransızlar tarafından bir el silah atılmasına bile tahammül etmeyecekti ve Fransa'nın manevi ve fiziksel olarak bir Türk ilerlemesine direnmeye gücü yoktu. Poincaré'in Lord Curzon'a verdiği tek söz, Fransa'nın Avrupa'da iş birliği içerisinde olacağı ancak Boğazlar'ın güneyindeki herhangi bir faaliyete katılmayacağıydı. Kısaca Fransa bütün gerekli koşulları önceden istemeye istemeye kabul ederek Mustafa Kemal'in hoşgörüsünü kazanma gayreti içindeydi¹⁹.

Günler süren ve zaman zaman sert geçen tartışmalardan sonra Müttefik birliği ödün verilerek onarıldı. Mustafa Kemal'e 23 Eylül tarihinde telgraf ile gönderilen bir notada, askeri durumu sona erdirmek amacıyla Müttefik generalleri ile Mudanya'da buluşma ve Türkiye, Yunanistan ve Müttefik Güçleri arasında nihai bir barış antlaşmasını imzalamak üzere Venedik veya başka bir yerde yapılacak olan konferansa gecikmeden temsilci tayin etme çağrısında bulunuldu. Ancak Mustafa Kemal'i kabul etmeye ikna etmek için bir sus payı sunulması zorunluydu. Eğer barış müzakereleri boyunca, Türkler tarafsız bölgeleri işgal etmezse ve barışın sürdürülmesi amacıyla, Boğazlar'ın serbestliği ve azınlıkların emniyetini fiilen temin etmek için Türk hâkimiyetindeki be-

¹⁸ TNA, FO371/7902/E10937/27/44, Turkey, Annual Report, 1922; From Nevile Henderson to the Marquess Curzon of Kedleston (Lord Curzon), (Telegram No. 729), 7 November 1923.

¹⁹ TNA, FO371/7902/E10937/27/44, Turkey, Annual Report, 1922; From Nevile Henderson to the Marquess Curzon of Kedleston (Lord Curzon), (Telegram No. 729), 7 November 1923.

lirli bölgeler askerden arındırılırsa, üçlü Müttefik Hükümetleri Meriç Nehri ve Edirne'ye kadar Trakya'nın Türkiye'ye geri verilmesini kabul etmeye hazır olduklarını bildirdi. Üç Hükümet, Barış Antlaşması yürürlüğe girer girmez, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girmesini desteklemeyi ve birliklerini İstanbul'dan geri çekmeyi ayrıca taahhüt etti. Tarafsız bölgeleri işgal etmeme sözüne ilaveten Yunan güçlerinin Meriç Nehri'nin gerisine çekilmesi için Müttefik Güçleri'nin yaptığı arabuluculuk karşılığında, Türkler bu sürede Boğazlar'ı veya Marmara Denizi'ni geçmeyecekti²⁰.

Ancak Ankara'nın Barış Konferansı'na davet edildiği gün, küçük bir Türk süvari kolu Çanakkale'deki Erenköy tarafsız bölgesine girdi. General Harington'ın protestosuna cevaben Ankara tarafsız bölgelerin varlığını hiçbir zaman kabul etmediklerini ve böyle bir şeyi tanımayacaklarını bildirdi. 23 Eylül tarihli nota bölgedeki gerilimi düşürmemişti. 24 Eylül tarihinde geri çekilen Erenköy'deki Türk süvari kolu, 25 Eylül tarihinde 1.500 askerle tekrar ortaya çıktı. Süvari sayıları gittikçe arttı ve bunu Çanakkale çevresini daha da yakın bir çember içine alan diğer birlikler izledi. Her gün çatışma tehlikesi vardı. Ülkelerindeki ve cephedeki İngilizlerin sabırları fena halde sınıyordu ve 30 Eylül tarihinde General Harington tarafsız bölgenin Türkler tarafından derhal tahliye edilmesini bir nota vasıtası ile istemesi halinde İngiliz Hükümeti'nin tam desteğine güvenebileceği konusunda bilgilendirildi²¹. Barışın sürdürülmesi büyük ölçüde, General Harington'ın akıllı ve sabırlı bir şekilde muhakemesinden faydalanmasından kaynaklandı²².

Bu sırada 23 Eylül önerilerini kabul etmesi için Mustafa Kemal'i ikna etmek üzere gönderilen Franklin-Bouillon 27 Eylül'de İzmir'e geldi. Kendi açıklamasına göre Mustafa Kemal ile otuz altı saat devamlı bir konuşma yapmıştı. Ancak açıklamasından anlaşıldığı kadarıyla konuşma, Mustafa

²⁰ TNA, FO371/7902/E10937/27/44, Turkey, Annual Report, 1922; From Nevile Henderson to the Marquess Curzon of Kedleston (Lord Curzon), (Telegram No. 729), 7 November 1923.

²¹ 29 Eylül 1922'de toplanan İngiltere Kabinesi, Lord Curzon'un muhalefetine rağmen General Harington'a "Kendisi tarafından tespit edilecek kısa bir zamanda, kuvvetlerini tarafsız bölgeden geri çekmediği takdirde üzerlerine ateş edileceğine dair Türk kumandanlarına bir ultimatom verilmesi için talimat vermişti. Harington kendisine tanınan bu yetkiyi kullanmamış ve böylece muhtemel Türk-İngiliz çatışmasına sebebiyet vermemiştir. Bk.: Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C IV, Ankara 1974, s. 210-211.

²² TNA, FO371/7902/E10937/27/44, Turkey, Annual Report, 1922; From Nevile Henderson to the Marquess Curzon of Kedleston (Lord Curzon), (Telegram No. 729), 7 November 1923.

Kemal'in Franklin-Bouillon'a şahsi bir lütfu olarak, eğer İngiliz Hükümeti bundan başka destek göndermeyeceğini ve ilaveten siper kazmayacaklarını taahhüt ederse, Mustafa Kemal'in bütün birliklere derhal mevcut mevkiilerinde durmaları emrini vermeye rıza göstermesiyle sonuçlanmıştı. Mustafa Kemal de Mudanya'da generaller ile görüşmeyi kabul etmiş ve İsmet Paşa'ya orada kendisini temsil etme talimatını vermişti²³.

1 Ekim akşamı Franklin-Bouillon bu havadislerle İstanbul'a geldi. O akşam Müttefik Yüksek Komiserleri ve İngiltere Yüksek Komisyonu'ndaki generaller ve amirallerle yapılan toplantıda, en ufak bir aktörlük yeteneği olmadan ama berbat bir kibir gösterisiyle genel olarak Müttefik Güçleri ve özellikle İngiltere yararına verdiği zorlu çabalarını anlattı. Kendisini, çarpışmaları önleyen ve İngiliz güçlerini, yedekte 150.000 asker ve arkalarında 3 milyon Müslüman olan, zafer kazanmış 150.000 Türk tarafından Anadolu'da yok edilmekten kurtaran, beklenmedik biçimde yardıma yetişen bir güç olarak gördüğünü açıkladı. Poincaré'in 23 Eylül tarihli telgrafına Ankara Hükümeti'nin verdiği, "Mudanya'yı kabul ettiklerini ve birkaç gün içerisinde Barış Konferansı'na yapılan davete cevap vereceklerini taahhüt ettiklerini" belirten Yusuf Kemal Bey imzalı resmi cevabı da toplantıya katılanlara okudu²⁴.

En son dakikaya kadar Mudanya toplantısında Müttefik Güçleri'nin generalleri tarafından benimsenecek tavır ile ilgili gerçek bir görüş birliğini temin etmek mümkün olmadı. Bununla birlikte, genel anlamda General Harington'ın talimatları; Trakya'da Yunan birliklerinin arkasına çekilecekleri bir savunma hattının belirlenmesi ancak Kemalistler tarafsız bölgeden çekilinceye kadar hiçbir baskı uygulanmaması; İngiliz birliklerinin Asya tarafındaki konumlarını etkileyecek tüm sorunların tek başına tartışılması; görüşmelerin mümkün olduğunca askeri konularla sınırlandırılması; Müttefik Hükümetleri'nden yetki alınmadan Trakya'nın gelecekteki yönetimi ile ilgili hiçbir kesin yükümlülüğe girilmemesi ve 23 Eylül tarihli Müttefik notasına Ankara Hükümeti'nin cevabı alınıncaya ve olumlu olup olmadığı anlaşılıncaya kadar hiçbir nihai anlaşmanın yapılmaması yönündeydi²⁵.

²³ TNA, FO371/7902/E10937/27/44, Turkey, Annual Report, 1922; From Nevile Henderson to the Marquess Curzon of Kedleston (Lord Curzon), (Telegram No. 729), 7 November 1923.

²⁴ TNA, FO371/7902/E10937/27/44, Turkey, Annual Report, 1922; From Nevile Henderson to the Marquess Curzon of Kedleston (Lord Curzon), (Telegram No. 729), 7 November 1923.

²⁵ TNA, FO371/7902/E10937/27/44, Turkey, Annual Report, 1922; From Nevile Henderson to the Marquess Curzon of Kedleston (Lord Curzon), (Telegram No. 729), 7 November 1923.

2 Ekim tarihinde General Harington Amiral Brock'un forsunun asılı olduğu H.M.S. "Iron Duke" gemisi ile Mudanya'ya hareket etti. Fransız General Charpy, içinde Milliyetçilerin İstanbul'daki temsilcisi Hamit Bey ve her yerde hazır ve nazır olan Franklin-Bouillon ile birlikte ayrılan Fransız savaş gemisi "Edgar-Quinet" ile Mudanya'ya doğru ilerledi. General Mombelli, demirlemiş olan İtalyan "Archimede"te misafir edildi. Yunan temsilcileri General Mazarakis ve Albay Plastiras Mudanya'ya bir iki gün sonra geldi. Franklin-Bouillon'un Mudanya'da bulunması talihsizlikti. İngiltere'nin verebileceğinden daha fazlasını elde etmeleri umudunu Türklere vererek, onların beklentilerini yükseltti. Savaşma konusunda İngilizlerin isteksiz ve aciz olduğuna dair yanlış bir izlenim verdi ve Müttefik Güçleri generallerinin siyasi meseleleri tartışmaları için Türklerin yaptığı kandırma girişimini cesaretlendirdi²⁶.

2. Mudanya Mütarekesi

İlk toplantı 3 Ekim tarihinde yapıldı Müttefik Güçleri'nin generalleri olumlu karşılandı ve İsmet Paşa, Ankara Hükümeti'nin kendisini temsilci olarak Mudanya'ya göndererek, 23 Eylül notasını ilke olarak kabul etmiş olduğunu bildirdi. Çanakkale'de Türklerin önemsiz bir geri çekilmesi oldu. Bu olumlu başlangıç uzun sürmedi ve 5 Ekim tarihinde konferansa ara verildi. Konferansın amacı Türk-Yunan çarpışmalarını sonlandırmak ve Trakya'da Yunan Ordusu'nun ardına çekileceği bir hat belirlemektir. Ancak Türklerin hedefleri daha iddialıydı ve Barış Konferansı'nda alınacak kararları beklemeden, Edirne civarında bulunan Karaağaç'ı da içine alan tüm Doğu Trakya'nın derhal tamamen Türk hâkimiyetine devredilmesini ve tüm Müttefik komisyon ve askeri topluluklarınca otuz gün içerisinde tahliye edilmesini talep edecek kadar ileri gittiler. Türkler ayrıca Müttefik Güçleri'nin Trakya'ya gecikmeden gönderilecek jandarma sayısını sınırlandırma hakkını da kabul etmedi ve Müttefik Hükümetleri'nin Mudanya Sözleşmesi'ni kabul etmelerine kadar askeri harekâtın sürdürülmesinin kendi hakları olduğu konusunda ısrar ettiler. 6 Ekim tarihinde Müttefik Güçleri generallerine, bu taleplerini kabul etmeleri ya da reddetmelerinin sorumluluğuna katlanmaları için öğleden sonra 14.30'a kadar süre tanındı²⁷.

²⁶ TNA, FO371/7902/E10937/27/44, Turkey, Annual Report, 1922; From Nevile Henderson to the Marquess Curzon of Kedleston (Lord Curzon), (Telegram No. 729), 7 November 1923.

²⁷ TNA, FO371/7902/E10937/27/44, Turkey, Annual Report, 1922; From Nevile Henderson to the Marquess Curzon of Kedleston (Lord Curzon), (Telegram No. 729), 7 November 1923.

Franklin-Bouillon'un da kışkırtması ile General Charpy, Doğu Trakya'nın hemen Türklere iade edilmesi talebini kabul etmeye istekli olduğunu Türklere açıkladı. Böylesi bir gidişat kesinlikle Müttefik Güçleri'nce 23 Eylül tarihinde verilen notasına ve General Harington'ın kendi talimatlarına ters düşüyordu. Harington Fransızların müsamahasının bir parçası olmayı reddetti ve Müttefik Güçleri generalleri Yüksek Komiserliklerine danışmak için 5 Ekim akşamı İstanbul'a döndü. Savaş ihtimali karşısında dehşete düşen Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserleri kayıtsız şartsız teslim olma düşüncesindeydi. İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold Müttefik Hükümetleri'nin talimatları olmadan 23 Eylül Paris önerilerinin dışında herhangi bir şeyi kabul etmeyi reddetti²⁸.

Ancak durum o kadar vahimdi ki, Lord Curzon, Poincare ile durumu tartışmak için 6 Ekim tarihinde Paris'e gitti. Görüşmelerin sonucu alınmadan General Harington'a hiçbir şey imzalamaması talimatı verildi. O talimatların doğrultusunda General Harington, Müttefik Güçleri generalleri ile birlikte 6 Ekim öğleden sonra Mudanya'ya döndü. Orada ilişkilerde bir yumuşama olduğunu gördüler. Türkler Çanakkale bölgesindeki ilerleyişlerini bu defa İzmit bölgesine kaydırmıştı ancak kendi notalarını uygulamaya koyma konusunda hazırlıksızlardı. Ağır bir bedel ödenmesine rağmen Lord Curzon bir kez daha Müttefik birliğini sağlamayı başardı. 7 Ekim tarihinde Paris'teki Müttefik Güçleri, Yunan Ordusu'nun çekilmesinden 30 gün sonra tüm Müttefik Güçleri'nin Doğu Trakya'dan çekilmesine izin verdi. Buna rağmen Karaağaç teslim edilmeyecekti ve Türk jandarmasının sayısı sınırlandırılacaktı. Lord Curzon Türklerin tarafsız bölgelerden çekilmelerinde ayrıca ısrar etti²⁹.

Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserlikleri'ne gönderilen karar içerikleri ile Paris'teki Yüksek Komisyon'da alınan kararların tam uyuşmaması ilk başta biraz karışıklığa sebep oldu. Tarafsız bölgelerin nerelerden oluştuğu,

²⁸ TNA, FO371/7902/E10937/27/44, Turkey, Annual Report, 1922; From Nevile Henderson to the Marquess Curzon of Kedleston (Lord Curzon), (Telegram No. 729), 7 November 1923; Bk.: İsmail Eyyupoğlu, **Mudanya Mütarekesi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2002.

²⁹ TNA, FO371/7902/E10937/27/44, Turkey, Annual Report, 1922; From Nevile Henderson to the Marquess Curzon of Kedleston (Lord Curzon), (Telegram No. 729), 7 November 1923. FO371/7905/E11463/27/44, "British Secretary's Notes of a Meeting held at the *Quai d'Orsay*, on October 6, 1922", 9 October 1922. FO371/7906/11538/27/44, "British Secretary's Notes of Second Meeting held at the *Quai d'Orsay* on October 7, 1922", 9 October 1922.

1921 senesinde şart koşulan bölgelerden mi yoksa generallerin belirleyeceği yeni sınırlardan mı oluşacağı belirtilmedi. Jandarma sayısının tam olarak gerekli olan kadarıyla mı yoksa belirli bir sayıyla mı sınırlandırılacağı da tespit edilmedi. 8 Ekim tarihinde General Charpy ve General Mombelli İstanbul'a döndüler ve bu eksik tespitlerin yorumunun General Harington'ın takdirine bırakıldığını açıkladılar. 9 Ekim tarihinde Türklere ulaştırılan son bir ek protokolün hazırlanması böylece mümkün oldu. 10 Ekim öğleden sonra saat 5'e kadar, Ankara Hükümeti'nin kesin fikrini öğrenme imkânının tanınması amacıyla erteleme isteyen bu defa İsmet Paşa'ydı. Bu süre boyunca Müttefik Güçleri generalleri bir kez daha İstanbul'a döndüler ve 10 Ekim tarihinde Müttefik Yüksek Komiserleri'yle son bir toplantı yapıldı³⁰.

Sir Horace Rumbold, Amiral Brock ve General Harington genel toplantıdan önce, eğer Ankara'nın cevabı tatmin edici olmazsa, Amiral Brock tarafından önerilen ve İsmet Paşa'ya sunulacak olan notayı tartışmışlardı. Türklere otuz altı saat içerisinde tarafsız bölgeleri tahliye etmeleri için süre verilecek ve bu süre sonunda General Harington onları oradan çıkarmak için kendi tasarrufundaki bütün zorlayıcı tedbirleri kullanacaktı. Bu notanın bildirilmesiyle eş zamanlı olarak, ilanından yirmi dört saat sonra geçerli olmak üzere, Haliç'te toplanacak tüm gemilerin Boğaziçi'ne giriş ve çıkış için izin alması zorunluluğu ile ilgili resmi bir bildiri yayımlayacaktı. Türk öncü birliğini İzmit bölgesinden püskürttükten sonra General Harington, birliklerini Avrupa tarafına tahliye edinceye kadar mümkün olduğunca uzun süre elde tutacağı Üsküdar'a kadar geri çekilecekti³¹.

Genel toplantıda General Pellé ve Marki Garroni, son protokolün kabul edilmesiyle ilgili olarak Türkler eğer ihtiyat koyarsa, bu konunun yeniden görüşülmesi için Müttefik Hükümetleri'ne havale edilmesinden endişe duydular. Yine de askeri sebepler yüzünden ve İngiliz birliklerinin emniyetini sağlamak için askeri bölgelerdeki mevcut durumun devam etmesine izin verilmesinin imkânsız olduğu belirtildi. İngiliz temsilciler eğer askeri bölgeler ile ilgili tat-

³⁰ TNA, FO371/7902/E10937/27/44, Turkey, Annual Report, 1922; From Nevile Henderson to the Marquess Curzon of Kedleston (Lord Curzon), (Telegram No. 729), 7 November 1923.

³¹ TNA, FO371/7902/E10937/27/44, Turkey, Annual Report, 1922; From Nevile Henderson to the Marquess Curzon of Kedleston (Lord Curzon), (Telegram No. 729), 7 November 1923; Bk.: Ali Fuat Türkgeldi, **Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Ankara 1948.

min edici güvenceler elde edilemezse, General Harington'ın notasının her ne pahasına olursa olsun Türklere verilmesinin zorunlu olduğunda ısrar ettiler. Bununla birlikte Müttefik generallerinin kendi adlarına son protokolün şeklinde değişiklik yapabilecekleri ve ayrıca Yüksek Komiserlere, tarafsız bölgelerle ilgili olmadığı sürece, yöntem sorunlarının yeniden görüşülmesi için danışabilecekleri de kararlaştırıldı³².

Bu notanın, eğer ortaya çıkarılması zorunluysa, tamamen İngilizlerin meselesi olmasının, hem Fransız hem de İtalyan Yüksek Komiserleri'nin sıkıntılarını hafiflettiği açıkça ortadaydı ve toplantı sona erdiğinde General Pellé bir bakıma mahcup bir şekilde Poincaré'den hiçbir durumda Fransa'nın Türkiye ile savaşa girmeyeceğini bildiren bir telgraf aldığını açıkladı. Marki Garroni, İtalyan Hükümeti'ni de bu duyuruya ortak etti ve bununla bu üç gücün ittifakının harekete geçme sınavında başarılı olma niyetini taşımayan bir efsane olduğunu etkili bir biçimde ispatladı. İyi ki, böyle bir sınavla karşı karşıya kalınmadı. 10 Ekim öğleden sonra Müttefik generalleri son defa Mudanya'ya geri döndüler. Zaman zaman kısa aralarla kesilse de öğleden sonra 5'te başlayıp güneşin ertesi sabah Anadolu tepelerinin üzerinde yükselmesine kadar süren oturumdan sonra anlaşma en sonunda imzalandı. Yunan temsilcileri anlaşmayı imzalamaktan kaçındılar. Ancak Yunan Hükümeti'nin anlaşmaya katılımı üç gün sonra İstanbul'daki Yunan Maslahatgüzarı tarafından Müttefik Yüksek Komiserleri'ne teslim edilen ve oradan da Ankara Hükümeti temsilcisine ulaştırılan yazılı bir bildirge ile sağlandı³³.

Mudanya Mütarekesi, Türk-Yunan Savaşı'na son vermesinin yanı sıra Yunan birliklerinin 15 gün içerisinde, barış kesin olarak sonlandırılıncaya kadar, tampon vazifesi görmesi için sağ kıyısı Müttefik birliklerince zapt edilecek olan Meriç Nehri'nin ardına çekilmesi şartını koşuyordu. Yunan sivil makamları Doğu Trakya'dan askeri birlikleri tahliye edildikten sonra 30 gün içerisinde çekileceklerdi. Sayıları 8.000'i aşmayacak jandarma kuvveti tarafından desteklenen Türk görevlileri yerlerini alacaktı. Müttefik heyetleri yetki devrini denetleyecek ve Müttefik askeri birlikleri düzenin korunması-

³² TNA, FO371/7902/E10937/27/44, Turkey, Annual Report, 1922; From Nevile Henderson to the Marquess Curzon of Kedleston (Lord Curzon), (Telegram No. 729), 7 November 1923.

³³ TNA, FO371/7902/E10937/27/44, Turkey, Annual Report, 1922; From Nevile Henderson to the Marquess Curzon of Kedleston (Lord Curzon), (Telegram No. 729), 7 November 1923.

nı sağlayacaktı. Yunan birliklerinin tahliyesinden otuz gün sonra bu Müttefik heyetleri ve askeri birlikleri de aynı zamanda geri çekilecekti. Türkler, General Harington'ın belirlediği tarafsız bölgelerin yanı sıra Müttefik birliklerinin gerçekte mevzilendikleri yerlerdeki varlığını ve Barış Konferansı kararının alınmasına kadar Büyük Millet Meclisi'nin tanımayı taahhüt ettiği yerleri, kendi adlarına tanıdı. Üstelik Türkiye, Barış Antlaşması imzalanıncaya kadar Doğu Trakya'ya birliklerini göndermeyeceğini ya da orada ordu toplamayacağına taahhüt etti³⁴.

Mudanya Mütarekesi ile Milliyetçiler, savaşmadan Doğu Trakya'yı güvence altına almıştı. Batılı güçleri önemli tavizler vermeye ve Ankara Hükümeti ile Türkiye'nin gerçek Hükümeti olarak (bu Milliyetçiler için hayati önem taşıyordu) antlaşma yapmaya mecbur etmişlerdi. Birçok bakımdan bu antlaşma Asya'nın Avrupa'ya karşı kazandığı bir zafer olarak görülmekteydi. Bununla birlikte Mudanya, İngiltere'nin Müttefik kurullarında hala hâkim konumunu koruduğunu da gösterdi. Müttefik generalleri Mudanya'yı terk ettiği anda Türkler, Yunanlılardan daha çok İngiltere'ye karşı kazanmış olduklarını kabul ettikleri zaferlerinden dolayı çok sevinçliydi. Fransa ve İtalya yenilgiyi kabul etmeye önceden hazırды. Ancak İngiltere hazır değildi ve İngiliz güçlerinin varlığı ve son çare olarak kullanılacaklarına dair kanı, Türk liderlerinin tereddüt etmelerine ve İngilizlerin tahammülünün bir sınırı olduğunun farkına varmalarına neden oldu. Bununla birlikte, General Harington'ın sabrı, yönetimi ve uzlaştırıcı kararlılığı ile İngiliz birliklerinin övülmeye değer itidali, bu sebepten dolayı kolayca sürüklenebilecek olan durumdan İngiliz İmparatorluğu'nu kurtarmıştı³⁵.

Antlaşma 15 Ekim tarihinde yürürlüğe girdi. Trakya öngörülen zaman içerisinde Müttefik Güçleri'nin denetiminde tamamen tahliye edildi. O denetim sayesinde Yunanlıların Anadolu'dan geri çekilirken yapmış oldukları yıkım gibi bir yıkım yaşanmadı. Müttefik Güçleri yükümlülüklerini yerine getirmeye gayret ederken, Milliyetçiler önceden düşünülmüş programlarını

³⁴ TNA, FO371/7902/E10937/27/44, Turkey, Annual Report, 1922; From Nevile Henderson to the Marquess Curzon of Kedleston (Lord Curzon), (Telegram No. 729), 7 November 1923; Bk.: Erol Mütercimler, **1922 Mudanya Mütarekesi: Diplomasi Savaşı**, Alfa Yayınları, İstanbul 2013.

³⁵ TNA, FO371/7902/E10937/27/44, Turkey, Annual Report, 1922; From Nevile Henderson to the Marquess Curzon of Kedleston (Lord Curzon), (Telegram No. 729), 7 November 1923.

gerçekleştirmeye ve taahhütlerini, kendi çıkarlarına uygun hale getirmek için değerlendirmeye hazırlanıyorlardı. Ön hazırlık safhası böylece sona erdikten ve Yunan-Türk çarpışmaları bittikten sonra dikkatler Barış Konferansı'na yöneldi. Ankara Hükümeti, 4 Ekim tarihinde, konferansa katılım çağrısını kabul etmişti³⁶.

SONUÇ

Mudanya Mütarekesi, 15 Mayıs 1919'da Yunan Ordusu'nun İzmir'e çıkışı ile başlayan Türk-Yunan Savaşı'na son verdiği gibi, Türkiye'nin Trakya sınırının Ankara Hükümeti'nin istediği biçimde çizilmesini sağlamış ve böylece Lozan Barış görüşmelerinde toprak sorununun çözülmesini kolaylaştırmıştır. Daha önce yapılan antlaşmalar açısından bakıldığında ise, Mudanya Mütarekesi, giderek geçerliliğini yitirmiş olan 1918 Mondros Mütarekesi'nin yerine geçtiği gibi, İstanbul Hükümeti'nin imzaladığı 1920 Sevr Barış Antlaşması'nın ölü doğan bir bağıt olduğunun da Müttefiklerce kabulü anlamına gelmiştir. Dolayısıyla bu olgu, Türkiye'ye karşı güdülen düşmanca ve haksız politikaların baş aktörü olan İngiltere Başbakanı Lloyd Georges'un siyasetten çekilmesinin başlıca nedeni olmuştur. Ayrıca İngiltere'nin, Yunanistan'ı kullanarak Türkleri hem Avrupa'dan atma, hem de Padişahın yönetiminde küçük ve denetlenebilir bir Türkiye politikası başarısız olmuştur. Mudanya Mütarekesi ile Türkler hem Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ilk kez Batılı devletlerle eşit koşullarda bir anlaşma yapmış, hem de Avrupa topraklarına (Doğu Trakya) tekrar girmiş oluyorlardı.

Tarafsız bölge ve işgal bölgesi gibi tabirler kabul edilmemiş, bunun yerine barış antlaşmasının imzalanmasına kadar her iki tarafın tecavüz etmeyeceği sınırlar "hattı fasıl" olarak tanımlanmıştır. Doğu Trakya'nın geri alınması, mütarekenin ahkâmını aşan bir madde idi. Bu durum mütarekeye siyasi bir vasıf kazandırmakta ve bu yönü ile de bir ön barış niteliğinde idi. Mütareke yeni Türk Devleti'nin uluslararası platformda gerçek anlamda tanınması sürecinde önemli bir yer teşkil etmiştir. İsmet Paşa gibi bir askeri, bir diplomatı ve bir devlet adamını Türk Milleti'ne kazandırmıştır. Türk tarihinde "savaş meydanlarında kazanılmış fakat masa başında kaybedilmiş" yönündeki algı-

³⁶ TNA, FO371/7902/E10937/27/44, Turkey, Annual Report, 1922; From Nevile Henderson to the Marquess Curzon of Kedleston (Lord Curzon), (Telegram No. 729), 7 November 1923.

nın değişmesine neden olmuştur. Yeni Türk Devleti hem sahada (Sakarya Zaferi, 30 Ağustos Zaferi vd. gibi) hem de masada (Mudanya Mütarekesi, Lozan Antlaşması vd. gibi) kazanmıştır. Kısaca Mudanya Mütarekesi barışın yolunu açan, onun önündeki engelleri kaldıran bir belge olarak tarihe geçmiştir. 15 Mayıs 1919'da İzmir'de başlayan serüven, bu küçük, şirin Marmara kasabasında, emperyalizmin üç büyük temsilcisinin imzaladıkları mütareke ile son bulmuş oldu.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

The National Archives (TNA), UK: FO371/7902/E10937/27/44, Turkey, Annual Report, 1922; From Nevile Henderson to the Marquess Curzon of Kedleston (Lord Curzon), (Telegram No. 729), 7 November 1923.

The National Archives (TNA), UK: FO371/7903/E11136/27/44, From Sir H. Rumbold to the Marquess Curzon of Kedleston (Lord Curzon), (Telegram No. 882), 16 October 1922.

The National Archives (TNA), UK: FO371/7905/E11498/27/44, From Sir H. Rumbold to the Marquess Curzon of Kedleston (Lord Curzon), (Telegram No. 899), 24 October 1922.

The National Archives (TNA), UK: FO371/7905/E11463/27/44, “British Secretary’s Notes of a Meeting held at the *Quai d’Orsay*, on October 6, 1922”, 9 October 1922.

The National Archives (TNA), UK: FO371/7906/E11538, “British Secretary’s Notes of Second Meeting held at the *Quai d’Orsay* on October 7, 1922”, 9 October 1922.

The National Archives (TNA), UK: FO371/7900/E10670, From General Harington to War Office, 5 October 1922.

The National Archives (TNA), UK: FO371/7899/E10615, From Horace Rumbold to FO, 6 October 1922.

The National Archives (TNA), UK: FO371/7895/E10151, From Horace Rumbold to FO, 28 September 1922.

The National Archives (TNA), UK: FO371/7902/E10887, From General Harington to War Office, 9 October 1922.

The National Archives (TNA), UK: FO371/7899/E10492, From General Harington to War Office, 30 September 1922.

The National Archives (TNA), UK: FO371/7902/E10832, From General Harington to War Office, 8 October 1922.

The National Archives (TNA), UK: FO371/7902/E10839, From General Harington to War Office, 9 October 1922.

The National Archives (TNA), UK: FO371/7901/E10777, From Horace Rumbold to Lord Curzon, 13 October 1922.

The National Archives (TNA), UK: FO371/7899/E10551, From Horace Rumbold to FO, 4 October 1922.

Kitap ve Makaleler

70. Yılında Mudanya Mütarekesi ve Uluslararası Sonuçları: Bildiriler, Uludağ Üniversitesi Yayınları, Bursa 1993.

Akın, Veysi, “Mudanya Mütarekesi ve Trakya’nın Kurtuluşu”, **Türkler**, C 16, s. 219-229.

Akın, Veysi, **Trakya’nın Türklere Devir Teslimi**, Ankara 1996.

Akkılıç, Yılmaz, **Kurtuluş Savaşı’nda Bursa, İkinci Kitap: İşgalden Kurtuluş**, Akkılıç Kütüphanesi Yayınları, Bursa 2008.

Aralov, S. İ., **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları**, (Çev. Hasan Ali Ediz), Burçak Yayınevi, İstanbul 1967.

Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, I-III, (1918-1937), Ankara, 1989.

Aydemir, Şevket Süreyya, **Tek Adam**, C III, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003.

Bıyıklıoğlu, Tevfik, **Trakya’da Milli Mücadele**, C I, Ankara 1987.

Çufalı, Mustafa, “Çanakkale Krizi ve Lloyd George’un İktidardan Düşmesi, Eylül-Ekim 1922”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, (1999), 15 (45).

Eyyupoğlu, İsmail, **Mudanya Mütarekesi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2002.

Güneş, İhsan, **Birinci TBMM’nin Düşünce Yapısı, 1920-1923**, Ankara 1997.

Hemingway, Ernest, **İşgal İstanbul’u ve İki Dünya Savaşı**, (Çev: Mehmet Ali Kayabal), Ankara 1988.

Hülagü, Orhan, “Mudanya Mütarekesi (3-11 1922)”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C13, S 39, (Kasım 1997).

İnönü, İsmet, **Hatıralar**, C I-III, Yay. Haz. Sebahattin Selek, Bilgi Yayınevi, Ankara 1985.

- Macfie, A. L., “The Chanak Affair (September-October 1922)”, **Balkan Studies**, 20 (2), 1979.
- Mütercimler, Erol, **1922 Mudanya Mütarekesi: Diplomasi Savaşı**, Alfa Yayınları, İstanbul 2013.
- Nutuk (1919-1927)**, (Yay. Haz. Zeynep Korkmaz), Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2016.
- Oğuzoğlu, Yusuf (Yay. Haz.), **Ulusal Zaferimizi Taçlandıran Kent: Mudanya**, Gaye Kitabevi, Bursa 2007.
- Oral, Atilla, **Charles Harington**, Demkar Yayınevi, İstanbul 2014.
- Oran, Baskın (ed.), **Türk Dış Politikası, C I: 1919-1980**, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.
- Özalp, Kazım, **Milli Mücadele, C I**, Ankara 1985.
- Satan, Ali (Der.), **İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye, 1922**, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2011.
- Sonyel, Salahi R; **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, II**, Ankara 1986.
- Soysal, İsmail, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, C I (1920-1945)**, TTK Yayını, Ankara 2000.
- Sükan, Bige, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri**, Ankara 1994.
- Tokçan, A. Galip, **İki Mütareke Arasında Mudanya Hatıraları**, (Yay. Haz. Yılmaz Akkılıç), Kayhan Matbaası, İstanbul, (t.y.).
- Türkgeldi, Ali Fuat, **Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Ankara 1948.
- Walder, David, **Çanakkale Olayı**, (Çev. M. Ali Kayabal), İstanbul 1973.
- Yeşilbursa, Behçet Kemal, “İngiliz Belgelerine Göre Mudanya Mütarekesi”, **Sakarya Meydan Muharebesi ve Haymana Uluslararası Sempozyumu (3-4 Eylül 2016/Haymana)**, (Yay. Haz.) Temuçin F. Ertan ve Kadri Unat, AÜ. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları (Yayın No: 55), Ankara 2017.

Yeşilbursa, Behçet Kemal, “The Armistice of Mudania according to British Documents”, **Mudanya Mütarekesi’nden Günümüze Bursa Uluslararası Sempozyumu (26-28 Eylül 2013/Bursa)**, (Yay. Haz.) Selcan Koçaslan, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015.

Yeşilbursa, Behçet Kemal; “The Straits Question according to British Documents, 1774-1953”, **Uluslararası Karamürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-II, (3-5 Nisan 2015-Kocaeli)**, Bildiriler C III, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kocaeli, 2016), s. 1621-1635.

MÜTAREKE DÖNEMİ'NDE İTTİHATÇILIK

Nevzat ARTUÇ*

ÖZET

Mondros Mütarekesi'nin imzalanması ile eleştiri okları tamamen İttihatçılara yönelmişti. Ülkede adeta bir İttihatçı avı başlatılmış özellikle Enver, Talat ve Cemal Paşalar ağır eleştirilere maruz kalmışlardır. İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkez-i Umumisi, 1 Kasım 1918 tarihli toplantısı ile fesih kararı almıştır. Lider kadro ise Kuruçeşme'de yapılan görüşmede yurt dışına çıkış kararı aldılar. Bu olay İstanbul basınında geniş yankı uyandırmıştır. Öte yandan Ahmet İzzet Paşa Hükümeti İttihatçı liderlerin görüldükleri yerde tutuklanmalarını isteyen bir emir çıkartmıştır. Hükümet ayrıca diplomasi kanalını kullanarak Almanya'dan iade talebinde bulunmuştur. Takip eden aylarda gerçekleştirilen gıyabi yargılamalarda İttihatçı liderler için ayrı ayrı cezalar söz konusu edilmiştir. İttihatçıların büyük bölümü Bekirağa Bölüğü'nde tutsak edilmişler, daha sonra Malta Adası'na sürgün edilmişlerdir. Ancak ne yargılamalar ve devlet kadrolarından tasfiye, ne de hapis ve sürgünler İttihatçıları yıldırnamamıştır. İttihatçılar, Tunaya'nın da ifade ettiği üzere Mütareke döneminde de varlıklarını hukuken olmasa bile fiilen devam ettirmişlerdir. Kısa süre sonra da Anadolu'ya geçerek Müdafaa-i Hukuk şeklinde örgütlenerek Milli Mücadeleye destek olmuşlardır. Mütareke Dönemi bütün baskılarına rağmen İttihatçıları sindirememiştir. Çalışmamızda konuya ilişkin romanlar, hatıratlar ve tetkik eserlerden istifadeyle; Mütareke dönemi İttihatçı algısını, İttihatçıların Mütarekeye bakış açılarını, yeni hareket planlarını bütün yönleriyle ele alıp inceleyerek genel bir değerlendirme yapmaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Mondros Mütarekesi, İttihatçılar, Bekirağa Bölüğü, Malta Sürgünleri, Milli Mücadele.

* Doç. Dr. Adıyaman Üniversitesi, nartuc27@gmail.com

THE COMMITTEE OF UNION AND PROGRESS DURING THE ARMISTICE PERIOD

ABSTRACT

With the signing of the Mudros Armistice, the arrows of criticism were directed towards the Unionist. Around the country almost a Unionist hunt has been launched, especially Enver, Talat and Cemal Pasha were subjected to heavy criticism. The Central Committee of the Committee of Union and Progress received a dissolution decision on 1 November 1918. The leading member of the board of directors of Kurucesme has decided to leave the country. This event aroused wide repercussions in Istanbul press. On the other hand, the government of Ahmet Izzet Pasha issued an order requiring the Unionist leaders to be arrested where they were seen. The government also requested a refund from Germany using its diplomatic channel. Separate penalties were imposed for Unionist leaders in absentia in the following. The majority of the Unionists were captured in the Bekiraga District and later exiled to the Island of Malta. However, neither prosecutions nor liquidation of state officials, nor imprisonment and exile, the Unionists. As stated by Tunaya, the Unionists continued their existence in the Armistice period. Soon after, they went to Anatolia and organized in the form of Müdafaa-i Hukuk to support the National Struggle. Despite all the pressures of the Armistice Period, the Unionists did not digest. In our work, we take advantage of novels, memorabilia and investigations related to the subject; We will try to make a general evaluation by examining the opinions of the Unionist perception of the armistice period, the views of the Unionists and the new movement.

Keywords: Mondros Armistice, Unionists, Bekiraga Division, Malta Exiles, National Struggle.

GİRİŞ

Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı, 30 Ekim 1918'de başlayıp, 1 Kasım 1922'de Saltanat'ın kaldırılmasına değin geçen süre kısaca Mütareke dönemi olarak adlandırılmıştır. Mütareke'nin imzasının ardından başlayan işgaller, yeni düzeni sevinçle karşılayan azınlıklar, işgallere karşı tepki göstermeyen İstanbul Hükümeti ve Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğindeki Milli Mücadele'nin ortaya çıkması tarihimizde ender görülen olaylardandır.

II. Meşrutiyet Dönemi'nde başlayan İktidar-muhalefet ilişkilerindeki gerginlik ve çekişme bu dönemde adeta doruğa ulaşmıştır. Uzun yıllar İttihatçı kadroların gerisinde kalmış muhalifler, mütareke ortamını adeta bir intikam alma yarışına dönüştürmüşlerdir. Birinci Dünya Savaşı'na girişin ve yenilginin yegane sorumlusu olarak gösterilen İttihatçılara duyulan nefret ve intikam hissi o kadar büyüktür ki bu hususta işgalci güçlerle iş birliği yapmaktan bile çekinilmemiştir. İttihatçı liderlerin yargılamalarında, yurt dışından iadelerinin talep edilmesinde, yüzlerce İttihatçının önce Bekirağa Bölüğüne tıklılmasında, ardından Malta'ya sürgün edilmesinde öc alma duygusu hukukun ve vicdanların önüne geçmiştir. Günümüze kadar uzanan süreçte İttihatçılığa bakış açılarının olumsuz olmasında Mütareke dönemindeki söylemlerin etkisi yadsınamaz bir gerçektir¹. Öte yandan dört yıl gibi kısa sayılabilecek bir sürede Talat Paşa, Ahmet İzzet Paşa, Ali Rıza Paşa ve Salih Paşa birer kez, Damat Ferit Paşa beş kez ve Tefvik Paşa da üç kez olmak üzere toplam on iki hükümet kurulmuştur. Bu durum II. Meşrutiyet Dönemi'nin en büyük sorunları arasında gösterilen siyasi istikrarsızlığın, Mütareke Dönemi'nde de devam ettiği gerçeğini bir kez daha gözler önüne sermiştir.

1- Mondros Mütarekesi'nin İmzalanması ve İttihatçı liderlerin Yurt Dışına Çıkış Kararı Alması

Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru kabinede yeniliğe gidilmişti. İkinci Talat Paşa Kabinesi olarak da bilinen yeni Hükümet, 8 Temmuz

¹ Mütareke Dönemi'ne ilişkin akademik ve edebiyat alanında yapılmış başlıca çalışmalar için bk. T. Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, C II, İletişim Yay., İstanbul 1988; Erik Jan Zürcher, **Milli Mücadele'de İttihatçılık**, (Nüzhet Salihoglu), Bağlam Yay., İstanbul 1995; Taylan Sorgun, **Mütareke Dönemi ve Bekirağa Bölüğü**, Kemer Yay., İstanbul 1998; Kemal Tahir, **Yorgun Savaşçı, Esir Şehrin İnsanları, Esir Şehrin Mahpusu**, İthaki Yay., İstanbul 2005.

1918’de kurulmuştu². Takip eden aylarda savaşın kaybedileceğinin anlaşılması, İttihat ve Terakki Cemiyeti’ni oldukça zor durumda bırakmıştır. Sadrazam Talat Paşa, bu zorlukları biraz olsun hafifletmek amacıyla Eylül başlarında Berlin’e giderek uygun şartlarda bir barış antlaşması için temaslarda bulunmaya başlamıştır³. Hem İtilaf Devletleri, hem de müttefik devletler temsilcileriyle gerçekleştirmiş olduğu görüşmelerde istediği sonuçları elde edemeyen Talat Paşa, 8 Ekim 1918’de Hükümet’in istifasını vermek zorunda kalmıştır⁴. Bu olay üzerine Padişah VI. Mehmed Vahideddin, Tevfik Paşa’yı Hükümet’i kurmakla görevlendirmiştir. Tevfik Paşa’nın başarılı olamaması üzerine, yeni Hükümet, 14 Ekim 1918’te Ahmet İzzet Paşa tarafından kurulmuştur⁵. Cavid Bey’e göre Padişah VI. Mehmed Vahideddin, İzzet Paşa Hükümeti’nin kurulmuş olmasından, içerisinde İttihatçı olarak bilinen isimlerin yer almasından dolayı, pek de hoşnut olmamıştır⁶. Enver Paşa, yeni Hükümet’in kuruluşundan hemen sonra, 14 Ekim 1918’de sabık Harbiye Nazırı olarak ordu ve donanmaya hitaben bir veda yazısı yayınlamıştır⁷.

² Söz konusu Hükümette şu isimler yer alıyordu: Sadrazam ve Dâhiliye Nazırı Mehmet Talat Bey, Harbiye Nazırı Enver Paşa, Bahriye Nazırı Cemal Paşa, Evkaf Nazırı Musa Kazım Bey, Hariciye Nazırı Ahmed Nesimi Bey, Şura-yı Devlet Başkanı ve Adliye Nazırı Halil Bey, Maliye Nazırı Cavid Bey, Ticaret ve Ziraat Nazırı Mustafa Şeref Bey ve Posta ve Telgraf Nazırı Haşim Bey. İttihat ve Terakki’nin 18 Temmuz’da yapmış olduğu toplantı neticesinde İsmail Canbolat Dâhiliye Nezâreti’ne, Kara Kemal de İlaş Nezâreti’ne tayin edilmişlerdir. **Vakit**, 261, 9 Temmuz 1918.

³ **Vakit**, 312, 319, 331, 2-10 ve 25 Eylül 1918.

⁴ **Vakit**, 344, 8 Teşrin-i evvel 1334 (8 Ekim 1918). Talat Paşa Hükümeti’nin istifasında Padişah VI. Mehmet Vahideddin’in de büyük gayreti olmuştur. Cemal Kutay, “Talat, Enver, Cemal Paşalar Memleketi Niçin ve Nasıl terk etmişlerdi?”, Tarih Konuşuyor, C I, S 1, Şubat 1964, s. 21-28; Emir Şekip Arslan, **Şehit Enver Paşa ve Arkadaşları**, (Çev:Aziz Akpınarlı), Samsun 1948, s. 7.

⁵ İzzet Paşa Hükümeti şu isimlerden oluşuyordu: Sadrazam ve Harbiye Nazırı İzzet Paşa, Şeyhülislam Ömer Hulusi Efendi, Adliye Nazırı Hayri Bey, Şura-yı Devlet Başkanı Reşid Akif Paşa, Hariciye Nazırı Nabi Bey (Vekâleten), Dâhiliye Nazırı Fethi Bey, Bahriye Nazırı Rauf Bey, Maliye Nazırı Cavid Bey, Evkaf Nazırı Abdurrahman Şeref Bey, Maarif Nazırı Sait Bey, Nafia Nazırı Ziya Paşa, Ticaret Nazırı Ziya Paşa (Vekâleten), Telgraf ve Posta Nazırı Abdurrahman Şeref Bey (Vekâleten), İlaş Nazırı Celal Muhtar Bey. **BOA**, DUİT, 4/17-1, 14 Teşrin-i evvel 1334 (14 Ekim 1918); Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, C I, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara 1998, s. 27.

⁶ Cavid Bey, **Felaket Günleri Mütareke Devrinin Feci Tarihi**, (Yayına Haz. O. Selim Kocahanoğlu), C I, Temel Yay., İstanbul 2000, s. 9-11.

⁷ İ. Hakkı Sunata, **Gelibolu’dan Kafkaslara Birinci Dünya Savaşı Anılarım**, (Editör: Kansu Şarman), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2005, s. 570-572.

Öte yandan savaşın tüm faturası İttihat ve Terakki'nin üç liderine yani Enver, Cemal ve Talat Paşalara çıkartılmıştı. Muhalif basın bu durumdan istifadeyle, İttihatçı liderlerin en ağır şekilde cezalandırılmalarını ve mevcut Hükümet'te yer alan dört İttihatçı Nazır'ın da görevlerinden alınmalarını isteyen yazılar yazmaya başlamıştı. Bu yazılardan Cemal Paşa da büyük ölçüde nasibini almıştır. Özellikle Ali Kemal'in İkdam'daki yazıları Cemal Paşa'yı oldukça rahatsız etmiştir. İşin en ilginç yanı ise Cemal Paşa'nın, bu yazıları tekzip etmek çabalarının bir sonuç vermemiş olmasıdır⁸. Nitekim Falih Rıfkı, bu durumu şu cümlelerle ifade etmiştir: *...Cemal Paşa, Ali Kemal'in iftirasına yalnız evet veya hayır! diye cevap vermek için hiçbir gazetede üç satırlık yer bulmaya muvaffak olamadı. Eski kumandanımı son kez Boyacıköy'deki yalısında gördüm: Param olmadığını bilirsin, dedi. Enver Paşa kendi elindeki kırk bin altından bir kısmını Talat ile bana verdi. Bunun birazını Celal Nuri İleri, Cenab Şehabettin ve Yahya Kemal Beylere vermek istiyorum. Hiç olmazsa onlar beni müdafaa ederler. Cemal Paşa, bir iki gün sonra arkadaşlarıyla Karadeniz'e gitti. Bu haberi en önce bütün harp yılları Cemal Paşa'dan yarım gören üç yazardan birinin (Celal Nuri İleri'nin) gazetesinde ve en ağır hücumlarla karışık olarak okudum: Ferre, yefürri, firara⁹! Cemal Paşa, eleştirilerden öylesine rahatsız olmuştu ki, yurdu terk edişinden birkaç saat evvel Falih Rıfkı Bey'e sırf bu amaçla bir mektup bırakmış ve kendisi hakkında çıkacak eleştirilere cevap vermesini istemiştir¹⁰.*

⁸ Cemal Paşa, 31 Mart Olayı sırasında Ali Kemal'i yurt dışına kaçırarak idam edilmesini önlemişti. Ayrıntılı bilgi için bk. Falih Rıfkı Atay, **Çankaya**, İstanbul 1998, s. 126-127, 138. Cemal Paşa'nın Ali Kemal'e savaş yılları içerisinde de büyük yardımları olmuştu. Ziya Şakir, **Yakın Tarihin Üç Büyük Adamı: Talat, Enver ve Cemal Paşalar**, İstanbul 1943, s. 198. Bu nedenle Cavid Bey onun için Şu Ali Kemal ne bayağı, ne küçük adam! ifadelerini kullanmıştır. Cavid Bey, **Felaket Günleri**, C I, s. 199.

⁹ Falih Rıfkı Atay, **Zeytindağı**, İstanbul 1981, s. 17; Nevzat Artuç, **Cemal Paşa**, TTK Yay., Ankara 2008, s. 326. Ayrıca Paşa, IV. Ordu Kumandanı olduğu sıralarda Süleyman Nazif ve Cenab Şehabettin'i, Suriye'ye davet etmiş ve kendilerine ipek ticaretinde kolaylıklar sağlamıştı. Hatta bu yüzden başı çok ağrımış, çeşitli suçlamalarla karşı karşıya kalmıştır. Falih Rıfkı Atay, **Kurtuluş**, İstanbul 1981, s. 85.

¹⁰ 1 Kasım 1918 tarihli söz konusu mektup şu şekildeydi: *Oğlum Falih Rıfkı, memleketin galeyanı, avam kitlelerini ayaklandırmak için bazı reziller ve sefiller teşebbüsleri beni her zaman için bazı nahoş tecavüzlere maruz bırakabilirdi. Memleketin hayır ve selametine hizmetkâr olmaktan başka, hiçbir emel beslememiş olan benim gibi bir adamın esafil-i nas'ın çarıkları altında kalmayı istemeyeceği bedihidir. Binaenaleyh memlekette sükün avdet edinceye kadar, daha doğrusu aramıza girecek olan ecnebi kuvvetleri sulh olup vatani gene münhasıran milletin eline bırakıncaya kadar maddi hakaretlerin yetişemeyeceği bir yere çekilmeyi münasip*

Mondros Mütarekesi'nin imzalamasının ardından azınlıkların İstanbul'da özellikle Beyoğlu'nda işgalci subaylarla birlikte yaptığı taşkınlıklar ve intikam yeminleri İttihatçılar arasında endişelere neden olmuştu. Öte yandan Roma Sefiri Galip Kemali Bey, Talat Paşa'ya göndermiş olduğu hususi mektubunda; İngiltere ve Amerika'daki Ermeni ve Rum lobisinin İttihatçı liderler için uluslararası bir mahkeme istediklerini¹¹, bu mahkemede Türk tarafını Hürriyet ve İtilafçıların temsil edeceğini ve böyle bir şey tecelli ederse, mahkemenin adalet yerine kin ve nefret dağıtacağını bildiriyor ve şu sözlerle de durumun vahametini gözler önüne seriyordu: *Ölümden daha acı hadiselerle karşılaşmak için memleketi terk ediniz*¹²! Bu mektubun dışında, Talat Paşa'ya dört bir taraftan suikast ihbarları gelmekteydi. Durumun gittikçe tehlikeli boyutlara ulaşması üzerine, 31 Ekim 1918'de, İttihat ve Terakki'nin Şeref Sokağı'ndaki Merkez-i Umumisi'nde, bir toplantı düzenlenmiştir. Söz konusu toplantıda, parti ileri gelenlerinin yurt dışına çıkıp çıkmamaları hususu ele alınmış¹³ ve özellikle Kara Kemal'in ısrarıyla ilk tercihten yana karar alınmıştır. Alınan bu kararlar hem Paşaların hayatları kurtarılacak, hem de bütün tepkiler onlar üzerinde yoğunlaşacağı için, geride kalan arkadaşları rahat bırakılacaklardı¹⁴. Kısa bir süre sonra, Enver Paşa'nın Kuruçeşme'deki yalısında ikinci bir toplantı daha yapılmıştır. Bu toplantıya Enver Paşa'nın dışında, Talat Paşa, Cemal Paşa, Kara Kemal ve Hüsametdin Ertürk katılmışlardır. Enver Paşa toplantı sırasında, Hüsametdin Ertürk'e kendisinin Kafkasya'ya, diğer arkadaşlarınının

gördüm. Siyasi ve idari ef'al ve icraatının hesaplarını vermeğe her an hazır olduğumu herkesten fazla sen bilirsin. Verdiğim talimatlar dairesinde, hareket ederek hukuk ve haysiyetimi vikaye (korumak) etmeğe çalışacağına itimat ediyorum. Vesikalarımı evvelki gibi kullanarak aleyhimde yapılabilecek her türlü iftiralara cevap verebilirsin. İnşallah dönüşümde seni mesud ve müsterih görürüm. Gözlerinden öperim oğlum. Atay, Çankaya, s. 127-128; Artuç, Cemal Paşa, s. 326-327.

¹¹ Şekip Arslan ise, bizzat Padişah VI. Mehmed Vahideddin'in, İngilizlerle gizli bir anlaşma yaparak, İttihatçıları yakalattırıp Ermeni ve Rumların öldürülmeleri suçlarından idam ettirmeyi düşündüğünü iddia etmiştir. Arslan, **Şehit Enver Paşa**..., s. 7.

¹² Cemal Kutay, "Talat, Enver, Cemal Paşalar Memleketi Niçin ve Nasıl Terk Etmışlerdi?" **Tarih Konuşuyor**, C I, S 1, Şubat 1964, s. 24-25. (22-28).

¹³ T. Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, C III, İletişim Yay., İstanbul 2000, s. 677-678; Şakir, ... **Talat, Enver, Cemal Paşalar**, s. 196-197; "Cavid Bey'in Hatıralarından Paşalar Nasıl Kaçtı", **Yakın Tarihimiz**, C II, S 26, Yıl 1962, s. 397.

¹⁴ Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, C III, s. 678; Artuç, **Cemal Paşa**, s. 328.

da Berlin'e gitmeye karar verdiklerini söylemiştir¹⁵. Anlaşıldığı kadarıyla İttihatçı liderlerin ülkeyi terk etme kararı almasında Enver Paşa'nın büyük etkisi olmuştur. Cemal Paşa'nın ayrılma olayından bir gün önce (Muhtemelen 31 Ekim) Boyacıköy'deki evinde görüştüğü Şeref Çavuşoğlu'na söylemiş olduğu şu sözler, İttihatçıların ülkeden ayrılmaya karar verdiğini göstermektedir: *"İktidarda bulunmuş, namuslu adamlar her zaman millete hesap vermeye mecburdurlar. Ancak, böyle zamanlarda hesap vermek için bir müddet ortadan kaybolmaları lazımdır. Yoksa bugünkü vaziyette hesap vereyim derken güme giderler"*¹⁶. Muhittin Birgen de İttihatçı liderlerin korkak olmadıklarını, ülkedeki durumun müsait olmaması nedeniyle böyle bir karar aldıklarını ve bu kararlarında da son derece haklı olduklarını iddia etmiştir. Birgen bu görüşüne ek olarak Paşaların ülkeyi terk etmelerinin olası bir iç savaşı önlediğini söyleyerek terk etme olayını savunmuştur¹⁷.

Yurt dışına çıkış tartışmaları devam ederken İttihat ve Terakki içerisinde bazı önemli gelişmeler yaşanmaktaydı. Fethi ve Hüseyin Kâzım Kadri Beyler, muhtemelen önceden alınmış bir karar gereği istifa ederek, Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası'nı kurdular. Meclis'teki 30 kadar İttihatçı milletvekili de, partiden ayrılarak yeni oluşum içerisinde yerlerini almışlardır. 1 Kasım 1918'de toplanan Dokuzuncu İttihat ve Terakki Kongresi'nde, fesih kararı alınarak yeni bir fırka çatısı altında birleşmeye karar verilmiştir¹⁸.

Talat Paşa'nın, 1 Kasım 1918'de Kongre'de yapmış olduğu konuşmasının ardından, Cemal, Enver ve Talat Paşalar ile beraberlerindeki beş kişilik kilit İttihatçı grup (Dr. Bahaeddin Şakir, Dr. Nazım, Bedri Bey, Azmi Bey ve Rüşu Bey) gece saat 24'den sonra¹⁹, Alman Donanması'na ait R-1 Torpi-

¹⁵ Y. Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, C III/4, TTK Basımevi Ankara 1991, s. 712; S. Nafiz Tansu, **İttihat ve Terakki İçinde Dönenler**, (YZY Yay.), İstanbul 2003, s. 545; Artuç, **Cemal Paşa**, s. 328-329.

¹⁶ Şeref Çavuşoğlu, "İttihat ve Terakki'nin Gizli Planı", **Yakın Tarihimiz**, C I, S 9, Yıl 1962, s. 263.

¹⁷ Muhittin Birgen, **İttihat ve Terakki'de On Sene (İttihat ve Terakki'nin Sonu)**, (Yayına Haz. Zeki Arıkan), C II, Kitap Yay., İstanbul 2006, s. 550, 782; Artuç, **Cemal Paşa**, s. 329.

¹⁸ Ayrıntılı bilgi için bk. Şevket Süreyya Aydemir, **Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa**, C III, İstanbul 1995, s. 453-462. Kongre devam ederken, 5 Kasım'da alınan bir kararla yeni siyasi hareketin adının Teceddüd olmasına karar verilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Akşin, **İstanbul Hükûmetleri...**, C I, s. 34-37.

¹⁹ Bayur, **Türk İnkılâbı...**, C III/4, s. 779; Mete Soytürk, "İttihatçı Paşalar Nasıl Yurt Dışına Çıkartıldı?", **Popüler Tarih**, S 63, Kasım 2005, s. 47-50.

dobotuyla²⁰ İstanbul'dan ayrılarak yurdu terk etmişlerdir²¹. Ayrılma olayından önce her üç Paşa da, Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'ya birer mektup yollayarak ayrılış gerekçelerini kısaca belirtmişlerdir²². Mektuplar, paşaların ayrılmasını müteakiben ilgili birime ulaştırmıştır. Bu arada konuyla ilgili filolojik ve hukuki bir yanlışlığı düzeltmekte fayda olduğu kanaatindeyiz. Meseleyle ilgili pek çok ciddi çalışmada, İttihat ve Terakki liderlerinin anavatandan ayrılmaları, dönemin muhalif gazeteleri ve yazarları kaynak gösterilerek *fırar* kelimesiyle ifade edilmeye çalışılmıştır. Ancak, İttihatçı liderlerin ülkeden ayrılmadan önce herhangi bir kanuni kovuşturma ve soruşturmadan geçmedikleri, haklarında bir tutuklama kararı olmadığı gerçeği göz önüne alındığında, *fırar* kelimesinin kullanılmasını kabul etmek mümkün değildir. Nitekim bu gerçek, dönemin Harbiye Nazırı İzzet Paşa'nın konuyla ilgili Sadaret'e göndermiş olduğu, 21 Kasım 1918 tarihli mazbatada açıkça görülmektedir. Zira söz konusu mazbatada, Enver ve Cemal Paşaların haklarında herhangi bir soruşturma ve kovuşturma olmadığı açıkça vurgulanmakta ve yalnızca askeri konumları gereği izin almadan ülkeden ayrılmalarının takibat nedeni olduğu belirtilmektedir. İzzet Paşa da *fırar* kelimesini kullanmaktan özenle kaçınmış, bunun yerine *gaybubet* (kaybolma, göz önünde olmayış) kelimesini tercih etmiştir²³. İttihatçı liderlerin yurt dışına çıkmalarının ardından intikal ettikleri ülkelerle (Almanya ve İsviçre) yapılan resmi yazışmalarda *fırariler* ifadesinin özellikle seçilmiş olması ise yıllardır İttihat ve Terakki yönetimine karşı kin besleyen, ancak İttihatçı Hükümet'in istifasıyla iktidara gelebilen muhalefetin kasıtlı tutumuyla açıklanacak bir durumdur. Buradan hareketle şu gerçeği üs-

²⁰ Soytürk, "İttihatçı Paşalar...", s. 50-52; Artuç, **Cemal Paşa**, s. 330.

²¹ Bu olaydan yaklaşık üç hafta kadar sonra Harbiye Nezâreti tarafından hazırlanmış olan tezkerede de Paşaların 1 Kasım'ı 2 Kasım'a bağlayan gece yurdu terk ettikleri belirtilmiştir. **BOA**, DÜİT, 79-4/176-2-1, lef. 2, 21 Teşrin-i sâni 1334 (21 Kasım 1918) Buna karşın, Paşaların 2/3 Kasım tarihinde ayrıldıkları yönünde iddialar da bulunmaktadır. İddialar için bk. İlhan Tekeli-Selim İlkin, "Kurtuluş Savaşı'nda Talat Paşa İle Mustafa Kemal'in Mektuplaşmaları", **Belle-ten**, C XLIV, S 174, Ankara 1980, s. 307; Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, C III, s. 678. Ş. Süreyya Aydemir ise, bu konuda 7/8 ve 8/9 Kasım tarihlerini vermiştir. Aydemir, **Enver Paşa**, C III, s. 468, 478-479. Fakat bu tarihleri kabul etmemiz mümkün görünmemektedir.

²² Bayur, **Türk İnkılâbı...**, C III/4, s. 779-780. Talat Paşa'nın mektubu için bk. Kutay, "Talat, Enver, Cemal Paşalar Memleketi...", s. 21, 27; Cavid Bey, **Felaket Günleri**, C I, s. 45; Artuç, **Cemal Paşa**, s. 330.

²³ İzzet Paşa'nın konuyla ilgili Sadaret makamına yolladığı mazbatasını için bk. **BOA**, DÜİT, 79-4/176-2-1, lef. 2, 21 Teşrin-i sâni 1334 (21 Kasım 1918).

tüne basarak ifade etmeliyiz ki, konuyla ilgili eserlerdeki söz konusu filolojik yanlışlık, onların ya döneme ilişkin yanlış tavırlarının, ya da konuya ilişkin yeterli bilgi ve belgeye sahip olmamalarından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle çalışmamızda *fırar* yerine *ayrılış*, *çıkış*, *terk etme* gibi kelimeleri kullanmayı daha uygun bulduk²⁴.

İttihatçı liderleri taşıyan Alman denizatlısı, Rusya'nın Odessa Limanı'na geldiğinde Enver Paşa: *Yolumuz burada sizinle ayrılıyor* diyerek, diğer İttihatçı arkadaşlarından ayrılmıştır²⁵. Cemal Paşa ve yanındakiler ise uzun ve yorucu bir tren yolculuğundan sonra Berlin'e ulaşmıştır²⁶. Ancak, Bolşevik İhtilali'nin de etkisiyle, Berlin'de durum hiç de iç açıcı değildi. Gergin ortam nedeniyle sürekli yapılan kimlik kontrolleri, Cemal Paşa ve arkadaşlarının ayrı ayrı otellere yerleşmelerini zorunlu kılmıştı. Bu olumsuz şartlara daha fazla dayanamayan Cemal Paşa, 15-20 gün sonra gruptan ayrılmış ve daha sakin olduğu gerekçesiyle Münih'e geçmiştir²⁷.

2- Yurt Dışına Çıkışa İlişkin Yankılar

Enver, Cemal ve Talat Paşaların ülkeyi terk etmeleri, İttihatçı aleyhtarlarını yeniden harekete geçirmiştir²⁸. Bu olayı büyük bir fırsat olarak gören muhalifler, hem Ahmet İzzet Paşa Hükümeti'ni hem de Meclis'teki İttihatçıları ağır şekilde eleştirmişlerdir²⁹. Padişah VI. Mehmed Vahideddin ile İstanbul bası-

²⁴ Artuç, **Cemal Paşa**, s. 324.

²⁵ Arslan, **Şehit Enver Paşa...**, s. 8-9.

²⁶ Feridun Kandemir, "Cemal Paşa'nın Son Günleri", C IV, S. 84, 17 Ekim 1934, s. 15 (Cemal Paşa'nın Eşi Seniha Hanım'la Yapılan Mülakattan).

²⁷ Cemal Paşa Münih'te, vaktiyle Suriye'de beraber çalışmış olduğu Alman subaylarıyla da görüşme imkânı bulmuştur. Şekip Arslan, **Şehit Enver Paşa...**, s. 44.

²⁸ "Rauf Orbay'ın Hatıraları", **Yakın Tarihimiz**, C II, S 22, s. 272-274.

²⁹ "Rauf Orbay'ın Hatıraları", **Yakın Tarihimiz**, C II, S 18, s. 145-146; Bünyamin Kocaoğlu, **İttihat ve Terakki Fırkası'nın Dağılması**, (19 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmış Doktora Tezi), Samsun 2003, s. 65-70. Zürcher ve Birgen İzzet Paşa'nın İttihatçı liderlerin yurt dışına çıkacağından haberdar olduğunu iddia etmişlerdir. Eric Jan Zürcher, **The Unionist Factor The Role of The Committee of Union and Progress in the Turkish National Movement (1905-1926)**, Leiden 1984, s. 72; Eric Jan Zürcher, **Milli Mücadele'de İttihatçılık**, (Çev. Nüzhet Salihoğlu), Balam Yay., İstanbul 1995, s. 15; Birgen, **On Sene**, C II, s. 551-552. Metin Ayışığı ise, bu konuda herhangi bir belgenin olmadığını, ancak İzzet Paşa'nın ortada hiçbir resmi gerekçe olmadan İttihatçı liderleri tutuklamasının mümkün olamayacağını ifade ettiğini belirtmiştir. Metin Ayışığı, **Mareşal Ahmet İzzet Paşa**, TTK Basımevi, Ankara 1997, s. 180-186. Bu duruma göre İzzet Paşa'nın İttihatçılara karşı biraz müsamahakâr davranmış olduğunu söyleyebiliriz. Buna karşılık, mevcut kanunların da İzzet Paşa'nın elini kolunu bağladığını göz ardı etmemiz gerekir.

nını arkalarına almış olan muhalefet, daha da ileri giderek Hükümet'i istifaya zorlamıştır. Baskılara dayanamayan Ahmet İzzet Paşa, 9 Kasım 1918'de istifa etmek zorunda kalmıştır³⁰. Yeni Kabine, Padişah'a yakınlığıyla bilinen Tevfik Paşa tarafından kurulmuştur³¹. Öte yandan İngiltere, Paşaların yurt dışına çıkıktıkları söylentileri üzerine, ilgili devletler nezdinde diplomatik girişimlerde bulunmuş ve İstanbul'da kalan diğer İttihatçılar'ın ayrılmasının engellenmesi için de gerekli tedbirlerin alınmasını istemiştir³².

Enver, Cemal ve Talat Paşaların yurdu terk etmeleri basında da oldukça geniş bir yer bulmuştur³³. Paşaların 15-20 gün öncesinden ülke dışına çıkmasını düşündüklerini iddia eden Vakıit Gazetesi, bir hafta önce Bedri ve Azmi Beylerin benzer teşebbüslerinin başarısız kalması üzerine, bu teşebbüsün ertelendiğini ileri sürmüştür³⁴. Vakıit'e göre, Enver, Cemal ve Talat Paşalar yeni Hükümet'in vermiş olduğu güvenceye rağmen, kendilerinin nüfuz ve tahakkümleri altında bulunmayan bir mahkeme heyetinde yargılanmak istemedikleri ve özellikle Ermeni meselesinde dış baskılar göz önüne alınarak sorumluluğun kendilerine yükleneceği endişesiyle ülkeyi terk etmişlerdi³⁵. Söz konusu gazete, bu görüşlere ek olarak her üç Paşa'nın Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'ya göndermiş oldukları özel mektuplarından alıntılar yaparak olayın iç yüzünü aydınlatmaya çalışmıştır. Bu mektuplara göre, Cemal Paşa kişisel hesaplaşmalarla karşı karşıya kalmamak amacıyla ayrılma lüzumunu gördüğünü ve sükûnet sağlandıktan sonra gelip hesap vereceğini ifade etmiştir. Enver Paşa, mütarekenin memleketine hizmet etmesine mani olduğunu ve memle-

³⁰ Ayrıntılı bilgi için bk. Cavid Bey, **Felaket Günleri**, C I, s. 51-55; Ayışığı, **Mareşal Ahmet İzzet Paşa**, s. 180-198; Akşin, **İstanbul Hükümetleri...**, C I, s. 64-70; Ali Fuad Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, İstanbul 1953, s. 30-31; Mehmet Tevfik Biren, **II. Abdülhamit, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları**, (Yayına Haz. F. Rezzan Hürmen), C II, Arma Yay., İstanbul 1993, s. 133.

³¹ **İkdam**, 7813, 12 Teşrin-i sâni 1334 (12 Kasım 1918); Artuç, **Cemal Paşa**, s. 334.

³² Akşin, **İstanbul Hükümetleri...**, C I, s. 223; Artuç, **Cemal Paşa**, s. 334.

³³ "Rauf Orbay'ın Hatıraları", **Yakın Tarihimiz**, C II, S. 18, s. 145-146. Bayur da, Cemal ve Enver Paşaların mektuplarının 3 Kasım'da İzzet Paşa'ya ulaştığını belirtmiştir. Basında ise, konuyla ilgili yazılar 4 Kasım'dan itibaren çıkmaya başlamıştır. Buna göre, Paşaların yurdu terk etmelerinin birkaç gün gizli kalmış olabileceğini söyleyebiliriz. Konuyla ilgili gazeteler için bk. **İkdam**, 7805, 4 Teşrin-i sâni 1334 (4 Kasım 1918); **Vakıit**, 371, 372, 4/5 Teşrin-i sâni 1334 (4 Kasım 1918); **Atı**, 298, 4 Teşrin-i sâni 1334 (4 Kasım 1918).

³⁴ **Vakıit**, 372, 5 Teşrin-i sâni 1334 (5 Kasım 1918).

³⁵ **Vakıit**, 372, 5 Teşrin-i sâni 1334 (5 Kasım 1918). Ayrıca bk. Artuç, **Cemal Paşa**, s. 334-335.

ketin menfaatine çalışmak, Padişah ve millete hizmet için sırası gelince döneceğini belirtmekteydi. Talat Paşa ise, geçici bir süre İstanbul'dan ayrıldığını ve sırası geldiğinde hesap vermek için yeniden döneceğini söylemekteydi³⁶.

Vakit'te yer alan bir başka habere göre, bu olayda Almanya'nın parmağı bulunmaktaydı. Söz konusu gazete iddialarına delil olarak, Alman subaylarının olaydan evvel Enver ve Cemal Paşalarla bizzat görüşmelerde bulunmalarını ve yurt dışına çıkmalarını sağlayan denizaltının Almanya'ya ait olmasını göstermiştir³⁷.

Olay sonrası İstanbul basınında, özellikle Enver ve Cemal Paşaları hedef alan ağır yazılar da yayınlanmıştır. Nitekim 5 Kasım 1918 tarihli Vakit Gazetesi'nde, Enver Paşa için şu ifadeler kullanılmıştır: ... *Bu adamlar hesap vermek yerine, canlarını kurtarmak derdine düşmüşlerdir. Bunların içerisinde kaçarken kadın kıyafetleri giymeyi göze almış eski bir Başkumandan Vekili de (Enver Paşa) bulunmaktaydı*³⁸. Vakit Başyazarı Ahmet Emin, Çetecilik Emelleri adlı makalesinde, Talat Paşa ve arkadaşlarını çete oluşturmakla itham etmiştir³⁹. Yine aynı gazetenin, 6 Kasım 1918 tarihli sayısında Enver ve Cemal Paşaların intihar bile edemeyecek derecede kişiliksiz oldukları özellikle vurgulanmış ve onlara isnat edilen suçlamalar, *İki Ahbap Paşalar* adlı makalede uzunca anlatılmıştır. Söz konusu makalede; iki Paşa'nın on senelik siyasi hayatlarında birbirleriyle sürekli rekabet halinde oldukları ve Cemal Paşa'nın birçok yolsuzluğa karıştığı iddia edilmiştir. Bu iddialara göre Cemal Paşa, Tahsisat-ı Mesture'den (Örtülü Ödenek) çevresindekilere bol bol ihsanlarda bulunmuş ve yakın çevresine askeri rütbeler tevcih etmiştir. Hatta Cemal Paşa, bu nimetlerden bizzat kendisi de yararlanmış ve nazırlık görevinden ayrılmasından kısa bir süre önce 400 teneke gaz, 300 teneke yağ, 1000 okka şeker ve çuvaldar dolusu kahve, un ve pirinci zimmetine geçirmiştir⁴⁰. Ancak, çirkin bir karalama kampanyasının ürünü olarak algılanması gereken bu tür-

³⁶ **Vakit**, 372, 5 Teşrin-i sâni 1334 (5 Kasım 1918).

³⁷ **Vakit**, 371, 372, 4/5 Teşrin-i sâni 1334 (4/5 Kasım 1918).

³⁸ **Vakit**, 372, 5 Teşrin-i sâni 1334 (5 Kasım 1918).

³⁹ Ahmet Emin Yalman, "Çetecilik Emelleri", **Vakit**, 372, 5 Teşrin-i sâni 1334 (5 Kasım 1918).

⁴⁰ "İki Ahbap Paşalar", **Vakit**, 373, 6 Teşrin-i sâni 1334 (6 Kasım 1918). Ayrıca Cadı Gazetesi de, 7 Nisan 1919 tarihli sayısında, Cemal Paşa'nın da aralarında bulunduğu İttihat ve Terakki lider kadrosunu cehennem zebanileri olarak göstermiş ve ağır bir dille eleştirmiştir. **Cadı**, 21, 6 Receb 1337 (7 Nisan 1919); Artuç, **Cemal Paşa**, s. 335-336.

den suçlamaların, Cemal Paşa'ya atfedilmesini büyük bir talihsizlik örneği olarak görmeliyiz. Nitekim Paşa bu türden suçlamaların olabileceğini önceden tahmin etmiş ve yurt dışına çıkmazdan evvel eşine yapmış olduğu açıklamada, kesinlikle yolsuzluklara bulaşmadığını ve çocuklarına haram lokma yedirmedeğini ifade etmiştir⁴¹. Vaktiyle Cemal Paşa'ya yakın isimlerden olan Falih Rıfkı Atay, 6 Haziran 1922 tarihli Akşam Gazetesi'nde kaleme aldığı "Zavallı Enver Paşa, Nankör Millet" başlıklı makalesiyle Enver Paşa'yı çok ağır şekilde eleştirmiştir⁴².

Refik Halid 5 Kasım 1918'de Zaman Gazetesi'nde kaleme aldığı, Efendiler Nereye?" başlıklı makalesinde: "Ziyafet bitti. Fakat ağzımızı silmeden, bir acı kahvemizi içmeden nereye?" şeklinde başlayan kinayeli üslubun ardından, İttihatçıların iktidarları süresince muhalifleri alaşağı ettiklerini, gazetecileri susturduklarını, Türkleri ölüme sürdüklerini, ceplerini altınlarla doldurduklarını, Ermenilerin kafasını kestiklerini, Arapları ipe çektiklerini, nazırlık, valilik değil adeta derebeyliği ve zorbalık yaptıkları şeklinde eleştiri sınırlarını zorlayan mübalağalı cümleler kullanmıştır. Refik Halid söz konusu yazısıyla bir anlamda geçmişin intikamını almaya çalışmıştır⁴³. 4 Kasım 1918 tarihli Vakit Gazetesi'nde "Enver ve Cemal Paşaların Firarı" başlığı atılmış ve Paşaların Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'ya yazmış oldukları mektupları yayınlanmıştır. Söz konusu gazete haberinde Talat Paşa'nın ülkeyi terk ettiğinin kesin olmadığı, İttihatçıların Alman bayraklı bir torpido ile ayrıldıklarının tespit edildiği, Almanya'nın İttihatçılara yardım ettiğinin kesinleştiği bilgisine yer verilmiştir. Vakit Gazetesi ayrıca Cemal Paşa'nın ayrılma kararının gerekçelerini açıklayan mektubuna yer verdikten sonra; olayın kamuoyunda büyük bir tepkiyle karşılandığını, şimdiye kadar ellerinde büyük yetki ve güç bulunan Enver ve Cemal Paşaların müşkülât karşısında korkup kaçmalarının yanlış olduğunu, bunun yerine, kendi rızaları ile ve hesap vererek çekilip gitmiş olsalardı şimdiye kadar icra etmiş oldukları yolsuzluklar halkın nazarında askerce ve mertçe bir perde ile örtülmüş olurdu şeklinde bir değerlendirmede bulun-

⁴¹ Kandemir, "Cemal Paşa'nın Son Günleri", C IV, S. 84, 17 Ekim 1934, s. 15. (Cemal Paşa'nın Eşi Seniha Hanım'la Yapılan Mülakattan); Ziya Şakir, ...**Talat, Enver, Cemal Paşalar**, s. 199; Artuç, **Cemal Paşa**, s. 336.

⁴² Murat Bardakçı, **Enver**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2015, s. 276.

⁴³ Murat Bardakçı, **İttihadçı'nın Sandığı**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2014, s. 455-457.

muştur⁴⁴. Gazetenin Başyazarlığını yürüten Ahmet Emin (Yalman), “Maziye Ait Hesaplar” başlıklı makalesinde geçmişe ait hesaplar görülürken keyfi ve gayr-i kanuni hareketlerden kaçınmalıyız şeklinde sağduyulu bir yazı kaleme almıştır. 5 Kasım 1918 tarihli Vakıf Gazetesi’nde, “Eski Hükümet Erkânının Firarı-Şiddetli Tedabir ve Takibat” manşeti altında Enver, Talat, Cemal Paşalar ile Bahaeddin Şakir Bey’in resimleri yer almıştır. Resimlerin altında ise; halkı ezenlerin, halkın gazabından korktukları için kaçtıklarını, eski Başkumandan Vekili Enver Paşa’nın kadın kılığında firar ettiği ancak sırası geldiğinde memlekete hizmet etmek için döneceği, firarilerin birkaç güne kadar yakalanıp getirilecekleri iddiasında bulunmuştur. Vakıf Gazetesi, haberin devamında Enver ve Cemal Paşaların 15-20 gündür İstanbul’dan gitmeyi kafalarına koyduklarını, buna karşın Talat Paşa’nın yaptığı her şeyin hesabını vermeye hazır olduğunu, hiçbir şekilde ülkeyi terk etmeyi düşünmediğini, ancak son anlarda onun da aklının çelindiğini ve ülkeyi terk ettiğini belirtmiştir. Vakıf’e göre firar olayının sebebi, intikam hisleriyle dolu bir hükümetin insafına kalmamak ve Ermeni meselesinden dolayı hem dışarda hem de içerde gördükleri baskıydı. Gazete Enver, Talat ve Cemal Paşaların veda mektuplarının özetlerini yayınlamıştır. İttihatçı liderler arasında en fazla tepki Enver Paşa’ya gösterilmiştir. Onun veda mektubunda sırası geldiğinde hesap vermek için vatana döneceğiz şeklindeki cümlelerine “*O sıra hiç gelmeyecek şekilde*” tepki gösterilmiştir. Gazetenin aynı günkü başyazısında “Fırkacılık ve Ahlak” teması işlenmiş, İttihatçıların ahlaklı olmadıkları ifade edilmiştir⁴⁵. Vakıf Gazetesi Başyazarı Ahmet Emin (Yalman), 6 Kasım 1918 tarihli ve “Çetecilik Emelleri” isimli makalesinde, Talat Paşa ve arkadaşlarını çetecilikle itham etmiştir. İkdâm Gazetesi de “Üç Paşa Daha Kaçtı” başlığı altında İttihatçı liderlerin ülkeyi terk etmesini ağır şekilde eleştirmiştir⁴⁶. Enver, Talat ve Cemal Paşaların ülkeyi terk edişleri daha uzun süre basın gündemini meşgul etmiştir. 21 Ocak 1919 tarihli İkdâm Gazetesi, “Firari Paşalar Almanya tarafından İade Ediliyor” başlığı altında, Hükümetin Almanya nezdinde teşebbüsleri sonrasında İttihatçı liderlerin iade edileceği şeklinde bir bilgi sunmuştur⁴⁷. Refik Halid, Alemdâr

⁴⁴ Vakıf, 371, 4 Teşrin-i sâni 1334 (4 Kasım 1918).

⁴⁵ Vakıf, Nr. 372, 5 Teşrin-i sani 1918.

⁴⁶ İkdâm, Nr. 7805, 4 Teşrin-i sani 1918.

⁴⁷ İkdâm, Nr. 7883, 21 Kanun-ı sani 1919.

Gazetesi'nde 2 Şubat 1920'de kaleme aldığı "Topuna Hoş-Âmedi" başlıklı makalesinde Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin toplantısı için Ankara'dan İstanbul'a gelen milletvekillerine "Merhaba Ankara keçileri, Sivas kuzuları, ağıla mı geldiniz? İttihat sürüsünden millet paşası mı sizi seçip ayırdı?" sözleriyle saldırmış ve Milli Mücadele'deki İttihatçı varlığından duyduğu rahatsızlığı ifade etmiştir⁴⁸.

3- Yurt Dışına Çıkışın Ardından Hükümet'in Aldığı Tedbirler ve Yarılanma Süreci

İttihatçı liderlerin İstanbul'dan ayrılmalarının ardından Sadrazam Ahmet İzzet Paşa, derhal konuyla ilgili tahkikat başlatmış ve olayda ihmalleri görülen memurları görevlerinden uzaklaştırmıştır. Aynı zamanda Harbiye Nazırlığı görevini de üstlenmiş olan Ahmet İzzet Paşa, 5 Kasım 1918'de yazılı bir emir çıkartarak Cemal, Enver ve Talat Paşaların görüldükleri yerlerde tutuklanmalarını istemiştir⁴⁹. Hariciye Nezâreti, Alman elçisini çağırarak ülkelerinde bulunduğu öne sürülen İttihatçıların, 11 Ocak 1917'de iki ülke arasında imzalanan ve suçluların iadesini içeren antlaşma gereği iadelerini talep etmiştir⁵⁰. Hatta Ahmet İzzet Paşa, Alman silahlı kuvvetleri nezdinde bizzat girişimlerde bulunarak, İttihatçıların iade edilmemeleri halinde iki ülke arasında önemli sorunların yaşanacağını belirtmiştir. Bu durum üzerine Alman yetkilileri ellerinden gelen bütün gayreti göstereceklerini ifade etmişlerdir. Alınan tedbirlere ilaveten, İttihatçıların takibi için Karadeniz'de birkaç torpido gemisi görevlendirilmiş ve teslim olmamaları halinde gemi kaptanlarına ateş açma yetkisi verilmiştir⁵¹. Ayrıca, Divaniye Mebusu Fuad Bey'in, 4 Kasım 1918 tarihli önergesi üzerine⁵², Meclis-i Mebusan tarafından seçilmiş 44 kişiden oluşan

⁴⁸ Bardakçı, *İttihatçı'nın Sandığı*, s. 458-459.

⁴⁹ *ATASE Arşivi*, K. 33, D. 125, F. 2, 5 Teşrin-i sâni 1334 (5 Kasım 1918); Artuç, *Cemal Paşa*, s. 336.

⁵⁰ Mütareke'nin 23. maddesi gereğince Berlin Büyükelçisi Rıfat Paşa, 11 Kasım 1918 tarihli sözlü notayla Alman yetkili makamlarına başvurmuştu. Notadaki ilginç nokta İttihatçıların Ermeni davasının yanı sıra, yanlarında bol miktarda devlet parasını götürdüklerinin belirtilmesiydi. Buna karşılık Almanya Hükûmeti, 11 Ocak 1917 tarihli suçluların iadesi anlaşması hükümlerinin yerine getirilmesi halinde söz konusu notayı kabul edeceğini bildirmiştir. Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, (Çev. Cemal Köprülü), TTK Basımevi, Ankara 1991, s. 172.

⁵¹ *Vakit*, 372, 5 Teşrin-i sâni 1334 (5 Kasım 1918).

⁵² Ayrıntılı bilgi için bk. Celal Bayar, *Ben de Yazdım*, C V, Sabah Gazetesi Yay., İstanbul 1997, s. 8-9.

Beşinci Şube'de, savaş sırasında görev alan İttihatçı nazırlar hakkında soruşturma başlatılmasına karar verilmiştir⁵³. Fuad Bey'in önergesi iki gün sonra kabul edilmiştir. Said Halim Paşa dahil yurt dışına çıkmamış İttihatçı Nazırlar (Said Halim Paşa, Çürüksulu Mahmut Paşa, İbrahim Bey, Ahmet Şükrü Bey, Ahmet Nesimi Bey, Abbas Halim Paşa, Halil Bey, Cavid Bey, Ali Münif Bey, Mustafa Şeref Bey, İsmail Canbulat, Haşim Bey, Kara Kemal Şeyhülislam Hayri Efendi.) 9 Kasım'dan itibaren Beşinci Şube'ye getirtilerek sorgulanmışlardır⁵⁴.

Cemal Paşa ve diğer İttihatçı liderlerin takibine ilişkin en kapsamlı tedbirler, Ahmet İzzet Paşa sonrasında kurulmuş olan Hükümetler⁵⁵ tarafından alınmıştır. Ayrıca Harbiye Nezâreti tarafından hazırlanmış olan, 21 Kasım 1918 tarihli mazbatada, Paşalar hakkında kanuni takibatın yapılma gerekçesi açık bir dille belirtilmiştir. Buna göre asker olan Enver ve Cemal Paşalar, izinsiz olarak yurt dışına çıktıkları için mezuniyet nizamnamesinin 13. ve 50. maddelerini ihlal etmişlerdir. Onların bu davranışları, aynı zamanda askeri ceza kanunnamesinin 132. maddesiyle 200. maddesinin 7. firkalarında belirtilen ihlaller kapsamına da girmektedir⁵⁶. İhlaller nedeniyle açılan davanın takibi için gerekli resmi soruşturma yazısı, Harbiye Nazırı Ahmet İzzet Paşa tarafından, 12 Aralık 1918'de Padişah VI. Mehmed Vahideddin'e ulaştırılmıştır. Durumu memnuniyetle karşılayan Padişah, 16 Aralık 1918 tarihli İrade-i Seniyye ile kararı onaylamıştır⁵⁷.

Tevfik Paşa Hükümeti yukarıdaki tedbirlerin yanı sıra, 26 Kasım'da Enver ve Cemal Paşaların yargılanabilmeleri amacıyla bir komisyon oluşturu-

⁵³ Bayar, **Ben de Yazdım**, C I, s. 61.

⁵⁴ Osman Selim Kocahanoğlu, **İttihat ve Terakki'nin Yargılanması ve Sorgulanması**, Temel Yay., İstanbul 1998, s. 501-592.

⁵⁵ İzzet Paşa Hükümeti'nin ardından, 1920 başlarına kadar kurulan Hükümetler sırasıyla şu şekildedir: Birinci Tevfik Paşa Kabinesi (11 Kasım 1918-12 Ocak 1919), İkinci Tevfik Paşa Kabinesi (13 Ocak-3 Mart 1919), Birinci Damat Ferit Paşa Kabinesi (4 Mart-15/16 Mayıs 1919), İkinci Damat Ferit Paşa Kabinesi (19 Mayıs-20 Temmuz 1919), Üçüncü Damat Ferit Paşa Kabinesi (21 Temmuz-30 Eylül/1 Ekim 1919), Ali Rıza Paşa Kabinesi (2 Ekim 1919-8 Mart 1920). Ayrıntılı bilgi için bk. Akşin, **İstanbul Hükümetleri...**, C I, II.

⁵⁶ **BOA**, DUİT, 79-4/176-2-1, lef. 2, 21 Teşrin-i sâni 1334; Artuç, **Cemal Paşa**, s. 338.

⁵⁷ Bu konudaki İrade-i Seniyye için bk. **BOA**, DUİT, 79-4/176-2-2, lef. 1, 16 Kanun-ı evvel 1334 (16 Aralık 1918). İzzet Paşa'nın, konuya ilişkin olarak Padişah'a yazmış olduğu yazı için bk. **BOA**, DUİT, 79-4/176-2-2, lef. 2, 12 Kanun-ı evvel 1334 (12 Aralık 1918).

rulmasına karar vermiştir. Müşir Kazım Paşa başkanlığındaki bu komisyon, dört üyeden oluşmaktaydı⁵⁸. Komisyonun ilk çalışmaları sonucunda Cemal, Enver ve Talat Paşaların seferberlik ilanı sırasında Osmanlı sınırlarını tecavüze maruz bırakmalarından dolayı bir sene hapse mahkûm edilmelerine karar verilmiştir. İkdâm Gazetesi, komisyonun çalışmalarının ilerlemesiyle birlikte paşaların daha ağır cezalara çarptırılacağını ve adaletin pençesinden kurtulamayacaklarını iddia etmiştir⁵⁹. Bunun dışında Hükûmet, 26 Kasım 1918 tarihli Meclis-i Vükelâ kararıyla, Âliye’de verilmiş olan idam hükümlerinin Padişah onayı alınmadan gerçekleştirildiğini öne sürerek, Cemal Paşa hakkında ayrı bir tahkikat açılmasına karar vermiştir⁶⁰. Öte yandan diğer İttihatçı liderlerle birlikte, Cemal Paşa’nın da yurt içindeki mal varlığına el konulmuş ve bu malların başka şahıslara devredilmemesine karar verilmiştir⁶¹. Haberi iri puntolarla yayınlamış olan İkdâm Gazetesi, Enver ve Talat Paşaların sahip oldukları gayrimenkullerle ilgili detaylı bilgilere yer verirken, Cemal Paşa’nın gayrimenkul varlığı konusunda herhangi bir değerlendirme yapmamıştır⁶². Aynı gazete yaklaşık bir ay sonra yine bu konuyla ilgili bir haber daha yayınlarak Enver ve Cemal Paşalara ait yalıların İtilaf Devletleri tarafından işgal edileceğinden bahsetmiştir⁶³.

Müşir Kazım Paşa başkanlığındaki komisyonun çalışmaları neticesinde Cemal, Enver ve Talat Paşaların, 13 Nisan 1919 tarihli kararnameyle Sıkıyönetim Mahkemesi’ne sevk edilmeleri karara bağlanmıştır⁶⁴. Birinci Damat Ferit Paşa Hükümeti’nin en önemli icraatları arasında yer alan paşaların gıyaben yargılanma süreci, 27 Nisan 1919 Pazartesi günü başlamıştır⁶⁵. İlk duruşma

⁵⁸ Söz konusu komisyonda Müşir Kazım Paşa dışında Birinci Ferik Hurşit, Ferik Yusuf, Ferik İbrahim Edhem ve Ferik Ahmet Hamdi Paşalar yer almaktaydı. **BOA**, DÜİT, 79-4/176-2-1, lef. 1, 26 Teşrin-i sâni 1334 (26 Kasım 1918).

⁵⁹ **İkdâm**, 7865, 3 Ocak 1919.

⁶⁰ **BOA**, MV, 217/134, 26 Teşrin-i sâni 1335 (26 Kasım 1919).

⁶¹ **BOA**, MV, 213/41, 1 Kanun-ı evvel 1334 (1 Aralık 1918).

⁶² **İkdâm**, 7857, 26 Aralık 1918.

⁶³ **İkdâm**, 7885, 23 Ocak 1919. Ancak hemen belirtelim ki Cemal Paşa’ya ait bir yalı mevcut değildir. Gazete bu konuda biraz kasıtlı haber yapmıştır.

⁶⁴ Kararname sureti ve daha ayrıntılı bilgi için bk. **BOA**, HR.HMŞ.İŞO, 108/2, lef. 35/1; **Sabah**, 4 Haziran 1335 (4 Haziran 1919).

⁶⁵ İttihatçı liderlerin yargılanma süreçleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. **Vakit**, 540, 29 Nisan 1919; Kocahanoğlu, **İttihat ve Terakki’nin...**, s. 501; Feridun Ata, **İşgal İstanbul’unda Tehcir Yargılamaları**, TTK Yay., Ankara 2005, s. 189-223.

sonucunda Enver, Cemal ve Talat Paşaların, 1913 Bâb-ı Âli Baskını'nı bizzat organize ettiklerine kanaat getirilerek... *Cebir ve zor ile şekl-i Hükûmeti tagyir eylemek* suçundan Ceza Kanunnamesininin 45. maddesinin birinci fıkrası ile 55. maddesi gereğince idamla yargılanmalarına kanaat getirilmiştir⁶⁶. 4 Mayıs 1919 Pazar günü başlayan ikinci duruşmada, Cemal Paşa ve arkadaşlarına ait dosyaların ayrılmasına karar verilmiş⁶⁷, 3 ve 24 Haziran tarihleri arası devam eden üçüncü ve dördüncü duruşmalarda iddia makamı Savcı Reşad Bey, Cemal Paşa'nın IV. Ordu Kumandanı iken Araplara karşı haksızlık yaptığını belirtmiş ve Aliye'deki idamları eleştirmiştir⁶⁸. Mahkeme, Cemal Paşa ve arkadaşları hakkındaki nihai kararını ancak, 5 Temmuz 1919'daki beşinci duruşmada verebilmiştir. Bu kararlara göre Cemal, Enver ve Talat Paşalar ile Dr. Nazım Bey idam cezasına çarptırılmışlardır⁶⁹. Alınan idam kararları Padişah VI. Mehmed Vahideddin tarafından, 13 Temmuz 1919'da onaylanmıştır⁷⁰. Bunun dışında İttihat ve Terakki'nin önde gelen isimlerinden Cavid, Mustafa, Musa Kazım ve Şerif Beyler giyaben 15'er sene kürek cezasına çarptırılmıştır⁷¹. İkinci Talat Paşa Hükûmeti'nde yer alan Refet ve Haşim Beyler ise beraat etmiştir. Dr. Bahaddin Şakir hakkında ise, 1915'te yaşanan Ermeni sevkıyatı olayından dolayı ayrı bir dava açılmasına karar verilmiştir⁷².

Yargılamaların sonuçlandırılmasının ardından paşaların iadesi meselesi gündeme gelmiştir. Cemal Paşa'nın iade edilmesi konusu diğer İttihatçı liderlerle birlikte ele alınmıştır. Bu konudaki ilk girişim, olaylara göz yummakla suçlanan Ahmet İzzet Paşa Hükûmeti tarafından yapılmıştır. Sadrazam Ahmet İzzet Paşa, 5 Kasım 1918'de Berlin Büyükelçisi Rıfat Paşa'ya göndermiş olduğu ivedi talimatla, iadelere ilişkin olarak gerekli girişimlerin başlatılmasını

⁶⁶ İlgili kanun hükmü şu şekildedir: *Kanun-ı Esâsi ve Hükûmet'in şekl-i heyeti ve Saltanat-ı Seniyye'nin usul-ü ra'şanını tagyir ve tebdil veya inhaya cebren teşebbüsü sabit olan eşhas idam olunur*. BOA, HR.HMŞ.İŞO, 108/8, lef. 2/1, Temmuz 1918.

⁶⁷ Ata, *İşgal İstanbul'unda...*, s. 205;Kocahanoğlu, *İttihat ve Terakki'nin...*, s. 545-553.

⁶⁸ Ata, *İşgal İstanbul'unda...*, s. 212.

⁶⁹ BOA, DUİT, 4/16-10, 13 Temmuz 1335 (13 Temmuz 1919).

⁷⁰ İrade-i Seniyye için bk. BOA, DUİT, 4/16-10, 13 Temmuz 1335 (13 Temmuz 1919).

⁷¹ Ancak, Musa Kazım'ın daha önce Şeyhülislamlık vazifesinde bulunmasından dolayı cezası Padişah'ın da onayı ile geçici olarak sürgüne dönüştürülmüştür. Musa Kazım, sürgünde bulunduğu Edirne'de, 10 Ocak 1921'de vefat etmiştir. Ata, *İşgal İstanbul'unda...*, s. 218-223.

⁷² Ayrıntılı bilgi için bk. BOA, HR.HMŞ.İŞO, 108/2, lef. 62, 8 Mart 1335 (8 Mart 1919); Artuç, *Cemal Paşa*, s. 339-340.

istemiştir. Türk Hükümeti'nin bu girişimlerine Almanya Hükümeti, 22 Kasım 1918'de Enver Paşa'nın Almanya'da olmadığı, Talat Paşa'nın iade edilemeyeceği, Cemal Paşa dahil diğer İttihatçıların iade edilmesinde ise herhangi bir sakınca olmadığı şeklinde cevap vermiştir⁷³. Almanya'nın, özellikle Talat Paşa'ya ilişkin tutumu, onun Osmanlı-Alman ittifakı kurulurken oynadığı rolün ne kadar önemli olduğunu ortaya çıkarmıştır. Öte yandan Almanya'nın aynı tutumu Cemal Paşa için sergilememiş olması fazla şaşırtıcı olmamıştır. Zira Cemal Paşa, daha başından Osmanlı-Alman ittifakına karşı açıkça cephe almış ve buna karşılık alternatif bir Osmanlı-Fransız ittifakı üzerinde direktmiş, Suriye'de bulunduğu sıralarda da Alman çıkarlarına karşı olumsuz bir tavır sergilemiştir.

Osmanlı Hükümeti'nin söz konusu toplu iade istemi, 30 Nisan 1919'da zaman aşımına uğradığı gerekçe gösterilerek reddedilmiştir⁷⁴. Almanya'nın diplomatik bir üslupla vermiş olduğu bu ret kararına rağmen, Osmanlı Hükümeti iade talebindeki ısrarından, 1919 sonlarına kadar vazgeçmemiştir⁷⁵. Bu amaçla Cemal Paşa ve diğer İttihatçılar hakkında Adliye Nezâreti tarafından yeni tezkereler hazırlanmıştır. Tezkerelerin hemen hepsinde Cemal Paşa ve arkadaşları için *Paşa* yerine *Efendi!* unvanı kullanılmıştır. Söz konusu tezkereler Hariciye Nezâreti vasıtasıyla Almanya Hükümeti'ne gönderilmiştir. Osmanlı Hükümeti muamelelerin, 11 Ocak 1917 tarihli Suçluların İadesi Antlaşması'na uygun olmasına özen göstermiştir. Bu arada Cemal Paşa'nın İsviçre'ye gittiğinin anlaşılması üzerine ise, İsviçre Hükümeti'ne de benzer tezkereler yollanmıştır⁷⁶. İsviçre Hükümeti de Cemal Paşa'nın iade edilmesi talebini kabul etmiştir⁷⁷.

⁷³ Bayur, **Türk İnkılâbı...**, C III/4, s. 781-782.

⁷⁴ Bayur, **Türk İnkılâbı...**, C III/4, s. 783. Oysaki, İstanbul basını iade meselesinde Hükümete büyük destek vermiş hatta Paşaların iade edileceği şeklinde açıklamalarda bile bulunmuştu. Ayrıntılı bilgi için bk. "Firari Paşalar Almanya Tarafından İade Ediliyor", **İkdam**, 7883, 21 Kanun-i sâni 1334 (21 Ocak 1919).

⁷⁵ **BOA**, HR.HMŞ.İŞO, 108/2, lef. 4/1, 6, 6/1, 6/2, 6/3, 39/1, 39/2, 3 Haziran/26 Temmuz/11 Ağustos 1335 (3 Haziran/26 Temmuz/11 Ağustos 1919); **BOA**, HR.HMŞ.İŞO, 108/8, lef. 2, 21 Kanunu-ı evvel 1335 (21 Aralık 1919).

⁷⁶ **BOA**, HR.HMŞ.İŞO, 108/8, 108/2; Artuç, **Cemal Paşa**, s. 336-341.

⁷⁷ Artuç, **Cemal Paşa**, s. 341. İsviçre Hükümeti, Cemal'in yanı sıra İsviçre'de olduğu iddia edilen Cavid ve Talat'ın da iadelerini kabul etmiştir. H. Cahit Yalçın, "Cavid Bey, Mütareke Devrinin Feci Tarihi", **Tanin**, 4 Temmuz 1946.

4-Mütareke Sonrası İttihatçı Avı: Tutuklamalar ve Sürgünler

Mondros Mütarekesi'nden yaklaşık dört buçuk ay kadar sonra İstanbul İngilizler tarafından işgal edilmiştir. Muhalif kalemler tarafından İttihatçıların linç edilmesini isteyen ağır yazılar yazılmaya başlandı. Hükümete yakınlığıyla bilinen Alemdar Gazetesi Başyazarı Refi Cevat; İttihatçıların idam yerine kafalarının kopartılarak öldürülmesi gerektiği şeklinde kanlı ve şiddet içeren yazılar kaleme alarak toplumu kışkırtıyordu⁷⁸. Yıllardır aradığı fırsatı nihayet bulmuş olan Damat Ferit Paşa Hükümeti ülkede adeta bir İttihatçı avı başlatmıştır. Bir yanda İngiliz askerleri, bir yanda Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin ajanları ve bir yanda da gayrimüslim vatandaşlar el ele vererek çok sayıda İttihatçının yakalanmasını sağladılar. Tutuklanan İttihatçılar önce Beyazıt meydanında bulunan Bekirağa Bölüğü'nde hapsedildiler. Bir süre sonra da apar topar Malta Adası'na sürüldüler. İttihatçılara yönelik sürgünler, 1919 ile 1920 yılları arası dönemde artarak devam etti. Sürgün edilenlere birer numara verildi. Kafiler halinde farklı yerlerden ve farklı tarihlerde gemilerle sevk edilmiş olan aralarında eski sadrazam, bakan, ordu komutanları ile gazeteci, düşünce ve bilim adamlarından oluşan toplam 144 kişilik sürgün listesinde başlıca şu isimler yer almaktaydı: Said Halim Paşa, Abbas Halim Paşa, Fahreddin Paşa, Rahmi Bey, Ali İhsan Sabis Paşa, İsmail Canbulat, Fethi Bey (Okyar), Halil Bey (Menteşe), Mahmut Kamil Paşa, Ali Münif Bey, Ahmed Nesimi Bey, Ahmet Şükrü Bey, Midhat Şükrü Bleda, Hacı Adil Bey, Şükrü Kaya, Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi, Ahmet Ağaoglu, Çürüksulu Mahmut Paşa, Mersinli Cemal Paşa, İzmitli Mümtaz Bey, Atıf Bey, Cevat Çobanlı, Tahsin Bey, Mehmet Esat Paşa, Kara Vasıf, Süleyman Nazif, Celal Nuri İleri, Salah Cimcoz, Ahmet Emin Yalman, Hüseyin Cahit Yalçın ve Kel Ali Bey..⁷⁹ Sürgün listesi dikkatle incelendiğinde bir döneme damgasını vurmuş İttihatçı kadronun belirli bir işbirlikçi kesim tarafından hedef alındığı açıktır. Aksi takdirde İngilizlerin kısa süre içerisinde bu kadar kapsamlı çalışma yaparak böyle bir listeye ulaşması pek mümkün görünmemektedir. Tevetoğlu'na göre çoğunluğunu vatansever insanların oluşturduğu Malta Sürgünleri, İngiliz Muhipleri Cemiyeti ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası mensuplarının hainlikleri-

⁷⁸ Akşin, *İstanbul Hükümetleri...*, C I, s. 199.

⁷⁹ Bilal N. Şimşir, *Malta Sürgünleri*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1985, s. 415-420; Fethi Tevetoğlu, *Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, TTK Basımevi, Ankara 1991, 121-127

ne kurban gitmişlerdir. Listenin hazırlanmasında özellikle İngiliz Muhipler Cemiyeti'nin rolü büyüktür⁸⁰. Sürgün olayında II. Meşrutiyet Dönemi'nde adeta bir kan davasına dönüşen İttihatçı-Muhalefet kavgası etkili olmuştur. Muhalifler, işgali İttihatçılara karşı adeta bir intikam alma fırsatı olarak görmüşlerdir. Sürgün edilenlerin kimliği ve İttihatçılığı dikkate alındığında ifadelerimiz daha iyi anlaşılacaktır.

SONUÇ

I-II. Meşrutiyet Dönemi'nin en önemli hastalığı olan siyasi iç çekişmeler Mütareke Dönemi'nde de kendini göstermiştir. O dönem İttihatçı iktidarına engel olamayan muhalefet, yeni dönemde İttihatçılardan öç alınması hususunda İtilaf Devletleriyle iş birliği yapmaktan çekinmemişlerdir. Bekirağa Bölüğü'ne ve Malta Adası'na gönderilen İttihatçılar meselesi ile İttihatçı liderlerin gıyabi yargılama süreçlerinde muhalefetin intikam hislerinin etkili olduğu açıktır.

2-Muhalif İstanbul basını, İttihatçılara yönelik hakaret düzeyini aşan, tamamen yok edilmesini (idamdan ziyade kılıçlarla kafalarının kesilmesini) isteyen yazılar ile adeta iç çatışmaya davetiye çıkartmıştır. Sağduyu ve sükûnet çağrıları az sayıdaki yazarlar tarafından dile getirilmiştir. Mütareke Dönemi basınıımız, iç siyasi çekişmelerin kurbanı olmuş ve iyi bir sınav vermemiştir.

3- Muhalifler tarafından yapılan linç girişimini, İttihatçıların iktidarda olduğu yıllardaki yanlış uygulamalarına karşılık olarak görmek ve yapılanları haklı göstermeye çalışmak kesinlikle doğru değildir.

4- Mütareke Dönemi'nde İttihatçılığın yok olduğu düşüncesi eksik ve hatalıdır. Tunaya'nın ifadesi ile "*İttihat ve Terakki Cemiyeti hukuken yoktur ancak İttihatçılar fiilen vardır. Hem de 1919 genel seçimlerini kontrol edecek ve adaylarını kazandıracak ölçüde vardır. İstanbul Hükümetlerine karşı Mustafa Kemal Paşa'nın etrafında yer almışlardır.*"

5- İttihatçıların yaklaşık on yıl devam eden iktidarlarının ardından Mütareke Dönemi'nde cemiyetler ve siyasi hareketlerin sayısında adeta patlama yaşanmıştır. Osmanlı çiftçiler Derneği, Wilson Prensipleri Cemiyeti, İngiliz Muhipleri Cemiyeti, Fransız Muhipler Cemiyeti gibi dikkat çekici sosyal örgütlenmelerin yanı sıra Teceddüt Fırkası, Türk Sosyalist Fırkası, Mili Ahrar Fırkası ve Amele Fırkası gibi çok sayıda siyasi oluşum ortaya çıkmıştır.

⁸⁰ Tevetoğlu, a.g.e., s. 127.

KAYNAKÇA**Başbakanlık Osmanlı Arşivi**

DUİT, 79-4/176-2-1, 4/17-1, 4/16-10,

MV, 217/134, 213/41,

HR.HMŞ.İŞO, 108/2, 108/8.

Atase Arşivi

K. 33, D. 125.

Gazeteler

Vakit, İkdam, Atı, Cadı, Sabah, Tanin.

Araştırma-İnceleme ve Hatıralar

Akşin, Sina, **İstanbul Hükûmetleri ve Milli Mücadele**, C I, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara 1998.

Arslan, Emir Şekip, **Şehit Enver Paşa ve Arkadaşları**, (Çev:Aziz Akpınarlı), Samsun 1948.

Artuç, Nevzat, **Cemal Paşa**, TTK Yay. Ankara 2008.

Ata, Feridun, **İşgal İstanbul'unda Tehcir Yargılamaları**, TTK Yay., Ankara 2005.

Atay, Falih Rıfkı, **Çankaya**, İstanbul 1998.

_____, **Zeytindağı**, İstanbul 1981.

_____, **Kurtuluş**, İstanbul 1981.

Aydemir, Ş. Süreyya, **Enver Paşa**, C III, İstanbul 1995.

Ayışığı, Metin, **Mareşal Ahmet İzzet Paşa**, TTK Basımevi, Ankara 1997.

Bardakçı, Murat, **Enver**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2015.

_____, **İttihadçı'nın Sandığı**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2014.

- Bayar, Celal, **Ben de Yazdım**, C I, V, Sabah Gazetesi Yay., İstanbul 1997.
- Baykal, Hülya. “Mustafa Kemal Paşa İle Cemal Paşa Arasındaki Yazışmalar”, **AAMD**, C V, S 14, Mart 1989, s. 379-439.
- Bayur, Y. Hikmet, **Türk İnkılâbı Tarihi C III/4**, TTK Basımevi Ankara 1991.
- Biren, Mehmet Tevfik, **II. Abdülhamit, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları**, (Yayına Haz. F. Rezzan Hürmen), C II, Arma Yay., İstanbul 1993.
- Birgen, Muhittin, **İttihat ve Terakki’de On Sene, (İttihat ve Terakki’nin Sonu)**, (Yayına Haz. Zeki Arıkan), C II, Kitap Yay., İstanbul 2006.
- Cavid Bey, **Felaket Günleri Mütareke Devrinin Feci Tarihi**, (Yayına Haz. O. Selim Kocahanoğlu), C I, Temel Yay., İstanbul 2000.
- Cebesoy, Ali Fuad, **Milli Mücadele Hatıraları**, İstanbul 1953.
- Çavuşoğlu, Şeref, “İttihat ve Terakki’nin Gizli Planı”, **Yakın Tarihimiz**, C I, S 9, Yıl 1962.
- Jaeschke, Gotthard, **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, (Çev. Cemal Köprülü), TTK Basımevi, Ankara 1991.
- Kandemir, Feridun, “Cemal Paşa’nın Son Günleri”, C IV, III, S 73, 77 ve 84, 17 Ekim 1934, s. 15 (**Cemal Paşa’nın Eşi Seniha Hanım’la Yapılan Mülakattan**).
- Karabekir, Kazım, **İstiklâl Harbimizde İttihat Terakki ve Enver Paşa**, C I, C II, (Yayına Haz. Orhan Hülâgü), Emre Yay., İstanbul 2001.
- Kocaoğlu, Bünyamin, **İttihat ve Terakki Fırkası’nın Dağılması**, (19 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmış Doktora Tezi), Samsun 2003.
- Kocahanoğlu, O. Selim, **İttihat ve Terakki’nin Yargılanması ve Sorgulanması**,
_____, Osman Selim, **Hatıraları ve Mektuplarıyla Talat Paşa**, Temel Yay., İstanbul 2008.
- Kieser, Hans-Lukas, **Talat Pasha (Father of Modern Turkey, Architect Genocide)**, Princeton University Press, New Jersey 2018.

- Kutay, Cemal, “Talat, Enver, Cemal Paşalar Memleketi Niçin ve Nasıl Terk Etmişlerdi”, **Tarih Konuşuyor**, C I, S 1, Şubat 1964, s. 21-28.
- Öztoprak, İzzet, **Türk ve Batı Kamuoyunda Milli Mücadele**, TTK Basımevi Ankara 1989.
- “Rauf Orbay’ın Hatıraları”, **Yakın Tarihimiz**, C II, S 22, s. 272-274.
- Sorgun, Taylan, **Mütareke Dönemi ve Bekirağa Bölüğü**, Kamer Yay., İstanbul 1998.
- Soytürk, Mete, “İttihatçı Paşalar Nasıl Yurt Dışına Çıkartıldı?”, **Popüler Tarih**, S 63, Kasım 2005, s. 47-50.
- Sunata, İ. Hakkı, **Gelibolu’dan Kafkaslara Birinci Dünya Savaşı Anılarım**, (Editör: Kansu Şarman), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2005.
- Şakir, Ziya, **Yakın Tarihin Üç Büyük Adamı: Talat, Enver ve Cemal Paşalar**, İstanbul 1943.
- Şimşir, Bilal N., **Malta Sürgünleri**, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1985.
- Tahir, Kemal, **Yorgun Savaşçı, Esir Şehrin İnsanları, Esir Şehrin Mahpusu**, İthaki Yay., İstanbul 2005.
- Tansu, S. Nafiz, **İttihat ve Terakki İçinde Dönenler**, (YZY Yay.), İstanbul 2003.
- Tekeli, İlhan - İlkin, Selim, “Kurtuluş Savaşı’nda Talat Paşa ile Mustafa Kemal’in Mektuplaşmaları”, **Bellekten**, C XLIV, S 174, Ankara 1980, s. 301-346.
- Tevetoğlu, Fethi, **Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar**, TTK Basımevi Ankara 1991.
- Tunaya, T. Zafer, **Türkiye’de Siyasal Partiler**, C II, III, İletişim Yay., İstanbul 1988.
- Tunçay, Mete, **Türkiye’de Sol Akımlar (1908-1925)**, C I, İstanbul 1991.
- Yalçın, Hüseyin Cahit, **İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları**, (Haz. O. Selim Kocahanoğlu), Temel Yay., İstanbul 2002.
- Yamauchi, Masayuki, **Hoşnut Olmamış Adam-Enver Paşa Türkiye’den Türkistan’a**, Bağlam Yay., İstanbul 1995.

Zürcher, Erik Jan, **Milli Mücadele'de İttihatçılık**, (Nüzhet Salihoğlu), Bağlam Yay., İstanbul 1995.

_____, **The Unionist Factor The Role of The Comitte of Union and Progress in the Turkish National Movement (1905-1926)**, Leiden 1984.

MÜTAREKE DÖNEMİNİN BİLİNMEYEN POLEMİĞİ: YÜZBAŞI CEVAT RİFAT BEY'İN TEFRİKASI VE MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN TEPKİSİ

Celil BOZKURT*

ÖZET

Birinci Dünya Savaşı'nda Suriye-Filistin Cephesi, Osmanlı Devleti'nin adeta kaderinin belirlendiği cephe olmuştur. Osmanlı Devleti, bu cephede bağlaşıkları Almanya ve Avusturya-Macaristan'la birlikte İngilizlere karşı Arap vilayetlerini müdafaa etmiştir. Ancak, Türk ordusunun cephede sergilediği cesaret ve kahramanlığa rağmen, savaş, dramatik bir hezimetle sonuçlanmıştır. Osmanlı Devleti, Ortadoğu topraklarının büyük bir kısmını kaybederken öz vatanı Anadolu'yu korumak gibi bir beka mücadelesiyle karşı karşıya gelmiştir. Hezimetin doğurduğu travma, o denli ağır olmuştur ki, acı mağlubiyet Mütareke'de türlü hesaplaşmalara ve tartışmalara neden olmuştur.

Mütareke Dönemi'nde Filistin-Suriye Cephesi'ne dair ilk anılar, Yıldırım Orduları Grubu 4. Ordu Komutanı Mersinli Cemal Paşa'nın yaveri Yüzbaşı Cevat Rifat Bey tarafından kaleme alınmıştır. Tasvir-i Efkar gazetesinde "Suriye Hezimet-i Fec'iyesi ve Sebepleri" başlığıyla 14 bölüm halinde tefrika edilen anılar, Mütareke basınında ciddi yankılar uyandırmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından sığağı sığağına yazılan anılar, Türk Ordusunun Filistin ve Suriye'de yaptığı mücadeleye dair önemli tespitler ve veriler içermektedir. Tefrika'nın yayınlanmasından bir süre sonra Yıldırım Orduları Grubu 7. Ordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa, Zaman gazetesinde tefrikanın içeriğine itiraz etmiş ve Filistin hezimetinden 4. ve 8. Ordu komutanlarını sorumlu tutmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın itirazı tefrikanın yayımlandığı Tasvir-i Efkar gazetesinde tepkiyle karşılanmış ve gazete Paşayı şiddetli bir dille tenkit etmiştir. Bir süre sonra 4. Ordu eski komutanı Mersinli Cemal Paşa, yine Zaman gazetesinde Mustafa Kemal Paşa'nın suçlamalarına cevap vermiştir. Ardından, Yüzbaşı Cevat Rifat Bey, İleri gazetesinde Suriye müdafaasını anlatan geniş bir yazıyla polemige

* Doç. Dr. Düzce Üniversitesi, Akçakoca Bey Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü.

dahil olmuştur. Bahsi geçen polemik, Mütareke'nin buhranlı günlerinde Türk basını epeyce meşgul etmiş ve "paşaların hesaplaşması" olarak yorumlanmıştır. Söz konusu polemğin en önemli özelliği, henüz Atatürk kaynakçasına girmemiş olması ve Mustafa Kemal Paşa'nın Filistin Cephesi'ndeki rolünün ve askeri meziyetlerinin sorgulandığı bir tartışmaya kaynaklık etmesidir.

Bu araştırmada Mütareke dönemi basını, telif ve hatırat türü eserler ile Atatürk literatürüne müracaat edilmiştir. Gazete koleksiyonlarının düzensizliği ve bazı nüshaların kayıp olması araştırmanın en zorlu kısmını oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kemal Paşa, Mersinli Cemal Paşa, Cevat Rifat Bey, Tasvir-i Efkâr, Suriye-Filistin Cephesi.

**THE UNKNOWN POLEMIC OF THE ARMISTICE:
THE FEUILLETON OF CEVAT RIFAT BEY'S AND THE RESPONSE
OF MUSTAFA KEMAL PASHA**

ABSTRACT

In the First World War, the Syrian-Palestinian Front was the front where the fate of the Ottoman State was determined. The Ottoman State defended the Arab provinces against the British along with Germany and Austria-Hungary on this front. However, despite the courage and heroism displayed by the Turkish army on the battlefield, the war resulted in a dramatic defeat. While the Ottoman State lost much of its land in the Middle East, its motherland faced a survival struggle to protect Anatolia. The trauma that the tragedy caused was so severe that painful defeat caused various kinds of discussions in the armistice.

The first memorials on the Palestine-Syrian Front in the Armistice Period were received by Captain Cevat Rifat Bey, the lieutenant of the 4th Army Commander Mersinli Cemal Pasha of the Yıldırım Orduları Grubu. In the *Tasvir-i Efkâr* daily, the memorials which were constructed in 14 chapters under the heading of "Syrian Ministry of Culture and Disciples" have caused serious tensions in the armistice press. The memorials written immediately after the First World War contain important determinations and statements about the struggle of the Turkish Army in Palestine and Syria. After the publication of feuilleton, the 7th Army Commander Mustafa Kemal Pasha of the Yıldırım Army Group objected to the content of the safeguard in the *Zaman* newspaper and held the 4th and 8th Army commanders in charge of Palestinian defeat. Mustafa Kemal Pasha's objection was responded to in the *Tasvir-i Efkâr* newspaper published by feuilleton and the newspaper criticized him harshly. After a while, the former commander of the 4th Army, Mersinli Cemal Pasha, responded to Mustafa Kemal Pasha's accusations in the *Zaman* newspaper. Later, Captain Cevat Rifat Bey was involved in polemic with a large article describing the Syrian defense in the forthcoming Newspaper. The polemic that took the bet was that the Turkish press had been very busy and interpreted as the settlement of accounts of Pashas during the days of the Truce. The most important feature of the poem in question is that it has not yet entered the references of Atatürk, and that Mustafa Kemal Pasha's role in the Palestinian Front and its military merit are questioned.

In this research, the press of the Armistice period, copyright and memoir type works and Atatürk literature were applied. The irregularity of newspaper collections and the loss of some copies make up the most challenging part of the research.

Keywords: Mustafa Kemal Pasha, Mersinli Cemal Pasha, Cevat Rifat Bey, Tasvir-i Efkâr, Suriye-Filistin Front.

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'ndaki kaderi, büyük ölçüde Filistin-Suriye Cephesi'nde vuku bulan muharebelerle belirlenmiştir. Nihai mağlubiyetten önce Filistin, Liman Von Sanders'in komutasındaki Yıldırım Orduları Grubu tarafından savunulmaktaydı. Ordular Grubu, Cevat Paşa (Çobanlı) komutasında 8. Ordu, Mustafa Kemal Paşa komutasında 7. Ordu ve Mersinli Cemal Paşa komutasındaki 4. Ordu'dan oluşmaktaydı. İngilizlerin 19 Eylül 1918'de başlattığı taarruz sonucunda, önce 8. Ordu akabinde 7. ve 4. Ordular bozularak hızla kuzeye doğru çekilmiştir. Mustafa Kemal Paşa, 26 Ekim 1918'de Halep'in kuzeyinde İngiliz ve Arap kuvvetlerine karşı savaşın son muharebesini vermiştir. Ancak, üstün düşman kuvvetlerine karşı dağınık birliklerle yapılan muharebe de bozgunu önleyememiştir. Nihayet Osmanlı İmparatorluğu, 30 Ekim 1918'de İtilaf Devletleri'yle imzaladığı Mondros Ateşkes Antlaşması'yla savaştan çekilmiştir¹.

Filistin ric'ati, Türk ordusu üzerinde öylesine moral bozmuştur ki, Der'a da karşılaşan Mustafa Kemal ve Mersinli Cemal Paşalar sert bir münakaşaya girmiş ve bozgun hakkında birbirlerini suçlamıştır². Türk askerinin moral bozukluğunu Mustafa Kemal Paşa'nın resmi yazışmalarında da görmek mümkündür. Paşa, 7 Ekim 1918'de İstanbul'a çektiği bir telgrafta Enver Paşa, Liman Von Sanders Paşa, Mersinli Cemal ve Cevat paşaları gayet ağır ve hakaretamiz ifadelerle eleştirmiştir. Paşa'nın aşağıdaki ifadeleri, hezimetin yarattığı travmatik etkiyi göstermesi bakımından yeterlidir:

“Enver Paşa gibi bir ahmak genel hareket sorumlusu olmasa idi ve burada beş-on bin kişilik bir askeri topluluğun başında ilk top sesinde ordusunu bırakıp kaçan ve kendini kurtarmak için şaşkın tavuk gibi öteye beriye sığınan kumandan bulunmasa idi. Hiçbir askeri vaziyeti takdir edemeyen bir Dördüncü Ordu kumandanı bulunmasa idi. Ve bunların başında muharebenin ilk gü-

¹ Sabahattin Selek, **Anadolu İhtilali**, C 1, Kastaş A.Ş Yayınları, İstanbul 1987, s.29-38. İngiliz taarruzunun başladığı 19 Eylül'den Mustafa Kemal Paşa'nın 26 Ekim'de verdiği son muharebeye kadar yaklaşık 1.5 aylık zamanda Yıldırım Orduları Grubu, 75 bin esir verirken, 360 top, 800'den fazla makineli tüfek, 210 kamyon, 44 otomobil, 89 lokomotif ve 468 yük ve yolcu vagonu kaybetmiştir. Bk.: Selek, **a.g.e.**, s.35.

² Celil Bozkurt, **Mersinli Cemal Paşa'nın Yaveri Yüzbaşı Cevat Rifat Bey'in Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke Dönemi Anıları**, Gündoğan Yayınları, İstanbul 2015, s.57-58.

nünden itibaren hiçbir tesir ve nüfuzu kalmayan bir Grub Karargahı olmasa idi. Bu andan sonra artık barıştan başka yapılacak bir şey kalmamıştır.”³

Mütareke Döneminde Mustafa Kemal Paşa

Mustafa Kemal Paşa, Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı'nın lağvedilmesiyle birlikte 10 Kasım 1918 tarihinde Adana'dan İstanbul'a hareket etti. 13 Kasım 1918'de İstanbul'a geldiğinde aynı gün İtilaf donanmasının da şehri işgal ettiğini öğrendi. Paşa, başlangıçta işgallere karşı siyasi yollardan mücadele etme kararında idi. İşgal altında İstanbul'da uygulanabilecek en akıllıca strateji siyasi mekanizmaları kullanmaktı. Paşa, henüz İstanbul'a gelmeden Ahmet İzzet Paşa Kabinesi'nde Harbiye Nazırlığı görevine talip olmuştu. Amacı, Mondros'un ağır hükümlerine direnerek zaman kazanmak ve terhis edilmekte olan orduları organize ederek Anadolu'da bir direniş cephesi kurmaktı. Fakat, İzzet Paşa Kabinesi, İttihatçılık suçlamalarından, Padişah Vahdettin'in otoriteyi tek elde toplamak istemesinden ve muhalefetin ağır hücumlarından dolayı kısa sürede istifa etmek zorunda kaldı⁴.

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'da Pera Palas Oteli'nde kaldığı günlerde İtilaf Devletleri temsilcileriyle değişik görüşmelerde bulundu. Amacı, başta İngilizler olmak üzere diğer işgalci kuvvetlerin İstanbul ve Anadolu üzerindeki işgal planlarını deşifre etmektir. Ayrıca, İngiliz yanlısı bir subay gibi görünerek Padişah ve İstanbul Hükümeti'ne yakın olup siyasi atmosfere hakim olmaktı. Paşa, bu doğrultuda Türk basınını yoğun şekilde kullanıyor ve değişik gazetelerde verdiği demeçlerle Türk-İngiliz dostluğuna güçlü vurgular yapıyordu⁵. Örneğin, Fethi (Okyar) Bey'le birlikte yayımladıkları *Minber* gazetesine 17 Kasım 1918'de verdiği bir demeçte, İngilizlere karşı beslediği hissiyatı şöyle açıklıyordu:

“Bu harpte (Birinci Dünya Savaşı) İngilizlerle Arıburnu, Anafarta ve Filistin cephelerinde karşı karşıya birçok muharebeler verdim. Ben, bu muharebelerde ve genel olarak saydığım bu cephelerden başka cephelerde, baş-

³ Atatürk'ün Bütün Eserleri (1915-1919), C 2, 2. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul 1999, s.231.

⁴ Zekeriyâ Türkmen, *Mütareke'den Milli Mücadele'ye Mustafa Kemal Paşa 1918-1919*, Bengi Yayınları, İstanbul 2010, s.127-128.

⁵ “Mustafa Kemal Paşa Nezdinde”, *Zaman*, 20 Teşrin-i Sani, 1334/1918.

ka bölgelerde diğer milletlerle dahi verdiğim muharebelerde, daima vatanın müdafaasından ibaret olan asli vazifemi yaptım. Dolayısıyla kalbimde kin ve düşmanlık hissiyatı yer bulmamıştır.

İngilizlerin Osmanlı milletinin hürriyetine ve devletimizin bağımsızlığına riayet gösterecekleri hürmet ve insaniyet karşısında yalnız benim değil, bütün Osmanlı milletinin İngilizlerden daha hayırhah bir dost olamayacağı kanaatiyle etkilenmeleri pek tabidir.”⁶

Aynı şekilde, 18 Kasım 1918’de *Vakit* gazetesine verdiği demeçte de “Hükümetimizle Mütareke imzalayan devletlerin ve bu devletler adına Mütareke Şartnamesi’ni yapan Britanya Hükümetinin Osmanlılara karşı olan iyi niyetinden şüphe etmek istemem...”⁷ diyerek İngilizlerin “iyi niyetli” politikasına dikkat çekiyordu.

Mustafa Kemal Paşa’nın öngördüğü siyasi çözümde Padişah Vahdettin şüphesiz ki kilit konumdaydı. Paşa’nın “padişahın fahri yaveri” unvanına sahip olması padişahla kolaylıkla görüşmesini sağladı. Paşa, İstanbul’da kaldığı altı aylık zaman zarfında 16 Kasım 1918⁸, 29 Kasım 1918⁹, 20 Aralık 1918¹⁰ ve 15 Mayıs 1919 tarihinde olmak üzere dört defa padişahla görüştü. Bu görüşmelerde Padişah’ın işgaller karşısındaki tavrını yoklamakla birlikte, vatansever bir kabinenin kurulması ve mümkünse bu kabinede harbiye nazırlığı görevinde bulunmak hususunda padişahın desteğini istedi. Fakat, söz konusu görüşmelerde somut ve uygulanabilir bir sonuç elde edemedi¹¹.

Yüzbaşı Cevat Rifat Bey’in Tefrikası

Yüzbaşı Cevat Rifat Bey, Osmanlı Devleti’nin Mondros Ateşkes Antlaşması’nı imzalamasından sonra yaveri bulunduğu 4. Ordu Komutanı Mersinli Cemal Paşa ile birlikte İstanbul’a geldi. Cevat Rifat Bey’in İstanbul’a gelişinden kısa bir süre sonra Velid Ebuziya Bey’in Milli Mücadele yanlısı *Tasvir-i Efkar* gazetesi, 22 Kasım 1918 tarihli nüshasında “ Felaketlerimizi

⁶ Atatürk’ün Bütün Eserleri (1915-1919), s.290-291.

⁷ A.g.e., s.292-293.

⁸ “Selamlık”, *Zaman*, 16 Teşrin-i Sani 1334/1918.

⁹ “Selamlık Resm-i Âlisi”, *Vakit*, 30 Kanun-u Evvel 1334/1918.

¹⁰ “Selamlık Resm-i Âlisi”, *Âti*, 21 Kanun-u Evvel, 1334/1918.

¹¹ Selek, a.g.e., s.203-204.

tedkikten kaçınmayalım”, “ Filistin Hezimet-i Nasıl oldu?”, ve “Filistin Facia-i hezimet-i hakkında malumat neşrine başlayacağız” başlıklarıyla bir tefrikaya başlayacağını duyurdu. Gazete, başlıkların altında Filistin savunmasını yapan 7. Ordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa, 8. Ordu Komutanı Cevat Paşa ve 4. Ordu Komutanı Mersinli Cemal Paşaların fotoğraflarına yer verdi. Haberde şu açıklamaya yer verilmişti:

“Filistin Hezimet-i Hakkında Sahih Malumat

Enver Paşa ve arkadaşlarının henüz memleketin mukadderatına hakim oldukları zamanlarda sonlarına doğru uğradığımız askeri en mühimmi Filistin hezimet-i faciası olmuş idi. Bu hezimet vukua geldiği sıralarda bizi burada Seyfi Bey’in tahtel idaresinde bulunan sansür (Ufak bir ric’at-i hareket) gibi tebliğlerle avutmak yolunu takib etmekte idi. Bu iğfal siyaseti son günlere kadar devam etmiş, Şam’ın sükutu o ana kadar hep tebligat-ı resmîyede Filistin’de uğradığımız felaket-i askeriyenin mümkün mertebe ehemmiyetsiz gösterilmesine çalışmıştır. Halbuki, hezimet-i mezkurenin şerait-i vukuu intibah-ı milli [milli uyanış] temini için bilvücu [yüze karşı] şayan-ı tedkik ve tahkikdir [araştırmaya değer]. Mezkur cephe Çanakkale müdaf-i meşhuru Cevad Paşa hazretleriyle Dördüncü Ordu Kumandanı Cemal Paşa ve keza Çanakkale muharebesinde temayüz eden Mustafa Kemal Paşa gibi en muktedir kumandanlarımız tarafından idare edildiği halde Enver Paşa ve rüfeka-sının senelerden beri cephe gerisinde yığıldıkları siyaset-i müdhişenin netice-i elimesi olarak hezimet-i mebhuse [bahsedilen hezimet] vukua gelmiştir. Bu hezimet hakkında, vukuatın içinde bulunarak bütün safhasını yakından bizzat müşahede ve tedkik etmiş olan Cevad Rifat Bey biraderimiz bize müdellel malumatı havi bir silsile-i makalat ihzar eylemiştir. Askeri felaketlerimizin esbabını taaddüd ederek Enver Paşa’nın memleketini ne azim badirelere uğratdığı hakkında herkese bir fikir-i hakiki vermek için bu makaleleri yarından itibaren derce başlayacağız.”¹²

Bahsi geçen tefrika, *Tasvir-i Efkar*’ın 23 Kasım 1918 tarihli nüshasında “Suriye Hezimet-i Fec’iyesi ve Sebepleri” başlığıyla ve Cevat Rifat imzasıyla yayımlanmaya başladı. Toplamda 14 bölüm olarak yayımlanan tefrika, 17 Kanun-u Evvel 1334 (17 Aralık 1918) tarihinde sona erdi. Bir mukaddime ve bir kaç başlıktan oluşan tefrikada, Osmanlı ordularının Filistin ve Şam’da

¹² *Tasvir-i Efkar*, 22 Teşrin-i Sani, 1334/1918.

uğradığı bozgunun eleştirel mahiyette tahlili yapılmaktadır. Yazıda, bozgunun sorumluluğu Enver Paşa'nın lideri bulunduğu İttihatçılara yüklenirken, Osmanlı ordusunun kahramanca mücadele etmesine rağmen cephelerde maruz kaldığı sorunlara ve mağlubiyette hissesi bulunan Alman subaylara dikkat çekilmektedir¹³.

Tefrikada Mustafa Kemal Paşa'ya doğrudan bir göndermede bulunulmakla birlikte, dizinin 10. bölümünde kendisini ima eden bir açıklama yapılmıştır. Açıklama şöyledir:

“Son zamanlarda kendileriyle mülakatlar icra edilen meşhur bir kumandanımız ordu Suriye’de mağlup olmamışdır diyor. Nasıl olsun ki; Bizim Mehmedlerimiz daima aç, heman daima nim-i üryan [yarı çıplak] oldukları halde ne ufak bir şikayet hatta ne de adem-i memnuniyet [hoşnutsuzluk] eseri bile görülmemişdir. Böyle ordu elbette mağlub sayılmaz. Biz de, düşmanlar da, dostlar da fazilet namına, askerlik namına, insanlık namına böyle kahramanların önünde eğilmeye mecburuz.

Fakat itiraf edelim ki: Bizim galibiyetimiz manevidir, biz maddeden mağlubuz.”¹⁴

Mustafa Kemal Paşa'nın Tefrikaya Tepkisi

Mustafa Kemal Paşa, Cevat Rifat Bey'in tefrikasının yayımlandığı sırada daha önce bahsettiğimiz faaliyetlerle meşguldü. 4 Kanun-u Evvel 1334 (4 Aralık 1918) tarihli *Tasvir-i Efkar* gazetesinin haberinden Mustafa Kemal Paşa'nın tefrikaya tepki gösterdiği anlaşılmaktadır. Gazete, Paşa'nın hangi tarihte ve yayın organında bu tepkisini ortaya koyduğuna dair bir izahat vermemektedir. Mersinli Cemal Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'ya verdiği cevaptan bu yayının *Zaman*¹⁵ gazetesi olduğu anlaşılmaktadır¹⁶. Cevat Rifat Bey'in yıllar sonra yayımladığı Mütareke dönemi anıları da bu bilgiyi teyit etmektedir¹⁷.

¹³ Cevat Rifat, “Suriye Hezimet-i Fec’iyesi ve Sebepleri”, *Tasvir-i Efkar*, 23 Teşrin-i Sani 1334-17 Kanun-u Evvel 1334.

¹⁴ Cevat Rifat, “Suriye Hezimet-i Faciası ve Sebepleri”, Bölüm 10, *Tasvir-i Efkar*, 6 Kanun-u Evvel 1334.

¹⁵ İstanbul’da günlük olarak yayımlanan gazetenin imtiyaz sahibi Cevad İbrahim, mes’ul müdürü Mehmed Necati, Fuad Fazlı ve Cevad İbrahim gözükmektedir.

¹⁶ “Aynen”, *Zaman*, 5 Aralık 1918.

¹⁷ Celil Bozkurt, *Mersinli Cemal Paşa'nın Yaveri Yüzbaşı Cevat Rifat Bey'in Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke Dönemi Anıları*, s.62.

Mustafa Kemal Paşa'nın tepkisini içeren beyanata yoğun mesaiye rağmen ulaşılamamıştır. Mersinli Cemal Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'ya verdiği cevabın 5 Aralık 1918 tarihli olduğu dikkate alındığında, Mustafa Kemal Paşa'nın itirazını bu tarihten az bir süre önce yaptığı anlaşılmaktadır. Çember daha da daraldığında bu tarihin 1-4 Aralık'ta olması yüksek ihtimaldir. Bu hususta *Zaman* koleksiyonunun bulunduğu Hakkı Tarık Us Kütüphanesi, Taksim Atatürk Kitaplığı, TBMM Kütüphanesi, Ankara Milli Kütüphane ve İzmir Milli Kütüphane'ye başvurulmuştur. Fakat, Mustafa Kemal Paşa'nın beyanatına rastlanmamıştır. Burada dikkati çeken şey, *Zaman* gazetesinin 2 Kanun-u Evvel 1334 (2 Aralık 1918) tarihli ve 237 No'lu nüshasının adı geçen kütüphanelerin tümünde kayıp olmasıdır. Bu gizemli durum şimdilik izaha muhtaçtır. Fakat, Mustafa Kemal Paşa'nın beyanatının *Zaman*'ın 2 Kanun-u Evvel 1334 tarih ve 237 No'lu nüshada olma olasılığı kesin gibidir.

Mustafa Kemal Paşa'nın beyanatını görmemekle birlikte tepkisinin içeriğini tahmin etmek mümkündür. Mustafa Kemal Paşa'nın gerek daha önceki açıklamaları gerekse kendisine verilen cevapların içeriği dikkate alındığında, onun Filistin bozgununda sorumluluk kabul etmediği ve bu hususta Yıldırım Orduları Grubu Komutanı Liman Von Sanders Paşa ile birlikte 4. Ordu Komutanı Mersinli Cemal Paşa ve 8. Ordu Komutanı Cevat Paşa'yı sorumlu tuttuğu anlaşılmaktadır. Fakat, *Zaman* gazetesinin kayıp 2 Kanun-u Evvel 1334 tarih ve 237 No'lu nüshasına ulaşmadan Mustafa Kemal Paşa'nın iddialarını tam olarak öğrenmek mümkün olmayacaktır.

Tasvir-i Efkâr Gazetesinin Mustafa Kemal Paşa'ya Cevabı

Mustafa Kemal Paşa'nın *Zaman*'da yayımlanan ve Cevat Rifat Bey'in tefrikasını eleştirdiği beyanata, tefrikayı yayımlayan Tasvir-i Efkâr gazetesinde tepkiyle karşılandı. Gazete, 4 Kanun-u Evvel 1334 (4 Aralık 1918) tarihli nüshada "Filistin Sahne-i Hezimetî" başlığı altında Filistin Cephesi'ni savunan 4. Ordu Komutanı Mersinli Cemal Paşa, 7. Ordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa ve 8. Ordu Komutanı Cevat Paşaların fotoğraflarına yer verdi. Ayrıca, söz konusu orduların karargahlarını ve Filistin Cephesi'ndeki umumi vaziyeti gösteren bir de harita yayımladı. Gazete, Filistin Cephesi'ni savunan Türk ordularının sayısı, pozisyonu ve karargahları ile ilgili bilgi vermekteydi. Bu bağlamda, haritaya göre sağ cenah olan cephenin sahil kısmı 8. Ordu Komutanı Ferik Cevat Paşa tarafından idare edilmekte olup karargahı Tul Kerim'de

idi. Cephenin merkezi kısmı, 7. Ordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa tarafından idare edilmekte olup karargahı Nablus'ta idi. Cephenin Şeria nehrinden başlayıp Hicaz-Temur yolunun Amman İstasyonu'ndan Maan'a kadar uzanan sol kısmı da 4. Ordu Komutanı Ferik Mersinli Cemal Paşa tarafından idare edilmekte olup onun karargahı da Salt'ta idi. Gazetenin verdiği bilgilere göre, 8. Ordu'nun kuvveti takriben 10 bin, 7. Ordu'nun kuvveti de takriben 13 bin civarında idi¹⁸.

Gazete, Filistin bozgununu da özetliyordu. Buna göre, İngilizlerin nihai Filistin taarruzu, cepheyi sahil kısmında müdafaa eden 8. Ordu üzerine saldırmasıyla başladı. Yaklaşık 40 bin kişilik devasa bir orduyla saldıran İngilizler, kısa sürede 8. Ordu'yu adeta yok etti. Bunun sonucunda Filistin bozgunu kaçınılmaz hale geldi¹⁹.

Gazete, Mustafa Kemal Paşa'yı ağır bir tonla eleştirirken şu ifadelerle yer veriyordu:

“İşte bu hezimetin sıhhatini göstermek ve esbabını izah eyleyerek memleketin dört sene zarfında ne müdhiş idaresizliklere maruz kaldığı hakkında bir fikir vermek içündür ki (Filistin Hezimetini ve Esbabı) unvanıyla silsile-i makalatı neşir etmekte idik. Bu makalatda doğrudan doğruya hiçbir şahsı itham ve bahusus vuku bulan hatayıyati haksız yere kabahatli olmayanlara yükletmek gibi bir maksad takibi hatırımızdan geçmemektedir. Öyle olduğu halde mezkur cephedeki Yıldırım Ordusu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa'nın, daha neşriyatımız hitame girmeden bu mesele hakkında bazı beyanatda bulunduğunu hayretle gördük. Biz Kemal Paşa'yı takdir edenlerdeniz. Hatta Çanakkale muharebatında evvela Arıburnu'nda, saniyen Anafartalar'da gösterdiği yararlıklara herkesden evvel biz tercüman olmuş ve kendisini memlekete, Seyfi Bey'in mahud sansürünün ika eylediği fevkalade sansüre rağmen biz tanıtdırmış idik²⁰. Fakat şurasını da Mustafa Kemal Paşa'ya söyleyelim ki, kendisi gazetecilerle biraz fazla mülakat ediyor. Suriye'den geldi geleli bununla üç dört defadır bir takım gazetelere beyanatda bulundu. Öyle zan ediyoruz ki şahsi propaganda yapılacak, siyasi maksadlar takib edilecek zamanda hiç

¹⁸ “Filistin Sahne-i Hezimetini”, **Tasvir-i Efkâr**, 4 Kanun-u Evvel 1334/1918.

¹⁹ A.g.e.

²⁰ Tasvir-i Efkâr gazetesinin Çanakkale Savaşları kahramanı Mustafa Kemal Paşa'yı sayfalarına taşıdığı haber için bk.: **Tasvir-i Efkâr**, 16 Teşrin-i Evvel 1331.

değiliz. Biz memleketin felaket-i hazırası karşısında bi-sud [faydasız] münakaşalara kat'a tarafdır değiliz. Şimdiye kadar olan neşriyatımızda da pek çok şedid müahazat ve tenkidatda bulunmakla beraber, bu münakaşalarımızda yalnız memlekete hidmed gayesini takib eyledik. Mustafa Kemal Paşa gibi Çanakkale'de hayatını tehlikeye koyarak hizmet gösterebilmiş olanlardan da şu gaili zamanlarda mütebassirane hareket hususunda umuma pişvalık [liderlik] bekleriz. Böyle yapulmayub da bir takım fırkalara istinaden yükselmek gayesi takip olunursa zan ederiz ki eski hizmetlerin kıymeti de erbab-ı hulus nazarında derhal hiçe iner.”²¹

Mersinli Cemal Paşa'nın Savunması

Mustafa Kemal Paşa'ya bir tepki de 4. Ordu Komutanı Mersinli Cemal Paşa'dan geldi. Mustafa Kemal Paşa'nın *Zaman*'da yayımlanan beyanatının ardından Mersinli Cemal Paşa, yine *Zaman*'da yayımlanmak üzere bir cevap gönderdi. Gazete, Cemal Paşa'nın ilgili yazısını “ Sabık Dördüncü Ordu Kumandanı Cemal Paşa'dan dün varaka-i atiyeyi aldık. Bitarafımıza binaen aynen derc ediyoruz.” ifadeleriyle okuyucularına duyurdu. Yazıyı olduğu gibi aktarıyoruz:

“ Zaman-ı Muteber Gazetesine

Muteber gazetenizde Mustafa Kemal Paşa'nın uzun ve hiddetli beyanatını okudum. Aynı sütunda şu birkaç şeylerin dercini rica ediyorum

“-Hakikat setr olunamaz-

Cevat Rifat Bey'in yazıları bazılarınca neden bu kadar infiale mucib olduğunu ben anlamadım. Her şeyden evvel şurasını söyleyeyim ki bu yazıları ben yazdırmıyorum. (Mektubun burada aslında bir buçuk satırlık silsilesi vardır)²² Ben bütün hayat-ı askeriyemde nezih ve nühüfte [gizli, saklı] bir ömür geçirdim. Aykırı hiç bir maksad talep etmedim. Ve hiç bir ferde ve cemiyete kendime propaganda ettirmedim. (Burada üç satırlık silsilesi vardır) Yalnız şurasını da bilmek gerekir ki talib olunan gaye için güzergah fena intihab oluyor. Harekat-ı askeriyemizin hesabını verdiğimiz zaman iyisi kötüsü anlaşılabilir. Yalnız şurası gizlenemez ki ortada bir mağlubiyet felaketi vardır ve bu felakette kumandanlar hesap vermeye mecburdur. Onları şimdiden ga-

²¹ “Filistin Sahne-i Hezimet”, *Tasvir-i Efkar*, 4 Kanun-u Evvel 1334/1918.

²² Parantez içindeki açıklamalar, yazının yayımlandığı *Zaman* gazetesine aittir. Köşeli parantez içinde verilen kelime anlamları da tarafımıza aittir.

zete sütunlarında teşrih [açıklamak] maalesef şahsiyet davasına intikal ediyor. Ben şahsım için (bir kaç kelime silinmiştir) kirlili bir maksada malik değilim. Fikrimi yazmak için başka bir kaleme de muhtaç değilim. Bu meslekde buldukça gazete sütunlarına yazmağa mecbur olduğum ilk ve son yazılarım bu kadardır ve bu kadar kalacaktır.”²³

Mersinli Cemal Paşa'nın izahatından Mustafa Kemal Paşa'nın göremediğimiz beyanatı hakkında bazı ipuçları yakalamak mümkün gözükmektedir. Buradan, Mustafa Kemal Paşa'nın Cevat Rifat Bey'in tefrikasını arka planda Mersinli Cemal Paşa'nın yazdırdığı ve Mersinli Cemal Paşa'nın bu tefrika üzerinden bazı kişisel beklentiler içinde olduğu yönünde bir iddiaya sahip olduğu anlaşılabilir. Ayrıca, Mustafa Kemal Paşa'nın mağlubiyeti kabullenmediği veya sorumluluk almak istemediği yönünde bir sonuca da varılabilir. Ancak, tüm bunlar bir varsayım olup Mustafa Kemal Paşa'nın söz konusu beyanatı görülmeden kesin bir hükme varmak mümkün olmayacaktır.

Cevat Rifat Bey'in Mustafa Kemal Paşa'ya Cevabı

Mersinli Cemal Paşa'nın cevabıyla paşaların hesaplaşmasına dönüşen polemik, Türk basını tarafından ilgiyle izlenmekteydi. Celal Nuri Bey'in sahibi ve başyazarı olduğu *Âti* gazetesi²⁴, “Suriye Hezimetleri” başlığıyla verdiği bir haberde Şam'ın düşüşü hakkında bizzat savaşın içinde bulunmuş Cevat Rifat Bey vasıtasıyla yakın bir zamanda bilgi verileceğini duyurdu. Açıklamada şöyle denilmekteydi: “Bir kaç güne kadar karilerimize Şam'ın sükutuna dair en doğru malumatı vereceğiz. Şam'da son dakikaya kadar vazife-i askeriyesi başında bulunmuş olan muhterem Cevat Rifat Bey, bize henüz neşr edilmemiş bir çok hakaik-i tarihiyeyi yazacaktır. Zaten tarih böyle erbab-ı vukufun yazdıklarından vücuda gelmiyor mu?”²⁵

Bu arada, Mustafa Kemal Paşa ile Cevat Rifat Bey arasında başlayan polemige başka Osmanlı subayları da katılmaya başladı. Cevat Rifat Bey, si-

²³ “Aynen”, **Zaman**, 5 Kanun-u Evvel 1334. *Ati*, bu hususta şunları kaydetmişti: “Dünkü Zaman refikimizde Dördüncü Ordu'nun sabık kumandanı Ferik Cemal Paşa'nın bir kaç gün mezkur refikimizde görülen ve müşarüniylehin aleyhinde bulunan bir mülakat vesilesiyle şiddetli bir müdafaanamesi görüşmüştür. Bk.: “Mersinli Cemal Paşa'nın Müdafaası”, **Âti**, 6 Kanun-u Evvel 1334/1918.

²⁴ *Âti*, Celal Nuri Bey'in bazı eleştirel yazıları nedeniyle 10 Şubat 1919'da kapatıldı. Ancak, ertesi gün İleri adıyla yayımlanmaya devam etti. Milli Mücadele taraftarı İleri gazetesi, yayını 1924 yılına değin sürdürdü.

²⁵ “Suriye Hezimetleri”, **Âti**, 5 Kanun-u Evvel, 1334/ 1918.

per savaşlarında başarılı olan Türk askerinin taarruz savaşlarında liyakatsiz kaldığını ve bunun Filistin bozgununda dramatik şekilde görüldüğünü ileri sürmekteydi. Cevat Rifat Bey'e itiraz eden Yüzbaşı Ali Hikmet Bey, *İleri* gazetesinde şöyle diyordu:

“Askerimizin ferdi, hareket-ı taarruziye kabiliyetini hakkıyla haizdir. Bu babda en bariz delil de 93 seferiyle son harb-i umumide Kafkas ve Galiçya’da köprü muharebatının, adeden nakıs kuvvetlerimizle iktisab-ı zuhur [kazanma] ve galebe ettiği ve Çanakale muharebatında ise hem siper hem taarruz hareketlerinin vücud-u askerimizde bu kabiliyetinin belagan mabeleag [kafi derecede] ve vücudunu irae eder. Şu kadar ki efradın muntazam sevk ve idaresi taht-ı temine alınmalıdır. Taarruzun yarma hareketıyla müterafık [karışık, birarada] bir surette icrasının en celi [aşıkâr] misali de Toprak Hisar, Kobadin meydan muharebeleridir. Araziden istifade ciheti de askerimizin hiç bir zaman nazar-ı dikkatinden uzak kalmamıştır. Hatta neferat, kabiliyet-i şahsiyesiyle bile bundan istifade etmiştir. Yalnız tel örgü kesmek için muktezi makaslar umum efrada tevzi edilememesi yüzünden bir kısım askerimiz bundan istifade edememiş ve bu alete malik olanlar bunda da muvaffakiyet göstermiştir. Binaenaleyh askerimiz, kendilerine gösterilen usuller dairesinde, istifadeyi, muvaffakiyeti hiç bir zaman gaib etmemiştir.”²⁶

Cevat Rifat Bey, “Talim görmemiş acemi kıtaat insan kütlesinden başka bir şey değildir. Fennen yetiştirilmedikçe bugünkü tecrübeler nazaran malum ve muntazam bir noktaya taarruz edemez. Bu her millet için askeri bir düsturdur”²⁷ diyerek kısa bir cevapla mukabele etti.

Cevat Rifat Bey’in kısa cevabından tatmin olmayan Ali Hikmet Bey, bir kez daha cevap vererek görüşlerini yineledi:

“Makalenize cevabım iyice mütalaa edilmemiş olmalı ki “talim ve fennen yetiştirilmedikçe bugünkü tecrübeler nazaran muallim ve muntazam bir kıtaya karşı taarruz edemeyiz. Bu her millet için askeri bir düsturdur” tarzında müdafaa ediyorsunuz. Evet bunlar birer hakikatdir.

²⁶ Ali Hikmet “Cevat Rifat Beğe Cevab”, *Âti*, 8 Kanun-u Evvel 1334/ 1918.

²⁷ “Cevat Rifat, “Varaka-i Varda”, *Âti*, 13 Kanun-u Evvel 1334/ 1918.

Makalemdede, sizin efradın kabiliyet-i taarruziyesi yokdur demenize karşı efradın mükemmel suretde talim ve terbiye edildiği halde fitri kabiliyet-i taarruziyesinin mevcudiyetini, mevki zikr ederek siperlerden çıktığını ve taarruz etdiğini isbat ederim ki, bu kabul edildiği suretde fikirlerimizin birleşeceğini ümid ederim. Bu büyük harbin esbab-ı felaketlerini efrad üzerine yükletmek bilmem ne kadar hakşinaslık olur? Bugün sabit bir hakikatdir ki, efradımız talim ve terbiyesinin noksanlığına rağmen iyi idare edilen taarruzda da müdafaada da muvaffak olmuştur.”²⁸

Daha önce, “Suriye Hezimetleri” hakkında Cevat Rifat Bey vasıtasıyla vesikalı bilgiler yayımlayacağını vaat eden *Ati* gazetesi, uzun bir süre sessiz kaldı. Bu sırada gazeteye, söz konusu yayının ne zaman olacağına dair okuyucu mektupları gelmeye başladı²⁹. Nihayet, 26 Kanun-u Evvel 1334 (26 Aralık 1918) tarihinde *Ati* gazetesinin 2. sayfasını tümünden işgal eden Cevat Rifat imzalı ve “Şam’ın Sükutu” başlıklı uzun bir yazı yayımlandı. Yazı, Mustafa Kemal Paşa’nın ismini anmasa da kendisine verilen bir cevap niteliğindeydi³⁰.

Cevat Rifat Bey, “Şam’ın Sükutu” başlıklı yazısına şöyle başlıyordu:

“Son Suriye felaketi arasında Şam’ın müdafa ve sükutu biraz fazlaca münakaşata sebep olduğu gibi bunun etrafında bir mikdar da propaganda yapıldığı görüldü.

Şam’ın ehemmiyet-i tarihiye ve siyasiyesi, şehrin son zamanlarda aldığı şekil, düşmanın Şam’a bir an evvel girmek arzusu ve düşman kıtaatının bizimle beraber Şam önlerine gelmesi vaziyeti o kadar karıştırdı ki: Bu şehrin sükutu bahanesiyle yapılan gürültüler arasında hakikati cidden pek müşkülleşmişti.

Vakayı bizzat görmek ve takip etmeliğim dolayısıyla yazılarım bu mühim ve tarihi vakıayı biraz tenvir ve izah edebilirsem beklediğim en büyük müdafata nail olmuş olacağım.”³¹

Yazıda, “Vaziyet-i Umumiye” başlığı altında 4. ve 7. Orduların Şam’a ri-

²⁸ Ali Hikmet, “Cevat Rifat Beğe Cevabım”, *Âti*, 15 Kanun-u Evvel 1334/1918.

²⁹ “Cevat Rifat Beğe”, *Âti*, 21 Kanun-u Evvel 1334/1918.

³⁰ Nitekim Cevat Rifat Bey, bu yazıyı Mustafa Kemal Paşa’ya bir cevap niteliğinde yazdığını yıllar sonra teyit etmiştir. Bk.: Celil Bozkurt, *Mersinli Cemal Paşa’nın Yaveri Yüzbaşı Cevat Rifat Bey’in Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke Dönemi Anıları*, s.62.

³¹ Cevat Rifat, “Şam’ın sükutu”, *Âti*, 26 Kanun-u Evvel 1334/1918.

catları ve burada aldıkları savaş pozisyonları ortaya koyuluyordu. Bu hususta, Filistin Cephesi'nin genel vaziyetini gösteren bir de kroki verilmişti. Akabinde Şam'ın askeri vaziyeti ele alınıyor ve şehrin müdafaası için oluşturulan hatlar açıklanıyordu. Bu, aynı zamanda Şam'ın müdafa edilmeden düşmana terk edildiği yönünde Türk basınında çıkan haberlere de cevap niteliğindedi. Şam'ın siyasi vaziyetinde, şehri terk eden Arap ailelere ve urbana iltihak eden Arap zabıtana dikkat çekiliyordu. Devamında, Yıldırım Orduları Grubu'nun düşmanla olan mücadelesi ve cephenin vaziyeti betimleniyordu³².

Yazıda, Türk askerinin kahramanca verdiği mücadeleye karşın Alman birliklerinin sahip oldukları cephaneyi infilak ettirerek kaçması ibretlik bir sahne olarak dikkat çekilmektedir. Cevat Rifat Bey'in yazdıkları, Filistin-Suriye Cephesi'nde başından beri mevcut bulunan Türk ve Alman subaylar arasındaki anlaşmazlığının ricat sırasında bir infiale dönüştüğünü göstermesi bakımından ilginçtir.

Cevat Rifat Bey, Şam'ın sükutu esnasında ısrarla sorulan iki soruya da cevap vermektedir. Bunlardan birincisi, Şam'ın tahliyesinde burada bulunan menzil teşkilatının neden şehirden çıkamadığı ve ordu paralarının neden düşmandan kaçırılmadığı sorunu. Cevat Rifat Bey'e göre, Şam'da bulunan menzil teşkilatı şehri tahliye etseydi Şam'a çekilmekte olan Türk ordusunun iâşesi hiç bir şekilde sağlanamayacaktı. Ayrıca, menzil teşkilatı isteseydi bile Şam'ı terk edemezdi. Çünkü, Almanlar tüm nakil vasıtalarına sahiptiler ve bunları sadece kendi subayları için kullanmaktaydı. Cevat Rifat Bey, bu konuda itirazı olanlara şu cevabı vermektedir: “Bunun için saday-ı itiraz yükseldeceklere menzilin yine kendisinden başkaları için bir faidesi olmayan iki paralık eşyasından evvel binlerce vatandaşlarımızın, anaların, kardeşlerin ne için nakl edilemeyüb istasyonlarda terk edildiğini sormalarını rica ederim.”³³

Diğer soru, Der'a'da 7. Ordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa'dan bir emrin gizlenmiş olup olmadığı idi. Cevat Rifat Bey, Yıldırım Orduları Grubu Komutanı Liman Von Sanders Paşa'dan 4. Ordu'nun Alman Erkan-ı Harp Reisi olan bir subaya Almanların orduda çevirdikleri entrikalara dair bir talimatın geldiğini fakat bunun kişisel bir mahiyet taşıdığından bir emir olarak telakki

³² A.g.e.

³³ A.g.e.

edilmeyip orduya neşredilmediğini belirtmektedir. 4. Ordu Komutanı'nın dahi bu talimattan haberinin olmadığını vurgulayan Cevat Rifat Bey, söz konusu emirden 7. Ordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa'nın sonradan haberdar olduğunu fakat kendisine bilgi verilmediği gerekçesiyle bu hususta 4. Ordu Komutanı Mersinli Cemal Paşa'yı sorumlu tuttuğunu ileri sürmektedir³⁴.

Polemîğin Günümüze Yansıması

Cevat Rifat Bey, Mustafa Kemal Paşa'yla yaşadığı polemikten bir süre sonra Mersinli Cemal Paşa'nın merkezi Konya'da bulunan İkinci Ordu Komutanlığı'na atanmasıyla birlikte bu komutanlığın baş yaverliğine getirildi. Sonradan Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin kurulması ve Mersinli Cemal Paşa'nın 2 Ekim 1919'da bu hükümette Harbiye Nazırı olması üzerine ilgili nezaretin yaverliğini üstlendi. Bu görevini, İttifak Devletlerinin 16 Mart 1920'de payitaht İstanbul'u işgal etmesi ve Harbiye Nazırı Cemal Paşa'yı tutuklamasına kadar sürdürdü. Akabinde, Milli Mücadele'ye katılmak üzere Anadolu'ya geçen Cevat Rifat Bey, Mustafa Kemal ve Ali Fuat Paşaların tensibiyle merkezi Çaycuma'da bulunan Bartın ve Havalisi Komutanlığı'nı üstlendi. Zonguldak'ı işgal eden Fransız kuvvetlerine ve bölgede etkili olan isyanlara karşı başarılı bir mücadele veren Cevat Rifat Bey, savaşın akabinde TBMM tarafından takdimname ve istiklal madalyasıyla ödüllendirildi³⁵.

Cevat Rifat Bey, Milli Mücadele'nin akabinde yüzbaşı rütbesiyle ordu-dan emekli olup ticaret hayatına, bir süre sonra da basın hayatına atıldı. Özellikle Yahudilik, Masonluk ve Siyonizm gibi temalarda yazdığı sayısız eserle tanındı. Cevat Rifat Bey, Türkiye Cumhuriyeti'nin 1945'te demokratik hayata geçmesiyle birlikte aktif siyasete atıldı. İlk muhalefet partisi unvanını taşıyan Milli Kalkınma Partisi'nin kurucuları arasında yer aldı. Akabinde, muhafazakar çizgide faaliyet gösteren Türk muhafazakar Partisi'nin kuruculuğunu ve başkanlığını üstlendi. Sonradan partisiyle birlikte genel başkanlığını Necip Fazıl Kısakürek'in yaptığı Büyük Doğu Cemiyeti'ne iltihak etti. Cevat Rifat Bey, 1951'de kurduğu İslam Demokrat Partisi'yle birlikte milliyetçi-muhafazakar çizgiden tamamen İslamcı görüşe kaydı. Demokratik hayatın ilk İslamcı partisi olma özelliğini taşıyan İslam Demokrat Partisi, agresif bir Yahudi Ma-

³⁴ A.g.e.

³⁵ Cevat Rifat Bey'in askerlik safahatı için bk.: Celil Bozkurt, **Cevat Rifat Atılhan**, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2012, s.20-48.

son karşıtlığı sergilerken, aynı zamanda Atatürk aleyhtarı bir dünya görüşüne de sahipti³⁶.

Cevat Rifat Bey, Büyük Doğu Cemiyeti'nde bulunduğu sırada aynı zamanda Cemiyetin yayın organı *Büyük Doğu* dergisinin de yazarları arasındaydı. Derginin 8 Eylül 1950 tarihli 25. sayısında “Dedektif X” imzasını ve “Hakikat: Hakikat için hakikat” başlığını taşıyan bir yazı yayımlandı. Yazının özenle seçilmiş üç çerçeve başlığında okuyucunun merak duygusunu tahrik eden üç soruya yer veriliyordu. Bunlar:

“- Türk Kurtuluş Savaşı'nın en masum gayeye bürülü günlerinde Hint Müslümanlarının Ankara'ya gönderdiği milyonlarca lira acaba ne oldu?

- Bütün tarih boyunca hak ve batıl, bir inkılap hareketinin başına geçip devlet idare etmiş ve davasına inanmış idealist politika adamlarından acaba hangisi, memleketin hemen her köşesinde bir köşk veya çiftlikten sonra ayrıca milyonlara sahip olmuştur? Böylesi var mıdır?

- Kim; Danton mu, Robispiyer mi, Vaşington mu, Linkoln mu, Musolini mi, Hitler mi, hatta ve hatta Enver, Cemal, Talat paşalardan biri mi, kim??? Hiçbir misali yok!!! Yalnız bir tane var!!!”³⁷

Bu soruların muhatabının Mustafa Kemal Paşa olduğu şüphe götürmez. Filistin bozgununun anlatıldığı yazıda Mustafa Kemal Paşa'ya başka suçlamalar da mevcuttu. Bunlar özetle şöyleydi:

1. Filistin Cephesi'nde Osmanlı aleyhtarı “bir kast ve menfi irade” sergilemek,

2. İngilizlerle ve General Allenby ile ateşkes amacıyla “hususî temaslarda” bulunmak,

3. Başında bulunduğu 7. Ordu'yu, Yıldırım Ordular grubu ile 4. ve 8. Ordulara haber vermeksizin geri çekmek ve cephenin çöküşüne neden olmak,

4. Bozgunu fırsata çevirip Yıldırım Ordular Grubu'nun başına geçmek ve İstanbul hükümetinden harbiye nazırlığını talep etmek,³⁸

Yazıda verilen askeri detaylar, sergilenen üslup ve tonlama, bu yazının

³⁶ Cevat Rifat Bey'in siyasi hayatı için bk.: Celil Bozkurt, **Cevat Rifat Atilhan**, s. 167-236.

³⁷ “Hakikat: Hakikat için hakikat”, **Büyük Doğu**, S 25, 8 Eylül 1950, s.3.

³⁸ “Hakikat: Hakikat için hakikat”, **Büyük Doğu**, S 25, 8 Eylül 1950, s.3.

Cevat Rifat Bey'e ait olduğunu göstermektedir. Büyük Doğu dergisinin aynı sayısında yayına başlanan ve Cevat Rifat Atilhan'ın Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke hatıralarını anlatan “Görünmeyen İnkılap”³⁹ başlıklı tefrika, bu tespiti teyit etmektedir. Nitekim, Cevat Rifat Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya yaptığı suçlamaları burada da yineleyecektir. Böylelikle, Mütareke döneminde Cevat Rifat Bey ile Mustafa Kemal Paşa arasında patlak veren tarihi polemik, yaklaşık 32 yıl sonra yeniden Türk kamuoyunun gündemine girmiştir. Fakat bu sefer tek yanlı olarak...

SONUÇ

Birinci Dünya Savaşı'nda yaşanan Filistin bozgunu, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü hızlandıran gelişmelere zemin hazırlamıştır. Kısa sürede Ortadoğu topraklarını kaybeden ve Anadolu coğrafyasına dayanan Osmanlı İmparatorluğu için Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalamak kaçınılmaz olmuştur. Filistin-Suriye Cephesi'nde yaşanan dramatik yenilgi, uzun yıllar Türk kamuoyunun gündeminde kalarak türlü tartışmalara neden olmuştur. Kaybedilen yerler arasında kutsal mekânların olması ve Filistin'de sonradan kurulacak olan emperyalist İsrail Devleti, tartışmaların günümüze kadar uzanmasına yol açmıştır.

Cevat Rifat Bey'in Mütareke Dönemi'nde kaleme aldığı “Suriye Hezimet-i Fec'iyesi ve Sebepleri” başlıklı tefrika, Birinci Dünya Savaşı'nın hatıra türündeki en erken örneklerinden birini oluşturmaktadır. Travmatik yenilginin şokunu henüz üzerinden atamamış bir subayın sıcağı sıcağına derlediği hatıralar, içerdiği bilgiler ve sunmuş olduğu referanslarla tarihe çok kıymetli bir not düşmektedir. Cevat Rifat Bey'le Mustafa Kemal Paşa arasında patlak veren, zamanla Türk basını ve diğer paşalara kadar uzanan tarihi polemiği, paşaların bir hesaplaşması olarak görmek mümkündür.

Mustafa Kemal Paşa'nın tefrikaya olan tepkisini tahmin etmekle birlikte, tam olarak hangi itirazları içerdiğini öğrenme imkânımız olmamıştır. Zira, paşanın tepkisini içeren *Zaman* gazetesinin ilgili nüshasına ulaşmak yoğun meşaimize rağmen mümkün olmamıştır. Söz konusu nüshanın Türkiye Kütüpha-

³⁹ Cevat Rifat Atilhan, “Görünmeyen İnkılap”, **Büyük Doğu**, S 25, 8 Eylül 1950, s.11. Yirmi altı bölümden oluşan tefrika, tarafımızdan kitaplaştırılarak kamuoyuna sunulmuştur. Bk.: Celil Bozkurt, **Mersinli Cemal Paşa'nın Yaveri Yüzbaşı Cevat Rifat Bey'in Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke Dönemi Anıları**, Gündoğan Yayınları, İstanbul 2015, s.107.

nelerinin tümünde senkronize olarak kayıp olması, “birileri tarihten belge mi kaçırıyor?” sorusunu akla getirmektedir. Günün birinde bu nüshaya ulaşılsa hem Mustafa Kemal Paşa’nın bilinmeyen bir belgesi ortaya çıkacak hem de tarih bilimine çok kıymetli bir belge kazandırılmış olacaktır.

Cevat Rifat Bey; bir asker, politikacı, gazeteci ve aktivist olarak yakın dönem Türkiye düşüncesini etkilemiş önemli bir isimdir. Yakın tarihte ortaya koyduğu çeşitli iddialarla Atatürk aleyhtarı düşüncenin gelişip yayılmasında önemli roller oynamıştır. Cevat Rifat Bey, günümüz Türkiye’inde Atatürk aleyhinde sarf edilen birçok iddianın kaynağı durumundadır. Özellikle, Mustafa Kemal Atatürk’ü Filistin Cephesi’nde “başarısızlık” ve “ihamet” içinde betimleyen kimi yazarlar, Mütareke döneminde Cevat Rifat Bey’le Mustafa Kemal Paşa arasında yaşanan ve günümüze kadar uzanan asırlık polemikten ilham almaktadır.

KAYNAKÇA

Telif ve Tetkik Eserler

- Ali Hikmet “Cevad Rifat Beğe Cevab”, **Âti**, 8 Kanun-u Evvel 1334/ 1918.
- Ali Hikmet, “Cevad Rifat Bey’e Cevabım”, **Âti**, 15 Kanun-u Evvel 1334/1918.
- Atatürk’ün Bütün Eserleri (1915-1919)**, C 2, 2. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul 1999.
- Cevad Rifat, “Şam’ın sükutu”, **Âti**, 26 Kanun-u Evvel 1334/1918.
- “Cevad Rifat Bey’e”, **Âti**, 21 Kanun-u Evvel 1334/1918.
- “Aynen”, **Zaman**, 5 Aralık 1918.
- “Cevad Rifat, “Varaka-i Varda”, **Âti**, 13 Kanun-u Evvel 1334/ 1918.
- Cevad Rifat, “Suriye Hezimet-i Fec’iyesi ve Sebepleri”, **Tasvir-i Efkar**, 23 Teşrin-i Sani 1334-17 Kanun-u Evvel 1334.
- Cevat Rifat Atilhan, “Görünmeyen İnkılap”, **Büyük Doğu**, S 25, 8 Eylül 1950.
- “Filistin Sahne-i Hezimetini”, **Tasvir-i Efkar**, 4 Kanun-u Evvel 1334/1918.
- “Hakikat: Hakikat için hakikat”, **Büyük Doğu**, S 25, 8 Eylül 1950.
- “Mersinli Cemal Paşa’nın Müdafaası”, **Âti**, 6 Kanun-u Evvel 1334/1918.
- “Mustafa Kemal Paşa Nezdinde”, **Zaman**, 20 Teşrin-i Sani, 1918.
- “Selamlık”, **Zaman**, 16 Teşrin-i Sani 1334/1918.
- “Selamlık Resm-i Âlisi”, **Vakit**, 30 Kanun-u Evvel 1334/1918.
- “Selamlık Resm-i Âlisi”, **Âti**, 21 Kanun-u Evvel, 1334/1918.
- “Suriye Hezimetleri”, **Âti**, 5 Kanun-u Evvel, 1334/ 1918.
- Bozkurt, Celil, **Mersinli Cemal Paşa’nın Yaveri Yüzbaşı Cevat Rifat Bey’in Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke Dönemi Anıları**, Gündoğan Yayınları, İstanbul 2015.
- Bozkurt, Celil, **Cevat Rifat Atilhan**, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2012.
- Selek, Sabahattin, **Anadolu İhtilali**, C 1, Kastaş A.Ş Yayınları, İstanbul 1987.

Türkmen, Zekeriya, **Mütareke'den Milli Mücadele'ye Mustafa Kemal Paşa 1918-1919**, Bengi Yayınları, İstanbul 2010.

Sürelî Yayınlar

Âti

Büyük Doğu

Vakit

Tasvir-i Efkar

Zaman

EKLER

EK- 1 Tasvir-i Efkâr Gazetesinin “Filistin Hezimetini Nasıl Oldu?” Başlıklı Yazısı (Tasvir-i Efkâr, 22 Teşrin-i Sani 1334/1918)

EK- 2 Cevat Rifat Bey'in Tasvir-i Efkâr Gazetesinde yayımlanan “Suriye Hezimetini Nasıl Oldu ve Sebeleri” Başlıklı Tefrikanın İlk Bölümü. (Tasvir-i Efkâr, 23 Teşrin-i Sani 1334/1918)

EK- 3 Tasviri- Efkar Gazetesinin Mustafa Kemal Paşa'ya Cevap Verdigi "Filistin Sahne-i Hezimetı" Başlıklı Yazı. (**Tasvir-i Efkar**, 4 Kanun-u Evvel 1334/1918)

EK- 4 Mersinli Cemal Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'ya "Hakikat Setr Olu-
namaz" Başlıklı Cevabı (**Zaman**, 5 Kanun-u Evvel 1334/1918)

OSMANLI DEVLETİ'NDE BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE MÜTAREKE YILLARINDA ÖĞRETMEN YETİŞTİREN MEKTEPLERİN DURUMU

Memet YETİŞGİN*
Sevim CEYLAN DUMANOĞLU**

ÖZET

Osmanlı Devleti'nde Öğretmen yetiştirmek amacıyla 1848 yılında Darülmualimin (Erkek Öğretmen Okulu), 1870 yılında Darülmualimat (Kız Öğretmen Okulu) mektepleri açılmıştı. İlkleri İstanbul'da yatılı (leyli) açılan bu eğitim kurumları zamanla tüm taşraya yaygınlaştırılmaya çalışılmıştı. Bu süreçte eğitim ve eğitimci yönünden kendini geliştiren ve önemli aşamalar kat eden bu kurumlar, Türk eğitim tarihinde atılan önemli adımlardandır.

Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke yıllarında Osmanlı Devleti siyasi, sosyal ve iktisadi alanlarda önemli sorunlar yaşamış ve bu sorunlar eğitim kurumlarında da etkili olmuştur. Devlet, karşılaştığı güç durumlara rağmen öğrencilerin okula devam etmesine önem vermiş, buradaki mezunların askere alınması konusunda düzenlemeler yaparak onların öğretmenlik yapmaları için gerekli önlemleri almıştır. Öğrenciler ve öğretmenlerin okul binalarını kullanmalarına, verilecek aylıklar ve ders araç gereçlerinin teminine çalışılmıştır. İstanbul'daki Darülmualimin ve Darülmualimat şartların zorluğuna rağmen eğitimlerini sürdürürken, taşradakiler büyük sıkıntı yaşamış, buraların eğitimci kadrosunda ve öğrenci durumunda azalmalar olmuştur. Mütareke döneminin başlaması ile işgalci güçler işgal ettikleri yerlerde bulunan Darülmualimin, Darülmualimat binalarını ele geçirerek kendi amaçlarına hizmet ettirmişlerdir. Mekteplere yeteri kadar öğrenci alınamamış, yatılı kontenjan kısıtlanmış, bazı vilayetlerde gündüzlüye çevrilmiş, eğitim öğretim yarıda kalmış, hatta kapatılanlar, öğrencilerinin İstanbul'a aktarılanları olmuştur. Bu durum karşısında Devlet, taşra öğretmen okullarında eğitime devam edilebilmesi için imkânları çoğu zaman zorlamış ve ödeneğin mahallinden temin edilmesi için çeşitli kalemleri değerlendirmiştir.

* Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, memyet@gmail.com

** Öğr. Gör., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, sevimceylan17@hotmail.com

Çalışmada Osmanlı Devleti'nin içerisinde bulunduğu Şartlar altında tüm zorluklara rağmen eğitimde istenilen hedefe yaklaőmak için nasıl bir çaba gösterdiği, eski usulün yerine yeni usulün yaygınlaşması için verdiği önemli uėraőlar ve bunların uygulanmasının, sonuçlarının neler olduğu ele alınmıştır. Darülmuallimin ve Darülmuallimat okullarının Milli Mücadeleye katkıları üzerinde durulmuştur. Araőtirmada arşiv belgeleri, salnameler, süreli yayınlar ve araőtirma eserler kaynak olarak kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Darülmuallimin, Darülmuallimat, Osmanlı Devleti, Eğitim, Büyük Savaş, Mütareke Yılları.

TEACHER TRAINING SCHOOLS IN FIRST WORLD WAR AND ARMISTICE YEARS DURING THE OTTOMAN GOVERNMENT

ABSTRACT

The Ottomans opened teacher's training schools for boys in 1848 and for girls in 1870. Firsts of these schools were opened in Istanbul as boarding schools and later they were founded in countryside. As the time passed, these schools produced better quality in education and educators, and became one of the best education establishments in Turkey.

During the First World War and Armistice period, the Ottoman State faced grave social, political and economical problems that affected educational establishments. The government did its best to continue education, and tried to help graduates of these establishments to work as teachers. It permitted teachers and students to continue using school buildings and paid their salaries and other expenses. Although teacher's training schools for boys and girls in Istanbul continued to do their tasks, the country schools had great difficulties including decreasing in number of their teachers and students. Some were closed. Others were brought by the government to Istanbul. During the armistice days, the victors occupied buildings of these schools to use them for their needs. One way for the government to run these schools was to find money in locals.

This work aims to explain how the Ottomans struggled to run schools despite all problems. How to favor new methodology in education over the old one was one of the task of the government. The work also focuses on contributions of teacher's training schools for Turkish national struggle for independence. The work has been created by research method and used archival sources and other materials.

Keywords: Teacher's Training schools for boys and girls, The Ottoman Empire, Turkey, First World War, the Armistice, Education.

GİRİŞ

Öğretmen Yetiştiren Mekteplerin Açılışı ve Gelişimi

Eğitim ve öğretimin icracısı olan öğretmen, eğitimin temel unsurlarından biri olup onun yetiştirilmesi meselesi önem arz etmektedir. Öğretmenin yetiştirilmesi eğitim ve öğretimin niteliği ve sürekliliği açısından gerekli bir durum yaratmaktadır. Osmanlı Devleti, Türk eğitim tarihinde önemli bir rol oynayan erkek ve kız öğretmen mekteplerinin açılması ve gelişmeleri için önemli bir çaba harcamıştır. Bu doğrultuda Osmanlı tarihinde önemli bir yer edinen Tanzimat Fermanı (1839) ile başlayan dönemde eğitim konusunda çağdaş adımlar atılmıştır. Bu dönemde eğitim tarihinde modernleşmenin yaşanması, geleneksel mektep-medrese yanında batı tarzı usulün yaygınlaşması sonucu eğitimin pek çok alanında ciddi değişimler yapılmıştır. Eğitim sisteminde modern usulün yerleşmeye başlaması, yeniliklerin yapılması ve modern mekteplerin kurulması üzerine bu mekteplerde eğitim verebilecek muallimlerin yetişmesi için öğretmen mekteplerinin açılması bir zorunluluk olmuştur.

Rüştiye mekteplerine erkek öğretmen yetiştirmek için 16 Mart 1848 tarihinde erkek öğretmen okulu Darülmuallimin açılmıştır¹. Mekâtib-i Umu-miye Nazırı Kemal Bey tarafından açılan bu okulun tam adı “Dersaadet Darülmuallimin-i Rüşdi” idi². Darülmuallimin mektebinin öncelikli açılış amacı rüştiye mekteplerine öğretmen yetiştirmek olsa da sadece bununla sınırlı kalmamıştır. Ülkede etkili öğretim yöntemlerinin öğretilmesi ve bu doğrultuda öğretmenler yetiştirilmesi de amaçlanmıştır³. Açılışı ve amacı *Takvim-i Vekayi*'de yayınlanan yazı ile halka duyurulan⁴ Darülmuallimin, Türk eğitim tarihinde önemli bir dönüm noktası olmuştur.

14 Ağustos 1850 tarihinde Ahmet Cevdet Efendi, müdür unvanı ile Darülmuallimin mektebinin yöneticisi olmuştur⁵. Batıdaki gelişmeleri takip eden

¹ Osman Nuri Ergin, **Türk Maarif Tarihi**, İstanbul, 1977, s. 571; Ahmet Cevdet Paşa, **Ma'ruzât**, Yay. Haz. Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1980.

² Zekai Konrpa, “İstanbul Öğretmen Okulları I”, **Tedrisat Mecmuası**, Mart 1951, s.37-38.

³ Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, Pegem Yay. İstanbul, 2008, s. 177; Yahya Akyüz, “Osmanlı’da Açılan İlk Öğretmen Okulları” **Toplumsal Tarih**, 105 (Eylül), 2002, ss.1-6; Yahya Akyüz, “Türkiye’de Çağdaş Anlamda Öğretmenlik Mesleğinin Doğuşu”, **Türkler Ansiklopedisi**, 2002, ss. 15-25.

⁴ **Takvim-i Vekayi**, nr.372, 23 R 1264.

⁵ Yahya Akyüz, “Türkiye’de Öğretmen Yetiştirmenin 160. Yılında Darülmuallim’in İlk Yılla-

ve bunu mektepte uygulamaya çalışan Ahmet Cevdet Efendi, Mayıs 1851 tarihinde Darülmualimin için bir Nizamname oluşturmuştu. Nizamnamede; Darülmualiminin rüştiye mekteplerinin ruhu olduğunu, okulların temel unsurunun öğretmenler ve onları yetiştiren meslek okullarının olduğunu vurgulamıştı. Ahmet Cevdet Efendi, Nizamname ile çağdaş bir anlayışla, ilk kez “öğretmenin saygınlığı” kavramını ele alarak bu saygınlığın nasıl sağlanıp korunacağını açıklamıştır⁶. 1862 yılından sonra sıbyan okulları ibtidai okullarına dönüştürülmüş ve bu mekteplerin öğretmen ihtiyacını karşılamak için 15 Kasım 1868 tarihinde Darülmualimin-i Sıbyan (ilkokul öğretmen okulu) açılmıştı⁷.

Eğitimin bütün konularını ele alan ve 1 Eylül 1869 tarihinde yayınlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile öğretmen yetiştirme sorunu genel esaslara bağlanmış ve öğretmen yetiştiren kurumlar bir çatı altında toplanmaya çalışılmıştır. 198 maddeden oluşan Nizamnamede 15 madde (52-67. maddeler) Darülmualimine ayrılmıştır⁸. Burada yeni düzenlemeler getirilmiş, programları yenilenmiş, öğrenim süresi, okutulacak dersler ve öğrencilerin uyacakları kurallar detaylı bir şekilde belirlenmiştir. İdadi mekteplerinin ülke genelinde açılmaya ve yaygınlaştırılmaya başlanmasıyla idadi mekteplerine öğretmen yetiştirmek üzere 1874 yılında Darülmualimin-i idadi şubesi açılmıştır⁹. 1874 yılında “İstanbul Darülmualimini” sıbyan, rüştiye, idadiye şubelerini ihtiva eden bir okul haline gelmişti¹⁰. 1892 yılında yürürlüğe giren yeni nizamnameye göre İstanbul Darülmualimin’e aliye şubesi açılarak teşkilatı değişmiş. Bu tarihten itibaren ibtidaiye, rüştiye ve aliye şubelerinden oluşan Darülmualimin’de her şubenin eğitim süresi iki yıl olup öğrencilerin tamamı

rına Toplu ve Yeni Bir Bakış”, **OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulamaları Merkezi Dergisi)**, S 20, 2006, s. 31; M. Ş. Ünlütaşır, **Cevdet Paşa: Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri (1822-1895)**, Ankara, Doğu Matbaa. 1945, s. 10.

⁶ Yahya Akyüz, “Darülmualiminin İlk Nizamnamesi (1851) Önemi ve Ahmet Cevdet Paşa”, **Millî Eğitim**, 95, Mart, 1990, ss. 3-22.

⁷ Aziz Berker, **Türkiye’de İlköğretim**, MEB Yayınevi, Ankara, 1945, s. 93; Cemil Öztürk, “Darülmualimin” **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C 8, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 551-52.

⁸ **Düstur**, 1289, s. 184-220.

⁹ Konrapa, a.g.m., s. 8.

¹⁰ Mahmud Cevad, **Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı**, haz. Mustafa Ergün, Tayyip Duman, vd., Ankara 2002, MEB Yayınları, Ankara, 2002, s. 135.

burslu olmuş ve mecburi hizmetle yükümlü tutulmuştur.

II. Abdülhamit döneminde diğer eğitim kurumları gibi Darülmuallimin de sadece İstanbul ile sınırlı kalmamış, pek çok vilayet merkezinde açılması kararlaştırılmıştır¹¹. Devlet ilkokul öğretmen ihtiyacının tümünün İstanbul Darülmuallimin mezunlarıyla karşılanamayacağı bildiğinden dolayı taşrada öğretmen yetiştirme fikri hemen uygulamaya konulmuştur. 14 Kasım 1882 tarihinde alınan bir kararda vilayet merkezlerinde birer Darülmuallimin-i Sıbyan'ın açılması söz konusu olmuştur¹². 1894 yılına gelindiğinde ise Edirne, Selanik, Erzurum, Konya, Trabzon, Sivas, Ankara, Halep, Suriye, Beyrut, Adana, Kastamonu, Diyarbakır, Yanya, Manastır vilayetlerinde darülmuallimin mektepleri eğitim öğretimi sürdürmüştür¹³. Ülkede 1905-1906 yıllarında İstanbul ile beraber toplam 33 darülmuallimin mektebi,¹⁴ 1911 senesinde ise livalar da dahil olmak üzere Osmanlı Devleti'nde toplam 32 adet Darülmuallimin vardı¹⁵.

1913-1914 yılında eğitim öğretim veren darülmualliminler ve açılış tarihleri aşağıda belirtilen tablodaki gibidir:¹⁶

Tablo 1: 1913-1914 yıllarında eğitim öğretim veren bazı Darülmuallimin ve kuruluş tarihleri

Darülmuallimin Adı	Kuruluş Tarihi
Konya Darülmuallimini	1875
Edirne Darülmuallimini	1882
Trabzon Darülmuallimini	1890
Musul Darülmuallimini	1899
Bursa Darülmuallimini	1906

¹¹ Faik Reşit Unat, **Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış**, MEB Yayınları, Ankara, 1964, s. 33.

¹² BOA., İ.MMS. 73/3350, 8. Ra. 1300.

¹³ BOA., MF. MKT. 267/1, 14. Z. 1312.

¹⁴ Bayram Kodaman, **Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi**, TTK Yayınları, Ankara, 1999, s. 153.

¹⁵ BOA., MF. ALY. 37/24, 4 R 1331.

¹⁶ Seyit Taşer, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Öğretmen Yetiştiren Kurumlarda Eğitim Yönetimi ve Denetimi**, Basılmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya 2010, s. 63; Mehmet Ö. Alkan, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri**, Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 2000, s. 119-160.

Adana Darümuallimini	1909
Bağdat Darümuallimini	1900
Beyrut Darümuallimini	1909
Halep Darümuallimini	1909
Diyarbakır Darümuallimini	1909
Sivas Darümuallimini	1909
Şam Darümuallimini	1909
Mamuretülaziz Darümuallimini	1909
Kastamonu Darümuallimini	1909
Ankara Darümuallimini	1910
İzmir Darümuallimini	1911

Kız rüştiye mekteplerinin açılması ve yaygınlaşması sonucunda ülkede bir de kız öğretmen okulunun açılması gündeme gelmiştir. 6 Ocak 1859 tarihinde İstanbul Sultanahmet'te kız çocukları için sıbyan mektebi üzerinde eğitim veren ilk kız rüştiyesi Cevri Kalfa İnas Rüştiyesi açılmıştı¹⁷. Kız rüştiyeleri zamanla çoğalmaya başlamış ve 1870 yılında ülkede sekiz kız rüştiye mektebi açılmıştı¹⁸. Türkiye'de kız rüştiye mekteplerinin açılması ve yaygınlaşması bu okullarda istihdam edilecek kadın öğretmenlerin yetiştirilmesi meselesini gündeme getirmiştir. Her ne kadar ilk zamanlarda kadın öğretmenler bulunmadığından bu okullarda geçici olarak yaşlı ve iyi ahlaklı erkek öğretmenler görevlendirilmişse de 1870 yılına gelindiğinde durum devam etmişti. Öğrencilerin sayıları arttıkça kadın öğretmene olan ihtiyaç da artmaya başlamıştır¹⁹. 1 Eylül 1869 yılında oluşturulan Maarifi-i Umumiye Nizamnamesi ile bu sorun ele alınmış, kız sıbyan ve rüştiye mekteplerine kadın öğretmen yetiştirmek için İstanbul'da bir okulun kurulması uygun görülmüştür. Mektep için gerekli hazırlıklara hızlı bir şekilde başlanmış ve 26 Nisan 1870 tarihinde İstanbul'da Darümuallimat açılmıştır²⁰. Gündüz eğitim veren Darümuallimat'ın ilk yılında 50 kız öğrenci kayıt yaptırmış²¹. Zaman içerisinde eğitim sürelerinde

¹⁷ BOA., İ. DH. 27616/1, 8 R 1275; Unat, a.g.e., s. 43; Ergin, a.g.e., s. 457-458.

¹⁸ Yasemin Tümer Erdem, **II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kızların Eğitimi**, TTK Yayınları, Ankara, 2013, s. 168.

¹⁹ Şükran Hakkut, "Öğretmen Okullarının 130. Yıldönümü", **Hayat Tarih Mecmuası**, 4/1, Sıra 150, 1 Nisan 1978, s. 53; Hasan Ali Koçer, **Türkiye'de Öğretmen Yetiştirme Problemi**, (1848-1967), Yargıçoğlu Matbaası, Ankara, 1967, s. 21.

²⁰ BOA., İ. DH. 614/42823-6, 13 R 1287.

²¹ BOA., İ. DH. 627/42823, Lef 4, 16 Za 1287.

değişiklikler yaşanan mektepte 1893 yılında ihtiyat kısmı oluşturulmuş,²² öğretmen kadrolarında kadın öğretmenlerin çoğunlukta olması sağlanmıştır. 1877-1878 yılında yaşanan Osmanlı-Rus Savaşı ve savaş sonucunda yaşanan gelişmeler, Darümuallimatın öğrenci durumlarında değişikliklere neden olmuştur²³. 1910-1911 öğretim yılı ise önemli gelişmeler kaydederek ilerleyen Darümuallimatın son eğitim yılı olmuştur.

II. Meşrutiyete kadar erkekler için açılan öğretmen okulu Darümuallimin ülke genelinde yaygınlaşarak öğretime devam ederken maalesef Darümuallimat için aynı durum söz konusu olmamıştır. Darümuallimat'tan mezun olan öğrenciler, İstanbul'daki kadın öğretmen açığını dahi kapatmakta yeterli olmamıştı. Ayrıca taşraya görevlendirilen mezunlar da taşraya gitmek istemiyor genellikle İstanbul'da kalıyorlar hatta bazıları evlendikten sonra muallimlik dahi yapmıyorlardı. Bu sorunu çözmek ve taşralardaki kız rüştiye mekteplerinin de kadın öğretmen ihtiyacını karşılamak için 1910-1911 eğitim öğretim yılında Leyli (yatılı) Darümuallimat açılmıştı²⁴. Fakat bu da yeterli olmamış, İstanbul'da açılan Darümuallimat, uzun bir süre kadın öğretmen yetiştiren tek kurum olarak varlığını sürdürmüş ve ülkedeki kadın öğretmen ihtiyacını karşılamaya çalışmıştı²⁵. 1913 yılında Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkati ile taşrada kadın öğretmen yetiştiren okulların açılmasına karar verilmiş²⁶. 1913-1914 yılında okul öncesi öğretmenleri yetiştirmek için Darümuallimat bünyesinde Ana Muallime Mektepleri ve Ana Mektepler açılmıştı²⁷. Kısa süre içerisinde ülke genelinde kız öğretmen okulları açılmaya başlamıştır²⁸. 1913-14 eğitim öğretim yılında nehari ve leyli olarak Adana'da,²⁹ 1914-15 yılında İzmir Karşıyaka'da,³⁰ 1915 yılında Bursa'da,³¹ 1915 yılında Ankara'da leyli

²² Taşer, **a.g.t.**, s. 52.

²³ Ergin, **a.g.e.**, s. 676; **İstanbul Kız Muallim Mektebi 1933- Darümuallimat 1870**, İstanbul Kız Muallim Mektebi Yayınları, İstanbul,1933, s. 11-12.

²⁴ Mustafa Ergün, **II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)**, Ocak Yayınları, Ankara, 1996, s. 439.

²⁵ Ergün, **a.g.e.**, s. 438.

²⁶ Erdem, **a.g.e.**, s. 293.

²⁷ Yahya Akyüz, "Türkiye'de Anaokullarının Kuruluş ve Gelişim Tarihçesi", **Milli Eğitim**, 132, Ekim-Kasım-Aralık 1996, ss. 12.

²⁸ Erdem, **a.g.e.**, s. 293; Cemil Öztürk, **Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası**, TTK Yayınları, Ankara, 2007, s. 33.

²⁹ **BOA.**, MF. İST. 32/83, 9 R 1335.

³⁰ **BOA.**, MF. İST. 44/37 17 RA 1336.

³¹ **BOA.**, MF. İST. 32/20, 8 C 1335.

olarak eğitim öğretime başlanmış³². 1915 yılında Halep'te³³, 14 Kasım 1915 tarihinde ise Kastamonu Darümuallimat-ı İbtidaiye açılmıştı³⁴.

Büyük Savaş ve Mütareke Yıllarında Öğretmen Okullarının Durumu

Tanzimat döneminde açılan Darümuallimin ve Darümuallimat, II. Meşrutiyet döneminin ilk yıllarında nicelik ve nitelik olarak önemli bir gelişme göstermiştir. Eğitimci ve ders kitabı merkezli öğretim metoduna ek olarak harita, küre gibi görsel materyalleri kullanmaya başlayan, gözlem ve deneye dayanan bir yola gidilmiş. Eğitimin bir bilim olarak ilerlemesinde ciddi gelişmeler kaydedilmiştir³⁵. Bu dönemde Darümuallimin-i İbtidaiye şubesinin müdürlüğüne getirilen Satı Bey, mektepte önemli değişiklikler gerçekleştirmişti³⁶. Öğretmen okulları için gerekli alet ve edevat temin edilmeye çalışılmıştı³⁷. Ayrıca Darümualliminde ilk defa bir tatbikat mektebi (uygulama okulu) açılarak müdürlüğüne İhsan Sungu Bey getirilmiştir³⁸. Darümuallimin ve Darümuallimatta çeşitli kongreler tertip edilerek öğrencilerin bilgi ve becerilerini arttırmaları sağlanmış, eğitim ile ilgili tartışma ortamları oluşturulmuştur³⁹. Öğretmen yetiştiren mektepler için önemli olan mesleki formasyon dersi ders programlarına konulmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile yayınlanan İdare-i Umumiye-i Vilayet Kanunu ile vilayetlerdeki öğretmen okullarının yönetimi ve masrafları mahalli idarelere bırakılmıştır⁴⁰. 1915 yılında yayınlanan Darümuallimin ve Darümuallimat Nizamnamesi ile taşrada açılacak Darümuallimatların eğitim süreleri belirlenmiş, Nizamnamenin taşrada uygulanabilmesi için 1916 yılında Darümuallimin ve Darümuallimat-ı İbtidaiye Talimatnamesi yayınlanmıştır⁴¹.

³² BOA., DH. UMVM. 16/55 05 L 1333; BOA., MF ALY. 103/3, 6 Ca 1335.

³³ BOA., MF. İST. 38/55, 20 B 1335.

³⁴ BOA., MF. ALY. 97/108-2, 6 M 1334; İbrahim Arslanoğlu, **Kastamonu Öğretmen Okulları (1884-1977)**, MEB Yayınları, İstanbul, 1998, s. 47.

³⁵ Ergin, **a.g.e.**, s. 1053; Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, Pegem Yayınları, İstanbul, 2013, s. 266.

³⁶ H. Raşit Öymen, "Muallim Mekteplerinin 100. Yılı" **Yeni Bilgi**, S 13, 1 Haziran 1948, s. 16.

³⁷ Cavit Binbaşıoğlu, **Eğitim Düşüncesi Tarihi**, Binbaşıoğlu Matbaa, Ankara, 1982, s. 86.

³⁸ Satı "Numune ve Tatbikat Mektebi İbtidaisi", **Tedrisat-ı İbtidaiye Mecmuası**, S 14, 1327, 41-42.

³⁹ Binbaşıoğlu, **a.g.e.**, s. 168.

⁴⁰ Satı Bey, "Meşrutiyetten Sonra Maarif Tarihi", sad. Recai Doğan, **Dini Araştırmalar**, C 4, S 11, Eylül-Aralık 2001, ss. 654-665.

⁴¹ İstanbul 1332.

Devlet, Birinci Dünya Savaşı yıllarında eğitim kurumlarını özellikle de öğretmen yetiştiren Darülmualimin ve Darümuallimat mekteplerini savaş ortamından uzak tutmaya çalışmıştır. Çünkü Osmanlı Devleti, yeni usul ile yetişmiş muallimleri ülkenin dört bir yanında bulunan mekteplere atayarak eğitimin nitelik olarak artmasına ve böylelikle ülkenin kalkınmasına önem vermekteydi. Öğretmen okulları için yayınlanan talimatnameler, nizamnameler ile İstanbul ve taşra bir bütün olarak görülmüş, eğitimin öğretimin yürütülmesi, idari kadronun ve talebelerin durumları tek tek ele alınmıştı. Eğitim kurumunun ihtiyaçlarını karşılamak için farklı kalemlerden ödenekler ayrılmıştı. Mümkün olduğu kadar eğitime ayrılan payda kısıtlamaya gidilmemeye çalışılmış, eğitim kurumları için gereken maddi olanaklar, çeşitli sıkıntılara rağmen karşılanmaya çalışılmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nın sonuçlanması ve Mütareke yıllarının başlaması ile ülkede yaşanan askeri ve siyasi durum karşısında başta İstanbul olmak üzere pek çok vilayetlerdeki eğitim kurumları çok daha zor dönemler geçirmeye başlamıştı. Özellikle işgal edilen bölgelerde eğitim, kesintiye uğramıştı. Devlet, ülkenin içerisinde bulunduğu kötü şartlar karşısında öğretmen mekteplerini korumaya çalışmış ise de Darülmualimin ve Darümuallimat mektepleri yaşanan gelişmelerden etkilenmiştir. Açılışından 1918 yılına kadar önemli mesafeler kat eden bu mekteplerin teşkilat yapısında bu tarihten sonra önemli değişiklikler yapılmıştır. 1918-1919 öğretim yılında öğretmen okullarının öğretim kadrolarında daralmalar söz konusu olmuştur. Bina, ders araç gereç bakımından eksiklikleri bulunan öğretmen okullarında kısıtlamalar yapılmıştır. Maliye Nezareti, ülkenin içerisinde bulunduğu durumundan dolayı Darümuallimatın âli sınıflarının kapatılmasını dahi istemişti⁴². İstanbul Darümuallimat-ı Aliye'nin İhzarı kısmı kapatılmış. 1918-1919 öğretim yılında Darümuallimata bağlı Ana Muallim Mektepleri son mezunlarını vermiştir. Çünkü mali sıkıntılar ve siyasi buhran dolayısıyla ülkede yeteri kadar Ana Mektebi açılmamıştı. Buna karşılık Ana Muallim Mektebi'nde ihtiyacın üzerinde öğretmen yetişmiş⁴³ bu durum mekteplerin kapatılmasına neden olmuştu⁴⁴. Bütün bu yaşanan gelişmeler üzerine uygulanan nizamnamede düzenlemeler gerekli görülmüş ve Darülmualimin ve Darümuallimat-ı Aliye idareleri için yeniden

⁴² BOA., MF. ALY. 169/59-3-7, 15 Z 1340.

⁴³ Öztürk, a.g.e., s. 19.

⁴⁴ İstanbul Kız Muallim Mektebi, a.g.e., s. 68; Ergin, a.g.e., s. 679.

bir nizamname kaleme alınması gündeme gelmiştir⁴⁵. Ayrıca İstanbul Darülmualimatta öğrenci sayıları artmış, mevcut yatakhane ve yemekhanenin ihtiyaçları karşılayamadığı görülmüştü. Eğitimin devamlılığında sorunlar oluşturan bu durumu çözmek için Darülmualimatta yatılı kalan öğrencilerden İstanbul'da ailesi ve akrabası bulunanları onların yanlarında kalmasını sağlayarak gündüzlü eğitime geçmek istenmiş. İstanbul'da ailesi ve akrabası bulunmayıp taşradan gelenlerin ve maddi durumu olmayan öğrencilerin sadece yatılı kalması kararlaştırılmıştır⁴⁶. İstanbul ve vilayetlerde bulunan öğretmen okullarında derslerin başarılı bir şekilde işlenebilmesi, eğitimin kesintisiz sürdürülebilmesi için mekteplerde uygun fiziki ortam sağlanmaya çalışılmış, gerektiğinde binalarda tamirler ve ilaveler söz konusu olmuştur.

Devlet, öğretmen mekteplerinin ihtiyaçlarını karşılamak için önemli bir çaba sarf etmiş ancak taşrada açılan darülmualimin ve darülmualimatlarda istenilen başarı sağlanamamıştır. Mütareke yılları itibariyle ağırlık İstanbul öğretmen okullarına verilerek taşrada ciddi sorunlar yaşanmıştır. Hatta burada yeni usule göre eğitim alıp atanan muallimler sayıca oldukça az olmuştur⁴⁷. Oysa yayınlanan talimatnameler ve nizamnameler ile öğretmen okullarında eğitim öğretim bir bütün olarak ele alınmıştı. Öğretmen okulları için gösterilen çabalar maalesef sadece İstanbul'da uygulanabilmişti. Taşradaki öğretmen okulları, Mütareke yıllarında yaşanan olumsuz gelişmelerden oldukça fazla etkilenmiş. İstanbul ve taşra öğretmen okulları arasındaki uçurum artmıştır. İşgale uğrayan bölgelerde eğitim öğretim faaliyetlerinde aksaklıklar yaşanmıştır. Taşradaki öğretmen okulları ıslah edilmeye çalışılmışsa da eleman yetersizliği yüzünden istenilen sonuç bir türlü elde edilememiştir. Savaş yıllarının olumsuz şartlarının eklenmesi bu okullara rağbeti azaltmış, okulların giderleri ve öğretmen maaşları vilayet bütçelerince karşılanamamıştır. Mütareke yıllarında aynı şartlar ağırlaşarak devam etmiş, Mondros Mütarekesi'nden sonra çoğu ülke sınırları dışında kalan taşra öğretmen okulları kendiliğinden kapanmıştır⁴⁸.

⁴⁵ BOA., MF. ALY. 123/62-4, 24 M 1337.

⁴⁶ BOA., MF. ALY. 171/ 11, 11 M 1341; BOA., MF. ALY. 102/41, 22 R 1335.

⁴⁷ BOA., MF. HTY. 5/42, 15 M 1336; Taşer, a.g.t., s. 25.

⁴⁸ Öztürk, a.g.m., s. 552.

Taşrada bulunan öğretmen okullarının eğitimci kadrosunda ve öğrenci durumunda azalmalar olmuştur. Mütareke döneminin başlaması ile işgalci güçler, işgal ettikleri yerlerde bulunan Darülmualimin ve Darülmualimat binalarını ele geçirip başka amaçlar doğrultusunda kullanmışlardır. Örneğin; Yunan işgaline uğrayan İzmir’de öğretmen okulları işgalci güçler tarafından ele geçirilmiş ve hastaneye dönüştürülerek amaçları için kullanılmıştır⁴⁹. Mekteplere yeteri kadar öğrenci alınamamış, yatılı kontenjan kısıtlanmış, bazı vilayetlerde mektepler gündüzlüye çevrilmiş, eğitim öğretim yarıda kalmış hatta kapatılanlar, öğrencilerini İstanbul’a veya eğitim yapılan diğer öğretmen okullarına aktaranlar olmuştur⁵⁰. Devlet, bu koşullar içerisinde dahi eğitim yapılabilecek vilayetleri belirleyip öğretmen okulları açmaya devam etmiştir. Örneğin Mersin’de darülmualimin açılmış, yine Urfa merkezde darülmualimin ve darülmualimat yapılmasına karar verilmiştir⁵¹. Ayrıca bazı merkezlerde de öğretmen okulu açmak istenmiş ancak buna muallim eksikliğinden ve nitelikli öğrenci temin edilememesinden dolayı izin verilmediği olmuştur. Bu duruma örnek olarak Antep’i verebiliriz⁵².

Askeri siyasi olarak zor günlerin yaşandığı Mütareke döneminde ülkede açılması planlanan pek çok mektep açılmamış, açık olanlar da önemli zorluklarla karşılaşmış, ihtiyaçları karşılanmakta zorlanılmıştır. Bu durum karşısında Devlet yine de taşrada öğretmen okullarında eğitime devam edilebilmesi için imkanları çoğu zaman zorlamıştır. Örneğin; 1919 yılında eğitim öğretime devam eden Edirne Darülmualimatı⁵³ 1920-21 senesinde şehrin Yunanlılar tarafından işgal edilmesine rağmen kapatılmamış, zorlu şartlarda eğitime devam etmişti. Yunanlıların işgali sebebiyle eğitim öğretimini sonlandıran İzmir Darülmualimatı⁵⁴ 1922-1923 ders senesinde açılarak eğitime yeniden başlamıştı. Bursa Darülmualimatı, 1919-20 ders yılında meclis-i umumi üyelerinin kararı ile kapatılarak öğrencileri İstanbul Darülmualimatı’na aktarılmıştı⁵⁵.

⁴⁹ BOA., DH. UMVM. 69/62, 01 M 1340.

⁵⁰ Erdem, a.g.e., s. 296.

⁵¹ BOA., DH. UMVM. 67/9, 26 C 1334; BOA., DH. UMVM. 142/69, 25 M 1335.

⁵² BOA., DH.UMVM, 29/16, 26 Z 1337.

⁵³ BOA., DH. UMVM. 15/18, 30 M 1338.

⁵⁴ BOA., DH. UMVM. 69/62, 01 M 1340.

⁵⁵ BOA., MF. ALY. 143/ 89 28 R 1338.

Yine işgale uğrayan Balıkesir Darümuallimat'ta da eğitim öğretim durmuştu⁵⁶. Kastamonu Darümuallimatı, 1923 yılında kapanmış ve eğitimleri yarıda kalan 29 öğrencisini Bursa Darümuallimatı'na nakletmişti⁵⁷. 1921 yılında açılan Yozgat Darümuallimini daha sonra Maarif Vekaletince kapatılmış⁵⁸. Eğitim öğretimini sürdüren Giresun Darümuallimin mektebinin ihtiyaçlarını karşılayamaması sonucu Trabzon Darümuallimin ile birleştirilmesi kararlaştırılmıştı⁵⁹. Bazı vilayetlerin sancaklarında bulunan darümualliminlerin çeşitli nedenlerle vilayet merkezine nakli söz konusu olmuş, bazen de vilayet merkezindeki Darümuallimin, sancak merkezine nakledilmişti. Beyrut ve sancağı Nablus buna örnek teşkil etmektedir⁶⁰.

Taşradaki öğretmen okullarında zamanla problem artmaya başlamıştır. Öğrenci sayılarında düşüşler yaşanmış, yeterli niteliğe sahip talebe sayısında azalma söz konusu olmuştur⁶¹. Belirlenen öğrenci kontenjanına uyulamamış hatta bazı dönemlerde öğrenci alınmadığı dahi olmuştu⁶². Bu durumlar ise eğitimin devamlılığını engellemiş. Tüm mektepler leyli olarak eğitim öğretimi başlamasına rağmen zamanla nehariye dönüşmüş bazıları ise kapatılmak zorunda kalmıştır.

Mütareke yıllarında yaşanan mali problemlerden dolayı muallimlerin maaşlarını düşük alması veya alamamaları eğitimcilerin görevlerinden ayrılma- larına veya muallimliği tercih etmemelerine sebep olmuştur. Bazı öğretmen okullarındaki idareciler, memurlar ve muallimler mekteplerini bırakarak başka vilayetlere gidip uzun süre görev yerlerine dönmemişlerdi. İşgale uğrayan şehirden, mektepten ayrılan muallimler, maaşlarını İstanbul'da almalarını talep etmişlerdi. Örneğin; Halep Darümuallimat-ı İbtidaiye Müdiresi Fatma Zehra Hanım, vilayetin işgale uğradığı sırada tatil sebebiyle İstanbul'da olup sonradan görevine dönmemiş. Bu süreç içerisinde maaşının İstanbul'dan ödenme-

⁵⁶ BOA., MF. ALY 152/74, 24 S 1339.

⁵⁷ Mehmet Yılmaz, **Milli Mücadele'de Kastamonu Öğretmenleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 1989, s. 28; Arslanoğlu, a.g.e., s. 64.

⁵⁸ Taşer, a.g.t., s. 70.

⁵⁹ BOA., DH.UMVM., 67/6, 2 Ra 1334.

⁶⁰ Taşer, a.g.t., s. 73.

⁶¹ Öztürk, a.g.e., s. 35.

⁶² BOA., DH. UMVM. 67/7, 9 Ra 1334.

sini istemiş ve bu isteği Maarif Nezaretince kabul edilmişti⁶³. İşgal sebebiyle vazifelerinden ayrılarak İstanbul'a gelen Edirne Darülmualimat-ı İbtidaiye muallimelerinden Bedia, Fazilet ve Hatice Sabri Hanımlar zamları ile birlikte maaşlarını İstanbul Vilayet-i Hususi Bütçesi'nden almıştı⁶⁴. Yine harp nedeniyle bulunduğu vilayeti ve görevi terk ederek İstanbul'a gelen pek çok memur da olmuştu⁶⁵. Bunlardan biri; Halep Darülmualimat Serhademesi ve Kapıcısı İsmail Hakkı Efendi olup isteği üzerine maaşının İstanbul'dan ödenmesine karar verilmiş⁶⁶. İşgal sebebiyle Eskişehir'e giden Halep Darülmualimat-ı İbtidaiye'ye bağlı Ana Mektep mürebbiyesi için de ikramiye verilebileceği kararlaştırılmıştı.⁶⁷ Sivas'ta 1918 yılında darülmualimin muallimlerine maaş verilememesi üzerine nezaret tarafından vilayete yardım yapılmıştır⁶⁸. Fakat her ne kadar ülke işgal altında olsa da vilayetlerini terk eden muallim, memur, müdürlerin talepleri ve maaşları Nezaret tarafından araştırılmadan verilmemiştir. Bazı vilayetlerin işgal altında olmasına rağmen eğitimini devam ettirilebileceği kararlaştırılmış ve buradaki görevlilerden gelen talepler reddedilmiştir. Örneğin; tatil sebebiyle İstanbul'a gelip işgali sebep göstererek vazifelerine tekrar dönmeyen Balıkesir Darülmualimat-ı İbtidaiye Müdiresi Makbule ve yardımcısı Ayşe Sıddıka Hanımların vazifelerine gitmelerinin mümkün olduğu tespit edilerek maaşları verilmemişti⁶⁹. Ayrıca muallimlerden ataması yapıp savaş ortamından dolayı atandıkları mektebe gidemeyenler de olmuştur. Örneğin; İzmir Darülmualimat-ı İbtidaiye Müdiresi Makbule Hanım, 23 Ekim 1919 tarihinde Ankara Darülmualimat müdireliğine tayin edilmiş, karayolunun ve demiryolunun kapalı olmasından dolayı görev yerine bir türlü gidememişti. Yolların açılması biraz gecikince Makbule Hanım'ın başka bir mektebe tayini söz konusu olmuş fakat açık bir kadro bulunamamıştı⁷⁰.

Ekonomik sebeplerden dolayı mekteplerin ödemelerinde değişiklikler yapılmış ve yapılan ek ödemeler de kesilmiştir. Normal maaşların ödenme-

⁶³ BOA., DH. UMVM. 156/ 53, 2 S 1337.

⁶⁴ BOA., DH. UMVM. 42/107, 6 Z 1338.

⁶⁵ BOA., DH. UMVM. 157/65, 1 Ca 1337.

⁶⁶ BOA., DH. UMVM. 157/65, 1 Ca1337.

⁶⁷ BOA., DH. UMVM. 42/107, 30 Za 1337.

⁶⁸ BOA., DH.UMVM. 38/65, 3 M 1337.

⁶⁹ BOA., DH. UMVM. 42/114, 18 Z 1338.

⁷⁰ Taşer, a.g.t., s. 335.

si güç bir hale gelmiş ve yatılı olarak eğitim öğretimini sürdüren öğretmen okullarının yiyecek ve çeşitli ihtiyaçları karşılanmakta zorlanılmıştır. Hatta ekonomik bakımdan kötü durumda olan mahalli idarelerin, mevcut bulunun taşradaki darümuallimin ve darümuallimatları tasarruf amacıyla kapattıkları dahi olmuştur. Yaşanan ekonomik koşullar bir süre sonra eğitimi de olumsuz etkilemeye başlamıştı⁷¹. 1918 yılında taşra darümuallimatları için bütçeden ayrılan belirli miktarda ödenekler zaman zaman yeterli gelmemiş, düzenlemeye gidilmiş, ilaveler söz konusu olmuş veya farklı kalemlerden ödenek aktarılmıştır⁷². Örneğin; Bursa Darümuallimat ve Darümuallimini için 1917 senesi bütçesine 57.000 kuruş ilave yapılmış⁷³. Kale-i Sultaniye livasındaki Darümuallimat ve Darümuallimindeki eksik malzemelerin tamamlanması için ilave yapılmıştı⁷⁴. Beyrut Darümuallimat-ı İbtidaiyenin ihtiyaçları, eksiklikleri için farklı kalemlerden aktarımlar yapılmış. Ankara'da 1918 yılında Darümuallimat masrafları için on bin kuruş ayrılmış fakat ayrılan bu ödenek yeterli olmamıştır. Bunun üzerine özel bütçede bulunan Ana Mekteplerine ait olan 11. faslın 1. maddesindeki maaşlar kısmından 10.000 kuruş, bütçenin 10. Darümuallimat faslının 2. masraflar kısmına aktarılmıştır⁷⁵. 1919 yılında bütçeden ayrılan miktarın yeterli olmadığı Edirne Darümuallimat-ı İbtidaiye'de olağanüstü bütçeden olağan bütçeye nakil yapılması kararlaştırılmıştır⁷⁶. Görülüyor ki ülkede ve öğretmen yetiştiren mekteplerde yaşanan maddi sıkıntılara rağmen Maarif Nezareti, durumu düzeltmek için çözüm yolları bulunmaya ve eğitimin devamlılığını sağlamaya çalışmıştır.

Milli Mücadele'nin başarı ile kazanılmasının ardından pek çok alanda önemli değişiklikler yaşanmıştır. Eğitimde yeniden adımlar atılmak istenmiş, kalıcı ve başarılı çözümler üretilmeye başlanmıştır. Özellikle öğretmen okullarının teşkilat yapısı ve öğrenci sayıları başta olmak üzere pek çok kısmında düzenlemeler yapılmıştır. Bu zamana kadar İstanbul Maarif Nezareti'ne bağlı olan Darümuallimat ve Darümuallimin, bu dönem itibariyle Türkiye Büyük

⁷¹ Taşer, **a.g.t.**, s.140.

⁷² **BOA.**, DH. UMVM. 19/40, 15 R 1336; **BOA.**, DH. UMVM. 145/115 29 R 1335.

⁷³ **BOA.**, DUİT. 126/79. 16 Ş 1335.

⁷⁴ **BOA.**, DH. UMUM. 31/10, 11 Za 1334.

⁷⁵ **BOA.**, DH. UMVM. 17/18, 26 Ş 1336.

⁷⁶ **BOA.**, DH. UMVM. 15/18, 29 M 1338.

Millet Meclisi Maarif Vekaletine bağlanmış. Bu yıl ülkede bulunan tüm leyli ve parasız öğrenci alımına ara verilirken Darümuallimin ve Darümuallimat-ı Aliye'ye ücreti karşılığında leyli öğrenci kabulüne karar verilmiştir⁷⁷. İşgalden kurtarılan şehirlerde kapatılmak zorunda kalan öğretmen yetiştiren mekteplerin bazıları açılmış, eğitim öğretim faaliyetlerine tekrar başlamışlardı. Yaşanan askeri mücadele sonucunda ayakta kalmayı başaran, ekonomik sıkıntılara rağmen eğitime devam edebilen öğretmen okullarında nitelik sağlanmaya çalışılmıştır. Mektep kontenjanları ve mezun sayısı arttırılarak ülkedeki muallim açığının kapatılması amaçlanmıştır. Öğrenci sayılarında önemli bir artış olmuş. Netice itibariye ülke genelinde 7 Darümuallimat (İstanbul, Edirne, İzmir, İstanbul, Adana, Bursa, Sivas ve Konya), 13 Darümuallimin (Edirne, Erzurum, İzmir, İstanbul, Adana, Ankara, Balıkesir, Bursa, Diyarbakır, Sivas, Trabzon, Kastamonu ve Konya) Cumhuriyet'e intikal edebilmiştir⁷⁸.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Osmanlı Devleti'nde Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke yıllarında siyasi ve askeri olarak yaşanan gelişmeler sosyal, kültürel ve ekonomik hayatı da derinden etkilemiştir. Özellikle eğitimin önemli unsurlarından olan öğretmen okulları ülkede yaşanan bu gelişmeleri bünyesinde hissetmiştir. Önceleri İstanbul'da açılan erkek öğretmen okulu Darümuallimin, kız öğretmen okulu Darümuallimat ve sonrasında taşrada açılan öğretmen okulları bu süreçte ayakta tutulmaya çalışılmıştır. Devlet, olumsuz şartlara rağmen öğretmen okullarının geliştirilmesi için önemli bir çaba göstermiştir.

İstanbul'da açılan Darümuallimin ve Darümuallimatın zorlu şartlar altında eğitimlerini sürdürmesi ve ihtiyaçlarının karşılanması önemli oranda sağlanırken maalesef taşralarda aynı durum söz konusu olmamıştır. İşgal altındaki yerlerde pek çok öğretmen okulu eğitimlerini sürdürmede zorluklar yaşamıştır. Muallim, talebe sıkıntısı görülmüş, işgalcilerin olumsuz tutumları gözlemlenmiş, ödenek sıkıntılarının yaşandığı dönemler olmuş ve taşralarda eğitim zaman zaman kesintiye uğramıştır. Oysa Devlet, İstanbul'da bulunan Darümuallimin ve Darümuallimatın tüm ülkenin öğretmen açığını kapatamayacağını bildiği için bu zorlu savaş yıllarında dahi taşrada öğretmen okul-

⁷⁷ BOA., MF. ALY. 170/43 6 M 1341.

⁷⁸ Alkan, a.g.e., s. 294.

ları açma girişimini sürdürmüş. Var olanların ihtiyaçlarını karşılamış, eğitimlerini sağlamaya çalışmış ve öğrencilerin okula devamlılığına önem vermiştir. Hatta Darülmualimin mezunlarının askere alınması konusunda da zaman zaman çeşitli düzenlemeler getirmiştir. Mekteplerin ödeneklerinde azalmalar söz konusu olsa da asla kesinti yapılmamıştır. Eğitim öğretime uygun fiziki ortam ve ders araç gereçleri sağlanmaya çalışılmıştır. Devlet, ülkede öğretmen yetiştiren mekteplerin ayakta kalabilmesi için tüm imkânlarını zorlamıştır.

Sonuç itibariyle modern anlamda eğitim veren bu okullarda yetişen kişiler, ülkenin eğitimsel kalkınmasına önemli katkılar sağlamıştır. Modern Türk eğitiminin önemli kuruluşları öğretmen okulları olmuş ve bu okullar, Cumhuriyet döneminde gelişerek işlevlerini sürdürmüşlerdir. Eğitimin medeni ve kalkınmış bir millet olmadaki önemine inanan Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk, eğitime büyük katkılar sağlamış, eğitim alanında önemli devrimleri gerçekleştirmiştir. Osmanlı dönemi öğretmen okullarında yetişen kişiler ise Cumhuriyet devrimlerinin birer yürütücüsü olmuşlardır.

KAYNAKÇA**Başbakanlık Osmanlı Arşivi****BOA.**, İ.MMS.**BOA.**, MF. MKT.**BOA.**, MF. ALY.**BOA.**, İ. DH.**BOA.**, DH. UMVM.**BOA.**, MF. İST.**BOA.**, MF. HTY.**BOA.**, DUİT.**Sürelî Yayınlar****Takvim-i Vekayi**, nr.372, 23 R 1264.**Düstur**, 1289, s. 184-220.**Araştırma-İnceleme Eserler**Ahmet, Cevdet Paşa, **Ma'ruzât**, Yay. Haz. Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1980.Akyüz, Yahya, **Türk Eğitim Tarihi**, Pegem Yayınları, İstanbul, 2013.Akyüz, Yahya, "Darümualliminin İlk Nizamnamesi (1851) Önemi ve Ahmet Cevdet Paşa", **Millî Eğitim**, 95, Mart, 1990, ss. 3-22.Akyüz, Yahya, "Osmanlı'da Açılan İlk Öğretmen Okulları" **Toplumsal Tarih**, 105 (Eylül), 2002, ss.1-6.Akyüz, Yahya, "Türkiye'de Anaokullarının Kuruluş ve Gelişim Tarihçesi", **Millî Eğitim**, 132, Ekim-Kasım-Aralık 1996.Akyüz, Yahya, "Türkiye'de Çağdaş Anlamda Öğretmenlik Mesleğinin Doğuşu", **Türkler Ansiklopedisi**, 2002, ss. 15-25.

- Akyüz, Yahya, “Türkiye’de Öğretmen Yetiştirmenin 160. Yılında Darülmuallim’in İlk Yıllarına Toplu ve Yeni Bir Bakış”, **OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulamaları Merkezi Dergisi)**, S 20, 2006, s. 31.
- Alkan, Mehmet Ö., **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri**, Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 2000.
- Arslanoğlu, İbrahim, **Kastamonu Öğretmen Okulları (1884-1977)**, MEB Yayınları İstanbul, 1998.
- Berker Aziz, **Türkiye’de İlköğretim**, MEB Yayınevi, Ankara, 1945, s. 93.
- Binbaşıoğlu, Cavit, **Eğitim Düşüncesi Tarihi**, Ankara 1982, s. 86.
- Erdem, Yasemin Tümer, **II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyete Kızların Eğitimi**, TTK Yayınları, Ankara, 2013.
- Ergin, Osman Nuri, **Türk Maarif Tarihi**, İstanbul, 1977, s. 571.
- Ergün, Mustafa, **II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)**, Ocak Yayınları, Ankara, 1996.
- Hakkut, Şükran, “Öğretmen Okullarının 130. Yıldönümü”, **Hayat Tarih Mecmuası**, 4/1, Sıra 150, 1 Nisan 1978, s. 53.
- İstanbul Kız Muallim Mektebi 1933- Darülmuallimat 1870**, İstanbul Kız Muallim Mektebi Yayınları, İstanbul, 1933.
- Koçer, Hasan Ali, **Türkiye’de Öğretmen Yetiştirme Problemi, (1848-1967)**, Yargıçoğlu Matbaası, Ankara, 1967.
- Kodaman, Bayram, **Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi**, TTK Yayınları, Ankara, 1999.
- Konrapa, Zekai, “İstanbul Öğretmen Okulları I”, **Tedrisat Mecmuası**, Mart 1951, s.37-38.
- Mahmud Cevad, **Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı**, haz. Mustafa Ergün, Tayyip Duman, vd. Ankara 2002, MEB Yayınları, Ankara, 2002, s. 135.
- Öymen, H. Raşit, “Muallim Mekteplerinin 100. Yılı” **Yeni Bilgi**, S 13, 1 Haziran 1948, s. 16.

- Öztürk, Cemil, “Darülmualimin” **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C 8, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, ss. 551-52.
- Öztürk, Cemil, **Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası**, TTK Yayınları, Ankara, 2007.
- Satı “Numune ve Tatbikat Mektebi İbtidaisi”, **Tedrisat-ı İbtidaiye Mecmuası**, S 14, 1327, 41-42.
- Satı, “Meşrutiyetten Sonra Maarif Tarihi”, sad. Recai Doğan, **Dini Araştırmalar**, C 4, S. 11, Eylül- Aralık 2001, ss. 654-665.
- Taşer, Seyit, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Modernleşme Sürecinde Öğretmen Yetiştiren Kurumlarda Eğitim Yönetimi ve Denetimi**, Basılmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya 2010, s. 63.
- Tekeli, İlhan, İlkin Selim, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü**, TTK Yayınları, Ankara, 1999.
- Unat, Faik Reşit, **Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış**, MEB Yayınları, Ankara, 1964.
- Ünlütaşır, M. Ş., **Cevdet Paşa Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri (1822-1895)**, Ankara, Doğu Matbaa. 1945, s. 10.
- Yılmaz, Mehmet, **Milli Mücadele’de Kastamonu Öğretmenleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 1989.

HERMANN BALTZER'İN GÖZÜNDEN MONDROS MÜTAREKESİ'NİN BAŞLANGICINDA TÜRKİYE'DEKİ DURUM VE ALMANLARIN GERİ DÖNÜŞÜ

Kemal ÖZDEN*

ÖZET

Deniz Yüzbaşı Hermann Baltzer Mondros Mütarekesi'nden sonra, Osmanlı Devleti'ndeki Alman askeri ve sivil görevlileri ile Alman Levantenlerin ülkelerine geri gönderilmesi çalışmalarında İstanbul'daki İtilaf mercileriyle eşgüdümü sağlayan irtibat subayı olarak görevlendirilmiştir. Enver, Talat ve Cemal Paşa'nın 1-2 Kasım 1918'de Alman torpido botuyla İstanbul'dan gizlice Sivastopol'a götürülmesini organize eden kişidir. Alman İmparatorluğu'nun Osmanlı Devleti'nde görev yapan de facto son resmi yetkilisi olarak, Türkiye hakkındaki son resmi raporu yazmıştır. Ancak bu bağlamda oynadığı rol, bugüne kadar karanlıkta kalmıştır ve ilk kez bu çalışmada aydınlığa kavuşturulmaktadır. Baltzer Gülcemal vapuruyla İstanbul'dan ayrılan son Alman kafilesiyle geri dönerken kaleme aldığı 15 Haziran 1919 tarihli Türkiye'deki Duruma İlişkin Rapor'da, mütarekenin başlangıç döneminde Türkiye'deki gelişmelere ilişkin gözlem ve değerlendirmelerini "Donanma", "Kara Ordusu", "Siyaset" ve "Ticaret" başlıkları altında özetlemiştir. Baltzer'in Alman Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'na sunduğu rapor, 12 Temmuz 1919'da Alman Dışişleri, Ekonomi ve Savaş Bakanlıkları ile aralarında eski Osmanlı Donanması Komutanı Amiral Wilhelm Souchon'un da bulunduğu ilgili kişilere iletilmiştir. Baltzer 1921'de yayınladığı hatıralarında, raporunda yer alan hususlara ilişkin tamamlayıcı bilgilerin yanı sıra Filistin, Irak, Kafkasya ve Ukrayna cephelerinden geri çekilerek İstanbul'da toplanan Alman askerleri, Türkiye'de çalışan Alman siviller ve 19. yüzyılın ortalarından itibaren Türkiye'ye yerleşmiş olan Alman Levantenlerin geri dönüşü hakkında ilk elden bilgi sunmuştur. Bildiride, Baltzer'in mütareke döneminin ilk sekiz ayında İstanbul başta olmak üzere Türkiye'de meydana gelen gelişmelere ilişkin izlenim ve değerlendirmeleri, arka plan bilgiler eşliğinde yorumlanarak özetlenmiştir. Bugüne kadar Türk ve Alman tarih yazıcılığında değerlendirilmemiş olan Baltzer'in raporu ve

* Uzman, T.C. Berlin Büyükelçiliği, oezdenk@yahoo.de

hatıralarının temel kaynak olarak kullanıldığı araştırma; ilgili diğer Alman ve İngiliz arşiv belgeleri, Türkiye’de görev yapmış olan Alman yetkililerin hatıraları, Almanca süreli yayınlar ve ikincil kaynaklarla desteklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mondros Mütarekesi, Osmanlı Devleti, İtilaf Devletleri, Almanya, Hermann Baltzer.

**THE SITUATION IN TURKEY AND THE RETURN OF GERMANS
IN THE BEGINNING PHASE OF THE MUDROS ARMISTICE
FROM HERMANN BALTZER'S POINT OF VIEW**

ABSTRACT

After the Armistice of Mudros, Lieutenant Hermann Baltzer became the liaison officer who coordinated with the Entente authorities in Istanbul the works regarding the return of German military and civil staff and the German Levantines in the Ottoman State. Moreover, Baltzer organized the escape of Enver, Talat and Cemal Pasha on a torpedo boat from Istanbul to Sevastopol on November 1-2, 1918. Baltzer was de facto the last official of the German Empire serving in the Ottoman State. He wrote the last official report on Turkey for the German state. However, the role he played in this context remained unveiled up until today. Hence, his role was clarified in this paper for the first time. Baltzer, who returned with the last German group of passengers that left Istanbul on the *Gülcehal* steamboat, wrote "A Report on the Situation in Turkey", on June 15, 1919. In his report, Baltzer summarized his observations and evaluations regarding the developments in Turkey in the beginning phase of the armistice under the headlines of "Navy", "Army", "Politics" and "Trade". The report that Baltzer handed to the Admiralty of the German Fleet was forwarded to the German Ministries of Foreign Affairs, Economy and War as well as to relevant persons such as Wilhelm Souchon, the former Admiral of the Ottoman Fleet, on July 12, 1919. Besides, in his memories that were published in 1921, Baltzer provided supplementary information about the topics in his report. His memories also contain firsthand information about the evacuation of German soldiers who came from the fronts in Palestine, Iraq, the Caucasus and Ukraine to Istanbul as well as of German civilians working in Turkey and the German Levantines. In this paper, Baltzer's impressions and evaluations regarding the developments in Turkey, especially in Istanbul, during the first eight months of the armistice were summarized and interpreted in the light of some background information. In this paper, Baltzer's report and his memories which haven't been taken into account in the Turkish and German historiography until today were used as a basic source. The paper was additionally supported by German and English archive documents, the memories of German military and civil staff who served in Turkey, German periodicals as well as secondary sources.

Keywords: Armistice of Mudros, Ottoman State, Entente States, Germany, Hermann Baltzer.

GİRİŞ

Hermann Baltzer, 9 Ekim 1888'de Chemnitz'de dünyaya gelmiştir. Banka müdürü babasının tayini nedeniyle taşındıkları Dresden'de ortaöğrenimini tamamladıktan sonra, Nisan 1907'de girdiği Donanma Okulu'ndan 1910'da Teğmen rütbesiyle mezun olmuştur. Savaş başlayınca kadar Stettin ve Thüringen adlı savaş gemilerinde Alman karasuları ve Akdeniz'de mesafe ölçme subayı ve deniz harekatı komutan yardımcısı olarak görev yapmıştır. 1915'te Üsteğmen olduktan sonra Berlin'deki İmparatorluk Donanma Dairesi'nde Büyük Amiral Alfred von Tirpitz ve Amiral Eduard von Capelle'nin ekibi-ne dahil olmuştur. 1917'de Yüzbaşı rütbesine terfi etmiştir. Ekim 1917'de İstanbul'da Fırat Nehir Bölüğü Karargah Komutanı olarak atanmış, buna paralel olarak İstanbul'da demirli olan Goeben'de (Yavuz) vardiya usulü nöbetçi subay olarak görevlendirilmiştir. Ocak 1918'de Alman Akdeniz Filosu Kurmay Heyeti'ne dahil olmuştur. 1 Kasım 1918'de Osmanlı Devleti'ndeki Alman vatandaşlarının geri gönderilmesi işini üstlenmiş, 10 Haziran 1919'da son Alman kafilesiyle birlikte İstanbul'dan ayrılmıştır.

Alman donanmasında 1918 yazında 240.000 olan asker sayısı, Versay Barış Anlaşması'nın 183. maddesi uyarınca 1.500'ü subay olmak üzere 15.000'le sınırlandırılmıştır¹. Bunun sonucu olarak Baltzer de Ekim 1919'da, diğer binlerce subay gibi işsiz kalmıştır. Akabinde üç yıl boyunca Dresden'de Gehe und Co. adlı ilaç ve boya maddeleri şirketinin idari merkezinde meslek öğrenimi görmüştür². 1922'de eniştesi Herbert Curt Georgi'nin Leipzig'deki aroma, esans ve parfüm yağı fabrikasında işe başlamıştır³. 17 yıl boyunca sürdürdüğü bu iş sırasında Fransa, İspanya, İtalya ve Portekiz'e yoğun iş seyahatleri gerçekleştirmiştir. 1934'te Güney Amerika'yı, 1935'te Hindistan'ı ziyaret etmiştir.

¹ Christian Stachelbeck, **Deutschlands Heer und Marine im Ersten Weltkrieg**, Oldenbourg Verlag, München 2013, s. 157; **Der Friedensvertrag von Versailles**, Verlag von Reimar Hobbing, Berlin 1919, s. 90.

² 1835'te Franz Ludwig Gehe tarafından kurulan ilaç ve boya maddeleri şirketi, günümüzde aynı ad altında faaliyetlerini sürdürmektedir. Bk. <https://www.gehe.de/unternehmen/geschichte/index.html>.

³ 1875'te Curt Georgi tarafından kurulan şirket, günümüzde aile şirketi olarak Stuttgart-Böblingen'de faaliyet göstermektedir. Bk. <http://www.curtgeorgi.de/de/unternehmen/historie.html>.

26 Ağustos 1939'da yedek subay olarak askere alınmış ve akıcı şekilde İtalyanca, İspanyolca ve Portekizce konuştuğu için Alman Silahlı Kuvvetleri Dış İstihbarat Teşkilatı'nda (*Oberkommando der Wehrmacht/Amt Ausland-Abwehr*) bu ülkelerle ilgili deniz istihbaratından sorumlu Kontrat Subayı olarak görevlendirilmiştir. Tarafsız ülkeler İspanya ve Portekiz'deki *Abwehr* temsilcileri ile müttefik ülke İtalya istihbarat teşkilatı tarafından gönderilen bilgileri, ilgili birimlere iletmiştir. Ayrıca, İspanya ve Portekiz'den gönderilen gazete haberlerini Almancaya çevirmiştir. Düzenli olarak İspanya ve Portekiz'e seyahat etmiştir. Ekim 1943'te Madrid Büyükelçiliği'nde *Abwehr* Deniz İstihbarat Temsilcisi olarak görevlendirilmiştir. Nisan 1944'e kadar Madrid'de kaldıktan sonra, 1 Haziran 1944'ten itibaren İtalya'nın Venedik şehrinde yine deniz istihbaratı alanında çalışmaya devam etmiştir. Ancak oradaki yetki durumunda yaşanan belirsizlik nedeniyle 20 Aralık 1944'te, Alman İmparatorluğu İtalya/Güney Donanması'na istihbarat subayı olarak atanmıştır. Alman Ordusu'nun mağlubiyeti kabul ettiği 9 Mayıs 1945'te İngiliz birliklerine teslim olmuştur. İngiliz askeri istihbarat teşkilatı (*The Security Service/MI 5*) tarafından 28 Mayıs 1945'te ilk kez sorgulanmış, 17-19 Eylül 1945'teki kapsamlı sorgulamada, birlikte çalıştığı kişilerin kimlikleri başta olmak üzere bildiği her şeyi ayrıntılı bir şekilde açıklamıştır. MI 5 "Persson", "Mittre", "Corregidor", "Balthieri", "Marques", "Bacco", "Jupiter" ve "Goll" gibi kod adlarını kullanmış olan Baltzer'in 28 Ekim 1940-30 Mart 1945 arasında Berlin, İspanya, Portekiz ve İtalya'da gerçekleştirdiği şifreli telsiz haberleşmelerini düzenli olarak takip etmiştir. Baltzer'in MI 5 tarafından sorgulanması ve telsiz haberleşme kayıtlarına ilişkin iki dosya, İngiliz Ulusal Arşivleri'nde muhafaza edilmektedir⁴.

MI 5 kayıtlarına göre, Almanya Nasyonal Sosyalist Partisi (NSDAP) ve bu partinin paramiliter örgütü SS üyesi olmayan Baltzer serbest bırakılmış ve Alman Savaş Donanması'nın 20 Ağustos 1946'da Müttefik Ülkeler Kontrol

⁴ Baltzer'in biyografisi ağırlıklı olarak, bu iki dosyada yer alan bilgilere dayalı olarak özetlenmiştir. Bk. **The National Archives, KV 2/2299-2300** (The Security Service, Personal Files, World War II, German Intelligence Officers, Hermann Baltzer); Ayrıca bk. Winfried Baumgart, **Von Brest-Litovsk zur deutschen Novemberrevolution. Aus den Tagebüchern, Briefen und Aufzeichnungen von Alfons Paquet, Wilhelm Groener und Albert Hopman. März bis November 1918**, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1971, s. 605, dipnot 631.

Konseyi tarafından lağvedilmesinden sonra, sivil hayata geri dönmüştür. 1 Haziran 1967’de vefat etmiştir⁵.

Almanların geri gönderilmesinde, İstanbul’daki İtilaf Devletleri yetkilileriyle eşgüdümü sağlayan irtibat subayı Baltzer, fiilen Almanya’nın Osmanlı Devleti’ndeki son resmi temsilcisi gibi görev yapmıştır. 1 Kasım 1918-10 Haziran 1919 arasında İstanbul başta olmak üzere Türkiye’de meydana gelen gelişmeleri dikkatli bir şekilde takip etmiş ve Almanya’nın Osmanlı Devleti’nde olup bitenler hakkında bilgi temin etme imkânlarının çok kısıtlı olduğu bir dönemde, değerli bir istihbarat raporu hazırlamıştır. Alman İmparatorluğu’na, Osmanlı Devleti hakkındaki son resmi raporu sunmuştur. Bu bağlamda oynadığı rol, bugüne kadar karanlıkta kalmıştır ve ilk kez bu araştırmada aydınlığa kavuşturulmaktadır.

A- Türkiye’deki Duruma İlişkin Rapor

Baltzer Türkiye’deki Duruma İlişkin Rapor’u 15 Haziran 1919’da Almanya’ya dönüş yolculuğu sırasında Gülcemal vapurunda kaleme almıştır. Baltzer tarafından Alman Donanması Komutanlığı’na sunulan rapor, 12 Temmuz 1919’da Donanma Komutanı Amiral Adolf von Trotha adına Deniz Binbaşı Hermann Lorey tarafından, “*Gülcemal vapuruyla Türkiye’den dönmüş olan Akdeniz Filosu Kurmay Heyeti Subayı Deniz Yüzbaşı Baltzer’in raporunun bir örneği ilişikte sunulmaktadır*” notuyla Alman İmparatorluğu Dışişleri, Ekonomi ve Savaş Bakanlıklarının yanı sıra Amiral Wilhelm Souchon, emekli Koramiral Hubert von Rebeur-Paschwitz ve Alman Barış Komisyonu’na gönderilmiştir.

Raporun Amiral Souchon’a iletilen örneği, adıgeçenin Alman Federal Arşivi’nde muhafaza edilen terekesinde yer almaktadır. Bugüne kadar Alman ve Türk tarih yazıcılığında kaynak olarak kullanılmamış olan rapor, ilk kez bu çalışmada değerlendirilmiştir.

Baltzer raporunda, İstanbul başta olmak üzere Türkiye’deki duruma ilişkin izlenim ve değerlendirmelerini Donanma, Kara Ordusu, Siyaset ve Ekonomi başlıkları altında aşağıdaki gibi özetlemiştir:

⁵ “Kontrollratsgesetz Nr. 34, Auflösung der Wehrmacht vom 20. August 1946”, **Amtsblatt des Kontrollrats in Deutschland**, s. 172; **Bundesarchiv** (müteakiben resmi kısaltma **BArch** kullanılacaktır) **MSG 225/120** (See-, Ingenieurs-, Marineartillerie-, Verbindungs-, Sanitätsoffiziere der Reichs- und Kriegsmarine und Unterlagen zu Lohmann/Hildebrand. Buchstaben A-Ba).

1-Donanma

a) Askeri Gemiler: Türk donanması mütarekenin ilk haftalarında silahlardan arındırılmıştır ve İzmit'te demirli olan Yavuz Sultan Selim zırhlısı haricinde Haliç'te bulunmaktadır. Gemiler personel yetersizliği nedeniyle, çok bakımsız durumdadır. Yalnızca Akhisar sınıfına dahil olan birkaç küçük torpido botu, sahil koruma hizmetleri için kullanılmaktadır. Eski Alman gemilerinden Wolja ile torpido botlarından R1, R2 ve R4 Fransız bayrağı çekilmiş şekilde İzmit limanındadır. Bir süre Fransız bayrağı çekilmiş şekilde İstanbul'da bekletilen UC 23 Alman denizaltısı, muhtemelen Fransa'ya götürülmüştür. Diğer Alman denizaltılarının akıbeti ise belirsizdir. Loreley adlı Alman yatı, Aralık'ta Fransız bayrağı altında İstanbul'a dönmüş ve Sirkeci rıhtımında demirlemiştir. Kasım 1918'de İstanbul'a gelen İngiltere ve diğer İtilaf gemilerinin çoğu geri dönmüştür. İstanbul'da İngiltere'ye ait 4 Iron Duke sınıfı gemi, bir dizi küçük savaş gemisi (Linienschiff), Fransa'ya ait Paris gemisi ve Loreley yatı ile İtalya'ya ait Vittoria Emanuele adlı gemi bulunmaktadır. Amerikalılar ise yalnızca destroyerlere sahiptir. Mütarekenin başlangıcında Jean Barth, Mirabeau, Demokratie, Justice ve Patrie gibi büyük gemilerin yanı sıra çok sayıda küçük gemiye sahip olan Fransa'nın, bunları geri göndermiş olması dikkat çekmektedir.

b) Ticari Gemiler: İstanbul'da kalan tek eski Alman ticaret gemisi Rodosto, Fransız askeri birliklerinin sevkiyatı için kullanılmaktadır. Alman vapurları General ve Nora Hugo Stinnes, Aralık 1918'de Fransa'ya götürülmüştür. İngilizler tarafından el konulan Alman vapurları ise, geri gönderilen Alman askerleriyle birlikte Almanya'ya gitmiş ve geri dönmemiştir. Mütareke imzalandığı sırada Türkiye'ye satılmış olan Aegina (İzmir) vapuruna ise 1919'da İngilizler tarafından el konulmuştur ve İstanbul'da bulunmaktadır. Corcovado vapuruna Nisan 1919'da Fransız bayrağı çekilmiştir. Seyrû Sefain İdaresi, Genel Müdür Hüseyin Bey'in yönetiminde yoğun şekilde çalışmaktadır. İngiliz askeri yetkililerinin verdiği bilgiye göre, Türk ticaret filosuna el konulmamıştır. Arimatea adlı eski Avusturya vapuru, bazı İtalyanlar ortak olduğu için, Türk bayrağı altında seferlerini sürdürmektedir. Zorunlu olarak Ruslara kiralanan çok sayıda Rus ticaret gemisi, İstanbul ile Selanik ve Marsilya arasında sefer yapmaktadır.

c) Boğazlar: İstanbul Boğazı yalnızca İngiliz askerleri tarafından işgal edilmiş gibi görünmektedir. Çanakkale Boğazı, İngiliz ve Fransız askerleri-

nin işgali altındadır. Çanakkale civarında çok geniş bir alana yayılmış askeri kamplar kurulmuştur. Gelibolu Yarımadası'nda yaşayan sivil halk, bölgeden çıkarılmıştır.

d) Tersaneler: Türk tersane yönetimi, İtilafçı Tersaneler Komisyonu'nun talimatları doğrultusunda çalışmaktadır. İstinye Tersanesi, Fransa'nın yönetimi altında olup Fransız charter gemileri orada tamir edilmektedir.

e) Limanlar: İstanbul Limanı, İngiltere'nin kontrolü altındadır. İtilafçı Pasaport Bürosu, icra organı olarak görev yapmaktadır. Türkler, sağlık belgesi gibi gemi evraklarının tanzimi ve gümrük formaliteleri haricinde, liman işlerinden tamamen dışlanmışlardır. Galata İskelesi'ndeki tesisler İngiliz, Sirkeci İskelesi'ndekiler ise Fransız yönetimi altındadır.

f) Türk Tarafının Planları: Türk tarafının deniz işleri konusunda herhangi bir programı ve hazırlığı yoktur. Amiral Arif Paşa gibi yüksek rütbeli Türk subayları, gemisi olmayan bir donanmaya hizmet etmenin anlamı olmadığı için görevden ayrılmak istediklerini söylemektedir⁶.

2-Kara Ordusu

a) İtilaf Birliklerinin Organizasyonu: İtilaf Devletleri Şark Orduları Komutanlığı ve Britanya Karadeniz Filosu'nun ana karargahları İstanbul'dadır. Başkomutan General Franchet d'Espérey, Enver Paşa'nın Ortaköy'deki yalısında ikamet etmektedir.

b) Askeri Birlik Sevkiyatları: Kafkasya'daki İngiliz birliklerinin geri çekilmesi ve bunların yerine bölgeye İtalyan birliklerinin sevk edilmesi öngörülmektedir. Çok sayıda Hint birliği, geçici olarak Kafkasya'ya sevk edilmiştir. Güney Rusya'da işi biten Fransız birliklerinin büyük bir kısmı, Selanik ve Marsilya'ya sevk edilmiştir. İstanbul'daki İngiliz işgal ordusundaki Avrupa kökenli askerlerin yerine, Hint kökenli askerler görevlendirilmiştir. Hint birlikleri için Şişli ve Bostancı'da büyük çadırlardan oluşan kamp yerleri kurulmuştur. İstanbul'a neredeyse her gün, çeşitli ırklara mensup askeri birlikler gelmektedir.

⁶ BArch N 156/6, (Nachlass Admiral Wilhelm Souchon, Lage in der Türkei und Revolution in Deutschland-Berichte, Bericht über die Lage in der Türkei, von Kpt. Lt. Baltzer, Admst. Offz. d. Mittelmeerdivision, v. 15. Juni 1919), Blatt 2ff.

c) Demiryolları: Demiryolları 1919 yılının ilk aylarında, İtilaf Devletleri arasında paylaşılmıştır. Anadolu Demiryolları İngilizler, Bağdat Demiryolu Fransızlar tarafından işletilmektedir. İstanbul-Selanik hattında yeniden başlatılan ulaşım, nedeni anlaşılamayan bir şekilde kesilmiştir.

d) Askeri Disiplin: İstanbul'daki İngiliz birlikleri, çok büyük bir disiplin içinde hareket etmektedir. Fransız askerleri, içkili halde sokaklarda dolaşmakta ve disiplinsiz davranışlar sergilemektedir. İtilaf askeri gemilerinde ayaklanmalar olduğu yönünde haberler gelmektedir. Ancak bunlar abartılıdır ve yalnızca bir kısmı doğrudur. Örneğin, Sivastopol'daki Jean Bart adlı gemiye Mart 1919'da, Fransız bayrağının yanı sıra Kızıl Bayrak da çekilmiştir.

e) Türk Ordusu: Türk Ordusu, savaş durumundan barış durumuna geçmiştir. Sokaklarda her gün, işsiz güçsüz dolaşan çok sayıda Türk subayı görülmektedir. Birçok subayın rütbesi düşürülmüştür. Askeri üniforma şekillerinin değiştirilmesi düşünülmektedir⁷.

3-Siyaset

Tevfik Paşa hükümetinin yerine kurulan Damat Ferit Paşa hükümeti, aşırı İtilaf yanlısı ve Almanya düşmanı bir politika izlemektedir. Hükümet İttihatçıların yargılanma sürecinin başlatılmasından sonra Sabah, Alemdar ve özellikle Ferit Paşa tarafından desteklenen *Entente* adlı Fransızca gazeteye, Almanya aleyhinde açıklamalar yapmıştır. Savaş sırasında İngiltere'den aldığı emekli maaşıyla Mısır'da yaşayan Yarbay Sadık Bey liderliğindeki *Entente Liberal*⁸, en güçlü siyasi partidir. Son haftalarda ayrıca, İngiltere Dostları Partisi de⁹ kurulmuştur.

Mütarekenin ilk aylarında, İngiltere'nin Osmanlı topraklarını genel olarak işgal etmesinin yanı sıra Fransa'nın Suriye'yi, ABD'nin ise Ermenistan'ı işgal edeceği düşünülmekteydi. İzmir'in Yunanistan tarafından işgal edilmesi, hiç beklenmedik bir gelişme olmuştur. Ülkenin her tarafında büyük bir öfke

⁷ BArch N 156/6, Blatt 5.

⁸ İttihat ve Terakki Fırkası'nın lağvedilmesinden sonra ortaya çıkan iktidar boşluğunu doldurmak için yeniden canlandırılan eski muhalefet partisi Hürriyet ve İtilaf Fırkası ve başkanı Miralay Mehmet Sadık Bey için bk. Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler, Cilt II, Mütareke Dönemi 1918-1922**, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1986, s. 264-329.

⁹ İngiliz Muhipler Cemiyeti (The Friends of England Association) için bk. Tunaya, s. 472-492.

ve infial dalgası yükselmiştir. İstanbul ve Türkiye'nin diğer şehirlerinde büyük gösteriler düzenlenmiştir. Toplumda ortaya çıkan bu vatanseverlik dalgasının devam edip etmeyeceğini tahmin etmek çok güçtür. Türk Hükümeti Padişah'ın sarayında ve huzurunda, İstanbul ve taşradan değişik mesleklerle sahip 200 kişinin katıldığı bir toplantı düzenlemiştir. Ancak bu toplantıdan, olumlu bir sonuç çıkmamıştır¹⁰.

İstanbul'da tutuklu bulunan 65 İttihatçı 1919 Mayıs sonunda, İngilizler tarafından Malta'ya götürülmüştür. Bunun nedeni, İttihat ve Terakki mensubu kişilerin aylarca bir arada tutulmasının uzun vadede tehlikeli olacağından endişe edilmesidir. Aralarında eski Sadrazam Said Halim Paşa'nın da bulunduğu 65 kişi, ellerinde birer küçük valizle kamyonlara doldurularak götürülmüştür¹¹. Damat Ferit Paşa'nın gazetesinin bu adımı memnuniyetle karşılaması, hükümetin tutumunu ortaya koymasından dolayı dikkat çekici olmuştur. Halk, İttihatçıların götürülmesi ve hükümetin konuya ilişkin tutumunu büyük bir infiale karşılamıştır. Resmi görevlerdeki Türklerin çoğunluğu, Almanya'nın inanca dostları da dahil olmak üzere, İtilaf Devletlerine karşı muhalif bir görüntü sergilememek için gayret göstermiştir. Silahlı direniş ve çete savaşlarının yaşandığı yönündeki yoğun söylentilere, çok fazla önem atfedilmemelidir.

İzmir'in işgal edilmesinden sonra, Almanya'nın Türkler arasındaki itibarı büyük ölçüde artmıştır. Türk toplumunun bütün kesimlerinde, Alman birliklerine karşı gerçek sempati işaretleri gözlemlenmiştir. Nisan 1919'da Akdeniz vapuruyla Almanya'dan Türkiye'ye geri dönen Türklerin Almanya'dan törenle uğurlanmış olması, Türk kamuoyunun Almanya hakkındaki görüşü üzerinde çok olumlu etki yapmıştır¹².

¹⁰ 26 Mayıs 1919'da Yıldız Sarayı'nda Padişah Vahidettin'in huzurunda toplanan Birinci Saltanat Şurası.

¹¹ 28 Mayıs'ta Bekirağa Bölüğü'nde tutuklu olan 67 kişiden 55'i Malta'ya, 12'si Mondros'a gönderilmiştir. Bk. Mehmet Akif Bal, **Sürgün Türkler, Milli Mücadele Döneminde Malta Sürgünleri**, Gahura Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007, s. 51.

¹² Almanya'nın değişik şehirlerinde çıraklık eğitimi, yüksek öğrenim ve askeri öğrenim gören öğrenciler ile Almanya'da yaşayan ve çalışan Türklerden oluşan 1.500 kişilik grup Berlin Türk Büyükelçiliği'nin organizasyonu ile Nisan 1919'da Hamburg'dan Akdeniz Vapuru'yla Türkiye'ye gönderilmiştir. Grup Hamburg Limanı'nda düzenlenen şaşalı bir askeri törenle uğurlanmıştır. Binbaşı von Ramsay'in Alman Ordusu adına yaptığı uğurlama konuşmasından sonra, Profesör Hamdullah Suphi (Tanrıöver) bir teşekkür konuşması yapmıştır. Bk. "Abschied der Türken von Deutschland", **Der Neue Orient** (Müteakiben **DNO** olarak kısaltılacaktır) ,

Türk barış heyetinin Paris'e gittiğinin açıklanmasından sonra, katlanılabılır bir barış sağlanacağı umudu artmıştır. Ancak, Ferit Paşa'nın Fransız savaş gemisiyle, Tevfik Paşa'nın İngiliz gemisiyle hareket etmesi farklı şekillerde yorumlanmıştır. Son dönemde manda yönetimine ilişkin olarak çok farklı haberler yayılmıştır. Türkiye'de incelemelerde bulunan Amerikan komisyonlarının temasları sonucunda, İtilaf Devletlerinin planlarının tamamen değişeceğine inanılmaktadır¹³.

4- Ticaret

a) Deniz Ulaşımı: Türkiye'ye yönelik ablukanın kaldırılmasından sonra büyük ölçüde canlanan deniz ulaşımı, sefer yapan gemilerin sayısına bakıldığında yeniden azalmıştır. İstanbul'a sefer yapmaya başlayan büyük Japon gemileri ile küçük güney Amerika ve İspanyol gemileri dikkat çekmeye başlamıştır. Büyük güçlerden İngiltere ve İtalya, eski Avusturya gemileriyle sefer yapmaktadır. Örneğin Ferenz Ferdinand, Ferenz Joseph Keraly ve Graz gemileriyle Taranto-İstanbul seferleri gerçekleştirilmektedir. Türk kıyılarında deniz seferleri yapan çok sayıda küçük ölçekli Türk-yabancı ortaklık şirketi kurulmaktadır. Yüksek rütbeli bir Türk subayı, Baltzer'den 600 tonluk iki küçük gemiyle Alman ortaklı şirket kurması için arabuluculuk yapmasını istemiştir. Londra-İstanbul yolculuğu Mayıs 1919'da İngiliz Hükümeti tarafından kiralanan gemilerle 21-25 Şiling, özel şirketler tarafından kiralanan gemilerle 60-120 Şiling tutmaktadır.

b) Kömür Meselesi: Mütarekenin ilk aylarında tamamen kesilen Zonguldak'tan kömür sevkiyatı, yeniden başlatılmıştır. Seyrû Sefain İdaresi, büyük ve küçük gemilerle İstanbul'a ayda 14-15 ton kömür getirmeye başlamıştır. Tamamen kesilen tramvay ulaşımı, Mart 1919'dan itibaren kısmen yeniden hizmete girmiştir. Trenler için kömür, İngiltere'den getirilmektedir. Deniz ulaşımı için kullanılan kömür ise, daima azdır ve çok pahalıdır.

c) Piyasanın Durumu: Garip bir şekilde yalnızca un ve pirinç fiyatları düşmüştür. Et ve diğer ürünlerin çoğunun fiyatı ise, Amerika tarafından yapılan işe sevkiyatlarına rağmen artmıştır. Ayakkabı ve kumaş, İstanbul'a yeterli miktarda gönderilmediği için pahalıdır. Piyasada, Japonya'dan ithal edilen

Jahrgang 5/Nr. 5-6 (Juni 1919), s. 177.

¹³ BArch N 156/6, Blatt 5ff.

keten ve benzeri hafif kumaşlar bulunmaktadır. İngiltere Londra'daki Levant Şirketi aracılığıyla, doğudaki ticarete tekel durumuna ulaşmış gibi görünmektedir. İstanbul'da kain Whittall şirketi, 20 milyon Sterlin sermayeye sahip olduğu söylenen bu şirketin temsilciliğini yapmaktadır¹⁴.

Piyasa, harici bir gözlemci tarafından görüldüğü kadarıyla çok canlı değildir. Gümrük depoları aşırı doludur ve mal yüklü gemiler denizde demir atmış durumda beklemektedir. Bu durum, büyük ölçüde yanlış spekülasyonlar yapıldığına işaret etmektedir. Ekonomik yaşam, Türkiye'deki siyasi belirsizlikten olumsuz etkilenmektedir. Hamallar ve mavna sürücüleri birkaç defa grev yapmıştır. Örgütlü bir hamal günde 4-5 Lira kazanmaktadır. Mavna fiyatları, günlük 10-20 Lira arasında değişmektedir¹⁵.

Baltzer 1921'de Alman Asya Savaşçıları Birliği'nin aylık yayın organının ekinde "Almanların Türkiye'den Geri Çekilmesine Dair Eski Deniz Yüzbaşı Baltzer'in Mütareke Hatıraları" başlığı altında tefrika edilen hatıralarında, yukarıdaki raporda yer alan hususlara ilişkin tamamlayıcı bilgiler sunmuş ve şahsi değerlendirmeler yapmıştır.

Buna göre, İstanbul'a ilk İtilaf heyeti 7 Kasım'da, yandan çarklı bir vapurla gelmiş ve Pera Palas oteline yerleşmiştir. Heyet oteldeki bando tarafından, İtilaf Marşı çalınarak karşılanmıştır. İtilaf Filosu ise, Çanakkale Boğazı'ndaki mayın temizleme çalışmaları tahmin edilenden daha uzun sürdüğü için, 13 Kasım'da İstanbul'a ulaşmıştır. Rumlar, Ermeniler ve İtilaf dostu diğer gruplar, işgalcileri binaların çatılarında ve balkonlarda alkışlayarak karşılamıştır. İtilaf birlikleri, Almanların mülkiyetinde bulunan her şeyi hızlı bir şekilde tespit etmiş ve el koymuştur. İşyerleri, bankalar ve demiryolları işgal edilmiştir. Pera'daki Alman resmi makamları, kısa süre içinde boşaltılmıştır. 18 Kasım 1918 tarihli İtilaf ultimatomu aracılığıyla, İstanbul'daki Alman yetkililerin Gülcemal vapuruyla Odesa'ya gitmesi ya da Asya yakasına geçmesi emredilmiştir.

¹⁴ 1809'da İzmir'de, 1873'te İstanbul'da faaliyete geçen, kapitülasyonlar kaldırıldıktan sonra kapatılan, savaştan sonra Aralık 1918'ten itibaren İstanbul merkezli olarak yeniden faaliyete geçen Whittall şirketleri için bk. Hugh Whittall, **The Whittalls of Turkey 1809-1973**, [Yer ve yıl yok]. İnternet üzerinden PDF dosyasına ulaşmak için: <http://www.levantineheritage.com/book2.htm> (14.06.2018).

¹⁵ **BArch N 156/6**, Blatt 7f.

Almanların Türkiye'deki itibarı, Ekim ayının son haftalarında azalmaya başlamıştır. İtilaf birliklerinin İstanbul'u işgal etmesinden sonra ise, Almanların yanında yer alan ve zor günler geçiren Almanlara destek veren Türklerin sayısı çok azalmıştır. Türk gazetelerinin neredeyse tamamı, Almanlara karşı çok sert eleştiriler yöneltmeye başlamıştır. İttihatçı liderlerin Kasım başında yurt dışına kaçırılması, kamuoyunda Almanlara yönelik öfkenin had safhaya ulaşmasına neden olmuştur. Osmanlı Devleti'ni savaşa sokmak ve Ermeniler katliamlarına neden olmakla itham edilen İttihat ve Terakki mensupları, tek tek tutuklanmıştır. Yeni Türk Hükümeti, Türkiye'nin çıkarına olacağını düşündüğü için, Almanya düşmanı bir tutum takınmıştır. Tevfik Paşa hükümetiyle başlatılan bu uygulama, Damat Ferit Paşa hükümeti tarafından da devam ettirilmiştir.

Türk hükümetinin Almanya düşmanı bu tutumu, en olumsuz etkisini Zonguldak kömür madenlerinde görev yapan Alman uzmanların görevine son verilmesinde göstermiştir. Bu gelişmeden sonra, İstanbul'a kömür sevkiyatı tamamen kesilmiştir. İstanbul Kasım sonunda, karanlıkta kalmıştır. Su tedariki, durma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Tramvay ve tünel ulaşımı, aylarca durmuştur¹⁶.

Baltzer hatıralarında da, İstanbul'daki işgalci İngiliz askerlerinin disiplinli tutumundan övgüyle söz ederken, Fransız askerlerinin disiplinsizliğinden şikayetçi olmuştur. Fransız General Franchet d'Espérey'in İstanbul'a büyük bir şaşaaıyla girip Enver Paşa'nın yalısını işgal etmesini "*İstanbul'daki İtilaf dostu çevrelerin dahi öfkesini çeken bir çirkinlik*" olarak tanımlayan Baltzer, Alman askerleriyle İngiliz askerleri arasında kavga dövüş yaşanmazken, Alman askerleriyle Fransız askerleri arasında sürekli olarak olaylar yaşandığına ve Fransızların Almanlara karşı sürekli olarak hakaret edici ve aşağılayıcı ifadeler kullandığına dikkat çekmiştir¹⁷.

Baltzer, uygulanan abluka sırasında vurguncuların fiyatları aşırı ölçüde yükselttiğini, gıda maddelerinin kasten piyasaya sürülmemesi sonucu karaborsanın oluştuğunu, ancak ablukanın Şubat sonunda kaldırılmasından sonra

¹⁶ Hermann Baltzer, "Wie die Deutschen aus der Türkei abgezogen sind. Waffenstillstands-Erinnerungen von Kapitänleutnant a. D. Baltzer", **Beilage der Mitteilungen des Bundes der Asienkämpfer** (Müteakiben **Beilage** şeklinde kısaltılacaktır), 3. Jg./Nr. 8 (August 1921).

¹⁷ Baltzer, **Beilage**, 3. Jg./Nr. 9 (September 1921).

fiyatların büyük ölçüde düştüğünü, Amerika'dan un sevkiyatının başlamasından sonra un fiyatlarının çok hızlı şekilde düştüğünü, İtilaf ülkeleri ve ABD'de eksikliği hissedilen ayakkabı, kumaş ve giysi İstanbul'a çok az miktarda gönderildiği için, bu ürünlerin fiyatının çok fazla düşmediğini belirtmiştir. Ablukanın kaldırılmasının olumsuz bir sonucunun, hamal ve mavna sürücülerinin grev yapması nedeniyle nakliyat fiyatlarının büyük ölçüde artması olduğunu belirtmiştir.

Baltzer, Mart ayında İstanbul caddelerindeki manzaranın büyük ölçüde değiştiğini, senelerden beri güney Rusya'da sürgünde yaşayan Rus aristokratların, Odesa ve Kırım'ın Bolşeviklerin eline geçeceğinin anlaşılmasından sonra, tıka basa dolu gemilerle İstanbul'a akın ettiğini belirtmiştir. İzmir ve Antalya'nın işgal edilmesinden sonraki izlenimlerini ise aşağıdaki gibi ifade etmiştir:

“İzmir'in Yunanlılar, Antalya'nın İtalyanlar tarafından işgal edilmesi, bir yıldırım etkisi yapmıştır. [...] İzmir'in işgali ve işgal sırasında yaşanan kanlı olaylar nedeniyle Türkiye'nin Müslüman toplumunda büyük bir öfke dalgası yayılmıştır. İstanbul'un büyük meydanlarında işgale karşı devasa gösteriler düzenlenmiştir. Gösterilerde, kadın konuşmacılar dahi kürsüye çıkmıştır. Gösteriler, İtilaf Devletleri üzerinde etkili olmuştur. İngiltere gösterilerden sonra ustaca bir manevra yaparak, Türkiye'nin parçalanmasının riskli bir iş olacağını ve toprak bütünlüğü korunacak Türkiye'nin hamisi olacağını iddia etmeye başlamıştır. Bunun ardından, Entente Liberal partisinden sonra İngiliz Dostları Partisi de kurulmuştur.”¹⁸

B- Almanların Geri Dönüşü

Mondros Mütarekesi'nin 19. maddesinde “*Alman, Avusturya bahri, berri ve sivil memurin ve tebaasının bir ay zarfında ve uzak mahallerde bulunanların bir aydan sonra mümkün olan en kısa zamanda Memalik-i Osmaniye'yi terk etmeleri*” öngörülmüştür. 23. maddede ise, “*Hükümet-i Osmaniye merkezi hükümetlerle bilcümle münasebatı kat' edecektir*”¹⁹ hükmü yer almıştır.

¹⁸ Baltzer, **Beilage**, 3. Jg./Nr. 10 (Oktober 1921).

¹⁹ Savaş Açıkaya, Akın Çelik, **Bir Devrin Sonu Mondros**, İskenderiye Kitap, İstanbul 2014, s. 59.

Bu maddeler uyarınca Osmanlı Devleti ile Almanya ve Avusturya-Macaristan arasındaki her türlü ilişki kesilmiş, Alman askeri ve sivil görevlilerin yanı sıra, 19. yüzyılın ortalarından itibaren İstanbul başta olmak üzere Osmanlı Devleti'nin değişik bölgelerine yerleşmiş, hatta bir bölümü Osmanlı vatan-daşlığına geçmiş olan Alman ve Avusturya vatandaşları da geri dönmek zorunda kalmıştır²⁰. Geri gönderme işlemi, öngörülenden çok daha uzun zaman almış, son Alman kafilesi 10 Haziran 1919'da İstanbul'dan ayrılmıştır.

Baltzer Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra gerçekleştirilen Akdeniz Filosu kurmay heyeti toplantısında, öncelikli olarak İttihat ve Terakki'nin üst düzey yöneticileri ile İstanbul ve civarındaki Alman askerlerini Rusya üzerinden Almanya'ya gönderme işlerini gerçekleştirmek üzere Alman Askeri Misyonu nezdinde görevlendirilmiştir²¹.

Baltzer'e toplantı sırasında verilen kapsamlı görev ise, Osmanlı cephelelerinden İstanbul'da toplanacak Alman askerleri ile Osmanlı Devleti'ndeki Alman sivillerin Almanya'ya gönderilmesi işi olmuştur. Baltzer ayrıca, güney Rusya'daki yaklaşık 8.000 Alman askerinin de İstanbul üzerinden geri gönderilmesinin gündeme gelmesi üzerine, bu işi de üstlenerek 200 gönüllü

²⁰ İstanbul'dan Kasım 1918'de ayrılan Prof. Dr. G. Fester'in verdiği bilgiye göre, İstanbul'da Almanya'ya gönderilmeyi bekleyen toplam 4.000 sivil Alman bulunuyordu. İstanbul'daki Alman Levantenlerin sayısı Ekim 1918 itibarıyla 1.300 idi. Bk. "Vom Auslandsdeutschum. Türkei", **Mitteilungen des Deutschen Ausland-Instituts** (Müteakiben MDA olarak kısaltılacaktır), Jg. II/Nr. 2 (Februvar 1919), s. 24f.; Eckhard Unger, "Die Jungtürken und die Deutschen in Konstantinopel", **MDA**, Jg. II/Nr. 6 (Juni 1919), s. 139ff.

²¹ Bilindiği üzere, Akdeniz Filosu Birinci Balkan Savaşı sırasında Sadrazam Kamil Paşa'nın talebi doğrultusunda Bulgaristan'a karşı Türkiye ve Avrupa'nın Türkiye'deki çıkarlarının korunması için oluşturulan Uluslararası Donanma'nın bir parçası olarak 5 Kasım 1912'de faaliyete geçmiştir. Filonun amiral gemisi Goeben 15 Kasım 1912'de Dolmabahçe önlerinde demir atmıştır. Akdeniz Filosu, Goeben (Yavuz) ve Breslau (Midilli) gemilerinin 16 Ağustos 1914'te resmen Osmanlı Donanması'na katılmış ve Amiral Wilhelm Souchon'un Osmanlı Donanması Komutanı olarak atanmış olmasına rağmen, Alman askeri hiyerarşisi içindeki yerini ve personel yapısını aynen korumuştur. Goeben ve Breslau'nun yanı sıra Haliç'te konaklama amaçlı kullanılan Loreley adlı yattan oluşan filo, Souchon ile Enver Paşa arasında sağlanan özel mutabakat uyarınca Donanma Nazırı Cemal Paşa'ya değil, doğrudan Osmanlı Genelkurmayı'na bağlı olmuş, Türkiye'deki Alman Askeri Misyonu'nun bir parçasını teşkil etmemiş ve personelin maaşları Alman Donanması tarafından ödenmiştir. Bk. Jahn Christoph Reichmann, "**Tapfere Askers**" und "**Feige Araber**", **Der osmanische Verbündete aus der Sicht deutscher Soldaten im Orient. 1914-1918**, Münster 2009, s. 282. Yayımlanmamış doktora tezine Alman Milli Kütüphanesi'nin internet sitesi üzerinden ulaşılabilir: <http://d-nb.info/999432486/34> (13.06.2018).

askerle birlikte İstanbul'da kalmıştır. Bu son işi de başarıyla tamamladıktan sonra, 10 Haziran 1919'da son Alman kafilesiyile birlikte Gülcemal vapuruyla Almanya'ya dönmüştür.

İttihat ve Terakki'nin üst düzey yöneticilerinin gizlice Almanya'ya kaçırılması ile İstanbul'da konuşlanmış olan Akdeniz Filosu ve Alman Askeri Misyonu'nun hızla Almanya'ya götürülmesi, iki aşamalı bir plandır. Alman tarafı bu şekilde hareket ederek, İstanbul'u işgal edecek İtilaf Devletlerinin savaş suçlusu ilan ederek yargılanmasını sağlayacağı kesin olan üst düzey Türk ve Alman yetkililerin tamamını Almanya'ya götürmüştür. Nitekim Türkiye'yi işgal eden İtilaf birlikleri Ocak 1919'dan itibaren ele geçirebildiği eski İttihatçı subay, vali, milletvekili ve bakanları tutuklayarak Bekirağa Bölüğü'ne kapatmış, bunların bir kısmının sözde 'Osmanlı Mahkemesi' tarafından yargılanmasını sağlayarak eski Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey'i İstanbul'da idam ettirmiş, bir kısmını da kaçırılacakları endişesiyle Malta ve Midilli'de enterne etmiştir. İstanbul'un henüz işgal edilmediği 4 Kasım'da Filistin cephesinden İstanbul'a gelen ve Almanların geri gönderilmesi işini üstlenmek isteyen General Liman von Sanders, işgal sonrasında gemiyle Almanya'ya geri dönerken Malta'da esir alınmıştır. 11 Şubat'ta Kafkasya cephesinden İstanbul'a gelen General Kress von Kressenstein, Büyükada'da enterne edilmiş, Almanya'ya ancak son Alman kafilesiyile birlikte dönebilmiştir.

Yüzbaşı Hermann Baltzer mütarekeden sonraki ilk üç gün içinde, İttihatçılar ve Alman ricalinin güvenli bir şekilde İstanbul'dan çıkarılmasında önemli bir rol oynamıştır. İttihatçıların kaçırılmasına ilişkin hatıralarını Kasım 1933'te, Osmanlı Ordusu'nda görev yapmış olan Alman subayları tarafından 1918'de kurulan Alman Asya Savaşçıları Birliği'nin aylık bülteninde "Savaş Döneminin Üç Türk Büyüğü Talat, Enver ve Cemal Paşaların Romantik Sonu" başlığı altında yayınlamıştır. Bunun için 15 yıl beklemesinin nedeni büyük bir ihtimalle, yasadışı bir iş yaptığı gerekçesiyle yargılanmaktan endişe etmiş olmasıdır. Adolf Hitler'in Ocak 1933'te iktidara gelmesinden sonra, bu ihtimal ortadan kalkmıştır. Osmanlı Devleti'ndeki Almanların geri gönderilmesine ilişkin hatıralarını ise, önce Ağustos 1919'da uzun bir gazete makalesinde özetlemiş²², Ağustos-Aralık 1921'de Asya Savaşçıları bülteninde geniş şekilde yayınlamıştır. Baltzer'in İttihatçı liderlerin kaçırılmasına ilişkin

²² Hermann, Baltzer, "Die Entente in Konstantinopel", **Vossische Zeitung**, 16.08.1919/Abend-Ausgabe. (Müteakiben **VZ**, Tarih/AA ya da "Morgen-Ausgabe" yerine MA şeklinde kısaltılacaktır).

hatıraları, Türkiye'de Kasım 2005'te yayınlanmıştır²³. Almanların geri gönderilişine ilişkin hatıraları ise, Türk ve Alman tarih yazıcılığında ilk kez bu araştırmada değerlendirilmiştir. Baltzer hatıralarında, Almanların geri gönderilmesine ilişkin olarak, ilk elden bilgiler sunmuş ve şahsi değerlendirmelerde bulunmuştur.

Baltzer hatıralarında yazdığına göre, 1 Kasım'da gerçekleştirilen Akdeniz Filosu Kurmay Heyeti toplantısında üst düzey İttihatçıların Türkiye'den kaçırılması konusu gündeme geldiğinde, heyetteki en genç subay olarak bu işi gerçekleştirebileceğini söylemiştir. Akşam saat dokuz civarında Askeri Demiryolları Komutanı Kurmay Yüzbaşı Kurz'la birlikte onun Galata Köprüsü'nün İstanbul yakasındaki motorlu teknesine binmiş, boğazın karşı yakasına geçerek saat on civarında Moda iskelesine yanaşmıştır. Baltzer'i beklemekte olan Talat Paşa ve yanındaki altı kişi, "Enver" parolasını söyledikten sonra tekneye alınmıştır. Baltzer akabinde karşı kıyıdaki Arnavutköy rıhtımına geçerek Enver Paşa'yı yanındaki adamlarıyla birlikte tekneye almıştır. Saat 11'den sonra Boyacıköy koyuna gitmiş ve son yolcu Cemal Paşa'yı almıştır. Gece yarısına doğru Tarabya'da demirlemiş olan Alman R1 torpido botunun borda iskelesine yanaşarak, yolcuları bota bindirmiştir. Tekneyle Donanma Rahibi'nin Tarabya'daki evine gitmiştir. Orada ikamet eden R1 komutanını bota götürerek, grubun Sivastopol'a götürülmesi emrini kendisine iletmiştir. Bottakilerle vedalaştıktan sonra, yakındaki İstinye Koyu'nda demirlemiş olan Goeben'e kısa bir ziyaret gerçekleştirerek, mürettebatın 3 Kasım'da vapurla Rusya'ya gönderileceğini söylemiştir. R1 torpido botu, 2 Kasım sabahı saat 8'de gönderdiği telsiz mesajı aracılığıyla, Türk karasularının dışına çıkıldığını bildirmiştir²⁴.

İstanbul'dan ayrılan ilk Alman grubunda Osmanlı Genel Kurmay Başkanı Hans von Seeckt ve kurmay heyeti, Alman Askeri Misyonu, yaklaşık 1.000 askerden oluşan Goeben (Yavuz) mürettebatı ve İstanbul civarında bulunan Alman birlikleri yer almıştır. İstanbul'u işgal etmesi beklenen İtilaf birlikleri tarafından enterne edilmekten endişe eden bu grup, 3 Kasım'da öğleden sonra

²³ Mete Soytürk, "Alman Genelkurmayı'nın Özel Operasyonu, İttihatçı Paşalar Nasıl Yurtdışına Çıkarıldı?", **Popüler Tarih**, Yıl 6, S 63, Kasım 2005, s. 46-52.

²⁴ Hermann Baltzer, "Das romantische Ende der drei großen Türken der Kriegszeit, Talaat, Enver und Dschemal Pascha. Eine Erinnerung an den 1. November 1918, **Orient Rundschau**, Jg. 15/Nr. 11 (November 1933), s. 121f.

saat dörtte Corcovado vapuruyla İstanbul'dan ayrılmıştır²⁵. Seeckt'in günlüğünde yer alan bilgilere göre, vapur 5 Kasım öğleden önce Odesa'ya ulaşmıştır. Seeckt "Osmanlı Devleti'nin Çökmesinin Nedenleri" başlıklı raporunu²⁶ bu yolculuk sırasında kaleme almıştır. Avusturya askerlerinin kontrolü altındaki şehirde Bolşevik ayaklanma tehlikesi sezen Seeckt vapurdan inmemiş, Avusturya Ordusu'ndaki Bolşevik ayaklanmanın yayılmaya başlayabileceği endişesiyle Berlin'e Avusturya üzerinden değil, daha uzun olan Nikolayev-Varşova güzergahı üzerinden dönmüştür. Kurmay heyetiyle birlikte gerçekleştirdiği zahmetli yolculuktan sonra, 13 Kasım'da Berlin'e ulaşmıştır²⁷.

Vapura ailesiyle birlikte son anda yetişen Hans Kannengießer Paşa, hatıralarında şunları yazmıştır:

"3 Kasım günü bir sonraki seyahat imkânını araştırmak için limana gittiğimde, Hapag şirketine ait büyük buharlı gemi 'Corcovado'nun öğleden sonra saat 4'te İstinye'den Köstence'ye hareket edeceğini öğrendim. [...] Alman Büyükelçiliği, Muş olarak adlandırılan motorlu tekneyi hizmetime sundu. Önce İstanbul tarafından Asya yakasında Mühürdar-Kadıköy'de yaşayan karım ve oğlum ile eşyalarımızı alarak hızlı bir şekilde 'Corcovado'ya ulaşmak için yola çıktık. [...] Gemideki kamara ve güverteler, Boğazlar ve Akdeniz Filosu'nda görevli askerler ile tersane çalışanlarına kadar denizcilerle doluydu. [...] Goeben'deki Alman denizciler sessiz bir şekilde ellerinde birkaç parça eşyalarıyla birlikte sıra halinde Goeben'in güvertesinden 'Corcovado'ya geçiyordu. [...] Ancak gemi Karadeniz'e açıldığında, Bükreş-Almanya yolu kapandığı için yolcuğun Köstence'ye değil, Odesa'ya yapılacağını öğrendik."

Kannengießer hatıralarında devamla, 5 Kasım öğleden önce saat 10'da Odesa'ya ulaştıklarını, ertesi gün sabah 8'de Corcovado ile Nikolayev'e hareket ettiklerini ve akşam 8'de şehre ulaştıklarını, 9 Kasım'da yük treniyle

²⁵ Baltzer, **Beilage**, 3. Jg./Nr. 8 (August 1921).

²⁶ Rapor için bk. Friedrich von Rabenau, **Seeckt Aus seinem Leben. 1918-1936**, Von Hase & Koehler Verlag, Leipzig 1940, s. 102-113.

²⁷ Rabenau, **Seeckt**, s. 114f.; Hans Meier-Welcker, **Seeckt**, Bernard & Graefe Verlag für Wehrwesen, Frankfurt am main 1967, s.174f.

başladıkları zahmetli yolculuktan sonra 19 Kasım'da Brest-Litowsk'a, 20 Kasım'da Berlin'e ulaştıklarını yazmıştır²⁸.

Filistin Cephesi'nde bulunan Alman Askeri Misyonu Başkanı Liman von Sanders 4 Kasım'da, Yıldırım Ordular Grubu'nda görev yapan Alman subaylarıyla birlikte İstanbul'a ulaşmış ve Beyoğlu'ndaki Askeri Misyona karargahına yerleşmiştir. Alman Genelkurmayı tarafından, Türkiye'deki Alman askerlerinin geri gönderilmesi işini organize eden ekibin komutanı olarak görevlendirilmiştir. 13 Kasım'da İngiltere Selanik Ordusu Kurmay Başkanı General Curry ile görüşerek, Alman birliklerinin gönderilmesi işiyle görevlendirildiğini bildirmiş ve onun onayını almıştır. Ancak bu çerçevedeki katkısı, çok sınırlı olmuştur. General von Lenthe komutasındaki 1.500 Alman askerinin Gülcemal vapuruyla Odesa'ya gönderilme hazırlıklarının devam ettiği 19 Kasım'da, işgal güçleri tarafından Moda'da enterne edilmiştir. 19 Aralık'ta Büyükada'ya gönderilmiştir. İtilaf yönetimi 15 Ocak'ta, İstanbul'daki Alman askerlerinin Haydarpaşa limanındaki Etha Rickmers, Lili Rickmers, Asgard, Minna Horn, Kerkyra ve Akdeniz vapurlarıyla Almanya'ya gönderilmesi için gerekli izni vermiştir. Haydarpaşa limanında içinde 1.000 yaralı askerin bulunduğu Jerusalem adlı hastane vapuru, 18 Ocak'ta Spezia'ya müteveccihen yola çıkmıştır. Sanders 29 Ocak'ta, Etha Rickmers'deki 120 subay ve 1800 askerle birlikte Haydarpaşa Limanı'ndan Almanya'ya hareket etmiştir. Gemi İtilaf güçlerinden aldığı emir üzerine, 3 Şubat'ta Malta adasına gitmek zorunda kalmıştır. Sanders 25 Şubat'ta karaya götürülerek, savaş esiri olarak enterne edilmiştir. 21 Ağustos'a kadar esir tutulduktan sonra, bir İngiliz savaş gemisiyle Malta'dan ayrılmıştır. Venedik'te serbest bırakıldıktan sonra, Verona-Innsbruck üzerinden Almanya'ya dönmüştür. Etha Rickmers'ten sonra ikişer gün arayla yola çıkması planlanan diğer beş vapur için verilen izinse, gerekli hazırlıklar yapılmış ve yolcular gemilere yerleştirilmiş olmasına rağmen, 30 Ocak'ta iptal edilmiştir²⁹.

General von Lehnte komutasındaki gemiyle geri dönen General Otto von Feldmann'ın verdiği bilgiye göre, gemi 22 Kasım'da yola çıkmış, ancak

²⁸ Hans Kannengießer, "Aus der zusammenbrechenden Türkei durch Rußland zur Heimat", **Mitteilungen des Bundes der Asienkämpfer** (Müteakiben **Mitteilungen AK** şeklinde kısaltılacaktır), XI. Jg./Nr. 1 (Januar 1929), s. 1ff.; XI. Jg./Nr. 2 (Februar 1929), s. 14ff.

²⁹ Liman von Sanders, **Fünf Jahre Türkei**, August Scherl, Berlin 1920, s. 400-406; Baltzer, **Beilage**, 3. Jg./Nr. 9 (September 1921).

Karadeniz’de beş mil yol kat edebildikten sonra kötü hava şartları nedeniyle Büyükdere’ye geri dönmüştür. 23 Kasım sabahı saat 7’de yola çıkan Gülce-mal, 25 Kasım akşamı saat 7’de Odesa önlerinde Ruslar tarafından düşenen mayın engeli nedeniyle limana ancak 26 Kasım sabahı yanaşabilmiştir. 28 Kasım’da Eta Rickmers adlı gemiyle Nikolayev’e götürülen yolcular, iki grup halinde demiryoluyla Almanya’ya gitmiştir. İkinci grupta General von Lenthe’yle yolculuk eden Feldmann 3 Aralıkta yola çıkmış, Bolşeviklerin kontrolü altındaki bölgelerde gerçekleştirdiği uzun ve maceralı bir yolculuk-tan sonra Brest Litovsk üzerinden geçerek 17 Aralık’ta Berlin’e ulaşmıştır³⁰.

Almanya’da Bolşevik devrimi örnek alınarak 4 Kasım 1918’den itibaren kurulmaya başlanan işçi ve asker konseyleri, Moda’da enterne edilen Alman askerlerini de etkilemiştir. Sanders’le birlikte Filistin cephesinden dönen Yıldırım Ordular Grubu kurmay subayı Franz von Papen, hatıralarında konuya ilişkin olarak şunları yazmıştır:

“Almanya’da ortaya çıkan yeni durum, Moda’daki kampta ilk etkilerini göstermeye başladı. Büyükada’da kalan Liman von Sanders her gün, Moda’daki kampı ziyaret ediyordu. Sanders Almanya’daki devrimcilerin Moskova örneğinde olduğu gibi asker konseyleri oluşturmaya başladıkları haberi duyulduktan sonra, benzer konseylerin bizim kampta da oluşturulmasının uygun olacağını belirtti. Böyle bir şey, disiplinin sürdürülmesini imkânsız kılacak ve İtilaf birliklerine mütareke anlaşması hükümlerine rağmen bize esir muamelesi uygulanması için bir bahane sunacaktı. Bu konuyu kıdemli subaylarla istişare ettik. Benden, Mareşal’dan komutanlık görevini bırakarak Almanya’ya dönmesini talep etmem rica edildi. Liman’la gerçekleştirdiğimiz görüşme, çok fırtınalı geçti. Ordu doktoruna tanzim ettirmiş olduğum, Mareşal’ın sağlık durumunun komutayı bırakmasını gerekli kıldığı yönündeki rapor da işe yaramadı. Son kozumu oynayarak, ‘Kalmak isterseniz, en kıdemli kurmay subay olarak bu meseleyi Feldmareşal Hindenburg’un dikkatine getirmek zorunda

³⁰ Otto von Feldmann (Herausgegeben und bearbeitet von Peter von Feldmann), **Türkei, Weimar, Hitler. Lebenserinnerungen eines preußischen Offiziers und deutschnationalen Politikers**, Edition Winterwork, Borsdorf 2013, s. 148-153.

kalacağım' dedim. Liman ayağa kalkarak, kararını bir saat içinde bildireceğini söyledi. Moda'ya döndükten sonra, Asya Orduları Savaş Mahkemesi Hakimi, Mareşal'den düşman karşısında emre itaatsizlik nedeniyle beni tutuklama emri aldığımı söyledi. Artık bu kadarı çok fazlaydı. Hakime, 'Mareşal'e her türlü savaş mahkemesine çıkmaya hazır olduğumu söyleyin. Ancak burada değil, memlekette. [...] Konu hakkında Feldmareşal Hindenburg'u şahsen bilgilendireceğim' dedim."³¹

Odesa-Nikolayev güzergahı, Gülcemal vapuruyla 19 Kasım'da gerçekleştirilen sevkiyattan sonra bölgedeki yoğun çatışmalar nedeniyle kullanılmamıştır. Aynı günlerde Filistin cephesindeki yaklaşık 10.000 Alman askeri İstanbul'a ulaşmış, bu birlikler için Haydarpaşa'da hızla çadırlar ve barakalar kurulmuştur. Geri dönmek istemeyen İstanbul'daki Alman sivil kolonisi ise, İtilaf Devletlerinin kendilerini geri gönderme kararını değiştirmesini umut etmiştir. Ancak Kasım sonunda, koloninin dönüş yolculuğuna çıkması emredilmiştir. Rusya güzergahı kapandığı için, İtalya üzerinden dönüş için yapılan başvuru kabul edilmiştir. Türklere satılan Corcovado vapuru Alman mühendis ve askerleri tarafından tamir edilerek yolculuğa hazır hale getirilmiştir. Türkler, vapurun adını Sulh olarak değiştirmiştir. İtalya Alman sivillerin toprakları üzerinden geçmesine izin verirken, askerlere izin vermemiştir. Bunun üzerine Alman askerlerinin Cebelitarık Boğazı üzerinden sevk edilmesi için hazırlıklara başlanmıştır. İstanbul'daki Alman Levantenlerin bir kısmı, dört hafta boyunca Corcovado'da enterne edilmiştir. Yolculuğa hazır hale getirilen vapur 20 Aralık'ta yola çıkmıştır³². Yaklaşık 700 kişiden oluşan yolcular arasında Almanya'nın İstanbul Büyükelçiliği Maslahatgüzarı Graf Waldburg başkanlığındaki diplomatik ve konsüler personel, Osmanlı hizmetindeki akademisyen ve öğretmenler, tanınmış işadamları, Alman şirketlerinin yöneticileri ve Bağdat Demiryolu görevlilerinin yanı sıra 60 Avusturya vatandaşı yer almıştır³³.

³¹ Franz von Papen, *Der Wahrheit eine Gasse*, Paul List Verlag, München 1952, 110ff.

³² Baltzer, *Beilage*, 3. Jg./Nr. 8 (August 1921).

³³ "Rückkehr Deutscher aus der Türkei", *VZ*, 13.01.1919/AA, "Die Rückkehr der Deutschen aus Konstantinopel", *VZ*, 14.01.1919/MA; "Die Deutschen in der Türkei", *VZ*, 21.01.1919/MA. İstanbul'un artık güvenli bir şehir olmadığını düşünen Büyükelçi Bernstorff 27 Ekim'de

Yolcular arasında bulunan Maarif Nezareti Müşaviri Prof. Dr. Franz Schmidt, hatıralarında şunları yazmıştır:

“Yeni Maarif Nazırı Ahmet Tevfik Bey, hükümetin İtilaf Devletlerinin isteği üzerine Alman profesörler ve öğretmenleriyle imzalanmış olan sözleşmelerin iptal edilmek zorunda olduğunu söyledi. Diğer bakanlıklardaki Alman müşavirler de, aynı şekilde bilgilendirildi. [...] İstanbul’daki Alman kolonisi mensupları ve Küçük Asya’nın diğer bölgelerinden gelen çok sayıda Alman doğu Afrika vapuru Corcovado’ya yerleştirilmemizin ertesi günü (20 Aralık 1918) yola çıkmazdan önce, yeni Sadrazam Tevfik Paşa’nın oğlu ve Padişah damadı İsmail Hakkı Bey ile Maarif Vekaleti Müsteşarı Müslihiddin Adil Bey vapura gelerek, dört yıl boyunca Türkiye yararına gerçekleştirdiğim çalışmalar için hükümetin takdir ve teşekkürlerini ileterek iyi yolculuklar diledi. [...] Noel ve yeni yılı Büyükelçilik Rahibi Graf Lüttichau’nın harika vaazları eşliğinde karşıladıktan sonra, 3 Ocak’ta Trieste’ye ulaştık. Ancak yeni kurulan Yugoslavya devleti karaya çıkmamıza izin vermedi. Venedik’te karaya çıkış izni alabildik. [...] Yaklaşık 600 kadın, erkek ve çocuk 8 Ocak günü bindiğimiz yük treniyle yaptığımız yolculuktan sonra, 14 Ocak’ta Innsbruck’a, 15 Ocak’ta Münih’e ulaştık.”³⁴

Ne zaman yola çıkacağı belli olmayan Corcovado’da enterne edilmek istemeyen 16 kişilik Alman grubu, Alman Büyükelçiliği’nin tehlike uyarısına rağmen, Tigris adlı Rus vapuruyla Odesa üzerinden dönmeyi tercih etmiştir. 10 Aralık’ta Haydarpaşa’dan yola çıkan grup, 12 Aralık’ta Odesa’ya ulaşmıştır. Yolcular arasında 1891’den beri İstanbul’da yaşayan gazeteci Friedrich Schrader de yer almıştır. İngiliz vatandaşı oldukları için İstanbul’da kalmalarına izin verilen karısı ve 13 yaşındaki oğlundan ayrılan Schrader, Ukrayna üzerinden gerçekleştirdiği tehlikeli yolculuktan sonra 7 Ocak 1919’da Berlin’e ulaşmıştır³⁵.

Katip Dr. Dieckhoff’u yanına alarak torpedo botuyla Köstence’ye hareket etmiş, oradan demiryoluyla devam ederek 31 Ekim’de Berlin’e ulaşmıştır. Bk. Graf Johann Heinrich Bernstorff, **Erinnerungen und Briefe**, Polygraphischer Verlag, Zürih 1936, s. 175f.

³⁴ Franz Schmidt, **Ein Schulmannsleben in der Zeitwende**, Buchdruckerei Hermann Kombächer, Marburg an der Lahn 1961, 101f.

³⁵ Schrader’in (19.11.1865 Wolmirstedt-28.08.1922 Berlin) yolculuk hatıraları için bk. Friedrich Schrader, **Eine Flüchtlingsreise durch die Ukraine**, Verlag J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen 1919.

Alman siviller için İtalya üzerinden ikinci sevkiyat Ocak başında Türk Donanması'na ait nakliye gemisi Tir-i Müjgan tarafından gerçekleştirilmiştir. Haziran ayına kadar yapılan diğer dört sevkiyat aracılığıyla, 1.300'ü Levanten yaklaşık 4.000 sivilin geri gönderilmesi işlemi tamamlanmıştır. Baltzer sivil-lerin gönderilmesinden duyduğu üzüntü ve isyanı şu şekilde ifade etmiştir:

“Her yeni nakliyatla birlikte, ülkeden sürülen Almanların durumu daha da acıklı bir hal alıyordu. Çünkü sıra yavaş yavaş, hayatında hiç Almanya'da bulunmamış, anavatanıyla hiçbir bağı bulunmayan ve hangi şehre gitmesi gerektiğini dahi bilmeyen insanlara geliyordu. Savaşın sona gerçekleştirilen bu sürgünlerde, nasıl bir mantıksız hödüklük yatmaktaydı! Böyle bir uygulamaya başvuran İtilaf Devletleri, savaş sırasında askeri nedenlerden dolayı gerçekleştirilen sürgünler için, nasıl oluyor da kendilerini yargıç konumuna getirebiliyordu?”³⁶

Musul'da konuşlandırılmış olan 6. Ordu bünyesindeki Alman birliği, Binbaşı Otto von Riederer'in komutasında 29 Ekim'de motorlu taşıtlarla birlikte dönüş yoluna çıkarak Mardin-Diyarbakır-Malatya-Sivas-Tokat-Amasya güzergahı üzerinden geçerek 17 Aralık'ta Samsun'a ulaşmıştır. Kerkyra adlı vapur, 1.200 Alman askerini Nikolayev'e götürmek üzere Samsun'a gelmiştir. Ancak Rusya güzergahı kapatıldığı için, sevkiyat İstanbul üzerinden yapılmıştır. Baltzer 8 Ocak'ta Kerkyra'ya gönderdiği telsiz telgraf aracılığıyla İstanbul'a hareket talimatı vermiştir. 10-11 Ocak'ta hareket hazırlıklarını tamamlayan Kerkyra, Almanya'nın Musul ve Samsun Konsoloslukları personeli ve 1.200 askerle 12 Ocak'ta yola çıkmış ve 14 Ocak'ta Haydarpaşa'ya ulaşmıştır³⁷.

Türkiye ve Rusya'da enterne edilen Alman askerlerinin yakınları, geri gönderme işlemlerinde yaşanan sıkıntılar nedeniyle 7 Ocak'ta Berlin'de Karadeniz ve Türkiye'deki Alman Askerlerinin Yakınları Komisyonu'nu kurmuştur. Komisyonda Alman Dışişleri Bakanlığı, Alman Mütareke Komisyonu, İs-

³⁶ Baltzer, **Beilage**, 3. Jg./Nr. 8 (August 1921).

³⁷ Bölük Komutanı Binbaşı Otto von Riederer'in konu hakkındaki hatıraları için bk. Otto von Riederer, “Der Rückzug der deutschen Abteilung bei der Kaiserlich Osmanischen 6. Armee von Mossul über Samsun nach Konstantinopel”, **Zwischen Kaukasus und Sinai. Jahrbuch des Bundes der Asienkämpfer 1921**, Deutsche Orientbuchhandlung Mulzer & Cleemann, Berlin 1921, s. 133-170.

tanbul'daki eski Alman Misyonu, Kızılhaç Merkez Komitesi ve diğer kuruluşların temsilcileri yer almıştır. Komisyon İstanbul'daki Alman askerlerine tel-siz telgraf mesajı göndererek iyi dileklerini iletmış, İsveç ve İspanya Kralları ile Papa'ya gönderdikleri telgraflar aracılığıyla, askerlerin deniz yoluyla geri gönderilmesine izin verilmesinin sağlanmasını ve yakınlarıyla haberleşme imkânı sunulmasını talep etmiştir. Alman Dışişleri Bakanlığı ve İstanbul'daki eski Alman Askeri Misyonu tarafından Türkiye'deki askeri birliklerin durumuna ilişkin olarak yapılan açıklamalar, bülten haline getirilerek ücretsiz olarak asker yakınlarına gönderilmiştir³⁸. 25 Ocak'ta düzenlenen toplantıda verilen bilgiye göre, Nikolayev'deki Alman askerleri tarafından gönderilen posta kartlarının Alman Mütareke Komisyonu aracılığıyla yakınlarına iletilmesine başlanmıştır. Mütareke Komisyonu, Türkiye'deki Alman komutandan [Baltzer] Türkiye'de bulunan Alman askerlerinin adlarının yer aldığı listenin ve İngiltere Hükümeti'nden Filistin, Mezopotamya ve Suriye'de İngiliz ordusu tarafından esir alınan Alman askerlerinin listesinin iletilmesini talep etmiştir. İstanbul ve Nikolayev'den geri dönen bazı askerler, kamplardaki hijyenik şartların büyük ölçüde iyileştirilmiş olduğunu belirtmiştir. Haydarpaşa'dan topluca gönderilen çok sayıda mektup ve posta kartının yakında Berlin'e ulaşmasının beklendiği yönündeki haber, büyük bir memnuniyetle karşılanmıştır³⁹.

Kafkasya cephesinde General Friedrich Kress von Kressenstein komutasındaki 1.450 Alman asker ve sivili de⁴⁰, İstanbul üzerinden geri dönmek üzere Varna vapuru ve küçük bir yük vapuruyla 8 Şubat'ta Poti'den yola çıkmış

³⁸ "Bildung eines Angehörigen-Ausschusses der deutschen Truppen am Schwarzen Meer und in der Türkei", *DNO*, Band 4/Heft 7-8 (Januar 1919), s. 274.

³⁹ "Unsere Orienttruppe", *DNO*, Band 4/Heft 9-10 (Februar 1919), s. 373.

⁴⁰ Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Ordusu'nda görev yapan Friedrich Freiherr Kress von Kressenstein Ocak 1918'de, Yıldırım Ordular Grubu Komutanı General Falkenhayn'la yaşadığı anlaşmazlık nedeniyle istifa ederek Almanya'ya dönmüştür. 10 Mayıs 1918'de, emrine verilecek askeri birlikler aracılığıyla Güney Kafkasya'da düzen ve güvenliği sağlamak, Türk askerlerinin bölgeye yerleşmesini engellemek ve petrol, mangan, bakır gibi tabii kaynakları güvence almakla görevlendirilmiştir. Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ın bağımsızlıklarını ilan etmesinden sonra, 29 Mayıs'ta bu üç devlet nezdinde diplomatik temsilci olarak atanmıştır. Cepheden dönen askerler, Osmanlı Ordusu'nda değil, gerektiğinde Osmanlı Ordusu'na karşı savaşmak üzere güney Rusya'dan Kafkasya'ya gönderilmiş olan askerlerdir. Ayrıntılı bilgi için bk. Friedrich Freiherr Kress von Kressenstein, *Meine Mission im Kaukasus*, Verlag "Samschoblo", Tbilissi 2001.

ve 11 Şubat'ta Haydarpaşa'ya ulaşmıştır. Kressenstein'a 26 Şubat'ta, hiçbir Alman generalin şehirden ayrılmasına izin verilmeyeceği ve kendisinin belirleneceği bir subayla birlikte Büyükada'da enterne edileceği söylenmiştir. Kanal hareketlerinde ve Filistin cephesinde Kressenstein'in emri altında görev yapmış olan Yüzbaşı Kurt Sterke, İstanbul'da kalmayı gönüllü olarak kabul etmiştir. Kressenstein dönüş yolculuğuna ancak 10 Haziran'da, son Alman kafesiyle birlikte çıkabilmiştir.

Kressenstein hatıralarında, önemli bir ayrıntıdan da söz etmektedir: 29 Mart'ta yürüyüş yaptığı sırada, Tiflis'teki ekibinde yer alan Konsolos Graf Schulenburg⁴¹ ile karşılaşmıştır. Schulenburg, İstanbul'a 25 Mart'ta ulaştığını ve dört gün boyunca İngilizler tarafından Galata'daki bir hapisanede onur kırıcı şartlar altında tutulduktan sonra Büyükada'ya getirildiğini söylemiştir. Kressenstein, Schulenburg'u evinde misafir etmeye başlamıştır. Kressenstein ve Schulenburg, Nisan sonunda Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'da milli mücadele hareketi başlatmak için İstanbul'da sürdürdüğü gizli faaliyetler hakkında bilgi sahibi olduktan sonra, Anadolu'ya kaçarak Mustafa Kemal'e katılmayı düşünmeye başlamıştır. Kressenstein at, kılavuz ve tercüman temininde Türk tarafının yardımına ihtiyaç duydukları için Refet Bey'in Ada'yı ziyaretlerinden birinde, kendisine Anadolu'ya geçme planından söz ederek, ne tavsiye ettiğini sormuştur. Refet Bey 'gözle görülebilir bir endişe' içinde, bu plandan derhal vaz geçmelerini, zira kaçmaları durumunda Türk Hükümeti'nin çok büyük bir sorunla karşı karşıya kalmasına neden olacaklarını söylemiştir. Kressenstein bunun üzerine, plandan vaz geçme sözü vermiştir. Ancak anlaşıldığı kadarıyla, Refet Bey plan hakkında İngiliz yetkilileri bilgilendirmiştir. Zira bu görüşmeden sonra, 10 Mayıs günü Schulenburg'la yürüyüş yaptıkları sırada, otomobille önlerini kesen bir İngiliz subay, derhal eve dönmelerini emretmiştir. Geri döndüklerinde, evlerinin etrafının bir manga İngiliz askeri tarafından sarıldığını görmüşlerdir. Bir İngiliz kurmay subayı evde arama yapmış, ancak hiçbir şey bulamamıştır. Ev dört İngiliz askeri tarafından gece

⁴¹ Friedrich Werner Graf von der Schulenburg (20.11.1875 Kemberg/Wittenberg-10.11.1944 Berlin/Plötzensee), Haziran 1901'de Alman Dışişleri Bakanlığı'nda konsolosluk hizmetine girmiştir. 21.05.1918-07.01.1919 arasında Tiflis'te Kressensteinin misyonunda konsolos ve diploma danışmanı olarak görev yapmıştır. Hitler'e karşı 20.07.1944'te gerçekleştirilen suikast girişimiyle bağlantılı olduğu gerekçesiyle idam edilmiştir. Bk. *Auswärtiges Amt-Historischer Dienst* (Hrsg.), **Biographisches Handbuch des deutschen Auswärtigen Dienstes. 1871-1945. Band 4 S**, Ferdinand Schöning, Paderborn et al. 2012, s. 189ff.

gündüz gözetim altında tutulmaya başlanmıştır. Dışarıyla her türlü temasları kesilmiş ve ziyaretçi kabul etmeleri yasaklanmıştır. Yalnızca evdeki hizmetçilerin eşliğinde dışarı çıkmalarına izin verilmiştir. Kressenstein, Refet Paşa'nın kendisini İngilizlere ihbar ettiğine ilişkin bir kanıtı hiçbir zaman tespit edemediğini, Paşa'nın ihbarcı olduğunu düşünmekle belki de ona haksızlık ettiğini, İngilizlerin kendisinin bilmediği nedenlerden dolayı kontrolleri artırmış olabileceğini yazmıştır⁴².

Haydarpaşa Limanı'nda bekletilen beş vapura, 24 Şubat'ta hareket izni verilmiştir. Kerkyra 27 Şubat'ta, Lilli Rickmers 1 Mart'ta, Asgard 4 Mart'ta, Minna Horn 15 Mart'ta ve Akdeniz 18 Mart'ta Cebelitarık Boğazı üzerinden Almanya'ya gitmek üzere yola çıkmıştır. Bu suretle, İstanbul'da toplanan Alman askerlerinin tamamı Almanya'ya gönderilmiştir⁴³. Vapurların yolcu ve güzergahları hakkında tespit edilen bazı bilgiler, aşağıda özetlenmiştir:

1920 asker taşıyan Etha Rickmers, 17 Mart'ta Wilhelmshaven'a ulaşmıştır. Vossiche Zeitung'un haberine göre, askeri törenle karşılanan askerlerin moral ve sağlık durumlarının mükemmel olduğu gözlemlenmiştir⁴⁴.

Filistin cephesinde görev yapan Alman motorlu taşıt birlikleri, iki grup halinde Pozanti'dan trenle yola çıktıktan sonra 20 ve 22 Kasım'da Haydarpaşa'ya ulaşmıştır. Birlikler önce Haydarpaşa'daki kampta enterne edilmiş, 24 Aralık'ta Heybeliada'ya gönderilmiştir. Ada'daki enterne etme işlemleri, Karma Mütareke Komisyonu'nun talimatları doğrultusunda, Türk askerleri tarafından uygulanmıştır. Alman askerleri, adada serbestçe hareket edebilmiştir. Lili Rickmers vapuruna yerleştirilen 800 kişilik motorlu taşıt birliği ve diğer birlikler Malta-Cebelitarık-Hollanda-Helgoland güzergahı üzerinden geçerek 22 Mart'ta Hamburg'a ulaşmıştır⁴⁵.

1.200 asker taşıyan Kerkyra 4 Mart'ta saat 11.30'da 873 deniz mili yol kat ettikten sonra Malta'ya ulaşmıştır. 10 Mart saat 07.20'de İstanbul'dan itibaren 1886 deniz mili yol kat ettikten sonra Cebelitarık limanında demirlemiş,

⁴² Kressenstein'in konuya ilişkin hatıraları için bk. Kressenstein, **Meine Mission**, s. 62-70.

⁴³ Baltzer, **Beilage**, 3. Jg./Nr. 10 (Oktober 1921).

⁴⁴ "Heimkehr deutscher Orientkrieger", **VZ**, 17.03.1919/AA.

⁴⁵ Major Malbrandt, "Die Tätigkeit der Kratffahrtruppen bei den Kämpfen vom 19. September bis 1. November 1918", **Mitteilungen AK**, 13. Jg./Nr. 1 (Januar 1931), s. 4-8.

kömür ve erzak takviyesi yaptıktan sonra 20.30'da yoluna devam etmiştir. Biskaya Körfezi ve Helgoland Adası'nı geçtikten sonra 22/23 Mart gecesi saat 00.15'te Haydarpaşa'dan itibaren 3.683 deniz mili yol kat ederek Bremerhaven limanına ulaşmıştır. 1898 doğumlu bütün asker ve astsubaylar terhis edilmiş, kişi başına 50 Mark terhis harçlığı verilmiştir. Terhis edilen her asker sahip olduğu azami 4 Türk Lirası'nı 1 Lira=25 Mark kurundan bozdurabilmiştir. Subaylar ise, Türkiye'de görevlendirilmezden önce görev yaptıkları son birliklerine gönderilmiştir⁴⁶.

Filistin cephesinde ağır kayıplar veren 300. ve 304. Alman Hava Bölükleri, 3 Kasım'da Adana'dan trenle yola çıkmış ve 14 Kasım'da Haydarpaşa'ya ulaşmıştır. 19 Ocak'ta *Asgard* vapuruna yerleştirilen havacılar, 4 Mart'ta Haydarpaşa'dan ayrıldıktan sonra, Cebelitarık-Ramsgate güzergahı üzerinden geçerek 31 Mart saat 21.00'de Wilhelmshaven limanına ulaşmıştır⁴⁷. *Asgard*'ın yolcuları arasında 107 subay, 42 memur ve 1918 asker yer almıştır⁴⁸.

Kafkasya'dan İstanbul'a getirilmiş olan Üsteğmen von der Goltz'un komutasındaki 1840 askeri taşıyan Minna Horn 7 Nisan 1919'da Hamburg'a, Akdeniz vapuru da aynı günlerde Wilhelmshaven'a ulaşmıştır⁴⁹.

İşin birinci kısmını tamamlayan Baltzer, güney Rusya ve Ukrayna'dan gelmesi beklenen askeri birliklerin Almanya'ya gönderilmesinde yardımcı olmak üzere 200 kişilik gönüllü bir ekiple birlikte İstanbul'da kalmıştır. İtilaf yetkilileri, bölgeden gelecek olan 8.000 asker için Bandırma yakınlarındaki Paşalimanı adasında kamp yerleri kurulmasını talep etmiştir. İlk çadır kampının kurulmasının ardından, Alman askerlerini taşıyan vapurlar İstanbul'a gelmeye başlamıştır. 1.500 asker Haydarpaşa'da harekete hazır hale getirilmiş olan Varna'ya, 900 asker Haliç'teki otel gemileri Urla ve Olga'ya yerleştirilmiştir. Fransa, Odesa'da vapurlara bindirilen Alman askerlerinin Almanya'ya

⁴⁶ **Barch PH 5-I/110** (Tagesbefehle der deutschen Abteilung der 6. Osmanischen Armee (1918-1919), Blatt 138-153; "Heimkehr deutscher Orientkrieger", **VZ**, 25.03.1919/MA.

⁴⁷ Otto Freiherr von Waldenfels, "Die Bayerische Flieger-Abteilung 304 in Palästina 1917/18", Gustaf Dalman (Ausgewählt und erläutert von), **Hundert deutsche Fliegerbilder aus Palästina**, C. Bertelsmann, Gütersloch 1925, s. 120-123, burada s. 122.

⁴⁸ "Heimkehr deutscher Orientkrieger", **VZ**, 02.04.1919/MA.

⁴⁹ "Rückkehr der letzten Orienttruppen", **VZ**, 04.04.1919/ MA; "Ankunft deutscher Truppen aus dem Orient", **VZ**, 07.04.1919/AA.

kadar götürüleceği yönünde yazılı teminat vermiş olmasına rağmen, bu sözü tutmamıştır. Askerler peyderpey Fransız gemileriyle Selanik'e götürülerek enterne edilmiştir. Ukrayna'dan gelen 850 asker İstanbul'da kalmıştır. Koramiral Albert Hopman⁵⁰ 25 Mart'ta, hastane gemisi Jerusalem ile Nikolayev'den İstanbul'a gelmiştir. Hopman güvertede, Baltzer ve kara birliklerinden sorumlu Süvari Yüzbaşı Hecker tarafından karşılanmıştır. Hopman, İstanbul ve Selanik'teki askerlerin Almanya'ya gönderilmesi için İngiliz Amiral Arthur Calthorpe'la görüşmüştür. Calthorpe bu konuda yetkili olmadığını, ancak Fransız General d'Espérey üzerinde etki edeceği sözü vermiştir. d'Espérey ise, Hopman'la görüşmeyi reddetmiştir. Hopman bunun üzerine, askerlerin geri gönderilmesi işini bizzat organize etmek üzere İstanbul'da kalacağını bildirmiştir. d'Espérey, Hopman'a derhal İstanbul'dan ayrılmasını, aksi halde kendisini adamlarıyla birlikte tutuklatacağını söylemiştir. Hopman bunun üzerine, Jerusalem vapurundaki askerlerle birlikte İstanbul'dan ayrılmış ve 28 Mart'ta ulaştığı Selanik'te enterne edilmiştir.

Baltzer İstanbul'daki askerler için gemi temin etmek amacıyla, Fransız ve İngiliz yetkililer nezdinde girişimlerde bulunmuştur. Başarılı olamayınca, Türk şirketlerinden vapur kiralamak için görüşmelere başlamıştır. Mayıs başlarında Gülcemal vapurunu kiralamış ve itilaf makamlarından yola çıkış için gerekli izinleri almıştır. Fransız işgal gücü kurmay heyeti başkanı albayla 7 Mayıs'ta gerçekleştirdiği görüşme sırasında, Selanik'teki askerleri Almanya'ya götürecek vapurların İstanbul'da kiralanması için kredi çekilmesi gerektiğini söylemiş ve bu işlemler için Amiral Hopman, Binbaşı Keßler ve bir yedieminin İstanbul'a gelmesine izin verilmesini istemiştir. İtilaf güçleri Hopman için izin vermemiştir. Binbaşı Keßler ve yediemin, gerekli izni aldıktan sonra 17 Mayıs'ta Haydarpaşa'ya gelmiş ve Baltzer'le birlikte Selanik'ten sevkiyat için gerekli hazırlıklara başlamıştır⁵¹.

⁵⁰ Albert Julius Emil Hopman (30.04.1865 Olpe-14.03.1942 Berlin), 21 Ocak-20 Mayıs 1916 arasında Bahriye Nezareti'nde danışman olarak görev yapmıştır. Almanya'nın 11.11.1918'de ateşkes imzalamasından sonra Karadeniz ve Akdeniz Mütareke Komiseri olarak güney Rusya'daki Alman askerlerinin geri gönderilmesiyle görevlendirilmiştir. Biyografisi ve Türkiye'deki izlenimlerine ilişkin olarak bk. Michael Epkenhans (Im Auftrag des Militärgeschichtlichen Forschungsamtes herausgegeben von), **Das ereignisreiche Leben eines 'Wilhelminers'. Tagebücher, Briefe, Aufzeichnungen 1901 bis 1920**, R. Oldenbourg Verlag, München 2004, s. 18-93, 768-811.

⁵¹ Baltzer, **Beilage**, 3. Jg./Nr. 10 (Oktober 1921); Admiral Hopman, **Das Kriegstagebuch eines**

Baltzer ve ekibi 26 Mayıs'ta, mütareke döneminde İstanbul'da vefat eden yaklaşık 100 Alman askerinin defnedilmiş olduğu Üsküdar "Alman Kahramanları Mezarlığı"nın açılışını yapmıştır. Aralık 1918-Şubat 1919 arasında Samsun'da hayatını kaybettikten sonra orada defnedilen 28 Alman askerinin kemikleri, 11 Nisan 1930'da Reşit Paşa vapuruyla Haydarpaşa'ya getirilerek Alman Büyükelçiliği ve Türk yetkililerinin katılımıyla düzenlenen törenle mezarlığa gömülmüştür. 127 mezar, Alman tarafının 1962'de Türkiye'deki Alman askeri mezarlarının Tarabya'da Alman Büyükelçiliği yazlık ikametgahının bahçesindeki mezarlıkta bir araya getirme çalışmaları çerçevesinde oraya aktarılmıştır. Günümüzde, eski Üsküdar Alman askeri mezarlığı arazisi üzerinde Burhan Felek Spor Tesisleri bulunmaktadır⁵².

Baltzer, Binbaşı Kebler'le birlikte kiraladığı iki vapuru 29 Mayıs ve 2 Haziran'da Selanik'e göndermiştir. Diğer iki vapurun da Haziran ortasında Selanik'e gönderilmesi için gerekli işlemleri gerçekleştirmiştir. Alman askerlerinin geri gönderilmesi işinin ikinci bölümünün organizasyonunu da başarıyla tamamlayan Baltzer, Gülcemal vapuruyla yolculuk hazırlıklarına başlamıştır. Ukrayna'dan gelen 850 asker, Tiflis'ten gelen 150 asker ve emri altındaki 200 askerden oluşan yaklaşık 1.200 asker ve İstanbul'daki 25 sivilin yer aldığı son Alman kafilesiyle birlikte 10 Haziran akşamı Haydarpaşa limanından yola çıkmıştır. 17 Haziran'da Cebelitarık Boğazı'nı geçmiş ve İngiltere'nin Falmouth limanında iki gün boyunca yeni Alman hükümetinin kurulmasını beklemiştir⁵³. 22 Haziran'da, Alman donanmasının Scapa Flow'da batırıldığını öğrenmiştir⁵⁴. Gülcemal 27 Haziran öğleden önce, Bremerhaven limanına yanaşmıştır⁵⁵. Son kafilenin de geri dönmesiyle birlikte, Baltzer'in ifadesiyle,

deutschen Seeoffiziers, August Scherl Verlag, Berlin [1925], s. 344f.

⁵² Hans-Peter Laqueur, "Der 'Deutsche Heldenfriedhof in Skutari'. Ein vergessener deutscher Friedhof in Istanbul", **Turcica**, 41 (2009), s. 383-399; Alfons Beck, "Türkische Friedhofskunst in Skutari", **Mitteilungen AK**, 11. Jg./Nr. 2 (Februar 1929), s. 66-ff; "Harbi Umumide Ölen Almanların Kemikleri Samsun'dan Getirildi", **Vakit**, 12 Nisan 1939.

⁵³ 21 Haziran 1919-26 Mart 1920 arasında iktidarda olan Almanya Sosyal Demokrat Partisi (SPD) ile Alman Merkez Partisi (DZP) koalisyon hükümeti.

⁵⁴ Alman Donanması'nın büyük bölümü savaş sonrasında, İskoçya'da Scapa Flow'daki Kraliyet Deniz Üssü'ne götürülmüş ve 21 Haziran 1919'da kontrollü şekilde batırılmıştır. Geniş bilgi için bk. Vize Admiral von Reuter, **Scapa Flow. Das Grab der deutschen Flotte**, Verlag von K.F. Koehler, Leipzig 1921.

⁵⁵ Baltzer, **Beilage**, 3. Jg./Nr. 12 (Dezember 1921); "Rückkehr aus Konstantinopel", **VZ**, 27.06.1919/AA; "Rückkehr deutscher Orienttruppen", **VZ**, 28.06.1919/MA.

“Türkiye’deki Alman varlığının kökü kazanmıştır.” Gülcemal 7 Ağustos’ta, 423 kişilik Türk kafilesini Hamburg’tan alarak İstanbul’a dönmüştür⁵⁶.

Selanikte’ki Alman askerlerinin 4.000’i İstanbul’dan gönderilen Christian Rebe ve Konstantin vapurlarıyla Haziran ortasında, 1.500’ü Reşit Paşa vapuruyla Haziran sonunda Almanya’ya gönderilmiştir. Koramiral Hopman, 1 Temmuz’da Selanik’teki son 1.500 Alman askeriyle birlikte Akdeniz vapuruyla yola çıkmış ve 17 Temmuz sabah 9’da Wilhelmshaven’a ulaşmıştır⁵⁷.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Baltzer, sahip olduğu çok sınırlı haber toplama imkânlarına rağmen İstanbul’da meydana gelen gelişmeleri dikkatli bir şekilde gözlemleyerek, nispeten kapsamlı bir rapor kaleme almıştır. Bu, binlerce Alman asker ve sivilinin geri gönderilmesi işini (iaşe, ibate, vapur kiralama, kömür temini) organize eden ve yaklaşık sekiz aylık bu süreçte İtilaf mercileriyle eşgüdümü sağlayan irtibat subayı olarak İstanbul içinde serbestçe dolaşabilmesi ve birçok kişiyle iletişim kurabilmesi sayesinde mümkün olmuştur. İzmir ve Türkiye’nin diğer bölgelerindeki gelişmeleri ise, oralardan İstanbul’a gelen kişiler ve gazete haberleri aracılığıyla takip etmiştir. Bu çerçevede hazırladığı rapor, Osmanlı Devleti’ndeki bütün kurum ve kuruluşları kapatılmış olduğu için Türkiye’deki gelişmeler hakkında güvenilir bilgi edinme imkânı yok denecek ölçüde kısıtlı olan Alman devleti için, değerli bir istihbarat kaynağı olmuştur.

Mondros Mütarekesi hükümleri uyarınca, Osmanlı Devleti’ndeki Almanların tamamına yakını geri gönderilmiştir. Tespitlerimize göre, gönderilen Alman sayısı yaklaşık 14.000 asker, 2.700 sivil görevli ve 1.300 Levanten olmak üzere toplam 18.000’dir. 19. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı Devleti’ne yerleşmeye başlayan Alman Levantenler, ticaret ve imalathanelerini çok kısa bir süre içinde terk ederek geri dönmek zorunda kalmıştır. Alman devleti, şirketleri ve vatandaşlarına ait her türlü mal varlığına, savaş sırasında verilen zararlara karşılık olarak ödenecek tazminatlara mahsup edilmek üzere İtilaf Devletleri tarafından el konulmuştur. 1924’te Türkiye ile Alman İmparatorluğu arasında diplomatik ilişkilerin yeniden tesis edilmesinden sonra iki

⁵⁶ Abdurrahman Bozkurt, **İtilaf Devletlerinin İstanbul’da İşgal Yönetimi**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2014, s. 147f.

⁵⁷ Hopman, **Das Kriegstagebuch**, s. 354.

devlet arasında yeni bir başlangıç yapılmışsa da, özellikle Alman Levantenler için eskiye dönüş mümkün olmamıştır.

Alman asker ve sivillerin geri gönderilmesi işi, bütün zorluklara ve İtilaf makamlarının çıkardığı engellere rağmen, askeri disiplin içinde muntazam bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Vapur, çadır ve barakalarda enterne edilen kişilerin hijyenik şartlar altında barındırılmasına özen gösterilmiştir. Bu suretle salgın hastalıkların ortaya çıkması önlenmiştir. Cephelerden İstanbul'a intikal ederken bitap düşmüş, bir kısmı yaralı ve hasta binlerce askerden yalnızca 100'ünün hayatını kaybetmiş olması, bir başarı olarak görülmelidir. Filistin cephesinden Kasım ortalarında İstanbul'a ulaşan yaklaşık on bin askerden 8.000'inin Mart ortasına kadar kış şartlarında çadırlarda barındırılması ve yiyecek ihtiyacının karaborsanın hakim olduğu piyasadan karşılanması da ayrı bir başarıdır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Bundesarchiv

MSG 225/120 (See-, Ingenieurs-, Marineartillerie-, Verbindungs-, Sanitätsoffiziere der Reichs- und Kriegsmarine und Unterlagen zu Lohmann/Hildebrand. Buchstaben A-Ba).

N 156/5 (Nachlass Admiral Wilhelm Souchon, Aufstellung eines internationalen Flottenverbandes zum Schutze der Türkei gegenüber Bulgariens. - Verlegung des deutschen Kontingents als Mittelmeerdivision nach Konstantinopel: Reiseroute der einzelnen Schiffe), Blatt 1-9.

N 156/6 (Nachlass Admiral Wilhelm Souchon, Lage in der Türkei und Revolution in Deutschland - Berichte, Bericht über die Lage in der Türkei, von Kpt. Lt. Baltzer, Admst. Offz. d. Mittelmeerdivision, v. 15. Juni 1919), Blatt 2-8.

PH 5-I/110 (Tagesbefehle der deutschen Abteilung der 6. Osmanischen Armee (1918-1919), Blatt 138-153.

The National Archives

KV 2/2299-2300 (The Security Service, Personal Files, World War II, German Intelligence Officers, Hermann Baltzer).

Yayımlanmış Belge ve Hatıralar

Baltzer, Hermann, "Die Entente in Konstantinopel", **Vossische Zeitung**, 16.08.1919/Abend-Ausgabe.

Baltzer, Hermann, "Wie die Deutschen aus der Türkei abgezogen sind. Waffenstillstands-Erinnerungen von Kapitänleutnant a. D. Baltzer", **Beilage der Mitteilungen des Bundes der Asienkämpfer**, 3. Jg./Nr. 8 (August 1921), 3. Jg./Nr. 9 (September 1921), 3. Jg./Nr. 10 (Oktober 1921), 3. Jg./Nr. 12 (Dezember 1921).

Baltzer, Hermann, "Das romantische Ende der drei großen Türken der Kriegszeit, Talaat, Enver und Dschemal Pascha. Eine Erinnerung an den 1.

November 1918", **Orient Rundschau**, Jg. 15/Nr. 11 (November 1933), s. 121f.

Bernstorff, Graf Johann Heinrich, **Erinnerungen und Briefe**, Polygraphischer Verlag, Zürich 1936.

Der Friedensvertrag von Versailles, Verlag von Reimar Hobbing, Berlin 1919.

Feldmann, Otto von (Herausgegeben und bearbeitet von Peter von Feldmann), **Türkei, Weimar, Hitler. Lebenserinnerungen eines preußischen Offiziers und deutschnationalen Politikers**, Edition Winterwork, Borsdorf 2013.

Hopman, Admiral [Albert], **Das Kriegstagebuch eines deutschen Seeoffiziers**, August Scherl Verlag, Berlin [1925].

Kannengießer, Hans, "Aus der zusammenbrechenden Türkei durch Rußland zur Heimat", **Mitteilungen des Bundes der Asienkämpfer**, XI. Jg./Nr. 1 (Januar 1929), s. 1ff., XI. Jg./Nr. 2 (Februar 1929), 14ff.

"Kontrollratsgesetz Nr. 34, Auflösung der Wehrmacht vom 20. August 1946", **Amtsblatt des Kontrollrats in Deutschland**, s. 172.

Kressenstein, Friedrich Freiherr Kress von, **Meine Mission im Kaukasus**, Verlag "Samschoblo", Tbilissi 2001.

Malbrandt (Major), "Die Tätigkeit der Kratffahrtruppen bei den Kämpfen vom 19. September bis 1. November 1918", **Mitteilungen des Bundes der Asienkämpfer**, 13. Jg./Nr. 1 (Januar 1931), s. 4-8.

Papen, Franz von, **Der Wahrheit eine Gasse**, Paul List Verlag, München 1952.

Reuter, Vize Admiral [Ludwig] von, **Scapa Flow. Das Grab der deutschen Flotte**, Verlag von K.F. Koehler, Leipzig 1921.

Riederer, Otto von, "Der Rückzug der deutschen Abteilung bei der Kaiserlich Osmanischen 6. Armee von Mossul über Samsun nach Konstantinopel", **Zwischen Kaukasus und Sinai. Jahrbuch des Bundes der Asienkämpfer 1921**, Deutsche Orientbuchhandlung Mulzer & Cleemann, Berlin 1921, s. 133-170.

Sanders, Liman von, **Fünf Jahre Türkei**, August Scherl, Berlin 1920.

Schmidt, Franz, **Ein Schulmannsleben in der Zeitwende**, Buchdruckerei Hermann Kombächer, Marburg an der Lahn 1961.

Schrader, Friedrich, **Eine Flüchtlingsreise durch die Ukraine**, Verlag J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen 1919.

İnceleme ve Araştırmalar

Açıkkaya, Savaş /Akın Çelik, **Bir Devrin Sonu Mondros**, İskenderiye Kitap, İstanbul 2014.

Auswärtiges Amt - Historischer Dienst (Hrsg.), **Biographisches Handbuch des deutschen Auswärtigen Dienstes. 1871-1945. Band 4 S**, Ferdinand Schöning, Paderborn et al. 2012.

Bal, Mehmet Akif, **Sürgün Türkler, Milli Mücadele Döneminde Malta Sürgünleri**, Gahura Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007.

Baumgart, Winfried, **Von Brest-Litovsk zur deutschen Novemberrevolution. Aus den Tagebüchern, Briefen und Aufzeichnungen von Alfons Paquet, Wilhelm Groener und Albert Hopman. März bis November 1918**, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1971.

Beck, Alfons, "Türkische Friedhofskunst in Skutari", **Mitteilungen des Bundes der Asienkämpfer**, 11. Jg./Nr. 2 (Februar 1929), s. 66-ff.

Bozkurt, Abdurrahman, **İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2014.

Epkenhans, Michael (Im Auftrag des Militärgeschichtlichen Forschungsamtes herausgegeben von), **Das ereignisreiche Leben eines 'Wilhelminers'. Tagebücher, Briefe, Aufzeichnungen 1901 bis 1920**, R. Oldenbourg Verlag, München 2004.

Laqueur, Hans-Peter, "Der 'Deutsche Heldenfriedhof in Skutari'. Ein vergessener deutscher Friedhof in Istanbul", **Turcica**, 41 (2009), s. 383-399.

Meier-Welcker, Hans, **Seeckt**, Bernard & Graefe Verlag für Wehrwesen, Frankfurt am main 1967.

Rabenau, Friedrich von, **Seeckt. Aus seinem Leben 1918-1936**, Von Hase & Koehler Verlag, Leipzig 1940.

Reichmann, Jahn Christoph, “**Tapfere Askers” und “Feige Araber”**. **Der osmanische Verbündete aus der Sicht deutscher Soldaten im Orient. 1914-1918**, Münster 2009. Yayımlanmamış doktora tezine Alman Milli Kütüphanesi'nin internet sitesi üzerinden ulaşılabilir: <http://d-nb.info/999432486/34> (13.06.2018).

Soytürk, Mete, “Alman Genelkurmayı'nın Özel Operasyonu, İttihatçı Paşalar Nasıl Yurtdışına Çıkarıldı?”, **Popüler Tarih**, Yıl 6, S 63, Kasım 2005, s. 46-52.

Stachelbeck, Christian, **Deutschlands Heer und Marine im Ersten Weltkrieg**, Oldenbourg Verlag, München 2013.

Tunaya, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasal Partiler, C II. Mütareke Dönemi 1918-1922**, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1986.

Unger, Eckhard, “Die Jungtürken und die Deutschen in Konstantinopel”, **Mitteilungen des Deutschen Ausland-Instituts**, Jg. II/Nr. 6 (Juni 1919), s. 139ff.

Waldenfels, Otto Freiherr von, “Die Bayerische Flieger-Abteilung 304 in Palästina 1917/18”, Gustaf Dalman (Ausgewählt und erläutert von), **Hundert deutsche Fliegerbilder aus Palästina**, C. Bertelsmann, Gütersloch 1925, s. 120-123.

Whittall, Hugh, **The Whittalls of Turkey 1809-1973**, [Yer ve yıl yok].

Sürelî Yayınlar

Der Neue Orient: “Bildung eines Angehörigen-Ausschusses der deutschen Truppen am Schwarzen Meer und in der Türkei”, Band 4/Heft 7-8 (Januar 1919), s. 274; “Unsere Orienttruppe”, Band 4/Heft 9-10 (Februar 1919), s. 373; “Abschied der Türken von Deutschland”, Band 5/Heft 5-6 (Juni 1919), s. 177.

Mitteilungen des Deutschen Ausland-Instituts: “Vom Auslanddeutschtum: Türkei”, Jg. II/Nr. 2 (Februar 1919), s. 24f.

Vakit: “Harbi Umumide Ölen Almanların Kemikleri Samsun’dan Getirildi”, 12.04.1939.

Vossische Zeitung: “Rückkehr Deutscher aus der Türkei” 13.01.1919/AA; “Die Rückkehr der Deutschen aus Konstantinopel”, 14.01.1919/MA; “Die Deutschen in der Türkei”, 21.01.1919/MA; “Heimkehr deutscher Orientkrieger”, 17.03.1919/AA; “Heimkehr deutscher Orientkrieger”, 25.03.1919/MA, “Heimkehr deutscher Orientkrieger”, 02.04.1919/MA, “Rückkehr der letzten Orienttruppen”, 04.04.1919/MA; “Ankunft deutscher Truppen aus dem Orient”, 07.04.1919/AA; “Rückkehr deutscher Orienttruppen”, 18.04.1919/MA; “Rückkehr aus Konstantinopel”, 27.06.1919/AA; “Rückkehr deutscher Orienttruppen”, 28.06.1919 MA.

İnternet Kaynakları

<http://www.curtgeorgi.de/de/unternehmen/historie.html>

<https://www.gehe.de/unternehmen/geschichte/index.html>

EK: Hermann Baltzer'in İstanbul ve Selanik'ten Almanya'ya Gerçekleş-
tirdiği Sevkiyatlar

Hareket Tarihi	Vapur Adı	Güzergah	Yolcular
1-2 Kasım 1918	R1 torpido botu	Sivastopol üzerinden demiryoluyla Almanya.	Enver Paşa, Cemal Paşa, Talat Paşa, Dr. Bahaeddin Şakir, Trabzon Valisi Cemal Azmi, Dr. Nazım, Beyrut Valisi Azmi, Polis Müdürü Bedri.
3 Kasım 1918	Corcovado	Odesa-Nikolayev üzerinden demiryoluyla Almanya.	Alman askeri misyonu, Goeben'deki 1.000 asker, İstanbul ve civarındaki askerler, tersane çalışanları.
23 Kasım 1918	Gülcemal		General v. Lenthe komutasındaki 1.500 asker.
20 Aralık 1918	Corcovado	İtalya üzerinden demiryoluyla Almanya.	Alman diplomatik ve konsüler temsilcilikleri personeli, Osmanlı hizmetindeki siviller, işadamları ve Bağdat demiryolu çalışanlarından oluşan 700 sivil.
Ocak-Haziran 1919	Tiri Müjgan ve diğer dört vapur		Osmanlı Devleti'ndeki 1.300'ü Levanten yaklaşık 3.300 Alman sivil gönderildi.
18 Ocak 1918	Jerusalem		1.000 yaralı asker.
29 Ocak 1919	Etha Rickmers	Cebelitarık üzerinden Almanya'nın Wilhelmshaven, Bremerhaven ve Hamburg limanlarına.	Filistin'den gelen 1.800 asker ve 120 subay. Askeri Misyon Başkanı Liman von Sanders, Malta'da savaş esiri olarak tutuldu.
27 Şubat 1919	Kerkyra		Musul-Samsun üzerinden gelen Osmanlı 6. Ordusu'daki 1.200 Alman askeri ile Samsun ve Musul Konsoloslukları personeli.
1 Mart 1919	Lili Rickmers		Filistin cephesinden dönen yaklaşık 8.000 asker ile Kafkasya'dan gelen 1.450 asker ve sivil gönderildi.
4 Mart 1919	Asgard		
15 Mart 1919	Minna Horn		
18 Mart 1919	Akdeniz		
10 Haziran 1919	Gülcemal		Tiflis ve Ukrayna'dan gelen 1.000 asker ile İstanbul'da sevkiyat için görevlendirilen Baltzer'in komutasındaki 200 asker.
Haziran 1919 ortası	Christian Rebe ve Konstantin	Baltzer'in Binbaşı Keßler'le kiraladığı dört vapur Selanik'ten hareket ederek Cebelitarık üzerinden Almanya'ya gitti.	Ukrayna'dan gelen 4.000 asker.
Haziran 1919 sonu	Reşit Paşa		Ukrayna'dan gelen 1.500 asker.
1 Temmuz 1919	Akdeniz		Ukrayna'dan gelen 1.500 asker, Koramiral Albert Kopman'la birlikte döndü.

MONDROS MÜTAREKESİ İLE BAŞLAYAN İŞGALLERE KARŞI DİRENİŞ DÜŞÜNCESİNİN ANADOLU BASININDAKİ YANSIMALARI

İsmail ÖZÇELİK*

ÖZET

Osmanlı Devleti, Almanlarla birlikte girdiği Birinci Dünya Savaşı sonunda yenilmiş ve 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi'ni imzalayarak savaştan çekilmiştir. Böylece, Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti bakımından da sona ermiş ve Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasından hemen sonra, İtilaf Devletleri donanmaları İstanbul'a gelmiş, Osmanlı topraklarının çeşitli alanları işgal edilmeye başlanmıştır. İskenderun ve Merzifon dolayları İngiliz işgaline uğrarken, Urfa, Antep ve Maraş şehirleri İngilizler, Adana, Tarsus ve Mersin şehirleri de Fransızlar tarafından işgal edilmiştir. Bilahare Yunanlılar İzmir'e çıkarılmış ve İtalyanlar da Antalya ile Konya havalilerini işgal etmişlerdir. Sömürgeci amaçlarla yapılan bu filli işgal hareketleri, Anadolu'nun her yerindeki bütün kasaba ve şehirlerde infiale yol açmıştır. Bu sırada bütün Anadolu'daki şehir ile kasabalarda da halk, girişilen haksız işgal hareketlerine karşı tepkisini ortaya koyarak, işgalleri protesto etmiştir. Protestolar, bazen miting düzenlemek, bazen de işgalleri kınayan telgraf ve beyannameler yayınlamak yoluyla yapılmıştır. Protesto hareketleri ve örgütlenmeler özellikle Erzurum ve Sivas Kongrelerinden sonra daha sistematik bir hal almıştır. İşte böyle bir ortamda ve henüz o yıllarda fazla gelişmemiş olan ve çok zor şartlar altında çalışan Anadolu'daki basın yayın organları konumundaki gazeteler, yapılan bu haksız işgal ve eylemler ile halkın tepkisini kamuoyuna yansıtmaktan geri durmamıştır. Anadolu'da yayınlanan Albayrak, İrade-i Milliye, Açıköz, Öğüt ve Hakimiyet-i Milliye gibi bazı yerel gazeteler işgaller karşısında düşünce ve tepkilerini dile getirmişlerdir. Bu araştırmamızda saydığımız bu yayın organlarının durumu ele alınacak, böylece bu dönemde halka moral kaynağı olan bu yayınların halkın hissiyatını nasıl dillendirdiği ortaya konulacaktır. Şehirlerdeki bu miting ve protestolara kimlerin iştirak ettiği ve yayınlanan protesto bildirimleri de ele alınacaktır. Gazetelerde yer alan işgallere ilişkin haberler de ayrıca

* Prof. Dr., Kırıkkale Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, (iozcelik6@gmail.com)

değerlendirilecektir. Böylece Mondros Mütarekesi ile başlayan işgallere karşı direniş düşüncesinin Anadolu basınındaki yansımaları ile Mütareke sonrası başlayan ilk direniş ve mücadeleye ait orijinal kayıtlarla Millî Mücadele tarihine katkılar sağlanmış olacaktır.

Anahtar Kelimeler: İşgaller, Mütareke, Mondros, Millî Mücadele, Protestolar.

GİRİŞ

19. yüzyılda Sanayi İnkılabı ve Fransız Devrimi ile dünyada yaşanan süreç, sömürgecilik ve milliyetçilik hareketlerini beraberinde getirmiştir. Uluslararası dalgalanmalara yol açan bu gelişmeler, önce bölgesel savaşları alevlendirmiş, ardından bu bölgesel savaşlar Birinci Dünya Savaşı gibi bir büyük çatışmayı ortaya çıkarmıştır. Osmanlı Devleti bu süreçte çeşitli cephelerde Almanlarla müttefik olarak İtilaf Devletleriyle çatışmak zorunda kalmıştır. Ancak savaş sonunda, yenilmiş ve 30 Ekim 1918’de Mondros Mütarekesi’ni imzalayarak savaştan çekilmiştir. Böylece Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti bakımından da sona ermiş ve Mondros Ateşkes Antlaşması’nın imzalanmasından hemen sonra, İtilaf Devletleri donanmaları İstanbul’a gelmiş, Osmanlı topraklarının çeşitli alanları işgal edilmeye başlanmıştır. Musul, İskenderun ve Merzifon dolayları İngiliz işgaline uğrarken, Urfa, Antep ve Maraş şehirleri İngilizler, Adana, Tarsus ve Mersin şehirleri de Fransızlar tarafından işgal edilmiştir. Bilahare Yunanlar İzmir’e çıkarılmış ve İtalyanlar da Antalya ile Konya havalilerini işgal etmişlerdir. Sömürgeci amaçlarla yapılan bu filli işgal hareketleri, Anadolu’nun her yerindeki bütün kasaba ve şehirlerde infiale yol açmıştır. Bu sırada bütün Anadolu’daki şehir ile kasabalarda da halk, girilen haksız işgal hareketlerine karşı tepkisini ortaya koyarak yaşananları protesto etmiştir. Protestolar, bazen miting düzenlemek, bazen de işgalleri kınanayan telgraf ve beyannameler yayınlamak yoluyla yapılmıştır. Protesto hareketleri ve örgütlenmeler özellikle Erzurum ve Sivas Kongrelerinden sonra, daha sistematik bir hal almıştır. İşte böyle bir ortamda ve henüz o yıllarda fazla gelişmemiş olan ve çok zor şartlar altında çalışan Anadolu’daki basın yayın organları konumundaki gazeteler, yapılan bu haksız işgal ve eylemler ile halkın tepkisini kamuoyuna yansıtmaktan geri durmamıştır. Anadolu’da yayınlanan Albayrak, İrade-i Milliye, Açığsöz, Öğüt ve Hakimiyet-i Milliye gibi bazı yerel gazeteler, işgaller karşısında düşünce ve tepkilerini dile getirmişlerdir

Mondros Ateşkes Antlaşması, İşgaller ve Örgütlenme Çalışmaları

Bilindiği gibi Mondros Ateşkes Antlaşması, Limni Adasındaki Mondros’ta Agamemnon Zırhlısı’nda 30 Ekim 1918 tarihinde İtilaf Devletleri ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan ve metni İngilizce, Fransızca ve Osmanlı Türkçesi ile düzenlenmiş bir ateşkes antlaşmasıdır. Birinci Dünya Savaşı sonunda

Osmanlı İmparatorluğu ile İtilaf Devletleri arasında imzalanan bu mütareke, Osmanlı İmparatorluğu adına Bahriye Nazırı Rauf Bey tarafından, Limni adasının Mondros Limanı'nda demirli Agamemnon zırhlısında 30 Ekim 1918 akşamı imzalanmıştır. Tarihçilerin genel kanaatine göre antlaşma ile beraber Osmanlı İmparatorluğu fiilen sona ermiştir.

13 Kasım 1918'de İtilaf donanmalarına mensup bir filo, Mütarekenin 1. maddesi uyarınca Çanakkale ve İstanbul boğazlarındaki askeri bölgesine girmişti. Güney Cephesinde İngiliz işgali şöyle gerçekleşmişti: İngilizler mütarekeden hemen sonra 1 Kasım 1918'de Irak'taki güçlerini toplayarak birkaç gün içerisinde Musul'a girdiler. Bundan yaklaşık bir ay sonra 6 Aralık'ta bir Hint taburu ve İngiliz süvari bölüğü de Antep'in güneyindeki Kilis'i işgal etti. Burada İngilizler, Kilis İdadi binasına yerleştiler ve bütün haberleşmeyi denetim altına aldılar. Bu arada mütareke sonrasında Kilis'e dönen Ermeniler de Müslüman halka düşmanca bir davranış içine girdiler. Ermenilerin de desteği ile İngilizler, halka baskı yapmaya başladılar. Antep ve çevresinde toplanan Ermenilerin birçoğu da diğer bölgelerden kaçan ve memleketlerine dönemeyen kişilerden oluşmuştu. İngiliz kuvvetleri ile birlikte Ermeni mevcudu Türk milis mevcudunu bir hayli aşmıştı. İngiliz askerleri Antep'e 17 Aralık 1918'de girdiler. İşgal birliği süvariler başlangıçta şehre yem ihtiyacını karşılamak maksadı ile geldiklerini açıklamışlardı. Antep'te yaşanan bu gelişmeler, Maraş ve Urfa'da da gerçekleştirildi. Fransızlar da işgal hareketlerini Çukurova'da gerçekleştirdiler.

Fransız işgali Çukurova'ya ilaveten Antep, Maraş ve Urfa'da Kasım 1919'da başladı. İngilizlerin Antep'i işgali yaklaşık bir yıl sürmüştü. Fransızlarla İngilizler arasında 1919 Eylül'ünde yapılan Suriye Antlaşmasıyla İngilizler Musul'a karşılık olmak üzere önce Suriye'yi, daha sonra da Antep, Urfa ve Maraş'ı boşalttılar. Sonrasında bu alanlara Fransızlar girdi. Fransız birlikleri 29 Ekim 1919'da Kilis'i, 5 Kasım 1919'da da Antep'i işgal ettiler. İşgale katılan Fransız askerleri arasında, bölgeden daha önce göç eden Ermeniler de vardı. İşgal sırasında Fransızlar Senegalli askerlerden oluşan avcı bölüklerini de kullandılar. Antep halkı, Fransızların bundan önce Adana'da Türk halkına yaptıkları zulüm ve işkenceyi iyi bildikleri için işgale tepki gösterdiler. Fransızlar bu duruma aldırmadıkları gibi, resmi binalara Türk bayrağının çekilmesini de yasakladılar.

Diğer taraftan İtalya, 22 Mart 1919'da anlaşmanın 7. maddesini gerekçe göstererek tek taraflı olarak Antalya'yı işgal etti. Bu olay, Paris'teki barış konferansında İzmir'deki Yunan işgalinin tanınması ve Fiume'deki İtalyan hak taleplerinin reddedilmesiyle birlikte İtalya ile İtilaf arasında diplomatik bir krize yol açan etmenlerden biriydi.

Bunun dışında, İngilizlerce Merzifon ve Batum işgal edildi. 15 Mayıs 1919'da Yunanlar İzmir'e çıkarıldı ve Batı Anadolu'daki şehir ve kasabalar işgal edildi. Sonuç olarak ateşkes antlaşmasının imzalanması bütün halkı etkilemiştir. Bu antlaşmanın uygulanışı İstanbul ve Saray hükümetinin aciz kalması, İtilaf Devletlerinin emellerinin gerçekleşmesine imkân sağlamıştır. İtilaf Devletlerinin ateşkes hükümetini ihlal etmeleri ve Wilson Prensiplerinin hiçe sayılması halk üzerinde büyük bir üzüntü yaratmıştır. Bu gelişmeler tepkileri beraberinde getirmiş ve her yerde protestolar ile mitingler yapılır olmuştur. Bu etkinlikler Basın ve Yayın organlarına yansımış Anadolu'da yayınlanan gazeteler halkın tepkisini iç ve dış kamuoyuna duyurmuşlardır.

Mustafa Kemal Paşa'nın Tutumu ve Anadolu'nun İşgali Karşısında Anadolu ve Trakya Kamuoyunun Tepkileri

Mondros Ateşkesi imzalandığı sırada Suriye'de Yıldırım Orduları Grup Komutanı olan Mustafa Kemal Paşa 13 Kasım 1918'de İstanbul'a geldi. Aynı gün İstanbul'a gelmiş olan İtilaf Devletleri donanmasını gören Mustafa Kemal "Geldikleri gibi giderler" diyerek mücadele edeceğini ifade etmiştir. Mustafa Kemal Paşa İstanbul'da bulunduğu sürece yurdun kurtuluşu için çalışmalar yapmış, ancak ilerleyen süreçte burada fazla bir şey yapılamayacağını görmüştür.

Mustafa Kemal, arkadaşlarıyla beraber Anadolu'daki milli cemiyetlerin birleştirilmesi ve Türk halkının yeterince bilinçlendirilmesi halinde kurtuluşun mümkün olabileceğine inanıyordu. Bunun için de etkin bir görevle Anadolu'ya geçmek istiyordu. Bu sırada 9. Ordu Müfettişi olarak Samsun'a gitmesi, orada hem ordunun terhis işlemlerini yapması hem de bölgede Türklerle Rumlar arasındaki çatışmaları önlemesi istendi. Mustafa Kemal bu kararı Millî Mücadele hareketi için bir fırsat olarak değerlendirip kabul etti. 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkarak Millî Mücadele hareketini başlattı.

Anadolu ve Trakya'nın hemen hemen bütün kasaba ve şehirlerinde halk bu haksız işgalleri ve yaşanan olayları protesto etti. Bu sırada işgal edilen

şehir ile kasabalarda ki halk da haksız işgal hareketlerine karşı direnirken protestolarını sürdürdüler. Bu protestolar, bazen miting düzenlemek, bazen de işgalleri kınayan telgraf ve beyannameler yayınlamakla yapılmıştır. Protesto hareketleri özellikle Erzurum ve Sivas Kongrelerinden sonra daha sistematik bir hal almış, neredeyse bütün şehir ve kasabalarda mitingler düzenlenmiş veya işgaller, beyannamelerle protesto edilmiştir. Mustafa Kemal ve Heyeti Temsiliye de bu protestolara öncülük etmiştir. İşte bu bağlamda Güney Anadolu illerinin işgali kamuoyunu fevkalade rahatsız etmiş ve çeşitli kuruluşlar, halk, basın ile Heyeti Temsiliye bu işgalleri haksız ve yersiz bularak sonlandırılması için ilgili makamlara gerekli başvuruları defalarca yapmış ve tepkilerini ortaya koymuşlardır¹.

Uygulanan sansür nedeniyle İstanbul basını suskun bir halde iken Anadolu'daki basın organlarının birçoğu işgalleri yakından izlemiş ve bunların aleyhinde sayfalarında çeşitli yazı ve haberlere geniş yer vermişlerdir. Halk da miting, protesto ve telgraf ile durumu kınamış ayrıca oluşturdukları Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ile işgallere karşı olduklarını ortaya koymuşlardır. Yöneticilerin önemli bir kısmı, eşraf ve ileri gelenler müştereken her vesileyle ilgili mercilere protesto telgrafı göndermiş ve halkı teşkilatlandırmada önemli rol oynamışlardır.

Erzurum ve Sivas Kongreleri sürecinde Heyeti Temsiliye ve Mustafa Kemal Paşa önderliğinde bir taraftan işgale uğramış yerlerin yetkilileri, halkı başlayan işgal hareketlerine karşı uyandırmayı ihmal etmemiş, alınması gereken tedbirleri göstermişlerdir. Anadolu'dan çeşitli şehir ve kasaba merkezlerinin işgallere karşı gösterdiği tepkiye bakıldığında şöyle bir manzara ortaya çıkmıştır. Bu tabloyu İstanbul'da bulunan İngiliz komiser Amiral De Robeck İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a gönderdiği bir rapora Urfa, Antep ve Maraş'ın Fransızlar tarafından işgalini protesto eden telgrafları eklemiş, telgrafların çoğunun yerel Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri adına çekildiği ve birbirine çok benzediği, bunların Anadolu'da milliyetçi hareketin ne kadar yaygın olduğunu gösterdiğini ve Fransız Yüksek Komiseri'ne de aynı mealde çok sayıda telgraf geldiğini bildirmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın basında yayın-

¹ İsmail Özçelik, **Millî Mücadelede Anadolu Basınında Güney Cephesi, (Adana, Antep, Maraş, Urfa 1919-1921)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2005, s.11

lanan sert protesto telgraflarının da eklendiği bu raporda Edirne'den Siirt'te, Anamur'dan Trabzon'a varıncaya kadar, 80 şehir ve kasabanın adları ve telgrafların çekiliş tarihleri gösterilmiştir².

Söz konusu rapora eklenen listede protesto telgrafi gönderen illerin isim ve telgraf gönderdikleri tarihler şöyledir: 25 Ekim 1919; Antep, Mardin, 28 Ekim 1919; Mardin, Viranşehir, Kilis, 29 Ekim 1919; Kilis, 30 Ekim 1919, Nusaybin, 31 Ekim 1919; Siverek, 1 Kasım 1919; Urfa, 2 Kasım 1919; Maden, 3 Kasım 1919; Dersim, Tokat, Elaziz, 7 Kasım 1919; Urfa, 8 Kasım 1919; Kayseri, Rodos, Erzincan, 9 Kasım 1919; Edirne, Yozgat, Seyitgazi, Çemişgezek, Karahisar-ı şarki, Teke, Rize, 10 Kasım 1919; Babaeski, Keşan, İzmit, Merzifon, Bolu, Çorum, Karacabey, Akdağmadeni, Köprü, Alaiye, Ulukışla, Kırkkilise (Kırklareli), Bursa, Develi, 11 Kasım 1919; Mardin, Nusaybin, Siverek, Elbistan, Rize, Seydişehir, Orhaneli, Eskişehir, Silifke, Geyve, Akhisar, İznik, Mut, Bozkır, Kangal, Orhangazi, Kastamonu, Karaman, Boğazlıyan, Petjbar (?), Isparta, 12 Kasım 1919; Urfa, Arapkir, Silvan, Havza, Divriği, Bartın, Mürefte, Konya, İnebolu, 13 Kasım 1919; Midyat, Demirci, Bor, Zonguldak, Mahmudiye, 14 Kasım 1919; Midyat, Gerede, Enez, Uluborlu, Res-ul'ayın, Avanos, Hakkari,(?) 15 Kasım 1919; Mardin, Maden, Karahisar (Afyon), Ladik, Trabzon, 16 Kasım 1919; Sinop, Bilecik, Anamur, Siirt, Adapazarı, 17 Kasım 1919; Elbistan.

Mütareke Yıllarında Gazetelerin Ehemmiyeti ve Anadolu'da Dikkat Çeken Bazı Yayın Organları

Gerek Birinci Dünya Savaşı gerekse işgal yıllarında Kamuoyunu oluşturan en önemli araçlardan biri basındı. Yani Gazeteler. Bu bakımdan kısıtlı ve ilkel yöntemlerle çalışılsa bile gazetelerin yayınlanmasına önem verilmiş ve bu yolla kamuoyunun aynı ideal ve düşünceler doğrultusunda birleştirilmesi hedeflenmiştir. Bu yıllarda Anadolu'da örnek olarak ele aldığımız gazeteler şunlardır:

Albayrak Gazetesi: Erzurum'da 1913 martından itibaren Selim Polat idaresinde İttihat ve Terakki'nin yayın organı olarak çıkmıştır. Gazete Rus işgali sırasında kapanmıştır. Rus işgalinin sona ermesinden sonra eski bir İtti-

² Bilal Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk, "1919-1938"**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1973, s. 22-24.

hatçı olan öğretmen Süleyman Necati Albayrak Gazetesini yeniden faaliyete geçirmiştir. Albayrak, Erzurum ve Doğu Anadolu başta olmak üzere bütün Anadolu'da gelişen işgal hareketleri ve mütareke sonrasındaki gelişmeler hakkında kamuoyunu bilgilendirmiş ve üzerine düşen görevi yapmıştır³. Gazete, Doğu Anadolu İlleri Müdafa-i Hukuk Cemiyeti'nin Yayın organı olarak faaliyetini sürdürmüştür. 1919 yılında Rus işgalinin Erzurum'da bıraktığı izler tazeliğini korurken, 1913 yılında İttihat ve Terakki iktidarının kurduğu Albayrak ekolüne ve gazetesine hayat aşıl原因 Necati Bey olmuştur. Dört yıl süren Dünya savaşı sonrasında zedelenen vatani diriltmek ve yeni mücadelelere hazırlamak için basına ihtiyaç olduğuna kanaat getirmişti. Taş Mağazalar karşı-sındaki Handa Albayrak ilkokulunu hızla faaliyete geçirmiş ve kız ile erkek çocukların birlikte eğitim aldıkları bir müessese kurmuştu. Ancak Albayrak gazetesinin harf kasları olmakla beraber baskı makinası olan esas unsurunu Ruslar yok etmişti. Ruslar Erzurum'dan çekilirken Hınıs'ta unutulmuş hantal bir matbaa makinasını Ebü'l-Hindi Cafer Bey bulup, okula getirmiş ve epey bir uğraştan sonra makinaı baskı yapar hale getirmiştir. Süleyman Necati tarafından böylece ikinci kez yayın hayatına geçen Albayrak gazetesi Vilayat-ı Şarkıye Müdafa-i Hukuk Cemiyetinin resmi yayın organı olmuştur⁴. Gazete Serlevhasının altında "Vilayat-ı Şarkıye Ermenistan olamaz" ibaresi yer alıyor ve bu yolla işgalcilerle işbirlikçilerine karşı milli bir duruş sergilediğini ilan etmiş oluyordu. Gazete Erzurum Kongresinin devam ettiği günlerde işgallere karşı duruşunu devam ettirmiş ve kongre çalışmalarını kamuoyuna yansıtarak önemli bir görev ifa etmiştir. Albayrak gazetesi o günlerde Erzurum'da pazar ve perşembe günleri yani haftada iki sayı yayınlanmaktaydı. Kapandığı yıl olan 1921 tarihine kadar 131 sayısı yayınlanmıştır⁵. İncelenen ve Erzurum'da yayınlanan Albayrak gazetesi, Güney Anadolu ve Doğu Anadolu illeri konusundaki hassasiyetini ve buradaki işgallere karşı olan tepkisini dikkat çekici iki sloganla her sayısında tekrarlamıştır. Bunlardan biri; Gazetenin ismi olan Albayrak başlığı altında yer alan "Vilayat-ı Şarkıye Ermenistan Olamaz!" Diğeri de "Başmakale olarak her sayısında yer alan ve birinci sayfadaki sütunun

³ İsmail Özçelik, "Millî Mücadele'de Albayrak Gazetesi ve Milli Konular", 23 Temmuz Erzurum Kongresi ve Kurtuluştan Günümüze Erzurum Uluslararası Sempozyumu, Ankara, 2003, s.499.

⁴ Özçelik, *Millî Mücadele'de Anadolu Basımında Güney Cephesi*, s.12.

⁵ Özçelik, *a.g.e.*, s.11

üzerinde yer almıştır ki, bu cümle çok manidardır. “Türk varlığından ayrılık kabul etmeyen vatan bucaklarından: İzmir, Adana, Maraş, Urfa, Antep” Bu başlık altında “Mithat” ve “Muştak Sadık” isimleri ile Albayrak’ın her sayısında uzun yazılar çıkmış ve yorumlar yapılmıştır⁶.

Anadolu’da Sivas’ta yayınlan bir diğer gazete, İrade-i Milliye idi. Bu gazete, 1919-1922 yılları arasında Millî Mücadele’ye destek olmak üzere ilk kez Mustafa Kemal Paşa’nın desteğiyle yayınlanmıştı. 4. Eylül 1919 tarihinden itibaren İrade-i Milliye adıyla yayınlandı. Gazete Sivas Vilayet matbaasında dört sayfa olarak basılıyordu. Bu gazete 5000 adet olarak basılıyor ve abonelerine gönderiliyordu. Gazeteyi Öğretmen Demirçoğlu, Selahattin Bey ve yazı işleri müdürü Mazhar Müfit Beyler idare ediyorlardı. İlerleyen zamanda günlük çıkan gazete, 1922 yılı sonuna kadar milli mücadeleyi destekleyip, yayınına devam ettirmiştir⁷.

Mustafa Kemal Paşa’nın Ankara’ya gelir gelmez verdiği ilk emirlerden biri burada bir gazetenin çıkarılması yolunda olmuştur. Bu gazetenin ismi, Hakimiyet-i Milliye olarak kendisi tarafından bilinçli bir şekilde konulmuştur. Milli kurtuluş fikrini ana tema ve asıl amaç olarak yaymak isteyen Mustafa Kemal Paşa, bu adımı atmış ve bu gazeteyi yayın faaliyetine sokmuştu. Bu nedenle gazetenin matbaası Konya’da bulunup, Ankara’ya getirilmiş ve Mecelis bahçesindeki bir yapıda faaliyete geçirilmiştir. Gazetenin idaresi Recep Zühtü adındaki bir yedek subaya verilmiştir. Gazetenin temel amacı Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin fikirlerini yaymak olmuştur. Haftada iki gün yayınlanan gazete Kuva-yi milliyenin sesi olmuştur. İlk sayısı 10 Ocak 1920’de yayınlanmıştır. Gazetenin başlığı altında şu cümle yer alıyordu: “Mesleği Milletin İradesini Hâkim Kılmaktır” bu ifade ile halk iradesine dayanan ve mutlakiyet idaresine son verme fikrini savunuyordu. Abonesi yoktu dağıtılarak satışı yapılıyordu. Gazete faaliyeti boyunca Mondros sonrası gelişen işgaller ve bunlara karşı oluşan tepkilerle milli konuları haberleştirmiştir. Dış basından da iktibaslar yapmış ve ilerleyen zamanda günlük olarak çıkmaya devam etmiştir⁸.

⁶ Özçelik, **Millî Mücadele’de Güney Cephesi Urfa**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1993, s.88-89.

⁷ Özçelik, **Millî Mücadele’de Anadolu Basımında Güney Cephesi Urfa**, s.22.

⁸ Özçelik, **a.g.e.**, s.20.

Bir diğer önemli yayın organı Kastamonu’da çıkan Açıksöz gazetesidir. Bu gazete haftada bir sayı olarak Hüsnü Açıksöz tarafından çıkarılmıştır. Gazete Millî Mücadele’nin Kastamonu’daki sesi olmuştur. Bilahare haftada iki kez İsmail Habib Sevük idaresinde yayınlanmıştır. Bu gazete sansüre tabi olmadığı için işgaller karşısında sesiz kalmamış ve Anadolu’daki Müdafa-i Hukuk fikriyatını kamuoyuna yansıtmıştır. İzmir, Güney Cephesi ve diğer yerlerdeki işgalleri kınayan protesto telgrafları ve miting haberlerini sayfalarına taşımıştır.

Basın yayın ve propaganda faaliyetlerinin ehemmiyetini çok iyi bilen Mustafa Kemal, bu amaçla zaten Anadolu Ajansı adlı haber ajansını da Hakimiyet-i Milliye’yi kurduktan sonra Ankara’da kurdu muştur. Böylece o, dünya kamuoyuna Anadolu’nun sesini duyurmayı amaçlamıştı⁹.

Millî Mücadele’yi destekleyen gazetelerden biri de Konya’da yayınlanmakta olan “Öğüt” gazetesiydi. Bu gazetenin bölgedeki faaliyeti o derece etkili olmuştu ki, Konya’da bulunan İtalyan İşgal Kuvvetleri Komutanı, General Milne’nin emriyle, bu gazete 26 Ocak 1920 tarihinde kapatılmıştı. Ama Öğüt’ü çıkaranlar mücadelelerinden vazgeçmemişlerdi. Gazetenin kapatılması olayını Konya Müdafa-i Hukuk Reisi Ali Kemali Bey, kınayarak durumu Mustafa Kemal Paşa’ya yansıtmıştı¹⁰. Mustafa Kemal Paşa da sükûneti muhafaza etmelerini, durumu protesto ile yetinerek, yerine “Nasihat” adıyla yeni bir gazete çıkarmalarını salık vermiştir. Bunun üzerine halk, Konya’da 28 Ocak 1920 günü büyük bir protesto mitingi düzenlemiş, bu mitingde Konya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Sivasslı Ali Kemali, “Bugün, Öğüt’ü kapatmışlarsa, yarın bir başka Öğüt çıkacak bizi hak ve hakikat yolunda asla susturamayacaklardır!” şeklinde bir konuşma yapmıştı. Nitekim, “Öğüt”ün yerine “Nasihat” adlı bir başka gazete çıkarılmıştı¹¹.

Millî Mücadele’nin başlangıcında çıkan gazetelerden bir diğeri de Adana’da yayınlanan “Adana” gazetesiydi. Gazetenin yayın hayatına girdiği

⁹ Seçil Akgün, **General Harbord’ un Anadolu Gezisi ve Ermeni Meselesine Dair Raporu**, Tercüman Tarih Yayınları, İstanbul, 1981, s. 90.

¹⁰ **Atatürk’ün Millî Dış Politikası, (Millî Mücadele Dönemine Ait 100 Belge)**, C I, Kültür Bakanlığı Yayınları Ankara, 1981, s. 125 vd.

¹¹ Mehmet Önder, **Millî Mücadele’nin Yanında ve Safında Öğüt Gazetesi**, Ankara, 1986, s.8-13.

1918 Aralık ayında Adana işgal günlerini yaşıyordu. Bu sırada şehirde çıkan “Ferda” adlı bir gazete de, işgali destekler mahiyette yayın yapıyordu. Kuva-yi Milliye taraftarı olan Adana Gazetesi’nin valilik emri ile kapatılmasından bir süre sonra, sahipleri başka bir gazete çıkarmaya başladılar. Bu gazetenin adı “Yeni Adana” idi. Fransızların desteğiyle çıkan Ferda gazetesi, Mustafa Kemal ve Kuva-yi Milliye aleyhine yazılar yazıyor, halkın maneviyatı iyiden iyiye bozuluyordu. Maneviyatı kuvvetlendirmek Yeni Adana Gazetesi’ne kalmıştı. Ateşli yazılarında özellikle gençlere seslenen Gazete, 11 Ocak 1921’de I. İnönü Savaşı’nın başarı ile sonuçlandığını ve Yunanlıların geri çekildiğini bildiriyor, kısa bir süre sonra, 12 Temmuz 1921 tarihli sayısında da “Yunan taarruzu başladı” manşeti altında, çatışmaların yeniden başladığı haberini veriyordu. 13 Eylül 1921’de 22 gün 22 gece süren Sakarya Meydan Savaşı’nın başarıyla sona ermesini de yine Yeni Adana büyük puntolarla yayınlayarak halka haber veriyordu. Sakarya Meydan Savaşıyla Gazi ve Mareşal unvanını alan Mustafa Kemal Paşa hakkında yazılan bir başyazıda da büyük komutana şöyle sesleniyordu: “Gazi Paşa! Ölüm kasırgalarından kurtardığın bu millet, senin kurtarıcı, büyük gazi adını nesilden nesile, tarihten tarihe, en muazzez, kutsî bir yadigâr olarak nakledecektir. Sen bu milleti ne kadar seviyorsan, bu millet de seni, aynı his, aynı aşkla seviyor...”

Anadolu’da özellikle bu gazetelerle diğer şehir gazeteleri Mondros Mütarekesi sonrasında üzerlerine düşen görevleri yapmış ve halkı bilinçlendirerek işgallere karşı Mondros Mütarekesi sonrasında aynı amaç uğrunda birleştirip, harekete geçirmeye çalışmışlardır.

Mondros Mütarekesi Sonrası Başlayan İşgallere İlişkin Haber ve Tepkilerin Basındaki Yansımalarına Örnekler

Güney Cephesindeki İşgaller sırasında İngilizler ve özellikle Fransızlar, Ermenilere karşı çok toleranslı davranıyorlardı. Bu durum gerek Urfa’da gerekse diğer illerde Fransızlara karşı bir nefret ve tepki oluşturdu¹². Zaten halk ve aşiretlerin birçoğu Ermenilerin yıllardır süregelen isyanları nedeniyle kendilerinden artık fazla hazzetmiyor ve halk, Osmanlı camiasından ayrılık fikirlerine itibar etmiyordu. Bunun bir göstergesi olarak, Güneydoğu Anadolu

¹² Selahattin Tansel, **Mondros’tan Müdanya’ya Kadar**, C 2, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1978, s.216-217.

Bölgesi'nde yer alan şehir ve kasabalar milli tavırlarını ortaya koyup, işgal haksızlığına karşı çıkmışlardır. Bunun bir göstergesi olarak, Anadolu basınına da yansıyan Urfa ve havalisinden Güney Anadolu illerinin işgalini protesto eden şehir ve kasabaların isimleri ve protesto tarihleri aşağıdadır:¹³ Bu protestolar ve mitinglerin önemli bir kısmı gazetelerde de yayınlanmıştır.

Antep 25 Ekim 1919, Mardin 25-28 Ekim 1919 ve 11-15 Kasım 1919, Viranşehir 28 Ekim 1919, Kilis 28-29 Ekim 1919, Nusaybin 30 Ekim 1919, Nusaybin 11 Kasım 1919, Siverek 31 Ekim 1919 ve 11 Kasım 1919, Midyat 13-14 Kasım 1919, Urfa 1- 7-12 Kasım 1919, Res-ul'ayn, 14 Kasım 1919.

Görüldüğü gibi, Kilis, Nusaybin, Midyat, Antep, Mardin ve Urfa'da da diğer bütün Anadolu ve Trakya'daki şehir ve kasabalar gibi mitingler yapılmış veya İstanbul'daki İtilaf Devletleri temsilciliklerine işgalleri kınayan protesto telgrafları gönderilmiştir¹⁴.

Güney Cephesindeki şehirler, genellikle işgal altında bulunduğu için burada miting yapılamıyor ve bütün haberleşmeler sansür sonrasında gerçekleşebiliyordu. Bu nedenle burada halkın olayları protesto etme imkânı da sınırlı kalıyordu. Buna rağmen şehirde hazırlanan protesto telgrafı işgale uğramamış en yakın merkezlerden ilgili mercilere ulaştırılıyordu. Bu bağlamda Urfa şehir merkezinden 1-7 ve 12 Kasım 1919 tarihlerinde çekilen ve basına da yansıyan üç ayrı telgrafla haksız işgaller ve halka yapılan baskılar şiddetle protesto edilmiş ve Urfa'nın vatanın bölünmez bir parçası olduğu ifade etmiştir.

Gerek İngilizler gerekse Fransızlar, işgaller sırasında Harran ve çevresinde yaşayan aşiretleri birbirlerine düşürmeye çalıştılar. Nitekim bunun sonucu olarak, İngilizlerin yöreye gelişiyle onların taraftarı olan aşiretlerle devletten yana olan aşiretler arasında sürtüşme ve çatışmalar yaşanmaya başlamıştı¹⁵. Buna rağmen beklemedikleri sonuçları elde edemediler. Nitekim bu durum İrade-i Milliye gazetesinin 8 Aralık 1919 tarihli sayısında Harran ve burada yaşayan aşiretler için şu haberi geçtiği görülmektedir: "Harran Aşairi: Harran Aşairi kamilen camia-i Osmaniye'den ayrılmamak üzere akd ve misak etmiştir."¹⁶

¹³ Şimşir, a.g.e., s.223-234.

¹⁴ Şimşir, a.g.e., s.223-224.

¹⁵ Müslüm Akalın, **Millî Mücadele'de Urfa, Anılar-Belgeler**, Özlem Kitabevi, Şanlıurfa, 1985, s. 8-9.

¹⁶ **İrade-i Milliye**, 8 Aralık 1919, S 15, s.4.

İtilaf Devletlerinin İstanbul'daki temsilcilerine ve ilgili makamlara 14 Ekim 1919 günü Urfa ve havalesiyle Güney Anadolu illerinin işgalini protesto eden bir telgraf gönderilmiştir. Ayrıca, Fransızların yöreyi İngilizlerden devir alarak, işgali sırasında Rasul'ayn'de yapılan bir protesto mitingi Sivas'ta yayınlanan İrade-i Milliye gazetesine "Suriye Havadisleri" başlığı altında şöyle yansımıştır: "Rasul'ayn'de bir çavuş ve beş Fransız kıyafetinde Ermeni, trenle gelmişler ve bunların vürudu (gelişi) ahali arasında pek müthiş bir galeyana mucip olmuştur. Trenin vürudunu haber alan ahali, beş yüz kadar piyade ve süvariden mürekkep olarak tecemmü etmişler ve hükümete giderek makam-ı hilafet ve saltanata merbutiyetlerini ve son nefese kadar feda-i can edeceklerini beyan etmişlerdir. Bu kuvvetin kırmızı zemin üzerine "Nasrun min Allahu vel' fethun karibun"¹⁷ yazılı bir bayrağı vardır. Ahali ve aşairin kuvveti günden güne tezayüt (artış) etmektedir."¹⁸

İrade-i Milliye'de yer alan bu haberden de anlaşılacağı gibi Res-ul'aynılar bu haksız işgallerden etkilenmiş ve işgallere karşı gerekirse canlarını fedaya hazır olduklarını bildirmişlerdir. Bundan başka Res-ul'ayn Kazası 14 Kasım 1919 tarihinde İtilaf Devletleri temsilcilerine gönderdiği bir telgrafla da Urfa ve havalisinin haksız işgalini protesto etmiştir¹⁹.

Viranşehirli adına 28 Ekim 1919'da çekilen bir telgrafla²⁰ Urfa'da Güney Anadolu illerinin işgali İtilaf Devletleri nezdinde protesto edilmiştir. Telgrafta "Vatanımızdan asla ayrılık kabul etmez bir bütün olduğu ve vatanımızın bölünme vaki olacağı herhangi bir müdahaleye katiyen meydan verilmeyeceğini Erzurum ve Sivas kongreleri ile cihana ilan edilmiştir. Hala mukadderatımızla oynanmaktadır", denilerek, İtilaf Devletlerinin bu derece haksız eylemleri protesto edilmiştir.²¹

Sivas'ta yayınlanan İrade-i Milliye gazetesi, "Mardin Havadisleri- İşgaller Aleyhinde" başlıklı bir haberinde, Mardinlilerin tepkilerini sayfalarına taşımıştır. Bu haber; "Ana topraklarımız olan Urfa, Antep, Maraş ve Halep

¹⁷ Allah'ın yardımı ve fetih yakındır.

¹⁸ **İrade-i Milliye**, 1 Aralık 1919, S 14, s.3.

¹⁹ Özçelik, **Milli Mücadele'de Güney Cephesi Urfa**, s.132.

²⁰ Şimşir, **a.g.e.**, s. 223-224.

²¹ **İrade-i Milliye**, 24 Teşrin-i Sani 1919, S 13, s.2.

Mardin Gazetesi'nin belirttiğine göre, Diyarbakır Vilayetinin Fransız askeri tarafından işgal altına alınacağı yolundaki gelişmelerden dolayı bütün Mardin sancağı ahalisi heyecandadır. Bu işgalleri kabul etmemekle beraber, işgalden sarf-ı nazar edilmesi için kendi kanlarını akıtmaya hazır olduklarını itilaf Devletleri temsilcilerine ve sadarete bildirerek durumu protesto etmişlerdir. Önümüzdeki perşembe günü de büyük bir miting tertip edilerek, alınacak kararlar hükümete ve İtilaf Devletleri mümessillerine arz ve tebliğ edeceklerdir,”²² şeklindedir. Haberin hemen altında da “Mardin’de Akdedilen Miting” başlığıyla mitingde alınan kararlar verilmiştir.²³

Urfa, Antep ve Maraş’ın işgaline tepki olarak Malatya’dan İzoli Aşireti Reisi Hacı Kaya Bey, Hakimiyet-i Milliye Gazetesi’ne yansıyan ve bir telgrafta şu ifadeleri kullanmıştır. “Mukaddes vatanımızı elimizden almak maksadıyla bin bir türlü hile ve entrikaları çeviren düşmanlarımızın para ve sair vasıtalarla oynatmak istedikleri rol etkisiz kaldı. Gümüş ve altınla milletin hayatını mağlup edememekten etkilenmiş olarak Maraş’taki kardeşlerimiz üzerine ateşler saçma ve zulümler icraya başladılar.” Diyen Hacı Kaya Bey, telgrafını “yaşamak için ölmeye karar verdik” cümlesiyle bitirmiştir.²⁴

Erzurum’da yayın yapan Albayrak gazetesinin yayınları da oldukça dikkat çekicidir. Gazete “Albayrak” başlığının altında “Vilayet-i Şarkiye Ermenistan olamaz!” ibaresinin altında; “*Türk varlığından ayrılık kabul etmeyen vatan bucaklarından: Adana, Urfa, Antep, Maraş*”²⁵ başlığıyla bir dizi haber, yorum ve değerlendirme yazıları yayınlanmıştır. Gazetede duygular bazen şiirlerle dile getirilmiştir:

*“Vatan tubasında mukaddes bir dal,
Şark-i Anadolu İslam ocağı,
Ellere verilmez canan kucağı
Adana Urfa’yı unutmak muhal?
Hatırdan çıkar mı Maraş illeri?”*

²² **İrade-i Milliye**, 3 Teşrin-i Evvel 1919, S 10, s.1.

²³ Özçelik, **Milli Mücadele’de Güney Cephesi Urfa**, s.131.

²⁴ **Hakimiyet-i Milliye**, 21 Şubat 1920, S 10, s.3-4.

²⁵ **Albayrak**, Ekim 1919-Mart 1920, s.42-78.

Gelişen hadiselerle ilişkin olarak Sivas'ta yayınlanan İrade-i Milliye gazetesi, 12 Ocak 1920 tarihli sayısında, "Vatanperver Maraşlılar"²⁶ başlığı altında, "Maraş, ahalsinin fevkalade galeyanda oldukları ve haklarını müdafaa edeceklerini ilan ettikleri haberleri alınmıştır." şeklindeki bir haber Maraşlıların harekete geçtiklerinin işaretidir.

İrade-i Milliye gazetesinde yer alan bir diğer şiirin de Maraş'la ilgili ifadeler içerdiği görülmektedir:

"Bir haber var mı Adana'dan Urfa'dan?"

"Kan bürümüş dağlarını Maraş'ın,

Biz korkmayız kardaş için ölümden,

Haber aldık burada durmaz gideriz!" A.T²⁷.

Kastamonu'da yayınlanan Açıksöz Gazetesi de 1 Şubat 1920 tarihli nüshasında "Maraş Haberleri: Maraş Yanıyor!"²⁸ başlığı altında ele aldığı ve Kastamonuluların protesto telgrafını verdiği haberi şu yorumlarla okuyucularına sunmuştur: "Evvelki gün Müdafaa-i Hukuk Riyaseti'nden gelen bir telgrafta, Maraş'ın Fransız ordusunun yardımına mazhar olan Ermeni çeteleri tarafından yakıldığını ve Ahali-i İslamiye'nin de altı gündür müdafaa-i nefis için mücadele ettiği haberini alan Kastamonulular toplanarak mazlum dindeşlarımızın bu suretle öldürülmelerini lanetlerle yad ederek gözyaşı dökmüş ve Kastamonu'nun vakur Müheyyiç Hatibi Muhterem Hacı Mümin Efendi Hazretleri'nin bir hitabesiyle meselenin en acıklı noktalarına halk muttali olmuştur. Aşağıdaki telgrafın, İtilaf Mümessillerine arz-ı takarrür ettiği gibi, biçare Maraşlıların acil ihtiyaçlarına destek olmak üzere de şimdilik bin lira takdim olunacağı bildirilmiştir." Denildikten sonra devam eden telgrafta, "Der-i Saadette Sadaret-i Azime'ye, Amerika, İngiltere, İtalya ve Fransa Mümessillerine: "Elbistan'dan aldığımız telgraflardan Maraş'ın kan ve ateşler içinde olduğunu anladık..." şeklinde görüşlerini beyan etmişlerdir. Telgraf, "Size sorarız, ey medeni akvamın muhterem mümessilleri! İslam tarihinde bunun

²⁶ İrade-i Milliye, 12 Ocak 1920, S 20, s.4.

²⁷ Şiirin tamamı beş kıta olup adı da "Bana Dedi ki" başlığını taşımaktadır. İrade-i Milliye, 23 Şubat 1920, S 26, s. 1.

²⁸ Açıksöz, 1 Şubat 1920, S 32, s.2.

bir misali var mıdır? Biz tarihin huzuruna açık alınla çıktık ve daima açık alınla geziyoruz. Bizim de yüz binlerce Hristiyan vatandaşlarımız var. Hiçbirine tecavüz, en ufak bir taarruz vaki oluyor mu? Lakin efendiler, İslam'ın sabır ve tahammülü artık tükenmiştir"²⁹ Şeklindeki ifadelerle devam etmiştir.

Erzurum'daki Albayrak gazetesinin, 1 Şubat 1920 tarihindeki haberinde "Diyarbakır Muhabirimizden"³⁰ başlığı altında verilen bir başka haber de dikkat çekçidir: Gazetede "Maraş Haberleri" başlığı altındaki "Maraş Hadisesi Nasıl Başlıyor?"³¹ şeklindeki bir soruyla başlayan haber ve yorumu da şöyle verilmiştir: "Antep'ten Maraş'a 18.1.1920'de General Keret isminde bir Fransız generali bir miktar askerle gelmiş ve Maraş hükümetini kontrol edeceğini beyan ederek, hükümet konağında bazı odaların tahliyesini emretmiştir. Mutasarrıf Bey, itiraz edeceğini bildirmiş, ahali bu tekliften haberdar olur olmaz, galeyan etmiş, generalin hükümet binasına müdahalede bulunmasını protesto etmiş ise de general kabul etmemiş, mutasarrıfın ve ahalinin gönderdiği heyeti hapis etmiştir." Denildikten sonra; "Halk mertçe müdafaada bulunmuştur. Maraş'taki müsademeyi haber alan civar köylerden, Kuva-yı Millîye, her taraftan Maraş'ı kurtarmaya koşanlar yetişmeye başlamış ve müsademeye iştirak etmişlerdir." Şeklinde haber devam etmiştir. Haberin sonunda Maraş müsademensin devam ettiği ve Maraş hadisesinden müteessir olan Elbistan ahalisinin de olaydan etkilenerek, gelişmeleri protesto ettikleri bildirilmiştir."³²

Ankara'da yayınlanan Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, 2 Şubat, 1920 tarihinde "Maraş Müsademesi"³³ başlığı altında Maraş'ta cereyan eden çatışmaları okuyucularına şu değerlendirmelerle aktarmıştır: "Maraş müsademesinin esbabı hakkında tafsilât-ı müemmen alınmıştır. Hadise Fransız Generali Keret tarafından mutasarrıf ve eşraf-ı beldenin tevkifi üzerine zuhur etmiştir. Memlekette en büyük hükümet memurunun ve başlıca rüesa'-i İslamiye'nin tevkifi, şehirde Fransız hükümetinin fiilen tesisi endişesini tevlit etmiş ve bittabi ahalinin fevkalade galeyana mucip olmuştur." Denilerek olayı okuyucularına aktarmıştır. Haberin içinde verilen protesto telgrafının "Ulemadan Süley-

²⁹ Açıksöz, 1 Şubat 1920, S 32, s.2.

³⁰ Albayrak, 1 Şubat 1920, S 64, s.1.

³¹ Albayrak, 1 Şubat 1920, S 64, s. 2.

³² Aynı yer.

³³ Hâkimiyet-i Milliye, 2 Şubat 1920, S 6, s.2.

man, Muhasebecilikten Mütekait Mustafa, Ulemadan Ömer Lütfi, Müderris Mustafa, Tokuşzâde Salih, İsmet, Sabit, Mustafa, Umum Mülteciler Namına Kadızâde Fehmi, Döverli Hasan, Kantarzâde Avni, Hacı Hakkı, Nakşibendî Şeyhi Hacı Mustafa Ali, Salatzâde Mehmet ve Vehbizâde Hasip³⁴ tarafından imzalanmıştır.

Sivas'ta yayınlanan İrade-i Milliye gazetesinin 2 Şubat 1920 tarihli nüshasında “Maraş Havadisleri” başlığının altında bir hanımın kahramanlığını “Kahraman Bir Türk Kadını” başlığı ile anlatan ilginç bir haber yer almıştır. “Kahraman Bir Türk Kadını”³⁵ “Maraş dâhilinde Kayabaşı Mahallesi’nde yapılan müsademede Bitlisli Defterdar Bey’in haremi hanım evinde ihzar ettiği mazgala yanaşarak akşama kadar kemal-i metanetle harp ve sekiz düşmanı telef ettikten sonra akşamüzeri erkek elbisesi giymiş olarak sokaktaki mücahidin-i İslamiye’ye iltihak etmiştir.”³⁶

“Azim ve İman Karşısında Çelik Gibi” başlığı altında “Burçlar Devriliyor”³⁷ alt başlığı ile yazılan bir köşe yazısı, ‘Muştak Sadık’ imzasıyla Albayrak gazetesinde, 5 Şubat 1920 tarihinde yayınlanmıştır. Bu köşe yazısı şöyledir: “Milletler bazen hayat yollarında burudetle karşılaşır. Etrafında uğuldayan sesler, ‘İlerleme... Artık bura senin mezarındır, tarih sayfalarında sana ait son mertebeleri yazıyor...” şeklinde uzayıp gitmiştir. Yazının altında Yazar Müştak Sadık’ın ismi yer almıştır.

5 Şubat 1920 tarihli Albayrak gazetesinde “Müteferrik Haberler”³⁸ başlığı altında şöyle bir haber yer almıştır: Haber özetle şöyledir: “Maraş müsademesi” Kuvâ-i Milliye lehinde devam etmektedir. Mağlup, mütecaviz kuvvetlerle Fransız kumandanı şehir haricindeki Amerikan yetimhanesine iltica ile Amerika bayrağı keşide etmiş olduğu istihbaratı alınmıştır. Fransızların kabul edemeyeceği bu hunhar kumandana Amerika bayrağı yetmeyecek döktüğü masum kanlarının cezasını görecektir.”

³⁴ Hâkimiyet-i Milliye, 2 Şubat 1920, S 6, s.2.

³⁵ İrade-i Milliye, 2 Şubat 1920, S 23, s.1.

³⁶ Aynı yer.

³⁷ Albayrak, 5 Şubat 1920, S 65, s.1.

³⁸ Albayrak, 5 Şubat 1920, S 65, s.1.

Hanımlarımızın Kahramanlığı³⁹ başlığıyla (8 Şubat 1920) Açıksöz gazetesinde çıkan bir diğer haber de şöyledir: “Maraş’ın Kayabaşı mahallesinde sakin Bitlisli defterdarının haremi hanımefendinin İslamların, hun-ı masumenin nahak yere akıtılmasında ve birçok hanelerin söndürülmesinden galeyana gelmiştir. Hanesinde açtığı mazgaldan dindaşlarımızı imha için saldıran düşmanlara ateş açarak akşama kadar sekiz düşmanı telef etmeye muvaffak olduğu ve akşamüzeri erkek elbisesiyle ve kemal-i celadetle muhafaza-i ırz ve can kaygısıyla silaha sarılmış bulunan mücahidin-i İslamiye saflarına iltihak ile bilfiil müsademelere iştirak ettiği haber alınmıştır.”

İrade-i Milliye gazetesinde (9 Şubat 1920) “Müslümanlar Maraş’a İmdat”⁴⁰ başlığıyla verilen ve “Maraş Muhabirimizden” şerhli haber şöyledir: “Vaziyette fevkalade bir tebdil yoktur. Kuva-yı Millîye harekete geçerek Künbet Kilisesi’ni etkisiz kılmıştır. Kilise civarındaki hanelere iltica eden düşmanla müsademedede mücahitlerin reislerinden Evliya Efendizâde maiyetiyle düşmanın girdikleri mevkiileri muhasara ederek muvaffakiyetle harekete devam etmekteyken kendisi ve birkaç mücahit şehit olmuştur. Evliya Efendi’nin şehadeti büyük bir zayıttır. Bütün efrad-ı İslamiye’nin şehid-i mağfurun ruhuna Fatiha ithaf etmelerini rica ederiz.”

Kastamonu’da yayınlanan Açıksöz gazetesinin, 15 Şubat 1920 günkü nüshasında baş sahifedeki “Haftanın Mühim Havadislerinden”⁴¹ başlıklı bir haberi de şöyledir: “Taarruza karşı kahramanca silaha sarılan Maraşlı kardeşlerimiz, yakın bir zamandan beri kan ve ateş içerisinde işgalci (müstevli) Fransızlarla, onların tasallut eyledikleri hunhar Ermenilerle uğraşmakta idiler. 10-11 Şubat gecesi düşman İslâhiye istikametinde mağlup olarak firara mecbur edilerek, mevcudu milliyemizi istihsale muvaffak olmuşlardır.”⁴²

Yine Açıksöz gazetesi, aynı gün, “Haftanın Mühim Havadisleri”⁴³ başlığı altında Fransızların Maraş’tan çekilmek mecburiyetinde kaldıklarını şu cümlelerle duyurmuştur: “Maraş’tan firar eden Fransız kuvvetleri 12 Şubat’ta

³⁹ Açıksöz, 8 Şubat 1920, sayı.33, s.2.

⁴⁰ İrade-i Milliye, 9 Şubat 1920 S 24, s.1-2.

⁴¹ Açıksöz, 15 Şubat 1920, S 34, s.1.

⁴² Aynı yer.

⁴³ Aynı yer.

Maraş-İslâhiye yolu üzerinde Beypınarı'na vardıklarında Bahçe'den gelen Kuva-yı Millîye'nin yandan taarruzuna uğramışlar ve ellinin üzerinde ölü bırakılmışlardır.”⁴⁴ “Maraş'ta çeşitli binaları tahsin ettiği evvelce arz edilmiş olan asiler, teslim alınmış, silahları toplanmıştır. Maraş'ta idare-i örfiye-i milîye ilan edilmiş ve Divan-ı Harb-i Millî teşkil olunmuştur.”

O günün koşullarında haberleşme ve ulaşımın çok hızlı işlemediği de düşünülecek olursa Fransızların Maraş'tan çekilmelerinden bir hafta sonra, gazeteler ancak onların bu çekilme işlemlerine dair haberleri okuyucularına duyura bilmişlerdir. İşte Erzurum'daki Albayrak gazetesi, “Kurtulan Maraş”⁴⁵ başlığı altında Maraş'ın kurtulduğunu okuyucularına değerlendiren, “Muştak Sadık” adlı yazarın köşesinde yazdığı bir diğer köşe yazısı şöyledir:

“Kurtulan Maraş”, başlığıyla Albayrak gazetesinde verilen bir haber: “Beş kan ve ateş yılı boyunca milyonlarca genç Türk mezarının üzerinden boynumuza bir mağlubiyet zinciri takmıştı. Bu demir çember arasında boğulan kollarımızdan silahlarımız alınıyor, etrafımızda çınlayan neşeli galip sesleri, talihimize ölüm ve elem çiziyordu. Elli asrın az üzerinde fedakâr bir kudret olarak yaşattığı Türk, düşman yumrukları arasına düşmüştü. Dünyaya yeni bir hayatın insanî yollarını çizen eller, herhâlde bunu boğmak ve Türk'e bir mezar olarak takdim etmek istiyorlardı. Çünkü Türk hırsların, kinlerin, garazların kaynağı bir toprakta, faziletin, ulviyetin, insaniyetin hisleriyle bezenmiş bir kudret gibi idi.” Cümleleriyle başlıyor ve şu satırlarla uzayıp gidiyordu: “On beş kanlı ve ateşli günün yarınki mateminde Maraş, ezelf sahibinin kolları arasına düştü. Artık ne güzel göğsünde lekeler ve ne de saadetini, istirahatini ihlal eden kâbuslar var. Maraş kahramanlar tarihinin mukaddem gururu oldu ve cihana anlattı ki devlerin tılsımlı kuvvetleri haksızlıkla imanlı kanatları kırmaktan acizdir. Dünyaya fazilet nuru vermek arz edenler, hakkın mihrab-ı mukaddesi önünde anılmalıdırlar. Yoksa her muhteris gönül emellerinin harabesi önünde sızlar.” Bizden Maraş'a, Maraş'ın anlı, şanlı evladına minnet ve şükran...” (Müştak Sadık)

⁴⁴ **Açıksöz**, 15 Şubat 1920, S 34, s.1.

⁴⁵ **Albayrak**, 15 Şubat 1920, S 68, s.1.

Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin, 21 Şubat 1920 tarihli 10. sayısında “Maraş-Urfa Hadiselerinin Tesirâtı”⁴⁶ başlıklı bir haberi şöyledir: “Maraş’ta devam eden müsademenin Urfa’da tatbiki Maraş gibi katliamlar tertip müteveccih hazırlıkların bütün Vilayati Osmaniye de hâsıl ettiği heyecan son derece büyük olmuştur. Maraş’ın tahliyesi, Urfa Şehri’nden Fransız kuvvetlerinin çekilerek hastahaneye ilticaya mecbur olmaları bir dereceye kadar halkı teskin edebilecek mahiyettedir. Bununla beraber, işgal sahalarının temizlenmesi ve işgal mıntıklarına muavenet yapılması bu uğurda icap eder ise, orada dövüşen vatanperverlerle feda-i canın göze alınacağı hemen her taraftan şedit ve tehditkâr bir lisanla ilan edilmektedir.”

Sivas’ta yayımlanan İrade-i Milliye gazetesinde “Antep Havadisleri” başlığı altında İngilizlerin buradan çekilmesi ve yerine Fransızların Antep’i işgali söylentilerine karşı Antep’te düzenlenmiş olan bir miting haberi şöyle verilmiştir: “Antep’te Muazzam Bir Miting”⁴⁷ Mütareke zamanında Antep livası hiçbir devlet tarafından işgal edilmemiş idi. Fakat İngilizlerin Halep’teki kuvvetlerini tahtı emniyette bulundurmak için mütarekeden iki mah sonra livamıza bir miktar asker sevk etmişlerdi. Ahalimiz öteden beri sakin ve kanuna muti olduklarını ve aramızda bulunan Hristiyan vatandaşlarımızın mal, can ve ırzını kendi can ve ırzımız gibi muhafaza etmekte olduğumuzu İngilizler müşahede etmişler. Bu kere Kale’deki kuva-yi askerlerini kaldırdıkları için burada kuvvet bulundurulmasına lüzum kalmadığına kanaat getirerek yakında Antep’ten çekilmeye karar verdiklerini işitiyoruz. İngilizlerin burada bulunduğu müddetçe dahi müşahede ettikleri vecihle. Antep livası nüfusu mevcudesinin yüzde doksanı ve bini müteceviz karyeleri kamilen Türk ve Müslüman olduğu gibi emlak ve arazinin hemen kaffesi dahi Müslümanlara ait olduğundan ve tarihen ve mahiyetten Suriye ile bir alakamız bulunmadığından Wilson Prensipleri mucibince, bizi kendi mukadderatımızı hakim kılmak, insaniyet ve vicdan nokta-i nazarından müttehit hükümetlerinin borcu olduğundan, İngilizlerden sonra herhangi bir devlet işgale teşebbüs ederse izzet-i nefsimizi rencide edeceği cihetle bu kabil işgali bütün mevcudiyetimizle ret eder ve katiyen kabul edemeyeceğimizi beyan ile beraber, karib bir atide Paris’te taht-ı karara alınacak olan mukadderatımızın bila kayd’u-şart istiklal-i milliyemizin

⁴⁶ Özçelik, **Millî Mücadelede, Anadolu Basımında Güney Cephesi**, s. 58-59.

⁴⁷ **İrade-i Milliye**, 27 Ekim 1919, S 9, s.2.

muhafazasını ve hukuk-u meşrumuzun müdafaasını insaniyet ve medeniyet namına rica eder ve işbu arzu-i milliyemizin sulh kongresine tebliğini arz ederiz.(15.10.1919) Otuz Bin Kişilik Miting Heyet Namına Belediye Reisi Mehmet Lütfî”

Hakimiyet-i Milliye’de yer alan “Antep’te Heyecan”⁴⁸ başlıklı bir haber ise özetle şöyledir: “Antep Ahalisi de pek ziyade heyecan içinde olup faaliyete geçmek üzeredir. Kilis-Antep yolu üzerinde Fransız otomobili zannıyla bir otomobile taarruz edilmiştir. Aynı yolu takip eden bir Fransız kafilesi ahalinin şiddetli bir taarruzu üzerine birkaç maktul ve mecruh bırakarak külliyesi ric’ata mecbur olmuştur...”

“Antep’ten Haberler: Müstehberat-ı Hususiye” başlığıyla Erzurum’da yayınlanan Albayrak gazetesinde⁴⁹ kısa bir haberde şöyle denilmektedir. “Kilis’ten Antep’e giden bir Fransız müfrezesi Kuva-yi Milliye ile müsademe etmiş, birçok maktul ve mühimmat terk edilmiştir.”

Yine “Cenup Cephesi”⁵⁰ başlığı altında Antep’te süren çatışmalar Albayrak’ta özetle şu haberle verilmiştir: “Antep’in hemen cenubundaki Kurban Baba Tabyası Kuva-yi Milliye tarafından bil-hücum zapt edilmiştir. Düşman tarafından esaslı bir suretle tahkim edilen bu tepede birçok maki-neli otomatik tüfekler ile yüz kadar muhafız vardı. Aynı zamanda kasabanın gerisindeki kollarımız müstahkem mevzilerin toplarıyla ve yüksek Ermeni evlerinden piyade ateşle himaye edilmekteydi. Hücumların baskın tarzında yapılmasından dolayı firar etmek isteyen düşman kısmen Kurban Baba’da yakayı ele vermiş, teslim olmayan bir zabıt ile kırk nefer maktul düşmüştür... Camilere ateş etmekte ve masum birçok İslamların şehadetine sebebiyet vermektedirler. Geceleri de Ermeniler bomba ve gazlı paçavralarla İslam hanelerini ihrak eylemektedirler. Müdafaa-i nefsi için İslamların tahassun ettikleri Çınarlı Camii’nin kubbesi Ermeniler tarafından delinerek, derununa bomba atılmıştır.”⁵¹

⁴⁸ **Hakimiyet-i Milliye**, 16 Şubat 1920, S 9, s.2.

⁴⁹ **Albayrak**, 12 Nisan 1920, S 83, s.2.

⁵⁰ **Albayrak**, 17 Nisan 1920, S 85, s.2.

⁵¹ İsmail Özçelik, “Millî Mücadele’de Anadolu Basını ve Antep”, **BilimYolu**, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1/1998, Özel Sayı, Kırıkkale, 1998, s.89.

Konuya ilişkin olarak çeşitli gazetelerde çıkan diğer haber ve yazılardan örnekler de şöyledir: Albayrak Gazetesi: “Cenup Cephesi”⁵² Antep mıntıkasında kıtaatımızın iki taburlu bir düşman müfrezesine vaki taarruzumuz neticesinde düşman dağılmış ve iki yüz maktul bırakmıştır. Birçok el bombası, beş yüz kaput, kilitli elbise ve potin, battaniye, çanta ve teçhizatı saire istiğnam edilmiş, düşmana iki yüz maktul verdirilmiştir.

Açıksöz Gazetesi: “Adana Cephesi”⁵³ Antep mıntıkasında İkişköy civarında düşmana taarruz etmiş olan kıtamızın istiğnamatı hakkında alınan tafsilat bervech-i zirdir: Yirmi beş makineli tüfek, birçok el bombası, beş yüz kaput, kilitli elbise ve potin, battaniye, çanta ve teçhizat saire istiğnam edilmiş pek çok araba ve yirmi kadar hayvandır. Düşmanın cepheye iki yüzü mütecaviz maktulü sayılmış ve birçok mecruhu bulunduğu anlaşılmıştır. Kıtaatımızın şehit ve mecruh olmak üzere zaiyat miktarı kırka yakındır.

Hakimiyet-i Milliye Gazetesi: “Gaziantep Haberleri- Gaziantep”⁵⁴ başlıklı uzun bir yazı bulunmaktadır. Söz konusu yazı “Türkler! Hürmetle eğiliniz. Antep karşınızdadır.” Şeklindeki cümle ile başlamakta ve uzayarak, devam etmektedir.

Hakimiyet-i Milliye Gazetesi: “Gaziantep Türkiye’den Ayrılamaz”⁵⁵ başlığı altında “Gaziantep ahalisi birkaç adamın menfi hareketini nefretle telin ediyorlar. Muhasımlarımızın işgal altında takip ettikleri asılsız bir siyasetleri vardır.” İfadelerini kullanmış ve uzayıp giden haberinde haksız işgali kınayarak, bunun kabul edilemeyeceğini yazmıştır.

Açıksöz Gazetesi: “Gaziantep’e Büyük Millet Meclisi’nin Muaveneti”⁵⁶ Ankara, 6 (A.A.): notuyla Büyük Millet Meclisi dünkü içtimada Gaziantep muhacirin ve muhtacına yardım için yüz yirmi bin liralık tahsilat kabul etmiştir. Bunun altmış bin lirası Gaziantep fukarasına iskân edilecek olan ahalinin sevk ve iaşelerini, kırk bin lirası da harap olan hanelerin tamirine sarf olunacaktır.” Şeklinde bir haberi yer almıştır.

⁵² Albayrak, 21 Aralık 1920, S 129, s.2.

⁵³ Açıksöz, 27 Ocak 1921, S 116, s.4.

⁵⁴ Hakimiyet-i Milliye, 7 Şubat 1921, S 102, s.1.

⁵⁵ Hakimiyet-i Milliye, 2 Haziran 1921, S 201, s.1.

⁵⁶ Açıksöz, 7 Aralık 1921, S 353, s.2.

Gazetelerde bu konulara ilişkin ve sivil direnişi destekleyen özellikle Urfa Antep ile Maraş'ın işgali ile buradaki milli direnişe ait pek çok haber yorum ve köşe yazıları yayınlanmıştır. Burada bunlardan sadece birkaç örneğiyle yetinilmiştir.⁵⁷

Kastamonu'da yayınlanan Açıksöz gazetesinde, "Urfa Haberleri" başlığı altında, Kısa Havadisler alt başlığıyla konumuzla ilgili şöyle bir haber yer almıştır: "Fransız Generali Urfa üzerine hareket ederken, Cerablus civarında maiyeti halkıyla Kuva-i Milliye Kumandanı Barazi Aşireti Reisi Mustafa Bey tarafından esir edilerek Birecik'e getirilmiştir."⁵⁸

Ankara'daki Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde de 16 Şubat 1920'de şöyle bir haber yer almıştır: "Suruç kazasında, Harran merkezinde istasyonların hemen hepsinde Fransız kuvvetleri duçar-ı taaruz olmuşlardır. Cerablus ile Arappınar arasındaki şömendifer köprüsü tahrip edilmiştir. Ahali muhtaç oldukları silah ve cephane için her fedakarlığı yaparak emre amade bir vaziyette olduğundan, mahalli hükümet mülkiye ve askeriyesi icra-i nesayih ile onları teskin-i heyecana çalışmaktadırlar."⁵⁹

İrade-i Milliye gazetesinde "Urfa'dan Suruç'tan ricat ederek Arappınarı'na çekilen düşmana karşı şeci Kuva-i Milliyemiz tarafından 10.05.1920'de yapılan bir keşif neticesinde düşen üç cebel topundan ikisi tahrip edilmiş ve on sekiz Fransız civanı idam eylemiştir. Fransızların ölü ve yaralılarının üzerine Kızılhaç bayrakları çekmeleri sebebiyle Kuva-i Milliye geçici bir müddetle ateş kesmiştir. Düşman zayıat miktarını nakil etmemiş ise de altı-yedi yüz mevcudundaki bu düşmanın vasıtaları kâmilen ve kendilerinin hareketine muktedir olmayacak surette perişan edilmiş olduğunu tebşir ederim."⁶⁰ şeklinde bir telgraf yer almıştır. Bu telgrafın Kuva-yı Milliye Kumandanı Pehlivanzade Nuri tarafından çekildiği anlaşılmaktadır.

Gazete Metinlerinde Kullanılan Müşterek Kavramlar ve Bunların Tahlili

İşgal hareketleri için basında kullanılan ifadeler yazı metinlerinden tahlil edildiğinde bazı kavramların öne çıktığı ve sürekli bu kavramlara vurgu ya-

⁵⁷ Geniş bilgi için bakınız: Özçelik, **Anadolu Basımında Güney Cephesi**.

⁵⁸ **Açıksöz**, 29 Şubat 1920, S 36, s.2.

⁵⁹ **Hâkimiyet-i Milliye**, 16 Şubat 1920, S 9, s.2.

⁶⁰ **İrade-i Milliye**, 24 Mayıs 1920, S 41, s.4.

pıldığı dikkat çekmektedir. Bu kavram ve terminoloji tahlile tabi tutulduğunda başlıca şu başlıklar ve konular dikkat çekmektedir.

İnsan Hakları konusu ilk sırada yer almaktadır. “Hukuku Beşer”, “Medeniyetin Öncüsü Avrupa”, “Haksız İşgaller”, Mudafaa-i Hukuk”, “Ahali-i İslam”, “Masum Dindaşlarımız”, “Türk ve Müslüman Ahalimiz”, “Vatanperver Maraşlılar”, “Ermeni Fedailer” gibi kavramlar çok sık kullanılmıştır. Ayrıca “Hak ile hukukumuzu düşmanlara tanıtacağız” şeklindeki ifade de bu manada ehemmiyet arz etmektedir. Burada insan hakları ve bu hakları çiğnemeye yönelik terminoloji dikkat çekicidir. Bu söylemlerin en başında, “Hukuku Beşer” kavramı gelmektedir. Bilindiği gibi Fransız Devrimi sonrasında insanların zulme karşı direnme hakkının bulunduğu ve her türlü egemenliğin esasının millete dayalı olduğu belirtilmiştir. Bu nedenle yazılarda bu temel haklara ve milletin özgürlüğüne gazetelerde sürekli vurgu yapılmıştır. Bu ifadeler, “Mudafaa-i Hukuk”, “Hakk-ı Meşrumuzu İstedik”, “Türk-Müslüman ahalimizin azim ve iman-ı kaffesini belki yüzlerce protestolar ile binlerce şekil ve mahiyette defaten bildirdik”, “Müslüman Köylerinden halk tehcire zorlanıyor”, “Ahaliyi İslamiye müdafaa-i nefis durumundadır.” Şeklinde olup, çokça tekrarlanıp, dile getirilmiştir. Bu nedenle “Haksız İşgaller” “Hâkim Olan Haklar” ve “Hukuku Beşer” ifadeleri gazetecilerce en çok vurgu yapılan ve kullanılan kavramlar olmuştur.

İkinci olarak haber ve yorumlarda İslam dinine yapılan vurgu ön plana çıkmaktadır. Burada İslamiyet kavramı iç kamuoyuna dönük bir söylem olarak dikkat çekicidir. “Ahali-i İslam”, “Maraş ahali-i Müslime’si”, “Binlerce İslam harekete hazırız”, “İslam’ın sabır ve tahammülü”, “Müslümanlar hiçbir zaman hissi intikam bilmediler” ve “Binlerce İslam harekete müheyyayız” gibi ifadeler hep kutsal din duygusuna vurgu yapılan söylemlerdir. Bu ifadeler esas olarak aynı zamanda halkı harekete geçirmeye, bilinçlendirmeye ve motive etmeye dönük söylemlerdir. Bunlara ilişkin pek çok örnek bulunmaktadır. Mesela, “Ahali-i İslam”, “Mazlum Dindaşlarımız”, “İslam’ın sabır ve tahammülü”, “Şahlanmış bir iman”, “Dindaşlarımızı kurtarmak”, “Dindaşlarının imdadına koşan”, “Müslüman ve Türk olmaktan başka günahı olmayan”, “Dindaşlarımız” gibi ifadeler bunlardandır. Yine, “Mücahidin-i İslamiye”, “İslam haneleri yaktırılmakta”, “Maraş’taki dindaş ve ırktaşlarımız”, “Din kardeşlerimiz”, “Bilad-ı İslamiye”, “Uyanınızın ehl-i iman, uyanınız!”, “Hak-

kın mihrabı mukaddesi” ve “Mazlum dindaşlarımız” şeklindeki ifadeler de bu konuda sıkça tekrarlanmaktadır.

Gazetelerde haberlerde ve yazarlarca Türklük ve milliyet kavramına yapılan vurgu da çok fazla tekrarlanmaktadır. Bu söylem de iç ve dış kamuoyuna dönük bir ifade olarak dikkat çekicidir. “Türkün hayatına”, “Türkün kükre-diği”, “Türkün yüreğinde yeni harabeler açmak”, “Bir avuç Türk” “Türk ve Müslüman ahalimiz”, “Türkü mezara gömmek” gibi ifadeler, o yıllarda henüz milliyetçilik kavramının yeni yükseldiği ve ulus devletlerin ortaya çıktığı bu süreçte öne çıkarılmış söylemlerdir. Buna benzer diğer örnekler de; “Türk’e bir mezar olarak”, “Türk sızladı”, “Türkün büyük ruhu”, “Türk ve Müslüman”, “Türkün şahlanmış imanı”, “Türk-Müslüman ahalimizin”, “Allah’ın imanlı Türk’e” ve “Öz Türk ve İslam illerinden biri olan Maraş” gibi kavram ve ifadeler de saydığımız türden söylemlerdir.

Ayrıca yaygın organlarında gazete yazarları vatan kavramına da birçok yerde vurgu yapmışlardır. Osmanlı Devleti yüz yıllarca bütün topraklarını “Memalik-i Osmaniye” olarak görmüş ve bir yeri diğer yerden pek ayırmamıştı. Ancak devlet içinde özellikle 19. yüzyılda başlayan iç isyanlar ve çeşitli unsurların devletten kopmaları “yurt” ve “vatan” kavramları ile anlayışını ön plana çıkarmıştır. Bu bağlamda “Toprağını müdafaa hissi”, “Teşkilatı Vatanperverlerine”, “Amal-ı Milliye”, “Vatanın azim ve imanla yoğrulmuş bir parçası”, “Vatanperver” ve “Vatanperver Maraşlılar” gibi birçok ifade haberlerde kullanılmıştır ki, gazetelerdeki bu duygu ve düşünceler, Misak-ı Milliye giden yol ve vatan kavramını geliştirip pekiştirmiştir.

Basın organlarında Fransa, Fransızlar ve Avrupa Medeniyetine yapılan vurguya gelince: Bilindiği gibi Rönesans’tan sonra gelen Aydınlanma çağı, Fransız Devrimi’nin kazanımları ve Sanayi Devrimi Avrupa’yı “medeniyetin beşiği” gibi bir konuma ve Avrupa kavimlerini de dünya kamuoyu nazarında “medeni” duruma getirmişti. Ancak Cihan savaşında dünyada yaşananalar bunun böyle olmadığı gerçeğini herkese gösterdi. Ayrıca Osmanlı Devleti’nin bünyesinde yaşayan unsurlara da İtilaf Devletleri, “Osmanlı Devleti sizi sömürdü. Biz gelirsek size medeniyet getireceğiz ve geri kalmaktan kurtulacaksınız” gibi söylemlerle halklara yaklaşarak bu tür propagandaları yaptılar. İşte bu bağlamda da Maraş haberleri ve işgallere ilişkin haber, değerlendirme ile yorumlar yapılırken, kullanılan ifadeler dikkat çekicidir. “Medeniyet keli-

mesini ağızlarından düşürmeyen Medeni Fransızlar”, “Yirminci Asır Medeniyeti” “Medeni Fransa”, “Medeniyetin pişdar-ı evveli olan Fransız Milleti”, “Fransızların tazyik ve tecavüzleri”, “Müstevli Fransızlar” ifadeleri ilginçtir. Ayrıca, “Fransızların zalim ve mütecaviz hareketleri” ve “İşte serbesti edyanın vaizi olan ‘Medenî Fransa!’” gibi ifadeler de dikkat çekicidir. “Medeni” olduğunu iddia eden veya “medeni” olduğu iddia edilen Fransızların Maraş’ta yaptıkları hukuksuzluk gazetelerde çokça eleştirilmiştir. “Medeni Fransa”, “Halaskar” ve “Medeniyet perver Fransızlar” “Medeniyetin Piştar-i evveli olan Fransız Milleti”, “Medeni Akvamın Muhterem Mümessilleri”, “Kızıl Medeniliğimizin Pişdarı Olarak Eline Umumi Bir Hücceci Vekalet Verdiğiniz Anlaşılan Fransızlar” “Alem-i Medeniyet ve Beşeriyet”, “Deri saadette Sadareti Azime’ye ve Amerika, İngiltere, İtalya, Fransa mümessillerine” ve “Mutassıp ehl-i Salib Taraftarları...” Burada yer alan “ehli salip taraftarları” söylemi haçlı zihniyetine vurgu yapmak için kullanılmıştır.

Gazetelerde “Ermeni Sorunu”na ilişkin dikkate değer terimler yer almıştır. Bilindiği gibi Osmanlı Devleti, “Millet sistemi” ile birçok unsuru bir arada bulunduran ve bünyesinde barındıran bir devlettir. Devletin dağılma sürecinde başta Balkanlı milletler olmak üzere, Araplar ve diğer unsurlar bağımsızlık hareketlerine girişmişlerdir. Bu yıllarda bir Ermeni devletinin teşekkülü ile “Büyük Ermenistan” kurma projeleri özellikle “Vilayat-ı Sitte” olarak bilinen altı vilayet ve “Kilikya” denilen yerler için büyük devletlerce planlar yapılmıştı. Bu nedenle o yıllarda Ermenilerle ilgili konu gündemde olmuştur. Ermeniler, Güney Cephesinde özellikle Fransız işgali sırasında Fransız elbiseleri içinde Çukurova, Maraş, Urfa ve Antep’e gelerek “İntikam Tugayları” denilen askeri oluşumlarla teşkilatlandırıldılar. Fransızların izlediği Ermenilerle iş birliği yapmalarına ilişkin bu politika halk arasında tepkiyle karşılanmıştır. Bu nedenle gazetelerde Fransızlar ve Ermeniler eleştirilmiştir. Maraş’ta fiilen yaşanan örnekler nedeniyle gazetelerde; “Ermeni çeteleri”, “Hunhar Ermeniler”, “Hain Rum ve Ermeniler”, “Ermeni Fedailer”, “Fransız elbiseli canavarlar”, “Ölüm ve hıyanet tuzağı”, “Canavarların vahşiyane hareketleri”, “Ermenilerle el ele veren Fransızlar”, “Yunan Haydutlar”, “Hamileri olan Fransızlar” “Fransızların getirdiği takviye kıtalar” ve “şımarık anasır” gibi söylemler yer almış, Ermeni ve Rumlara çeşitli göndermelerde bulunulmuştur. Rumlara ilgili söylemler daha ziyade İzmir ve çevresinde yaşanan olaylarla ilgilidir.

Son olarak da basın yayın organlarınınca “Millet iradesi»ne yapılan vurgu çok önemlidir. Bu söylemler, “İrade-i Milliye”, “Hâkimiyet-i Milliye”, “Felaket-i milliyemiz”, “Amal-ı milliye” ve “Kuva-yı Milliye” gibi ifadelerdir. Haddi zatında İstiklal ve bağımsızlığa yapılan bu vurgu belki de bütün söylemlerin en önemlisi ve özeti gibidir ki, Albayrak gazetesi yazarı Müştak Sadık’ın ‘En solgun zamanlarında bile kâinata seciyesinin kudretini izhar ve ispat eden bir millet ölmez!’ şeklindeki ifadesi buna somut bir örnektir.

SONUÇ

Mondros Mütarekesi’nden sonra başlayan Millî Mücadele’nin geniş kitlelere duyurulması görevini o yıllarda Anadolu’da yayınlanan gazeteler üstlenmiştir. Basın, Anadolu’daki tüm olumsuz koşullara rağmen büyük bir azim ve kararlılık örneği göstererek yayınlarını sürdürmüştür. İşgal altındaki şehirlerin sesi olan Anadolu basını yaşananları yakından takip ederek, elde ettiği haber, malumat ve yaptığı yorumlarla konuyu kamuoyu ile paylaşmıştır. İşgal edilen şehirlerin Osmanlı Devleti’nin ayrılmaz bir parçası olduğu fikri ile burada düzenlenen mitingleri, halkın protestolarını ve işgalcilerin haksızlığını kamuoyuna duyurmuştur. Gazeteler sadece protesto telgraflarını ve mitingleri yayınlamakla kalmamış işgal kuvvetlerinin bölgedeki haksız fiiller ile durumlarını, giriştikleri zulüm ve uygulamalar ile halkın onlara karşı verdiği silahlı-silahsız tepki ve mücadeleleri de kamuoyuna duyurmuştur.

Ayrıca basın organlarında, Kuva-yı Milliye birlikleri ile işgal kuvvetleri arasında çıkan çatışmalara ve kazanılan başarılarla yer verilmiş, böylece halkın işgal kuvvetlerine karşı verdiği mücadeleler anlatılmış, ahalinin yeterli miktarda silah, araç ve gereci olmadığı halde inatla Mustafa Kemal Paşa’nın yönlendirdiği komutanlar etrafında birleşerek, sayıca kendisinden daha fazla bir güce sahip olan, modern silahlarla donatılmış Fransız askerleri karşısında büyük bir başarı gösterdiği yolunda yayınlar yaparak, üzerine aldığı görevi başarıyla yürütmüştür. Sonuç olarak basın organlarındaki yayınlar halk üzerinde olumlu etki yaratarak itici bir güç oluşturmuştur. Mondros Mütarekesi ile başlayan işgallere karşı direniş düşüncesinin Anadolu basınındaki olumlu yansımaları Millî Mücadele’ye büyük katkı ve destek sağlamıştır.

KAYNAKÇA**Gazeteler**

- Açıkgöz**, 1 Şubat 1920, S 32, s.2.
Açıksöz, 15 Şubat 1920, S 34, s.1.
Açıksöz, 27 Ocak 1921, S 116, s.4.
Açıksöz, 29 Şubat 1920, S 36, s.2.
Açıksöz, 8 Şubat 1920, S 33, s.2.
Açıksöz, 10 Mart 1921, S 129, s. 2.
Açıksöz, 7 Aralık 1921, S 353, s.2.
Açıksöz, 29 Nisan 1921, S 172, s. 2.
Albayrak, 1 Şubat 1920, S 64, s. 2.
Albayrak, 1 Şubat 1920, S 64, s.1.
Albayrak, 12 Nisan 1920, S 83, s.2.
Albayrak, 15 Şubat 1920, S 68, s.1.
Albayrak, 17 Nisan 1920, S 85, s.2.
Albayrak, 5 Şubat 1920, S 65, s.1.
Albayrak, Ekim 1919-Mart 1920, s. 42-78.
Albayrak, 21 Aralık 1920, S 129, s.2.
Hakimiyet-i Milliye, 21 Şubat, 1920. S 10, s.3-4.
Hakimiyet-i Milliye, 16 Şubat 1920, S 9, s.2.
Hakimiyet-i Milliye, 2 Haziran 1921, S 201, s.1.
Hâkimiyet-i Milliye, 2 Şubat 1920, S 6, s.2.
Hâkimiyet-i Milliye, 6 Şubat 1920, S 7, s.3.
Hakimiyet-i Milliye, 7 Şubat 1921, S 102, s.1.
Hakimiyet-i Milliye, Ekim 1920, S 6, s.7.
İrade-i Milliye, 27 Ekim 1919, S 9, s.2.

İrade-i Milliye, 1 Aralık 1919, S 14, s.3.

İrade-i Milliye, 12 Ocak 1920, S 20, s. 4.

İrade-i Milliye, 2 Şubat 1920, S 23, s.1.

İrade-i Milliye, 24 Mayıs 1920, S 41, s.4.

İrade-i Milliye, 24 Teşrin-i Sani 1919, S 13, s.2.

İrade-i Milliye, 3 Teşrin-i Evvel 1919, S 10, s.1.

İrade-i Milliye, 8 Aralık 1919, S 15, s.4.

İrade-i Milliye, 9 Şubat 1920, S 24, s.1-2.

İrade-i Milliye, 9 Şubat 1920, S 24, s.4.

Telif ve Tetkik Eserler

Akalın, Müslüm, **Millî Mücadele’de Urfa, Anılar-Belgeler**, Özlem Kitabevi, Şanlıurfa,1985.

Akgün, Seçil, **General Harbord’un Anadolu Gezisi ve Ermeni Meselesine Dair Raporu**, Tercüman Tarih Yayınları, İstanbul, 1981.

Atatürk’ün Milli Dış Politikası, (Millî Mücadele Dönemine Ait 100 Belge), C I, Kültür Bakanlığı Yayınları Ankara, 1981.

Atatürk’ün Milli Dış Politikası, C I, Kültür Bakanlığı Yayınları Ankara, 1981.

Önder, Mehmet, **Millî Mücadele’nin Yanında ve Safında Öğüd Gazetesi**, Ankara, 1986.

Özçelik, İsmail, **Millî Mücadele’de Güney Cephesi Urfa**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992.

Özçelik, İsmail, “Millî Mücadele’de Anadolu Basını ve Antep”, **Bilimyolu**, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1/1998, Özel Sayı, Kırıkkale, 1998.

Özçelik, İsmail, “Millî Mücadele’de Albayrak Gazetesi ve Milli Konular”, **23 Temmuz Erzurum Kongresi ve Kurtuluştan Günümüze Erzurum Uluslararası Sempozyumu**, Ankara, 2003.

Özçelik, İsmail, **Anadolu Basımında Güney Cephesi, (Adana, Antep, Maraş, Urfa 1919-1921)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2005.

Şimşir, Bilal, **İngiliz Belgelerinde Atatürk, 1919-1938**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1973.

Tansel, Selahattin, **Mondros'tan Müdanya'ya Kadar, C 2**, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1978.

MONDROS ATEŞKES ANTLAŞMASI'NIN YUNAN BASININDAKİ YANKILARI

Nilüfer ERDEM*

ÖZET

Bildirimizin amacı, Mondros Ateşkes Antlaşması'nın Yunan basınındaki yankılarını ortaya koymaktır. Bu amaçla Eleftheros Tipos [Özgür Basın], Embros [İleri], Estia [Ocak], Ethnos [Ulus], Makedonia [Makedonya], Nea Ellas [Yeni Yunanistan] ve Rizospastis [Radikal] gazeteleri taranmıştır. İsmi zikredilmiş olan Yunan basın organlarından Makedonia Selanik gazetesi iken, diğerleri Atina gazeteleridir. Rizospastis'in özelliği, sol bir yayın organı olmasıdır. Nitekim diğer gazetelerden farklı olarak Mondros Ateşkes Antlaşması'nın altında tüm müttefikler adına sadece İngiliz Amiral Calthorpe'un imzası olmasını sorgulamış ve "Neden müttefikler ateşkes görüşmelerini bir heyetle yürütmediler ve ortak ilkeler çerçevesinde hareket etmediler?" sorusunu yöneltmiştir.

Rizospastis haricindeki diğer Yunan basın organları, Mondros Ateşkes Antlaşması'na milliyetçi bir çerçeveden yaklaşmışlardır. Öyle ki ateşkes imzalandığı andan itibaren "Türklerin" Avrupa'dan uzaklaştırılması gerektiğine dair manşetler kullanmışlardır. Ortada henüz Osmanlı Devleti'nin İtilaf Devletleri ile gerçekleştirdiği bir barış antlaşması olmamasına rağmen, Osmanlı Devleti'nin toprakları üzerinde kurulacak devletlerden ve Türklere sadece Orta Anadolu'dan denize çıkışı olmayacak bir şekilde toprak verileceğinden söz etmişlerdir. İttihatçıların Birinci Dünya Savaşı'nın zor koşullarında ülke güvenliği için uyguladıkları politikaları ve aldıkları önlemleri gayrimüslim tebaaya yöneltilen gerekçesiyle eleştirmişler, ittihatçı liderlerin ülkeyi terk edişini sevinçle karşılamışlardır.

Yunan basın organları Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandığı andan itibaren İstanbul ve İzmir'deki Rumların cesaretlendiklerine ve potansiyellerini göstermeye başladıklarına dikkat çekmişlerdir. Öyle ki Rumlar, ittihatçılara ve Almanlara ta-

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, nerdem99@hotmail.com; nilerdem@istanbul.edu.tr

viz vermekle, sahip olduğu konuma göre hareket etmemekle suçladıkları Patrik V. Germanos'un da istifasını istemişlerdir. Ancak ateşkes sonrası Yunan basın organlarının en fazla üzerinde durdukları konu, ateşkesi takiben müttefik donanmasının İstanbul'a gidecek ve bunlar içinde Yunan savaş gemilerinin bulunacak olmasıdır. Hatta bunu Bizans'ın İstanbul'daki son günleri ile ilişkilendirerek işlemişler ve asırlık rüyaların gerçekleşme anının geldiğinden bahsetmişlerdir.

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın Yunan basınındaki yankılarına baktığımızda sağduyulu bir yaklaşımdan söz edebilmemiz olanaksızdır. Ateşkes sonrasında olabileceklerle ilgili temkinli bir yaklaşım söz konusu olmadığı gibi, gelişmeler karşısında bir "sarhoşluğun" yaşandığı dahi söylenebilir. Oysa ateşkestten sonra işgaller başlayınca Türk ulusu ülke topraklarının her yerinde tepki vermekte gecikmemiştir. Pek çok isimsiz, düşmanı yurtlarına uğratmak istemeyerek hayasızca akına karşı gövdelelerini siper etmiş, sayısız kahramanlık göstermişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Mondros, Ateşkes Antlaşması, Yunan Basını.

Mondros Ateşkes Antlaşması ile ilgili gelişmeler, Venizelos'un¹ liderlik ettiği Yunanistan tarafından dikkatlice izlenmiştir. Çünkü Venizelos 1910² yılında iktidara geldiği andan itibaren pek çok alanda düzenlemelere gittiği gibi, Yunanların³ “*Büyük Ülkü*”sünü⁴ gerçekleştirmek için de kolları sıvamıştır. Ancak en önemlisi, Yunan ordusunun savaşma yeteneğini arttırmak için adımlar atmıştır. Bu doğrultuda Yunan kara ordusunu eğitmek üzere Fransız, deniz kuvvetlerini eğitmek üzere ise İngiliz eğitimden yararlanılmıştır. Silah ve cephane teminine gidilmiş, bir denizaltı ve “Averof”⁵ zırhlısı ile

¹ Yunancanın Türk Alfabeti kullanılarak yazılışı konusunda Türkiye’de kurum ve kişilerin farklı uygulamalara gittikleri görülmüştür. Suat Sinanoğlu, Türk Tarih Kurumu, Ankara Üniversitesi Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi, Millî Kütüphane uygulamaları buna örnek olarak gösterilebilir. Biz, kullanılan transliterasyon uygulamalarından hiç birini benimsemedik. Çünkü bizim kanaatimize göre, bunların hiç birinde Yunanca okunuş tam olarak karşılanamamaktaydı. Bu esasen, Yunancada i, e ve o gibi seslerin birden fazla harfle karşılanmasından ve bunların farklı olarak belirtilmesi gerektiğinden kaynaklanan bir zorluktu. Tüm bunları düşünerek çalışmamızda Yunanca kelimelerin okunuşunu esas aldık ve kelimenin Yunanca olarak en yakın okunuş şeklini vermeye çalıştık.

² Yunanistan 13 Şubat 1923’e kadar eski, yani Julius takvimini takip etmiştir. Bu tarihten itibaren Gregorius takvimini kullanmıştır. Julius takvimi, Gregorius takviminin 13 gün gerisindedir. Türkiye de 1 Ocak 1926 itibarıyla Gregorius esasına dayalı miladi takvime geçmiştir. Bu takvim, Gregoryan takvim adını da taşımaktadır. Biz çalışmamızda, Julius takvimine ait verileri parantez içinde vermekte yarar gördük.

³ Çalışmamızda Ortodoks olan, Yunanca konuşan (Rumca dediğimiz dil çok hafif şive farklılığı ile Yunancanın aynıdır) Osmanlı ve daha sonra Türk uyruklu olan azınlık mensuplarını “Rum” ifadesiyle andık. Yunanca konuşan, Ortodoks Yunanistan vatandaşlarını anmamız gerektiğinde “Yunan” kelimesini kullandık. Ancak Rumlar ve Yunanların iç içe geçtiği durumlarda “Helen” sözcüğünü tercih ettik.

⁴ Yunanların “Megali İdea” olarak adlandırdıkları “Büyük Ülkü”lerinin hedefleri arasında, bağımsızlığını kazandıktan sonra Yunanistan’a Yedi Adalar’ın, Tesalya’nın, Epir’in, Makedonya’nın, Trakya’nın, Girit’in, Oniki Adalar’ın, Kıbrıs’ın ve Anadolu’nun Sakarya’ya kadar olan kesiminin dâhil edilmesi ve Karadeniz kıyılarının zaptedilerek Pontus Rum Devleti’nin ihya edilmesi vardır. M. Süreyya Şahin, **Fener Patrikhanesi ve Türkiye**, Ötügen Yayınları, İstanbul, 1996, s. 164. Ancak bunun yanında Yunanistan sınırlarının ötesindeki Ortodoks cemaatlerine Yunan dili ve kültürünün aşılması da “Büyük Ülkü”nün en önemli amaçlarından biridir. Pashalis M. Kitromilidis, “Noeres Kinotites Ke İ Aparhes Tu Ethniku Zitimatosis Sta Valkania [Akıllı Cemaatler ve Balkanlarda Ulusal Meselenin Başlangıcı]”, **Ethniki Taftotita Ke Ethnikismos Sti Neoteri Ellada [Çağdaş Yunanistan’da Ulusal Kimlik ve Ulusalcılık]**, Ekdisis Morfotiko İdrima Ethnikis Trapezis [Morfotiko İdrima Ethnikis Trapezis Yayınları], Athina, 1997, s. 81-90.

⁵ XX. yüzyılın başında İtalya kendileri için Orlando kardeşlere üç zırhlı siparişi vermiş, ancak üçüncüsünü satın alamamıştır. Orlando kardeşler bu üçüncü gemi için Osmanlı Devleti’ne teklifte bulunmuşlardır. Osmanlı Devleti ekonomik sebeplerle çekince gösterince, aynı teklif Yunanistan’a götürülmüştür. Yunanlara böyle bir teklifin yapıldığını haber alan George Averof

birlikte yeni kruvazörler satın alınmıştır⁶. Venizelos ihtirası yüzünden pek çok kez Kral Konstantin’le görüş ayrılığına düşmüş ve bu sebeple Birinci Dünya Savaşı yıllarında Yunanistan büyük bir bölünmüşlük yaşamıştır⁷. Nitekim Osmanlı yetkililerinin Mondros Ateşkes Antlaşması’nı imzaladıkları günlerde de Yunanistan’ın başbakanı Venizelos’tur⁸.

Bildirimizin amacı, Mondros Ateşkes Antlaşması’nın Yunan basınındaki yankılarını ve konuyla ilgili Yunanların yaklaşımlarını ortaya koymaktır. Bu amaçla Eleftheros Tipos [Özgür Basın], Embros [İleri], Estia [Ocak], Ethnos [Ulus], Makedonia [Makedonya], Nea Ellas [Yeni Yunanistan] ve Rizospastis [Radikal] gazeteleri taranmıştır. İsmi zikredilmiş olan Yunan basın organlarından Makedonia Selanik gazetesi iken, diğerleri Atina gazeteleridir. Rizospastis’in özelliği sol bir yayın organı olmasıdır. Nitekim diğer gazetelerden farklı olarak, Mondros Ateşkes Antlaşması’nın altında tüm müttefikler adına sadece İngiliz Amiral Calthorpe’un imzası olmasını sorgulamış ve *“Bugünlerde ayrı antlaşmalar yapıldığı dikkat çekmektedir... Müttefiklerin ateşkes müzakerelerini yürütecek merkezi temsilcileri yok mu? Rakiplerin antlaşmalarda uymaları gereken ortak amaçları ve ortak programları yok mu? Bunun henüz başarısız olduğu anlaşılmaktadır...”* demiştir. Rizospastis’e göre savaşın güçlülere, *“barışın ortak bankasından”* korkmakta ve hesaplarını kendi kendilerine görmeye çalışmaktadırlar. Ancak ayrı hareket ederek başarılı olmaları da mümkün değildir⁹. Rizospastis bir başka yazısında da, *“Acaba neler oluyor?... Düşünmeden edemiyoruz. Türkiye müttefiklerin tüm koşullarını kabul etti mi?... Türkiye bunu nasıl yaptı?”* diyerek gelişmeler karşısında şaşkınlığını ifade etmiştir. Yazının

Vakfi, geminin satın alınabilmesi için Yunanistan’a yardım etmiştir. Necmi Odabaşı, “Yunan Zırhlısı Averof’un Osmanlı Donanması ve Ekonomisi Üzerindeki Etkileri”, U.Ü. **Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S 29, 2015/2, s. 214.

⁶ Nikos G. Svoronos, **Episkopisi Tis Neollinikis İstorias [Çağdaş Yunan Tarihinin Gözden Geçirilmesi]**, Ekdosis Themelio [Themelio Yayınları], Athina, 1999, s. 115-116; Fivos Grigoriadis, **İstoria Tis Sighronis Elladas [Çağdaş Yunanistan Tarihi] 1909-1940**, T [C] 1, Ekdosis Kendrinos [Kendrinos Yayınları], Athina, 1971, s. 130-131.

⁷ Bk.: **İ Apokiriksi Tu Vasileos Konstantinu Apo Ton Elliniko Lao [Kral Konstantin’in Yunan Halkı Tarafından Reddedilişi] 1916-1917**, Haz. Pavlos Petridis, Ekdosis University Studio Press [University Studio Press Yayınları], Thessaloniki [Selanik], 2000, Bütün Kitap.

⁸ Grigoriadis, **a.g.e.**, s. 235.

⁹ “E Horiste İrine [Ayrı Barışlar]”, **Rizospastis**, 1 Kasım (19 Ekim) 1918, s. 1.

devamında, Türkiye olarak andığı Osmanlı Devleti'nin, Trakya'yı elinde tutmayı ümit ederek bunu yapmış olabileceğinin altını çizmiş ve yapılmış olan ateşkesle bunun başarılı olduğunu ifade etmiştir. Sol da olsa bir Yunan basın organı olan Rizospastis, bu durumda Trakya Rumlarının güvende olmadıklarını belirtmekten geri durmamıştır¹⁰. Yine de Rizospastis haricindeki diğer Yunan basın organlarında, Mondros Ateşkes Antlaşması'na dair herhangi bir sorgulamanın yer aldığını söyleyemeyiz.

Rizospastis haricindeki diğer Yunan basın organları, Mondros Ateşkes Antlaşması'na milliyetçi bir çerçeveden yaklaşmışlar ve ateşkes imzalandığı andan itibaren Türklerin Avrupa'dan uzaklaştırılması gerektiğine dair manşetler kullanmışlardır. Örneğin Eleftheros Tipos, 2 Kasım (20 Ekim) 1918 tarihli böyle bir manşet kullandığı yazısında, İngiliz basınında yazılanlardan hareketle “*küçük bir idareci sınıfını teşkil eden millet*” olarak nitelendirdiği Türklerin Avrupa'dan uzaklaştırılacaklarını, nereye sürgün edileceklerinin bulunmaya çalışıldığını ve barış konferansının İstanbul'u Türklere vermesinin mümkün olmadığını kaydetmiştir¹¹. Aynı tarihli Makedonia nüshasında da Türklerin Avrupa'da bulunmaması gerektiği yanında, bundan böyle Berlin Antlaşması'na¹² benzer antlaşmalarla yetinilmeyeceğine dikkat çekilmiştir. “*İster liberal, ister ilerici, ister Hamit'in, isterse de Mithat'ın taraftarı olsunlar Türkler büyük çoğunlukla aynadırlar*” denilerek, bundan böyle “*Türk egemenliği*” altında bulunan unsurların sadece reformlarla yetinmeyecekleri ifade edilmiştir. Bu yazıda diğer yazılarda da rastladığımız gibi Osmanlı idaresi, Türk idaresi olarak değerlendirmiştir. “*Diktatör*” olarak nitelenen Enver Paşa'nın düştüğü söylenerek, enkaz üzerine yeni bir dünyanın kurulacağından ve yeni bir hayatın filizleneceğinden bahsedilmiştir. Yazı, “*Özgürlüklerini kazanmak Ermenilerin haklarıysa, ..., Suriyelilerin kendi kendilerini idare etmeleri gerekiyorsa, Filistin'in İsrail'e verilmesi gerekiyorsa, bunların hepsi hak ve haklıysa, ... Rumlara da özgürlük verilmesi gerekir. Bu, itilaf Devletlerinin de çıkarımadır... Güçlü ve etkin bir*

¹⁰ “İ İrini Tis Turkias [Türkiye'nin Barış]”, **Rizospastis**, 1 Kasım (19 Ekim) 1918, s. 1.

¹¹ “O Turkos Ektos Evropis [Türk Avrupa Dışına]”, **Eleftheros Tipos**, 2 Kasım (20 Ekim) 1918, s. 2.

¹² 93 Harbi olarak bilinen Osmanlı - Rus savaşı sonrası 1878 yılında imzalanan antlaşma. Oral Sander, **Siyasi Tarih, İlkçağlardan 1918'e**, 11. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2003, s. 314-315.

kamuoyu oluşturmamız kesinlikle gereklidir ve bu ihmal edilmemelidir. Bunu teşvik etmeye çalışacağız ve derhal yapacağız” cümleleri ile neticelenmiştir¹³. Esasen Yunanistan, 1912’den itibaren basın bürosu da tesis etmiş olarak propaganda çalışmaları yürütmektedir¹⁴. Ethnos gazetesi ise 1 Kasım (19 Ekim) tarihli nüshasında Türklerin yeniden Asya’ya gönderileceklerini ifade ederken,¹⁵ iki gün sonrasında daha da ileri giderek Türklerin Akdeniz’de dahi yerlerinin olmadığını sütunlarına taşımış ve “*Türkiye halkları kendi soydaşları ile birleşmeli ve gelecekteki medeniyet ile barışın sağlam ocaklarını teşkil etmelidirler*” demiştir¹⁶.

Mondros Ateşkes Antlaşması’nın imzalandığının duyulduğu ilk anda, Yunan basın organlarının çoğunda Osmanlı Devleti’nin “*koşulsuz olarak boyun eğdiği ve Çanakkale Boğazı’nı açtığı*” kaldı ki “*tamamen yok olmak istemiyorsa*” bunu yapmak zorunda olduğu ifade edilmiştir¹⁷. Bu temayı 2 Kasım (19 Ekim) 1918’de manşete taşımış olan Nea Ellas gazetesindeki bir yazıda, “*Şu anda zaman konuşmak, kanıtlar sunmak ve siyasi analizlerde bulunmak için uygun değildir. Bugün tamamen neşenin [günü] addedilmelidir*” ve “*... Karasu’dan Fırat’a, Rodoplar’dan Toroslar’a ve Kafkaslar’a kadar her Helen şehri ve köyü yaşasın nidaları ile çınlamaktadır*” cümleleriyle ateşkesin imzalanmasından dolayı memnuniyet ifade edilmiş ve Helenlerin rüyalarının büyük bölümünün gerçek olmasını umduklarının altı çizilmiştir¹⁸. Aynı tarihli Eleftheros Tipos İstanbul’dan verdiği haberler arasında, Osmanlı başkentindeki Rumların da sevinçlerini yüksek sesle ifade ettiklerine dikkat çekmiştir¹⁹.

¹³ “Ergastomen [Çalışacağız]”, **Makedonia**, 2 Kasım (20 Ekim) 1918, s. 1.

¹⁴ Dimitris Kiçikis, **Yunan Propagandası**, Meydan Neşriyat, İstanbul, 1964, s. 84.

¹⁵ “İ Logi Tu Arhistratigu [Başkomutanın Sözlere]”, **Embros**, 1 Kasım (19 Ekim) 1918, s. 1.

¹⁶ “Meta Tin Avstria İ Turkia [Avusturya’dan Sonra Türkiye]”, **Ethnos**, 3 Kasım (21 Ekim) 1918, s. 1.

¹⁷ And. Kavafakis, “İ Turkia İpegrapse Hthes Tin Anakohin [Türkiye Dün Mütarekeyi İmzaladı]”, **Eleftheros Tipos**, 1 Kasım (19 Ekim) 1918, s. 1; “İ Turkia İpegrapsen [Türkiye İmzaladı]”, **Ethnos**, 31 Ekim (18 Ekim) 1918, s. 2.

¹⁸ “İ Turkia İpotagi Anev Oron [Türkiye Koşulsuz Olarak Boyun Eğmiştir]”, **Nea Ellas**, 2 Kasım (19 Ekim) 1918, s. 1.

¹⁹ “İ Anakohi Tis Turkias [Türkiye’nin Ateşkesi]”, **Eleftheros Tipos**, 2 Kasım (20 Ekim) 1918, s. 1.

Diğer taraftan Yunan basını, ortada henüz Osmanlı Devleti'nin İtilaf Devletleri ile gerçekleştirdiği bir barış antlaşması olmamasına rağmen, Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandığı andan itibaren Osmanlı toprakları üzerinde kurulacak devletler ve Türklere sadece Orta Anadolu'dan toprak verileceği temasını işlemeye başlamıştır. Öyle ki Nea Ellas gazetesi 3 Kasım (21 Ekim) 1918 tarihli yazısına “*Türk imparatorluğunun dağılacığından ve İstanbul'daki Türk idaresinin son bulacağından en ufak bir şüphe yoktur*” cümlesi ile başlamış ve toplanacak olan barış konferansının ilk kararının “*Türk imparatorluğu*”nun dağıtılmasına ilişkin olacağını altını çizmiştir. Nea Ellas'a göre Orta Anadolu'da başka temeller üzerine kurulacak yeni Türk devletinin, muhtemelen denize çıkışı da olmayacaktır. Yazıda, yeni Türk devletinin kaderini galiplerin belirleyecekleri ve Osmanlı toprakları üzerinde Arap ve Ermeni devletlerinin teşkil edileceği de ifade edilmiştir. Ancak yazının en ilginç kısmı, Ege kıyısı boyunca Batı Anadolu içlerine uzanan bölgedeki Rumların, Asya Rum Devleti'ni teşkil etmek üzere özlemlerini ifade edeceklerine dair satırlardır. Asya Rum Devleti'nin sonrasında aynı ideoloji ile besleneceği Yunanistan ve Girit ile birleşeceğinin, tüm Trakya, İstanbul, Kuzey ve Batı Anadolu'da Helen ırkının hüküm süreceğinin altı çizilmiştir. Bunun sebebi olarak da bu bölgelerde Helenlerin sadece nüfussal üstünlüğe değil, aynı zamanda ekonomik üstünlüğe sahip olmaları, bunun tarihi geleneklerle de örtüştüğü gösterilmiştir²⁰. Eleftheros Tipos, Türkiye'nin sınırlarının sadece Anadolu Türk nüfusunu içine alacak şekilde belirleneceğine,²¹ Boğazlar uluslararası statüde olsalar dahi Avrupalıların ve Amerikalıların bonkörlüklerinden dolayı Türklerin İstanbul'u ellerinde tutabileceklerine dikkat çekmiştir²². Yunanistan'da büyük bir devlet olma beklentisi olduğu Estia gazetesinden de hissedilmektedir. Öyle ki 2 Kasım (20 Ekim) 1918 tarihli Yakın Doğu'nun yeniden şekillenmesine ilişkin yazısı tamamen Yunan idealleri çerçevesinde kaleme alınmış, Yunanistan sınırının Trabzon'dan başlaması gerektiği ifade edilmiştir. Yazıda Arnavutların tek

²⁰ “Meta Tin Diyalisin Tis Turkikis Aftokratorias [Türk İmparatorluğu'nun Dağılması Sonrasında]”, **Nea Ellas**, 3 Kasım (21 Ekim) 1918, s. 1.

²¹ “Episimos Agglikı Diyapsefsis [İngilizlerin Resmi Yalanlaması]”, **Eleftheros Tipos**, 4 Kasım (22 Ekim) 1918, s. 2.

²² “Ke Ellinike Frure İs Ta Turkika Frurya [Türk Kalelerine Yunan Bekçiler]”, **Eleftheros Tipos**, 5 Kasım (23 Ekim) 1918, s. 1.

başlarına bırakılacak olurlarsa devlet olarak yaşayamayacakları iddia edilerek Yunanların Kuzey Epir bölgesiyle ilgili talepleri de göz ardı edilmemiştir. Bulgaristan'ın Tuna Nehri ile Balkan Sıradağları arasına sıkıştırılması gerektiği de kaydedilenler arasındadır²³.

Osmanlı toprakları üzerinde nasıl bir düzenin kurulacağı tartışıldığı günlerde Nea Ellas gazetesi 4 Kasım (22 Ekim) 1918 tarihinde “*Siluet*” imzasıyla “*New Europe*” isimli İngiliz dergisinde yayınlanmış olan bir yazıyı geniş bir şekilde sütunlarına aktarmıştır. “*New Europe*”daki söz konusu yazıda, İstanbul'un batısında kalan ve Edirne'nin de içinde bulunduğu bölgenin Türkiye'den alınarak Yunanistan ile Bulgaristan arasında taksim edilmesi gerektiği, ancak Edirne'nin Müslümanlarca adeta kutsal addedildiği ve bu sebeple Edirne'deki Müslümanlar için önemli olan mekânların idaresinin özel bir konseye verilmesi gerektiği ifade edilmişti. Edirne'deki kutsal yerleri idare edecek bu konseyde, dünyadaki tüm Müslüman cemaatlerin temsilcileri bulunmalıydı. İstanbul şehri ile Boğazlar da Türkiye'ye bırakılmalı, ancak uluslararası bir komisyon tarafından idare edilmeliydi. Boğazların adaletli bir şekilde denetlenebilmesi için, söz konusu komisyonun Karadeniz'e kıyısı olan ülkeleri, yani Yunanistan'ı, Bulgaristan'ı, Romanya'yı, Gürcistan'ı ve Ermenistan'ı da denetlemesi gerekirdi. Türkler İstanbul'dan çıkarılacak olurlarsa, bu tüm Müslümanları derinden etkilerdi. Anadolu'nun batı kıyılarını çevreleyen adalar Yunanistan'a verilse de, bütün Batı Anadolu Türkiye'ye verilmeli ve Samsun, Adana, İzmir ve Bursa bu devletin sınırları içinde yer almalıydı²⁴. Ancak bir sonraki sayıda Nea Ellas yukarıda zikredilenlere isyan etmiş ve müttefiklerin Doğu'nun şartlarını bildiklerini söylerken aslında hiç bir şey bilmediklerini iddia etmiştir. Nea Ellas'a göre Edirne'deki “*sultan türbelerine*” saygı gösterilmesini istemek “*komik*” bir durum yaratmaktadır. Benzer şekilde Türklerin Avrupa'dan uzaklaştırılmasının Müslüman toplulukları üzeceğinin söylenmesi de gerçekleri yansıtmamaktadır. Öyle ki Birinci Dünya Savaşı esnasında Osmanlı padişahının cihat çağrısı sonuç vermemiş, hatta bazı Müslüman kuvvetleri Osmanlı kuvvetlerinin

²³ “İ Nea Diyamorfosis Tis Eggis Anatonlis [Yakın Doğu'nun Yeni Şekillenmesi]”, **Estia**, 2 Kasım (20 Ekim) 1918, s. 1.

²⁴ “Ti Protini O Agglos Dimosiologos [İngiliz Sosyolog Ne Öneriyor]”, **Nea Ellas**, 4 Kasım (22 Ekim) 1918, s. 1.

bastırılmasında rol oynamışlardır. Nea Ellas'ın en fazla tepki gösterdiği ise İstanbul'la ilgili Helenlerin taleplerinin göz ardı edilmesidir. Ayrıca Anadolu'nun etnik yapısı bilinmeden devlet sınırları çizileceği için pek çok Rum farklı devletlerin içerisinde yer alacaklardır. Nea Ellas'a göre Avrupa'yı aydınlatacak propaganda çalışmaları yapılmalı ve müttefiklerin yanlış kanaatlere sürüklenmeleri engellenmelidir. Nea Ellas'ın yazı için kullanmış olduğu “Öngörüsüzler” başlığı da çarpıcıdır ve orijinali “*More Partheni*” şeklindedir. Bu söz on bakirenin hikâyesine dayandırılmaktadır ki, içlerinde lambalarına koyacak yağı olmayanlar, gerçekleştirilmekte olan düğün törenine katılamamışlardır. Söz, tedbirsizlik ya da öngörüsüzlük sebebiyle başarısız olanlar için kullanılmaktadır²⁵. Nea Ellas da barışın, Yunanları öngörüsüz ve tedbirsiz şekilde bulmasını istememektedir²⁶. Kanaatimizce bu yazı, Yunan basınının Osmanlı ile ilgili düzenlemeleri ne denli yakından ve ciddi bir şekilde izlediğinin en iyi örneğini sunmaktadır.

İttihatçılar, Birinci Dünya Savaşı'nın zor koşullarında düzeni sağlamak ve ülke güvenliğini tehdit eden faaliyetleri engellemek için tedbirler almak zorunda kalmışlar,²⁷ Yunan ya da düşman ordularına hizmet eden bazı Rumları da tehcir etmişlerdir. Bu tehcirin sebepleri arasında Müslümanlara kötü davranan Rum çetelerinin de sorumluluğu vardır²⁸. Ancak Mondros Ateşkes Antlaşması sonrası Yunan basın organları, ittihatçıların Birinci Dünya Savaşı'nın zor koşullarda ülke güvenliği adına uyguladıkları politikaları ve aldıkları önlemleri eleştirdikleri ve sürgün edilenlerin derhal dönmesi gerektiğini savundukları gibi, ittihatçı liderlerin Osmanlı topraklarını terk etmesine de sevinmişlerdir²⁹. Örneğin Embros Gazetesi 1 Kasım (19 Ekim) 1918 tarihli bir yazısında Osmanlı hükümetinin başında ittihatçıların

²⁵ **Yunanca - Türkçe Arkaik Sözcükler ve Eylemsiler Sözlüğü**, Haz. İbrahim Kelağa Ahmet, İthaki Yayınları, İstanbul, 2016, s. 325.

²⁶ “More Partheni [Öngörüsüzler]”, **Nea Ellas**, 5 Kasım (23 Ekim) 1918, s. 1.

²⁷ Ahmet Mehmetefendioğlu, “Rahmi Bey'in İzmir Valiliği”, **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi**, C 1, S 3, 1993, s. 347-370; Liman Von Sanders, **Türkiye'de 5 Yıl**, Çev. M. Şevki Yazman, Burçak Yayınevi, İstanbul, 1968, s. 71.

²⁸ **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi**, Devre: 3, İçtima Senesi: 5, C 1, TBMM Basımevi, Ankara, 1992, s. 186-301.

²⁹ “Prosopa Ke Pragmata [Yüzler ve Olaylar]”, **Eleftheros Tıpos**, 2 Kasım (20 Ekim) 1918, s. 2; “Foni Anigmata Ton Ellinikon Ekklision [Cinayetler, Rum Kiliselerinin Açılması]”, **Ethnos**, 7 Kasım (25 Ekim) 1918, s. 2.

daha fazla kalmasına izin vermeyeceğini, ittihatçılığın sonlandırılması ve cezalandırılması, Osmanlı topraklarında herhangi bir Alman etkisinin ortaya çıkmasının engellenmesi için Osmanlı Devleti'ne boyun eğdirilmesi gerektiğini kaydetmiştir³⁰. Embros üç gün sonrası bir başka yazısında ise, ittihatçılar tarafından Anadolu içlerine sürülmüş olanların papazlar, öğretmenler, bilim adamları ve toprak sahipleri gibi Rum cemaatinin ileri gelenleri olduğundan hareketle, müttefiklerin bu zümreye karşı sorumlulukları olduğunu, en azından insani sebeplerle sahip çıkmaları gerektiğini ifade etmiştir. Mondros Ateşkes Antlaşması'nda bu konuyu düzenleyen bir hükmün yer almamasını eleştirmiş, müttefik ve tarafsız ülke mensuplarından oluşacak heyetlerin tehcir edilmiş olan bu Rumların yeniden yerlerine yerleştirilmesine nezaret etmeleri gerektiğini vurgulamıştır³¹.

Nea Ellas gazetesinin 2 Kasım (20 Ekim) 1918 tarihli bir yazısında ise, Balkan Savaşları'ndan sonra Bulgarların Trakya'ya yerleşmelerinden yakınılmış ve Trakya'nın sahiplerinin Rumlar olduğu iddia edilerek Trakya'yı ve Anadolu'yu savaşlar döneminde terk etmiş olan Rumların evlerine dönmeleri için barış antlaşmasını beklememeleri gerektiğinin altı çizilmiştir. Yazının devamında Yunan hükümetinin savaş dönemlerinde göç etmiş olan Trakya ve Anadolu Rumlarının evlerine geri dönmeleri için yapması gerekenler sıralanmıştır. Göçmenlerin nakli için Yunan buharlı gemilerinin hazır hale getirilmesi, vatanlarına dönecek olan Rum göçmenlerine Yunan ordusu ve savaş gemilerinin eşlik etmeleri gerektiği ifade edilmiştir. Yazıda Rumların Trakya ve Anadolu'ya yerleştirilmesi ulusal bir mesele olarak addedilmiştir³².

Yunan basın organlarından, Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandığı andan itibaren İstanbul ve İzmir'deki Rumların cesaretlendikleri anlaşılmaktadır³³. Öyle ki Ethnos gazetesi "*İzmir'in Yunanlılığı*" başlıklı yazısında, "... *İzmir'in hâkimi Rumlardır. Ateşkesten itibaren İzmir tamamen Helen bir görünüm kazanmıştır*" cümlesine yer vermiştir³⁴. Kaldı ki Rumlar, ittihatçılara ve Almanlara taviz vermekle ve sahip olduğu makama

³⁰ "İ Meta Tis Turkias Anakohi [Türkiye İle Mütareke]", **Embros**, 1 Kasım (19 Ekim) 1918, s. 1.

³¹ "İ Turkiki Anakohi Ke İ Tihi Ton Ektopisthenton Ellinon [Türk Mütarekesi ve Tehcir Edilmiş Rumların Kaderi]", **Embros**, 4 Kasım (22 Ekim) 1918, s. 1.

³² "Dia Tin Epanodo Ton Prosfigon İs Tas Estias Ton [Göçmenlerin Ocaklarına Dönmesi İçin]", **Nea Ellas**, 2 Kasım (20 Ekim) 1918, s. 1.

³³ "İ Turkiki Anakohi [Türk Ateşkesi]", **Makedonia**, 2 Kasım (20 Ekim) 1919 s. 2.

³⁴ "Ellinikotis Tis Smirnis [İzmir'in Yunanlılığı]", **Ethnos**, 13 Kasım (31 Ekim) 1918, s. 2.

göre hareket etmemekle suçladıkları Patrik V. Germanos'un istifasını istemişlerdir³⁵. Eleftheros Tipos, Rumların Patrik V. Germanos'a tepkisiyle ilgili olarak, "... Patrikhane daha önce ulusun umutlarına hiç bu kadar uzak olmamıştı. Ulusal hakların en önemli savunucusu olan din adamı, ... Talat'ın oyuncağı ve Alman elçisinin... uşağı haline gelmiştir. [Rum] ulusunun Almanlar ve ittihatçılar tarafından ayakaltına alındığı bir anda, bir ayağı mezarda olan milletbaşı, kaderine boş vermiş olarak itiraz etmeye dahi çekinmekteydi" demektedir. Eleftheros Tipos'a göre V. Germanos sadece mal varlığını büyütmeyle ilgilenmişti ve kilise hayatının derhal iyileştirilmesi gerekmektedir³⁶. Yunan basınındaki bu haberlere ilaveten III. Yoakim'den sonra patrik seçilmiş olan V. Germanos'un,³⁷ bu görevi üstlendiği ilk günden itibaren Ortodoks Rum cemaatinin bir bölümü tarafından sevilmediğini söyleyebiliriz³⁸. Ancak Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasından birkaç gün önce V. Germanos'un apar topar istifasının istenmesinin sebebi, belki de Venizelistlerin siyasetine pek de sıcak bakmamasıdır³⁹. Çünkü V. Germanos'un istifası sonrası patrik vekilliğini üstlenecek olan Dorotheos'tan itibaren⁴⁰ patrikhanede Venizelistler hüküm sürmüştü⁴¹ ve Yunanistan'ın Anadolu Harekâtı boyunca patrikhane Rumların sözcülüğünü yapmıştır⁴². Dolayısıyla bu açıdan bakıldığında V. Germanos'un istifaya zorlanması, takip edecek süreci hazırlamak için yapılmış gibi bir his vermektedir.

³⁵ "Edyoksan Ton Patriyarhin [Patriği Kovalamışlardır]", **Estia**, 2 Kasım (20 Ekim) 1918, s. 2.

³⁶ "Prosopa Ke Pragmata [Yüzler ve Olaylar]", **Eleftheros Tipos**, 2 Kasım (20 Ekim) 1918, s. 2.

³⁷ "Patrikhanemiz Ahvali", **Aktis**, 13 Şubat (31 Ocak) 1913, s. 26-27.

³⁸ N. İ. Kamalakidis, "Ahvali Siyasiye", **Aktis**, 8 Mayıs (25 Nisan) 1913, s. 123; "Letai", **Aktis**, 21 Ağustos (8 Ağustos) 1913, s. 247.

³⁹ Elçin Macar, **Cumhuriyet Döneminde Rum Patrikhanesi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 65.

⁴⁰ Bülent Atalay, **Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin Siyasi Faaliyetleri**, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, s. 120.

⁴¹ "Patriyarhis Meletios Metaksakis & E. Venizelos [Patrik Meletios Metaksakis & E. Venizelos]", <http://neataksi.blogspot.com.tr> [Erişim: 06. 06. 2017]

⁴² Stavros A. Nanakis, **İ Hriya Tu İkumeniku Thronu Ke İ Eklogi Tu Metaksaki 1918-1922 [Ekümeniklik Tahtının Boşluğu ve Metaksakis'in Seçilmesi]**, Aristotelio Panepistimio Thessalonikis [Selanik Aristotle Üniversitesi], Sholi Theologiki [İlahiyat Fakültesi], Didaktori Diyatritivi [Basılmamış Doktora Tezi], Thessaloniki [Selanik], 1988, s. 112; "Epitropi Ton Alitroton [Boyunduruk Altındakilerin Heyeti]", **Makedonia**, 16 Şubat (3 Şubat) 1922, s. 1.

Mondros Ateşkes Antlaşması sonrası Yunan basınının en fazla üzerinde durduğu konu, ateşkesi takiben müttefik donanmasının İstanbul'a gidecek⁴³ ve bunlar içinde Yunan savaş gemilerinin de bulunacak olmasıdır⁴⁴. Öyle ki Ethnos gazetesi Yunan ordusunun altı yıl önce Selanik'e girerek zafere doğru ilk adımı atmış olduğundan, şimdiyse Yunan donanmasının müttefiklerle beraber bir "*Helen gölü olan*" Marmara'ya girerek İstanbul önlerine ulaşacağından ve bu şekilde Osmanlı Rumları için asırlardır süren "*karabasanın*" sona ereceğinden söz etmiştir⁴⁵. 61 gemiden oluşan karma donanmanın İstanbul'a demirlediği gün yayınladığı yazısında da Ethnos gazetesi, "*Marmara ufuklarında mavi beyaz bayrak Averof ve diğer Yunan savaş gemilerinde dalgalandığında ve boyunduruk altındaki kardeşlerimize özgürlük mesajını getirdiğinde İstanbul Rumları da güçlerini ve hâkimiyetlerini en neşeli ve resmi bir şekilde göstereceklerdir. Coşkun bir sevinç ve denetlenemez heyecanın aracılığıyla müttefiklerimiz, ... gözleriyle Paleologoların şehrinin asırlardan beri ne kadar Helen ve canlı olduğunu göreceklerdir*" satırlarına yer vermiştir⁴⁶. 13 Kasım 1918 tarihinde İstanbul'a demirlemiş olan filoda, Yunanistan'a ait 14 kruvazör ile 4 muhrip bulunmaktaydı⁴⁷. Yunanların "kutsanmış" olarak andıkları Averof zırhlısı, ayrıca Panthir, İeraks ve Aetos İstanbul'a gelen gemiler arasındaydı⁴⁸.

Yukarıdaki satırların da ortaya koyduğu gibi Yunan basın organları İstanbul'a demirleyen müttefik donanması içinde Yunan savaş gemilerinin de bulunması mevzuunu, Bizans'ın İstanbul'daki son günleriyle ilişkilendirerek işlemişler, hatta Helen ulusunun asırlık rüyalarının gerçekleşme anının geldiğinden söz etmişlerdir. Öyle ki Estia gazetesi 10 Kasım'da Averof'un, "*Birçok kuşağın rüyalarını ve özlemlerini sembolize eden*" Ayasofya'nın kubbelerinin karşısına demir atacağını dile getirmiştir. Yazının devamında

⁴³ "İ Ori Tis Turkikis Anakohis [Türk Ateşkesinin Şartları]", **Embros**, 3 Kasım (20 Ekim) 1918, s. 1.

⁴⁴ "İ Ori Tis Turkikis Anakohis [Türk Ateşkesinin Şartları]", **Rizospastis**, 5 Kasım (23 Ekim) 1918, s. 2; "Ke O Ellinikos Stolos İs Tin Konstantinupolin [Yunan Donanması da İstanbul'da]", **Embros**, 5 Kasım (23 Ekim) 1918, s. 2.

⁴⁵ "İs Tin Polin [İstanbul'a]", **Ethnos**, 8 Kasım (26 Ekim) 1918, s. 1; "İ İpotagi Tis Turkias [Türkiye'nin Boyun Eğmesi]", **Ethnos**, 1 Kasım (19 Ekim) s. 1.

⁴⁶ "İ Dinami Tu Ellinismu [Helenizmin Gücü]", **Ethnos**, 13 Kasım (31 Ekim) 1918, s. 1.

⁴⁷ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi**, C 1, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1991, s. 73.

⁴⁸ "O Ellinosimmahikos Stolos İspeon Simeron İs Dardaneliya [Müttefik ve Yunan Donanması Bugün Çanakkale Boğazına Girecek]", **Ethnos**, 12 Kasım (30 Ekim) 1918, s. 1.

Helen ulusunun beklentilerinin yanıt bulduğu saatlerin geldiğinden, Ayasofya'nın fetihle kesilmiş olan ayininin devam etmeye hazır olduğundan bahsedilmiştir. Ancak yazıdaki en çarpıcı cümleler birleşmenin, yani Enosis'in nikâhının kıyılmakta olduğuna dair cümlelerdir⁴⁹. Ethnos gazetesi 13 Kasım'da müttefik donanmasının İstanbul'a ulaştığını sütunlarına taşıdığında Helenlerin büyük sevincini anlatmıştır. Öyle ki Helenler birbirlerini “*Hirstos Anesti!*” yani “*İsa Dirildi!*”⁵⁰ diyerek selamlamışlardır. Yazıda Rumların birkaç gün öncesinden itibaren heyecanla İstanbul'a aktıklarını söylemek de ihmal edilmemiştir⁵¹. Ethnos sonraki gün de aynı temayı işlemiş ve “*Bizans'ın son İmparatoru, son Paleologos'un*” kabrinin derinliklerinde rahat bir nefes aldığından söz etmiştir⁵².

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın Yunan basınındaki yankılarına baktığımızda sağduyulu bir yaklaşımdan söz edebilmemiz olanaksızdır. Ateşkes sonrasında olabileceklerle ilgili temkinli bir yaklaşım söz konusu olmadığı gibi, gelişmeler karşısında bir sarhoşluk yaşandığı dahi söylenebilir. Oysa ateşkestten sonra işgaller başlayınca Türk ulusu ülke topraklarının her köşesinde tepki vermekte gecikmemiştir. Pek çok isimsiz düşmanı yurtlarına uğratmak istemeyerek hayasızca akına karşı gövdelerini siper etmişlerdir. Trablusgarp ve Balkan Savaşları'ndan itibaren aralıksız savaşmış bir milletin evlatları, şehit oğulları, bundan böyle cennet vatanlarının bir karış toprağını daha vermek istemeyerek ve mabetlerinin göğsüne mahrem elinin değmesini önlemek arzusuyla kükremit aslanlar gibi ortaya atılmış ve sayısız kahramanlık göstermişlerdir.

⁴⁹ “Enopyon Tis Agias Sofias [Ayasofya'nın Karşısına]”, **Estia**, 10 Kasım (28 Ekim) 1918, s. 1.

⁵⁰ Paskalya yortusunda İsa'nın dirilişini sembolize eden ayininin akabinde, Ortodokslar birbirlerini “*Hirstos Anesti! [İsa Dirildi!]*” diyerek kutlamaktadırlar. Yunan gemilerinin de içinde yer aldığı müttefik donanmasının İstanbul'a demirlemesi de yeniden doğmuş gibi addedilmiştir. “Pasha [Paskalya]”, **Egkiklopedia 2002 [2002 Ansiklopedisi]**, T [C]: 15, s. 280.

⁵¹ “O Averof İs Tin Polin Ton Pothon [Averof Özlemlerin Şehrinde]”, **Ethnos**, 13 Kasım (31 Ekim) 1918, s. 2.

⁵² “Ta Dio Karavya [İki Kayık]”, **Ethnos**, 14 Kasım (1 Kasım) 1918, s. 1.

KAYNAKÇA**Meclis Zabıtları**

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima Senesi: 5, C 1, TBMM Basımevi, Ankara, 1992.

Sürelı Yayınlar

Aktis

Eleftheros Tipos

Embros

Estia

Ethnos

Makedonia

Nea Ellas

Rizospastis

Kitap, Makale ve Tezler

Atalay, Bülent, **Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin Siyasi Faaliyetleri**, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001.

Grigoriadis, Fivos, **İstoria Tis Sighronis Elladas 1909-1940**, C 1, Ekdosis Kendrinos, Athina, 1971.

İ Apokiriksi Tu Vasileos Konstantinu Apo Ton Elliniko Lao 1916-1917, Haz. Pavlos Petridis, Ekdosis University Studio Press, Thessaloniki, 2000.

Kıçıkis, Dimitris, **Yunan Propagandası**, Meydan Neşriyat, İstanbul, 1964.

Kitromilidis, Pashalis M., "Noeres Kinotites Ke İ Aparhes Tu Ethniku Zitimatosis Sta Valkania", **Ethniki Taftotita Ke Ethnikismos Sti Neoteri Ellada**, Ekdosis Morfotiko İdrima Ethnikis Trapezis, Athina, 1997, s. 53-131.

- Macar, Elçin, **Cumhuriyet Döneminde Rum Patrikhanesi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- Mehmetefendioğlu, Ahmet, “Rahmi Bey’in İzmir Valiliği”, **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi**, C 1, S 3, 1993, s. 347-370.
- Nanakis, Stavros A., **İ Hriya Tu İkumeniku Thronu Ke İ Eklogi Tu Metaksaki 1918-1922**, Aristotelio Panepistimio Thessalonikis, Sholi Theologiki, Didaktoriki Diyatrivi, Thessaloniki, 1988.
- Odabaşı, Necmi, “Yunan Zırhlısı Averof’un Osmanlı Donanması ve Ekonomisi Üzerindeki Etkileri”, **U.Ü. Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S 29, 2015/2, s. 209-229.
- Sander, Oral, **Siyasi Tarih, İlkçağlardan 1918’e**, 11. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2003.
- Sanders, Liman Von, **Türkiye’de 5 Yıl**, Çev. M. Şevki Yazman, Burçak Yayınevi, İstanbul, 1968.
- Svoronos, Nikos G., **Episkopisi Tis Neoellinikis İstorias**, Ekdosis Themelio, Athina, 1999.
- Şahin, M. Süreyya, **Fener Patrikhanesi ve Türkiye**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1996.
- Turan, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi**, C 1, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1991.

Sözlük ve Ansiklopediler

Egkiklopedia 2002.

Yunanca – Türkçe Arkaik Sözcükler ve Eylemler Sözlüğü, Haz. İbrahim Kelağa Ahmet, İthaki Yayınları, İstanbul, 2016.

Web Adresleri

“Patriyaris Meletios Metaksakis & E. Venizelos [Patrik Meletios Metaksakis & E. Venizelos]”, <http://neataksi.blogspot.com.tr> [Erişim: 06. 06. 2017]

NEDEN MONDROS? BİR ANTLAŞMADA MEKÂN SEÇİMİ

Güven DİNÇ*

ÖZET

Uluslararası siyasette ateşkes ve barış antlaşmalarının içerikleri kadar yapıldıkları yer de zaman zaman önem kazanabilmektedir. Tarihte bunu teyit edecek çok sayıda antlaşma bulunmaktadır. Türkiye tarihinde böyle bir özelliği bulunan, ancak şu ana kadar bu yönü sergilenmemiş antlaşmalardan biri Mondros Mütarekesi'dir. Mondros Mütarekesi'nin müzakeresi ve imzalanması için seçilen mekân sıradan bir mekân olarak gelişigüzel ortaya çıkmış değildir. Doğrudan İngilizler tarafından bilinçli bir şekilde tercih edilmiştir. İngilizlerin Doğu Akdeniz'de uzun yüzyıllardır varlığı ve Mondros limanında son otuz yıldır düzenli mevcudiyeti ateşkesin burada imzalanmasının temel sebebidir. Mondros limanı Doğu Akdeniz'de Çanakkale Boğazı çıkışında bulunan adaların en büyüğü olan Limni adasının doğal bir limanıdır. Mondros limanı Doğu Akdeniz'deki doğal limanların en büyüklerinden biridir. Bunu keşfetmiş bulunan İngilizler, 1890'lı yıllardan itibaren Akdeniz donanmasına ait zırhlı askerî gemilerini filo halinde Mondros limanına getirmektedir. Osmanlı yetkililerinin gözetiminde gerçekleşen bu ziyaretler ateşkesin burada imza edilmesinin temel gerekçesidir. Ayrıca ateşkesin Limni adasının Mondros limanında yapılması Ege adalarının Osmanlı egemenliğinde olmadığı imajını da ortaya koymuştur. Ateşkesin Mondros limanında Agamemnon adlı gemide icrası başlı başına İngiliz bakış açısını yansıtmaktadır. İngiltere antlaşmayı Batı dünyasının mitolojik kahramanlarından Kral Agamemnon ile aynı adı taşıyan gemide icra ederek üç bin yıl önceki Troya fethini yeniden hayata geçirme hayalini gerçekleştirmiştir. Üstelik Agamemnon zırhlısı 1915 yılında Çanakkale deniz savaşlarına da katılmıştı. Bu manada Çanakkale yenilgisinin de rövanşı alınmış oluyordu.

Anaktar Kelimeler: Mondros, Ateşkes, Mekân, Limni, Agamemnon.

* Doç.Dr., Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, gdinc@akdeniz.edu.tr

WHY MUDROS? DETERMINING THE LOCATION FOR AN ARMISTICE

ABSTRACT

The place of a treaty/armistice can be important as well as its content in international politics. There are many treaties/armistices in history that confirm this. Despite the fact that the Mudros Armistice has such a feature, it has not been enlightened until now. The chosen location for the negotiation and signing of the Mudros Armistice was not determined at random. The location was consciously determined by the British directly. The existence of the British for centuries in the Eastern Mediterranean and the regular presence in the port of Mudros in the last thirty years are the main reasons for the signing of the armistice here. Mudros harbour is the natural harbor of Lemnos, the largest islands near the Dardanelles. Mudros is one of the largest natural harbours in the Eastern Mediterranean. The British Mediterranean fleet visited the port of Mudros almost each year since the 1890s. These visits, which took place under the supervision of the Ottoman authorities, are the main reason for the signing of the armistice here. Moreover, the signing of the armistice at the port of Mudros revealed the image that the Aegean islands were not under Ottoman rule. Agamemnon battleship, the armistice was signed on it, reflects the British perspective. Britain has signed the armistice on the battleship of the same name as King Agamemnon, the mythological heroes of the Western World, and realized the dream of reconquest of Troy of three thousand years ago. Moreover, the Agamemnon also participated in the Dardanelles campaign in 1915. In this sense, the revenge of the Dardanelles defeat was taken.

Keywords: Mudros, Armistice, Place, Agamemnon, Lemnos.

GİRİŞ

Antlaşma kelimesi Türkçe’de terim olarak farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Bunlardan biri Batı dillerindeki pakt karşılığıdır. Bu durumda iki ya da daha fazla devletin aralarında ortak düşman(lar)a karşı barış, saldırmazlık gibi konularda kararlaştırdıkları ilkelere bağlı kalmalarını içeren imzaladıkları ve yetkili organlarca onaylanan belge anlamına gelmektedir. Bunun en iyi örneğini Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü’nde (NATO, 1949) ve Varşova Paktı’nda (1955) görebilmek mümkündür. Türkiye’nin yakın tarihinden bizzat öncülük ettiği iyi örnekler ise Sadabat Paktı (1937), Balkan Antantı (1934), Balkan Paktı (1953) ve Bağdat Paktı’dır (1954).

Antlaşma kelimesinin ikinci tür kullanımı bir savaşın geçici veya kalıcı olarak kesilmesi/durması manasında kullanılmaktadır. Bu durumda hali hazırdaki bir savaşın durması veya bitmesi için ateşkes antlaşmasını (mütareke/armistice) ifade etmektedir. Ateşkes antlaşması genellikle tarafların ortak kararıyla belirli bir süreliğine veya süresiz yapılmaktadır. Ateşkes antlaşmasının amacı geçerli olduğu sürede kalıcı antlaşma yapılabilmesi için gerekli şartların hazırlanmasına olanak sağlamaktır. Kalıcı bir barış için bir antlaşma imzalanamaması durumunda savaşın yeniden başlaması kaçınılmazdır. Türk tarihinde bu tür antlaşmaların en belirgin örnekleri olarak Mondros ve Mudanya Ateşkes Antlaşmaları gösterilebilir. Ateşkes antlaşmalarının geçerlilik kazanabilmesi için yetkili organlarca onaylanması gerekir.

Antlaşma kelimesinin ateşkes manasının bir sonucu olarak üçüncü tür kullanımı ortaya çıkmaktadır. Bu ise bir savaş sonucunda imzalanan ve taraf devletlerin yetkili organlarınca onaylanan belge demektir (peace/treaty). Tarihe antlaşma olarak geçen mutabakatların büyük bölümü bu tür antlaşmalar içerisine girmektedir.

Antlaşma kelimesi her ne kadar yazılı biçimde karşılıklı mutabakat ve ortak kararı ifade etse de her zaman gerçek anlamda karşılıklı mutabakat söz konusu olmayabilir. Özellikle ateşkes antlaşmaları ve savaşları bitiren barış antlaşmaları, her ne kadar bir uzlaşmayı ifade ediyor görünse de savaştaki mağlubiyetin şiddeti imzaları mağlup taraflar için zaman zaman bir mecburiyet haline getirebilmektedir. Dolayısıyla bu şekilde ortaya çıkan antlaşmalar da gerçek bir mutabakattan söz etmek mümkün olmayabilmektedir. Tarihte bu

tür antlaşmaların örneği az değildir. Bu tür antlaşmalar kaybeden devletlerde öç alma siyasetlerine zemin hazırlayabilmektedir.

İnsanlık tarihinin başından itibaren savaşlar ve antlaşmalar var olagelmıştır. Tarihte bilinen ilk yazılı antlaşma olan Kadeş antlaşmasından itibaren savaşlar geçici ya da kalıcı bir antlaşma ile neticelenmiştir. Tarih boyunca geleceği şekillendiren önemli antlaşmalara bakıldığında bir savaş sonucunda imzalandığı gerçeği ortaya çıkar. Zira tarih boyunca devlet demek savaş ve antlaşmalar demek olmuştur.

Erken modern dönemden itibaren Dünya tarihine yön veren belli başlı antlaşmalar vardır. Bunlardan bazıları şunlardır: Vestfalya Barış Antlaşması (1648), Utrecht Antlaşması (1713-14), Viyana Kongresi (1814-15), Paris Barış Antlaşması (1856), Berlin Antlaşması (1876), Versailles Antlaşması (1871), Versailles Antlaşması (1919). Liste elbette daha da uzatılabilir.

Antlaşmalarda Mekân¹ Seçiminin Önemi

Yukarıda belirtilen antlaşma türlerinden hangisi olursa olsun antlaşmanın yapılacağı ülke, şehir ve mekânın rastgele seçilmediği görülmektedir. Her şeyden önce antlaşma imzaların atıldığı şehir veya mekân ile anılacağı/adlandırılacağı bilindiğinden tarafların antlaşmadan önce üzerinde hassasiyetle durdukları konuların başında müzakerelerin yürütüleceği mekân gelmektedir. Ayrıca antlaşmaların yapılacağı mekânın taraflardan birine çeşitli yönlerden üstünlük sağlama veya dezavantaj yaratma olasılığı bulunabilir. Bu nedenle taraflar müzakerelerden önce mekânın seçiminde öncelik almak isterler. Bu husus özellikle savaş sonunu belirleyen kalıcı barış antlaşmalarında daha belirleyicidir. Bir antlaşmada mekân seçimi şu açılardan önem taşımaktadır:

1. Antlaşmanın tarihe geçecek adı konusunda belirleyici olmak,
2. Mekânın tarihsel ve kültürel bağları sayesinde karşı tarafa psikolojik açıdan üstünlük sağlamak.
3. Mekânın askerî ve siyasî özelliğini kullanarak üstünlük sağlamak.
4. Merkez ile ulaşım ve haberleşme kolaylıkları sayesinde üstünlük sağlamak veya karşı tarafı dezavantajlı duruma getirmek.

¹ Bu bildiride mekân kelimesinden kasıt antlaşmanın imza edildiği ülke, şehir, alandır.

Yakın dönem Dünya tarihinde yapılmış pek çok antlaşmada bu özelliklerin kullanıldığını görmek mümkündür. Bu özelliğiyle tarihe mal olmuş antlaşmalardan biri I. ve II. Dünya Savaşları sonunda Almanya ile imzalanan ateşkes antlaşmalarıdır. I. Dünya Savaşı'nda Kasım 1918 ayı geldiğinde mücadeleyi kaybettiğini anlayan Almanya ateşkes talep etti. Mareşal Foch başkanlığındaki Fransız ile Merkez Parti Lideri Matthias Erzberger başkanlığındaki Alman heyetleri 8 Kasım'da, Compiégne Ormanı'ndaki Rethondes tren istasyonunda bir araya geldi. Ateşkes görüşmeleri Fransızlar tarafından Almanları küçük düşürmek amacıyla istasyondaki Mareşal Foch'a ait vagona yapıldı. Ateşkes 11 Kasım 1918'de, Alman temsilciler ile Fransız ve İngiliz delegasyonları arasında imzalandı². Ateşkesin 11. ayın 11. gününde 11'de geçerlilik kazanması da tesadüfi olmasa gerek (11.11.11 antlaşması olarak da bilinmektedir). Fransızlar, zafer sembolü haline gelen vagonu önce açık hava müzesi haline getirdiler, sonrasında ise sergilenmek üzere müzeye yerleştirdiler. Almanlar ise bu aşağılamayı unutmadı. Nitekim II. Dünya Savaşı'nda Paris'e girdiklerinde 14 Haziran 1940 tarihinde, Almanların aklında ateşkes imzalamak için tek bir yer vardı: Fransızların zafer sembolü olarak müzeye koydukları vagon. Vagon müzeden çıkartılıp 1918 ateşkesinin imzalandığı yere getirildi. Bu defa Fransızların küçük düşürüldüğü bir ateşkes imzalandı³.

Almanlar ile Fransızlar arasında geçen bir başka tarihsel antlaşma I. Dünya Savaşı sonunda imzalanan barış antlaşmalarından Versailles Barış Antlaşması'dır. İtilaf Devletlerinin Almanya ile imzalanacak antlaşmayı Paris'te Versailles sarayında yapmalarının nedeni açıktır: Almanya ulusal birliğini 1871 yılında Fransa ile yaptığı savaş sonunda sağlarken, barış antlaşması Paris'te Versailles Sarayı'nın Aynalı Salon'unda (Galerie des Glaces) yapıldı. I. Dünya Savaşı sonunda ise bu defa Fransa galip, Almanya mağlup taraftı. 47 yıl önceki savaşın rövanşını almak isteyen Fransa, Almanya ile yapılacak antlaşmanın aynı mekânda yapılmasını sağladı. Böylece Almanya'ya karşı rövanşını aldı. Bu tarihsel yaşanmışlık antlaşmanın Versailles adıyla anılmasının en önde gelen nedenidir. Bir diğer neden ise müzakereler için 1919 başlarında

² Ayrıntılı bilgi için bk.: Harry R. Rudin, **Armistice 1918**, Yale University Press, New Haven, 1944.

³ Mustafa Aydın, "İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye, 1939-1945", **Türk Dış Politikası 1919-1980**, Editör: Baskın Oran, I, İstanbul, 2004, s.410.

Paris'e gelen yaklaşık 10 bin delegenin kalabileceği yerlerden birinin Versailles Sarayı olmasıdır. Versailles Sarayı Paris'in oldukça dışında bulunuyordu. Ancak tarihsel özelliği daha baskın geldiği için bu mekân tercih edildi. Öte yandan büyük savaşı kaybeden Almanya'nın antlaşmanın yapılacağı mekânı ve şartları belirleme gibi bir şansı yoktu. Bu nedenle Almanya Fransa'nın belirlediği mekânda ve şartlarla hazırlanan antlaşmayı imzalamak zorunda kaldı.

Türkiye'nin yakın tarihinde böylesi önemli bir antlaşma Kurtuluş Savaşı sonunda imzalanmıştır. 26 Ağustos 1922 tarihinde Gazi Mustafa Kemal önderliğinde başlayan Büyük Taarruz neticesinde 9 Eylül'de Yunan işgalinin son bulmasıyla Mudanya'da ateşkes antlaşması görüşmeleri başlamıştı. Mudanya ateşkes görüşmeleri sırasında kalıcı barış antlaşmasının nerede müzakere ve imza edileceği konusu da görüşüldü. Taraflar kendi belirleyecekleri mekânda yapılması için çaba sarf ettiler. Büyük Millet Meclisi, Ankara ile Türk heyeti arasındaki iletişim güçlüklerini ortadan kaldırmak ve psikolojik üstünlüğü kazanmak için görüşmelerin zaferin sembolü olan İzmir'de yapılmasını önerdi. İngilizler bunu farklı açılardan değerlendirdiler. Zira Türklere göre zafer sadece Yunanlılara karşı değil, itilaf Devletlerinin tamamına karşı elde edilmişti. Bu nedenle antlaşma mekânı olarak İzmir'in kabul edilmesi Türklere karşı yenilginin teyidi manasına geleceğinden itilaf Devletlerinin tamamını mağlup sınıfına sokabilirdi. Üstelik konferansın herhangi bir Türk şehrinde yapılması durumunda Türkler başkanlık yapmak isteyecek, böylece saygınlıkları artacaktı. Büyük Millet Meclisi'ne verilen ret kararının gerekçesinde İzmir'in Yunanlıların onurunu incitebileceği endişesi gösterildi. İzmir yerine Büyükaada, İstanbul, Üsküdar önerilip reddedildikten sonra müttefikler Lozan şehrini önerdi. Uzun süren telgraf görüşmeleri üzerine Büyük Millet Meclisi'ne güvenli telgraf haberleşmesi güvencesinin verilmesiyle görüşmelerin “*tarafsız*” bir mekân olan Lozan'da yapılmasına karar verildi⁴. Netice itibarıyla de yeni Türk devletinin kuruluş antlaşması hükmünde olan bu antlaşma Lozan Barış Antlaşması adıyla tarihe geçti.

İtilaf Devletleri İle Osmanlı Devleti Arasında Ateşkes Antlaşmasının Yapılması

Osmanlı Devleti 2 Ağustos 1914 tarihinde Almanya ile yaptığı gizli ittifak antlaşmasının gereği olarak iki Alman Savaş gemisini karasularına alıp, aka-

⁴ Lozan antlaşması sırasında Türk heyetinin Ankara ile haberleşme güçlükleri yaşadığı bilinmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk.: Sevtap Demirci, **Belgelerle Lozan**, (Çev. Mehmet Moralı), Alfa Yay., İstanbul, 2017, s. 83-84.

binde 29 Ekim 1914 günü Rus limanlarına saldırmasıyla I. Dünya Savaşı'na dâhil oldu. Savaşta geniş bir coğrafyada çok farklı cephelerde mücadele etti. Cephelerin büyük çoğundan mağlubiyetle ayrıldı. Özellikle taarruz amaçlı açılan Kafkas ve Kanal cephelerinde alınan yenilgilerin etkisi büyük oldu. Bunun yanında Rusya'da 1917 yılında Ekim İhtilâli'nin meydana gelmesi Rusya'nın savaştan ayrılmasını gerektirdi. Rusya ile 3 Mart 1918 tarihinde Brest Litovsk Antlaşması imzalanarak Rus cephesi kapandı⁵.

Savaşın sonunun yaklaştığı bir dönemde, 3 Temmuz 1918 günü Padişah V. Mehmet Reşad vefat etti ve yerine VI. Mehmet Vahidettin geçti. Yeni hükümdarın tahta geçtiği sıralarda savaş Osmanlı ve müttefiklerinin aleyhine dönmüş bulunuyordu. Irak'ta, Suriye'de, Arabistan'da, Balkanlarda çok sayıda toprak kaybedilmişti. Hal böyle iken iktidarda bulunan İttihat ve Terakki hükümetinde (Talat Paşa Kabinesi) son gelişmeler karşısında nasıl hareket edileceğine dair bir fikir birliği yoktu. Nazırlardan bazıları savaşın devamını mümkün görmezken bazıları sürmesini istiyordu. Müttefiklerden Almanya 4 Ekim 1918 gecesi; İsviçre, Avusturya ise 5 Ekim'de İsveç aracılığı ile ABD'ye başvurarak barış istedi⁶. Bu vaziyet karşısında Osmanlı Devleti'nin savaşı tek başına sürdürmesi mümkün değildi. Öte yandan ABD başkanı Wilson'un savaş sonrası antlaşmalarda uyulması gereken kuralları belirleyen ilkeleri de Osmanlı yöneticilerine umut kaynağı oldu ve savaşın bitirilmesi yönündeki adımlarını hızlandırdı. Nitekim Osmanlı hükümeti 5 Ekim'de barış teklifini İspanya Dışişleri Bakanına iletmesi için Madrid maslahatgüzarına talimat verdi. Barış önerisi bu kanalla ABD Dışişleri Bakanı Lansing'e ulaştırılacaktı. Barış notasında, acil bir ateşkesten sonra yapılacak barış antlaşmasının Wilson ilkeleri temelinde tüm ülkelerin temsilcilerinin katılımıyla toplanacak bir konferansta kararlaştırılması önerilmişti. Ancak bu girişimden bir netice alınmadı⁷.

Bu girişim yanında Osmanlı yönetimi doğrudan İngilizlere başvurarak barış istemeye de çalıştı. Aydın Vilayeti Valisi Rahmi Bey 3 Ekim günü İngi-

⁵ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, C III, Kısım 4, TTK. Yay., Ankara, 1987, s.136.

⁶ Erdoğan Özal, **Türk İstiklâl Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, C I, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1992, s.24-29.

⁷ Tolga Başak, **Türk ve İngiliz Kaynaklarıyla Mondros Mütarekesi ve Uygulama Günlüğü (30 Ekim-30 Kasım 1918)**, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2013, s.22-24.

lizlerle görüşmeye memur edildi. Rahmi Bey, Vilayet Yabancı İşler Müdürü Charles Karabiber Bey ve Fransız uyruklu tüccar M. Edmond Giraud'yu Talat Paşa'nın barış teklifini içeren bir mektup ile Midilli'deki İngiliz temsilcisine gönderdi⁸. Bunlar İngiliz Amiral Seymour tarafından 4 Ekimde, "*Liverpool*" kruvazörüne bindiler ve 6 Ekimde Atina'ya götürüldüler. Burada Britanya Elçisi Lord Granville ile görüştüler. Elçi de Türkiye'nin silâhları bırakmaya hazır olduğunu İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na telgrafla bildirdi⁹. Ancak çok geçmeden gelen heyetin bir yetkisinin olmadığını da anladı. Dolayısıyla barış için gerçekleştirilen bu girişim de başarısız kaldı¹⁰.

Bu arada İngilizler Osmanlı Devleti ile yapılacak mütarekede tek söz sahibi olmak amacıyla harekete geçtiler. 26 Ağustos 1917'den itibaren İngiliz Akdeniz donanma komutanı olan Amiral Sir Somerset Arthur Gough-Calthorpe, 7 Ekim'de Akdeniz müttefik donanmaları şefi Amiral Gauchet'nin astı yapıldı. Amiral Calthorpe'a filosu ile hemen Mondros'a gitmesi için Londra'dan emir verildi¹¹. Böylece İngiltere'nin Ege Denizi'ndeki mutlak kumandanı konumuna geldi¹². Ayrıca İngiliz Doğu Akdeniz Donanması Komutanı olan Amiral Calthorpe, Osmanlı hükümetinin mütareke isteklerini incelemek üzere yetkilendirildi. Aynı zamanda Amiral, antlaşmayı hangi şartlarla kabul edebileceği konusunda da bilgilendirildi¹³. Osmanlı Devleti'nin yetkili makamlarının Amiral'e aracısız başvuruları mümkün olabilecekti¹⁴.

Bunun yanında İngilizler savaşa sebep olan kabinenin iş başında olmasını hata olarak görüyorlar ve değişmesini istiyorlardı. Aslında yeni padişahın tahta geçmesinden sonra Talat ve Enver Paşaların içerisinde yer almayacağı

⁸ Savaş Açıkçaya-Akın Çelik, **Bir Devrin Sonu: Mondros**, İskenderiye Yay., İstanbul, 2014, s.42.

⁹ Gotthard Jaeschke, "Mondros'a Giden Yol", **Bellekten**, C XXVIII, S 109, Ankara, 1964, s.144.

¹⁰ Başak, **a.g.e.**, s.29-31. Bu tarihlerde hükümette İtilaf Devletlerinin Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesinde suçlu olarak gördükleri İttihat ve Terakki hükümetinin bulunuyor olması da barış tekliflerinin reddine neden oluyordu. Barış tekliflerinin reddinin diğer önemli bir nedeni de İtilaf Devletlerinin ateşkes yapmadan önce kritik mevkiileri ele geçirme planıydı.

¹¹ Jaeschke, **a.g.m.**, s.144.

¹² **NA.**, CAB., 23/14/38, s.1.

¹³ **NA.**, CAB., 23/14/37, s.8.

¹⁴ Gwynne Dyer, "The Turkish Armistice of 1918: 1: The Turkish Decision for a Separate Peace, Autumn 1918", **Middle Eastern Studies**, C 8, S 2, 1972, s.6.

yeni bir kabinenin kurulması düşüncesi belirmişti. Bu düşüncenin oluşmasında Türkiye'yi savaşa sokmakla suçlanan yöneticilerin yerine başkalarını getirerek yapılacak bir antlaşmada itilaf Devletlerinin reaksiyonlarının azaltılması fikri yatıyordu¹⁵. Nitekim 8 Ekim'de Talat Paşa kabinesi istifa etti ve Ahmet Tevfik Paşa'ya (Okday) yeni kabineyi kurma görevi verildi. Ancak Tevfik Paşa kabineyi kurmayı başaramadı. Tevfik Paşa İttihatçı olmayan bir kabine kurmaya çalıştı ise de bürokrasinin hâlâ İttihatçılardan oluşması ve kabineye almaya çalıştığı pek çok kişinin böylesi zor bir zamanda görev almak istememesi nedeniyle başarısız oldu. Bunun üzerine kabineyi kurma görevi 14 Ekim günü tarafsızlığı ile tanınan Ahmet İzzet Paşa'ya (Furgaç) verildi ve yeni hükümet 19 Ekim 1918 günü kuruldu. Yeni kabinenin programına göre bir mütareke yapılması her işten önce geliyordu¹⁶. Müttefiklerin durumu malumdu. Ayrıca 1918 yazından itibaren Akdeniz'deki İngiliz filosu Çanak-kale Boğazı'nı zorlamak için Limni adasının Mondros limanında toplanmaya başlamıştı¹⁷. İngiliz kuvvetlerinin Makedonya cephesinden askerî bir harekât başlatmaları an meselesiydi ve bu harekât İstanbul'u da tehdit edebilirdi¹⁸.

Ahmet İzzet Paşa'nın savaşı sonlandırmak için İngiltere ile kurmak istediği temas yine bir İngiliz tarafından sağlandı: General Sir Charles V. F. Townshend, bu sıkıntılı dönemde Kuttü'l-Amare'de (1916) esir alınan ve esirlik günlerini Büyükkada'da geçiren İngiliz General Townshend Müşir İzzet Paşa'nın sadrazam olacağını öğrenerek 12 Ekim'de kendisinden randevu istedi. 15 Ekim'de ise Bahriye Nazırı Hüseyin Rauf Bey'e gönderdiği mektupla esirliğinde kendisine yapılan iyi muamelenin bir karşılığı olarak İngiltere ile yapılacak mütareke görüşmelerinde Osmanlı'nın "*şerefli şartlar elde etmesi*" için aracılık yapabileceğini bildirdi¹⁹. Rauf Bey ise tutuklu generale mektubu

¹⁵ Dyer, a.g.m., s.147.

¹⁶ Metin Ayışığı, **Mareşal Ahmet İzzet Paşa (Askerî ve Siyasî Hayatı)**, TTK. Yay., Ankara, 2013, s.189-195.

¹⁷ Tevfik Bıyıklıoğlu, "Birinci Dünya Harbinde (1914-1918) ve Mondros mütarekesi sıralarında (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922) Boğazlar Problemi", **Bellekten**, C XXV, S 97, Ankara, 1961, s.91-92.

¹⁸ Başak, a.g.e., s.39-40.

¹⁹ Yapılacak bir ateşkes antlaşmasının şartları İtilaf Devletleri tarafından 5-9 Ekim 1918 tarihlerinde Paris'te düzenlenen konferanslarda belirlenmiş durumdaydı. İtilaf Devletleri tarafından kabul edilen taslak İngiliz Denizcilik ve Savaş bakanlığı tarafından hazırlanmıştı. **NA., CAB., 23/8/5, s.4, 11.**

İzzet Paşa'ya kendisinin takdim etmesi cevabını verdi²⁰. Generalin mektubunu alan İzzet Paşa ise Rauf Bey'e danıştı. Rauf Bey, Townshend sayesinde İngilizlerle uygun şartlarla temas kurulabileceği görüşünü ortaya koydu. İzzet Paşa ilk başta tutuklu İngiliz general ile görüşmek istemediyse de Rauf Bey'in ısrarı sonunda 17 Ekim'de randevu verdi. Yapılan görüşme sonunda Townshend'in İngiltere ile yapılacak görüşmelerde aracılık yapması kabul edildi²¹.

General elbette serbest kalma ümidini de taşıyordu. Her ne gerekçeyle olursa olsun bu arabuluculuk teklifi Osmanlı hükümeti açısından bulunmaz bir fırsattı. Zira bir süredir ateşkes için İngiliz makamlarıyla irtibat kurmaya çalışılmışsa da başarısız olunmuştu²².

General Townshend İngiliz yetkililerle görüşmek üzere Bahriye Zabiti Tevfik ve Rahmi Beyler ile birlikte 18 Ekim'de İstanbul'dan İzmir'e doğru yola çıktı. Rahmi Bey İzmir'de kalırken General ve Tevfik Bey 20 Ekim'de Midilli'ye ulaştı. General, Londra'ya durumu açıklayıcı acil bir telgraf gönderdiyse de kendisine şimdilik Mondros'a geçerek sonraki talimatları beklemesi cevabı verildi. General ertesi gün Tevfik Bey ile birlikte bir İngiliz destroyeriyle Mondros'a geçti²³. 22 Ekim'de İzmir'e dönen Tevfik Bey, mütareke yapılması hususunda Akdeniz Filosu Komutanı Amiral Calthorpe'a İngiliz hükümeti tarafından yetki verildiği haberini İstanbul'a bildirdi. Amiral Calthorpe, Limni Adası'ndaki Mondros Limanı'ndan Ahmet İzzet Paşa'ya gönderdiği yazıda "*Osmanlı Devleti'yle mütareke koşullarının imzasına kendisinin görevlendirildiğini ve Osmanlı delegelerinin gönderilmesini*" istedi²⁴. Bunun üzerine İstanbul'da derhal delegelerin belirlenmesi çalışmaları baş-

²⁰ Hüseyin Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni: Siyasi Hatıralarım**, C I, Emre Yay., İstanbul 1993, s.58; Jaeschke, a.g.m., s.145; Dyer, a.g.m., s.161. Antlaşmanın esas maddeleri Ekim Başlarında İngiltere, Fransa ve İtalya tarafından halihazırda belirlenmiş durumdaydı. Yapılan sadece hazır maddelerin müzakere ve imzasından başka bir şey olmamıştır. Bk.: NA., CAB., 23/14/37, s.8.

²¹ Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım**, C II, Timaş Yay., İstanbul, 2017, s. 203, 281; Orbay, a.g.e., s.60-61; Dyer, a.g.m., s.161-163.

²² Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C I, MEB., İstanbul, 1991, s.17

²³ Başak, a.g.e., s.53-54; 58.

²⁴ Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, C. I, Mutlakiyete Dönüş, 1918-1919**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1998, s.27

latıldı. Padişah, damadı Ferit Paşa'nın gönderilmesini istiyordu. Sadrazam Ahmet İzzet Paşa, Damat Ferit Paşa'nın bu işi başarabilecek biri olmadığını söylemesine rağmen Padişah kararında ısrarcı oldu. Heyet-i Vükelâ'da Ferit Paşa'nın gönderilmemesi yönünde bir görüşe varılıp, durumun bir hükümet istifasına sebep olabileceği anlaşıldığında Padişah kararından vazgeçti. Delege olarak Rauf Bey, Hariciye Müsteşarı Reşat Hikmet, Kurmay Yarbey Sadullah ve kâtip olarak da Ali (Türkgeldi) Beylerin gönderilmesi kararlaştırıldı²⁵. Delegeler gerekli direktifleri aldıktan sonra Peyk-i Şevket savaş gemisi ile 24 Ekim 1918 gecesi Galata rıhtımından hareket ettiler. Sabahleyin Bandırma'ya, akşamüstü de trenle İzmir'e ulaştılar. 26 Ekim günü Muzaffer adlı bir römorkörle yola çıkan heyet yolda İngilizlerin Liverpool kruvazörüne geçti ve aynı gün akşam saatlerinde Limni adasının Mondros limanına ulaştı. Burada Amiral Calthorpe'un bulunduğu *Agamemnon* zırhlısına geçti. 27 Ekim günü saat 09.30'da başlayan görüşmeler, 30 Ekim'e kadar beş oturumda yapıldı. Rauf Bey, mütarekeyi 30 Ekim 1918 günü saat 21.00'e kadar imza etmediğimiz takdirde, görüşmelerin kesileceğini, saat 18.00'e kadar cevap beklediğini hükümete bildirmeye çalıştıysa da Osmanlı Heyeti İstanbul ile irtibat sağlayamadı. Heyet kendi aralarında konuştuğuktan sonra mütarekeyi kabul ederek, 31 Ekim 1918'de öğleden sonra yürürlüğe girmek üzere, 30 Ekim 1918 günü saat yirmi sularında imzaladı²⁶.

Antlaşma Mekânının Belirlenmesi

Osmanlı Devleti savaşın sonunun geldiğinin görülmesiyle mütareke arayışlarına koyulmuştu. Ancak İtilaf Devletleri hem ateşkes öncesinde konularını sağlamlaştırmak amacıyla hem de savaş suçlusu olarak gördükleri iktidardaki İttihat ve Terakki hükümeti nedeniyle bu isteklere pek sıcak bakmadılar. Bu aşamada Osmanlı yöneticilerinin ateşkes antlaşmasının nerede yapılacağına dair herhangi bir düşünceleri yoktu. Osmanlı yöneticilerinin antlaşmanın yapılacağı mekânı belirleme imkânları olmadığı gibi bu yönde bir fikirleri de bulunmuyordu. Antlaşma mekânının belirlenmesi tamamıyla antlaşmayı İtilaf Devletleri adına müzakere ve imza edecek olan İngiltere'nin

²⁵ Mondros'a giden heyete 8 maddelik bir talimatname verilmişti. Bk.: Âli Türkgeldi, **Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Güney Matbaacılık ve Gazetecilik T.A.O., Ankara, 1948, s.32-33.

²⁶ Türkgeldi, **a.g.e.**, s.30-31.

inisiyatifindeydi. Dolayısıyla yapılan ateşkes antlaşmasının mekânı doğrudan İngilizler tarafından belirlendi.

İşte burada İngilizler tarafından bakıldığında akla şu soru gelmektedir: Türkler tarafından talep edilen mütareke nerede imzalanmalıdır? Elbette savaştan galip çıkan tarafın antlaşmanın imzalanacağı mekânın belirlenmesinde titiz davranacağı kesindir. Bu hususta İngilizlerin tutumuna bakıldığında ateşkes antlaşmasının imzalanacağı mekânın karşı tarafın mağlubiyetini daha da ağırlaştırıcı bir özelliğinin bulunması tercih etmeleri olasıdır. İngilizler tarafından antlaşma için seçilen mekân Limni Adası'nın Mondros Limanı ve bu limandaki Agamemnon gemisi oldu. Peki, ama neden?

Mondros Ateşkes Antlaşması Dünya ve Türkiye tarihinde dönüm noktalarından biridir. Antlaşma, yüz yıldan fazla süredir Batı'da gündeme gelen "*Doğu Sorunu*"nun Batılı devletler açısından çözümlenmesi manasına geliyordu. Bu çözüme göre Osmanlı Devleti'nin tarih sahnesinden silinmesi söz konusuydu. Bu derece önemli olan antlaşmanın mekân sorunsalı maalesef şu ana kadar aydınlatılmış değildir. Antlaşmanın hazırlığına, imzalanmasına ve uygulanmasına ilişkin ayrıntılar konu ile ilgili hemen her çalışmada ifade edilmektedir. Bu yüzden literatürde bulunan yayınların büyük çoğunluğu antlaşmanın uygulanması ve işgaller üzerine yoğunlaşmaktadırlar. Şu ana kadar konu üzerine yapılan akademik çalışmalarda veya hatıra türü eserlerde ateşkes antlaşmasının bu yönüne dair bir değerlendirme bulunmamaktadır. Dolayısıyla Mondros Ateşkes Antlaşması'nın mekân sorunsalı hâlihazırda ortada durmaktadır. Ateşkes antlaşmasının mekân tercihinin gündeme gelmemesi ayrıca değerlendirilmesi gereken bir husustur.

Bu çalışmada üzerinde durulacak olan ateşkes antlaşmasının maddeleri ve bunların uygulanması değildir. Esas olarak sorgulanacak olan konular şunlardır: Ateşkes Antlaşması niçin Mondros Limanı'nda ve Agamemnon zırhlısında imzalandı? İngilizler ateşkes için daha farklı bir yer tercih edebilir miydi? Örneğin İngilizlerin savaşın sonlarına doğru ele geçirdikleri bir toprak parçasında yapılabilir miydi? Mondros'u seçmelerinin gerekçeleri nelerdir?

Bu çalışmada Mondros Ateşkes Antlaşması'nın mekân seçiminde öne çıkan gerekçeler açıklanarak antlaşmanın irdelenmemiş bir yönün aydınlatılması amaçlanmaktadır. Böylece tarihimizde büyük önemi bulunan Mondros

Ateşkes Antlaşması'nın daha iyi anlaşılabilmesine katkıda bulunulmak istenilmektedir. Yapılan değerlendirmeler tarihsel gelişmeler ve Osmanlı arşiv belgelerinin işaret ettiği yön doğrultusunda ortaya konuldu. İngiliz arşiv belgelerinin kullanılmaması çalışmanın bir eksikliğidir. İngiliz arşiv belgelerinin incelenmesiyle antlaşma mekânının seçimine dair çok daha ayrıntılı bilgilere ulaşma imkânı ortaya çıkabilir. Ancak burada yapılan değerlendirmelerin ötesine geçen bir yaklaşımın ortaya çıkması beklenmez.

Neden Mondros²⁷ Limanı?

İngilizlerin Osmanlı Devleti ile yapılacak ateşkes antlaşmasının mekânı olarak Mondros limanını seçmeleri rastgele gelişmiş bir vaka değildir. Antlaşma mekânı olarak Mondros limanının seçilmesinde hassas davranıldığı anlaşılmaktadır. Mondros limanının tercihinde İngilizler açısından öne çıkan gerekçeler şunlardır:

1- Öne çıkan gerekçelerden ilk belirtilmesi gereken Limni adasının coğrafi konumudur. Mondros limanı Çanakkale boğazının çıkışında bulunan adalardan en büyüğü olup bu çevredeki en büyük limandır. Çanakkale boğazının çıkışında Gökçeada, Bozcaada, Semadirek, Tavşan ve Limni adaları bulunmaktadır. Bunlardan en büyüğü Limni adasıdır. Limni adasındaki Mondros limanı doğal bir liman olup, boğaz çıkışındaki en büyük liman özelliğine sahiptir. Dolayısıyla Mondros limanı oldukça stratejik bir konuma haizdir. Doğu Akdeniz'deki en büyük doğal limanlardan birine sahip olan Limni adasını elinde tutan güçler Çanakkale Boğazı'ndan geçişi de kontrol edebilme imkânına sahiptir. Dolayısıyla Akdeniz'de ve Boğazlarda kontrolü elinde tutmak isteyen İngiltere'nin böylesine stratejik bir konumda bulunan adayı/limanı bırakması beklenemezdi. Nitekim Osmanlı Devleti ile ateşkes antlaşması yapılacağına karar verildiğinde 7 Ekim 1918'de Amiral Cathorpe'a Malta'dan Mondros limanına geçmesi emri verildi²⁸. Bu bakımdan antlaşmanın Mondros'da imzalanması, İngiltere'nin burada var olduğunun da bir imzası şeklinde tebarüz etmektedir.

²⁷ Mondros kelimesi Yunanca Mudros (Μούδρος) kelimesinin Türkçe söylenişidir. Batı dillerinde de Moudros veya Mudros şeklinde kullanılmaktadır. Kelime olarak "işlenebilen metal, demir yığını" anlamına gelmektedir. Bk.: Walter Whiter, **Etymologicon Universale; Or, Universal Etymological Dictionary: On a New Plan**, C 2, Printed at the University Press, Londra, 1825, s.516.

²⁸ Jaeschke, a.g.m., s.114.

2- Mondros limanının tercih edilmesindeki bir diğer sebep ise İngiltere donanmasının stratejik konumdaki bir mevkiye uzun yıllardır varlığıdır. Tarihsel geçmişe bakıldığında İngiltere donanma gemileri uzun yıllardır Mondros limanına gelip gitmekteydiler. Bu husus antlaşmanın burada yapılmasındaki en önemli gerekçedir. İngilizlerin uzun yıllardır Mondros limanındaki varlığı I. Dünya Savaşı sırasında burada konuşlanmalarını ve merkez ile haberleşme olanaklarını kolaylaştırmıştır. Buna karşın adanın idaresi 1918 yılında Osmanlı Devleti'nin elinde olmadığından, mütareke görüşmeleri sırasında İstanbul ile haberleşmede güçlükler çekilmesi kaçınılmazdı. Nitekim müzakereler sırasında Osmanlı heyetinin İstanbul ile haberleşme sorunları yaşadığı bilinmektedir²⁹. Haberleşme konusunun İngilizler tarafından Mondros limanının tercihinde etkili olduğu kesindir.

3- Limni adası yüzyıllardır Osmanlı egemenliğinde olmasına rağmen 1911 yılında İtalya ile Osmanlı Devleti arasında başlayan savaş sırasında İtalya bazı Ege (Akdeniz)³⁰ adalarını işgal etti. 1912 yılında Balkan devletleriyle de bir savaşa girmek zorunda kalan Osmanlı Devleti, İtalya ile 18 Ekim 1912 tarihinde Ouchy (Uşi) Barış Antlaşması'nı imzaladı. Bu antlaşma gereğince Osmanlı yönetiminin Trablusgarp'tan çekilmesiyle İtalya da işgal ettiği adaları boşaltacaktı. Ancak Balkan Savaşları nedeniyle adaları koruyamayacağını anlayan Osmanlı yönetimi adaların geçici olarak İtalya'da kalmasında sakınca görmedi. Öte yandan Yunan donanması Uşi Antlaşması'ndan hemen sonra, 21 Ekim 1912'de Limni başta olmak üzere bazı adaları ele geçirdi. Osmanlı Devleti Balkan Savaşları sırasında Çanakkale Boğazı kapalı olduğundan büyük sıkıntılar yaşadı³¹. Savaştan sonra Osmanlı Devleti ile Balkan devletleri arasında imzalanan 30 Mayıs 1913 tarihli Londra Antlaşması'nda Ege adaları konusu Büyük devletlere havale edildi. Osmanlı Devleti ve Yunanistan 14 Kasım 1913'te imzalanan Atina Antlaşması'nda Londra Antlaşması'nın hükümlerine uymayı taahhüt ettiler. Altı büyük devlet, Ege adaları konusundaki ortak

²⁹ Orbay, a.g.e., s.60-61, s.143; Türkgeldi, a.g.e., s.60.

³⁰ Akdeniz Adaları (Cezair-i Bahr-i Sefid) tabiri yerine güncel olarak yerleşmiş bulunan Ege Adaları tabiri kullanılmıştır.

³¹ **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Balkan Harbi, Osmanlı Deniz Harekâtı 1912-1913**, C VII, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1993, s. 8; Hüsnü Özlü, "Arşiv Belgeleri Işığında Balkan Savaşları'nda Ege Adaları'nın İşgali Süreci", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C XII, S 25, 2012, s.13-16, 22.

kararlarını 13 Şubat 1914'te Yunanistan'a ve 14 Şubat 1914'te de Osmanlı Devleti'ne bir nota ile bildirdiler. Buna göre, Gökçeada, Bozcaada ve Meis Adası haricinde Yunan işgali altında bulunan adaların Yunanistan'a verilmesi kararlaştırıldı. Osmanlı hükümeti bu gelişmeyi kabul etmedi ve 15 Şubat tarihli cevabî notasında adalar üzerindeki haklı taleplerini elde etmek için gayret sarf edeceğini bildirdi. Osmanlı yönetimi, Yunanistan ile ikili görüşmeler yoluyla sorunu çözmeye çalıştı. Ancak, I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla bu çabalar sonuçsuz kaldı. Savaş boyunca adalardaki İtalyan ve Yunan işgalleri sürdü. Limni de dâhil olmak üzere bu adaların Yunanistan'a verilmesi için en büyük gayreti gösteren İngiltere, aslında Yunanistan üzerinden bu adalara sahip oldu³². Bu bakımdan değerlendirildiğinde, adalar savaş sırasında ele geçirilmiş olduğundan Osmanlı Devleti'nin yapılacak bir barış antlaşmasında adaları geri alma pozisyonu zayıflamış oluyordu. Nitekim Lozan Barış görüşmeleri sırasında Yunanistan temsilcileri "*uzun süredir Yunan egemenliği altında bulunan Ege adalarının*" kendilerine bırakılması talebini ortaya koyabilmiştir³³. Ateşkesin Limni adasının Mondros limanında icra edilmesi İtilaf Devletleri açısından bu durumun ön hazırlığı ve pekiştirilmesinden başka bir şey değildir. Bu bakış açısının temel dayanağı ateşkes antlaşmalarının galip tarafların topraklarında yapılması geleneği olmuştur.

4- I. Dünya Savaşı başladıktan sonra Mondros limanı stratejik önemine binaen İngilizler tarafından kontrol edildi. İngilizler 1914 Ağustos'unda iki Alman askerî gemisinin (Goben ve Breslau) Çanakkale Boğazı'ndan geçerek Türk karasularına sığınmasından sonra boğazı kapattı ve Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girmesinden kısa bir süre sonra boğazı geçme planları yaptılar. İngilizler Şubat 1915 tarihinde Çanakkale cephesini açtıklarında, Yunanlıların işgalinde bulunan ve eskiden beri İngiliz Akdeniz donanmasının uğrak noktalarından biri olan Mondros limanını etkin bir üs olarak kullandılar. Çanakkale cephesinde alman mağlubiyet Türk tarihinde büyük bir zafer olduğu kadar İngilizler açısından büyük bir hezimet demektir. Mağlubiyetten sonra İngiliz donanması Mondros'tan ayrılmadı. Dolayısıyla Mondros limanı 1915

³² Fuat İnce, "Lozan Barış Antlaşması ve Ege Adaları", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 53 (Lozan Antlaşması Özel Sayısı), Ankara, 2013, s.113.

³³ Seha L. Meray, (Çev.), **Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar-Belgeler**, I. Takım, C I, I. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, s.101-108.

yılından itibaren İngilizlerin askeri üslerinden biri oldu ve İngiliz donanması boğazı kapattı. Bu yönden bakıldığında ateşkesin Limni adasının Mondros limanında yapılması Çanakkale savaşlarına da bir misilleme manası taşımaktadır. Bu, İngilizler açısından “*Ateşkes antlaşmasını, 1915 yılında geçemediğimiz Çanakkale'nin harekât merkezinde yapıyoruz*” demektir. Aynı bakış açısında, Türkler 1915-1916'da zaferle çıkmış olsa da nihayetinde mağlubiye te imza attıklarından bu zaferin bir manası kalmıyordu. İşte İngilizler ateşkes antlaşmasını böyle bir noktada imzalayarak 1915-1916 hezimetini temizlemiş oluyordu. Mustafa Kemal önderliğinde başlayan Türk kurtuluş savaşı başarılı olmasaydı Çanakkale zaferi yerine Mondros tarihe iz düşülecekti.

5- Ateşkes görüşmeleri ve imza Mondros limanında demir atmış bulunan İngiliz Agamemnon zırhlısında yapıldı. Bu husus da oldukça manidardır. İngilizler ateşkes müzakeresini ve imzayı karaya çıkararak daha konforlu bir ortamda gerçekleştirebilirlerdi. Ancak Agamemnon gemisinin taşıdığı mâna antlaşmanın gemide imzalanmasındaki en belirleyici etken olmuştur. Üstelik bu şekilde Türk heyetinin haberleşme olanakları da kısıtlanmış oluyordu. Burada klâsik Batı kültürü devreye girmektedir. Yunan mitolojisinde Atreus ve Aerope'nin oğlu olup Mikenai Kralı bulunan Agamemnon, Akhalar (Akhai-oi) ile Troyalıların savaşı sırasında Akha ordusunun başkumandanıdır³⁴. Agamemnon, aynı zamanda 18 Mart 1915 günü Çanakkale Boğazı'nı geçmeye çalışan İngiliz donanmasının 16.500 tonluk üçüncü büyük zırhlısının adı olarak belirlenmiştir. Agamemnon adlı zırhlının Çanakkale seferine dâhil edilmesinin askerî öneminden daha derin anlamlar taşıdığı kuşkusuzdur³⁵. Bu simgeleştirmenin nedeni; I. Dünya Savaşı'nın 3 bin yıl önce olduğu gibi Batı'nın Doğu ile savaşı olarak görülmesiydi. Antik Yunan kültürü Batı medeniyetinin

³⁴ Troya savaşı hakkında ayrıntılı bilgi için bk.: Mehmet Ali Kaya, “Troya ve Troya Savaşı: Efsane ve Tarih”, *Akademik-Der*, S 1, 2017, s.1-14.

³⁵ İngiliz donanmasında bulunan gemilerden biri de HMS Hector'du. Balon gemisi olan Hector özellikle Ağustos ayındaki başarısız kara taarruzları sırasında kullanılmıştır. Antik dönem isimlerinin gemilere verilmesi İngiliz kahramanlık geleneğini canlandırdığı belirtilmektedir. Bk.: Eileen Gregory, *H.D. and Hellenism: Classic Lines*, Cambridge Üniversitesi Yay., Londra 1997, s.23, 26. Çanakkale savaşlarının Troya Savaşlarıyla çok fazla benzerlikleri bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk.: Reyhan Körpe, “Aynı Coğrafyada İki Savaş: Troia ve Çanakkale Savaşlarının Karşılaştırılması”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı*, Yıl: 13, Bahar 2015, S 18, s. 131-160.

kökene olarak görüldüğünden³⁶ Batı medeniyeti içerisinde hemen her alanda antik Yunan mitolojisinin izlerini görebilmek mümkündür. İtilaf ordusu sömürgelerinden Çanakkale cephesine asker toplarken İlyada destanını sıklıkla kullandı³⁷. Savaş gemisi *Agamemnon* da asker toplamak için kullanılan Troya argümanını güçlendiren bir simge niteliğinde idi. Troya'ya saldıran *Agamemnon* misali Çanakkale'ye saldırılmayı planlamışlardır.

Mondros ateşkes antlaşmasının müzakere ve imzası için Agamemnon zırhlısının seçilmesinde de aynı tarihî bilinçle hareket edildiği aşikârdır. Mondros'da, Agamemnon zırhlısı üzerinde imzalanan mütareke ile sadece Osmanlı değil, üç bin yıl önce başlamış olan doğu-batı mücadelesi de yine onu başlatan komutanın gözetiminde sona ermiş oluyordu³⁸. Diğer bir deyişle Agamemnon Troya'yı belki 1915-1916'da değil, ama 1918'de ikinci kez fet-hediyordu.

Diğer yandan müzakerelerin gemide yapılmış olması Türk heyetinin psikolojik açıdan düşman evinde hissetmesine sebep olmuştu. Türk heyeti her ne kadar konforlu bir ortamda ağırlandıysa da müzakereler sırasında ev sahipliği vasfı İngilizlerdeydi. Gemide yapılan müzakerelerde ortak bir tutanak olmayıp her iki taraf kendi tutanaklarını tutmuşlardı. Ev sahibi/misafir algısının sonucu olarak, bu durum Türk tarafının aleyhine bir durum ortaya çıkardı. Amiral Calthorpe, Türk heyetine bazı maddelerin farklı şekilde tutanak altına alındığı durumlarda ev sahibi olarak kendi tutanaklarını kabul ettirmeye çalıştı. Ev sahibi ve galip taraf olarak Amiral Calthorpe, Türk heyeti tarafından karşı çıkılan maddeleri yumuşak bir dille anlatıp İngiltere'nin Türkler hakkındaki iyi niyetlerinden bahsetmesi maddelerin kabulünde etkili oldu³⁹.

Müzakerelerin son gününde heyetin geri kalanı telgraf görüşmeleri için gemiden ayrıldıklarında yalnız kaldığı sırada Rauf Bey'in yaşadıkları nasıl bir psikolojik baskı altında kaldığının en büyük delilidir⁴⁰.

³⁶ A.W.F.Blunt, **Batı Uygarlığının Temelleri**, (Çev. Müzehher Erim) İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yay., 1984, s.VIII.

³⁷ Sarah Midford, "Constructing the 'Australian Iliad': Ancient Heroes and Anzac Diggers in the Dardanelles", **Melbourne Historical Journal**, C 39, S 2, s.59-60.

³⁸ Körpe, a.g.m., s.145.

³⁹ Başak, a.g.e., s.207-215.

⁴⁰ "Yalnız kaldım. Üç gündür misafiri bulunduğumuz «Agamemnon» zırhlısında bu kadar sıkıl-

İngiliz Donanmasının Mondros Limanındaki Varlığı

1918 yılından önce İngiliz donanmasının Mondros limanındaki varlığı, yukarıda belirtildiği üzere ateşkes antlaşmasının burada imzalanmasının temel dayanak noktasıdır. Bu yüzden üzerinde ayrıca durulmalıdır. İngilizler I. Dünya Savaşı'nın sonunun geldiği bir dönemde, 1918 sonbaharında, Mondros limanına gelip, ateşkes rastgele burada imzalanmış değildir. Aşağıda ayrıntılı bir şekilde ortaya koyulacağı üzere İngiliz donanması sadece I. Dünya Savaşı sırasında değil, savaştan çok daha önce de Mondros limanında idi. İngilizlerin askerî varlığı antlaşmanın burada imzalanmasının ön hazırlığı olmuştur.

İngiliz donanmasına bağlı filoların Akdeniz'deki mevcudiyeti daha 17. yüzyıldan beri bilinmekle beraber Napolyon'un Mısır'ı işgali (1798-1802) döneminden itibaren arttı. Akdeniz'deki İngiliz askerî varlığı Süveyş Kanalı'nın açılması ve topçu bataryalarına sahip zırhlı savaş gemilerinin ortaya çıkmasıyla daha da yoğunlaştı. Özellikle 1890'lı yıllardan itibaren Akdeniz'deki İngiliz askerî hareketliliği her yıl görüldü⁴¹. Akdeniz'deki uzun yıllardır mevcut İngiliz varlığı ateşkes antlaşmasının bir adada yapılmasının temel dayanaklarından biri olmuştur.

Akdeniz'deki İngiliz donanmasının önemli istasyonlarından biri de Çanakkale Boğazı çıkışındaki en büyük liman konumunda bulunan Limni adasının Mondros limanı idi. İngiliz Akdeniz donanması genellikle yaz veya sonbahar mevsimlerinde Mondros'a gelmekte ve kış mevsiminde Ocak-Şubat ayı gibi limandan ayrılmaktaydı. Ancak kış mevsiminde geldiği de olabilmekteydi. Burada şu hususu da belirtmek gerekir: İngiliz donanmasının I. Dünya Savaşı'na kadar Osmanlı karasularındaki seyr u seferi ve hareketleri Osmanlı yetkililerinin bilgisi dâhilinde ve izni ile gerçekleşti. Üstelik İngiliz donanmasının hareketleri titizlikle takip edildi.

diğim, bu derece sabırsızlandığım olmamıştı... Saatler geçtiği halde, arkadaşlardan Bâbîâlî ile muhabere imkânı bulduklarına dair olsun, bir haber alamıyordum. Ömrümün, hâfizamdan hiç-bir vakit silinmeyecek en zor, en üzüntülü dakikalarını yaşıyordum.” Hüseyin Rauf Orbay'ın Hatıraları, (Yayına Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yay., İstanbul, 2005, s.97-99.

⁴¹ Hervé Coutau-Bégarie, “Seapower in the Mediterranean from Seventeenth to Nineteenth Century”, *Naval Policy and Strategy in the Mediterranean: Past, Present, and Future*, (Ed. John B. Hattendorf), Frank Cass, Londra, 2005, s.35-44.

Mondros limanına gelen İngiliz harp gemileri en üst düzeyde takip edilmekte ve hareketleri zaman zaman padişaha arz edilmekteydi. Gemilerin türleri, ağırlıkları, renkleri, adları, asker sayıları, limana girip çıkanlar⁴² gibi ayrıntılı bilgiler öğrenilerek gerekli mercilere bildirilirdi⁴³. Donanma amiralinin merkez ile telgraflaşmaları bilhassa yakından takip edildi. Donanmanın adadan aldığı erzaklar ne kadar süreyle kalacağını gösterdiğinden alışveriş yakından takip edilen konular arasındaydı⁴⁴.

İngiliz filosu gelmeden önce nerelerden geçerek Mondros'a ulaştığı Osmanlı yöneticileri tarafından bilinmekteydi⁴⁵. Zira İngiliz Akdeniz filosu Cezair-i Bahr-i Sefid'e gelmeden önce seyahat programının Padişaha takdim edilmesi usulden idi. 1901 Ekimi başlarında gelen İngiliz filusunun herhangi bir program sunmadan gelişi soruna neden olmuştu⁴⁶.

İngiliz zırhlıları Mondros limanına geldiklerinde haberleşmelerini kasabadaki telgrafhaneden gerçekleştirmektedirler⁴⁷. Mondros limanının “*nezâket ve ehemmiyet-i mevkiyesinden dolayı*” 1905 yılında bir askerî telgraf binası inşa edilmişti. Ancak aradan iki yıl geçmesine rağmen gerekli alet ve edevat tedarik edilememiş; bu yüzden âtil bir halde kalmıştı. Ancak Mondros limanı sancak merkezine 4 saat mesafede bulunduğundan yabancı filoların bulunduğu zamanlarda önemli haberleşmelerin zamanında yapılmasında güçlük çekiliyordu. Bu yüzden Cezair-i Bahr-i Sefid valisi telgrafhane için gerekli alet ve edevatların bir an evvel gönderilmesini talep etti⁴⁸. Valinin bu talebi ancak Nisan 1907 tarihinde yerine getirilebildi ve telgrafhane açıldı⁴⁹. Telgrafhaneye Türkçe ve Fransızca haberleşme yapabilecek görevliler de tahsis edildi⁵⁰.

⁴² BOA., Y.PRK.ASK., 107/57.

⁴³ BOA., Y.PRK.ASK., 108/20; BOA., Y.PRK.UM., 49/53.

⁴⁴ BOA., Y.PRK.DH., 8/80.

⁴⁵ BOA., Y.PRK.ASK., 158/66.

⁴⁶ BOA., Y.PRK.HR., 31/50.

⁴⁷ BOA., DH. ŞFR., 290/40.

⁴⁸ BOA., DH.MKT., 1014/51.

⁴⁹ BOA., DH.MKT., 1068/46.

⁵⁰ BOA., BEO., 3164/237246.

Donanma İngiltere devletinin özel günlerinde top atışı için izin alabiliyordu⁵¹. Filoda görevli askerlerin talimlerinde verilen izin doğrultusunda karaya çıkararak top atışı dahi yapılabilirdi⁵². İngiliz Donanmasının Limni adasının etrafını gezerek etrafı kontrol ettiği⁵³, bazen de derinlikleri öğrenmek amacıyla incelemeler ve ölçümler yaptığı oluyordu⁵⁴.

Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı tarihten 25-30 yıl geriye doğru gidildiğinde İngiliz donanmasının limandaki varlığı daha rahat anlaşılacaktır. İngiliz donanmasının tespit edilen hareketliliğinin kronolojik olarak verilmesi konunun anlaşılmasında yeterli olacaktır:

1- Ekim 1890 tarihinde 12 gemiden oluşan bir İngiliz donanması Mondros limanına geldi⁵⁵ ve Ocak 1981'de Girit'e gitti⁵⁶.

2- 1893 yazında 18 gemiden oluşan İngiliz filosu Mondros limanına geldi⁵⁷. Gemilerin birinden Scott adlı bir şahıs kasaba limanına çıkmak isteyince engellendi⁵⁸. Filo Ağustos 1893 tarihinde Taşöz adasına doğru hareket etti⁵⁹. Kasım 1893 tarihinde Akdeniz filosuna bağlı beş gemi daha Mondros'ta demirledi⁶⁰.

3- Şubat 1894 tarihinde Akdeniz filosuna bağlı iki İngiliz savaş gemisi Mondros limanına geldi⁶¹. Bu gemiler yanında İzmir'den iki geminin daha gelmesi beklenmekteydi⁶².

4- Ekim 1895 tarihinde İngiliz donanmasının Mondros limanına gelece-

⁵¹ BOA., DH.MKT., 791/61.

⁵² BOA., DH.ŞFR., 180/97; BOA., Y.PRK.ASK., 107/17.

⁵³ BOA., DH.ŞFR., 183/63.

⁵⁴ BOA., Y.PRK.ASK., 107/18.

⁵⁵ BOA., Y.PRK.ASK., 69/6.

⁵⁶ BOA., Y.PRK.ASK., 69/6.

⁵⁷ BOA., Y.MTV., 82/124.

⁵⁸ BOA., Y.A.HUS., 279/165

⁵⁹ BOA., Y.MTV., 82/124.

⁶⁰ BOA., Y.PRK.DH., 7/24.

⁶¹ BOA., Y.A.HUS., 289/100.

⁶² BOA., Y.A.HUS., 290/42.

ği bilgisi alındı⁶³. 17 gemiden oluşan filo 12 Ekim 1895 günü limana ulaştı⁶⁴. Ekim ayı sonlarında filodaki gemi sayısı 22'ye çıktı⁶⁵. Bu filo Ekim sonlarına kadar limanda kaldıktan sonra Selanik'e doğru yola çıktı⁶⁶.

5- 1896 Eylül'ünde bir İngiliz savaş gemisi Mondros limanına geldi⁶⁷. 3 Ekim 1896 tarihinde ise Mondros limanında 25 top sesi duyuldu⁶⁸.

6- Nisan 1899 başlarında 145 asker ve 8 topu bulunan Nemçe adlı bir İngiliz savaş gemisi İstanbul'dan Mondros limanına doğru yol aldı⁶⁹. Aynı yılın yazında Mondros limanına 25 gemiden oluşan Akdeniz filosu geldi ve Eylül ayı sonlarında Selanik'e doğru hareket etti⁷⁰.

7- Ocak 1900 tarihinde İngiliz Amiral Nuel kumandasında 86 top ve 3750 asker ile 4 zırhlı fırkateyn Mondros limanına demirledi⁷¹. Gemi sayısı kısa sürede 8'e çıktı⁷². Gemilerden biri Selanik⁷³, biri İzmir⁷⁴, biri de Yunanistan üzerinden Malta'ya gitti⁷⁵.

8- Ocak 1900 sonlarında İstanbul'dan İskenderiye'ye gitmek üzere yola çıkan 8 top, 10 subay ve 115 askeri bulunan İngiliz beylik gemisi “*güya*” Çanakkale Boğazı'ndan geçtikten sonra hava muhalefeti nedeniyle Mondros limanına sığındı⁷⁶.

9- 1900 Ağustos sonlarında Bozcaada taraflarından 2 İngiliz zırhlısı Mondros'a geldi⁷⁷.

⁶³ BOA., Y.PRK.UM., 28/65; BOA., DH.ŞFR., 181/96.

⁶⁴ BOA., Y.PRK.UM., 32/120.

⁶⁵ BOA., Y.PRK.DH., 8/80; BOA., Y.A.HUS., 338/84.

⁶⁶ BOA., Y.PRK.ASK., 108/14.

⁶⁷ BOA., DH.ŞFR., 198/32.

⁶⁸ BOA., Y.PRK.ASK., 115/78.

⁶⁹ BOA., Y.PRK.ASK., 149/27; BOA., Y.MTV., 188/108.

⁷⁰ BOA., Y.PRK.ASK., 149/27; BOA., Y.MTV., 188/108.

⁷¹ BOA., Y.PRK.UM., 49/59.

⁷² BOA., Y.PRK.ASK., 157/85.

⁷³ BOA., Y.PRK.PT., 19/84.

⁷⁴ BOA., Y.PRK.ASK., 157/82.

⁷⁵ BOA., Y.PRK.UM., 49/56.

⁷⁶ BOA., Y.PRK.ASK., 157/113.

⁷⁷ BOA., Y.A.HUS., 410/21.

10- 1900 Eylül ortalarında Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti'nden patente alamayan toplam 717 asker ve 58 topa sahip 2 İngiliz zırhlısı Mondros'a geldi⁷⁸.

11- Temmuz 1901 tarihinde Mondros limanına demirleyen yaklaşık 16 zırhlıdan⁷⁹ oluşan İngiliz filosu 10 Ağustos tarihinde toplu halde Malta'ya hareket etti⁸⁰. Akabinde bir başka İngiliz Akdeniz filosunun yakın zamanda Mondros'a geleceği haberi alındı⁸¹. Beklenen filo Ekim başlarında geldi⁸². Bu filodan 4 zırhlı çok kalmadan limandan ayrıldı⁸³. Aynı tarihlerde elişer top ve elişer tayfalık iki torpido⁸⁴ ile 4 bin tonluk ve subaylarıyla birlikte 60 mürettebatı bulunan Maum adlı bir İngiliz zırhlısı daha geldi⁸⁵.

12- 1902 Mart'ında Selanik limanındaki gemilerden 3'ü Mondros limanına geçti⁸⁶.

13- Ağustos 1902 tarihinde Mondros limanına 39 zırhlıdan oluşan yeni bir İngiliz filosu demirledi⁸⁷.

14- 1903 Kasım'ında Mondros'a gelen İngiliz filosu burada tatbikat icra etti. Hatta donanmadaki askerlerden bazıları tatbikatı karaya çıkarak gerçekleştirdi⁸⁸.

15- 1904 yazında Mondros limanına 37 İngiliz gemisi ulaştı ve bunlardan biri hariç diğerleri Eylül ortalarında Selanik limanına hareket etti⁸⁹.

16- Eylül 1905 tarihinde Amiral Beresford kumandasında 16 gemiden oluşan Akdeniz donanması geldi⁹⁰.

⁷⁸ BOA., Y.MTV., 207/6.

⁷⁹ BOA., Y.A.HUS., 418/103.

⁸⁰ BOA., Y.A.HUS., 418/113.

⁸¹ BOA., Y.PRK.UM., 55/5; BOA., Y.MTV., 219/67; BOA., Y.A.HUS., 418/81.

⁸² BOA., Y.PRK.HR., 31/50.

⁸³ BOA., Y.PRK.UM., 56/71; BOA., Y.PRK.ASK., 175/80; BOA., Y.MTV., 221/127; BOA., Y.A.HUS., 420/80.

⁸⁴ BOA., Y.PRK.UM., 56/65.

⁸⁵ BOA., Y.PRK.UM., 56/54; BOA., Y.A.HUS., 420/76.

⁸⁶ BOA., Y.A.HUS., 433/94.

⁸⁷ BOA., Y.A.HUS., 400/50; BOA., Y.A.HUS., 433/94.

⁸⁸ BOA., DH.MKT., 791/61.

⁸⁹ BOA., Y.PRK.ASK., 221/26.

⁹⁰ BOA., Y.A.HUS., 493/72.

17- Ağustos 1907 tarihinde İngiliz ve ABD elçileri Mondros limanına geldiler⁹¹. 23 Ağustos günü İngiliz filosunun Amirali Sir Charles elçilerle beraber karaya çıkarak etrafı gezdiler. Bunlarla birlikte 700'e yakın asker de jimnastik eğitimi için karaya çıkarılarak eğitim yaptı⁹².

Osmanlı arşiv belgelerine göre Mondros limanındaki İngiliz askerî hareketliliği 1907 yazına kadar takip edilebilmektedir. Yukarıda belirtildiği üzere 1911 yılında başlayan Balkan Savaşları sırasında adalar Yunan donanması tarafından işgal edildi ve filen Osmanlı Devleti'nin egemenlik sahasından çıktı.

SONUÇ

Türk tarihinin dönüm noktalarından biri olan Mondros Ateşkes Antlaşması'nın mekân seçimi konusunun şu ana kadar ele alınmamış olması üzerinde durulması gereken konuların başında gelmektedir. Bu yaklaşım ilk bakışta “içerik yerine şekilci” anlayış olarak da değerlendirilebilir. Ancak antlaşmaların mekân seçiminin rastlantısal olmadığı unutulmamalıdır. Maalesef şu ana kadar Mondros Ateşkes Antlaşması'nın mekân seçimi konusu araştırmacıların ya ilgisini çekmemiş ya da gözden kaçmış görünmektedir.

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın mekânı doğrudan İngilizler tarafından belirlenmiş olup, rastlantısal gelişmelerin olağan seyri üzerine tercih edilmiş değildir. İngilizlerin uzun yüzyıllardır Akdeniz'deki mevcudiyeti antlaşmanın bir adada yapılmasının temel sebebidir. İngiliz donanmasının Doğu Akdeniz'de stratejik bir konumda bulunan Mondros limanında antlaşmadan yaklaşık 30 yıl öncesinden beri düzenli varlığı ateşkesin burada imza edilmesinin belirleyici nedeni olmuştur.

Mondros limanında imza edilen ateşkes antlaşmasının 1915-1916 yıllarında Çanakkale cephesinde alınan yenilginin İngilizler tarafından bir çeşit rövanş olarak değerlendirildiğini de görebilmek mümkündür. İngilizlere göre rövanş alınmış ve yüz yıldan fazladır gündemde olan doğu sorunu çözümlenmiştir.

Ateşkes antlaşmasının Mondros limanında imzalanması İngilizler açısından buranın (adaların) Türklerin elinde olmadığına işaret olarak simge-

⁹¹ BOA., DH.ŞFR., 386/70.

⁹² BOA., Y.PRK.ASK., 249/85.

leştirilmiştir. Bu anlamda İngilizlere göre antlaşma Ege adalarının Türklerin elinden çıktığının Türklerce de teyidi anlamına gelmektedir.

Ateşkes antlaşmasının Agamemnon zırhlısında imzalanması İngilizlerin donanma gücünün ön plana çıkarılması kadar mitolojiye ve bunun siyasal alanda kullanılmasına da en iyi örneklerden biri olmuştur. Antik Yunan mitolojisinin en önemli kahramanlarından biri olan Akha kralı Agamemnon modern çağda canlandırılarak Doğu'yu (Troya'ya) 1915-1916'da olmasa da 1918'de yeniden fethetmiştir. Dolayısıyla Osmanlı Devleti ile imzalanan ateşkes antlaşması diğer ateşkes antlaşmaları gibi sıradan bir mekân seçimi değildir. İngilizler tarafından ayrıntılı bir şekilde düşünülmüş ve belirlenmiştir.

KAYNAKÇA

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı

Osmanlı Arşiv Belgeleri

BOA., BEO., 3164/237246.

BOA., DH. ŞFR., 290/40.

BOA., DH.MKT., 1014/51.

BOA., DH.MKT., 1068/46.

BOA., DH.MKT., 791/61.

BOA., DH.ŞFR., 180/97.

BOA., DH.ŞFR., 181/96.

BOA., DH.ŞFR., 183/63.

BOA., DH.ŞFR., 198/32.

BOA., DH.ŞFR., 386/70.

BOA., Y.A.HUS., 279/165.

BOA., Y.A.HUS., 289/100.

BOA., Y.A.HUS., 290/42.

BOA., Y.A.HUS., 338/84.

BOA., Y.A.HUS., 400/50.

BOA., Y.A.HUS., 410/21.

BOA., Y.A.HUS., 418/103.

BOA., Y.A.HUS., 418/113.

BOA., Y.A.HUS., 418/81.

BOA., Y.A.HUS., 420/76.

BOA., Y.A.HUS., 420/80.

BOA., Y.A.HUS., 433/94.

BOA., Y.A.HUS., 493/72.

- BOA.**, Y.MTV., 188/108.
BOA., Y.MTV., 207/6.
BOA., Y.MTV., 219/67.
BOA., Y.MTV., 221/127.
BOA., Y.MTV., 82/124.
BOA., Y.MTV., 82/124.
BOA., Y.PRK.ASK., 107/17.
BOA., Y.PRK.ASK., 107/18.
BOA., Y.PRK.ASK., 107/57.
BOA., Y.PRK.ASK., 108/14.
BOA., Y.PRK.ASK., 108/20.
BOA., Y.PRK.ASK., 115/78.
BOA., Y.PRK.ASK., 149/27
BOA., Y.PRK.ASK., 157/113.
BOA., Y.PRK.ASK., 157/82.
BOA., Y.PRK.ASK., 157/85.
BOA., Y.PRK.ASK., 158/66.
BOA., Y.PRK.ASK., 175/80
BOA., Y.PRK.ASK., 221/26.
BOA., Y.PRK.ASK., 249/85.
BOA., Y.PRK.ASK., 65/120.
BOA., Y.PRK.ASK., 69/6.
BOA., Y.PRK.DH., 7/24.
BOA., Y.PRK.DH., 8/80.

BOA., Y.PRK.HR., 31/50.

BOA., Y.PRK.HR., 31/50.

BOA., Y.PRK.PT., 19/84.

BOA., Y.PRK.UM., 28/65.

BOA., Y.PRK.UM., 32/120.

BOA., Y.PRK.UM., 49/53.

BOA., Y.PRK.UM., 49/56.

BOA., Y.PRK.UM., 49/59.

BOA., Y.PRK.UM., 55/5.

BOA., Y.PRK.UM., 56/54.

BOA., Y.PRK.UM., 56/65.

BOA., Y.PRK.UM., 56/71.

National Archive (NA.)

NA., CAB., 23/14/37.

NA., CAB., 23/14/38.

NA., CAB., 23/8/5.

Telif Eserler

Açikkaya, Savaş; Çelik, Akın, **Bir Devrin Sonu: Mondros**, İskenderiye Yay., İstanbul, 2014.

Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım**, C II, Timaş Yay., İstanbul, 2017.

Akşin, Sina, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, C. I, Mutlakiyete Dönüş, 1918-1919**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1998.

Aydın, Mustafa, "İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye, 1939-1945", **Türk Dış Politikası 1919-1980**, Editör: Baskın Oran, I, İstanbul 2004, ss.399-478.

- Ayışığı, Metin, **Mareşal Ahmet İzzet Paşa (Askerî ve Siyasî Hayatı)**, TTK. Yay., Ankara, 2013.
- Başak, Tolga, **Türk ve İngiliz Kaynaklarıyla Mondros Mütarekesi ve Uygulama Günlüğü (30 Ekim-30 Kasım 1918)**, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2013.
- Bayur, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılâbı Tarihi**, C III, Kısım 4, TTK. Yay., Ankara, 1987.
- Bégarie, Hervé Coutau, “Seapower in the Mediterranean from Seventeenth to Nineteenth Century”, **Naval Policy and Strategy in the Mediterranean: Past, Present, and Future**, (Ed. John B. Hattendorf), Frank Cass, Londra, 2005.
- Bıyıklıoğlu, Tevfik, “Birinci Dünya Harbinde (1914-1918) ve Mondros Mütarekesi Sıralarında (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922) Boğazlar Problemi”, **Belleten**, C XXV, S 97, Ankara, 1961, ss.81-93.
- Blunt, A.W.F., **Batı Uygarlığının Temelleri**, (Çev. Müzehher Erim) İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yay., 1984.
- Demirci, Sevtap, **Belgelerle Lozan**, (Çev. Mehmet Moralı), Alfa Yay., İstanbul, 2017.
- Dyer, Gwynne, “The Turkish Armistice of 1918: 1: The Turkish Decision for a Separate PEACE, Autumn 1918”, **Middle Eastern Studies**, C 8, S 2, 1972, ss.143-178.
- Gregory, Eileen, **H.D. and Hellenism: Classic Lines**, Cambridge Üniversitesi Yay., Londra, 1997.
- Hüseyin Rauf Orbay’ın Hatıraları**, (Yayına Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yay., İstanbul, 2005.
- İnce, Fuat, “Lozan Barış Antlaşması ve Ege Adaları”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 53 (Lozan Antlaşması Özel Sayısı), Ankara, 2013, ss.101-128.
- Jaeschke, Gotthard, “Mondros’a Giden Yol”, **Belleten**, C XXVIII, S 109, Ankara, 1964, ss.141-152.

- Kaya, Mehmet Ali, “Troya ve Troya Savaşı: Efsane ve Tarih”, **Akademik-Der**, S 1, 2017, ss.1-14.
- Körpe, Reyhan, “Aynı Coğrafyada İki Savaş: Troia ve Çanakkale Savaşlarının Karşılaştırılması”, **Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ**, Yıl: 13, Bahar 2015, S 18, ss. 131-160.
- Meray, Seha L., (Çev.), **Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar-Belgeler**, I. Takım, C I, I. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.
- Mıdford, Sarah, “Constructing the ‘Australian Iliad’: Ancient Heroes and Anzac Diggers in the Dardanelles”, **Melbourne Historical Journal**, C 39, S 2, ss.59-79.
- Orbay, Hüseyin Rauf, **Cehennem Değirmeni: Siyasi Hatıralarım**, C I, Emre Yay., İstanbul 1993.
- Özlu, Hüsnü, “Arşiv Belgeleri Işığında Balkan Savaşları’nda Ege Adaları’nın İşgali Süreci”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C XII, S 25, 2012, s.9-32.
- Öznel, Erdoğan, **Türk İstiklâl Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, C I, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1992.
- Rudin, Harry R., **Armistice 1918**, Yale University Press, New Haven, 1944.
- Tansel, Selahattin, **Mondros’tan Mudanya’ya Kadar**, C I, MEB., İstanbul, 1991.
- Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Balkan Harbi, Osmanlı Deniz Harekâtı 1912-1913**, C VII, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1993.
- Türkgeldi, Âli, **Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Güney Matbaacılık ev Gazetecilik T.A.O., Ankara, 1948.
- Whiter, Walter, **Etymologicon Universale; Or, Universal Etymological Dictionary: On a New Plan**, C 2, Printed at the University Press, Londra, 1825.

TÜRK SİNEMASINDA MÜTAREKE DÖNEMİ VE TARİHSEL İMGELER

Derya GENÇ ACAR*

ÖZET

I. Dünya Savaşı başta Osmanlı coğrafyası olmak üzere dünyayı yeniden şekillendirmek amacıyla eski ve yeni sömürgeci devletlerin karşı karşıya geldiği bir savaştır. Milyonlarca insanın hayatını kaybettiği bu büyük savaş sonrası dönemde kalıcı barış anlaşmaları yapılan dek, yenilen devletlerle (ittifak) geçici mütarekeler imzalandı. Modern ulus devletlerin kurulduğu bu süreç birçok etnik unsurdan oluşan imparatorlukların dağılmasını da beraberinde getirdi. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla Osmanlı Devleti'ni parçalama planlarının açıkça ortaya konulduğu bu yıllar aynı zamanda Türklerin kendi bağımsızlıkları için yeniden tarih sahnesine çıktıkları bir dönemdir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecini içeren bu yeni dönemin, Türkler açısından ayrıcalıklı bir yere sahip olduğu açıktır.

1895 yılında hayatımıza giren sinema, tarihin her döneminin işlendiği bir sanat dalıdır. Sinema bütün dünyada olduğu gibi ülkemizde de I. Dünya Savaşı yıllarından bu yana en etkili görsel sanatlar arasında yer almaktadır. Ülkemizde sinema başlangıçta azınlıkların rağbet gösterdiği bir alan iken, I. Dünya Savaşı'ndan itibaren bir propaganda aracı olarak ordu-merkezli olarak başlatılmış; Cumhuriyet döneminde daha çok özel sektör aracılığıyla gelişimine devam etmiştir. Toplumsal belleğin oluşmasında ayrıcalıklı bir yere sahip olan sinema, tarihle iç içe olması bir yana; tarihsel olayların kitlelere aktarılmasında, belleklerde yer etmesinde ve bu olayların algılanma biçimini belirlemede çok güçlü bir sanat dalı olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarihin hem öğrenildiği hem de yorumlandığı bir alan olarak karşımıza çıkan tarihsel filmler ise günümüzün sinema dünyasında önemli bir yere sahiptir. Biz bu çalışmamızda Mütareke ve Milli Mücadele'yi konu alan tarihsel filmleri, tarihsel imgeler açısından bir değerlendirmeye tabi tutacağız. Çalışmamız Mütareke ve Milli Mücadeleyi

* Dr. Öğr. Gör., Adnan Menderes Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, drygncacar@hotmail.com

konu edinen filmlerdeki tarihsel olayları ve kişileri gerek senaryo gerek yönetmen gerekse çekildiği dönem itibariyle nasıl bir imgeye dönüştürüldüğünü dönemsel bir karşılaştırma yaparak ortaya çıkarmak üzerine olacaktır. Mütareke ve Milli Mücadele dönemini konu alan ve bugüne taşıyan filmler şöyledir: *Ateşten Gömlek (1923)*, *Bir Millet Uyanıyor (1932)*, *Ateşten Günler (1987)*, *Kurtuluş (1994)*, *Düşman Yolları Kesti (1959)*, *Son Osmanlı Yandım Ali (2007)*.

Anahtar Kelimeler: Sinema, Mütareke, Kuva-yı Milliye, Cumhuriyet, Film, Savaş, İmge.

THE ARMISTICE PERIOD IN THE TURKISH CINEMATOGRAPHY AND HISTORICAL IMAGES

ABSTRACT

The First World War is a war in which old and new imperialist states faced one another in order to re-shape the world, including, without limitation, the Ottoman geography. Provisional armistices were signed with the defeated countries (central powers) until permanent peace treaties were concluded in the aftermath of this great war during which millions of people lost their lives. This process in which modern nation-states were founded brought about the fall of empires consisting of several ethnic elements. Those years in which schemes to break up the Ottoman State upon the signing of the Armistice of Mudros were expressly revealed are a period when the Turks re-appeared on the stage of history for their own independence as well. It is clear that this new period containing the foundation process of the Republic of Turkey occupies a privileged place from the perspective of the Turks.

Cinema which entered our lives in 1895 is a branch of art by which each and every epoch of history is treated. Cinema has been taking place among the most effective visual arts in our country as well as all over the world since the years of the First World War. While cinema was an area in which only minorities lionised in our country in the beginning, it was started in an army-centred manner as a medium of propaganda as from the First World War and maintained its development through the government and the private sector in the Republic period. Having a privileged place in the formation of social memory, cinema appears before us as so strong a branch of art in relaying historical events to groups of people, making them have a place in memories and determining the form of perceiving such events while it is also nested in history. And historical movies appearing before us as an area in which history is both learned and interpreted have a prominent place in the world of cinema of the present day. We will try to evaluate the historical films taking the Armistice and the National Struggle as a subject from the perspective of historical imagery in our study. Our study shall be about revealing how historical events and personalities in the movies mentioning the Armistice and the National Struggle were turned into imagery in terms of both screenplay and director and the period when they were made by making a periodical comparison. Movies taking the armistice and the national struggle period as a subject and carrying them over to the present day are the following: *Ateşten Gömlek* (1923), *Bir Millet Uyanıyor* (1932), *Ateşten Gömlek* (1987), *Kurtuluş* (1994), *Düşman Yolları*

Kesti (1959), Son Osmanlı Yandım Ali (2007).

Keywords: Cinema, Armistice, National Forces, Republic, Movie, War, Imagery.

GİRİŞ

Bir temaşa aracı olarak ortaya çıkan sinema, günümüzde eğlenceden daha fazlasını ifade ettiği gibi diğer sanat dallarından sonra ortaya çıkmasıyla da hem onların mirasçısı hem de onları etkileyen bir sanat dalıdır. Sinema iletileri ile geniş kitlelerde ortak bir görüş yaratma işlevine sahip olan kültürel yaşama biçim(ler) verebilen güçlü bir sanattır, kitle iletişim aracıdır; ait olduğu toplumun/kültürün bazen doğrudan, bazen de dolaylı ve karmaşık bir yansımasıdır¹. Sinemanın ilk döneminde yapılan filmler birer fuar eğlencesi olmaktan öte değer kazanamadılar ve bizdeki Karagöz oyunları gibi küçük kahvelerde (estaminets) gösterilebildiler. Sinemanın geniş halk kitleleri tarafından izlenen ve özlenen birer gösteri durumuna gelişi daha sonraki yıllarda görülecektir².

Sinemada yaşanan ilk önemli gelişmelerin Fransa ve Amerika’da yaşanması ve farklı konuların işlenmeye başlamasıyla birçok tür ortaya çıktı. Böylece tarihsel dönemler edebiyat (roman) ve tiyatrodan sonra sinemanın önemli bir malzemesini oluşturdu³. Tarihsel filmlerin öncülüğünü İtalyan sineması (1908-1915) yaptı; fakat daha sonra bu süreci Amerikan sineması yönlendirdi. Tarihsel filmlerin başlangıcındaki gözde konuları Eski Yunan, Hıristiyanlık öncesi ve Hıristiyan Roma, Kleopatra ve Firavunlar’dı⁴. Tarihi filmler İkinci Dünya Savaşı öncesinde gerek Sovyet gerek İtalya ve Almanya’da propandada aracı olarak kullanıldı. Böylece dünyanın birçok yerinde faşist iktidarların başa gelmesiyle sinema ve tarihsel filmler devletin kendi faşist ideolojilerini topluma enjekte etme aracına dönüştü. Mevcut ideolojiye karşı çıkan yapıtlar ise birçok kısıtlamalarla baş etmek zorunda kaldı. Hatta bu filmlerin gösterimi çoğu ülkede yasaklandı. Daha sonra bir tür olarak ortaya çıkan savaş filmleri tarihsel filmlerle iç içe gelişmeye devam etti.

Sinema ve tarih arasındaki sıkı bağ 1960’lı yıllardan itibaren kurulmuştur. Bu dönem farklı disiplinlerden gelen akademisyenlerin geleneksel tarih anlayışının dışına çıkıp popüler kültür içinde yer alan (feministler, azınlıklar)

¹ Gülseren Güçhan, **Toplumsal Değişme ve Türk Sineması**, İmge Kitabevi, Ankara, 1992, s. 5.

² Şerif Alim Onaran, **Muhsin Ertuğrul’un Sineması**, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2013, s. 2.

³ Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk.: James Monaco, **Bir Film Nasıl Okunur**, Oğlak Bilimsel Kitaplar, İstanbul, 2010, s. 47-56.

⁴ Oğuz Makal, **Sinemada Tarihin Görüntüsü**, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2014, s. 47-48.

yeni konuları araştırma alanı içine dâhil etmeleri ile mümkün olabilmıştır. Bu süreçte popüler kültürün en önemli araçlarından biri olan sinema ürünleri, tarihin bir parçası olarak ya da tarihin yansıtılış biçimi olarak araştırılmayı hak etmiştir⁵. E. Carr’ın deyimiyle çağının koşullarına çağının insanı olarak bağlı olan tarihçi için sinema artık vazgeçilmez alanlardan biridir⁶. Nitekim büyük bir endüstri olan sinema “hatırlamak” ve “anlatmak” üzerine kurulan bir platform olarak tarih ya da geçmişle yakın bir bağ içindedir. Tarih duygusunu, “hatırlama” ve “anlatma” yoluyla sürekli yenilemekte ve var etmektedir⁷. Roman ve sinema gibi anlatı formları tarihte yaşananların daha derinlikli olarak değerlendirilebilmesinde bir kapı aralamakta, tarihin insani boyutta kavranmasını sağlayarak tarihi bize yakınlaştırmaktadır⁸.

Toplumsal gerçekliğin yeniden üretimine ve kültürel belleğin inşasına katkıda bulunan sinema ürünleri toplumun görsel belleğini oluşturmaktadır. Bu açıdan bakıldığında günümüzde herhangi bir coğrafyada geçen insanlık durumunu anlatan her sinema ürünü tarihe bırakılan bir belgedir. Ünlü tarihçi Marc Ferro her filmin ister tarihsel bir dönemi ele alsın ister almasın, ister gerçek olsun, ister olmasın kültür tarihinin ve toplumsal yaşamın bir parçası olarak taşıdığı belge değeriyle tarihçiler tarafından incelenmesinin yeni açılımlar sağlayacağını söyler ve şöyle devam eder: “...Bu açıdan film arşivleri tarihçilerin, sosyologların, geçmişi araştırmaları ve verilerini somut örneklerle açıklamalarında başvurabilecekleri görsel hafıza merkezleridir. Toplumların geçmişleriyle bağlantısı bir yerde bu filmlerin oluşturduğu arşivle de bağlantılıdır”⁹. Dolayısıyla sinemanın toplumsal rolü ve tarihle ilişkisine dair yapılacak bir değerlendirmede onun kültürel bir temsil biçimi olarak “Kollektif Bellek” in oluşmasında ayrıcalıklı bir yere sahip olduğunu görürüz. Sinemacılar ürettikleri filmlerle, tarih hakkında bir algılar bütünü oluşturmakta, kolektif belleğin oluşumunda rol almaktadırlar. Sonrasında sinema-

⁵ Marc Ferro, **Sinema ve Tarih**, Kesit Yayıncılık, İstanbul, 1995, s. 9.

⁶ Edward Hallet Carr, **Tarih Nedir?**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 29.

⁷ Senem A. Duruel Erkiç, “Kurmaca Filmler Üzerinden Sinema ve Tarih İlişkisine Bakış”, **Galatasaray Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, S 2, 2005 s. 71-74. www.iletisimdergisi.gsu.edu.tr

⁸ Senem Duruel Erkiç, **Türk Sinemasında Tarih ve Bellek**, Deki Yayınları, İstanbul, 2014, s. 17.

⁹ Ferro, a.g.e., s. 32, 52.

nın tarihsel olaylara ait görüntüleri sayesinde hafızamıza bu imgelerin kazanmasını ve nesnel gerçeklik duygusunun güçlenmesini sağladığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu açıdan tarihi olaylara ait belleklerimizdeki birçok görüntü, imge sinema yoluyla oluşmuştur. Roma devri gladyatörlerine, Kleopatra'ya, Fransız Devrimi'ne, dünya savaşlarına Ekim Devrimi'ne ve benzerlerine ait imgeleri bize sinema sunmuştur¹⁰. Diğer yandan sinema ve dolayısıyla tarihsel filmler, ideolojik bir yeniden üretim aracı olarak resmi tarih söylemlerine eklenmenin yanı sıra, onun sorgulanmasına ve alternatif tarih arayışlarına da kaynaklık edebilmekte hatta gücünü muhalifliğinden aldığı söylenebilir¹¹. Biz bu çalışmamızda Birinci Dünya Savaşı sonrasına denk gelen dönemin Türk Sineması'na yansıyan biçimiyle aynı zamanda sinemamızın geçirdiği evreler içinde aktaracağız. Çalışmamızda film içerikleri kahraman, vatan, bağımsızlık aşk ve savaş imgeleri üzerine olacaktır. Aynı zamanda bu içerik ve imgelem dönemselsel olarak karşılaştırma yapılarak sunulacaktır.

TÜRK SİNEMASI VE TARİH FİLMLERİNİN SİNEMAYA GİRİŞİ

"*Sinematograf*" ya da "*Canlı Fotoğraf*" adı altında 1895 yılında Paris Granda Café'deki gösteriminden iki yıl sonra ülkemize gelen sinema, kısa zamanda büyük seyirci kitleleri toplamayı başardı. Bu büyülü dünyanın şaşkınlıkla izlenen hareketli fotoğrafları uzun bir süre daha çok karagöz, ortaoyunu, meddah gibi çeşitli eğlencelerin yanında programı zenginleştirmek için kullanılan "*gâvur işi*" bir eğlence olarak kaldı. Bir süre sonra bütün ülkeyi sararak geleneksel sanatların önüne geçti. Ülkemizde ilk gösterimin kimin tarafından, nerede ve ne zaman yapıldığına ilişkin tartışmalar sonuca bağlanmış değildir. Kimi araştırmacılar halka açık ilk gösterim için 1897 yılı başında İstanbul Galatasaray'daki Sponeck Birahanesi'ni adres gösterirken¹² kimi diğer araştırmacılar 1896 yılında İzmir'i işaret etmektedir¹³. İlk sinema salonu da Weinberg öncülüğünde 1908 yılında Tepebaşı'nda Şehir Tiyatrosu'nun eski

¹⁰ Erkilic, a.g.m., s. 76.

¹¹ Ferro, a.g.e., s. 31-32; Erkilic, a.g.m., s. 79.

¹² Burçak Evren ve Nijat Özön ilk halka açık sinema gösteriminin 1897'de Beyoğlu'ndaki bir birahane de gerçekleştirildiğini söylemektedir. Burçak Evren, "Beyazperdede 75 yılın Gölgeleleri", *75 Yılda Değişen Yaşam Değişen İnsan Cumhuriyet Modaları*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 127; Nijat Özön, "Türk Sineması", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C 7, İletişim Yay., İstanbul, s. 1878.

¹³ Rauf Beyru, *19. Yüzyılda İzmir'de Yaşam*, Literatür Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 257-258. Rauf Beyru'nun verdiği bilgiler göz önüne alındığında ilk gösterimin İstanbul değil İzmir'de yapıldığı daha doğru bir bilgidir.

Komedi Bölümü olan yerde Pathe Sineması adı ile açıldı. Daha sonra İzmir’de ve İstanbul’un çeşitli semtlerinde açılmaya başladı¹⁴.

Sinematograf’ın Osmanlı topraklarındaki seyri ilk film çekme denemeleriyle başka bir aşamaya geçti. Gerçi ilk film konusundaki tartışmalar da günümüzde bitmiş değildir ama ağırlıklı görüş Fuat Uzkınay’ın 14 Kasım 1914 yılında çektiği Ayastefanos’daki Rus Abidesi’nin Yıkılışı’nın çekilen ilk aktüel film olduğu yönündedir¹⁵. Birinci Dünya Savaşı’na kadar sinemanın gösterdiği bu ağır gelişmede ilk önemli adım 1915 yılında Ordu Film Merkezi’nin kurulmasıyla başladı. Kurumun başına Sigmund Weinberg yardımcılığına Fuat Uzkınay getirildi. Ordu Film Merkezi Müdafaa-i Milliye Cemiyeti ile birlikte ilk konulu filmleri çekmeye başladılar¹⁶. Birinci Dünya Savaşı’nı sona erdiren Mondros Mütarekesi, Osmanlı Devleti’nin tüm kurumları ile birlikte yurdu yabancı işgaline açtı. Böylesine ağır bir siyasal tablo karşısında henüz yeni çalışmalarına başlamış olan Ordu Film Merkezi de devredilme tehlikesiyle karşı karşıya kaldı. Bu durumu engellemek için Malül Gaziler Cemiyeti kurularak hem Müdafaa-i Milliye’nin hem de Ordu Film Merkezi’nin tüm araç gereçleri yeni kuruma devredildi. Savaş sonunda 1914 yılında başlanılan Himmet Ağa’nın İzdivacı Fuat Uzkınay tarafından bitirildi. Çalışmaların yokluk ve ilkel bir şekilde sürdürüldüğü bu ortamda çevrilen filmler çoğunlukla kolay anlaşılabilir, bir takım tuhaflikları, yanlışlıkları sergileyen, güldürü türünden filmlerdi. Sinema “*bir eğlence aracı*” olarak benimsenmiştir ve savaş yıllarının bunaltıcı koşullarındaki insanların, sinemayı bu yönü ile tanıyıp benimsemeleri şaşırtıcı değildir¹⁷. Sinema yapmak için tiyatro oyuncularından ve tiyatro eserlerinden yararlanıldı. 1920’lere kadar henüz yeterli teknik donanıma sahip olmayan Türk sineması Avrupa ve Amerika’daki gibi bir endüstrileşme sürecine giremediği gibi devlet desteğinden de mahrum kalarak büyümeye çalıştı.

¹⁴ Özön, **a.g.e.**, s. 39; Onaran, **a.g.e.**, s. 13.

¹⁵ Özön, **a.g.e.**, s.s. 49-51; Onaran, **a.g.e.**, s.14; Kurtuluş Kayalı, **Yönetmenler Çerçevesinde Türk Sineması**, Tezkiye Yay., İstanbul, 2015, s. 15. Burçak Evren bu konudaki şüphelerini çeşitli yayınlarda dile getirmiştir. Bk.: Burçak Evren, “Doğum Günü 14 Kasım mı?”, **Antrakt**, No: 2, 1991, s. 62.

¹⁶ Özön, **a.g.e.**, s.s. 54-57; Fikret Hakan, **Türk Sinema Tarihi**, İnkılap Kitapevi, İstanbul, 2012, s. 25; Esen, **a.g.e.**, s. 14; Onaran, **a.g.e.**, s. 14-16.

¹⁷ Güçhan, **a.g.e.**, s. 73.

Kurtuluş Savaşı'nın sonunda, Yunanlılar bozguna uğrayıp, Ege kıyılarına doğru kaçmaya başlayınca sinema aygıtları TBMM ordularının yeni kurulan Ordu Film Alma Dairesi'ne aktarıldı (1922). Bu dönemde çekilen savaş belgeselleri ile 1922'de kurulan ilk özel film şirketi Kemal Film'in çektiği savaş haber filmleri kurgulanarak büyük Kurtuluş Savaşı Belgeseli ortaya çıktı¹⁸.

1922-1939 DÖNEMİ - TİYATROULAR DÖNEMİ

Kurtuluş Savaşı kazanıldıktan sonra Türklerin Anadolu'da çağa uygun bir yapı oluşturması bir daha eski sömürgeci zihniyetin pençesine düşmemek için bir zorunluluktur. Devleti ve toplumu laik ve batılı tarzda yeniden şekillendirmek için birbiri ardına devrimler hayata geçirilmeye başladı. Böylece din ve feodal yapılı Osmanlı toplum yapısından laik ve çağdaş esaslara dayalı yeni bir süreç başladı.

Cumhuriyetin ilanı ile toplumsal yapıyı oluşturan tüm kurumlar batı tarzı köklü bir değişimden geçerken sinema bu gelişmelerden yeterince payını alamadı. Sinema Avrupa ve Amerika'da bir taraftan kuramsal tartışmalar diğer taraftan kendini tiyatrodan ayırmak için oluşturduğu yeni bir dil ve çerçevesi ile varlığını kabul ettirme mücadelesi verirken; Türkiye'de henüz bir temaşa aracı olarak varlığını sürdürmekte ve toplumdaki kimi kısıtlılıklarla birlikte payına düşeni alamamaktadır.

1922-1939 dönemi Türk Sineması'nda "*Tiyatrocular Dönemi*" ya da "*Muhsin Ertuğrul Dönemi*" olarak kabul edilmektedir. Bu dönemde Muhsin Ertuğrul tek seçici, tek yönetmen, en önemli oyuncu ve aynı zamanda senaristti. Muhsin Ertuğrul kuruluşuna öncülük ettiği Kemal Film ve İpek Film Şirketleri hesabına yapımcılık ve yönetmenlik yaptığı filmlere senaryolar yazmış, tiyatro oyunu uyarlamaları yapmış, bu filmlerde tiyatrosunda çalışan oyuncularını oynatmış, tiyatro dekorlarında çekimler yapmıştır. Muhsin Ertuğrul dönemi 40'lı yıllarda kapandı¹⁹. 1923'ten sonra, sinemanın sadece seyirlik yanıyla yetinilmemiş, aynı zamanda ilk Türk filmleri çevrilmeye başlanmış-

¹⁸ Esen, a.g.e., s. 16.

¹⁹ Bk.: Özön, a.g.m., s. 1879; Burçak Evren, "Bizim Yıldızlarımız: Erkek Oyuncular", **75 Yılda Değişen Yaşam Değişen İnsan Cumhuriyet Modaları**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 149; Esen, a.g.e., s. 22.

ti²⁰. Bu filmlerin başında kuşkusuz Ateşten Gömlek gelmektedir. Türk Sinemasına ve döneme damgasını vuran film Milli Mücadele filmleri için de bir ilktir.

Ateşten Gömlek

Halide Edip Adıvar'ın aynı adlı romanından uyarlanan film 1923 yılında Kemal Film tarafından yapıldı. Muhsin Ertuğrul hem senaryosunu yazdı hem yönetti. Filmde İhsan rolünü oynayan Muhsin Ertuğrul, Kurtuluş Savaşı ve ardından Cumhuriyet'le birlikte coşan milli duygulara yanıt vermek için bu filmde oynayacak kadın oyuncuların Müslüman Türk olması için ısrarla bir kampanya başlattı. O döneme dek Müslüman kadının sahne ya da perdede gözükmesi günah ve yasaktı. Milli duyguların kitlesel dayatması karşısında yasa ve günah delinmiş oldu. Böylece sinemamızın ilk Müslüman Türk kadın oyuncuları Bedia Muvahhit ile Neyirre Neyyir (Ertuğrul) sinema dünyasında yerlerini aldılar²¹.

Kurtuluş Savaşı filmleri bu süreçte milli duyguları harekete geçirmesi ve ortak bir geçmiş etrafında toplumu bir arada tutmanın en etkili yollarından biri olarak çok önemsenmektedir. Bu anlamda *Ateşten Gömlek* bir tür olarak Kurtuluş Savaşı filmlerinin başlatıcısıdır. Tarihi unutmamak, yetişecek nesillere sağlam bir toplumsal hafıza bırakılması için sinemaya Kurtuluş Savaşı filmleri *Ateşten Gömlek*'ten sonra bir gereklilik olarak bakılmıştır. Filmin konusu şöyledir: İzmir'in Yunanlılarca işgali sırasında eşi ve çocuğunun düşman askerleri tarafından öldürülmesine tanık olan Ayşe, bir ailenin yardımıyla İstanbul'a giderek akrabası Peyamilerin evine yerleşir. Yurdun işgaline karşı İstanbul'da düzenlenen mitinglere katılırlar. Daha sonra Anadolu'ya geçerler. Bir süre sonra Ayşe'ye hem İhsan hem Peyami âşık olur. Ayşe, gerek İhsan gerekse Peyami için, vatan sevgisiyle aşkın birbirine karıştığı '*ateşten gömlek*' olmuştur. İhsan Eskişehir'de cephede bir hastanede hemşire olarak çalışan Ayşe'ye aşkını itiraf eder; Ayşe de vatan kurtulup İzmir alındıktan sonra onunla evlenmeyi kabul eder. Peyami de gizli bir aşkla Ayşe'yi sevmekte ve bir '*ateşten gömlek*' in yakışını bağrında duymaktadır. Ama bu duygusunu Ayşe'ye hiçbir zaman açamaz. İhsan, Peyami ve Ayşe İzmir Taarruzu sırasında aynı cephede vazife görmekteyken bir bombardıman sırasında İhsan'la Ayşe vurulur; ölü gövdeleri yan yana yatırılır²².

²⁰ Evren, *Beyazperdede...*, s. 127.

²¹ Evren, *Bizim Yıldızlarımız...*, s. 143-144.

²² Onaran, *Muhsin...*, s. 125.

Cumhuriyet'in yeni kurulduğu o günlerde gösterime giren film, halkın ulusal duygularına seslenmesi ve kazandığı bağımsızlık savaşını ilk defa perdede görmesinin yarattığı heyecanla büyük bir coşku ile izlendi. Gösterimde olduğu dönemde olumlu çok eleştiriler aldı. Özellikle filmdeki kadın erkek bütün oyuncuların Türklerden oluşması filmin gerçek bir Türk filmi olmasını sağlaması açısından gurur verici olarak görülmektedir. Aynı zamanda filmin başarısı sanatçıların rollerini gerçekçi bir şekilde yansıtılabilmelerine bağlıydı. İlk defa yer almalarına rağmen oldukça başarılı bulunan kadın oyuncular ise Anadolu kadınının cefakâr, mağrur ve kararlı yönünü yansıtılabilmeleri açısından çok önemli gözükmemektedir. Diğer yandan sinemaya bu mücadelenin okuma yazma bilmeyen bir memlekette gelecek kuşaklara aktarmanın en etkili yolu olarak bakılmakta daha çok istifade edilmesi gerekliliği vurgulanmaktadır²³. Günümüz sinema tarihçileri tarafından da Ateşten Gömlek, Muhsin Ertuğrul'un sanat hayatındaki doruk noktalarından biri olarak kabul edilir. Eserin o günkü milli duygulara seslenmesinin yarattığı heyecanın etkili olması bir yana; yazarın kendi gözlemlerine dayanarak oluşturduğu sahneleri Ertuğrul'un da bunları eserine sindirebilmiş olması ile birlikte filmde çalışan herkesin bu heyecanı sıcaklığı kattığı yönünde yorumlar yapılmaktadır²⁴.

Kurtuluş Savaşı filmlerini bir tür olarak başlatan *Ateşten Gömlek* bundan sonra çekilecek filmlerin nasıl olması gerektiği noktasında bir tartışma başlatmıştır. 20'li ve 30'lu yıllar boyunca yeni rejimin heyecanını korumak ve yeni yetişen kuşaklara bu dönemi aynen yansıtan, o günleri tekrar yaşatan dönem belgeselleri olarak bakılmaktadır. Nitekim Rakım Çapala *Ateşten Gömlek*'in tekrar çevrilmesi gerektiğini söylemekte ve şöyle devam etmektedir: “*Tarihi unutmamak ve yarın için kuvvetli kalmak istiyorsak İstiklal Savaşımıza ait derli toplu bir film çevirmeli, bunu zaman zaman bütün şehirlerimizde göstermeliyiz. Bugün eserin müellifi de, rejisörü de hatta Ayşe'si de saçları ağarmış birer sanat emeklisi halinde kendilerinden sonra gelenlerden bir hareket, bir eser bekliyorlar*”²⁵. Film tekrar 1950 yılında Vedat Örfi Bengü tarafından

²³ “Temaşa-Ateşten Gömlek Sinemada”, **Yeni Mecmua**, C 4, S 10 (76), 15 Mayıs 1923, s. 217; Seyyah (Hakkı Süha Gezgin), “Ateşten Gömlek”, **Vakit**, 10 Mayıs 1923; Rakım Çalapala, “Sahne ve Perdede Türk Kadınları”, **Yıldız**, C II, S 122, 1 Mart 1944; “Bir Sanat Hadisesi-Ateşten Gömlek Sinemada”, **Hakimiyet-i Milliye**, 27 Nisan 1923, s. 4.

²⁴ Özön, **a.g.e.**, s. 88-89.

²⁵ Rakım Çalapala, “Ateşten Gömlek Tekrar Çevrilmelidir”, **Yıldız**, C 11, S 129, 15 Haziran 1944, s. 10.

çekildi. Teknik bakımdan, daha gelişmiş bir dönemde çekilmiş olmasına rağmen, bu filmin ruhunun ilkiyle bir tutulamayacak kadar geri olduğu yorumları yapılmaktadır²⁶.

Dönemin en önemli çalışmalarından biri de tek özel yapım şirketi Kemal Film'in Kurtuluş Savaşı ile ilgili belgesel çalışmasıdır. Mütarekenin karanlık, Kurtuluş Savaşı'nın heyecanlı günlerinde bu kurum elliye yakın kısa dokümanter filmler meydana getirdi ki bu yılların tarih belgesi olarak büyük bir değer taşımaktadır. Bu filmler o vakitten beri Kurtuluş Savaşı'nı konu alan birçok filmlerde kullanılagelmıştır²⁷. Kurtuluş Savaşı *Ateşten Gömlek*'in yakaladığı başarıdan sonra yönetmenlerin ve yapım şirketlerinin tarih-savaş filmi kategorisinde yeni bir alan olacaktır. Bu anlamda *Ateşten Gömlek*'ten sonra Mütareke ve Kurtuluş Savaşı'nı konu alan *Ankara Postası "Binnaz"*, *"Refet Paşa'nın İstanbul'a Girişi"* film çekilmiştir²⁸. Tiyatrocular dönemi içinde Milli Mücadele ve Mütareke dönemi ile ilgili çekilmiş diğer başarılı film *Bir Millet Uyanıyor*'dur.

Bir Millet Uyanıyor

Yönetmenliğini Muhsin Ertuğrul'un yaptığı senaryosunu Nizamettin Nazif'in (Tepedelenlioğlu) yazdığı *Bir Millet Uyanıyor*, İpek Film tarafından 1932 yılında yapıldı. Filmde ERCÜMENT BEHZAT (LAV) YÜZBAŞI DAVUT; EMEL RIZA ÖĞRETMEN NESRİN; EMIN (BELLİ) HAMDİ BEY; NAŞİT (ÖZCAN) TILKI, ATIF TERZİOĞLU (KAPTAN) YAHYA KAPTAN'ı canlandırdı. Filmin hikâyesi dönemine göre orijinal olmakla birlikte birçok ilki içinde barındırması bakımından kendinden sonra gelenlere örnek olmuştur.

Atatürk'ün Nutuk'ta aktardığı olaylarla başlayan hikâye, mütareke yıllarında (15 Mart 1920) Kuvva-yı Milliyeci Yüzbaşı Davut ve emir eri Tilki'nin Akbaş Cephaneliği'ne yaptıkları baskından Milli Ordu'ya katılana kadar geçen süreçteki yaşananları anlatır. Cephanelik baskınından sonra gizli bir görevle İstanbul'a gelen iki askere yardım eden bir de gizli bir el vardır (Yahya Kaptan). Hikâye iki olay üzerinden kurgulanır: İlk olarak Kuvva-yı Milliyecilerle Kuvva-yı İnzibatiyeciler arasındaki mücadele sürecidir. Burada başta

²⁶ Onaran, a.g.e., s. 128-129.

²⁷ Özön, a.g.e., s. 92.

²⁸ Özön, a.g.e., s. 102. Hakan, a.g.e., s. 54.

Rahip Frew ile Sait Molla'nın önyak oldukları Kuvva-yı İnzibatiyeciler'in, Yahya Kaptan ve diğer Kuva-yı Milliyecileri yakalamak için çevirdikleri dolaplar sergilenir. İkinci olay Kuva-yı Milliyeci Yüzbaşı Davut ile öğretmen Nesrin arasında geçen aşk öyküsüdür.

Bir Millet Uyanıyor Kurtuluş Savaşı'ndan seçtiği tarihsel olgular ve olaylar açısından kendisinden sonra gelecek Kurtuluş Savaşı filmlerine bir prototip oluşturmuştur. Nitekim Nijat Özön konu ile ilgili olarak İstanbul Sokakları'nda nasıl daha sonraki birçok melodramlara örnek olmuşsa, *Bir Millet Uyanıyor*'dan da, daha sonra Kurtuluş Savaşı'nı konu olarak ele alan birçok filmin tekrarladığı öğeler olarak bahsetmektedir. Filmin senaryosunun kısa zamanda ve ayrıntılı yazılmış olması yüzünden içinde barındırdığı kimi handikaplarına rağmen sahne eserlerine dayanmaması, teatrale öğelerden arınmış niteliği; canlı, hareketli yapısı, başarılı kurgusu ve dışarıdan oyuncularıyla filmi o dönemin çizgisinin dışına çıkarmakta getirdiği yeniliklerle Türk Sineması'nın önünü açtığı kabul edilmektedir²⁹. Filmin son sekansına eklenen Kurtuluş Savaşı'na ait belge filmleri belirli bir döneme kadar Kurtuluş Savaşı konulu Türk filmlerinin hemen tümünde ilk kez *Bir Millet Uyanıyor*'da gerçekleştirilen bir deneyin kalıntısıdır³⁰. Filmde öne çıkan imgeler kısaca şöyle söylenebilir: İlk olarak bir çatışma ve bu çatışma etrafındaki iki güçten bahsedilmektedir. Çatışmada yer alan bir taraf Kuvva-yı Milliye ise diğer taraf Kuvva-yı İnzibatiye güçleridir. Kuvva-yı Milliyeci'ler gözü kara, ölümü pahasına düşmanla çatışan üzerine aldığı görevi sonuna kadar yerine getiren çevik çalışkan ve korkusuz bir grup kahraman olarak karşımıza çıkmaktadır. Düşman imgesi içinde yabancı asker veya komutan yer almaz... Nitekim Akbaş Cephaneliği baskını sırasında birkaç yabancı asker (çok silik olarak) ve Rahip Frew gibi bir isim dışında işgal güçleri ya da Yunanlılar yansıtılmamış bunun yerine düşman olgusu saray ve hükümetinin görevlendirdiği Kuvva-yı İnzibatiye olmuştur. Padişah ve saray aciz, korkak ve işgalin sebebi olarak suçlanırken; işgal güçleri ve dolayısıyla onlarla iş birliği yapanlar -Sait Molla, Feridun- para uğruna vatanını satmakta Türk'ü bu topraklardan atmaya yok etmeye çalışan hainler olarak yansımaktadır.

Mustafa Kemal herkesin umudunu bağladığı, bağımsızlığın vücut bulduğu kişidir. Din birleştirici vatanın kurtulmasını sağlayan kâfirlere karşı Müslümanlığın savaşı olarak birleştirici bir karakter olarak karşımıza çıkmaktadır.

²⁹ Ayrıntılı bilgi için bk.: **Onaran, Muhsin...**, s. 152-155; Özön, **a.g.e.**, s. 105-107.

³⁰ Onaran, **a.g.e.**, s. 152-155.

Muhsin Ertuğrul'un bütün bir milleti kahraman olarak başrolde gösterme çabası içinde çektiği filmde, vatan sevgisi ve bağımsızlık her şeyin üzerindedir. Bunu filmin çoğu sahnesinde sloganvari sayılabilecek diyaloglardan görmek mümkün. Bağımsızlık ve özgürlük madalyonunun iki yüzüdür. Hatta Davut ve arkadaşları kurşuna dizilmek için götürüldükleri yerde “*Ya İstiklal ya Ölüm*” parolasını tekrarladıklarında o kadar etkili olmuştur ki; kendilerini kurşuna dizecek müfreze bu çağrıya dayanamayıp onlara katılmıştır. Milli Mücadele ve bağımsızlığa giden yolda ölüm hiçbir korku duyulmadan üzerine gidilecek bir imge olarak karşımıza çıkmaktadır. Hatta Yüzbaşı Davut ve Nesrin'in aşkı eğer vatan bağımsızlığa kavuşur ve ölmez de sağ kalırlarsa yaşanacak bir duygu olarak yansıtılır. Zaten 2000'lere kadar çekilen bütün Kurtuluş Savaşı filmlerinde aşk, özgürlük ve vatan sevgisiyle özdeşleşen ancak o kurtulduktan sonra yaşanabilecek saklı bir duygudur. Filmde öne çıkan İzmir Marşı sembolik bir müziktir. Özgürlüğün, inancın, barışın mücadelenin müziği olmuştur. Bütün Kurtuluş Savaşı filmlerinin de sembolik müziğidir.

Filmle ilgili olarak gösterimde olduğu zamanda oldukça olumlu yazılar çıkmıştır. Filmin getirdiği konu ve teknik oyuncular övülürken kusurlarının bu olumlu özellikleri karşısında görmezden gelinebileceği belirtilmiştir. İlerleyen dönemde ise daha çok senaryodaki tutarsızlıklar, iddiasını yeterince yerine getiremediği üzerinde durulmuştur³¹.

Özön'ün “*boşa giden yıllar*” olarak nitelediği 1930'lu yıllar Türk sineması açısından küçük bir takım olumlu gelişmelerin dışında dönemin yazarları ve sanat çevreleri tarafından sürekli eleştirildi. Eleştiriler sinema tekeline elinde tutan Muhsin Ertuğrul'un şahsına odaklanmaktadır³². Devletin sinemayla hiç ilgilenmemesi de yine sinemanın gelişmemesinin en önemli nedenlerindenidir. Devletin ilgisizliğine karşılık iki özel şirket (Kemal ve İpek Film) her şeye rağmen sinema endüstrisini ayakta tuttular birçok alanda çekilen filmlerle Türk Sineması'nda hemen her türde ilk örnekler verilmiş olması bu dönemin en önemli başarısıdır. Sinemamızda başlayan bu türler içinde Kurtuluş Savaşı sürecini konu edinen dönem de bir tür olarak yerini almıştır. İki ba-

³¹ Konu ile ilgili bk.: Va-Nu, “Türk Film Yıldızı”, **Akşam**, 7 Aralık 1932; “Bir Millet Uyanyor”, **Akşam**, 9 Aralık 1932; Rakım Çalapa, “Ateşten Gömlek Yeniden Çevrilmelidir”, **Yıldız**, C 11, S 129, 15 Haziran 1944, s. 30.

³² Ayrıntılı bilgi için bk.: Özön, **a.g.e.**, s. 75, 118-119; Hakan, **a.g.e.**, s. 86.

şarılı filminden sonra hem halkın coşkusunu arttıran niteliği hem de nasıl olsa seyircinin izleyeceği düşüncesinden yola çıkarak parasal kaygılarla birlikte konu ile ilgili birçok film çekilmeye başladı. Türk kadınlarının beyazperdede çalışması yine bu dönemde gerçekleşti, aynı şeyin sahnede gerçekleşmesine de böylece sinema önyak oldu³³. 1930'lu yıllar aynı zamanda 1934 yılında yürürlüğe giren Polis Vazife ve Selahiyet Kanunu ile sinemaya karşı her türlü sansür uygulanmaya başladı bu Türk sinemasını da başından engelleyen en önemli gelişme oldu.

1939-1950 DÖNEMİ

Sinemamızda 1939-1950 yılları arası Geçiş Dönemi olarak kabul edilmektedir. Geçiş Dönemi Faruk Kenç ile 1939 yılında çektiği *Taş Parçası* ile başlar. Dönemi bir önceki dönemden ayıran olay; Muhsin Ertuğrul'un tek adamlığının sona ermesi ve yeni yönetmenlerin devreye girmesiyle tiyatro etkilerinin silindiği, tiyatro dışından kişilerle sinemasal teknikler kullanarak filmlerin çekilmesinde yatmaktadır. Geçiş Dönemi sinemasının yaşandığı 1950 yılına kadar devam eden süreç dünyada faşizmin yükseldiği, ölümün, yokluğun ve ekonomik çöküntünün kol gezdiği II. Dünya Savaşı yıllarıdır. Bu dönem aynı zamanda Türkiye'de iç ve dış koşulların zorlamasıyla birlikte rejim değişikliğine gidilerek çok partili hayata geçildiği bir zaman dilimini ifade eder.

Geçiş Dönemi sinemasında etkili olan öncelikli şey savaşla ortaya çıkan ekonomik darboğazın film çekimini azaltmasıdır. Yeni yönetmenlerle birtakım yenilikler yapmak isteyen Türk sineması bu dönemde hemen hemen hiç ürün vermezken; sinema salonları bir taraftan Amerikan diğer taraftan Mısır filmlerinin hücumuna uğradı. Mısır üzerinden yapılan bu transfer ise henüz emekleme dönemindeki Türk Sinemasına şarkılı, bol melodramlı arabesk furçasını beraberinde getirdi. Bu filmlerin gerek sinemacılar gerekse izleyiciler açısından etkisi önemliydi. Bu filmler, “*tiyatrocular*”ın daha önceki kötü etkisini pekiştirdi; seyircinin de sinemacının da zevkinin bozulmasında büyük

³³ Dönemin genel değerlendirmesine yönelik ayrıntılar için bk.: Özön, a.g.e., s. 75, 118-119; Hakan, a.g.e., s. 86, 119-124; Onaran, *Sinemaya Giriş*, Agora Kitaplığı, 2012, s. 265-278; Esen, a.g.e., s. 31; Güçhan, a.g.e., s. 75.

rol oynadı. Savaş içinde gelen Amerikan filmlerinin büyük çoğunluğu ise, bu zevk bozukluğunun önünü alabilecek nitelikte değildi³⁴.

Dünya sinemalarında aynı dönem farklı oluşumlar içindedir. Sinema dili olgunlaşmış, sinemaya özgü akımlar ortaya çıkmıştı (Fransa’da Şiirsel Gerçekçilik, İtalya’da Yeni Gerçekçilik, İngiltere’de savaş belgeselleri vb.). Ülkemizde sanatla uğraşan, yabancı dil bilen belli bir çevre (özellikle edebiyat alanında) dünya sinemalarındaki bu gelişmeleri izlemektedir. Gazete ve dergilerde film eleştirileri -seyrek ve düzensiz olsa da- yazılmaya, sinema kitapları yayımlanmaya başlamıştır³⁵.

Geçiş Dönemi’nde Kurtuluş Savaşı ve Milli Mücadele temalı filmler yapılmaya devam etti. Bunlardan ilki 1948 yılında Ferdi Tayfur tarafından çevrilen İstiklal Madalyası idi³⁶. Daha sonra Turgut Demirağ (*Fato, ya İstiklal ya Ölüm* 1951), Çetin Karamanbey (*Çete* 1950), Aydın G. Arakon (*Vatan İçin* 1951) ve Orhon M. Arıburnu (*Yüzbaşı Tahsin* 1951) gibi genç ve sinemaya yeni dâhil olmuş yönetmenler Kurtuluş Savaşı filmleri çevirdiler. Bu filmlerin çoğu başarısız, maddi kaygılarla yapılmış filmlerdi. Bu filmler arasında Ömer Lütfü Akad’ın yönettiği *Vurun Kahpeye*’nin ayrı bir yeri vardır.

Vurun Kahpeye

Ömer Lütfü Akad’ın 1949 yılında çektiği *Vurun Kahpeye*, Halide Edip Adivar’ın aynı adlı romanından sinemaya aktarıldı. Sezer Sezin, Temel Karamahmut, Settar Körmükçü, Vedat Örfi Bengü, Kemal Tanrıöver gibi oyuncular yer aldı. Film Türk sinemasında tiyatrocular devrini kapatıp sinemacılar devrini açması bakımından ayrıcalıklı bir yere sahiptir³⁷. Sinemacılar kuşağının ilk yıldızı Sezer Sezin oldu. Teknik imkânsızlıklara rağmen, Lütfü Ömer Akad’ın o zamana kadar tiyatro geleneğinden gelmiş sinemacılar göre farklı bir sinema dilini yansıtmaya sebebiyle hem eleştirilenlerden hem de genel seyirciden oldukça büyük ilgi gören *Vurun Kahpeye*; tutucu çevrelerin zorlamaları yüzünden tam 3 kez sansüre uğradı.

³⁴ Ayrıntılı bilgi için bk.: Özön, **a.g.e.**, ss. 126-128; Esen, **a.g.e.**, s. 34-35. Evren, **a.g.m.**, s. 129-130; Şengün Kılıç Hristidis, **Sinemada Ulusal Tavır ‘Halit Refiğ Kitabı’**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007, s. 105.

³⁵ Güçhan, **a.g.e.**, s. 77.

³⁶ Özön, **a.g.e.**, s. 141.

³⁷ Özön, **a.g.e.**, s. 156; Onaran, **Sinemaya...**, s. 229.

Milli Mücadele döneminde Anadolu'nun bir kasabasında yeni mezun bir kadın öğretmenin bu mücadeleye katkısı ve kasaba gerçekliğinde padişahçı, gerici kimselerle Kuvva-yı Milliye grup ve kasabalı arasındaki ilişkileri ortaya koymaktadır. Aliye öğretmen kasabaya geldiği gün toprağını kendi toprağı gibi benimsemiş, çocukları bir anne şefkati ile kucaklayacağına yemin etmiştir. Aliye öğretmen bir kadın olarak ilk defa cesur, zeki, haksızlığa boyun eğmeyen aynı zamanda mağrur, ayakları yere sağlam basan baskın bir karakter olarak karşımıza çıkar. Hem güzelliği hem mağrur duruşu başta işgalci Yunan komutan olmak üzere kasaba eşrafından Uzun Hüseyin'in kendisine ilgi duymasını beraberinde getirir fakat o yörenin Kuvva-yı Milliye lideri Tosun Bey'i sevmektedir. Kasabanın hocası Hacı Fettah ise Yunan işgalini kendisine verilecek toprak karşılığında desteklemekte ve Kuvva-yı Milliyecileri kâfir olarak kabul ettirmeye çalışmaktadır. Film küçük bir kasabadaki halkın bir yandan işgal ve Hacı Fettah'ın dini baskısı diğer yanda Kuvva-yı Milliye ile olan ilişkilerini başarılı bir şekilde yansıtmaktadır.

Hikâyede bir tarafta vatan ve bağımsızlık çerçevesinde mücadele eden Kuvva-yı Milliyeciler diğer tarafta kendi kişisel çıkarları için kasabayı gözünü kırpmadan feda eden işbirlikçi kimselerin karşılaştırılması söz konusudur. Burada düşman Yunan olduğu kadar içerideki düşmana da odaklanılmıştır. Dini kendi çıkarları için kullanan çağa ayak uydurmayı yasaklayan, bundan dolayı cehaleti savunan Hacı Fettah merkezi konumdadır. Hacı Fettah, Kuvva-yı Milliye'nin mücadelesine padişahın başını yiyecekler, hem de düşmanı gazaba getirip malımızı yağma ettirecekler gerekçesiyle karşı çıkmakta; başta Aliye öğretmen olmak üzere kadınların parçalanması gerektiğini söylemektedir. Nitekim filmin sonunda Aliye öğretmeni linç ettirmiştir. Linç etme kadına yönelik ibretlik olsun diye uygulanan bir ceza olarak karşımıza çıkmaktadır.

Filmin sonunda hem Tosun Bey'e olan aşkı hem de Kuvva-yı Milliyecilere yaptığı yardımlar Aliye öğretmenin din ve namus bahanesiyle linç edilerek öldürülmesini beraberinde getirmiştir. Aşk özgürlüğe kavuşulduktan sonra yaşanabilecek; vatan ve bayrakla eşdeğer görülen kutsal bir duygu olarak karşımıza çıkmaktadır. Ölüm ise asla karşısında geri çekilmeyen, vatan için çok küçük bir fedakârlık olarak görülmektedir. Aliye öğretmenin birçok cümlesinde sonunun en fazla ölüm olacağı memleket için ise bu fedakârlığa seve seve gideceği net ve kararlı bir biçimde ifade edilmektedir.

Filmin sonunda yine Kurtuluş Savaşı belgesel görüntüleri konularak Milli Ordunun her tarafa girişi düşmanı kovma sekansları konulmuştur. Film daha sonra Orhan Aksoy (1964) ve Halit Refiğ (1973) tarafından yeniden çevrildi; fakat ilkinin başarısını yakalayamadı³⁸.

Sinemacılar dönemi olarak nitelenen 1939-1950'li yıllarda sinema daha çok büyükşehirlerde yaygındır. Bu dönemde geçmiş dönemin teatral sinema etkisi kırılmasına rağmen eski gelenekten bütünüyle kopulamadı. Diğer yandan Mısır filmlerinin yarattığı erozyon kalitesiz filmlere alışmış bir seyirci kitlesi bıraktığından Yeşilçam melodramları buna dayanılarak yıllarca sinemada hâkimiyetini sürdürdü. Ayrıca savaş ve sansür sinemanın hem bir endüstriyel sektör olarak doğmasını engelledi ve geciktirdi hem de 19 Temmuz 1939'da yürürlüğe giren sinemaya yönelik sansür uygulamaları 1986'ya kadar demoklasin kılıcı gibi yapım şirketlerinin, rejisörlerin ve oyuncuların tepesinde salanıp durdu. Devletin sinemaya desteği de bu dönemde söz konusu olmadı. Bütün bunlara rağmen geçiş çağı sinemacıları önemli işler başardılar. Hem teknik açıdan hem de oyuncu olarak sinemacılıkta profesyonelleşen amatör sinemacılar çıkmasında önemli bir etken oldular³⁹.

Kurtuluş Savaşı ve Milli Mücadele filmlerini bu ortamda düşündüğümüzde geçmiş dönemdeki gibi seyircinin alışık olduğu tarzda 'vatan', 'millet', 'sakarya' edebiyatını bolca içeren birçok film yapıldığını görüyoruz. Kurtuluş Savaşı ve Milli Mücadele filmleri yapımcılar için de risksiz ve masrafını çıkaracağı gözüyle bakıldığından aynı tarz ve söylem devam etmiştir. Bu filmler içinden yalnız *Vurun Kahpeye* hem oyunculuk hem senaryodaki hikâyesi hem de çekim teknikleriyle sıyrılabildiği.

1950-1970 DÖNEMİ

Türk sinemasında "*sinemacılar*" çağını başlatan 1950-1960'lı yıllar 1950 seçimleriyle DP'nin tek başına iktidara geldiği dönemin başlangıcıdır. Geniş kitlelerin desteğini alarak iktidara gelen DP döneminin hem siyasi hem ekonomik hem sosyal belirleyicisi olmuştur. Bu dönem ekonomide liberal tezlerin ağırlık kazandığı, karayolu yapımı ile Anadolu'nun ücra köşelerine ulaşılabilen, tarımda makineleşmeyle birlikte köyden kente göçün yaşandığı bir dönemdir.

³⁸ Bk.: Hristidis, a.g.e., s. 209-210.

³⁹ Bu dönemin ayrıntılı değerlendirmesi için bkz.: Özön, a.g.e., s. 149-152; Esen, a.g.e., s. 34-35; Kayalı, a.g.e., s. 16.

Türkiye'nin yaşadığı bu hareketli ortamda sinema etkisi günümüze ulaşan derin ve kalıcı izler bırakmıştır. Dönemin Amerikancı ideolojisi ile sinemanın çakıştığı bu ortamda magazinsel söylem ve tüketim kültürü yaygınlaşmış; sinema bu kültürün tekrar tekrar yeniden üretiminde etkili olmuştur⁴⁰. 1950'lerden sonra sinema salonları Anadolu'da bir ölçüde yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Pek çok kişinin sürekli olarak kullandığı Yeşilçam Sineması tabiri kısa bir dönemi de aşacak şekilde kullanılır olmuştur. Bu dönem sinemasının en bariz vasfı da sinemanın bir eğlence niteliğinde, hoşça vakit geçirme aracı olarak anlaşılmasıdır. Bol miktarda salon komedileri, kan davasını konu alan köy filmleri, aşk ve namus filmleri çekilmiştir. Bu dönem Türk Sinemasının yapılanmasında önemli bir kilometre taşıdır ve Türk Sinemasında yılda iki yüzü aşkın film üretilmesinde etkili olmuştur⁴¹.

1950'li yıllar aynı zamanda düşünce özgürlüğünün üniversitelerden başına, sendikalardan siyasal yaşama kadar toplumun her katmanında kısıtlandığı bir dönemi ifade eder. Sinema da bu ortamdan fazlasıyla payını almış toplumun gerçeklerine yönelmekte güçlükler çekmektedir⁴². Bu dönemin dikkati çeken başka bir özelliği, tarihsel filmlerin ve savaş filmlerinin sayısındaki fazlalıktır. Kurtuluş Savaşı filmlerinin yanı sıra, Kore Savaşı filmleri, Türk toplumunun geçirdiği bu iki önemli olayın, hafızalardan silinmeyen, etkisi süren yönlerini sürekli hatırlatarak seyircinin ilgisini çekmeyi başardılar. Bu dönemde ayrıca sinema Anadolu'ya yayıldı ve ülkemizde “*sinemaya gitme*” olgusu yerleşti. 1956-57 yılları, ülkemizde gazete ve dergilerde düzenli film eleştirilerinin başladığı yıllardır⁴³.

1960 Askeri Darbesi ile iktidardan ayrılan DP sonrasında, yeni anayasa 9 Temmuz 1961'de yapılan halkoylamasıyla kabul edilmiştir. 60'lı yıllar bütün dünyada olduğu gibi Türkiye'de özgürlük rüzgârlarının estiği yıllardır. 61 Anayasası'nın getirdiği özgürlükler eleştirel bir sanat ortamını doğurmuştur. 1950'lerde başlayan '*halk-sinema aşkı*'nin 1960'larda sürdüğü gözlenmektedir. Halkın sevdiği konular, halkın sevdiği yıldız oyuncularla, halkın alıştığı

⁴⁰ Esen, a.g.e., s. 60-61.

⁴¹ Kayalı, a.g.e., s. 17.

⁴² Bu ideolojik yapının dışına çıkan herhangi bir yapıt karşısında 1939 yılında çıkarılmış Filimlerin ve Filim Senaryolarının Kontrolüne Dair Nizamname'yi bulmaktadır.

⁴³ Güçhan, a.g.e., s. 80.

kalıplarla çekilmekte, bu filmler genci, yaşlısı, çocuğuyla, erkeği, kadını, ailesiyle bütün halk tarafından coşkuyla izlenmektedir⁴⁴. Bu dönemin bir özelliği toplumsal gerçekçi tarzda ilk filmlerin ortaya çıkmasıdır. ‘Toplumsal Gerçeklik’ adıyla adlandırılan bu akım topluma ayna tutan bir sinemayı var edecektir. Diğer yandan sinema kendi içinde bir takım tartışmalar yaşamaktadır. Tartışmanın ana eksenini sinemanın neyi nasıl anlatması gerektiği üzerinden yürütülmüş ve üç ayrı grup ortaya çıkarmıştır: Ulusal Sinemacılar, Milli Sinemacılar, Devrimci Sinemacılar.

Bu dönemin bir modası da Kurtuluş Savaşı filmleridir. Türk Yunan ilişkilerini bozmamak için genel olarak hasıraltı edilen bu konu, iktidar değişikliğini izleyen ilk yıllarda sansür kurulunun biraz daha hoşgörülü davranması sonucu olarak sinemacıların başlıca dayanağı oldu. Bu alanda, tiyatrocular ile sinemacılar yan yana çalıştılar. Ayanoğlu, Esat Mahmut Karakurt’un romanından ‘*Allahısmarladık*’ı beyazperdeye aktardı. Mümtaz Ener-Nuri Ünal’ın ‘*Hürriyet İçin Şahlanan Belde*’leri bunu izledi. Öte yandan Arıburnu ‘*Yüzbaşı Tahsin*’i, Demirağ ‘*Fato, ya İstiklal ya Ölüm*’ü, Kenç ‘*Kendini Kurtaran Şehir*’i, Arakon ‘*Vatan İçin*’i çevirdiler. Fakat tarihsel filmler istenilen başarıyı yakalayamadı hatta fiyaskoyla sonuçlandı⁴⁵. Bu filmler içerisinde Mütareke dönemini kapsayan *Düşman Yolları Kesti* ve *Aşkdan da Üstün* adlı filmler dönem içerisinde ayrı bir yere sahiptir.

Düşman Yolları Kesti

Osman Seden’in yönetmenliğini yaptığı *Düşman Yolları Kesti*’nin başrollerinde Eşref Kolçak, Nurhan Nur, Sadri Alışık Hulusi Kentmen ve Kadir Savun gibi isimler oynadı. Film diğer Kurtuluş Savaşı cephe filmlerinden farklı olarak padişahçı olup Kuvva-yı Milliye’nin içine girmiş ajanın yakalanmasını konu etmektedir. Bunu anlatırken Kuvva-yı Milliyeciler ile Kuvva-yı İnzibatiyeciler arasındaki mücadelede Kuvvacılara tuzak kuran kişiler üzerine odaklanır (Padişahçılar ve Kuvvacılar). Hikâye İstanbul’da birbirini vuran iki grubun çatışmalarıyla başlar. Kuvva-yı Milliyeciler yaptıkları bir toplantıda ellerindeki haritanın belirli bir tarihte yerine ulaştırılması için Yüzbaşı Nazmi’yi görevlendirirler. Onlara aslında sarayın ajanı olan İdris eşlik ede-

⁴⁴ Esen, a.g.e., s. 71-72.

⁴⁵ Özön, a.g.e., s. 158.

cektir. Yüzbaşı Nazmi ve Makbule Hanım karı koca gibi İdris'in kılavuzluğunda yola çıkıyorlar. Yolculuk saray yanlısı İdris'in evrakı ele geçirmek için kurduğu tuzakları ve kimliğinin ortaya çıkması sonucunda Yüzbaşı Nazmi ile olan mücadelesini anlatıyor. İki ayrı kesimin mücadelesi bu iki kişinin varlığında vücut buluyor. İdris sonunda öldürülüyor. Yüzbaşı Nazmi evrakı teslim ettikten sonra Makbule Hanım ile birlikte ağır yaralı olarak Ankara'ya yola çıkışları ile son buluyor.

Filmin öyküsü Özön'un yarısı gangster yarısı western türünün özelliklerini taşımak garabeti⁴⁶ olarak görülse de bu döneme kadar yapılan sıradan Milli Mücadele filmlerinden ayrıldığı bir gerçek. Film içerik ve görüntü bakımından farklı bir ilk deneme olarak hikâyeyi ve görüntüyü bütünleştiren bir yapıya sahip... Ayrıca kahramanlık filmlerini aşmaya çalışan bir yönü var. Bu anlamda düşman imgesi içinde Kuvva-yı Milliyecilere tuzak kuran saray ve sarayın kurduğu Kuvva-yı İnzibatiye yer almakta yabancı düşman askerine hemen hemen hiç rastlanmamaktadır. Kuvva-yı Milliye vatan haini ve bir an önce yok edilmesi gereken bir çete olarak görülmektedir. Fakat iki tarafın neden savaş içinde olduğu, nasıl bu kamplaşmanın meydana geldiği yahut kaybedilirse ne olacağının belirsiz olması gibi çoğaltılabilecek birçok soruyu yanıtsız bırakmasından dolayı seyirciyi inandırmayı başaramıyor ve aslında orijinal olan hikâyeye kuru bir anlatıma dönüşüyor. Konu ile ilgili olarak Fikret Hakan hem içerik, hem de sinemasal yapı açısından değerli bir yapıt olarak bakmasına rağmen filmin başarıya ulaşamamasını kötü kurulmuş senaryosuna ve yanlıs mizansenlerine bağlıyor ve şöyle devam ediyor: “‘Vatan’, ‘millet’, ‘istiklal’ gibi kavramları istismar etmek küçüklüğünden kaçınıcı, hazırlanışından fotoğraflarına, dekorlarından kostümlerine kadar gösterilen titizlik, rejisöründen oyuncularına kadar bütün bir ekibin iyi bir film meydana getirmek için harcadıkları gayret ve emekler filmin sinemamızda hatırı sayılır bir önem kazanmasına yol açıyor. Gerçi öbür Milli Mücadele filmleri gibi bazı kavramları istismar küçüklüğüne düşmüyor ama bu mücadeleye en aşağı onlar kadar yabancı ve soğuk kalıyor.”⁴⁷

Kadın karakter dirayetli, korkusuz, üstüne düşen vazifeyi sonuna kadar yapmaya kararlı ve güçlü bir imge olarak karşımıza çıkıyor. Aşk yine kur-

⁴⁶ Özön, a.g.e., s. 185.

⁴⁷ Hakan, a.g.e., s. 209-212.

tuluş sonrasına ertelenmektedir. Geçen dönemlerin aksine bu yıllar sinema için oldukça verimli geçmiş hem teknik hem seyirci hem de sanatsal anlamda önemli mesafeler kat edilmiştir. Türk sineması 1950'lere kadar tarihi önemi olan birkaç film hariç (*Ateşten Gömlek, Bir Millet Uyaniyor, Vurun Kahpeye*) hemen hiçbir ilerleme kaydedemedi. Fakat bu yıllar oldukça verimli yeni konuların farklı anlatımlarla sinemaya girdiği yıllar oldu. Yani her şeyden önce anlatacak bir konusu olan bu konuyu nasıl anlatacağını bilen bir nesil yetişmeye başladı. Aynı zamanda seyirci de değişti bu dönemde yapılan yeni filmleri izleyen bekleyen ayrı bir grup oluştu. Bu da dönemin sinemasının itici öğelerinden biri oldu.

1970-1990 DÖNEMİ

Türk sinemasının 1970-1990 yılları Türkiye'nin siyasal ve ekonomik olarak tam bir kaos halinde olduğu dönemdir. Devrilen, istifa eden hükümetler, koalisyonlar, devalüasyonlar ve sokak çatışmaları bu döneme damgasını vurmuştur. 80'li yıllara kadar seks ve arabesk filmlerinin bir furya olarak yaygınlaşmasıyla nitelikli film sayısı azalmış; seyirci sinemadan uzaklaşmış ancak 80'li yıllarda yeniden sinemaya dönmeye başlamıştır. Güncel olgulara inandırıcı biçimde yaklaşmayı deneyen, yeni çabalayan yeni dönemin yeni ürünlerinde; aile, tüketim, kadın, cinsellik, iletişimsizlik, köşeyi dönme gibi olgular melodram kalıplarına düşmeden işlenmeye başlanmıştır. Politikadan uzaklaşan üniversite gençliğinin sinema ile olan bağları kuvvetlenmiştir. Sinema, bir "sanatsal uğraş" "kültürel alış-veriş" olarak, değerlendirme olanağına kavuşmuştur⁴⁸. 1980'ler darbenin de etkisiyle yönetmenlerin uzun bir süre hiç film üretmedikleri bir dönemdir. Ayrıca bir ölçü de televizyonun da etkisiyle Türkiye'de sinema salonları da bariz biçimde azalmıştır⁴⁹. Bu dönemde bol miktarda edebiyat uyarlamaları yapılmış, neyin anlatılacağı sorun olmaktan çıkınca nasıl anlatılması gerekliliği üzerinde kafa yormuştur. Bu dönem sinemasına damgasını feminizm vurmuştur.

1970'lerde sinemada ortaya çıkan bir başka tür "tarihi kostüme avantür" filmleridir. Bu tür sinema salonlarını terk etmiş olan klasik izleyiciyi, kadınları olmasa da klasik erkek izleyiciyi salonlara döndürme gücünü taşıyan türdür. Bu türün de yıldız oyuncusu Cüneyt Arkın'dır. Ardından ise Kartal Tibet

⁴⁸ Güçhan, a.g.e., s. 94

⁴⁹ Kayalı, a.g.e., s. 24-25.

gelmektedir⁵⁰. 1980'lere gelene kadar devlet desteğinden mahrum kalan Türk Sineması devlet desteğini sağlamaya başlamıştır. Siyasal otoritenin sinemayla ilişkisinin bir biçimde somutlaşmasının bir başka örneği de Atatürk filmleridir. Bu filmleri de Türk Sinemasında yeri olan yönetmenler çekmektedir. Ancak Atatürk filmlerine pragmatik bir tarzda yaklaşılmış, film çekme ve senaryo yazma olanağı kullanılmak istenmiş, fakat konu hakkında detaylı düşünme çabası harcanmamıştır. Bu eğilimin tek istisnası konu hakkında ayrıntılı bir kitap yazan Metin Erksan olmuştur⁵¹. Dönemin tek önemli filmi TRT tarafından sinema filmi olarak çekilen *Ateşten Günler* olmuştur.

Ateşten Günler

Halide Edip'in *Ateşten Gömlek* romanının televizyon filmi olarak yeniden uyarlanmış halidir. 1984 yapımı filmi Ziya Öztan yönetmiş; filmde Zuhal Olcay, Ahmet Levendoğlu, Can Gürzap, Haluk Bilginer, Jale Bilsel ve Müşfik Kenter gibi oyuncular rol almıştır. Film, romanına sadık kalınarak Hariciye Nezaretinde kâtip olarak çalışan Peyami'nin anılarından oluşmaktadır. Dört bölüm olarak çekilen televizyon filmi I. Dünya Savaşı ile başlamakta Mütareke ve Kurtuluş Savaşı yıllarını kapsamaktadır.

Filmin çerçevesini I. Dünya Savaşı yıllarında Hariciye Nezaretinde kâtip olarak çalışan Peyami ile çok yakın arkadaşları Binbaşı Cemal ve Binbaşı İhsan'ın önce Kuvva-yı Milliye'ye daha sonra Milli Mücadele'ye uzanan mücadeleleri oluşturur. Hikâyenin diğer boyutunda İzmir işgali sırasında oğlunu ve kocasını kaybeden Binbaşı Cemal'in kız kardeşi Ayşe yer alır. Senaryo tarihi kişilikleri ilk defa bütün canlılığıyla yansıtmaya bakımından oldukça iddialı ve farklı bir yere sahiptir. Örneğin Enver ve Talat Paşalar, Malta sürgünleri ya da Mustafa Kemal tarihi bir karakter olarak yerini almış, Kurtuluş Savaşı görüntülerinden veya gazetelerden çekilen fotoğraf gösterme hali son bulmuştur. Bu film aynı zamanda ileride yapılacak Atatürk filmlerinin de önünü açmıştır. Mustafa Kemal'i önce Yıldırım Ordu'larından gönderdiği raporlar daha sonra İstanbul'a gelmesi ile kendisini görüyoruz. Senaryo Mütareke dönemi İstanbul'unu Milli Mücadele yanlıları, saray ve yabancıları üç ayrı cepheden

⁵⁰ Dönemin tarihsel filmlerinin "*tarihi kostüme avantür*" olarak gelişmesinin psikolojik ve sosyolojik nedenleri ile ilgili olarak bk.: Esen, **a.g.e.**, ss. 160-162.

⁵¹ Bk.: Metin Erksan, **Atatürk Filmi**, Hil Yay., İstanbul, 1989.

vererek bize büyük resim çizebilmesi bakımından da bir ilktir. Nitekim mütarekenin yol açtığı işgalin bir yüzü halkın canı dâhil her şeyini kaybetmekse (örneğin Ayşe önce ailesini daha sonra İstanbul’da yerleştikleri evini İngilizlere bırakmak zorunda kalıyor) diğer kesimler için -örneğin yabancılar ve sarraya yakın isimler- hayatın bütün debdebesiyle devam ettiğini gösterir. Hatta Ayşe’nin İstanbul’a geldikten sonra İzmir’in işgali sırasında yaşadıklarını anlatmasını istemeleri aslında bu çevreler için vicdanlarını rahatlatmaktan öteye geçmez. Günlük bir aktivite ya da o günlerde popüler bir konu hakkında bilgi almak gibi sığ bir alan işgal eder. Filmde aynı zamanda bu çevrelerin sürdürdüğü debdebeli hayatın yozlaşmış boyutu da sergilenir.

Filmde aslında İstanbul ile Anadolu’nun bir karşılaştırması da sergilenir. Bu karşılaştırma önce diplomat olarak Peyami’nin düşünceleri ile ortaya çıkar. Peyami için mütareke dönemi yapılan bütün çabalar ve örgütlenmeler oldukça anlamsızdır. O her şeyin masa başında bittiğini düşünmekte ve yapılan mücadeleyi ümitsiz ve çocukça bulmaktadır. Bu düşüncede olmasına rağmen Ayşe’nin aşkı için Anadolu’ya geçme kararı alınca yine o karşıtlık gözler önüne serilir. Peyami İstanbul’u simgeliyor; umutsuz, zor koşullar karşısında dayanıksız, güçsüz, elindekilere razı ve silik bir tip olarak... Ayşe ise Anadolu’yu simgeler; dirençli, kararlı mağrur zor koşullara dayanıklı ve her şeye rağmen gelecekte umutlu... Film bir kahramanlık hikâyesini aşarak, insanların değişen hayatlarında değişen enstrümanlarını başarılı bir şekilde gösteriyor. Savaşın yarattığı travmayı, çekilen acıları, umutsuzlukları, dramaları hissettirmeyi başarıyor. Ölümün soğuk yüzü belki de ilk defa askerinden komutanına herkesin acısı haline geliyor.

İki erkeğin bir kadına aşkı üzerinden kurgulanan hikâyede aşk yine içten içe yaşanan, karşılıklı yaşanması savaş sonuna bırakılan bir olgudur. Düşman imgesi içinde Yunanlılar ve onlara destek veren çeteler ile (Anzavur ve Çerkez Ethem) Şeyhülislam’a yer verilmiş, İstanbul ve padişah silik bir fon görevi görmüştür. Aynı zamanda cehalet bütün diğerlerinden daha tehlikeli ve bu duruma düşülmesinin yegâne sebebi olarak vurgulanan en büyük düşmandır. Anadolu köylüsünün dramı da ilk defa kendine yer bulmuştur. Bundan önceki dönemlerde çekilen Kurtuluş Savaşı filmlerinde halkın yaşadıkları teatral niteliktedir. Bu film Anadolu halkının iki güç arasında yaşadığı çelişkiyi, ortada kalmış halini ve hayatta kalma mücadelesini başarılı bir şekilde yansıtmıştır.

Kadın olgusu içinde Ayşe başta olmak üzere bu mücadeleye katılan kadınlar çok güçlü, mağrurdur. Özverili ve çalışkan olarak bu savaşta yerlerini alırlar.

1990-2000'LER DÖNEMİ

1990'lı yıllar Körfez Savaşı'nın Ortadoğu'yu kasıp kavurduğu, toplumsal muhalefetin sustuğu, kolaycılığın, çıkarıcılığın ve paranın toplumda her kapıyı açtığı ve aynı zamanda milliyetçi muhafazakâr kesimler ile İslami kanadın güçlendiği yıllardır. Ülkede yaşanan bu sosyo politik süreçte sinema da payına düşeni alarak iç hesaplaşma, bireycilik, fantazy ve İslami filmler ön plana çıktı. Sinema salonları kapanarak pasajlara dönüştürüldü, ayakta kalanlar ise cep sineması halini aldı. Üretilen film sayısı 10'a kadar düştü. Amerikan filmleri, yerli filmlerin boşalttığı alanı doldurdu. Türk sineması 1980 sonrasının sancılarını yaşamaktadır. Özellikle 1994 sonrasında Türk sinemasında iki ana gelişme göze çarpar: Seyirciyi hedefleyen filmlerin yapılması ve yurtdışında da takip edilen yeni bir yönetmenler kuşağının film çevirmeye başlaması...⁵²

Türk Sinemasında 90'lı yıllardan 2000'lere Milli Mücadele, Kurtuluş Savaşı ve Atatürk'ü konu alan birçok film çekilmeye devam etti. 2000'li yıllarda konu birçok boyutuyla ele alınmaya başladı. Çalışmamız kapsamında inceleyeceğimiz filmler *Kurtuluş* ve *Son Osmanlı Yandım Ali*'dir.

Kurtuluş

1994 yılında TRT'nin büyük bir bütçeyle çektiği *Kurtuluş* Filmi, Kurtuluş Savaşı filmleri içinde en kapsamlı belgesel nitelikteki 6 bölümlük dizi filmidir. Senaryosunu Turgut Özakman'ın yazdığı, yönetmenliğini yine Ziya Öztan'ın yaptığı bu filmde Rutkay Aziz (Mustafa Kemal), Savaş Dinçel (İsmet Paşa), Ayda Aksel (Halide Edip), Mahmut Cevher (Fevzi Çakmak), Alev Sezer (General Trikupis) Feyzi Tuna (Sultan Vahdettin) gibi isimler doğrudan tarihi karakterleri canlandırdı.

Dizi filmin her bölümü sinema filmi uzunluğundadır. Osmanlı Devleti'nin çöküşü ile işgale uğrayan toprakların savunulmasını ve yeni bir devletin doğuş sürecinde verilen mücadeleyi anlatan film, Türk Sineması'nda başyapıt niteliği taşımaktadır. Kurtuluş filmi I. İnönü Savaşı ile başlamakta Büyük Taarruz'un kazanılması sonrasında Mudanya Ateşkes Anlaşması'nın yapılma-

⁵² Hakan, a.g.e., s. 464.

sı ile sona ermektedir. Tarihi gerçeklere bağlı kalmayı kendine amaç edinen senaryo bugüne kadar çekilmiş Kurtuluş Savaşı filmleri içerisinde en başarılı olanıdır. Nitekim tarihi karakterlerden Mustafa Kemal ve Vahdettin başta olmak üzere hemen herkes ilk defa bu kadar geniş bir kadro ile izleyiciye yansıtılmıştır.

Film çok yönlü kurgusuyla düz bir çizgi üzerindeymişçesine uzayıp giden tek yönlü zaman ve mekân kavramını aşmış bir olayın farklı yerlerde farklı geçişini göstermiştir. Örneğin beklenen bir telgraf aynı anda hem İstanbul sarayı ve İngiliz dışişleri, hem de Ankara veya Yunanistan'da başarılı bir şekilde verilerek konu çok yönlü aktarılmıştır. Bağımsızlık ve özgürlük Kurtuluş Savaşı'nın temel hedefi iken bunun ne kadar çetrefilli yollardan geçerek kazanıldığı ajite edilmeden 'vatan', 'millet' 'sakarya' edebiyatı yapılmadan gösterilmektedir. Ayrıca bu yolun siyasi ayağı da Meclis içindeki tartışmalar, Enver Paşa cephesi ve İstanbul ayağı ile yansıtılmaktadır. Özgürlük, bağımsızlık imgesine yalnız vatanın kurtarılması veya askeri başarı olarak değil siyasi, iktisadi, kültürel, adli yani bütün olarak engellerin kaldırılması olarak bakılmaktadır. Özgürlük aynı zamanda cehaletten kurtulmanın mücadelesidir. Bu yüzden eğitim öncelikli bir yere sahiptir. Savaşın kazanılması ancak bu yolda sadece bir başlangıçtır...

Düşman imgesi içinde çeteler, yabancı işgalciler özellikle Yunanistan ve arkasındaki İngiltere yer alırken saray ve Damat Ferit ve Kuvva-yı İnzibatiye gösterilmemekte, silik fon görevi görmektedir. Kadın olgusu ise yine güçlü, fedakâr mağrur olarak karşımıza çıkıyor. Halide Edip, Kara Fatma gibi güçlü kadınlar bizzat cephede görev alarak üzerlerine düşeni yaparken Anadolu kadınları savaşın her alanında yer alarak rollerini inanılmaz boyutlara taşıyorlar. Yine İstanbul ile Anadolu'nun yaşam farkı vurgulanan olaylar arasında... Saray ve çevresinin yabancılara yanaşan kesimleri debdebeli hayatlarını devam ettirirken Anadolu büyük sıkıntılarla boğuşmak zorunda kalıyor. Örneğin aynı saatlerde İstanbul'da balolar, eğlenceler düzenlenirken diğer yanda sabaha kadar mermileri küçültmeye çalışan Sakarya Savaşı'na hazırlık kıyaslamalı olarak gösteriliyor. Filmde gerçekçi bir bakış açısı hâkimdir. Anadolu'daki yokluk bile dramatize edilmeden, duyguları sömürme yoluna gidilmeden yapılmaktadır. Senaryosu ve oyuncularıyla henüz bu filmi aşan bir başka film yapılamadı maalesef...

Bu dönem Türk Sineması için yeni bir süreç olmuştur. Hem teknik hem de devletin sinemaya en azından Kurtuluş Savaşı filmleri kapsamında destek vermesi ile günümüzde bile başyapıt özelliği taşıyan iki eser ortaya çıkarılabilmektedir. Türk Sineması 90'lı yıllardan 2000'lere seyirciyi içine alan Kurtuluş Savaşı, Atatürk ve Milli Mücadele ile ilgili konu çeşitliliğine sahip bir endüstri olarak girdi.

Son Osmanlı Yandım Ali

Son Osmanlı Yandım Ali'nin senaryosu Suat Yalaz'ın çizgi dizisinden sinemaya uyarlandı. Başrollerinde Kenan İmirzalıoğlu ve Cansu Dere oynamaktadır. Mütareke İstanbul'unda yaşananları ele almaktadır. Film vatanını milletini seven gözü pek çapkın kabadayı Yandım Ali'nin aşkı Defne'ye kavuşmak isterken tesadüfler sonucu işgal İstanbul'unda İngilizlerle karşı karşıya gelmesini ve bu arada yaşadıklarını konu ediyor. Yandım Ali Mütareke dönemi İstanbul'unun ilk örgütlenme çabalarını ve bu süreçte dönemin siyasi tablosunu azınlık halkın durumunu birçok yan hikâye aracılığıyla verme çabası içinde olan bir film. Teknik yönden oldukça başarılı olan filmin dönemi yansıtan görselliği, kostümleri ve Mustafa Kemal'in şimdiki kadar hiç değişilmemiş İstanbul günlerini kapsamı dolayısıyla oldukça başarılı... Hikâye Kasım 1918'de hem işgal gemilerinin hem de Mustafa Kemal'in İstanbul'a geldiği gün ile başlıyor ve sahne o ünlü "*Geldikleri gibi giderler*" sözüyle açılıyor. Yandım Ali'nin hayatı bir gece Mustafa Kemal'in evini korumakla görevli iken onunla karşılaşınca değişiyor. Filmde iki farklı karakterin hikâyesi (biris bu mücadelenin lideri Mustafa Kemal diğeri yiğit delikanlı Yandım Ali) farklı yollarda fakat paralel ilerletilmekte ve sonunda Kurtuluş Savaşı ile birleşmektedir.

Bol aksiyonlu, komik ve yan karakterlerin kendine hayli yer edindiği bu senaryo her kesimden insana ve yan hikayelere yer verilme kaygısı ile bir dağınıklığa yol açsa ve senaryonun sarkmasına neden olsa da başarılı bir film olarak duruyor⁵³. Filmde düşman imgesi içinde İngilizler ve yerli Rumlar üzerine odaklanılmıştır. Film vatan ve özgürlük olgularını Mustafa Kemal'in önderliğindeki mücadele ile özdeşleştirmektedir. Aşk, Yandım Ali ile Defne arasında sonsuz bir bağıdır. Önce aşklarını rahat yaşamak için yurtdışına kaç-

⁵³ Ali Ercivan, www.beyazperde.com

mayı planlayan âşıklar vatan ve özgürlük için yapılan mücadeleyi görünce beraber bu mücadele içinde yer almaya karar veriyorlar. Senaryo vatanın bireysel istekler karşısında yeniden üstünde olduğunu vurgularken; geçmiş dönemlerden farklı olarak aşkın ertelenmeden buldukları şartları kabul ederek yaşanmasına evriliyor.

SONUÇ

Ülkemizde bir eğlence aracı olarak ortaya çıkan sinema günümüzde toplumsal belleğin oluşmasında öncelikli bir yere sahiptir. Hem bir tür olarak tarihi filmler hem de filmin kendisi tarihsel süreçte birer bilgi kaynağı olarak bugün disiplinler arası çalışmalarda tarih bilimi için önemli bir kaynak durumundadır. Türk Sinemasının tarihsel süreçteki gelişimi ve buna bağlı olarak ortaya çıkan Kurtuluş Savaşı filmleri içinde Mütareke, Milli Mücadele ve Atatürk'ün konu edindiği birçok film karşımıza çıkmaktadır. Türk Sineması'nda Kurtuluş Savaşı tarihi film kategorisinde yer alan Mütareke ve Milli Mücadele dönemini konu alan filmlerden *Ateşten Gömlek* ve *Bir Millet Uyaniyor*, henüz yeni savaştan çıkmış bir millete dönemin heyecanının yansıtması ve sinemanın teatral niteliğinden kurtulma çabası olarak çok değerli görülmektedir. Özellikle ele aldığı imgeler itibariyle *Bir Millet Uyaniyor* kendinden sonra gelen Kurtuluş Savaşı filmlerine örnek olmuştur. Bu dönemde filmlerden beklenen belgesel niteliği ile yeni yetişecek kuşaklara Kurtuluş Savaşı günlerini yeniden yaşatabilmesi o coşkuyu verebilmesidir. İlerleyen dönemde Türkiye'nin geçirdiği siyasi, sosyal ve ekonomik değişime paralel bir seyir izleyen sinemada; mütareke dönemini konu alan Kurtuluş Savaşı filmleri meselenin can damarına basmadan, seyircinin alıştığı; coşku ile izlediği hikâyeler fazla bir emek harcamadan yapılmaya devam etti. Bu filmlerde kaynak olarak genellikle romanlardan uyarlamalar yapıldı. Başarı yakalayan filmler birkaç kez sinemaya tekrar tekrar uyarlandı. Filmlerde kahramanlık imgesi değişmeden tek bir kişi etrafında döndü. Ölüm vatan için gözünü kırpmadan korkusuzca üzerine gidilen bir imge iken vatan ve bağımsızlık birbiri ile eşdeğer ve her şeyin üzerinde imgeler olarak karşımıza çıkmaktadır.

1980'lerden itibaren devletin sinemayla ilişkisi yine Kurtuluş Savaşı filmleriyle kurulmuş fakat sinemada tartışılan nasıl anlatılması gerektiği yönündeki kaygı maalesef bu filmler için harcanmamıştır. Pragmatik bir yaklaşımla çekilen bu filmlerde yine de eskiye nazaran hayli mesafe kat edil-

diği görülmektedir. Bu anlamda *Ateşten Günler* ile başlayan süreçte savaşın kahramanları çeşitlenmiş daha kapsamlı daha gerçek ve daha seyirciye yakın karakterler oluşturulmaya başlamıştır. Ayrıca tarihi karakterlerin canlandırılması süreci de başlamış özellikle Kurtuluş filmi ile birebir tarihi kişiliklerle özdeşleşen herkese yaklaşan kişilikler yansıtılmıştır. Bu durum özellikle Mustafa Kemal Atatürk için geçerlidir. Önceki yıllarda uzaktaki bir mit, görünmez ve ulaşılamaz bir kahraman iken bu yıllardan itibaren en azından ete kemiğe bürünmüştür. Kahraman karakterin “kurşun geçirmez” halleri de son bularak acı çeken, özleyen savaşın yarattığı yıkımı bireysel düzeyde seyirciye yansıtan bir imgeye dönüşmüştür. Ölüm yine vatan için seve seve kabullenilen bir gerçek olmaya devam etmekle birlikte savaşın yarattığı bu kıyımın anlamı da sorgulanmaya başlamıştır. 2000’li yıllarda gittikçe uzaklaşan bu dönemin önemi ve anlamı yapılabilecek gerçekçi filmlerle ele alınabilir. Özön’ün de belirttiği gibi artık bugün sinema endüstrisi bulunan bütün ülkelerde teknik standartlaşmıştır. Burada önemli olan bu araçla bir şey söylemek, söyleyecek şeyleri olmaktır⁵⁴. Dolayısıyla görsel iletişimin çok yoğun olduğu günümüz dünyasında önemli olan bu dönemi savaş, işgal, aşk, vatan, bağımsızlık gibi kavramlarla birlikte Mustafa Kemal Atatürk’ü bir bütün olarak; bize yakın aynı zamanda bizden bir şeyler katarak anlatabilmektir.

⁵⁴ Özön, a.g.e., s. 198.

KAYNAKÇA

- Beyru, Rauf, **19. Yüzyılda İzmir’de Yaşam**, Literatür Yayıncılık, İstanbul, 2000.
- Carr, Edward Hallet, **Tarih Nedir?**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.
- Çalapala, Rakım, “Sahne ve Perdede Türk Kadınları”, **Yıldız**, C II, S 122, 1 Mart 1944.
- Çalapala, Rakım, “Ateşten Gömlek Yeniden Çevrilmelidir”, **Yıldız**, C 11, S 129, 15 Haziran 1944, s. 30.
- Erkılıç, Senem A. Duruel, “Kurmaca Filmler Üzerinden Sinema ve Tarih İlişkisine Bakış”, **Galatasaray Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, S 2, 2005. www.iletisimdergisi.gsu.edu.tr
- Erkılıç, Senem A. Duruel, **Türk Sinemasında Tarih ve Bellek**, Deki Yayınları, İstanbul, 2014.
- Esen, Şükran Kuyucak, **Türk Sinemasının Kilometre Taşları (Dönemler ve Yönetmenler)**, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2002.
- Evren, Burçak, “Beyazperdede 75 yılın Gölgeleeri”, **75 Yılda Değişen Yaşam Değişen İnsan Cumhuriyet Modaları**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999.
- Evren, Burçak, “Bizim Yıldızlarımız: Erkek Oyuncular”, **75 Yılda Değişen Yaşam Değişen İnsan Cumhuriyet Modaları**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999.
- Evren, Burçak, “Doğum Günü 14 Kasım mı?”, **Antrakt Dergisi**, No: 2, 1991.
- Ferro, Marc, **Sinema ve Tarih**, Kesit Yayıncılık, İstanbul, 1995.
- Gezgin, Hakkı Süha (Seyyah), “Ateşten Gömlek”, **Vakit**, 10 Mayıs 1923.
- Güçhan, Gülseren, **Toplumsal Değişme ve Türk Sineması**, İmge Kitabevi, Ankara, 1992.
- Hakan, Fikret, **Türk Sinema Tarihi**, İnkılap Kitapevi, İstanbul, 2012.
- Hrısidis, Şengün Kılıç, **Sinemada Ulusal Tavır ‘Halit Refiğ Kitabı**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007.

- Kayalı, Kurtuluş, **Yönetmenler Çerçevesinde Türk Sineması**, Tezkiye Yay., İstanbul, 2015.
- Makal, Oğuz, **Sinemada Tarihin Görüntüsü**, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2014.
- Nureddin, Vâlâ (Vâ-Nu), “Türk Film Yıldızı”, **Akşam**, 7 Aralık 1932.
- Onaran, Şerif Alim, **Muhsin Ertuğrul’un Sineması**, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2013.
- Onaran, Şerif Alim, **Sinemaya Giriş**, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2012.
- Özön, Nijat, **Türk Sineması Tarihi (1896-1960)**, Doruk Yayınları, İstanbul, 2010.
- Özön, Nijat, “Türk Sineması”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C 7, İletişim Yay., İstanbul.
- ... “Bir Sanat Hadisesi-Ateşten Gömlek Sinemada”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 27 Nisan 1923, s. 4.
- ..., “Temaşa-Ateşten Gömlek Sinemada”, **Yeni Mecmua**, C 4, S 10 (76), 15 Mayıs 1923, s. 217.
- ..., “Bir Millet Uyanıyor”, **Akşam**, 9 Aralık 1932.

**SEMPOZYUM
FOTOĞRAFLARI**

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı
Prof. Dr. Mehmet Ali Beyhan

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Rektörü
Prof. Dr. Niyazi Can

Kahramanmaraş Büyükşehir Belediye Başkanı
Fatih Mehmet Erkoç

Kahramanmaraş Valisi
Vahdettin Özkan

Sempozyum Açılışı Sırasında Saygı Duruşu

Sempozyumda Birinci Oturum

Sempozyum Kapanış Oturumu

Sempozyumdan Toplu Fotoğraf

